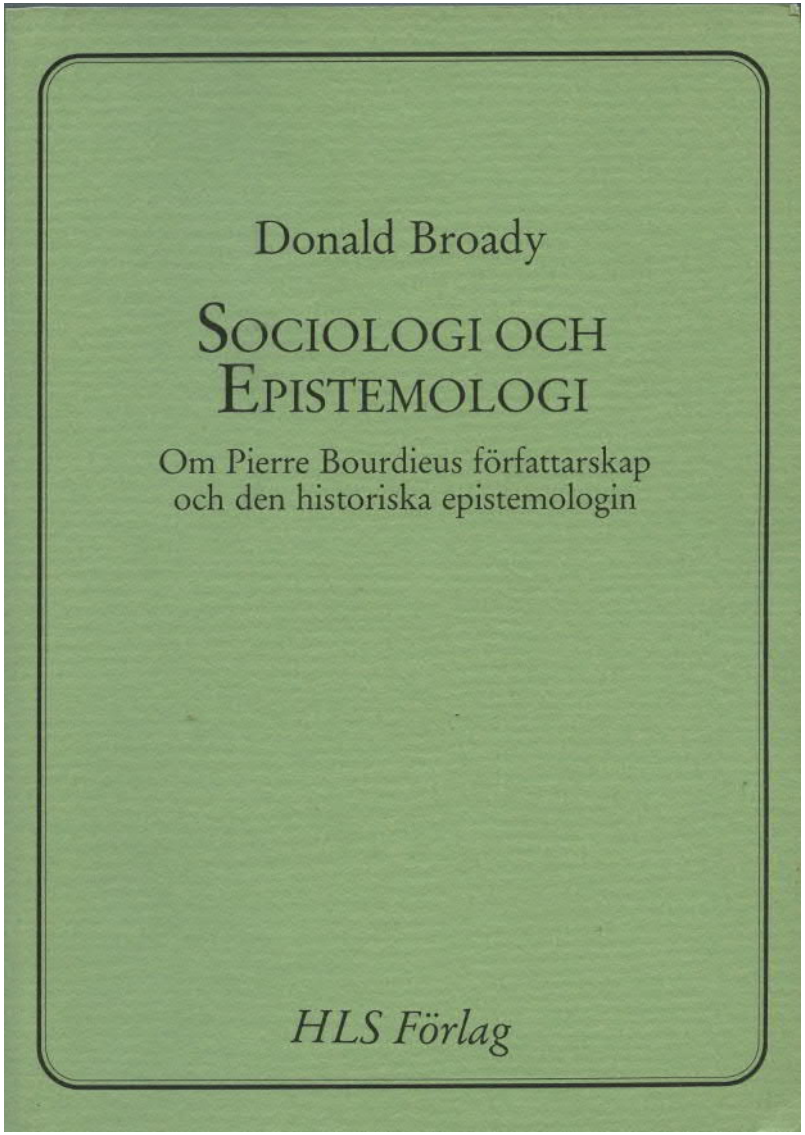
Detta är en digital faksimilutgåva av
Donald Broady
Sociologi och epistemologi. Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin
Skeptronserien, HLS Förlag, 2 korr. uppl. Stockholm 1991
ISBN 91-7656-269-7
649 sidor

Alltsammans återges utan ändringar, dvs.
pagineringen, sidbrytningarna och typografin
i övrigt överensstämmer med originalet.

Denna faksimilutgåva färdigställd 15 juli 2012

SEC Utbildnings- och kultursociologi, Uppsala universitet
www.skeptron.uu.se/broady/sec/

Sociologi och epistemologi, den första egentliga monografin om Pierre Bourdieus sociologi som utkommit på något språk, fick ett enastående mottagande:

"Donald Broadys bok är säkert det bästa som överhuvudtaget finns, på nåt språk, och underbart skriven."
John Swedenmark, Fönstret nr 8/9 1991

"Det är en lysande avhandling, visserligen över sex hundra sidor tjock men skriven på en glasklar, ofta direkt charmig prosa... Avhandlingen är i en och samma rörelse en analytisk skildring av framväxten av arbetsredskapen i Bourdieus sociologi och en omfattande studie av franskt nittonhundratalstänkande... här är en avhandling som kommer att få inflytande."
Göran Greider, Dagens Nyheter 13 maj 1991

Sociologi och epistemologi

Donald Broady

Sociologi och epistemologi

Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin

Andra korrigerade upplagan

HLS Förlag Stockholm 1991

Skeptronserien

utgives i samarbete med Skeptron, stiftelse för kulturstudier

HLS Förlag, Box 34103, 100 26 Stockholm
© Donald Broady och HLS Förlag 1990
1 uppl. 1990
2 korr. uppl. 1991
Tryck: Gotab, Stockholm
ISBN 91-7656-269-7

Till Charlotta

Abstract

Donald Broady: *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (Sociology and Epistemology. On Pierre Bourdieu's work and the historical epistemology). 645 pp. Stockholm, second edition 1991.

Language: Swedish
Keywords: Sociology, epistemology, symbolic capital, cultural capital, habitus, field, Bourdieu, Durkheim, Bachelard, Canguilhem
ISBN: 91-7656-269-7

The sociology of Pierre Bourdieu is analyzed from two angles.

On the one hand, the development of Bourdieu's methods and key concepts (symbolic capital, cultural capital, habitus, field) is traced back to the problems which he and his collaborators have encountered in their research practice.

On the other hand, the relations between Bourdieu's sociology and some pertinent traditions in social science and philosophy are explored. Of special significance are the affinities with the Durkheimians; in contemporary French sociology the Bourdieu school has, in several respects, come to fill the space that was left vacant after the decline of durkheimianism. Bourdieu's sociology is also indebted to the historical epistemology (Gaston Bachelard, Jean Cavaillès, Georges Canguilhem, et al).

One main conclusion of the study is that the theory to be found in Bourdieu's sociology is not primarily a general theory of society. It is rather a theory of knowledge, and first and foremost a sociological theory of the formation of sociological knowledge. Within the social sciences Bourdieu's work could be regarded as a counterpart to the historical epistemology within the philosophy of the natural sciences and mathematics.

The volume includes a bibliography of Bourdieu's writings.

The author's address:
Department of Educational Research
Stockholm Institute of Education
Box 34103, S-100 26 Stockholm, Sweden.
e-mail broady@nada.kth.se

MINA TACKSAMHETSBETYGELSER

riktas först till Mikael Palme. Mikael och jag har nu i tio års tid haft gemensamma kontakter med Pierre Bourdieu och dennes medarbetare vid Centre de sociologie européenne och tillsammans prövat deras redskap i empiriska undersökningar av svenska förhållanden.

Vår hemmahamn har varit Forskningsgruppen för läroplansteori och kulturreproduktion vid Högskolan för lärarutbildning i Stockholm. Gruppen, numer omdöpt till Avdelningen för studier av utbildningspolitik och kulturreproduktion, skapades av Ulf P. Lundgren, och det har främst varit hans förtjänst att den genom åren fungerat som en osedvanligt god arbets- och diskussionsmiljö; övriga vänner och medarbetare är för många att här räknas upp. Mitt eget arbete med utbildnings- och kultursociologi har framför allt finansierats av HSFR (projektet "Socialisation och kvalifikation" och en doktorandtjänst med inriktning på kontinentala forskningstraditioner) samt av UHÄ i samband med projekten "Bourdieu-studier i Sverige" och "Högskolefältet i Sverige". Det sist nämnda projektet, i vilket förutom Mikael Palme och undertecknad bland andra Inger Alm, Barbro Berg, Solveig Berggren, Ingrid Carlgren och Stig Elofsson medverkade, gav oss tillfälle att samla in och analysera ett omfattande svenskt material som kunde jämföras med resultaten av motsvarande franska undersökningar.

Den studie som här presenteras är en biprodukt av det nämnda arbetet, samt av vistelser vid Centre de sociologie européenne, där jag varje år sedan 1980 haft förmånen att tillbringa kortare och längre perioder. Tack vare Pierre Bourdieus och hans medarbetares generositet har dessa vistelser varit mäkta lärorika. Även av andra franska forskare har jag lärt mycket, och vill särskilt nämna, och tacka, dem som till och med gjort sig besväret att gästa oss i Stockholm: Pierre Bourdieu, Monique de Saint Martin, Victor Karady och Françine Muel-Dreyfus från Centre de sociologie européenne, Monique Pinçon-Charlot och Michel Pinçon från Centre de sociologie urbaine, Jean-Louis Fabiani från École normale supérieure, Marie-Ange Schiltz från Centre d'analyse et de mathématique sociales, samt Henri Rouanet och Brigitte Le

Roux från Université René Descartes.

När jag gav mig i kast med uppgiften att spåra Bourdieus samtliga publicerade skrifter hade jag hjälp av den bibliografi som Yvette Delsaut samtidigt var i färd med att sammanställa. Jag har tillbringat åtskillig tid i några bibliotek (Bibliothèque National, biblioteken vid Maison des sciences de l'homme och École normale supérieure, rue d'Ulm), där personalen oftast varit beredd att bistå. Ett anslag från Svenska institutet finansierade en termins uppehälle i Paris 1985. Ett anslag från Skolöverstyrelsen våren 1988 möjliggjorde ett halvårs arbete med utbildningssociologins särskilda problem. Under några perioder, då jag varit inbjuden directeur d'études associé vid Centre de sociologie européenne, har École des hautes études en sciences sociales stått för uppehället. Ett varmt tack till M. Clemens Heller vid Maison des sciences de l'homme och Bo Öhngren, HSFR, för deras bistånd härvidlag, liksom för deras beredvillighet att bidra till finansieringen när vi inbjudit franska forskare till Stockholm.

Bland nordbor med särskilt intresse för Bourdieus sociologi har jag haft återkommande meningsutbyten med bland andra Barbro Berg i Stockholm, Staf Callewaert i Köpenhamn, Per Otnes och Dag Osterberg i Oslo och J.P. Roos i Helsingfors, samt med de i Frankrike bosatta exilsvenskarna Jesper Svenbro, Johan Öberg och Theresa Martinet och finländaren Niilo Kauppi. Även med Johan Heilbron i Amsterdam har jag med jämna mellanrum utbytt tankar. De tolkningar som presenteras i denna studie har jag haft tillfälle att pröva under föreläsningar och seminarier i Stockholm, Uppsala, Lund, Göteborg, Linköping, Umeå, Luleå, Gävle, Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Köpenhamn, Aarhus, Aalborg och Helsingfors. Delar av manuskriptet har lästs och kommenterats av Ulf P. Lundgren, Ingrid Carlgren, Bo Lindensjö, Kerstin Mattsson, Per Nilsson och J.P. Roos. Ett samlat tack till alla som med växlande framgång försökt få mig på bättre tankar.

Stockholm, 1990

D. Broady

I andra upplagan har jag inte gjort några innehållsliga förändringar, men rättat åtskilliga smärre skrivfel och liknande och lagt till en engelskspråkig sammanfattning. Av tekniska skäl är sidbrytningen ändrad.

Stockholm, 1991

INNEHÅLL

INLEDNING *11*

Kapitel I. BAKGRUNDEN *21*
1 Filosofins fält *24*
2 Sociologins fält *55*
Konklusion *100*

Kapitel II. FÖRFATTARSKAPET OCH RECEPTIONEN *105*
1. Biografisk notis *108*
2. Författarskapet *113*
3. Om receptionsvillkor *127*
Konklusion *159*

Kapitel III. NYCKELBEGREPPEN *165*
1. Kapital *169*
2. Habitus *225*
3. Fält *266*
Konklusion *294*

Kapitel IV. DEN HISTORISKA EPISTEMOLOGIN *305*
1. Den tillämpade rationalismen *318*
2. Låt vetenskaperna stå på egna ben *329*
3. Nejets filosofi *360*
4. Relationernas primat *372*
5. Vetenskapande som konstruktion *376*
6. Det historiskt placerade forskningssubjektet *380*
Konklusion *383*

Kapitel V. EN EPISTEMOLOGI FÖR SAMHÄLLSVETENSKAPEN *387*
1. Bourdieus "tillämpade rationalism" *397*
2. En sociologi på egna ben *412*
3. Bourdieus nej *440*
4. Relationismen *462*
5. Sociologins konstruerade objekt *528*
6. Samhällsvetarens självreflexion *544*
Konklusion *575*

SUMMARY *579*

PIERRE BOURDIEUS SKRIFTER *583*

LITTERATUR *617*

UTFÖRLIG INNEHÅLLSFÖRTECKNING *641*

INLEDNING

Att skriva den här boken har varit som att koka saft. Den fulla doften och smaken hos Bourdieus sociologi har gått förlorad. Mycket har silats bort, och det som blivit kvar är inte avsett att användas som substitut för Bourdieus eget författarskap. Jag har avhållit mig från rena referat och parafraser, som ändå aldrig kan ersätta vad läsaren på egen hand kan finna i Bourdieus och hans medarbetares rika produktion. I stället har jag genom att närma mig författarskapet från två håll försökt dra ut egenarten hos Bourdieus sociologi. För det första har jag undersökt relationerna till samhällsvetenskapliga och filosofiska traditioner. För det andra har jag spårat hur metoderna och nyckelbegreppen vuxit fram ur de problem som Bourdieu och hans medarbetare mött i sitt empiriska arbete.

*

Bourdieus sociologi är inte en enda mans verk. Han har lånat många redskap ur de europeiska filosofiska och samhällsvetenskapliga traditionernas stora verktygslåda. I synnerhet har han, låt vara på sitt eget sätt, anknutit till arvet från durkheimianerna, Max Weber och Marx, från fenomenologin, från naturvetenskapernas och matematikens filosofi, från strukturalismen.

Bourdieus förhållande till den sistnämnda traditionen är problematiskt och bör kanske inte rubriceras som ett arv. Egentligen är det bara skrifterna från en kort period under sextiotalet som bär otvetydiga strukturalistiska drag. Bourdieu brukar ofta etiketteras som strukturalist, men jag skall försöka visa att hans projekt snarare bör betraktas som en parallell till än som en utlöpare av den strömning som i Frankrike inaugurerades av Lévi-Strauss. Likheterna kan i långa stycken förklaras av att Bourdieu redan i tidigare traditioner, hos

durkheimianerna, hos Ernst Cassirer, hos den franska historiska epistemologin, funnit motsvarigheter till vissa teoretiska positioner som blev centrala för strukturalisterna.

Boken mynnar ut i följande slutsats. Den teori vi finner i Bourdieus sociologi är inte i första hand en teori om samhället. Den är snarare en kunskapsteori, och framför allt en teori om den sociologiska kunskapens betingelser, möjligheter och gränser, ett samhällsvetenskapligt motstycke till den tradition inom naturvetenskaps- och matematikfilosofin som brukar kallas den historiska epistemologin (Gaston Bachelard, Jean Cavaillès, Georges Canguilhem m.fl.). Några teman som återfinns hos både Bourdieu och den historiska epistemologins representanter är: att vetenskapen icke får underordnas på förhand givna filosofiska positioner; att vetenskapligt arbete innebär en brytning med det spontana tänkandets föreställningar och en permanent kamp med de "epistemologiska hinder" som släpar med även i det vetenskapliga tänkandet; att objekten för vetenskapliga undersökningar icke får tagas för givna utan måste konstrueras; att studiet av relationer mellan element är primärt i förhållande till studiet av elementen själva; att forskningsmetoderna bör främja skapande av hypoteser snarare än testande av desamma; att vetenskapens utveckling bör förstås som ett historiskt förlopp, icke som ett närmande till en i verkligheten inneboende sanning; att forskarens relation till objektet bör analyseras som en dimension av kunskapen om samma objekt.

Förankringen i den historiska epistemologin är en viktig förklaring till hur Bourdieu förhållit sig till samhällsvetenskapens traditioner. Framför allt har hans projekt många beröringspunkter med durkheimianernas. Det gäller de teoretiska och empiriska ambitionerna, men även positionen inom det samhällsvetenskapliga fältet och relationen till filosofins fält. Dock innebär Bourdieus epistemologiska ankarfäste att hans bruk av arvet från durkheimianerna varit selektivt. Han har grovt sagt aktualiserat de sidor av deras projekt som låter sig förenas med den historiska epistemologins program. Samma epistemologiska ambition förklarar åtskilligt av den bourdieuska sociologins förhållande till andra samhällsvetenskapliga traditioner, liksom förhållandet till fenomenologin, till bruket av statistiska och andra forskningstekniker och så vidare.

*

Även i ett annat avseende bör vi uppmärksamma att Bourdieus sociologi inte är en enda mans verk. Den är ett efter franska förhållanden ovanligt kollektivt projekt: ett omfattande empiriskt forskningsprogram och en vittförgrenad forskningsmiljö i anslutning till Centre de sociologie européenne - sammantaget ett stort antal medarbetare och lärjungar, representerande skilda samhällsvetenskapliga och humanistiska discipliner och numer spridda i åtskilliga länder. Därför skall vi, jämsides med funderingar över den bourdieuska sociologins förhållande till traditionerna, granska dess framväxt ur det empiriska arbetet.

Den utveckling av Bourdieus sociologi som vi skall följa i kapitel III är ett vackert exempel på den empiriska forskningens och teoriutvecklingens ömsesidiga beroende. Symboliskt kapital kan betraktas som det mest grundläggande bland hans begrepp. Det är grundläggande i två bemärkelser. Dels växte begreppet fram ur Bourdieus allra tidigaste undersökningar, det vill säga de etnologiska studierna från sent femtiotal och tidigt sextiotal. Dels fångar andra bland Bourdieus centrala begrepp olika aspekter av det symboliska kapitalet. I takt med att han och hans medarbetare mötte problem i sina empiriska undersökningar specificerades begreppet symboliskt kapital genom införandet av begrepp som kulturellt kapital, habitus och fält.

Den bourdieuska sociologins empiriska karaktär förtjänar att betonas, särskilt med tanke på den bild av honom som länge - i synnerhet åren efter det att *La reproduction* utkommit på engelska 1977 - dominerade inom den anglosaxiska inflytandesfären (dit Sverige får räknas): bilden av en teoribyggare med förkärlek för abstrakta begrepp som formulerar allmänna teser om skolan som sorteringsverk och alltings opåverkbarhet. Efter publiceringen 1984 av den engelska översättningen av *La distinction* har Bourdieu inte sällan uppfattats på rakt motsatt sätt, som vore han en empiristisk sociolog som serverar råa observationer av människors liv och leverne. Jag tror att varje läsning enligt mönster från arbetsdelningen mellan "empiriker" och "teoretiker" är vilseledande. Bourdieu och hans medarbetare har i sitt arbete överskridit en hel rad motsättningar som på våra breddgrader präglat arbetsdelningen och debatten inom efterkrigstidens samhällsvetenskap: mellan empiri och teori, etnologi och sociologi, mikro och makro, kvalitativa och kvantitativa metoder, subjektiva och objektiva perspektiv, aktör och struktur, intentionalitet och determinering.

*

Några läsanvisningar kanske behövs.

Alla citat har överförts till svenska (översättningen är genomgående min egen). Hänvisningar till Bourdieus texter är utformade med tanke på att läsaren lätt skall kunna finna de fullständiga titlarna i bibliografin i slutet av boken. I andra kapitlet (avsnitt 2.1) presenteras principerna för upprättandet av denna bibliografi. Därmed anges samtidigt principerna för avgränsningen av den corpus av texter som legat till grund för arbetet med Bourdieus författarskap.

Studiens främsta ärende är att bidra till diskussionen om samhällsvetenskapens epistemologiska förutsättningar. Inom efterkrigstidens samhällsvetenskap har epistemologiska frågor ofta förvisats till separata metodologiska betraktelser eller till specialdiscipliner som vetenskapsteori, vetenskapshistoria eller kunskapssociologi. Så icke i Bourdieus sociologi, vars kärna är den permanenta reflexionen över den samhällsvetenskapliga kunskapens villkor. Vilken status har samhällsvetenskapens objekt? Vilka epistemologiska hinder har samhällsvetenskapen att övervinna? Hur förhåller sig den samhällsvetenskapliga kunskapen till vardagskunskapen? Vilken är relationen mellan samhällsvetaren och de människor han gör till föremål för sina undersökningar? Vilka är konsekvenserna av att den som utforskar den sociala världen själv är inlemmad i samma värld? Bourdieus sätt att handskas med sådana frågan borde intressera alla samhällsvetare, även dem som inte accepterar hans svar.

Ytterligare ett skäl till att boken ser ut som den gör, är att jag tror att somliga av Bourdieus begrepp och metoder är värda att prövas i empiriska studier på svensk botten. Jag skall inte här agitera för den åsikten, och inte heller - annat än i form av strödda kommentarer (se särskilt kapitel II, avsnitt 3.2 samt ett varningsord på de sista sidorna av konklusionen till kapitel III) - gå närmare in på de svårigheter och möjligheter som är förenade med en "import" av Bourdieus sociologi. I andra sammanhang har Mikael Palme och jag redovisat erfarenheter från utbildningssociologiska undersökningar där vi prövat Bourdieus redskap. Min ambition med föreliggande studie är helt enkelt att så långt som möjligt göra Bourdieus sociologi rättvisa på dess egna villkor och att låta läsaren veta hur jag kommit fram till mina tolkningar - till priset av en viss långrandighet och gnetighet i framställningen, är jag rädd.

Trots att jag för egen del är särskilt intresserad av verktyg som kan vara till nytta inom utbildningssociologin, har jag valt att förhålla mig till Bourdieus samlade sociologiska projekt. Flera skäl talar för att det vore missvisande och ofruktbart att begränsa diskussionen till de frågor som brukar behandlas inom utbildningssociologin eller till vissa bland Bourdieus texter som omedelbart låter sig etiketteras som utbildningssociologiska. Även om utbildningens betingelser,

funktioner och mening alltsedan det tidiga sextiotalet utgjort ett centralt forskningsområde för Bourdieu och hans medarbetare, har det ändå hela tiden varit fråga om ett delområde inom ramen för deras samlade undersökningar av sociala och kulturella fenomen. Ur Bourdieus perspektiv är människors förhållande till utbildningen en aspekt av deras förhållande till kulturen, och utbildningskapitalet en speciell form av det kulturella kapitalet. Inte heller en genetisk tolkning av Bourdieus utbildningssociologi, dvs. en tolkning som tar fasta på dess framväxt och inspirationskällor, kan utgå från utbildningssociologin. Som framgår av den fortsatta framställningen, var Bourdieus tidiga etnologiska studier av avgörande betydelse för hans senare utforskande av utbildningssystemet och andra fenomen i det moderna franska samhället - och de förstnämnda undersökningarna genomfördes i bondesamhällen där formell utbildning var av marginell betydelse. När Bourdieu hämtat inspiration från samhällsvetenskapliga traditioner har han inte - inte ens när utbildningsfenomen varit föremål för hans egna undersökningar - i första hand lutat sig mot föregångarnas studier av utbildning. Durkheimianernas och Max Webers religionssociologi har varit av ojämförligt mycket större betydelse för Bourdieus samlade sociologi, utbildningssociologin inräknad.

Därför kan en diskussion av Bourdieus bidrag till utbildningssociologin inte utgå från resonemang om utbildningsfenomen tagna för sig. (För övrigt tror jag att all fruktbärande utbildningssociologi måste förhålla sig till ett brett register av samhällsvetenskapliga traditioner. Även om utbildningsforskningen är inriktad mot bestämda hörn av den sociala världen, vore det lika tokigt att göra en egen avskild specialitet därav som att gå till järnhandeln och fråga efter hammare och såg avsedda för verandabygge.) Därmed inte sagt att utbildningssociologin skulle utgöra ett perifert inslag i Bourdieus projekt, tvärtom. Jag har redan antytt kunskapssociologins centrala betydelse för Bourdieu, och för att vara tillämplig på förhållanden i ett samhälle som det franska (eller det svenska) måste en kunskapssociologi ta hänsyn till utbildningssystemets centrala ställning när det gäller att dana och värdera människors kunskapsförmåga. För det andra har Bourdieu i sina studier av samhälleliga maktförhållanden naturligt nog ägnat stor uppmärksamhet åt hur utbildningssystemet bidrar till att utvälja och forma eliterna - och till att eliminera dem som saknar de rätta dispositionerna.

*

Framställningen är ordnad på följande sätt.

I första kapitlet tecknas kartan över de filosofiska och samhällsvetenskapliga fält där Bourdieus projekt tog form.

Därmed är också sagt, att Bourdieu inte är kapitlets huvudperson. De flesta av resonemangen i kapitlets första del, som behandlar filosofins fält under femtio- och sextiotalen, är giltiga för andra ungefär jämnåriga filosofer som anträdde sin forskarbana med likartade förutsättningar. Den något äldre Michel Foucault är ett exempel. Jag försöker bland annat visa varför de hade anledning att söka sig till den historiska epistemologin.

Kapitlets senare del behandlar fransk sociologi under nittonhundratalet. Min ambition är även här att rekonstruera det fält av möjligheter som bredde ut sig framför en ung man som för trettio år sedan trädde in i den franska vetenskapliga världen.

Jag är således i detta första kapitel inte på jakt efter påverkningar som kan tänkas ha influerat Bourdieu. Syftet är i stället att rekonstruera det "tomrum" som Bourdieus sociologi kom att fylla. För det ändamålet är det särskilt väsentligt att följa durkheimianismens växlande öden.

I andra kapitlet ger vi oss i kast med Bourdieus eget författarskap.

Efter några korta noteringar om hans biografi och de institutionella betingelserna för hans projekt (avsnitt 1) avgränsas den corpus av texter som utgör studiens underlag, i stort sett Bourdieus på franska publicerade texter fram till dags dato (2.1). I den följande framställningen avser hänvisningarna till "Bourdieus sociologi" det på så sätt avgränsade författarskapet. Studien är med andra ord ingen "life and letters"-redogörelse för mannens väg till verket, hans person, tänkande eller intentioner i största allmänhet.

Vidare finns i andra kapitlet (avsnitt 2.2) ett försök till periodisering av författarskapet. Det enda läsaren fortsättningsvis behöver hålla i minnet är att de "tidiga" texterna är de som publicerades mellan 1958 och 1966, att den följande perioden präglas av "teoretiska" och syntetiska texter och att den tredje perioden, det "mogna" författarskapet, dateras från och med 1975.

Efter några upplysningar om översättningar (avsnitt 3.1) och funderingar om villkoren för import av franskt tänkande (3.2) diskuteras avslutningsvis Bourdieu-receptionen inom anglosaxisk samhällsvetenskap (3.3). Det sistnämnda ämnet är av intresse också i vårt land. Den svenska samhällsvetenskapens speciella historia under efterkrigstiden har inneburit att tolkningsmallar av nordamerikansk proveniens gör sig gällande även i umgänget med europeiska forskningstraditioner.

Tredje kapitlet ägnas åt Bourdieus nyckelbegrepp kapital, habitus och fält. Den läsare som inte är bekant med Bourdieus arbeten kanske vill börja läsningen med att ögna i detta kapitel.

Avsnitt 1 handlar om kapitalbegreppet, med viss tonvikt vid begreppet symboliskt kapital och dess förankring i Bourdieus tidigaste etnologiska studier. Symboliskt kapital är, kort sagt, allt som av sociala grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde - således ett mycket generellt begrepp. Samma avsnitt behandlar även det besläktade begrepp kulturellt kapital som introducerades under nästa fas i Bourdieus verksamhet, grundandet av forskningsmiljön vid Centre de sociologie européenne under förra hälften av sextiotalet. En enkel definition är förslagsvis: kulturellt kapital är den form av symboliskt kapital som dominerar i samhällen där skrivkonsten och utbildningssystemen vunnit utbredning. I ett samhälle som det franska utgör examina från ansedda lärosäten den främsta indikatorn på innehav av kulturellt kapital.

Avsnitt 2 behandlar habitusbegreppet. Med habitus avser Bourdieu system av dispositioner som tillåter människor att handla, tänka och orientera sig i den sociala världen. Habitus kan betraktas som förkroppsligat symboliskt kapital.

I avsnitt 3 behandlas begreppet socialt fält (alternativa termer är "konkurrensfält" eller "kampfält"), som från och med senare hälften av sjuttiotalet blivit allt mer centralt för Bourdieu och hans medarbetare och elever. En minidefinition är: med socialt fält avses ett system av relationer mellan positioner vilka besättes av specialiserade agenter och institutioner som kämpar om något för dem gemensamt.

Så kan de allmännaste definitionerna av symboliskt och kulturellt kapital, habitus och socialt fält formuleras, men Bourdieus begrepp lämpar sig dåligt för lexikaliska definitioner. De får sin fulla mening när de sätts i rörelse i empiriska undersökningar och när de relateras till filosofiska och samhällsvetenskapliga traditioner. Därför försöker jag ringa in vart och ett av begreppen genom att diskutera dels de empiriska problem som Bourdieu och hans medarbetare mött, dels förhållanden till traditionerna.

I fjärde kapitlet lämnar vi Bourdieus författarskap för att behandla den historiska epistemologins tradition (Gaston Bachelard, Jean Cavaillès, Georges Canguilhem).

En sådan utflykt behövs om vi vill förstå egenarten hos Bourdieus sociologi. Vi kommer en bit på väg genom att, som i tredje kapitlet, resonera om förhållandet mellan Bourdieus arbeten och de traditioner som utgör den

europeiska samhällsvetenskapens allmänning. Durkheimianism, weberianism, marxism, psykoanalys, fenomenologi och strukturalism är traditioner som förvaltas av samhällsvetare runt om i Europa. Med den historiska epistemologin förhåller det sig annorlunda. Utanför Frankrikes gränser har få samhällsvetare funnit anledning att förhålla sig till denna tradition. Därför kan det här vara motiverat att ägna den ett eget kapitel.

Om vi tvingas välja en enda formel för att beteckna den historiska epistemologins program, är förmodligen "den tillämpade rationalismen" det bästa valet. Huvudordet är "rationalism": det vetenskapliga arbetet är framför allt tänkande, men detta tänkande måste "tillämpas" (avsnitt 1). Detta program innebär enligt upphovsmännens uppfattning att den vetenskapliga kunskapen måste avgränsas både från traditionella filosofier och från vardagskunskapen (avsnitt 2); sådana brytningar med invanda tänkesätt är nödvändiga för att vetenskaperna skall kunna övervinna "epistemologiska hinder" (avsnitt 3). I synnerhet har man inom den historiska epistemologins tradition framhävt betydelsen av att studera system av relationer (avsnitt 4), och man har betonat att vetenskaperna konstruerar sina egna objekt (avsnitt 5). Som redan benämningen antyder har man dessutom lagt vikt vid att göra rättvisa åt sakförhållandet att forskningssubjektet är historiskt, dvs. att det vetenskapliga tänkandet är placerat i tid och rum (avsnitt 6).

I det femte och sista kapitlet försöker jag underbygga tesen att Bourdieu överfört den historiska epistemologins landvinningar från naturvetenskapernas och matematikens filosofi till samhällsvetenskapen, och diskutera hur detta epistemologiska program präglat hans förhållande till samhällsvetenskapliga traditioner. För att underlätta jämförelsen mellan teman i den historiska epistemologin och i Bourdieus sociologi är kapitlet disponerat på samma sätt som det närmast föregående. Sålunda handlar avsnitt 1 om den "tillämpade rationalismen" i Bourdieus tappning, avsnitt 2 om den sociologiska kunskapens egenart och dess avgränsning från traditionella filosofiska positioner och från vardagskunskapen, avsnitt 3 om sociologins specifika epistemologiska hinder, avsnitt 4 om Bourdieus relationism, avsnitt 5 om hans konstruktionism och avsnitt 6 om forskningssubjektet.

Att en hel del utrymme i det fjärde avsnittet ägnas åt den av Jean-Paul Benzécri grundlagda statistiska traditionen, beror inte på att denna skulle ha haft någon avgörande betydelse för Bourdieus egen teoretiska utveckling. Så har inte varit fallet. Däremot har Benzécri-inspirerade statistiska metoder och tekniker, i synnerhet korrespondensanalysen, sedan mitten av sjuttiotalet varit viktiga redskap i Bourdieus och hans medarbetares och lärjungars empiriska

undersökningar, varför det finns anledning att här uppmärksamma denna speciella form för kvantitativ bearbetning av kvalitativ information.

Det finns självbiografiska skäl till att jag valt att avsluta boken med att resonera om forskningssubjektets plats i Bourdieus sociologi. För tio år sedan var det Bourdieus speciella sätt att utforska forskarens egen kunskapsförmåga som väckte mitt intresse för hans arbeten. Fortfarande i dag tycker jag att det ständigt närvarande inslaget av självreflexion tillhör det mest uppfordrande i hans sociologi.

De konkluderande avsnitt som avslutar varje kapitel ger sammantagna en översikt över bokens innehåll.

Kapitel I

BAKGRUNDEN

"Jag har aldrig mött så många intelligenta människor samlade på så få kvadratmeter."

(R. Aron, *Mémoires*, 1983, p. 31. Uttalandet gäller Arons studieår vid École normale supérieure, rue d'Ulm.)

Den intellektuella eller vetenskapliga världen kan vid en given tidpunkt analyseras som ett objektivt fält av positioner. Ur den enskildes synvinkel framträder samma värld som ett subjektivt fält av möjligheter.

Tag en framgångsrik filosofistudent i femtiotalets Paris, Bourdieu eller någon av hans generationskamrater. Denne hade att orientera sig i ett objektivt fält, där en dominerande position representerades av existentialisterna, med Sartre som centralfigur och *Les temps modernes* som publicistisk tribun. Andra positioner representerades av den traditionella spiritualistiska skol- och universitetsfilosofin, åter andra av epistemologerna, vartill kom positioner utanför filosofins fält: historievetenskapens, antropologins, sociologins etc, samt positioner inom den utom-akademiska intellektuella världen. Ett sådant system av positioner framträder för den unge man som där söker vinna inträde som ett fält av möjligheter: vissa positioner uppfattas som möjliga och värda att eftersträva, andra är uteslutna, omöjliga, ovärdiga eller helt enkelt osynliga. Pretendentens hållning till de tillgängliga positionerna styrs av hans bakgrund och hans egen aktuella position, i Bourdieus fall uppväxten i folklig, lantlig miljö, och lyckosam karriär genom parisiskt elitgymnasium och *khâgne*, fram till humaniorasektionen vid École normale supérieure, rue d'Ulm.

Låt oss således teckna kartan över de positioner till vilka Bourdieu hade att förhålla sig i början av sin bana, under femtio- och sextiotalen. Vi får därmed samtidigt veta något om ett antal ungefär jämnåriga unga filosofer vilkas banor hade en likartad utgångspunkt och som några decennier senare skulle besätta framträdande positioner inom det franska intellektuella livet.

1. FILOSOFINS FÄLT[1]

1.1 Krön och kröning

Bourdieu underkastades den mest kvalificerade filosofiska dressyr som Frankrike kunde erbjuda: filosofiklassen vid landets förnämsta humanistiska gymnasium, *la khâgne* vid samma skola, och under åren 1951-54 humaniorasektionen vid École normale supérieure, rue d'Ulm.

Vid denna tid, slutet av fyrtiotalet och början av femtiotalet, framstod det fortfarande som självklart att de mest begåvade gymnasisterna skulle välja filosofiklassen och därefter gå vidare till *la khâgne* och École normale supérieure. Lika självklart var att filosofistudenterna förväntades vara de mest begåvade; en cirkulär föreställning om sambandet mellan filosofistudier och intellektuell överlägsenhet som utövade ett starkt tryck på Bourdieus generation.[2] För att citera François Châtelets stridsskrift mot den rutiniserade skolfilosofin: "I England, Tyskland, USA bestämmer sig eleven för att bli filosof; i Frankrike blir den elev som inträder i gymnasiemaskinen med nödvändighet filosof, mer eller mindre."[3]

Innan vi går vidare bör kanske några sakupplysningar infogas. Sista årskursen av gymnasiet (*lycée*; vid den tid vi här behandlar var *collège*-organisationen inte införd) var indelad i olika varianter <*sections*>. En av dessa var *la classe de philosophie*. Efter studentexamen kunde de mest framgångsrika eleverna - dvs. de som hade de bästa studentbetygen samt de bästa samlade resultaten från hela gymnasietiden - gå vidare till en tvåårig påbyggnadsutbildning, *les classes préparatoires*, som utgör en förberedelse för inträdesproven till de elitskolor som kallas *les grandes écoles*. Den preparandutbildning som förbereder för inträdesprovet till den humanistiska <*lettres*> studieinriktningen vid École normale supérieure kallas *la khâgne* (ibland kallas första årskursen *hypo-khâgne* och den andra *khâgne*). Det finns flera Écoles normales supérieures, egentligen

[1] En tidigare version av detta avsnitt publicerades i *Sosiologisk årbok 1989*, 2 halvbind, Oslo 1989, pp. 161-187.

[2] Jag skriver i förfluten tid. I dag torde även i Frankrike matematiken och naturvetenskaperna ha övertagit den position överst i universitetsämnenas hierarki som tidigare tillkom filosofin.

[3] F. Châtelet, 1970, p. 10.

gymnasielärarhögskolor. Den vid rue d'Ulm i Paris åtnjuter högst prestige och det är om den vi skall tala i det följande. Undervisningen är fyraårig och leder för de mest framgångsrika fram till *agrégation*, den examen som ger tillträde till gymnasie- och universitetslärarkarriärer.

Därmed åter till de franska gymnasiernas filosofiklasser, som har varit utomordentligt viktiga för att hos generation efter generation befästa viljan att bli intellektuell i allmänhet och filosof i synnerhet. Filosofistudierna uppfattades som krönet på gymnasieutbildningen.[4] Gymnasielärarna i filosofi utgjorde en kärna i den publik som följde debatterna i de intellektuella tidskrifterna, fyllde sina privata bibliotek med filosofisk litteratur och kanske umgicks med planer på att en dag lägga fram en avhandling. En avgörande betingelse för den franska filosofins receptionsvillkor är denna klyvning av det filosofiska fältet, den avgrund som skilde de "verkliga" filosoferna, vilka förväntades tänka nya tankar och skriva böcker, från filosofilärarna vilka utgjorde en publik för de förra och hade att förmedla deras tankar.[5]

Att gymnasiet var så viktigt i sammanhanget, måste förstås mot bakgrund av att lärarna vid det franska universitetets humanistiska fakultet länge hade som främsta och snart sagt enda funktion att fungera som jury i samband med studentexamen; innan 1877 existerade knappast några universitetsstudenter alls[6]. Universitetets expansion är av sent datum i Frankrike. Gymnasiets filosofiklass förblev länge normerande för all filosofisk aktivitet[7].

Fransk filosofiundervisning är inte minst en träning i att behärska ett specifikt språkbruk. En framgångsrik elev var den som gjorde väl ifrån sig i de uppvisningar i språkligt mästerskap som kallas *dissertations*[8] (den närmaste svenska motsvarigheten var gymnasiets stora uppsatsskrivningar). Filosofiundervisningen fostrade också studenterna i ett specifikt sätt att läsa filosofiska texter och förhålla sig till filosofihistorien, materialiserad som en kanon av klassiska texter. Den etablerade franska skol- och universitetsfilosofin

[4] Krön- och kröningsmetaforerna är av tradition vanligt förekommande i den officiella diskursen om filosofiundervisningens plats i skolans läroplan (för kritiska kommentarer se F. Châtelet, 1970, p. 9 *et passim*; J.-L. Fabiani, 1985, p. 378 och p. 402 not 9; J.-L. Fabiani, 1988, p. 10, 49).

[5] Filosofihistorikern Jean-Louis Fabiani har försökt ge en sociologisk förklaring till att denna klyvning uppstod under det sena 1800-talet (innan dess var det självklart att filosoferna framför allt var lärare), se Fabiani, 1988, pp. 9, 87-91.

[6] "Före 1877 existerade inte humaniora- eller naturvetenskapsstudenten [...]", för att citera Antoine Prosts standardarbete om det franska utbildningssystemets historia (1968, p. 230). Jfr äv. t.ex. V. Karady, 1986, pp. 310ff.

[7] J.-L. Fabiani, 1988, p. 9f. För en analys av filosofiklassens kursplaner, se Fabiani, 1983 (ny version i Fabiani, 1988, pp. 45-71).

[8] Om dissertationens betydelse, bl.a. som den franska skolfilosofins viktigaste redskap, se L. Pinto, 1983, pp. 21-36; ny version i L. Pinto, 1987, pp. 15-38.

har sedan första världskriget i hög grad haft karaktär av just filosofihistoria[9].

Skolfilosofins och universitetsfilosofins dominerande strömningar kan karaktäriseras som "subjektsfilosofi", "medvetandefilosofi" eller "spiritualism". Platon, Descartes och Kant utgjorde den "kanoniska treenigheten".[10] Filosofins uppgift ansågs vara att reflektera över subjektet, medvetandet eller jaget (ofta identifierat med filosofens subjekt, medvetande eller jag) och dess tillägnelse av världen. Som vi skall se kom Bourdieus generation att revoltera mot denna syn på filosofins ärende.

Mycket av vad som ovan sagts om filosofiklasserna gäller än mer uttalat för *la khâgne*[11], det vill säga de klasser med humanistisk inriktning dit de mest framgångsrika eleverna efter avlagd studentexamen söker sig för att preparera sig inför inträdesprövningarna till humaniorasektionen vid École normale supérieure.

De mest prestigeladdade *khâgne*-klasserna (vars elever hade bäst chans att vinna tillträde till École normale supérieure, rue d'Ulm) fanns vid Louis-le-Grand och Henri-IV i Paris samt lycée du Parc i Lyon, i nämnd ordning.

La khâgne vid dessa skolor har varit en genomgångsstation för (och i inte ringa grad format) dagens ledande franska intellektuella.[12] Bourdieu gick på Louis-le-Grand, och bland de ungefär jämnåriga eller något äldre som varit *khâgneux* vid samma skola kan nämnas Jacques Le Goff, Jean-François Lyotard, Jules Vuillemin, Alain Touraine. Henri-IV kan bland sina *khâgneux* räkna Gilles Deleuze, Michel Foucault, René Girard, Emmanuel Le Roy Ladurie. Bland eleverna vid lycée du Parc i Lyon fanns i slutet av trettiotalet Louis Althusser. Och så vidare.

[9] J.-L. Fabiani, 1988, p. 84. Denna tonvikt vid filosofins historia består alltjämt. Enligt Louis Pintos beräkning uppgick andelen filosofihistoriska artiklar i de ledande universitetsfilosofiska tidskrifterna (*Archives de philosophie*, *Études philosophiques*, *Revue de métaphysique et de morale*, *Revue philosophique*) under perioden 1982-1985 till inte mindre än 58 procent (L. Pinto, 1987, pp. 41, 43).

[10] Louis Pinto antyder en sociologisk förklaring till att denna treenighet dominerat fransk filosofiundervisning. Platons, Descartes' och Kants succé sammanhängde med att de bygger under tron på filosofilärarkårens värde. De representerar såväl den krävande brytningen med vardagsförståndet (grottliknelsen, det metodiska tvivlet respektive transcendentalismen) som värdigheten hos det subjekt som utgör grunden för världens förståelighet (den förlösta själen, cogito, respektive jagets enhet, sedelagen etc). Se L. Pinto, 1987, pp. 22, 54.

[11] Mycken etymologisk möda har ägnats åt att spåra ursprunget till det egendomliga ordet *khâgne*. Den tidiga formen var helt enkelt *cagneux*, kobent, möjligen ett tillmäle som naturvetarstudenter riktade mot de förlästa och opraktiska studenter som aspirerade på att söka in vid den humanistiska sektionen av École normale supérieure. Dessa senare accepterade benämningen och gav så småningom ordet dess nuvarande kvasilärda stavning. (Etymologin har utretts av J.-F. Sirinelli, "La khâgne", 1986, pp. 590f; 1988, pp. 36-40.)

[12] Hur en elevs tillvaro i *hypokhâgne*-klassen vid Henri-IV kunde gestalta sig omedelbart efter andra världskriget är väl skildrat i Emmanuel Le Roy Laduries memoarbok, 1982, pp. 25-31.

Den undervisning som gavs vid *la khâgne* bestämdes givetvis, till form och innehåll, av villkoren för inträdesprövningen till École normale supérieure. Bourdieu har i flera sammanhang karaktäriserat *khâgne*-lärarna som tränare[13], med uppgift att förbereda sina adepter för denna ödesmatch. Lärarnas renommé var avhängigt av hur många elever de lyckades slussa vidare till École normale supérieure.

De elever som passerade genom filosofiklassen och *la khâgne* uppfattades och uppfattade sig som en intellektuell elit.[14] De lärde sig studieflit[15], de lärde sig att erkänna filosofins överhöghet och mötte de stora klassiska tänkarna och de förebildliga samtida intellektuella[16]. Framför allt lärde sig *les khâgneux* en total vördnad inför språket[17], och ett mycket speciellt och särskiljande sätt att handskas med språket och att utnyttja det rätta citatet[18].

Vetenskaperna i allmänhet och samhällsvetenskaperna i synnerhet stod lågt i kurs i dessa miljöer. Bourdieu har talat om sin generation som "uppfödd på ett av filosofin vidmakthållet förakt för allt som berör samhällsvetenskaperna"[19].

[13] Se bl.a. avsnittet om "tränarkåren" <corps d'entraîneurs>, pp. 14-21 i P. Bourdieu, "Épreuve scolaire...", 1981. Denna Bourdieus liknelse har Sirinelli tagit fasta på i sina undersökningar av *khâgne*-lärarnas funktion, se J.-F. Sirinelli, 1985, pp. 119, 126; "La khâgne", 1986, p. 615; 1988, p. 494. Sirinelli belägger för övrigt att Bourdieu inte var först med att använda uttrycket *entraîneurs* om *khâgne*-lärarna (Sirinelli, "La khâgne", 1986, p. 624 not 58).

[14] I Pierre Noras tidskrift *Le débat* ger 1980 pseudonymen "XXX" - bakom vilken lär dölja sig Nora själv (enligt en uppgift i Sirinelli, "La khâgne", 1986, p. 623) - en bild av den filosofiundervisning som *les khâgneux* utsattes för vid den tid då Bourdieu läste vid Louis-le-Grand. Pierre Nora hade i likhet med bland andra Sartre varit elev vid bägge de parisiska elitgymnasierna Louis-le-Grand och Henri-IV och porträttar här några av sina mest framstående lärare.

[15] Alain Touraine, som stammade från en intellektuell parisfamilj, berättar i sina memoarer (1977, p. 27) att han inte hade något skollov mellan sitt femtonde och sitt tjugonde levnadsår.

[16] J.-F. Sirinelli (1986, p. 618) uppger att André Gide strax före andra världskriget var mästertänkaren för *les khâgneux* vid Henri-IV. Alain Touraine, som var *khâgneux* vid Louis-le-Grand under andra världskrigets sista år, anser sig ha tillhört "den sista generationen för vilken Gide var den stora modellen" (Touraine, 1977 p. 21). Under Bourdieus skoltid (han var fem år yngre än Touraine) torde Sartre och Camus ha övertagit den funktionen.

[17] J.-F. Sirinelli, "La khâgne", 1986, p. 620.

[18] "Citatet! Det var brödet för en *khâgneux*, den duktiges hemliga vapen och den svages krycka. Överallt fanns citat: intet ämne som inte skulle kunna vara en kommentar till ett citat. Citatet var uppsatsskrivningens alfa och omega [---] alla sparade svartsjukt på sin lilla samling, som dessutom hade fördelen att man kunde ha den i byxfickan, att konsulteras på toaletten under inträdesprövningsdagen. [---] Jakten på det välplacerade citatet liknar när en husfru inte ger sig innan hon funnit en Louis XV-pall för att möblera det där lilla hörnet. Hela den franska litteraturen reducerades slutligen till en omfattande arsenal av citat, där varje *khâgneux* kunde plocka åt sig det fulländade vapnet, som en dolk eller en revolver som skulle låta honom bli antagen [till École normale supérieure]." (P. Nora, 1980, p. 98f)

[19] P. Bourdieu, "Repères", 1987, p. 68. Det är lätt att finna liknande vittnesbörder om samhällsvetenskapernas låga prestige. En annan blivande sociolog, Alain Touraine, som gick på Louis-le-Grand några år tidigare, skriver i sina memoarer: "I denna miljö kunde

1.2 "Skolan"

Filosofiämnet intog således platsen på prestigehierarkins krön. Här följer några noteringar om den skola som åtnjutit högst anseende när det gäller att skola filosofer.

Varje ung man med siktet inställt på att bli intellektuell i allmänhet och filosof i synnerhet drömde om att bli antagen vid humaniorasektionen av École normale supérieure vid rue d'Ulm, de intellektuellas drivhus framför andra, ofta rätt och slätt kallad Skolan, *l'École*. Här utvecklades en mycket speciell livsstil.[20] Skolan var ett internat, vid denna tid med enbart pojkar som elever. Den som väl blivit antagen var därefter under de fyra studieåren befriad från materiella bekymmer såtillvida att han försågs med mat och logi och månadslön. Denna slutna, självtillräckliga värld, där man var viss om att tillhöra den yppersta intellektuella eliten och inte hade mycket till övers för det som skedde på annat håll (lärarna och studenterna vid Sorbonne betraktades som nollor[21]), leder

samhällsvetenskaperna inte ha någon plats." Touraine berättar i detta sammanhang om sitt sista minne från *khâgne*-tiden. Han undergick filosofiförhöret inför antagningen till École normale supérieure, rue d'Ulm, och examinatorn, Georges Canguilhem, frågade vad "sciences morales et politiques" innebär. "Jag var en god *khâgneux*, så jag svarade: 'Något sådant existerar inte.'" (Touraine, 1977, p. 24). Pierre Nora minns hur en av de legendariska *khâgne*-lärarna i filosofi, Étienne Borne, verksam vid Louis-le-Grand, försäkrade sina elever att vetenskapen aldrig kan besvara filosofins problem: "Om filosofin icke vore annat än sökandet efter orsaker och betingelser, så skulle den reducera det högre till det lägre och reducera sig själv till en konstellation av förhållanden och lagar. Dessa falska nycklar öppnar icke Varat, öppnar icke för Varat, och den antika idén om Varat, såsom Vara, har icke upphört att förfölja alla våra filosofier. Vetenskapens man förväxlar orsaken med det utan vilket orsaken icke skulle vara orsak..." (Nora, 1980, p. 89)

[20] Trots det panegyriska syftet förmedlar den antologi som Alain Peyrefitte utgav 1950 intressanta vittnesbörder från forna elevgenerationer om livsstilen vid skolan, ritualerna samt den egenartade interna jargongen (se ordlistan pp. 295-305).

[21] Aron berättar i sina memoarer att *les normaliens* var så "genompyrda av överlägsenhet" att de ogärna bevistade föreläsningarna vid Sorbonne (*Mémoires*, 1983, p. 68). Se även kurskamraten Sartres vittnesbörd i de sena samtalen med Simone de Beauvoir, där han minns att han under åren vid École normale supérieure betraktade sig som ett geni. Simone de Beauvoir tillfogar: "Ni, Nizan, Maheu hade vid Sorbonne rykte om er att inta en extremt föraktfull attityd gentemot hela världen, och i synnerhet gentemot sorbonnarderna." Sartre bekräftar: "Det berodde på att sorbonnarderna representerade varelser som inte var hela människor <qui n'étaient pas tout à fait des hommes>." (de Beauvoir, 1981, pp. 313-315) För den som läser dessa rader får plötsligt de högstämda slutorden i Sartres självbiografi från mitten av sextiotalet en helt ny innebörd: "Det som jag älskar i mitt vanvett är att det från första stund har skyddat mig för 'elitens' frestelser: jag har aldrig trott mig vara den lycklige innehavaren av en 'talang': min enda strävan var att bli frälst - tomhänt och med tomma fickor - genom arbete och tro. Med den påföljd att mitt rena uppsåt inte höjde mig över en enda människa: utan verktyg och utan redskap gick jag med hull och hår till verket för att rädda mig själv med hull och hår. Om jag städar undan den omöjliga frälsningen på rekvisitavinden, vad återstår då? En hel människa, formad av alla människor, som är allas jämlike och en jämlike för vem som helst <Tout un homme, fruit de tous les hommes et qui

tankarna till Durkheims beskrivning av de första kristna skolorna, där all påverkan koncentrerades mot ett och samma mål, att skapa en kristen habitus[22]. Vid Skolan samverkade allt till att skapa en intellektuell habitus. Här övade man sig i att anlägga en mycket speciell intellektuell stil, en speciell hållning i tänkande, åtbörder och sätt att tala och skriva. I denna enkönade värld samtalade man ständigt om sina läsefrukter, visste mycket om varandra och knöt livslånga band.

Här är en liten utvikning på sin plats. Åtskilliga skeenden inom den franska intellektuella världen blir begripliga först mot bakgrund av de nära relationerna, vänskapsbanden och rivaliteterna mellan f.d. *normaliens*. Ett exempel: De ledande franska sociologernas problematiska förhållande till filosofin, liksom filosofernas antagonism gentemot sociologin, måste sättas in i det här antydda sammanhanget. Alla var de från början filosofistuderande, och de mest framgångsrika, det vill säga den lilla hårt selekterade skara som tog sig in på de parisiska elitgymnasierna och École normale supérieure, kände varandra. Alain Touraine (som skulle bli Bourdieus argaste konkurrent om positionen som sin generations ledande sociolog) uppger i sina memoarer[23] att hans närmaste vän under slutet av *khâgne*-tiden vid Louis-le-Grand var Jean-François Lyotard. En av Bourdieus närmaste vänner under tiden vid École normale supérieure var Jacques Derrida. De franska konfrontationerna mellan filosofi och sociologi är betingade av dessa nära personliga relationer. Från filosofens horisont framstår sociologen som en desertör, medan sociologen kan anse sig fullfölja en kritisk intention som filosofen givit upp genom att stanna kvar inom filosofin - en motsättning som exempelvis tagit sig uttryck i den ständiga men ofta outtalade polemik mellan Bourdieu och Derrida som blev offentlig i och med den förres postskriptum i *La distinction*[24].

Medlemmar ur denna intellektuella elitkår har givit varandra draghjälp i karriärerna eller bekrigat varandra. Jämnåriga *normaliens* har ofta definierat sina intellektuella projekt i förhållande till varandra.[25] *Normaliens* ur olika

les vaut tous et qui vaut n'importe qui>." (*Les mots*, 1964, p. 213; här i Lorenz von Numers' svenska översättning) Var "en hel människa" för Sartre, som i ett annat sammanhang talat om sin tid vid skolan som "fyra år av lycka" (Sartre, 1987 [1960], p. 20), helt enkelt det slags människa som är formad för och av École normale supérieure?

[22] *L'évolution pédagogique en France*, 2 uppl. 1969, pp. 37-40; Durkheim använder för övrigt just i detta sammanhang termen habitus (p. 37).

[23] A. Touraine, 1977, p. 25.

[24] P. Bourdieu, *La distinction*, 1979, pp. 565-585.

[25] Några bekanta exempel är brytningen mellan Foucault och Derrida (jfr D. Eribon, 1989, pp. 144-147), eller den nyss berörda konflikten mellan Bourdieu och Derrida. Ett annat exempel är att Canguilhem och Sartre - båda tillhörande den illustra kull som 1924 antogs vid École normale supérieure, rue d'Ulm - under sextiotalet kom att framstå som härförarna för två fientliga styrkor inom det filosofiska fältet.

generationer har på mångskiftande sätt varit förbundna med varandra. Denna väv av relationer, vänskaper och fiendskaper diskuteras sällan offentligt[26] (vilket ibland gör det svårt för en utlänning att dechiffrera utspelen inom det franska intellektuella fältet), men dess betydelse för det franska intellektuella livet blir uppenbar så snart man går till memoarer och den biografiska litteraturen. Följande upplysningar om Michel Foucaults levnadsbana (sidangivelserna nedan hänvisar till Didier Eribons biografi från 1989) illustrerar hur relationerna till andra *normaliens* fungerar som ett "socialt kapital" i Bourdieus mening, som kan mobiliseras i samband med den akademiska karriärens brytpunkter.

När Foucault nitton år gammal, efter ett första misslyckat försök att vinna tillträde till École normale supérieure, lämnat hemstaden Poitiers hösten 1945 för att preparera sig ytterligare vid lycée Henri-IV i Paris, fick han Jean Hyppolite som filosofilärare (pp. 34-36). Hyppolite, *normalien* av årgång 1925 (här och i det följande avser årtalet antagningsdatum till École normale supérieure, rue d'Ulm), utlade den tolkning av Hegels *Phänomenologie des Geistes* som under kommande år - Hyppolites avhandling publicerades 1947 - skulle få avsevärd betydelse för fransk filosofi. När Foucault åter 1946, och den här gången med framgång, underkastades inträdesprövningen till École normale supérieure, fungerade som censor den i sådana sammanhang fruktade vetenskapsfilosofen Georges Canguilhem, *normalien* ur 1924 års kull (pp. 41f). Vid ENS knöt Foucault nära vänskapsband med framför andra filosofen Louis Althusser, som från och med 1948 fungerade som *caïman*, det vill säga som ansvarig för att drilla ENS-eleverna inför *agrégation*-examen i filosofi (p. 50 *et passim*). Foucault tillhörde också de trognaste åhörarna till filosofen och psykologen Merleau-Pontys (ENS 1926) föreläsningar; under den tid, 1947-48, då Merleau-Ponty föreläste vid ENS var detta det enda ställe i Paris där man kunde höra honom (pp. 49f). Foucault studerade dessutom psykologi vid

[26] Någon gång kan dock aktörerna tala klarspråk om denna sida av verksamheten. Efter "de nya filosofernas" genombrott 1975-1977 noterade den publike anföraren Bernard-Henri Lévy i ett intervjuuttalande att det rörde sig om ungefär jämnåriga vänner, ofta med gemensam bakgrund: *la khâgne* vid Louis-le-Grand, École normale supérieure ... (*Le Monde de l'éducation*, février 1977, p. 10, cit. efter J.-F. Sirinelli, "La khâgne", 1986, p. 623 not 46). Louis Pinto har (1987, pp. 150-154) noterat att "de nya filosoferna" ofta var före detta elever från École normale supérieure vid rue d'Ulm (Jean-Marie Benoist, Bernard-Henri Lévy) eller Saint-Cloud (André Glucksmann, Philippe Nemo) och *agrégés* i filosofi (Benoist, Glucksmann, Christian Jambet, Guy Lardreau, Lévy), men som (med undantag för Benoist) inte nått positioner som universitets- eller högskolelärare i filosofi. Denna kombination av skolmässig framgång och stäckta akademiska banor utgjorde, fortfarande enligt Pinto, en förutsättning för de "nya filosofernas" företag att upprätta en ny "mondän" journalistisk pol inom filosofins fält. För övrigt hade Maurice Clavel, som från sin position vid *Le Nouvel Observateur* mer än någon annan bidrog till att lansera "de nya filosoferna", samma bakgrund: *normalien*, *agrégé* i filosofi, men utan position som universitetslärare inom den högre utbildningen.

Sorbonne, med psykologen Daniel Lagache (ENS 1924) som lärare och handledare (pp. 61f). Efter att ha kuggats i första försöket att avlägga *agrégation*-examen i filosofi klarade han sig genom nålsögat år 1951; i juryn satt sociologen Georges Davy (den gamle durkheimianen, ENS 1905), Hyppolite samt Canguilhem (p. 56). Nästa steg i karriären skulle normalt ha varit en tjänst som gymnasielärare, ett öde som Foucault önskade bli förskonad från, varför han sökte upp Canguilhem som ordnade en doktorandtjänst vid Fondation Thiers (p. 57). Året därpå, 1952, fick han efter ett ingripande från Althussers vän filosofen Jules Vuillemin (ENS 1939) en tjänst som assistent vid universitetet i Lille (pp. 82f, 153-155). Samtidigt undervisade Foucault - på Althussers uppdrag - i psykologi vid ENS, där han blev ledargestalt för en krets av unga kommunistiska *normaliens* (bland dem Jean-Claude Passeron) (pp. 70ff). Det var också Althusser som till Foucault förmedlade uppdraget från förlaget P.U.F. att skriva den bok om sinnessjukdom och personlighet som skulle bli den senares första publicerade verk (p. 90). En äldre *normalien*, den välrenommerade mytforskaren Georges Dumézil, installerad vid Collège de France sedan 1949, som genom hörsägen fått veta att Foucault var en begåvad ung *normalien*, ordnade så att denne under senare hälften av femtiotalet fick tjänsten som fransk lektor först i Uppsala, därefter i Warszawa (pp. 95, 111). Under dessa år färdigställde Foucault sin avhandling om *Folie et déraison*, och Dumézil följde noga manuskriptets framväxt (p. 108). Även Althusser var en av de första att läsa manuskriptet och han lånade ut det till Vuillemin (p. 153). Canguilhem accepterade att fungera som *directeur* för huvudavhandlingen, och Hyppolite åtog sig att vara *directeur* för den kompletterande avhandlingen (en kommenterad översättning av Kants *Anthropologie*) (pp. 125f). Vid disputationen 1961 satt Canguilhem och Lagache tillsammans med en tredje gammal *normalien*, Henri Gouhier, i betygsnämnden för huvudavhandlingen (p. 133). Därefter var Foucault formellt behörig till en tjänst som ordinarie professor. Han rekryterades av Vuillemin, som (uppbackad av Merleau-Ponty; senare skulle Vuillemin överta Merleau-Pontys stol vid Collège de France) tilldelats en stol vid fakulteten i Clermont-Ferrand och där samlade unga briljanta filosofer kring sig (pp. 151ff). Foucault övervägde 1965 att söka en tjänst vid Sorbonne, därtill uppmanad av Georges Gurvitch, som dock hade en svag ställning inom Sorbonne-kollegiet (Gurvitch var inte *normalien*, vi återkommer till den saken nedan i behandlingen av sociologins fält), och Canguilhem avrådde Foucault från att kandidera (p. 168). Ett par år senare bad Canguilhem sin vän Raymond Aron (ENS 1924) att försöka ordna en stol vid Sorbonne åt Foucault; därav blev dock intet, och Aron tog reda på att en annan tänkbar möjlighet, en stol vid sjätte sektionen av École pratique, vore mindre

lycklig eftersom en sådan placering skulle kunna bli ett hinder för Foucaults väg till Collège de France, där den femte, religionsvetenskapliga sektionen hade starka vänner (pp. 209f). 1969 rekryterades Foucault (på Canguilhems förslag) till det nystartade Vincennes-universitetet, där han - ungefär som Vuillemin i Clermont-Ferrand tio år tidigare - samlade unga medarbetare kring sig, bland dem flera av Althussers och Lacans elever från ENS (pp. 213ff). Den allra mest prestigefyllda akademiska positionen var en professur vid Collège de France. Foucaults vänner Hyppolite och Vuillemin, som sedan början av sextiotalet hade stolar där, hade länge, med stöd av Dumézil, verkat för att Foucault skulle väljas in vid Collège de France (p. 157), vilket lyckades i november 1969, då professorskollegiet (Vuillemin höll anförandet till förmån för Foucaults kandidatur) röstade för att han skulle överta stolen efter Hyppolite, sin gamle filosofilärare från Henri-IV (pp. 226-232). I sin tur verkade Foucault för att Bourdieu (ENS 1950) skulle väljas in vid Collège de France.

Dessa noteringar om etapper i Foucaults institutionella karriär skall inte läsas som anklagelser för vänskapskorruption - vänskapsbanden var invävda i intellektuella och vetenskapliga projekt som de inblandade sannolikt ärligen trodde på. Jag har blott velat illustrera hur väl placerad den lilla hårt selekterade skaran av *normaliens* varit i den franska intellektuella och akademiska världen. De har haft enastående goda möjligheter att kontrollera inte bara spelet inom de intellektuella och akademiska fälten utan även reproduktionen av den intellektuella eliten.

Några ord bör sägas om rekryteringen till École normale supérieure. Det var ingen utpräglad överklasskola. Visserligen fanns bland eleverna få barn till arbetare och bönder, men i synnerhet andelen söner till lärare var anmärkningsvärt stor. Under tredje republiken hade i genomsnitt var tredje elev varit lärarbarn. Var femte elev var under samma period son till folkskollärare; folkskollärarbarnen utgjorde vid denna tid den mest månghövdade och homogena gruppen bland ENS-eleverna, och över huvud taget var barnen till statstjänstemän i blygsam ställning väl representerade. Skolan var med andra ord en väg för social uppstigning, vilket är viktigt med tanke på att alternativa vägar - särskilt till högre offentliga ämbeten - synes ha varit mindre öppna för medelklasserna.[27]

Sådana var förhållandena alltjämt under den period, första hälften av femtiotalet, när Bourdieu var elev vid skolan. Inom parentes kan tilläggas, att den därefter i flera avseenden förlorat sin privilegierade ställning. I takt med att andelen studerande från högre sociala skikt ökade förlorade skolan delvis sin karaktär av uppstigningsväg för medelklassernas studiebegåvningar (därmed

[27] J.-F. Sirinelli, "La khâgne", 1986, pp. 600f.

urholkades givetvis även den traditionella funktionen hos *la khâgne*). Vidare har den förlorat sin ställning på toppen av elitskolornas prestigehierarki. Det har främst att göra med att en annan av *les grandes écoles*, nämligen ENA (École nationale d'administration), seglat upp till en obestridd tätposition. Ett indicium på att ENA erövrat en dominerande position är att åtskilliga elever från École normale supérieure, rue d'Ulm i dag efter avslutade studier påbörjar ännu en utbildning, vid ENA, varigenom de skaffar sig en inträdesbiljett till de mest uppsatta positionerna inom ämbetsmannavärlden, de politiska fälten etc.[28]

Det finns fler faktorer som förklarar att École normale supérieure, rue d'Ulm, tappat i betydelse. De akademiska karriärvägarna har blivit mindre framkomliga och lockande (den växande andelen yngre akademiker innebär minskade utsikter till professur), samtidigt som de expanderande marknaderna för massmediaintellektuella, möjligheterna att arbeta för olika slags utredningsinstitut etc, medfört att tunga akademiska investeringar inte längre är lika obligatoriska.

Till sist har den humanistiska sektionen vid École normale supérieure förlorat en del av sin ställning på grund av att filosofin inte längre intar en obestridd position på disciplinhierarkins krön. I hela det franska utbildningsväsendet har de klassiska studieinriktningarna minskat både i omfattning och betydelse. Matematiken har numer ersatt latinet som det franska gymnasiets främsta selektionsinstrument[29].

1.3 Hinsides agrégationen

Vi börjar nu närma oss slutet av beskrivningen av den utbildningsbana - gymnasiets filosofiklass, *la khâgne*, École normale supérieure vid rue d'Ulm - som varit typisk för toppskiktet bland franska universitetsintellektuella inom det humanistiska fältet. Nästa etapp var *agrégation* i filosofi.

Det var inte många som passerade detta nålsöga. Några tiotal kandidater (antalet varierade från år till år) godkändes vid de årliga *concours d'agrégation* i filosofi. Eleverna från École normale supérieure har lyckats väl i denna nationella tävlan, antingen man räknar det totala antalet *normaliens* som klarat sin *agrégation* eller ser till deras placering på rankinglistan. Vi kan som extremt exempel välja året 1950 - det år då Bourdieu antogs som elev - som var ett

[28] Dessa och andra omvandlingar av relationerna mellan *les grandes écoles* finns väl belagda i en serie undersökningar vid Centre de sociologie européenne, från vilka de första syntetiska resultaten publicerades i *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 69, 1987 och n° 70, 1987, och på nytt i tredje delen (pp. 183-369) av P. Bourdieu, *La noblesse d'État*, 1989.
[29] M. Armatte et al, 1988, p. 3.

ovanligt gott år för *les normaliens*: i 1950 års *agrégation des lettres* erövrade de 16 av de totalt 27 platserna, och besatte samtliga de 12 främsta platserna.[30]

En avlagd *agrégation*-examen var förutsättningen för en karriär inom den franska universitetsvärlden. Primus hade genast chans till universitetslärartjänst i Paris. De som placerade sig därnäst på rankingskalan kunde räkna med en tjänst vid något provinsuniversitet (och efter ett antal år i förvisning söka en tjänst vid parisuniversitetet). Övriga, det stora flertalet, blev gymnasielärare; gymnasierna och universiteten ingick i samma organisation, och det var vanligt att universitetslärare började sin yrkesbana som gymnasielärare.

Eftersom vi här intresserar oss för de sociala förutsättningarna för Bourdieus projekt, bör tilläggas, att *agrégation* i filosofi under större delen av nittonhundratalet - från durkheimianernas framträdande och fram till sextiotalet - var den modala utbildningsbakgrunden för i stort sett alla ledande franska universitetssociologer. Detta är givetvis en viktig betingelse för det i Frankrike ständigt lika problematiska förhållandet mellan filosofi och sociologi. Mer därom nedan.

Trots en viss nedgång var fortfarande efter andra världskriget *normaliens* väl representerade inom den franska högre utbildningen. De utgjorde år 1946 alltjämt 44 % av universitetsprofessorerna i humaniora vid Sorbonne. Vid provinsuniversiteten besatte de 34% av professurerna.[31]

1.4 Existentialismen, fenomenologin, marxismen

Vilket var nu det fält av möjligheter som bredde ut sig för den generation av unga män som för fyra decennier sedan var elever vid École normale supérieure, rue d'Ulm?

Vi kan lämna den dominerande universitetsfilosofin - främst spiritualistiska riktningar och nykantianism - åsido. Gräddan bland de unga blivande filosofer som formades vid École normale supérieure var preparerade för att skapa sina egna projekt och hade inte mycket till övers för det slag av filosofi som lärdes ut vid Sorbonne och i skolornas filosofiundervisning. Det var helt andra positioner som framstod som alternativ för det yngsta filosofiska avantgardet. Som vi sett exempel på erbjöd också *normaliens*-miljön unika möjligheter att komma i kontakt med de nyaste strömningarna.

Först och främst måste existentialismen nämnas. Existentialismen och den existentialistiska receptionen av fenomenologin representerade under femtiotalet

[30] J.-F. Sirinelli, "La khâgne", 1986, p. 608.
[31] V. Karady, "Recherches...", 1976. Siffrorna återges även i Sirinelli, "La khâgne", 1986, p. 609.

den dominerande polen inom det intellektuella fältet.

Inte minst i *khâgne*-miljöerna utgjorde Jean-Paul Sartre den ständiga referensen och framstod som modellen för den fulländade intellektuelle. Vid École normale supérieure, rue d'Ulm var situationen visserligen en annan, såtillvida att man, har Bourdieu och andra berättat, gärna gav uttryck för åsikten att Sartre var en nolla men att Heidegger var väl värd att läsas[32]. Modellen Sartre dominerade inte desto mindre hos den bredare intellektuella publiken, inklusive *les khâgneux*, och utövade en avsevärd dominans även över dem som inte accepterade hans filosofi.[33]

Existentialisterna var långtifrån numerärt dominerande inom filosofkåren, men framstod lika fullt för Bourdieus generationskamrater som socialt dominerande. Sartre representerade inom det intellektuella fältet den exemplariska personligheten, gentemot vilken man måste definiera sig. Var och en som kände sig kallad att bli filosof eller intellektuell tvangs förhålla sig till modellen Sartre, om så för att ta avstånd.

För dem som tog avstånd från existentialismen öppnade sig olika möjligheter. En möjlighet var att gå till källorna bakom Sartre: man kunde - vilket som nämnts var vanligt vid École normale supérieure - hylla Heidegger[34]. Man kunde också hämta stöd hos Husserl och dennes plädering för den sorgfälliga beskrivningen och avståndstagande från de metafysiska utflykterna. Att ge sig in i fenomenologin kunde således vara ett sätt att mot Sartre spela ut dennes läromästare, en *ad fontes*-strategi som alltid brukar tilltala unga ambitiösa heterodoxa intellektuella.

Marxismen - eller snarare kommunismen - spelade stor roll vid ENS under de år vi här behandlar.[35] Det franska kommunistpartiets exempellösa framgångar

[32] Redan åren kring 1930 lär *Sein und Zeit* ha varit den mest utlånade boken från biblioteket vid École normale supérieure (A. Boschetti, 1985, p. 91).
[33] Enligt filosofihistorikern Louis Pintos bedömning behöll Sartre den dominerande positionen inom det filosofiska fältet fram till början av sextiotalet (L. Pinto, 1987, p. 77).
[34] Heidegger var av allt att döma mer hyllad än läst. Föga av hans författarskap hade överförts till franska; framför allt tycks vid denna tid en översättning av *Brief über den Humanismus* ha fungerat som en lathund som tillät Heideggers vara-filosofi att spelas ut mot Sartres subjektsfilosofi. Det skulle dröja till 1985 innan hela *Sein und Zeit* blev tillgänglig på franska (då i gengäld i två översättningar, först en icke auktoriserad på förlaget Authentica, några månader senare en auktoriserad på Gallimard).
[35] För en utförlig diskussion av vad kommunismen betydde för ENS-eleverna under den period vi intresserar oss för, förra hälften av femtiotalet, se Emmanuel Le Roy Ladurie, 1982, pp. 44-131. Författaren, partimedlem åren 1949-1956 och ledarfigur inom P.C.-cellen vid École normale supérieure, rue d'Ulm, är väl skickad att beskriva denna miljö - som han i efterhand karaktäriserar som "ett andligt Gulag" (p. 77) - och de mekanismer som förvandlade en yngling av konservativ katolsk familj till hårdför stalinist. Om kommunismen vid ENS vid denna tid, se vidare D. Eribon, 1989, pp. 50-54, samt J.-F. Sirinelli, "Les normaliens...", 1986. Den sistnämnda uppsatsen är i sin helhet ägnad frågan om

omedelbart efter andra världskriget (över 25 procent av rösterna) präglade inte bara det politiska utan även det intellektuella livet i Frankrike. Emmanuel Le Roy Ladurie (Foucaults skolkamrat från Henri-IV) blev tämligen omgående efter det att han antagits till ENS 1949 sekreterare för skolans kommunistiska cell, och utövade enligt samstämmiga vittnesbörder en inkvisitorisk makt över skolkamraterna. Allra viktigast blev dock Althussers inflytande. Denne hade antagits som elev redan 1939 men inkallades och tillbringade kriget i tyskt fångläger, och när han återvände till skolan och klarat av sin *agrégation* 1948 blev han utnämnd till *caïman* (det vill säga anförtrodd uppgiften att träna eleverna inför *agrégation*-examen), en funktion som han skulle hålla fast vid trots erbjudanden om universitetslärartjänster[36]. Samma år blev han medlem av kommunistpartiet (som ung hade han varit glödande katolik[37]) och förblev under många år en nyckelfigur inom PCF-miljön vid ENS[38].

Somliga *normaliens* höll en viss distans till partiet. Bourdieu, som aldrig var partimedlem, bildade tillsammans med Derrida ett slags tredjeståndpunkt-förening (det vill säga ett utrymme för dem som varken ville vara kommunister eller gaullister). Foucault umgicks redan under sitt första år vid skolan med tankar på att ansluta sig till partiet, men hans säregna anti-kollektivistiska hållning - han kunde tänka sig att gå med i partiet men vägrade bli medlem av studentfackföreningen - förhindrade detta fram till år 1950. Under första hälften av femtiotalet, då Foucault undervisade i psykologi vid ENS, samlade han kring sig ett liten krets av kommunistiska lärjungar med en mjukare framtoning än den officiella PCF-linjen (i denna så kallade "folklore-grupp" ingick bland andra Paul Veyne och Jean-Claude Passeron). Foucault lämnade partiet 1953, och när han lämnade Frankrike för att flytta till Uppsala 1955 hade han övergivit marxismen (vilket inte hindrade att han förblev nära vän till Althusser).[39]

Det bör poängteras, att det var kommunismen och de politiska

kommunisternas antal och inflytande. För perioden i slutet av fyrtiotalet finner Sirinelli (*op. cit.*, p. 574) att antalet partianslutna kommunister uppgick till ett trettiotal, det vill säga ungefär 15 procent av de totalt ca 200 eleverna. Därmed korrigerar Sirinelli en siffra som ofta anförts, 25 procent, men han tillade att denna lilla krets av kommunister var utomordentligt inflytelserik. Dels var kommunisterna alltifrån krigsslutet fram till början av femtiotalet den mest manstarka och homogena politiska grupperingen vid skolan (pp. 574, 583), dels var sympatisörerna talrika (pp. 576ff). Vid den tidpunkt när Bourdieu började vid skolan, 1950, var kommunisterna som mest sekteristiska; med Edgar Morins formulering talar Sirinelli om "den andra stalinistiska nedisningen" (pp. 582f).

[36] Jfr D. Eribon, 1989, pp. 50, 154.

[37] Jfr minnesbilderna och brevcitaten i den memoarbok som Althussers filosofilärare i Lyon åren 1937-39, Jean Guitton, utgivit (1988, om Althusser se pp. 150-160).

[38] Dock tycks det ha dröjt några år innan Althusser framträdde som den obestridde ledaren, jfr J.-F. Sirinelli (*op. cit.*, 1986, p. 577) som utfrågat bland andra Foucault.

[39] Om Foucaults förhållande till PCF och marxismen, se D. Eribon, 1989, pp. 54, 70-78, 162f *et passim*.

ställningstagandena, snarare än marxismen som vetenskapligt program som präglade studerandemiljön vid École normale supérieure fortfarande under de år då Bourdieu var elev.[40] Det dedicerade teoretiska projekt som skulle ta form kring Althusser utvecklades senare (och blev bekant för en bredare publik först 1965 i och med publiceringen av *Pour Marx* och *Lire le Capital*).

Det förefaller, sammanfattningsvis, som om den generation som läste vid École normale supérieure under slutet av fyrtio- eller början av femtiotalet, det vill säga Foucaults och Bourdieus generation, hade att inrätta sig inom ett "epistemologiskt rum"[41] strukturerat av två axlar, marxismen och fenomenologin. Låt oss förena marxism och fenomenologi, löd ett vanligt fältrop bland tongivande avantgarde-filosofer under femtiotalet och det tidiga sextiotalet[42]. Den yngre generation vi här talar om kan inte ha varit opåverkade

[40] En *normalien* av äldre årgång, Jean-Toussant Desanti, kommunist och filosofiprofessor vid Sorbonne, vars föreläsningar vid ENS av allt att döma betydde en hel del för eleverna under den period vi här behandlar, har vittnat om att hans egen väg till marxismen från och med slutet av trettiotalet gått via "den militanta praktiken (och icke den intellektuella anslutningen till de av Marx utvecklade teoretiska tillvägagångssätten) [...]" (Desanti, 1976, p. 13). Le Roy Ladurie, elev vid ENS under första hälften av femtiotalet, berättar att man egentligen inte läste Marx särskilt noga; möjligen kände man något till den unge Marx' skrifter (Le Roy Ladurie, 1982, pp. 107f). Så torde fallet ha varit för de flesta *normaliens* ända fram till dess att Marx - och då inte ungdomsskrifterna utan de mogna arbetena - blev påbjuden läsning i och med att Althussers projekt tog fast form i början av sextiotalet.

[41] Termen lånar jag från Foucault. Se *Les mots et les choses*, 1966, pp. 358ff, där Foucault hävdade att humanvetenskaperna är infogade i ett tredimensionellt "epistemologiskt rum" <espace épistémologique>, vars axlar utgörs av de matematiska och fysikaliska vetenskaperna, de lingvistiska, biologiska och ekonomiska vetenskaperna, samt den filosofiska reflexionen.

[42] Jean-Toussant Desanti är redan nämnd; hans bland *les normaliens* inflytelserika försök att förena marxism och fenomenologi kan studeras i Desanti, 1963, en närläsning av Husserls cartesiska meditationer i syfte att utveckla fenomenologin till en "praxisfilosofi". Andra uppmärksammade samtida försök att förena marxism och fenomenologi var Tran-Duc-Thaos projekt (vars betydelse för Bourdieus nära vän Derrida under studieåren vid École normale supérieure framgår av den sistnämndes första stora Husserlkommentar, författad 1953-54 men publicerad först 1990), samt, givetvis, Sartres försök som kulminerade med *Critique de la raison dialectique*, 1960. Åtskilliga av dessa försök laborerade med ett begrepp om "praxis" som gick tillbaka på Marx' ungdomsskrifter och som vid mitten av sextiotalet dömdes ut av althusserianer och andra (jfr Desanti, 1976, p. 16, som i efterhand kallat sitt dåtida begrepp praxis en "deus ex machina"). För övrigt präglades även Foucaults allra tidigaste författarskap - de skrifter om psykologins problem som han senare inte ville kännas vid (jfr D. Eribon, 1989, p. 92) - av en strävan att förena fenomenologi (i synnerhet i form av heideggerianen Ludwig Binswangers s.k. existentiella analys) med marxism (bl.a. Pavlov). Vi skall återvända till ämnet i samband med diskussionen av Bourdieus habitusbegrepp. Det ligger nämligen nära till hands att betrakta Bourdieus habitusteori som ett försök att realisera denna ambition, som spelade så stor roll inom fransk heterodox filosofi under de år då han utbildade sig och anträdde sin vetenskapliga bana: att förena "fenomenologi" med "marxism", analysen av människors föreställningar med analysen av de objektiva sociala omständigheterna under vilka de lever.

av detta tidens stora projekt, och de skulle, på olika sätt, ägna sina livsverk åt att spränga marxismens och fenomenologins ramar.

Allra viktigast för Bourdieu och en krets av likasinnade som redan under studieåren var disponerade att söka sig bort från både den spiritualistiska universitetsfilosofin och existentialismen, och som så småningom även kom att misstro försöken att förena marxism och fenomenologi, blev den franska historiska epistemologins tradition.

1.5 Den historiska epistemologins tradition

En av dessa likasinnade var den några år äldre Michel Foucault, som formulerat tesen att fransk filosofi präglas av en huvudmotsättning mellan subjektsfilosofi och begreppsfilosofi. Låt oss citera en passage ur *Revue de métaphysique et de morale* 1985 (temanumret om Georges Canguilhem). Foucault skriver:

> "Utan att bortse från de motsättningar som på senare år och alltsedan krigsslutet ställt marxister mot icke-marxister, freudianer mot icke-freudianer, disciplinspecialister mot filosofer, dem som är verksamma inom universitetet mot dem som är verksamma utanför universitetet, teoretiker mot politiker, tycks det mig ändå som kunde man finna en annan skiljelinje som skär tvärs över alla dessa motsättningar. Det är den som åtskiljer en erfarenhetsfilosofi, meningsfilosofi, subjektsfilosofi från en vetandefilosofi, rationalitetsfilosofi, begreppsfilosofi; å ena sidan härstamningen från Sartre och Merleau-Ponty, å andra sidan härstamningen från Cavaillès, Bachelard, Koyré och Canguilhem. Denna klyvning går utan tvivel längre tillbaka och dess spår kan återfinnas under hela 1800-talet: Bergson och Poincaré, Lachelier och Couturat, Main de Biran och Comte. Men klyvningen konstituerades under 1900-talet såtillvida att det var via den som den franska receptionen av fenomenologin ägde rum."[43]

Foucaults uppdelning av fransk filosofi i "subjektsfilosofi" och "begreppsfilosofi" var givetvis en partsinlaga. Han räknade sig till det senare lägret, som han ville skänka en genealogi, och det är inte troligt att alla hans motståndare blev förtjusta över att buntas samman under rubriken "philosophie du sujet".

Ändå tror jag att motställningen säger något om den faktiska utvecklingen inom fransk filosofi, åtminstone sådan denna avtecknade sig för Foucault, Bourdieu och andra som intog en likartad position i början av sina vetenskapliga banor. För dem tedde sig såväl den officiella spiritualistiska universitetsfilosofin (både de bergsonska och de nykantianska varianterna) som Sartres existentialism som oacceptabel "subjektsfilosofi", det vill säga som arvtagare till en cartesiansk

[43] M. Foucault, 1985, p. 4. En engelsk version av samma text hade redan under Foucaults livstid publicerats som förord till översättningen 1978 av Canguilhems *Le normal et le pathologie*.

tradition där den mänskliga subjektiviteten placeras i högsätet. I stället sökte de sig till en annan rationalistisk tradition som snarare utgått från cartesianernas vedersakare Leibniz och Spinoza. Jag avser den tradition inom naturvetenskapernas och matematikens filosofi som i Frankrike brukar benämnas den "historiska epistemologin", med namn som Bachelard, Canguilhem, Cavaillès. Innan vi går vidare bör några bibliografiska upplysningar infogas.

Gaston Bachelards (1884-1962) författarskap ägnades framför allt fysikens, i någon mån kemins, biologins och matematikens filosofi. De grundläggande teserna formulerades redan i avhandlingen *Essai sur la connaissance approchée* (1928). Sedan följde bl.a. *Le nouvel esprit scientifique* (1934), *La formation de l'esprit scientifique* (1938), *La philosophie du non* (1940), *Le rationalisme appliqué* (1940), *L'activité rationaliste de la physique contemporaine* (1951), *Le matérialisme rationnel* (1953). Han skrev dessutom en rad inflytelserika verk om poetiska bilder. Några av Bachelards epistemologiska teser kan sammanfattas så här: vetenskapsfilosofin måste underordnas (natur)vetenskapernas egen utveckling; naturvetenskaperna utvecklas i kamp mot fel <erreurs> och hinder <obstacles>, främst det vardagliga tänkandets realistiska och substantialistiska föreställningar; det vetenskapliga objektet är inte givet utan konstruerat, som ett system av relationer.

Samma tänkande återfinner vi hos Georges Canguilhem (1904-), som räknar sig som Bachelards lärjunge[44] och främst arbetat med biologins och medicinens historia och filosofi. Efter studietiden vid École normale supérieure - samma årskull, antagna 1924, som Sartre, Aron och Nizan[45] - var Canguilhem verksam som lärare vid fakulteten i Strasbourg, där han 1943 lade fram sin avhandling i medicin, en historisk studie av den medicinska filosofins sätt att handskas med begreppen normalitet och patologi[46]. Från och med 1955 var han verksam i Paris. Ganguilhems författarskap omfattar ytterligare några medicin- och fysiologihistoriska arbeten[47], två filosofihistoriska verk, även de till största delen

[44] Canguilhem efterträdde 1955 Bachelard på stolen i l'Histoire et philosophie des sciences vid Sorbonne och övertog även ledningen för l'Institut d'histoire des sciences (efter Canguilhem har Bachelards dotter Suzanne fungerat som ledare för institutet). Canguilhem var dock inte Bachelards elev i mer bokstavlig bemärkelse, han hävdar att han aldrig följde dennes föreläsningar (Canguilhem, 1981, p. 9).

[45] J.-F. Sirinelli, 1988, p. 652.

[46] *Essai sur quelques problèmes concernant le normal et le pathologique* (2 uppl. 1950, Les Belles Lettres, Paris; 3 utv. uppl. under titeln *Le normal et le pathologique*, Paris: P.U.F, 1966).

[47] *La connaissance de la vie*. Paris: Hachette 1952 (2 utv. uppl., Vrin, 1966); *La formation du concept de réflexe au XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris: P.U.F. 1955 (2 uppl., Vrin, 1977), *Du développement à l'évolution au XIXe siècle* (tills m G. Lapassade, J. Piquemal och J. Ulmann). Paris: P.U.F. 1962 (2 uppl. 1985).

behandlande biologins och medicinens historia[48], samt ett stort antal artiklar.

Jean Cavaillès (1903-1944), som arbetade med matematikens och logikens historia och filosofi, har haft ett inflytande som vida överstiger den blygsamma omfattningen av hans publicerade skrifter. Cavaillès läste vid École normale supérieure i mitten av tjugotalet, var väl förtrogen med tysk matematik och filosofi, medverkade vid utgivandet av brevväxlingen mellan Cantor och Dedekind[49], och försvarade 1937 en nyskapande avhandling om mängdlärans problem och frågan om matematikens grund[50]. Därutöver publicerade han ett tiotal artiklar, innan slutet framför en tysk exekutionspluton i andra världskrigets slutfas[51], efter legendariska bedrifter i motståndsrörelsen. Två postuma arbeten publicerades 1947.[52] Utöver dessa skrifter i logiska och matematiska ämnen finns fyra artiklar från trettiotalets första hälft om samtida politiska och religiösa rörelser i Tyskland. Det är hela författarskapet.

Fler namn kunde räknas till den historiska epistemologin. På våra breddgrader torde Alexandre Koyré[53] (1892-1964) vara mest bekant för *From the Closed World to the Infinite Universe* (1957, fransk utgåva 1962), för att ha myntat uttryck som "den vetenskapliga revolutionen" och för att ha inspirerat Thomas Kuhns författarskap. Koyré betraktade sig inte som filosof utan som religions- och (natur)vetenskapshistoriker. Hans författarskap och undervisning hade som en genomgående ambition att påvisa att varje epoks vetenskap (fysik, astronomi, matematik) är oupplösligt sammanvävd med samtida filosofiska, metafysiska och religiösa doktriner. Han har också betytt mycket för att befästa

[48] *Études d'histoire et de philosophie des sciences*. Paris: Vrin, 1968 (5 utv. uppl. 1983); *Idéologie et rationalité dans l'histoire des sciences de la vie*. Paris: Vrin, 1977 (2 uppl. 1981).

[49] Nytryck i Cavaillès, 1962, pp. 177-251.

[50] *Méthode axiomatique et formalisme. Essai sur le problème du fondement des mathématiques*. Paris: Hermann, 1938 (nyutgåva 1981). Även Cavaillès' *thèse complémentaire* behandlade mängdläran (*Remarques sur la formation de la théorie abstraite des ensembles*. Paris: Hermann, 1938; omtryck i Cavaillès, 1962 pp. 23-176).

[51] När Cavaillès' kropp återfanns i en massgrav i Arras registrerades den som "Okänd n^{O} 5". "Jag har ofta tänkt", sade vännen Canguilhem i ett hyllningstal, "att man, även om man försökt, inte hade kunnat finna på ett mer gripande epitafium åt en matematikfilosof [...]" (Canguilhem: *Vie et mort*, 1984, p. 23; jfr Canguilhem och Charles Ehresmann, "Avertissement des éditeurs à la première édition", i Cavaillès, 1976, p. XII; Ferrières, 1982, p. 204).

[52] *Transfini et continu*. Paris: Hermann, 1947 (omtryck i Cavaillès, 1962, pp. 253 -274), samt *Sur la logique et la théorie de la science*. Paris: P.U.F, 1947 (2 uppl. 1960; 3 uppl. på Vrin, 1976).

[53] Den bästa introduktionen till Koyrés liv och verk är utan tvivel Pietro Redondis utgåva *De la mystique à la science. Cours, conférences et documents 1922-1962*. Paris: Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, 1986. Här varvas biografiska notiser med ett stort antal tidigare opublicerade dokument, vilka ger en fyllig bild av i synnerhet Koyrés inflytelserika undervisning vid École Pratique des hautes études.

uppfattningen - som han delade med Bachelard - att vetenskapernas utveckling skall förstås som ett historiskt förlopp, präglat av misstag och diskontinuiteter[54].

Bland Koyrés föregångare kan nämnas Pierre Duhem (1861-1916), vars främsta verksamhetsfält var naturvetenskapernas och filosofins historia under medeltiden, särskilt fysikens och kosmologiernas utveckling. Hans magnum opus var tiobandsverket *Le système du monde* om naturvetenskapernas historia från antiken till renässansen. Duhem var en utpräglad anti-empirist, en företrädare för den åsikt som går igen hos de redan nämnda filosoferna, att "fakta aldrig är nog".

Ytterligare namn kunde räknas in bland den moderna franska historiska epistemologins fäder eller farfäder. Om vi ville teckna stamträdet borde vi beakta Henri Poincarés och Léon Brunschwicgs vetenskapsfilosofi, filosofi- och matematikhistorikern Louis Couturat, med flera företrädare för en anti-cartesiansk rationalism. Men då avlägsnar vi oss från vissa centrala teman hos Bachelard, Cavaillès och Canguilhem (så närde exempelvis Poincaré en tro på kunskapens kontinuitet mot vilken hans efterföljare gjorde uppror).

Om inte annat sägs är det trojkan Bachelard, Cavaillès och Canguilhem som i det följande avses med hänvisningarna till "den historiska epistemologin". Jag skall längre fram i denna bok karaktärisera deras insatser (kapitel IV) och försöka visa att Bourdieus sociologi är impregnerad med ett besläktat tänkande (kapitel V).

1.6 "Den epistemologiska fraktionen"

Låt oss nu åter färdas fram i tiden till den period under femtio- och sextiotalen då Bourdieus projekt konstituerades.

Åtminstone en utomstående betraktare har lätt att identifiera en gemensam tankestil hos en grupp tänkare, för vilka Georges Canguilhem efter hand kom att framstå som en samlande gestalt. Låt oss kalla dem den epistemologiska fraktionen inom den franska filosofins fält. Utöver Bourdieu avser jag Jules Vuillemin, Michel Foucault, Michel Serres, Jean-Claude Pariente, m.fl. Även Louis Althusser och hans lierade kan räknas hit.

Samtliga dessa hade en bakgrund som *normaliens* under senare hälften av fyrtiotalet eller första hälften av femtiotalet, samtliga var *agrégés de*

[54] För att citera ur programförklaringen som Koyré infogade i sitt curriculum vitae inför kandidaturen till Collège de France 1951: "man måste ägna lika stor omsorg åt att studera felen och misslyckandena som åt att studera framgångarna. Descartes och Galileis fel, Boyles och Hookes misslyckanden är inte bara instruktiva, de uppenbarar de svårigheter man varit tvungen att besegra, de hinder man varit tvungen att övervinna." (Koyré, 1973, p. 14)

philosophie, samtliga drogs (åtminstone i början av sin bana, Serres och Foucault gick sedan som bekant sina egna vägar) till den franska historiska vetenskapsfilosofiska tradition för vilken Canguilhem vid denna tid framstod som den mest etablerade företrädaren.

Canguilhems betydelse som centralgestalt förefaller ha varit avsevärd. För att återigen citera Foucault: "Om ni inte tar hänsyn till Canguilhem förstår ni inte mycket av hela raden av diskussioner bland franska marxister; ni förstår inte heller det som utmärker sociologer som Bourdieu, Castel, Passeron, och hur dessa präglat det sociologiska fältet; ni saknar en hel aspekt av det teoretiska arbete som utfördes av psykoanalytikerna och i synnerhet lacanianerna. Dessutom är det i hela den diskussion som föregick och följde efter 68-rörelsen lätt att återfinna dem som mer eller mindre på avstånd formats av Canguilhem."[55]

Om Canguilhems sociala betydelse vittnar att han var *Inspecteur Général*[56]. De yngre männen inom den epistemologiska fraktionen representerade heterodoxa, marginella positioner, och Canguilhem kunde vid behov föra deras talan från en synnerligen central position inom det universitetsfilosofiska etablissemanget.

Dessutom tycks Canguilhem ha tjänat som modell för yngre filosofer som tog avstånd från existentialismen och över huvud taget från det lösliga sysslandet med de stora frågorna, och i stället sökte sig till en sträng filosofi, ägnad avgränsade och väldefinierade problem.[57] Canguilhems bidrag till medicinens filosofi torde ha framstått som exemplariska.

Och inte minst viktigt: Canguilhem var *normalien*. Var och en som inte var *normalien* var, oavsett hur mycket erkännande och respekt han tillvann sig, dömd till en på sätt och vis marginell position inom det franska filosofiska fältet.[58] Andra framträdande representanter för den franska historiska

[55] Foucault, *op. cit.*, 1985, pp. 3f.

[56] Uppdraget som *Inspecteur Général de l'Instruction Publique* innebar bl.a. att utarbeta riktlinjer för gymnasieundervisningen och att inspektera gymnasielärarnas verksamhet. Canguilhem kunde på så sätt öva ett avsevärt inflytande på filosofkårens reproduktion. Det säger något om Canguilhems hållning att han accepterade ett så "institutionellt" - i motsats till intellektuellt - uppdrag och det säger något om hans position att han tilldelades det. Till *Inspecteur Général* utses en universitetsman med avsevärd akademisk prestige, känd för att ge briljanta föreläsningar och med erkänd kompetens inom sin specialitet (i Canguilhems fall medicinens filosofi).

[57] Jfr t.ex. P. Bourdieu,"«Fieldwork...", 1987, p. 14.

[58] Claude Lévi-Strauss' position måste förstås i ljuset av att han inte var *normalien*. Han utgav sig inte för att vara deltagare i spelet inom det filosofiska fältet, och stod därigenom friare i förhållande till den filosofiska dominansen. Se exempelvis hans försvar när Paul Ricoeur i början av sextiotalet menade sig kunna påvisa filosofiska motsägelser i *La pensée sauvage*: "Jag har inte haft för avsikt att skapa en filosofi. Jag har bara, eftersom jag haft personlig nytta därav, försökt göra mig klar över filosofiska implikationer av några aspekter av mitt arbete. [---] och jag är på den punkten beredd att låta mig läxas upp av filosoferna." (Lévi Strauss, 1963, p. 633)

epistemologins tradition, som Gaston Bachelard eller Alexandre Koyré, kunde redan av detta skäl knappast fylla funktionen som ledare för en skara av unga *normaliens*. Jean Cavaillès, som däremot i högsta grad var *normalien*, hade kanske kunnat göra det om han överlevt ockupationen.

Det som nu sagts om Canguilhems sociala position och hans betydelse som modell, skall inte förleda oss till att övervärdera hans roll som lärare i mer egentlig mening. Han fick sin tjänst vid Sorbonne och började föreläsa vid l'Institut d'Histoire des Sciences vid rue du Four först 1955[59], samma år som Foucault for till Sverige och Bourdieu till Algeriet (innan dess hade Canguilhem haft sin tjänst vid fakulteten i Strasbourg). Canguilhems direkta inflytande över Foucaults tidiga arbeten har sannolikt vanligen övervärderats (inte minst på grund av att den senare gärna utpekat den förre som sin lärare): i själva verket tycks Foucault när han började sitt avhandlingsarbete knappast ha läst Canguilhems skrifter[60]. Canguilhem fungerade som patron när Foucault 1961 lade fram avhandlingen om *Folie et déraison*, men läste manuskriptet först när det var färdigt och Foucault lär ha struntat i hans ändringsförslag.[61] Det var heller inte, som ofta antagits, Canguilhem som till sin serie "Galien" på förlaget P.U.F "beställde" Foucaults *Naissance de la clinique*, publicerad 1963; det var författaren själv som när manuskriptet var färdigställt föreslog Canguilhem detta arrangemang[62]. Bourdieu odlade visserligen under studietiden intressen (biologi och psykosomatisk medicin) som anslöt till Canguilhems och den unge Foucaults specialiteter och Canguilhem var den tilltänkte patronen för Bourdieus avhandlingsplaner, men den senare hävdar att han aldrig följde Canguilhems föreläsningar och det är onekligen svårt att skönja några direkta inflytanden från Canguilhem i hans tidiga skrifter.

Snarare var det så att Canguilhem med början ungefär 1955, då han installerade sig i Paris, och sedan under hela sextiotalet alltmer kom att framstå som ett i institutionellt och vetenskapligt avseende "tungt" namn. Inom det filosofiska fältet fungerade hans namn kort sagt som en motvikt och motpol[63] till

[59] För en förteckning över ämnena för Canguilhems föreläsningsserier vid Sorbonne och l'Institut d'Histoire des Sciences, se *Revue de Métaphysique et de Morale*, vol. XC, n° 1, janvier-mars 1985, pp. 104f.

[60] Uppgiften stammar från ett brev från Foucault till Canguilhem i juni 1965, citerat av D. Eribon, 1989, p. 127.

[61] D. Eribon, 1989, p. 126.

[62] Enligt vad Canguilhem uppgivit för Didier Eribon, se Eribon, 1989, p. 178.

[63] Efter den extraordinära publika framgången med *Les mots et les choses*, 1966, kom Foucault delvis att fylla samma funktion. Han attackerades mycket riktigt av Sartre-anhängarna, och Canguilhem ryckte ut till hans försvar med en uppsats i *Critique* 1967 som offentligen infogade Foucault i den historiska epistemologins tradition.

Sartre. En hel generation av yngre filosofer och forskare[64] - av vilka de flesta börjat sin bana utan att vara särskilt påverkade av just Canguilhem och åtskilliga senare skulle komma att utvecklas i helt annan riktning - som under denna period delade ambitionen att bryta sig ur medvetandefilosofins herravälde kunde på olika sätt åberopa Canguilhems position och auktoritet[65].

Det var givetvis inte enbart fråga om ett socialt spel. Canguilhems stringenta vetenskapsfilosofi framstod säkerligen för många som mönstergill, utan att för den skull ha varit i egentlig mening mönsterbildande: redan innan Canguilhem erövrat sin ledarposition hade den generation vi här behandlar börjat leta sig fram i liknande riktning. Deras startpunkt var förmodligen sällan den historiska epistemologin, låt vara att denna tradition säkerligen var närvarande: minnet av Cavaillès lär ha vårdats ömt vid skolan, Althusser uppmärksammade gärna sina elever på Canguilhems betydelse och Koyrés föreläsningar vid École pratique attraherade somliga *normaliens*. Ändå vore det förhastat att tro att de inslag i Foucaults eller Bourdieus projekt som ansluter till den historiska epistemologin skulle ha funnits färdigutbildade under studietiden.[66] Åtminstone vad gäller Foucault och Bourdieu förefaller det rimligt att anta att de (i likhet med så många av sina kurskamrater) under åren vid École normale supérieure rört sig inom det ovan nämnda kraftfältet mellan marxism och fenomenologi, och att den historiska epistemologin fick avgörande betydelse för dem först under loppet av sextiotalet.[67]

[64] Canguilhem hade uppenbarligen betydelse för de filosofer som anslöt sig till den althusserianska skolan, såsom Dominique Lecourt, Alain Badiou, Pierre Machery m.fl. Se t.ex. hyllningarna till Canguilhem i åtskilliga av Lecourts skrifter, eller i Balibars och Lecourts förord till nyutgåvan 1985 av Canguilhem et al, *Du développement à l'évolution au XIXe siècle*. Varje nummer av tidskriften *Cahiers pour l'Analyse*, utgiven av Althussers och Lacans lärjungar vid École normale supérieure, brukade inledas med ett motto hämtat ur Canguilhems skrifter.

[65] J.-L. Fabiani (1989, p. 119) använder uttrycket "totem" för att karaktärisera hänvisningarna till Canguilhems arbeten. Bourdieu nämnde 1988, i ett anförande där han blickade tillbaka på sin ungdoms filosofiska miljö, att Canguilhem fungerade som en "eponymisk stamfader" ("Aspirant philosophe", 1989, p. 20). Bilden är väl vald. Just så, som *patronymikon*, bör vi förmodligen förstå Georges Canguilhems funktion under senare hälften av femtiotalet och sextiotalet: en förfader som, utan att det behöver vara fråga om en faktisk intellektuell nedåtstigande släktlinje, med sitt goda *namn* förenar en liten stam av unga filosofer. I en annan tillbakablick, en intervju 1985, talade Bourdieu om Canguilhem som en "exemplarisk profet" i Webers mening ("«Fieldwork...", 1987, p. 14).

[66] Foucaults första publicerade arbeten strax före mitten av femtiotalet präglades av hans intresse för Ludwig Binswangers Heideggerinspirerade "existentialanalys", rysk psykologi samt marxism (jfr D. Eribon, 1989, pp. 64 ff). Hos Bourdieu, som började publicera sig fem år senare, finns som vi skall se redan tidigt vissa teman som kan leda tankarna till den historiska epistemologin (eller Cassirer) men som i många fall kanske lika väl kan uppfattas som ett försök att återuppliva traditionen från durkheimianerna.

[67] 1967 markerade Canguilhem offentligen, i en artikel i *Critique*, att Foucault med *Les mots et les choses* året innan skrivit in sig i den historiska epistemologins tradition. Som vi skall se i nästa kapitel dröjer det till senare hälften av sextiotalet innan denna tradition på allvar börjar prägla Bourdieus författarskap.

1.7 En utmanarposition

"Den epistemologiska fraktionen" hade också annat gemensamt: vänskapsband, arbetsgemenskaper.[68] Här skall jag bara, avslutningsvis, påtala det sociologiskt intressanta förhållandet att de, så långt jag kunnat kontrollera, hade jämförelsevis blygsamt socialt ursprung - "jämförelsevis" i förhållande till de födda akademikerna. Det är förmodligen i den riktningen vi har att söka en sociologisk förklaring till att de attraherades av den epistemologiska polen inom filosofins fält, med dess knytning till naturvetenskaperna och de specialiserade avgränsade problemen, långt från skol- och universitetsfilosofins stora eviga frågor.

Den historiska epistemologins tradition var länge marginell, eller snarare en utmanarposition, inom det franska filosofiska fältet. Alexandre Koyrés bana, liksom den behandling som två av hans läromästare, Pierre Duhem och Paul Tannery, utsattes för, är illustrativa exempel.

Trots ett växande internationellt anseende förblev Koyré en outsider i det franska akademiska livet. Han var av rysk härkomst och erhöll sin filosofiska utbildning i Tyskland, bl.a. av Husserl, samt i Paris vid den femte (den religionsvetenskapliga) sektionen av École pratique des hautes études. Han var under resten av sitt liv verksam vid den sistnämnda institutionen, där han sedan 1931 innehade en tjänst som directeur d'études vid femte sektionen. Efter andra världskriget knöts Koyré till den nybildade sjätte sektionen (ekonomiska och sociala vetenskaper), som samlade många tänkare med heterodoxa projekt; Annales-kretsens insatser hade gjort att historievetenskapen framträdde som en utmanare till filosofin, och Koyré hade nära band till Annales-historikerna, i synnerhet till Lucien Febvre[69]. Koyré tillhörde även grundarna av tidskriften *Critique*, ett viktigt forum för diskussionen bland oppositionella yngre filosofer och en kanal för inflödet av tyskt tänkande. Han kandiderade vid två tillfällen utan framgång till Collège de France: 1931 till en stol i medeltidsfilosofi[70], och 1951 till en stol i "Histoire de la pensée scientifique". Under de sista tio åren av sitt liv delade han sin tid mellan Frankrike och USA.

Pierre Duhem föddes visserligen i välbeställd borgerlig miljö i Paris, men

[68] När Vuillemin 1951 fått en stol i filosofi i Clermont-Ferrand (där Canguilhem tidigare varit verksam) skaffade han tjänster där åt Serres och Pariente och - när denne 1960 återvände till hemlandet efter fem år i Sverige, Polen och Tyskland - även Foucault. Vuillemin gjorde också ansträngningar för att rekrytera Althusser, som föredrog att stanna vid École normale supérieure. (Jfr D. Eribon, 1989, p. 154)

[69] Koyré, 1986, P. XXVI *et passim*.

[70] Se den i Koyré, 1986, pp. 18f, publicerade brevväxlingen.

utan att egentligen vara förankrad i den: fadern, en affärsman med intressen i textilbranschen, var inflyttad och dog tidig. Som elev vid École normale supérieure, rue d'Ulm, i mitten av 1880-talet utmärkte sig Duhem genom monarkistiska och högerkatolska sympatier som svor mot den radikala republikanska anda som besjälade de flesta *normaliens*. Denna hållning kanske förklarar att han aldrig accepterades av det intellektuella Paris.[71] Den oortodoxa avhandling i matematisk fysik som den mycket unge Duhem försökte lägga fram 1884 underkändes.[72] Han förblev, också geografiskt, en marginaliserad figur, förvisad till provinsen (Bordeaux) och aldrig begåvad med den stol i Paris som han så hett åtrådde. En jesuitskoleprodukt som Duhem - med åren allt mer halsstarrigt reaktionär, anti-dreyfusard och motståndare till det sekulariserade republikanska utbildningssystemet - måste ha framstått som en omöjlig figur ur det nya republikanska Sorbonne-etablissemangets synvinkel. Det stora intresset för Duhems insatser är av sent datum. Hans efterlämnade papper blev liggande till slutet av femtiotalet innan någon på allvar intresserade sig för dem[73]; sedan dess har intresset tilltagit (inte minst bland amerikanska vetenskapsteoretiker).[74]

En annan av Koyrés inspiratörer, vetenskapshistorikern Paul Tannery, förvägrades 1903 en professur vid Collège de France. Stolen gavs i stället till en positivist. Historien upprepade sig femtio år senare, 1951, när Koyré blev utkonkurrerad av Martial Guéroult. Även om den senare i andra avseenden stod nära den historiska epistemologins tradition, var han en militant motståndare till Koyrés sätt att historisera den filosofiska sanningen. I sin installationsföreläsning vid Collège de France formulerade Guéroult sin ståndpunkt: "vetenskapen som en uppsättning etablerade sanningar befinner sig utanför historien, eftersom sanningen (det matematiska teoremets, den fysikaliska teorins sanning) i sig är icke tidslig och icke historisk". Dessa två fall, behandlingen av Tannerys och Koyrés kandidaturer, har av historiskt orienterade vetenskapsfilosofer ofta anförts som skandalösa exempel på hur vetenskapshistorien trängts ut ur fransk filosofi.[75]

[71] Detta förmodande, liksom de biografiska uppgifterna är hämtade från Paul Brouzengs monografi om Duhem, 1987.
[72] Brouzeng, 1987, pp. 31-33.
[73] Brouzeng, 1987, p. 8.
[74] Se t.ex. Stanley L. Jakis Duhem-biografi från 1984 och samma författares utgåva från 1987 av Duhems artiklar i *Revue des questions scientifiques* under 1890-talet. Jaki menar, att Duhem missförståtts i den anglosaxiska världen; *La théorie physique* utnämndes först av positivistiska fysikteoretiker till ett mästerverk, varefter en period följde då Duhems verk betraktades som en fransk omtagning av Machs tänkande (Jaki i Duhem, 1987, p. viii).
[75] Om fejden 1951 kring Koyrés kandidatur till Collège de France, se Pietro Redondis framställning i Koyré, 1986, pp. XXVI f, 4 och 118f, samt dokumentationen pp. 123-134 (Guéroult-citatet återfinns på sidorna XXVI f). Om Tannerys kandidatur 1903, se t.ex. pp. XII f.

Från och med 60-talet öppnades portarna till Collège de France för några tänkare som vi här räknar till "den epistemologiska fraktionen": Vuillemin (1962), Foucault (1970) och Bourdieu (1982). Men vi skall hålla i minnet att den intellektuella glans som kringstrålar Collège de France inte motsvaras av samma mått av makt inom det akademiska konkurrensfältet. Om vi med akademisk makt avser förmåga att påverka den högre utbildningens och forskningens kursinnehåll, forskningsanslag, tjänstetillsättningar etc, så är en tjänst vid Collège de France inte automatiskt förenad med akademisk makt. Fram till slutet av sitt liv hade till och med en bland de intellektuella så uppburen tänkare som Foucault tämligen begränsad akademisk makt.

Den historiska epistemologins tradition var således länge i viktiga avseenden marginell i förhållande till de akademiska fälten, och i synnerhet i förhållande till filosofin, trots det intellektuella anseende som vissa bland dess representanter periodvis och inom trånga kretsar åtnjutit. Fortfarande under femtiotalet var den historiska epistemologin alls ingen framträdande strömning inom fransk filosofi.[76] Låt vara att den historiska epistemologin attraherade unga män som med tiden skulle vinna stort inflytande - såtillvida är Foucaults ovan citerade karaktäristik rimlig - men vid den tid vi här intresserar oss för utgjorde de ett avantgarde, inte en dominerande skola.

Dessa unga filosofer var som regel inte barn av den parisiska storbourgeoisin eller de parisiska ämbetsmanna- eller professorsdynastierna. De stammade från provinsen och/eller från medelklasserna eller de folkliga klasserna, och kände sig uppenbarligen främmande för de filosofiska strömningar som dominerade bland dem som fötts in i den parisiska intellektuella världen.[77] Detsamma gällde

[76] Det är betecknande att den historiska epistemologins tradition blott nämns i förbigående i den även i Norden välbekanta (boken föreligger sedan 1986 i dansk och sedan 1988 i svensk översättning) översikt över fransk filosofi efter 1933 som Vincent Descombes i slutet av sjuttiotalet författade med tanke på en engelskspråkig publik (*Le même et l'autre*, 1979). Enligt författaren (muntlig information, mars 1988) är denna lakun inte resultatet av ett förbiseende, utan en följd av syftet att presentera det filosofiska tänkande som faktiskt vunnit genomslag hos en bredare allmänhet. (Möjligen kan utelämnandet dessutom ha att göra med Descombes' skepsis gentemot den historiska epistemologin; jfr Descombes, 1989, pp. 156-163, där Canguilhem attackeras med den anglosaxiska språkfilosofins vapen.)
[77] I Bourdieus författarskap finner vi denna iakttagelse redan i ett tillägg till den engelska versionen av Bourdieus och Passerons uppsats från 1966 om fransk efterkrigssociologi och -filosofi. I detta tillägg ställs frågan på vad sätt ett antal tänkare, Bachelard, Piaget, Guéroult, Canguilhem och Vuillemin, alla representerande motpoler till subjektsfilosofin, skiljer sig från de existentialistiska filosoferna. Universitetsbakgrunden är ju gemensam. "[...] man finner ingen annan förklaringsgrund än skillnader i social och geografisk bakgrund. De förra har sitt ursprung i arbetarklass eller lägre medelklass och stammar i regel från provinsen. Finns det inte en förbindelse mellan en till denna sociala situation knuten *etos* och det slags intellektuell moral som, åtminstone indirekt, uttrycks i driften att återupprätta vetenskapen och det vetenskapliga arbetet?" (P. Bourdieu och J.-C. Passeron, "Sociology and Philosophy...", 1967, p. 211 not 54.)

för de tre filosofer av äldre årgång som är av störst intresse när vi diskuterar de epistemologiska inslagen i Bourdieus sociologi.

Georges Canguilhem stammade från provinsen, från Castelnaudary i sydöstra Frankrike. Fortfarande i dag, i framskriden ålder, bevarar han ett dialektalt uttal: han uttalar sitt eget efternamn utan hörbart l, medan parisarna uttalar l'et.

Även Gaston Bachelard[78] lär hela sitt liv ha behållit sin nordfranska dialekt. Han växte upp i Champagne, föräldrarna hade en liten tidnings- och tobaksbutik i Bar-sur-Aube (det cirkulerar även en uppgift om att fadern var skomakare[79]). Såväl detta blygsamma sociala och geografiska ursprung som hans sena start i den akademiska världen gjorde honom till en extraordinär figur bland ledande franska universitetsmän: han arbetade tio år som posttjänsteman, blev först när han närmade sig fyrtioårsåldern *agrégé* i filosofi (1922), och var, som han i efterhand uttryckt saken[80], fysik- och kemilärare i ett gudsförgätet gymnasium i provinsen när han fem år senare lade han fram sin avhandling. Den prisbelönades av franska Akademien och det berättas[81] att Bachelard i parisiska studentkretsar framstod som modellen för en folkets son som lyckats göra sig gällande. Vid 46 års ålder, 1930, påbörjade han sin egentliga akademiska karriär med en filosofilärartjänst i Dijon. Ytterligare tio år senare tillträdde han professuren i Histoire et philosophie des sciences vid Sorbonne och blev ledare för l'Institut d'histoire des sciences. Först under femtiotalet blev han en i den bredare offentligheten erkänd tänkare, 1955 invald i L'Académie des Sciences morales et politiques och 1961 tilldelad le Grand Prix National des Lettres. I dag är han inlemmad bland det officiella Frankrikes andliga heroer (i tunnelbanestationen Cluny-La Sorbonne i Paris finns hans namnteckning i takets mosaikinläggning).

Också Jean Cavaillès[82] stammade från provinsen. Under uppväxten flyttade familjen runt till olika orter i sydfrankrike, fadern var geografilärare vid militärhögskolor.

Fortfarande i dag representerar den historiska epistemologins tradition - trots sitt intellektuella renommé och trots att i synnerhet Bachelards *La formation de l'esprit scientifique* är en mycket använd grundbok i filosofiundervisningen - ingen dominerande position inom den franska universitetsfilosofin. I skolans

[78] Det existerar fortfarande ingen egentlig levnadsteckning, men många författare har bidragit med biografiska upplysningar och minnesbilder (ofta av hagiografisk natur). Se bl.a. F. Dagognet, 1965, pp. 1-4; C. Ramnoux, 1984; P. Ginestier, 1981 pp. 3-16.

[79] C. Ramnoux, 1984, p. 217.

[80] I ett föredrag från 1960, publicerat i Bachelard, *L'engagement rationaliste*, 1972. Citatet från p. 168.

[81] C. Ramnoux, 1984, p. 218.

[82] Standardbiografin *Jean Cavaillès, philosophe et combattant (1903-1944)* skrevs av systern, Gabrielle Ferrières (1950, ny upplaga under ändrad titel 1982).

filosofiundervisning tycks dess ställning ha försvagats under de senaste decennierna.[83]

1.8 Utträdet ur filosofin

Det här antydda mönstret i fråga om social och geografisk härkomst och sociala banor vore värd en egen undersökning, och jag vill inte dra för stora växlar på ett magert material[84]. Vi nöjer oss med att fastslå att Bourdieus situation inte var unik, låt vara att hans bana, från en bondby i Béarn till Collège de France och positionen som sitt lands dominerande sociolog, beskrivit en extrem lutning. Fler unga filosofer med högt ställda ambitioner men utan särskilt mycket kulturellt kapital i arv eller på annat sätt av udda karaktär[85] torde ha känt sig främmande för de dominerande strömningarna inom den parisiska filosofiska världen, såväl den intellektuellt dominerande polen, dvs. existentialismen, som den institutionellt dominerande, den spiritualistiska filosofi som lärdes ut vid Sorbonne och i gymnasierna. De erfor motvilja mot filosofier med totalitetsanspråk och filosofer med anspråk på att ha svar på allt och ansvar för allt, och drevs i stället åt andra håll. Bourdieu har vittnat om betydelsen av de alternativ som erbjöds, såsom tidskriften *Critique* - ett andningshål för heterodoxa filosofiska strömningar och ett fönster mot den tyska filosofin - eller Eric Weils och Alexandre Koyrés föreläsningar vid École pratique des hautes études, där ett annat, mer hantverksmässigt sätt att handskas med filosofiska texter demonstrerades.[86] I stället för de stora frågorna om människans existens och väsen drogs de till studiet av det avgränsade, partikulära och till forskningsobjekt som dittills varit nedvärderade inom det franska filosofiska

[83] Ett indicium på den försvagade ställningen i skolans filosofiundervisning finner vi i Louis Pintos beräkningar av fördelningen av de i samband med studentexamen använda filosofiska texterna åren 1972-1980. De epistemologiska och naturvetenskapsfilosofiska texterna (Bachelard, Claude Bernard etc) har minskat sin andel från 10,6 procent till 1,1 procent (se tabellen i L. Pinto, 1983, p. 25, äv. återgiven i L. Pinto, 1987, p. 23).

[84] Jag har inte genomfört någon systematisk undersökning, utan bygger på samtal, spridda biografiska notiser i litteraturen samt källor av typen *Répertoire national des chercheurs*, olika upplagor av *Who's who in France*, etc.

[85] Mot den här skisserade ansatsen till sociologisk förklaring kunde invändas att Foucaults föräldrahem var socialt väletablerat (fadern uppburen kirurg, professor och lokal notabilitet i Poitiers, modern dotter till en kirurg) och ekonomiskt välbeställt (jfr D. Eribon, 1989, pp. 21ff). Det är sant att Foucault i unga dagar hade gott om pengar (fortfarande minns man i Uppsala hans krämfärgade Jaguar). Han stammade inte desto mindre från provinsen, betraktades av skolkamraterna som en lantis när han började vid Henri-IV i Paris (*op. cit.*, p. 32) och framstod uppenbarligen till hela sin person - sitt kantiga och aggressiva uppträdande, sin sexuella läggning - som motsatsen till en Kulturens självskrivne arvtagare.

[86] P. Bourdieu, "«Fieldwork...", 1987, pp. 13f.

fältet. Foucaults många uttalanden i intervjuer och på annat håll om vikten av att syssla med det avgränsade och partikulära[87] bör nog förstås mot bakgrund av uppgörelsen med existentialisternas och andras förkärlek för de stora eviga frågorna. I kampen mot existentialisternas variant av engagemangsmoral kunde hjälten från motståndsrörelsen, Jean Cavaillès, fungera som ett föredöme: denne strängt specialiserade forskare som förstod sig själv som spinozist[88] - han ville fördriva varje cogito ur den matematiska teorin - visade under ockupationsåren i praktisk handling prov på moraliskt engagemang av sällsynt halt[89]. "Det går inte att tala om honom utan att känna en viss skam, ty om man överlevt honom beror det på att man gjorde mindre än han"[90], som Canguilhem uttryckt saken i ett minnestal.

Den epistemologiska fraktionen drevs med andra ord mot en omvändning av det filosofiska fältets värdehierarkier. Allmänna och ahistoriska filosofiska problemställningar, ämnen som betraktas som värdiga en *grande thèse*, skulle få stryka på foten för ämnen - historiska undersökningar, naturvetenskapsfilosofi, samhällsvetenskap, arkivgenomgångar - vilka brukade förknippas med det mer anspråkslösa hantverksmässiga kunnande som vanligen redovisades i den kompletterande avhandlingen, *la petite thèse*. Foucaults disputation var, som Bourdieu påpekat[91], ett paradigmatiskt exempel på denna revolution: ämnet för huvudavhandlingen *Folie et déraison*[92] skulle normalt ha betraktats som hörande till en specialdisciplin, långt från de stora frågor som förutsattes tillhöra filosofernas hjärteangelägenheter. Men när Foucault 1961 försvarade sina avhandlingar bestod betygsnämnden för huvudavhandlingen utöver ordföranden filosofihistorikern Gouhier av två specialister, biologi- och medicinhistorikern Canguilhem och psykologen Lagache, medan den akademiske centralfiguren Hyppolite (patron för en rad betydande avhandlingar, på tur att tilldelas en stol vid Collège de France) satt i betygsnämnden för den kompletterande avhandlingen (en hittills opublicerad kommenterad översättning av Kants

[87] I den uppsats i häfte nr 9 av althusserianernas tidskrift *Cahiers pour l'Analyse* där Foucault försvarade sin metod, sade han bl.a. att vart och ett av arbetena *Historie de la folie*, *Naissance de la clinique* och *Les mots et les choses* är "en synnerligen partiell undersökning av en begränsad region. De bör läsas som en serie av ännu nätt och jämt skisserade deskriptiva experiment" (Foucault, 1968, p. 20).

[88] G. Canguilhem, *Vie et mort*, 1984, pp. 28f, 31, 45, 48; G. Bachelard, "L'oeuvre de Jean Cavaillès" [1950], 1982, p. 210.

[89] G.-G. Granger, 1947, pp. 278f; G. Canguilhem, *Vie et mort*, 1984, p. 3 *et passim*; G. Canguilhem, "Préface", 1972, p. 6.

[90] G. Canguilhem, *Vie et mort*, 1984, p. 38.

[91] P. Bourdieu, "Aspirant philosophe", 1989, p. 24 not 12.

[92] Upplagorna från och med 1972 bär den i dag mer bekanta titeln *Histoire de la folie*, Vansinnets historia.

Anthropologie).[93]

Liknande reaktioner mot filosofins dominans förekom bland fler författare än de här nämnda. År 1965 utkom stridsskriften *Sagesse et illusions de la philosophie*. Författaren, Jean Piaget, brukar som bekant i vårt land läsas genom den amerikanska utvecklingspsykologins brillor, men han var lierad med och lämnade betydande bidrag till den samtida epistemologin (även om han inte delade det historiska perpektivet hos den trängre krets jag här valt att ge namnet "den historiska epistemologin"). Piagets ärende framgick redan av bokens titel: att karaktärisera filosofins "visdom" och kritisera dess "illusioner". Filosofin utgör en "visdom" <sagesse>, som är oundgänglig för mänsklig verksamhet men som icke leder fram till vetande och kunskap <savoir, connaissance> i egentlig mening.[94] De flesta filosofer odlar illusionen att filosofi är allt som behövs. Visserligen är "den filosofiska reflexionen oundgänglig för varje komplett människa", dess uppgift är att vidga problemfältet och att påminna om den epistemologiska dimension som är nödvändig för varje vetenskap, men filosofisk reflexion är inte tillräcklig för att skaffa kunskap. Filosofin saknar redskap för verifiering. Att så många nöjer sig med att filosofera beror på att det är mer ansträngande att skaffa sig erfarenhetskunskap än att läsa texter och ägna sig åt personliga spekulationer; dessutom är filosofiska system bekvämare än vetenskaplig teori eftersom de förra inte kan vederläggas. Piagets bok var avsedd som ett "varningsrop", och författaren konstaterade i en nyutgåva från början av sjuttiotalet att "problemen i dag är exakt desamma som när jag skrev boken".[95]

Exemplen kunde mångfaldigas. Den historiska epistemologins representanter och dem närstående tänkare ville, stick i stäv med samtidens dominerande franska filosofier, tilldela vetenskapen överhöghet i förhållande till filosofin.[96]

[93] Om Foucaults disputation, jfr vidare D. Eribon, 1989, pp. 125-139.

[94] J. Piaget, 1972 [1965], p. 1 *et passim*.

[95] *Op. cit.*, p. v.

[96] Denna ambition var central för den historiska epistemologin, och går igen i exempelvis Bourdieus verk. Andra har dock brutit upp från denna tro på vetenskapens överhöghet; Michel Serres har hävdat att Bachelard inordnade sig i en gammal suspekt tradition: "Varje gång en vetenskap upptäcker en ny referens där den kan förankra sin reflexion, tillkännager den att filosofin är död och att det den frambringat är en vetenskap: Descartes och *mos geometricus*, Leibniz och *calculemus*, Kant och den kopernikanska revolutionen (och metafysiken som blivit vetenskap), Marx och den dialektiska materialismen, Freud och drömmarnas vetenskap, Husserl och fenomenologin som sträng vetenskap - alla har de i tur och ordning annonserat denna vetenskap. Intet nytt under solen. Man måste översätta: det är inte den sålunda skapade filosofin som är vetenskap; vetenskapen är den nya ankarpunkten för filosofin, det som filosofin utpekar som referens." (M. Serres, 1970, p. 19) Alla sådana försök bygger enligt Serres på den godtyckliga idén att det existerar en vetenskapernas drottning (*op. cit.*, p. 20). (Drottningen skulle i så fall för Bachelard vara den matematiska fysiken, och sociologin för Durkheim eller Bourdieu.) Samma kritik av Bachelards

Alexandre Koyré inledde sina föreläsningar i Kairo 1937 om Descartes *Discours de la méthode* med att påminna om att denna text, när den publicerades för 300 år sedan, av läsekretsen uppfattades som ett jämförelsevis obetydligt företal till författarens egentliga demonstrationer, nämligen de essäer om optiken, de celesta fenomenen och geometrin som presenterades i samma volym; det var enligt Koyré tack vare de tre vetenskapliga essäerna som boken vann inflytande, och det är här, inte i det tämligen banala filosofiska företal som eftervärlden tillmätt så stor vikt, som den verkliga cartesiska revolutionen bör sökas.[97] Ambitionen med Jules Vuillemins stora arbete från 1955, *Physique et métaphysique kantiennes*, antyds redan av titeln: att visa att Kants fysikteori ligger till grund för dennes metafysik.[98] Samma ordningsföljd mellan (natur)vetenskap och filosofi finner vi för övrigt två decennier tidigare i titeln till Martial Guéroults Leibnizmonografi[99].

Jag har här bara kunnat ge några fragment till en förståelse av varför unga filosofer under femtio- och sextiotalen repellerades av det filosofiska fältets subjektsfilosofiska poler och attraherades av dittills marginella eller lågt värderade områden som naturvetenskapernas filosofi, historiska undersökningar, och i Bourdieus fall så småningom etnologin och sociologin.

Samtidigt var de beroende av sin förankring i filosofin. De hade förmodligen aldrig kunnat gå i land med sina projekt om de inte gjort sina första tunga investeringar på filosofins område. Man kan uttrycka saken så att de ackumulerade ett aktningsvärt filosofiskt kapital som de kunde konvertera till andra arter av akademiskt eller intellektuellt kapital.

Om den tolkning som ovan skisserats är riktig, gav Bourdieu inte upp det epistemologiska programmet när han lämnade filosofins fält. Han ställde sig - eller ställdes inför - frågan: är det möjligt att realisera det epistemologiska programmet och samtidigt stanna kvar inom filosofin?

Flera av hans likasinnade jämnåriga eller något äldre filosofkolleger har genom sina verk visat att de svarat ja på frågan. Michel Foucault fortsatte för en tid i den inslagna riktningen, men bröt sedan sin egen bana; trots att han gav sig in på områden som kunde rubriceras historisk kultursociologi, förblev Foucault livet ut filosof eller idéhistoriker. Även om Michel Serres i dag förflyttat sig

vetenskapstro återfanns för övrigt hos fler tänkare - såsom althusserianerna - vilka inspirerats av den historiska epistemologin men föredragit att stanna inom filosofin, se t.ex. D. Lecourt, 1974, p. 165 *et passim*.

[97] A. Koyré, 1944, pp. 19-22.

[98] J. Vuillemin, 1987 [1955]. För att styrka sin tes att Kants fysikaliska teori ligger till grund för hans kunskapsteori företog här Vuillemin en jämförande läsning, där *Kritik der reinen Vernunft* tolkas i ljuset av *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*.

[99] M. Guéroult: *Dynamique et métaphysique leibniziennes*, 1934; 2 uppl. 1967 under titeln *Leibniz, dynamique et métaphysique*.

långt från den lärda kommentargenren i sitt tidiga monumentala Leibniz-arbete, har han förblivit inom det filosofiska fältet[100].

Bourdieus verk däremot innebär ett eftertryckligt nekande svar på frågan. En radikal kritik av kunskapens möjligheter och betingelser förutsätter att man studerar kunskapens sociala betingelser; det genomförda epistemologiska programmet leder över till sociologin.[101]

[100] Det av Michel Serres ledda arbetet med att hos förlaget Fayard utge en oerhörd mängd mer eller (oftast) mindre känd franskspråkig filosofi, *Corpus des oeuvres de philosophie en langue française*, lanserades som ett försök att demonstrera att fransk filosofi - trots beroendet av tysk och senare av anglosaxisk filosofi - har något eget att erbjuda.

[101] Detta ställningstagande, som genomsyrar hela Bourdieus produktion, är en viktig grund för den permanenta striden mellan honom och vissa filosofer. På senare år har Bourdieu varit föremål för åtskilliga attacker från en lång rad ofta yngre filosofer som slår vakt om filosofins anspråk. De betraktar uppenbarligen Bourdieu som en usurpator som gjort sig för bred på den franska intellektuella scenen, framför allt genom sina anspråk på att behandla frågor som hör filosofin till. Ett exempel var *L'empire du sociologue*, Paris: La Découverte, 1984, av författarkollektivet "Révoltes logiques" under ledning av den forne althusserianen Jacques Rancière; det "sociologens imperium" som åsyftades i bokens rubrik var Bourdieus. Det är heller inte förvånande att attacker mot Bourdieu har utgått från de nya subjektsfilosofiska strömningarna bland yngre franska intellektuella; se exempelvis L. Ferry och A. Renaut, 1985, en kritik (från en närmast nykantiansk position) av Lacan, Foucault, Derrida och Bourdieu.

De redan nämnda konfrontationerna mellan Bourdieu och skolkamraten och vännen från École normale-tiden, Jacques Derrida, har tagit formen att den förre anklagar den senare för att stanna kvar inom det filosofiska fältet och där hantera frågor som egentligen hör samhällsvetenskapen till. Jfr Bourdieus kritik av Derridas Kantläsning (*La distinction*, 1979, pp. 578-585), samt den debatt dem emellan som utspelades i *Libération* med anledning av att de ungefär samtidigt utgivit var sin bok om Heidegger (i vilka de för övrigt, frånsett en not på sidan 67 i Bourdieus *L'ontologie politique...*, 1988, inte nämnde varandra vid namn; ändå torde det för alla initierade ha varit uppenbart att här fortsatte polemiken mellan två gamla studiekamrater). Ur Derridas perspektiv har Bourdieus verksamhet utgjort ett angrepp på filosofin. Samtidigt finns det band, och inte blott personliga sådana, mellan Bourdieu och Derrida, vilket den senare särskilt tydligt uttryckte i radioutsändningen "Le bon plaisir de Pierre Bourdieu", France Culture, 23 juni 1990. Här upprepade Derrida flera gånger att Bourdieus analyser, även av det filosofiska fältet, varit "absolut nödvändiga" och av vital betydelse. Derrida noterade att han och Bourdieu egentligen hade gemensamma intressen av att attackera den förstenade professorliga franska filosofin. Dessutom betonade Derrida i samma radioprogram att han och Bourdieu har likartad uppfattning om "det intellektuella ansvaret" beträffande det egna arbetet: "varje intellektuell borde känna sig förpliktad att analysera, förevisa och objektivera de praktiska, institutionella eller sociologiska betingelserna för det han gör medan han gör det. Han [Bourdieu] kan t.ex. inte ge en föreläsning utan att, i själva föreläsningen, presentera åtminstone möjligheten till en sociologisk analys av det som sker: Jag ger en föreläsning, vad sker, vad driver mig att ge den, vilken är normen för diskursen, vilka är källorna till den sociala legitimiteten för det jag gör, vilka har inbjudit mig, vilka lyssnar till mig? [---] Själv försöker jag [Derrida] varje gång jag skriver en text att ställa dessa frågor, och i denna mening bör varje ansvarig intellektuell handling innehålla ett slags sociologisk analytik." Det ligger otvivelaktigt något i Derridas karaktäristik. En jämförelse av de självreflekterande inslagen i de två författarskapen vore säkert mödan värd. Nyligen har för övrigt Bourdieu i sin tur ovanligt nog offentligen uttryckt sin respekt för Derridas arbete genom att i sin kulturbilaga *Liber* (n° 5, oktober

Om vi så vill, kan vi betrakta Bourdieus insats som ett led i en fortskridande utvidgning av den historiska epistemologins domäner. Duhem, Bachelard och Koyré behandlade i huvudsak de "hårda" naturvetenskapernas epistemologi, och Cavaillès uteslutande matematikens och logikens epistemologi. Canguilhems arbeten, liksom François Dagognets och andras, innebar att den historiska epistemologins problematik överfördes till biologins och medicinens epistemologi; Canguilhem kom sedan i många av sina sena arbeten att uppmärksamma de samhälleliga villkoren för vetenskapens utveckling[102]. Även Foucault ägnade sin avhandling åt medicinhistoria, dock i motsats till sin patron Canguilhem icke från den fysiologiska änden, och övergick sedan till att utforska andra institutioner och diskurser än de medicinska. Louis Althusser, Dominique Lecourt m.fl. införde sin version av den historiska epistemologins program i den marxistiska teorin.[103] Jean-Claude Pariente, Gilles-Gaston Gragner och andra har med hjälp av samma program berikat lingvistiken. Vi kan även nämna den generation av litteraturvetare, tio år äldre än Bourdieu, som utvecklade den s.k. tematiska kritiken (Jean-Pierre Richard m.fl.), men här var det Bachelards estetiska skrifter till skillnad från de epistemologiska som hade betydelse; medan Maurice Blanchot tycks ha byggt in Bachelards "nejets filosofi" som grundläggande princip i sin estetik.

Jag nämner inte dessa namn för att teckna stamträd. Det tror jag vore vilseledande. Femtio- och sextiotalens många försök att bryta med den i Frankrike alltjämt dominerande subjektsfilosofin var inflätade i varandra. Här har jag bara velat betona att det vid sidan av de i vårt land mer bekanta strukturalistiska och semiologiska strömningarna fanns en tradition från den historiska epistemologin, och att Bourdieus inträde i sociologin kan uppfattas som ett led i denna traditions utbredning till allt fler discipliner.

1990) tillsammans med en uppskattande redaktionell ingress publicera dennes uppsats "L'autre cap".

[102] Se t.ex. ett urval av Canguilhems uppsatser från sjuttiotalet, *Idéologie et rationalité*, 1977, 2 uppl. 1981. Enligt egen utsago (*op. cit.*, 1981, p. 9) var det under inflytande av sina yngre efterföljare Foucault och Althusser som Canguilhem kom att intressera sig för vetenskapliga ideologier [i närmast marxistisk mening].

[103] Dominique Lecourt torde vara den marxist som mest ihärdigt uppehållit sig vid Bachelards författarskap. Han skrev redan under studieåren en uppsats om Bachelards epistemologi som blev så väl mottagen att den år 1969 försedd med ett förord av Canguilhem utgavs av Frankrikes mest ansedda förlag för filosofisk litteratur, Vrin (ny upplaga 1972). De böcker som följde 1972 och 1974 var mer upproriska mot mästaren: Lecourts ambition var kort sagt att läsa Bachelard som en brukbar borgerlig filosof, ungefär som Marx läste Hegel.

2. SOCIOLOGINS FÄLT

2.1 Inledning

Vi skall nu närma oss frågan hur sociologins fält[104] tedde sig under den epok då Bourdieu konstituerade sitt projekt, femtiotalet och sextiotalet. En historisk tillbakablick är nödvändig. Ett vetenskapligt fält definieras i hög grad av sin egen förhistoria. Dess struktur bestäms av utgången av tidigare strider om vad som skall räknas som legitim vetenskap. Fransk sociologi har under hela nittonhundratalet levt i skuggan av durkheimianerna, antingen dessa fungerat som modeller eller som avskräckande exempel. I detta kapitel tecknas med stöd av den nyare sociologihistoriska forskningen[105] kartan över den franska

[104] Ordet sociologi är mångtydigt. I denna bok förekommer det i två skilda bemärkelser. I samband med resonemang om institutionella förhållanden (lärostolar, universitetskurser och examina, tidskrifter, arbetsdelning mellan forskare med olika disciplintillhörighet etc) används en snävare institutionellt bestämd definition: sociologi är den disciplin som bedrivs av innehavare av lärostolar i ämnet. Oftast används dock ordet i durkheimianernas vidsträckta mening, inkluderande etnologin, den historiska sociologin etc. "Samhällsvetenskap" vore en tänkbar synonym, som jag dock undvikit med tanke på att föreliggande studie är ägnad åt ett försök, Pierre Bourdieus, att återuppliva durkheimianernas omfattande program för en sociologisk vetenskap. Dessutom är termen "samhällsvetenskap" idag belastad med kategoriseringar som ofta går på tvärs med durkheimianernas intentioner: vissa discipliner (ekonomi, statskunskap) som brukar klassificeras som samhällsvetenskaper inrymmer mycket som svårligen låter sig förenas med det durkheimska programmet, medan man inom åtskilliga humanistiska (historia) eller s.k. beteendevetenskapliga discipliner ägnar sig åt frågor som upptog durkheimianerna.

[105] Tack vare den livaktiga sociologihistoriska forskningen har vi idag i jämförelse med för något decennium sedan en betydligt bättre överblick över den franska sociologins utveckling och i synnerhet den durkheimska skolan. Ett grundläggande arbete har genomförts av forskare med mer eller mindre nära anknytning till Philippe Besnards "Groupe d'études durkheimiennes", bildad vid Maison des sciences de l'homme i slutet av 1975. Gruppen har närmast fyllt en redaktionell funktion: Besnard har låtit publicera en rad vägande bidrag till durkheimianismens historia, särskilt med avseende på den tidiga perioden, fram till första världskriget. De tyngst vägande insatserna torde här ha gjorts av Victor Karady. Bland andra värdefulla arbeten kan nämnas två omfattande avhandlingar (båda framlagda 1986, senare utgivna i bokform) i kollektivbiografi-genren av historikerna Christophe Charle och Jean-François Sirinelli, behandlande mellankrigstidens generation av *normaliens* respektive en något tidigare generation av kulturella och ekonomiska eliter; sociologerna Louis Pintos, Jean-Louis Fabianis och Anna Boschettis studier av filosofins och de intellektuellas moderna historia; Michaël Pollaks och Monique Hirschhorns undersökningar av Weberreceptionen i

sociologins fält. Inledningsvis skall vi försöka fånga de sociala villkoren för den durkheimska sociologins etablering genom att granska dess förhållande till några andra discipliner. Därefter skall vi diskutera den durkheimska skolans uppsplittring och nedgång under mellankrigstiden, och slutligen den sociologiska disciplinens expansion och inflödet av nya strömningar under efterkrigstiden.

Lika litet som i det förra kapitlet är syftet här att redogöra för Bourdieus biografi. En sådan ambition vore svår att förverkliga av både praktiska och etiska skäl: det tillgängliga materialet är för magert, och undersökningens föremål intar en så dominerande position inom de franska intellektuella och samhällsvetenskapliga fälten att varje detaljerat försök att skriva hans sociala biografi skulle fungera som en insats i de aktuella striderna inom samma fält. Den uppgiften anförtros framtida sociologihistoriker. Ett ännu viktigare skäl är metodiskt. För att vi skall ha någon chans att förstå de sociala villkoren för en individs inträde på ett vetenskapligt fält och den bana han sedan beskriver, måste vi först skaffa oss en åtminstone provisorisk karta över fältet, det vill säga en uppfattning om det system av relationer mellan positioner till vilket individen har att förhålla sig. Detta kapitel är ägnat en sådan förberedande kartering.

I de följande kapitlen har vi ofta anledning beröra sambanden mellan durkheimianernas projekt och Bourdieus. Därmed kommer vi att kunna underbygga en tes som skisseras i slutet av detta kapitel: att Bourdieus insats i förhållande till såväl mellankrigstidens antidurkheimianska strömningar som efterkrigstidens inflöde av empiristisk amerikansk sociologi i åtskilliga avseenden framstår som ett slags "motreformation", nämligen ett återknytande till durkheiminanernas ursprungliga projekt.

2.2 Durkheimianerna och sociologins etablering som universitetsdisciplin

2.2.1 Den första generationen durkheimianer

Först en ordförklaring. Med "durkheimianerna" avses i det följande Durkheim, Mauss, H. Hubert, Hertz, Simiand, Halbwachs, H. Bourgin, Bouglé, Lapie, Parodi, Fauconnet, Davy, Granet och (med vissa förbehåll) Lévy-Bruhl.

Med undantag för de två sistnämnda, som skulle liera sig med Durkheim-

Frankrike; Michaël Pollaks, Johan Heilbrons och andras studier av sociologins utveckling under mellan- och efterkrigstiden. Jag har även haft nytta av samtal med flertalet av de nämnda forskarna.

skolan vid en senare tidpunkt, var dessa centrala medarbetare i den första serien (volymerna I-XII, publicerade 1898-1913) av *L'Année sociologique*. Näst efter Durkheim själv var de flitigaste skribenterna i *L'Année sociologique* Marcel Mauss och Henri Hubert, grundläggare av den franska etnologin som legitim vetenskaplig disciplin. David Hertz var en yngre medarbetare till Mauss och Hubert. François Simiand, Maurice Halbwachs och Hubert Bourgin konstituerade en grupp för sig, med inriktning på ekonomisk sociologi, social morfologi och statistisk metodologi. Célestin Bouglé, Paul Lapie och Dominique Parodi utgjorde en annan grupp med mer moralfilosofisk orientering. Paul Fauconnet och Georges Davy, två av Durkheims mest närstående lärjungar, inriktade sig på rättssociologi.

Så långt de centrala medarbetarna i den första serien av *L'Année sociologique*.[106] Vi bör utöka listan med något eller några namn som inte medverkade i den första serien av *L'Année sociologique* men efter hand kom att framstå som ledande företrädare för den durkheimska skolan. I första hand gäller det sinologen Marcel Granet, som tillsammans med Mauss och Hubert kom att upprätta ett durkheimianskt fäste vid femte sektionen av École pratique des hautes études. Filosofen Lucien Lévy-Bruhl är ett gränsfall. Han var jämgammal med Durkheim och kan till skillnad från de hittills nämnda inte räknas som dennes lärjunge. Eftersom han kom att stå durkheimianerna nära och i sitt senare författarskap huvudsakligen ägnade sig åt etnologins problem räknar jag honom till deras krets.

Därmed är de män nämnda som i det följande kommer att benämnas "durkheimianerna".

2.2.2 Filosofins dominans

Fransk universitetssociologi har alltifrån begynnelsen och åtminstone fram till tiden för ämnets stora expansion åren kring 1960 i hög grad dominerats av filosofin. Långt in i nittonhundratalet betraktades sociologin ofta som en specialitet inom moralfilosofin. Durkheims livslånga kamp för att avgränsa den nya vetenskapen och dess objekt från filosofin är välkänd. Han tog vid åtskilliga tillfällen öppen strid med filosoferna, som han anklagade för att förhindra den

[106] Jag har förutom ett antal mindre betydande namn utelämnat rättssociologen Gaston Richard. Denne var visserligen i yngre dagar en framträdande och välmeriterad gestalt i durkheimianernas läger (ansedd som minst lika lovande som Durkheim själv) och en produktiv medarbetare i *L'Année sociologique* som bidrog till den första seriens samtliga årgångar, men deserterade under loppet av samma period till durkheimianernas värsta motståndare, kretsen kring *Revue Internationale de Sociologie*, vars anförare han så småningom blev. Om detta förlopp, se W. Pickering, 1979.

positiva vetenskapens utveckling och för att inte begripa sig på de sociala fenomenens egenart. Samtidigt förutsatte Durkheims projekt den legitimitet som filosofin representerade, han behövde allianser med filosofer och försökte på många sätt påverka filosofiundervisningens innehåll och organisering.[107]

Flertalet av de medarbetare som Durkheim samlade kring sig var i likhet med honom själv *normaliens* och *agrégés* i filosofi. Bland de 46 medarbetarna i första serien av *L'Année sociologique* fanns 24 *normaliens* och 21 *agrégés* i filosofi.[108] I synnerhet perioden efter det att Durkheim flyttat till Paris (motsvarande volymerna 7-12 av *L'Année sociologique*) karaktäriseras av att de nya rekryterna var normaliens: av 22 nya medarbetare var så många som 16 *normaliens*[109]. I uppräkningen ovan av de mest centrala inom denna den första generationen durkheimianer var samtliga utom Mauss, Fauconnet och Lapie *normaliens*, och samtliga utom H. Hubert och H. Bourgin *agrégés* i filosofi (de två sistnämnda var *agrégés* historia respektive *lettres*). Till durkheimianerna har vi även räknat Lévi-Bruhl och Granet; den förstnämnde var *normalien* och *agrégé* i filosofi[110].

Att ämnet sociologi långt i 1900-talet räknades som en specialitet inom filosofin har samband med ämnets institutionella historia. Flertalet studenter aspirerade på en examen i filosofi, och eftersom stolar i sociologi saknades vid flertalet universitet sköttes undervisningen som regel av filosofer. Den första egentliga stolen i sociologi var Durkheims i Bordeaux. Under mellankrigstiden och fram till femtiotalet fanns fortfarande blott fyra universitetsstolar som var kända som "sociologiska"[111]: Durkheims stol i Bordeaux[112], Halbwachs' i Strasbourg[113], samt de två stolarna vid Sorbonne[114]. I samtliga fall var de första

[107] Durkheims förhållande till filosofin är ett återkommande tema i den sociologihistoriska litteraturen, se t.ex. standardmonografin S. Lukes, 1981 [1973], pp. 406-409, 500-506. Från en annan utgångspunkt, nämligen en kartläggning av det samtida filosofiska fältet, har J.-L. Fabiani berört Durkheims tidiga interventioner i debatten om filosofin och filosofiundervisningen, se Fabiani, 1988, pp. 130f, 154-156 *et passim*.

[108] Se sammanställningen i Ph. Besnard, "La formation...", 1979, pp. 28f. Observera att några uppgifter här är felaktiga. De korrigeras i *Études durkheimiennes*, n° 3, 1979, p. 3.

[109] Ph. Besnard, "La formation...", 1979, p. 15.

[110] Ch. Charle, 1986, p. 124.

[111] Jfr t.ex. J. Heilbron, 1985, p. 204.

[112] Den tjänst som "Chargé d'un cours de Science Sociale et de Pédagogie" som Durkheim 1887 erhöll i Bordeaux omvandlades 1896 till en stol i "science sociale". Om bakgrunden, se J. Gautherin, 1987. Vid franska universitet var detta den första stol som kan kallas renodlat sociologisk.

[113] Den stol i Strasbourg som skapades åt Halbwachs 1919 var den första i Frankrike med enbart ordet "Sociologie" i titeln. Stolens tillkomsthistoria har kartlagts av John E. Craig, se "France's...", 1979, samt "Maurice Halbwachs...", 1979, pp. 274ff. Halbwachs förblev dess innehavare intill dess att han 1935 utnämndes till Bouglés vikarie vid Sorbonne.

[114] Båda Sorbonnestolarna innehades av flera av de ledande durkheimianerna:
Durkheim utnämndes 1902 till *chargé de cours* i "science de l'éducation". Han fungerade

innehavarna och med få undantag också efterträdarna durkheimianer, och de var skolade som filosofer.

Därtill kommer positioner utanför universitet, såsom de stolar vid Collège de France som under trettiotalet skapades åt Mauss och Simiand[115]. Av större betydelse för realiserandet av det durkheimianska projektet var Mauss', H. Huberts och Granets undervisning vid femte sektionen av École pratique des hautes études[116], Simiands undervisning vid fjärde sektionen, samt de två

då som vikarie för Ferdinand Buisson. År 1906 efterträdde han denne på stolen i samma ämne, och 1913 fick hans professur en vidare titel, "science de l'éducation et sociologie". Stolen drogs in efter Durkheims död men ersattes 1921 med en tjänst för Fauconnet som *maître de conférences* i samma ämne. Den sistnämnde blev 1926 professor utan stol och 1932 professor i sociologi. Fauconnets professur övertogs sedan för en kort tid av Halbwachs (1939-40) och under det första efterkrigsdecenniet av Davy.

Den andra stolen, betitlad "histoire de l'économie sociale", intogs 1919 av Bouglé, som allt sedan 1909 varit *chargé de cours* i samma ämne. Under ett par år, 1935-37, vikarierade Halbwachs för Bouglé, innan den sistnämnde 1937-39 återtog professuren - åtminstone formellt; Bouglé var samtidigt rektor för École normale supérieure vid rue d'Ulm. Halbwachs, som 1937-39 innehade en egen nyinrättad stol i "méthodologie et logique des sciences" och 1939-40 som nämnts Fauconnets stol i sociologi, återvände 1941 till stolen i "histoire de l'économie sociale".

I den sociologihistoriska litteraturen, även de mest auktoritativa verken, cirkulerar åtskilliga vilseledande eller direkt felaktiga uppgifter om dessa årtal och titlar. Jag har här i huvudsak stött mig på Christophe Charles nyligen publicerade biografiska arbeten, som tills vidare torde vara de mest tillförlitliga; om Durkheim, Bouglé, Fauconnet och Halbwachs, se Charle, 1985, p. 65; 1986, pp. 35-39, pp. 79f resp. pp. 99-101. Bakgrunden till tillkomsten av stolen i "histoire de l'économie sociale" har undersökts av George Weisz, 1979.

[115] Mauss, vars stol rubricerades "sociologie", invaldes 1930 och installerades 1931. Simiand innehade åren 1932-35 en stol i "histoire du travail". Även Halbwachs erhöll en stol vid Collège de France, i "psychologie collective" år 1944, men han dog i Buchenwald året därpå. Ytterligare några för den durkheimianska skolan mindre centrala medarbetare i första serien av *L'Année sociologique* upprätthöll stolar vid Collège de France: Charles Fossey ("philologie et archéologie assyriennes", 1906), Antoine Meillet ("grammaire comparée", 1906), Alexandre Moret ("égyptologie", 1923), Isidore Lévy ("histoire ancienne de l'Orient sémitique", 1933). Samtliga dessa uppgifter återfinns i Charle och Telkès, 1988.

Eftervärlden kan finna det anmärkningsvärt att Durkheim själv aldrig invaldes vid Collège de France. Han kandiderade utan framgång 1897 till en stol i "philosophie sociale"; när Durkheims konkurrent Tarde 1900 erhöll stolen i "philosophie moderne" hade Durkheim underlåtit att anmäla sin kandidatur, vilket han i efterhand tycks ha ångrat; och när Bergson skulle efterträda Tarde misslyckades Durkheim med att utverka att Bergsons tidigare stol i "philosophie grecque et latine" omvandlades till en stol i sociologi. Dessa tre tillfällen, då Durkheims väg till Collège de France syntes möjlig, har berörts av Philippe Besnard, "Durkheim...", 1979, pp. 4f. För övrigt kandiderade likaledes Mauss och Simiand tidigt utan framgång till Collège de France, den förre 1907 och 1909 till en stol i "histoire des religions", den senare 1912 till en stol i "étude des faits économiques et sociaux" (Besnard, *op. cit.*, pp. 6f).

[116] Mauss erhöll redan år 1900 ett vikariat vid École pratique des hautes études, och utnämndes i slutet av nästa år till *maître de conferences* i "histoire des religions des peuples non civilisés" vid femte, religionsvetenskapliga sektionen. 1914 utsågs han till *directeur d'études* i samma ämne, och 1938 till president för femte sektionen (Charle och Telkès,

förstnämndas engagemang i det år 1920 grundade Institut d'ethnologie de l'Université de Paris (se nedan).

Först från och med reformen 1920 bereddes sociologin plats i *licence*-examen, men då inte som en självständig del utan ingående i det *certificat* som rubricerades "sociologie et morale". "Morale" var den filosofiska disciplin som under större delen av 1800-talet härbärgerade frågor av sociologisk natur.[117] Sociologins knytning till filosofin bestod med andra ord även i institutionellt avseende ända fram till slutet av femtiotalet. Den som ville bli sociolog var tvungen att i första hand utbilda sig till filosof.

Vi har kunnat konstatera att sociologin under konstitueringsskedet i många avseenden förblev knuten till filosofin. För att belysa den franska sociologins institutionella ställning, och i synnerhet durkheimianernas position, skall vi beakta förhållandet till några granndiscipliner.

2.2.3 Pedagogiken

Som vi sett, uppfattades i Frankrike långt in i vårt sekel sociologin som nära förbunden med moralfilosofin. Vi måste här även uppmärksamma banden till pedagogiken. Med några exempel från perioden kring sekelskiftet skall vi illustrera att sociologins etablering som universitetsdisciplin var tätt knuten till de nya krav som i och med de republikanska utbildningsreformerna ställdes på pedagogiken. Ur durkheimianernas perspektiv var förhållandet mellan pedagogik och sociologi motsättningsfyllt: den senare disciplinens succé inom universitetsvärlden var beroende av anknytningen till den förra, samtidigt som bindningen dem emellan utgjorde ett hinder för sociologins etablering som självständig disciplin. Avslutningsvis skall vi göra en notering om pedagogikdisciplinens fortsatta öden under nittonhundratalet.

Kort sagt var det under pedagogikens täckmantel som durkheimianerna smugglade in sociologin till universitetet. År 1884 hade, på initiativ av F. Buisson och A. Dumont, ansvariga för den franska primärskolan respektive sekundärskolan, en föreläsningsverksamhet under rubriken "science de l'éducation" startat vid humanististiska fakulteten i Bordeaux. Uppdraget hade anförtrotts åt Alfred Espinas, som skulle ge dels offentliga föreläsningar, dels mer renodlat pedagogiska föreläsningar inför folkskollärare och lärarkandidater. Det var denna tjänst, inriktad mot lärarutbildningens och lärarfortbildningens behov, som Durkheim övertog när han 1887 utnämndes till "chargé d'un cours

1988, p. 167). Henri Hubert, ursprungligen historiker, var specialiserad på europeisk folklivsforskning och europeiska primitiva folk. Robert Hertz var deras närmaste elev.

[117] Se t.ex. V. Karady, 1974, p. 50.

de science sociale et de pédagogie". Utbildningsministeriet skapade under denna period en mängd liknande tjänster, vilka för övrigt undantagslöst besattes med lärare som var *agrégé* i filosofi; undervisningen bestod i hög grad av moralfilosofi, utläggningar om de filosofiska klassikerna etc. Dessa tjänster betecknades vanligen "science de l'éducation". Durkheims var den första där "pédagogie" ingick i rubriken, ett ord som annars vanligen användes i samband med primärskollärarutbildning.[118]

Durkheim ägnade, i enlighet med tjänstens rubricering, åtskilligt - enligt Halbwachs' bedömning en tredjedel[119] - av sin undervisning i Bordeaux åt pedagogiken[120]. Han synes ha lagt sig vinn om att strikt skilja mellan de två i tjänstens titel angivna åliggandena, de sociologiska och de pedagogiska. Som Jacqueline Gautherin visat, samlade Durkheims pedagogiska föreläsningar ett tämligen begränsat antal åhörare. Först under det sista läsåret, 1901-02, översteg det samlade antalet kursdeltagare tjugo, vilket skall jämföras med de stora åhörarskaror som fylkades kring vissa uppburna föreläsare i samma ämne vid andra universitet; utbildningsfrågor var centrala i den samtida debatten, och ämnet kunde ha en närmast mondän prägel. Gautherin tror att Durkheim medvetet strävade efter att hålla sina pedagogiska föreläsningar i en sluten krets.[121] Det var inte som pedagog han ville gå till historien.

Detta innebar minst av allt att Durkheim ställde sig vid sidan av de samtida utbildningsreformatoriska strömningar som gjort hans eget projekt möjligt. Hans deklarerade ståndpunkt var att intentionerna med de stora utbildningsreformer som inletts under 1880-talet låter sig realiseras enbart om lärarna lär sig att förstå det samhälle där de har att verka. Sociologin var den enda disciplin som kunde erbjuda denna förståelse. Ungefär så formulerade han saken vid sekelskiftet i sina pedagogiska och utbildningshistoriska föreläsningar[122] och på

[118] J. Gautherin, 1987, pp. 11f. George Weisz har utrett den utbildningspolitiska kontext i vilken dessa pedagogiska lärostolar tillkom, se i synnerhet åttonde kapitlet, pp. 270ff, i Weisz, 1983. Om kursernas brokiga innehåll, se Weisz, *op. cit.*, pp. 281f.

[119] M. Halbwachs, 1969 [1938], p. 1.

[120] Durkheims föreläsningar i Bordeaux förtecknades av Steven Lukes (1981 [1973], pp. 617-619), en redovisning som kompletterats av Jacqueline Gautherin (1987, p. 12).

[121] J. Gautherin, 1987, pp. 12f.

[122] Se t.ex. slutklämmen i Durkheims programförklaring när han 1887 inledde sin verksamhet som föreläsare i "science sociale et pédagogie" i Bordeaux 1887: kollektivandan har försvagats i det samtida Frankrike, människorna gör sig illusioner om att kunna klara sig helt på egen hand, och sociologin är bättre än någon annan vetenskap i stånd att lära individerna vad samhället vill säga och att vi är beroende av varandra (*La science sociale et l'action*, 1987 [1970], pp. 109f). I sin första föreläsning då han tillträtt vid Sorbonne 1902 fastslog Durkheim att "pedagogiken är mer beroende av sociologin än av någon annan vetenskap. [...] denna idé kommer att dominera all min undervisning, liksom den redan dominerat den liknande undervisning jag nyligen givit vid ett annat universitet [Bordeaux]" (*Éducation et sociologie*, 1926 [1922], p. 106). I den närmast följande föreläsningen, den egentliga

annat håll[123]. Under perioden kring sekelskiftet förekom dispyter om bästa sättet att sörja för att de nya sekulariserade, republikanska idealen verkligen skulle genomsyra befolkningen. Durkheims uppfattning var klar: universitetet skulle vara den härd från vilken de nya idéerna kunde spridas till blivande gymnasielärare och folkskoleseminariernas lärarutbildare och från dessa vidare ut i folkdjupet.[124]

Durkheims akademiska bana var oupplösligt förenad med de republikanska utbildningsreformerna. Ferdinand Buisson[125], en av Jules Ferrys närmsta medarbetare i samband med primärskolereformen, hade som *Inspecteur* för primärundervisningen verkat för att skapa den lärartjänst i pedagogik för Espinas i Bordeaux som Durkheim övertog 1878, och när Durkheim 1902 flyttade till Sorbonne var det för att vikariera på nämnde Buissons professur i "science de l'éducation". Samma år genomfördes den sekundärskolereform som bland annat berövade de klassiska språken deras privilegierade ställning, och de republikanska administratörerna och politikerna försökte på allt sätt främja en mer tidsenlig pedagogik. Ett medel var stadgandet att alla parisiska kandidater till *agrégation* i humanistiska ämnen skulle genomgå en obligatorisk kurs i vad vi i dag kanske skulle kalla läroplanshistoria. Därmed fick Durkheim tillfälle att varje år från och med läsåret 1905-1906 och fram till världskrigets utbrott för den mest selekterade eliten av unga blivande gymnasielärare och universitetslärare hålla sin sedermera så berömda utbildningshistoriska föreläsningsserie vid École normale supérieure, postumt publicerad under titeln

inledningen till kursen om "éducation morale", hänvisade han till de nyss genomförda republikanska utbildningsreformerna för att motivera ämnets aktualitet (*L'éducation morale*, 1974 [1925], p. 3). I början av den utbildningshistoriska föreläsningsserie, som Durkheim gav vid Sorbonne 1904-1905 och följade år, ägnades båda de inledande föreläsningarna (återgivna i *Éducation et sociologie*, 1926 [1922], pp. 134-158, resp. *L'évolution pédagogique en France*, 1969 [1938], pp. 9-21) åt att inskärpa att den just då aktuella sekundärskolereformen förutsatte att lärarna görs förtrogna med pedagogikens historiska utveckling.

[123] Exempelvis i sjunde volymen av *L'Année sociologique*: "pedagogikens konst har minst lika stort behov av hjälp från sociologin som av hjälp från psykologin" (Durkheim, *Textes*, 1, 1975, p. 261). I ett brev till Bouglé i maj 1902 skrev Durkheim: "det bästa hos pedagogiken är sociologiskt" (*Textes*, 2, 1975, p. 435).

[124] Vid 1900 års Congrès international de l'éducation sociale företog Durkheim ett utbildningspolitiskt utspel med denna innebörd (omtryck som Durkheim, "Rôle...", 1976). De blivande gymnasielärare som Durkheim 1905 fick om hand vid École normale supérieure lät han inledningsvis meddela: " [...] att drilla de blivande lärarna i deras yrkespraktik är inte nog; framför allt måste man hos dem driva fram en kraftfull ansträngning att reflektera, som de skall bära med sig under hela sin fortsatta karriär, men som måste börja här, på universitetet; ty blott här finner de blivande lärarna kunskaper utan vilka deras reflexioner om sakförhållandena inte blir annat än ideologiska konstruktioner och verkningslösa drömmar." (*Éducation et sociologie*, 1926 [1922], pp. 144f.)

[125] För biografiska data om Buisson, se Ch. Charle, 1985, pp. 38-40.

L'évolution pédagogique en France.[126]

Kort sagt, Durkheims bana var infogad i den allmänna utveckling som ledde fram till konstitueringen av den nya republikanska universitetselit vilken kom att benämnas "det nya Sorbonne" - ja, med tiden kom hans gestalt att framstå som inkarnationen av hela denna miljö, med dess antiklerikala ideologi och strävan att inrätta en ny tidsenlig samhällelig moral, dess tilltro till statliga reformer, en ny sekulariserad medborgarfostrande skola och ett tidsenligt universitet som efter tyskt föredöme skulle gynna de moderna positiva vetenskaperna på de klassiska disciplinernas bekostnad. Detta Durkheims rykte fick, som vi skall se, avsevärd betydelse för den franska sociologins vidare utveckling.

Durkheims akademiska bana illustrerar sociologins problematiska relation till pedagogiken decennierna vid sekelskiftet. Den förra disciplinen kunde konstitueras som universitetsdisciplin tack vare sin koppling till utbildningsreformerna och till adminstrationens ansträngningar att driva fram universitetsbaserade kurser i pedagogik. Samtidigt förutsatte utvecklingen av en sociologi i Durkheims mening en strikt demarkationslinje gentemot pedagogiken. Vi kan finna många uttryck för Durkheims strävan att avgränsa det vetenskapliga studiet av undervisning och uppfostran från pedagogik som "praktisk teori"[127] och för hans vägran att för egen del bli identifierad som pedagog[128]. Denna hållning var minst av allt självklar för de samtida republikanska administratörerna och politikerna, vilka menade att sociologi och pedagogik kunde dras över en kam såtillvida att båda disciplinerna kunde göra

[126] Jfr V. Isambert-Jamati, 1971; G. Weisz, 1978, p. 458; G. Weisz, 1983, pp. 283f.

[127] Närmare bestämt upprättade Durkheim en boskillnad mellan 1. *éducation*, undervisning och uppfostran som praktik, 2. *pédagogie*, en "praktisk teori" som vägleder lärarens och uppfostrarens handlande, och 3. *science de l'éducation*, den egentliga vetenskapliga behandlingen av undervisning och uppfostran. Se t.ex. Durkheims bidrag till 1911 års upplaga av Ferdinand Buissons pedagogiska uppslagsbok, omtryckta som de två första uppsatserna i den av Paul Fauconnet ombesörjda utgåvan *Éducation et sociologie*, 1922. En komprimerad framställning av Durkheims distinktioner återfinns i inledningen till den föreläsning om moralfostran som 1903 publicerades i *Revue de métaphysique et de morale* och på nytt i *L'éducation morale*, 1925 (se pp. 1ff i 1974 års upplaga). Jfr också min egen artikel (1986) i ämnet.

[128] När i början av seklet chansen erbjöd sig att efterträda Buisson på stolen i "science de l'éducation" vid Sorbonne, var Durkheim, enligt vad han meddelar Bouglé i ett brev, föga trakterad av tanken. "[...] situationen skulle", tillade han, "vara annorlunda om man, *in petto* eller ej, gav mig tillstånd att ägna mig åt sociologi under rubriken pedagogik." Durkheim ville gärna till Paris, men skulle, uppger han i samma brev, föredra att efterträda Espinas. (Tilläggas bör, att Alfred Espinas' professur var rubricerad "histoire de l'économie sociale". Det citerade brevet finns publicerat i Durkheim, *Textes*, 2, 1975, p. 434f. Utgivaren V. Karady anger inget säkert datum, men Ph. Besnard anser att det skrevs i maj 1902, se Besnard, "Datation...", 1979, p. 14.) Ett annat exempel är att Durkheim ett par år senare högst motvilligt åtog sig de nämnda läroplanshistoriska föreläsningarna vid École normale supérieure (S. Lukes, 1981, p. 379; upplysningen härrör från Georges Davy).

likartad tjänst som inslag i medborgarfostran.

Vi har här uppehållit oss vid perioden kring sekelskiftet. Att det nyss nämnda problematiska förhållandet mellan sociologin och pedagogiken bestod ännu efter första världskriget framgår av historien om inrättandet av Halbwachs' stol 1919. Sociologin var fortfarande inte etablerad som självständig universitetsdisciplin; vid samma tid indrogs för en tid den enda existerande franska professuren med ordet "sociologie" i titeln, nämligen den i "science de l'éducation et sociologie" vid Sorbonne som Durkheim innehaft. Halbwachs blev 1919 den förste att utnämnas till professor i "Sociologie" kort och gott. Ett motiv bakom inrättandet av en sådan professur vid det nygrundade universitetet i Strasbourg, som efter första världskriget åter blivit franskt, synes ha varit ambitionen att överglänsa de tyska universiteten i allmänhet och i synnerhet det som nyss funnits i Straßburg; vid denna tid existerade inte vid något enda tyskt universitet en stol med "Soziologie" i titeln (den celebre Simmel, född samma år som Durkheim och död i Straßburg året innan Halbwachs erhöll sin professur, hade innehaft en stol i filosofi). Ett par månader efter Halbwachs' utnämning ändrades dock titeln till "sociologie et pédagogie", vilket utlöste protester från innehavarens sida. Universitetsstyrelsen accepterade att ändra rubriken till "sociologie", en förändring som trädde i kraft 1922. Därmed fick Frankrike definitivt sin första stol med enbart "sociologie" i titeln. Det var dock blott benämningen som ändrades, Halbwachs var alltjämt ålagd att undervisa i pedagogik, närmare bestämt att föreläsa för de kandidater till *agrégation* som saknade undervisningserfarenhet. Själv hade han önskat att tjänsten skulle klyvas i två, en i sociologi för honom själv och en i pedagogik för någon annan.[129]

I Frankrike har den pedagogiska disciplinen fortsatt att vara nära knuten till den statliga planeringen och de olika reformprogrammen. Ämnet har i hög grad uppfattats som en praktisk disciplin och försvann under trettiotalet i stort sett från universitetens läroplaner.[130] I stället tillkom så småningom ett särskilt mer akademiskt examensämne, "sciences de l'éducation"[131], som närmast utgör ett

[129] John E. Craig har med hjälp av arkiven i Strasbourg utrett turerna i historien om Halbwachs stol, se Craigs två uppsatser från 1979.

[130] V. Karady (1974, p. 49) anför som orsak att pedagogikdisciplinen "saknade solid intellektuell infrastruktur".

[131] Om detta ämnes förhistoria, se G. Mialaret, 1985, en partsinlaga från en av ämnesföreträdarna, verksam vid universitetet i Caen. Här nämns ett antal med Durkheim samtida föregångare som förespråkat en "science de l'éducation" (dock saknas Durkheim själv i uppräkningen, vilket vittnar om de vattentäta skotten mellan skolmän och universitetssociologer i Frankrike). Trots att Gaston Mialaret förespråkar en med svenska mått mätt tämligen traditionell skolforskning, gör han samtidigt anspråk på att det är fråga om *science de l'éducation* i Durkheims mening: "Undervisningsvetenskaperna är för undervisningen vad de fysikaliska, kemiska, biologiska vetenskaperna är för medicinen. Praktikerns kliniska sinne berikas av dessa teoretiska och vetenskapliga kunskaper. Detsamma

konglomerat av andra discipliner (psykologi, sociologi, pedagogik, historia - tyngdpunkten i ämnets profil skiftar avsevärt mellan olika universitet).

2.2.4 Etnologin

För den franska universitetsetnologin var vägen till legitimitet ännu längre än för sociologin. Av naturliga skäl - kolonierna, missionsverksamheten - förekom under förra seklet ett utbrett intresse för studier av exotiska folk. Det var en brokig verksamhet som hade föga gemensamt med våra dagars etnologi. Ännu kring sekelskiftet var terminologin vacklande: rubriker som *anthropologie, ethnologie, ethnographie, sociologie, science sociale, folklore* eller *géographie humaine* kunde täcka samma område.[132] Insamlingsverksamheterna liksom de blygsamma undervisningsinsatserna skedde ännu under nittonhundratalets första decennier i huvudsak i anslutning till museer och sällskap utanför de högre utbildningsanstalterna. På universitetet hade etnologin ingen plats.

Däremot skapades en intellektuellt vägande miljö vid den femte, religionsvetenskapliga sektionen av École pratique. Här hade Mauss redan i början av seklet övertagit undervisningen i "de ociviliserade folkens religionshistoria" <histoire des religions des peuples sans civilisation> och hans mycket nära medarbetare Henri Hubert hade anförtrotts den nyinrättade undervisningen i "Europas primitiva religioner" <religions primitives de l'Europe>. Vi kan notera att titlarna inte innehöll ord som "etnologi" eller "antropologi"; att Mauss och Hubert erhöll dessa tjänster vid femte sektionen uppfattades av samtiden snarare som en offentlig sanktionering av Durkheims religionssociologi än som ett erkännande av etnologin som egen empirisk disciplin[133]. Universitetskurserna i ämnet var få. Vändpunkten när det gällde etnologins introduktion på universitetet synes ha inträffat i och med skapandet av l'Institut d'etnologie de l'Université de Paris, vars tre grundare representerade var sin inflytelserik miljö: Mauss från École pratique, Lévy-Bruhl från filosofidisciplinen och Sorbonne, samt Paul Rivet från den utom-universitära l'École antrophologique. År 1926 tillerkändes detta institut examinationsrätt i ämnet etnologi, närmare bestämt rätten att utdela ett *certificat d'ethnologie* som kunde fungera som ett alternativ för bl.a. den som aspirerade på en *licence* i

gäller för undervisningen." (Mialaret, *op. cit.*, p. 161). Mer sociologiskt orienterad undervisning och forskning i ämnet bedrivs bl.a. i Paris, där Viviane Isambert-Jamati (vid Université René-Descartes-Sorbonne, ledare för UER de sciences de l'éducation) varit den mest centralt placerade ämnesföreträdaren.

[132] V. Karady, 1982, p. 23 not 23.

[133] Enligt V. Karady, "French Ethnology...", 1981, p. 170.

filosofi; något liknande förekom dock inte vid andra universitet[134]. Till skillnad från den exklusiva undervisningen vid École pratique samlade det etnologiska institutet stora studentskaror, varav somliga bedrev fältarbete i framför allt Afrika och Amerika[135]. Den första franska universitetsprofessuren i etnologi inrättades i Paris 1943. Inte förrän 1968 skapades en fullständig grundutbildning som ledde fram till en *licence d'ethnologie*.

Dessa sakförhållanden[136] har sin betydelse för förståelsen av fransk etnologi. Medan det vid universitetet, liksom vid École Pratique och Collège de France, sedan förra seklet fanns åtskilliga stolar ägnade åt högkulturernas språk och kultur, var studiet av skriftlösa folk ända fram till mellankrigstiden i allt väsentligt en angelägenhet för amatörer, missionärer, kolonialtjänstemän och vissa museer och sällskap. Den vetenskapliga etnologin hade det trögt i portgången. Samtidigt innebar denna svaga institutionella ställning att durkheimianerna, främst Mauss och Hubert, tack vare sin position vid École pratique i stort sett kunde monopolisera den etnologiska disciplinen under den fas då den växte fram som vetenskaplig disciplin.

I dag har fransk etnologi internationellt renommé som en väletablerad disciplin. Som vi sett är detta en tämligen nyvunnen position. Långt fram i mellankrigstiden syntes fransk etnologi befinna sig i bakvattnet efter den engelska och tyska. I synnerhet var fransk etnologi efterbliven vad gällde fältundersökningar. Medan det fanns skrivbordstänkare som åtnjöt ett visst mått av anseende, var fältarbetarna föga respekterade.[137] Victor Karady vill förklara etnologins svaga institutionella ställning med hänvisning till tidens dominansförhållanden: enligt den vittra tradition som dominerat de humanistiska fakulteterna i Frankrike framstod enbart nobla objekt värda lärda studier, studier som i sin tur konsekrerade objekten.[138] Ur detta perspektiv framstod en disciplin som dels studerade "vildar", dels använde direkt observation, som en omöjlighet[139]. För att etablera etnologin som akademisk disciplin krävdes därför en anslutning till denna akademiska tradition, såtillvida att den lärda diskursen om den västerländska civilisationen överfördes till motsvarande fenomen i andra traditioner[140], och vi har redan noterat att Mauss' och H. Huberts undervisning länge inriktades mot en särdeles "nobel" aspekt av de primitiva folkens liv,

[134] V. Karady, 1974, p. 50; 1988, p. 32.
[135] V. Karady, "French Ethnology...", 1981, p. 176, not 29; 1988, p. 31.
[136] Upplysningarna ovan om etnologins institutionella utveckling härrör från Victor Karady, som genomfört de första mer systematiska sociologiska undersökningarna av den franska etnologins väg till akademisk legitimitet (se "French Ethnology...", 1981; 1982; 1988).
[137] Jfr V. Karady, 1982, pp. 30, 33.
[138] V. Karady, 1982, p. 18.
[139] V. Karady, 1982, p. 21.
[140] V. Karady, 1982, p. 25.

nämligen religionen. Bland de ledande durkheimianerna var det blott den tidigt döde Hertz som ägnade sig åt empiriska etnologiska undersökningar.

För durkheimianernas projekt kom etnologin först så småningom att bli av central betydelse. Under perioden före *L'Année sociologique* ägnade Durkheim inget av sina arbeten åt arkaiska samhällen. Han var uppenbarligen skeptisk till etnologiska undersökningars värde, vilket Karady förmodar sammanhänger med tre ovan berörda förhållanden: den franska etnologin var inte erkänd på universitetet, hade karaktär av perspektivlöst faktasamlande och befann sig på efterkälken i förhållande till den engelska eller tyska. Därför föredrog Durkheim historiska källor framför etnografernas otillförlitliga "reseberättelser".[141]

Durkheim skulle ändra uppfattning om förhållandet mellan historiska och etnologiska data. Han upphöjde i början av seklet etnologin till sociologins främsta arbetsredskap[142], en uppfattning som speglades i *L'Année sociologique*: hela 45% av anmälningarna i första serien ägnas arbeten om etnologiska och "exotiska" ämnen[143]. I Durkheims egna senare arbeten finner vi rikliga referenser till den etnologiska litteraturen, i synnerhet till anglosaxiska arbeten[144]. Durkheims omvändning av hierarkin mellan historia och etnologi kan sättas i samband med hans tidstypiska evolutionism: eftersom komplexa typer och samhällen utvecklats ur enkla, måste vi studera de mest "primitiva" (i den dubbla betydelsen av enkla och tidiga) typerna och samhällena för att kunna förstå vår egen tid. Dessutom gav, som Victor Karady påpekat, etnologiska studier av "primitiva" religioner Durkheim möjlighet att underkasta religionen en objektiv vetenskaplig kritik[145]; Durkheims hela verksamhet genomsyras som bekant av övertygelsen att kyrkans föråldrade moral måste ersättas av en ny kollektivmoral, och med etnologins hjälp kunde han på indirekt väg visa att religionen är människors - närmare bestämt samhällets - skapelse och därmed ett legitimt objekt för en positiv vetenskap.

För den första generationen durkheimianer var etnologin närmast en underavdelning till sociologin. I *L'Année sociologique* användes beteckningen "ethnologie" aldrig i klassificeringarna av sociologins underavdelningar, och att Mauss' stol vid Collège de France kom att rubriceras "Sociologie" vill Karady tolka inte bara som en markering av kontinuiteten med Durkheim, utan även som ett uttryck för att sociologin alltjämt betraktades som mer utvecklad än och

[141] V. Karady, "French Ethnology...", 1981, p. 167; 1988, p. 25.
[142] V. Karady, 1988, pp. 30f.
[143] V. Karady, 1988, p. 29.
[144] Enligt Karadys (1988, p. 29) beräkning hänvisar hela 72% av referenserna i *Les formes élémentaires de la vie religieuse* till anglosaxiska arbeten. Karady betraktar existensen av denna nya, i synnerhet anglosaxiska litteratur som en förutsättning för Durkheims religionssociologi.
[145] V. Karady, "French Ethnology...", 1981, p. 168; 1988, p. 31.

överordnad etnologin[146].

Även om den franska etnologins emancipation fortskridit sedan dess, är ändå den nära knytningen mellan etnologi och sociologi ett arv som sentida samhällsvetare, som i dag Bourdieu, kunnat anknyta till.

2.2.5 Psykologin

Durkheims kamp mot psykologiska förklaringsmodeller är välbekant. Mindre känt var - innan Paul Lapies korrespondens med Célestin Bouglé offentliggjordes i slutet av 1970-talet - att frågan om sociologins förhållande till psykologin var så omstridd och syntes så oavgjord även inom den trånga krets av rekryter som Durkheim samlade kring sig inför sjösättningen av *L'Année sociologique*-projektet. Lapie och Bouglé förespråkade en starkare länkning av sociologin till psykologin. I Lapies brev till Bouglé från denna period förekommer tidstypiska formuleringar som snarare leder tankarna till Gabriel Tardes än till Durkheims sociologi: "ett socialt faktum är ett psykologiskt faktum" (30 januari 1895), "sociala fakta har psykologiska orsaker" (18 februari 1895).[147] Durkheim tycks i denna diskussion ha anslagit ett försonligt tonfall. Han gav, om vi får tro Lapies avskrift (originalbrevet har gått förlorat[148]), följande skriftliga svar på Lapies betänkligheter: "jag ser i sociologin intet annat än en *psykologi, men en psykologi sui generis*"[149] (Durkheim citerad av Lapie i den senares brev till Bouglé, 24 mars 1897).

Vad menar Durkheim här med tillägget *sui generis* (i sin art)? Svaret på den frågan finner vi på många håll i Durkheims författarskap, och även i Durkheims brev till Bouglé den 14 december 1895: "sociologin [...] är en psykologi, *men skild från den individuella psykologin*. Jag har aldrig tänkt annorlunda. Jag har definierat handlingarnas och representationernas sociala fakta, men *sui generis*; jag har sagt att den sociala varelsen är en psykisk individ men av nytt slag [...]. När detta är fastlagt, drar jag slutsatsen att man inte har rätt att behandla den kollektiva psykologin som en förlängning, en utvidgning, en ny illustration till den individuella psykologin."[150] Följande år, 1898, publicerar Durkheim i *Revue*

[146] V. Karady, 1988, p. 32 not 30.
[147] P. Lapie, 1979, pp. 34 och 35. För övrigt gav Bouglé, som Paul W. Vogt (1979, p. 125 not 11) noterat, uttryck för en mycket positiv uppskattning av Tardes sociologi.
[148] Durkheims korrespondens med Lapie förstördes under andra världskriget, enligt en redaktionell kommentar (sannolikt av Philippe Besnards hand) i *Revue française de sociologie*, vol. XX, n° 1, 1979, p. 119.
[149] P. Lapie, 1979, p. 37.
[150] Brevet publicerades i *Revue française de sociologie*, vol. XVII, n° 2, 1976; citatet från p. 166. Om Durkheims och Bouglés meningsskiljaktigheter i fråga om relationen mellan sociologi och psykologi, jfr W.P. Vogt, 1979, pp. 127-129.

de métaphysique et de morale programartikeln "Représentations individuelles et représentations collectives", där uttrycket *sui generis* förekommer inte mindre än åtta gånger. Här klargör Durkheim att han med "psykologi" kort och gott avser individuell psykologi[151], att det är felaktigt att tro att sociologin enbart är tillämpad psykologi i denna mening[152], och att en sådan felaktig individualistisk sociologi begår misstaget att förklara det komplexa genom det enkla, det högre genom det lägre, det hela med delen[153]. Sociologin är relativt oberoende av psykologin[154], ty de kollektiva representationerna är av annan ordning än de individuella. Samma ståndpunkt fick Durkheim ofta anledning att redovisa offentligt, inte minst i polemik med Gabriel Tardes psykologiserande sociologi[155].

Man finner lätt liknande uttalanden om de sociala fenomenens radikalt egna karaktär, deras *sui generis*-karaktär, på många håll i Durkheims författarskap. Redan i installationsföreläsningen när han 1887 tillträdde tjänsten i Bordeaux klargjorde han att samhälleliga fenomen "förvisso ytterst är rotade i individens medvetande. Men för den skull är det kollektiva livet ingen uppförstorad bild av det individuella livet. Det kollektiva livet uppvisar egenskaper *sui generis*, som icke kan förutses enbart med hjälp av psykologins induktioner."[156] Durkheims tanke varieras av hans disciplar: "Mellan en isolerad individs idéer och handlingar å ena sidan och de kollektiva manifestationerna å den andra existerar en sådan avgrund att de senare måste tillskrivas en ny *natur*, med krafter *sui generis*; i annat fall förblir de oförståeliga"[157], skrev Fauconnet och Mauss i ordboksartikeln "Sociologie" från 1901.

Durkheim tvingades ägna mycken möda åt att avgränsa sociologin från psykologin i egentlig mening, i förordet till andra upplagan av *Les règles* definierad som "vetenskapen om den mentale individen"[158] och i

[151] Durkheim, *Sociologie et philosophie*, 1924, p. 47 not 1.
[152] Durkheim, *op. cit.*, p. 47.
[153] Durkheim, *op. cit.*, p. 41.
[154] Durkheim, *op. cit.*, p. 2.
[155] Se t.ex. Durkheims svar 1901 på Tardes kritik i *Revue philosophique*: "Om M. Tarde med sitt en smula vaga uttryck ['den psykologiska uppfattningen om sociala fakta'] avser att beteckna den teori enligt vilken de sociala fakta omedelbart låter sig förklaras av det individuella medvetandets tillstånd, så vidhåller jag att inte en enda rad jag skrivit kan uppfattas på så sätt. [---] Om M. Tarde blott vill säga att det sociala livet för mig är ett system av representationer, av mentala tillstånd, så är detta faktiskt min åsikt, märk väl förutsatt att dessa representationer är *sui generis*, till sin natur skilda från dem som konstituerar individens mentala liv och underkastade egna lagar vilka inte kan förutses av individualpykologin." (Durkheim: *Textes*, 1, 1975, p. 52)
[156] Durkheim, 1987 [1970], p. 86.
[157] Fauconnet och Mauss, 1969, p. 143.
[158] Durkheim, *Les règles...*, 1981, p. xvii.

installationsföreläsningen 1902 definierad som "den vetenskap som har till föremål att beskriva och förklara den individuella människan"[159]. I dag är det svårt att föreställa sig den bittra kamp som måste ha krävts för att genomdriva den tidiga durkheimska definitionen av de sociologiska forskningsobjektens egenart. Den ovan berörda kontroversen mellan Durkheim å ena sidan och Bouglé och Lapie å den andra illustrerar att frigörelsen från de psykologiska modellerna mötte svårigheter även inom den trängsta kretsen av Durkheims rekryter. För övrigt innebar den durkheimska avgränsningen av sociologins objekt en kamp inte bara med psykologin utan även med de varianter av sociologi eller samhällsfilosofi som byggde på biologins modeller (Spencers inflytande var vid denna tid alltjämt avsevärt). Redan denna grundsats, förbudet mot att reducera kollektiva fenomen till individuella, det sociala till det psykologiska eller det fysiologiska, var en erövring och Durkheims seger var inte definitiv; fortfarande i dag fortsätter inom fransk sociologi striderna mellan durkheimianernas arvtagare och förkämpar för en metodologisk individualism (motsättningen mellan Bourdieu och Raymond Boudon kan tolkas i sådana termer).

Durkheims antireduktionistiska postulat låter sig givetvis infogas i den positivistiska traditionen. Under den period vi här uppmärksammar, tiden för konstituerandet av *L'Année sociologique*-projektet, identifierades sociologin alltjämt i hög grad med traditionen från Comte, och tesen att det sociala utgör en särskild och särdeles komplex ordning som inte låter sig reduceras till andra - om man så vill "lägre" - ordningar (hos Comte: biologiska, kemiska, fysikaliska) kan knappast ha framstått som uppseendeväckande.[160] Problemet var psykologin. Redan i den första föreläsningen i *Cours de philosophie positive* hade Comte slagit fast att psykologin saknar hemortsrätt bland de positiva vetenskaperna: "Under de tvåtusen år som metafysikerna sålunda odlat psykologin, har de inte förmått bli överens om en enda begriplig och fast etablerad sats. Fortfarande i dag är de delade i en mängd skolor som oupphörligt

[159] Durkheim, *Éducation et sociologie*, 1924, p. 108.

[160] I andra avseenden - och med åren allt mer uttalat - bröt durkheimianerna med traditionen från Comte. Det gäller evolutionismen, som präglar åtskilligt av Durkheims tidiga tänkande (trots dennes ofta upprepade kritik av Comtes evolutionism) men som durkheimianerna senare i hög grad frigör sig från. Det gäller vidare Comtes örnperspektiv på samhället (i singularis); här var Durkheim redan i sina tidiga arbeten förvissad om nödvändigheten att i stället studera skilda samhällen (se t.ex. 1887 års installationsföreläsning, Durkheim, 1987, pp. 88-90, eller konstaterandet i *Les règles* att Comte främst intresserat sig för mänsklighetens - i singularis - framåtskridande genom tiderna, Durkheim 1981 [1894], p. 19). Vi kan formulera saken så, att durkheimianerna bidrog till att omvandla samhällsfilosofin till sociologi. Här uppehåller vi oss dock vid kontinuiteten vad gäller Comtes förbud mot att reducera sociologiska fenomen till biologiska, kemiska eller fysikaliska - vartill Durkheim fogar individualpsykologiska, en eventualitet som Comte inte ens ansåg värd ett seriöst övervägande.

disputerar om sina doktriners första element."[161] Detta beklämmande förhållande beror enligt Comte på att psykologerna försvurit sig åt en introspektiv metod. "De sanna lärde, de män som vigt sig åt positiva undersökningar, ber alltjämt förgäves psykologerna att nämna en enda verklig upptäckt, stor eller liten, som denna omskrutna metod [introspektionen] skulle ha frambragt."[162] Comte har knappast ord för sitt förakt för den introspektiva metoden <observation intérieure>. Den är, framhåller han i den femtiosjunde föreläsningen, en "gagnlös parodi"[163] på den verkliga observationen. Comte var enbart bekant med den introspektiva psykologin och hans nedlåtande hållning till psykologisk vetenskap vore givetvis otänkbar ett halvsekel senare; Durkheim hade att räkna med experimentalpsykologins genombrott, som inneburit att psykologin åtnjöt betydligt bättre anseende som positiv vetenskap än de samtida brokiga verksamheter som kunde sammanföras under rubriken sociologi. I sina programmatiska skrifter använder Durkheim ofta analogier med experimentalpsykologin för att legitimera sociologins vetenskapliga anspråk.[164] Ett återkommade argument är: lika litet som den vetenskapliga psykologin kan återföras till fysiologin[165], kan sociologin reduceras till psykologi eller biologi.

Durkheims förhållande till psykologin måste ses mot bakgrund av att denna disciplin erövrade sin vetenskapliga legitimitet tidigare än sociologin. Som nämnts tilldelades psykologin i samband med 1920 års reform av *licence*-examen ett eget självständigt *certificat*, medan sociologin fick samsas med moralfilosofin.[166] Redan under Durkheims livstid låg psykologin steget före, ja möjligen tjänade Alfred Binets *L'Année psychologique*, som börjat utkomma ett par år tidigare (1895), som den främsta modellen för den utgivning av årsböcker som kom att konstituera durkheimianerna som sammanhållen skola.[167] Det vore fel att av vissa polemiska slängar dra slutsatsen att durkheimianerna i likhet med Comte skulle ha förnekat psykologin som vetenskap. Durkheimianerna erkände

[161] Comte, *Philosophie première*, 1975 [1830 sqq.], p. 34.

[162] Comte, *loc. cit.* Tillfogas kan, att den strömning som under lång tid kom att dominera fransk skolfilosofi, Cousins s.k. eklektiska skola, ansåg att introspektionen kunde avtäcka primära sanningar.

[163] Comte, *Physique sociale*, 1975 [1839 sqq.], p. 637.

[164] Ändå dröjde det enligt Karady (1974, p. 18) till efter första världskriget innan durkheimianerna upprättade mer varaktiga förbindelser med experimentalpsykologerna.

[165] Jfr t.ex. Durkheims kritik i "Répresentations individuelles..." (1898) av den fysiologiskt grundade psykologin, dit han även räknar William James (Durkheim, *Sociologie et philosophie*, 1924, pp. 3ff; om James se p. 7).

[166] Se t.ex. V. Karady, 1974, p. 50.

[167] Ph. Besnard, "La formation...", 1979, pp. 10f. Besnards tes att *L'Année psychologique* utgjorde modellen för *L'Année sociologique* är ett alternativ till den bland tongivande anglosaxiska sociologihistoriker (S. Lukes, 1981, p. 292; T.N. Clark, 1973, pp. 181f) utbredda uppfattningen att tyska forskningslaboratorier, i synnerhet Wundts laboratorium i Leipzig som Durkheim besökte 1887, tjänade som den främsta förebilden.

att psykologin behövdes, nämligen för att förklara förmedlingen mellan den biologiska och den sociala ordningen. Durkheims och hans efterföljares kamp gick inte ut på att avliva psykologin som sådan. Deras syfte var att demonstrera att åtskilligt i den verksamhet, Gabriel Tardes och andras, som av samtiden uppfattades som sociologisk inte förtjänade denna benämning så länge den reducerade den sociala ordningen till en psykologisk ordning.

2.2.6 Historievetenskapen

Redan i den programförklaring som inledde den första volymen av *L'Année sociologique* ägnade Durkheim särskild uppmärksamhet åt den vetenskap som under det följande seklet skulle visa sig bli sociologins farligaste konkurrent inom den franska universitetsvärlden: historievetenskapen.

> "Fortfarande i dag finns få historiker som intresserar sig för sociologernas forskning och känner att denna berör dem själva. Våra teoriers alltför generella karaktär och otillräckliga belägg gör att man anser sig kunna ignorera dem; man tillmäter dem knappast annat än filosofiskt intresse. Historieskrivningen kan emellertid vara en vetenskap blott i den utsträckning som den förklarar, och man kan inte förklara om man inte jämför. Inte ens den enkla beskrivningen är möjlig på annat sätt, ty om man enbart förfogar över några sällsynta exemplar av ett sakförhållande kan man knappast åstadkomma en god beskrivning av detsamma, eftersom *man inte ser det tydligt*."[168]

Detta var en krigsförklaring mot den samtida, utpräglat idiografiska och berättande historieskrivningen med dess inriktning på partikulära händelser och personer. Egentligen ställde Durkheim historikerna inför två alternativ: antingen kunde de fylla den anspråkslösa rollen att leverera material för sociologerna att tolka [169], eller också, för den händelse att de önskade bli moderna vetenskapsmän, fick de bekväma sig att bli sociologer[170]. Sådant var Durkheims budskap, ehuru en smula inlindat. Han uttryckte sig i termer av komplementaritet och förutspådde att sociologin och historievetenskapen en dag skulle "förenas i en gemensam disciplin"[171], men inget tvivel rådde om att denna framtida enhetsvetenskap skulle ha mer gemensamt med den förra disciplinen än med den senare. Som så många andra hade historikerna all anledning att uppfatta Durkheims anspråk som imperialistiska.

Fler bland durkheimianerna framförde i olika sammanhang under åren kring

[168] Durkheim, 1898, p. II.
[169] "Blott historikern är tillräckligt förtrogen med historien för att tryggt kunna använda sig av den." Sociologerna bör gå till historikernas arbeten och "visa vad som kan hämtas ur det material som historieskrivningen ackumulerat [...]" (Durkheim, *op. cit.*, 1898, p. III).
[170] Sociologin "har behov av historiker som samtidigt är sociologer" (*loc. cit.*).
[171] *Loc. cit.*

sekelskiftet samma argument. Den stora första stora offentliga striden bröt ut när François Simiand i början av år 1903 stack huvudet i getingboet genom att besöka Société d'histoire moderne et contemporaine för att läxa upp historikerna (föreläsningen publicerades samma år i Henri Berrs nystartade heterodoxa tidskrift *Revue de synthèse historique*). Med avsevärt metodologiskt raffinemang demonstrerade Simiand bristerna hos samtidens gängse historieskrivning, som han benämnde "histoire historisante". Attacken kulminerade i en uppgörelse med historieskrivningens tre "idoler". Den politiska idolen innebär att tillmäta överdriven betydelse åt "den politiska historien, politiska fakta, krig, etc". Den individuella idolen innebär att uppfatta historien som en individernas histora, vilket "vanligen leder till att man låter forskningen och arbetena kretsa kring en människa, och inte kring en institution, ett social fenomen, en relation som skall etableras". Den kronologiska idolen innebär "vanan att förlora sig i studiet av ursprung, i undersökningar av partikulära särskildheter [---], att uppfatta historien som en mekanism som oavbrutet rullar vidare [...], att betrakta alla fakta, alla ögonblick som lika värda att studeras och som tillgängliga för ett och samma slag av studium".[172]

Den direkta måltavlan för Simiands attack var Sorbonnehistorikern Charles Seignobos och i synnerhet dennes nyutgivna bok *La méthode historique appliquée aux sciences sociales* (1901), enligt vilken historievetenskapen borde läggas till grund för all samhällsvetenskap, och sociala och ekonomiska faktorer tillmätas ringa betydelse (eftersom sådana faktorer blott utgör "betingelser", inte "orsaker"). Fler historiker än Seignobos hade anledning att känna sig träffade av Simiands angrepp; den samtida historievetenskapen dominerades av ett ur durkheimianernas synvinkel perspektivlöst samlande av fakta om kronologier, händelser, personer och dokument, inte sällan (som hos den inflytelserike Ernest Lavisse, professor i modern historia vid Sorbonne, regeringsrådgivare, från 1904 rektor för École normale supérieure, m.m.) i förening med ett föga vetenskapligt nationalistiskt, närmare bestämt tyskfientligt, patos. När durkheimianerna framträdde och gjorde anspråk på utrymme inom universitetsvärlden hade de att konkurrera med de talrika och välplacerade historikerna, som således dessutom oftast hade en radikalt annan uppfattning om vad vetenskapligt arbete vill säga.

[172] Uppsatsen föreligger i omtryck i *Annales*, 1960, och i Simiand, 1987, pp. 113-169. Citaten här hämtade från den sistnämnda utgåvan, pp. 166-168.

2.3 Mellankrigstiden: durkheimianismen i skottgluggen

2.3.1 Ett "halvfiasko"

Durkheimianernas succé var anmärkningsvärd. Fortfarande i slutet av förra seklet betraktades sociologin som en specialitet, dominerad av etablerade discipliner som moralfilosofi, politisk ekonomi, religionshistoria eller pedagogik. Två decennier senare hade Durkheim och hans disciplar dels lyckats etablera sociologin som universitetsdisciplin med anspråk på att utgöra den överordnade samhällsvetenskapen, dels själva monopoliserat densamma. Durkheimianernas hegemoni över sociologin som universitetsämne var så total att sociologi och durkheimianism ända fram till slutet av mellankrigstiden ofta uppfattades som synonyma begrepp[173].

Som vi sett besattes samtliga sociologiska universitetsstolar av betydelse av durkheimianer. De samtida konkurrerande riktningarna fick inget fotfäste på universitetet. De mer ortodoxa positivisterna hade visserligen ett avsevärt inflytande i den offentliga debatten men obetydlig universitetsförankring. Den konservativa Le Play-skolan splittrades och försvagades fram till dess att riktningen närmast dog ut i mitten av tjugotalet. Även de mest betydande konkurrenterna, nämligen kretsen kring *Revue Internationale de sociologie*, med René Worms och så småningom den från durkheimianerna deserterade Gaston Richard i ledningen, konkurrerades ut med besked. Den katolska sociologin - vars företrädare åstadkom föga eget arbete men ägnade desto mer möda åt att vederlägga Durkheim - förblev utan inflytande inom universitetet.[174]

Denna succé hade sitt pris. Victor Karady - förmodligen den sociologihistoriker som besitter den mest detaljerade kunskapen om durkheimianerna och de sociala fält där de utkämpade sina strider - har karaktäriserat durkheimianismens seger som ett "relativt misslyckande"[175] och ett "halvfiasko"[176]. Samtidigt som de erövrade intellektuell prestige åt sociologin och i stort sett monopoliserade definitionen på vad som skulle räknas som legitim universitetssociologi, misslyckades de med att institutionalisera

[173] V. Karady, 1974, p. 27.
[174] V. Karady, 1974, innehåller mycket information om durkheimianernas strategier och deras kamp med samtida sociologkonkurrenter (om den katolska sociologin, pp. 19-21; om Le Play-skolan, pp. 21-23; om kretsen kring *Revue Internationale de sociologie*, pp. 23-26 *et passim*). Senare har ett nummer av *Revue française de sociologie* (vol. XXII, n° 3, 1981) ägnats åt durkheimianernas konkurrenter kring sekelskiftet.
[175] V. Karady, 1974, pp. 49, 82.
[176] Uttrycket förekom i rubriken till V. Karady, "Durkheim...", 1976.

disciplinen och därmed säkra dess reproduktion. Som nämnts blev i samband med 1920 års universitetsreform sociologin inget självständigt examensämne. Ämnet förblev ett inslag i utbildningen av blivande lärare i filosofi. Blott en handfull lärostolar i sociologi fanns tillgängliga. Antalet sociologikurser, sociologistudenter och avhandlingar av sociologisk natur minskade kraftigt under trettiotalet.[177] Dessa förhållanden bestod ända in i efterkrigstiden. Efter 1945 fortsatte minskningen av antalet kurser i sociologi. Ingen annan disciplin, med undantag för pedagogiken, råkade ut för en motsvarande kräftgång. De som blev sociologer var tillspetsat uttryckt autodidakter. Fortfarande många av dagens ledande franska sociologer, utbildade under femtiotalet eller första hälften av sextiotalet, är från början filosofer.

En modern, mer professionell kår av sociologer började formas först från och med slutet av femtiotalet, med skapandet av en *licence* i ämnet och inflödet av amerikanska förebilder. Då tillkom lärartjänster, utredningsuppdrag, forskningscentra och andra arbetsmöjligheter, liksom nya tidskrifter och andra publiceringsmöjligheter (se vidare nedan). Vid det laget framstod den durkheimska traditionen som hopplöst föråldrad.

2.3.2 En splittrad tradition: "universitetsmännen" och "forskarna"

Den intellektuella generation, som fick sin utbildning under tjugotalet och som i början av trettiotalet började betraktas som det nya avantgardet, gjorde uppror mot den republikanska ideologi som kommit att förknippas med durkheimianerna. Till de tongivande bland dessa "1930 års män" hörde tre skolkamrater ur den kull som 1924 antogs till École normale supérieure: Raymond Aron, Jean-Paul Sartre och Paul Nizan.[178]

Durkheims sociologi uppfattades av Aron som totalitär[179], Sartre lät dödförklara den[180] och för Nizan framstod durkheimianernas doktrin som ett

[177] Jfr V. Karadys statistiska sammanställningar, 1974, pp. 99-100; J. Heilbron, 1985, pp. 230f.
[178] Vi skall inte överdriva denna generations homogenitet; till samma årskull av *normaliens* hörde Georges Canguilhem, till närmast föregående kull (antagna 1923) Jean Cavaillès. Den hittills grundligaste studien av denna generation av *normaliens*, J.-F. Sinirelli, 1988, behandlar framför allt deras politiska banor.
[179] Vi skall i avsnitt 2.4.4 återvända till Arons hållning till - med han eget ord: hans "allergi" mot (1983, p. 71) - den durkheimianska sociologin.
[180] Jfr Sartres ofta citerade dödsdom från 1943 över durkheimianismen: "[...] Durkheims Sociologi är död: sociala fakta är inte ting, de är betydelser <significations> och som sådana hänvisar de till den varelse genom vilken betydelserna blir till, människan [...]." (Sartre, 1947, p. 186)

särdeles motbjudande verktyg för borgarstatens klassherravälde[181]. Under pionjärperioden kring sekelskiftet hade durkheimianerna tillhört avantgardet: dreyfusarder och förkämpar för ett sekulariserat utbildningssystem, ett modernt vetenskapligt universitet och en ny medborgerlig moral. Under mellankrigstiden framträdde nya intellektuella avantgardes, som från skilda positioner - såsom Arons Weberinspirerade och så småningom allt med konservativa ståndpunkt, Sartres existentialism, Nizans hårdföra marxism - betraktade universitetssociologin i durkheimianernas tappning som själva inbegreppet av en förkvävande statsideologi.[182]

För vår fortsatta argumentation är det väsentligt att notera, att de durkheimianer som tjugotalets studentgeneration mött och tagit avstånd från inte var vilka durkheimianer som helst. De hade mött män som erövrat ledande positioner inom universitet och utbildningsväsendet. I *Les chiens de garde* från 1932 öste således Nizan sitt förakt över Célestin Bouglé, Paul Fauconnet och Dominique Parodi.

[181] De "vakthundar" som är föremålet för Paul Nizans attack i pamfletten från 1932, *Les chiens de garde*, är universitetsfilosoferna (epitetet kom för övrigt till användning även i *Aden Arabie*, 1987 [1932], p. 56). Bland dessa intar Durkheim och hans disciplar bland universitetsfilosoferna (Bouglé, Fauconnet, Parodi) en framträdande plats. Det var Durkheim som försåg det borgerliga universitetet med dess egen doktrin (Nizan, 1982 [1932], p. 97). Durkheims sociologi är ett redskap "för att pacificera alla människor och få dem att glömma sin kamp" (*op. cit.*, p. 138), en doktrin i vars namn - sedan sociologin introducerats på lärarseminarierna - "folkskollärarna lär barnen att respektera det franska Fosterlandet, rättfärdiga klassamarbetet, acceptera allt, deltaga i kulten av fanan och den borgerliga demokratin" (*op. cit.*, p. 98).

[182] Mycket mer kunde sägas om sociologins - i Frankrike vid denna tid identifierad med durkheimianismen - bekymmersamma ställning under trettiotalet. Ett märkligt utspel var Le Collège de Sociologie, en kortlivad sammanslutning (1937-39) vars verksamhet kan studeras i de bevarade dokument och föreläsningar som Denis Hollier utgav 1979. Kollegiet var i praktiken en föreläsningsverksamhet, inspirerad av Nietzsches filosofi och den surrealistiska rörelsen och anförd av Georges Bataille. Detta försök att utveckla en, med grundarnas benämning, "helig" sociologi (Hollis, *op. cit.*, pp. 24, 34) befinner sig långt från Durkheims vision av en specialiserad positiv vetenskap. Bland *les normaliens* hade av allt att döma strömningar som motsvarade Collège de Sociologie ingen marknad. Roger Caillois, som både var *normalien* och Batailles parhäst i ledningen för kollegiet, utgjorde ett undantag; enligt Sirinelli (1988, p. 524) var Caillois den ende *normalien* som kom att tillhöra surrealistkretsarna. Som bekant tog Foucault starka och bestående intryck av Nietzsche och Bataille, men det skedde av allt att döma först framemot mitten av femtiotalet, det vill säga efter det att han avslutat sina studier vid École normale supérieure. Foucaults biograf Didier Eribon (1989, pp. 48, 72, 84, 174ff) vill datera Nietzsches stora betydelse för Foucaults tänkande från och med 1953; Foucault själv, som talat om sin ungdoms "nietzscheanska kommunism" antedaterade möjligen sin omvändelse till nietzschean. Över huvud taget tycks den breda Nietzsche-renässans som haft så genomgripande betydelse för de senaste decenniernas franska filosofi ha tagit fart på allvar först 1962, i och med publiceringen av Deleuzes *Nietzsche et la philosophie*.

Fauconnet och i synnerhet Bouglé uppfattades under tjugo- och större delen av trettiotalet som samtidens ledande sociologer. I institutionellt hänseende var Bouglé centralt placerad inom universitetsfältet, alltsedan 1909 innehavare av en lärartjänst vid Sorbonne, egen stol 1919, grundare av och förste ordförande för Société des amis de l'École normale supérieure (1920), ledare för Centre de documentation sociale vid École normale supérieure (1920), biträdande rektor (1927) och rektor (1935) för samma skola, betrodd med ett stort antal akademiska och officiella uppdrag i styrelser och nämnder.[183] Bouglé var utan tvivel den mest synlige förvaltaren av arvet från Durkheim. Han var en synnerligen offentlig person, en bekant föreläsare och debattör, som inte minst i egenskap av ledare för Centre de documentation sociale[184] samlade yngre sociologer och utländska besökare kring sig (man skulle kunna upprätta en lång lista över vetenskapliga arbeten i vilka Bouglé avtackas i förordet). Fauconnet undervisade sedan 1921 i sociologi vid Sorbonne och utnämndes i början av trettiotalet till ordinarie innehavare av stolen i "sociologie".[185] Parodi, en nära vän till Bouglé, intog redan från början en perifer position inom durkheimianernas krets och blev i första hand utbildningsadministratör[186], från 1911 rektor i Toulouse; han agerade också försvarsadvokat för den universitetsfilosofi som dominerat under nittonhundratalets första decennier[187]. För författaren till *Les chiens de garde* framstod Bouglé, Fauconnet och Parodi som samtidens reaktionära mörkmän som nyttjade universitetsfilosofin (i vilken Nizan inkluderade den durkheimska doktrinen) till att förhärliga det borgerliga klassherraväldet. Vi bör i sammanhanget kanske också nämna en fjärde durkheimian, Paul Lapie, som framför allt kom att ägna sig åt utbildningsfrågor, både i sin forskning om utbildningens betydelse för den sociala mobiliteten och senare i egenskap av administratör. Han var *Directeur* för de franska folkskolorna och beklädde under de sista åren av sitt liv (1925-1927) en uppsatt post inom universitetsadministrationen, *Vice-Recteur* för l'Académie de Paris.[188]

Ytterligare några noteringar om universitetssociologins dominerande gestalt under denna period, Célestin Bouglé, kan bidra till att belysa durkheimianismens officiella framtoning. Som nämnts råkade Bouglé redan när *L'Année sociologique*-projektet skulle sjösättas i polemik med Durkheim om

[183] Ch. Charles, 1986, pp. 35-37; P.W. Vogt, 1976, pp. 123f.

[184] Grundandet av Centre de documentation sociale vid École normale supérieure har undersökts av Brigitte Mazon, se Mazon, 1983; 1985, tome I, pp. 28-32, 36-39; 1988, pp. 30-34.

[185] Ch. Charles, 1986, pp. 79f.

[186] Ph. Besnard, "La formation...", 1979, p. 21 not 54.

[187] Jfr J.-L. Fabiani, 1985, pp. 380, 403f not 22; 1988, pp. 121, 123.

[188] För en kort presentation av Paul Lapies position se M. Cherkaoui, 1979.

sociologins förhållande till psykologin. Av större betydelse för perioden efter första världskriget var Bouglés sätt att handskas med förhållandet mellan sociologi och filosofi. Han upprätthöll mycket nära band med tidens som regel nykantianskt präglade etablerade universitetsfilosofi. Sociologin framstod för Bouglé snarare som ett komplement än som en utmanare till filosofin. Durkheim själv hade som bekant vid upprepade tillfällen tagit strid med filosoferna. Så icke Bouglé, som i olika sammanhang hävdade att Durkheim underskattat förnuftets och intentionernas betydelse när människors handlande skall förklaras. Sociologin kunde inte undvara teleologiska förklaringar. Allt enligt Bouglé[189], som således önskade återinföra subjektsfilosofiska element av ett slag som Durkheim försökt fördriva ut ur sociologin[190]. Vidare betonade Bouglé starkare än många andra durkheimianer sociologins sociala uppgift i samband med medborgarnas moralfostran. Han var exempelvis behjälplig då Paul Lapie införde sociologin i folkskollärarseminariernas läroplaner, som ett obligatorisk ämne med en veckotimme under andra årskursen - ett initiativ som utlöste starka reaktioner från durkheimianernas fiender, i synnerhet från konservativa och katolska kretsar som motsatte sig en sekulariserad moralundervisning[191]. Från den motsatta änden av den politiska skalan fördömde Paul Nizan samma reform.[192] Bouglé var, sammanfattningsvis, beredd att acceptera sociologins nära förbindelser med psykologin, filosofin, pedagogiken och den statliga administrationen, och därmed jämförelsevis mindre engagerad i kampen för ämnets autonomi.

"1930 års män", det vill säga tjugotalets studentgeneration, hade således inte mött vilka durkheimianer som helst. De hade mött de durkheimianer som var synliga i offentligheten, som omvandlat sociologin till ett undervisningsämne, som undervisade vid Sorbonne, som sammanställde läroböcker, läroplaner eller utredningar och beklädde poster inom skol- och universitetsadministrationen. Dessa innehade ett avsevärt mått av utbildningskapital: samtliga de fyra ovan nämnda institutionellt dominerande durkheimianerna var *agrégés* i filosofi, Bouglé och Parodi var *normaliens*, samtliga utom Parodi var *docteurs ès*

[189] Jfr P.W. Vogt, 1979, pp. 125ff; W. Logue, 1979, pp. 146-148.
[190] Som Johan Heilbron (1985, pp. 217f) noterat, kunde Bouglés ambition att närma den durkheimska sociologin till universitetsfilosofin ta sig uttryck som i eftervärldens ögon liknar förfalskning: i det av Bouglé sammanställda, mycket lästa och till många språk översatta urvalet Durkheimtexter, *Sociologie et philosophie* (1924), saknades de mot filosofin och filosoferna mest kritiska texterna, och i de texter som tagits med hade Bouglé strukit åtskilliga passager där Durkheim markerar sin distans till de samtida filosoferna.
[191] Denna strid om sociologiämnets plats i lärarutbildningen är utredd av Roger Geiger, 1979.
[192] "Införandet av Sociologin vid lärarseminarierna har konsekrerat den administrativa segern för denna officiella moral." (P. Nizan, *Les chiens de garde*, 1982 [1932], p. 97)

lettres.[193] De var nära lierade med såväl universitetsfilosofin som utbildningsadministrationen. Med undantag för Fauconnet gjorde de sig inte bemärkta för några forskningsinsatser som givit eftervärlden anledning att minnas dem: Bouglés sociologiska huvudarbeten (avhandlingen om jämlikhetsidéerna och framför allt monografin om det indiska kastsystemet[194]) skrevs redan åren kring sekelskiftet, och efter första världskriget skrev han i huvudsak introduktioner, läromedel, översikter och andra sammanställningar av andras arbeten[195]. Parodi och Lapie var framför allt utbildningsadministratörer.[196] Den durkheimska sociologin kom därmed att identifieras med universitetsetablissemanget, "det nya Sorbonne", vars republikanska och antiklerikala patos, nykantianska filosofi, samhällsingenjörsambitioner och statsvänlighet för mellankrigstidens intellektuella avantgarde framstod som en dammig kvarleva från sekelskiftet.

Det var de ovan nämnda "universitetsmännen" som efter första världskriget framträdde som de ledande durkheimianerna och som därmed kom att prägla bilden av durkheimianismen. I dag är de (med undantag för Fauconnet) tämligen bortglömda. Bland de övriga durkheimianerna fanns de - låt oss kalla dem "forskarna" - som inte alls var lika synliga i samtidens offentliga liv men vilkas arbeten överlevt. Hit kan vi räkna Marcel Mauss och Henri Hubert, Marcel Granet, Maurice Halbwachs och François Simiand.

"Universitetsmännen" hade sina främsta positioner vid Sorbonne. Mauss, Hubert, Granet och Simiand undervisade inte alls vid universitetet utan vid École pratique des hautes études, den institution som tillkommit för att efter tyskt föredöme utgöra ett mer forskningsinriktat alternativ till Sorbonne. Halbwachs var under större delen av sitt liv verksam i provinsen och kom till Sorbonne först 1935.

"Universitetsmännen" och "forskarna" skilde sig åt i många avseenden. Relationerna till universitetsfilosofin är betecknande. De förra var måna om allianser med universitetsfilosofin och universitetsfilosoferna. "Forskarna" däremot strävade snarare efter att befria samhällsvetenskapen från filosofins dominans. De var vetenskapsmän och hade investerat i olika slag av

[193] Se Ph. Besnard, "La formation...", 1979, tabellen pp. 29f.
[194] *Essais sur le régime des castes* publicerades 1908, men bokens första del hade redan år 1900 införts i fjärde volymen av *L'Année sociologique*.
[195] P.W. Vogt, 1979, p. 125.
[196] Lapie var dessutom utbildningssociolog, med intresse för sambanden mellan utbildning och social mobilitet, begåvningsreserven etc, dvs. just de teman som ett halvsekel senare skulle komma att dominera utbildningssociologin. Lapies sätt att bedriva utbildningssociologi väckte dock ingen entusiasm bland de övriga durkheimianerna, enligt Ph. Besnard, 1985, p. 255.

specialistkompetens: Mauss besatte avsevärda språkkunskaper; han lär, förutom utmärkt förtrogenhet med ett antal europeiska språk, inklusive ryska, ha behärskat grekiska, latin, sanskrit, keltiska och hebreiska[197]. Hubert var historiker, specialist på Europas fornhistoria, Granet sinolog och Halbwachs och Simiand vägröjare i fråga om tillämpning av statistiska metoder inom sociologin.

Tillfogas bör, att "universitetsmännens" position knappast tillät empirisk forskning. Vid denna tid saknade universitetet i stort sett forskningsresurser. Det var i första hand en utbildnings- och framför allt en examinationsanstalt.

Förhållandet till utbildningsadministrationen och utbildningspolitiken var ett annat särskiljande drag. "Universitetsmännen" hade starka positioner inom utbildningsadministrationen, skrev läroplaner och läroböcker och betonade sociologins omedelbara samhällsnytta som ett instrument för moralfostran. "Forskarna" var noga med att slå vakt om forskningens autonomi. Sålunda var Mauss, Granet, Halbwachs och Simiand motståndare till Bouglés och Lapies initiativ att införa sociologin som ett undervisningsämne vid folkskollärarseminarierna.[198] För övrigt skulle förmodligen även Durkheim själv ha opponerat sig mot en sådan reform. Han hävdade som nämnts att sociologiundervisningen bör förläggas till universitetet, varifrån upplysningen sedan skulle spridas i allt vidare cirklar.

"Universitetsmännen" var i många fall publika personligheter. Så icke "forskarna". Mauss är ett legendariskt exempel. Han publicerade sig inte i bokform[199], utan i uppsatser och hans viktigaste inflytande torde ha förmedlats via lärjungar och lärjungars lärjungar[200]. När han invaldes vid Collège de France lär han ha försäkrat sig om att hans föreläsningar skulle försiggå i en liten sal.[201]

Etnologins utveckling erbjuder ett tydligt exempel på durkheimianismens

[197] E. E. Evans-Pritchard, 1970, p. viii.
[198] J. Heilbron, 1985, pp. 219f.
[199] Under Mauss' livstid utkom två bokutgåvor, varav dock ingen kan betraktas som en monografi i vanlig mening: 1909 publicerade Mauss och Hubert en samling *Mélanges d'histoire des religions*, som inkluderar några av deras tidigare publicerade uppsatser (nytryck i Mauss, *Oeuvres*, 1, 1968, pp. 3-39, 193-307; *Oeuvres*, 3, 1969, pp. 319-369). År 1947 (ny upplaga 1967) utgavs en sammanställning, byggd på en students anteckningar, av de föreläsningar om etnografisk observationsmetod som Mauss gav vid Institut d'Ethnologie under perioden 1926-1939. I övrigt utgjordes hans under livstiden publicerade arbeten enbart av uppsatser.
[200] Victor Karady presenterade i första bandet av sin stora Mauss-utgåva en lista över Mauss' direkta elever (V. Karady, 1968, p. L), men inflytandet sträckte sig mycket längre än så. För att citera Claude Lévi-Strauss: "Få lärargärningar har förblivit så esoteriska, och få har samtidigt utövat ett så djupgående inflytande som Marcel Mauss'. [---] Sammantaget har Mauss' verk och tänkande varit mer verksamt förmedlat av kolleger och lärjungar, vilka haft regelbunden eller tillfällig kontakt med honom, än direkt, i form av anföranden eller skrifter." (C. Lévi-Strauss, 1980 [1950], pp. IX f)
[201] J. Heilbron, 1985, p. 220.

uppsplittring. Att avdelningen om religionssociologi (dvs. i praktiken etnologiska ämnen) var den i särklass mest omfattande i *L'Année sociologique*, att observationer och data från "primitiva" samhällen givits en framträdande plats i Durkheims senare kunskaps- och religionssociologi, att Mauss och Henri Hubert vid École pratique erövrade ett avsevärt renommé och lyckades etablera etnologin som en respekterad disciplin - allt detta bidrog till att de dittills inom universitetsvärlden ringaktade "primitiva" fenomenen blev legitima undersökningsobjekt. Samtidigt framstod dock etnologin som alltmer oberoende av den durkheimska sociologin, och de unga etnologer som i stora skaror drogs till Mauss' undervisning vid l'Institut d'ethnologie uppfattade sig som specialister inom ett eget fält[202]. Samtiden tycks inte längre ha uppfattat kopplingen mellan durkheimianismen och etnologin som självklar.

Jag skall inte uppehålla mig längre vid denna motsättning mellan "universitetsmän" och "forskare".[203] Vi behöver inte ta ställning till om den ena eller andra fraktionen utgjorde Durkheims sanna arvtagare. Mästaren själv utkämpade strider på många fronter; han pläderade onekligen för statlig moralfostran och annat som "universitetsmännen" efter hans död strävade efter att institutionalisera, men samtidigt tog han strid med filosoferna, med granndisciplinernas företrädare, med dem som ville låta statsnyttans omedelbara intressen styra samhällsvetenskapen - kort sagt, med allt och alla som stod i vägen för den autonomi som krävdes för att sociologin skulle mogna till en positiv vetenskap. För vår fortsatta argumentation räcker det med att konstatera att durkheimianerna under mellankrigstiden inte längre var en samlad skola, att huvudmotsättningen var den som skilde "universitetsmännen" från "forskarna" och att de förra kom att prägla den offentliga bilden av durkheimianismen.

2.4 Efterkrigstiden

2.4.1 Den första efterkrigstidens dominansförhållanden

Den franska sociologin levde länge, även i institutionellt avseende, under filosofins dominans. Först 1958 blev sociologin ett eget examensämne, i och med införandet av en *licence de sociologie* och ett *doctorat de troisième cycle*. Innan dess var den som ville anträda en akademisk bana som sociolog tvungen att förvara sin avhandling inför en betygsnämnd vilken som regel var

[202] V. Karady, 1982, p. 35 not 59; 1988, p. 32.
[203] För en utmärkt sammanfattande framställning, se J. Heilbron, 1985, pp. 213-230.

sammansatt av filosofer och historiker.[204] Sociologin var en marginell disciplin, i början av efterkrigstiden fanns fortfarande blott de fyra redan nämnda stolarna (två i Paris, en i Bordeaux och en i Strasbourg). Dess intellektuella anseende var obetydligt. Nedgången av antalet kurser fortsatte under den första efterkrigstiden. Ingen professionell utbildning av sociologer förekom, lika litet som någon professionell organisering[205].

Georges Davy kan från och med fyrtiotalet sägas ha intagit en position som durkheimianernas ledande "universitetsman"[206], även om han knappast var en lika dominerande gestalt som Bouglé under tjugo- och början av trettiotalet. Medan Bouglé och Fauconnet rekryterades av Durkheim redan under Bordeaux-tiden, tillhörde Davy de något yngre studenter som enrollerades sedan Durkheim flyttat till Paris. Även han var *normalien, agrégé de philosophie* och *docteur ès lettres*, och under åren 1944-55 innehavare av Bouglés stol vid Sorbonne. Han mottog i likhet med Bouglé många akademiska och officiella utmärkelser och anförtroddes centrala universitetsfunktioner, bland annat som dekanus för humanistiska fakulteten i Dijon och därefter för humanistiska fakulteten i Paris. Under ett kvartssekel (1940-1966) var han ordförande för agrégationsjuryn i filosofi; att en "trogen durkheimian"[207] tilläts bekläda denna för filosofkårens reproduktion centrala befattning väckte mycket ont blod bland filosoferna.

Davy och andra överlevande durkheimianer återupptog 1949 utgivningen av *L'Année sociologique*. Att tiden sprungit förbi projektet framgår av att

[204] M. Pollak, 1976, p. 106.

[205] Institut français de sociologie, grundat 1924, var ingen professionell organisation utan närmast ett lärt samfund, till att börja med ett exklusivt och slutet sådant. Dess historia har skrivits av Johan Heilbron, ur vars uppsats (1983) de följande uppgifterna är hämtade. Institutets förste ordförande var Mauss, och det dominerades under mellankrigstiden av durkheimianerna (enligt en uppgift från Halbwachs var dess ursprungliga syfte att underlätta anskaffandet av subsidier till *L'Année sociologique*). Under femtiotalet blev institutet ett öppnare sällskap som rekryterade åtskilliga nya framstående medlemmar: Lévi-Strauss, Braudel, Merleau-Ponty, Piaget m.fl., jämte yngre sociologer varav nästan samtliga var fientliga till den durkheimianska sociologin. Institutets siste ordförande var den stridbare anti-durkheimianen Aron, innan det 1962 avlöstes av La société française de sociologie, den första egentliga professionella organisationen för franska sociologer.

[206] Enligt sociologihistorikerna var det Davys avhandling om *La Foi jurée*, framlagd 1922, som utlöste den mest synliga offentliga konfrontationen mellan de två fraktioner bland durkheimianerna som ovan benämnts "universitetsmännen" och "forskarna". Mauss var starkt kritisk till avhandlingen men offentliggjorde inte sina invändningar. Det gjorde däremot Granet, vilket var ett uppseendeväckande brott mot universitetets dekorum eftersom han suttit med i betygsnämnden. Philippe Besnard, som i en uppsats utrett denna konflikt (Besnard, 1985), gissar att det var denna behandling som drev Davy - som ursprungligen stått Durkheim mycket nära - bort från "forskarnas" läger, för att i stället så småningom ägna sig åt universitetsadministration.

[207] J. Stoetzel, 1976, p. 161.

redaktionens medelålder enligt Johan Heilbrons beräkning var 64 år[208], att jämföras med den första serien, 1898-1913, där medarbetarnas medelålder var 33,6 år[209].

Inom det trängre sociologfältet torde dock Georges Gurvitch under den första efterkrigstiden ha varit den dominerande sociologen.[210] Gurvitch, som 1935 övertagit Halbwachs' stol i sociologi i Strasbourg, utnämndes 1948 till en av sociologistolarna vid Sorbonne. Han var redaktör för *Cahiers internationaux de sociologie* och hade tagit initiativet till Centre d'Études Sociologiques (1946; ett CNRS-center som ironiskt nog skulle bli det första starka fästet i Frankrike för den USA-inspirerade empiristiska sociologi som var Gurvitch så förhatlig). Gurvitch hänvisade visserligen gärna till bland annat den durkheimianska traditionen, men lika mycket till den marxistiska - han hade varit och förblev på sätt och vis en den ryska revolutionens kommissarie. Över huvud taget var Gurvitch' sociologi, inriktad mot uppställandet av invecklade typologier och klassifikationer, av utpräglat pluralistisk art, och han förefaller ha lutat sig mot alla tänkbara traditioner som kunde utgöra en motvikt till den amerikanska sociologi som började skölja in Frankrike; i det syftet grundade han 1958 den alltjämt existerande sammanslutningen AISLF (Association internationale des sociologues de langue française). Gurvitch hade få egentliga elever och lyckades aldrig bilda skola.[211] Hans udda bakgrund - han var rysk immigrant, utbildad i Tyskland, och lärde sig aldrig att på övligt vis bemästra det franska språket - bidrog otvivelaktigt till hans omvittnade isolering vid Sorbonne.

Gurvitch' plats som den centralt placerade sociologen intogs efter hand av Raymond Aron, som år 1955, efter en lång period som publicist, i synnerhet i *Figaro* och andra konservativa organ, och som lärare vid elitskolor utanför universitetet - nämligen vid l'Institut d'Études politiques och École Nationale d'Administration - utnämndes till stolen i sociologi vid Sorbonne[212]. Som vi sett var Aron en utpräglad anti-durkheimian. Sin egen ståndpunkt har han i många sammanhang definierat genom att hänvisa till Max Weber, och Arons inträde i det egentliga universitetsfältet bidrog stark till weberianismens senkomna

[208] J. Heilbron, u.å., p. 19.

[209] J. Heilbron, 1985, p. 207.

[210] M. Pollak, 1986, pp. 14, 16; M. Hirschhorn, 1988, pp. 61 *et passim*. Aron nämner i sina memoarer (1983, pp. 342f) att Gurvitch "innehade nyckelpositionen, den potentielle mandarinens position; det var genom honom de flesta avhandlingar skulle gå".

[211] M. Hirschhorn, 1988, pp. 55-84.

[212] Aron hade redan 1948 konkurrerat med Gurvitch om en stol vid Sorbonne. I synnerhet på grund av durkheimianen Davys motstånd hade Aron förlorat med knapp marginal. Det avgörande argumentet mot honom var att han blivit för mycket av politisk journalist; han ansågs passa bättre på den konservativa tidningen *Figaro* än vid Sorbonne - allt om vi får tro Arons memoarer, 1983, p. 219.

genombrott i Frankrike.

Samtidigt med Aron utnämndes en annan militant anti-durkheimian, Jean Stoetzel, grundaren av den franska opinionsmätningssociologin, till en stol vid Sorbonne, närmare bestämt till en nyinrättad stol i socialpsykologi. Durkheimianernas era syntes vara förbi.

Därtill bidrog även andra förhållanden. Av särskild betydelse var omvälvningen inom en av granndisciplinerna. Vid sekelskiftet hade durkheimianerna som nämnts efterlyst en modern historievetenskap. De blev så att säga bönhörda i övermått. Från och med slutet av tjugotalet förkastades den alltjämt dominerande så kallade "händelsehistorien" à la Ernest Lavisse av en ny generation historiker, "Annales-skolan". Banerförarna Marc Blochs och Lucien Febvres projekt uppvisade många likheter med durkheimianernas: Blochs intresse för sociala, ekonomiska och demografiska faktorer till skillnad från politiska, Febvres syn på individen som representant för sin epok snarare än som historiens motor, etc. Med sin tvärvetenskaplighet (i betydelsen avskaffandet av skrankorna mellan historiska, sociologiska, geografiska, demografiska, religionsvetenskapliga, antropologiska studier) var *Annales*-projektet ett slags upprepning av durkheimianernas utspel trettio år tidigare. Febvre och Bloch gjorde aldrig någon hemlighet av att de tagit djupa intryck av durkheimianerna, men hade minst av allt för avsikt att acceptera sociologin som något slags paraplydisciplin. Tvärtom, *Annales* var och förblev historikernas företag, till vilket medarbetare från en rad discipliner rekryterades - såtillvida ett kanske inte mindre imperialistiskt företag än durkheimianernas.

Relationerna mellan den första generationen Annales-historiker och de överlevande durkheimianerna är komplicerade och kan inte redas ut här. Konkurrens förekom men även viktiga allianser mellan de nya historikerna och några bland de durkheimianer som ovan kallats "forskarna". Faktum kvarstår ändå att historikernas utomordentliga framgång[213] - i synnerhet från och med den andra generationen (Ferdinand Braudels institutionella imperium, regerat från sjätte sektionen av École pratique, senare EHESS) - krympte sociologernas

[213] Inte ens under grundarperioden var Bloch och Febvre så obetydliga och marginaliserade som de gärna själva velat framhålla. Det senaste decenniets forskning om Annalesskolans framväxt har inskärpt att denna fortfarande populära uppfattning är en myt. I själva verket var grundarna väl rustade med utbildningskapital och kulturellt kapital (båda *normaliens*, båda söner till framgångsrika akademiker etc) och universitetet i Strasbourg, där de sedan 1919 hade sina professurer och varifrån de förberedde sin attack mot historikeretablissemanget i Paris, var under tjugotalet Frankrikes modernaste och intellektuellt mest livaktiga universitet (A. Burguière, 1979, pp. 1349, 1352f; F. Dosse, 1987, pp. 39-41). Strax efter grundandet av *Annales* (1929) erhöll mycket riktigt Febvre en stol vid Collège de France (1933) och Bloch en stol vid Sorbonne (1936). (För biografiska data, se Charle och Telkès, 1988, pp. 70-73 resp. Charle, 1986, pp. 29-31.)

utrymme.[214]

2.4.2 Disciplinens expansion

Sociologiämnets stora expansion tog fart åren kring 1960. År 1958 var en vändpunkt. Detta år inrättades två nya examina, *licence de sociologie* och *doctorat de troisième cycle*, och de humanistiska fakulteterna, *facultés des lettres*, döptes om till *facultés des lettres et sciences humaines*[215]; det blev nu för första gången möjligt att utbilda sig till sociolog vid universitetet. Åren kring 1960 grundades en rad samhällsvetenskapliga tidskrifter[216], liksom under den följande perioden ett stort antal nya samhällsvetenskapliga forsknings- och utredningscentra, samtidigt som gamla centra stärktes. Åtskilliga av dessa centra erbjöd i jämförelse med universitetsfakulteterna betydligt bättre villkor för empirisk forskning: anslag från externa uppdragsgivare, bibliotek, dokumentationstjänster, tekniska hjälpmedel, assistenter[217]. En viktig materiell grund för denna anmärkningsvärda expansion var de pengar som amerikanska fonder pumpade in i fransk samhällsvetenskap.[218]

Med andra ord, sociologernas marknad expanderade. Att sociologin blivit ett examensämne innebar att fler universitetslärare i sociologi behövdes. Dessutom byggde expansionen i hög grad på utredningsuppdrag åt den statliga administrationen eller åt näringslivet, uppdrag av ett slag som var svårförenliga med den traditionella franska (dvs. durkheimianska) uppfattningen om seriös vetenskaplig sociologi. Här passade den från USA importerade empiristiska sociologin bättre, och fick stort genomslag. Samhällsvetenskapens frammarsch

[214] Hervé Coutau-Bégarie noterar i sin historik över Annalesskolan (1989, p. XVIII): "utbytet med samhällsvetenskaperna var i stor utsträckning enkelriktat: medan historievetenskapen vann mycket på kontakterna med sociologin och etnologin, kan man inte säga att det omvända var fallet."

[215] Se t.ex. M. Pollak, 1976, p. 110; A. Drouard, 1985, p. 170; M. Hirschhorn, 1988, p. 110.

[216] Nämligen tidskrifterna *Sociologie du travail*, *Études rurales*, *Archives européennes de sociologie*, *Revue française de sociologie*, *Communications*, *L'Homme*, *Problèmes de planification* (jfr P. Bourdieu, *Sociologie et philosophie*, 1966, p. 30 not 1; M. Pollak, 1976, p. 110, P. 113 samt tabellen pp. 112f; M. Hirschhorn, 1988, p. 110).

[217] Ett mått på detta förhållande är att de sociologiska centra som tillhörde École pratique och CNRS hade dubbelt som många assistenter per forskare i jämförelse med de centra som tillhörde universitetet. Än mer biträdande arbetskraft fanns på de privata instituten, och vid INSEE, Frankrikes SCB, betjänades sju forskare av hundra medhjälpare. (Se de siffror för året 1968 som redovisas i M. Pollak 1976, p. 110 not 15, p. 111, p. 114.)

[218] De amerikanska fondernas betydelse för fransk samhällsvetenskap och i synnerhet för utvecklingen av sjätte sektionen av École pratique (1975 omvandlad till en egen självständig institution, École des hautes études en sciences sociales) har mest grundligt utretts i Brigitte Mazons avhandling från 1985 (reviderad och förkortad bokversion 1988).

var givetvis dessutom kopplad till att de klassiska disciplinernas ställning börjat vackla.[219] Före sextiotalet var universitetslärarna i sociologi som regel *agrégés* i filosofi och demonsterade sällan nämnvärda ambitioner i fråga om egna empiriska insatser. Gurvitch, fram till mitten av femtiotalet den institutionellt dominerande sociologen, betraktade inflödet av amerikanska undersökningstekniker som en katastrof.[220] Den intellektuellt kanske mest dominerande sociologen, Raymond Aron, förespråkade en historiefilosofiskt orienterad sociologi och visade föga intresse för empirisk forskning.

Merparten av den yngre generationen av sociologer saknade filosofiskt kapital av den omfattning som deras förgångare förfogat över.[221] Många hade erhållit sin skolning genom handböcker och framför allt i det praktiska arbetet, i ständigt nya utredningar för staten eller näringslivet. De var piskade att på kort tid få fram tabeller och rapporter, för att sedan kastas in i nästa uppdrag. Vid universitetet expanderade antalet lärare i underordnad ställning, medan få nya professurer tillkom efter 1960, ett förhållande som kunde göra de yngre sociologerna mer benägna för investeringar utanför universitetet än för satsningar på en osäker universitetskarriär. I och med 1968 års universitetsreform blev det för övrigt även för universitetsanställda betydligt lättare att ägna sig åt konsultverksamhet, expertuppdrag och snabba utredningsuppdrag.[222]

I den offentliga franska debatten hade dock företrädarna för den empiristiskt och administrativt inriktade sociologin vissa svårigheter att vinna gehör efter 1968 års händelser. Deras verksamhet kom att framstå som motpolen till kritisk vetenskap.[223]

Den 31 december 1975 inträffade en omvälvning av dessa arbetsvillkor i och med att ett stort antal sociologer över en natt erhöll tjänster inom CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique, den franska forskningsrådsorganisationen, vars fasta forskare är förordnade på livsstid och uppbär sin lön antingen de gör någon nytta eller ej). Men den tid då sociologer förutsattes ha gjort betydande filosofiska investeringar tycks vara förbi.

[219] Det är nästan frestande att se något symptomatiskt i att den stol i sociologi vid Collège de France som i början av åttiotalet tilldelades Bourdieu dessförinnan var en stol i latinsk litteratur (se *Annuaire du Collège de France*, exempelvis vol. 84, 1984, p. 55).
[220] M. Hirschhorn, 1988, pp. 64, 85f.
[221] Som J. Heilbron (u.å., p. 27) noterat, fanns bland det växande antal sociologiska fältarbetare som var verksamma vid Centre d'Études Sociologiques - plantskolan för empiristiska sociologer - knappast några *normaliens* eller *agrégés* (år 1960 fanns 42 fältarbetare varav en *normalien* och två *agrégés*).
[222] M. Pollak, 1976, p. 116.
[223] M. Pollak, 1986, p. 121.

2.4.3 École des hautes études en sciences sociales

Utanför de filosofiskt dominerade universitetsfakulteterna och utanför det empiristiska utredningsväsendet fanns miljöer där en mer autonom samhällsvetenskap kunde odlas. Viktigast var sjätte sektionen[224] av École pratique des hautes études, det vill säga sektionen för ekonomi och samhällsvetenskap, grundad 1947 av Lucien Febvre och Ferdinand Braudel.

Sjätte sektionen var en institution med högt intellektuellt anseende som attraherade yngre ambitiösa heterodoxa studenter. Den var Annales-historikernas främsta fäste, och där undervisade även välrenommerade filosofer, som Alexandre Koyré och Eric Weil, liksom antropologen Claude Lévi-Strauss. Dessutom blev sjätte sektionen från femtiotalets mitt en av de viktigaste sociologiska forskningsmiljöerna; hit knöts Gernet, Gurvitch, Le Bras och andra och här ledde Georges Friedmann sitt industrisociologiska seminarium. Det var här som de unga män som skulle bli nästa generations ledande sociologer, Touraine, Bourdieu och Boudon, under sextiotalet skapade sina forskargrupper. Innan sociologin blev ett examensämne i slutet av femtiotalet hade studenterna i ämnet varit fåtaliga, men därefter hade undervisningsbehovet mångdubblats. Ambitiösa och heterodoxt sinnade studenter sökte sig gärna till den ansedda sjätte sektionen av École pratique, där undervisningen normalt skedde i seminarieform och möjligheter erbjöds att vistas i närheten av forskningsfronten.

Vid École pratique odlades forskningsriktningar som gavs föga utrymme inom universitetet. Den huvudsakliga verksamheten var forskning och forskarutbildning, varför lärarna slapp bördan av en tung grundutbildning. Genom sin seminariekaraktär skilde sig undervisningen från universitetets föreläsningstradition. De vetenskapliga ledarna (som bar titeln *Directeur d'Études*, den med universitets- och gymnasievärlden förknippade titeln *professeur* används ej) rekryterades enligt mindre formella kriterier i jämförelse med universitetet; vid École pratique kan man (Bourdieu är ett exempel) erhålla en stol utan att ha doktorerat, vilket är omöjligt vid fakulteterna. École pratique levde med andra ord upp till de ambitioner som låg bakom dess grundande på 1860-talet: att - då närmast efter tyskt mönster - utgöra ett mer modernt och forskningsinriktat alternativ eller komplement till det ålderdomligare lärdomsförmedlande universitetet (det ursprungliga förhållandet mellan École pratique och Sorbonne kan närmast liknas vid Stockholms och Göteborgs

[224] I mitten av sjuttiotalet omvandlades sjätte sektionen av École pratique till en självständig institution, École des hautes études en sciences sociales. Benämningarna används fortfarande idag huller om buller.

högskolors förhållande till universiteten i Uppsala och Lund).

Efter denna översikt av sociologins institutionella utveckling efter andra världskriget skall vi nu vända intresset mot några traditioner som under samma period kom att få betydelse för ämnet - och som därmed blev positioner som Bourdieu hade att förhålla sig till när han konstituerade sitt projekt.

2.4.4 Weberianismen

Verklig betydelse för fransk samhällsvetenskap fick Max Weber först från och med senare hälften av femtiotalet, då Raymond Aron installerat sig vid Sorbonne. Den första breda franska Weber-receptionen var i utomordentligt hög grad knuten till Arons projekt, ungefär som den nordamerikanska till Talcott Parsons' projekt; i båda fallen innebar dessa importbetingelser en synnerligen selektiv läsning av Webers arbeten.

Det dröjde länge, till åren kring 1960, innan några av Webers texter blev tillgängliga på franska.[225] Man läste Arons tolkningar i stället. Den skrift som framför andra introducerade Weber för en fransk publik var Arons *La sociologie allemande contemporaine*, 1935. Den lilla boken bestod av tre kapitel, det sista helt och hållet ägnat åt Max Weber, "utan varje tvivel den störste tyske sociologen"[226], dittills tämligen obekant i Frankrike[227]. Den första generationen durkheimianer hade, frånsett några insatser från Halbwachs' sida[228], negligerat Webers arbeten[229]; under seklets första decennier översattes

[225] Den första översättningen publicerades först 1959. Fortfarande när detta skrivs saknas en fullständig översättning av *Wirtschaft und Gesellschaft*. Michaël Pollak (1986, särsk pp. 6f, 24-28, 58) har genom att intervjua förläggare och översättare kartlagt omständigheterna kring de franska Weberöversättningarna.

[226] R. Aron, 1981 [1935], p. 81.

[227] Arons utsaga att "alla [franska] sociologer känner till *Wirtschaft und Gesellschaft*" (*loc. cit.*) var uppenbarligen en stark överdrift. Enligt de två grundläggande studierna av Webereceptionen i Frankrike, M. Pollak, 1986, och M. Hirschhorn, 1988, skedde det verkliga genombrottet för Weber i fransk sociologi först under senare hälften av femtiotalet. Hirschhorn gör dock gällande att det före 1955 - dvs. innan Aron intog sin centrala position inom det sociologiska fältet - förekom en trevande Weberreception i kretsen kring Gurvitch (Hirschorn 1988, p. 60). Den sistnämndes hållning till Weber var tvetydig. Han hänvisade till denna som en av sociologins grundläggare, kanske för att på så sätt hålla stånd mot inflödet av amerikansk empirism, men fann anledning kritisera Webers "individualistiska" uppfattning av den sociala verkligheten, liksom nominalismen och frånvaron av totalitetsbegrepp och dialektik (jfr M. Hirschhorn, 1988, pp. 64-75).

[228] Halbwachs publicerade 1906 i *L'Année sociologique* ett kort omnämnande av *Die protestantische Ethik* och 1925 en längre uppsats om samma arbete (jfr M. Pollak, 1986, pp. 9-11). Liksom fallet blev i USA, var *Die protestantische Ethik* det första arbete som uppmärksammades på allvar - och länge i stort sett det enda som lästes. Även Aron tillmätte detta arbete en nyckelposition i Webers författarskap, se R. Aron, 1981 [1935], pp. 112ff, särsk. p. 116.

Sombart och Michels[230], och Simmel var en i Frankrike uppburen författare, men Webers genombrott lät vänta på sig.

Med Arons läsning blev Weber portalfiguren för en sociologi vars främsta uppgift är att "studera vår västerländska civilisations historiska egenart, dvs. rationaliseringen"[231]. Webers författarskap blev ett vapen i kampen mot de sociologer som fortfarande i början av trettiotalet dominerade Arons hemmaplan, durkheimianerna, i Arons ögon dogmatiska positivister som i Comtes efterföljd ville imitera naturvetenskaperna[232], uppställa generella lagar[233] och utplåna egenarten hos kulturforskningen i allmänhet och historieforskningen i synnerhet. Weber kan som bekant läsas på många sätt. Aron framställde honom som en Rickerts trogne lärjunge som tar fasta på det specifika, på engångskaraktären hos varje historisk situation - i Webers fall det särskilda hos vår moderna västerländska civilisation - och som söker förstå skeenden genom att sätta dem i förbindelse med kulturvärden. Aron framhöll en enda avgörande skillnad mellan Rickert och Weber: den förre ansåg att varje historiskt skede skulle förstås utifrån dess egna kulturella värden medan den senare ville förbinda historiska fakta med vår egen tids värden: "Weber talar mest om förhållandet till våra värden. Det förflutna förbinds med nuet, eller snarare: det är vi som ställer frågor till det förflutna, frågor utan vilka ingen historievetenskap skulle finnas."[234]

Med sin lansering av Weber 1935 blåste Aron med andra ord till strid mot durkheimianernas monopol över den legitima universitetssociologin. När han ett par år senare försvarade sin avhandling hamnade han i konflikt med den ortodoxe durkheimlärjungen Paul Fauconnet, som satt i betygsnämnden och gav uttryck för sin motvilja mot Arons weberskt färgade historiefilosofi.[235] Detta torde ha varit det första tillfället[236] då weberianism och durkheimianism offentligen drabbade samman på fransk botten. Arons attack mot vad han uppfattade som positivism utlöste dock inte alls någon diskussion som kan jämföras med de tyska motsvarigheterna (Rickerts och andra nykantianers plädering för kulturvetenskapernas egenart, frankfurtianernas insatser under

[229] Att durkheimianerna negligerade Max Weber och omvänt är ett förhållande som retat många sociologers och sociologihistorikers nyfikenhet.

[230] M. Pollak, 1986, pp. 8, 39 not 11.

[231] R. Aron, 1981 [1935], p. 139.

[232] R. Aron, 1981 [1935], pp. 83, 128, 134.

[233] I Arons introduktion av Weber var motviljan mot en samhällsvetenskap som söker lagbundenheter ett genomgående tema - givetvis i polemik med traditionen från Comte till durkheimianerna (se R. Aron, 1981 [1935], pp. 82, 83, 85, 86, 91, 94, 98, 100, 121, 130).

[234] R. Aron, 1981 [1935], p. 84.

[235] Jfr Arons minnesbild av denna disputation, R. Aron, 1938, pp. 105ff.

[236] Enl. M. Hirschhorn, 1988, pp. 57f.

sextiotalets *Positivismusstreit*).

Hela Arons fortsatta författarskap är genomsyrat av det program som utlades i boken från 1935, där inte bara Webers lära utan även dennes person framställdes som förebildlig: en man som tog ställning till vår tids politiska ödesfrågor, som i massamhällets epok försvarade friheten och individen mot socialistisk eller annan byråkrati[237]. Med Arons läsning fick Weber därmed representera motpolen till en Durkheim som, fortfarande enligt Aron, framför allt strävade efter att återskapa en kollektivmoral[238]. I enlighet med detta program blev Aron varken kammarlärd systembyggare eller närsynt empiriker. Han var visserligen väl förtrogen med sociologins idéhistoria men ville i motsats till Parsons inte infoga Weber i något eget teoribygge (allt systembyggande är Aron motbjudande), och omfattade den empiriska sociologiska forskningspraktiken med svalt intresse. Arons sociologiska verksamhet kom i stället att flyta samman med historiefilosofiska analyser, inlägg i tidens stora politiska frågor och journalistiska insatser i konservativa organ som *Figaro* och *Contrepoint*.

Först från och med senare hälften av femtiotalet tog Weberreceptionen fart bland franska sociologer.[239] Vid universitetet i Strasbourg, med dess traditionellt goda kontakter med det tyska språkområdet, hade Julien Freund, Freddy Raphaël och andra redan tidigare odlat ett intresse för Weber som nu leddes fram till arbete med översättningar, varav den första publicerades 1959. I början av sextiotalet cirkulerade dessutom i vissa universitetsmiljöer (bl.a. på Bourdieus och Passerons seminarier i Lille) inofficiella stencilerade översättningar av Webers texter.[240] Och framför allt hade Aron nu trätt in i centrum av den egentliga universitetssociologins fält.

Att weberianismen i Frankrike i så hög grad kom att identifieras med Arons position[241] innebar att den investerades med ett alldeles bestämt polititiskt värde[242]: konflikten mellan tidens två dominerande sociologer, Gurvitch och Aron, framstod som en konflikt mellan en vänsterman och en högerman, och weberianismen kom att förknippas med politiska högersympatier.

---

[237] R. Aron, 1981 [1935], pp. 125f.
[238] R. Aron, 1981 [1935], p. 139.
[239] M. Pollak, 1986, p. 24.
[240] M. Pollak, 1986, pp. 17, 54.
[241] M. Hirschhorn, 1988, *passim*, t.ex. pp. 80f: "Under hela perioden från krigsslutet till sextiotalet utövade Aron ett faktiskt monopol på weberskt tänkande."
[242] Michaël Pollak har dock i sin uppsats om Weberreceptionen i Frankrike påtalat att även andra grupper än de liberåla och konservativa hade bruk för Weber; däribland den nya arbetssociólogins proselyter (Pollak, 1986, p. 31) samt dessförinnan trotskister och andra vänsterpolitiska grupper som använde Webers rationaliserings- och byråkratiseringstes som ett vapen i kampen mot stalinismen (*op. cit.*, pp. 20-24).

2.4.5 Antropologin och Lévi-Strauss' strukturalism

Claude Lévi-Strauss demonstrerade för den forskargeneration som anträdde sina banor under femtio- eller sextiotalet att man inte behöver räkna sig som filosof för att åstadkomma ett intellektuellt framstående arbete. Även om Lévi-Strauss var utbildad till filosof gjorde han inte anspråk på att agera som en sådan.[243] Han var för övrigt inte heller *normalien*, vilket kan vara en delförklaring till hans fria ställning i förhållande till filosofin.

Eftersom vi här är intresserade av förhållandena då Bourdieu anträdde sin vetenskapliga bana, kan vi uttrycka saken så, att Lévi-Strauss gjorde det tänkbart för en filosof att ägna sig åt samhällsvetenskap. Lévi-Strauss har väckt de franska humanvetenskaperna ur deras empiristiska slummer, fastslog Bourdieu och Passeron 1966 i uppsatsen om sociologi och filosofi[244]. Senare har Bourdieu vittnat om det oerhörda intryck som Lévi-Strauss gjorde. I hans arbeten, skriver Bourdieu i den självbiografiska inledningen till *Le sens pratique*, mötte en hel generation ett nytt sätt att uppfatta intellektuell verksamhet, rakt motsatt det av Jean-Paul Sartre förkroppsligade idealet om den "totale" intellektuelle. Lévi-Strauss demonstrerade ett på en och samma gång mer ödmjukt och ansvarigt sätt att bedriva samhällsvetenskap.[245]

Detta Bourdieus omdöme om Lévi-Strauss liknar Foucaults ovan citerade omdömen om epistemologerna. Det finns, som vi skall se i följande kapitel, åtskilliga beröringspunkter mellan Lévi-Strauss' strukturalism och den äldre tradition som den historiska epistemologin utgjorde. I början av sin bana kallades tänkare som Bourdieu eller Foucault ofta "strukturalister", i enlighet med tidens språkbruk som under denna rubrik inrangerade snart sagt alla samtidens disparata försök att bryta med subjektsfilosofin å ena sidan och den empiristiska samhällsvetenskapen å den andra.[246] När vi i dag blickar tillbaka på Bourdieus inträde i sociologin, förefaller det dock rimligare att säga att han

---

[243] Jfr ovan, fotnot 58.
[244] P. Bourdieu och J.-C. Passeron, *Sociologie et philosophie...*, 1966, p. 46 (eng. version "Sociology and philosophy...", 1967, p. 197).
[245] P. Bourdieu, *Le sens pratique*, 1980, p. 8.
[246] Den strukturalistiska vågens slutpunkt brukar dateras till maj 1968 (C. Lévi-Strauss och D. Eribon, 1988, p. 132). Uppenbart är under alla omständigheter att det sedan dess varit svårt att använda uttrycket som samlingsbeteckning. Ett uttryck härför var att Lévi-Strauss, när han 1983 publicerade den volym som var en direkt fortsättning på *Anthropologie structurale* och *Anthropologie structurale deux*, avstod från att kalla den nya boken nummer tre och i stället valde en helt annan titel (*Le regard éloigné*). "Ty under mellantiden hade ordet strukturalism blivit så degraderat och missbrukats så mycket att man till sist inte längre vet vad det betyder. Själv vet jag fortfarande vad det betyder, men jag är inte säker på att så är fallet för läsarna, i synnerhet de franska läsarna. Ordet har tömts på sitt innehåll." (*Op. cit.*, 1988, p. 131)

(både vad gällde företagets legitimitet och forskningens inriktning) snarare stödde sig på arvet efter durkheimianerna och, något senare, på den historiska epistemologin än på Lévi-Strauss.

2.4.6 Marxismen

För att förstå marxismens ställning i Frankrike under femtiotalet och sextiotalet bör vi hålla i minnet att Marx lästs med avsevärd fördröjning och synnerligen selektivt. Det vanliga bruket av Marx var ideologiskt och politiskt. Marxismen hade haft stor betydelse inom det intellektuella fältet alltsedan andra världskriget - och inte minst bland *khâgneux* och studenter som var motståndare till kolonialkriget i Algeriet - men var nära knuten till de kommunistiska rörelserna. Det har sagts att för kommunistpartiet fick marxismen ersätta sociologin, och att marxismen under den första efterkrigstiden utgjorde ett hinder för sociologin.[247] Före althusserianernas framträdande under sextiotalets första hälft betraktades marxismen knappast som en vetenskaplig tradition av betydenhet, och även althusserianernas marxism var under åtskilliga år tätt knuten till det striderna inom det politiska fältet[248]. Att Althusser dessutom införde Marx på pensumlistorna var förvisso en sensation[249], men det är värt att notera den tidiga althusserianismens karaktär av utspel inom det filosofiska fältet. I centrum av det sociologiska fältet hade Gurvitch under ett antal år representerat en, visserligen ganska vag, affinitet med den marxistiska traditionen, men det breda genombrottet för försöken att använda marxismens redskap i sociologiska analyser synes ha inträffat först i och med 1968 års händelser.

[247] A. Drouard, 1985, p. 173.

[248] Därför var det en stor händelse när Althusser tog avstånd från stalinismen (se särskilt Althussers förord till Dominique Lecourts bok om Trofim Lysenko, *Histoire réelle d'une science prolétarienne*. Paris: Maspero 1976).

[249] För såväl filosofistudenterna som partikadern tycks Althussers dekret att Marx skulle *läsas* ha framstått som en innovation av stora mått: "han införde Marx på kurslistan. Otroligt! Ingen hade vågat göra det inom det kanoniska Universitet - i Sorbonnes filosofiska repertoar åberopades författaren till *Die heilige Familie* blott som en zombie som raskt kunde avfärdas. Ingen hade heller vågat det inom kommunistpartiet, där sega handböcker eller populariseringar, kraftigt sockrade av generationer av apparattjiker, fått ersätta införingen i mästarens tänkande." Så minns Robert Linhart, antagen till École normale supérieure 1963 och snart en ledande gestalt bland de hårda althusserianerna, sitt intryck av Althussers undervisning (enligt Hamons och Rotmans krönika över sextiotalets studentgeneration, 1987, p. 259).

2.4.7 Fenomenologin

Det är ingen tillfällighet att vi redan behandlat fenomenologin i samband med diskussionen av det filosofiska fältet. Även om fenomenologin var en utomordentligt inflytelserik strömning för hela det intellektuella livet i Frankrike under den period vi här beaktar, så var det inom filosofin som den intellektuella fronten stod att finna. Förvisso förekom även sociologer som försökte ympa sin egen disciplin med fenomenologiska perspektiv - eller som till och med en gång i världen medverkat till importen av den tyska fenomenologin[250] - men filosofernas övertag bidrog sannolikt till att den franska sociologin inte uppvisar de mer profilerade fenomenologiska skolor som under denna period växte fram i vissa andra länder[251]; i Frankrike innebar filosofins dominans över samhällsvetenskaperna att förtrogenhet med fenomenologin minst av allt var en tillgång med vars hjälp unga ambitiösa sociologer kunde utmärka sig. Dessutom talar vi här om en generation av intellektuella som strävade efter att finna vägar ut ur den art av fenomenologi som i Frankrike kommit att legeras med subjektsfilosofin.

2.4.8 Utredningssociologin och den amerikanska empirismen

Under efterkrigstiden klövs den franska sociologin i å ena sidan en universitetsbaserad sociologi, mer eller mindre rotad i filosofin, och en empiristisk sociologi[252] av amerikanskt märke å den andra. Empirismens

[250] Georges Gurvitch, som trettio år senare skulle komma att bli en institutionellt synnerligen centralt placerad sociolog, gav 1928-30 en serie öppna föreläsningar vid Sorbonne om samtida tysk filosofi, utgivna i bokform under titeln *Les Tendances actuelles de la Philosophie allemande*, 1930. Boken inleddes med ett kapitel om Husserl och avslutades med ett om Heidegger.

[251] Exempelvis den breda våg av fenomenologiskt inspirerad sociologi som i USA från slutet av sextiotalet utgått särskilt från Alfred Schütz' lärjungar och lärjungars lärjungar. Ett västtyskt exempel är den anmärkningsvärda fenomenologiska prägeln (med dess inriktning på "arbetarnas medvetenhet") hos den industrisociologi som Hans Paul Barth och andra utvecklade under femtiotalet och som fick sin fortsättning med Horst Kerns och Michael Schumanns riktningsgivande undersökningar under senare hälften av sextiotalet.

[252] Med "empirism" avser jag här kort sagt samhällsvetenskapliga strömningar som "låter data tala". Inom dessa traditioner har man vanligen låtit vetenskapligheten garanteras av bestämda procedurer för urval, insamling och presentation av data. Med data avses då resultat av observationer; man har i hög grad avstått från att konstruera sina objekt. Även slutsatserna har ofta legitimerats med hänvisning till bestämda, ofta formaliserade tekniker för dataurval, hypotesprövning etc. Jag använder således ordet "empiristisk" i kunskapsteoretisk mening (motsatsordet är "rationalistisk"). Att jag undvikit den annars vanliga benämningen "positivistisk" beror framför allt på att jag i detta arbete valt att reservera ordet "positivism" för Comte-traditionen samt (i sammansättningen "den logiska positivismen") för Wienkretsens vetenskapsfilosofi och dess närmaste efterföljare. Ytterligare en alternativ term

uppsving innebar en utmaning mot den traditionella filosofiskt dominerade universitetssociologin. Både inflödet av nya resurser (nyinträttade lärar-, forskar- och utredartjänster, växande skaror av studenter, friska pengar till forskning och utredningar, nya centra och tidskrifter, etc.) och de empiriska forskningspraktikernas utveckling främjade sociologkårens professionalisering. Allianserna med fält utanför universitetet (administrationen, näringslivet) innebar en försvagning av autonomin såtillvida att andra än universitetskollegerna tilläts diktera forskningens villkor och bedöma dess kvalitet. Samtidigt vann den nya empiristiskt orienterade sociologin en viss autonomi i förhållande till universitetets - och i synnerhet det filosofiska fältets - bedömningskriterier. Att den franska sociologin slingrade sig ur filosofins grepp var förutsättningen för den professionalisering som bl.a. innebar att en utbildning i det sociologiska hantverket för första gången blev möjlig. Tidigare hade de ledande sociologerna på sätt och vis alla varit autodidakter. Systemet hade tvingat dem att skola sig till filosofer.

Den empiristiska sociologin fick sitt första stora genomslag[253] inom den första generationen av franska arbets- eller industrisociologer, dvs. kretsen kring Georges Friedmann. Deras hemvist var det Centre d'Études Sociologiques som på Gurvitch intiativ skapades vid CNRS i början av femtiotalet. Här samlade Georges Friedmann kring sig unga proselyter som i stället för den filosofiskt och historiskt orienterade universitetsfilosofin ville skapa en tidsenlig, professionell empirisk forskning. Den traditionella teoretiska, abstrakta, fria och osäljbara verksamhet som bedrivs på kammaren av mossiga professorer skulle ersättas av en empirisk, konkret, nyttig, säljbar sociologi som bedrivs på fältet av moderna forskare.[254] En tidig programtext, publicerad år 1953 av Georges Friedmann och Jean-René Tréanton, manade till uppror mot "den spekulativa inriktning som Durkheim och de flesta av hans efterföljare givit åt universitetssociologin", i vars ställe borde sättas sociologiska undersökningar av nittonhundratalets ekonomiska och sociala problem, undersökningar som inriktades på "praktiskt handlande" och gjorde bruk av effektiva

"empiricism", är redan uppknuten till speciella innebörder och har väl idag i de flestas öron en pejorativ klang. Tilläggas bör kanske, att empirismens program inte alls är bundet till kvantitativa undersökningar; inom den amerikanska inflytandesfären har åtskilligt av efterkrigstidens s.k. kvalitativa samhällsvetenskap varit av utpräglat empiristisk karaktär. Vi skall återvända till empirismen bl.a. i kapitel IV, avsnitt 2.1.3 samt i kapitel V.

[253] Empiristisk sociologi tycks inte ha utgjort en stark obruten tradition i Frankrike. Visserligen var Le Play-skolans program utpräglat empiristiskt, men enligt Victor Karady finns ingen påvisbar historisk kontinuitet mellan LePlayisterna och efterkrigstidens empiriska sociologi (Karady, 1984, p. 4).

[254] Karaktäristiken av Friedmannkretsens tidiga program är hämtad från D. Monjardet, 1985, p. 123.

undersökningstekniker.[255]

Bland Friedmanns unga disciplar - Jean-René Tréanton, Alain Touraine, Michel Crozier, Jean-Daniel Reynaud och andra - fanns flera som skulle bli betydande företrädare för den nya amerikanskt inspirerade empiristiska sociologin eller för det slag av sociologi som strävar efter att vara till omedelbar nytta för bestämda intressegrupper, inte minst för arbetarrörelsens organisationer. Den militante empiristen Michel Crozier, med sin inriktning mot uppdragsforskning, sitt förakt för parisintelligentians filosofiska hårklyverier och sin annorlunda utbildningsbakgrund - han hade studerat juridik och var varken *normalien* eller filosof[256] - förkroppsligade den nya typ av sociolog som skulle bli allt vanligare.

Samhällsreformatoriska ambitioner spelade stor roll för den sociologi som utvecklades av Friedmanns krets. Friedmann, själv innan andra världskriget clartéist och medlem av redaktionen för *La Revue Marxiste*[257], utgav 1946 pionjärarbetet *Les problèmes humains du machinisme industriel*. De samtida universitetssociologerna hade föga intresse för det moderna arbetslivets problem, och Alain Touraine berättar i sina memoarer om vilken betydelse boken fick för honom själv. Han hade just då flytt från sina studier vid École normale supérieure för att uppsöka "verkligheten" (gruvarbete i norra Frankrike) då han kom över Friedmanns bok, hänfördes av läsningen och skrev ett brev till författaren, som uppmanade honom att återuppta sina studier och klara av sin *agrégation*. Det var också Friedmann som skickade Touraine till Renaultfabriken, där denne genomförde sin första stora empiriska studie, och som 1950 åstadkom den CNRS-tjänst som tillät honom att arbeta inom Centre d'Études Sociologiques.[258] I slutet av femtiotalet erhöll Touraine och flera andra av Friedmanns' disciplar tjänster hos Friedmann vid sjätte sektionen av École pratique, och Crozier, Reynaud, Tréantón och Touraine grundade tidskriften *Sociologie du travail*. De institutionella förutsättningarna för ett nytt slag av sociologi hade skapats.

En annan viktig stödjepunkt för efterkrigstidens nya empiristiska sociologi var den USA-inspirerade opinionsundersökningsverksamheten. Pionjären var Jean Stoetzel, en Lazarsfeld närstående socialpsykolog, som redan 1945 grundat IFOP, det franska gallupinstitutet.

[255] Programtexten (som jag inte lyckats leta fram) referas i J. Heilbron, 1986, p. 70. Det rör sig enligt Heilbron om en duplicerad text, "Remarques sur les activités et responsabilités professionnelles des sociologues en France", i *Papers*, tome I, International Sociological Association, Liège, 1953.

[256] Om Croziers bana, jfr J. Heilbron, u. å., p. 39.

[257] Se J.-F. Sirinelli, 1988, pp. 664-666.

[258] A. Touraine, 1977, pp. 44-52.

Till sist bör matematiseringen av sociologin nämnas. Lazarsfelds gästföreläsningar i början av sextiotalet hade stor betydelse, och i synnerhet Raymond Boudon lanserade Lazarsfelds metodologi i Frankrike. I början av sextiotalet började också kurserna i matematik för samhällsvetare att öka i antal, och i mitten av sextiotalet blev matematiska och statistiska kurser obligatoriska i sociologernas och psykologernas D.U.E.L.-examen.[259] (Tilläggas bör, att epokens intresse för matematik inte alls bara hade med införseln av amerikansk empirism att göra. Inom den tidiga strukturalismen fanns åtskilligt intresse för matematiseringens möjligheter[260] och även de som tagit intryck av den historiska epistemologin hade anledning att fundera över hur de inom denna tradition högt skattade matematiska redskapen kunde användas. Sextiotalets massiva import av amerikanska statistiska tekniker skall heller inte förleda oss att tro att kvantitativa metoder var något nytt inom fransk samhällsvetenskap. Tvärtom, till de bestående insatser som kan tillskrivas de tidiga durkheimianerna[261] och Annales-historikerna hör att de introducerade nya sätt att bruka demografiska och liknande statistiska material - ett sakförhållande som alltför litet uppmärksammats utanför Frankrikes gränser, där man oftast lyft fram andra sidor hos durkheimianernas verk och ibland satt likhetstecken mellan Annalesskolan och mentalitetsforskning.)

Det är viktigt att notera att matematiseringen - eller bättre: formaliseringen - av sociologin inte bara berodde på en intern vetenskaplig utveckling. Den franska empiristiska sociologin, som således under femtiotalet haft arbetarnas arbets- och livsvillkor som sitt främsta studieobjekt, kom under sextiotalet att domineras av organisationssociologin, studier av förvaltningsproblem och beslutsprocesser. Även opinionsundersökningarna hade fortsatt betydelse. Det

[259] M. Armatte et al, 1988, pp. 7f.

[260] Lévi-Strauss' tidiga släktskapsanalyser innebar på sitt sätt en matematisering av etnologin, och samtida matematiker lät sig därav inspireras att försöka uttrycka släktskapsrelationerna i algebraiskt språk (jfr M. Armatte et al, 1988, p. 19). Jean Piaget, för att välja ett annat exempel, hämtade i sitt sökande efter psykets generella strukturer åtskillig inspiration från den vid denna tid i Frankrike mycket uppburna Bourbaki-gruppen, som han (Piaget, 1979 [1968], p. 21) utnämnde till "den strukturalistiska skolan inom matematiken". (Nicolas Bourbaki var en fiktiv författare, under vars namn en anonym grupp företrädesvis franska författare med början år 1939 publicerade ett stort antal volymer, *Éléments de mathématique*, där den nyare matematikens olika problemområden gavs en starkt axiomatiserad och generaliserad behandling.)

[261] Till durkheimianernas pionjärinsatser hörde det innovativa bruket av befolkningsstatistik, konsumtionsstatistik, lönestatistik etc. I synnerhet Halbwachs' och Simiands insatser härvidlag fick bestående betydelse. Den förres massiva studier av hushållens budgetar blev mönsterbildande (se bl.a. avhandlingen, 1913), liksom den senares bruk av lönestatistik (se bl.a. avhandlingen från 1904 om kolgruvearbetarnas löner samt *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie* i tre band 1932; utdrag ur det sistnämnda verket finns tillgängliga i Simiand, 1987, pp. 343-514).

var således fråga om konvergerande och sammanflätade utvecklingslinjer:

Å ena sidan utvecklade sociologerna *survey*-tekniker och statistiska procedurer som var empiristiska såtillvida att "data" fick tala för sig själva, data som utgjorde sammanfattande kvantitativa mått på isolerade aspekter av den sociala världen. Därmed försvann de historiska sammanhangen ur sikte, liksom de komplicerade relationer som kan avtäckas med hjälp av etnografiska metoder. Empirismen avstod med andra ord från att studera det mesta av det som durkheimianerna räknat till "det sociala". (Det är så jag här och i fortsättningen använder ordet "empiristisk", icke att förväxla med "empirisk". Betraktad ur durkheimianernas synvinkel framstår empirismen som formalistisk snarare än empirisk, om vi med det senare attributet avser ett närgånget och jämförelsevis förutsättningslöst studium av den sociala världen.)

Å andra sidan hade administratörer, politiker och representanter för näringslivet och fackföreningarna behov av detta slag av forskning, som avkastade resultat som harmonierade med epokens förhärskande administrativa planeringsideologi. Sociologins bidrag ansågs ligga i dess förmåga att förutse och lösa social kriser. Den ekonomiska vetenskapen tjänade som modell. USA framstod som en föregångsnation inte bara vad gällde modern samhällsvetenskap, utan också i fråga om ekonomisk utveckling. Michaël Pollak, som analyserat denna epok, talar om den nästan magiska roll som hänvisningarna till den amerikanska modellen spelade under slutet av femtio- och början av sextiotalet, som en garanti för såväl vetenskaplig som ekonomisk framgång.[262]

Paul F. Lazarsfeld och dennes Bureau of Applied Social Research vid Columbia University framstod som en förebild. Det gällde kriterier för vetenskaplig kvalitet, men också hållningen till forskningens styrning, organisation och finansiering, samt uppfattningen om sociologens bidrag till samhällsutvecklingen. Lazarsfeld-inspirationen erbjöd näring för en sociologi där vetenskapligheten garanterades av en bestämd formaliserad metodologi och bestämda statistiska tekniker. Inom denna strömning kom sociologin att identifieras med insamling, statistisk bearbetning och formaliserad presentation av data om kraftigt aggregerade populationer. Opinionsundersökningar, väljarundersökningar, konsumtionsvaneundersökningar etc bildade modell. Den lazarsfeldska sociologin, som exporterades till Frankrike liksom till så många andra europeiska länder[263], var, för att låna Michaël Pollaks karaktäristik, "en

[262] M. Pollak, 1976, pp. 108-110 *et passim*.

[263] Det var fråga om en målmedveten export av amerikanska metoder och arbetsformer: 1961-1965 erhöll Maison des sciences de l'homme - den stiftelse i vars hus bl.a. Centre de sociologie européenne är inrymt - bidrag från Ford Foundation uppgående till en miljon dollar (Pollak, 1979, p. 57 not 62; för en undersökning av de amerikanska stiftelsernas

multinationell koncern" och erhöll frikostigt exportstöd från Ford- och Rockerfellerstiftelserna[264]. Den exempellösa framgången för Bureau of Applied Social Research demonstrerade att empiristisk sociologisk forskning kunde vinna anseende och forskningsanslag genom att ingå allianser med den statliga administrationen och näringslivet, och att sociologen kunde bevisa sin samhällsnyttighet genom att predicera sociala problem och föreskriva botemedel. Från en sådan plattform kunde empirismen, som till att börja med var lågt placerad i universitetshierarkien, utmana de inom universitetsfältet mer ansedda varianterna av sociologi, såsom i USA den strukturfunktionalism av Parsons' märke vars nedgångsperiod kan dateras från slutet av femtiotalet, eller i Frankrike den traditionella filosofiskt och historiskt orienterade universitetssociologin.

2.4.9 En durkheimiansk motreformation

Det är rimligt att sätta punkt för denna skiss över det franska sociologifältets utveckling genom att återknyta till startpunkten, durkheimianismen. Mot slutet av den här behandlade perioden började nämligen arvet från durkheimianerna åter att stiga i kurs, efter nära ett halvsekel av nedvärdering.

Vi nöjer oss tills vidare med att notera förändringen, som kan dateras till det sena sextiotalet. En närmare diskussion skulle spränga ramen för denna

---

betydelse för efterkrigstidens franska samhällsvetenskap, se B. Mazons avhandling, 1985, bokversion 1988). En nordbo har anledning att notera att genombrottet för amerikansk empirism inträffade betydligt tidigare och att segern var mer total i Sverige och Norge än i Frankrike. Lazarsfeld var 1948 rådgivare åt norska regeringen i samband med upprättandet av det socialforskningsinstitut, där han sedan verkade som lärare. I Sverige fyllde George A. Lundberg en liknande funktion som länk till den amerikanska empirismen - vid sidan av ett stort antal yngre svenska sociologer som stod för en direktimport: "Under 1950-talet var det nästan ett 'måste' bland svenska och nordiska sociologer att besöka och skaffa sig tilläggsutbildning och forskarutbildning i USA. Praktiskt taget alla av den första generationens svenska sociologer besökte amerikanska universitet [...]" (E. Allardt, S. Lysgaard och Aa.B. Sørensen, 1987, p. 43). Även från Frankrike for många unga sociologer för att lära i USA, men den amerikanska dominansen blev aldrig lika total.

[264] Den som något känner till Lazarsfelds biografi - hans tidiga socialistiska engagemang och ambitionen att skapa en marxistisk socialpsykologi - kanske förvånas över att han så förbehållslöst lät sig enrolleras som en prominent representant för de amerikanska intressena i det kalla kriget. Michaël Pollaks förklaring är, att Lazarsfeld, som till skillnad från många andra bland sina kolleger förlorade sina europeiska rötter, betraktade sin USA-exil som permanent men utan att kunna identifiera sig med det amerikanska politiska livet. Från sina österrikiska läroår, då empirismen betraktades som förenlig med Marx, och från projektet att låta den sociologiska forskningen bidra till utvecklingen av socialistiska reformstrategier, bevarade Lazarsfeld blott det formella mönstret, nämligen det slags kontraktsförhållande mellan uppdragsgivare och forskare som förverkligades vid Bureau of Applied Social Research. (M. Pollak, 1979, p. 59)

inledande diskussion av förutsättningarna för konstitueringen av Bourdieus sociologi; som vi skall se har Bourdieu själv haft avgörande betydelse för durkheimianismens renässans i Frankrike.

KONKLUSION

Vi förfogar nu över tillräckligt många pusselbitar för att skönja de sociala villkoren för Bourdieus inträde på sociologins fält under första hälften av sextiotalet.

Bourdieu hade ingen formell utbildning som etnolog eller sociolog. Han var utbildad till filosof och i besittning av ett maximalt mått av utbildningskapital: *la khâgne* vid det främsta humanistiska elitgymnasiet Louis-le-Grand, studier vid den humanistiska sektionen av École normale supérieure vid rue d'Ulm, *agrégation* i filosofi. Han hade med andra ord ackumulerat de symboliska tillgångar som i Frankrike identifierades med akademisk briljans. Från och med durkheimianerna och fram till Bourdieus generation hade så gott som alla ledande franska sociologer varit filosofer och *normaliens*. Det gällde för Émile Durkheim och flertalet av hans mer framstående proselyter. Under så gott som hela nittonhundratalet har varje periods institutionellt ledande sociolog varit *normalien*. Successionen kan tecknas så här: Durkheim under nittonhundratalets två första decennier, Célestin Bouglé efterträdd av Georges Davy under mellankrigstiden, Georges Gurvitch under den första efterkrigstiden, Raymond Aron från och med mitten av femtiotalet, och i dag Pierre Bourdieu - med undantag för immigranten Gurvitch hade de alla varit elever vid École normale supérieure vid rue d'Ulm och avlagt *agrégation*-examen i filosofi. Som sociologer var de så att säga autodidakter. Ja, även Georges Friedmann och Jean Stoetzel, det vill säga femtiotalets pionjärer för den nya empiristiska sociologi som bröt med den traditionella franska universitetssociologin och dess filosofiska traditioner, var *normaliens*. Om vi räknar Bourdieu, Raymond Boudon och Alain Touraine som de senaste decenniernas dominerande franska sociologer, kan vi notera att alla tre är *normaliens* och de två första *agrégés* i filosofi (Touraine är *agrégé* i historia).

När Bourdieu gav sig in i samhällsvetenskapen var han således utrustad med just den utbildningsbakgrund som dittills avkrävts en dominerande sociolog. Det var inte bara en fråga om examenstitlar. Vid dessa skolor formades en mycket speciell förmåga att hitta rätt i filosofihistorien och att föra en diskurs som fyllde kraven på språklig och intellektuell briljans, och här förvärvade man den personkännedom och grundlade de vänskaper och fiendskaper som möjliggjorde en framtid inom den akademiska eliten.

Dessutom kunde Bourdieu, även sedan han lämnat det filosofiska fältet, hämta legitimitet och vetenskapsfilosofisk inspiration från en bestämd filosofisk tradition, nämligen den historiska epistemologin (Gaston Bachelard, Georges Canguilhem, Jean Cavaillès m.fl.). Det var han inte ensam om, åtskilliga jämgamla eller något äldre - Michel Foucault var ett exempel - filosofer spelade under sextiotalet ut den historiska epistemologin mot de alltjämt dominerande medvetandefilosofiska strömningarna, det vill säga den traditionella spiritualistiska skol- och universitetsfilosofin (i nykantianska eller bergsonska varianter) samt tidens intellektuellt dominerande skola, existentialismen. Den historiska epistemologin visade vägen bort från föreställningen om ett självtillräckligt sammanhållet subjekt som tillägnar sig världen, och mot ett annat sätt att tänka, närmare specialvetenskaperna, mer hantverksmässigt, mer inriktat på avgränsade studier av väl definierade - eller snarare väl konstruerade - objekt. Bourdieu har utan tvivel betytt mer än någon annan för att överföra den historiska epistemologins program till sociologin.

Som sociolog kunde Bourdieu återknyta till traditionen från durkheimianerna. Denna strategi innebar ett slags motreformation, en uppvärdering av durkheimianismen vid en tidpunkt då dess aktier sedan decennier stått lågt i kurs. Sedan seklets början har durkheimianerna satt sin prägel på fransk sociologi. Det var de som under perioden fram till första världskriget både skapade sociologin som institutionaliserad legitim universitetsdisciplin och monopoliserade densamma. De med Durkheim samtida konkurrerande inhemska riktningarna - de gamla positivisterna, den katolska sociologin, Le Play-skolan samt kretsen kring René Worms, Gaston Richard och *Revue Internationale de sociologie* - hade formligen krossats under trycket av durkheimianernas dominans. Durkheimianismens upplösning och nedgångsperiod under mellankrigstiden innebar en försvagning av hela disciplinen. De nya generationer av sociologer och samhällsfilosofer som framträdde från och med trettiotalet gjorde uppror mot det durkheimianska arvet, och efterkrigstidens empiristiska sociologi avgränsade sig i hög grad från den traditionella, dvs. durkheimianska universitetssociologin. I denna halvsekellånga process mot durkheimianerna blev åklagarna allt fler och försvararna allt färre. Först mot slutet av sextiotalet började durkheimianismen ånyo uppfattas som ett respektabelt arv, och Bourdieu tillhörde dem som mest aktivt bidrog till denna uppvärdering.

Bourdieu återknöt dock inte till den durkheimianska traditionen i största allmänhet. Under mellankrigstiden hade den durkheimska skolan spruckit, och den viktigaste motsättningen var den mellan "universitetsmän" som Célestin Bouglé, Paul Fauconnet, Georges Davy å ena sidan och "forskare" som Marcel

Mauss, Henri Hubert, Maurice Halbwachs, François Simiand, Marcel Granet å den andra. Det var arvet efter den senare fraktionen som Bourdieu - utan att någonsin ha formulerat detta som ett explicit program - anknöt till. Det är lätt att finna paralleller mellan å ena sidan Bourdieus insatser och positioner och å andra sidan "forskarna" bland durkheimianerna ett knappt halvsekel tidigare. Även Bourdieu placerade sig utanför Sorbonne, vid École pratique, som varit "forskarnas" främsta bastion. Några av etapperna i Bourdieus akademiska bana - *agrégé de philosophie*, men ingen avhandling och därmed ingen universitetskarriär, i stället en position vid École pratique, samt en stol med benämningen sociologi vid Collège de France - är desamma som dem Marcel Mauss tillryggalade. Många inslag i Bourdieus forskningspraktik leder tankarna till "forskarna" bland durkheimianerna: attackerna på filosofins dominans, tonvikten vid den sorgfälliga konstruktionen av forskningsobjektet, uppvärderingen av den hantverksmässiga sidan av forskningspraktiken, strävan efter en rigorös vetenskaplig hållning och en därmed förenad skepsis mot andra hållningar såsom den intellektuelles traditionella profetiska roll eller samhällsingenjörens knäfall inför utifrån kommande krav.

Med denna återknytning till traditionen från durkheimianerna skapade Bourdieu samtidigt ett utrymme för sitt eget projekt. Durkheimianernas nedgång hade öppnat ett tomrum utan att något nytt akademiskt monopol etablerats. Över huvud taget var sociologins ställning svag vid tiden för Bourdieus inträde. Under de år då Bourdieu skaffade sig sin formella utbildning hade universitetssociologin dominerats av Georges Gurvitch och Raymond Aron. Gurvitch, som envist försökte hålla stånd mot den amerikanska empirismens anstormning, företrädde trots sin centrala institutionella placering ingen egentlig skola. Aron var en intellektuellt tyngre gestalt, en uppburen tänkare och skribent som tjänade som förmedlare mellan universitetssociologin och journalistikens och politikens fält, men just denna funktion gjorde att det inte heller kring honom växte upp någon sammanhållen sociologisk skola.

Fortfarande då Bourdieu gav sig in i det sociologiska fältet åtnjöt disciplinen föga intellektuellt renommé. Durkheimianismen framstod som hopplöst föråldrad. Webertraditionen fick först från och med senare hälften av femtiotalet nämnvärd betydelse för fransk sociologi, och identifierades allmänt med Arons historiefilosofiska tolkning och ofta med dennes politiska konservatism. Marxismen hade snarare betydelse för det bredare intellektuella fältet och för filosofin än för den empiriska sociologin. Detsamma gällde för fenomenologin; försök att förena sociologi och fenomenologi saknades inte, men de tongivande fenomenologiska strömningarna ledde bort från samhällsvetenskapen och in på filosofins marker. Universitetssociologin dominerades alltjämt av de mer

ansedda filosofiska (och i någon mån de historiska) disciplinerna, vilket innebar att tomrummet efter durkheimianernas sorti knappast kunde fyllas av den amerikanska empirism som under dessa år i stor skala infördes till Frankrike. Under den första efterkrigstiden hade denna empiristiska sociologi, importerad av Michel Crozier, Raymond Boudon, Alain Touraine, Jean-Daniel Reynaud, Jean-René Tréanton och andra som inspirerats av amerikanska modeller, förvisso utgjort en reell utmaning mot den traditionella universitetssociologin, men den empiristiska sociologins växande marknad var framför allt lokaliserad utanför den traditionella universitetssociologin och dess intellektuella anseende ringa.

En materiell förutsättning för framgången för Bourdieus projekt var att hans inträde på sociologins fält ägde rum under disciplinens remarkabla expansionsperiod i samband med empirismens definitiva genombrott. Under åren från och med slutet av femtiotalet hade sociologin blivit ett examensämne, studenterna strömmade till, lärar- och forskartjänsterna ökade i antal, de amerikanska fondpengarna började flöda, tidskrifter grundades och nya forskningscentra växte fram, däribland det Centre de sociologie européenne som Bourdieu tog över under första hälften av sextiotalet. Det snabbt växande antalet studenter och lärar- och assistenttjänster innebar i kombination med uppdragsforskningens genombrott nya resurser och framväxten av en mer kollektiv, eller snarare arbetsdelad, verksamhet som avlöste det traditionella individuella sättet att bedriva sociologi.

Dock användes de nya empiriska teknikerna oftast i sammanhang som åtnjöt föga intellektuellt anseende och de attraherade knappast de mest ambitiösa studenterna. Den undervisnings- och forskningsmiljö som Bourdieu från och med början av sextiotalet kunde erbjuda vid universitetet i Lille och vid sjätte sektionen av École pratique var ovanlig såtillvida att omfattande empiriska undersökningar förenades med en grundlig vetenskapsteoretisk reflexion.

Sammanfattningsvis: I klyftan mellan den traditionella filosofiskt förankrade universitetssociologin och den nya, från USA importerade empiristiska sociologin öppnades en position som väntade på att besättas. Det blev Bourdieu som kom att intaga den. I åtskilliga avseenden påminner denna position om den som en bestämd fraktion (som vi här kallat "forskarna") bland durkheimianerna intog under tjugo- och trettiotalen; att Bourdieu blåste nytt liv i arvet från durkheimianerna var en viktig betingelse för hans projekt, vad gällde såväl legitimiteten som inriktningen. Vidare var hans bakgrund som filosof en förutsättning för att företaget skulle lyckas. Att han medförde sitt filosofiska kapital i boet innebar dels att projektet inte kunde negligeras i den akademiska och intellektuella världen (han kunde inte utan vidare avfärdas som närsynt

empiriker), dels att han var i stånd att förnya sociologin genom att flytta över den historiska epistemologins (natur)vetenskapsfilosofiska program till samhällsvetenskapens domän. Samtidigt förstod han - här var hans tidigaste etnologiska och sociologiska undersökningar i Algeriet åren kring 1960 av avgörande betydelse - och hans medarbetare att använda sig av empiriska forskningsmetoder som varit den traditionella franska universitetssociologin främmande.

Kapitel II

FÖRFATTARSKAPET OCH RECEPTIONEN

"Jag har över huvud taget inget till övers för fabrikationen av världsåskådningar. Sådant kan man överlåta på filosoferna, vilka som bekant inte tror att jordevandringen låter sig genomföras utan en sådan Baedeker som ger besked om allting. Låt oss ödmjukt finna oss i det förakt varmed filosoferna från sina högre behovs ståndpunkt ser ned på oss. Men då inte heller vi kan förneka vår narcissistiska stolthet, skall vi söka tröst genom att begrunda att alla dessa 'livsguider' snabbt blir föråldrade, och att det är just vårt kortsiktigt inskränkta gnetande som gör det nödvändigt att ge ut dem i nya upplagor, och att till och med de modernaste bland dessa Baedeker är försök att ersätta den gamla, ack så bekväma och fullständiga katekesen. Vi är väl medvetna om hur föga ljus vetenskapen hittills kunnat kasta över denna världs gåtor; filosofernas myckna buller kan inte ändra på den saken, det är bara det tålmodiga fortsättandet av ett arbete enbart underordnat kravet på visshet som långsamt kan skapa en förändring."

(S. Freud, "Hemmung, Symptom und Angst" [1925-1926], *Studienausgabe*, Band VI, 1982, p. 241)

Första kapitlet handlade om de positioner i förhållande till vilka Bourdieu hade att orientera sig under den period då han formade sitt projekt. Vi övergår nu till hans eget bidrag.

Detta kapitel börjar med ett kort avsnitt om Bourdieus biografi och akademiska bana. Sedan följer en tämligen knappologisk översikt över hans författarskap. Det var nödvändigt att få ned den på papper, för att avgränsa studiens corpus och för att åstadkomma en brukbar periodisering av författarskapet. Det är inte lika nödvändigt att läsa den. Läsaren kanske föredrar att bläddra vidare. Lägg i så fall på minnet att "Bourdieus författarskap" avser de i bokens slut förtecknade texterna. Lägg vidare på minnet att jag valt att indela författarskapet i tre perioder. Den första omfattar texter publicerade från 1958 till och med 1966. Dessa kommer i det följande att betecknas "de tidiga empiriska texterna" eller "de tidiga texterna". Under den andra perioden, 1966-1974, publicerade Bourdieu framför allt teoretiska och syntetiska arbeten. Den tredje perioden, präglad av det empiriska och teoretiska arbetets produktiva förening, kan dateras från och med 1975.

Senare delen av kapitlet handlar om hur författarskapet tagits emot utanför Frankrikes gränser. Först ges upplysningar om översättningar (kanske av intresse för den som ogärna läser franska) och därefter diskuteras några allmänna problem i samband med receptionen av ett författarskap som Bourdieus. För oss i Sverige är Bourdieu-receptionen i USA av särskilt intresse. På grund av den svenska samhällsvetenskapens speciella historia under efterkrigstiden är det lätt hänt att tolkningsmallar av nordamerikanskt ursprung spelar med i receptionen av exempelvis franska forskningstraditioner. Avslutningsvis redovisas en liten kvantitativ studie rörande Bourdieu-receptionen bland nordamerikanska sociologer.

1. BIOGRAFISK NOTIS

Några biografiska data: Pierre Bourdieu föddes den 1 augusti 1930 i Denguin, en by i Béarn vid foten av Pyrenéerna. Elev vid gymnasiet i den närbelägna departementshuvudstaden Pau, därefter vid lycée Louis-le-Grand i Paris. Åren 1951-1954 elev vid École normale supérieure (lettres), rue d'Ulm. *Agrégation de philosophie* 1954. Gymnasielärare vid lycée de Moulins 1954-55. Värnpliktig i Algeriet 1955-58. Assistenttjänst vid fakulteten i Alger 1958-60 och vid Sorbonne 1960-61. Universitetslärartjänst i Lille 1961-64. Från och med 1964 *Directeur d'études* vid sjätte sektionen av École pratique des hautes études (nuv. École des hautes études en sciences sociales), ledare för Centre de sociologie européenne, lärare vid École normale supérieure, rue d'Ulm, samt redaktör för serien "Le sens commun" hos förlaget Éditions de Minuit. Sedan grundandet 1975 redaktör för tidskriften *Actes de la recherche en sciences sociales*. Sedan oktober 1981 innehavare av stolen i sociologi vid Collège de France.[1]

En lång väg således, från bondlandet i Frankrikes sydvästra hörn - i alla avseenden så långt från Paris man kan komma - till en position som samtidens mest bemärkte franske sociolog. Det var onekligen mot alla sociala odds som Bourdieu, uppvuxen på landsbygden i små omständigheter (fadern arbetade som arrendator och som brevbärare), hade blivit antagen till Louis-le-Grand, Paris förnämsta humanistiska gymnasium, och därefter till humaniorasektionen vid École normale supérieure, rue d'Ulm, de intellektuellas plantskola framför andra. Efter sin *agrégation* i filosofi hade han därmed ackumulerat det utbildningskapital som vägde allra tyngst i Frankrike vid denna tid, och den normala fortsatta akademiska karriären skulle ha gått över universitetslärartjänster, *thèse d'État*, och kanske fram till en professur vid Sorbonne.

Bourdieus bana blev en annan. Under tiden i Algeriet i slutet av femtiotalet och början av sextiotalet gav han sig i kast med empiriska samhällsvetenskapliga undersökningar. Han började samla medarbetare[2] och studenter[3] kring sig,

[1] De flesta uppgifterna återfinns i det curriculum vitae som upprättades i samband med Bourdieus kandidatur till Collège de France (P. Bourdieu, *Travaux et projets*, 1980, p. 3).
[2] Bland medarbetarna bör särskilt nämnas de vid l'Institut de statistique i Alger verksamma statistikerna Alain Darbel, Jean-Paul Rivet och Claude Seibel. De var några år yngre än Bourdieu (födda 1932, 1934 resp. 1934) och hade en helt annan utbildningsbakgrund, nämligen École Polytechnique, den förnämsta tekniska högskolan. Bourdieu, som i likhet

genomförde omfattande studier av den algeriska befolkningens livsstil och livsvillkor och kom i kontakt med etnologer från andra länder[4].

Mot den i förra kapitlet skisserade bakgrunden kan vi ana att Bourdieus utträde ur det filosofiska fältet för hans forna studiekamrater och lärare måste ha framstått som en självförvållad nedklassning. Bland filosofer stod empirisk samhällsvetenskap lågt i kurs. De föremål Bourdieu valde för sina första empiriska studier - illitterata bönder, arbetslösa, trasproletärer - var föga nobla. Bourdieu hävdar att det dröjde fram till 1964-65 innan han själv insåg att han blivit antropolog och sociolog.[5] Innan dess såg han sig själv som blivande filosof. De antropologiska och sociologiska insatserna framstod som tillfällighetsarbeten, dikterade av nödvändighet eller plikt, och arbetet inom filosofins område som det enda av verklig vikt.

Tilläggas kan att Bourdieu, trots att han uppenbarligen företog tunga investeringar i arbete med klassiska filosofiska texter[6], inte publicerade sig som filosof - ett tecken på att han var på väg in i samhällsvetenskapen även om han

med flertalet jämnåriga sociologer var autodidakt i fråga om statistiska tekniker, torde av detta samarbete ha lärt åtskilligt om det statistiska hantverkets problem och möjligheter. När Algeriet blev självständigt återvände Darbel, Rivet och Seibel till Paris och kom så småningom att inta nyckelpositioner vid INSEE (Frankrikes motsvarighet till Statistiska centralbyrån), vilket skapade betingelser för ett samarbete som skulle bli av viss betydelse för utvecklingen av Bourdieus studier av franska förhållanden. (Om Bourdieus syn på relationen mellan sociologi och statistik och om hans samarbete med statistiker, se vidare nedan, kapitel V, avsnitt 4.2.1; för några upplysningar om Darbels yrkesbana, se J. Lautman, 1975; för biografiska och bibliografiska upplysningar om Rivet och Seibel, se *Pour une histoire de la statistique*, tome 2, 1987, pp. 955f och 957f.)

[3] Bland dessa Bourdieus första studenter vid fakulteten i Alger fanns Abdelmalek Sayad, som deltog i åtskilliga av Bourdieus fältstudier runt om i Algeriet och alltsedan 1966 varit en av hans permanenta medarbetare vid Centre de sociologie européenne. Genom åren torde Sayad ha fungerat som Bourdieus främste informant när det gäller algeriska förhållanden. Under sina resor i Algeriet träffade Bourdieu och Sayad en ung arab, Salah Bouhedja, som sedermera följde med till Paris och nu sedan länge haft huvudansvaret för datorkörningarna vid Centre de sociologie européenne.

[4] Sannolikt var den unge Bourdieus deltagande i det internationella seminarium om heder (eller ära) och skam i medelhavskulturerna som tog plats i Wennergrenstiftelsens Burg Wartenstein 1959 av betydelse för hans orientering. Här fick han för första gången lägga fram sina egna tankar i ämnet inför ett auditorium av kvalificerade och erfarna etnologer (jfr J. G. Peristiany, 1965, p. 9).

[5] P. Bourdieu, "«Fieldwork...", 1987, pp. 16f.

[6] Exempelvis arbetade Bourdieu under Henri Gouhiers handledning med en översättning av Leibniz *Animadversiones in partem generalem Principiorum Cartesianorum* från 1692. Gouhier var en framstående filosofihistoriker vid Sorbonne, mest bekant för ett stort standardverk om den unge Comte, och Bourdieus översättningsmödor ingick i förberedelser för *Diplôme d'études supérieures*, den examen som närmast motsvarar dagens *maîtrise*. (Någon läsare kanske undrar vad Bourdieu hade vid Sorbonne att göra. Arrangemanget var helt normalt. Vid École normale supérieure utdelades inga examina. Man gick där för att preparera sig inför olika slag av examina. För att förvärva dessa vände sig ENS-eleverna vanligen till någon av lärarna vid Sorbonne.)

inte uppfattade saken så. Hur som helst tycks hans övergång till att bli samhällsvetare och empiriker ha framstått som en degraderingsrit, för att låna Garfinkels term.

Efter återkomsten till Frankrike i början av sextiotalet började, först vid universitetet i Lille och sedan vid sjätte sektionen av École pratique, medarbetare och studenter att flockas kring Bourdieu, som inledde en omfattande kultur- och utbildningssociologisk forskningsverksamhet. Detta var den period, åren kring 1960, då fransk samhällsvetenskap erhöll stora ekonomiska bidrag från amerikanska fonder. Pengar från Ford Foundation hade givit Raymond Aron möjlighet att inom ramen för sjätte sektionen av École pratique driva ett "center för europeisk sociologi"[7], upprättat 1958[8] men utan nämnvärd aktivitet innan Aron i slutet av våren 1960 utsåg Bourdieu till sin assistent med uppgift att sörja för att något hände. (Att centret begåvades med epitetet "europeisk" kan möjligen sättas i samband med de samtida ansträngningarna att med hjälp av amerikanska fondmedel göra Paris till "samhällsvetenskapernas europeiska huvudstad"[9], eller kanske med Arons omvittnade förkärlek för bestämningen "europeisk".) Detta forskningscenter blev - och är alltjämt - den institutionella plattformen för Bourdieus empiriska projekt.[10]

Bourdieus första undersökningar på fransk mark gällde utbildningen och kulturen. Under första hälften av sextiotalet ledde han undersökningar av

[7] Sedan 1971 lyder det officiella namnet Centre de sociologie de l'éducation et de la culture. Trots att den gamla benämningen Centre de sociologie européenne således sedan länge saknar officiell sanktion, används den fortfarande i de flesta sammanhang, så även i min framställning.

[8] B. Mazon, 1985, p. 345. Michël Pollak har fäst uppmärksamheten vid att centrets tillkomst, och Arons hänvändelse till Ford Foundation för att skaffa ekonomiskt stöd, hade samband med den vändning som det kalla kriget tagit. Ford Foundation stödde vid denna tid samhällsvetenskapliga projekt vilka gynnade ett starkt liberalt Europa som kunde fungera som USA's bundsförvant. (M. Pollak, 1986, p. 30)

[9] Det citerade uttrycket, återgivet i B. Mazon, 1988, p. 160, är hämtat ur en artikel i *Le Monde* från året för centrets grundande, 1958. Dessa ansträngningar gällde särskilt utvecklingen av sjätte sektionen av École pratique till en egen forskningsintensiv högskola och planerna på ett särskilt "humanvetenskapernas hus". Ett sådant "Maison des sciences de l'homme" uppfördes i slutet av sextiotalet och början av sjuttiotalet på den tomt i korsningen mellan boulevard Raspail och rue Cherche-Midi som tidigare hyst Cherche-Midi-fängelset (mest bekant som Alfred Dreyfus' vistelseort). Namnet Maison des sciences de l'homme betecknar både en vetenskaplig stiftelse och denna byggnad, där många av CNRS' och EHESS's forskningscentra i dag är inrymda, bland dessa Bourdieus Centre de sociologie européenne. Brigitte Mazon, som undersökt tillkomsten (1985, pp. 199ff; 1988, pp. 158ff), har funnit att Maison des sciences de l'homme aldrig skulle ha kommit till stånd utan de frikostiga bidragen från Ford Foundation (1985, p. 221; 1988, p. 161).

[10] Bourdieus ställning blev officiellt sanktionerad i och med att han 1964 utnämndes till *Directeur d'études* vid sjätte sektionen. Titeln kan översättas med ordinarie professor och vetenskaplig ledare.

universitets- och högskolestudenter, museibesökare och fotografer. Många av de medarbetare och studenter som tog del i arbetet med att samla in datamaterialet rekryterades efter hand som medarbetare vid Centre de sociologie européenne.[11] Även med avseende på denna "primitiva ackumulation" av en medarbetarstab knuten till Centre de sociologie européenne var således Bourdieus tidiga utbildnings- och kultursociologiska undersökningar av avgörande betydelse för konstitueringen av hans sociologi.

Från och med 1964 disponerade Bourdieu en plattform av den sort som tillkommer en centralt placerad *patron* i den franska akademiska världen: detta år erhöll han en egen stol vid den intellektuellt välrenommerade sjätte sektionen av École pratique, ett eget forskningscenter, en tjänst som föreläsare vid École normale supérieure vid rue d'Ulm samt en egen vetenskaplig serie hos ett ansett förlag, Minuit. Han hade nu också kring sig samlat en liten men växande krets av trogna studenter och medarbetare.

Vid École normale supérieure, rue d'Ulm, startade Bourdieu under sextiotalet ett seminarium om artonhundratalets konst och litteratur som kom att fungera under många år, och som synes ha varit ett slags laboratorium för utvecklandet av hans fältbegrepp.[12]

Märk väl att detta icke var en universitetspatrons position. För att utnyttja terminologin från förra kapitlet var Bourdieus bana en "forskares" i motsats till en "universitetsmans". En position vid sjätte sektionen av École pratique var en

[11] Bland Bourdieus medförfattare till de tidiga utbildningssociologiska studierna fanns Christian Baudelot, Monique de Saint Martin och Jean-Claude Passeron (se bokutgåvorna *Les étudiants...*, 1964; *Les héritiers*, 1964, *Rapport pédagogique...*, 1965). I undersökningarna av besökare vid de franska och ytterligare ett antal europeiska konstmuseer deltog (enligt förordet till *L'amour de l'art*, 1966, p. 7f) bl.a. François Bonvin, Salah Bouhedja, Alain Darbel, Yvette Delsaut, Claude Grignon, Francine Muel-Dreyfus, Michel Pinçon samt Raymond Arons dotter Dominique Schnapper. Bland medförfattarna till redovisningen av undersökningar av fotograferandets sociala användningar återfinns Robert Castel, Dominique Schnapper, Luc Boltanski och Jean-Claude Chamboredon (se *Un art moyen*, 1965). Åtskilliga bland dessa var ursprungligen Bourdieus sociologistudenter i Lille och Paris.

[12] Detta seminarium, som sammanträdde varannan vecka, var en fritt vald aktivitet för *les normaliens*. I jämförelse med den månghövdade publiken som besökte Althussers eller Lacans samtida seminarier (Lacan förlade under åren 1963-69 sina seminarier till École normale supérieure) var deltagarna fåtaliga. Bland dessa kan nämnas Jean-Claude Chamboredon, Christophe Charle, Jean-Louis Fabiani, François Héran, Pierre Michel Menger och Remy Ponton. Deltagarna kom på olika sätt att bidra till Bourdieus projekt, även om han formellt var patron blott för Fabianis och Pontons avhandlingsarbeten. Bourdieu har själv vittnat om seminariets betydelse för utvecklingen av hans fältbegrepp. Det är värt att notera att det var fråga om ett empiriskt forskningssammanhang. Ursprungligen var seminariet tänkt att utgöra "ett omfattande kollektivt företag, med syftet att täcka hela den franska litterära och konstnärliga produktionen under 1800-talet (särskilt med hjälp av en gemensam samling data, som kunde tjäna som grund för skilda analyser)" (*Les concepts...*, 1985, p. 1 not 1; eng. övers. "The Genesis...", 1985, p. 12 not 1).

position utanför det egentliga universitetet. Från och med 1964 har Bourdieu inte innehaft någon universitetstjänst i Frankrike. Eftersom han aldrig lagt fram någon avhandling är han för övrigt i princip utestängd från en ordinarie universitetsprofessur.

Senare hälften av sextiotalet var en period då Bourdieu finslipade sina begrepp och metoder. Samtidigt fortsatte han att leda omfattande empiriska studier, från vilka resultaten började publiceras i stor skala från och med 1975. Ungefär från och med detta år, då Bourdieu också grundade sin tidskrift *Actes de la recherche en sciences sociales*, var de sociala villkoren för en "skola" för handen. Utöver en karismatisk ledarfigur existerade nu en vetenskaplig tidskrift med en högst egen profil, en institutionell förankring, ett växande nät av medarbetare och allierade placerade på skilda institutioner och forskningscentra (liksom ett växande antal fiender), utbyggda internationella kontakter, talrika studenter som gjorde bruk av bourdieuska begrepp och metoder i sina avhandlingsarbeten, etc. År 1981 invaldes han så som Raymond Arons efterträdare på stolen betitlad "sociologi" vid Collège de France[13], den intellektuellt mest prestigefyllda institutionen i den franska akademiska världen.

[13] Den officiella utnämningen utfärdades den 1 februari 1982 men gällde från och med den 14 oktober 1981 (se *Annuaire du Collège de France 1981-1982*, 82e Année, Paris 1982, p. 69).

2. FÖRFATTARSKAPET

2.1 Avgränsning av corpus

Det primära underlaget för denna studie är Pierre Bourdieus författarskap, varmed här avses de texter som återfinns i bibliografin i slutet av boken, dvs. i huvudsak Bourdieus på franska publicerade texter fram till dags dato. Närmare bestämt har författarskapet och därmed bibliografin avgränsats på följande sätt.

Vissa texter är uteslutna. Det gäller omtryck, utan väsentliga förändringar, av tidigare publicerade texter.[14] Inte heller de opublicerade texterna - korrespondens, manuskript, maskinskrivna eller stencilerade rapporter av preliminär karaktär - räknas till författarskapet.

I några fall har jag frångått principen att enbart ta med publicerade texter. Det gäller för det första den omfattande föreläsningsserie "Cours de sociologie générale" som Bourdieu höll vid Collège de France åren 1982-1986. Av skäl som strax skall redovisas har jag valt att betrakta den som en del av underlaget för studien. För det andra har jag i fråga om sex texter[15], som publicerats i engelska, tyska och/eller italienska översättningar eller versioner men inte på franska, valt att även hänvisa till de opublicerade franskspråkiga manuskripten (som upptagits i bibliografin, jämte de publicerade översättningarna); dessa texter tillhör Bourdieus författarskap såtillvida att han valt att publicera versioner av dem, och de är för oss av centralt intresse eftersom de ger

[14] Därför saknas i bibliografin hänvisningar till vissa texter som ingår i samlingarna av föredrag och intervjuer men som tidigare publicerats i andra sammanhang (det gäller bortåt två tredjedelar av texterna i *Questions de sociologie*, 1980, drygt hälften av texterna i *Choses dites*, 1987, två av texterna i *Satz und Gegensatz*, 1989, och alla texter utom två i *In Other Words*, 1990). Även större delen av *Ce que parler veut dire*, 1982, bygger på tidigare publicerade texter men infogade i ett nytt sammanhållet sammanhang och i åtskilliga fall reviderade, varför boken i dess helhet tagits med i bibliografin.

[15] *Sociologie et philosophie...*, 1966 (publ. eng. version "Sociology and Philosophy...", 1967, tysk version "Soziologie und Philosophie...", 1981); *Structuralisme...* , 1968 (publ. eng. övers. "Structuralisme...", 1968, utv. tysk övers. "Strukturalismus...", 1970); *La critique armée*, 1983 (publ. tyska versioner "Die feinen...", 1983, och "Mit den Waffen...", 1989; *Les concepts...*, 1985 (publ. eng. övers. "The genesis...", 1985); *Réponses...*, 1987 (publ. eng. övers. "A Reply...", 1990); *Le corporatisme...*, 1989 (publ. eng. version "The Corporatism...", 1989).

information om hur han själv betraktat sitt förhållande till vetenskapliga traditioner.

Vad gäller texter på andra språk än franska har jag tagit med de texter som inte, eller i väsentligt annorlunda versioner, publicerats på franska.[16] Utelämnade är dock flertalet av de intervjuer med Bourdieu som publicerats i tidningar och tidskrifter världen över; de mest genomarbetade bland dessa har för övrigt senare publicerats i franskspråkiga versioner och är därmed upptagna i bibliografin.

Inom de här redovisade gränserna har jag - säkerligen utan att lyckas - eftersträvat fullständighet. Även korta artiklar eller notiser, intervjuer, publicerade seminarieinlägg, rapporter i reguljära vetenskapliga serier, samt texter där Bourdieu haft medförfattare[17] inkluderas i den corpus som utgör underlaget för studien och som i det följande avses när jag hänvisar till Bourdieus författarskap.

Bibliografin i slutet av boken följer de här angivna principerna. Den utgör således en förteckning över samtliga så att säga "unika" texter i Bourdieus författarskap. Här saknas de översättningar, nyutgåvor eller omtryck (många av Bourdieus uppsatser har efter hand flutit in hans egna bokutgåvor eller i samlingsverk) som inte inneburit nämnvärda innehållsliga förändringar.[18] Å andra sidan särskiljes olika versioner av en uppsats med oförändrad rubrik, olika upplagor av samma bok när dessa inneburit innehållsliga revisioner, förändrade eller nyskrivna partier i samband med nyutgåvor eller översättningar etc. I bibliografin förtecknas således varje helt eller delvis omarbetad version av en text separat.[19] I fråga om utgåvor där Bourdieu fungerat som redaktör har

[16] Denna princip innebär att jag hållit mig till franska versioner även i de fall då dessa publicerats senare än översättningarna.

[17] Vissa osignerade eller kollektivt signerade texter är inkluderade om det funnits anledning att anta att Bourdieu burit en stor del av ansvaret för utformningen (några exempel är osignerade redaktionella texter i tidskriften *Actes* och i samlingsvolymen Darras: *Le partage des bénéfices*, 1966 samt den av Collège de France utgivna kollektiva utbildningspolitiska skriften *Propositions*, 1985. Att även franska bedömare ansett att Bourdieu burit huvudansvaret för utformningen av de redaktionella texterna i *Darras* och för författandet av *Propositions* framgår av Paradeise, 1985, p. 127 resp. pressdebatten med anledning av publiceringen av den sistnämnda skriften (se t.ex. *Libération*, 28 mars 1985, p. 2; *Le Monde*, 28 mars 1985, p. 1; *Le Matin*, 29 mars 1985, p. 17; *La Quinzaine Littéraire*, n° 445, août 1985, p. 8).

[18] I de speciella fall då samma text utgivits på två håll vid ungefär samma tidpunkt nämns det senare publiceringsstället inom parentes.

[19] Det är besvärligt att särskilja olika versioner av Bourdieus texter. Han själv (och hans förläggare) har varit snåla med information om revideringar. År 1966 publicerades exempelvis en kraftigt reviderad version av *Les héritiers*, utan att det någonstans angavs att det var fråga om en ny upplaga. Ett felaktigt diagram i *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 3, 1975, pp. 70f, korrigerades i tysthet i omtryck av samma tidskriftsnummer. Och när Bourdieu infogat gamla textpartier i nya sammanhang, såsom när material från en

enbart de partier han skrivit själv eller tillsammans med medförfattare inkluderats.[20]

Trots min ambition att åstadkomma en bibliografi som är komplett (enligt de angivna principerna) för tiden fram till 1987, kvarstår säkert fortfarande luckor. Bourdieu har inte för vana att arkivera sina specimina. I slutfasen av det besvärliga arbetet med att spåra texterna fick jag värdefull hjälp av Yvette Delsaut, då i färd med att sammanställa en "auktoriserad" bibliografi[21]. Det var en publikationsförteckning av det slag som skulle kunna användas i meriteringssammanhang. En och samma text kunde förekomma flera gånger om den publicerats i olika sammanhang (exempelvis i samlingsverk eller i översättning). Omvänt saknades ofta upplysningar om när tidigare publicerade texter uppträder i ny gestalt (genom revideringar, strykningar eller nyskrivna tillägg). För vissa titlar angav Delsaut att Bourdieu är redaktör, utan uppgifter om vilka texter han själv signerat.

Den bibliografi som återfinns i slutet av boken har tjänat som arbetsredskap och därför konstruerats enligt andra principer: eftersom jag intresserat mig för hur Bourdieus sociologi konstituerats måste jag veta när olika textpartier publicerats första gången och hur de i senare versioner reviderats, strukits eller kompletterats. Mitt arbete har med andra ord mest påmint om det som skulle krävas i samband med en textkritisk utgåva av Bourdieus samlade verk. Att Yvette Delsauts bibliografi inte tillfredsställer dessa tämligen speciella syften förringar givetvis på intet sätt dess värde. Hennes samlarmödor har lagt den bibliografiska grunden för framtida sociologihistorikers arbete med Bourdieus författarskap.

gammal artikel flutit in i ett kapitel i en bok, har han blott undantagsvis upplyst härom.

[20] I vissa sammanhang (pp. 11-19, 23-25, 133f, 221-223, 327f, 421-426 i *Le partage des bénéfices*, 1966; *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 1, 1975, pp. 2f; n° 6, 1976, pp. 20f) förefaller det riskfritt att peka ut Bourdieu som författare till redaktionella texter även om hans signatur saknas (i min bibliografi anges att texterna är osignerade). I första upplagan 1965 av *Un art moyen* är några redaktionella notiser (pp. 141, 287) osignerade som i andra upplagan 1970 undertecknats "P. B.". Dylika problem rörande upphovsmannaskapet låter sig ibland hanteras tack vare att jag valt att i Bourdieus författarskap inkludera allt han skrivit tillsammans med medförfattare. Det är således inte nödvändigt att sortera ut det han åstadkommit på alldeles egen hand.

[21] Först publicerad i en tysk version (pp. 82-106 i P. Bourdieu, *Sozialer Raum und »Klassen«. Leçon sur la leçon. Zwei Vorlesungen*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985) och därefter i en fransk version, utgiven från Collège de France (1 uppl. 1986, 2 rev. o. utv. uppl. 1989). En engelsk version finns på sidorna 199-218 i P. Bourdieu, *In Other Words*, Polity Press, Cambridge, 1990.

Motivering för avgränsningen

Valet att arbeta med Bourdieus samlade produktion kräver en motivering. Alternativa tillvägagångssätt hade varit att försöka avgränsa sociologiska texter från övriga, att välja en kärna av tunga centrala verk och tona ned betydelsen av preliminära eller tillfälliga texter, eller att välja ut ett delområde såsom de litteratursociologiska eller utbildningssociologiska undersökningarna eller kanske texterna från en viss period, låt säga ungdomsskrifterna eller det "mogna" författarskapet. Dessa vägar är knappast framkomliga. I stort sett allt Bourdieu låtit publicera genomsyras av ett anmärkningsvärt konsistent samhällsvetenskapligt intresse. Där finns knappast några texter som kan kallas icke-sociologiska.[22] Eftersom vi är intresserade av den bourdieuska sociologins utveckling kan korta preliminära texter ur vårt perspektiv vara lika intressanta som de genomarbetade framställningarna.[23] Det vore, som torde framgå av det följande, vilseledande att spjälka loss exempelvis Bourdieus litteratur- eller utbildningssociologi från resten av författarskapet. Och, som vi också skall se, de tidiga texterna erbjuder nycklar till det "mogna" författarskapet och omvänt.

I textunderlaget inkluderas franskspråkiga intervjuer med Bourdieu (jämte de mer genomarbetade bland de intervjuer som enbart publicerats på tyska eller engelska), eftersom dessa som regel är informativa. I många fall är de granskade av Bourdieu själv innan de gått i tryck, och inte sällan har intervjuaren arbetat i Bourdieus närhet, till exempel som gästforskare vid Centre de sociologie européenne. Ändå bör intervjuerna givetvis användas med viss försiktighet. Jag undviker att luta mig mot enstaka intervjuuttalanden för vilka det inte gives stöd på annat håll i författarskapet.

Bourdieus otryckta föreläsningar räknas inte till textunderlaget, med följande undantag. Föreläsningsserien *Cours de sociologie générale* vid Collège de France 1982-1986 är i skrivande stund både den mest utförliga och den mest

[22] Att döma av de publicerade texterna hade Bourdieu tidigt en klar uppfattning om arten av sitt livsprojekt. Från tiden före åttiotalet har jag bara funnit två korta texter som kan rubriceras icke-sociologiska. Den första, "Tartuffe...", 1959, publicerad i en algerisk tidskrift, tillhörde den litteraturkritiska genren. Denna närmast existentialistiskt färgade analys av Molières rollfigur är ett udda inslag i Bourdieus författarskap. Den andra var en liten konstkritisk betraktelse, "L'image...", 1967, i katalogen till en utställning av Bernard Rancillacs målningar. Från åttiotalet finner vi tre texter som möjligen kan klassificeras som litteraturkritik, "La dernière instance", 1984, "Nécessiter", 1986, samt "He whose word is law", 1989, ägnade Franz Kafka, Francis Ponge respektive Virginia Woolf. Under åttiotalet redigerade Bourdieu dessutom den utbildningspolitiska programtexten *Propositions...*, 1985, och publicerade ytterligare ett antal inlägg i den samhällspolitiska debatten. Med de här nämnda undantagen är Bourdieus författarskap renodlat sociologiskt.

[23] För övrigt utgör de mer omfattande böcker som Bourdieu utgivit från och med 1970 (*La reproduction, La distincion, Le sens pratique, La noblesse d'État*) till stora delar sammanställningar av en mångfald arbeten vilka tidigare publicerats i mer anspråkslös form.

aktuella utläggningen av Bourdieus teoretiska positioner. Av det skälet behandlas de på samma sätt som hans publicerade texter. Föreläsningarna torde i sin ursprungliga form inte komma att publiceras inom överskådlig framtid.[24] Eftersom de inte bygger på utskrivna manuskript har jag använt egna och andras anteckningar och bandupptagningar.

Slutligen har jag inkluderat Bourdieus reflexioner över sin biografi och sitt arbete i en tre timmar lång radioutsändning, "Le bon plaisir de Pierre Bourdieu", i France Culture den 23 juni 1990.[25]

Till sist en motivering till att jag valt att låta studiens corpus inkludera samtliga texter som Bourdieu skrivit i samarbete med andra. Med franska mått mätt har, särskilt under pionjäråren, forskningsmiljön kring Bourdieu i ovanlig grad varit kollektiv. Samtidigt är Bourdieu en dominerande forskarpersonlighet, som dels övat ett avsevärt inflytande på sina medarbetare och elever, särskilt vad gäller forskningsplanering och tolkning av resultaten, dels infogat deras resultat i sitt eget arbete. Av båda dessa skäl kan det i många fall vara motiverat att inkludera medarbetares och elevers insatser inom ramen för en "bourdieusk" sociologi. Texter där Bourdieu haft medförfattare behandlas för enkelhets skull på samma sätt som de verk han utgivit i eget namn. Det förefaller rimligt eftersom han, så långt jag kunnat bedöma saken, som regel haft ett avgörande inflytande över alla faser i texternas tillkomst.

Däremot inkluderas inte de texter som medarbetarna och eleverna publicerat i eget namn (trots att man, särskilt under de tidiga åren, även här ofta skönjer spår av Bourdieus penna). Jag kommer visserligen ibland att hänvisa till medarbetares och elevers arbeten, men blott för att illustrera metodiska principer som återfinns i Bourdieus eget författarskap och utan varje anspråk på fullständighet. Denna begränsning, framför allt dikterad av praktiska skäl, är egentligen inte önskvärd. Att bortse från medarbetarnas, lärjungarnas och efterföljarnas insatser innebär en deformering av den bourdieuska sociologin, på samma sätt som om en studie av den tidiga durkheimianismen skulle begränsas till mästarens egna skrifter.

[24] Bourdieu har sedan länge planerat en bokutgåva grundad på denna föreläsningsserie, antingen i koncentrat som en kortare, mer tesartad volym eller i mer fullständig form som flera materialrika volymer. Det manuskript som sedan några år är under arbete har dock ändrat karaktär och kretsar nu framför allt kring fältbegreppet, med Édouard Manets skola som det främsta analysobjektet. Utöver stoff från Collège de France-föreläsningarna ingår här material från det seminarium om artonhundratalets konst och litteratur som Bourdieu under många år ledde vid École normale supérieure, rue d'Ulm. Två texter som förefaller mer eller mindre direkt hämtade ur manuskriptet är *Les concepts...*, 1985, och "L'institutionnalisation...", 1987.

[25] Serien "Le bon plaisir" är ett slags kulturell motsvarighet till den svenska teve-serien "Här har du ditt liv", en form som gav Bourdieu anledning att tala om sig själv på ett sätt som han annars ogärna gör.

Ett etiskt motiv till avgränsningen

Michel Foucault, vars uppfattning om den intellektuelles uppgift var besläktad med Bourdieus, efterlämnade instruktioner om att oavslutade verk inte fick utges efter hans död. Gaston Bachelard, en av Foucaults och Bourdieus läromästare, lär ha uttryckt en önskan om att eftervärlden för att belysa hans tänkande måtte nöja sig med de texter han själv funnit skäl att publicera.[26]

Den följande framställningen följer samma maxim. Utöver Bourdieus publicerade texter har jag haft tillgång till åtskilliga opublicerade manuskript och preliminära versioner av texter som senare utkommit av trycket, vilka jämte många samtal[27] med Bourdieu under hela åttiotalet givetvis haft betydelse för de tolkningar som här presenteras. Ändå har jag för att belägga tolkningarna i allt väsentligt valt att hänvisa till publicerade texter. Skälen är praktiska - en systematisk insamling av annat material vore, även med blygsamma krav på fullständighet, en gigantisk uppgift - men framför allt etiska. Den som behandlar en hädangången författare kan kanske utan större betänkligheter utnyttja outgivna manuskript och korrespondens. När det gäller denne i högsta grad verksamme författare bjuder hedern att jag håller mig till de texter han själv valt att offentliggöra.

Vidare: tolkningar som hänvisar till Bourdieus författarskap sådant det föreligger i tryck är mer tillgängliga för prövning och diskussion än de som grundas på muntliga informationer eller svåråtkomliga dokument. Och den inspiration som Bourdieus arbeten skänker åt samtidens och framtidens samhällsvetenskap torde, åtminstone utanför Frankrike, komma att utgå från de publicerade texterna. Det kan, slutligen, i någon mån vara ett vaccin mot personkult att avgränsa en corpus av texter som inte utan vidare identifieras med personen Bourdieu.

[26] Enligt muntlig information från Gaston Bachelards dotter Suzanne till Jacques Gagey, se dennes avhandling, 1969, p. 13. Suzanne Bachelard har nyligen bekräftat och preciserat uppgiften: kort före sin fars död erhöll hon stränga direktiv från honom att inte låta publicera några av hans texter som enbart varit avsedda att framföras muntligt. (S. Bachelard, 1988, p. 20)

[27] När jag utan källhänvisning i det följande någon gång använder uttryck i stil med "Bourdieu hävdar att" eller "Bourdieu gör gällande att", avser jag upplysningar från dessa samtal. Jag har behandlat dessa informationer med försiktighet och främst utnyttjat dem som komplement till tolkningar vilka kan stödjas på de publicerade skrifterna eller på annat sätt. Tilläggas bör kanske, att jag i samband med arbetet med den här studien avstått från att be Bourdieu tolka sina egna texter.

2.2 Ett förslag till periodisering

Bourdieu har arbetat kumulativt. Han har ständigt återvänt till gamla teman och gammalt material, skrivit om, kompletterat och nytolkat. Fortfarande idag gör han ofta bruk av erfarenheter och material från sina tidigaste undersökningar.[28] Därför är det svårt att åstadkomma en strikt periodisering av författarskapet. Förslaget nedan utgår från de tidpunkter när texterna publicerats (icke att förväxlas med forskningspraktikens, skrivandets eller receptionens kronologi).

Den uppräkning av titlar som fyller de närmaste sidorna kan förefalla petig. Här nämns (inom den nyss redovisade avgränsningen) samtliga Bourdieus publicerade texter för åren före 1975. Utförligheten syftar till att leda i bevis att den föreslagna periodiseringen är rimlig. En biavsikt är att underrätta läsaren om vilka texter jag räknar till "de tidiga texterna". Detta uttryck återkommer ofta i det följande kapitlet om framväxten av Bourdieus nyckelbegrepp.

Första perioden, 1958-1966: de tidiga empiriska studierna

Bourdieus författarskap från denna tid präglades av empiriska studier, dels etnologiska undersökningar i Algeriet och Béarn, dels utbildnings- och kultursociologiska undersökningar i Frankrike.

Till de **tidiga etnologiska texterna** (1958-1965) räknar jag texterna om traditionella algeriska samhällen och deras kollisioner med den moderna kapitalistiska samhällsordningen: de två första upplagorna av *Sociologie de l'Algérie* (1958 och 1961); "Logique interne de la société algérienne originelle" (1959); "Le choc des civilisations" (1959); "Guerre et mutation sociale en Algérie" (1960); "Révolution dans la révolution" (1961); "De la guerre révolutionnaire à la révolution" (1962); "La hantise du chômage chez l'ouvrier algérien" (1962); "Les sous-prolétaires algériens" (1962); *Travail et travailleurs en Algérie* (1963); "La société traditionnelle" (1963); "The attitude of the Algerian peasant toward time" (1963); *Le déracinement* (1964); "Paysans déracinés" (1964); "The Sentiment of Honour in Kabyle Society" (1965).

Vidare hör studien av ungkarlarna på den béarnesiska landsbygden hit, "Célibat et condition paysanne" (1962), samt ett utdrag därur (med smärre förändringar), "Les relations entre les sexes dans la société paysanne" (1962). Till de etnologiska texterna kan även räknas en intervju om

[28] Sålunda bygger åttiotalsarbetena om den franska högre utbildningen ("Épreuve scolaire...", 1981; *Homo academicus*, 1984; "Agrégation et ségrégation", 1987; "Variations et invariants", 1987; *La noblesse d'État*, 1989) på empiriskt material som började insamlas under sextiotalets första hälft.

landsbygdsbefolkningens relationer till utbildningssystemet och den legitima kulturen, "Comment la culture vient aux paysans" (1966), samt en artikel om de béarnesiska böndernas förhållande till fotograferande och fotografier, "Le paysan et la photographie" (1965).

Rubriceringen "etnologiska texter" väljer jag i brist på bättre. Visserligen gavs etnologiska metoder stort utrymme men Bourdieu använde dessutom, mest massivt i *Travail et travailleurs*, metoder som vanligen klassificeras som sociologiska. Det som förenar de nämnda texterna är snarare undersökningsobjekten. Med etnologi brukar man ibland avse studiet av avlägsna kulturer, och här studerade Bourdieu traditionella bondesamhällen i Algeriet eller Béarn och/eller relationen mellan dessa samhällen å ena sidan och den kapitalistiska ordningen, kolonialväldet eller den västerländska eller urbana kulturen å den andra.

Till de **tidiga utbildningssociologiska texterna** (1964-1966) kan vi räkna *Les étudiants et leurs études* (1964); första och andra upplagan av *Les héritiers* (1964 resp. 1966); tre uppsatser i *Rapport pédagogique et communication* (1965); "Communication et Culture" (i två nummer av *Noroit*, 1965); "Pour une pédagogie rationnelle" (1966); "Une étude sociologique d'actualité : les étudiants en science" (1966); "La transmission de l'héritage culturel" (1966); "L'école conservatrice" (1966); samt ett orubricerat bidrag om "den jakobinska ideologin" i antologin *Démocratie et liberté* (1966).

Till de **tidiga kultursociologiska texterna** (1964-1966) hör redovisningar av två stora serier av undersökningar vid Centre de sociologie européenne, för det första studierna av fotograferandets praktiker: *Un art moyen* (1965), för det andra studierna av museibesökare: *L'amour de l'art* (1966). Två innehållsligt i stort sett identiska korta populära presentationer av resultaten från de sistnämnda studierna var "Les musées et leurs publics" (1964) och "Le musée et son public" (1965).

För fullständighetens skull bör tillfogas två (innehållsligt varandra överlappande) texter om nativitetens sociologi som, utan att kunna inrangeras i någon av dessa tre kategorier, bör räknas till Bourdieus tidiga empiriska studier: "La fécondité est-elle le résultat d'un calcul rationel ?" (1964) samt "La fin d'un malthusianisme ?" (1966).

De texter som inte kan klassificeras som empiriska var fåtaliga. I en algerisk tidskrift publicerade Bourdieu 1959 ett litet försök i den litteraturkritiska genren, "Tartuffe ou le drame de la foi et de la mauvaise foi". I franska tidskrifter trycktes 1963 respektive 1964 två inlägg i dagsaktuella samhällsvetenskapliga problem. Det ena, rubricerat "Sociologues des mythologies et mythologies de sociologues", var en attack mot den nya specialiteten massmediasociologi (de

mest frekventa referenserna var E. Morin: *L'Esprit du Temps*, 1962, samt G. Cohen-Séat och P. Fougeyrollas, *L'action sur l'homme : Cinéma et Télévision*, 1961). I det andra, en orubricerad anmälan i den antropologiska tidskriften *l'Homme*, n° 3 1964, av Pierre Lévêques och Pierre Vidal-Naquets samma år utgivna *Clisthène l'Athénien*, formulerade Bourdieu ett positivt ställningstagande till den nya strukturalistiskt orienterade historiska antropologin. Dessutom publicerade han under 1966 några mer teoretiska texter som vi kan räkna in i nästa period, till vilken vi nu övergår.

Andra perioden, 1966-1974: teoretiska och syntetiska arbeten

Med tanke på Bourdieus utbildningsbakgrund och grundliga filosofiska skolning, liksom hans permanenta intresse för kunskaps- och vetenskapsfilosofiska problem, är det anmärkningsvärt att han så länge avhöll sig från att publicera renodlat "teoretiska" texter. I stället gjorde han, som vi sett, sina första stora insatser på den empiriska etnologins och sociologins domäner. Att så demonstrativt bryta med alla de förväntningar som då för tiden ställdes på en begåvad *normalien* och *agrégé* i filosofi måste av lärarna, kamraterna och konkurrenterna ha uppfattats som en mysteriös frivillig nedklassning. Inte förrän under senare hälften av sextiotalet började Bourdieu publicera mer uttalat "teoretiska" arbeten.

Av uppräkningen ovan framgår att Bourdieu före mitten av sextiotalet blott publicerade två artiklar ("Sociologues...", 1963, och anmälan i *L'Homme*, 1964) som var "teoretiska" i bemärkelsen att de inte hade direkt samband med hans egen empiriska forskning. Från och med 1966 fram till mitten av sjuttiotalet fick författarskapet en annan karaktär. Det dominerades av teoretiska och syntetiska arbeten, där han (i vissa fall med Jean-Claude Passeron som medförfattare) formulerar sin egen teori och begreppsapparat. Texterna kan förslagsvis grupperas som följer. Gränserna är flytande, och alternativa indelningsgrunder vore tänkbara.

Bourdieu utmejslade sitt fältbegrepp i uppsatserna "Champ intellectuel et projet créateur" (1966); "Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe" (1971); "Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber" (1971); "Genèse et structure du champ religieux" (1971); "Le marché des biens symboliques" (1971).

I ett efterord till sin översättning från år 1967 av Panofskys *Gothic Architecture and Scolasticism* gav Bourdieu den första utförliga formuleringen av sitt habitusbegrepp. Den i övrigt i stort sett oförändrade andra upplagan 1970 av *Un art moyen* innehöll en helt ny version av inledningen, vari habitusteorin

ånyo presenterades.

Nu publicerade Bourdieu också syntetiska eller teoretiska och generella analyser av utbildningssystemet: "La communication entre professeurs et étudiants" (1967); "La comparabilité des systèmes d'enseignement" (1967); "Systèmes d'enseignement et systèmes de pensée" (1967); "L'examen d'une illusion" (1968); "Le système des fonctions du système d'enseignement" (1969); "Système et innovation" (1969); *La reproduction* (1970); "L'excellence scolaire et les valeurs du système d'enseignement français" (1970), "Compte-rendu du groupe I" (1972). Förmodligen var det några av de mest tesartade av texterna från denna period, inte typiska i Bourdieus författarskap men mycket spridda i engelsk översättning, som i den anglosaxiska världen givit upphov till hans rykte som abstrakt teoretiker.[29]

Några texter om sociala klasser och deras reproduktionsstrategier - med nära anknytning till de nyss nämnda utbildningssociologiska texterna - var "Condition de classe et position de classe" (1966); "Classes et classement" (1973); "Avenir de classe et causalité du probable" (1974); samt korta redaktionella texter i *Le partage des bénéfices* (1966) om förhållandet mellan sociologiska och i snävare mening ekonomiska analyser.

De konstsociologiska teoretiska texterna från perioden var: "Éléments d'une théorie sociologique de la perception artistique" (1968); "Sociologie de la perception esthétique" (1969); "Disposition esthétique et compétence artistique" (1971); samt "Les fractions de la classe dominante et les modes d'appropriation de l'oeuvre d'art" (1974). Även dessa texter anslöt nära till de utbildningssociologiska, genom att betona utbildningens betydelse för att befästa och forma förmågan att uppfatta och värdera konstskatterna.

En kort syntetisk framställning av erfarenheter från fotografiundersökningen var "Les paradoxes de l'automate" (1967). En syntetisk text om sambandet mellan förhållandet till kulturen och förhållandet till utbildning var "Différences et distinctions" (1966). Bourdieus kultursociologiska program gavs även komprimerade formuleringar i "The thinkable and the unthinkable" (1971), "Die Museumskonservatoren" (1972) samt "Haute couture et haute culture" (1974).

Nu publicerades även ett antal texter som avsåg att skänka sociologin en utarbetad epistemologisk förankring och att avtäcka den franska samhällsvetenskapens omedvetna filosofiska premisser: "Sociology and Philosophy in France since 1945" (1967); en lärobok i sociologins epistemologi, *Le métier de sociologue* (1968, reviderad och förkortad andra upplaga 1973);

[29] Några av texterna ("Éléments...", 1968; "Le système...", 1969; "Système et...", 1969; samt den första fjärdedelen av *La reproduction*, 1970) från dessa år är till och med disponerade som numrerade teser, underteser och underunderteser, ett synnerligen avvikande skrivsätt i jämförelse med både tidigare och senare perioder.

"Introduction à la sociologie" (1968); "Structuralism and Theory of Sociological Knowledge" (1968) samt en något utvidgad tyskspråkig version av samma text, "Strukturalismus und soziologische Wissenschaftstheorie" (1970); "La théorie" (1970).

Några inlägg i den aktuella samhällsvetenskapliga debatten var ett angrepp på Alain Touraines aktuella försök att grunda en "handlingssociologi" ("Une sociologie de l'action est-elle possible ?", 1966) samt några attacker mot det gängse slaget av opinionsundersökningar, väljarundersökningar o. likn. ("L'opinion publique n'existe pas", i två nummer av *Noroit*, 1971; "Les doxosophes", 1972).

Titeluppsatsen "Esquisse d'une théorie de la pratique" i volymen från 1972 var den första syntetiska framställningen av Bourdieus teori, med tonvikt vid kunskapsteorin.

De hittills uppräknade texterna från Bourdieus "andra" period kan klassificeras som syntetiska eller teoretiska. Klassificeringen kunde göras på annat sätt. Bourdieus sätt att arbeta, med ständigt återkommande teman som varieras, kompliceras och infogas i nya sammanhang, gör att texterna inte så lätt låter sig indelas i fack.

Samtidigt med de nämnda teoretiska eller syntetiska texterna publicerade Bourdieu även under denna "andra" period texter av jämförelsevis mer empirisk karaktär:

Utbildningssociologiska texter var "La défense du corps" (1971); "Reproduction culturelle et reproduction sociale" (1971) samt den reviderade engelskspråkiga versionen därav, "Cultural Reproduction and Social Reproduction" (1973); "Composition sociale de la population étudiante et chances d'accès à l'enseignement supérieur" (1972); "Les stratégies de reconversion. Les classes sociales et le système d'enseignement" (1973).

Bourdieu återvände också till material och teman från sina tidiga empiriska etnologiska undersökningar i Algeriet: "La maison kabyle ou le monde renversé" (1970); "Formes et degrés de la conscience du chômage dans l'Algérie coloniale" (1971). Hit hörde även de tre etnologiska studierna i *Esquisse* (1972), dvs. "Le sens de l'honneur" (en ny version av "The Sentiment...", 1965), "La maison ou le monde renversé" (en något reviderad version av "La maison kabyle...", 1970) och "La parenté comme représentation et comme volonté". I den tredje upplagan av *Sociologie de l'Algérie* (1970) infördes i slutet nya resonemang om de sociala klasserna i Algeriet. I "Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction" (1972) kompletterade Bourdieu med färskt material sina tio år gamla studier av giftermålsstrategier och ungkarlarnas villkor i Béarn.

Vidare publicerades 1969 en andra, kraftigt reviderad och utvidgad upplaga av *L'amour de l'art*; i den första upplagan hade i stort sett enbart materialet från studierna av de franska museibesökarna presenterats, i andra upplagan infördes (som den ändrade undertiteln anger) resultat från motsvarande empiriska undersökningar i ytterligare ett antal europeiska länder.

Om vi tillfogar en broschyr som presenterade forskningen vid Centre de sociologie européenne (*Current Research*, 1972) och ett litet stycke konstkritik ("L'image de l'image", 1967), är därmed samtliga texter från den "andra" perioden nämnda.

Den gräns vi här har dragit mellan teoretiska och syntetiska texter å ena sidan och empiriska å den andra är med nödvändighet tämligen godtycklig och under alla omständigheter oskarp. Även de senare innehåller generella överväganden, och omvänt presenteras åtskillig empirisk information i vissa av de "teoretiska" texterna, i synnerhet de utbildningssociologiska.

Med detta förbehåll menar jag ändå att vi i Bourdieus författarskap kan urskilja en andra period, som omspänner tiden från sextiotalets mitt till sjuttiotalets mitt och karaktäriseras av en tyngdpunktsförskjutning i riktning mot syntetiskt och teoretiskt arbete.

Tredje perioden, fr.o.m. 1975: skördetid

Den tredje perioden i Bourdieus författarskap kan förslagsvis dateras från och med 1975. Detta år grundar han tidskriften *Actes de la recherche en sciences sociales* och en rik produktion av teoretiskt reflekterade empiriska studier tar sin början. Från och med 1975 publicerade Bourdieu och hans medarbetare och lärjungar en ström av studier av en lång rad "sociala fält", liksom många omfattande utbildningssociologiska, vetenskapssociologiska och litteratursociologiska studier, och syntetiska arbeten om livsstilarnas och smakens rum och det sociala rummet. År 1976 publiceras "Anatomie du goût", den första studie som utnyttjade den statistiska korrespondensanalytiska teknik vilken sedan dess kommit till flitig användning i Bourdieus och hans medarbetares och lärjungarnas arbeten; sålunda är det nu som den bourdieuska sociologin berikas med det slag av statistiska analystekniker med rötter i Jean-Paul Benzécris pionjärarbeten från mitten av sextiotalet som kommit att betyda så mycket också för annan fransk samhällsvetenskap (se nedan kapitel V, avsnitt 4.2).

Perioden från och med 1975 är en skördetid, vilket innebär att åtskilligt av den forskning som nu redovisas härrör från tiden dessförinnan. Bourdieu och hans medarbetare återvänder ständigt till material från tidigare undersökningar.

Men om vi håller oss till Bourdieus författarskap sådant det konstitueras av hans publicerade texter, och dessutom beaktar ett mycket stort antal vägande arbeten av medarbetare och lärjungar, så markerar året 1975 inledningen till en ny period av utomordentlig produktivitet. Jag har ovan räknat upp samtliga titlar från de tidigare perioderna. För perioden från och med 1975 vore det knappast meningsfullt, läsaren hänvisas till bibliografin i slutet av boken. Låt mig här bara nämna bokutgåvorna: *La distinction*, 1979, och *La noblesse d'État*, 1989, syntetiska sammanställningar av de empiriska undersökningar av det franska samhället och elitskolesystemet som sedan sextiotalet bedrivits vid Centre de sociologie européenne; *Homo academicus*, 1984, en separat redovisning av de undersökningar som under samma tidrymd ägnats det parisiska akademiska konkurrensfältet; *Le sens pratique*, 1980, det arbete där Bourdieu ger den hittills mest ingående presentationen av sina teoretiska överväganden[30]; *Algérie 60*, 1977, en syntetisk presentation av de resultat och erfarenheter som redovisades redan i det stora arbetet från 1963 om arbete och arbetare i Algeriet; installationsföreläsningen vid Collège de France, *Leçon inaugurale...*, 1982, samma år utgiven på Éditions de Minuit under titeln *Leçon sur la leçon*; *L'ontologie politique de Martin Heidegger*, 1988, en reviderad och utvidgad bokversion av uppsatsen med samma titel från 1975; samt *Questions de sociologie*, 1980, *Ce que parler veut dire*, 1982, *Choses dites*, 1987, *Satz und Gegensatz*, 1989, och *In Other Words*, 1990, fem samlingar uppsatser, intervjuer och föreläsningar som delvis redan publicerats i andra sammanhang.

Den bourdieuska sociologin är ett expansivt företag. Det ena området efter det andra har betats av. Vi kan lägga märke till att samtliga de områden inom sociologin som 1982 i samband med den av Maurice Godelier ledda officiella utvärderingen av fransk human- och samhällsvetenskap[31] bedömdes som otillräckligt utvecklade inom sociologin, nämligen religions- och rättssociologin, centrala områden i början av seklet men försvagade sedan dess, samt den näst intill obefintliga stats-, parti- och fackföreningssociologin, tillhör de områden som Bourdieu inmutat på senare år.[32]

---

[30] Tidigare versioner av detta Bourdieus teoretiska huvudarbete är "Esquisse d'une théorie de la pratique" i volymen med samma namn från 1972 samt den engelska versionen därav, *Outline of a Theory of Practice*, 1977. Som en fjärde version kan man betrakta den opublicerade föreläsningsserien *Cours de sociologie générale* vid Collège de France 1982-86.

[31] M. Godelier, 1982, p. 37. Jfr i samma volym, p. 201, J.-C. Passerons bedömning av underutvecklade områden inom sociologin.

[32] Se exempelvis religionssociologiska bidrag i nummer 44-45 1982 av *Actes de la recherche en sciences sociales* och rättssociologiska bidrag i numren 64, 1986 samt 76-77 och 78 1989. Bourdieus hittills mest vägande bidrag till statssociologin är *La noblesse d'État*, 1989. Även partipolitik och fackföreningar har behandlats i en rad nummer av *Actes de la recherche en sciences sociales*, t.ex. 36-37 och 38, 1981, samt 71-72 och 73, 1988.

Om den första perioden kan kallas empirisk (i betydelsen att Bourdieu framför allt presenterade och diskuterade egna empiriska undersökningar) och den andra syntetisk och teoretisk (såtillvida att han i högre grad ägnade sig åt mer generella överväganden, begreppsutveckling, ställningstaganden till teoretiska traditioner och till konkurrenterna), präglas den tredje, ännu inte avslutade perioden av en förening av teoretiskt och empiriskt arbete. Bourdieus begreppsapparat, metodiska principer och forskningstekniker är nu tillräckligt utmejslade för att kunna brukas i empiriska undersökningar på de mest skilda områden.

Vi kan avsluta dessa funderingar om periodiseringen av Bourdieus författarskap med att notera ytterligare en omsvängning, som möjligen i framtiden kan komma att framstå som inledningen till en fjärde period: under loppet av åttiotalet öppnade Bourdieu åter sin sociologi mot politiken. I de tidiga arbetena hade normativa eller politiska inslag inte varit sällsynta. Bourdieu redovisade sin uppfattning om den rätta vägen för den algeriska revolutionen, och han resonerade om möjligheter att bryta med den rådande franska utbildnings- och kulturpolitiken och det slags pedagogik som tjänade till att befästa de privilegierades privilegier. Under de år som följde, senare hälften av sextiotalet och hela sjuttiotalet, bemödade han sig om att framstå som vetenskapsman och inget annat. Från och med början av åttiotalet avbröt Bourdieu denna långa politiska avhållsamhet. Vi skall återvända därtill i slutet av kapitel V.

3. OM RECEPTIONSVILLKOR

Det följande handlar om villkoren för Bourdieu-receptionen utanför Frankrikes gränser. Det är ingen genomförd receptionsstudie, en sådan vore ett ämne för en egen monografi. Jag nöjer mig med några noteringar om översättningar, några tankar om de allmänna villkoren för import av franskt tänkande till ett land som Sverige, samt till sist en punktstudie av Bourdieu-receptionen i USA.

3.1 Översättningar

I Norden fanns det fram emot slutet av sjuttiotalet olika miljöer som använde Bourdieu på sitt eget sätt. Somliga konstvetare som strävade bort från disciplinens traditionella upptagenhet av epoker och stilar, verk och upphovsmän kunde luta sig mot Bourdieus och hans medarbetares studier av konstmuseernas publik och fotografiets sociala användningar.[33] Etnologer och andra tycks framför allt ha uppmärksammat ett par tidiga uppsatser som ingick i välbekanta engelskspråkiga socialantropologiska samlingsverk[34] samt den 1977 publicerade engelska version av *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Pedagogerna och andra med intresse för utbildningsfrågor[35] fäste sig framför allt vid texter från

[33] De först publicerade svenska översättningarna av texter från Bourdieuskolan ingick i Sven Sandströms antologi *Konstsociologi*, CWK Gleerups, Lund 1970 (ett utdrag ur *L'amour de l'art*, 1966, samt Robert Castels och Dominique Schnappers kapitel om fotoklubbar i *Un art moyen*, 1965).

[34] "The attitude of the Algerian peasant toward time", 1963; "The Sentiment of Honour in Kabyle Society", 1965.

[35] Framför allt torde *La reproduction*, utgiven 1970 och sedan 1977 tillgänglig i engelsk översättning, ha präglat många pedagogers bild av Bourdieu. Den första mer grundliga utläggningen av bokens teser finns på sidorna 116-135 i Staf Callewaerts och Bengt-A. Nilssons stencilerade rapport *Samhället - skolan och skolans inre arbete*, 1974, utgiven från sociologiska institutionen i Lund (bokversion 1977, förlaget Lunds Bok och tidskrifts AB). Rapporten hade skrivits inom ramen för Callewaerts och Nilssons forskningsprojekt "Skolklassen som socialt system", som initierades i slutet av 1971 och utvecklades till den första mer omfattande delvis Bourdieuinspirerade empiriska studien i Norden. 1976 publicerades i Svante Lundbergs, Staffan Selanders och Ulf Öhlunds antologi *Jämlikhetsmyt och klassherravälde* (Cavefors, Lund) en version av Bourdieus uppsats "Reproduction culturelle et reproduction sociale", 1971. 1977 utkom Boel Berners, Staf Callewaerts och Henning Silberbrandts urval franska utbildningssociologiska texter, *Skola, ideologi och samhälle* (Wahlström & Widstrand, Stockholm, dansk version på Munksgaard), med utdrag (motsv. originalets pp. 134-152, 185, 230-253) ur *La reproduction*. Det sistnämnda urvalet

Bourdieus mest formalistiska period, det vill säga från åren kring 1970, vilket torde ha att göra med att Bourdieus utbildningssociologiska projekt uppfattades som en pendang till althusserianismen. Bland sociologer tycks det breda intresset för Bourdieu ha tagit fart först under åttiotalet[36], och av betydelse härvidlag var säkerligen de engelskspråkiga översättningarna av *La distinction* (kommenterat urval 1980 och fullständig översättning 1984). Under åttiotalet har ytterligare en del texter av Bourdieu och hans medarbetare överförts till svenska, danska och finska[37], och bredden i författarskapet är väl i dag något mer synlig från nordisk horisont.

I Förbundsrepubliken vann Bourdieu relativt tidigt, tack vare uppsatssamlingen *Zur Soziologie der symbolischen Formen*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1970, ett visst genomslag som kunskaps- och konstsociolog. I jämförelse med receptionen i andra länder tycks även fortsättningsvis Bourdieu i Tyskland i ovanlig grad ha uppfattats som en forskare som har mycket att tillföra kunskapssociologin, konstsociologin och litteratursociologin. 1971 och 1973 utkom två urvalsvolymer utbildningssociologiska texter, *Die Illusion der Chancengleichheit* och *Grundlagen einer Theorie der Symbolischen Gewalt*, med bl.a. längre utdrag ur *Les héritiers* och *La reproduction*, varmed

var försett med utförliga kommentarer av utgivarna, som 1979 på samma förlag utgav antologin *Utbildning och arbetsdelning* (även den i en dansk version på Munksgaard), innehållande bidrag av ett par av Bourdieus medarbetare och lärjungar.

[36] En tidig och insiktsfull uppsats var dock Boel Berners *Om kunskap som upptäckt och konstruktion* (1972, förkortad version i *Häften för kritiska studier*, nr 1 1973), som med hjälp av *Le métier de sociologue*, 1968, fäste uppmärksamheten vid den epistemologiska sidan av Bourdieus sociologi och jämförde denna med althusserianernas projekt.

[37] I *Nordisk Forum* nr 2 1983 publicerades en svensk översättning av "La grande illusion des intellectuels", 1980. I *Skeptron* 1 (utg. D. Broady och U.P. Lundgren), Symposion Bokförlag, Stockholm 1984, publicerades en svensk översättning av första delen (pp. 11-95) av *Ce que parler veut dire*, 1982. *Sosiologian kysymyksiä*, Vastapaino, Jyväskylä, 1985, var en finsk översättning av *Question de sociologie*, 1980. I *Kultur och utbildning* (red. D. Broady), UHÄ/FoU-Skriftserie 1985:4, förekom en svensk översättning av "Le titre et le poste", 1975. I P. Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, Salamander, Stockholm 1986 fanns en översättning av "Le sens de l'honneur" (*Esquisse*, 1972, pp. 13-44, 60-64), ett utdrag (motsv. pp. 38-54) ur *Un art moyen*, 2. uppl 1970, en översättning av "Le couturier et sa griffe", 1975, en översättning av "La production de la croyance", 1975, samt ett utdrag (motsv. pp. 109-146, 189-199) ur *La distinction*, 1979. I *Kuvista sanoin* 3 (red. M. Lintunen), Suomen Valokuvataiteen Museon Säätiö, 1986, fanns i finsk översättning ett kapitel (motsv. pp. 107ff) ur *Un art Moyen*, 1965, samt en översättning av "Mais qui a créé les créateurs?", 1980. I *Kontext* 1989 publicerades en dansk översättning av "L'illusion biographique", 1986. Till finska översattes *Réponses à quelques objections*, 1987. I *Res Publica* nr 3 1985 publicerades en svensk översättning av "Le plaisir de savoir", 1984. I *Taide* nr 1 1987 publicerades en finsk översättning av några sidor ur "La production de la croyance", 1977. I *Thélème* nr 3-4 1990 publicerades en förkortad svensk översättning av "Sartre, l'invention de l'intellectuel libre", 1983. När detta skrivs är en svensk översättning av *Homo academicus*, 1984, samt en urvalsvolym med Bourdieus texter om de intellektuella under utgivning, båda på Symposion Bokförlag.

utbildningsforskarna hade fått "sin" Bourdieu. En tysk utgåva av *Esquisse d'une théorie de la pratique* (utökad med en version av "La société...", 1963) publicerades 1976 under rubriken *Entwurf einer Theorie der Praxis*. 1981 utkom *Eine illegitime Kunst* (övers. av *Un art moyen*, 1965) samt *Titel und Stelle*, en samling texter om social reproduktion och utbildningssociologiska problem. 1982 publicerades *Die feinen Unterschiede* (övers. av *La distinction*, 1979), 1985 *Sozialer Raum und »Klassen«. Leçon sur la leçon* (övers. av "Espace social...", 1984, och *Leçon inaugurale*, 1982), 1987 *Sozialer Sinn* (övers. av *Le sens pratique*, 1980) och 1988 *Homo academicus* (övers. av boken med samma franska titel från 1984, kompletterad med ett nytt förord och "Les catégories de l'entendement professoral", 1975). Förlaget var i samtliga fall Suhrkamp.

På italienska utkom 1971 en översättning av *Les héritiers* och samma år en liten volym med översättningar av de två uppsatserna "Sociologues des mythologies...", 1963 och *Sociologie et philosophie...*, 1966. År 1972 publicerades översättningar av tre större arbeten - *Un art moyen*, 1965, *L'amour de l'art*, 1966, och *La reproduction*, 1970 - och år 1976 en översättning av *Le métier de sociologue*, 1968. En volym från 1978 bestod av två uppsatser om intellektuella fält ("Champ du pouvoir...", 1971, samt "L'invention...", 1975). År 1983 publicerades den italienska översättningen av *La distinction*, 1979.

Åren 1965, 1967, 1976, 1977, 1979, 1982 och 1988 utkom översättningar till spanska av *Le déracinement*, 1964, *Les héritiers*, 1964, *Le métier de sociologue*, 1968, *La reproduction*, 1970, *Un art moyen*, 1965, *Ce que parler veut dire*, 1982, respektive *Choses dites*, 1987.

På portugisiska utgavs 1974 en större volym med en lång rad av Bourdieus uppsatser om de symboliska tillgångarnas ekonomi, habitus- och fältbegreppen m.m. År 1975 och 1979 publicerades översättningar av *La reproduction*, 1970, och *Algérie 60*, 1977. År 1983 utkom ytterligare en urvalsvolym, med utdrag ur bl.a. *Esquisse*, 1972, och "Anatomie du goût", 1976. År 1983 publicerades en översättning av *Questions de sociologie*, 1982. Samtliga dessa portugisiskspråkiga böcker publicerades i Brasilien.

På ungerska publicerades en stor urvalsvolym 1978, och på rumänska finns en ansenlig mängd av Bourdieus texter utgivna (att så kunde ske i Bukarest under Ceausescus regim vore värt ett eget sociologiskt studium).

Den första engelskspråkiga bokutgåvan var *The Algerians*, Beacon Press, Boston 1962, en översättning av andra upplagan av *Sociologie de l'Algérie*, 1961; sannolikt vände sig boken i första hand till en läsekrets som önskade fakta om Algeriet. Därefter dröjde det till 1977 innan *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge U.P.) och *Reproduction* (SAGE, London och Beverly Hills) utkom, den förra en version av *Esquisse...*, 1972 (dock hade bara en av de tre

empiriska etnologiska studierna tagits med, den om giftermålsstrategier), den senare en översättning av *La reproduction*, 1970. År 1979 utkom *Algeria 1960* (Cambridge U.P, Cambridge och Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris), en översättning av *Algérie 60*, 1977, utökad med de två studier som uteslutits i 1977 års engelska version av *Esquisse*, nämligen "La maison kabyle ou le monde renversé", 1970 och ytterligare en ny version av "The Sentiment of Honour in Kabyle Society", 1965. Samma år, 1979, publicerades *The inheritors* (The University of Chicago Press, Chicago och London), en översättning av *Les héritiers*, 1964, kompletterad med en förkortad version av "Classement, déclassement, reclassement", 1978. Sedan följer en rad översättningar utgivna av förlaget Polity Press i Cambridge: *Distinction*, 1984 (övers. av *La distinction*, 1979), *Homo Academicus*, 1988 (övers. av boken med samma namn från 1984, med i stor sett samma tillägg som den ovannämnda tyska översättningen och därtill en liten metodologisk not om korrespondensanalys), *Practical Sense*, 1990 (övers. av *Le sens pratique*, 1980), samt ytterligare några aviserade titlar.

Vidare har några av Bourdieus texter överförts till arabiska. Att åtskilligt föreligger i japansk översättning säger inte så mycket, japanerna översätter snart sagt alla uppburna moderna franska tänkare.

Jag har i fråga om språkområden utanför de nordiska länderna begränsat mig till att nämna bokutgåvorna. Därtill kommer ett otal översättningar i tidskrifter och samlingsverk, intervjuer etc.[38] Men redan uppgifterna ovan om publiceringsår m.m. illustrerar några nationella särdrag beträffande Bourdieu-receptionen:

I de nordiska länderna har Bourdieus arbeten haft mest inflytande i Sverige och i Finland. I Sverige kan vi särskilja två vågor av Bourdieuintroduktion. Den första generationen av introduktörer (Staf Callewaert, Boel Berner) lade under sjuttiotalet tonvikten vid Bourdieus teori om social reproduktion och förelade sig uppgiften att relatera hans sociologi, i synnerhet utbildningssociologin, till strukturmarxismen. Den andra generationen (till vilken undertecknad hör) har varit mer intresserad av förbindelserna med andra traditioner och av frågan om hur Bourdieus och hans medarbetares metoder och begrepp kan brukas i empiriska undersökningar. I Finland var receptionsvillkoren annorlunda, på grund av att Bourdieu under sjuttiotalet egentligen aldrig erhöll en ställning som utbildningsteoretisk portalfigur liknande den som kom honom till del i Sverige.

[38] Den som önskar mer detaljerade uppgifter om Bourdieuöversättningar till olika språk hänvisas till den senaste upplagan av Yvette Delsauts bibliografi (när detta skrivs är 2 uppl. 1989 den senaste). I *Sociological Theory*, vol. VII, no. 1, Spring 1989, pp. 56-59 har Loïc J.D. Wacquant med ledning av Delsauts bibliografi sammanställt en rikhaltig förteckning över Bourdieus franskspråkiga och engelskspråkiga publikationer.

Tack vare i synnerhet sociologen J.P. Roos' förmedling fick Bourdieus arbeten under åttiotalet en viss betydelse som inspirationskälla för den bredare kultursociologin i Finland, och hans redskap har prövats i en del empiriska undersökningar. Pedagogen Staf Callewaert har i sin verksamhet i Aalborg och senare i Köpenhamn fäst danskarnas uppmärksamhet vid Bourdieus betydelse, och i Norge har bland andra sociologerna Dag Østerberg och Per Otnes i Oslo och litteraturvetaren och mediasociologen Jostein Gripsrud i Bergen bidragit till att ge näring åt ett spirande Bourdieuintresse, men över lag har receptionen i Danmark och Norge varit svagare än den i Sverige eller Finland. I Tyskland har alltsedan tidigt sjuttiotal Bourdieus kunskaps-, konst- och litteratursociologi betytt jämförelsevis mycket. Den italienska och i någon mån den spanska receptionen synes karaktäriseras av en jämförelsevis stor tonvikt vid den epistemologiska sidan av Bourdieus författarskap. Inom portugisiskt språkområde (framför allt i Brasilien) har Bourdieu-receptionen varit ganska mångsidig, och hans teori om maktfält har inspirerat en hel del forskning. I England och i synnerhet i USA tog Bourdieu-receptionen fart senare än i Tyskland, Italien eller Spanien, och hans sociologi uppfattades länge (i stort sett fram till mitten av åttiotalet) som ett teoribygge snarare än som ett empiriskt projekt.

Dessa anmärkningar om Bourdieu-receptionens nationella särdrag skall uppfattas som grova hypoteser. De bygger - möjligen med undantag för karaktäristiken av den anglosaxiska receptionen[39] - på ett sprött underlag:

[39] Om den nordamerikanska receptionen, se avsnittet 3.3 nedan. Resultaten av den lilla bibliometriska studie som där redovisas får för övrigt ett visst stöd av Loïc J.D. Wacquants noteringar om Bourdieu-receptionen i USA (Wacquant, 1989, pp. 26-32).

Den tidiga brittiska receptionen, före 1977, har behandlats av Derek Robbins (1989), som påtalar att Bourdieu först upptäcktes av antropologerna, varefter han under under sjuttiotalet kom att relateras till utbildningssociologin. Närmare bestämt skiljer Robbins mellan tre faser i Bourdieu-receptionen. Antropologerna var de första att uppmärksamma Bourdieu; två uppsatser om det traditionella algeriska samhället, "The attitude..." och "The Sentiment...", publicerades på engelska 1963 respektive 1965 och Bourdieu räknades in i den nya generation av antropologer som utmanade den dittills förhärskande funktionalismen. Nästa fas av receptionen inleddes med Bourdieus deltagande i brittiska sociologförbundets kongress i Durham i april 1970, inom ramen för sessionen om utbildningssociologi. Anförandena och diskussionerna under sessionen gav upphov till Michael Youngs antologi *Knowledge and Control. New Directions for the Sociology of Education* (1971), som blev mycket läst och bildade utgångspunkten för "the new sociology of education". Enligt Robbins bedömning präglades denna rörelse till att börja med, i början av sjuttiotalet, av försök till ett "fenomenologiskt" uppror mot den funktionalism som behärskade utbildningssociologin. Den tredje fasen vill Robbins datera från omkring 1974 till 1977. Då hade "the new sociology of education" antagit mer marxistisk karaktär, och Bourdieu utnyttjades dels av marxisterna, som fäste sig vid hans analyser av klassherraväldet över skolan, dels av de utbildningssociologer som försökte medla mellan den tidigare funktionalistiska ortodoxin och de nyare strömningarna.

funderingar över översättningarnas rytm och inriktning, tämligen tillfälliga iakttagelser av hur Bourdieu figurerar i den samhällsvetenskapliga litteraturen, botaniserande i tidskrifter, samspråk med samhällsvetare från olika länder. Särskilt det sistnämnda slaget av informationskällor, nämligen sagesmän som i och för sig är välplacerade och välinformerade, är anmärkningsvärt opålitliga. Beroende på vem man frågar erhåller man de mest olikartade svar på frågan om vad Bourdieus sociologi betytt i ett visst land eller inom en viss disciplin - vilket givetvis beror på att svaren alltid i en eller annan mening har en polemisk laddning.

3.2 Importrestriktioner

Import av franska tankemästare är en vansklig verksamhet. Det är som om jordytans krökning gjorde att blott toppen av pyramiderna syns från svensk utkikspunkt. De franska tänkare som i vårt land uppmärksammas utanför specialistkretsarna brukar vara de som antingen besätter positioner högst upp i de egentliga akademiska prestigehierarkierna eller är väl placerade i mer mondäna eller avantgardistiska parisiska intellektuella miljöer[40].

[40] Under de två senaste decennierna har avantgardefilosofins positioner funnits vid bl.a. Vincennes-universitetet (Paris VIII), grundat 1969 och inrymt i påvra lokaler i den norra förorten Saint-Denis. Där har Gilles Deleuze, Jean-François Lyotard och i början även Michel Foucault verkat. Var och en som besökt Deleuzes eller Loytards seminarier lägger märke till den stora andelen utländska studenter (inte minst japanska), en god indikator på föreläsarnas marginella position. Även Nanterres-universitetet (Paris X) har haft rykte som "vänsteruniversitet". Där undervisar bland andra Jean Baudrillard, med renommé utanför Frankrikes gränser och i den mer mondäna franska debatten, men utan större inflytande inom de akademiska fälten. Andra avantgardepositioner representeras av tidskriften *Le Nouvel Observateur*, som bar det huvudsakliga ansvaret för lanseringen av "les nouveaux philosophes" 1975-1977, eller Collège international de philosophie. Den sistnämnda organisationen, grundad 1983, erhöll en viss intellektuell prestige tack vare medverkan av främst Jacques Derrida och Félix Guattari, men lärarna och seminarieledarna har företrädesvis rekryterats bland kulturskribenter, gymnasielärare och andra som i de flesta fall inte alls är universitetsfilosofer. Derrida själv har ingen egen stol utan arbetar, liksom före honom Althusser, som *caïman* i filosofi vid École normale supérieure, rue d'Ulm.

Jag nämner inte dessa förhållanden för att raljera (det finns som bekant inget nödvändigt samband mellan framgång i det akademiska maktspelet och forskningens eller undervisningens kvalitet, och för somliga - Althusser som tackade nej till universitetspositioner är ett bekant exempel - har marginaliteten alls inte inneburit misslyckande eller förvisning utan utgjort ett ideal och en i vissa fall lyckosam strategi). Jag har bara med några i Norden välbekanta namn som exempel velat påminna om att en rad tänkare som i den svenska debatten figurerat som representanter för "fransk filosofi" eller "franskt tänkande" i största allmänhet i själva verket besätter marginella positioner i förhållande till universitetsfältet. Över huvud taget är det en i Norden utbredd vanföreställning att det franska universitetslivet över lag skulle vara välsignat med det slag av intellektuell briljans som karaktäriserar vissa hårt selekterade eliter. Det intellektuella

Under horisontlinjen hamnar allt det som möjliggjort dessa tankehjältars prestationer: traditionssammanhangen och aktuella styrkeförhållanden i den akademiska världen eller massmedievärlden, liksom själva den vetenskapliga forskningspraktiken, det mindre glamorösa vetenskapliga vardagsarbetet, forskningsmiljöerna med alla mindre namnkunniga medarbetare.

Efter andra världskriget har dessutom ett annat slag av importrestriktion haft sin betydelse. Det franska tankegodset har ofta förts över till USA, omformats där och så återexporterats till Europa. Detta fenomen har delvis att göra med de direkta relationerna mellan de franska och amerikanska intellektuella fälten.[41] Ett antal franska tänkare (Koyré, Ricoeur, Foucault, Derrida m.fl.) har blivit stora namn i den bredare europeiska debatten först sedan de gjort succé i USA. I Sverige, där efterkrigstidens samhällsvetenskap varit så dominerad av utvecklingen i USA, har förhållandet att europeiska forskningstraditioner tagit omvägen över USA varit synnerligen påtagligt. I vissa fall har man mer eller mindre direkt övertagit den amerikanska receptionen[42], i andra fall har de amerikanska tolkningsramarna gjort sig gällande på mer indirekt men inte mindre verksamt vis[43].

kapitalet är mer ojämnt fördelat i Frankrike än i Sverige, och när vissa, företrädesvis parisiska undervisnings- och forskningsmiljöer frambringar tänkare och verk som väcker utländska observatörers beundran och avund så sker det till priset av att andra områden dränerats på dylika tillgångar. Åtskilliga av de mest ansedda forskarna och lärarna är för övrigt verksamma vid institutioner som Collège de France och École des hautes études en sciences sociales, det vill säga utanför universitetet i egentlig mening.

[41] Redan under femtiotalet for bl.a. unga franska samhällsvetare i stora skaror till USA för att lära känna de nya kvantitativa forskningsteknikerna. Tysklandsresorna, tidigare ett närmast obligatoriskt inslag i uppåtsträvande unga akademikers bildningsgång, började ersättas av sejourer vid amerikanska universitet. Dessutom har vissa betydande franska filosofer (Koyré, Girard, Riceour, Derrida) förlagt en god del av sin lärargärning dit, och Foucaults stora renommé utanför Frankrikes gränser torde ha grundlagts i USA, i och med föreläsningsturnéerna åren 1979-1981 till Berkeley, Stanford, Dartmouth och University of Southern California. Och i dag, när den amerikanska universitetsvärlden blivit en till synes omättlig marknad för franskt tänkande, påverkas hela det franska intellektuella livet av förhållandet att den som är marginellt placerad i förhållande till det franska universitetsfältet och kanske har svårt att finna sin bärgning i hemlandet erbjuds arbetstillfällen, en välvillig publik och betydande arvoden vid amerikanska universitet.

[42] Som när Piagets författarskap filtrerats genom amerikansk utvecklingspsykologi, när fenomenologin importerats i form av Bergers och Luckmanns version av Schütz' version av Husserl, eller ibland hermeneutiken i form av Palmers version av Gadamer.

[43] Ett exempel: Det sena sextiotalets och sjuttiotalets "antipositivistiska" rörelse, som innebar en (åter)upptäckt av en rad europeiska traditioner, präglades i Sverige av *ressentiment*, för att använda Nietsches term för en situation när de reaktiva krafterna härskar över de aktiva (om detta tema hos Nietsche, jfr fjärde kapitlet, pp. 127-168, av Deleuze, 1962): yngre upproriska samhällsvetare var så upptagna av att avgränsa sig från den empirism av amerikanskt märke som företräddes av de etablerade ämnesföreträdarna att de hade svårt att åstadkomma något eget. De definierade sina projekt i relation till "positivisternas" och lät sig därmed domineras av sina motståndare. Att den breda svenska positivismkritiken varit så

En konsekvens av dessa receptionsvillkor är att det franska tankegods som har bäst utsikter att finna vägen till vårt land är det som låter sig förenas med tolkningsmallar av amerikansk proveniens. Transportsträckorna blir långa. Till saken hör också att den till omfånget blygsamma svenska intellektuella marknaden är så importberoende och därmed beroende av specialiserade utländska och inhemska förmedlare (bl.a. journalister och kulturskribenter som bygger sin rapportering om det franska intellektuella livet på *Magazine littéraire*, *Le Nouvel observateur* eller fredagsupplagan av *Le Monde*, den med bokanmälningarna - det är med andra ord fråga om populariseringar av populariseringar).

I vårt land finns få - på vissa områden inga - institutioner med rätt att utnämna inhemska mästertänkare (jag avser här konsekration i den intellektuella världen, till skillnad från universitetets interna utnämningsmekanismer och prestigehierarkier). Regeln är att de intellektuellt mest uppburna svenska skribenterna utmärker sig genom sin förmåga att hantera begrepp eller termer som lanserats av konsekrerade tänkare i Frankfurt, Paris eller Yale och i stort sett bara tillåts att variera metaforerna.[44]

Allt bäddar för en reception som via kedjor av förmedlingar, filter och transformationer och ofta via nordamerikanska omvägar isolerar en liten skara parisiska tankehjältars bedrifter, medan de villkor som gjort deras tankar möjliga att tänka försvinner ur synfältet. Teorierna och begreppen torkar ihop till ord som skramlar runt på kultursidorna och i trebetygsuppsatserna.

Det är ett öde som drabbat flera franska tänkare ur Bourdieus generation. Jacques Derrida blev i den breda amerikanska offentligheten bekant som en "dekonstruktivist" som plockar sönder de västerländska tanketraditionerna för att komma åt deras outtalade metafysiska postulat. Detta är dock bara ena sidan av saken. I Frankrike tillhör Derrida dem som mest militant försvarat samma traditioners ställning. Han har tillhört initiativtagarna bakom kampanjerna till försvar för filosofins ställning i det franska utbildningsväsendet. I sin egenskap av lärare vid École normale supérieure, rue d'Ulm fungerar han verkligen som

besläktad med den amerikanska låter sig utan tvivel delvis förklaras av strukturlikheterna mellan de amerikanska och svenska samhällsvetenskapliga fälten; det vore således en förenkling att enbart skylla på direktimporten av de amerikanska antipositivisternas teman.

[44] Därför är det ovanligt att en svensk lyckas mynta en egen tung term eller formulera ett stort tema som ens i vårt eget land vinner erkännande i den bredare intellektuella diskussionen. Skribenter som inte begripit spelets regler och alltför påstridigt försöker lansera egna termer brukar möta tystnad eller dra löje över sig. Sådana konkurrensvillkor behöver i och för sig inte vara av ondo: åtminstone inom humanistiska och samhällsvetenskapliga fält händer det alltför ofta att strävan att mynta en egen formel bottnar i driften att bättra på poängen i citeringsligan, till nackdel för det kumulativa arbete som utvecklar forskningstraditionerna.

en lärare som överbringar de filosofiska traditionerna till en yngre generation. Han kan ägna sitt seminarium åt att närläsa en Platondialog rad för rad, utifrån förutsättningen att det funnits någon som hette Platon eller kanske till och med någon som hette Sokrates, att denne någon är det subjekt som talar i texten och som menar vad det säger. Ett annat exempel är Michel Serres, vars nomadiska tänkande och essäistiska arbeten skattas så högt av Nordens unga intellektuella avantgarde men som i Frankrike även tillhört kulturarvets tillskyndare, bland annat i egenskap av huvudredaktör för Fayards monumentala serie *Corpus des oeuvres de philosophie en langue française*.

År 1978, när franska filosofers skrivsätt började översvämma den tyska intellektuella marknaden, skrev Thomas Ziehe: "Det som här naturligtvis är fascinerande, men också irriterande, är dessa författares lätta, lekande, associativa hållning, deras tag-för-er-vad-ni-kan-använda-skrivande. Jag har ingen aning om hur Foucault eller Deleuze levt tidigare, men kan slå vad om att den yttersta grunden för deras skrivande är benhårda franska seminariebänkar och ett motsvarande askestvång." Som framgår av föregående kapitel hade Ziehe fog för sin förmodan. Han fortsatte: "Hos dem [Foucault, Deleuze med flera] synes mig lösligheten vara en tämligen sen produkt, medan många av oss vill vara sådana redan från början."[45] Samma fenomen som Ziehe började skönja i Tyskland har sedan kunnat iakttagas i de nordiska länderna under hela åttiotalet: intellektuella pretendenter önskar dekonstruera filosofiska traditioner som representerar ett högst påtagligt institutionaliserat tvång i Paris men knappast i våra länder. Problemet är detsamma i den anglosaxiska världen. I företalet till den engelska översättningen av den bok som måhända mer än någon annan bidragit till de senaste decenniernas Nietzscherenässans, *Nietzsche et la philosophie*, påpekade Deleuze att England kanske är det land där Nietzsche blivit mest missförstådd, beroende på att de främsta måltavlorna för Nietzsches kritik, nämligen fransk rationalism och tysk dialektik, aldrig varit av central betydelse för engelskt tänkande. Engelsmännen hade haft tillgång till sin egen empiricism och pragmatism och "behövde inte ta omvägen över Nietzsches mycket speciella empiricism och en pragmatism som gick stick i stäv mot deras 'sunda förnuft'. Därför kunde Nietzsche i England blott påverka romanförfattare, poeter och dramatiker, ett praktiskt och känslomässigt inflytande snarare än filosofiskt, ett lyriskt snarare än teoretiskt."[46]

Bourdieu och hans jämnåriga med likartad utbildningsbakgrund utvecklade sina projekt som uppgörelser med tunga filosofiska traditioner[47], eller om man

[45] Th. Ziehe, 1987, p. 51.

[46] G. Deleuze, 1983, p. IX.

[47] Deras attacker mot de filosofiska traditionerna har som nämnts samtidigt på olika vis varit ett slags försvar för traditionernas existens. Om inte annat har - som varje Bourdieuläsare

så vill med dominerande positioner inom filosofins fält. Det innebär att receptionen i ett land som Sverige, där det filosofiska fältet är synnerligen marginellt i den intellektuella och akademiska världen, med nödvändighet innefattar ett slags översättningsarbete.[48] Ett generellt problem, som gäller receptionen av alla samhällsvetenskapliga forskningstraditioner som inte är särskilt bekanta inom den amerikanska inflytandesfären, är att det är svårt att överskrida introduktionsgenren[49]: när jag nu sitter här och fäster mina erfarenheter från arbetet med Bourdieus författarskap på papper, måste jag ständigt bjuda motstånd mot frestelsen att fylla sida upp och sida ner med referat och parafraser (vilket jag helst vill undvika, den typen av introduktioner brukar som bekant fungera i stället för, snarare än som vägvisare till originallitteraturen). Det är inte lätt att finna fram till ett skrivsätt, en stil eller ton som utan att vara arrogant ändå tillåter mig att så snart som möjligt komma till skott och börja diskutera intressanta problem. Det är som om det svenska samhällsvetenskapliga fältet funnes närvarande i arbetsrummet, som stode bakom axeln en frestare som lockar mig bort från den smala vägen. Särskilt kännbart är tvånget att forma framställningen till mer eller mindre förtäckta polemiska utfall mot dominerande positioner inom svensk och nordamerikansk samhällsvetenskap. Att ge efter, att lovprisa Bourdieu och leta efter belägg för hur korkade andra är, det vill säga att göra just vad som förväntas av den som av fältet anvisats positionen "Bourdieuintroduktör", vore att försumma den

snart upptäcker - de filosofiska traditionerna varit oundgängliga arbetsredskap, ett outtömligt förråd av tankefigurer och retoriska grepp. Vi får inte glömma att alla franska tänkare ur Bourdieus generation och med hans utbildningsbakgrund började sina banor med tunga investeringar i den klassiska filosofin, i många fall i form av översättningar eller lärda kommentarer. Gilles Deleuze har skrivit om Hume, Nietzsche, Kant, Bergson, Spinoza, Guéroult, Foucault, Leibniz och François Chatêlet. Michel Serres' första stora arbete var en drygt åttahundra sidor stark monografi om Leibniz och matematiken (1968). Jacques Derridas år 1962 publicerade översättning av Husserls manuskript från 1936 om geometrins ursprung var ett klassiskt exempel på ett lärdomsprov: översättarens inledning var fyra gånger så lång som den översatta texten!

[48] Den generation vi här intresserar oss för, de som gick på École normale supérieure under fyrtiotalet eller femtiotalet, gjorde - om vi håller oss på ett ytterst allmänt plan - uppror mot bland annat det cartesiska arvet. Importen av deras tänkande till ett land som Sverige, utan stark institutionaliserad subjektsfilosofisk tradition, blir problematisk. Om vi i vårt land önskar leta efter en dominerande vetenskapsteoretisk tradition med vissa cartesiska drag, bör vi nog först och främst uppmärksamma den amerikanska empirismen; där finner vi (oftast outtalade) motsvarigheter till det cartesiska postulatet om att subjekt och värld representerar radikalt åtskilda substanser, övertygelsen att världen är "given" och självklart och omedelbart tillgänglig för ett självtillräckligt och sammanhållet subjekt, tilltron till av objektet oavhängiga metodregler som garanti för visshet, etc.

[49] Ett anmärkningsvärt undantag som tidskriften *Kris*, vars redaktion under tio års tid gjort allt för att inte hamna i introduktörsfacket, brukar mycket riktigt uppfattats som ett esoteriskt organ.

uppgift jag förelagt mig. Det vore att mer än nödvändigt deformera objektet, Bourdieus författarskap och de traditioner han bygger på. Ett sätt att bjuda motstånd är att försöka begripa vad det innebär när vi utlänningar läser och använder ett författarskap som Bourdieus. Utan illusioner om att fältets tvång därmed skulle gå upp i rök som troll i solen tror jag ändå att en belysning av receptionsvillkoren i någon liten mån ökar utsikterna till en fruktbärande läsning av Bourdieus arbeten.

Receptionsstudier behandlar det mottagande som kommit ett verk eller ett författarskap till del. "Mottagandet" är ett undflyende forskningsobjekt. Ordet inbjuder till den verklighetsfrämmande föreställningen att vetenskapliga verk sprids ungefär som när vinden för frön till främmande jord. Skillnaden är att naturen inte lagt ned någon genetisk kod i vetenskapliga verk. Att ett verk eller författarskap uppmärksammas i ett annat land eller inom en annan disciplin innebär ofrånkomligen en översättning, en omtolkning och omvandling, att somligt tas bort och annat läggs till - ja, inte sällan har det som spirar upp ur den nya grogrunden föga gemensamt med originalet på den ursprungliga växtplatsen. För att förstå vad mottagandet innebär måste vi undersöka mottagarnas värld.

En samhällsvetare med intresse för textreceptionens problem har anledning att snegla åt den litteraturvetenskapliga receptionsforskningen. Här har den från och med sextiotalet återuppväckta hermeneutiska traditionen varit riktningsgivande, i synnerhet Hans-Georg Gadamers sätt att i *Wahrheit und Methode* handskas med ett framför allt från Husserl lånat horisontbegrepp. En horisont får vi, som i vardagsspråket, tänka oss som "den synkrets som omsluter och omfattar allt det som är skönjbart från en punkt"[50]. För att på rätt sätt tillägna oss traditionen - Gadamer avsåg främst de stora västerländska litterära verken - måste vi ha förvärvat den rätta horisonten. Det ideala resultatet av en vällyckad läsning är enligt Gadamer en "horisontsammansmältning", nämligen sammansmältningen av läsarens egen "samtidshorisont" med "den historiska horisont" som traditionen erbjuder[51], eller sammansmältningen av två "förståelsehorisonter", interpretens och textens[52]. Gadamer föreställde sig det ideala förhållandet till den litterära traditionen som ett samtal. Att läsa och förstå ett verk är att förstå den fråga som verket ställer till mig, eller snarare att rekonstruera den fråga som det skrivna ordet är ett svar på.[53] Det är min,

[50] H.G. Gadamer, 1972 [1960], p. 286.
[51] *Op. cit.*, särsk. pp. 289f.
[52] *Op. cit.*, p. 359.
[53] *Op. cit.*, p. 351.

interpretens, uppgift att utifrån min "frågehorisont"[54] rekonstruera denna fråga, som "icke i första hand är författares tankeupplevelse utan helt och hållet gäller själva textens mening"[55], en mening som överskrider det skrivna ordet[56]. Gadamer ville kort sagt ersätta den traditionella litteraturhistorien, historien om författarna och deras verk, med en litteraturläsningens, en litteraturtolkandets, en litteraturtillägnelsens historia, eller med hans eget ord: en verkningshistoria <Wirkungsgeschichte>.

Gadamers begrepp om verkningshistorien blev en utgångspunkt för den litteraturvetenskapliga receptionsforskning som från och med slutet av sextiotalet anfördes av den så kallade Konstanz-skolan (Hans Robert Jauss) och som efter hand kom att närma sig samhällsvetenskapens domäner. Även den som inte accepterar alla hermeneutikens postulat har något att lära av Gadamer. En text innehåller alltid mer än författarens intentioner och olika läsare med olika förståelsehorisonter tillför texten olika mening - alltid mening som inte fanns där "från början". Så enkelt formulerad kan tanken låta trivial, men i många sammanhang - exempelvis i diskussioner som rör ett vetenskapligt författarskaps "genomslag" eller "påverkan" - cirkulerar än enklare (och mer verklighetsfrämmande) föreställningar. En gång i världen föreställde sig språkhistoriker och etnografer att språkliga och kulturella innovationer rätt och slätt "vandrar" från kultur till kultur. Ungefär så talas det fortfarande ibland om vetenskapliga verk, teorier, begrepp eller rön, som vore det fråga om något slags solitt gods som opåverkat forslas kors och tvärs över disciplin- och nationsgränserna. I själva verket lägger mottagarna sin egen mening i det de "tar emot". De använder, omgestaltar eller till och med nyskapar det, allt i enlighet med sin egen situations krav.

Inom samhällsvetenskapen har hermeneutiken ofta spelats ut mot kvantitativa metoder. Det kan därför möjligen förefalla paradoxalt att bibliometriska tekniker är väl ägnade att bryta med några av de illusioner som var föremål för Gadamers kritik: illusionen om "verket" som en sluten massiv substans med immanent givna egenskaper, illusionen att upphovsmannens intentioner sammanfaller med verkets mening. (För övrigt har kritiken av verkestetiken varit ett centralt tema även bland de yngre filosofer och litterater, i den svenska kulturdebatten kallade "poststrukturalister" eller "postmodernister", som i andra avseenden upprest sig mot Gadamers hermeneutik och ytterst mot hela projektet att vaska fram mening ur texter.) Kvantitativa tekniker i stil med dem vi nu skall pröva är redskap som kan bidra till att underminera den spontana uppfattningen

[54] *Op. cit.*, pp. 286, 346ff, 352ff.
[55] *Op. cit.*, pp. 354f.
[56] *Op. cit.*, p. 352.

att receptionshistoria är historien om hur en given storhet - ett verk, ett författarskap, en författarintention - "tas emot". Som vi strax skall se, är den Bourdieu som figurerar inom det amerikanska sociologifältet är inte rätt och slätt en Bourdieu som "tagits emot", det är i viss mån en annan Bourdieu, en amerikansk Bourdieu.

Det är inte alldeles lätt att göra sig en rättvisande bild av receptionen av ett vetenskapligt författarskap. Vanligen brukar man studera ett snävt utsnitt av receptionen, kanske reaktionerna från några ledande forskare och forskningsmiljöer och anmälningarna i några högt rankade tidskrifter. Därvid förlorar man det stora kretsloppet ur sikte: receptionen i mindre prestigeladdade miljöer och tidskrifter, liksom alla de fall när författare nämns "i förbigående" och alla de mer eller mindre stereotypa hänvisningar som inte bygger på förstahandskännedom utan cirkulerar som ett slags växelmynt i referenslistorna och efter hand kommer att bestämma hur författarskapet tolkas och värderas. Det stora kretsloppet är av centralt intresse om vi vill veta hur ett författarskap faktiskt används.

Här kommer bibliometriska tekniker väl till pass. Sökningar i stora databaser kan ge information som knappast vore praktiskt åtkomlig på annat sätt. De iakttagelser om den anglosaxiska Bourdieu-receptionen som nu skall redovisas skall uppfattas som fingervisningar om samband som vore värda ett studium med mindre grova metoder. Fördelen med de redskap vilkas användning vi skall se prov på är att de skänker en första överblick över ett brett textmaterial. Så är exempelvis cociteringsanalyser användbara redskap i arbetet med att spåra upp relationer mellan positioner inom de vetenskapliga fälten. Vi skall här koncentrera oss på ett enda objekt, Bourdieu-receptionen i USA, men till verkligt stor nytta kan bibliometriska tekniker bli i komparativa undersökningar: jämförelser mellan receptionen av skilda författare, i skilda länder, inom skilda discipliner, under skilda perioder.

3.3 Bourdieu i USA[57]

En genomförd sociologisk receptionsundersökning skulle förutsätta rejäla studier av de fält där mottagandet äger rum. Här har vi inga sådana ambitioner. I stället skall vi pröva en genväg, ett enkelt sätt att åtminstone teckna konturerna av Bourdieu-receptionen bland nordamerikanska sociologer. Med hjälp av

[57] Detta avsnitt är en reviderad version av Olle Perssons och min artikel "Bourdieu i USA" i *Sociologisk Forskning*, nr 4 1989. Bland annat har några diagram och tekniska upplysningar om undersökningsprocedurerna strukits.

bibliometriska tekniker[58] skall vi ur en av de stora samhällsvetenskapliga databaserna hämta grova svar på frågor som: När blev Bourdieus sociologi på allvar synlig inom de anglosaxiska samhällsvetenskapliga fälten? Kan den anglosaxiska receptionen behandlas i klump eller skiljer sig den brittiska från den nordamerikanska? Vilka av Bourdieus arbeten har anförts oftast, vid vilka tidpunkter, i vilka tidskrifter, inom vilka discipliner? I vilket "sällskap" hamnar han, det vill säga hur kombineras hänvisningar till Bourdieu med hänvisningar till andra författare?

För att finna svar på dessa frågor och därmed teckna en översiktlig bild av Bourdieu-receptionen inom särskilt det nordamerikanska sociologifältet genomförde jag i samarbete med Olle Persson, verksam vid Inforsk, Umeå universitet, i början av 1989 en serie sökningar i databasen Social Scisearch.

Även om grova kvantitativa tekniker som de bibliometriska knappast ensamma kan förklara någonting, hjälper de oss att få ögonen på förhållanden som vore värda att studeras mer närgånget med andra metoder. Bibliometriska tekniker skänker en första överblick över stora textmassor som knappast skulle kunna hanteras på annat sätt. De erbjuder därmed ett komplement till mer inträngande receptionsstudier som - eftersom materialet ofta är smalt, kanske ett urval recensioner och några tongivande tänkares reaktioner på ett författarskap - brukar bygga på mer eller mindre väl underbyggda förhandsantaganden om att vissa mottagare är viktigare än andra. Framför allt kan kvantitativa tekniker i stil med dem vi nu skall pröva erbjuda ledtrådar för ett studium av receptionens sociala betingelser: vilka är "mottagarna", hur är de mottagande fälten strukturerade (polariteteter, dominansförhållanden), hur har författarskapet faktiskt använts, inte bara "tagits emot"?

Databasen Social Scisearch[59] innehåller information om samhälls- och

[58] Med bibliometri avses ett kvantitativt studium av litteraturens sammansättning och förändring. Ett välbekant och ofta kritiserat bruk av bibliometriska tekniker är när man räknar antal publikationer eller referenser för att värdera en forskningsmiljös eller en forskares produktivitet, anseende och internationella genomslag. En annan användning är kartläggningar av bibliotekens bestånd och förvärv.

[59] Databasen Social Scisearch bygger på den tryckta bibliografin *Social Science Citation Index* (SSCI), som förtecknar artiklar ur cirka 1 500 samhälls- och beteendevetenskapliga tidskrifter. Dessutom tillförs databasen information om ytterligare artiklar av samhällsvetenskaplig relevans från *Science Citation Index* (SCI). Den uppdateras varannan vecka och är tillgänglig online, vilket är en förutsättning för undersökningar av det slag som här redovisas. Eftersom man experimenterar med många sökstrategier krävs en interaktiv förbindelse med databasen, det duger inte att "beställa en körning". För vetenskapssociologin öppnar den förbättrade kommunikationstekniken nya möjligheter till arbete i stora bibliografiska databaser. Visserligen är databaser i stil med Social Scisearch inte konstruerade med tanke på vetenskapssociologins behov. Deras primära ändamål är att sälja litteraturreferenser, ett förhållande som för vetenskapssociologen innebär ekonomiska fördelar: så länge man nöjer sig med att spåra kvantitativa samband i materialet och avstår

beteendevetenskapliga tidskriftsartiklar publicerade från och med 1972. Det är en bibliografisk databas. Den innehåller följaktligen inte själva artiklarna men väl annan information som kan användas i receptionsstudier.[60] Av särskilt intresse är de fullständiga listorna över de i artiklarna förekommande litteraturreferenserna. Som många andra stora online-databaser representerar den i alla avseenden en nordamerikansk utkikspunkt.[61] Urvalet tidskrifter från icke-anglosaxiska länder är begränsat och de som trots allt finns med synes i många fall vara knutna till den anglosaxiska inflytandesfären. Eftersom vi här råkar vara intresserade av den anglosaxiska receptionen är denna begränsning ingen nackdel.

3.3.1 Bourdieu-referenser i hela databasen

De uppgifter som närmast skall presenteras gäller den information som databasen innehöll i februari 1989. Databasen innehåller sammantaget, det vill säga för hela perioden 1972-1988, drygt 2 200 artiklar där Bourdieus arbeten figurerar bland referenserna. Låt oss se hur dessa artiklar fördelar sig över åren och vilka av Bourdieus arbeten man hänvisat till.

Antalet artiklar som hänvisar till Bourdieu har ökat stadigt[62] i stort sett varje år under hela perioden, mot slutet kan vi räkna till ungefär 200 årligen. Därav utgjorde inledningsvis de engelskspråkiga artiklarna en blygsam andel som stadigt vuxit och nu utgör lejonparten. Antalet artiklar från andra språkområden har varit jämförelsevis konstant genom åren.

En jämförelse mellan artiklar skrivna av nordamerikanska och brittiska författare[63] visar att den nyss konstaterade tillväxten av antalet engelskspråkiga

från att ladda ned de fullständiga referenserna är kostnaderna relativt blygsamma.

[60] Social Scisearch ger besked om varje artikels rubrik och det språk den är skriven på, författarens namn och hemvist, tidskriftens namn, volym, publiceringsår och nummer, sidangivelse, tidskriftens ämnesområde samt slutligen (ofta i närmast stenografisk förkortning) en lista över samtliga i artikeln förekommande litteraturreferenser.

[61] Anglosaxiska och i synnerhet nordamerikanska tidskrifter och skribenter dominerar stort i Social Scisearch. År 1985 bevakades 867 tidskrifter utgivna i USA, 242 från England, 49 från Västtyskland och 26 från Frankrike. Under perioden 1972-1988 svarade författare med hemvist i USA för 920 000 artiklar och författare från England, Skottland och Wales för drygt 170 000, medan västtyska och franska författare bidrog med 40 000 respektive 22 000 artiklar. Ställd inför sådana siffror har en europé anledning att bli upprörd när antalet citat i en eller annan amerikansk databas används som måttstock för bedömningen av en forskares eller en forskningsmiljös "internationella" genomslag.

[62] Vi kan notera en något brantare stegring mellan åren 1978 och 1981, en viss nedgång mellan 1981 och 1982 och därefter en ny uppgång. Uppgifterna för de allra sista åren är osäkra eftersom de matas in i databasen med viss fördröjning.

[63] Den information vi har tillgång till gäller artikelförfattarnas adresser, som regel lärosäten;

artiklar kan skrivas på de förstnämndas konto. Antalet artiklar författade av nordamerikaner är nämligen ganska jämnt stigande från en mycket blygsam nivå vid sjuttiotalets mitt fram till höga årliga siffror under senare hälften av åttiotalet. Antalet artiklar författade av britter stiger brant under året 1978 - förmodligen en följd av publiceringen året innan av en engelsk version av *Esquisse d'une théorie de la pratique* och en engelsk översättning av *La reproduction* - och når sin kulmen redan åren kring 1980 (härtill bidrog sannolikt även att den engelska tidskriften *Media, Culture and Society* 1980 lät publicera och kommentera några utdrag ur *La distinction*), varefter det årliga antalet minskar, för att mot slutet av åttiotalet åter närma sig samma nivå som i decenniets början.

Det tycks således som om Bourdieus stora genombrott skedde senare i USA än i England.

Förmodligen skulle ett närmare studium visa att det är förenklat att tala om den amerikanska Bourdieu-receptionen i singularis. Ett brett författarskap som detta inbjuder till olika läsarter och användningar. Ett intryck, som inte skall ledas i bevis här, är att amerikanska antropologer inledningsvis framför allt fäste sig vid Bourdieus algeriska studier i *Outline...*, 1977, samt den engelskspråkiga uppsatsen om det kabyliska huset i samlingsverket *Honour and Shame*, 1970, att pedagoger och utbildningsforskare lärde känna honom som en av bidragsgivarna till Michael Youngs inflytelserika antologi *Knowledge and Control*, 1971, och som Jean-Claude Passerons parhäst vid författandet av *La reproduction*, samt att sociologer först mötte *Outline* och *Reproduction* men så småningom kom att betrakta *La distinction* som Bourdieus huvudarbete.

Vilka av Bourdieus arbeten förekommer oftast i referenslistorna? Framför allt arbeten som utkommit under sjuttiotalet.[64] Särskilt märkbart är att de brittiska och i synnerhet de nordamerikanska författarna i mycket stor utsträckning hänvisar till arbeten som publicerats 1977, året för de två nyss nämnda engelskspråkiga utgåvorna *Outline* och *Reproduction*.

I hela databasen toppas listan över Bourdieus refererade arbeten av *La reproduction*[65] (i original eller översättning), följd av *Esquisse*[66] (den franska eller engelska versionen) och *La distinction*[67].

Social Scisearch kategoriserar tidskrifterna efter ämnesområden. Vi kan därmed erhålla en grov uppfattning om hur de artiklar, i allt drygt 2 200, som hänvisar till Bourdieu fördelar sig på olika slag av tidskrifter. De tidskrifter som klassificeras som sociologiska har innehållit bortåt 700 artiklar med referenser till Bourdieu. Motsvarande siffra för pedagogiska tidskrifter (dvs. kategorin "education and educational research") har varit ungefär 350, för antropologiska drygt 200 och för filosofiska cirka 35. Om vi sätter dessa siffror i relation till de olika kategoriernas omfattning i hela databasen[68] finner vi att artiklar som hänvisar till Bourdieu är överrepresenterade inom kategorin sociologiska tidskrifter.

Vi kan också inom varje tidskriftskategori för sig betrakta artiklarnas fördelning över tid. I de sociologiska tidskrifterna inträffade den stora ökningen av antalet artiklar som refererar till Bourdieu jämförelsevis sent, under senare hälften av åttiotalet (*La distinction* utgavs som nämnts i engelsk översättning år 1984). I de antropologiska tidskrifterna finner vi ungefär samma utveckling, dock med något års försprång; ett första maximum uppnås året 1980, vilket kan ha samband med att en engelsk version av *Esquisse* publicerats 1977. I de pedagogiska tidskrifterna skedde ett uppsving under ett par år kring 1980, förmodligen på grund av att *La reproduction* utkommit i engelsk översättning 1977, varefter intresset mattades men tog ny fart från mitten av 80-talet.

3.3.2 Bourdieu och hans sällskap i nordamerikansk sociologi

Som vi sett tycks det finnas skillnader mellan den brittiska och den nordamerikanska Bourdieu-receptionen och mellan sociologiska och övriga

---

det är således fråga om "professionell" hemvist, inte nödvändigtvis nationalitet. Med brittiska författare avses här de med professionell hemvist i England, Skottland eller Wales, med nordamerikanska de med professionell hemvist i USA.

[64] Vi finner cirka 1 750 hänvisningar till arbeten från sjuttiotalet, att jämföras med ett tiotal hänvisningar till arbeten från femtiotalet och närmare 400 hänvisningar vardera till arbeten från sextiotalet och åttiotalet. Dessa siffror och de som närmast följer skall uppfattas som indikationer. Det är omöjligt att ange exakta frekvenser eftersom titlarna och årtalen i databasen anges på mångahanda vis, inte sällan uppenbart felaktigt. Det spelar dock här mindre roll, eftersom syftet är att finna grova mått på hur referenserna till Bourdieus verk fördelar sig i olika avseenden.

[65] Vi finner för perioden 1975-1987 totalt bortåt 600 referenser till *La reproduction* (1970), varav cirka 200 till det franska originalet, ingen referens till den italienska översättningen från 1972, 5 till den portugisiska översättningen från 1975, 2 till den spanska översättningen från 1977 och minst 330 till den engelska översättningen från 1977.

[66] Drygt 130 referenser till den franska utgåvan, 26 till den tyska översättningen från 1976 och drygt 330 till den engelska versionen *Outline of a Theory of practice* från 1977, det vill säga sammantaget närmare 500 referenser.

[67] Drygt 160 referenser till de franska utgåvorna av *La distinction* (1979 och 1980), cirka 25 till den tyska översättningen (1982), ingen referens till den italienska översättningen (1983) och cirka 70 till den engelska översättningen (1984), vartill kommer 15 referenser till de utdrag ur *La distinction* som publicerades i *Media, Culture and Society* 1980. Vi är därmed uppe i cirka 250 referenser.

[68] Kategorin "sociologi" omfattar totalt drygt 74 000 artiklar, "pedagogik" nära 150 000, "antropologi" nära 50 000 och "filosofi" cirka 40 000. Kategoriseringen innebär vissa överlappningar, det finns tidskrifter som räknas till flera ämnesområden.

tidskrifter. Det är således motiverat att specialstudera en delmängd av de artiklar i Social Scisearch som innehåller referenser till Bourdieu, förslagsvis samtliga artiklar som utgör "genuine articles" (varmed recensioner, redaktionell text m.m. exkluderas), som publicerats i sociologiska tidskrifter och vars författare har sin professionella hemvist i USA.

Det är vid denna delmängd, sammantaget 113 artiklar, vi fortsättningsvis skall uppehålla oss. Sökningarna genomfördes i mars 1989.

Ungefär hälften av artiklarna har publicerats i *American Journal of Sociology*, *American Sociological Review*, *Social Problems*, *Sociology of Education* eller *Theory and Society*. I var och en av dessa tidskrifter finner vi minst tio som hänvisar till Bourdieu. Övriga artiklar är spridda i ett trettiotal andra sociologiska tidskrifter. Från sjuttiotalet finns bara ett par per år, det stora antalet härrör från åttiotalet. De flitigaste artikelförfattarna (inklusive medförfattarskap) är Paul DiMaggio och Michael Useem med sex respektive fem artiklar.

Det i särklass oftast citerade arbetet av Bourdieu är *La reproduction* (47 referenser, med få undantag till den engelska översättningen), följt av *Outline of a Theory of Practice* (24 referenser, vartill bör läggas 2 referenser till den franska versionen *Esquisse*) och *La distinction* (5 referenser till det franska originalet och 15 till den engelska översättningen).

Tabell 1. Cociteringar

Cociterad författare	Antal hänvisningar
Gouldner, A.W. (A.)	113
Collins, R.	66
DiMaggio, P.	53
Weber, M.	52
Bowles, S.	38
Durkheim, É.	34
Parsons, T.	31
Giddens, A.	29
Merton, R.K. (R.)	28
Sewell, W.H. (W.)	27
Habermas, J.	26
Jencks, C.	25
Karabel, J.	25
Marx, K.	25
Blau, P. (P.M.)	24
Bernstein, B.	24
Goffman, E.	23
Meyer, J. (J.W.)	23
Coleman, J.S. (J.)	23
Berger, P.L. (P.)	20
Mills, C.W. (C.)	19
Touraine, A.	19
Wright, E.O.	19
Useem, M.	19
Cicourel, A.V. (A.)	17

En effektiv teknik för att åstadkomma en första överblick över de sammanhang i vilka Bourdieus författarskap placeras när det mottages av amerikanska artikelförfattare är studiet av cociteringar. Att två författare cociteras innebär att båda figurerar bland referenserna i en och samma artikel.

Tabell 1 upptar de författare som förutom Bourdieu oftast figurerar i artiklarnas referenslistor (en och samma artikel kan innehålla referenser till flera verk av en och samma författare). En sådan lista ger en första grov bild av det "sällskap" i vilket Bourdieu hamnat när han använts av amerikanska artikelförfattare. Självciteringar är inkluderade.

Det tycks - föga förvånande - som om Bourdieu framför allt relaterats till pågående anglosaxiska och i synnerhet nordamerikanska diskussioner.

Visserligen förekommer även fransmän, men de franskspråkiga författare som bestås med flest referenser är de som haft betydelse i den nordamerikanska diskussionen. Bland de första tjugo namnen finns bara en fransman, Émile Durkheim (det mest frekvent citerade arbetet är den engelska översättningen av "Les formes élémentaires de la vie religieuse"). Längre ned på listan - ej återgiven i tabell 1 - finner vi fler namn: antropologen Claude Lévi-Strauss (17 referenser); filosoferna Louis Althusser (16), Jacques Derrida (11), Roland Barthes (10), Michel Foucault (10), André Gorz (9), Jean-Paul Sartre (7), Maurice Godelier (5), Henri Lefebvre (4), Gilles Deleuze (3) och Maurice Merleau-Ponty (2); sociologerna Alain Touraine (19), Raymond Boudon (12), Michel Crozier (8), Nicos Poulantzas (8), Jean Baudrillard (6), Serge Mallet (5), Christian Baudelot (4), Maurice Halbwachs (4), Daniel Bertaux (3), Philippe Besnard (3), François Bourricaud (3), Jacques Donzelot (3), Georges Friedmann (3), George Gurvitch (2) och Jean René Tréanton (2); psykologen Jean Piaget (5); mytforskaren Mircea Eliade (4); samt lingvisten Ferdinand de Saussure och litteratursociologerna Lucien Goldmann och Robert Escarpit med 2 referenser vardera.[69]

[69] Dessa siffror skall inte övertolkas. Åtskilliga av referenserna förkommer i artiklar vars författare har franska förhållanden som specialitet, och få bland namnen representerar självklara referenspunkter. Ändå är det av intresse att notera vilka namn som förekommer ovanligt ofta och vilka som saknas. Vi kan här göra en iakttagelse som vore värd att prövas i mer omfattande undersökningar. De amerikanska författare som cociteras mest frekvent med Bourdieu är med få undantag sociologer. De engelska författarna är spridda på fler discipliner, men det rör sig fortfarande om samhällsvetenskapliga kärndiscipliner: sociologerna Anthony Giddens (29 referenser), William H. Sewell (27), Basil Bernstein (24) och Paul Willis (16), historikern E. P. Thompson (17), antropologen Mary Douglas (15) med flera. De franska författarna representerar, som framgår av uppräkningen ovan, ett bredare spektrum, med tyngdpunkt i filosofin (tillfogas bör, att flertalet av de nämnda franska sociologerna har en filosofisk skolning). Detta förhållande säger något om den franska filosofins starka ställning (och om dess renommé i USA), men illustrerar kanske också ett mer generellt fenomen. Inom sin egen kulturkrets är forskare förmodligen framför allt

Dessutom förekommer ett antal referenser till Bourdieus medarbetare och lärjungar. Till Luc Boltanski som försteförfattare finns 5 referenser, till Victor Karady och Sylvian Maresca 4 referenser vardera, till Claude Grignon, Louis Pinto och Michaël Pollack 2 referenser vardera, samt en referens vardera till Charles Suaud, Jean-Claude Chamboredon, Patrick Champagne, Christophe Charle, Monique de Saint Martin och Jean-Louis Fabiani. Det låter kanske inte så litet, men vid närmare påseende återfinns med ett par undantag samtliga dessa referenser i tre artiklar som berör specifika franska förhållanden[70]. Huvudintrycket är att nordamerikaner knappast uppfattat den bourdieuska sociologin som ett kollektivt företag.

I fråga om de tidiga durkheimianerna finns, utöver de 34 referenserna till mästaren själv jämte 4 referenser till Maurice Halbwachs och en referens till Lucien Lévy-Bruhl, inga alls till Marcel Mauss, François Simiand eller de övriga vilkas mantel Bourdieu kan sägas ha axlat.

Vad gäller företrädare för den franska historiska epistemologin finner vi referenser till Michel Foucault och Louis Althusser men ingen enda till de närmaste föregångarna Gaston Bachelard, Alexandre Koyré, Jean Cavaillès, Georges Canguilhem med flera, vilket möjligen illustrerar att den kunskapsteoretiska aspekten av Bourdieus författarskap inte tilldragit sig något större intresse. Till Ernst Cassirer finns två referenser.

Så långt om de franska referenserna. Samtida nordamerikanska sociologer är väl representerade. Listan toppas av Alvin Gouldner med 113 referenser (varav dock merparten återfinns i ett fåtal artiklar[71]), följd av Randall Collins med 66 referenser. Till dessa tongivade samtida amerikanska sociologer med teoretiska ambitioner sällar sig engelsmannen Anthony Giddens på åttonde plats med 29 referenser.

Att Paul DiMaggio är så högt placerad, på tredje plats med 53 referenser, förklaras delvis av att 20 av dessa är självreferenser. Michael Useems placering beror i än högre grad på antalet självreferenser (13).

Listan i tabell 1 innehåller åtskilliga amerikanska och engelska namn som haft

tvingade att förhålla sig till kolleger, konkurrenter och klassiker inom den egna disciplinen, kanske till och med inom den egna subdisciplinen. Ju längre bort man blickar, desto mer möjligt och legitimt är det att använda hänvisningar till representanter för andra, gärna mer ansedda, discipliner.

[70] Nämligen Lemerts artikel om fransk sociologi i *Theory and Society*, vol. 10, no. 5, 1981, Wacquants artikel om Bourdieu och analysen av franska bönder i *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, vol. 23, no. 1, 1987 samt Lamonts diskussion av de sociala villkoren för Derridas succé i *American Journal of Sociology*, vol. 93, no. 3, 1987.

[71] 93 av de 113 referenserna till Gouldner återfinns i fem artiklar (9 självreferenser i Gouldners egen artikel i *Theory and Society*, vol. 6, no. 2, 1978; 7, 7 och 34 referenser i tre artiklar som behandlar Gouldner i dennes egen tidskrift *Theory and Society*, vol. 11, no. 6, 1982; 36 referenser i en artikel om Gouldner i *Sociological Inquery*, vol. 54, no. 3, 1984.

betydelse för utbildningsforskningen: Samuel Bowles på femte plats med 38 referenser (varav 25 till Bowles' och Gintis' *Schooling in Capitalist America*, 1976), William H. Sewell på tionde plats med 27 referenser, Christopher Jencks och Jerome Karabel på delad tolfteplats med 25 referenser, och på delad trettondeplats Basil Bernstein och Peter M. Blau med 24 referenser vardera. Längre ned på listan (ej återgiven här) återfinns ytterligare en lång rad amerikaner som gjort sig bemärkta inom utbildningsforskningen, varav åtskilliga - Michael B. Katz (12 referenser), Martin Carnoy (9), Herbert Gintis (6) - hade betydelse för de strömningar som etiketterades "the new sociology of education". Den ende icke-anglosaxiske utbildningsforskare som begåvats med ett nämnvärt antal referenser är Bourdieus rival Raymond Boudon (12).

Några av de tyska och franska ursociologerna återfinns högt upp på listan: Max Weber på fjärde plats med 52 referenser och Durkheim på sjätte plats med 34 referenser. Längre ned finner vi Marx (25 referenser) och Simmel (12). Bland amerikanska klassiker finner vi Parsons på sjunde plats (31 referenser), Merton på nionde plats (28) och längre ned på listan C. Wright Mills (19), Thorstein Veblen (15), George Herbert Mead (13) och Pitirim Sorokin (11).

Studiet av cociteringar, det vill säga Bourdieus "sällskap" i referenslistorna, ger således några indikationer på hur han placerats i förhållande till positioner inom det nordamerikanska sociologifältet. Cociteringstekniken kan varieras, exempelvis genom olika slag av viktningsförfaranden. I tabell 1 hamnar Karl Marx och Jerome Karabel på samma nivå. Eftersom databasen innehåller niotusen större artiklar som hänvisar till Marx och några hundra som hänvisar till Karabel kan vi säga att den sistnämndes författarskap i en eller annan mening är "hårdare knutet" till Bourdieus. Denna knytning behöver inte innebära något kausalsamband eller ens att författarskapen som sådana har särskilt mycket med varandra att göra. "Bourdieu-anknytningen" indikerar bara att det inom det nordamerikanska sociologifältet existerar förbindelser mellan bilden av Karabel och bilden av Bourdieu eller mellan de symboliska användningarna av de två författarskapen.

I tabell 2 anges för varje författarnamn det antal artiklar (av typen "genuine articles") i hela databasen som hänvisar till författaren i fråga. I nästa kolumn anges den delmängd av dessa artiklar som även hänvisar till Bourdieu och som är skrivna av amerikaner och publicerade i sociologiska tidskrifter. Denna kolumn representerar således de 113 artiklar som vi nyss uppehöll oss vid. Genom att dividera det förstnämnda talet med det sistnämnda erhåller vi så i sista kolumnen ett mått på "Bourdieu-anknytning". Uppgifterna är hämtade online i mars 1989.

Tabell 2 skall läsas så här: I databasen finns 140 artiklar som hänvisar till

Tabell 2. Antal artiklar som hänvisar till resp. författare

	I samtliga tidskrifter	Därav artiklar i sociologiska tidskrifter, skrivna av amerikaner och hänvisande till Bourdieu	"Bourdieu-anknytning" (procent)
DiMaggio, P.	140	27	19,3
Griffin, L.J.	100	8	8,0
Karabel, J.	274	19	6,9
Collins, R.	838	38	4,5
Baltzell, E.D.	156	6	3,8
Useem, M.	254	9	3,5
Willis, P.E. (P.)	453	12	2,6
Kerckhoff, A.C. (A.)	491	10	2,0
Parkin, F.	640	13	2,0
Domhoff, G.W.	369	7	1,9
Touraine, A.	650	12	1,8
Alexander, K.L. (K.)	498	9	1,8
Wright, E.O.	756	13	1,7
Berg, I.	616	10	1,6
Mehan, H.	435	7	1,6
Bowles, S.	1739	27	1,5
Veblen, T.	937	14	1,5
Rist, R.C.	478	7	1,5
Giddens, A.	1570	20	1,3
Sewell, W.H. (W.)	1189	15	1.3
Meyer, J.W. (J.)	1275	16	1,3
Peterson, R.A. (R.)	640	8	1,2
Cicourel, A.V. (A.)	1131	13	1,1
Althusser, L.	1155	13	1,1
Treiman, D.J. (D.)	813	9	1,1
Barthes, R.	723	8	1,1
Bernstein, B.	1662	18	1,1
Bendix, R.	1212	13	1,1
Boudon, R.	653	7	1,1
Sorokin, P.A. (P.)	946	10	1,1

Paul DiMaggio, bland vilka 27 (19,3 procent) är skrivna av amerikaner, publicerade i sociologiska tidskrifter och innehållande hänvisningar till Bourdieu. Vi har enbart tagit med de namn som uppvisar den starkaste "Bourdieu-anknytningen" (över 1 procent).

Listan toppas av DiMaggio, Griffin, Karabel och Collins. Dessa namn förefaller med andra ord vara hårdast knutna till sammanhang inom det amerikanska sociologifältet där referenser till Bourdieu varit vanliga.

Högst placerad bland amerikanska klassiker är Veblen med 1,5 procent, att jämföras med blott en tredjedels procent vardera för Parsons och Merton. Den europeiska sociologins klassiker hamnar längre ned på listan: bland samtliga artiklar som hänvisar till Weber, Simmel och Durkheim återfinns i alla tre fallen blott en halv procent i vår delmängd. Marx är mycket lågt placerad (0,1 procent).

Bland med Bourdieu samtida franska forskare uppvisar Touraine den starkaste "Bourdieu-anknytningen", 1,8 procent, följd av Althusser, Barthes och Boudon, alla strax över 1 procent. Derrida, Foucault och Lévi-Strauss kommer längre ned på listan med 0,7, 0,4 respektive 0,3 procent.

3.3.3 Ett cociteringsrum

Låt oss till sist konstruera ett mer omfattande cociteringsrum. Hittills har vi uppehållit oss vid frågan om hur ofta referenser till Bourdieu förekommer i par med referenser till andra författare. Nu skall vi ta hänsyn till samtliga cociteringsrelationer mellan ett urval författare. Vi väljer de tjugo författare som förekommer i de flesta bland våra 113 artiklar. Matrisen i tabell 3 skall läsas så att 38 av artiklarna innehåller referenser till både Bourdieu och Randall Collins, 19 av artiklarna innehåller referenser till både Randall Collins och Max Weber etc.

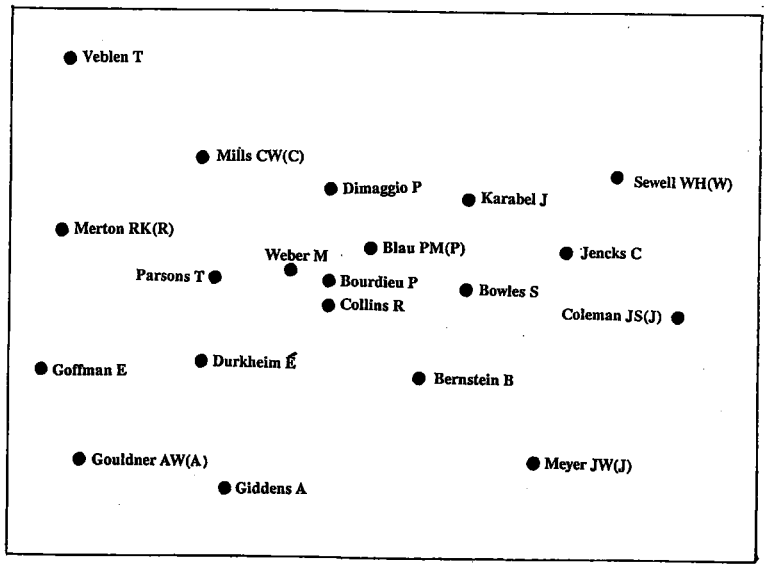
Det är svårt att få en överblick över en matris av det slag som återges i tabell 3. Därför kan det vara behändigt att konstruera ett tvådimensionellt rum, där avståndet mellan två författare är ett mått på hur ofta de förekommer tillsammans. Diagrammet härintill är konstruerat med hjälp av ett MDS-program som låter avvikelsen från en tänkt slumpmässig fördelning representeras av avstånd. Författare som ofta förekommer som referenser i samma artikel är placerade nära varandra.

Mest påfallande är att östra halvan av rummet tycks representera ett eget subfält. Här återfinns namn som samtliga haft betydelse för de senaste decenniernas anglosaxiska utbildningsforskning och utbildningsdebatt: Peter M. Blau, Samuel Bowles, Basil Bernstein, James Coleman, Christopher Jencks,

Tabell 3. Cociteringsmatris

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1 Bourdieu, P.																			
2 Collins, R.	38																		
3 Weber, M.	32	19																	
4 DiMaggio, P.	27	13	10																
5 Bowles, S.	27	12	7	8															
6 Parsons, T.	22	10	12	7	4														
7 Blau, P.M. (P.)	21	10	12	6	7	7													
8 Giddens, A.	20	8	6	3	4	9	3												
9 Karabel, J.	19	11	9	7	11	3	5	3											
10 Durkheim, É	19	9	9	3	4	7	6	5	2										
11 Bernstein, B.	18	10	5	8	8	3	4	3	5	4									
12 Jencks, C.	18	11	8	7	10	3	5	1	9	1	5								
13 Gouldner, A W (A)	18	9	6	2	2	5	2	7	2	4	5	1							
14 Merton, R.K. (R.)	18	6	5	3	3	8	5	3	2	6	3	1	5						
15 Meyer, J.W. (J.)	16	7	4	2	7	4	4	3	4	2	5	4	2	3					
16 Mills, C.W. (C.)	16	9	10	5	4	6	5	2	5	3	3	2	5	5	1				
17 Goffman, E.	16	11	8	6	1	4	4	4	2	5	2	2	6	3	3	3			
18 Sewell, W.H. (W.)	15	7	8	4	6	2	7	1	6	2	4	8	0	0	5	1	3		
19 Coleman, J.S. (J.)	15	6	3	4	10	4	3	2	5	3	4	7	0	1	3	0	1	5	
20 Veblen, T.	14	6	4	9	2	4	4	1	3	5	3	0	3	5	1	3	2	0	0

Diagram. Cociteringsrum

Jerome Karabel, William H. Sewell och John W. Meyer.

I centrum finner vi dels de europeiska klassikerna Max Weber och Durkheim, dels de nutida amerikanska sociologerna Randall Collins och Paul DiMaggio. De två amerikanerna har skrivit en hel del om Bourdieu, och den sistnämndes konstsociologiska analyser är starkt Bourdieuinspirerade.

I diagrammets nordvästra del återfinner vi några av den amerikanska sociologins klassiker: Talcott Parsons, Robert K. Merton, C. Wright Mills, Thorstein Veblen.

I det sydvästra hörnet samlas samtida tongivande hèterodoxa anglosaxiska sociologer vars arbete på olika sätt kan sättas i förbindelse med Bourdieus: Alvin Gouldner, Anthony Giddens och Erving Goffman.

Ett diagram som detta bör givetvis tolkas med stor försiktighet. Redan den tvådimensionella representationen innebär en deformerad bild av den väv av cociteringsrelationer som återfinns i tabell 3 (vi har även experimenterat med tredimensionella rum, som dock inte var till någon större hjälp vid tolkningen). Dessutom måste givetvis kvantitativa samband av detta slag kompletteras med annan information. Men vi kan formulera några hypoteser som vore värda att prövas med hjälp av ett rikare material.

Först och främst: ett studium av Bourdieu-receptionen inom det nordamerikanska sociologifältet bör förmodligen ta hänsyn till att den utbildningssociologiska diskussionen i någon mån försiggått isolerad från den övriga sociologiska diskussionen - eller med ett mindre värdeladdat ordval: utbildningssociologin besitter en viss grad av autonomi. Åtminstone tyder tudelningen av rummet i diagrammet på att utbildningssociologin måhända bör underkastas en separat analys, som ett delvis autonomt delfält (motsvarande östra hälften av diagrammet).

Vidare kanske studiet av receptionen inom det vidare sociologifältet (motsvarande diagrammets västra hälft) bör ta hänsyn till två slag av diskussionssammanhang. För det första kunde det vara fruktbart att relatera Bourdieu-receptionen till striderna om arvet från sociologins klassiker. Här antyder diagrammet att det möjligen kan existera ett system av positioner: investeringar i sätt att förhålla sig till Weber och Durkheim, till Parsons och Merton, samt till de ur ett amerikanskt perspektiv mer heterodoxa Mills och Veblen. För det andra antyder placeringen av Giddens, Gouldner och Goffman i sydvästra hörnet att hänvisningar till Bourdieu kan ha tjänat som vapen i de strider som utlösts av de senaste decenniernas tongivande anglosaxiska utmaningar mot den dittills förhärskande amerikanska empiristiska sociologin.

3.4 Bourdieu som "teoretiker"

Även om det här redovisade materialet är magert ger det anledning till några reflexioner och hypoteser om den anglosaxiska och i synnerhet den nordamerikanska Bourdieu-receptionen.

Mest påfallande är kanske att den empiriska grunden för Bourdieus sociologi av allt att döma hamnat i skymundan. Sextiotalets empiriska pionjärarbeten anförs sällan. Att den bourdieuska sociologin, särskilt om alla medarbetares och lärjungarnas insatser inkluderas, utgör ett synnerligen omfattande och mångsidigt empiriskt företag märks knappast i den amerikanska receptionen.

Språkbarriären har förstås spelat in, i kombination med förhållandet att det kanske ligger närmare till hands att översätta teoretiska och syntetiska arbeten. I vår delmängd, artiklar författade av amerikaner och publicerade i sociologiska tidskrifter, gällde de flesta referenserna *La reproduction*, ungefär hälften så många *Outline of a Theory of Practice* och ytterligare något färre *La distinction*, tre syntetiska arbeten som vart och ett bygger på ett antal empiriska studier.

Att språkbarriären och översättningarnas rytm inte är hela förklaringen till att den empiriska sidan av Bourdieus författarskap varit mindre synlig från nordamerikansk horisont framgår av en jämförelse mellan referenserna till Bourdieus och Passerons två utbildningssociologiska arbeten *Les héritiers* (1964) och *La reproduction* (1970). Båda böckerna är sedan slutet av sjuttiotalet tillgängliga i engelsk översättning (1979 respektive 1977). I Frankrike lade den förstnämnda grunden till Bourdieus ryktbarhet och fick avsevärd betydelse inom det sena sextiotalets radikala studentrörelse. I USA tycks i stället *La reproduction* - som på grund av den första fjärdedelens axiomatiska framställning kan betraktas som det minst empiriska arbetet i Bourdieus författarskap - ha varit den bok som mer än någon annan präglat bilden av Bourdieu. I vårt material (de 113 artiklarna) förekommer *La reproduction* (originalet eller översättningen) i 47 av artiklarna, att jämföras med 11 artiklar som hänvisar till *Les héritiers* eller den engelska översättningen *The Inheritors*.

En bidragande orsak till denna reception, som renodlade den "teoretiska" eller snarare abstrakta eller formalistiska sidan av Bourdieus sociologi - minst av allt representativ för hans (och inte heller för Passerons) författarskap i dess helhet - torde ha varit att utgivningen av de första engelskspråkiga Bourdieu-utgåvorna sammanföll med den tidpunkt då den i USA jämförelsevis senkomna importen av althusserianismen kulminerade. Bourdieu, som för egen del hade föga till övers för "materialister utan material" och på hemmaplan sedan sextiotalet befunnit sig i krig med de franska strukturmarxisterna, framstod för en anglosaxisk publik som en teoribyggare som formulerar generella teser om skolan som sorteringsverk. Därmed kunde han inlemmas i samtida strömningar

som "the new sociology of education" och spelas ut mot den empirism och de samhällsingenjörsambitioner som dittills dominerat efterkrigstidens amerikanska sociologi. Konsekvensen var inte bara att Bourdieus och hans medarbetares empiriska insatser försvann ur sikte. Hans "teori" är av den naturen att dess egenart lätt går förlorad om begreppen rycks loss ur den forskningspraktik i vilken de utvecklats. Tilläggas bör, att det i våra 113 artiklar bara finns en enda referens till *Le sens pratique* (1980), som kan betraktas som Bourdieus hittills mest betydande teoretiska (eller åtminstone kunskapsteoretiska) arbete.

Under den period då Bourdieu introducerades i USA fortgick dessutom fortfarande, i positivismkritikens spår, en annan strid, den mellan företrädare för kvantitativ och kvalitativ metod eller makro- och mikroperspektiv. Hänvisningar till Bourdieu tycks ofta ha använts som vapen i kampen mot den kvantitativa makrosociologin. Hans namn har förknippats med samtidens tongivande "kvalitativa" läger, som Cicourels och Garfinkels etnometodologi och Goffmans mikrosociologi samt den från England importerade *cultural studies*-strömningen. I listan över författare som förekommer i samma referenslistor som Bourdieu återfinns Goffman med 23 referenser och Cicourel och Garfinkel med 17 referenser vardera. Till Paul Willis finns 16 referenser (de flesta till *Learning to labour*, publicerad samma år som de två första engelskspråkiga Bourdieu-utgåvorna), och till E. P. Thompson och Raymond Williams, som brukar betraktas som "Birminghamskolans" fäder, finns 17 respektive 13 referenser. En detalj av intresse i sammanhanget är att den amerikanska klassiker som är i särklass tätast knuten till Bourdieu är Thorstein Veblen (med "tätt knuten" avses här att en jämförelsevis stor andel av de artiklar som refererar till Veblen även refererar till Bourdieu, jfr tabell 2). Med ett par undantag gäller samtliga dessa Veblenreferenser *The Theory of the Leisure Class*. I USA har Bourdieu, särskilt efter det att *La distinction* blev tillgänglig på engelska (i utdrag 1980, i sin helhet 1984), kanske ofta lästs som en fransk Veblen som serverar interiörer från överklassens salonger. Mycket tyder på att de "kvalitativa" lägren inom det amerikanska sociologifältet hämtade ammunition från Bourdieu, stick i stäv med Bourdieus egen forskningspraktik där motsättningen mellan kvalitativa och kvantitativa tekniker förlorar sin mening. Att materialet inte innehåller en enda referens till Jean-Paul Benzécri kan tyda på att Bourdieus och hans medarbetares sätt att använda korrespondensanalysen inte rönt något större intresse; det tycks över huvud taget som om Bourdieus namn knappast figurerat i samband med diskussionerna om den kvantitativa sociologins möjligheter. Ytterligare en indikation härpå är att Lazarsfelds namn bara förekommer i en enda av referenslistorna.

Vidare tycks Bourdieus namn ofta ha satts i samband med det senaste

decenniets tongivande anglosaxiska "teoretiska" utmaningar mot de första efterkrigsdecenniernas dominerande empiristiska sociologi: Amerikanerna Alvin Gouldner och Randall Collins toppar listan över de författare som citerats tillsammans med Bourdieu, och även engelsmannen Anthony Giddens är högt placerad, på åttonde plats. Förmodligen föreligger här ett slags tolkningsramar som haft sin betydelse för Bourdieu-receptionens fortsatta öden, efter den första introduktionsfasen under senare hälften av sjuttiotalet. Bourdieus arbeten har tolkats mot bakgrund av diskussionen av exempelvis Gouldners och andras teorier om de intellektuella och "den nya klassen". (Bourdieus begrepp "kulturellt kapital" har lånats av både Gouldner och Collins.) I fråga om allmänna ambitioner (strävan att överskrida motsättningarna mellan den objektivistiska och den subjektivistiska sociologin, mellan makro- och mikroperspektiv etc) finns uppenbara paralleller mellan Bourdieu, Giddens och Collins. Sådana överensstämmelser innebär dock inte att tiden, som det brukar heta, "hunnit ifatt" Bourdieus projekt. Varje projekt måste förstås utifrån sina förutsättningar.

Tag förhållandet mellan Bourdieu och Giddens som exempel. Båda har strävat efter att komma förbi den polaritet mellan subjektivism och objektivism som plågat sociologin. Sociologin har varit kluven i å ena sidan fenomenologiska och andra traditioner som lägger tonvikten vid de individuella aktörerna och deras förmåga att tolka, skapa och förändra sin värld, å andra sidan bland annat funktionalistiska och strukturalistiska traditioner (även den empiristiska *survey*-sociologin kan räknas hit) som betonar de samhälleliga bestämningarna. Denna polaritet, som ställer individ mot samhälle, mikro mot makro, det levda livet mot de objektiva livsvillkoren är, menade både Bourdieu och Giddens, vetenskapligt ofruktbar. Även deras recept på hur problemet bör hanteras är besläktat. Den sociologi de ville åstadkomma är inte av den sort som fogar makroperspektiv och mikroperspektiv och diverse mittemellanperspektiv till varandra. De föreställde sig en sammanhållen sociologi som kommer åt själva förbindelsen mellan den sociala strukturen och agenternas praktiker. För Bourdieu framstod i synnerhet habitusbegreppet som brukbart för detta syfte, och Giddens' argumentation ledde i samma riktning: visst existerar sociala system och social struktur, betonade Giddens, men sociala system är reproducerade sociala praktiker, och struktur existerar inte i något slags upphöjd avskildhet utan enbart såsom nedlagd i sådana praktiker och såsom "minnesspår" som orienterar de mänskliga agenternas beteende.[72] En rad av Giddens' begrepp - såsom de nyss nämnda "minnesspåren", eller den "rutin"

[72] Se t.ex. Giddens, 1984, p. 17.

eller "rutinisering" som ligger till grund för vardagshandlandet[73] - påminner om Bourdieus habitusbegrepp, och hans begrepp om "resurser" leder tankarna till Bourdieus kapitalbegrepp[74].

Detta betyder inte nödvändigtvis att Giddens lärt av Bourdieu.[75] Snarare än påverkan handlar det nog om att Bourdieu och Giddens mycket generellt sagt intog homologa positioner inom den franska respektive den engelska sociologin, positioner som både förutsatte och överskred strukturalismen. Strukturalismen representerade på sin tid - högkonjunkturen inträffade under sextiotalet i Frankrike och under sjuttiotalet i England - ett avståndstagande från den empirism som dominerat den första efterkrigstidens amerikanska sociologi och därifrån importerats till Europa. Strukturalismen var en, om man så vill, rationalistisk framstöt, en maning till samhällsforskarna att vägra taga "data" för givna, att börja tänka igen och att konstruera sina studieobjekt. Att empirismen hamnat i skottgluggen blev kanske framför allt synligt i samband med marxismens erövring av vetenskaplig legitimitet: begrepp som "makt" och "klass" var oförenliga med den empirism som lånade sina tankemönster från vardagstänkandet eller från administrativa kategoriseringar. När så strukturalismens glans började mattas något (från och med senare delen av sextiotalet i Frankrike och slutet av sjuttiotalet i England) öppnades utrymme för olika slag av strömningar som korrigerade strukturalismens tendens att hypostasera strukturerna och att framställa agenterna som lealösa marionetter i strukturernas garn. Strukturalisterna som krävt att forskaren skall tänka kunde nu anklagas för att ha förbisett att även forskningsobjekten tänker och handlar. Härmed skapades, även i det hörn av det sociologiska fältet där strukturalismen utgjort den stora attraktorn[76], en marknad för sociologisk teori som gör rättvisa åt subjektiviteten och subjekten. Somliga bröt med strukturalismen - inom nordamerikansk sociologi exempelvis den anmärkningsvärt starka strömning

[73] *Op. cit.*, pp. 60ff *et passim*.

[74] Till och med Giddens sätt att skilja mellan "allocative resources" och "authoritative resources" (se särskilt *op. cit.*, pp. 33 och 258) uppvisar en smula släktskap med Bourdieus åtskillnad mellan ekonomiskt och kulturellt kapital.

[75] Åtminstone hänvisade Giddens inte alls till Bourdieu i de två texter från 1976 där han, Giddens, först formulerade sin strukturationsteori (nämligen i kapitlet "The Production and Reproduction of Social Life" i *New Rules of Sociological Method*, samt i artikeln "Functionalism: Après la lutte" i tidskriften *Social Research*)

[76] I USA hade i andra hörn av det sociologiska fältet under hela sjuttiotalet ett brett spektrum av skolor - den fenomenologiska sociologi som Alfred Schütz' forna elever vid Columbia spred över landet, Västkustens etnometodologi, Goffmans mikrosociologi och olika varianter av socialpsykologiska och interaktionistiska skolor - återinfört subjektiviteten och de mellanmänskliga relationerna i sociologin och därmed utmanat den dittills dominerande formalistiska *survey*-sociologin. Här intresserar vi oss dock för strukturalismens öde.

som på senare år blåst nytt liv i teorin om det rationella valet[77]. Andra, och hit bör Bourdieu och Giddens räknas, är snarare post-strukturalister än anti-strukturalister. Samtidigt som de överskred strukturalismen genom att bereda utrymme för agenterna och deras praktiker, skrev de under på strukturalisternas kritik av det slags empirism, realism och substantialism som präglat bland annat den första efterkrigstidens dominerande amerikanska sociologi: verkligheten är inte omedelbart tillgänglig genom blotta observationen, sanningen föreligger inte fix och färdig att avtäckas i den yttre verkligheten och den individuella mänskliga subjektiviteten är ingen självtillräcklig sammanhållen substans. Strukturalismens uppgång och fall skapade på så sätt betingelser för ett nytt slag av position inom de sociologiska fälten, färdig att intas av Bourdieu i Paris och Giddens i Cambridge.

Så kan i största korthet en gemensam förutsättning för Bourdieus och Giddens' succé skisseras. Hur de själva kom fram till och utformade sina sociologier är en annan historia. Som jag skall försöka visa, har Bourdieus projekt sina rötter i durkheimianernas eller den historiska epistemologins tradition snarare än i strukturalismen i snävare mening. Giddens' projekt var minst lika mycket en uppgörelse med funktionalismen (i durkheimska, parsonska och marxistiska versioner) som ett försök att överskrida strukturalismen.

Den mest iögonenfallande skillnaden mellan de två sociologiska projekten är att Giddens framträdde som teoretiker och Bourdieu som både empiriker och teoretiker. Bakom denna skillnad döljer sig en fundamental olikhet. Giddens' teori är i högre grad en sociologisk ontologi, en teori om vari samhällsordningen består, medan Bourdieu lägger jämförelsevis större vikt vid epistemologin, vid frågorna om den sociologiska kunskapens möjligheter och gränser. Denna olikhet tar sig många uttryck. Bourdieus och hans medarbetares och lärjungars undersökningar av de akademiska och vetenskapliga fälten har varit en grundbult för den bourdieuska sociologin; sådana analyser har levererat material till en permanent reflexion över de historiskt bestämda och föränderliga villkoren för sociologisk kunskap. Giddens har varit mer benägen att så att säga behandla Marx, Durkheim, Weber eller Parsons som samtida samtalspartners.

[77] Som anti-strukturalistiska kan man beteckna försöken att åter göra individen - ofta de ekonomiska vetenskapernas rationellt väljande individ - till sociologins arkimediska punkt. Ett aktuellt nordamerikanskt exempel är den "analythical marxism" som under senare hälften av åttiotalet formerat sig som en relativt inflytelserik skola, med företrädare som John Roemer, Adam Przeworski, Jon Elster, Gerald A. Cohen och Erik Olin Wright. Även om den sistnämnde gör gällande att en marxist som räknar sig som "analytisk" inte för den skull behöver försvära sig åt rational choice-teorin (Wright, 1987, p. 46 not 4), är det ostridigt att åtskilliga bland de "analytiska marxisterna" tagit starka intryck av det rational choice-perspektiv som sedan länge odlats framför allt vid Chicagouniversitetet (Gary Becker, James S. Coleman med flera).

Han har velat ta reda på om deras analyser duger eller inte. Även den empiriska karaktären hos Bourdieus projekt kan sättas i förbindelse med dess förankring i den historiska epistemologin (och i durkheimianernas epistemologi): av en sociologisk vetenskap, till skillnad från en samhällsfilosofi, krävs att den utvecklas i en sociologisk forskningspraktik.

Vi är här en mer generell skillnad mellan anglosaxisk och fransk sociologi på spåren, en olikartad arbetsdelning mellan teoretiker och empiriker som har att göra med empirismens dominans inom den första efterkrigstidens nordamerikanska sociologi respektive filosofins traditionella dominans i Frankrike.

I USA har filosofin egentligen aldrig regerat över sociologin. Den empiristiska sociologins segertåg efter andra världskriget hade ånyo med eftertryck demonstrerat att sociologer kan erövra akademisk legitimitet utan att behöva bekymra sig om de traditionella filosofiska frågorna om verkligheten, sanningen, kunskapen eller ens moralen. Att den ortodoxa sociologin avfärdade sådana frågor som obsolet metafysik innebar dock inte att de gick upp i rök. I stället växte efter hand en alternativ marknad fram, ett sug efter sociologisk "teori" (om efterfrågans styrka vittnar att så många nordamerikanska sociologiska tidskrifter, artiklar och böcker under de senaste två decennierna innehållit ord som "Theory" eller "Rethinking" i titlarna). Ordet teori användes då givetvis inte i den logiska empirismens (formaliserade system av satser) eller den empiristiska sociologins (hypoteser om samband mellan data ägnade att testas enligt föreskrivna procedurer) mening, utan signalerade antingen ett umgänge med klassiska traditioner - Marx, Durkheim, Weber, Parsons, fenomenologin etc - eller en import av samtida kontinentala strömningar. Konsekvensen blev att teoretiker ställdes mot empiriker, och eftersom de senare så ofta bekände sig till empirismens ortodoxi kunde blotta förhållandet att de förra ägnade sig åt "teori" räcka för att de skulle framstå som heterodoxa.

I Frankrike var förhållandena annorlunda. Den från USA importerade empiristiska sociologin hade visserligen vunnit avsevärd utbredning sedan sextiotalet men framför allt inom utredningsväsendet. I den akademiska världen representerade empirismen minst av allt en ortodox position. Ingen stor fransk sociolog har förtjänat sitt intellektuella renommé på sin förmåga att bemästra tekniska procedurer för att samla och bearbeta data. Filosofin behöll alltjämt i någon mån monopolet på definitionen av kriterierna för intellektuell briljans. Av tradition har franska sociologer med högt ställda ambitioner haft två vägar att gå. De har antingen lierat sig med filosoferna eller också tagit strid med dem och hävdat sociologins egenart, inte minst genom att framhäva dess karaktär av positiv och empirisk vetenskap. En rad franska sociologer från Durkheim till

Bourdieu har tillämpat den sistnämnda strategin, samtidigt som de, just på grund av filosofins dominans, varit tvingade att demonstrera sin förtrogenhet med filosofiska diskurser. Det är i dessa dominansförhållanden vi skall söka förklaringen till att uppburna franska sociologer brukar åberopa de stora andarna ur filosofihistorien i sammanhang när den nordamerikanska sociologins teoretiker, från Talcott Parsons till Randall Collins och Jeffrey Alexander, i stället konstruerat en *intern* sociologisk stamtavla som börjar med Comte och ofta nog slutar med dem själva.

Inom anglosaxisk sociologi har det funnits ett utrymme för - och i samband med uppgörelsen med den empiristiska sociologin en stark efterfrågan på - teoretiska diskurser av en sort vars motsvarighet i Frankrike skulle uppfattas som utspel inom filosofins fält. Därmed existerade under den period då Bourdieu introducerades i USA en speciell tolkningsram eller läsanvisning som förklarar att hans "teoretiska" bidrag frikopplades från den empiriska forskningspraktiken.[78]

[78] Möjligen kommer bilden av Bourdieus författarskap att ändras i takt med att en rad av hans - även tidiga - arbeten nu blir tillgängliga i engelsk översättning, främst tack vare förlaget Polity Press, vars utgivning leds av trojkan Anthony Giddens, David Held och John B. Thompson, samtliga bemärkta sociologer i Cambridge och den sistnämnde i Storbritannien en aktiv propagandist för Bourdieus sociologi. Det kan hända att även den epistemologiska egenarten hos Bourdieus sociologi blir lättare tillgänglig när nu inom kort (enligt uppgift 1991) *Le métier de sociologue* utkommer i engelsk översättning tack vare Beate Kreis i Berlin, som f.n. redigerar både en tysk och en engelsk översättning av den förkortade andra upplagan från 1973. (De preliminära titlarna är *Soziologie als Beruf* resp. *The Craft of Sociology*. Förlaget är i bägge fallen de Gruyter, som övertagit rättigheterna efter Moutons konkurs.)

KONKLUSION

Med "Bourdieus författarskap" avses här de på franska publicerade texterna, med vissa tillägg (texter på andra språk som tillför något ytterligare i jämförelse med de franskspråkiga, jämte vissa på franska opublicerade texter och vissa föreläsningar). I slutet av boken finns en förteckning över samtliga dessa texter (exklusive föreläsningarna).

Författarskapet kan förslagsvis indelas i tre perioder:

Arbetena från den första perioden, 1958-1966, har övervägande empirisk karaktär. Här kan vi särskilja tre grupper av publicerade texter. De tidiga etnologiska texterna (1958-65) ägnades traditionella bondesamhällen (och kollisioner med det kapitalistiska samhället) i Algeriet och Béarn. De tidiga utbildningssociologiska texterna (1964-1966) redovisade de första undersökningarna av det franska utbildningssystemet. De tidiga kultursociologiska texterna (1964-1966) redovisade främst undersökningar av hur olika grupper använder museer och hur de förhåller sig till fotograferandets praktiker.

Det är anmärkningsvärt att Bourdieu under denna tidiga fas, trots att han, om vi får tro hans senare vittnesbörd, fortfarande fram emot mitten av sextiotalet betraktade sig som filosof, så gott som uteslutande publicerade texter som ställde det etnologiska och sociologiska hantverket i förgrunden. Han publicerade inga lärdomsprov av det slag - exempelvis översättningar av eller kommentarer till klassiska filosofiska texter - som var typiska investeringar för generationskamraterna med samma utbildningsbakgrund, och över huvud taget knappast några texter som kan kallas "teoretiska" i snävare mening. Att texterna kan betecknas som empiriska betyder inte att det var fråga om oreflekterade dataredovisningar. De var empiriska såtillvida att de primärt förhöll sig till Bourdieus och hans medarbetares egna empiriska undersökningar. I jämförelse med Bourdieus senare arbeten innehöll de mindre av begreppsutläggningar, övergripande teoretiska perspektiv eller explicita ställningstaganden till det samhällsvetenskapliga fältets traditioner och till konkurrenternas positioner.

Den andra perioden, ca 1966-1974, domineras av teoretiska och syntetiska arbeten. Nu utmejslade Bourdieu sina centrala begrepp och sin terminologi (kapital, habitus, fält etc) och formulerade teoretiska överväganden om den sociala och kulturella reproduktionen. Han förhöll sig explicit till andras

arbeten, till filosofiska och samhällsvetenskapliga traditioner och positioner. Han publicerade syntetiska och teoretiska analyser av utbildningssystemet och teoretiska bidrag till konstsociologin och litteratursociologin. Texterna från senare hälften av sextiotalet om förhållandet mellan epistemologi och sociologi ger viktiga nycklar till förståelsen av egenarten hos Bourdieus projekt.

Den tredje perioden i Bourdieus författarskap kännetecknas av föreningen av teoretiskt och empiriskt arbete och kan förslagsvis dateras från och med 1975. Detta år grundade han tidskriften *Actes de la recherche en sciences sociales* och en rik produktion av teoretiskt reflekterade empiriska studier tog sin början: analyser av sociala fält, av det sociala rummet, livsstilar och smak och mycket annat. De teoretiska redskapen och forskningsteknikerna (vid mitten av sjuttiotalet tillkom korrespondensanalysen) var nu så utvecklade att de kunde sättas i rörelse i empirisk forskning på de mest skilda områden, även utan Bourdieus direkta överinseende. Kretsen av medarbetare, studenter och efterföljare växte. Bourdieus sociologi företräddes inte längre av en sekt utan av en veritabel "skola".

Möjligen kommer framtidens sociologihistoriker att urskilja en fjärde period i Bourdieus författarskap, en "politisk" period med startpunkt i det tidiga åttiotalet då Bourdieu började förena sitt sociologiska arbete med politiska (utbildningspolitiska, kulturpolitiska) interventioner.

Författarskapet är omfattande och mångsidigt och inbjuder till olika läsarter. Bland de nationella särdragen hos receptionen utanför Frankrikes gränser kan följande nämnas.

Till spanska översattes snabbt ett par av Bourdieus tidiga empiriska etnologiska och utbildningssociologiska arbeten. I Tyskland och Italien dröjde introduktionen till sjuttiotalets första år; Bourdieus tyska publik fäste redan från början jämförelsevis stor vikt vid hans bidrag till litteratur- och konstsociologin, medan den italienska publiken förefaller ha varit jämförelsevis mer mottaglig för de epistemologiska aspekterna av hans projekt. Inom portugisiskt språkområde tycks Bourdieus trognaste publik finnas i Brasilien, där hans metod för undersökningar av sociala fält vunnit viss spridning. I Östeuropa har han framför allt utgivits i ungersk och rumänsk översättning. Den breda brittiska receptionen tog fart först efter 1977, i USA inträffade genomslaget ännu senare, och allmänt sagt innebar den anglosaxiska receptionen att man ur Bourdieus arbeten försökte utläsa en generell teori om den sociala reproduktion i det kapitalistiska samhället, medan den empiriska karaktären av hans projekt, liksom den epistemologiska grunden, hamnade i skymundan.

I de nordiska länderna har Bourdieu betytt mer i Sverige och Finland än i Norge och Danmark. Den finländska receptionen var en smula speciell,

eftersom Bourdieu under sjuttiotalet egentligen aldrig tilldelades ställningen som ledande utbildningsteoretiker. Därför behövde den finländska receptionen under åttiotalet inte på samma sätt som i Sverige (eller i den anglosaxiska forskarvärlden) ta avstamp i en uppgörelse med en tidigare reception. I Sverige hade Bourdieu under senare hälften av sjuttiotalet framför allt blivit ett stort namn inom utbildningsdebatten och utbildningsforskningen. Inledningsvis betraktades han framför allt som en teoribyggare och mycken möda ägnades åt att relatera hans projekt till althusserianernas. I allt väsentligt byggde den publika svenska Bourdieubilden på några texter som han publicerat under ett par år kring 1970, med andra ord under en period då författarskapet präglades av formalistiska drag och då den empiriska bredden hos hans projekt var mindre påfallande än i de tidigare eller senare arbetena.

I efterhand kan det synas paradoxalt att det var just dessa texter som vid just denna tidpunkt fick styra Bourdieu-receptionen. Den svenska bilden av Bourdieu som "teoretiker" formades nämligen vid en tidpunkt då författarskapets "andra" period var avslutad, och då den strida ström av empiriska studier som med början år 1975 flöt ut från Bourdieus center utgjorde en eftertrycklig dementi av uppfattningen att projektet gick ut på att bygga abstrakta teoretiska system. Den svenska samhällsvetenskapens beroende av anglosaxiska modeller spelade säkert in, men i så fall knappast direkt: den första generationen svenska Bourdieu-introduktörer var förtrogna med Bourdieus eget arbete, och i detta fall skedde importen inte via England eller USA. Överensstämmelserna mellan den svenska och den anglosaxiska Bourdieu-receptionen i slutet av sjuttiotalet kan nog snarare förklaras av att samma slag av konflikter gjorde sig gällande på båda hållen, åtminstone om vi håller oss till områdena för den första breda Bourdieu-receptionen i dessa länder, nämligen utbildningsforskningen och utbildningsdebatten. I England och USA liksom i Sverige hade de dominerande positionerna under större delen av efterkrigstiden intagits av företrädare för dels utbildningsadministrationen, dels den amerikanska empirismen. Det var detta vacklande monopol som stod på spel, och de ojämna institutionella styrkeförhållandena drev de nya pretendenterna till en hållning som präglades av "ressentiment": de lät sig kort sagt domineras av motståndarna ("positivisterna") och sökte efter profilerade alternativ till den, enligt deras mening, rådande teorilösheten och samhällsingenjörsandan. Bland annat valde de sina vapen ur althusserianernas arsenal, och allt tyder på att receptionen av Bourdieus författarskap i hög grad färgades av den något tidigare men fortfarande högst aktuella receptionen av althusserianismen. Bourdieu lästes som vore han Althussers lillebror och bland hans texter översattes och diskuterades dem som allra mest inbjöd till en sådan läsning. Bourdieus sociologi betraktades mindre

som forskningspraktik än som en generell teori om klassamhällets reproduktion, färdig att appliceras på brittiska, nordamerikanska eller svenska förhållanden. (För övrigt hade möjligen även tillkomsten av dessa texter tio år tidigare med althusserianismen att skaffa. Althusserianerna var då fortfarande påtagligt närvarande i den intellektuella värld där Bourdieu och Passeron levde och hade sin publik, och det säregna, närmast axiomatiska framställningssättet var kanske delvis ett försök att demonstrera att de av Althusser så föraktade sociologiska traditionerna kunde utnyttjas för begreppsligt elaborerade diskurser som inte stod marxismen av althusserianskt märke efter.)

För att belysa Bourdieu-receptionen inom anglosaxiskt språkområde har vi ovan utnyttjat det material som är tillgängligt i Social Scisearch. Ibland används citatfrekvenser hämtade ur detta slags bibliografiska databaser som mått på forskares "internationella" genomslag. Det är ett oskick. Social Scisearch och liknande baser ger i första hand besked om receptionen inom den anglosaxiska inflytandesfären och tillåter inte utan vidare slutsatser om andra hörn av den vetenskapliga världen. Denna begränsning kan dock vändas till en fördel, eftersom vi här är intresserade av den anglosaxiska receptionen.

Allra först kunde vi, genom att ur några olika perspektiv betrakta de samlade Bourdieu-referenserna i hela databasen, konstatera att den anglosaxiska Bourdieu-receptionen inte bör behandlas i klump. Bourdieu blev, tycks det, på allvar synlig i Storbritannien år 1978 och man refererade flitigt till honom under de närmast följande åren. Därefter minskade antalet artiklar som hänvisar till Bourdieu och närmade sig först mot slutet av 1980-talet samma nivå som i decenniets början. Den nordamerikanska receptionen däremot har, att döma av det årliga antal artiklar som hänvisar till hans arbeten, haft en annan rytm som tyder på ett stadigt ökande intresse under hela perioden.

Om vi betraktar de samlade Bourdieu-referenserna i hela materialet dominerar referenserna till två engelskspråkiga utgåvor, *Reproduction* och *Outline of a Theory of Practice*, båda publicerade 1977. Detta illustrerar, återigen, att en databas som denna inte ger någon sannfärdig bild av den "internationella" receptionen. Att de pedagogiska och antropologiska tidskrifterna innehöll en ansamling av artiklar med Bourdieu-referenser åren kring 1980 kan sättas i samband med utgivningen av de två nämnda verken. I de sociologiska tidskrifterna sker en anmärkningsvärd ökning av antalet artiklar som refererar till Bourdieu efter åttiotalets mitt, vilket möjligen har att göra med den engelska översättningen av *La distinction* 1984.

Efter en första överblick kunde vi således konstatera att den nordamerikanska Bourdieu-receptionen, liksom Bourdieu-referenserna i de sociologiska tidskrifterna, uppvisar särdrag som påkallar ett specialstudium. Det fanns med

andra ord skäl att avgränsa en delmängd av artiklarna, nämligen samtliga de större artiklar som skrivits av författare med hemvist i USA, som hänvisar till Bourdieu och som publicerats i sociologiska tidskrifter.

En cociteringsanalys, det vill säga en analys av Bourdieus "sällskap" bland referenserna i dessa sammanlagt 113 artiklar, ger vissa fingervisningar om de sammanhang där Bourdieu-hänvisningarna använts. Mest slående är kanske att så många av de författare som figurerar i samma referenslistor som Bourdieu haft betydelse för anglosaxisk utbildningsforskning. En analys av väven av cociteringsanalyser ger vid handen att författare med anknytning till utbildningsforskningen tycks representera ett eget avskilt rum av relationer. Fortsatta undersökningar av den amerikanska Bourdieu-receptionen måste förmodligen behandla utbildningssociologin som ett relativt autonomt subfält.

Om vi undantar några artiklar som berör specifikt franska förhållanden lyser hänvisningarna till Bourdieus medarbetare och lärjungar i stort sett med sin frånvaro, vilket tyder på att den bourdieuska sociologin uppfattats som ett enmansföretag. Att medarbetarnas och lärjungarnas omfattande och mångsidiga empiriska undersökningar knappast varit synliga från nordamerikansk utkikspunkt har utan tvivel bidragit till att Bourdieu kunnat framstå som en "teoretiker" i linje med, låt säga, Anthony Giddens. Den hårda arbetsdelningen mellan empiriker och teoretiker inom den anglosaxiska sociologin har sannolikt fungerat som ett slags läsanvisning som gjort det naturligt att sortera in Bourdieu bland de sistnämnda. Så har exempelvis hans empiriska pionjärarbeten från sextiotalet tilldragit sig begränsat intresse. Denna läsart går även ut över Bourdieus "teori", som är av den arten att den svårligen låter sig lösgöras från hans forskningspraktik. Det är betecknande att *Le sens pratique* från 1980, som kan betraktas som Bourdieus hittills tyngst vägande teoretiska - eller, om man så vill, kunskapsteoretiska - arbete, blott nämns i en enda av de 113 artiklarna. Endast 8 av artiklarna innehåller hänvisningar till de (sammanlagt ett sextiotal) teoretiska texter och empiriska studier som Bourdieu genom åren publicerat i sin tidskrift *Actes de la recherche en sciences sociales*.

Att Bourdieus och hans medarbetares empiriska arbete tilldragit sig så litet intresse, kan inte enbart skyllas på språkbarriären och översättningarnas rytm. Trots att både *Les héritiers* (1964) och *La reproduction* (1970) sedan slutet av sjuttiotalet varit tillgängliga i engelsk översättning, är hänvisningarna till det sistnämnda, utpräglat "teoretiska" eller snarare formalistiska arbetet betydligt mer frekventa.

Bourdieu-receptionen bland amerikanska sociologer förefaller vidare ha inneburit att hans arbeten ryckts loss från de franska traditionssammanhang där de vuxit fram. Bland durkheimianerna förekommer enbart Durkheim själv,

Halbwachs och (med en enda referens) Lévy-Bruhl i referenslistorna, och klassikerna inom den historiska epistemologins tradition inte alls. De fransmän som figurerar oftast i referenslistorna är sådana som haft betydelse inom nordamerikansk samhällsvetenskap.

I stället har Bourdieus författarskap när det introducerats i USA knutits till samtida strömningar inom anglosaxisk sociologi, exempelvis "the new sociology of education" och andra heterodoxa utmaningar mot den amerikanska empiristiska sociologi som dominerat den första efterkrigstiden, eller fenomenologernas, etnometodologernas, Goffmans och den engelska *cultural studies*-skolans utmaning mot den kvantitativa makrosociologin.

Resultaten av denna lilla bibliografiska studie illustrerar den allmänna sanningen att ett vetenskapligt författarskap omvandlas när det importeras till andra fält (till andra länder eller till andra discipliner). Receptionen inom den anglosaxiska inflytandesfären var inte bara beroende av vilka delar av författarskapet som överfördes till engelska, den formades dessutom av styrkeförhållanden inom de samhällsvetenskapliga fälten i USA och England. Amerikanska sociologers läsning av Bourdieu är en investering som delvis får sin mening i förhållande till deras interna styrkeförhållanden. Deras hänvisningar till och ställningstaganden för och emot Bourdieu används som insatser i deras egna uppgörelser.

Inget konstigt med det, men i Sverige bör vi ta oss i akt för att utan vidare överta de anglosaxiska tolkningsmallarna, en uppenbar risk med tanke på den nya Bourdieu-våg som kan förutses i England och USA i takt med att åtskilliga av hans arbeten sent omsider överförs till engelska (tidigare har Bourdieus författarskap inte alls utsatts för samma exploatering som Althussers, Foucaults eller Derridas).

Kanske konstaterar du som läser dessa rader att författaren som skrivit dem riskerar att falla på eget grepp. Ja, det kan inte undvikas att även de tolkningar av Bourdieus författarskap som presenteras i den här boken fungerar som ett utspel inom ett samhällsvetenskapligt fält. Men jag tror att receptionsarbete i bästa fall kan vara mer än så, något utöver en insats i ett socialt spel, och att chanserna därtill ökar ju mer vi vet om spelets villkor. Funderingar om receptionsvillkoren kan fungera som ett vaccin som ökar vår motståndskraft mot den censur som finns inbyggd i det fält där vi själva är verksamma. När vi läser Bourdieu kan vi, i stället för att lita till färdiga tolkningsmallar och fabricera en "svensk" Bourdieu, åtminstone sträva efter att göra hans sociologi rättvisa på dess egna villkor.

Kapitel III

NYCKELBEGREPPEN

"Kroppen är den största delen
med ett litet hål för själen."

(*Pyttans A-B och C-D-lära*)

Detta kapitel ägnas åt några nyckelbegrepp i Bourdieus sociologi: kapital, habitus och fält.

Många läsare uppfattar Bourdieus begrepp som undflyende. De är inte begrepp av den sort som utgör etiketter på observerbara fenomen. De fungerar i stället som redskap för bearbetning av det omedelbart observerbara, ja till och med som tillhyggen som låter forskaren att slå hål på självklarheten och självtillräckligheten hos de omedelbara framträdelserna.

Det är dessutom knappast möjligt att definiera begreppen ett och ett. Så snart vi försöker nagla fast innebörden av exempelvis fältbegreppet tvingas vi hänvisa till en hel rad av Bourdieus övriga begrepp, kapital, habitus, investeringar, strategier, misskännande och så vidare. Inte ens om vi samlade ihop alla Bourdieus viktigaste begrepp skulle det vara möjligt att därav skapa ett formaliserat koherent system, inom vars ram vart och ett av begreppen låter sig definieras av sina relationer till de övriga (Bourdieu har aldrig, möjligen med undantag för några år kring 1970 då han, kanske delvis driven av en ambition att bekämpa althusserianerna med deras egna vapen, gav utlopp åt vissa formalistiska böjelser, haft ambitionen att bygga ett system av formellt bestämda begrepp).

Mest rättvisande är nog att uppfatta Bourdieus nyckelbegrepp som forskningsredskap, närmare bestämt som ett slags förtätade forskningsprogram. De får sin fulla mening när de sätts i rörelse i undersökningar, som verktyg eller kanske hellre som sökarljus. Därför skall vi i det här kapitlet försöka komma åt forskningspraktiken, vad Bourdieu och hans medarbetare haft för sig i sina empiriska och teoretiska arbeten. Ofta diskuteras samhällsvetenskapliga författarskap från andra utgångspunkter. Man kanske intresserar sig för programuttalanden, författarens åsikter om hur forskning bör bedrivas, eller för hans resultat. I Bourdieus fall är den sortens läsningar knappast meningsfulla, åtminstone inte om vi är intresserade av hur inspirationen från hans sociologi eventuellt kan brukas i undersökningar av svenska förhållanden. I stället för att ur författarskapet abstrahera fram allmänna och därför tämligen tomma satser av typen "Enligt Bourdieus teori..." eller "Bourdieu har visat att..." tror jag att vi bör ställa frågan: Hur har Bourdieu, utifrån sina förutsättningar, utvecklat och använt sina verktyg? Svar på den frågan gör det meningsfullt att ställa följdfrågan: Har jag, utifrån mina förutsättningar, något att lära av Bourdieus arbeten?

Nedan skall jag för vart och ett av nyckelbegreppen efter en definition, med nödvändighet provisorisk, snarast möjligt övergå till frågan om hur de används i Bourdieus och hans medarbetares undersökningar, med tonvikt vid den period då den bourdieuska sociologin är fullt utvecklad (motsvarande författarskapets "tredje period", från och med mitten av sjuttiotalet). Eftersom jag behandlar teman som förekommer överallt i Bourdieus mogna författarskap har jag här valt att inte belasta notapparaten med särskilt många litteraturhänvisningar. Jag har också försökt minimera referaten och parafraserna. När nu för varje år allt fler av Bourdieus arbeten överförs till tyska, engelska och andra språk utgör språkbarriären inte längre något avgörande hinder för den läsare som önskar gå till källan, och det finns här ingen anledning att ägna mer plats än nödvändigt åt omskrivningar av Bourdieus egna ord.

Jag väljer således inledningsvis utgångspunkt i det "mogna" författarskapet, men byter sedan perspektiv. För att ringa in begreppens egenart skall jag närma mig dem från två andra håll. Jag skall dels spåra deras framväxt ur de empiriska problem som Bourdieu och hans medarbetare mött, dels diskutera dem i förhållande till bestämda vetenskapliga och filosofiska traditioner.

När vi intresserar oss för begreppens genes i Bourdieus och hans medarbetares forskningspraktik finns det goda skäl att fästa särskild vikt vid de tidiga empiriska undersökningarna. Dessa erbjuder åtskilliga ledtrådar till en förståelse av Bourdieus senare och mer utvecklade sociologi, och det kan i sig vara instruktivt att följa hur det sociologiska projektet tar form. För tydlighetens skull kanske bör tillfogas att detta kapitel, som framgår av rubriken, i första hand handlar om Bourdieus begrepp, inte hans termer. Jag kommer att redogöra för terminologins framväxt, men i syfte att bättre förstå begreppsutvecklingen. Dessutom kan det underlätta läsningen av hans arbeten om vi vet när termer som "kapital", "habitus" och "fält" infördes i den betydelse de skulle få i hans senare sociologi och vilka alternativa termer han laborerat med.

När det gäller begreppens förhållande till traditionerna kommer vi i synnerhet att uppehålla oss vid traditionen från durkheimianerna, fenomenologin, marxismen, weberianismen och strukturalismen. Dessa betraktelser leder oss en bit på väg i förståelsen av den bourdieuska sociologins egenart. För att komma vidare måste vi granska hans förhållande till ytterligare en tradition, den historiska epistemologin. Det sker längre fram i denna bok.

1. KAPITAL

Mycket ungefärliga översättningar av Bourdieus term "kapital" är värden, tillgångar eller resurser. Dessa kan vara av antingen symbolisk eller i gängse mening "ekonomisk" art. Det är framför allt de förstnämnda tillgångarna, det symboliska kapitalet, som intresserat Bourdieu.

Symboliskt kapital kan betraktas som det mest grundläggande begreppet i Bourdieus sociologi. En maximalt komprimerad definition är förslagsvis: *symboliskt kapital är det som erkännes*. Symboliskt kapital är ett mycket allmänt begrepp. Det används av Bourdieu för att fånga in förhållandet att vissa människor eller institutioner, examina eller titlar, konstverk eller vetenskapliga arbeten åtnjuter tilltro, aktning, anseende, renommé, prestige, det vill säga igenkännes och erkännes[1] som hedervärda, aktningsvärda, sannfärdiga, överlägsna etc. Detta erkännande är ingen individuell angelägenhet utan vilar på gruppers trosföreställningar. Därför kan vi precisera: *symboliskt kapital är det som av sociala grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde*.

Till Bourdieus mest bekanta begrepp hör "kulturellt kapital", varmed han avser den art av symboliskt kapital som dominerar i länder som Frankrike. Examina från respekterade läroanstalter, förtrogenhet med klassisk musik eller litteratur, förmåga att uttrycka sig kultiverat i tal och skrift - allt sådant är tillgångar som Bourdieu sorterar in under rubriken kulturellt kapital. Även om Bourdieus terminologi inte är alldeles konsistent föreslår jag att vi bestämmer oss för att helt enkelt betrakta det kulturella kapitalet som en bred underavdelning till det än mer generella begreppet symboliskt kapital.

I sina studier av mer avgränsade fenomen laborerar Bourdieu med ett otal mer specifika arter av symboliskt kapital: utbildningskapital (goda betyg, examina från ansedda skolor), vetenskapligt kapital (anseeende inom forskarsamhället) och så vidare.

Ett i Bourdieus kapitalteori något udda begrepp är det sociala kapitalet. Härmed avses, förenklat uttryckt, tillgångar i form av släktrelationer, personkontakter, band mellan gamla skolkamrater, kort sagt "förbindelser". I motsats till de nämnda arterna av kapital kan det sociala kapitalet inte räknas

[1] Bourdieu leker i sådana sammanhang gärna med de två innebörderna "igenkänna" och "erkänna" av ordet *reconnaître*.

som en underavdelning till det symboliska.

Dessa korta definitioner är med nödvändighet preliminära. Begreppens innebörd blir tydligare när vi tar hänsyn till hur de använts som redskap av Bourdieu och hans medarbetare.

1.1 Kapitalbegreppet som redskap

1.1.1 Ett relationellt begrepp

Symboliskt kapital är således ett begrepp som Bourdieu använder för att fånga in det som erkännes, som tillerkännes värde, som åtnjuter förtroende. Det är med andra ord fråga om ett relationellt begrepp. Symboliska tillgångar, låt säga i det kabyliska samhället ryktet om en väl genomförd blodshämnd eller i universitetsvärlden en viss akademisk titel, kan fungera som symboliskt *kapital* blott under förutsättning av att det finns en marknad för dessa tillgångar, det vill säga människor som är disponerade att uppfatta att just denna bedrift eller just denna titel äger ett värde.

Det "symboliska" gäller i Bourdieus mogna författarskap alltid sådana relationer mellan en individs, grupps eller institutions tillgångar eller egenskaper å ena sidan och dispositionerna hos dem som uppfattar och värderar dessa egenskaper och tillgångar å den andra. Det symboliska kapitalet kan existera endast under förutsättning av en samklang mellan objektiva strukturer och system av dispositioner. Att symboliskt kapital över huvud taget kan existera, det vill säga att det kan råda samklang mellan tillgångarna och dispositionerna, vill Bourdieu förklara med att dispositionerna ofta är produkter av samma eller liknande egenskaper eller tillgångar. Ett i Bourdieus utbildningssociologiska studier återkommande exempel är lärarnas förmåga att utpeka bestämda elever som begåvade. Dessa elever besitter bestämda symboliska tillgångar - nedärvt kulturellt kapital, den speciella form av språkbehärskning som skolan premierar etc - som lärarna är snara att tillerkänna värde av det enkla skälet att deras, lärarnas, egna dispositioner formats under loppet av en levnadsbana där just detta slag av tillgångar skattas högt.

Symboliskt kapital får inte förväxlas med teknisk kompetens. Den rent tekniska förmågan att hantera, låt säga, en violin representerar i sig inte symboliskt kapital. Violinistens specifika innehav av symboliskt kapital är beroende av existensen av ett helt register av gester och sätt att tala som tillåter att denna aktivitet framträder som värdefull. En yngling kan vara ytterst förfaren

i konsten att trimma en mopedmotor utan att för den skull besitta ett uns av mer allmänt erkänt symboliskt kapital. Med Bourdieus något tillspetsade formulering i en föreläsning 1986: "Den symboliska makten är en makt att göra saker med ord"[2].

1.1.2 Det kulturella kapitalet och utbildningssociologins betydelse

Det kulturella kapitalet är ett begrepp på en annan nivå än det symboliska kapitalet. Symboliskt kapital är det mest allmänna begreppet. Symboliskt kapital kan finnas överallt. Inom en viss umgängeskrets eller på en viss arbetsplats kan förmågan att uttala grundade omdömen om det lokala fotbollslaget representera ett avsevärt mått av symboliskt kapital. När Bourdieu behandlar det kulturella kapitalet talar han om något annat, nämligen om dominansförhållanden som tenderar att gälla samhället i dess helhet.

Det kulturella kapitalet är den art av symboliskt kapital som dominerar i ett land som Frankrike. Ärevördiga institutioners anseende eller kultiverade människors språkbruk representerar kulturellt kapital. Om vi håller fast vid Bourdieus grundtanke att endast de tillgångar för vilka det existerar en marknad utgör kapital, kan vi betrakta det kulturella kapitalet som den art av symboliskt kapital som har en både stor och köpkraftig marknad. Symboliska tillgångar utgör kulturellt kapital om de av många eller alla grupper i samhället (och särskilt inom den dominerande klassen) uppfattas som mer värda än andra arter av symboliskt kapital.

En alternativ definition vore att säga att det kulturella kapitalet är det slags symboliska tillgångar som står i motsättning till "ekonomiska" tillgångar i gängse snäv mening.

Det kulturella kapitalet kan, för det tredje, definieras med hänvisning till dess historiska genes. Det kulturella kapitalet har uppstått i och med att de symboliska tillgångarna på mer beständigt vis börjat kunna lagras i form av titlar, examina, institutioner, lagar och förordningar, skriftliga dokument etc. Ur denna historiska synvinkel är det kulturella kapitalets framväxt knuten till skrivkonstens, tryckeriteknikens och de nationella institutionernas utveckling, framför allt utvecklingen av utbildningsväsendet men även av lagstiftande inrättningar, bibliotek, etc. Mer därom strax.

Vi får således avstå från att formulera en enda uttömmande definition. Begreppet kulturellt kapital har för Bourdieu fungerat som ett redskap i utforskandet av dominansförhållanden i det franska samhället.

---

2 "Espace social...", 1987, p. 164.

En ström av studier från Centre de sociologie européenne har visat att motsättningen mellan kulturellt och ekonomiskt kapital utgör en "horisontell" axel i det franska sociala rummet.[3] Den år 1976 publicerade studien om "smakens anatomi"[4] var det första systematiska försöket att konstruera det sociala rummet och att spåra homologier mellan detta å ena sidan och fördelningen av livsstilar å den andra. I en rad följande studier framträdde samma fundamentala "horisontella" axel. Den viktigaste motsättningen inom den dominerande klassen i Frankrike ställer mot varandra den fraktion som baserar sina positioner och sin reproduktion huvudsakligen på innehav av kulturellt kapital (här är utbildningsnivå den främsta indikatorn) och den fraktion som tillhör det ekonomiska maktfältet. Följaktligen är den dominerande klassens två mest extrema grupper universitetsprofessorerna vid de mest ansedda lärosätena i Paris och ledarna för de stora företagen.[5] Samma motsättning delar upp medelklasserna i två stora fraktioner: skollärare, bibliotekarier m.fl. å ena sidan och småföretagare å den andra.[6]

Att detta resultat - motsättningen mellan kulturellt och ekonomiskt kapital - ständigt återkommer som en "horisontell" axel i de empiriska undersökningarna av det sociala rummet och fördelningen av livsstilar och smak förklarar den prominenta plats som det kulturella kapitalet intager i Bourdieus kartläggning av det franska samhället.

Men varför den särskilda termen "kulturellt kapital"? Varför har Bourdieu inte nöjt sig med det allmänna begreppet symboliskt kapital? Ett svar på frågan gav Bourdieu i en viktig passage i en programmatisk artikel från 1976:

> "[...] den kulturella kompetensen konstitueras inte som kulturellt kapital förrän i de objektiva relationer som etableras mellan systemet för ekonomisk produktion och systemet för produktion av producenter (det sistnämnda i sin tur konstituerat av relationen mellan utbildningssystemet och familjen). Skrivkonsten tillåter att de nedärvda kulturella resurserna bevaras och ackumuleras i objektiverad form, och utbildningssystemet förser agenterna med det kunnande och de dispositioner de behöver för att tillägna sig dessa resurser. Samhällen utan skrivkonst och utan utbildningssystem kan inte bevara sina kulturella resurser på annat sätt än i *förkroppsligat tillstånd*."[7]

Med andra ord, skrivkonsten och utbildningsinstitutioner i modern mening möjliggör nya sätt att lagra och byta symboliskt kapital. Symboliska tillgångar kan bevaras i mer fixerad och trögrörlig form. De kan omhändertas av särskilda institutioner - skolor, universitet, kulturtidskrifter etc - med speciella inträdeskrav. De kan lagras i examina och titlar. Sociala grupper (klasser, klassfraktioner, yrkeskårer) kan mer eller mindre monopolisera dessa objektiverade kulturella tillgångar genom att behärska sätten för deras tillägnande.

Tanken är inte svår att förstå. Av en man i ett traditionellt bondesamhälle krävs att han i varje ögonblick med sitt hedersamma uppförande och sin kroppshållning skall bevisa sitt innehav av symboliskt kapital. Att exempelvis släktens ansedde huvudman försvinner kan få svåra konsekvenser; såtillvida är det symboliska kapitalet labilt[8]. I ett skriftlöst samhälle lagras de symboliska tillgångarna - såsom minnet av det förflutna - huvudsakligen i människors kroppar, i form av vanor, dispositioner, "habitus", och traditionen förs vidare i möten mellan människor. I ett modernt samhälle däremot kan en universitetsprofessor, tidningsredaktör eller företagsledare i viss mån oberoende av sin personliga framtoning stödja sig på sin titel eller mer generellt på den auktoritet som förlänas honom av sociala fält och institutioner med specifika regler: regler för urval och invigning av dem som besitter en till fältet avpassad habitus och ett tillräckligt mått av det rätta slaget av symboliskt kapital, regler för uteslutning av dem som saknar dessa tillgångar. Vinnarna i denna kamp är de grupper som kontrollerar instrumenten (i synnerhet språklig kompetens) för tillägnelse av symboliska tillgångar, vilket i ett land som Frankrike innebär att den dominerande klassen måste sörja för att deras barn ges möjligheter till en framgångsrik bana genom utbildningssystemet. Striderna inom utbildningssystemet och om utbildningspolitik är därför enligt Bourdieu i sista hand strider om vem som skall ha tillgång till dessa instrument och därmed indirekt strider om monopolet på viktiga symboliska tillgångar.

Detta torde vara ett avgörande skäl till att en särskild art av symboliskt

[3] *L'espace social* är Bourdieus sätt att beteckna det konstruerade systemet av relationer mellan sociala grupper (klasser, klassfraktioner, yrkesgrupper). De flesta metoder för klassanalys eller social stratifiering lyfter framför allt fram den "vertikala" dimensionen (bourgeoisie, mellanskikt, arbetarklass eller socialgrupp 1,2,3). Med sina studier av den franska samhällsstrukturen som ett "rum" har Bourdieu lämnat de endimensionella metaforerna (samhället som en stege eller trappa) bakom sig. Till hans vägande bidrag till dagens sociologi hör att begreppen kapital, habitus, fält, intresse, konverteringsstrategier etc är väl ägnade för undersökningar av "horisontella" dimensioner, dvs. relationer mellan positioner som intages av sociala grupper vilka besitter symboliska eller materiella tillgångar av jämförbar omfattning men av olika art.

[4] "Anatomie du goût", 1976, en studie som ett par år senare kom att utgöra kärnan i *La distinction*, 1979.

[5] Dessa två grupper har Bourdieu undersökt i "Le patronat", 1978, resp. *Homo Academicus*, 1984. Han har som långsiktigt projekt att beta av det ena efter det andra av maktfälten och har hunnit med en hel del. Se vidare avsnittet om fältbegreppet nedan.

[6] Den mest utvecklade diskussionen av Bourdieus konstruktion av det sociala rummet återfinnes i *La distinction*, 1979. Metodfrågor diskuteras framför allt i andra kapitlet, pp. 109ff.

[7] "Les modes...", 1976, p. 124. Den citerade passagen återfinns oförändrad i *Le sens pratique*, 1980, p. 214.

[8] Jfr *Le sens pratique*, 1980, p. 327.

kapital, det kulturella kapitalet, intar en särställning i Bourdieus analyser av det moderna franska samhället, och även ett skäl till att han tillmätt utbildningsociologin så central betydelse.

En tänkbar alternativ svensk översättning av *capital culturel* vore "bildningskapital". Begreppet bildning, som sedan senare hälften av sjuttonhundratalet inom germanskt språkområde fungerat som en konkurrent till kulturbegreppet, är i många sammanhang den närmaste motsvarigheten till det franska *culture*. En människa som i Frankrike benämns *cultivé* skulle vi i Sverige kunna kalla "kultiverad" men kanske lika gärna "bildad". Och de trosföreställningar som Bourdieu vill fånga in med sitt begrepp kultur har i vår - fram till andra världskriget i hög grad tyskorienterade - kulturkrets sina motsvarigheter i de värden och etiska postulat som med början hos Herder och vidare hos Fichte och Wilhelm von Humboldt införlivats med begreppet *Bildung*.[9]

På senare år har Bourdieu i muntliga framställningar laborerat med ett alternativ till termen "kulturellt kapital", nämligen "informationskapital" <capital informationnel>.[10] I de publicerade texterna är termen informationskapital sparsamt förekommande[11], men Bourdieus överväganden säger något väsentligt om hans bruk av begreppet kulturellt kapital. Att besitta

[9] Vi måste då givetvis tänka bort de sentida petrifierade versionerna av bildningsbegreppet. I våra dagar avser "bildning" ofta bildningsgods, en föreställning som går stick i stäv med den klassiska tyska bildningstanken, enligt vilken människan bildar sig, formar sig till att bli något som inte är på förhand givet.

[10] De mest utförliga motiveringarna till att "kulturellt kapital" är en alltför begränsad term som kanske borde ersättas av den mer generella "informationskapital" gav Bourdieu i sina föreläsningar vid Collège de France våren 1985.

[11] Ett exempel var när Bourdieu på tal om *le pantouflage* - dvs. den karriärgång som efter en period som ämbetsman leder till en position i det privata näringslivet - noterar att de män som beskrivit denna bana tack vare sin förtrogenhet med den statliga administrationen förvärvat ett värdefullt "informationskapital" ("Agrégation et ségrégation", 1987, p. 45 not 83; *La noblesse d'État*, 1989, p. 259 not 52). Ett annat exempel var hans påpekande att eleverna från de mest ansedda parisiska gymnasierna "koncentrerar ett enastående kollektivt kapital av informationer <capital collectif d'informations> om studiegångarna och karriärerna" ("Variations et invariants...", 1987, p. 21). I ett mer generellt sammanhang har Bourdieu beskrivit kärnan i sitt utforskande av praktiker och habitus som en rekonstruktion av "informationsschemanas kapital" <le capital des schèmes informationnels> ("Habitus, codes et codification", 1986, p. 40). Två decennier tidigare, i presentationerna av de första utbildningssociologiska studierna, resonerade han på ett par ställen om "kapital av informationer" <capital d'informations>. Humaniorastudenterna i Paris förfogade över ett sådant kapital som tillät dem att orientera sig i den intellektuella världen (*Les héritiers*, 1964, p. 77). De kultiverade klassernas barn investerade dessutom i sitt skolbeteende ett annat slag av "kapital av informationer", nämligen en förtrogenhet med tillgängliga utbildningsgångar, valalternativ, framtida karriärer, etc ("La transmission...", 1966, pp. 393ff; "L'école conservatrice", 1966, pp. 328f).

ett rikt mått av kulturellt kapital innebär inte minst att vara välinformerad. Att elever som är väl rustade med kulturellt kapital har goda utsikter till en privilegierad framtid sammanhänger med att de (och deras föräldrar) är väl bekanta med och förmögna att värdera det spektrum av möjligheter som utbildningsväsendet och yrkeslivet och den sociala världen i övrigt erbjuder.

För att inte vilseledas av termen "kulturellt kapital" måste vi hålla sådana aspekter i minnet. Det förkroppsligade kulturella kapitalet är ingen petrifierad oföränderlig tillgång. Det är fråga om dispositioner, förmågor, handlings- och orienteringsmöjligheter, vilka för det första modifieras, för det andra brukas på nya sätt i nya situationer. Att bestämda statistiska uppgifter, särskilt rörande faderns eller individens egen utbildningsbana, i Bourdieus undersökningar av franska förhållanden fungerar som effektiva indikatorer på innehav av kulturellt kapital får inte förleda oss att förväxla dessa indikatorer med begreppet.

Kanske kan en svensk läsare närma sig egenarten hos Bourdieus begrepp kulturellt kapital genom att jämföra med ett annat begrepp, det sociala arvet[12], som i vårt land sedan slutet av sextiotalet använts för att förklara bland annat sådana fenomen, exempelvis utbildningsframgångar eller uteblivna dito, som varit föremål för Bourdieus undersökningar. Att tala om det sociala arvet suggererar föreställningen om ett mer eller mindre oföränderligt bagage som människor bär med sig genom livet, i linje med det genetiska arvet.[13] Bourdieus begrepp är mindre statiskt. Även detta inbjuder förvisso till undersökningar av hur kulturella tillgångar ärvs, det vill säga överförs mellan generationerna. Men det kulturella kapitalet kan också förvärvas (exempelvis i utbildningssystemet). Det kan ackumuleras och koncentreras, genom giftermålsallianser eller genom att en institution eller ett yrkesområde rekryterar kulturellt bemedlade proselyter. Det kan under vissa omständigheter, exempelvis i förening med ett rikt mått av socialt kapital, ge ökad avkastning och under andra omständigheter förskingras, förslösas genom oaktsamhet eller förlora i värde på grund av "inflation", som när antalet högutbildade ökar. Det kan växlas in mot andra arter av kapital: en elev som ärvt en myckenhet kulturellt kapital har statistiskt sett goda chanser att förvärva ett värdefullt utbildningskapital och att erhålla ett välavlönat arbete.

En korthuggen framställning som denna kan ge intrycket att det här rör sig om ett batteri av metaforer som rätt och slätt lånats från den ekonomiska vetenskapen. Det är en kritik som ofta riktats mot Bourdieu, enligt min mening med orätt (jfr nedan, avsnitt 1.2.5). Som ett karaktäristiskt exempel på hans

[12] Begreppet socialt arv <social heredity> förekom i Gustav Jonssons avhandling från 1967 (se pp. 26f, 221-226) och sattes som titel på den svenskspråkiga utgåvan 1969.

[13] "Arv betyder ju inte bara arvsanlag. Man ärver också pengar, makt, egendom. Men man kan också ärva fattigdom, vanmakt, egendomslöshet." (G. Jonsson, 1969, p. 10)

strävan att fjärma sig från de mekanistiska förklaringar till vilka ekonomiska analogier inbjuder, kan vi välja ett av de nämnda fenomenen, examensinflationen. I sina tidiga utbildningssociologiska studier använde Bourdieu ett tämligen oproblematiskt inflationsbegrepp för att förklara den så kallade studentexplosionens effekter: när allt fler människor erhåller allt mer och allt högre utbildning minskar examinas relativa värde, vilket tvingar barnen - ur alla grupper! - att höja sin utbildningsnivå. Detta är givetvis ett reellt fenomen (i vårt land studerat av bland andra Bengt Gesser), som Bourdieu tagit hänsyn till även i sina senare arbeten. Men han har också (för en gångs skull) gjort offentlig självkritik[14]: inflationsanalogin har begränsad räckvidd, ty individer och grupper kan utveckla strategier för att klara sig även om deras examina förlorar i värde. De kan skapa nya marknader och nya yrken där deras utbildning blir mer värd, och de kan kämpa för att ändra kriterierna för tillträde till uppsatta positioner.

1.1.3 Andra arter av symboliskt kapital

Bourdieu har uppmärksammat ett otal mer specifika former av symboliskt kapital. Det följande är ett godtyckligt valt exempel. För att kartlägga universitetslärarnas symboliska tillgångar i slutet av sextiotalet samlade han in upplysningar som kunde fungera som indikatorer på bl.a. följande fem arter av kapital: kapital knutet till universitetsmakt (indikatorerna var här medlemskap i någon av de franska akademierna, ställning som dekanus eller prefekt m.m.); kapital knutet till vetenskaplig makt (ställning som vetenskaplig ledare, ansvar för vetenskaplig tidskrift, undervisning inom forskarutbildningsinstitution, funktioner inom forskningsråden); kapital knutet till vetenskaplig prestige (medlemskap i någon av de franska akademierna, vetenskapliga utmärkelser, arbeten översatta till främmande språk, deltagande i internationella kongresser, samt i fråga om samhällsvetarna och humanisterna antal citat i *Social Science Citation Index*); kapital knutet till intellektuellt anseende (medlemskap i Franska Akademien, omnämnande i *Larousse*, framträdanden i tv, tidningar eller intellektuella tidskrifter, arbeten utgivna i pocketutgåva, medverkan i de intellektuella tidskrifternas redaktionsråd); samt kapital knutet till den politiska och ekonomiska makten (notis i *Who's Who in France*, uppdrag för regeringen och de statliga femårsplanerna, undervisning vid handelshögskolan eller annan skola där makteliten utväljs och formas, innehav av ordnar och utmärkelser).[15]

[14] Nämligen i *Homo academicus*, 1984, p. 214 not 7.
[15] *Homo academicus*, 1984. Om indikatorer för de olika kapitalarterna, se särsk. pp. 60f, 68f, 257-264. För en komprimerad presentation av undersökningsresultaten se "Les professeurs...", 1985.

1.1.4 Det sociala kapitalet

Med socialt kapital avser Bourdieu ungefär "förbindelser", exempelvis släktrelationer, vänskapsband eller det slag av stöd som före detta elever vid samma elitskola gärna ger varandra.[16]

Det sociala kapitalet bör inte räknas som en underavdelning till det symboliska kapitalet. Till skillnad från andra kapitalarter låter det sig inte lagras i materiella tillgångar eller i institutioner, teorier och texter, examina och titlar. Det är så att säga oupplösligt förankrat i de band som förenar individerna i en grupp med varandra. Närmare bestämt tänker sig Bourdieu att individerna i en grupp (familjen, släkten, en krets av före detta elever från samma elitskola etc) var och en på sitt håll intager positioner, ackumulerar kulturellt eller ekonomiskt kapital och knyter kontakter, vilket *tillsammantaget* utgör ett särskilt slags tillgång, det sociala kapitalet, som gruppens alla medlemmar kan dra fördel av.[17] Därav begreppets något aparta ställning i Bourdieus kapitalteori. Bourdieu har uppenbarligen behövt det för att göra reda för något som inte låter sig förklaras med hänvisning till de övriga - om man så vill mer "anonyma" - kapitalarterna. Ett återkommande tema i hans utbildningssociologiska undersökningar är att en högt skattad examen i sig inte garanterar en fortsatt socialt lyckosam livsbana[18]; yrkeskarriären och andra sociala framgångar förutsätter att stöd från släkt, studiekamrater, vänner eller gynnare kan uppbådas vid behov. Detsamma gäller för framgångar inom ekonomins maktfält[19] (i vårt eget land utgör Refaat El-Sayeds öde en nästan övertydlig illustration). Det sociala kapitalet utgör således en art av kapital som inte helt och hållet låter sig återföras till andra kapitalarter (kulturellt eller ekonomiskt kapital eller mer specifika arter som skolkapital, konstnärligt kapital etc), men som kan bidra till att förklara varför dessa övriga tillgångar ger en viss utdelning.[20]

Lika litet som Bourdieus övriga nyckelbegrepp får det sociala kapitalet

[16] Den enda text som Bourdieu helt ägnat åt det sociala kapitalet är ett par sidor under rubriken "Le capital social. Notes provisoires", 1980. I övrigt är hans analyser av det sociala kapitalet spridda i redovisningarna av skilda undersökningar, se t.ex. studien av företagsledarna ("Le patronat", 1978, särsk. p. 27) liksom flera av de övriga studier som samlades i *La noblesse d'État*, 1989. En klargörande precisering av begreppet finns på sidorna 55-57 i "Le sociologue...", 1980.
[17] Det sociala kapitalet är "den ständigt potentiellt mobiliserbara summan av de kapital av olika arter som innehas av varje medlem av gruppen". (*La noblesse d'État*, 1989, p. 399)
[18] Se t.ex. "Le patronat", 1987, pp. 17 och 27; *La noblesse d'État*, 1989, pp. 235f.
[19] Bourdieu inledde en genomgång av personuppsättningen i bl.a. styrelserna för franska storföretag med att konstatera: "[...] de finansiella förbindelserna (exempelvis mellan banker och de företag där dessa har aktieinnehav eller vilka de beviljar stora krediter) är nästan alltid dubblerade av personliga förbindelser [...]" (*La noblesse d'État*, 1989, p. 516).
[20] Jfr t.ex. *La noblesse d'État*, 1989, p. 418.

uppfattas som en etikett på givna empiriska fenomen. En första, intuitiv förståelse av begreppet socialt kapital hämtar med nödvändighet näring ur vardagstänkandets föreställningar om vänskapsrelationernas eller familjebandens betydelse. Och visst kan begreppet socialt kapital användas för att registrera fenomen vi redan tror oss känna till, såsom vänskapskorruptionens eller svågerpolitikens roll i kulturlivet eller politiken, men Bourdieu och hans medarbetare har framför allt intresserat sig för hur det sociala kapitalet förmedlas och ackumuleras[21] och hur det kan konverteras till ekonomiskt kapital eller utbildningskapital (och omvänt)[22]. Inte minst har Bourdieu betonat det *arbete* som allt detta kräver; i hans och hans medarbetares studier framträder societetslivet som ett tids- och kostnadskrävande investeringsarbete och minst av allt som en drönartillvaro[23]. Vidare ger Bourdieus utbildningssociologi exempel på hur begreppet socialt kapital kan användas som ett redskap inte bara för att undersöka individers eller gruppers tillgångar utan även för studiet av relationer mellan institutioner: ett lärosäte som rekryterar elever ur uppsatta familjer eller vars före detta elever bekläder framskjutna positioner besitter därmed ett socialt kapital som adderas till dess rent "skolmässiga" anseende[24].

Återigen står det klart att varje empiristisk definition av Bourdieus nyckelbegrepp blott är preliminär. Det sociala kapitalet är vid första påseende ett begrepp som låter oss klassificera och mäta tillgångar i stil med ett anrikt släktnamn eller ett väl utbyggt kontaktnät. För Bourdieu är dock människors praktiker och föreställningar viktigare än sådana fixa tillgångar. Begreppet socialt kapital är ett redskap med vars hjälp ett forskningsobjekt som inte är omedelbart givet låter sig konstrueras: ett särskilt slag av ekonomi med egna mekanismer för överförande, investering, ackumulering och konvertering av tillgångar, en ekonomi som skiljer sig från de kulturella eller "ekonomiska" tillgångarnas ekonomi men samtidigt gör dessa andra ekonomier mer begripliga.

Dessutom är det sociala kapitalet i likhet med andra kapitalarter ett begrepp

[21] Se exempelvis sociologerna och Bourdieulärjungarna Michel Pinçons och Monique Pinçon-Charlots *Dans les beaux quartiers*, 1989, som behandlar den allra översta parisiska börds- och penningaristokratins speciella sätt att förmedla och ackumulera socialt kapital. I bokens tionde kapitel analyseras den hårt reglerade form för ungdomarnas umgänge som kallas *rallyes* (en serie fester och andra aktiviteter med syftet att låta pojkarna och flickorna möta lämpliga giftermålskandidater och, minst lika viktigt, att förhindra att de faller för olämpliga dito). Det elfte kapitlet handlar om de mest exklusiva societetssällskapen.

[22] Bourdieus nära medarbetare Monique de Saint Martin (1980 och 1988) har ägnat särskilt intresse åt hur man inom bördsaristokratin genomför det sistnämnda slaget av kapitalkonvertering.

[23] Jfr t.ex. P. Bourdieu,"Le sociologue...", 1980, p. 57, eller Monique de Saint Martins (1980) nämnda studie av hertigen av Brissac.

[24] "Variations...", 1987, p. 8 *et passim*; *La noblesse d'État*, 1989, pp. 235f, 257-259, 319 *et passim*.

som riktar sökarljuset mot relationen mellan tillgångar å ena sidan och föreställningarna om samma tillgångar å den andra. Ett socialt kapital existerar och är verksamt om och blott om tillgångarna (ett efternamn, en släkt, en giftermålsallians, ett kontaktnät mellan gamla elever från samma elitskola) låter sig omsättas i något som tillerkännes värde. Att blott klassificera och mäta tillgångarna vore oförenligt med Bourdieus metod. Hans kartläggningar av tillgångarna är alltid förenade med ett studium av de sociala kraftmätningar som lett fram till föreställningen att somliga tillgångar är mer värda än andra.

1.1.5 Strategier

Bourdieus kapitalteori tillåter således inte att kapitalen betraktas som fixa resurser. De är ständigt föremål för strider. Grupper (klasser, klassfraktioner, yrkesgrupper, familjer) utvecklar strategier för att bevara eller öka värdet av sina egna innehav, och för att förhindra andra sociala grupper vilkas kapitalinnehav har en annan sammansättning att göra detsamma. Många sociala strider gäller hur olika kapitalarter skall värdesättas, vilket kan ta formen av en kamp om "växelkurserna". Hur skall skolkapital (höga betyg) värderas vid antagning till högre utbildning? Vilket är förhållandet mellan ett givet utbildningskapital (en viss examen) och lönens storlek? Vad är förtrogenhet med ett visst slag av musik värd omräknad i allmänt kulturellt kapital?

Sociala strategier utgör ofta konverteringsstrategier, som när småföretagarens dotter blir lärare (en inväxling av ekonomiskt kapital mot utbildningskapital[25]) eller den intellektuelle gifter sig till pengar[26] eller, för att välja ett historiskt exempel, bördsaristokratin gav sina söner en god utbildning vilket i sin tur öppnade vägen till ekonomiska framgångar (dvs. en konvertering av *capital de noblesse* till utbildningskapital och ekonomiskt kapital[27]). Som framgår av dessa exempel har Bourdieus begrepp konvertering en speciell innebörd, som avser möjligheterna att utnyttja en viss art av kapital för att skaffa sig en annan mer räntabel eller legitim art av kapital, utan att det första kapitalinnehavet för den skull behöver gå förlorat. Såtillvida är analogin med i snäv mening "ekonomiska" företeelser som valutaväxling vilseledande.[28]

Det som intresserat Bourdieu är framför allt de föränderliga relationerna

[25] Jfr "Classement...", 1978, pp. 6f; *La distinction*, 1979, p. 155.

[26] Den sociologihistoriskt intresserade kan ha nöje av historikern och Bourdieulärjungen Christophe Charles lilla artikel (1984) om "Émile Durkheims goda parti", dvs. giftermålet med Julie Dreyfus.

[27] Ett förlopp som Monique de Saint Martin studerat, jfr ovan.

[28] Om konverteringsstrategier, se vidare särsk. "Les stratégies...", 1973; "Classement...", 1978; *La distinction*, 1979, pp. 145-157.

mellan olika kapitalarter, och därmed relationerna mellan grupper som besitter kapital av olika art och olika omfattning. När vi tar del av hans och hans medarbetares kartläggningar av kapitalarternas fördelning måste vi hålla i minnet att det är fråga om föränderliga system. Värdet av olika kapitalarter och reglerna för konvertering är ständigt föremål för strider. I kampen om tillgångar och positioner kommer olika "reproduktionsstrategier" till användning, varmed Bourdieu avser att "individerna eller familjerna omedvetetet eller medvetet strävar efter att bevara eller öka sina nedärvda tillgångar och uppehålla eller förbättra sin motsvarande position inom klassförhållandenas struktur"[29]. Definitionen illustrerar att "strategi", som Bourdieu brukar ordet, inte behöver implicera medvetenhet eller rationell kalkyl. Individer och familjer kan använda sig av många slag av reproduktionsstrategier: att välja en äktenskapspartner ur ett bestämt socialt skikt, att sätta fler eller färre barn till världen, att skaffa sig eller sina barn utbildning, att sörja för att tillgångarna överförs mellan generationerna, etc[30].

1.1.6 Kapitalets existensformer

Det är ogörligt att utpeka avgränsade empiriska fenomen och slå fast att just här existerar per definition kapital i Bourdieus mening. Bourdieu och hans medarbetare har använt begreppet för att analysera de mest skilda fenomen. Kapitalbegreppet tillåter studier som håller samman åtskilliga fenomen vilka annars brukar splittras upp på samhällsvetenskapliga eller humanistiska specialdiscipliner. Bourdieus intresse för *relationer* mellan kapitalarterna och mellan sociala grupper utrustade med olika slag av kapital har inneburit att han satt sig över de skrankor som åtskiljer konstvetenskap och ekonomisk sociologi[31], filosofihistoria och politisk sociologi[32], eller gastronomi och

[29] *La distinction*, 1979, pp. 145.

[30] Dessa fyra slag av reproduktionsstrategier nämndes i "Le patronat", 1978, pp. 18f. När Bourdieu tio år senare i *La noblesse d'État* återvände till ämnet utökade han listan med ytterligare några exempel: strategier för att förvalta de "ekonomiska" tillgångarna i snäv mening; för att bygga upp en fond av sociala förbindelser (ett specialfall är valet av lämplig äktenskapspartner); för att legitimera den egna ställningen (och därmed den art av kapital som ställningen vilar på) (*La noblesse d'État*, 1989, pp. 387-389).

[31] Ur Bourdieus perspektiv måste konstens och konstmarknadens utveckling analyseras tillsammans, som ett föränderligt system av positioner besatta av konstnärer, gallerister, investerare, konstälskare etc. Jfr t.ex. "La production de la croyance", 1977, eller Bourdieus mångåriga och när detta skrivs fortfarande opublicerade konstsociologiska arbete om den franska modernismens framväxt, med tonvikt vid Manets skola.

[32] I den stora uppsatsen om Heidegger, "L'ontologie politique...", 1975 (reviderad version i bokform 1988), visade Bourdieu - drygt ett decennium innan den stora diskussionen 1987 efter publiceringen av Victor Farias *Heidegger et le nazisme* - på förbindelserna mellan

estetik[33], specialiteter som ur andra perspektiv kan förefalla varandra avlägsna. Bourdieus sociologiska projekt genomsyras av övertygelsen att utbildningssociologin är omöjlig att isolera från kultursociologin (alltsedan sextiotalet har en av hans centrala teser varit att ojämlikheten inför Skolan är en aspekt av ojämlikheten inför Kulturen). Han har även slagit broar mellan utbildnings- och vetenskapssociologin: skillnaderna mellan "tankeskolor" eller "vetenskapliga skolor" kan ofta återföras till skillnader mellan skolor i mer bokstavlig mening, och därmed till skillnader i de banor genom utbildningssystemet som olika vetenskapsmän beskrivit och det utbildningskapital och vetenskapliga kapital de där ackumulerat.[34] Ja, själva forskarsamhällets uppsplittring i subdiscipliner - en arbetsdelning som enligt Bourdieus analyser ofta snarare är socialt än vetenskapligt motiverad - låter sig analyseras med hjälp av kapitalbegreppet: olika specialister slår vakt om sina egna allt mer specialiserade investeringar hellre än att utsätta sig för konkurrensen på en större vetenskaplig marknad. (Hellre nummer ett i sin by än nummer två i Rom, som talesättet lyder.)

De objekt som Bourdieu önskar fånga in med hjälp av kapitalbegreppet kan te sig svårfångade. Vi har sett att begreppet socialt kapital använts för att undersöka individers, men även gruppers (familjer, yrkeskårer etc), utbildningsinstitutioners, företagsstyrelsers eller exklusiva klubbars tillgångar. På liknande sätt kan det kulturella kapitalet återfinnas på olika nivåer, eller i olika "tillstånd": förkroppsligat tillstånd (som system av dispositioner, dvs. habitus), objektiverat tillstånd (målningar, böcker, verktyg etc) samt institutionaliserat tillstånd (examina, utbildningstitlar etc).[35] Om vi strävar efter empiristiska definitioner tycks vi kunna finna kapital överallt.

Heideggers position inom filosofins fält i tio- och tjugotalets Tyskland och de samtida intellektuella och politiska strömningar som bl.a. skulle leda fram till nationalsocialismen. Redan uppsatsens titel, "Martin Heideggers politiska ontologi"; var en provokation med tanke på att filosofen i fråga gjort anspråk på att återuppväcka ett sedan ett par årtusenden försummat tänkande om varat, ett vara bortom den kantianska konstitutionsproblematiken, ja bortom alla slags antropologiska - för att inte tala om politiska - bestämningar. För Bourdieu var det givetvis en utmaning att ge sig på just Heidegger, inte bara för att reta hagiograferna utan framför allt eftersom det var en probersten för Bourdieus metod att demonstrera att till och med en filosofi som kanske mer än någon annan åtnjöt anseende som "ren" var åtkomlig för en sociologisk undersökning som - utan att vara ensidigt externalistisk - blottlade nedslag från sociala strider inom den samtida av nykantianerna dominerade tyska filosofin och transformationer av motsättningar inom politiska och andra fält.

[33] I "Anatomie du goût", 1976, och *La distinction*, 1979, försökte Bourdieu visa att "smaken" har grundläggande sociala betydelser och funktioner som gäller såväl smaklökarnas användning som sinnet för de sköna konsterna.

[34] En tidig analys av detta fenomen var artikeln "Systèmes d'enseignement...", 1967. Jfr ytterligare några samtida texter: "Champ intellectuel...", 1966, p. 903; "L'examen...", 1968, p. 229.

[35] "Les trois états...", 1979.

Bourdieus uttryck "tillstånd" <état> kan leda tanken till fysikaliska fenomen (ett och samma ämne kan existera i fast, flytande eller gasformigt tillstånd). Ibland har han använt ordet energi, eller till och med "den sociala fysikens energi"[36] för att karaktärisera kapitalet. Det är dock inte fråga om en återgång till Comte. En viktig skillnad är den stora vikt som Bourdieu fäst vid det förkroppsligade kapitalet, det vill säga habitus: ett sociologiskt studium av den objektiva sociala världen måste enligt Bourdieu inkludera människors sätt att orientera sig i samma sociala värld. Vidare har Bourdieu inte varit ute efter att studera mekanismerna hos något slags allmänt "samhälle" i singularis à la Comte. "Kapitalet är ett socialt förhållande, dvs. en social energi som varken existerar eller producerar sina effekter annat än inom det fält där det produceras och reproduceras."[37] Med andra ord: ett bestämt slag av kapital måste studeras i de sociala sammanhang - av Bourdieu ofta kallade "fält"[38] - där det ackumuleras, överförs och fungerar.

Det är, som kanske framgått, svårt att förlänga denna diskussion av kapitalbegreppet utan att gå in på de begrepp habitus och fält som vi väntar några sidor med att diskutera. För Bourdieu har hänvisningen till människors habitus tjänat som förklaring till deras märkliga förmåga att, utan att någon rationell kalkyl behöver vara inblandad, utveckla olika strategier för att slå vakt om och göra bruk av sina kapitalinnehav, och fältbegreppet har tillåtit honom att precisera olika specifika arter av kapital och deras mening och funktionssätt. Vi övergår därför till frågan om kapitalbegreppets genes och förhållande till några vetenskapliga traditioner.

1.2 Begreppets framväxt, traditionerna

Vi skall nu lämna ramarna för Bourdieus utvecklade, "mogna" författarskap och dels färdas bakåt i tiden och fråga hur kapitalbegreppet växte fram i Bourdieus tidiga empiriska studier, dels diskutera hur hans sätt att arbeta med detta begrepp förhåller sig till vissa andra vetenskapliga traditioner. Först dock några ord om termen "kapital".

[36] *Le sens pratique*, 1980, p. 209.
[37] *La distinction*, 1979, p. 127.
[38] Ett fält är "platsen för den ackumulerade sociala energi som agenterna och institutionerna bidrar till att reproducera i de strider som de utkämpar för att tillägna sig denna energi, och där de satsar vad de har tillskansat sig av denna energi i tidigare strider" ("La production...", 1977, p. 7).

1.2.1 Introduktionen av termen

Redan i Bourdieus tidigast publicerade arbete, den lilla boken om Algeriet utgiven i P.U.F.'s populärvetenskapliga serie "Que sais-je ?" 1958, finner vi en passage där termen "kapital" användes i den allmänna betydelsen av tillgångar eller resurser. I en diskussion om vissa arabiskspråkiga stammar noterade Bourdieu att dessa förfogar över ett särskilt slags "makt- och prestigekapital", ett "startkapital" <capital initial> som är knutet till den (ofta fiktiva) härstamning som stammens medlemmar kan åberopa och som flyter samman med den (oftast mytiske) anfaderns namn. I sammanhanget använde Bourdieu termen kapital i analogi med det ekonomiska kapitalets logik: "Den isolerade gruppen tenderar att slås samman med den prestigeladdade och mäktiga stammen som på så sätt oupphörligen blir allt starkare, genom ett slags kumulativ effekt, analog med den som i en annan kontext gör att kapital drar till sig kapital."[39] I övrigt används i denna Bourdieus första bok, liksom i de publicerade texterna från de närmast följande åren, termen kapital enbart i gängse "ekonomisk" betydelse.

I en uppsats från 1962 om arbetslösheten i Algeriet återkom termen "startkapital", här för att beteckna både ekonomiska tillgångar i snävare mening och symboliska dito (nämligen yrkeskunnande och utbildning som kan behövas för att starta en rörelse).[40] Återigen var det fråga ett analogiskt bruk av ekonomins terminologi (Bourdieu satte här för tydlighetens skull citationstecken runt ordet "kapital"). Året därpå publicerade Bourdieu och några medarbetare det stora arbetet *Travail et travailleurs*, där termen "startkapital" ånyo används i exakt samma mening.[41] Ytterligare ett år senare utkom Bourdieus och Sayads bok *Le déracinement*, där ordet "prestigekapital" tillfälligtvis förekom.[42]

I de tidiga etnologiska studierna finner vi således blott tillfälliga användningar av termen kapital för att beteckna symboliska tillgångar. Inte heller i de tidigaste utbildnings- och kultursociologiska studierna användes termen särskilt frekvent eller konsistent.[43]

[39] *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 85.
[40] "La hantise...", 1962, p. 324.
[41] *Travail et travailleurs*, 1963, p. 298.
[42] *Le déracinement*, 1964, p. 146. Det handlade här om att införskaffandet av boskap i det traditionella bondesamhället kunde vara ett sätt att skaffa prestige snarare än ekonomiska fördelar i snävare mening.
[43] Förekomsterna av termen "kulturellt kapital" skall strax nämnas. Dessförinnan hade i *Les étudiants...*, 1964, ordet "kapital" förekommit på två ställen (pp. 46 och 89), förmodligen inte i någondera fallet i Bourdieus senare mening av ordet. Det rörde sig om dels ett konstaterande att den som ger sig in i vissa yrkeskarriärer behöver ett "kapital", varmed gissningsvis framför allt avsågs kapital i den snäva ekonomiska betydelsen, dels uttrycket "konstkapital" <capital artistique>, som här sannolikt syftade på konstsamlingar o.likn.

De tidigaste förekomsterna av termen "kulturellt kapital" har jag stött på i ett kollokviebidrag från våren 1965.[44] Här försökte Bourdieu med hänvisningar till statistiskt material och observationer (ofta hämtade från framställningen i *Les héritiers*, 1964) demonstrera att det i allt väsentligt är det "kulturella arvet" eller "den kulturella nivån", inte föräldrarnas ekonomiska tillgångar, som statistiskt sett avgör barnens framtid inom utbildningssystemet. I två varandra överlappande publicerade versioner från 1966 av samma text[45] fanns termen "kulturellt kapital" kvar, och den dök upp i ytterligare några texter från samma år[46], i sammanhang som handlade om hur barn kan ärva föräldrarnas ekonomiska och kulturella kapital. Om jag inte missat några tidigare förekomster, uppträdde således termen "kulturellt kapital" i tryck första gången år 1966, och det förefaller troligt att termen ursprungligen koncipierades som ett slags pendang till begreppet ekonomiskt kapital. Det kulturella kapitalet var ett nyttigt begrepp i samband med demonstrationerna av att föräldrarnas ekonomiska ställning inte är den viktigaste betingelsen för barnens framgångar i skolan.

Om vi förlägger gränsen mellan författarskapets första och andra period till året 1966, så var det först då som Bourdieus kapitalterminologi började finna sin form. Termen kulturellt kapital återkom 1967[47] och 1968[48]. I andra utvidgade

(senare skulle Bourdieu med samma uttryck avse specifika arter av symboliskt kapital, nämligen konstnärlig kompetens eller konstkännedom). I *Les héritiers*, 1964, talades på ett ställe (p. 77) om "informationskapital", varmed avsågs den hemmastaddhet i den intellektuella världen som studenterna vid den humanistiska fakulteten i Paris uppvisade. I "La transmission...", 1966, p. 394, och i "L'école conservatrice", 1966, p. 328, talades om det för elever så viktiga "informationskapital" som består i kännedom om utbildningsval och utbildningsvägar, samt om det "språkkapital" <capital linguistique> ("La transmission...", pp. 404 not 34; "L'école conservatrice", pp. 335 not 18, 340) som de har med sig hemifrån. I bl.a. *Le partage*, 1966, p. 133, förekom begreppet humankapital. I första upplagan av *L'amour de l'art*, 1966, p. 21, nämndes att författarna själva tack vare tidigare undersökningar förfogade över ett "kapital av empiriska kunskaper".

[44] Denna text, *Héritage culturel et inégalités devant l'école et la culture*, skrev Bourdieu till det kollokvium i Arras 12-13 juni 1965 som senare skulle leda fram till volymen *Le partage de bénéfices* (1966). Termen "kulturellt kapital" förekom några gånger (pp. 6, 12, 20, 27) i det opublicerade kollokviebidraget, men mycket mer frekventa var de ungefär synonyma termerna "kulturellt arv" och "kulturell nivå". (Eftersom jag här hänvisar till en opublicerad text som inte återfinns i bibliografin i slutet av boken, kan nämnas att den finns tillgänglig i biblioteksamlingarna vid Maison des sciences de l'homme, konvolutet "Colloque d'Arras 12-13 juin 1965", signum 4° Fb 56.)

[45] "La transmission...", 1966, och "L'école conservatrice", 1966.

[46] Nämligen i den orubricerade texten om "l'idéologie jacobine", 1966, p. 172, samt ett par osignerade redaktionella texter (som vi nog utan risk kan tillskriva Bourdieu) i Darras, 1966, pp. 18 och 327f.

[47] I "La comparabilité...", 1967 , p. 46, skrev Bourdieu och Passeron att utbildningssystemet "konsekrerar och legitimerar överförandet av det kulturella kapital som varje individ erhåller från sin familjemiljö". Uppsatsen var i sin helhet en kritik av de samtida

upplagan 1969 av *L'amour de l'art* infördes i några nyskrivna partier termerna "kulturellt kapital"[49], "konstnärligt kapital"[50] och "utbildningskapital"[51] <capital culturel, capital artistique, capital éducatif>; i denna andra upplaga hade den tillfälliga mer vardagsspråkliga användning av ordet "kapital" som vi nyss noterade i den första upplagan från 1966 (p. 21) strukits - ett tecken på att Bourdieu från och med slutet av sextiotalet började reservera termen kapital för sociologiskt bruk. I *La reproduction* (1970) tillhörde "kulturellt kapital" de centrala termerna.

Saken kan också uttryckas så att Bourdieu under författarskapets första period (1958-1966) i huvudsak utnyttjade termen kapital antingen för att tala om ekonomiska förhållanden i gängse snäv mening eller för att signalera en analogi till det gängse ekonomiska kapitalbegreppet. Senare skulle han behandla sitt eget sociologiska kapitalbegrepp som det primära, överordnade och generella begreppet och degradera det ekonomiska till ett specialfall. Denna utveckling speglas i hans bruk av citationstecken. Om han som nämnts inledningsvis vid något tillfälle kunde bruka citationstecknen för att markera att vi har att göra med en analogi - yrkeskunnande och utbildning liknas vid ett ekonomiskt "kapital"[52] - så används i det senare författarskapet, någorlunda konsekvent först under sjuttiotalet[53], regelmässigt citationstecknen på rakt motsatt sätt, nämligen för att särskilja det speciella slags "ekonomi" som har med pengar, priser etc att göra.

Tillfogas bör kanske, att Bourdieus val av term är mindre långsökt i ett franskt än i ett svenskt språkligt sammanhang. I svenskt språkbruk leder ordet "kapital" mer entydigt tankarna till "ekonomiska" fenomen i snäv mening. Vardagsfranskans *capital* har ett vidare användningsområde, inkluderande skilda

utbildningsekonomiska försöken att använda ett enda enhetligt mått - nämligen ekonomisk tillväxt - för att bedöma olika utbildningssystems effektivitet. Även här fungerade begreppet kulturellt kapital som ett slags pendang till begreppet ekonomiskt kapital. Av Castels och Passerons inledning till den volym där uppsatsen ingick framgår (se p. 19) att alla Bourdieus medarbetare kanske inte var så förtjusta i termen kapital.

[48] "L'examen...", 1968, p. 243. Här förekom även termen "skolkapital", p. 250. Dock dominerade alltjämt termen "arv" <héritage>.

[49] *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, pp. 59, 64, 65.

[50] *Op. cit.*, pp. 64, 65, 71.

[51] *Op. cit.*, p. 65.

[52] "La hantise...", 1962, p. 324; Bourdieus bruk av citationstecken är dock inte alls konsekvent. När samma problem, nämligen avsaknaden av "startkapital" hos småhandlare i algeriska städer, behandlades i *Travail et travailleurs*, 1963, p. 298, saknades citationstecken runt ordet kapital.

[53] Fortfarande i "La fécondité...", 1964, pp. 72 och 73, använde Bourdieu uttrycket "utom-ekonomiska" <extra-économique> om just sådana symboliska värden (här de värden som barnet representerar i förhållande till en given grupps värdesystem) som han senare inte skulle tveka att benämna ekonomiska rätt och slätt.

slag av tillhörigheter, tillgångar eller resurser.[54]

Nu är det dock inte termen utan begreppet kapital vi skall ägna intresse. Hur växte Bourdieus kapitalbegrepp fram?

I.2.2 Mellan fenomenologi och marxism

Det dröjde således fram till slutet av sextiotalet innan "kapital" erhöll sin fasta betydelse i Bourdieus terminologi. Han väntade ytterligare några år med att publicera utförliga teoretiska utläggningen av det grundläggande begreppet symboliskt kapital.[55] Ändå finns redan i hans tidigaste empiriska studier åtskilligt som pekar fram mot begreppet.

I Bourdieus mogna författarskap används kapitalbegreppet för att utforska relationen mellan människors tillgångar och de dispositioner som gör att dessa tillgångar framstår som värdefulla. Begreppet är med andra ord en ansträngning att tänka samman den sociala värld där människor lever och deras erfarenhet av och hållningar till samma värld. En sådan ambition att förena studiet av de objektiva villkoren med studiet av den subjektiva erfarenheten har som bekant i olika skepnader ständigt funnits på samhällsvetenskapernas dagordning. Var bör upprinnelsen till Bourdieus speciella sätt att hantera problemet sökas? Om vi avstår från att gå in på biografiska detaljer och blott beaktar de tanketraditioner till vilka han hade att förhålla sig i början av sin vetenskapliga bana, kan vi formulera en hypotes: den unge Bourdieu ställde marxismens frågor men sökte sig till andra traditioner (fenomenologin, durkheimianerna, Weber) för att besvara dem.

Det är slående att Bourdieu i sina allra tidigaste studier behandlade just de frågor som marxisterna i Paris vid denna tid var upptagna av, rörande kolonialismens natur och revolutionens möjligheter, förhållandet mellan centrum och periferi och mellan förtryckare och förtryckta, frågan om huruvida bönderna kunde utgöra en revolutionär klass eller ej, betingelserna för klassmedvetandets utveckling, trasproletariatets ställning, övergången mellan förkapitalistiskt och kapitalistiskt samhälle, förhållandet mellan ekonomisk bas och ideologisk överbyggnad, ideologins relativa autonomi, och så vidare.

[54] I modetidningen *Elle* förekommer rubriker som "Comment améliorer votre capital de beauté", Hur ni kan bättra på era skönhetstillgångar. "Humaniora-kapitalet", är titeln på en intervjubok (A. Etchegoyen, *Le capital-lettres*, 1990) vari ett antal personer med lyckosamma karriärer i näringslivet bakom sig vittnar om hur räntabla deras humanioriastudier varit.

[55] Den första mer ingående presentationen av begreppet symboliskt kapital publicerades i *Esquisse...*, 1972, särsk. pp. 227ff. Senare versioner av resonemangen återfinns i *Outline...*, 1977, pp. 171ff och i *Le sens pratique*, 1980, särsk. första delens sjunde och åttonde kapitel, pp. 191-231.

Bourdieu uppfattade uppenbarligen marxismens frågor som värda att ställas. Samtidigt höll han distansen till den samtida franska marxismen. Han hade redan under studieåren intagit en kritisk hållning till den kommunism som då dominerade vid École normale supérieure[56], och när han några år senare hamnade mitt i en verklig revolution, den algeriska, fann han en verklighet som stämde dåligt överens med den franska vänsterintelligentians politiska analyser och förhoppningar. I mer eller mindre förtäckt polemik med de parisiska revolutionssvärmarna hävdade han att en realistisk uppfattning av den algeriska revolutionens möjligheter måste ta hänsyn till befolkningens traditionella värdesystem och omvälvningen av dessa.[57] Vid denna tid var den franska marxismen tätt kopplad till det politiska livet i allmänhet och till PCF i synnerhet. Säkert fanns sociala och psykologiska förklaringar till att Bourdieu, som aldrig varit benägen att låta sig inordnas i ledet, i så hög grad undvek den marxistiska vokabulären. Vi nöjer oss tills vidare med att konstatera att marxismens frågor tycks ha varit riktningsgivande för hans tidiga arbeten men att han inte var nöjd med marxismens svar. Möjligen växte begreppet symboliskt kapital delvis fram som ett korrektiv till de alltjämt inflytelserika bas/överbyggnadsmetaforerna, föreställningarna om ideologin som rätt och slätt "falskt medvetande" etc.

[56] Som nämnts hade Bourdieu i början av femtiotalet tillsammans med några andra elever vid École normale supérieure, bl.a. Jacques Derrida och Jean-Claude Pariente, grundat en "kommitté till friheternas förvar" (jfr "«Fieldwork...", 1987, p. 13); de förefaller ha pläderat för ett slags tredje ståndpunkt, ett alternativ för dem som i tidens politiska strider (främst kring situationen i Algeriet) varken ville vara kommunister och gaullister. Bourdieu blev ett av föremålen för de bannbullor som utdelades av Emmanuel Le Roy Ladurie, den fruktade unge sekreteraren för kommunistpartiets cell vid École normale supérieure.

[57] "Den skadligaste illusionen är utan tvekan den man kan kalla myten om den revolutionerande revolutionen, enligt vilken kriget som genom magi skulle transformera det algeriska samhället alltigenom, och till på köpet lösa alla problem, inklusive dem som revolutionen själv givit upphov till" ("De la guerre...", 1962, p. 5; jfr "Logique interne...", 1959, pp. 50f). Som en undertext till Bourdieus analyser av samhällsförändringarna i Algeriet finns ständigt kritiken av de parisiska marxisternas politiska önsketänkande och deras idealistiska och idealiserade föreställningar om den revolutionäre bonden. Av Bourdieus analyser framgick att de mest militanta algeriska upprorsmännen med västerländska mått mätt var ytterligt reaktionära. Dessutom tog han i många sammanhang avstånd från grovhuggna materialistiska förklaringar: det är, fastslog Bourdieu, en illusorisk förhoppning att tro att omvälvningen av existensbetingelserna (produktionsförhållandena och sättet att producera) automatiskt skulle leda till en avgörande förändring av attityder och ideologier (*Le déracinement*, 1964, pp. 168-170). Den materiella nödvändigheten kan visserligen tjäna som en välkommen ursäkt i de fall när människorna redan är subjektivt förberedda för en förändring, men inte ens "den mest brutala [materiella] nödvändigheten kan i sig avgöra att man överger kulturella modeller" (*op. cit.*, pp. 107f; Bourdieus exempel var här det traditionella bondesamhällets förbud mot att kvinnor utför vissa arbeten, ett förbud som kunde upphävas när bondefamiljen tvingades till en mer urban miljö och maken blev arbetslös, men åter trädde i kraft så snart de materiella villkoren så tillät).

I sin jakt på bättre svar anknöt Bourdieu bland annat till den fenomenologiska traditionen. Den fenomenologiska orienteringen utgör en mer eller mindre kamouflerad men alltid synnerligen verksam underström i hela hans författarskap. Under studieåren hade han, i likhet med många jämnåriga med likartad placering, ägnat mycken möda åt fenomenologins portalfigurer (Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty).[58] Bourdieus tillägnelse av den fenomenologiska traditionen var samtidigt ett avvisande av den existentialistiska utmyntningen av densamma.[59] Vidare stod han främmande för varje transcendental fenomenologi; han intresserade sig för hur i tid och rum placerade människor förhöll sig till sin egen alldeles bestämda värld[60]. Så långt var hans hållning långtifrån unik: i striderna om arvet efter Husserl hade försöken att skruva ned den transcendentala fenomenologins anspråk för att i stället säga något om den historiskt och socialt bestämda erfarenheten varit legio, och i Bourdieus generation hade åtskilliga ur det unga parisiska filosofiska avantgardet inrättat sig i ett kraftfält mellan marxism och fenomenologi (jfr förra kapitlet). De "teoretiska" syntesförsöken var talrika. Med tanke på Bourdieus bildningsgång är det anmärkningsvärt att han så länge, under bortåt ett decennium, höll sig undan från den sortens diskussioner. Han avstod från "teoretiska" pläderingar för kombinerade marxistiska och fenomenologiska

[58] Bourdieu har berättat att han förberedde ett (aldrig fullföljt) avhandlingsarbete om "känslolivets fenomenologi", med Canguilhem som patron. Bland annat intresserade han sig för tidsmedvetandets fenomenologi. Bourdieu har i några enstaka intervjuuttalanden offentligen berättat om denna period. I en intervju 1984 talade han om sin "fenomenologiska period" ("Der Soziologue...", 1989, p. 67), som förmodligen ungefärligen sammanföll med studieåren vid École normale supérieure. I en annan intervju från samma år nämnde han att han under denna studietid ägnade ett helt år åt Husserls *Erfahrung und Urteil* ("Der Kampf...", 1986, p. 143).

[59] Bourdieu tillhör dem som i många sammanhang kritiserat Sartre, på såväl vetenskapliga som etiska och politiska grunder. Redan under studieåren vid École normale supérieure kände Bourdieu enligt egen utsago motvilja mot anspråket på att filosofen skall ha svar på allt och ansvar för allt, dvs. ambitionen från perioden för det första *Les temps modernes*-manifestet. Existentialismen tedde sig för Bourdieu och hans likasinnade som utan filosofisk halt och därtill moraliskt suspekt. Sartre som modell för den "totale intellektuelle" blev sedan en återkommande måltavla för Bourdieus kritik, och i analyserna av motsättningen mellan subjektivism och objektivism har Sartre tjänat som det mest prominenta exemplet på en "ultra-subjektivistisk" position, se *Sociologie et philosophie...*, , 1966, pp. 16-19 (eng. version "Sociology and Philosophy...", 1967, pp. 174-176); *Esquisse...*, 1972, pp. 248-250; *Le sens pratique*, 1980, särsk. första delens andra kapitel, pp. 71ff; "Sartre...", 1983; "Prefazione", 1984; "L'illusion biographique", 1986, p. 69.

[60] Här blandade sig utan tvivel politiska motiv med vetenskapliga: Bourdieu bemödade sig om att visa att de algeriska bönderna och deras samhällsordning inte kan avfärdas som "primitiv", att det västerländingar uppfattar som förtryck av individen (seden att gifta bort döttrarna utan att de tillfrågas, förhållande mellan husbonde och *khammès*, etc, jfr *Sociologie de l'Algérie*, 1 uppl. 1958, pp. 16, 115; 2 uppl. 1961, pp. 14, 68f, 86) eller som "lättja" hos de algeriska arbetarna (se "Logique interne...", 1959, p. 45) inte alls hade denna mening för de berörda.

perspektiv och framträdde i stället i sina tidiga arbeten som empiriker. Han hänvisade till den algeriska verkligheten: för att rätt förstå den pågående revolutionen måste man noga studera inte blott den sociala omvälvningen utan även "revolutionen i revolutionen", nämligen omvandlingen av människors "attityder", för att använda hans egen term vid denna tid.[61] Bland annat ägnade han uppmärksamhet åt fenomenet att algerierna befinner sig under européernas blickar och tenderar att göra den bild som européerna gör sig av dem till en självbild[62] - således det slags "relationistiska fenomenologi" som skulle få så stor betydelse för Bourdieus senare analyser av olika sociala gruppers förhållanden till varandra. Vidare var han, som vi skall se i avsnittet om habitusbegreppet nedan, i många sammanhang inriktad mot de förkroppsligade tillgångarna, lagrade som ett slags orienterings- och handlingsförmåga.[63] Även om han vanligen höll sig till den vaga termen "attityder" ville han ofta komma åt mer

[61] "Révolution...", 1961, särsk. pp. 32, 40. Bourdieu riktade för övrigt sitt budskap inte blott till marxisterna utan även till de liberala utvecklingsoptimister som negligerade attitydernas betydelse och trodde att samma recept - ekonomiska investeringar och modernisering av näringslivet - som kunde duga i en kapitalistisk ekonomi också är verksamt i underutvecklade länder (se t.ex. "Le choc...", 1959 , p. 63).

[62] " [...] algeriern tenderar att skapa sig en rollfigur som innebär att han är arab-för-fransmännen." ("Guerre...", 1960, p. 29) "[...] algerierna känner sig ständigt utsatta för européernas blick [...]" ("Révolution...", 1961, p. 33). "Det är inte utan betydelse, att Algeriet sedan fem år i franska tidningar och böcker läser svaren på sina frågor och formulerar sina problem, sin ångest och sin revolt i det västerländska tänkandets logik." ("Révolution...", 1961, p. 40) "Eftersom de är utestängda från varje individuellt eller kollektivt projekt, tenderar trasproletärerna att forma samma bild av sig själva som den dominerande kastens medlemmar gör." (*Travail...*, 1963, p. 309) Se även det sist citerade arbetet, p. 264, där Bourdieu konstaterade att denna situation, där man befann sig inför européernas blick, skapade ett språk <langage>, i vilket människors utseende och klädsel var tecken. Ja, Bourdieu gick så långt att han hävdade att det traditionella algeriska samhällets möte med kolonialmakten och själva kriget i sig utgjorde ett språk, "att kriget ger folket en röst, en röst som säger nej" ("Guerre...", 1960, p. 26). Dessa något disparata citat illustrerar Bourdieus relationistiska sätt att tänka: algerierna och själva befrielsekriget definierades av relationen till kolonisatörerna, ett synsätt som kontrasterade mot den bland samtida vänsterintellektuella vanliga tendensen att betrakta befrielsekampen som en underifrån växande och genuint folklig rörelse; i själva verket genomdrev befrielsearmén ett folkuppfostringsprogram som i långa stycken liknade vad de franska administratörerna försökt åstadkomma ("Guerre...", 1960, pp. 30f).

[63] Se exempelvis följande anmärkning i *Le déracinement*, om de egenskaper som tillkommer en bonde <la qualité de paysan>: "Bondekvaliteten förblir knuten till bonden, eftersom han ärvt denna kvalitet samtidigt med att han ärvt familjens jordegendom, eftersom han uppfötts på och uppfostrats i de dygder som är oskiljbart förenade med den, eftersom det är gruppen som förlänat honom den och eftersom han med hela sitt uppträdande måste åberopa sig på den, och, slutligen, eftersom han inte kan skilja föreställningen om denna kvalitet från föreställningen om sig själv." (*Le déracinement*, 1964, p. 100) Med hjälp av uttrycket "bondekvalitet" försökte Bourdieu således här komma åt det slags generella, överförbara symboliska tillgångar (med hans senare språkbruk: symboliskt kapital, i det moderna samhället kulturellt kapital) som kan ärvas och lagras i förkroppsligad form, som habitus.

fundamentala dispositioner.

För att besvara marxismens frågor behövde Bourdieu således ett fenomenologiskt perspektiv, i den allmänna betydelsen av en synvinkel som ger tillgång till människornas representationer (eller med ett svenskare ord: föreställningar[64]) av den sociala världen. Det slaget av perspektiv är i och för sig inte knutet till den filosofiska fenomenologins tradition; inom fransk samhällsvetenskap har allt sedan durkheimianernas dagar representationernas värld periodvis upphöjts till ett privilegierat studieobjekt[65].

1.2.3 Durkheimianism och strukturalism

I själva verket föreligger givetvis en avgörande skillnad mellan den klassiska filosofiska fenomenologins strävan att renodla föreställningarnas radikalt egna natur och flertalet samhällsvetares ambition att påvisa att dessa i en eller annan mening översätter eller (re)presenterar en yttre värld. Bourdieu har härvidlag försökt balansera mellan ytterligheterna. Han var uppenbarligen tidigt attraherad av durkheimianernas grundläggande idé att de kollektiva representationsformerna härrör ur och motsvarar den sociala världens former. Samtidigt har han varit mer fenomenologiskt sinnad, såtillvida att han med större eftertryck än durkheimianerna insisterat på att representationernas värld äger sin egen logik. Saken kan också uttryckas så, att Bourdieu återinfört de enskilda agenter, de människor av kött och blod som hos durkheimianerna tenderade att upplösas i opersonliga kollektiva representationer.

Detta delvisa uppbrott från durkheimianernas tradition skedde gradvis. Bourdieus tidigaste arbeten bär en omisskännlig durkheimiansk prägel. Hans samhällsbegrepp var i allt väsentligt durkheimskt: ett samhälle (i Durkheims mening, det kan röra sig om mindre enheter: stammen, klanen, horden) som hålls samman av system av kollektiva normer, värden, trosföreställningar.[66]

[64] Jag använder för enkelhet skull här och på andra ställen en direktöversättning av franskans *représentations*, men den tyska motsvarigheten är *Vorstellungen*. Det rör sig i Bourdieus sociologi aldrig om representationer i betydelsen spegling eller avtryck av en yttre verklighet, det är alltid fråga om föreställningar som människor frambringar. Därför kan det vara motiverat att tala om ett fenomenologiskt representationsbegrepp.

[65] Ett aktuellt exempel är Roger Chartiers delvis Bourdieu-inspirerade plädering för studier av representationsformernas historia, ett utspel som när detta skrivs står i fokus för den livliga diskussionen om arvet från den tradition som kallas "Annalesskolan" eller i dag oftare "la nouvelle histoire". (Chartiers egen position framgår t.ex. av hans debattinlägg i *Annales*, n° 6, 1989.)

[66] Om de arabiskspråkiga stammarna i Algeriet skrev Bourdieu i durkheimska ordalag i sin första bok: "Gruppen är i själva verket grunden och villkoret för allt liv. Individen upptäcker den kollektiva enhet varav han är en del innan han upptäcker sitt eget jag. Han har ingen annan personlighet än den som är inlemmad i gruppen. Sålunda berörs han personligen av alla angrepp mot gruppen, som står honom närmare än han står sig själv, och omvänt är allt som berör honom ett 'intimt' angrepp på kollektivet, det slags cirkel vars centrum är överallt och ingenstans." (*Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 69)

Bourdieus tidiga durkheimianska orientering var anmärkningsvärd med tanke på denna traditions låga anseende. Durkheimianismens utdragna nedgångsperiod bestod fortfarande åren kring 1960. Ja, durkheimianernas aktier började av allt att döma stiga i kurs först mot slutet av sextiotalet - för övrigt en tveksam uppgång, under dessa år firade marxismen triumfer och i mångas ögon framstod durkheimianismen som en föråldrad borgerlig jämviktsideologi utan plats för klasskampens realiteter.

Bourdieu själv var förmodligen den enskilde sociolog som mer än någon annan bidrog till durkheimianismens renässans i Frankrike från och med slutet av sextiotalet. I egenskap av lärare och handledare, genom att initiera omfattande utgåvor av durkheimianernas skrifter[67] och framför allt med sin egen forskning och sitt eget författarskap har han med stor energi hävdad durkheimianernas aktualitet.

Om vi vill förstå vilket slags insats i det intellektuella spelet det var fråga om när den unge Bourdieu återknöt till arvet från durkheimianerna, bör vi hålla i minnet att strukturalismens segertåg inleddes just de år kring 1960 då han gav sig in i samhällsvetenskapen. Kort sagt kom Bourdieu att utveckla ett slags *ad fontes*-strategi i sitt umgänge med strukturalismen. Redan i slutet av femtiotalet ägnade Bourdieu sitt seminarium vid universitetet i Alger åt förhållandet mellan Durkheim och de Saussure, en kombination som förmodligen vid denna tidpunkt åtminstone från parisisk horisont framstod som kuriös: en överspelad sociolog som på sin höjd hade historiskt intresse och en lingvist som började uppfattas som den store förelöparen till den dagsaktuella strukturalismen. Till skillnad från flertalet jämnåriga franska intellektuella hade Bourdieu uppenbarligen tidigt varit en flitigt läsare av durkheimianernas skrifter. Ur denna halvsekelgamla källa kunde han ösa åtskilliga teoretiska och metodiska insikter som i den samtida debatten uppfattades som strukturalismens purfärska landvinningar.[68]

[67] Under åren 1968-1975 blev tidigare svåråtkomliga texter av Durkheim, Mauss och Halbwachs tillgängliga i Bourdieus serie "Le sens commun" vid Éditions de Minuit (Mauss, *Oeuvres* i tre band 1968-69; Halbwachs, *Classes sociales et morphologie* i ett band 1972; Durkheim, *Textes* i tre band 1975). Till utgåvorna fogades en så gott som fullständig bibliografi för vart och ett av de tre författarskapen. Redigeringsarbetet ombesörjdes av Victor Karady, som intygat (muntlig information) att det ursprungliga initiativet härrörde från Bourdieu.

[68] Redan i några uppsatser från 1966 lyfte Bourdieu fram durkheimianerna som strukturalismens förbisedda föregångare (se i synnerhet *Sociologie et philosophie...*, 1966, pp. 6-8, 46, 51; eng. version "Sociology and Philosophy...", 1967, pp. 166-168, 197, 201). Samtida samhällsvetare var över lag okunniga om eller ovilliga att erkänna detta arv: "alla samhällsvetenskaper bor i dag i durkheimianismens hus utan att veta om det, ty de har krupit

Analyser av kulturella fenomen som system av relationer, intresset för homologier mellan system, övertygelsen att vetenskapen måste konstruera sina objekt etc - mycket av detta fanns redan hos de orättvist bortglömda durkheimianerna (se vidare kapital V).

Samtidigt var den unge Bourdieu långt ifrån opåverkad av Claude Lévi-Strauss' omvälvning av antropologin. Lévi-Strauss' betydelse som modell under den period då Bourdieu och hans jämnåriga formade sina projekt är redan nämnd: här framträdde en forskare som i sin gärning demonstrerade att samhällsvetenskap var en intellektuellt acceptabel syssla, möjlig att bedriva med en stringens som inte stod filosofin efter. Lévi-Strauss visade dessutom att ett gediget vetenskapligt hantverk som avtäckte dolda samhälleliga samband kunde vara ett minst lika vägande bidrag till människornas frigörelse som någonsin existentialisternas ställföreträdande moral. "[...] jag känner mig inte ansvarig för mina samtidas frälsning"[69], förklarade Lévi-Strauss häromåret när han i samtalen med Didier Eribon blickade tillbaka på sitt livsverk. Under femtiotalet och början av sextiotalet måste en sådan hållning ha framstått som en provokation i förhållande till existentialismens engagemangsmoral.

Att Lévi-Strauss' gestalt och forskargärning framstod som föredömlig betydde inte att alla unga filosofer på väg in i samhällsvetenskapen var hans lydiga disciplar när det kom till det teoretiska och metodiska hantverket. Bourdieu, Foucault och andra uppfattades ofta som strukturalister[70], men ansträngde sig

in baklänges" (*op.cit.*, 1966, p. 8), och strukturalismen hade återupplivat durkheimanismen under en ny fasad ("Champ intellectuel...", 1966, p. 897). Strukturalisterna hade omformulerat Durkheims vetenskapsfilosofi i den strukturella lingvistikens språk, de talade om "struktur" i stället för "samhällskropp", "det omedvetna" i stället för "kollektivt medvetande", "det vilda tänkandet" i stället för "det primitiva tänkandet" (*Sociologie et philosophie...*, p. 6). Ja, strängt taget hade strukturalisterna bara realiserat delar av durkheimianernas program! Bland annat hade Lévi-Strauss, ungefär som strukturfunktionalismen, satt historien inom parentes (*op. cit*, p. 51). Vidare tenderade strukturalisterna att glömma att "det vilda tänkandet" återfinns inte bara hos de främmande folk som Lévi-Strauss uppmärksammade ("Champ intellectuel...", *loc. cit.*). Genom att ge upp durkheimianernas ambition att överskrida gränsen mellan sociologi och etnologi hade den strukturalistiska antropologin isolerat sig inom den sistnämnda disciplinens gränser (*Sociologie et philosophie...*, pp. 47f) och försummade, vilket Bourdieu senare i många sammanhang påtalade, att undersöka kopplingen mellan myternas eller symbolernas värld och den sociala världen.

[69] C. Lévi-Strauss och D. Eribon, 1988, p. 131.

[70] Bourdieus första presentation av fältbegreppet ("Champ intellectuel...", 1966) publicerades i ett tidskriftsnummer med temarubriken "Strukturalismens problem". Att Foucault redan vid denna tid börjat göra motstånd mot att etiketteras som "strukturalist" framgår av den undertitel, "L'archéologie du structuralisme" som han enligt uppgift (*Magazine littéraire*, n° 207, mai 1984, p. 43; D. Eribon, 1989, p. 196) ursprungligen tänkte sig att ge *Les mots et les choses* (1966). Formuleringen avslöjar att Foucault inte önskade placera sig inom strukturalismen, utan i stället vid sidan av densamma, som observatör.

från och med mitten av sextiotalet för att tvätta bort denna etikett. Epitetet "poststrukturalister", som utlänningar i början av åttiotalet började använda om en rad sinsemellan mycket olika tongivande parisiska intellektuella, är träffande såtillvida att var och varannan bland dessa ägnat ett kvartssekel åt att finna vägar bort från den strukturalism i vilken de en gång fostrats.

I Bourdieus fall kan vi notera att strukturalismen förefaller ha betytt mest i början av sextiotalet.[71] Innan dess, i hans allra första arbeten, är anslutningen till strukturalismen inte alls lika skönjbar, medan han under första hälften av sextiotalet publicerade texter som otvetydigt bar strukturalismens prägel, även om han i motsats till många jämnåriga aldrig stämde in i den hyllningskör som under sextiotalet utmålade strukturalismen (eller mer generellt de från lingvistiken lånade modellerna) som en ny och enastående vetenskaplig innovation. Som sitt sista arbete som "obekymrad strukturalist"[72] har han i efterhand betecknat den strax före mitten av sextiotalet författade studien av det kabyliska huset[73], en exemplarisk övning i Lévi-Strauss' anda och första gången publicerad i festskriften till dennes sextioårsdag. Här figurerade ett Lévi-Strauss-inspirerat mytiskt-rituellt system av dikotomier (manligt/kvinnligt, ute/inne, det torra/det fuktiga etc), som i någon mån syntes leva sitt eget upphöjda liv ovan människornas praktiker. Senare skulle Bourdieu bryta med sådana tendenser till strukturrealism genom att analysera hur dylika system är rotade i människors dispositioner och representationer och i deras erfarenhet av den sociala världen.

Under senare hälften av sextiotalet började Bourdieu i likhet med många av sina generationskamrater[74] att formulera en explicit kritik av strukturalismens tillkortakommanden (eller snarare strukturalismens avarter; han har alltid varit jämförelsevis återhållsam i sin kritik av Lévi-Strauss men desto hårdare i omdömena om vissa av dennes efterföljare[75]).

[71] Jfr nedan, avsnitt 2.2.8, där det följer en fortsatt diskussion av Bourdieus förhållande till strukturalismen.

[72] *Le sens pratique*, 1980, p. 22.

[73] "La maison kabyle...", 1970. Bourdieu själv har i ett sammanhang uppgivit att texten författades 1963 (*Le sens pratique*, 1980, p. 22) och i ett annat sammanhang angivit tillkomsttiden till 1963-64 (*Esquisse...*, 1972, p. 59).

[74] En rad sedermera inflytelserika intellektuella var vid denna tid, sextiotalets senare hälft, var och en på sitt sätt upptagna av att avgränsa sina egna projekt från strukturalismen och lingvistiken, att demonstrera att de ville något annat än de Saussure, Jakobsen eller Lévi-Strauss. Bekanta och inflytelserika exempel är Jacques Derridas och Julia Kristevas uppgörelser med de Saussure, se den förstnämndes kritik av de Saussure i andra kapitlet av *De la grammatologie*, 1967, pp. 46-108 eller den sistnämnas uppsats i *Critique*, 1969.

[75] Se t.ex. *Le sens pratique*, 1980, p. 23 not 17, där Bourdieu poängterade att hans kritik av strukturalismen - här närmare bestämt dess dröm om det perfekt koherenta systemet - avser "den sociala bilden av strukturalismen och denna bilds sociala effekter", till skillnad från Lévi-Strauss' egna arbeten.

Bourdieus kritik av strukturalismen är välkänd och mest grundligt utlagd i *Esquisse...*, 1972, *Outline...*, 1977, och *Le sens pratique*, 1980 (läsaren hänvisas särskilt till det sistnämnda arbetet, inledningen samt första delens första kapitel). Vi skall återvända till ämnet fler gånger, och jag nöjer mig här med att fästa uppmärksamheten vid hur Bourdieus ståndpunkter ansluter till traditionen från durkheimianerna.

Bourdieus kritik av strukturalismens tendens att hypostasera strukturerna innebar nämligen delvis en återknytning till den durkheimianska tradition som Lévi-Strauss sökt bryta upp från. Närmare bestämt insisterade Bourdieu på att symbolsystemen måste återföras till system av relationer mellan sociala positioner.[76] I en fransk kontext - där marxismen först långt in på sextiotalet började få nämnvärd betydelse inom samhällsvetenskapen - innebar denna ambition ett återupplivande av ett centralt tema hos durkheimianerna: i enlighet med Durkheims påbud att de kollektiva representationerna måste härledas ur gruppernas sociala organisation hade på sin tid sinologen Marcel Granets undersökt de kinesiska tids-, rums- och talkategoriernas samband med den sociala realiteten, rättssociologer som Jean Ray påvisat att lagar uttrycker sociala gruppers aspirationer och inte ett abstrakt förnuft, etc. Listan kunde göras lång. Även om Bourdieus metodiska arsenal är betydligt mer sofistikerad så förvaltar han i detta avseende arvet från durkheimianerna.

Låt oss nämna ett enda illustrativt exempel på hur Bourdieu i sina algeriska studier förenade durkheimianism med strukturalism, eller ibland använde den förra traditionen som korrektiv till den senare. I studien av hederskänslan hos kabyliska bönder, i en första version publicerad 1965[77], poängterade Bourdieu att systemet av hederns värden gäller människors sätt att leva sina liv och att handla, snarare än deras sätt att tänka. Hederns grammatik kan vägleda handlingarna utan att formuleras. "När kabylerna spontant uppfattar det ena eller det andra beteendet som vanhedrande eller löjeväckande, är de i samma situation som den som upptäcker ett språkfel utan att för den skull alls känna till det syntaktiska system man förbrutit sig mot." Med denna analogi anknöt

[76] Jfr nedan, bl.a. avsnitt 3.2.5 i detta kapitel och avsnitt 4.1 i kapitel V.

[77] I Bourdieus författarskap finns fyra versioner av studien av de kabyliska böndernas hederskänsla: "The Sentiment of Honour...", 1965; "Le sens de l'honneur", *Esquisse...*, 1972, pp. 13-44, 60-64; "The sense of honour", 1979; samt några sidor i *Le sens pratique*, 1980, kap 6, pp. 167ff. (Dessutom fanns åtskilligt av materialet redan i *Le déracinement*, 1964.) Det huvudsakliga arbetet med denna studie torde ha skett i slutet av femtiotalet. Bourdieus egna tidsangivelser är något svävande, han har i ett sammanhang uppgivit att fältarbetet företogs mellan 1957 och 1961 ("The Sentiment...", 1965, p. 233) och i ett annat sammanhang att studien avslutades i januari 1960 (*Esquisse...*, 1972, p. 43), vilket kanske inte behöver utesluta ytterligare senare överarbetningar innan den första publiceringen 1965. Hur som helst finns de resonemang jag här återger redan i denna första version, varför vi tryggt kan förlägga dem till den första perioden av Bourdieus författarskap.

Bourdieu således till lingvistiken, och för att förklara fenomenet hänvisade han till en mytanalys av Lévi-Strauss' snitt. Dessa normer, som inte alls behöver vara medvetna, är rotade i en mytisk världsbild: "I det kabyliska mytiskt-rituella systemet har Öster ett homologt förhållande till det Höga, Framtiden, Dagen, det Manliga, det Goda, det Högra, det Torra etc, och står i motsats till Väster och samtidigt till Låga, det Förflutna, Natten, det Kvinnliga, det Onda, det Vänstra, det Våta etc." De normer som är knutna till mannens hedersamma uppträdande är oskiljbart förenade med dessa kategorier.[78] Bourdieu följde dock inte Lévi-Strauss hela vägen, utan återvände till ett närmast durkheimskt samhällsbegrepp, "den kollektiva meningen", som på en och samma gång är "lagen, domstolen och den agent som genomför sanktionen. Thajma`th, där alla släkter är representerade, förkroppsligar den offentliga meningen, vars känslor och värden den förnimmer och uttrycker och från vilken den hämtar sin moraliska kraft. Det mest fruktade straffet är att hamna på svarta listan eller bannlysas: de som drabbas får inte vara med då man kollektivt delar köttet och utestängs från församlingen och alla andra kollektiva verksamheter - de döms kort sagt till ett slags symbolisk död"[79], skrev Bourdieu i durkheimska ordalag.

Här kan vi således se hur Bourdieu (utan explicita hänvisningar till vare sig de Saussure, Lévi-Strauss eller Durkheim) kombinerade den strukturella lingvistikens och antropologins tumregel att ordna symbolsystemen som binära oppositioner med klassisk durkheimiansk sociologi. En närmare jämförelse mellan de olika versionerna av texten visar att den första, publicerad 1965, bär den starkaste strukturalistiska prägeln.[80] Efter hand kom Bourdieu att i durkheimianernas efterföljd med allt större envishet betona att det mytiskt-rituella systemet måste förankras i det sociala livets organisation.

Att vi inte utan förbehåll kan klassificera Bourdieu som strukturalist innebär förvisso inte att objektiverande analyser av strukturer skulle saknas i hans

[78] "The Sentiment...", 1965, pp. 231f; *Esquisse...*, 1972, p. 41; "The sense...", 1979, pp. 128f.

[79] "The Sentiment...", 1965, p. 230; *Esquisse...*, 1972, p. 42; "The sense...", 1979, p. 129.

[80] I den första versionen fanns en återkommande tendens att göra det kategoriella mytiska systemet till analysens alfa och omega. Formerna för hedersamt beteende "utgör en del av ett mytiskt-rituellt system, från vilket dessa beteenden ytterst hämtar sin mening" ("The Sentiment...", 1965, p. 241 not 36). Även i denna första version av studien av hederskänslan adderas visserligen, som framgått, ett klassiskt durkheimianskt perspektiv till det strukturalistiska, men Bourdieu lutade sig i första hand mot Lévi-Strauss. Samma strukturalistiska tendens är synlig i andra samtidiga texter, se t.ex. i *Le déracinement*, 1964, analysen av de till det berbiska begreppet *niya* knutna föreställningarna; här tycks Bourdieu förutsätta att ett explicit värdesystem *måste* vara organiserat som ett system av binära oppositioner: "För att oppositionsstrukturen hos värdesystemet skall kunna återupprättas, är det nödvändigt att en term introduceras", varmed "oppositionssystemet återvinner sin stabilitet." (*Op. cit.*, 1964, pp. 91f)

arbeten. Bourdieus undersökningar tar regelmässigt vägen över en objektivistisk rekonstruktion av systemen av relationer innan de når fram till en slutlig tolkning, som - även om den ibland kan förefalla ligga nära en intuitionistisk uppfattning - inte hade varit möjlig utan den inledande objektiveringen. Den ovan nämnda uppsatsen om det kabyliska huset ger en uppfattning om vad denna objektiverande fas av forskningsarbetet kan innebära.[81] Om vi bortser från vissa arbeten från första hälften och mitten av sextiotalet undviker Bourdieu dock att göra kartan över systemet av oppositioner till yttersta förklaringsgrund och analysens slutstation.

1.2.4 De symboliska tillgångarnas ekonomi

Hedern

Även om termen "symboliskt kapital" saknades i de tidiga algeriska studierna, behandlades här hedern[82] på ett sätt som ansluter till de senare analyserna av det symboliska kapitalet. I den nyss nämnda studien av de traditionella kabyliska böndernas hederskänsla (eller känsla för hedern) förekom en hel katalog av termer - franska och kabyliska ord för heder, ära, prestige, renommé, anseende, anständighet, auktoritet, respekt, etc[83] - vilka alla angav något som dessa bönder behövde för att erövra och behålla en ställning i sitt samhälle. Detta "något", som Bourdieu senare skulle rubricera symboliskt kapital[84] och i andra former återfinna också i det moderna franska samhället, bestod inte främst av materiella ägodelar. En mäktig kabylisk familj byggde sin ställning på den respekt den kunde kräva av andra, på de hedersamma relationer den under generationer byggt upp och som vid behov kunde mobiliseras till dess fördel.

[81] Jfr Bourdieus egen tillbakablick (*Le sens pratique*, 1980, p. 441) på arbetet med studien av det kabyliska huset.
[82] Analyserna av hederns logik ägnades särskilt stort utrymme i första och andra upplagorna av *Sociologie de l'Algérie*, 1958 resp. 1961, *Le déracinement*, 1964, samt "The Sentiment...", 1965.
[83] Jfr vår terminologiska not i P. Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, Stockholm, Salamander, 1986, p. 21.
[84] Utvecklingen av Bourdieus begrepp om det symboliska kapitalet kan följas om man läser de konkluderande slutavsnitten (inklusive noterna) till var och en av de tre första versionerna av studien om de kabyliska böndernas hederskänsla. Den första versionen ("The Sentiment...", 1965) var som nämnts jämförelsevis starkt beroende av strukturalistisk mytanalys. I den andra versionen (*Esquisse...*, 1972, p. 43) talades om "symbolisk vinst" <profit symbolique> och i den tredje versionen ("The sense...", 1979, p. 132 not 35) talade Bourdieu om böndernas "hederskapital", som han här även benämnde "symboliskt kapital".

Hedern eller prestigen kunde förtätas i form av exempelvis ett namn. Vi har redan noterat att termen "kapital" på ett ställe i Bourdieus första bok användes om den prestige och makt som är knuten till stamfaderns namn. Låt oss citera några passager ur detta resonemang, som rörde historien om hur den algeriska bofasta ursprungsbefolkningen assimilerats av de nomadiserande arabstammarna. I jordbrukarnas ögon åtnjuter nomaderna oerhörd prestige: "de talar koranens språk, rider på hästar, äger boskapshjordar och arbetar inte på åkrarna. Bönderna söker deras beskydd, anstränger sig att tala deras språk och, till sist, att tillhöra dem. Så kommer bönderna att antaga klanens eller stammens patronymiska namn och tror sig slutligen vara besläktad med denna. De önskar sålunda kallas araber eftersom de talar arabiska och bär ett arabiskt namn."[85] Lägg märke till den betydelse Bourdieu tillmäter namnet: "Namnet utgör i sig en makt"[86], det är "en symbol och en garanti för beskydd, en symbol och en garanti för heder och prestige, eller snarare: namnet utgör en garanti för beskydd eftersom det är en symbol för heder och prestige."[87] Den sista preciseringen illustrerar hur Bourdieu redan här, i sitt första arbete, framhöll den överordade betydelsen av det symboliska kapitalet: beskyddet, tryggheten i att tillhöra en ansedd stam eller släkt, måste förklaras med hänvisning till hederns och prestigens logik, inte omvänt[88]. Den symboliska ordningen är minst av allt ett bihang till något slags "egentlig" makt.

Även Bourdieus begrepp om det sociala kapitalet föregreps i de tidiga algeriska studierna, där mycket utrymme ägnades åt betydelsen av släkt- och vänskapsrelationer.[89]

Arvet från den klassiska religionssociologin

I den nyss refererade passagen i *Sociologie de l'Algérie* skymtade ett tema som skulle bli centralt i Bourdieus fortsatta författarskap: de symboliska tillgångarna är inget utanverk till makten. Prestigen eller det symboliska kapitalet och makten är sammanflätade.

Härvidlag avviker Bourdieus sociologi från åtskilliga av de försök till dubbel

[85] *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 86.
[86] *Loc. cit.*
[87] *Op. cit.*, p. 87.
[88] I den första upplagan av *Sociologie de l'Algérie* var Bourdieu alltjämt något otydlig på denna punkt och talade om "hederns, prestigens och beskyddets logik" (1958, p. 87). I motsvarande passage i senare upplagor (se sidan 77 i 2 uppl. 1961 och 3 uppl. 1970) hade den tredje termen ("beskyddets") strukits, vilket är i samklang med Bourdieus allt mer konsekventa strävan att skilja ut den symboliska makten från det slags makt som har med direkt ekonomiskt eller fysiskt beroende att göra.
[89] Se t.ex. hela avsnittet om "förmedlare och talesmän" i *Travail...*, 1963, pp. 273-280.

bokföring som betraktar den sociala strukturen ur två åtskilda perspektiv: systemet av "statusgrupper" å ena sidan och systemet av socioekonomiskt definierade klasser å den andra. Eftersom denna dualism varit så vanlig inom sociologin ligger det nära till hands att tolka Bourdieus begrepp om sociala klasser som en amalgering av ett marxistiskt klassbegrepp och det begrepp statusgrupp vars härkomst brukar sökas hos Weber. En sådan tolkning säger möjligen något om hur Bourdieus klassbegrepp ursprungligen växte fram[90], men är vilseledande om vi vill förstå dess funktion i hans mogna arbeten. I Comtes eller Guizots och Thierrys hemland kan man kanske tala om sociala klasser eller till och med klasskamp utan att det behöver ha särskilt mycket med Marx att göra, och Bourdieu har aldrig visat prov på att han skulle ha tagit några starkare intryck av Marx' ekonomikritik. Om han ärvt något från Marx, är det i första hand den envisa fokuseringen av relationen mellan förtryckare och förtryckta (med Bourdieus egen terminologi: mellan "dominerande" och "dominerade"[91]). Och det som Bourdieu hämtat från Max Weber är inte idén om "statusgrupper" i denna speciella mening som vunnit utbredning inom sociologin. Däremot har Bourdieu uppenbarligen hämtat mycket inspiration från Webers - och än mer från durkheimianernas - religionssociologi.

Ett stort antal av de redskap med vilkas hjälp Bourdieu studerat symboliska

[90] I Bourdieus tidigaste studier fanns några analyser som ställer statusgrupper à la Weber mot ekonomiskt definierade klasser. Ett tydligt exempel återfinns i det avsnitt, pp. 48-50, i "Célibat et condition paysanne" som berörde motsättningen mellan *grandes maisons* och *petites maisons*, det vill säga mellan storbonde- och småbondefamiljer på den béarnesiska landsbygden. Denna motsättning, som gäller statusgrupper (och inte i första hand klasser definierade av politisk-ekonomiska kriterier), är enligt Bourdieu relativt oberoende av samhällets ekonomiska bas. Skillnader i rang får inte blandas samman med skillnader i rikedom, eftersom dessa två typer av skillnader har mycket olikartad inverkan på äktenskapsutbytenas logik (uppsatsens centrala tema). Mätt med rangskillnadernas måttstock framträder bland bondebefolkningen en rural aristokrati, som särskiljer sig mindre genom vad den äger än genom sitt nobla ursprung och sin livsstil: "omgiven av den kollektiva aktningen och hedrad av alla, ålägger den sig att till det yttersta uppvisa respekt för socialt erkända värden, om inte av respekt för hedern så åtminstone av fruktan för skammen [...]. Äldste sonen [...] måste mer än andra förkroppsliga dygderna hos en man med heder [...], det vill säga generositet, gästfrihet och känsla för värdighet. De 'stora familjerna', vilka inte nödvändigtvis behöver vara de för ögonblicket mest välbeställda, uppfattas och uppfattar sig själva som en verklig nobless. Följaktligen har det sociala omdömet ett långt minne när det gäller att utpeka 'uppkomlingarna', oavsett dessas rikedom, livsstil eller framgångar." ("Célibat...", 1962, p. 49) Det råder nog ingen tvekan om att Weber (och även Simmel) hade sin betydelse för den tidiga utvecklingen av Bourdieus begrepp om en de symboliska tillgångarnas ekonomi.

[91] Jag har genomgående för enkelhets skull valt direktöversättningar av Bourdieus termer *dominant* och *dominé*. Tyvärr klingar ordet "härskande" allför värdeladdat i nutida svenska öron, annars vore "den härskande klassen" på god svenska den närmaste motsvarigheten till Bourdieus *classe dominante*. *Domination* är den gängse franska översättningen av den vänsterhegelianska traditionens *Herrschaft*.

och kulturella fenomen är i själva verket hämtade från Webers och durkheimianernas studier av religionen. Själva grundtanken hos både Weber och durkheimianerna om åtskillnaden mellan den heliga och den profana världen är ett tema som redan från början intresserade Bourdieu[92] och som han i otaliga variationer överförde till sina studier av kulturens värld i det samtida Frankrike, där han ständigt nyttjat metaforer från religionens värld för att analysera vad det kan bero på att vissa deltagare i spelet, vissa konstnärer, författare, vetenskapsmän och deras verk, erhåller en upphöjd, legitimerad, invigd, konsekrerad status. Kort sagt utsträckte Bourdieu räckvidden hos en lång rad av Webers och durkheimianernas begrepp - det heliga, magi, mana, myt, trosföreställningar - till andra domäner än religionens.[93]

Erkännande och misskännande

I mer eller mindre explicit polemik med den grova historiematerialismen fäste Bourdieu stor vikt vid de symboliska tillgångarna. Ja, han betonade att även

[92] Se t.ex. *Sociologie de l'Algérie*, 1958, pp. 57f.

[93] I Bourdieus studier av det moderna franska samhället fanns från allra första början ett överflöd av exempel på sådana generaliserade bruk av religionssociologins redskap. Hans allra första inlägg i den aktuella franska sociologiska debatten publicerades i slutet av 1963, med Passeron som medförfattare. Det var en attack mot den nya massmediasociologin. Bourdieu och Passeron karaktäriserade här massmedierna som "*mana* enligt dagens smak" ("Sociologues...", 1963, p. 1015) och tvärs igenom artikeln utmålades de i den samtida debatten uppburna massmediasociologerna, Edgar Morin och andra, som profeter, vilka inrättar sig i det mytiska förnuftets ordning, talar om massmedier som om Den Helige Ande, utnyttjar magiska diskurser, hänger sig åt trosbekännelser och eskatologiska och apokalyptiska föreställningar, ägnar sig åt exorcism, tjänar den sociala teodicén, etc.

I sina tidiga utbildningssociologiska studier uppmärksammade Bourdieu inslagen av övertro, mytologiska föreställningar, magi och mana i studenternas attityd till studierna och examina (*Les héritiers*, 1964, pp. 59, 93f och 102f; "Communication...", *Noroit* n° 94, 1965, p. 21; "Langage...", 1965, *passim*), nämnde elitskolornas initierings- och passageriter (*Les héritiers*, 1964, p. 55) och påtalade med hänvisning till sina egna erfarenheter som universitetslärare den sakrala barriären mellan lärare och studenter; första bänkraden i en föreläsningssal är alltid tom ("Communication...", *Noroit* n° 95, 1965, p. 11; "Langage...", 1965, pp. 20f. I ett appendix till den sistnämnda uppsatsen, pp. 32-36 redovisas en studie av studenters föreställningar om undervisningslokalens utformning).

I de tidiga kultursociologiska arbetena diskuterade Bourdieu familjefotografiernas sakrala karaktär (se t.ex. *Un art moyen*, 1965, p. 128). Vidare finner vi här en jämförelse mellan förhållandet mellan fotofanatikerna - "dem man måste böna och be för att de skall ta en bild av barnen, medan de kan tillbringa timmar i mörkrummets gömslen" - och dem som använder kameran i familjekulten med förhållandet mellan magi och religion (*op. cit.*, p. 66). I redovisningen av studien av museibesökare (*L'amour de l'art*, 1966) staplades religiösa bilder och religionssociologiska begrepp på varandra, och ett av Bourdieus främsta ärenden (jfr redan bokens upptakt, pp. 13ff) var att försöka visa hur kulten av den legitima konsten, med dess löften om frälsning och nåd för alla, är ett slags modern religion som döljer sanningen om sina sociala betingelser.

materiella tillgångar, ett par oxar eller ett stycke mark, i det traditionella algeriska samhället primärt fungerade som symboliskt kapital, och blott i andra hand som medel för tillfredsställelse av materiella behov.[94]

Därmed inte sagt att Bourdieu negligerade människors behov av att äta och bo och klä sig. Hans uppfattning om förhållandet mellan den symboliska och den materiella ekonomin (fullt ut utvecklad i uppsatsen "Esquisse d'une théorie de la pratique" i volymen med samma namn, 1972) kan kanske bäst förstås om vi fortsätter att beakta hans speciella sätt att analysera representationernas värld. Han har ständigt, ända från de första arbetena, lagt särskild tonvikt vid hur människor för det första tillerkänner vissa tillgångar värde, för det andra misskänner eller missförstår de reella funktioner som samma tillgångar fyller. För att beteckna detta slag av dubbelhet i människors föreställningsvärld kom Bourdieu så småningom att fastna för ett konsekvent bruk av begreppsparet *reconnaissance/méconnaissance*.[95]

I det traditionella kabyliska samhället kunde Bourdieu studera hur de erkända symboliska tillgångarna konstituerade en symbolisk ekonomi. Inför sig själva och andra motiverade människorna sina handlingar med hänvisning till hederns bud. Som den mest hedersamma giftermålsalliansen framstod att en pojke gifte sig med en parallellkusin på fädernet; det hette då att han räddade flickan från att hamna hos främlingar. Bakom denna symboliska ekonomi finns en materiell ekonomi: i och med att pojken och flickan med samma farfar ingår äktenskap med varandra undvikes en uppsplittring av släktens egendom. Enligt samma mönster analyserade Bourdieu ett otal företeelser i det traditionella bondesamhället. Utan att för den skull vara mindre reell döljs den materiella ekonomin av den symboliska. Detta misskännande är en avgörande förutsättning för att den symboliska - och den materiella - ekonomin skall fungera.[96]

[94] Se exempelvis "Logique interne...", 1959, pp. 44f, där Bourdieu diskuterar "hederspakten" mellan husbonden och den gamla sortens *khammès* (ung. statare): "Husbondens fördelar kan inte mätas enligt den blotta egennyttans logik. I själva verket räknas rikedomen i en sådan kontext mindre i sig själv eller med hänsyn till den materiella tillfredsställelse den garanterar. Att ha 'klienter' innebär snarare ett berikande av prestigen."

[95] Jag översätter i det följande som regel *reconnaissance* med "erkännande" och *méconnaissance* med "misskännande". Den senare svenska termen är inte särskilt lyckad, men jag har svårt att finna en bättre. Ordet "missförståelse" vore kanske mer korrekt, men väger på något sätt för lätt. Även översättare till andra språk haft besvär med *méconnaissance*. Richard Nice, som förtjänstfullt överfört en rad av Bourdieus texter till engelska, introducerade den något oengelska termen *misrecognition*. Peter Collier, som annars i sin översättning av *Homo academicus* nästan undantagslöst anslöt till den av Nice etablerade vokabulären, valde i stället en från lingvistiken hämtad term, *misconstrual* (och motsvarande verb *misconstrue*).

[96] I ett nytillkommet stycke i andra upplagan av *Sociologie de l'Algérie* förekom en passage där denna för Bourdieus fortsatta arbete så centrala tes formulerades: "Allt sker som om detta [traditionella algeriska] samhälle vägrar att se den ekonomiska realiteten i ansiktet, att uppfatta denna realitet som styrd av egna lagar, skilda från dem som reglerar mellanmänskliga och närmare bestämt släktens relationer. Därav en permanent tvetydighet: utbytena spelar samtidigt på det egenintressets register som man inte vidgår och den generositet som utbasuneras. De (i vår mening) egentliga ekonomiska drivkrafterna förblir alltid dolda bakom broderskapets, lojalitetens och prestigens slöja. Gåvans, det ömsesidiga biståndets och hederspaktens logik är ett sätt att komma förbi eller beslöja egenintressenas kalkyl." (*Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 95)

Den symboliska ekonomin i det traditionella algeriska samhället kom att tjäna som en prototyp för Bourdieus studier av den franska kulturen.[97] Även i sitt eget land har han utforskat en lång rad ekonomier där kampen står om tillgångar av symbolisk natur (prestige, anseende) och där spelet förutsätter en kombination av erkännande och misskännade. Parallellen är tydligast inom kulturlivet, där striderna bygger på ett slags pakt som, för det första, innebär att bestämda symboliska tillgångar erkännes som värdefulla (bestämda definitioner av konstnärlig förmåga eller intellektuell briljans). Kampen förs med dessa tillgångar som vapen och gäller ytterst rätten att definiera god litteratur eller auktoriserad vetenskap. För det andra förutsätter spelet inom kulturlivet ett misskännande, nämligen ett förnekande av egenintressenas existens och av förbindelserna med en materiell ekonomi.[98] I likhet med den kabyliske bonden, som inför sig själv och andra motiverar sina handlingar med hänvisning till hederns fordringar, framställer sig den intellektuelle som driven av oegennyttig kärlek till konsten, litteraturen, sanningen, demokratin...[99]

[97] Viktiga i sammanhanget var de analyser av det av hederns bud styrda gåvoutbytet som mest utförligt redovisades i de olika versionerna av studien av de kabyliska böndernas hederskänsla. Bland tänkbara inspirationskällor finns givetvis Mauss och Lévi-Strauss, men i början av sitt första arbete framhävde Bourdieu därjämte särskilt förtjänsterna hos René Mauniers analys av "hedershandeln" <*le commerce de l'honneur*> (se *Sociologie de l'Algérie*, 1958, pp. 24f), en term som Bourdieu sedan själv använder i den fortsatta framställningen (*op. cit.*, pp. 79, 80, 102, 105; se äv. "Logique interne...", 1959, p. 45). Som ett exempel på de svårigheter som möter den som försöker spåra Bourdieus inspirationskällor kan nämnas att den uppskattande hänvisningen till Maunier, och därmed upphovet till termen *commerce de l'honneur* eller *commerce de prestige et d'honneur*, strukits i motsvarande passage i 2 uppl. 1961, p. 16.

[98] I sin första stora empiriska studie av ett brett kulturellt produktionsfält, nämligen det parisiska konkurrensfält som befolkas av litteratörer, förläggare, konstnärer, gallerister, teatermän etc, konstaterade Bourdieu att "förnekandet av ekonomin finns i fältets själva hjärta, som själva principen för dess funktionssätt och förändringar" ("La production...", 1977, p. 7). Att han kom att ägna en annan av sina första empiriska fältstudier åt ett annat kulturellt produktionsfält i Paris, modeskaparnas (se "Le couturier...", 1975), berodde säkerligen inte minst på att detta fält utgör ett intressant gränsfall, där "ekonomin" i snäv mening inte alls förnekas i samma grad som inom den mer legitima kulturen.

[99] I Bourdieus allra tidigaste arbeten kan man ännu inte spåra denna ambition att överföra analyserna av det traditionella bondesamhällets symboliska ekonomi till ett modernt samhälle. Han kontrasterade oupphörligen det traditionella samhället med dess symboliska ekonomi mot den moderna kapitalistiska ordning som var på väg att bryta in i Algeriet - "Gamla värden, i synnerhet prestigens och hederns värden, ersättes med det opersonliga och abstrakta penningvärdet" (*Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 121) - men utan att gå vidare och ställa den

1.2.5 Ekonomi, med och utan citationstecken

Att ifrågasätta ekonomernas tolkningsföreträde

Många av Bourdieus läsare har hängt upp sig på hans förkärlek för begrepp som förefaller lånade från den ekonomiska vetenskapen: kapital, ackumulering, marknad, vinst, investering, prisbildning, kredit och så vidare i all oändlighet[100], ett språkbruk som ofta tagits till intäkt för Bourdieus deterministiska, reduktionistiska eller kanske vulgärmarxistiska böjelser.

För egen del menar jag att en annan läsning ligger närmare till hands. Bourdieu har helt enkelt försökt återerövra vissa termer och begrepp från ekonomerna, som i modern tid snävat in ekonomin - i gångna tider helt enkelt läran om hushållning - till att gälla fenomen som har med sådant som varor, pengar, priser eller löner att göra. "Ekonomi"[101] i denna nutida snäva mening avser, så lyder Bourdieus budskap, blott små utsnitt ur ojämförligt mycket mer omfattande sammanhang. Ekonomernas teori visar sig vid närmare påseende vara "ett specialfall av en generell teori om praktikernas ekonomi"[102].

Jag överlåter åt läsaren att bedöma i vad mån Bourdieu lyckats i sitt ambitiösa uppsåt. Däremot vill jag insistera på att det är en felläsning att av Bourdieus språkbruk dra slutsatsen att han strävat efter att tillämpa den ekonomiska vetenskapens redskap på allt möjligt. Den sistnämnda ambitionen, som betytt mycket för exempelvis amerikansk samhällsvetenskap på senare år[103], står i bjärt kontrast till Bourdieus ärende. Han har tvärtom bemödat sig om att detronisera den ekonomiska vetenskapen och har definitivt inte haft något till övers för de

---

fråga som senare skulle bli så central för honom: vilka är det moderna samhällets symboliska ekonomier?

[100] Listan kunde göras lång. Som en bild för det sociala kapitalet har Bourdieu använt uttrycket "förbindelse-portfölj" (*La noblesse d'État*, 1989, p. 516), i analogi med aktieportfölj.

[101] Jag ansluter mig här och i fortsättningen till Bourdieus bruk av citationstecken för att markera den gängse moderna, snäva innebörden av ordet.

[102] *Esquisse...*, 1972, p. 235. Formuleringen återkommer i *Outline...*, 1977, p. 183 och i *Le sens pratique*, 1980, p. 209. Här, i slutet av *Esquisse* och *Outline* och i första delens sjunde och åttonde kapitel i *Le sens pratique*, finner vi utförliga diskussioner av förhållandet mellan det "ekonomiska" och det symboliska. Samma resonemang återfinns i artikeln "Les modes de domination", 1976.

[103] Jag tänker i synnerhet på Gary Becker, James Coleman och en lång rad yngre forskare som vid University of Chicago blåst liv i olika varianter av ekonomiskt inspirerad "rational action theory". Vidare har den neo-klassiska ekonomin haft avsevärd betydelse för de i USA på senare år inflytelserika strömningar som brukar buntas ihop under rubriker som "rational choice marxism" eller "analythical marxism" (Jon Elster, Erik Olin Wright, Gerald Cohen, Adam Przeworski m.fl.).

neoklassiska modellerna.[104] I själva verket utformade han sin habitusteori (se nedan) i polemik med föreställningen om den individuelle aktören som träffar medvetna och målrationella val.

Bourdieu skulle förmodligen inte ha något emot att se att den ekonomiska vetenskapen förpassad till positionen som ett av sociologins specialområden.[105] Dock har Bourdieuskolan saknat en ekonom som i likhet med François Simiand kunnat åta sig ansvaret för en sociologisk behandling av "ekonomiska" fenomen, en *sociologie économique* (för att använda rubriken till Simiands avdelning av *L'Année sociologique*). Att Bourdieu själv aldrig uppvisat något uppslukande intresse för isolerade "ekonomiska" fenomen[106] hindrar inte att han ibland haft anledning att specialstudera "ekonomiska" förhållanden i snävare mening[107], och att han ständigt intresserat sig för människors "ekonomiska" praktiker och deras hållning till "ekonomiska" förhållanden; i de allra tidigaste studierna ägnade han, som vi strax skall se, stor uppmärksamhet åt algeriernas hållning till pengar, till "ekonomiska" investeringar och sparande, till lönearbete och arbetslöshet, etc. Men för Bourdieu har "det ekonomiska" aldrig varit ett självständigt avgränsat studieobjekt.

---

[104] Bland Bourdieus många uppgörelser med ekonomerna (och med på den nyklassiska ekonomiska teorin kalkerade modeller, i stil med Gary Beckers) kan nämnas ett föredrag från 1981 (publicerat som "Réponses...", 1984). För en kritik av "rational action theory", se t.ex. en intervju från 1983, publicerad på franska som "Repères", 1987, pp. 61-63.

[105] Den som intresserar sig för hur Bourdieus förhållande till den ekonomiska vetenskapen och ekonomerna utvecklades får inte förbise volymen *Le partage des bénéfices*, 1966, resultatet av ett samarbete mellan Bourdieu och några honom närstående statistiker och ekonomer. Bourdieus egna bidrag till boken formades till en polemik med rådande ekonomiska doktriner om ekonomisk tillväxt och en kritik av ekonomernas alltför abstrakta och formalistiska modeller. Lägg märke till att Bourdieu räknade "ekonomiska fakta" som en underavdelning till "sociala fakta" (*op. cit.*, p. 423) - ingen kunde ta miste på innebörden, den ekonomiska vetenskapen hör hemma inom ramen för en sociologi i Durkheims efterföljd.

[106] Efter publiceringen av *La distinction* tillfrågades Bourdieu varför han hållit till godo med offentlig statistik i fråga om "ekonomiska" förhållanden. Svaret löd: "Vad gäller det ekonomiska kapitalet så överlåter jag det till andra, det är inte mitt jobb. Jag ägnar mig åt det som andra lämnat åsido [...], det kulturella kapitalet och det sociala kapitalet [...]." ("Le sociologue...", 1980, p. 55). En konsekvens av denna hållning är att Bourdieu så att säga tagit det ekonomiska kapitalet för givet. Han har använt enkla indikatorer för att mäta innehav av ekonomiskt kapital (I *La distinction*, 1979, främst storleken på lönen och andra intäkter, bostadens art). När han pressats att uttala sig om det ekonomiska kapitalets natur har han oftast hänvisat till behovet av att undersöka ekonomins fält, befolkat av företagsledare, ekonomer etc - med andra ord ett studieobjekt som passar för hans egen sociologi.

[107] Se särskilt studien av de franska företagsledarnas fält ("Le patronat", 1978; *La noblesse d'État*, 1989, fjärde delen, särsk. pp. 428ff) samt en serie nyligen publicerade studier av en speciell "ekonomisk" marknad, nämligen villamarknaden (*Éléments d'une analyse...*, 1988, samt ett halvdussin artiklar samlade i *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 81-82, mars 1990, pp. 2-96).

Homo economicus

Tag exempelvis de tidigaste etnologiska studierna. Ett ledmotiv i dessa var den sociala genesen av *homo economicus*, det vill säga framväxten av de dispositioner som tillåter människor att uppfatta poängen med den kapitalistiska ekonomins krav och att handla i enlighet därmed. I det traditionella algeriska samhället var lönearbete och pengar[108] fortfarande vid tiden för Bourdieus första vistelser i landet marginella fenomen. Människorna begrep inte poängen med pengar, lönearbete, "full sysselsättning", sparande, kredit, kalkyl (att tid är pengar), etc.[109] Bourdieu noterade ett otal aspekter av det förlopp som var på väg att stöpa om den algeriska (och i hans egna hemtrakter den béarnesiska) landsbygdsbefolkningen till en lönearbetarklass. Ett samhälle vars ekonomi byggde på byten, ömsesidig hjälp och hederspakter var på väg att gå under. Med marxistisk terminologi var det ett övergångssamhälle han iakttog, ett samhälle där ett nytt produktionssätt, kapitalismen, gjorde sitt intåg. Ur Bourdieus fenomenologiska perspektiv var omvandlingen av människornas dispositioner ett centralt inslag i och en avgörande förutsättning för denna övergång. Kapitalismen förutsätter en rationellt kalkylerande hållning till tid, pengar och arbete. I synnerhet tidsuppfattningen tilldrog sig hans uppmärksamhet[110], och här

[108] Jfr t.ex. *Sociologie de l'Algérie*, 1958, pp. 79f. Även i det traditionella béarnesiska bondesamhället gjorde den relativa bristen på pengar att jordegendomen var den centrala materiella tillgången, vilket hade avgörande betydelse för de giftermålsstrategier Bourdieu analyserade i "Célibat...", 1962 (se pp. 39f).

[109] Se t.ex. *Sociologie de l'Algérie*, 1958, pp. 79f, 103-107; "Logique interne...", 1959, som till största delen behandlade just detta fenomen; "Le choc...", 1959, pp. 56, 62; *Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 56; "La société traditionnelle...", 1963, p. 36; "La hantise...", 1962, p. 329. Särskilt grundliga analyser av kollisioner mellan de traditionella föreställningarna om "ekonomi" och den nya kapitalistiska ordningens krav återfinns i *Travail...*, 1963, "La société...", 1963, samt *Le déracinement*, 1964.

[110] På många ställen i sina tidiga studier av relationen mellan det traditionella bondesamhällets ekonomiska medvetenhet och det slags ekonomiska medvetenhet som kapitalismen kräver (förmåga att beräkna, kalkylera, spara och planera med tanke på framtida eventualiteter) framhävde Bourdieu att tidsmedvetenheten är den centrala ingrediensen i den ekonomiska medvetenheten. Det kapitalistiska systemet förutsätter en utvecklad känsla för sambandet mellan tid och pengar, en uppfattning om tidens mätbara värde och specifika attityder i förhållande till framtiden. (Se t.ex. *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 106, och många resonemang i de följande arbetena. De två varandra överlappande uppsatserna "La société..." och "The attitude...", båda från 1963, handlade till stora delar om tidsmedvetenhetens betydelse.) Ja, Bourdieu tenderade ibland till och med att göra tidsmedvetenheten till en överordnad kategori i förhållande till den ekonomiska medvetenheten: "roten till den allmänna omvandlingen av de ekonomiska attityderna och det ekonomiska medvetandet står att finna i framväxten av en ny attityd till framtiden" (*Travail*, 1963, p. 365); "varje ekonomiskt system förutsätter för att det skall fungera existensen av ett bestämt system av attityder till världen, och närmare bestämt till tiden" (*op. cit.*, p. 315); "det ekonomiska systemet framträder som ett fält av objektiva krav som inte kan tillgodoses annat än av individer utrustade med en viss typ av ekonomisk medvetenhet, eller mer allmänt sagt: en

kan vi för en gångs skull spåra ett direkt inflytande från Husserls analyser (se nedan, avsnitt 2.2.7).

Bourdieus ståndpunkt var att de samtida ekonomerna behandlade *homo economicus* som en abstraktion och de därtill hörande kategorierna som universella, och glömde att fråga efter uppkomstbetingelserna för den specifika och minst av allt universella medvetenhet som utgör en förutsättning för den kapitalistiska ekonomin.[111] Han hänvisade i sina tidiga skrifter[112] till klassiska tyska analyser (Max Weber, Werner Sombart) av kapitalismens framväxt, men parallellerna får inte överdrivas. Bourdieu varnade ofta för uppfattningen att ett underutvecklat land i kapitalismens periferi som Algeriet skulle kunna imitera den process som fött fram kapitalismen. I Algeriet var övergången till kapitalism en "akulturation", en plågsam och motsättningsfylld anpassning till och underordning under en redan existerande kapitalism. Dessutom var Bourdieu i högre grad än Weber inriktad på att undersöka hur dessa nya förhållningssätt växte fram hos befolkningen, på olika sätt i olika grupper; Bourdieu nöjde sig inte med att diagnosticera exempelvis något slags av allmänna religiösa föreställningar alstrad "anda" som börjar genomsyra samhället.[113] Han ville - mindre målinriktat i de allra tidigaste skrifterna men sedan allt mer energiskt - i det samtida Algeriet spåra den konkreta historiska framväxten av de nya dispositioner som ett kapitalistiskt samhälle både kräver och alstrar. Med Bourdieus egen formulering: "de ekonomiska handlingarnas subjekt är inte *homo economicus* utan den verkliga människan, skapad av ekonomin."[114]

Vi har redan, i samband med diskussionen av Bourdieus begrepp misskännande, berört hans grundtanke att en förkapitalistisk ekonomi fungerar som ett slags kollektivt förnekande och tillbakavisande av "ekonomi" i snäv mening.[115] En på hederns värden grundad ekonomi har inget utrymme för det "ekonomiska" egenintresset och det rationellt kalkylerande handlandet. Därför måste givetvis Bourdieu protestera mot varje bruk av den nyklassiska

viss tidsmedvetenhet" (*op. cit.*, p. 316); "den algeriske bondens ekonomiska beteende kan inte förstås annat än med hänvisning till kategorierna hos hans tidsmedvetenhet" ("La société...", 1963, p. 40).

[111] Se t.ex. "La société...", 1963, pp. 25f; *Travail...*, 1963, p. 316.

[112] I synnerhet på många ställen i *Travail...*, 1963.

[113] Möjligen var det en strävan att avgränsa sig från Webers förklaring till framväxten av en kapitalistisk *Geist* som föranledde Bourdieu att i *Sociologie de l'Algérie* byta ut rubriken "Économie et esprit précapitaliste" (1 uppl. 1958, p. 100) mot "Économie et vision du monde" (2 uppl. 1961 och 3. uppl. 1970, p. 89). Bourdieu var så att säga mer inriktad på att söka förklaringar i människors etos än i deras etik.

[114] *Algérie 60*, 1977, p. 12.

[115] En tanke som Bourdieu utvecklat i många sammanhang, bl.a. i sin föreläsning vid Collège de France den 29 mars 1984.

ekonomiska vetenskapens redskap i analysen av traditionella samhällen.[116] "Ekonomismen är en form av etnocentrism: den behandlar med Marx' ord de förkapitalistiska samhällena som kyrkofädernas behandlade religioner som föregick kristendomen"[117], skrev Bourdieu i det kapitel i *Le sens pratique* som utreder skillnaden mellan symboliskt och ekonomiskt kapital.

Samma tanke återkommer i Bourdieus behandling av icke-"ekonomiska" områden i det franska samhället. Även här, och tydligast inom kulturens värld, finns en symbolisk ekonomi som präglas just av att egenintressena sopas under mattan och som inte låter sig analyseras med de redskap med vilkas hjälp ekonomerna studerar "ekonomiska" fenomen i snävare mening.

Begreppen intresse och investering

Ett av Bourdieus centrala begrepp, intresse, är ett gott exempel på denna hans hållning till ekonomin. Franskans *intérêt* är svåröversatt. Oftast är "egenintresse" den bästa svenska motsvarigheten, men det franska ordet är mycket vanligt i ekonomernas språkbruk och har bibetydelserna ränta, delägarskap m.m.

Bourdieus sätt att bemäktiga sig detta begrepp är typiskt. Han har dragit en skarp skiljelinje mellan sin egen teori och ekonomernas. De senare "känner inte till någon annan art av intresse än den som kapitalismen producerat"[118]. I själva verket finns det lika många former av intressen som det finns fält.[119] Återigen bestrider således Bourdieu ekonomernas tolkningsföreträde, varigenom han samtidigt attackerar det slags modeller med den rationellt kalkylerande aktören i centrum som vunnit utbredning inom sociologin. Han tar avstånd inte bara från föreställningen om de materiella intressenas primat utan från varje försök att bygga en generaliserad teori om rationella aktörer. På tal om ekonomernas snäva bruk av intressebegreppet har Bourdieu erinrat om att "intresset står i motsättning inte bara till osjälviskheten, som framträder som generositet, utan även till ointresset, liknöjdheten [...]"[120]. Varje fält, exempelvis litteraturens,

[116] Se t.ex. *Travail*, 1963, p. 315.
[117] *Le sens pratique*, 1980, p. 192.
[118] *Loc. cit.*.
[119] "Det finns inte ett intresse utan *intressen*, som skiftar med tid och plats, nästan i oändlighet. Med mitt språkbruk skulle jag säga att det finns lika många intressen som det finns fält, rum för historiskt konstituerade spel med sina specifika institutioner och sina egna funktionslagar. [---] intresset är på en och samma gång ett villkor för att ett fält (vetenskapens eller modeskaparnas fält etc) skall fungera - såtillvida att det är intresset som 'sätter igång folk', får dem att tävla, att konkurrera med varandra, att kämpa - och en produkt av fältets funktion." ("Réponses...", 1984, p. 24; liknande förtydliganden återfinns bl.a. i "Repères", 1987, p. 63.)
[120] "The philosophical institution", 1983, p. 1.

karaktäriseras av en specifik art av intresse och deltagarna kan vara intresserade av det som står på spel (definitionen på god litteratur) utan att de behöver vara drivna av egenintresse, och i synnerhet inte av intresse för i snäv mening "ekonomiska" vinster. Tvärtom, i likhet med hedersekonomin i ett traditionellt bondesamhälle kännetecknas kulturens fält av att "ekonomiska" vinster och andra egenintressen förnekas.

Bourdieus erövring av termen "intresse" har skett gradvis. Inledningsvis använde han ordet i den snävare betydelsen ekonomiskt egenintresse[121], vilket inte hindrade att begreppet i embryonal form fanns närvarande redan i de tidiga studierna, såtillvida att mycken uppmärksamhet ägnades åt de subjektiva krafter som driver människor att handla på det ena eller andra sättet. En återkommande fråga är exempelvis varför en bonde, formad i det traditionella samhället, är ointresserad av allt det som en i kapitalismens logik inskolad lönearbetare finner självklart: att spara för framtida behov, eller att tjäna ännu mer pengar när de omedelbara materiella behoven redan är tillgodosedda.

Bourdieus använder sitt intressebegrepp för att studera fenomen som socialpsykologerna försökt komma åt med hjälp av begrepp som motivation. Inom sociologisk tradition har möjligen Webers analyser av intressegrupperna och intressekampen haft någon betydelse för Bourdieu.[122] Inom den psykoanalytiska traditionen har begrepp som drift eller begär fyllt funktioner som påminner om Bourdieus intressebegrepp. Det förefaller dock osäkert om en "påverkansstudie" vore mödan värd. Bourdieus intressebegrepp avviker på avgörande punkter från jämförbara begrepp: dels räknar han med specifika intressen som produceras inom specifika fält (jfr diskussionen av fältbegreppet nedan), dels ställer han ständigt frågan om det sociala upphovet till det intresse som individerna lägger i dagen - en fråga som leder fram till analyser av habitus.

Möjligen skulle det trots allt löna sig att söka rötter hos Freud.[123] Att det

[121] Se en redan refererad passage om den algeriska *khammessat*-institutionen (ung. motsv. det svenska statsystemet), "Logique interne...", 1959, p. 45. Här kontrasterade Bourdieu den moderna ekonomins art av egenintresse <intérêt> mot hederspakten mellan husbonde och *khammès*.
[122] Ett genomgående tema i exempelvis kapitlet om rättssociologi i *Wirtschaft und Gesellschaft* (pp. 387-513 i 5 uppl. 1972). När Bourdieu i utformningen av sin fältteori hämtade stöd i ett religionssociologiskt kapitel i *Wirtschaft und Gesellschaft* vidareutvecklade han Webers analys genom att resonera om det till det religiösa fältet knutna specifika "religiösa intresset", i kontrast till de i folkdjupet mer utbredda "magiska intressena" ("Une interprétation...", 1971, p. 7 *et passim*; "Genèse...", 1971, pp. 311ff).
[123] I sina bemödanden att skilja mellan å ena sidan jagets drifter (*Ichtrieben*, även benämnda självbevarelsedrifter, *Selbsterhaltungstrieben*), varav de mest elementära är hunger och törst, å andra sidan de drifter som jaget vänder mot sitt objekt, *Sexualtrieben*, använde Freud ibland termen *Interesse* för att benämna de energibesättningar vilka utgår från den förstnämnda

existerar förbindelser mellan begreppet intresse hos Freud och hos Bourdieu framgår särskilt tydligt i den senares återkommande diskussioner av censurfenomenet. Bourdieus censurbegrepp avser något mycket välbekant. Kanske har du som läser dessa rader doktorerat eller umgåtts med planer i den vägen. Skrivandet av en akademisk avhandling är ett ovanligt tydligt exempel på hur censuren inom ett intellektuellt fält fungerar, av det enkla skälet att censuren är så påtagligt verksam redan innan verket är färdigställt (innan respondenten "släpps upp", som det heter) och dessutom förkroppsligad av handledare och betygsnämndsledamöter. Bourdieu har framför allt uppmärksammat mindre iögonenfallande former av censur. Han har försökt visa att Freuds analyser av hur handlingar, tal eller drömmar springer fram som "kompromisser" mellan ett uttrycksintresse och en censur egentligen rör ett individualpsykologiskt specialfall av de generella villkor under vilka varje diskurs med nödvändighet produceras: ett uttrycksintresse möter en "censur" som bestämmer vad som släpps fram och resultatet blir en "kompromiss".[124] Bourdieu har visserligen explicit hänvisat till Freuds begreppsapparat för att utlägga sin egen grundtanke att människors uttryck måste förklaras med hänvisning till mötet mellan deras habitus å ena sidan och den formgivande instans som Bourdieu i sina senare arbeten kallat fält å den andra, men parallellen skall inte hårdragas. Till skillnad från Freuds driftslära, av upphovsmannen på gamla dagar kallad "vår mytologi"[125], har Bourdieus habitusteori varit ett försök till positivt utforskande av de socialt konstituerade drivkrafter som bestämmer människors uttrycksintresse. Och till skillnad från Freud har Bourdieu förlagt censuren till yttervärlden, till de sociala fälten - ja, han identifierar rentav censuren med det tvång som fälten utövar på människorna. Den interioriserade censuren är för Bourdieu aldrig primär; om självcensuren är fullt ut verksam beror det på att den harmonierar med fältets fordringar[126].

typen av drifter, medan termen *Libido* ofta reserverades för den sistnämnda typen. Bourdieus tankar om kapital och kapitalkonvertering uppvisar vissa likheter med Freuds sätt att hantera ett kvantifierbart energi-begrepp, hämtat från den samtida fysiken. Jfr t.ex. Freuds utläggning (1969, pp. 529ff) av sin egen tidiga driftsteori i den fingerade föreläsningen "Angst und Triebleben", författad 1932, och märk särskilt resonemanget (p. 536) om hur *Ichlibido* omvandlas till *Objektlibido* och omvänt.

[124] Bourdieus mest utförliga försök att sociologisera Freuds begrepp *Zensur* och *Kompromißbildung* återfinns i hans Heideggerstudie ("L'ontologie politique...", 1975, särsk. pp. 109f; i bokversionen med samma rubrik, 1988, särsk. pp. 83f). En kort text om samma ämne var "La censure", 1977. Se äv. t.ex. "Pratique rituelle et discours. (Éléments...", 1978, p. 34.

[125] "Driftsläran är så att säga vår mytologi. Drifterna är mytiska väsen, storartade i sin obestämdhet. Vi kan i vårt arbete icke ett ögonblick bortse från dem och är därvid aldrig säkra på att se dem tydligt." (Freud, *op. cit.*, p. 529)

[126] "Censuren är aldrig mer fullständig och mer osynlig än då varje agent icke har annat att säga än det han är objektivt auktoriserad att säga: i ett sådant fall behöver han inte ens vara

För att ackumulera eller bevara kapital krävs investeringar. I studiet av människors sätt att investera har Bourdieu ständigt fäst stor vikt vid den tid som förbrukas. Det är nog så hans investeringsbegrepp enklast kan operationaliseras: helt enkelt i undersökningar av vad människor brukar sin tid till[127].

Bourdieu har då och då poängterat att hans eget begrepp investering har förbindelser med både psykoanalysens och den ekonomiska vetenskapens investeringsbegrepp.[128] Därmed har han signalerat ett samband mellan människors sätt att investera i ett objekt i psykoanalysens mening (på svenska ligger termen "besätta" här kanske närmare till hands[129]) och, låt säga, ett objekt på fastighetsmarknaden. Återigen förefaller det som om Freuds driftsekonomi möjligen haft sin betydelse för Bourdieus idé om en de symboliska tillgångarnas ekonomi; hur direkt inflytandet i så fall varit är svårt att avgöra, ambitionen att generalisera Freuds ekonomibegrepp var närmast allmängods under de år då han formade sin sociologi.

Om det symboliska i det "ekonomiska"

Förhållandet mellan symboliskt och ekonomiskt kapital är inte lätt att reda ut. Det är självklart att människor som yrkesmässigt eller i privatlivet med framgång handskas med "ekonomiska" tillgångar måste besitta ett visst mått av symboliskt kapital: bestämda språkliga förmågor, ett tillräckligt "informationskapital". Inte nog därmed, det ekonomiska livet är, som Bourdieu ofta påtalat[130], i sig självt genompyrt av sådant som tillhör den symboliska

sin egen censor, för han är på något sätt en gång för alla censurerad, via de perceptions- och uttrycksformer som han interioriserat och som tvingar sin form på alla hans uttryck." ("L'ontologie politique...", 1975, p. 110. Samma tanke återkommer p. 153 not 154.)

[127] Jfr t.ex. *Homo academicus*, 1984, pp. 128f, om den tidskrävande ackumuleringen av "akademiskt maktkapital": en rektor eller prefekt kan sitta i så många styrelser, nämnder och kommittéer att redan tidsutdräkten förhindrar ackumuleringen av det kapital som Bourdieu rubricerar "akademiskt anseende". Ett annat godtyckligt valt exempel: värdet av en viss utbildningsexamen beror enligt Bourdieu på dels hur sällsynt den är, dels det mått av tid som de studerande lägger ned på dess förvärvande ("Les intellectuels...", 1975, p. 23).

[128] Se t.ex. "The philosophical institution", 1983, p. 1; "Réponses...", 1984, p. 24.

[129] Bourdieus ordlek bygger på att den franska psykoanalytiska vokabulärens *investissement* motsvarar Freuds *Besetzung*. Jfr Laplanches och Pontalis' standardverk, 1981 [1967], pp. 211-215; författarna definierar *investissement* som "sakförhållandet att en viss psykisk energi är knuten till en representation eller en grupp av representationer, en kroppsdel, ett objekt, etc", och påtalar att den franska termen i högre grad än tyskans *Besetzung* uppmuntrar till jämförelser mellan ekonomi i den freudianska teorins mening och i den ekonomiska vetenskapens mening.

[130] Så exempelvis i ett föredrag 1981: "Den ekonomiska produktionen fungerar blott i den mån som den först och främst producerar en tro på sina produkters värde [—]; och därtill en tro på själva produktionsverksamhetens värde [...]" ("Réponses...", 1984, p. 27) Med hänvisning till sin egen undersökning av företagsledarnas fält hävdade Bourdieu att det är lätt

ordningen: trosföreställningar, magi, ordens makt, etc. Med sina studier av det ekonomiska fältet i Frankrike har han bidragit till att realisera ett projekt som Durkheim lämnade outfört men skisserade i konklusionen till sin sista bok, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*: att spåra de ekonomiska verksamheternas religiösa ursprung[131].

I själva verket, har Bourdieu framhävt, kan ekonomiska tillgångar fungera som kapital endast i relation till ett i snävare mening "ekonomiskt" fält, med särskilda "ekonomiska" institutioner och specialiserade agenter utrustade med specifika intressen och tänkesätt.[132] Detta är Bourdieus förklaring till att ingen ekonomisk expansion i modern mening kunde ske i arkaiska och antika samhällen; jordar och andra "ekonomiska" tillgångar existerade förvisso och utgjorde en rikedom, men för den skull inget kapital i Bourdieus mening.[133] Ett annat exempel på Bourdieus benägenhet att betona den symboliska ordningens historiska primat är hans hänvisning till medeltidshistorikern Georges Dubys hypotes att ackumuleringen av ekonomiskt kapital under den feodala eran uppstod som en förlängning av kampen om det symboliska kapitalet.[134]

att visa att "logiken för ackumulering av symboliskt kapital är närvarande ända in i de mest rationaliserade sektorerna av det ekonomiska fältet" (*op. cit.*, p. 32). Redan i sina tidiga etnologiska studier noterade Bourdieu att de pekuniära tillgångarnas värde flyter samman med tro och tilltro. Han kunde exempelvis leka med uttrycket *monnaie fiduciaire*, papperspengar (adjektivet har innebörden att något åtnjuter förtroende), och konstaterade att den som säljer ett får och som ersättning tar emot en bankväxel genomför en troshandling i samma mening som bonden som offrar ett får när han skall bygga sig ett nytt hus ("La société...", 1963, pp. 31f). Det förtjänar dock att upprepas att Bourdieu i sina tidiga etnologiska arbeten framför allt strävade efter att avtäcka den sortens trosföreställningar och symbolisk ekonomi i det traditionella samhället. I sina analyser av den kapitalistiska ordningen - också den närvarande i Algeriet och föremål för hans undersökningar - tenderade han att mycket mer ensidigt än i sina senare arbeten betona dess rationella karaktär.

[131] "[...] nästan alla betydande sociala institutioner har fötts ur religionen", konkluderade Durkheim och tillade i en fotnot: "En enda form för social verksamhet har ännu inte uttryckligen [underförstått: i durkheimianernas analyser] förankrats i religionen, nämligen den ekonomiska verksamheten", vilken dock enligt Durkheim inte utgör något undantag. Även den ekonomiska verksamheten har rötter i magi och religion, och dessutom "är det ekonomiska värdet ett slags makt, ett slags verkan, och vi känner det religiösa ursprunget till idén om makten. Rikedomen kan förläna *mana*, eftersom den har del därav. Här skönjer vi att idén om det ekonomiska värdet och idén om det religiösa värdet inte saknar samband, men frågan om dessa sambands natur är ännu ej undersökt." (É. Durkheim [1912], 1979, p. 598)

[132] Vi återkommer till ämnet på tal om Bourdieus fältteori. Här kan vi bara notera att han redan i en av sina första algeriska studier, långt innan denna teori tog form, resonerade om den "ekonomiska domänen" på ett sätt som föregriper begreppet om ekonomins fält. "I den traditionella algeriska 'kulturen' är den ekonomiska domänen ännu ej grundad, ej konstituerad som ett autonomt system utrustat med sina egna lagar och dominerad av en samling specifika värden." ("Logique interne...", 1959, p. 44)

[133] "Les modes de domination", 1976, pp. 123f; *Le sens pratique*, 1980, pp. 211-214.

[134] "[...] ackumuleringen av 'ekonomiskt' kapital blev möjlig först när människor med andra, mer 'ekonomiska' medel på varaktigt sätt och till mindre kostnad kunde säkra det symboliska kapitalets reproduktion och fortsätta det egentliga politiska kriget om rang, distinktion och

Om vi får tro resultaten från Bourdieus undersökningar dominerar ändå i ett land som Frankrike det ekonomiska kapitalet över det symboliska och kulturella. Den ekonomiska bourgeoisien utgör "den dominerande fraktionen av den dominerande klassen", medan de "intellektuella" i Bourdieus vidaste bemärkelse (universitetslärare och alla andra som besitter en myckenhet kulturellt kapital men jämförelsevis mindre av ekonomiskt) utgör "den dominerade fraktionen av den dominerande klassen". Varför är styrkeförhållandena sådana? För det första måste vi notera att Bourdieu betraktat det ekonomiska kapitalets herravälde som ett empiriskt fenomen, han hänvisar inte till några teoretiska postulat om kapitalismens natur eller om att de "ekonomiska" tillgångarna i snävare mening alltid måste vara utslagsgivande. Men frågan kvarstår: varför har den historiska utvecklingen lett till att det ekonomiska kapitalet dominerar över övriga - nämligen symboliska, sociala, kulturella - arter av kapital? Bourdieu har som en förklaring hänvisat till ett redan nämnt förhållande: det symboliska kapitalet är skört i jämförelse med det ekonomiska och svårare att överföra och att fixera i mer beständiga former.[135]

1.2.6 Kulturen med stort K

Begreppet kulturellt kapital infördes i den bourdieuska sociologin vid tiden för Bourdieus övertagande av Centre de sociologie européenne. Under 1964-1966 publicerade Bourdieu sina första utbildnings- och kultursociologiska studier om franska förhållanden. För att belysa hur begreppet kulturellt kapital tog form skall vi beröra några teman i dessa texter.

Vi talar här om hur begreppet infördes. Däremot fick som nämnts termen "kulturellt kapital" betydelse först mot slutet av sextiotalet. I de tidiga utbildnings- och kultursociologiska texterna användes i stället en hel katalog av uttryck, "det kulturella arvet" och det "sociala arvet" <héritage culturel, patrimoine culturel, héritage social>, "det kulturella privilegiet", "kulturella privilegier" eller "den kulturella nivån" <niveau culturel> - alla med ungefärligen den innebörd Bourdieu senare under sextiotalet skulle ge åt termen

överlägsenhet." (*Le sens pratique*, 1980, p. 227)

[135] "Eftersom det symboliska kapitalet till sitt väsen är instabilt, grundat på anseende, den allmänna meningen, föreställningar (kabylerna säger att hedern är [lätt] som rovans frö), kan det förstöras av misstro och kritik och visar sig särdeles svårt att överföra och objektivera [...]. Det ekonomiska kapitalets särskilda 'makt' kanske beror på att det tillåter en den ekonomiska kalkylens ekonomi, en ekonomins ekonomi, det vill säga en ekonomi för rationell styrning, en ekonomi för bevarande och överföring [...]." ("Réponses...", 1984, p. 32)

kulturellt kapital.[136]

Bourdieu behövde uppenbarligen ett dylikt begrepp i förbindelse med de tidiga undersökningarna av det franska utbildningssystemet.[137] Dessa hade han inlett så snart han återvänt från Algeriet och i början av sextiotalet påbörjat sin verksamhet som Arons assistent vid Centre de sociologie européenne och som universitetslärare i Lille. Han skickade ut sina studenter att undersöka olika aspekter av universitetsstudenternas tillvaro och sociala och geografiska ursprung. Dessutom tog han hjälp av studentorganisationer och kolleger runtom i Frankrike för att distribuera ett frågeformulär till de studerande vid olika läroanstalter. För det tredje företog han sekundäranalyser av statistiska rådata om de studerandes sociala och geografiska ursprung m.m. från INSEE (Institut National de la Statistique et des Études Économiques) och BUS (Bureau universitaire de statistique).[138]

Resultaten tydde på att vissa grupper - familjer, klassfraktioner, yrkesgrupper - förutom sina "ekonomiska" (i ordets gängse mening) resurser förfogade över ett annat slag av tillgångar som, via en lyckosam bana genom skola och högre utbildning, gav deras avkomma tillträde till höga positioner. Den i särklass effektivaste enskilda indikatorn för att mäta dessa tillgångar var

[136] Studerande ur privilegierade familjer ärver ett "kulturellt privilegium" som innefattar vanor, attityder, vetande, färdigheter och god smak, vilket allt ger mer eller mindre direkt utdelning <rentabilité> i skolan (*Les héritiers*, 1964, p. 32). "Varje undervisning, och alldeles särskilt varje kulturell (och till och med naturvetenskaplig) undervisning har som implicit förutsättning [att eleverna förfogar över] en uppsättning vetande, färdigheter och i synnerhet språkliga färdigheter <un corps de savoirs, de savoir-faire et surtout de savoir-dire> som utgör de kultiverade klassernas arv." (*op. cit.*, p. 38) "I själva verket är Kulturen i grunden något man förvärvar [---], en särskild uppsättning av språkliga och andra färdigheter <un acquis [---] un certain ensemble de savoir-dire, de savoir-faire, de savoir-parler> [...]." ("Communication...", *Noroit*, n° 95, 1965, p. 11)

[137] Om vi tillfogar att själva termen kulturellt kapital är av senare datum, förefaller Bourdieus egen efterhandsbeskrivning korrekt: "Begreppet kulturellt kapital infördes först som en oundgänglig hypotes för att förklara de ojämlika skolprestationerna hos barn ur olika sociala klasser. Denna förklaring satte 'skolframgången', det vill säga de specifika vinster som barn ur skilda klasser och klassfraktioner kan erhålla på skolmarknaden, i samband med det kulturella kapitalets fördelning mellan klasser och klassfraktioner." ("Les trois états...", 1979, p. 3)

[138] För (enligt svenska samhällsvetenskapliga genrekrav summariska) redovisningar av hur dessa empiriska material insamlats, se *Les étudiants...*, 1964, pp. 9f; *Les héritiers*, 1964, p. 7. Dessutom finns i båda arbetena strödda kommentarer om de olika delundersökningarnas populationer etc. Frågeformulären publicerades i *Les étudiants...*, 1964, pp. 135-149. I detta tidigaste skede låg tonvikten vid undersökningar av studenter vid universitetets humanistiska och samhällsvetenskapliga fakultet, men Bourdieu och hans medarbetare fortsatte sedan att samla in motsvarande information från medicinsk fakultet (tidiga resultat redovisades av M. de Saint Martin och J.-C. Passeron, jfr hänvisningen i "Les étudiants...", 1965, p. 54), från de naturvetenskapliga disciplinerna (se bl.a. "Une étude...", 1966 samt M. de Saint Martin, 1971) och från les grandes écoles (här skulle enkätarbetet pågå under många år; den senaste redovisningen återfinns i *La noblesse d'État*, 1989).

utbildningsnivå.[139]

(Inom parentes kan tilläggas, att även begreppet socialt kapital förbereddes i de tidiga utbildningssociologiska undersökningarna, närmast kanske som ett slags ad hoc-hypotes med vars hjälp variationer vilka inte kunde återföras till fördelningen av kulturellt och ekonomiskt kapital lät sig förklaras. Utan "förbindelser" är det långt ifrån säkert att en högt skattad examen leder till en uppsatt position. Eller med Bourdieus senare terminologi: en individs innehav av socialt kapital avgör hans möjligheter att förränta sitt utbildningskapital.)

Bourdieus tes var således att tillgång till Kulturen - Bourdieu stavade inte sällan *la Culture*, liksom *l'École*, skolan eller utbildningssystemet, med stor begynnelsebokstav - i Frankrike i hög grad är ett privilegium för dem som vuxit upp i en med kulturellt kapital väl försedd familj och passerat genom elitskolor. Han har ofta kondenserat sin uppfattning till formeln: ojämlikheten inför Skolan är en aspekt av ojämlikheten inför Kulturen[140]. Bourdieu intresserade sig härvidlag inte enbart för frågan om rekrytering, han betraktade minst av allt skolan som uteslutande en sorteringsapparat eller ett filter. Utbildningssystemet fyller en synnerligen aktiv funktion när det gäller att förmedla, skänka tillgång till och legitimera Kulturen: "ingen institution kan ersätta Skolan när det gäller att ge så många som möjligt tillgång till kulturen i alla dess former."[141] Därför fäste Bourdieu vid denna tid trots allt vissa förhoppningar vid utbildningssystemet som ett jämlikhetsskapande redskap.[142]

Sålunda utvecklades Bourdieus utbildningssociologi som ett delområde av en allmän kultursociologi. För att använda Bourdieus senare terminologi fungerar utbildningssystemet så att det kulturella kapitalet konverteras till utbildningskapital[143], som sedan i sin tur i yrkeslivet och den övriga sociala

[139] Även de tidiga kultursociologiska undersökningarna pekade på det kulturella kapitalets betydelse: när Bourdieu och Darbel och deras medarbetare analyserade det statistiska materialet från sina undersökningar av museibesökare fann de att andra tänkbara förklarande faktorer (socialgruppstillhörighet, ålder, bostadsort) nästan restlöst lät sig återföras på utbildningsnivå (se *L'amour de l'art*, 1966, pp. 43f, 60 *et passim*).

[140] Formeln förekommer i olika varianter, t.ex: "olikheter inför Skolan innesluter principen för alla olikheter inför Kulturen." (*Les étudiants...*, 1964, p. 75)

[141] *Les héritiers*, 1964, p. 92, not 1.

[142] Senare under sextiotalet och under hela sjuttiotalet skulle Bourdieu avhålla sig från att plädera för sådana möjligheter (jfr nedan, kapitel V, avsnitt 6).

[143] Bourdieus väg mot en utveckling av denna terminologi kan studeras i de olika versionerna av hans utbildningssociologiska studier. Inte heller i andra upplagan av *Les héritiers* förekom termen kulturellt kapital men där infördes bl.a. termen konvertering: "[utbildnings]framgångarna för elever ur skilda sociala klasser kan inte förstås om man inte beaktar den logik enligt vilken den kontinuerliga konverteringen av socialt arv till skolarv <la conversion continue de l'héritage social en héritage scolaire> opererar i de olika klassernas situation." (*Les héritiers*, 2 uppl. 1966, p. 26 not 2) Samma formulering om det sociala arvets konvertering till skolarv återfinns i "Les étudiants..." (1965), p. 55. I de två

världen ger tillgång till Kulturen och konverteras till andra former av kapital (ekonomiskt kapital i form av lön, symboliska kapitalarter knutna till olika yrkesområden, etc).

I dessa tidiga studier var den sociala kategoriseringen grov, det rörde sig i många sammanhang om blott tre stora kategorier. Under loppet av sjuttiotalet skulle Bourdieu för att benämna dessa tre huvudkategorier definitivt fastna för termerna "de folkliga klasserna", "medelklasserna" och "den dominerande klassen". I de tidiga (dvs. de under åren 1964-1966 publicerade) kultur- och utbildningssociologiska texterna var tredelningen densamma, men terminologin synnerligen varierande. Jag har funnit följande varianter. De folkliga klasserna benämndes "arbetar- och bondeklasserna" <les classes paysannes et ouvrières>, "underklasserna" <les classes basses>, "de folkliga klasserna" <les classes populaires>, "de klasser som är mest i avsaknad av arv" <les classes les plus déshéritées>, de defavoriserade skikten <les couches défavorisées>, "de mest missgynnade klasserna" <les classes les plus défavorisées>, "de kulturellt missgynnade klasserna" <les classes culturellement défavorisées>" eller "de mindre kultiverade klasserna" <les classes les moins cultivées>. Medelklasserna benämndes "medelklassen" <la classe moyenne>, "medelklasserna" <les classes moyennes> eller "småbourgeoisien" <la petite bourgeoisie>. Den dominerande klassen benämndes "överklassen" <la haute classe, la classe supérieure>, "överklasserna" <les hautes classes, les classes supérieures>, "de mest gynnade klasserna" <les classes les plus favorisées>, "de socialt och kulturellt gynnade klasserna" <les classes socialement et culturellement favorisées>, "den kultiverade klassen" <la classe cultivée>, "de privilegierade klasserna" <les classes privilégiées>, "de mest utbildade klasserna" <les classes les plus scolarisées> eller "de dominerande klasserna" <les classes dominantes>". Dessutom laborerade Bourdieu med en tudelning av den dominerande klassen i en kulturell och en ekonomisk del (här kunde han använda termer som "den intellektuella klassen" respektive "bourgeoisien"[144]).

Det är sannerligen inte lätt att översätta detta virrvarr av beteckningar, med singularis- och pluralisformer om varandra, till en konsistent kategorisering av de sociala klasserna. Läsaren av Bourdieus tidiga utbildnings- och kultursociologiska texter slås av misstanken att han letade sig fram i riktning mot ett rörligt och i hög grad operationaliserat klassbegrepp[145], i ett slags dold

uppsatser från 1966 som i hög grad byggde på materialet i *Les héritiers* och i vilka begreppet kulturellt kapital infördes, "L'école conservatrice" och "La transmission...", talades i stället om "transmutation" av socialt arv till skolarv (se p. 336 resp. p. 404).

[144] *Les héritiers*, 1964, pp. 70, 116.

[145] Bourdieus klassbegrepp skulle efter hand bli än mer öppet i och med att han införde en

polemik med å ena sidan marxisternas substantialistiska föreställningar om klasserna som entydigt bestämda av sin plats inom produktions- och reproduktionsprocesserna, å andra sidan de empiristiska sociologernas socioekonomiska differentiering som inte nådde längre än till kvantitativ registrering av inkomst- och utbildningsnivåer. Bourdieus klassbegrepp var redan i de tidigaste franska studierna i första hand ett redskap för att studera olika gruppers skilda tillgångar, investeringar och strategier. Kapitalbegreppet var så att säga överordnat klassbegreppet.

Den Kultur som utbildningssystemet premierade, förmedlade och legitimerade hade inte enbart eller ens i första hand att göra med de specifika ämneskunskaper varom kursplanerna talar. Bourdieu intresserade sig framför allt för den så kallade allmänbildningen <culture générale>. Han påtalade till exempel att humaniorastudenter ur privilegierade klasser tillägnat sig en kulturell kompetens som allra starkast gjorde sig gällande på områden som inte hade någon plats i skolans undervisning: modern jazz, konstnärlig film, avantgardeteater, etc. Här utvecklade de en hållning som Bourdieu karaktäriserade som "lärd" <érudit>; på filmklubben kunde dessa studenter prestera muntliga anföranden av en halt som deras lärare vid universitetet förgäves försökte pressa ur dem under de schemalagda seminarierna. Studenter ur medelklasserna gjorde inte sällan väl ifrån sig så länge de kunde hålla sig till pensumlistorna, men när det gällde förmågan att orientera sig i avantgardekulturen hamnade de hopplöst på efterkälken.[146]

Ett anmärkningsvärt förhållande, som Bourdieu kallade en paradox, var utbildningssystemets och lärarnas benägenhet att nedvärdera just sådana hållningar och sådant vetande som angavs i kursplanerna och som utbildningen enligt sitt officiella uppdrag hade att förmedla.[147] Utbildningssystemet och lärarna nedvärderade studieflit och premierade det slags begåvning eller själsgåvor som uppfattades just som gåvor, som naturgivna kvaliteter. Det för privilegierade elever karaktäristiska avspända och distanserade förhållningssättet till undervisningens former och innehåll premierades, medan den "skolmässiga"

distinktion mellan "konstruerade klasser" (en kartläggning av olika sociala gruppers skilda tillgångar) och "mobiliserade klasser" (klasser som framträder som sådana, förmögna till något slags enhetliga praktiker och politiska initiativ). Jfr nedan, kapitel V, avsnitt 5.3.

[146] Om de privilegierade studenternas "lärda" hållning till jazz, film och liknande kulturella områden vilka inte var föremål för undervisning, samt om de mindre privilegierade studenternas handikapp på samma områden, se *Les héritiers*, 1964, pp. 32, 34, 37, 67; *Les étudiants...*, 1964, pp. 93, 95, 103, 116; "Les étudiants...", 1965, p. 45; "Langage...", 1965, p. 19; "La transmission...", 1966, p. 395; "L'école conservatrice", 1966, p. 329; "La compabilité...", 1967, p. 45.

[147] Om denna paradox, se *Les héritiers*, 1964, pp. 32, 35, 37, 41, 116.

hållning[148] som elever ur de folkliga klasserna och medelklasserna uppvisade betraktades som en brist. I synnerhet lärarna i de humanistiska disciplinerna omfattade och förmedlade en "karismatisk ideologi", som innebar att de dels uppfattade och framställde sina egna mer eller mindre mödosamt förvärvade färdigheter som uttryck för personlig begåvning, dels bedömde eleverna enligt samma mall. Lärarna underlät att lära ut så triviala ting som studieteknik och liknande, vilket gick ut över de elever som inte hade tillgång till särskilt mycket kultur utöver den som förmedlades i utbildningssystemet. "Begåvnings-ideologin" och "den karismatiska ideologin" tjänade därmed till att upprätthålla och rättfärdiga de sociala och kulturella privilegierna genom att låta dem framstå som uttryck för olikheter i individuell "begåvning".[149]

Även studenterna spelade med i detta spel. Den karismatiska pedagogiken innebar ett utbyte. Lärare och studenter utbytte bevis på sin egen begåvning och odlade gemensamt den romantiska föreställningen om det intellektuella arbetet som fritt och inspirerat skapande; den universitetslärare som vägrade spela med,

[148] Den mest "skolmässiga" hållningen fann Bourdieu hos studenter som stammade från småborgerliga familjer. Föräldrarna hade där oftast inte haft annat att överföra till barnen än "den goda kulturella viljan" (*Les héritiers*, 1964, p. 36), det vill säga en "tom intention" att inträda i den eliternas kultur med vilken de själva ofta bara har en avlägsen bekantskap (*op. cit.*, p. 40; detta medelklassernas kulturella dilemma återkommer sedan ofta i Bourdieus författarskap, se exempelvis noteringarna om "den goda kulturella viljan" i *L'amour de l'art*, 1966, pp. 36, 60, 72, 123, samt sjätte kapitlet i *La distinction*, 1979). I kontrast till de mest privilegierade studenterna med deras speciella bild av det fria skapande intellektuella arbetet, var det studenter ur medelklasserna som oftast använde almanacka eller förde bok över lästa böcker eller teaterbesök (*Les héritiers*, 1964, p. 29; *Les étudiants...*, 1964, pp. 47, 64, 121). De var de som oftast var medlemmar i filmklubbar, "en praktik som på en och samma gång är billig, kompensatorisk och kvasi-skolmässig" (*Les héritiers*, 1964, p. 37). Ytterligare ett exempel ur Bourdieus enkätmaterial på "skolmässig" hållning: i jämförelse med de privilegierade studenterna såg studenter ur lägre sociala skikt och från provinsen färre scenuppsättningar men kompenserade sig genom att läsa fler pjäser (*Les héritiers*, 1964, p. 37; *Les étudiants...*, 1964, pp. 78f, 81, 96, 110). I studien av fotograferandets praktiker konstaterade Bourdieu och hans medarbetare att det bland studenterna framför allt är medelklassbarnen som ägnade sig åt fotografering (*Un art moyen*, 1965, p. 97); medelklassernas medlemmar kunde i fotograferandet finna ett substitut för de mer konsekrerade praktiker som var ouppnåeliga för dem (*op. cit.*, p. 106), och mycket riktigt var det ur medelklasserna som fotoklubbarnas hängivna entusiaster rekryterades (*op. cit.*, p. 72), medan de mest kultiverade skikten ogärna ägnade sig åt att fotografera (*passim*).

[149] Det är överflödigt att här ange några textställen eftersom kritiken av "begåvningsideologin" <l'idéologie du don> och "den karismatiska ideologin" var ett genomgående tema redan i *Les héritiers*, 1964. När Bourdieu senare återvänt till ämnet (se särsk. studien "Les catégories...", 1975, ny version som första kapitlet i *La noblesse d'État*, 1989) blir de durkheimianska rötterna till hypotesen att lärarnas klassificering av skilda elevers "begåvning" i själva verket är en social klassificering av samma elevers sociala bestämningar än tydligare. Tilläggas kan, att den karismatiska ideologin var föremål för Bourdieus intresse även i de tidiga kultursociologiska undersökningarna, eftersom "den karismatiska ideologin ligger till grund för ojämlikheten inför kulturen" (*Un art moyen*, 1965, p. 146, se äv. pp. 75, 80, 91, 93, 126).

som försökte lära ut tekniker för det intellektuella arbetet, framstod i studenternas ögon som en simpel skollärare.[150] "Själva den magistrala föreläsningen är ytterligare ett utbyte, eftersom virtuosens kraftprov underförstått riktar sig till individer som är värdiga att mottaga och att uppskatta det. Universitetsutbytet är ett utbyte av gåvor där var och en av deltagarna tillskriver den andre det som han förväntar sig av denne, erkännandet av sin egen begåvning."[151]

Den sist citerade meningen innehåller, genom Bourdieus lek med dubbelbetydelsen hos ordet *don* (begåvning, gåva), en dold referens till hans egna analyser av gåvoutbytena i det traditionella bondesamhället. Av särskilt intresse för oss, som här försöker spåra utvecklingen av begreppet kulturellt kapital vid en tidpunkt då Bourdieu ännu inte börjat använda termen, är den tonvikt han lade vid att universitetspedagogikens utbyten handlar om erkännande. Kapital i Bourdieus mening är inte bara något som utbytes i största allmänhet, kapital är något vars värde erkännes, något för vilket det existerar en marknad. En viss typ av intellektuell eller retorisk briljans är i sig inget kapital om efterfrågan saknas. I sina tidiga utbildningssociologiska studier analyserade Bourdieu den speciella marknad som den humanistiska fakulteten och vissa studentkretsar utgjorde i början av sextiotalet, och han pekade på att den förhärskande "begåvningsideologin" och karismatiska pedagogiken utgjorde en förberedelse för ett slags tillvaro - som intellektuell, som universitetslärare - som få bland studenterna egentligen hade någon chans att få uppleva. Den arbetsmarknad som väntade efterfrågade något helt annat. Detta var de år då antalet studenter ökade lavinartat, varav många stammade från samhällsklasser som tidigare inte sänt sina barn till högre utbildning. Objektivt sett hade de små utsikter att följa sin professor i fotspåren[152] eller att finna en likvärdig levnadsbana, ett sakförhållande som de sorgfälligt dolde för sig själva[153]. Med facit i hand vet vi vilken historia Bourdieu beskrev. Det var förhistorien till 1968 års händelser. Senare skulle han ofta återvända till betingelserna för och effekterna av 1968 års studentuppror, men redan 1964 hade han publicerat den diagnos - konflikten mellan subjektiva förhoppningar och objektiva framtidsutsikter - som han även fortsättningsvis skulle hålla fast vid som den avgörande förklaringen.[154]

[150] *Les héritiers*, 1964, pp. 101f.
[151] *Op. cit.*, pp. 94f.
[152] *Op. cit.*, p. 95.
[153] *Op. cit.*, p. 93.
[154] På tal om förhållandet mellan kapital och marknader bör vi notera att Bourdieu inte uppfattat marknaderna som något slags yttre oberoende faktorer. Hans analyser av 1968 års generation är ett tydligt exempel. Dessa människor, som var disponerade för en framtid som inte förelåg, skapade så att säga sin framtid, marknader för sina speciella dispositioner. (I

Spelar det biologiska arvet alls ingen roll för "begåvningen"? Vad hade Bourdieu att säga i den eviga debatten om arv kontra miljö? Han kunde givetvis förutse attacker från dem som hävdade det biologiska arvets betydelse. I en fotnot i konklusionen till *Les héritiers* föregrep han invändningarna genom att omformulera frågan till ett sociologiskt metodproblem och därmed övervältra bevisbördan på meningsmotståndarna:

> "Genom att understryka den *ideologiska funktion* som tillflykten till idén om begåvningsskillnader under vissa förhållanden kan fylla, har vi inte för avsikt att förneka att de mänskliga förståndsgåvorna kan vara naturligen ojämnt fördelade - även om vi inte ser något skäl till varför inte den genetiska slumpen skulle sprida ut dessa olikheter i begåvning jämnt mellan de olika sociala klasserna. Men denna synbara naturliga fördelning är abstrakt, och eftersom den sociologiska forskningen inte får mynna ut i hänvisningar till "naturen" annat än då man givit upp hoppet om att finna orsaker, så måste den ålägga sig att misstänka att det bakom de ögonskenliga naturliga olikheterna föreligger en socialt bestämd kulturell olikhet, och att metodiskt avtäcka denna. Det finns därför aldrig anledning att vara säker på att de olikheter mellan människor som kan konstateras i en given social situation skulle vara av naturlig art. I denna fråga är det, så länge man inte utforskat alla de vägar längs vilka de sociala olikhetsfaktorerna verkar och så länge man inte uttömt alla pedagogiska grepp för att överskrida dessa faktorers verkan, bättre att tvivla för mycket än för litet."[155]

Sverige låter sig uppkomsten av ett helt spektrum av nya arbetsmarknader under sjuttiotalet analyseras enligt detta mönster: fria teatergrupper, stenciltidskrifter, olika terapeutiska verksamheter, TV 2, hela nya yrkesområden som har med kroppens framtoning att göra, vissa beteende- eller samhällsvetenskapliga subdiscipliner, etc.)

[155] *Les héritiers*, 1964, p. 111 not 1. Jfr p. 39, där det sägs att den naturliga "begåvningen" förblir hypotetisk så länge man kan tillskriva olikheterna i skolresultat andra orsaker. Argumentet återkommer bl.a. i "La transmission...", 1966, pp. 384f, 388 (det förstnämnda textstället är en polemik med det slags intelligensmätningar som negligerar sociala sakförhållanden), samt i "L'école conservatrice", 1966, p. 325. I "Communication...", *Noroit*, n° 95, 1965, pp. 15f, uttryckte Bourdieu sin ståndpunkt så här: "Det handlar inte om att förneka att till och med tvillingar uppvisar skillnader. Jag säger bara, att så länge saken inte är bevisad, så länge man inte från det man kallar intelligens avlägsnat sådant som väsentligen är knutet till det sociala ursprunget, är det hädelse att tala om begåvning. [---] Det är sant att man i samma miljöer finner [begåvnings]skillnader, men detta faktum, som enligt min mening är tillfälligt, får inte göras till det väsentliga: begåvningsideologin grundas på att man inte ser skogen för bara trän. Bevisningen ankommer på dem som talar om begåvningen och inte på dem som förnekar dess existens." I den samtidiga presentationen av fotografiundersökningarna argumenterade Bourdieu, *mutatis mutandis*, på samma sätt, även om ämnet här var fotograferandets praktiker och inte skolresultat och föremålet för Bourdieus kritik var motivationspsykologin och inte begåvningsideologin: "För att klart kunna slå fast att en rent psykologisk förklaring till fotograferandets praktik och spridning är alldeles otillräcklig, måste vi leda i bevis att den sociologiska förklaringen kan göra denna praktik helt begriplig, närmare bestämt dess redskap, favoritobjekt och rytmer, de tillfällen då den utövas och dess implicita estetik, ja till och med utövarnas erfarenhet av fotograferandets praktik, den betydelse de lägger in i den och den psykiska tillfredsställelse de får ut därav." (*Un art moyen*, 1965, p. 38) Bourdieus vapen mot motivationspsykologins förklaringar bestod således i empiriska demonstrationer av att dessa är fiktiva eller hypotetiska eftersom sociologiska förklaringar är fullt tillräckliga. (För övrigt ger Bourdieus bidrag i den citerade volymen en intressant belysning av hans relation till psykologin vid en tidpunkt då habitusbegreppet visserligen fanns förberett men ännu inte användes på ett konsistent sätt. Kort sagt menade Bourdieu, även om han dömde ut motivationspsykologin, att andra slags psykologiska analyser är nödvändiga - han lät till och med Robert Castel skriva några psykoanalytiskt orienterat avsnitt i boken (pp. 289-331) - men att dessa måste underordnas sociologiska förklaringar (se pp. 34 not 4, 287).

Bourdieus begrepp om det kulturella kapitalet tillät honom att fästa uppmärksamheten vid att ett och samma fenomen kunde ha helt olika mening och funktion för studentgrupper med olika kapitalinnehav. Att vara överliggare kunde vara ett privilegium för de kulturellt bemedlade studenterna, medan en utdragen studietid kunde utgöra ett handikapp för studenter ur lägre sociala skikt.[156] För de privilegierade studenterna kunde studier vid universitetets humanistiska fakultet tjäna som en tillflykt, en räddningsplanka om studieresultaten inte räckte för inträde vid mer åtråvärda utbildningar, medan samma humanistiska studier kunde fungera som en förvisning för underprivilegierade studenter - samt för döttrarna till lägre tjänstemän.[157]

Frågan om könsskillnader förtjänar en kommentar, eftersom Bourdieu ofta kritiserats för att överbetona klasskillnaderna. I själva verket var skillnader mellan manliga och kvinnliga studenter ett framträdande tema redan i de tidiga utbildningssociologiska studierna[158] (liksom skillnader mellan studenter med olika geografiskt ursprung, framför allt Paris versus provinsen). Det hindrar inte att Bourdieu framför allt intresserade sig för de manliga studenterna, och skulle fortsätta att göra så. Denna ensidighet, som några av hans kvinnliga medarbetare försökt råda bot för[159], kan i någon mån förklaras av hans egen upptagenhet av frågan om hur eliterna reproduceras. Till dels grundas kanske ändå kritiken mot Bourdieu för att han skulle stirra sig blind på klassförhållandena på att man läst honom med den empiristiska sociologins glasögon, enligt vilka socialt och geografiskt ursprung och kön är "förklaringsvariabler". På sina ställen inbjöd Bourdieus tidiga

[156] *Les héritiers*, 1964, p. 25.

[157] *Op. cit.*, pp. 19-21.

[158] Bourdieu noterade bl.a. att de kvinnliga studenterna var överrepresenterade vid humanistisk fakultet, att de till sin tillvaro vid universitetet överförde sin vårdande hållning (de ägnade sig åt att organisera de symboliska utbytena), att de i jämförelse med sina manliga kurskamrater var mer "skolanpassade", mindre mottagliga för den karismatiska ideologin och mindre benägna att uppfatta sina studier som en intellektuell kallelse (vilket innebar att de hade en mer realistisk uppfattning om den framtida yrkesutövningen), att deras självuppfattning var mer modest och att de i högre grad erkände värdet av att lära det intellektuella arbetets tekniker.

[159] F.n. arbetar bl.a. Francine Muel-Dreyfus i avsikt att skaffa fram en samlad bild av kvinnliga studerandes villkor med en reanalys av en stor del av det statistiska utbildningssociologiska material som genom åren samlats vid Centre de sociologie européenne. Även Monique de Saint Martin har specialstuderat kvinnors bildningsgångar, närmare bestämt bourgeoisiens döttrar.

utbildningssociologiska studier till en sådan läsning. Han hävdade där, med stöd av eget och andras empiriska material, att studenternas sociala ursprung är den faktor som (i jämförelse med kön, ålder och geografiskt ursprung) starkast differentierar bland studenterna[160], den främsta determinanten till deras attityder[161], den enda determinant vars verkan sträcker sig till alla domäner och alla nivåer av studenternas erfarenhet[162]. Läsaren får onekligen intrycket att Bourdieu var ute efter att isolera faktorerna och avgöra vilken av dem som "förklarar mest". Vissa inslag i de ungefär samtidiga statistiska studierna av museibesökare kan ge samma intryck. Ett sådant tillvägagångssätt skulle gå stick i stäv med metoden i Bourdieus senare arbeten, av vilka med önskvärd tydlighet framgår att det sociala ursprunget, med faderns yrke och utbildning som indikator, förklarar så mycket inte för att detta ursprung skulle vara en "orsak", utan för att begreppet om socialt ursprung sammanför ett helt spektrum av sociala och kulturella bestämningar, vilkas verkningar måste redas ut.

Kanske kan den ibland osofistikerade argumentationen i de tidiga studierna förklaras av att de var just tidiga, att de konturer av skolans och kulturens plats i det samtida franska samhället som där tecknades senare skulle fyllas ut. Att framställningen var så starkt konturerad hade utan tvivel dessutom med det polemiska syftet att göra. Studierna påbörjades för trettio år sedan. Dagens läsare, som kanske tycker att detta oupphörliga påvisande av det sociala ursprungets betydelse är att slå in öppna dörrar, får inte glömma att vi har Bourdieus och andras empiriska utbildningssociologiska arbete att tacka för att sådana samband i dag framstår som självklara. När *Les héritiers* publicerades torde den rådande föreställningen ha varit att skolframgångar och förmåga att rätt uppskatta kulturskatterna berodde av personliga kvaliteter och god vilja och inget annat. Faktum är att boken väckte stor förargelse - Bourdieu har berättat att gamla vänner slutade hälsa på honom på gatan - och att den lästes uppmärksamt av de upproriska studenter som under senare häften av sextiotalet tog strid med det traditionella universitetets värden.

Dessutom framgår redan av de tidiga studierna att Bourdieu inte hade för avsikt att låta analysen stanna vid ett utpekande av socialt ursprung som en bakgrundsvariabel, att korreleras med exempelvis utbildningsval eller utbildningsframgång. Han försökte förstå samspelet mellan socialt och geografiskt ursprung[163] och vad det innebär att vara man eller kvinna i bestämda sociala situationer och inom bestämda sociala grupper. "Som många

[160] *Les étudiants...*, 1964, pp. 10, 45f; *Les héritiers*, 1964, p. 24.
[161] *Les héritiers*, 1964, p. 80.
[162] *Les étudiants...*, 1964, p. 46; *Les héritiers*, 1964, p. 23.
[163] Jfr *Les étudiants...*, 1964, p. 99; *Les héritiers*, 1964, pp. 14, 42-43; "Les musées...", 1964 , p. 27 not 3.

undersökningar visat, är det sociala ursprunget verksamt under hela utbildningstiden och i synnerhet vid skolkarriärens stora brytpunkter [...]."[164] "Man får inte betrakta den sociala tillhörigheten som första länken i en serie av kausala förbindelser, ty denna tillhörighet är fullständigt närvarande i var och en av de förmedlingar genom vilka den utövar sitt inflytande. Det är därför som man inte annat än som abstraktioner kan tala om exempelvis studenterna, eller studenterna som är arbetarsöner, eller (som den multivariata analysen gör) om studenterna som är arbetarsöner och går på helklassisk linje [...]."[165] Vidare lade han vikt vid att de kulturella tillgångarna är rörliga och föränderliga, de avgörs inte en gång för alla när man föds in i en viss familj utan av den fortsatta livsbanan, och främst av banan genom utbildningssystemet. Till och med ett barn som infinner sig tämligen kulturellt utblottat i skolan kan i extrema fall, om det självt och familjen besitter särskilda egenskaper och om skolgången utvecklas som "en obruten följd av mirakler och ansträngningar" ta sig ur sitt kulturella underläge. En sådan osannolik "kontinuerlig följd av framgångar (liksom folkskollärarens upprepade råd)" kan leda fram till gymnasiestudier och ännu längre.[166] Dessa konstateranden (som läsaren inte kan undgå att uppfatta som självbiografiska) illustrerar hur Bourdieu vägrade att betrakta socialt ursprung som något slags lineär kausal determinant. För övrigt framgick av hans eget empiriska material att de elever med härkomst i de folkliga klasserna vilka (i likhet med Bourdieu själv) tagit sig in på den prestigeladdade motsvarigheten till svensk helklassisk gymnasielinje ofta presterade bättre studieresultat än medelklasstudenterna, ett fenomen som Bourdieu förklarade med att de som nått så långt inom utbildningssystemet utgör en extremt hårt gallrad grupp, i förhållande till sin ursprungsklass mycket mer selekterad än medelklasstudenterna[167].

Varför fastnade Bourdieu så småningom för termen "kulturellt kapital" som en beteckning för det slags tillgångar, både nedärvda och förvärvade, vilkas överföring och fördelning han studerade i sina tidiga utbildningssociologiska studier? Som vi sett använde han fortfarande vid denna tid, mitten av sextiotalet, en mängd alternativa termer. Valet av huvudordet "kapital" kräver här ingen ytterligare förklaring, vi har ordat nog därom. Att han valde attributet "kulturellt" torde sammanhänga med att han under loppet av sextiotalet kom att fastna för en snäv innebörd av termen "kultur". I sina tidigaste studier använder

[164] *Les héritiers*, 1964, p. 27.
[165] "Les étudiants...", 1965, p. 57.
[166] *Les héritiers*, 1964, p. 40.
[167] "Les étudiants...", 1965, p. 44; *Les héritiers*, 2 uppl. 1966, pp. 26 not 1, 174 (dessa textställen saknades i första upplagan).

han gärna det så kallade breda eller antropologiska kulturbegreppet[168], som täcker snart sagt vilka som helst mänskliga livsformer och symbolsystem. Mot slutet av sextiotalet skulle han alltmer konsekvent övergå till att med "kulturen" (i singularis) avse legitim, auktoriserad, dominerande kultur - dvs. vad vi i Sverige (och alltid kringgärdat av citationstecken och reservationer) benämner "finkultur".

Härvidlag gick Bourdieu mot strömmen. Under sextiotalet hade nämligen ett nytt forskningsfält öppnats i Frankrike: "masskulturen".[169] I debatten cirkulerade uppfattningen att masskulturen var ett nytt fenomen som börjat genomsyra hela samhället och tenderade att göra föreställningen om den klassbundna kulturen obsolet. Bourdieu gick mycket tidigt[170] i offentlig polemik med de "massmediologer" som spred detta budskap, och hans egna tidiga kultur- och utbildningssociologiska studier pekade i helt annan riktning. Kulturen i snävare mening, det vill säga överklassens kultur, var i högsta grad levande och verksam som ett slags rikslikare för hela det franska samhället. Alla grupper tenderade att erkänna dess överlägsenhet, låt vara att de folkliga klasserna var väl medvetna om att det inte var någon kultur för dem.[171]

[168] Även om han redan från början markerade ett slags distans genom att ofta omge ordet kultur med citationstecken (se åtskilliga exempel i *Sociologie de l'Algérie*, 1958; "Logique interne...", 1959 och "Le choc...", 1959.

[169] Några osorterade exempel på att masskulturen och massmedierna under sextiotalet blev ett hett ämne i debatten och forskningen: 1961 utkom Edgar Morins *L'Esprit du Temps* och i slutet av samma år första numret av tidskriften *Communications* utgiven av Centre d'études des communications de masse, med Georges Friedmann som redaktör och Edgar Morin, Roland Barthes, Paul Lazarsfeld m.fl. i redaktionen; i maj 1963 arrangerades kollokviet "Les intellectuels et la culture de masse", med deltagande av Roland Barthes, Georges Friedmann, Paul Lazarsfeld m.fl.; åren 1967-68 publicerade inte mindre än tre olika franska förlag översättningar av Marshall McLuhans arbeten.

[170] "Sociologues...", 1963. I sina tidiga utbildningssociologiska studier hävdade Bourdieu att mediernas betydelse övervärderades i den samtida debatten; han ville inte ens tala om vetenskapliga rön i sammanhanget, utan avfärdade som ideologisk uppfattningen att massmedierna skulle ha skapat ett nytt slags kultur, homogen och homogeniserande och utan klassmärken. Se *Les étudiants...*, 1964, p. 75; *Les héritiers*, 1964, p. 67; "Langage...", 1965, p. 19 not 2; "L'école conservatrice...", 1966, pp. 342, 344; *Le partage...*, 1966, pp. 222f, 409f, 412-414.

[171] Det förtjänar att understrykas att det franska utbildningssystemet i extremt hög grad premierar innehav av *culture générale*. Det gäller fortfarande i dag; för en svensk ter det sig en smula exotiskt att det i Frankrike till och med produceras läroböcker i *culture générale* eller "allmänbildning", avsedda för studenter som förbereder sig för intagningsproven till *les grandes écoles*. Några exempel på sådana böcker är Jean-Paul Gambier, *Les épreuves de culture & sciences humaines à l'entrée des grandes écoles commerciales. Écrit & oral*, Édition Marketing, Paris, 1984; Odon Vallet, *Culture générale*, Masson, Paris, 1988; Claude Barreix och Claude Scheiber, *L'Épreuve de culture générale (Écrit - oral)*, Dunod, Paris, 1990 - och det handlar här om förberedelser för skolor som öppnar vägen till uppsatta positioner inom förvaltningen och näringslivet (för en rad vittnesbörder om att humaniorastudier fungerat som en vinstgivande investering för människor som sedermera nått uppsatta positioner i näringslivet, se A. Etchegoyen, 1990). Det förefaller troligt att Bourdieus speciella kulturbegrepp ursprungligen, under det tidigaste sextiotalet, växte fram som ett redskap för studiet av det slags *culture générale* som spelar så stor roll inom det franska utbildningssystemet och för rekryteringen till maktens fält. Här, som i många andra avseenden, tror jag att Bourdieus sociologi präglats av hans tidiga upptagenhet av utbildningssociologins problem. Begreppet kulturellt kapital syftar inte blott till att fånga in fördelningen av privilegier och tillgångar. Bourdieus analyser av det kulturella kapitalet har alltid i hög grad handlat om hur människor införlivar och befäster dessa tillgångar, vilket i Frankrike i ovanligt hög grad sker inom utbildningssystemets ram.

Bourdieu har hållit fast vid denna speciella definition av kultur. Ur hans perspektiv är uttryck som folkkultur eller arbetarkultur ett *contradictio in adiecto*. Det folkliga är inte kultur och det kulturella är inte folkligt. I sina analyser har han företrädesvis så att säga betraktat den sociala världen från den härskande kulturens utkikspunkt. Det innebär exempelvis att hans synoptiska kartor över smakernas och livsstilarnas fördelning i hela det franska samhället liknar en på sin spets balanserande triangel. Överst utbreder sig ett spektrum av särskilda och särskiljande smaker och livsstilar, varunder registret smalnar längre ned i folkdjupet.[172] Dessa grafer speglar Bourdieus välbekanta tes att den dominerande klassen i sitt förhållande till kulturen drivs av kravet att utmärka, urskilja och särskilja sig.[173] Om vi får tro Bourdieus resultat är helt enkelt "de folkliga klasserna", varmed avses arbetare och bönder, mycket mer enhetliga i sin relation till den dominerande kulturen.[174]

Åtskilliga av Bourdieus läsare - bland andra de som önskar lyfta fram arbetarkulturens, subkulturernas eller motkulturernas egenart och egenvärde och helst däri spåra motståndspotentialer och upprorsmöjligheter - har protesterat mot hans sätt att handskas med kulturbegreppet. Reaktionen är begriplig. Bourdieus begrepp kulturellt kapital är i första hand lämpat för studier av samhälleliga dominansförhållanden, och hans mogna författarskap är i hög grad ägnat åt studiet av samhällets eliter. Den som är mindre intresserad av frågan varför dominerade kulturer är dominerade och i stället önskar beskriva och analysera den så att säga "interna" organisationen hos arbetarkulturen eller någon mot- eller subkultur, bör möjligen söka sig till andra inspirationskällor. Därmed inte sagt att Bourdieu varit ointresserad av de folkliga klasserna: de tidigaste studierna i Algeriet och Béarn gällde just bönder och arbetare, ett intresse som även senare följt honom. Han bidrog exempelvis aktivt till att i Frankrike introducera Paul Willis' engelska studie av arbetarklasspojkars

[172] Den först publicerade synoptiska kartan av denna art återfinns på de transparenta bladen mellan sidorna 10 och 11 i "Anatomie du goût", 1976.

[173] Se särskilt det femte kapitlet, "Le sens de distinction", i *La distinction*, 1979.

[174] Vilket möjligen kan tjäna som ursäkt för att kartläggningen av de folkliga klassernas smaker och livsstilar i "Anatomie du goût", 1976, och *La distinction*, 1979, byggde på jämförelsevis små empiriska material.

hållning till skolan och det framtida lönearbetet[175], och ett antal av hans lärjungar har ägnat sig åt arbetar- och bondeklassernas sociologi[176].

I den svenska debatten om kulturforskningens problem har man ofta mot varandra ställt två kulturbegrepp: 1. kulturen i den traditionella meningen av högkultur, finkultur, elitkultur, och 2. kulturen i bredare antropologisk mening. Det förstnämnda slaget av kulturbegrepp är inte sällan försett med värdeladdningar, positiva eller negativa. Det sistnämnda har ofta betraktats som icke-normativt och mer vetenskapligt. Bourdieus kulturbegrepp utgör en tredje art. Det tjänar kort sagt till att studera kultur nummer 1 i dess egenskap av kultur nummer 2. Det avser de verk, praktiker och föreställningar som, i ett land som Frankrike, de facto utgör en auktoriserad, legitim kultur vars värde tenderar att erkännas i alla sociala skikt, även av de människor som är utestängda från densamma.

[175] Se *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 24, nov. 1978, pp. 50-61. Bourdieu tog även initiativet till en aldrig fullföljd översättning av Willis' bok *Learning to labour*.
[176] Patrick Champagne och Sylvain Maresca har studerat böndernas reproduktionsstrategier (se Champagne och Maresca, 1986, samt några artiklar i *Actes*), Gabrielle Balazs och Jean-Pierre Faguer de arbetslösa (se bl.a. Balazs, 1982 och 1983; Faguer, 1982), Abdelmalek Sayad nordafrikanska immigrantarbetare i Frankrike (se en rad uppsatser i *Actes*), Claude Grignon böndernas sociologi samt utbildningen av yrkesarbetare (se bl.a. några artiklar i *Actes* samt Grignon, 1971) och Michel Pinçon industriarbetarfamiljers livsstilar (se bl.a. Pinçon, 1986, och den sammanfattande framställningen i Pinçon, 1987).

2. HABITUS

Med habitus avser Bourdieu *system av dispositioner* som tillåter människor att handla, tänka och orientera sig i den sociala världen. Dessa system av dispositioner är resultatet av sociala erfarenheter, kollektiva minnen, sätt att röra sig och tänka som ristats in i människors kroppar och sinnen. Bourdieus habitusteori vilar egentligen på en enkel tanke: människors habitus, som formats av det liv de dittills levt, styr deras föreställningar och praktiker och bidrar därmed till att den sociala världen återskapas eller ibland - nämligen i händelse av bristande överensstämmelse mellan människors habitus och den sociala världen - förändras.

Bland de talrika definitioner av begreppet som förekommer i Bourdieus arbeten tillhör följande de mest klargörande.

> "[...] *habitus*, system av varaktiga och överförbara *dispositioner*, strukturerade strukturer som är ägnade att fungera som strukturerande strukturer, det vill säga som strukturer som genererar och organiserar praktiker och representationer, vilka kan vara objektivt anpassade till sina mål utan att förutsätta någon medveten målinriktning, och utan att förmågan att bemästra de operationer som krävs för att nå dessa mål behöver vara artikulerad. Dessa system av dispositioner är objektivt "reglerade" och de är "reguljära" utan att alls vara resultatet av att man åtlyder regler. Allt detta gör att de är kollektivt orkestrerade utan att vara någon skapelse av en orkesterdirigents organiserande handlande".[177]

Citatet är hämtat ur i *Le sens pratique*, som innehåller den hittills mest ingående teoretiska utläggning av Bourdieus habitusteori.[178] Det finns ingen anledning att här referera hans framställning.[179] I stället skall vi, på samma sätt som i diskussionen av kapitalbegreppet, diskutera hur habitusbegreppet använts som forskningsverktyg, dess genes i de problem som Bourdieu mötte i sina tidiga empiriska studier samt habitusteorins förhållande till några vetenskapliga traditioner.

[177] *Le sens pratique*, 1980, pp. 88f. En kortare version av samma stycke text förekom i *Esquisse...*, 1972, p. 175 och i den engelskspråkiga versionen *Outline...*, 1977, p. 72.
[178] Se särskilt första delen, kapitlen 1-3 (pp. 87-165). Tidigare versioner av dessa kapitel återfinns i *Esquisse...*, 1972, pp. 174ff, och i *Outline...*, 1977, pp. 72ff.
[179] *Le sens pratique* föreligger sedan 1987 i tysk översättning (*Sozialer Sinn*, Suhrkamp) och sedan 1990 i engelsk översättning (*The Logic of Practice*, utgiven av Polity Press i England och Stanford U.P. i USA).

2.1 Habitusbegreppet som redskap

2.1.1 Habitus och kapital

Habitusbegreppet hänger nära samman med begreppet kapital. Enligt Bourdieu är habitus en av kapitalets existensformer. I sina studier av exempelvis det kulturella kapitalet har han ständigt oscillerat mellan att studera å ena sidan dess institutionaliserade (examina, titlar etc.) eller objektiverade (bibliotek, konstverk etc.) former, å andra sidan dess förkroppsligade former ("bildning", "smak", förmåga att särskilja och värdera musikaliska eller konstnärliga verk och stilar, språklig kompetens - med ett ord: habitus).

Om således förkroppsligat kapital är habitus, gäller då det omvända? Är habitus alltid kapital? Nej, inte nödvändigtvis. Varje människa är per definition utrustad med habitus, men somliga medborgares habitus värderas som bekant högre än andras, en värdesättning som dessutom kan skifta från grupp till grupp. Kapital i Bourdieus mening är tillgångar som i den sociala världen tillerkännes värde, varav följer att det existerar typer av habitus som knappast alls, eller blott så länge vi rör oss inom bestämda grupper, kan fungera som kapital. Annorlunda uttryckt: var och en av oss är begåvad med en habitus, men det är marknaden som avgör vilka ingredienser i och effekter av denna habitus som kan fungera som kapital.

Det är fullt förenligt med Bourdieus terminologi och begreppsapparat att, som ovan, tala om enskilda individers särskilda habitus. Ur detta perspektiv finns det lika många habitus som människor.[180] Ett tydligt exempel på Bourdieus intresse för enskilda individers synnerligen egna habitus var Heideggerstudien, först publicerad på franska 1975.[181] Här tjänade hänvisningen till föremålets habitus - inte bara filosofens sätt att tänka och skriva utan även dennes säregna sätt att klä sig, att tala, kroppshållningen, hela den framtoning av hantverkare från bondlandet som passade så illa i nykantianernas salonger[182] - som ett viktigt led i

[180] Habitus är "produkten av hela den biografiska erfarenheten (vilket innebär att liksom det inte finns två identiska individuella historier, så finns det inte heller två identiska habitus, även om det existerar klasser av erfarenheter - klasshabitus)" (La grande illusion...", 1980, p. xvii).
[181] "L'ontologie politique...", reviderad och utvidgad bokversion under samma titel 1988.
[182] Bourdieu stödde sig bl.a. på memoarlitteraturen. Följande passage hämtade han ur Ernst Cassirers hustrus memoarer: "Alla gäster hade mött upp i aftondräkt, alla herrarna i frack. Innan senare hälften av middagen, som fördröjts av långa tal, öppnades dörren och in i salen trädde en liten, helt oansenlig man, blyg som ett bondbarn som knuffats in genom dörren till ett slott. Han hade svart hår, stickande mörka ögon och påminde mig genast om en hantverkare, kanske från södra Österrike eller Bayern, ett intryck som strax styrktes av hans dialekt. Han var klädd i en omodern svart kostym [...]. För mig var hans dödliga allvar och

Bourdieus förklaring till hur Heidegger kunde vinna sådan framgång i företaget att utmana nykantianernas hegemoni och upprätta en helt ny position inom den tyska universitetsfilosofin.

Att Bourdieus habitusbegrepp skulle gälla grupper men inte individer är således en missuppfattning. Däremot är det sant att Bourdieu aldrig stannat vid analysen av individernas habitus. Den sociologiska betraktelsen förutsätter att sökarljuset riktas mot det som förenar och skiljer grupper av människor. Ur det senare perspektivet kan habitus tillskrivas grupper: familjer, klassfraktioner, klasser, yrkesgrupper. Den habitus som utmärkte Martin Heidegger var inte uteslutande en individuell egenhet, han var faktiskt förstagenerationsintellektuell, hantverkarson, uppvuxen fjärran från metropolerna och från det intellektuella och mondäna liv i vilket tidens dominerande filosofer, nykantianerna, var hemmastadda. Bourdieus grundläggande tanke är helt enkelt att det finns "klasser" av sociala betingelser och "klasser" av erfarenheter som ger upphov till "klasser" av habitus ("klasshabitus"skall, så som termen används i Bourdieus senare arbeten, således inte förväxlas med marxismens begrepp om exempelvis klassbestämda ideologier, kopplade till gruppers placering i förhållande till produktionsprocessen). Att han så ofta framhävt dessa "klasser" av habitus skall inte tolkas som uttryck för något slags ontologiskt postulat om att det kollektiva är "verkligare" än de individuella, unika individerna. Snarare har Bourdieu (helt i linje med traditionen från Durkheim) utgått från att sociologen bör följa andra metodregler än exempelvis individualpsykologen: "Sociologin behandlar som identiska alla de biologiska individer som, eftersom de är produkten av samma objektiva betingelser, är utrustade med samma habitus [...]."[183]

Som framgått är Bourdieus begrepp habitus och kapital nära knutna till varandra. I empiriska undersökningar kan sociologen närma sig detta samband från flera håll. Människors habitus är formade av bestämda sociala betingelser, bland vilka kapitalarternas fördelning är av grundläggande betydelse: en "född" intellektuell är uppvuxen i en familj där det kulturella kapitalet väger mycket tyngre än det ekonomiska kapitalet, medan industriledarens barn ärver kapital med den omvända fördelningen. Skillnader mellan människors habitus kan därmed relateras till sammansättningen hos deras nedärvda eller förvärvade

fullständiga avsaknad av humor det mest betänkliga." Bourdieu återger även Paul Hühnerfelds minnesbild från 1918 av Husserls unge assistent i Freiburg im Breisgau: [...] en ytterst oansenlig man, som den som mötte honom i korridoren snarare skulle ta för en elektriker som skall titta till en trasig lampsladd än för en filosof." (Tyskspråkiga citat i *Die politische Ontologie Martin Heideggers*, Syndikat, Frankfurt am Main, 1976 p. 99; motsvarande textställen i de franska utgåvorna är "L'ontologie politique...", 1975, p. 151 och *L'ontologie politique...*, 1988, pp. 59f.)
[183] *Le sens pratique*, 1980, p. 100.

kapital. Omvänt kan studiet av habitus förklara att människor hanterar sina kapitalinnehav på skilda sätt: människors habitus styr deras sätt att investera, ackumulera eller konvertera kapital, och en viss habitus kan under bestämda omständigheter, om "efterfrågan" föreligger, fungera som kapital.

2.1.2 Dispositioner och positioner

Många socialisationsteorier bygger på en grundläggande dikotomi: därute "i samhället" finns normer som "internaliseras", det vill säga hamnar bakom individernas pannben.

Bourdieus sociologi representerar en motpol till detta slag av tänkande. I stället för termer som "internalisering" eller "socialisation", som ligger nära till hands för den som är bekant med amerikansk eller tysk sociologi eller socialpsykologi, föredrar han ordet *incorporation*, "inkorporering" eller "förkroppsligande". Det system av dispositioner, av Bourdieu benämnt *habitus*, som bestämmer hur människor handlar, tänker, uppfattar och värderar i givna sociala sammanhang, finns nedlagt i kroppen. I oräkneliga vardagssituationer, med början under den tidigaste barndomen, i familjen, i skolan, formas människors förmåga till "praktiskt bemästrande" <maîtrise pratique>, för att anföra ett annat av Bourdieus centrala begrepp. Den sociala världen är så komplicerad - ett paradigmatiskt exempel var Bourdieus analys av hederns komplexa krav i samband med gåvoutbytena bland kabylerna - att ingen aldrig så komplett uppsättning explicita regler eller normer kan erbjuda en uttömmande förklaring till att människor faktiskt förmår bemästra sina egna praktiker.

Habitusteorin är således oförenlig med den modell enligt vilken människan betraktas som "bärare" av något slags utvärtes sociala normer eller strukturer (i marxistisk tradition talas i denna mening om människan som *Träger*). De sociala förhållandena finns lagrade inom oss. Bourdieu har ofta inskärpt att historien existerar *både* i reifierat tillstånd (den objektiverade eller institutionaliserade historien i form av institutioner, lagar, byggnader etc.) och i förkroppsligat tillstånd.

Vi kan leva under vissa sociala betingelser eftersom liknande betingelser format oss, till kropp och själ. Resonemanget kan vid första påseende förefalla behavioristiskt, en tolkning som Bourdieus eget ordval inbjuder till: betingelser åstadkommer betingningar[184]. Men habitusteorin är minst av allt en

[184] Redan i de tidiga studierna förde Bourdieu resonemang om "betingelser" <condition> som påtvingar människor "betingningar" <conditionnements>, se *Les héritiers*, 1964, p. 45, *Un art moyen*, 1965, p. 20 och "La fin...", 1966, p. 148. I slutet av uppsatsen om strukturalism och kunskapsteori från 1968 fanns en förtätad mening som, om läsaren orkar

stimulus/respons-teori. Den syftar till att skjuta in ett förklarande led mellan de sociala förhållandena och individernas beteenden. Ur Bourdieus perspektiv existerar ingen direkt och oförmedlad påverkan från de sociala strukturerna och normsystemen till individerna. Grundmönstret i hans analyser är följande: Individerna (eller grupperna) har i bagaget ett system av dispositioner, en habitus, som tillåter dem att utifrån ett begränsat antal principer generera de sätt att handla, tänka, uppfatta och värdera som krävs i bestämda sociala sammanhang. Deras handlingar, tankar, uppfattningar och värderingar är inga direkta avtryck av yttre förhållanden, utan resultatet av mötet mellan människors habitus och de sociala sammanhang där de inträder. Detta möte är ett centralt tema i så gott som alla Bourdieus arbeten. Han har med andra ord närmat sig den sociala världen från två håll: för det första undersöker han individers och gruppers system av dispositioner, för det andra studerar han system av sociala positioner.

Bourdieus sätt att arbeta befinner sig långt från många sociologiska traditioner som med viss rätt kan sorteras in under rubriken "beteendevetenskap". I hans senare arbeten är beteendena inga egentliga vetenskapliga studieobjekt, och han har ansträngt sig att undvika direktkopplingar (korrelationer) mellan människors tillgångar eller egenskaper och deras beteenden[185]. Ett och samma beteende (att rösta på ett visst parti, konsumera vissa slag av kultur, välja en viss utbildningslinje) kan ha olika mening och fylla olika funktion för skilda grupper. Omvänt kan, beroende på de aktuella sociala omständigheterna, samma habitus ge upphov till ett brett spektrum av beteenden. Bourdieu har envist försökt förklara beteenden med hänvisning till mötet mellan habitus och sociala omständigheter. Ja, noga taget tar förbindelsen mellan habitus och beteende

med det knöliga språket, klargör skillnaden mellan Bourdieus och den klassiska behaviorismens sätt att handskas med begreppet betingning: "Blott en mekanistisk föreställning om relationerna mellan de objektiva relationerna å ena sidan och de agenter som bestäms av dessa objektiva relationer å den andra kan leda till att man glömmer att habitus, som är en produkt av betingningar, är betingelsen för produktionen av tankar, förnimmelser och handlingar, vilka inte i sig själva är den omedelbara produkten av betingningarna, även om de, när de väl är genomförda, inte är begripliga annat än utifrån en kunskap om dessa betingningar eller, rättare sagt, utifrån en kunskap om den producerande princip som dessa betingningar producerat." (*Structuralisme...*, 1968, pp. 34f; eng. övers "Structuralism...", 1968, p. 706; ord för ord samma mening infogades i andra upplagan av *Un art moyen*, 1970, p. 23) Med andra ord: habitus produceras av de betingningar som är konstitutiva för bestämda betingelser (enligt t.ex. "L'invention...", 1975, p. 70). Att habitus är en produkt av betingningar innebär att den är en produkt av en historia, och därmed föränderlig. Habitus kan förstärkas, försvagas eller transformeras, exempelvis genom att människor hamnar i nya existensbetingelser; dessutom kan man, hävdar Bourdieu, i någon mån kontrollera sin habitus genom att göra sig medveten om den, genom "socioanalys" för att använda hans egen term.

[185] Däremot fanns i de tidiga utbildnings- och kultursociologiska studierna en hel del korrelationsberäkningar av denna art.

vägen över "strategier". I Bourdieus analyser möter vi ideligen samma förklaringsmodell: en given habitus möjliggör ett bestämt register av strategier som, alltid i relation till de aktuella omständigheterna, ger människorna ett bestämt spelrum, en betingad frihet om man så vill. I denna mening är beteendena resultat av människors vilja och deras aktiva handlande. Bourdieus sociologi brukar då och då anklagas för att inrymma en deterministisk människosyn, men det handlar i så fall minst av allt om sociologisk determinism av den sort som härleder människors beteenden direkt ur de sociala omständigheterna. Bourdieu är i allra högsta grad uppmärksam på förhållandet att människor besitter intentioner, vilja och en förmåga till aktivt handlande. Däremot försummar han aldrig att resa frågan om hur dessa intentioner, denna vilja och denna handlingsförmåga inplanterats, och i den meningen är hans metod givetvis "deterministisk" i betydelsen att den söker sociala determinanter.

Habitusteorin är ett försök att inom sociologins ram, det vill säga utan att tillgripa några voluntaristiska antaganden, göra rättvisa åt den mänskliga förmåga att handla som gör att vi inte uteslutande är marionetter i omständigheternas garn. När människorna i Bourdieus sociologi vanligen uppträder under namn av "agenter", skall denna benämning fattas i dess etymologiska mening (av lat. *agens*, presens particip av *agere*, handla; den vardagsspråkliga innebörden är ofta den motsatta, en dammsugaragent eller rysk agent är ett ombud eller ett redskap för någon annan). Av samma latinska stam kommer "aktör"[186], men detta ord, liksom en annan vanlig sociologisk term, "roll"[187], har Bourdieu med allt större konsekvens undvikit, enligt egen uppgift för att inte riskera att leda tanken till teaterns värld[188]. Människors handlingar är inte resultat av att de lär in och spelar upp roller. De spel som människor ägnar sig åt är inte skrivna i förväg och utanför dem. Deras förmåga att spela spelet

[186] I Bourdieus tidigaste arbeten är termen aktör inte ovanlig. I sina sena arbeten har han uppenbarligen lagt sig vinn om att inte använda den, även om den ibland slinker med. Det händer att han gör ett medvetet polemiskt bruk av termen, som när han på tal om den gängse ekonomiska teorin, för vilken han inte har mycket till övers, säger han att denna "behandlar agenterna som utbytbara aktörer" (*La distinction*, 1979, p. 195 not 6). Någon gång kan han använda ordet aktör för att själv leka med teatermetaforiken, exempelvis naturligt nog i en dödsruna över Goffman ("Erving Goffman est mort", 1982). Bourdieu har för övrigt stor respekt för Goffmans arbeten, som han bidrog till att introducera i Frankrike, och Goffmans typ av mikroanalyser fungerar inte sällan som ett led i Bourdieus egna analyser - dock just som ett led, och teatermetaforiken upphöjs aldrig till tolkningsram eller förklaringsgrund.

[187] I en föreläsning vid Collège de France den 19 oktober 1982 motiverade Bourdieu sin motvilja mot termen roll med att denna implicerar att något är föreskrivet, skrivet i förväg, och därefter exekveras av en aktör.

[188] För en tidig explicit kritik av den inom sociologin vanliga teatermetaforiken (roll, aktör), se inledningen till artikeln om kommunikationen mellan lärare och elever i vinternumret 1966-67 av *Travail social* ("La communication...", 1967, p. 133).

måste förklaras med hänvisning till deras habitus.

Att Bourdieu som regel (men långt ifrån alltid) föredrar ordet "aktör" framför "subjekt", torde bero på att den sistnämnda termen är alltför bemängd med subjektsfilosofi, bl.a. med föreställningen att individens medvetande och handlande bestäms mer "inifrån" än av sociala villkor.

Även den nämnda termen "strategi", som Bourdieu använder för att beteckna människors sätt att bemästra sina omständigheter, kan kanske inbjuda till tolkningar som är Bourdieu främmande. Det är sällan fråga om medveten kalkyl och aldrig om obetingad frihet. Strategierna springer fram ur mötet mellan den habitus människor bär med sig och de sociala omständigheter de möter. I vissa sociala sammanhang kan människors habitus vara tillämplig, och de känner sig "hemma". I andra sammanhang kan gnissel uppstå, och i så fall finns två alternativ. Om habitus är starkast kan människorna i någon mån omvandla de givna sociala betingelserna. Är däremot de sociala betingelserna starkare, kan individen antingen fly fältet eller också kan hennes habitus så småningom modifieras[189]. Tillfogas bör, att det inte är lätt att stöpa om en habitus. Ett väsentligt karaktäristikum för människors habitus är trögrörligheten: en habitus kan mycket väl överleva de sociala betingelser som format den (Bourdieu har i sådana sammanhang ofta talat om "don Quijote-effekten" eller "hysteresis-effekten"). Därmed inte sagt att habitus är oföränderlig[190]; när Bourdieu brukar betona att de dispositioner som konstituerar habitus är "varaktiga" <durables> avser han att de är seglivade, inte att de skulle vara permanenta.

Habitus är ett något undanglidande begrepp. En habitus både alstras av och bidrar till att upprätthålla sociala förhållanden. Det är lätt hänt att man tänker i cirkel när man grubblar över vad detta egentligen innebär. Om vi emellertid avstår från det abstrakta teoribyggandet och i stället intresserar oss för hur begreppet brukas i Bourdieus och hans medarbetares empiriska undersökningar, upptäcker vi snart att det har sina poänger.

Vi måste sålunda hålla habitushypotesen i minnet när vi tar ställning till Bourdieus redan nämnda metoder för att mäta det kulturella kapitalet och

[189] Bland andra exempel har Bourdieu (i en föreläsningen vid Collège de France den 2 november 1982) nämnt förekomsten av en ny typ av biljettkontrollörer i Paris metro, långhåriga unga män som lät fattiga resenärer passera spärrarna utan giltigt färdbevis. Utgången av denna kollision mellan ett etablerat yrkesområde och en avvikande typ av habitus är inte given. Om nykomlingarna är tillräckligt många och utrustade med en tillräckligt stark habitus kan de lyckas ge biljettkontrollörsysslan en annan mening och funktion. I annat fall återgår allt till det gamla.

[190] Flera av Bourdieus lärjungar har studerat skolans förmåga att modifiera elevernas habitus. Charles Suaud (1975, 1976 och 1978) har undersökt hur prästseminariernas elever bibringades en "prästerlig habitus", och Fanny Colonna (1975) hur infödda ungdomar formades i de lärarseminarier som fransmännen upprättade i Algeriet.

konstruera det sociala rummet. Dessa metoder skall inte förväxlas med gängse tekniker för stratifierings-, konsumtionsvane- eller opinionsundersökningar. Merparten av materialet hämtades från den offentliga statistiken (främst från INSEE, dvs. Frankrikes SCB) och olika survey-institut. Det hade således ursprungligen samlats in för andra ändamål, men användes av Bourdieu och hans medarbetare för nya syften. Det sociala rummet och livsstilarnas rum konstruerades skilda från varandra; i den först publicerade versionen av "Anatomie du goût"-studien var schemana t.o.m. tryckta på skilda blad, det sistnämnda återgivet på ett transparent ark lagt ovanpå det första.[191] Bourdieus och hans medarbetares syfte var således inte att direkt tillskriva skilda sociala grupper vissa livsstilar eller attityder; de nöjde sig inte med att konstatera att somliga läste bestämda tidningar eller röstade på bestämda partier. Deras ambition var i stället att konstruera *systemet* av livstilar och först därefter - en för snabb kombination skulle betyda kortslutning av analysen - leta efter homologier med systemet av sociala positioner, dvs. det konstruerade sociala rummet.

Enligt Bourdieu är det fördelningen av olika habitus som förklarar dessa homologier mellan rummet av livsstilar och det sociala rummet. Mellan de scheman som representerar det sociala rummet och fördelningen av livsstilar får vi således föreställa oss ett tredje, representerande fördelningen av habitus.

En följdsats av Bourdieus habitusteori är att människors habitus producerar homologa effekter på skilda områden. I fråga om mat, heminredning, klädsel, privatekonomi, utbildning, yrkesambitioner och så vidare känner de grupper som karaktäriseras av en småborgerlig habitus motvilja mot såväl vårdslöshet och lättsinne som överdrifter och överdåd. De undviker att skuldsätta sig. Nativitetsstatistiken visar att de sätter jämförelsevis få barn till världen. De hyllar skolmässiga värden och placerar sina barn på utbildningar som premierar flit och skolanpassning. De förhåller sig spänt och ängsligt till Kulturen. De använder ofta hyperkorrekta vändningar i sitt talspråk.

Det är denna hypotes om homologa effekter på skilda områden som tillåter Bourdieu att samla de mest disparata kvantitativa och kvalitativa data rörande livsstilar, kulturvanor eller utbildningsstrategier, allt i förhoppning att finna uttryck för en habitus som är gemensam för en bestämd grupp av människor.

[191] "Anatomie du goût", 1976, pp. 10f samt det vidhängande transparenta bladet. Samma schema återfinns i *La distinction*, 1979, pp. 140f. Tillfogas bör kanske att detta stora syntetiska schema framställts manuellt. Det utgör en sammanställning av resultaten från bl.a. korrespondensanalyser av data från olika regioner av det sociala rummet och livsstilarnas rum. Två av de datorframställda graferna publicerades i "Anatomie du goût", pp. 46 och 68 (i *La distinction* återkom samma grafer på sidorna 296 och 392).

Denna habitus avgör att vissa handlingar, tankar och aspirationer framstår som möjliga, nödvändiga, lämpliga eller värdefulla och andra som omöjliga, umbärliga, otillbörliga eller föraktliga. Beteendena och preferenserna är i sig själva epifenomen.

2.2 Begreppets framväxt, traditionerna

2.2.1 Introduktionen av termen

I Bourdieus författarskap introducerades termen *habitus* 1962, i samband med redovisningen av studien av ungkarlarnas tillvaro i hans egen hembygd i Béarn[192]. Här användes även den aristoteliska synonymen *hexis*[193].

I de följande arbetena från Bourdieus tidiga period (till och med 1966) finner vi blott några få användningar av termerna habitus[194] och hexis[195]. Det är först därefter, mot slutet av sextiotalet, som termen habitus börjar erhålla en helt central plats i Bourdieus vokabulär. Efterordet till hans översättning av Panofskys föreläsningar om den gotiska arkitekturen och det skolastiska tänkandet var i sin helhet en utläggning av habitusbegreppet, och här förekom även det dittills mest frekventa bruket av termen[196]. Året därpå, 1968, uppträdde termen habitus i några texter[197], liksom i ett par texter från 1969[198] och 1970[199].

[192] Termen habitus förekommer flera gånger på sidorna 99 och 100 i avsnittet om "Bonden och hans kropp" i slutet av den omfattande uppsatsen "Célibat et condition paysanne", 1962, samt på sidorna 322 och 323 i det utdrag ur samma uppsats som samma år under rubriken "Les relations entre les sexes dans la société paysanne" publicerades i augustinumret av *Les temps modernes*. Smärre skillnader mellan de två versionerna tyder på att texten i *Les temps modernes* möjligen representerade ett något tidigare stadium av arbetet. Vi kan bl.a. notera att ordet habitus omgavs av citationstecken i den sistnämnda texten men inte i den större uppsatsen. Förändringen kanske kan skyllas på tillfälligheter eller på någon redaktör, men om det var Bourdieu själv som under skrivandets gång slopade citationstecknen kan detta tolkas så att han tonade ned termens karaktär av lån från skolastikernas vokabulär och var på väg att göra den till sin egen.

[193] "Célibat...", 1962, pp. 99, 100, 101, 104; "Les relations...", 1962, pp. 322, 323, 324, 328. Bourdieu använde den i Frankrike inte ovanliga stavningsvarianten "exis".

[194] *Le déracinement*, 1964, pp. 88 not 1, 102 och 152; "Paysans déracinés", 1964, p. 87; "Condition de classe...", 1966, p. 220; samt "Champ intellectuel...", 1966, p. 904.

[195] *Un art moyen*, 1965, p. 21 not 3.

[196] "Postface", 1967, pp. 142, 148, 151, 152, 157, 158, 159, 164. (I slutet av föregående år hade Bourdieu i den artikel i *Les temps modernes* där han skisserade sitt fältbegrepp fogat in några sidor som sammanfattade detta efterord, se "Champ intellectuel...", 1966, pp. 903f.) År 1967 förekom termen habitus även i "Systèmes d'enseignement...".

[197] Se *Le métier...*, 1968, där termen habitus användes dels i kommentarer till Panofsky (pp. 92, 287), dels om "sociologens habitus", dvs. de goda intellektuella vanor som sociologen

Det var först mot slutet av sextiotalet som habitusteorin otvetydigt framstod som ett centrum i Bourdieus sociologi. I andra delen av *Esquisse...*, 1972, presenterade han den första grundliga utläggningen av vad han lade in i termen habitus.

2.2.2 *Preludier*

Även om således de första förekomsterna av ordet habitus i Bourdieus publicerade texter dateras till år 1962 och termen blir frekvent först mot slutet av decenniet, kan vi i Bourdieus allra tidigaste etnologiska arbeten finna vissa embryon till habitusbegreppet.

Redan i det första arbetet, *Sociologie de l'Algérie*, fanns några resonemang som pekar fram mot habitusbegreppet. På tal om religiösa och sociala förhållanden hos ett strängt muslimskt folk i Sahara nämnde Bourdieu att deras traditionella "attityder och föreskrifter" erhåller en helt annan mening och funktion i den moderna ekonomins kontext.[200] Angående barnuppfostran i det traditionella algeriska samhället noterade han att alla de talesätt och levnadsregler som barnen ständigt får höra

> "tenderar att åstadkomma formliga psykologiska montage, vilka tycks tjäna som skydd mot eller till och med förbjuda improvisation och kanske gör att människor slipper tänka själva eller åtminstone tvingar en opersonlig form på det personliga tänkandet och den personliga känslan. I dessa formler uttrycks en hel filosofi, sammansatt av värdighet, tålmodighet, självbehärskning, en filosofi som eftersom den oupphörligen upprepas och demonstreras i handling tränger ned till själva grunden för beteendet och tänkandet."[201]

I andra upplagan 1961 av samma bok fanns några nytillkomna sidor som ännu tydligare föregriper habitusteorin. Bourdieu använde här ett begrepp, "beteendescheman" <schèmes de comportement>, som representerade ett

bör förvärva (pp. 11, 17, 55 not 1). Termen förekom även i "Introduction à la sociologie", 1968, p. 13 (det rörde sig även här om sociologens habitus); *Structuralisme...*, 1968, pp. 8, 34, 35 (eng. version "Structuralism...", 1968, pp. 705f); "Éléments...", 1968, pp. 651, 654, 659, 662.

[198] Se "Le système...", 1969, pp. 181, 188f; en nytillkommen fotnot i andra upplagan av *L'amour de l'art*, 1969, p. 78.

[199] I "La théorie", 1970, nämnde Bourdieu återigen sociologens habitus (p. 1) och framhävde betydelsen av habitusbegreppet som en förmedling mellan objektiva strukturer och praxis (p. 9). I framställningen i *La reproduction*, 1970, tilldelades habitusbegreppet en central plats. I andra upplagan av *Un art moyen*, 1970, fanns en nytillkommen komprimerad utläggning av habitusteorin (pp. 22f, formuleringarna sammanföll med de sista sidorna av *Structuralisme...*, 1968).

[200] *Sociologie de l'Algérie*, 1 uppl. 1958, p. 53.

[201] *Op. cit.*, pp. 94f.

slags förstadium till det utvecklade habitusbegreppet. I försöken att besvara en fråga som berördes redan i bokens första upplaga[202], om orsaken till islams makt över människors tänkande och beteenden i det traditionella algeriska samhället, avfärdade Bourdieu först både idealistiska och vulgärmarxistiska förklaringar, enligt vilka religionen är drivkraft respektive avspegling[203]. Sambandet mellan det traditionella algeriska samhället och den muselmanska religionen kan inte analyseras i termer av orsak och verkan, det rör sig i stället om ett förhållande "mellan det implicita och det explicita, mellan det upplevda och det formulerade"[204]. Samhällets ekonomiska etos finner sitt perfekta uttryck i den islamska etiken, och över huvud taget harmonierar Koranens dogmer med det traditionella algeriska samhällets "anda", "etos", "livsstil", "normsystem".[205] Så långt var Bourdieus tanke förenlig med många typer av sociologiska analyser, exempelvis av weberskt slag. Egenarten hos hans tänkande börjar skymta i andra upplagans resonemang om "beteendescheman". Dessa scheman kan inte reduceras till religiösa normer som utifrån påtvingas människorna. Tvärtom, religionens framgång beror på att den står i samklang med dessa scheman. På religionens liksom ekonomins eller politikens områden framträder kulturen som en uppsättning "val" (citationstecknen är Bourdieus), vilka i ett givet slag av samhälle förefaller organiserade kring samma grundläggande intention. Men kulturen är i själva verket ett "system av val som ingen *gör*", och det vore felaktigt att upprätta en godtycklig åtskillnad mellan det yttre och det inre, här mellan religiösa explicita normer och beteendets implicita scheman.[206] Om vi kombinerar detta resonemang om beteendescheman med den ovan återgivna tanken ur bokens första upplaga om den "kulturella inprägling" som från späd ålder förser människorna i det traditionella algeriska samhället med dylika scheman[207], framträder ett slags prototyp till habitusbegreppet.[208]

I Bourdieus tidigaste etnologiska studier förekom ytterligare en passage som

[202] *Op. cit.*, pp. 107-115.

[203] "[...] att betrakta islam som bestämmande eller dominerande *orsak* till alla kulturella fenomen är inte mindre galet än att betrakta den upplevda religionen som en enkel *avspegling* av ekonomiska och sociala strukturer." (*Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 96)

[204] *Op. cit.*, 1961, p. 100.

[205] *Op. cit.*, 1961, pp. 98f. (För motsvarande resonemang i 1 uppl. 1958, se särsk. pp. 108f.)

[206] *Sociologie d'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 98.

[207] Det ovan citerade resonemanget ur 1 uppl. 1958, pp. 94f återkom i stort sett oförändrat i 2 uppl. 1961, p. 84. (Skillnaden bestod i en strykning av inskottet om att den kulturella inprägligen kanske besparar människor mödan att "tänka själva", en formulering vars voluntaristiska klang onekligen svor mot Bourdieus framväxande teori om habitus som tänkandets ofrånkomliga grund.)

[208] "Hederskänslan" hos de algeriska bönderna skulle bli en central instans i Bourdieus undersökningar av vad habitus kan vara. Termen *le sentiment de l'honneur* saknades i första upplagan av *Sociologie de l'Algérie*, 1958, men infördes i andra upplagan 1961 (pp. 85, 89) och tjänade som rubrik till den engelskspråkiga uppsatsen från 1965.

illustrerar hur habitustanken växte fram. I en uppsats om "civilisationernas kollision" i en algerisk publikation från 1959 nämnde Bourdieu att ett och samma "strukturella schema" kan få genomslag på det kulturella systemets olika domäner[209], och längre fram påtalade han att

> "kulturen konstituerar ett särskilt sätt att möta existensen som alltsedan födelsen gör sig gällande hos var och en av samfundets medlemmar. Fastän detta sätt att möta existensen inte kan existera annat än genom samfundets medlemmar, är det inte skapat av någon av dem. Kulturen närs av en originell och unik 'anda', i vilken alla tar del samtidigt som de konstituerar denna anda i och genom det gemensamma livet. I kulturen finns en inneboende sedimenterad 'intention' (eller, som man så vill, ett val), en förmedveten intention utifrån vilken individerna - på samma sätt som i fråga om språket - upplever och handlar innan de tänker kulturen som sådan [...]"[210].

Det här anförda resonemangen om sedimenterade intentioner, om grunden för beteendet och tänkandet, om beteendescheman, pekar onekligen fram mot habitusbegreppet. Dock utgör sådana överväganden undantag i dessa de allra tidigaste texterna (publicerade innan 1962). Vanligare var att Bourdieu förlitade sig på ett närmast durkheimianskt begrepp om jämvikt[211]; även om det var fråga om en "dynamiskt jämvikt", upprätthållen av motverkande krafter som håller

[209] "Le choc...", 1959, p. 55.
[210] *Op. cit.*, p. 60.
[211] Se t.ex. *Sociologie de l'Algérie*, 1 uppl. 1958, pp. 14, 75f och 88; "Le choc...", 1959, p. 63; "Révolution...", 1961, pp. 27f, 40. Jfr även de något senare etnologiska texterna: *Travail...*, 1963, p. 265; "La société...", 1963, p. 41; *Le déracinement*, 1964, pp. 20f, 31f. Bourdieu återvände ständigt till durkheimianskt färgade resonemang om samhällets jämvikt eller brist på jämvikt, olika typer av "solidaritet" (se exempelvis analyserna av de nya typer av "solidaritet" som uppstått i och med tvångsförflyttningarna av den algeriska befolkningen, *Le déracinement*, 1964, pp. 119, 134, 150 *et passim*; på den sistnämnda sidan utnämnde Bourdieu till och med försvagningen av den traditionella typen av solidaritet till orsak till de deporterade böndernas ångest).

I de tidiga utbildningssociologiska studierna spelade liknande resonemang stor roll, nämligen i Bourdieus försök att med hjälp av enkätundersökningar söka ett svar på frågan om hur integrerad studentmiljön egentligen var (se särsk. andra kapitlet av *Les héritiers*, 1964; enkätmaterialet presenterades i *Les étudiants...*, 1964). I den samtida debatten cirkulerade åsikten att ungdomskulturen i allmänhet och studentmiljön i synnerhet hade blivit egna nya integrerade kulturer, en uppfattning som Bourdieu försökte punktera. Studenterna utgör alls ingen homogen, integrerad grupp. Med Durkheims term hävdade Bourdieu att studentmiljön uppvisar alla symptom på anomi, eller rättare sagt skulle uppvisa alla symptom på anomi för den händelse att studenterna enbart vore studenter, vilket inte är fallet; de är integrerade, men inte i studentmiljön utan i andra grupper, främst i sina familjer (*Les héritiers*, 1964, p. 60 *et passim*).

Även i de tidiga kultursociologiska studierna lade Bourdieu vikt vid frågan om kulturens integrerande funktioner. Ett särskilt tydligt exempel var hans analyser av de folkliga användningarna av fotografiet: bröllopsfoton, släktfoton, bilder från semestern eller från olika faser i barnens uppväxt tjänar till att uttrycka och befästa familjens och släktens sammanhållning (se särsk. avsnittet om "Fotografiet som uttryck och redskap för integration" i *Un art moyen*, 1965, pp. 38-54).

varandra i schack, var det ändå en typ av förklaring som, bedömd utifrån hans senare habitusteori, gick runt problemet om hur samhällets medlemmar egentligen bidrar till att upprätthålla denna jämvikt. Bourdieu försökte i sina första arbeten bygga en generell teori om kulturmöten, med *acculturation* och *déculturation* som centrala begrepp.[212] När han gick närmare in på frågan om vad som egentligen lagras i människorna, var han genomgående upptagen av "normerna", "attityderna" eller "värderingarna", det vill säga internaliserade och ofta språkligt formulerbara motsvarigheter till de gemensamma "normsystemen", "värdesystemen", den "sociala ordningen" och "allmänna meningen" <l'opinion publique>. Vi finner med andra ord här i de första publicerade studierna en relativt oproblematiserad klassisk sociologisk tanke om samklang mellan yttre och inre, mellan normsystemen därute och det som lagras bakom människornas pannben. Habitusbegreppet var ännu i sin linda.

Dock förekommer redan i de tidigaste algeriska studierna ett antal teman som skulle få betydelse för utvecklingen av habitusbegreppet. Ett exempel är observationen att människors dispositioner ofta förändras långsammare än de sociala betingelser som givit upphov till dem.[213] Detta förhållande, av Bourdieu

[212] Jfr *Sociologie de l'Algérie*, 1958, pp. 5, 61, 123, samt i synnerhet "Le choc...", 1959, en uppsats som i sin helhet var ett slags skiss till denna teori i vardande (jfr p. 54 not 2, där Bourdieu avgav ett aldrig infriat löfte om ett kommande arbete om "de generella lagarna för akulturationsfenomenen"). Termerna förekom inom den samtida socialantropologin (Bourdieu hänvisade till Redfield, Linton och Herskovits, se "Le choc...", 1959, p. 53). Med begreppet akulturation försökte man göra rättvisa åt egenarten hos de olika kulturer som har kontinuerlig direktkontakt i ett och samma samhälle; begreppet var med andra ord ett alternativ till begrepp som assimilering eller kulturspridning eller det allmännare begreppet kulturell förändring. Med dekulturation avsågs att en av kulturerna mer eller mindre krossas i mötet (dvs. ungefär vad Bourdieu senare ofta skulle benämna *déracinement*, förhållandet att människor är "rotlösa", eller snarare "avrotade", berövade sina rötter). Bourdieu bemödade sig om att reda ut vad "akulturation" och "dekulturation" innebär under de specifika villkor som gäller för ett kolonialt samhälle, med andra ord ett samhälle där det inte är fråga om kulturmöten i största allmänhet, utan om dominans: den ena kulturen, den västerländska, dominerar den andra, den inhemska.

Bourdieu skulle snart överge ambitionen att bygga en generell teori kring begreppen akulturation och dekulturation, men fortsatte att använda termerna, se *Le déracinement*, 1964, pp. 29-35, 118. I sina tidiga utbildningssociologiska arbeten kunde han använda termen akulturation för att beteckna hur barn ur folkliga klasser eller den lägre medelklassen tillägnar sig skolans kultur, till skillnad från den kultiverade klassens barn som "ärver" kulturen (se *Les héritiers*, 1964, pp. 39, 42; "Langage...", 1965, p. 25; "Les étudiants...", 1965, p. 44;"La transmission...", 1966, pp. 386, 390, 416; "L'école conservatrice", 1966, p. 341).

[213] Se t.ex. "De la guerre...", 1962, p. 6; *Le déracinement*, 1964, p. 170 ("sättet att handla och tänka kan överleva en förändring av existensbetingelserna"). Hela uppsatsen "La société...", 1963, liksom den engelskspråkiga versionen "The attitude...", 1963, ägnades åt den situation som uppstår när det kapitalistiska systemet tvingar sig på individer som är formade för att leva i en helt annan ekonomi (Bourdieu fäste här mest vikt vid de algeriska böndernas till kapitalismen illa anpassade tidsmedvetenhet). I "La hantise...", 1962, pp. 323f, och mer utförligt i *Travail...*, 1963, pp. 298-302, diskuterades ett illustrativt exempel:

senare benämnt "don Quijote-effekten" eller "hysteresis-effekten", skulle han ofta hänvisa till för att förklara bl.a. sociala förändringar eller uteblivna sådana. Ett annat exempel är hypotesen att människor internaliserar sina objektiva framtidsutsikter och därav skapar sig en subjektiv horisont av möjligheter, vilken stakar ut gränserna för de planer som för samma människor framstår som tänkbara och realiserbara.[214] Denna hypotes skulle spela en central roll i Bourdieus tidiga utbildningssociologiska studier: den bild som eleverna (och deras föräldrar) ur olika sociala grupper gör sig av tänkbara framtida utbildningsvägar är ett slags "intuitiv statistik"[215], en transformering av de objektiva chanser som barn ur den aktuella gruppen statistiskt sett har att ta sig vidare till olika typer av utbildningar[216].

Före detta bönder som till följd av folkomflyttningarna tvingats bort från sin jord och hamnat i en mer urban omgivning kunde ägna dagarna åt att dra runt en kärra och försöka sälja några kakor, klädesplagg eller jordnötter. Intäkterna från rörelsen var så magra att beteendet knappast kunde förklaras av någon rationell ekonomisk kalkyl. Bourdieus förklaring gick ut på att dessa män bevarat "beteendemodellerna och värdemodellerna" från det traditionella samhälle de lämnat bakom sig. Enligt denna traditionella etos var arbetet en social plikt, något som en man hade att utföra för att respekteras av andra och för att respektera sig själv. Det kapitalistiska samhällets samband mellan arbete och intäkter hade ingen mening i det traditionella samhället, lika litet som distinktionerna mellan produktiv och improduktiv verksamhet, mellan arbete och tidsfördriv eller mellan att ha ett arbete och att vara arbetslös. De före detta böndernas "habitus" präglades således av "hysteresis", för att använda två termer som Bourdieu senare skulle bruka om detta slags fenomen. Dock förespråkade han ingen renodlat psykohistorisk förklaring: för att fullt ut förstå dessa människors beteende och de "tvetydiga ideologier" de uttrycker när de talar om sin situation, måste man ta hänsyn till att två register av modeller samexisterar, de inhemska traditionella och de från västerlandet importerade.

[214] *Travail...*, 1963, pp. 310, 338-352 *et passim*.

[215] "Comment...", 1966, p. 18.

[216] Denna hypotes var ett genomgående tema i de tidiga utbildningssociologiska texterna och återkom även i de samtidiga kultursociologiska texterna: statistiken över sannolikheter för att barn ur en given social grupp skall hamna på en viss utbildning eller i ett visst yrke "förblir abstrakt och liksom irreell så länge man bortser från hur denna objektiva sanning (som aldrig direkt uppfattas som en sådan) aktualiseras i subjektens erfarenhet" (*Un art moyen*, 1965, pp. 20f).

Till den nämnda hypotesen är kopplad en för Bourdieus tidiga utbildningssociologiska studier synnerligen viktig metodisk princip: utbildningschanser får inte mätas genom att vi tar reda på hur många procent av de studerande vid vissa gymnasie- eller högskoleutbildningar som har ett visst socialt ursprung. Ett sådant förfarande, som enbart tar hänsyn till "de överlevande", trollar bort alla dem som fallit ifrån på vägen och orsakerna till att de eliminerats. I stället förespråkade och tillämpade Bourdieu ett annat sätt att mäta utbildningschanser: först skaffade han information om det totala antalet barn av vissa årgångar med ett visst socialt ursprung, därefter konstaterade han hur många procent av dessa som gick vidare till den ena eller andra typen av utbildning. Detta statistiska mått var vad Bourdieu avsåg med "objektiv utbildningschans", "objektiv framtid" eller "objektiv sannolikhet" (jfr äv. Alain Darbels metodologiska not i *Les héritiers*, 1964, pp. 145-148), och det är enligt Bourdieu denna typ av sannolikhet som har samband med de subjektiva förväntningarna (jfr t.ex. *Les héritiers*, 1964, pp. 12-17). Enligt Bourdieus statistiska material

Som redan framgått använde Bourdieu en rad disparata termer och begrepp för att hantera det fenomen som han senare allt mer konsekvent skulle benämna habitus. Han utgick genomgående från ett mycket allmänt och vagt begrepp om "kultur". Överallt i sina tidiga studier gjorde han dessutom mycket flitigt bruk av de allmänna sociologiska termerna "normer" och "attityder"[217]. Han talade vidare, i närmast webersk mening, om "anda" <esprit>[218] och, dock inledningsvis inte särskilt ofta, "etos"[219] (ett begrepp som Bourdieu senare under sextiotalet skulle använda som en synonym till habitus[220]). Några gånger

---

hade sonen till en högre tjänsteman fyrtio gånger större objektiv chans att gå vidare till högre utbildning i jämförelse med sonen till en arbetare (*op. cit.*, p. 42), och det är dessa siffror som skall jämföras, inte procentsatserna tjänstemanna- och arbetarbarn som befinner sig på universitet och högskolor. Analyserna i de tidiga utbildningssociologiska studierna av sambanden mellan objektiva sannolikheter och subjektiva förväntningar är ett tydligt exempel på Bourdieus ambition att förena ett "objektivistiskt" studium av sociala betingelser med ett "fenomenologiskt" studium av hur människor införlivar dessa betingelser med sin föreställningsvärld.

I de tidiga kultursociologiska studierna användes ett liknande sätt att värdera den objektiva sannolikheten för att medlemmar av olika klasser och med olika utbildningsbakgrund skulle besöka museer (*L'amour de l'art*, 1966, se pp. 38, 45, 61 samt tabellen p. 40).

[217] Med "attityder" avsåg Bourdieu oftast något mycket mer fundamentalt än vad ordets vardagsspråkliga innebörd antyder. Ibland gav han termen större tyngd genom att tala om "djupa attityder" (*Les héritiers*, 1964, pp. 62, 77).

[218] I andra upplagan av *Sociologie de l'Algérie*, 1961, p. 89, har Bourdieu, kanske för att bli kvitt allusionen till Weber, bytt ut första upplagans (1958, p. 100) uttryck "förkapitalistisk anda" <esprit précapitaliste> mot "världsbild" <vision du monde>.

[219] *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 112. I andra upplagan av samma bok, särsk. pp. 98f, lade Bourdieu större vikt vid analysen av det traditionella samhällets "etos". I *Travail...*, 1963, (t.ex. pp. 300f) diskuterades på åtskilliga ställen algeriernas och västerlänningarnas olikartade hållning till arbete och ekonomi i termer av deras skilda etos; begreppet etos (till skillnad från en medveten och explicit etik) avsåg här komponenter i ett värdesystem som tvingar sig på människorna utan att dessa är fullt ut medvetna om det (*op. cit.*, p. 301). I en uppsats från samma år om förhållandet mellan det traditionella algeriska samhället och den inbrytande kapitalismen nämndes den etos som styr tidsuppfattningen ("La société...", 1963, pp. 26, 38, 40) och den etos som är knuten till den kapitalistiska ekonomin (pp. 34, 44). Först under de följande åren skulle etos bli en central term (jfr nedan).

[220] Bourdieu kunde från och med senare hälften av sextiotalet sätta likhetstecken mellan etos och habitus, se t.ex. *Structuralisme...*, 1968, p. 34 not 2 (eng. övers. "Structuralism...", 1968, p. 706 not 2). Att Bourdieu redan under första hälften av sextiotalet kunde använda etosbegreppet på exakt samma sätt som han senare skulle använda habitusbegreppet framgår av följande passager: "Anpassningen till vilken som helst ekonomisk och social ordning förutsätter en uppsättning empiriskt vetande, överfört medelst en allmän eller specifik inlärning, en uppsättning vetande som är implicit och knutet till handlandet - på samma sätt som man hanterar sitt modersmål - snarare än föremål för explicit kunskap, och som hör samman med en etos, det vill säga med en 'visdom' som inte är konstituerad och enhetlig som sådan [dvs. inte formulerad som exempelvis en uppsättning explicita levnadsregler]. Det är detta förvärvande som tillåter individen att i sitt eget samhälle handla på ett förnuftigt sätt och med utsikter till framgång." ("La société...", 1963, p. 26) "[...] varje social klass är bärare av en *etos* (system av värden som är implicita och inte uppfattas som system) som aktualiseras i alla dess val, ekonomiska lika väl som estetiska: till exempel den bindning till

använde han termen intention[221], närmast i fenomenologernas eller Webers mening. Han prövade ett berbiskt ord, *niya*[222], för att beteckna de traditionella

en asketisk prestationsmoral som leder småborgarna till att föredra att spara framför att låna (det senare uppfattas som ett hedonistiskt val) och att nedvärdera den moderna konsten med hänvisning till att ett väl utfört arbete är mer värt." ("La fécondité...", 1964, p. 69) Att begreppet etos här föregrep habitusbegreppet, som ett förmedlande begrepp mellan sociala betingelser och människors praktiker, framgår än tydligare av följande hypotes: "Etos kanske är den felande länken mellan existensbetingelser (definierade i termer av inkomst, socioekonomisk kategori, utbildningsnivå etc) och barnalstringsbeteenden." (*Op. cit.*, p. 70)

[221] I "Logique interne...", 1959, använde Bourdieu *esprit* och *intention* som synonyma begrepp (p. 43). I ett nytillkommet tillägg i *Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 11, nämndes att det traditionella kabyliska samhällets "djupa intention" kanske är inriktad mot relationer mellan människor, varigenom människans kamp mot naturen hamnar i bakgrunden. Sådana "tunga" användningar av termen intention försvinner snart ur Bourdieus författarskap; han avgränsar sig med andra ord från terminologi som suggererar att människors intentioner är orsaker till deras beteende. Ett exempel på hur Bourdieu tonade ned intentionernas betydelse var en passage i *Le déracinement*, 1964, p. 111, om de till de strategiska byarna deporterade bönderna, varav somliga, men blott "som en intention", håller fast vid det traditionella samhällets ordning och andra, även de "som en intention", redan förnekat den traditionella ordningen och nu tar chansen att göra sig kvitt den. Exemplet illustrerar Bourdieus ståndpunkt att det är mycket som skall till för att en intention skall realiseras.

[222] I J.-M. Dallets postuma arbete från 1982 om det kabyliska språket ges översättningen "naivitet, enkelhet" (se p. 588; Dallets transkription lyder "neyya"). Bourdieus diskussion om *niya* återfinns på sidorna 85-93 i *Le déracinement*, 1964, och är väl värd en grundlig läsning eftersom han här försökte komma åt något som han senare regelmässigt skulle benämna habitus. Ordet *niya* är nästan omöjligt att översätta, konstaterade Bourdieu. Det avser "ett särskilt sätt att vara och att handla, en permanent, generell och överförbar disposition i förhållande till världen och till andra människor" (*op. cit.*, p. 88). Kabylerna använde det (i förbindelser som *bu-niya*, ungefär: en rättfram, enkel, okonstlad, rättskaffens man) för att beteckna det som utmärker en man som lever upp till alla de krav vilka av tradition ställs på en bonde. I det traditionella kabyliska samhället "kommer *niya* inte till uttryck annat än i beteendenas och sättens språk. Bönderna har inget behov av att utlägga ordets innehåll, ty det betecknar summan av de intentioner, attityder och beteenden vilka tillkommer en bonde på grund av hans ställning och som i sin tur utgör en bekräftelse på denna hans ställning och på ett avgörande sätt bidrar till att definiera bondelivet". Förr, när det traditionella bondesamhället var den enda kända världen, kunde man inte tänka sig något annat sätt att vara (det existerade då inget egentligt motsatsord till *niya*). Att många algerier på senare tid börjat använda ordet för att lovprisa de traditionella bondedygderna, tolkade Bourdieu som ett uttryck för en samhällsförändring där bondelivet förlorat sin självklarhet. Bönderna hade upptäckt att deras sätt att leva upp till kraven på en fullkomnad man inte var det enda möjliga, en upptäckt som åtföljdes av att de blev medvetna om bondelivets villkor och började att explicit formulera de etiska postulat som utgjorde grunden för detta slags liv (*op. cit.*, p. 90). Bourdieus utläggning av innebörden hos berberspråkens *niya* kan således läsas som ett slags prototyp till hans habitusbegrepp. Det rör sig om grundläggande, tröga och generaliserbara dispositioner, som Bourdieu i sina tidiga studier närmade sig genom att studera den etos som kommer till uttryck i människors attityder och handlande, en etos som kan vara så till den grad införlivad att människorna är oförmögna att formulera den i ord som en explicit etik. Dispositionerna blir inte synliga så länge det råder samklang mellan dem och den sociala omgivningen (mellan habitus och fält, för att använda Bourdieus senare terminologi). Därför har Bourdieu ofta, som i denna tidiga analys av algeriernas förändrade sätt att handskas med begreppet *niya*, valt att studera situationer som karaktäriseras av att gamla dispositioner kolliderar med nya sociala omgivningar. I sådana situationer blir dispositionerna till ett problem för de berörda: människor blir påtagligt och ofta plågsamt påminda om sina egna dispositioner, och medmänniskorna uppmärksammar det särskiljande hos dessa dispositioner (de modernistiskt sinnade algerierna blir varse de till *niya* knutna

algeriska böndernas habitus. Även termen habitus förekom som nämnts några gånger.

Det begrepp habitus som Bourdieus skulle komma att utveckla fungerade som ett slags mellanled som så att säga bröt direktkopplingen mellan "yttre" och "inre", mellan samhällets normsystem och individernas internalisering av samma normsystem, mellan den allmänna "kulturen" och individernas "attityder". Dessutom innebar det utvecklade habitusbegreppet en brytning med sociologins tendens att skänka företräde åt den intellektuella eller i snäv mening kognitiva präglingen; sociologer (och även i allra högsta grad Bourdieu i sina allra tidigaste etnologiska studier) har ofta ägnat mer uppmärksamhet åt de normer som låter sig formuleras språkligt[223] än åt de oartikulerade och kanske oartikulerbara principer som styr människors tänkande och handlande.

2.2.3 Den första genomförda habitusanalysen

Den första genomförda analysen av habitus som system av förkroppsligade dispositioner publicerades 1962, då Bourdieu i en drygt hundrasidig uppsats i sommarnumret av *Études rurales* (varav ett kortare utdrag infördes i augustinumret av *Les temps modernes*) redovisade resultaten från sin studie av ungkarlarna på den béarnesiska landsbygden. Eftersom denna för utvecklingen av Bourdieus sociologi utomordentligt viktiga studie i dag tycks tämligen bortglömd - den har heller aldrig översatts till något annat språk - finns det skäl att här återge något av dess innehåll.

Bourdieu hade, med sina första erfarenheter av etnologiska undersökningar i Algeriet i bagaget, under några perioder åren 1959 och 1960[224] studerat förhållanden i en jordbrukarmiljö i sitt eget land. I uppsatsen ställde han inledningsvis frågan varför mansöverskottet, den stora andelen äldre ungkarlar, upplevdes som ett nyuppkommet hot och ett uttryck för den moderna tidens inbrott och den gamla ordningens sönderfall, när statistikens kalla siffror visade att problemet inte alls var någon nyhet. Detta dubbla perspektiv behöll Bourdieu i hela uppsatsen: "Sociologins första uppgift är kanske att rekonstituera den totalitet utifrån vilken man kan upptäcka enheten mellan individens subjektiva medvetande om det sociala systemet och den objektiva strukturen hos detta

traditionella dygderna och uppfattar dessa som löjliga kvarlevor). Och forskaren erhåller goda möjlighet att studera effekterna av dispositioner som dessförinnan, så länge de var mer friktionsfritt inkuggade i människornas praktiker, framträtt mindre tydligt.

[223] Ett bekant svenskt exempel, Torgny Segerstedts normteori, utgör en extrem version av detta slags sociologisk teori som enbart fäster avseende vid medvetna normer, och till och med enbart sådana som uttryckes explicit i språket.

[224] Enligt uppgifter i "Célibat...", 1962, p. 32 not 1; "Les relations...", 1962, p. 307.

system"[225], hävdade han i uppsatsens konklusion, som hade formen av en programförklaring och slutade med orden: "Sociologin skulle kanske inte förtjäna minsta uppmärksamhet om dess enda uppgift vore att upptäcka trådarna som sätter de individer den observerar i rörelse, om den skulle glömma att den har med människor att göra, låt vara att dessa likt marionetter spelar ett spel vars regler de ej känner till - om, kort sagt, sociologin försummade uppgiften att för dessa människor restituera meningen med deras handlingar."[226]

Bourdieu ägnade sålunda uppsatsen åt att reda ut den objektiva logiken för "äktenskapsutbytenas ekonomi", samtidigt som han höll fast vid frågan om studieobjektens erfarenhet: å ena sidan analyser av objektiva betingelser för äktenskapsutbyten, å andra sidan analyser av det värdesystem, den hederskodex eller de mer diffusa principer som i människornas föreställningsvärld och handlande reglerade förhållandena mellan könen och synen på äktenskapet. Vi skall här inte referera Bourdieus noggranna utredningar av skillnader mellan könen och mellan äldre och yngre syskon, eller mellan familjer med egendomar av olika storlek, mellan köpingens och byns innevånare, förändrade relationer mellan stad och land, hemgiftens betydelse, och så vidare. Låt oss bara notera att han i olika avseenden försökte demonstrera att äktenskapsutbytenas ekonomi, liksom bl.a. förhållandet mellan storbönder och småbönder, både hade samband med och uppvisade en relativ autonomi[227] i förhållande till den ekonomi i snävare mening som byggde på fördelningen av jordegendomar, hus eller pengar. Studien var med andra ord ett led - det första försöket på fransk botten - i Bourdieus utforskande av de symboliska tillgångarnas särskilda ekonomi.

Av särskilt intresse är det avsnitt[228] om bondens kropp där Bourdieu använde orden habitus och hexis i tryck för första gången och, vilket är viktigare, presenterade en genomförd konkret analys av de förkroppsligade dispositionernas subjektiva mening och objektiva funktion. I sin jakt på en förklaring till att de bondsöner som blev kvar i byarna i så stor utsträckning förblev ogifta livet ut, till skillnad från dem som flyttade till staden eller köpingen, vände Bourdieu uppmärksamheten mot bondens förhållande till den egna kroppen. Som utgångspunkt valde Bourdieu att utförligt berätta om hur en danstillställning i köpingen eller i någon av byarna kan gå till. För landsbygdens pojkar erbjuder danserna ett sällsynt tillfälle att träffa flickor, och dansernas

[225] "Célibat...", 1962, p. 108.
[226] *Op. cit.*, p. 109.
[227] För ett explicit resonemang om den relativa autonomin hos de äktenskapliga utbytenas ekonomi, se *op. cit.*, p. 45. Ovan har vi nämnt det weberskt färgade resonemanget (pp. 48-50) om "statusgruppernas" och "rangskillnadernas" relativa oberoende av skillnader i materiell rikedom och klasstillhörighet (enligt Bourdieus dåtida snäva ekonomiska definition).
[228] "Célibat..., 1962, pp. 96-108; "Les relations..., 1962, pp. 319-331.

betydelse härvidlag har ökat i takt med att giftermålet övergått från att ha varit släktens till att bli individens angelägenhet och till följd av att giftermålsförhandlingarnas traditionella ombudsförfarande vittrat sönder. Ungkarlarna finns på plats men dansar inte. De betraktar de ouppnåeliga flickorna. Bourdieu lät oss se ungkarlarna med stadsbons eller flickornas ögon (flickorna är mycket mer mottagliga för inflytandet från stadslivets värden och livsstilar): sävliga och tungfotade, stora fumliga händer och omöjliga kläder. Redan detta Bourdieus perspektiv föregrep det slags relationistisk fenomenologi som han i sitt senare författarskap så ofta skulle odla. Han var inte ute efter att fånga ungkarlarnas natur i sig. I stället ville han studera hur deras habitus framträdde i relation till andra gruppers framtoning (senare skulle Bourdieu ibland, med ett ordval som för tankarna till marxismen och frankfurttraditionen, tala om habitus som en "andra natur"). Med beskrivningen av denna lilla lantliga danstillställning ville Bourdieu illustrera hur "hela stadsvärlden, med sina kulturella modeller, sin musik, sina danser, sina kroppstekniker störtar in över bondelivet"[229]. I relation till allt detta nya framstår ungkarlarna i andras ögon som hopplösa lantisar, en bild som de i sin tur är benägna att göra till en självbild. Att de bringas att skämmas för sin kropp var ett förhållande som Bourdieu tillmätte stor vikt: "Det är ingen överdrift att påstå, att detta att bli medveten om sin kropp för bonden mer än något annat ger honom tillfälle att bli medveten om bondelivets betingelser."[230]

Hunnen så långt i resonemanget började Bourdieu närma sig ett svar på frågan om varför så många män ute i byarna förblir ungkarlar. Chansen att finna en hustru bestämmes inte omedelbart av de ekonomiska och sociala betingelserna, utan indirekt, "genom förmedling av det medvetande som människorna gör sig av denna situation".[231] Bondpojkarna uppfattas och uppfattar sig som tölpar, de förstår inte att föra sig i umgänget med flickor, behärskar inte de moderna danserna, finner inga lämpliga samtalsämnen. Flickorna däremot har mycket lättare att anamma de urbana modellerna för kroppshållning, klädsel och språkbruk. För flickorna från byarna representerar staden och de urbana männen hoppet om frigörelse - vilket, tillfogade Bourdieu, inte är någon orimlig ambition med tanke på att kvinnorna enligt äktenskapsutbytenas logik tenderar att gifta sig över sitt stånd. Dessutom har kvinnorna monopol på smakomdömena, medan männen från späd ålder fått lära

[229] "Célibat..., 1962, p. 99; "Les relations..., 1962, p. 322. Bourdieu använde i sammanhanget uttrycket "choc des civilisations" (ung. "kulturchock"), vilket var titeln på en av hans egna första artiklar (1959), ägnad mötet mellan det traditionella algeriska samhället och den inbrytande västerländska och kapitalistiska ordningen.
[230] "Célibat...", 1962, p. 101; "Les relations...", 1962, p. 324.
[231] "Célibat...", 1962, p. 102; "Les relations...", 1962, p. 325.

sig att den som ägnar överdriven uppmärksamhet åt sitt yttre spelar herre eller är flickaktig. Flickornas bild av sin tillkommande och av det meningsfulla livet hämtar sin näring i den fascination som utgår från staden och förmedlas av damtidningar, romaner, filmer och schlagers. Bypojkarna är illa rustade att motsvara dessa förväntningar.

Resultatet är att flickorna flyttar. Männen blir kvar i byarna, ogifta. Att många män har svårt att bo kvar och finna en hustru var i och för sig, som Bourdieu påpekade redan i uppsatsens början, inget nytt. I detta slag av jordbrukarsamhälle har i synnerhet de yngre bröderna i syskonskaran, de som inte förväntades överta föräldrarnas egendom, alltid haft svårt att bilda familj om de stannade på orten. Det nya var att även män med stora egendomar och ur ansedda familjer förblev ungkarlar. Bourdieus svar på frågan från uppsatsens inledning, varför människorna upplever detta förhållande som en akut katastrof, är av närmast durkheimiansk art: "Männens ungkarlsstånd upplevs av alla som ett tecken på den dödliga krisen för ett samhälle som inte ens förmår garantera de mest nydanande och dådkraftiga bland familjernas äldsta söner, fadersarvets förvaltare, möjligheten att förlänga släktlinjen, ett samhälle som kort sagt är oförmöget att på en och samma gång säkra själva grundvalarna för sin ordning och ge utrymme för anpassning till det nya."[232]

Om vi enbart läst de sist citerade raderna, skulle vi få intrycket att Bourdieus förklaring är klassiskt durkheimiansk: en kollektiv föreställning, rotad i samhällets behov av att även i tider av förändring bevara sin egen ordning, tvingar sig på individerna. Men redan det komprimerade referatet ovan visar att Bourdieu ville mer än så. Om durkheimianerna på sin tid tenderade att förpassa individerna och deras särskilda föreställningsvärldar ut ur sociologin, innebar Bourdieus fenomenologiska perspektiv och habitusbegreppet en ambition att återinföra eller återupprätta individerna som handlande och tänkande subjekt - utan att durkheimianernas landvinningar för den skull offrades. Till skillnad från många av dem som bekänt sig till en eller annan variant av metodologisk individualism har Bourdieu egentligen aldrig brutit med traditionen från durkheimianerna. Han har hållit fast vid många av deras metodiska grundsatser: att utforska den tvingande makten hos kollektiva föreställningar, att leda människornas representationer och klassificeringar tillbaka till det sociala livets ordning, att låta sociala fakta förklaras av andra sociala fakta och så vidare. Bourdieus habitusteori innebar, om man så vill, ett försök att utvidga durkheimianernas register genom att introducera ett nytt slag av sociala fakta, människors system av förvärvade, seglivade, generativa dispositioner.

Den först publicerade demonstrationen av hur en sådan sociologi kan te sig

[232] "Célibat...", 1962, p. 108; "Les relations...", 1962, p. 331.

var uppsatsen om de béarnesiska ungkarlarna. Det var kanske inte så konstigt att denna studie präglades av stor känslighet och mer än någon annan bland hans tidigaste arbeten pekade fram mot den utvecklade habitusteorin. Han hade här återvänt till sin barndomsmiljö och var redan på förhand väl förtrogen med studieobjektens livsvillkor och föreställningsvärldar. Även om vi i de allra tidigaste algeriska studierna funnit embryon till habitusbegreppet, fanns där dessutom åtskilliga reservationer som antydde att observationerna främst skulle ha giltighet för traditionella samhällen. Bourdieu ställde i de tidiga algeriska studierna inte sällan, på ett sätt som låg Weber nära, det traditionella samhällets diffusa värdesystem mot den "rationalisering" som beledsagade den inbrytande kapitalismen.[233] I sina senare arbeten skulle han oförtröttligen fästa uppmärksamheten på att det moderna samhället, långt ifrån att vara så rationaliserat som det utger sig för, är genomsyrat av mytiska och magiska förställningar och oreflekterade tanke- och handlingsmönster. I samband med denna sin första studie på fransk botten bröt Bourdieu mot en av etnologins starkaste tabuföreställningar, förbudet mot etnocentriskt tänkande. Läsaren slås av de många parallellerna mellan hans algeriska studier å ena sidan och studierna av de béarnesiska bönderna och deras av hederns bud reglerade symboliska ekonomi å den andra. Och inte nog med det, även de av stadslivets värden inspirerade livsstilar som trängde sig in på den béarnesiska landsbygden lät sig analyseras ur ett perspektiv som föregrep Bourdieus senare bruk av habitusbegreppet och analyserna av symboliska ekonomier i hans egen värld, kulturens och maktens fält i det moderna franska samhället.

2.2.4 De tidiga utbildnings- och kultursociologiska studierna

Det är anmärkningsvärt att termen habitus med några få undantag inte uppträdde i de skrifter från åren 1964-66 i vilka Bourdieu och hans medarbetare redovisade sina första utbildnings- och kultursociologiska undersökningar.[234]

[233] I *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 28, förekom till och med en explicit hänvisning till Webers rationaliseringsbegrepp.

[234] I ett av de etnologiska arbetena från samma period förekom som redan nämnts habitustermen på några ställen, varav två skall citeras här, för att visa att termen nu ingick i Bourdieus aktiva vokabulär med samma betydelse som den senare skulle behålla: "Eftersom hans [den traditionelle algeriske bondens] vara framför allt är ett bestämt sätt att vara, en habitus, en permanent och generell disposition inför världen och andra, kan han förbli bonde även om han inte längre har möjlighet att bete sig som en bonde." (*Le déracinement*, 1964, p. 102) Även det andra textstället är intressant. Här, på sidan 152, diskuterades effekter av de tvångsförflyttningar till strategiska byar som fransmännen under sextiotalet utsatt de algeriska bönderna för: "Eftersom den välbekanta världen för honom [bonden] är den värld där han är född, eftersom hela hans kroppliga habitus är 'gjord' för det rum där hans invanda

Däremot förekom ibland *disposition* och *disposer*, *prédisposition* och *prédisposer*[235], termer som Bourdieu i sina senare arbeten ofta använt med samma innebörd som habitus.[236] Under samma period tillhörde även "etos"[237] de

förflyttningar ägt rum, så angriper detta att ryckas loss från sina rötter bonden djupast in i själva hans vara, så djupt att han inte kan formulera sin ångest och än mindre förstå dess orsak." Och Bourdieu fortsatte med ett resonemang om betydelsen av samklang mellan kroppslig habitus och det fysiska rummet: värst för bönderna är att förflyttas till de strategiska byar som minst liknar den traditionella byn. Resonemanget utgjorde - om vi byter ut det geografiska rummet mot ett socialt rum - ett slags prototyp till Bourdieus senare metod för analys av relationen mellan habitus och fält.

[235] *Les héritiers*, 1964, pp. 25, 27, 28, 29, 37, 77, 82, 83; *Les étudiants...*, 1964, p. 47; "Les musées...", 1964, p. 27; *Un art moyen*, 1965, pp. 64, 95, 98, 99; *L'amour de l'art*, 1966, pp. 7, 14, 57, 62, 87, 94; "Une étude...", 1966, p. 201. Ordet *disposition* behöver ingen översättning. Ordet *prédisposition* kan översättas med böjelse, benägenhet, mottaglighet eller anlag. I medicinska sammanhang används ordet i betydelsen att vara mottaglig för eller ha anlag för en sjukdom.

[236] I *Esquisse* motiverade Bourdieu sin förkärlek för termen disposition: "Ordet disposition förefaller särskilt väl lämpat för att uttrycka det som täcks av begreppet habitus (definierat som system av dispositioner). För det första uttrycker ordet *resultatet av ett organiserande handlande* och har därmed en innebörd som nära ansluter till den hos ord som struktur. För det andra betecknar ordet disposition ett *sätt att vara*, ett *invant tillstånd* (i synnerhet hos kroppen) och, i synnerhet, en mottaglighet <prédisposition>, en *tendens*, *benägenhet* eller *böjelse*." (*Esquisse...*, 1972, p. 247 not 28)

[237] Som nämnts var termen "etos" sällsynt i de allra tidigaste studierna. Först framemot mitten av sextiotalet började den få en framskjuten plats. Ett centralt textställe var *Travail...*, 1963, pp. 300f. I *Le déracinement*, 1964, förekom åtskilliga resonemang om hur olikartade ekonomiska beteenden och konsumtionsvanor är förankrade i en traditionell respektive en kapitalistisk etos (se pp. 35, 93, 108 not 3, 140, 145, 146, 163). Från samma år, 1964, härrör den text, "La fécondité...", där begreppet etos för första gången fungerade som den allt överskuggande förklaringsgrunden. I den sist nämnda texten, en kort sociologisk kommentar till den aktuella nativitetsdebatten, rörde det sig om samhällsklassernas skilda etos i ett kapitalistiskt samhälle. Det är, hävdade Bourdieu i polemik mot nyklassiska ekonomiska teorier, denna etos och ingen rationell kalkyl som avgör hur många barn människor med olika klasstillhörighet "väljer" att sätta till världen.

Året därpå, i de av Bourdieu författade bidragen till redovisningen av undersökningarna av fotograferandet, återkom "klassetos" som en central förklaringsprincip. Begreppet klassetos kontrasterades här mot individualpsykologiska förklaringsgrunder och definierades som "den helhet av värden som, utan att vara föremål för någon systematisk förståelse, tenderar att organisera 'livsföringen' <conduite de la vie> hos en samhällsklass" (*Un art moyen*, 1965, p. 138). Bourdieu antydde att etos inte i någon direkt mening är orsak till beteendena, och än mindre utgör en uppsättning explicita regler: "[...] etos inspirerar snarare än styr beteendena, och de regler som etos objektivt påtvingar människorna smälter inte som sådana in i subjektens medvetande [...]." (*op. cit.*, pp. 68f) Återigen vände sig Bourdieu här mot förenklade ekonomistiska förklaringar: "Det är klassetosen och det värde man tillerkänner fotografiet som förklarar de specifika förändringar som, i varje samhällsklass, bestämmer vilket inflytande lönens storlek får." (*op. cit.*, p. 314)

Därmot var termen "etos" tämligen perifer i studierna av museibesökare (se *L'amour de l'art*, 1965, pp. 67, 146) och - med undantag för ett par artiklar, som "La transmission..." och "L'école conservatrice", båda från 1966 - i de tidiga utbildningssociologiska studierna (i de större arbeten fanns blott några få förekomster, se *Les héritiers*, 1964, p. 41; *Les étudiants...*, 1964, pp. 47, 72). Att den ändå under denna period var på väg att få betydelse

termer vilkas innebörd nära anslöt till den betydelse Bourdieu senare skulle lägga in i habitus.

Även en lång rad andra termer och uttryck - "attityder", "värden", "koder", "modeller", "system av modeller", "system av attityder" , "kulturella vanor", "system av kulturella drag" och många fler - tjänade under denna period vid mitten av sextiotalet till att fånga in vissa aspekter av de fenomen som Bourdieu några år senare skulle benämna habitus.[238] Bourdieu hade ännu inte fastnat för termen habitus, men grundtanken om nedärvda eller förvärvade system av dispositioner fanns förberedd redan i dessa de första utbildnings- och kultursociologiska studierna. I *Les héritiers*, 1964, relaterades studenternas mer eller mindre lyckosamma banor genom utbildningssystemet till de olikartade uppsättningar av "förutsättningar och förkunskaper" <prédispositions et présavoirs> eller "system av kulturella drag" som de övertagit från den samhällsklass där de vuxit upp. Mot denna tes torde få sociologer ha något att invända, men författarna hävdade dessutom att de verkliga skiljelinjerna mellan olika grupper av studenter bestäms av just dessa "system av kulturella drag", och inte av de varierande kategorier som framträder i statistiska material[239], en ståndpunkt som innebar en implicit kritik av den samtida franska empiristiska sociologi som förlitade sig på socialgruppsstatistik eller opinions- och attitydmätningar. En annan passage som otvetydigt pekade fram mot habitusbegreppet var följande: "Att privilegier av så olika natur som att vara bosatt i Paris eller att tillhöra den kultiverade klassen nästan alltid är förbundna med samma attityd i förhållande till Skolan eller kulturen, beror på att dessa faktiska privilegier främjar anslutningen till de värden vilkas gemensamma rot icke är något annat än privilegiets själva existens."[240] I *Un art moyen*, 1965, fäste Bourdieu uppmärksamheten vid att man måste analysera "de betingningar som de objektiva betingelserna påtvingar det upplevda. Beteendet kan i själva

framgår bl.a. av att den infördes i sakregistret till andra upplagan av *Les héritiers*, 1966, p. 185 (med hänvisningar till ett tiotal sidor som berörde fenomenet men där termen "etos" faktiskt inte förekom). Samma år, 1966, publicerade Bourdieu ett första renodlat teoretiskt utkast till en klassteori, "Condition de classe...", där etos var ett framträdande begrepp, och det skulle så förbli under några år fram till dess att habitusbegreppet mer definitivt tog över dess funktion.

[238] I de fall då det existerar flera versioner av samma textpartier kan vi observera hur Bourdieu efter hand byter ut sina tidigare termer mot habitus. I inledningen till första upplagan av *Un art moyen* (1965, p. 21) hade han inskärpt vikten av att utforska "logiken hos den process för interiorisering av objektiviteten som leder till konstitueringen av varaktiga montage, attityder eller etos", en formulering som i andra upplagan (1970, pp. 21f) ändrades till "konstitueringen av de system av omedvetna och varaktiga dispositioner som utgör klasshabitus eller klassetos".

[239] *Les héritiers*, 1964, pp. 38f.

[240] *Op. cit.*, p. 45.

verket inte begripas på annat sätt än som ett svar på den objektiva situationen, ett svar som förutsätter interioriseringen av denna situation genom förmedlingen av en undermedveten erfarenhet av samma situation".[241]

Habitusbegreppet var således grundligt förberett innan Bourdieus terminologi stabiliserats. Begreppets framväxt var dock inte alldeles rätlinjig. Jag har i de studier som vi här räknar som de tidiga, publicerade under åren 1958-1966, lyft fram resonemang som särskilt tydligt pekade fram mot habitusbegreppet[242], men där fanns även gott om konkurrerande förklaringsmodeller. Inte sällan kunde förklaringarna, om Bourdieus utvecklade habitusteori används som måttstock, synas innebära otillåtligt snabba kopplingar mellan människors ekonomiska och sociala betingelser å ena sidan och deras attityder eller beteenden å den andra.

[241] *Un art moyen*, 1965, p. 20. I andra upplagan, 1970, där Bourdieu i stället utnyttjade termen habitus, hade dessa rader strukits. Även en jämförelse mellan första och andra upplagan av den andra stora redovisningen av de tidiga kultursociologiska studierna, *L'amour de l'art*, illustrerar hur habitusbegreppet växte fram. Se exempelvis i första upplagan, 1966, p. 102 ett tämligen vagt resonemang, med terminologin hämtad från kommunikationsteorin, om att meddelande för att nå fram måste motsvara mottagarnas förväntningar, vilka i sin tur är betingade av dessa mottagares sociala och kulturella situation (samma kommunikationsteoretiskt färgade resonemang fanns i två andra samtidiga texter, "La transmission...", 1966, p. 418 och i "L'école conservatrice", 1966, p. 344). I andra upplagan av *L'amour de l'art*, 1969, p. 118, har det nyss nämnda resonemanget bytts ut mot en hänvisning till att receptionen är en funktion av mottagarnas "scheman för perception, tänkande och värdering", och även själva termen habitus infördes på ett par ställen i andra upplagan (pp. 78 not 8, 162).

[242] Låt mig hänvisa till ytterligare några resonemang i *Les héritiers* som illustrerar hur Bourdieu, även om han inte använde termerna, var i färd med att utveckla de begrepp om habitus och fält som skulle tillåta honom att spränga de durkheimianska ramarna. Vad gör egentligen studenterna under sina studieår? Jo, de ägnar sig i hög grad åt att modellera sin habitus: "[...] för studenten är att göra något aldrig annat än att göra sig till någon <pour l'étudiant, faire, ce n'est jamais que se faire>. [...] att studera är inte att skapa, det är att skapa sig. Det är inte att skapa en kultur, än mindre att skapa en ny kultur, det är i bästa fall att skapa sig som kulturskapare, men i de flesta fall att skapa sig som en kompetent brukare eller förmedlare av en kultur som andra skapat, det vill säga att göra sig till lärare eller specialist. Att studera är, allmänt uttryckt, inte att producera, det är att producera sig själv som en som är kapabel att producera." (*op. cit.*, p. 90) Vi kan här observera hur Bourdieu närmade sig idén om habitus som en generativ, producerande förmåga som låter sig formas, och då inte minst i utbildningssystemet. En metodiskt viktig konsekvens, som föregriper fältbegreppet, är att studentmiljön inte låter sig analyseras som ett relativt autonomt system av relationer mellan positioner (vad Bourdieu senare skulle benämna ett socialt fält). Somliga studenter - enligt Bourdieus enkätmaterial i synnerhet överklassbarnen och alldeles särskilt pojkarna - var benägna att uppfatta studenttillvaron som ett evigt tillstånd, men detta var en illusion. Objektivt sett var studenternas situation övergående och provisorisk. Deras investeringar och insatser erhöll sin mening främst i relation till de olika yrkesområden eller sociala fält som väntade efter utbildningen. (Slutsatsen, som ännu inte dras i de tidiga studierna, är att vi för att undersöka den högre utbildningen kan konstruera andra typer av fält, exempelvis ett fält av utbildningsinstitutioner eller ett fält där positionerna besättes av lärare, forskare, administratörer, utbildningspolitiker. Studenternas värld däremot utgör inte något socialt fält.)

Att det förmedlande ledet, habitus, i de första utbildnings- och kultursociologiska studierna ägnades så jämförelsevis liten uppmärksamhet kan kanske delvis skyllas på undersökningarnas karaktär av inledande kartläggning. Bourdieu och hans medarbetare stod inför uppgiften att beskriva hur samhällets stora sociala grupper skiljde sig åt i sitt sätt att använda utbildningssystemet och kulturen. Ur ett dylikt örnperspektiv framträdde knappast de mer subtila förmedlingsmekanismerna. Vi kan i synnerhet lägga märke till att begrepp som etos eller kulturellt arv användes för att karaktärisera stora grupper, nämligen samhällsklasserna. Det var ett grovmaskigt nät Bourdieu kastade över det franska samhället. Ett känsligare bruk av habitusbegreppet förutsatte mer närgångna studier av avgränsade grupper av människor och av specifika sociala fält. Grundliga studier av den arten är i stort sett av senare datum (arbetet om ungkarlarna i Béarn och analyserna av hederns spel i det traditionella algeriska samhället kan betraktas som tidiga prototyper). Däremot kom de tidiga utbildnings- och kultursociologiska undersökningarna att utgöra en fond av erfarenheter och datamaterial som Bourdieu senare ständigt skulle återvända till, utvidga och ge nya tolkningar.

2.2.5 Inte en enda källa

Habitus är ett ord som använts i många sammanhang. Inom botaniken, exempelvis hos Linné, har man avsett växternas yttre kännetecken eller utseende. Inom medicinen kan habitus användas om kroppens yttre framtoning, varur dess hälsotillstånd kan utläsas. Den kyrkliga termen *habitus clericalis* betecknar prästmannens klädedräkt och insignier. Inom filosofins historia täcker termen ett centralt tema hos Thomas av Aquino och hans efterföljare, och detta skolastiska bruk av termen *habitus* (en latinisering av det aristoteliska *hexis*) har onekligen en del gemensamt med Bourdieus bruk av termen.[243] I båda fallen används begreppet för att förstå något som människor gör "av vana": enligt skolastikerna är de goda gärningar som görs "av vana" mer förtjänstfulla i jämförelse med det avsiktliga, kalkylerande handlandet; enligt Bourdieu är förklaringar som hänvisar till habitus mer fundamentala än de som hänvisar till medvetna avsikter.

Termen är inte heller alldeles okänd inom klassisk sociologi, vi finner den här och var hos Durkheim[244], Mauss[245], Elias[246] och på fler håll. Bourdieu själv lyfte

[243] Eftersom Staf Callewaert i ett manuskript under arbete (1989) reder ut hur Bourdieus habitusbegrepp förhåller sig till det thomistiska *habitus*, finns det här inte anledning att gå närmare in på den saken.

[244] I *L'évolution pédagogique en France*, närmare bestämt i avsnittet om den tidiga kristna

i sin första mer utförliga diskussion av själva begreppet habitus[247] fram det besläktade begreppet *mental habit*, använt av Erwin Panofsky i 1948 års föreläsning om gotisk arkitektur och skolastik. Här hade Panofsky lanserat hypotesen att gotisk kyrkoarkitektur och skolastisk filosofi har en gemensam förutsättning i de "mentala vanor" (förkärlek för en viss typ av ordning, för extrema divergenser och kontraster vilka förenas i en högre enhet m.m.) som en snäv krets av studerade män i och omkring Paris förvärvade under loppet av 1100- och 1200-talen.[248] Jag tror dock inte att vi skall överskatta Panofskys betydelse som inspirationskälla. Snarare ryckte Bourdieu loss dennes tanke ur dess neokantianska inramning och gjorde ett ganska eget bruk av den.[249]

uppfattningen om lärarens arbete - där Durkheim betonade att detta arbete måste ha varaktig verkan och hos eleven "skapa en generell disposition hos anden och viljan" - förekommer ordet habitus: "Kristendomen består väsentligen i en bestämd attityd hos själen, en bestämd habitus hos vårt moraliska vara." (Durkheim, 1969 [1938], p. 37) Termen habitus förekommer såvitt jag kunnat finna inte på fler ställen i detta arbete, men tanken återkommer: "[...] den mänskliga kulturens sanna prägel består inte i tillägnelsen av vissa praktiker eller bestämda mentala vanor utan i en generell orientering av anden och viljan [...]." (*op. cit.*, p. 39) Även om Durkheim liksom Bourdieu använder termen habitus för att beteckna varaktiga dispositioner, bör vi notera den väsentliga skillnaden att Durkheim talar om själen och viljan, inte som Bourdieu (och Mauss) om kroppsliga aspekter.

[245] Vi återvänder till Mauss några sidor längre fram.

[246] Norbert Elias använde termerna "habitus", "social habitus", "psykisk habitus" och "andlig-själslig habitus" i *Über den Prozess der Zivilisation*, se p. LXXVIII i den nyskrivna inledningen till 2 uppl. 1969, samt i samma upplaga (frånsett inledningen oförändrad sedan originalutgåvan 1939) Bd I, p. 308; Bd II, pp. 333, 344, 369, 387, 388, 484. Vi behöver inte fästa överdriven vikt vid dessa ganska tillfälliga användningar av ett inte alldeles ovanligt ord, men bör notera de påfallande parallellerna mellan Elias' och Bourdieus verk. Den förres sätt att analysera utvecklingen av människors "affekt- och kontrollstrukturer", "personlighetsstrukturer", *Selbstzwangsapparatur* - eller *Gewohnheitsapparatur*, en term som Elias ibland (*op.cit.*, Bd II, pp. 333-335, 372) använde och som ligger ännu närmare innebörden hos Bourdieus habitusbegrepp - leder tankarna till Bourdieus undersökningar av habitus. Elias fokuserade sitt intresse till sambandet mellan detta slags strukturer och dem som han i sitt senare författarskap kallar "figurationer", det vill säga system av objektiva relationer mellan av varandra beroende individer (jfr t.ex. den nyskrivna inledningen till 2 uppl. av *op.cit.*, Bd I, p. XII f, eller *Was ist Soziologie?*, 1970, pp. 139ff). Elias' ambition var med andra ord nära besläktad med Bourdieus projekt att sammanföra studier av habitus med studier av fält. Båda nådde fram till en likartad lösning på problemet att bryta med samhällsvetenskapens traditionella (och, under den period då Elias skrev sina stora arbeten, strukturfunktionalismens) sätt att klyva sitt objekt i å ena sidan "samhället", å andra sidan individerna och deras föreställningsvärldar. Överensstämmelserna behöver inte tolkas i termer av påverkan; Bourdieu har i en intervju där han antydde likheterna mellan sitt projekt och Elias' arbeten - i synnerhet *Die höfische Gesellschaft*, 1969 - förnekat att det skulle röra sig om påverkan, i någondera riktningen (se *La critique armée*, 1983, pp. 14f; tysk version "Mit den Waffen...", 1989, p. 35).

[247] P. Bourdieu, "Postface", 1967.

[248] E. Panofsky, 1951. Den nämnda tesen och begreppet *mental habit* introduceras på sidorna 20ff.

[249] För övrigt finner vi uttrycket "mentala vanor" <habitudes mentales> hos både Comte och durkheimianerna, se exempelvis Durkheims och Mauss' "De quelques formes primitives de classification" (Mauss, *Oeuvres*, 2, 1969, p. 88) eller Durkheims fjärde föreläsning i serien *L'éducation morale*: "Det finns en hel uppsättning mentala vanor, som skolan bör få barnen att omfatta [...]." (Durkheim, 1974 [1925], p. 43)

Jag har således svårt att hålla med de många kommentatorer som gjort gällande att Bourdieu rätt och slätt lånat habitusbegreppet från Panofsky.[250] Det förefaller mig också vilseledande att, vilket skett[251], överbetona Thomas' av Aquino roll. Åter andra kommentatorer har försökt visa att Bourdieus teori i allmänhet och habitusteorin i synnerhet är inspirerad av Leibniz[252], en hypotes som i och för sig inte är orimlig[253]. Rent vilseledande är däremot att utnämna honom till "en fransk Veblen", vilket på senare år inte varit ovanligt i USA.[254]

[250] Se exempelvis Claude Grignons artikel i *Revue économique* 1988, ett publikt fadermord av den art som fler bland Bourdieus forna lärjungar begått. Grignon anklagade här Bourdieu inte bara för att ha knyckt habitusbegreppet från Panofsky utan även för att använda begreppet så att resultatet blir rent hokus pokus (C. Grignon, 1988, pp. 20-22). I en uppsats i *Revue française de sociologie* 1984 om genealogin bakom Bourdieus habitusbegrepp gjorde Gilbert Rist (1984, pp. 203 och 204) gällande att Bourdieu använde termen habitus första gången 1967 i efterordet till sin Panofskyöversättning. Detta är en felaktig uppgift, som vi sett förekom termen redan fem år tidigare. I samma artikel gjorde Rist anspråk på att redovisa Bourdieus egen uppfattning i frågan: "När denna artikel redan var under tryckning fick Pierre Bourdieu vetskap om dess innehåll. Hans reaktion visar att han framhåller att Panofsky var ursprunget (den tillfälliga orsaken!) till den fortlöpande utvecklingen av habitusbegreppet." (*Op. cit.*, p. 212)

[251] Gilbert Rist har i den i föregående not citerade artikeln genom att jämföra ett antal av Bourdieus formuleringar om habitusbegreppet med textställen hos Thomas (se särsk. pp. 204-208) försökt leda i bevis att den förre mer eller mindre plankat den senare. Rist lät sig inte övertygas av Bourdieus egen försäkran att denna inspirationskälla saknat betydelse (*op. cit.*, p. 212).

[252] H. Touboul, 1988.

[253] Som illustreras i Hervé Touboul uppsats använder Bourdieu gärna metaforer och tankefigurer hämtade från Leibniz. För att vi skall kunna uttala oss om påverkanssammanhang skulle vi dock behöva beakta hur Bourdieu faktiskt arbetat med Leibniz. Han har uppenbarligen alltsedan studieåren (då han som nämnts bl.a. arbetade med en översättning av *Animadversiones*) haft ett levande förhållande till Leibniz, men det var inte vilken Leibniz som helst. Gissningsvis spelade Louis Couturats standardverk från 1901, *La logique de Leibniz*, avsevärd roll för Bourdieus sätt att läsa Leibniz; det var i så fall fråga om en "fransk Leibniz", som Couturat och efter honom Bourdieu och många andra kunnat spela ut mot den cartesianism som ända fram till våra dagar vilat så tung över fransk filosofi. Därför säger det inte särskilt mycket att lägga Leibniz' texter bredvid Bourdieus och konstatera likheter. Det förefaller rimligare att placera Bourdieu i en anticartesiansk fransk strömning, som mer eller (oftast) mindre direkt hämtat vissa argument från cartesianernas stora klassiska vedersakare Spinoza och Leibniz. I denna uttunnade mening kan det, ungefär som när man brukar kalla Cavaillès eller Althusser spinozister, vara rimligt att kalla Bourdieu leibnizist.

[254] Efter det att *La distinction* blev tillgänglig på engelska (i utdrag 1980, i sin helhet 1984) tycks Bourdieu i USA ofta ha uppfattats som en fransk Veblen som serverar interiörer från överklassens salonger. Jämförelsen haltar redan på grund av att Thorstein Veblens tes om överklassens sökande efter det "iögonenfallande" (se kapitlen om "Conspicuous leisure" och "Conspicuous consumption" i Veblens *Theory of the Leasure Class* [1899], pp. 41ff i

En genomgående svaghet hos de flesta av dessa försök till idéhistoriska genealogier är att man, utan hänsyn till de forskningsuppgifter Bourdieu faktiskt ställt sig inför, ryckt loss vissa av hans programförklaringar och definitioner av habitus, företrädesvis hämtade från hans senare skrifter.

2.2.6 Arvet från durkheimianerna

Bourdieus tidiga etnologiska och sociologiska studier ligger i viktiga avseenden nära den durkheimska traditionen. Jag tänker då bland mycket annat på ambitionen att spåra de representationer och trosföreställningar som håller ett samhälle samman, sökandet efter de mekanismer som garanterar eller stör samhällets jämvikt, intresset för sambandet mellan klassificeringar och sociala former, samt tonvikten vid vad Durkheim och Mauss benämnde "totala sociala fenomen", dvs. fenomen som är på en och samma gång ekonomiska, juridiska, religiösa, estetiska, demografiska etc.

I sina tidiga studier av kollisionen mellan traditionell bondekultur och kapitalistisk kultur - ett huvudtema i hans tidiga arbeten om Algeriet, från *Sociologie de l'Algérie* till *Le déracinement*, och även i studierna från Béarn[255] - betonade Bourdieu konflikten mellan traditionella och moderna (västerländska, urbana, kapitalistiska) system av värden och trosföreställningar. Ambitionen är i många avseenden durkheimiansk. I Bourdieus något senare arbeten kan vi skönja en förskjutning bort från den klassiska durkheimianismen - en förskjutning bort från upptagenheten av för hela samhället eller stora grupper (sociala klasser, eller i det koloniala Algeriet "kaster") gemensamma generella

Mentor-utgåvan 1953) går stick i stäv med Bourdieus uppfattning om distinktionens betydelse. Enligt Bourdieus analyser av överklassens habitus utmärkes dess karaktäristiska "känsla för distinktionen" av att distinktionen (det distingerade och distingerande, särskilda och särskiljande, utmärkta och utmärkande) framstår som naturlig. Häri skiljer sig den egentliga bourgeoisien från småbourgeoisien, som så innerligt gärna vill vara distingerad att den genom sitt nit avslöjar sig som pretentiös. (Vi låter vara osagt om denna skillnad beror på att överklassen i Veblens USA betedde sig ungefär som det franska småborgerskapet.) Bourdieu har på senare år i flera sammanhang betackat sig för att i detta avseende bli sammanblandad med Veblen (se t.ex. uttalanden i två intervjuer från 1985, återgivna i "«Fieldwork...", 1987, p. 22, och i "Esquisse d'un projet...", 1987, p. 202; ett uttalande i samma riktning, dock utan att Veblen nämndes vid namn, återfinns i "Le sociologue...", 1980, p. 56). För övrigt fanns redan i efterskriften till *La distinction* en markering av att den överklassens distingerande estetik som intresserade Bourdieu är något helt annat än Veblens iögonenfallande konsumtion (*La distinction*, 1979, p. 576; Veblens namn nämns inte heller här).

[255] Från sina studier i Béarn åren kring 1960 publicerade Bourdieu dels den nämnda stora uppsatsen av ungkarlarnas situation, dels analyser av böndernas och den mer urbaniserade befolkningens attityder till och bruk av fotograferandet (se "Le paysan...", 1965, samt långa partier av Bourdieus egna bidrag till volymen *Un art moyen*, 1965).

sociala representationer, i riktning mot ett växande intresse för det som finns lagrat i människors kroppar och sinnen. I terminologin tar sig denna förskjutning uttryck i en övergång från "värdesystem", "normer", "internalisering" till "dispositioner", "habitus", "förkroppsligande". Visserligen är det lätt att hos Durkheim[256] finna begrepp, "système d'habitudes", "dispositions fondamentales" etc, som i någon mån låter sig förenas med habitusbegreppet, men Durkheims analyser pekar ändå alltid utanför människorna, mot de regelsystem som är en kollektiv egendom och så att säga utifrån tvingar sig på individerna och ger upphov till dessa system av vanor och dispositioner[257]. Bourdieus habitusteori var inte minst ett försök att komma förbi (eller om man så vill precisera, konkretisera och operationalisera) denna inom hela nittonhundratalets sociologi så utomordentligt vanliga tankefigur, som tenderar att tillerkänna normerna (rollförväntningar etc) ett slags oklar egen självständig existens hinsides människorna och deras praktiker.[258]

Ändå skulle jag, om jag tvingades att peka ut en enda text som möjligen betytt extra mycket för utvecklingen av Bourdieus habitusbegrepp och/eller för hans val av term, välja en text av en durkheimian, nämligen Marcel Mauss' uppsats från 1936 om "kroppstekniker" <techniques de corps>"[259]. Författarens egna exempel klargör vad han avsåg med kroppstekniker. Vid mitten av 1800-talet sprang löparna med öppna händer och i slutet av seklet med knutna händer, noterade Mauss. Simningen hade under hans egen livstid ändrat karaktär, "man har övergivit vanan att dra in vatten i munnen och spotta ut det. På min tid betraktade sig simmarna som ett slags ångbåtar. Det är fånigt, men jag gör än i dag denna gest: jag kan inte göra mig kvitt min teknik".[260] Inte ens sömnen är

[256] Se exempelvis i föreläsningsserien *L'éducation morale* resonemangen om betydelsen av "system av vanor" (Durkheim, 1974 [1925], p. 27), "mentala vanor" (p. 43), "kollektiva vanor" (p. 24), "system av idéer, känslor, vanor, böjelser" (p. 62), "grundläggande dispositioner", "generella dispositioner" (p. 18), etc.

[257] "Moralen är således icke blott ett system av vanor, den är ett system av påbud." (*Op. cit.*, p. 27)

[258] Inte ens huvudfåran inom den kunskapssociologiska traditionen, med dess inriktning mot "på förhand formade tanke- och förhållningsmodeller" (K. Mannheim, 1978 [1929], p. 5), är utan vidare förenlig med Bourdieus habitusteori, ty dessa modeller har som regel lokaliserats till något slags forskarsamhälle eller någon annan intellektuell miljö, det vill säga närmast till ett "fält" i Bourdieus mening. Karl Mannheims projekt bör därför snarare jämföras med Bourdieus senare utvecklade fältteori än med hans habitusteori. Alla olikheter till trots är Mannheims begrepp om "det andliga elementet" och *Standorten, Beobachtungswarten* (utkikspunkter, bevakningstorn) inte så alldeles avlägset från Bourdieus begrepp om intellektuella fält och positioner, och båda författarna ställde likartade krav på de intellektuella: att dessa bör göra sig medvetena om sina egna sociala rötter och sin position och därav dra slutsatser om sin mission (jfr t.ex. Mannheim, *op. cit.*, p. 139 *et passim*).

[259] M. Mauss, "Notion de techniques du corps", *Journal de Psychologie*, 1936, omtryck i Mauss, 1980 [1950], pp. 363-386.

[260] M. Mauss, *op. cit.*, pp. 366f.

naturlig, masajerna lär sova stående[261]. Med stöd av detta slags iakttagelser hävdade Mauss att kroppens tekniker är sociala fenomen. De förutsätter en inlärning. I detta sammanhang använde Mauss ordet habitus.[262] Han framhävde den sociala naturen hos habitus, dess variation med olika samhällen, olika utbildningar, olika sedvänjor och moden, olika slag av prestige. "Där man vanligen inte sett annat än själen och dess upprepningsförmåga, måste vi upptäcka tekniker och det kollektiva praktiska förnuftets verk."[263] Resonemanget påminner om Bourdieus habitusteori, och den senare har ofta diskuterat habitusbegreppet på ett sätt som leder tankarna till Mauss. Det tidigaste exemplet (för övrigt i ett sammanhang där Mauss och dennes begrepp "kroppstekniker" apostroferades[264]) finner vi i undersökningen av den béarnesiska landsbygdens ungkarlar, publicerad 1962. Redan här kan vi dock skönja en skillnad mellan Mauss' och Bourdieus sätt att närma sig kroppsteknikerna. Den senare var så att säga något mer fenomenologiskt sinnad. Det var inte ungkarlarnas kroppstekniker som sådana som stod i fokus för Bourdieus intresse, han betraktade i stället deras kroppshållning, deras släpande gångart etc som ett "socialt signum"[265], en egenskap som får sin mening genom att uppfattas av andra (stadsborna, flickorna) och av bönderna själva.

2.2.7 Fenomenologin

Det är knappast möjligt att diskutera Bourdieus kapital- eller habitusbegrepp utan att beröra hans förhållande till fenomenologin. Bourdieus intresse för kapital såsom inkarnerat i den mänskliga kroppen skulle, liksom hans intresse för att leda durkheimianernas "former för primitiv klassificering" tillbaka till sakförhållandet att människan har en kropp och organiserar sin värld i enlighet med enkla principer (upp och ned, framåt och bakåt i rummet och tiden), kunna tolkas som ett inflytande från Merleau-Ponty. När jag gav mig i kast med Bourdieus habitusbegrepp trodde jag, med vetskap om Bourdieus bildningsgång, att det skulle vara lätt att spåra ett sådant inflytande från Merleau-Pontys brytning med medvetandefilosofin. Man kan förvisso finna vissa allmänna

[261] M. Mauss, *op. cit.*, pp. 378f.
[262] M. Mauss, *op. cit.*, pp. 368, 380. Även i de metodologiska föreläsningarna vid Institut d'Ethnologie, 1947 publicerade som *Manuel d'Ethnographie*, använde Mauss ordet habitus i samband med sin diskussion av kroppstekniker (Mauss, 1967 [1947], p. 30). Ytterligare en plädering för studiet av kroppstekniker återfinns i ett föredrag från 1941, återgivet i *Oeuvres*, 3, 1969, pp. 253f.
[263] M. Mauss, 1980 [1950], pp. 368f.
[264] "Célibat...", 1962, pp. 99f, 103f; "Les relations...", 1962, pp. 322f, 327.
[265] "Célibat...", 1962, pp. 100f; "Les relations...", 1962, p. 324.

likheter i fråga om sättet att förstå förhållandet mellan det subjektiva och det objektiva, inte minst vad gäller kroppens centrala betydelse. "Det är den mänskliga kroppen (och icke 'medvetandet') som bör framstå som det som uppfattar den natur som den också bebor"[266], för att citera ur Merleau-Pontys synopsis till föreläsningsserien vid Collège de France 1959-60. I *La structure du comportement* läser vi: "Det som uppfattas <le perçu> är icke en effekt av cerebrala funktioner, utan är dessa funktioners betydelse. Alla medvetanden som vi känner till framträder således genom en kropp som är deras perspektiviska aspekt."[267] Följande konklusion till kapitlet rubricerat "Friheten" i *Phénoménologie de la perception* skulle i långa stycken kunna avse Bourdieus habitusbegrepp: "Alla förklaringar av mitt beteende som utgår från mitt förflutna, mitt temperament, min omgivning, är sanna, förutsatt att allt detta inte betraktas som åtskiljbara tillgångar som jag medför, utan som moment i min totala varelse [...]. Jag är en psykologisk och historisk struktur. Med min existens har jag erhållit ett sätt att existera, en stil. Alla mina handlingar och tankar är förbundna med denna struktur [...]". Ändå, förtydligade Merleau-Ponty, är jag fri, icke trots eller utanför denna struktur, utan med dess hjälp; den "begränsar inte min tillgång till världen, utan är tvärtom mitt redskap för att kommunicera med världen."[268]

Det sist citerade är givetvis en polemik med Sartres frihetslära. Bland annat Merleau-Pontys framhävande av det kroppsliga innebar en brytning med de samtida mer renodlat medvetandefilosofiska fenomenologiska strömningar som Sartre alltjämt företrädde. Man kan uttrycka saken så, att Merleau-Ponty - som gav Husserl äran av att ha påvisat "den kroppsliga infrastrukturen hos vår relation till tingen och till medmänniskorna"[269] - gjorde ett annat bruk av arvet från Husserl än det som var regel inom samtida fransk medvetandefilosofi.

Merleau-Pontys intresse för kroppen, och mer generellt hans uppbrott från den cartesiska traditionens isolerade och självständiggjorda subjekt, hans nedtoning av intentionalitetens betydelse etc, var givetvis i linje med de strävanden som skulle bli Bourdieus. Ändå är det blott på ett ganska allmänt plan vi finner beröringspunkter mellan Bourdieus sociologi och Merleau-Pontys fenomenologi. Mest rättvisande är kanske att säga att de hade sina fiender gemensamma. Bourdieus tanke om kroppen som säte för känslan för praktiken återfinner vi inte bara hos Merleau-Ponty utan även på annat håll, som nämnts hos Mauss och till och med (vilket kan förvåna med tanke på striderna mellan fenomenologer och epistemologer) hos tänkare som kan räknas till den

[266] M. Merleau-Ponty, 1968, p. 176.
[267] M. Merleau-Ponty, 1977 [1942], p. 233.
[268] M. Merleau-Ponty, 1945, p. 519.
[269] M. Merleau-Ponty, 1968, p. 149.

historiska epistemologins föregångare: Poincaré skrev om "det system av axlar, oföränderligt förbundna med vår kropp, som vi alltid bär med oss"[270].

Kanske kunde man hävda att redan den husserlska fenomenologins ambition att ringa in fenomen som icke låter sig reduceras till psykologins objekt är befryndad med Bourdieus habitusteori. Återigen har vi i så fall att göra med en gemensam fiende, i detta fall de psykologiska förklaringarna. Vi skall inte heller låta oss luras av det ymniga bruk av termen "habitus" i den först publicerade (det vill säga den franskspråkiga) versionen av de cartesianska meditationerna[271], en skrift vars betydelse för den franska Husserl-receptionen knappast kan överskattas.

Det är rimligt att betrakta den fenomenologiska traditionen som en nödvändig förutsättning för Bourdieus projekt, men den torde ha inspirerat hans arbete på ett mer allmänt plan. Jag har strängt taget bara funnit en tanke hos Bourdieu som förefaller vara direkt övertagen från den husserlska fenomenologin. Det gäller de redan i Bourdieus tidigaste etnologiska studier[272] och sedan ständigt återkommande analyserna av tidsmedvetenheten, närmare bestämt åtskillnaden mellan två skilda slag av framtid, *avenir* och *futur*. *L'avenir* (eller *l'à venir*[273]) är den framtid som så att säga ligger inbäddad i nuet, dvs. det slag av framtid som är tillgänglig för människor i ett traditionellt bondesamhälle, där man exempelvis lägger upp spannmålsreserver för att det är brukligt och hedervärt, för att förfäderna gjort så och för att samfundet kräver det, och inte för att man beräknat kommande tänkbara behov. Mot detta slag av med nuet oupplösligt

[270] Cit. efter P. Bourdieu, *Le sens pratique*, 1980, p. 58.

[271] *Méditations cartésiennes*, det vill säga bokutgåvan av Husserls berömda föreläsningar i Paris 1929 över ämnet "Inledning till den transcendentala fenomenologin", publicerades på franska 1931 i en översättning signerad Gabrielle Peiffer och Emmanuel Levinas och granskad av Alexandre Koyré (det tyska manuskriptet förblev otryckt fram till 1950). Översättarna introducerade termen "habitus" i den fjärde meditationen (Husserl, 1986 [1931], pp. 56ff). Den förekommer sedan inte mindre än ett tjugotal gånger, och betecknar det sediment (gamla övertygelser och beslut, erfarenheter av objekten, etc) som konstituerar varje människas konkreta och tämligen stabila "jag" i motsats till "egot" i dess olika bemärkelser (monadiskt, transcendentalt). Dock förekommer habitustermen blott en enda gång - se sidan 101 i den första publiceringen i *Husserliana*, Bd. I, 1950 - i den text av Husserls (och i någon mån Eugen Finks) hand som låg till grund för översättningen. I övrigt motsvaras den franska översättningens "habitus" av originalets "Habitualität" (oftast i pluralis: "Habitualitäten", ibland i adjektivformen "habituell"). Om de cartesianska meditationerna bidrog till att termen habitus vann ny popularitet i Frankrike, får detta således i hög grad skrivas på översättarnas konto. Tilläggas bör, att "habitus" även i andra franska Husserlutgåvor är en vanlig översättning av "Habitualität".

[272] Se *Sociologie de l'Algérie*, 1958, pp. 104f; "Logique interne...", 1959, p. 47f. Åtskilliga analyser i *Travail...*, 1963, i två delvis varandra överlappande uppsatser från 1963, "La société..." och "The attitude...", samt i *Le déracinement*, 1964, ägnades åt förhållandet mellan de algeriska böndernas traditionella tidsmedvetenhet och kapitalismens nya krav.

[273] "La société ...", 1963, pp. 29f, 37.

förenad framtid kontrasterar Bourdieu *le futur*, den framtid som man kalkylerar med och som hör det moderna kapitalistiska samhället till.[274] Denna analys är förmodligen ett eko av Husserls diskussion av *Protention* och *Retention*[275].

Det är inte svårt att finna allmänna förbindelser mellan Bourdieus projekt och den breda strömning som bröt med Husserls cartesiska fundament och transcendentalism och i stället försökte skapa en fenomenologi för subjekt som är placerade i världen. Ett sådan karaktäristik säger dock inte särskilt mycket. Här hamnar Bourdieu i sällskap inte bara med Heidegger och Merleau-Ponty och alla dem som tagit fasta på livsvärldsbegreppet i Husserls *Krisis*, utan även med ledande sociologer ur generationen närmast före hans egen: Raymond Aron och Georges Gurvitch hade i unga dagar importerat tysk fenomenologi[276], som för dem tjänade som ett vapen i kampen både mot den neokantianska universitetsfilosofin och - särskilt i Arons fall, låt vara att denne framför allt lånade sina argument från Weber - mot durkheimianernas dominans inom fransk sociologi. Ett blandat sällskap, med andra ord. Inte minst genom återknytandet till durkheimianernas tradition innebar Bourdieus sociologiska projekt en

[274] Denna skillnad mellan två slag av framtid diskuterades redan i *Sociologie de l'Algérie*, 1958, pp. 103-105 och i "Logique interne...", 1959, pp. 46f. Här hade Bourdieu ännu inte utvecklat den terminologiska skillnaden utan använde ordet *avenir* även i den betydelse han senare skulle ge åt *futur* (när han på ett ställe i vardera texten använde termen *futur* preciserade han den med attributet *abstrait*). Om den i nuet inneboende "framtiden", jfr vidare *Travail...*, 1963, pp. 310, 312 *et passim*. I "La société ...", 1963, förekom distinktionen *avenir/futur*, som där även (pp. 26-39) underkastades en grundlig diskussion i termer av *prévoyance* kontra *prévision* (samma terminologiska distinktion uppträdde även i *Travail...*, 1963, p. 385; *Le déracinement*, 1964, p. 164 not 1), det vill säga den förtänksamhet eller omsorg som dikteras av traditionens bud kontra det kalkylerande förutseende som siktar mot fördelar i en abstrakt framtid. De traditionella algeriska böndernas tidsmedvetenhet präglades av *prévoyance* till den grad att de identifierade *prévision*, förutseende, med gudlös *présomption*, förmätenhet. Den terminologiska distinktionen mellan *avenir* och *futur* återfinns vidare i *Le déracinement*, 1964 (pp. 18, 20) och på många ställen i Bourdieus senare texter.

[275] Bourdieu, som annars ogärna ordar om sina inspirationskällor, har på senare år i några intervjuer antytt detta samband och därvid hänvisat till första bandet av *Ideen* (se "«Fieldwork...", 1987, p. 22, och "Der Soziologe...", 1989, p. 73). Bourdieu torde avse § 81 (se särskilt p. 164 i Husserl, 1980 [1922]). En utförligare behandling av ämnet finner vi i *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins* från 1928 (omtryck i *Husserliana*, Bd. X, 1966; om *Retention* se särsk. pp. 29ff, om *Protention* pp. 52f). Husserls då outgivna manuskript i ämnet tilldrog sig under de år då Bourdieu konstituerade sitt projekt stort intresse. Parisiska avantgardefilosofer företog gärna pilgrimsresor till Husserlarkivet i Louvain, och förmodligen var under denna period den husserlska idén om hur nuet innefattar det förflutna och anteciperar det kommande allmängods inom det unga parisiska filosofiska avantgarde som Bourdieu tillhörde; jfr t.ex. andra delen av Derridas första stora Husserlkommentar (pp. 107ff i den publicerade versionen 1990), eller pp. 45ff i hans kommentar från 1962 till sin översättning av Husserls text om geometrins ursprung. Derrida återvände till temat i *La voix et le phénomène*, 1967 (se pp. 72ff i 4 uppl. 1983).

[276] G. Gurvitch, 1949 [1930]; R. Aron, 1981 [1935].

brytning med både den breda fenomenologiska importverksamheten och Arons Weberinspirerade position.

2.2.8 Strukturalismen

Den period då Bourdieu konstituerade sitt projekt sammanföll med strukturalismens glansdagar i Frankrike, och hans habitusteori kan betraktas som ett försök att komma förbi vissa av strukturalismens problem.[277]

Bourdieus kritik av strukturalismen hade nära samband med hans redan berörda ambition att överskrida durkheimianismen. Ur Bourdieus perspektiv kan varken durkheimianernas kollektiva representationer eller strukturalisternas strukturer tjäna som yttersta förklaringsgrund; båda traditionerna nonchalerar förhållandet att den sociala världen är befolkad av människor, vilkas föreställningar och praktiker blir obegripliga om man bortser från människors inbyggda förmåga att tänka, att orientera sig och att handla, en förmåga som Bourdieu försökt att komma åt med hjälp av begreppet habitus. I detta speciella avseende innebar strukturalismen inget framsteg i förhållande till durkheimianismen.

När vi nu resonerar om utvecklingen av Bourdieus habitusbegrepp är det motiverat att fortsätta den diskussion om hans förhållande till strukturalismen som inleddes ovan (avsnitt 1.2.3). Där antyddes att hans arbeten från sextiotalets första hälft bar en strukturalistisk prägel, till skillnad från såväl de allra tidigaste texterna, där sådana influenser spelar mindre roll, som hans senare författarskap, där den explicita eller implicita kritiken av strukturalismens avarter är ett vanligt tema. Denna utveckling kan iakttagas i det skiftande bruk som Bourdieu under olika perioder gjorde av begrepp som modell, schema eller kod.

I sitt första arbete från 1958 om traditionella algeriska samhällen noterade Bourdieu att familjen (i betydelsen den utvidgade familjen eller släkten) var den modell enligt vilken alla sociala strukturer är konstruerade[278], och att de sociala

[277] Därför finns det åtskilliga paralleller mellan Bourdieus arbeten och vissa jämnåriga eller något yngre sociologers projekt som inte alls behöver tolkas i termer av påverkningar. Det rörde sig säkert ofta helt enkelt om en gemensam problematik, nämligen ansträngningen att bryta upp från strukturalismen, som ibland kunde leda till snarlika resultat. Eftersom vi är mer intresserade av hur Bourdieus sociologi blev till än vad det blivit av den eller hur den förhåller sig till dagens konkurrerande skolor, skall vi inte här gå vidare in på frågan, men i förra kapitlet finns några noteringar om ett välkänt exempel på ett sociologiskt projekt som företer uppenbara likheter med Bourdieus, nämligen Anthony Giddens' strukturationsteori.

[278] "[...] de sociala och politiska relationerna uppfattas enligt familjerelationernas modell. [...] schemat för den sociala organisationen är intet annat än 'projektionen' av familjeorganisationen [...]" (*Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 83). "Familjen är hela

strukturerna i sin tur var konstruerade enligt genealogiska scheman[279]. Hos chaouïa-folket fann han samma "strukturella schema" (återspeglande släkternas genealogi) på de mest skilda områden: anordnandet av fester, fördelningen av jordarna, gravstenarnas utplacering på kyrkogården[280]. Mzab-folket arrangerade sina städer i enlighet med sitt samhälles struktur.[281] Detta Bourdieus sätt att tänka är i och för sig väl förenligt med durkheimianernas upptäckt av de primitiva klassifikationernas betydelse, men det är värt att notera att resonemangen om familjen som modell för sociala strukturer och om genealogin som generell modell gavs större utrymme i bokens andra upplaga[282]. Ett av den klassiska strukturalismens typiska - och sedermera ofta kritiserade - tillvägagångssätt var just att uppställa enkla modeller eller scheman ur vilka de mest skilda fenomen låter sig förklaras.

Strukturalisterna använde sig i sammanhanget gärna av begreppet kod. Vetenskapens uppgift var att bakom människors observerbara beteenden spåra en dold kod, som kunde förklara vad människor sig själva ovetande hade för sig, nämligen att koda och avkoda symboler och meddelanden. Bourdieu var uppenbarligen under sextiotalet i någon mån attraherad av detta sätt att förstå den sociala världen. I hans tidiga etnologiska arbeten spelade termen kod ingen roll, men den dök upp i de första utbildningssociologiska[283] och kultursociologiska[284] arbetena, publicerade 1964-66, och i åtskilliga arbeten från

systemets alfa och omega: en primärgrupp och den strukturala modellen för alla möjliga grupperingar [...]." (*Op. cit.*, p. 99)

[279] *Op. cit.*, p. 9.

[280] *Op. cit.*, pp. 40-42.

[281] *Op. cit.*, p. 47.

[282] Om förhållandet mellan far och son som modell för auktoritetsrelationer och förbund, se *Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, pp. 21, 69, 89. Se vidare om familjen och genealogin som modell för den social strukturen bl.a. pp. 18, 20ff, 55, 87, 89. Om hur utplaceringen av husen i byn åskådliggör den sociala strukturen, se pp. 12, 55..

[283] Se *Les héritiers*, 1964, p. 55; "Communication...", *Noroit*, n° 65, 1965, p. 10. Om vi får tro ett referat (av en annan hand, uppteckningen är uppenbarligen inte ordagrann) av en samtidig föreläsning där Bourdieu, sin vana trogen, presenterade sina färskaste resultat och tankar inför en publik vid kulturcentret i Arras, förde han vid denna tid resonemang som ligger mycket nära en strukturalistisk kodteori: "I själva verket kommunicerar man inte annat än via förmedlare, och dialogen börjar först då den fogas in i en uppsättning av regler. Med ett ord krävs det en kod, och när en dialog utspelas är de två deltagarna i själva verket tre; den tredje figuren är just denna oundgängliga kod, den uppsättning koder som konstituerar kulturen, den kultur som ersätter naturen. Etnologens och sociologens mål är att studera de olika koderna [---] Den [kulturens] kod som vi här talar om kolporteras ut och befordas av skolan." ("Communication...", *Noroit* n° 64, 1965, p. 18)

[284] Se *Un art moyen*, 1 uppl. 1965, p. 120. I den året därpå publicerade boken om museibesökarna framhävde Bourdieu på flera ställen (*L'amour de l'art*, 1 uppl. 1966, pp. 61, 93 och 104) att konstupplevelsen förutsätter att mottagaren behärskar budskapets "kod", det vill säga förfogar över det "chiffer" enligt vilket konstverket är kodat, en dechiffreringsförmåga som kräver lång och systematisk inlärning. Samma argument, riktat

de närmast följande åren. Med Bourdieus utvecklade habitusteori som måttstock innebar dessa strukturalistiskt färgade hänvisningar till "koder" inga tillfredsställande förklaringar: koderna framstod som något slags chiffernycklar som existerade någonstans - oklart var - utanför människorna och deras praktiker.[285] Bourdieu skulle komma att nå fram till ståndpunkten att människorna inte lever i världen för att tolka den, och att människors praktiker följaktligen inte låter sig förklaras som en kodande och avkodande verksamhet. Han har ofta kritiserat strukturalister och andra som till ett slags allmänt mänskligt kunskapsintresse upphöjer sitt eget, forskarens, speciella yrkesmässiga kunskapsintresse, nämligen att tolka världen och avlocka den konsistenta mönster. Inte desto mindre fyllde uppenbarligen kodbegreppet vid mitten av sextiotalet en funktion i Bourdieus sociologi, som ett steg på vägen mot habitusbegreppet.

I förordet till *Le sens pratique* berättade Bourdieu om några personliga forskningserfarenheter som bidrog till att han övergav "vulgärstrukturalismens" förklaringsmodeller. Han hade 1962 samlat ett stort material om de algeriska böndernas uppfattning av årscykeln och deras giftermålspraktiker och mycket annat. Syftet var att rekonstruera koherenta system av särskiljande drag som gjorde reda för böndernas föreställningar om årstider, reglerna för giftermål etc. Det visade sig ogörligt. Visserligen var det fullt möjligt att konstruera ett system som var förenligt med somliga observationer, men i så fall till priset av att

mot dem som uppfattar konstförståelsen som en fråga om naturbegåvning, återkom i en samtidig uppsats om böndernas förhållande till skolan och kulturen: "De stora konstverken är kodade budskap. Många av dem som tror sig uppskatta konstverken spontant glömmer att koden i hemmet och i skolan gradvis överförts till dem själva, utan att de ens varit medvetna därom." ("Comment...", 1966, p. 18)

285 Vill vi inom lingvistiken leta efter paralleller till Bourdieus habitusteori, bör vi snarare gå till Chomskys scheman än till den egentliga strukturalistiska lingvistikens kodbegrepp (det är kanske inte nödvändigt att påpeka att sociologen Bourdieu inte fäst något avseende vid Chomskys tes om medfödda scheman). Redan tidigt påtalade Bourdieu att habitusbegreppet bör uppfattas i analogi med Chomskys generativa scheman, se "Postface", 1967, pp. 152, 159, 164. Han inledde andra och tredje versionen ("Le sens de l'honneur", 1972, p. 13, resp. "The sense of honour", 1979, p. 95) av sin studie av de kabyliska böndernas hederskänsla med ett motto hämtat från Chomsky. Senare har Bourdieu ofta återvänt till analogin med Chomskys generativa grammatik, jfr t.ex. följande uttalande, hämtat från en intervju 1983 i den västtyska televisionen med anledning av den nyss publicerade översättningen av *La distinction*: "Jag definierar habitusbegreppet i analogi med det som Chomsky kallar generativ grammatik. Habitus är en uppfinningsmatris <matrice d'invention>, en princip för att uppfinna. Habitus hör till ordningen för *ars inveniendi*, den är något med vars hjälp man producerar relativt oförutsebara beteenden. I och med att detta sagts, innebär habitusbegreppet något mycket enkelt: när man känner till någons habitus, vet man vad han inte kan göra. Habitus är med andra ord ett system av gränser." (*La critique armée*, 1983, p. 3. Ordalydelsen är annorlunda i den publicerade tyska översättningen "Mit den Waffen...", 1989, p. 26. I en tidigare publicerad version är hänvisningen till Chomsky struken, se "Die feinen...", 1983, p. 133.)

andra, lika väl belagda observationer föll utanför ramen. Alltså var det fel på ramen, böndernas praktiker lät sig inte återföras till en av forskaren konstruerad koherent modell. Det forskaren kan och bör göra är att konstruera något som för hans studieobjekt med nödvändighet är något helt annat, och den koherens som det kunde löna sig att leta efter stod att finna inte i böndernas praktiker eller symbolsystem, utan i deras habitus, som genererar strategier, praktiker och föreställningar vilka kan vara av synnerligen skiftande natur beroende på de konkreta omständigheterna.[286] På liknande sätt visade Bourdieus och Abdelmalek Sayads ansträngningar att förstå äktenskapsutbytena att bönderna alls inte följde "regler". En från etnologiska beskrivningar välbekant "regel" i detta slags bondesamhällen är den som föreskriver giftermål med en kusin på fädernet.[287] Det statistiska material som Bourdieu och Sayad samlade in visade att sådana giftermål mellan parallellkusiner i själva verket var sällsynta. Strukturalismens väg, enligt vilken formerna för giftermål kunde reduceras till varianter av vissa grundläggande modeller, visade sig oframkomlig. Böndernas faktiska praktiker var mångskiftande och svårförutsägbara och måste förklaras med hänvisning till deras habitus, som tillät dem att anpassa sina giftermålsstrategier till den förhandenvarande situationen (bestämd av historiska omständigheter, styrkeförhållanden mellan de tänkbara giftermålskandidaternas familjer etc). I detta komplicerade spel hade idealföreställningen om kusinäktenskapet sin betydelse, dock inte som en "regel" som styrde beteendet utan som ett inslag i den arsenal som stod till böndernas förfogande när de, med ledning av sitt "praktiska förnuft" eller "praktiska sinne", utvecklade sina strategier och argument i samband med exempelvis giftermålsförhandlingar.[288]

286 *Le sens pratique*, 1980, pp. 20ff.

287 Bourdieu själv tycks i början, att döma av *Sociologie de l'Algérie*, 1 uppl. 1958, p. 34, ha accepterat detta som en regel, i betydelsen en norm som faktiskt styr valet av äktenskapspartner.

288 Jfr *Le sens pratique*, 1980, pp. 31f. Om vi får tro Bourdieus eget vittnesbörd, var hans och Abdelmalek Sayads studier av giftermålspraktikerna i Kabylien av stor betydelse för utvecklingen av hans habitusteori (och i så fall därmed för hans uppbrott från strukturalismen): "allt är förhandlingsbart, allt låter sig diskuteras. En historia om ett giftermål kan berättas på femtioelva sätt, beroende på vem som berättar den. Det är vad jag och Sayad försökte visa beträffande giftermålen: även om giftermålet med parallellkusinen varit en katastrof, om flickan varit illa klädd eller ful och någon varit tvungen att uppoffra sig, så har man presenterat det som fantastiskt. Det är med andra ord fråga om ett arbete, ett i egentlig mening politiskt arbete. Detta var vad jag verkligen lärde i Kabylien: att människorna - och det tror jag är universellt - manipulerar den sociala realiteten. Och denna realitet existerar till stora delar i diskursen." ("Du bon usage...", 1985, p. 18) Se även det kapitel "La parenté comme représentation et comme volonté" i *Esquisse...*, 1972, i vilket Bourdieu och Sayad presenterade sin undersökning av de kabyliska giftermålsstrategierna (Bourdieus självkritiska hållning till sina tidigare strukturalistiska tendenser framgår bl.a. av den långa fotnoten p. 129).

2.2.9 Voluntarism och metodologisk individualism

Till sist skall vi, för att ytterligare belysa habitusteorins egenart, beröra förhållandet mellan Bourdieu och de två mest framgångsrika bland hans ungefär jämnåriga rivaler om ställningen som generationens främste franske sociolog, Alain Touraine och Raymond Boudon.

Bourdieus habitusteori var ett försök att så att säga återinföra individerna och deras erfarenhetsvärld och handlingsförmåga i den sociologiska teorin och att därmed bryta med både durkheimianismen och strukturalismen. Samtidigt höll Bourdieu i många avseenden fast vid arvet från durkheimianerna. Individernas representationer och handlande blir inte begripliga om de inte relateras till kollektiva representationer och sociala bestämningar.

Den "handlingssociologi"[289] som Touraine lanserade under sextiotalet representerade i båda dessa avseenden raka motsatsen till vad Bourdieu ville med sociologin. Å ena sidan tenderade Touraine att förpassa individerna ut ur sin teori, till förmån för ett "historiskt subjekt" (arbetarrörelsen, etc). Å andra sidan förnekade han det durkheimianska arvet genom att, ur Bourdieus perspektiv, uppträda som ett slags sociologins Sartre som torgförde voluntaristiska föreställningar om detta kollektiva subjekts frihet och skapande förmåga och glömde den avgörande sociologiska frågan om vad som möjliggör detta "skapande".[290]

Förhållandet mellan Bourdieu och de bland hans motståndare, Boudon och andra, som åberopat sig på den metodologiska individualismen är värt en något längre kommentar. Med sin habitusteori försökte Bourdieu lösa upp den klassiska motsättningen mellan metodologisk individualism och sociologism, mellan weberianism och durkheimianism om man så vill. Boudon är en bekännande weberian och har förespråkat en alldeles bestämd tolkning av Webers metodologiska rekommendationer: sociologen bör bakom varje socialt fenomen söka dess orsak i individernas beteenden, och dessa beteenden bör betraktas som rationella[291]. Boudon dömde därmed ut vad han betraktade som den franska sociologins huvudfåra, från Comte över durkheimianerna till sextiotalets marxism och strukturalism[292], och har exempelvis i följande fiktiva

[289] A. Touraine, 1965.

[290] Bourdieu attackerade redan tidigt Touraines *sociologie de l'action*, se "Une sociologie...", 1966. Om parallellen mellan Touraine och Sartre, se *op. cit.*, p. 517; *Sociologie et philosophie...*, 1966, pp. 25f (eng. version "Sociology and Philosophy...", 1967, pp. 180f); *Esquisse...*, 1972, p. 250 not 33.

[291] Se t.ex. R. Boudon, 1986, p. 11.

[292] Se t.ex. en liten hyllningsartikel till Raymond Aron från 1984 där Boudon kontrasterade sina förebilder (Weber, Aron, Popper) mot den fördärvliga specifikt franska sociologiska traditionen: "Comte utövade ett avgörande inflytande över Durkheim och Durkheim över många av dagens franska sociologer. Comtes främsta budskap var att det enda som verkligen existerar är mängderna, totaliteterna - eller strukturerna som man säger i dag - och att individerna inte gör mycket mer än uttrycker de lagar som styr det Stora Varats vardande." (Boudon, 1984, p. 13)

dialog framställt Bourdieus habitusteori som ett ovanligt elakartat exempel på det sämsta inom fransk sociologi:

> "[...] vad tjänar kulturen, skolan, museerna, språket, religionen, idrotten? Jo, reproduktionen av den dominerande klassen. Genom vilken mekanism? Genom *habitus*. Habitus gör att man inom den dominerande klassen tycker om Beethoven, önskar söka in vid Tekniska Högskolan, talar ett tuktat språk, liksom att man inom den dominerade klassen tycker om tango och färglitografier, ledigt språk och manuella yrken. Var och en stannar på sin plats, således. Den sociala ordningen är säkrad.
> Fråga: Men vad är nu dessa habitus?
> Svar: De är 'ett slags program (i informationsteorins mening)'.
> Fråga: När man lyssnar till er, möter man snarare Pavlovs än Thomas' av Aquino skugga; men hur vet man att dessa habitus existerar?
> Svar: Det har jag ju sagt er: därigenom att man inom den dominerande klassen tycker om Beethoven, etc.
> Fråga: Ni går i cirkel. Kan man inte åtminstone anta att människor är medvetna om sina habitus.
> Svar: En naiv hypotes. Endast omedvetna habitus kan vara verksamma. Ser ni inte att aktören, eller snarare agenten, alltid föreställer sig falska skäl till sina egna handlingar, att han 'gör dygd av nödvändigheten'? Han tror sig vara fri men är slagen i bojor.
> Fråga: Era habitus är alltså lika väl dolda som opiets sömngivande kraft?
> Svar: 'Effekterna av habitus är aldrig mer dolda än då de framträder som effekter av strukturerna (...), ty de är produkter av agenter vilka är 'mänskliggjorda strukturer'.'
> Fråga: Jag tror jag förstår: Ju mindre synliga habitus är, desto bättre bevis för att de existerar. [---]"[293]

Detta slag av kritik har i olika versioner förföljt Bourdieu sedan han började lansera sitt sociologiska projekt.[294] Han har ständigt varit på jakt efter effekterna av sådana storheter (habitus, fält) som är "osynliga", som inte är direkt observerbara i människors beteenden eller medvetna föreställningar, utan måste konstrueras i det sociologiska arbetet, en ambition som både sociologer som är empiristiskt sinnade i största allmänhet och de i det senaste decenniets franska filosofi och samhällsvetenskap inflytelserika "neoindividualisterna"[295] med nödvändighet måste uppfatta som obskurantism. Jag tror dock att det vore lika missvisande att hävda att Bourdieu hänvisar till hjärnspöken som att kalla Boudon en perspektivlös positivist. Om man lägger Bourdieus och Boudons utbildningssociologiska studier bredvid varandra, är det uppenbart att den förre

[293] R. Boudon, *op. cit.*, p. 227.

[294] Jfr bland många andra exempel A. Prost, 1970; F. Bourricaud, 1975; Ph. Raynaud, 1980.

[295] Termen hämtad från F. Bourricaud, 1975, p. 598. Boudon och Bourricaud har varit vapenbröder i kampen för att etablera den metodologiska individualismen inom fransk sociologi.

letat efter komplexa förklaringar och den senare efter enkla förklaringar. Detta är en avgörande skillnad mellan Bourdieu och dem bland hans vedersakare som fostrats inom den amerikanska empirismen. När Bourdieu hänvisat till effekter av habitus eller fält är det inte för att förlägga sina förklaringar till en sfär bortom det empiriskt prövbara utan tvärtom för att öppna vägen till undersökningar av den sociala världens fulla komplexitet. De enskilda hypoteserna, tagna en och en, låter sig sällan prövas på formellt sätt. För att styrka eller falsifiera tänkbara förklaringar genomför Bourdieu i stället ständigt nya och allt bredare empiriska undersökningar, samlar in mer statistiskt och etnografiskt material och skriver en ännu tjockare bok. Boudon har gått motsatt väg. Han har strävat efter att uppställa modeller som både är så enkla som möjligt och förklarar så mycket som möjligt, modeller som så långt som möjligt förutsätter att de enskilda individernas medvetna rationella motiv orsakar deras handlande. Andra slag av modeller är överflödiga så länge de inte är absolut oundgängliga för att förklara tillgängliga data.[296] Det är så vi bör förstå Boudons motvilja mot exempelvis det redan i Bourdieus tidiga utbildningssociologiska studier centrala antagandet att individerna omedvetet, i form av habitus, interioriserar sina objektiva chanser inom utbildningssystemet. Boudons ståndpunkt är: krångla inte till saker och ting som låter sig förklaras med hjälp av enklare modeller, och undvik framför allt hypoteser om irrationella, omedvetna drivkrafter bakom människors beteenden! Bourdieu å sin sida har inget till övers för en metodologi som först uppställer modeller och sedan prövar deras överensstämmelse med tillgängliga data, och han undviker över huvud taget att dra slutsatser enbart grundade på statistiska registerdata - han kräver av sociologin att den kombinerar statistiska material med intervjuer, etnografiska observationer, historiska analyser etc.

Vi bör dessutom notera att Boudon och Bourdieu, de två mest framträdande kombattanterna inom de senaste decenniernas franska utbildningssociologi, när det kommer till kritan inte är fullt så imperialistiska i sina försvar av den metodologiska individualismen respektive habitusbegreppet som deras mer polemiska utfall kan ge intryck av.

När Boudon anklagats för att i sina metodologiska skrifter ha överbetonat de medvetna rationella motiven, har han preciserat sig. Han förnekar inte alls att "irrationalitet finns överallt i beteendet. [---] Min poäng var inte att vi skall betrakta *människan* som rationell eller irrationell, en fråga som saknar svar".

[296] I denna fråga, jfr t.ex. det offentliga grälet mellan Boudon och den Bourdieu närstående statistikern Alain Darbel i *Revue française de sociologie* 1975 med anledning av den förstnämndes något år tidigare utgivna bok *L'inégalité des chances*. Darbel (1975) hävdade att Boudons modeller innebär otillåtna förenklingar. Boudon (1975, p. 114) genmälde att enkla modeller faktiskt är att föredra.

Hans tes har i stället varit att sociologer lyckats åstadkomma de bästa förklaringarna när de följt regeln att förklara människors beteende med hänvisning till deras medvetna rationella motiv. Sociologen bör därför utgå från antagandet att människor har goda skäl och medvetna motiv för sina handlingar. Enbart i nödfall, då denna väg visar sig oframkomlig, bör andra (med Boudons språkbruk: "irrationella") modeller tillgripas.[297]

Bourdieus uppfattning är den motsatta: förklaringar som hänvisar till habitus är som regel de mest fruktbärande och det är rimligt att börja i den änden. Bourdieu har dock, om än inte särskilt ofta eller gärna, medgivit att det existerar andra grunder för människors handlande än habitus: "habitus är en produktionsprincip bland andra. Även om den utan tvivel är oftare verksam än någon annan [...] kan man inte utesluta att den vid vissa tillfällen - utan tvivel i samband med krissituationer, då habitus omedelbara anpassning till fältet satts ur spel - lämnar plats för andra principer, såsom den medvetna och rationella kalkylen."[298]

Vi sätter därmed punkt för detta försök att följa habitusbegreppets utveckling och dess förhållande till några vetenskapliga traditioner. Eftersom vi hållit oss till Bourdieus publicerade skrifter, har vi inte kunnat spåra begreppets genes längre tillbaka än till de tidigaste etnologiska arbetena. Texterna i sig räcker knappast till för att styrka den ovan framkastade hypotesen att Bourdieus projekt ursprungligen tog form inom ett "epistemologiskt rum" med två axlar, fenomenologin och marxismen. Att så var fallet är ändå en rimlig gissning, med tanke på vad vi vet om den intellektuella miljö i vilken han vistades innan han gav sig in i samhällsvetenskapen. Och allmänt uttryckt har Bourdieu, från sina tidiga studier och allt framgent, strävat efter att sammanföra studier av människors erfarenheter med studier av de objektiva betingelser under vilka samma människor lever. I snart sagt samtliga hans texter genom alla år finner vi en ambition att närma sig den sociala världen från två håll: å ena sidan analyser av vad människor har med i bagaget, deras föreställningsvärldar, deras habitus, å andra sidan analyser av de objektiva sociala omständigheter under vilka de lever. För det förstnämnda syftet utvecklade Bourdieu ett sociologiskt begrepp, habitus, som sprängde fenomenologins ramar. Även för det andra syftet, för analyser av de sociala omständigheterna, skapade Bourdieu ett eget begrepp, fält, som tillät mycket mer precisa analyser än jämförbara marxistiska begrepp om produktionsförhållanden och klasser.

[297] R. Boudon, 1990.
[298] P. Bourdieu, *Réponses...*, 1987, p. 3.

3. FÄLT

Ett socialt fält i Bourdieus mening existerar när en avgränsad grupp människor och institutioner strider om något som är gemensamt för dem. Tag det litterära fältet som exempel. Inom detta fält verkar författare, litteraturkritiker, redaktörer, litteraturvetare, förläggare, tidskriftsägare. Institutionerna kan vara kulturtidskrifter, dagstidningarnas, radions och tevens kulturredaktioner, förlag, universitetens litteraturvetenskapliga institutioner, akademier och sällskap, Kulturrådet, Författarförbundet. Det gemensamma som står på spel är definitionen på god litteratur och god litteraturkritik, rätten att skriva erkänd litteratur, auktoriteten att fälla omdömen om litterär kvalitet. Alla sociala sammanhang är inte sociala fält i Bourdieus mening. Ett socialt fält karaktäriseras av specialiserade agenter och institutioner, en specifik art av symboliskt kapital som ligger till grund för trosföreställningarna inom fältet, specifika investeringar (exempelvis investeringar i läsning), specifika insatser (ställningstaganden till stridsfrågor om litterär kvalitet) och specifika vinster (erkännande som författare eller litteraturkritiker). Den som skriver julklappsverser träder inte därmed in på det litterära fältet.

Vi kan således ge följande minidefinition: med socialt fält avses ett *system av relationer mellan positioner besatta av specialiserade agenter och institutioner som strider om något för dem gemensamt.*

3.1 Fältbegreppet som redskap

Bourdieu och hans medarbetare och lärjungar har sedan mitten av sjuttiotalet publicerat ett stort antal empiriska studier av sociala fält i Frankrike: av det ekonomiska maktfältet[299] (en studie av drygt tvåhundra ledare för de största franska företagen och bankerna), det religiösa maktfältet[300] (en totalundersökning av samtliga franska biskopar), de parisiska universitetsprofessorernas konkurrensfält[301] (dvs. Bourdieus eget fält), politikens

[299] "Le patronat", 1978; *La noblesse d'État*, 1989, särsk. fjärde delens första kapitel, pp. 373ff, samt appendixen pp. 487-510.
[300] "La sainte famille...", 1982.
[301] *Homo academicus*, 1984.

fält[302], juridikens[303], idrottens[304], filosofernas[305], författarnas[306], kulturtidskrifternas[307], modeskaparnas[308] och så vidare.

Vi kan inte hoppas på någon uttömmande lexikalisk definition av begreppet fält. Fältbegreppet är ett verktyg som får mening genom att användas i undersökningar. En undersökning av ett fält i Bourdieus mening innebär att konstruera det system av relationer som förbinder positionerna, att särskilja de dominerande och dominerade positionerna, att urskilja de tillgångar som är knutna till olika positioner, att kartlägga de typer av investeringar och insatser som avkrävs agenterna och de typer av strategier och banor som står dem till buds, att undersöka agenternas system av dispositioner, att fastställa det aktuella fältets relationer till andra fält, och så vidare. I likhet med så många andra bland Bourdieus begrepp är fältbegreppet ett "öppet" begrepp, närmast ett forskningsprogram.

Ett fält uppstår grovt sagt där människor strider om symboliska eller materiella tillgångar som är gemensamma för dem och bara för dem. Annorlunda uttryckt: vi har att göra med ett fält blott om en tillräcklig grad av autonomi föreligger. Noga taget kan vi ofta först efter en genomförd preliminär undersökning veta om den domän vi valt att studera är att betrakta som ett (relativt autonomt) fält eller ej. I Belgien, Schweiz och Canada existerar en franskspråkig litteratur. Betyder det att här finns litterära fält? Nej, svarar Bourdieu. Visserligen finns författare, förlag, tidskrifter, teatrar, men inga erkända konsekrationsinstanser. En författare kan vara tvingad att först vinna erkännande i Paris innan han räknas som stor på hemmaplan. De inhemska författarna har två strategier att välja på: att identifiera sig med den dominerande litteraturen, det vill säga underkasta sig lagarna för det litterära fältet i Frankrike, eller att förlita sig på en inhemsk marknad och åberopa den nationella identiteten (Bourdieu tillfogar att den förstnämnda strategin tar över i takt med att utsikterna krymper att den sistnämnda skall leda till framgång).[309]

[302] *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 36/37 och n° 38, 1981, n° 71/72 och n° 73, 1988.
[303] *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 64, 1986, n° 76/77 och n° 78 1989.
[304] *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 79 och n° 80, 1989.
[305] J.-L. Fabiani, 1988; L. Pinto, 1987.
[306] Se t.ex. A. Viala, 1985, en studie av de institutionella och sociala villkoren för uppkomsten av det allra första "litterära fältet" i början av 1600-talet, eller Christophe Charles (1977 och 1990) studie av hur ett nytt slag av litterärt eller intellektuellt fält (liksom själva kategorin "intellektuell" i modern mening) skapades i Frankrike vid sekelskiftet i samband med Dreyfus-affären.
[307] L. Pinto, 1984, A. Boschetti, 1985, och Niilo Kauppi, 1990, är tre monografier som behandlar tidskrifterna *Le nouvelle observateur*, *Les temps modernes* resp. *Tel Quel*.
[308] "Le couturier...", 1975.
[309] Se Bourdieus lilla text, "Existe-t-il une littérature belge?", 1985, som inte är någon

Ett (relativt autonomt) socialt fält utmärks bland annat av att de symboliska vinsterna utdelas från positioner inom fältet: om det existerar relativt autonoma vetenskapliga fält i Sverige innebär det att en viss forskningsinsats för att vinna erkännande måste auktoriseras av agenter och institutioner som tillhör fältet, det vill säga redan konsekrerade forskare, forskningsrådens ämnesföreträdare, de vetenskapliga tidskrifternas redaktioner etc. Politiker, byråkrater, företagsledare eller fackföreningsledare kan påverka tillförseln av resurser i vidaste mening (pengar, nya proselyter, diskussionsteman) men saknar makt att ingripa i fältets interna strider, det vill säga i striderna om monopolet över rätten att fälla auktoritativa omdömen om vetenskaplig förtjänst. Universitetsdisciplinerna erbjuder ett exempel på att relativ autonomi inte får förväxlas med "frihet" i största allmänhet. Den enskilde läraren eller forskaren kan få erfara att hans eller hennes "frihet" är lika beskuren inom en disciplin med stark autonomi, där ämnesföreträdarna fäller de viktiga avgörandena, som inom en disciplin med svag autonomi, öppen för inflytanden från utanförstående intressegrupper, politiker eller myndigheter. Att fältet är autonomt innebär att det äger sin egen specifika logik, inte att det skulle vara något frihetens rike.

Ett annat kännemärke för ett (relativt autonomt) fält är dess förmåga att "översätta" utifrån kommande diskurser, kategoriseringar och problem till fältets egna typer av diskurser, kategoriseringar och problem, såsom då fenomen som har med klasskonflikter att göra transponeras till estetiska problem när de importeras till ett litterärt fält, eller till frågor om undervisningsmetoder när de införes till ett pedagogiskt fält.[310]

Fotograferandet är ett exempel på en praktik som först nyligen började inordnas inom ett eget fält. När Bourdieu och hans medarbetare under sextiotalets första hälft undersökte olika gruppers användningar av fotografiet och fotograferandet[311] fanns ännu inget egentligt fält där specialister på

genomförd fältundersökning utan blott några reflexioner över den belgiska litteraturens villkor. I en fotnot (p. 6) antyds att de franskspråkiga litteratörerna i Schweiz och Canada lever under samma villkor.

[310] Denna tanke om att ett systems, exempelvis utbildningssystemets, relativa autonomi innebär förmåga att "översätta" utifrån kommande diskurser återfinns i Bourdieus författarskap redan innan fältbegreppet erhöll sin fulla betydelse, se t.ex. *La reproduction*, 1970, pp. 126f.

[311] *Un art moyen*, 1965. Även om Bourdieu här ännu inte börjat använda termen socialt fält (närmast fenomenologiska fältbegrepp spelade däremot en viss roll, se nedan), var själva tanken att fotograferandet är en praktik som till skillnad från de legitima konstarterna saknar allmänt erkända värdehierarkier etc vägledande för hans behandling av ämnet (se särsk. pp. 71f). Utan att för den skull överdriva rationaliteten i Bourdieus planering av sina tidiga kultursociologiska undersökningar (finansiella betingelser spelade in, nämligen stöd från Kodak respektive det franska kulturministeriet), kan vi konstatera att det parallella studiet av en icke konsekrerad konstart, fotograferandet, och en av de mest legitima kulturella praktikerna, att gå på konstmuseum, skulle visa sig fruktbärande.

fotograferande kunde kämpa om något gemensamt. Fortfarande saknades i stort sett utbildningsinstitutioner och specialtidskrifter, fotogallerier och museer, forskningsinstitutioner och auktoriserade värdehierarkier för att skilja vackra, konstnärliga eller på annat sätt värdefulla foton från fula eller amatörmässiga. Vi kan uttrycka saken så att fotograferandets praktiker saknade en egen logik. De löd antingen under andra fälts (såsom konstens eller journalistikens) kategoriseringar och värdelagar, eller också fyllde de helt andra funktioner i det dagliga livet: att befästa det kollektiva minnet, hålla ihop släkten och konsekrera de olika etapperna och stora begivenheterna i individens och gruppens liv, såsom bemärkelsedagar, barnens uppväxt, giftermål, släktbesök och familjesemestrar.

I dag, ett kvartssekel senare, existerar möjligen ett fotografifält. Ett fält definieras av att där finns människor som är disponerade på ett specifikt sätt (fotografer, fotografispecialister av olika slag), av de specifika investeringar som avkrävs nya inträdande (kunskaper om fotograferandet och förtrogenhet med legitim fotoestetik), av specifika insatser i spelet (ställningstaganden för och emot den ena eller andra fotografen eller estetiken), av specifika symboliska vinster (erkännande som fotograf, bildredaktör, fotogallerist eller forskare eller skribent med fotografi som specialitet), och framför allt av att det är något för alla deltagarna gemensamt som står på spel (här främst frågan om kriterier för fotografiers - och fotografers - värde).

Om någon i sin ensamhet odlar vissa intressen och hyllar vissa värden har därmed inget fält uppstått. Ett fält förutsätter specialister, institutioner och erkända värdehierarkier. Vi kan här anknyta till den inledande diskussionen av det symboliska kapitalet. I ett samhälle som det traditionella Kabylien var detta symboliska kapital jämförelsevis enhetligt: alla kabyliska bönder hyllade i stort sett samma värden; framför allt hederns värden. I moderna samhällen är det symboliska kapitalet ojämförligt mycket mer differentierat, vilket är förutsättningen för uppkomsten av ett otal relativt autonoma sociala fält.

3.1.1 Olika slag av fält

Sociala fält i Bourdieus mening kan överlappa varandra, och större fält kan likt kinesiska askar inrymma mindre delfält. Inom "maktens fält" <champ du pouvoir>, ett begrepp som Bourdieu särskilt i sitt senare författarskap ofta föredragit i stället för "den dominerande klassen", återfinns företagsledarnas konkurrensfält, den högre statliga administrationen och de kulturella produktionsfälten. Till de kulturella produktionsfälten hör bl.a. litteraturens, konstens, journalistikens, universitetets fält. Inom universitetsfältet finns

naturvetenskapliga och humanistisk-samhällsvetenskapliga delfält, vilka i sin tur härbärgerar ett antal discipliner, varav de mest autonoma utgör var sitt eget fält.

Därmed också sagt att en och samma individ, grupp eller institution kan tillhöra mer än ett fält. I Bourdieus undersökningar av maktens fält hamnade universitetslärarna vid den dominerade polen (vid den motsatta, dominerande polen återfanns företagsledarna). Inom den kulturella produktionens fält besatte samma universitetslärare dominerande positioner; här intogs de dominerade positionerna av författare, konstnärer och andra som tillhörde mindre institutionaliserade och mer kätterska sektorer. Inom det parisiska universitetsfältet konstaterade Bourdieu existensen av å ena sidan en pol där lärarna i jura och medicin samlades, å andra sidan en naturvetenskaplig pol, samt däremellan den region där den humanistiska fakultetens lärare hörde hemma, och varje särskild disciplin karaktäriserades av sina egna dominansförhållanden och hierarkier.[312]

Hittills har vi för enkelhets skull använt ordet "fält" i betydelsen socialt fält, där positionerna intages av människor och institutioner. Närmare bestämt har vi uppehållit oss vid olika "produktionsfält", för att använda Bourdieus term. Sådana kan antingen utgöra "fält för begränsad produktion", där producenterna vänder sig till andra producenter, såsom när hårt specialiserade forskare eller litteraturkritiker främst vänder sig till kolleger och konkurrenter, eller också fält med en större publik. De flesta av Bourdieus mer omfattande fältstudier har ägnats åt produktionsfält i den ena eller andra meningen.

En annan möjlighet är att konstruera "konsumentfält", system av relationer mellan positioner som intages av exempelvis läsare till skillnad från författare. Undersökningarna av smaker och livsstilar i "Anatomie du goût" och *La distinction* var studier av konsumentfält i denna mening.

Från Bourdieus skola har det även flutit studier som behandlar en mer avgränsad grupp som ett fält.[313]

[312] Se *Homo academicus*, 1984, *passim*. Bourdieus datamaterial gällde huvudsakligen perioden omedelbart innan 1968.

[313] Här finns det skäl att nämna Anna Boschettis studie av kretsen kring *Les temps modernes*. Det något oortodoxa bruket av fältbegreppet (som Bourdieu själv ogärna tillämpar på en så begränsad grupp) motiverar hon så här: "Fältbegreppet låter sig tillämpas på en så vidsträckt företeelse som det kulturella fältet i dess helhet, lika väl som på en liten grupp, såsom en tidskriftsredaktion. Varje system av sociala relationer som fungerar enligt en egen logik, en logik som man måste ta hänsyn till för att kunna förklara systemets utveckling, är ett fält." Boschetti gör här ett tillägg, som är synnerligen relevant för den som funderar på att använda fältbegreppet i studiet av exempelvis det svenska kulturlivet: "[...] begreppet kulturellt fält har inte alltid den nationella dimension som det antager i det franska samhället, där processen av förenhetligande och centralisering pågått ovanligt länge och nått en ovanligt hög grad av fullkomning. I andra kulturer borde man kanske avgränsa ett system av regionala fält hellre än ett enda fält." (A. Boschetti, 1985, p. 9)

Fältbegreppet kan dessutom brukas i undersökningar av annat än individers och gruppers strider. Ett fält i Bourdieus mening är allmänt sagt ett konstruerat system av relationer mellan positioner, och dessa positioner kan motsvaras av exempelvis institutioner. Bourdieus mest genomarbetade studie av ett sådant fält av institutioner är hans och Monique de Saint Martins konstruktion av fältet av franska högre lärosäten, ett arbete som fortgått vid Centre de sociologie européenne sedan första hälften av sextiotalet och som krävt en synnerligen omfattande insamling av primärdata om de studerande och lärarkårerna, om utbildningsinstitutionernas historia och allianser med andra fält (näringslivet, den statliga administrationen etc).[314]

En annan nyligen publicerad studie gällde ett fält för produktion av materiella tillgångar, nämligen villafastigheter.[315] Detta var ett nytt slag av studieobjekt för Bourdieu och hans medarbetare som tidigare främst uppehållit sig vid de symboliska tillgångarna.

Begreppet fält kan således användas för utforskande (eller snarare konstruktion) av skilda slag av objekt. Det har i Bourdieus sociologi tjänat som ett sökarljus, riktat mot system av relationer mellan positioner. Just dess relationella karaktär är utan tvekan begreppets viktigaste egenskap. En position - som kan vara en yrkesgrupps position i förhållande till andra yrkesgrupper, en forskares ställning i den akademiska världen, en läroanstalts placering i olika slag av hierarkier - definieras av sina relationer till andra positioner, eller rättare sagt av sin plats i hela systemet av relationer mellan positioner. Härav följer en viktig metodisk princip. Forskaren som undersöker ett fält måste försäkra sig om att samtliga relevanta positioner, det vill säga samtliga positioner som bidrager till att upprätta fältets struktur, finns representerade i materialet. I sina studier av fältet av franska elitutbildningar upptäckte Bourdieu och Monique de Saint Martin först efter hand att det var nödvändigt att inkludera juristutbildningarna. Att de till att börja med förbiså dessa hade förmodligen att göra med att juristutbildningen i Frankrike inte brukar räknas in bland *les grandes écoles*. Men studeranderekryteringen och lärarkårens sammansättning, lärarkårens relationer till maktens fält och utbildningens funktion att förse maktens fält med funktionärer - allt sådant talade för att juristutbildningarna måste vara med när fältet av franska elitutbildningar konstrueras. Ett annat exempel är att Bourdieu i sina studier av kulturella produktionsfält varit noga

[314] De första syntetiska resultaten, som ger en bild av hela systemet av relationer mellan franska elitutbildningsinstitutioner, publicerades 1987 i n° 69 och n° 70 av *Actes de la recherche en sciences sociales*. Samma material infördes i tredje delen av *La noblesse d'État*, 1989.

[315] Se *Éléments...*, 1988, samt ett antal artiklar i *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 81-82, 1990.

med att inte glömma grupper som gallerister och konsthandlare, förläggare och kulturtidskrifternas ägare, dvs. grupper som i den gängse offentliga statistiken snarare brukar sorteras in i gruppen egna företagare.[316] Annars är det i studier av konstens eller litteraturens värld vanligt att man begränsar synfältet till konstnärerna och författarna och deras verk, en inskränkning som skulle spoliera varje försök att konstruera kulturella produktionsfält i Bourdieus mening.

I samband med föreläsningsserien "Cours de sociologie générale" vid Collège de France 1982-86, som till stora delar ägnades åt utläggningar av fältbegreppet, upprepade Bourdieu ständigt sitt budskap om relationernas primat. Ett fält är "ett strukturerat socialt rum"[317], och termen "position" avser i Bourdieus språkbruk en ställning, en placering eller inplacering[318] i ett sådant rum. Begreppet fält är ett generellt redskap för konstruktionen av system av relationer mellan positioner, och tillåter undersökningar av varje område som karaktäriseras av dominansförhållanden och av en tillräcklig grad av autonomi, oavsett om positionerna besättes av individer, grupper, institutioner, vetenskapliga skolor, litterära eller konstnärliga verk eller något annat.

3.1.2 Sambanden mellan kapital, habitus och fält

Även i ett annat avseende är fält ett relationellt begrepp: Undersökningar av agenternas positioner inom ett socialt fält får sin fulla mening när de kombineras med undersökningar av samma agenters habitus. På tal om habitusbegreppet hade vi anledning att beröra ett centralt tema i så gott som alla Bourdieus och hans medarbetares studier, nämligen mötet mellan habitus och sociala omständigheter. I sina tidiga kultur- och utbildningssociologiska studier använde Bourdieu jämförelsevis grova redskap för att fånga in de sociala omständigheterna. Han laborerade med starkt aggregerade sociala kategorier. Även om terminologin var synnerligen brokig[319] var det som regel fråga om en tredelning i underklass, medelklass och överklass[320]. Under sjuttiotalet tillät

[316] Se t.ex. "La production...", 1977.
[317] Föreläsning, Collège de France, 15 mars 1984.
[318] Bourdieu hänvisade i föreläsningen vid Collège de France den 2 november 1982 till latinets *situs* som en synonym till termen "position".
[319] Jfr ovan, avsnitt 1.2.6.
[320] Den nämnda tredelningen har Bourdieu använt i sina studier av det franska samhället. I de algeriska studierna undergick den sociala kategoriseringen en tydlig utveckling. I sitt första arbete var han noga med att poängtera att det inom den algeriska ursprungsbefolkningen inte - inte ens i städerna - fanns några klassmotsättningar (*Sociologie de l'Algérie*, 1 uppl. 1958, pp. 64, 106) och att islam och den förkapitalistiska ekonomin uteslöt klassmedvetande (*op. cit.*, 1958, p. 113). Förmodligen var det mest en lapsus att han på ett ställe nämnde att

fältbegreppet Bourdieu att övergå till mer precisa analyser av de sociala omständigheterna. Bourdieu förfogade nu över ett redskap med vars hjälp han inom exempelvis den dominerande klassen kunde avgränsa och studera de områden där litteratörerna eller biskoparna eller företagsledarna är verksamma - men fortfarande höll han fast vid principen att närma sig dessa områden från två håll: å ena sidan studier av dessa agenters habitus, å andra sidan studier av de sociala omständigheterna, nu preciserade till att gälla systemet av relationer mellan positioner inom fältet i fråga.

Fältteorin innebar dessutom en precisering av kapitalbegreppet. I sina tidiga former - hederskänslan hos kabylerna, det kulturella kapital som den franska överklassen lämnade i arv till sina barn - täckte Bourdieus kapitalbegrepp grova kategorier. Han fäste i de tidiga studierna så att säga mest avseende vid

algerierna under vissa omständigheter kunde uppnå "ett klassmedvetande av ett särskilt slag", nämligen upproriskhet gentemot det dominerande europeiska samhället (*op. cit.*, 1958, p. 123). I nästa upplaga, 1961, var uttrycket "klassmedvetande" struket (*Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 122), och Bourdieu analyserade nu detta kolonialsamhälle i termer av ett kastsamhälle, bestående av två kaster, algerierna och de europeiska kolonisatörerna (*op. cit.*, 1961, p. 116; så även i "Guerre...", 1960, *passim*). Det algeriska samhällets kastanda förkväver klassmedvetenheten (*op. cit.*, 1961, p. 117) och revolutionen syftar till att befria landet från kastsystemet och inte till klasskamp ("Révolution...", 1961, pp. 29f). Och i polemik med de samtida marxister som entusiasmerats av det kinesiska föredömet eller inspirerats av Franz Fanon (som vid denna tid hyllades av den algeriska intelligentian) vägrade Bourdieu att betrakta bönderna som den revolutionära klassen i ett kolonialt samhälle ("De la guerre...", 1962, p. 8; *Travail...*, 1963, p. 312; *Le déracinement*, 1964, p. 170). I en uppsats om arbetslösa algerier använde han blott tillfälligtvis uttrycket "de mest missgynnade klasserna" <les classes les plus défavorisées> ("La hantise...", 1962, p. 316; i övrigt användes i denna uppsats termen "skikt" i st. f. "klass"). Det omfattande arbetet från 1963 om arbete och arbetare i Algeriet innehöll en ingående behandling av frågan om klasserna i det samtida algeriska samhället (*Travail...*, 1963, se särsk. pp. 382-398 och det statistiska materialet pp. 438-450), men Bourdieu var inte ute efter att uppställa någon politisk-ekonomisk klassteori i marxistisk mening; han var på jakt efter de olika befolkningsgruppernas olikartade levnadsvillkor och kanske framför allt den "objektiva framtid" (se t.ex. p. 382) som bredde ut sig framför varje social grupp och styrde individernas beteende och attityder (Bourdieus klassbegrepp bar - och skulle behålla - en fenomenologisk prägel). Han lanserade i *Travail...* (för en motivering, se pp. 385-387) en grov kategorisering i ungefär fem klasser: det understa proletariatet (arbetslösa, tillfällighetsarbetare), proletariatet (manuella arbetare med fastare anställning), halvproletariatet (hantverkare, småhandlare), småbourgeoisien (bl.a. administratörer, tjänstemän) samt den traditionella och den moderna bourgeoisien. Samma klassindelning infördes i ett nyskrivet parti i slutet av tredje upplagan 1971 av *Sociologie de l'Algérie* (pp. 123-125). I denna klassindelning saknas således de grupper som är kvar i det traditionella samhällets näringar, men i andra sammanhang noterade Bourdieu att en ny "välbärgad" klass <classe aisée> (*Le déracinement*, 1964, p. 21) eller "klass av privilegierade" (*op. cit.*, p. 70 not 1) uppstått på landsbygden i och med storjordbrukens framväxt. Till Bourdieus ökande benägenhet att använda klassbegreppet för att analysera den algeriska befolkningens sammansättning bidrog möjligen att omvälvningarna i landet skapade klassklyftor (till skillnad från motsättningar mellan kaster) som inte varit lika påtagliga när han anlände dit i mitten av femtiotalet.

fördelningsfrågan: det symboliska kapitalet var synnerligen ojämnt fördelat bland de kabyliska bönderna, men i Bourdieus tidigaste analyser rörde det sig ändå om i stort sett samma art av kapital. Detsamma gällde för de tidiga studierna av franska universitetsstudenters innehav av kulturellt kapital. I och med utvecklingen av fältbegreppet ruckade han i någon mån på sin monolitiska uppfattning av det symboliska kapitalet i ett traditionellt bondesamhälle[321], och framför allt kunde han lösa upp det franska kulturella kapitalet i en mängd specifika arter, konstnärligt, vetenskapligt, litterärt kapital etc; till varje (relativt autonomt) kulturellt produktionsfält hör en egen specifik art av kapital. Begreppet kapitalkonvertering kunde användas för att undersöka bl.a. människors strategier när de skaffar sig tillträde till olika fält (hur de konverterar utbildningskapital eller generellt kulturellt kapital till det specifika kapital som krävs inom ett visst fält, hur de använder det specifika kapital som ackumuleras inom ett visst fält för att bereda sig tillträde till andra fält, etc).

Begreppet fält var även till hjälp när Bourdieu försökte komma till rätta med det inom hans kapitalteori något problematiska begreppet ekonomiskt kapital, och över huvud taget frågan om förbindelserna mellan hans sociologi och "ekonomisk" teori i gängse snäv mening. Som nämnts hade han, allt sedan den första syntetiska framställningen av sin teori i början av sjuttiotalet, avvisat anklagelserna för att rätt och slätt ha övertagit den "ekonomiska" vetenskapens modeller. Ekonomernas teori är, hävdade han, inte annat än ett specialfall av den generella teori om praktikernas ekonomi som han själv försökte skapa.[322] När Bourdieu utvecklat sitt begrepp om sociala fält kunde han precisera sin ståndpunkt: "[...] den ekonomiska teorin var alls ingen modell som låg till grund [för min teori], utan måste utan tvekan uppfattas som ett specialfall av teorin om fält [...]."[323] Att även ekonomiska tillgångar och praktiker låter sig undersökas med sociologins verktyg demonstrerade han i "Le patronat" (1976) och *La noblesse d'État* (1989). Den ekonomiska maktens fält är visserligen ett dominerande fält i moderna kapitalistiska samhällen, men inte desto mindre ett fält bland andra.

321 Vi kan exempelvis notera att Bourdieu i sina sena diskussioner av den kabyliska muntliga poesin är noga med att fästa uppmärksamheten vid att här fanns en hierarkiserad kår av specialiserade utövare (se "Dialogue...", 1978, ett samtal med Mouloud Mammeri, auktoritet i ämnet och själv son till en kabylisk muntlig poet). I sina tidiga studier var Bourdieu benägen att acceptera dylikt material som uttryck för den folkliga kulturen rätt och slätt. Jfr de självkritiska raderna härom i *Le sens pratique*, där Bourdieu medgav att han tidigare fäst för liten vikt vid att talesätt, tänkespråk och gnomisk poesi i de skriftlösa samhällena kan fungera som maktinstrument och delvis måste uppfattas som resultat av strider mellan infödda uttolkare (*Le sens pratique*, 1980, pp. 34f).

322 *Esquisse...*, 1972, p. 235.

323 *Les concepts...*, 1985, p. 9; eng. övers. "The Genesis...", 1985, p. 20.

3.2 Begreppets framväxt, traditionerna

3.2.1 Introduktionen av termen

Bourdieu har således lagt in en egen innebörd i ordet "fält". *Champ* är annars ett vanligt ord i vardagsfranskan och används ofta med innebörder som verksamhetsfält, problemområde o.dyl. Ord för "fält" är som bekant en frekvent teknisk term inom en rad vetenskapliga traditioner, naturvetenskapliga, fenomenologiska[324], socialpsykologiska[325] och andra. Det användes flitigt av den franska generation (Bourdieus egen generation inklusive något äldre tänkare) som etiketterades strukturalister: Althusser skrev om "champ de problématique", Roland Barthes pläderade för fältbegreppet ("champ symbolique", "champ associatif") som ett mer flexibelt alternativ till begreppet kod[326], etc.

I sina tidiga etnologiska texter gjorde Bourdieu ett närmast fenomenologiskt bruk av ordet när han ibland använde uttryck som "fältet av mål" och "fältet av det närvarande"[327], eller "fältet av det möjliga"[328]. Vi finner även enstaka tillfälliga mer renodlat sociologiska användningar, exempelvis "äktenskapsutbytenas fält"[329], "det sociologiska fältet"[330] (varmed Bourdieu

324 I franska Husserlutgåvor har Husserls *Wahrnehmungsfeld* översatts med *Champ de la perception*, *thematisches Feld* med *champ thématique*, *exemplarisches Feld* med *champ d'exemples*, etc (jfr D. Cairns, 1973, pp. 133, 111 resp. 49).

325 Innan Bourdieus fältteori blev mer allmänt bekant tänkte en svensk socialpsykolog eller samhällsvetare som mötte termen fält nog i första hand på Kurt Lewins fältteori. Här finns onekligen åtskilligt som påminner om Bourdieus teori: den snarlika uppfattningen om hur matematiska och naturvetenskapliga tankemönster kan införas i samhällsvetenskapen, det konstruktivistiska draget och insisterandet på att konstruktionen skall innefatta såväl kvalitativa som kvantitativa data (jfr t.ex. Lewins uppsats "Constructs in Field Theory" från 1944, omtryckt i *Field Theory in Social Science*, 1952, pp. 30ff), eller den relationistiska ståndpunkten: "Strukturella egenskaper karaktäriseras av relationer mellan delar snarare än av delarna eller elementen själva."(*op. cit.*, 1952, p. 192). Det vore förhastat att av dessa överensstämmelser dra slutsatsen att Bourdieu skulle ha tagit intryck av Lewin; om vi vill resonera i termer av föregångare, förefaller det rimligare att anta att båda lärt mycket av Ernst Cassirer, i synnerhet av *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*.

326 Se några sidor (pp. 354-356) i slutet av uppsatsen "Analyse textuelle d'un conte d'Edgar Poe"[1973], *L'aventure sémiologique*, 1985.

327 "La hantise...", 1962, p. 327 <un champ de fins> <un champ du présent structuré et maîtrisé>.

328 "La société traditionnelle...", 1963, p. 26 <champ de possibles>; *Travail...*, 1963, pp. 310, 346, 347 <champ des possibles>.

329 *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 123 (att användningen av termen *champ* här var tillfällig illustreras av att den i andra upplagan 1961, p. 122, byttes ut mot *aire*); *Le déracinement*, 1964, p. 159 not 3.

330 "Guerre...", 1960, p. 25; "Révolution...", 1961, p. 32.

avsåg det rum inom vilket beteenden måste placeras för att bli begripliga), "de sociala relationernas fält"[331], eller, med ungefärligen samma betydelse "det sociala fältet"[332], och även formuleringar som i någon liten mån pekar fram mot den senare användningen av fältbegreppet[333]. Även i de tidiga utbildningssociologiska[334] och kultursociologiska[335] texterna förekommer närmast fenomenologiska användningar av termen fält.

Viktigare än dessa trots allt relativt fåtaliga användningarna av termen "fält" är att Bourdieu redan i sina tidiga etnologiska studier laborerade med ett slags parallell analys av å ena sidan de objektiva möjligheter som låter sig utläsas ur exempelvis statistiska material (om dessa möjligheter eller sannolikheter kunde han ibland använda uttryck som "fältet av reell framtid, det vill säga reellt tillgänglig framtid"[336], "fältet av objektiva förväntningar"[337], "fältet av objektiva möjligheter"[338], "fältet av objektiva potentialiteter"[339]) och å andra sidan det ovan nämnda subjektiva fält av möjligheter som hör hemma i individernas föreställningsvärldar.[340]

[331] *Le déracinement*, 1964, p. 143.
[332] *Le déracinement*, 1964, p. 132. Möjligen var det termen "socialt fält" som dolde sig bakom den engelska översättningen *social sphere* i "The Sentiment...", 1965, p. 228. Åtminstone användes termen *champ social* i motsvarande passage i den första publicerade franska versionen av samma text, och sammanhanget pekade onekligen i någon liten mån fram mot Bourdieus fältteori: hederns etos är inte fix och universell, de kabyliska bönderna tillämpar hederns bud på olika sätt beroende på situationen. "Samma kod påbjuder motsatt uppförande inom olika sociala fält: å ena sidan finns regler som styr relationer mellan släktingar [...], å andra sidan regler som är giltiga i relationer mellan främlingar." (*Esquisse...*, 1972, p. 42)
[333] Jfr i en av Bourdieus första texter ett metodiskt resonemang om hur den ekonomiska, sociala och psykologiska upplösningen av det traditionella algeriska samhället bäst kan undersökas. Dessa fenomen "bör, tycks det, begripas som resultatet av en interaktion mellan 'yttre krafter' (den västerländska civilisationens inbrytning) och 'interna krafter' (den inhemska civilisationens egna strukturer). Denna interaktion försiggår inom ett fält vars egenart man måste beakta för att inte riskera att samtidigt förlora själva väsendet hos de undersökta fenomenen ur sikte. I själva verket är akulturation och dekulturation inte rätt och slätt en resultant av kontakten mellan civilisationerna, ty kontakten produceras i en särskild situation, den koloniala" ("Le choc...", 1959, p. 54).
[334] "Fältet av vardagliga perceptioner" eller "av vardagsuppfattningar" <le champ des perceptions quotidiennes>, *Les héritiers*, 1964, p. 14.
[335] I studien av fotografier och fotografer nämndes att de sociala användningarna av fotografiet innebär "ett urval inom fältet av möjliga användningar av fotografiet" (*Un art moyen*, 1965, p. 112). Vidare laborerade Bourdieu bl.a. med ett begrepp om "fältet för det fotograferbara" <le champ du photographiable> (*op. cit.*, pp. 57, 62, 351) och synonymen "området för det fotograferbara" <l'aire du photographiable> (*op. cit.*, pp. 59, 85).
[336] *Travail...*, 1963, p. 347 <champ de l'avenir réel>.
[337] "La société traditionnelle...", 1963, p. 25 <champ d'attentes objectives>.
[338] *Travail...*, 1963, p. 310 <champ des possibilités objectives>.
[339] *Travail...*, 1963, p. 383 <champ des potentialités objectives>.
[340] Det bör tillfogas, att Bourdieu inte förutsatte någon mekanisk överensstämmelse mellan dessa två slag av "fält". Ett genomgående argument i t.ex. *Travail...*, 1963, var att det lägsta

Det dröjde dock till år 1966 innan Bourdieu mer konsekvent började använda termen "fält" (då närmare bestämt sammansättningen "intellektuellt fält") i den betydelse av socialt fält som sedan skulle utvecklas och bli ett så centralt inslag i hans sociologi.[341]

3.2.2 Inspirationen från Weber

I synnerhet från och med mitten av femtiotalet, då Aron installerat sig vid Sorbonne, hade weberianismen i Frankrike kommit att förknippas med dennes namn.[342] Därför väckte det möjligen förvåning att Bourdieu, bekant som vänsterman och som en av Arons motståndare[343], 1966 i några tidiga kommentarer till klassbegreppet[344] och i det första utkastet till fältteorin[345] åberopade sig på Max Weber.

Beträffande klassbegreppet förespråkade Bourdieu 1966, i implicit polemik med marxisternas ensidiga och abstrakta politisk-ekonomiska definitioner, en utvidgning som inkluderade de fenomen som Weber behandlat under rubriker som statusgrupp och livsstil. Framför allt har dock Bourdieu, tvärs igenom hela författarskapet, anslutit till en webersk tradition genom att fästa avgörande vikt vid legitimitetsproblemet, det vill säga Webers centrala fråga om varför människor utan fysiskt tvång underkastar sig olika former av herravälde. Ur Bourdieus perspektiv är klasskampen och över huvud taget sociala strider primärt en kamp om legitimitet. Inom varje fält gäller striderna sådant som legitimation att delta i spelet eller att intaga en dominerande position inom fältet, att kontrollera de institutioner (av Bourdieu gärna benämnda

proletariatet odlade verklighetsfrämmande föreställningar om sina chanser (sina inkomstmöjligheter, sina möjligheter att ge barnen en god utbildning etc). Högre upp i den sociala hierarkin rådde en bättre överensstämmelse mellan fältet av objektiva faktiska chanser och fältet av subjektiva föreställningar om dessa chanser. (Se särsk. pp. 338ff)
[341] Se *Sociologie...*, 1966, och i synnerhet "Champ intellectuel...", 1966.
[342] Jfr ovan, kapitel I, avsnitt 2.4.4.
[343] *Un art moyen*, 1965, hade varit tillägnad Aron, men i Bourdieus och Passerons uppsats *Sociologie et philosophie...* (p. 42; eng. version "Sociology and Philosophy...", 1967, p. 194) från året därpå förekom en vidräkning om inte med Aron själv så med den offentliga bilden av Aron, en bild som enligt Bourdieu tjänade till att demobilisera de kritiska intellektuella. Om vi får tro Arons memoarer hade brytningen mellan honom och hans forne assistent Bourdieu blivit definitiv i samband med 1968 års studentrevolt (Aron, *Mémories*, pp. 349f, 474, 478).
[344] "Condition de classe...", 1966. För övrigt hade Bourdieu, som framgått, redan i sina etnologiska studier ofta åberopat sig på Weber.
[345] "Champ intellectuel...", 1966. Fem år senare publicerade Bourdieu två artiklar där han mer grundligt redde ut sambandet mellan Webers religionssociologi och sin egen fältteori ("Une interprétation...", 1971, och "Genèse et structure...", 1971).

konsekreringsinstanser) som utdelar sådan legitimation, etc.

För utvecklingen av fältbegreppet fungerade Webers religionssociologi som en av Bourdieus inspirationskällor[346], i synnerhet kapitlet om "Typen religiöser Vergemeinschaftung" i *Wirtschaft und Gesellschaft*[347]. Bourdieu gav under sin tid som lärare vid universitetet i Lille (första hälften av sextiotalet) återkommande föreläsningar om denna text, och inledde samtidigt vid École normale supérieure, rue d'Ulm sitt mångåriga seminarium om artonhundratalets konst och litteratur; fältbegreppet tycks ha tagit fastare form när Bourdieu upptäckte möjligheten att transponera Webers katalog över religiösa agenter - präst, profet, magiker - till ett annat område, konstens och litteraturens.

I den första skissen om fältbegreppet, publicerad i *Les temps modernes* 1966, berörde Bourdieu mycket kort relationerna mellan Webers religiösa typer präst, profet, magiker[348], och ställde beträffande sitt eget undersökningsobjekt, det intellektuella fältet, motsvarande frågor om hur förläggaren förhåller sig till författaren, förläggaren till kritikern, författaren till kritikern, författarna till varandra[349]. I övrigt spelade Webers religionssociologi ingen framträdande roll i uppsatsen, som nog framför allt bör betraktas som ett första utbrytningsförsök ur strukturalismen (den publicerades i ett temanummer rubricerat "Strukturalismens problem"). Han använde här begreppet fält i flera olika sammanhang, "det kulturella fältet"[350] (systemet av relationer mellan teman och problem som produceras och cirkulerar inom kulturlivet), "de kulturella verkens fält"[351], men framför allt lanserade han begreppet "det intellektuella fältet" (närmast motsvarande vad han senare skulle benämna kulturellt produktionsfält), dvs. ett system av relationer mellan författare, konstnärer, kritiker, förläggare, konsthandlare, kulturjournalister etc[352]. Hans tes, som bröt med en dominerande tendens inom strukturalismen, var att det inte räcker med att relatera exempelvis ett enskilt konstnärligt verk till hela systemet av relationer mellan konstnärliga verk. Först ett studium av det intellektuella fältet, dess historiska framväxt och interaktionen mellan agenterna gör det begripligt varför en viss konstnär eller författare gör vad han gör - ty han gör alltid det han gör i relation till vad de andra gör. Här kunde Bourdieu luta sig mot Weber: Weber hade exempelvis

[346] Bourdieu har i flera sammanhang själv uppgivit att Webers religionssociologi var en faktisk inspirationskälla när han upptäckte möjligheten att analysera den intellektuella världen som fält, jfr t.ex. *Structuralisme...*, 1968, p. 23 (eng. version "Structuralism...", 1968, p. 697).
[347] M. Weber, 1972 [1922], pp. 245-381.
[348] "Champ intellectuel...", 1966, pp. 893-895.
[349] *Op. cit.*, p. 885.
[350] *Op. cit.*, p. 865.
[351] *Op. cit.*, p. 891.
[352] Jfr *Op. cit.*, p. 880.

konstaterat att motsättningen mellan prästen och profeten, utrustade med institutionell respektive personlig auktoritet, är grundläggande i det religiösa livet, och på liknande vis utgör enligt Bourdieu motsättningen mellan lärarna å ena sidan och författare, konstnärer och andra "skapande" intellektuella å den andra, det vill säga mellan reproduktörer och producenter, den fundamentala motsättningen inom det intellektuella fältet.

I detta första utkast hade Bourdieu egentligen ännu inte utformat sitt fältbegrepp. Här resonerade han, på ett sätt som låg interaktionismen nära, om relationer mellan agenter (till skillnad från sitt senare intresse för relationer mellan de *positioner* som agenterna intager). När han fem år senare återvände till ämnet, antydde han att detta "interaktionistiska" tillvägagångssätt var ett första steg i brytningen med Webers modell. I stället för att på weberskt manér tillskriva "typerna" präst, profet och magiker vissa egenskaper, bör man fråga efter hur de förhåller sig till varandra: hur förhåller sig prästerna till profeterna, magikerna och lekmännen, hur förhåller sig magikerna till prästerna, profeterna och lekmännen, etc?[353]

Denna första, "interaktionistiska" omtolkning av Webers schema följdes av en "relationistisk" brytning, där Bourdieu utforskade möjligheten att konstruera ett system av objektiva relationer mellan de positioner som intages av agenterna.[354] Detta steg representeras framför allt av två uppsatser om det religiösa fältet, båda publicerade 1971. Den ena uppsatsen, "Une interprétation..., redovisade Bourdieus nyss nämnda omtolkning av Webers religionssociologi. Den andra, "Genèse...", var en bredare tesartad diskussion av principerna för undersökningar av det religiösa fältets genes och struktur; Bourdieu vred och vände på arvet från den klassiska religionssociologin - Weber, durkheimianerna, marxismen - och gav förslag till hur man kunde gå vidare.

Kort sagt skisserade Bourdieu i dessa två texter möjligheten att konstruera ett religiöst fält, ett system av relationer mellan positioner, som så att säga ligger utbrett innan den enskilde agenten träder in på det: att en prästman förhåller sig på ett bestämt sätt till andra prästmän eller till "profeterna" och "magikerna" kan inte ges en tillfredsställande sociologisk förklaring om man håller sig på interaktionens nivå. Det religiösa fältets interna struktur (dominerande och dominerade positioner, auktoritetshierarkier etc), dess placering i förhållande till "maktens fält" (ungefär vad som i marxistisk tradition kallas den härskande klassen) och förbindelserna med olika kategorier av lekmän som emottager det

[353] Jfr "Une interprétation...", 1971, p. 5; "Genèse...", 1971, p. 319 not 45.
[354] Jfr Bourdieus egen efterhandsbeskrivning av denna utveckling av fältteorin, *Les concepts...*, 1985, pp. 6f (eng. version "The Genesis...", 1985, pp. 17f). Jfr även den samtida texten *Structuralisme...*, 1968, pp. 24f not 1 (eng. version "Structuralisme...", p. 698 not 17) samt framför allt de två nämnda texterna från 1971.

religiösa budskapet - allt sådant konstituerar ett slags historiskt föränderligt osynligt rum inom vilket agenterna har att verka och som styr och begränsar deras interaktion med varandra och avgör vilka strategier som är tillgängliga för dem. För att komma åt det religiösa fältets egenart utnyttjade Bourdieu sitt kapitalbegrepp. Individerna (prästmän etc) och institutioner (kyrkor, samfund etc) är utrustade med "religiöst kapital". Detta religiösa kapital bör vi uppfatta som en underart till Bourdieus allmänna begrepp symboliskt kapital, det är fråga om anseende, erkännande, auktorisation att predika och undervisa etc. Inom det religiösa fältet gäller striden sådant som monopolet över den legitima rätten att utöva religiös makt över lekmännen och att utdela nådegåvorna, och den grundläggande motsättning som organiserar fältet är den som ställer kyrkan och dess prästerskap mot sekterna och profeterna. I dessa strider använder individerna eller institutionerna sina (högst ojämnt fördelade) innehav av religiöst kapital, och dessa kapitalinnehav är i sin tur avhängiga av de positioner de intager inom det religiösa fältet.[355]

Bakom relationerna mellan enskilda religiösa agenter spårade Bourdieu således ett socialt fält, ett mer fundamentalt system av "objektiva relationer" (varmed vi bör förstå relationer mellan positioner som föreligger så att säga oberoende av om det är den ene eller andre prästmannen eller det ena eller andra samfundet som intager en viss position). Som en väg för att kartlägga detta fält föreslog han studier av hur en specifik art av tillgångar, den religiösa auktoriteten eller det religiösa kapitalet, fördelades.

Däremot gjorde han i detta sammanhang föga bruk av sitt habitusbegrepp, vilket innebar att analyserna fortfarande bar en viss strukturalistisk prägel. Inte så att resonemang om habitus saknades, men de gällde inte så mycket de egentliga religiösa agenterna som lekmännen[356]. Den princip som skulle komma att vägleda Bourdieus empiriska undersökningar av sociala fält, nämligen inriktningen mot såväl agenternas habitus som fältets system av positioner, fanns inte explicit formulerad. Däremot pekade hela ansatsen, med dess tonvikt vid specialiserade agenters "religiösa arbete", fram mot kopplingen mellan begreppen habitus och fält: för studiet av ett fält är utforskandet av *modus operandi*, i detta fall hur religiösa föreställningar och praktiker produceras och befästs, överordnat utforskandet av *opus operatum*, de så att säga färdiga religiösa föreställningarna och praktikerna.

[355] Om det religiösa kapitalet, se särsk. det tredje avsnittet, pp. 318ff, av "Genèse...", 1971.
[356] Bourdieu resonerade i generella termer om hur mottagandet av religiösa budskap påverkas av och påverkar olika sociala gruppers habitus, etos, "system av dispositioner", "scheman för tänkande och handlande", "scheman för perception och tänkande" etc (Se t.ex. "Genèse...", 1971, pp. 305, 310, 314), nämnde att de religiösa agenterna stred om rätten att inprägla en religiös habitus i lekmännen ("Une interprétation...", 1971, p. 11; "Genèse...", 1971, pp. 318f, 320), och noterade på tal om det profetiska budskapet - det vill säga ett religiöst budskap som är avsett att direkt, utan kyrkans auktorisation och förmedling, meddelas till lekmännen - betydelsen av att profetens egen och mottagarnas habitus är i samklang med varandra ("Une interprétation...", 1971, pp. 16f).

3.2.3 En fingerövning

De flesta av Bourdieus första arbeten som berörde fältbegreppet, publicerade under senare hälften av sextiotalet och början av sjuttiotalet, var "teoretiska" såtillvida att de inte var några systematiska redovisningar av egna empiriska studier.[357]

Ett intressant undantag - om vi tillåter oss att betrakta en studie av ett litterärt verk som empirisk - trycktes i det allra första numret, från hösten 1971, av en ny tidskrift, *Scolies*, redigerad vid École normale supérieure, rue d'Ulm. Denna fingerövning bestod av en läsning av Flauberts roman *L'éducation sentimentale*. Med utgångspunkt från ett halvdussin av romanfigurerna, deras tillgångar (pengar, kultur, utbildning, adelstitlar, skönhet etc), deras positioner och deras sociala och geografiska banor, rekonstruerade Bourdieu ett mikrokosmos som uttryckte 1830- och 1840-talens intellektuella fält i Paris. Romanfigurernas öden blir begripliga när de placeras på denna karta. I Bourdieus läsning av *L'éducation sentimentale* demonstreras i mikroskopisk skala[358] för första gången den metod som han senare skulle använda i många undersökningar av intellektuella fält:

Viktigast är kartläggningen av de objektiva relationerna mellan de positioner som intages av individer, grupper eller institutioner vilka konkurrerar om den intellektuella legitimiteten. Ett intellektuellt fälts struktur definieras av detta system av relationer. I *L'éducation sentimentale* framträder sålunda ett intellektuellt fält strukturerat av relationerna mellan de tre polerna "l'art pour l'art", "den sociala konsten" och "den borgerliga konsten".

Vidare fastställde Bourdieu individernas och gruppernas symboliska och

[357] Vi sidan av de redan nämnda texterna om det intellektuella fältet och det religiösa fältet bör nämnas Bourdieus och Passerons försök att behandla sitt eget verksamhetsområde (fransk filosofi och samhällsvetenskap) som ett intellektuellt fält (*Sociologie et philosophie...*, 1966), en text om det vidsträckta fält där symboliska tillgångar produceras och cirkulerar ("Le marché...", 1971), samt ytterligare några texter som i första hand var tillämpningar av habitusteorin men även berörde konstens och litteraturens fält ("Éléments...",1968; "Disposition esthétique...", 1971). En artikel med uttalat empiriska ambitioner var dock en studie av universitetslärarnas konkurrensfält, "La défense...", 1971.
[358] Bourdieu redovisade sin läsning av *L'éducation sentimentale* i "Champ du pouvoir...", 1971, och "L'invention...", 1975. När han 1988 återvände till ämnet i "Flaubert's Point of View" vidgade han perspektivet från romanens universum till en mer ingående analys av det samtida intellektuella fältet.

ekonomiska tillgångar och försökte få grepp om deras olikartade habitus. Romanens huvudperson Frédéric Moreau utmärkes (liksom författaren, Flaubert) av en obeslutsam hållning till den sociala världen och till sin egen framtid: - Är det min kallelse att bli konstnär, författare, kompositör eller kanske bankman? Denna vacklande habitus leder Bourdieu tillbaka till sakförhållandet att det ekonomiska och kulturella kapitalet väger ungefär lika tungt i Frédérics (och Flauberts) arv.

Slutligen måste enligt Bourdieu en studie av ett intellektuellt fält inkludera analyser av dess placering i förhållande till maktens fält och den dominerande klassen.

I grunden var detta samma recept som sedan tillämpades i den långa rad studier av sociala fält som från och med mitten av sjuttiotalet flutit från Bourdieus Centre de sociologie européenne.

3.2.4 Marxismen och begreppet om den relativa autonomin

Vi skall nu antyda hur Bourdieus fältteori förhåller sig till ytterligare några samhällsvetenskapliga traditioner. Inspirationen från Weber är redan nämnd. Det var, som framgår av de tidigaste uppsatserna om fältbegreppet och som Bourdieu senare betonat[359], inte fråga om ett direkt lån utan snarare en tolkning eller omtolkning av Webers religionssociologi.

En annan återkommande och kanske bara alltför lättplacerad referens när Bourdieu utvecklade sitt fältbegrepp var marxismens begrepp "relativ autonomi". Också detta var - ungefär samtidigt med att det blev ett centralt inslag i althusserianernas teori - ett återkommande tema vid Bourdieus konstsociologiska seminarium vid École normale supérieure, och hans första uppsats om fältbegreppet utgick från frågan om den historiska uppkomsten av den relativa autonomi som tillåter att den konstnärliga produktionen analyseras som ett fält[360]. Bourdieu kom dock att göra ett eget bruk därav. Den samtida marxistiska diskussionen gällde frågan om hur överbyggnaden på en och samma gång kan vara beroende av ("i sista instans" bestämd av) och i viss grad självständig i förhållande till den ekonomiska nivån. Problemet med överbyggnadens relativa autonomi är klassiskt; när Althusser upphöjde det till högsta dignitet hänvisade han i synnerhet till Engels' brev till Joseph Bloch 1890, med de berömda formuleringarna om hur basen "in letzter Instanz" bestämmer överbyggnaden.[361] Althusserianerna höll fast vid den klassiska bas-

[359] *Les concepts...*, 1985, p. 6 not 3; eng. övers. "The Genesis...", 1985, p. 18 not 10.
[360] "Champ intellectuel...", 1966, pp. 866-873.
[361] I den synnerligen inflytelserika artikeln om "Motsättning och överbestämning" i *La Pensée*

överbyggnadsmodellen, om än elaborerad till en åtskillnad mellan å ena sidan en ekonomisk nivå och å andra sidan de juridisk-politiska och ideologiska nivåerna med sina "apparater"[362]. I Bourdieus utvecklade sociologi finns inget utrymme för det slaget av förklaringar[363]. Ekonomin utgör för Bourdieu ingen "bas" i klassisk marxistisk mening, och hänvisningen till "bestämningar i sista instans" har han uppfattat som ett retoriskt knep för att slippa den empiriska mödan med att reda ut vari ekonomins eventuella bestämmande inflytande egentligen består. Det ekonomiska maktfältet, dess historiska utveckling, dess agenter (företagsledarna, ekonomerna etc) och institutioner, de strider som där äger rum och förbindelserna med andra fält - allt sådant måste enligt Bourdieus uppfattning studeras empiriskt, så som varje fält måste studeras innan det är lönt att börja spekulera om dess natur.

Däremot fanns mycket annat som förenade Bourdieus projekt med althusserianernas, vilket inte är så förvånande. Althusser och Bourdieu återknöt var på sitt sätt, den ene inom ramen för filosofin och den andre i empirisk sociologi, till den historiska epistemologins tradition. Mest rättvisande är kanske även i detta fall att säga att de hade gemensamma fiender. Althussers projekt innebar ett generalangrepp på alla försök att återföra samhällsutvecklingen till en enda fundamental motsättning eller yttersta princip eller ett centralt subjekt (den självförverkligande anden hos Hegel, den mänskliga naturen hos den unge Marx, produktivkrafternas utveckling hos Komintern-marxismen, proletariatet hos Lukàcs, den individuelle aktören i borgerlig sociologi, etc). Denna, om man så vill, strukturalistiska ambition delade Bourdieu med Althusser. De -ismer som utgjorde måltavlor för Althussers attacker, såsom Feuerbachs, den unge

1962 byggde Althusser sina resonemang om överbyggnadens relativa autonomi på Engels' brev till Bloch av den 21 september 1890. När artikeln 1965 infördes i *Pour Marx*, tillfogades (pp. 117-128) ytterligare en lång utläggning över samma brev.
[362] Enligt althusserianerna kunde en samhällsformation, det vill säga ett bestämt samhälle under en bestämd epok, vara sammansatt av flera varandra överlappande produktionssätt, och de olika nivåerna (ekonomisk, politisk-juridisk, ideologisk och eventuellt en teoretisk) präglades av "relativ autonomi" och kunde befinna sig i otakt med varandra. Samtidigt existerade en "överbestämning" som fogade ihop denna sammansatta helhet, och som bl.a. innebar att den ekonomiska nivån "bestämmer i sista instans", närmare bestämt genom att så att säga tilldela antingen sig själv eller politiken eller ideologin huvudrollen. I det feodala produktionssättet tilldelar ekonomin den ideologiska nivån (religionen) den dominerande rollen, i en av det kapitalistiska produktionssättet dominerad samhällsformation brukar ekonomin tilldela sig själv den dominerande rollen. (Althussers egen framställning är mer komplex än så, men den här skisserade tolkningen vann utbredning, i synnerhet tack vare den pedagogiska inledningen till Poulantzas' *Pouvoir politique et classes sociales*, 1968.)
[363] Bourdieus avgränsning från althusserianerna skedde gradvis. Vi kan notera att termen *appareil économique* i en artikel från 1976 ("Les modes de domination", p. 24) ersatts med termen *champ économique* när samma i övrigt oförändrade passage infogades i *Le sens pratique*, 1980 (p. 214).

Marx' (före 1845) eller existentialisternas "humanism", Lukàcs' "historicism", den borgerliga sociologins "empirism" och "sensualism", och så vidare har - ibland under andra namn - varit föremål även för Bourdieus förkastelsedomar. Och Althussers plädering för ett vetenskapligt arbete, där råmaterial (med Althussers terminologi "Generalitet I", varmed inte avses givna "fakta" utan redan befintliga föreställningar) genom att bearbetas med vetenskapens verktyg ("Generalitet II") transformeras till vetenskaplig kunskap ("Generalitet III")[364], är inte annat än en version av det vetenskapsfilosofiska program som även Bourdieu övertagit från den historiska epistemologin och som vi skall behandla i de följande kapitlen.

Om vi begränsar oss till Bourdieus fältteori, så finns även här vissa paralleller med althusserianernas projekt. Med hjälp av begrepp som "strukturell kausalitet", "metonymisk kausalitet" och det från psykoanalysen lånade "överbestämning"[365] försökte althusserianerna komma åt de mekanismer som gör att strukturer kan vara i högsta grad verksamma, nämligen i sina effekter, utan att det alls är fråga om direkta kausala bestämningar eller enkla analogier eller korrelationer. Samma tanke återfinns i Bourdieus analyser av sociala fält, där han ständigt hänvisar till verkningar vilkas upphov inte låter sig lokaliseras till någon bestämd aktör eller institution utan måste tillskrivas fältet självt.[366] I och för sig är tanken om att strukturerna existerar i sina effekter långt ifrån unik. Bekanta varianter av denna tanke återfinns hos den amerikanska pragmatismen och inom andra traditioner. Bland fysiker som studerar effekter av olika slag av fält torde tanken vara allmängods, och inspirationen från naturvetenskapens vetenskapsteori betydde otvivelaktigt mycket för somliga av de franska strömningar som under sextiotalet buntades samman under rubriken "strukturalism". Hos både Althusser och Bourdieu finner vi samma grundläggande tanke om att den sociala världen är strukturerad redan innan vi träder in i den; den förre tillskrev den marxistiska filosofin upptäckten av detta "alltid på förhand givna" <le toujours-déjà-donné d'une unité complexe structurée>[367], den senare höll sig inom sociologin och utvecklade ett nytt begrepp, fält, som tillät detaljerade empiriska studier av denna strukturering av bestämda avgränsade områden.

Ja, även althusserianernas välkända begrepp om juridisk-politiska och

[364] Jfr L. Althusser, *Pour Marx*, 1967 [1965], pp. 187ff.
[365] Jfr t.ex. *Pour Marx*, 1967 [1965], pp. 100ff, 212ff samt *Lire le Capital*, II, 1968 [1965], p. 64.
[366] Ett exempel: i polemik mot det slags studier av makten i näringslivet som fokuserar intresset mot "beslutsfattarna" påtalade Bourdieu att företag "fungerar som fält, såtillvida att platsen för beslutet är överallt och ingenstans" ("Réponses...", 1984, p. 31).
[367] L. Althusser, *Pour Marx*, 1967 [1965], p. 204.

ideologiska "apparater"[368] uppvisar, ett litet stycke på väg, likheter med Bourdieus fältbegrepp. Åtminstone framstår likheterna tydligt om vi kontrasterar båda begreppen mot traditionella marxistiska ståndpunkter. När Althusser började tala om ett antal olika "statsapparater" - dels den repressiva statsapparaten, innefattande bl.a. regeringen, administrationen, armén, polisen, domstolarna och fängelserna, dels en hel rad "ideologiska statsapparater", såsom kyrkan, skolan, familjen, juridiken, politiken, fackföreningsrörelsen, massmedierna, litteraturen, konsten, idrotten[369] - och när Bourdieu inledde sina undersökningar av ett brett spektrum av kulturella, politiska och andra fält, fungerade dessa utspel bl.a. som korrektiv till ett helt konglomerat av traditionella marxistiska föreställningar. Marxister hade haft för vana att, i singularis, tala om den borgerliga statsapparaten och den borgerliga ideologin. Althusserianerna och Bourdieu öppnade vägen till analyser av många statsapparater eller fält, med skilda funktioner och utrustade med en relativ autonomi, och där det som kallas ideologi existerar inte blott som en föreställningsvärld, mer eller mindre direkt avspeglande en ekonomisk och social värld, utan i materialiserad eller institutionaliserad form.

Paralleller mellan althusserianernas och Bourdieus eget projekt är uppenbara, så länge vi håller oss till den programmatiska nivån. Varför lade den senare då ned så mycket energi på att avgränsa sig från de förra? Vid sidan av sociala skäl - de konkurrerade om arvet efter den historiska epistemologin och framför allt om samma publik - fanns det grundläggande skillnader i synen på vad vetenskaplig praktik vill säga. Althusser var och förblev filosof och hade bara förakt till övers för den traditionella sociologi vars redskap Bourdieu försökte tillägna sig. Med den bourdieuska sociologins mått mätt stannade althusserianerna på den programmatiska nivån: de hänvisade till sina "apparater" eller klasskampen eller bestämningen "i sista instans" i stället för att bekväma sig med empiriska undersökningar som kunnat fylla dessa formler med ett innehåll.

Begreppet om den relativa autonomin förblev ett centralt inslag i Bourdieus fältteori, men han använde det på sitt eget vis. Bland marxister har det inte varit ovanligt att man mer eller mindre pliktskyldigt hänvisat till den "relativa autonomin" för att annonsera att man är medveten om sakförhållandet att sådant som politik eller konst eller vetenskap inte restlöst låter sig återföras på ekonomiska och sociala bestämningar. Talet om den relativa autonomin blir i så fall bara ett sätt att benämna det som så att säga blivit över, det som de

[368] Se särskilt Althussers programartikel "Idéologie et appareils idéologiques d'État" [1970], omtryck i *Positions*, 1976, pp. 79-137.
[369] *Op. cit.*, pp. 96f.

disponibla verktygen lämnat oförklarat. Althusserianernas bruk var mer sofistikerat, med sina begrepp om "strukturell kausalitet" och "överbestämning" försökte de närma sig frågan om vad den relativa autonomin faktiskt kan innebära, men deras angreppssätt var närmast formalistiskt i jämförelse med Bourdieus uttalat empiriska ambitioner. Saken kan uttryckas så, att althusserianerna utgick från och försökte precisera en uppsättning givna klassiska marxistiska teser om den ekonomiska nivåns determinerande roll, om de olika produktionssätt som avlöst varandra under historiens gång etc. Den enda grundsats som Bourdieu helt och fullt[370] övertagit från den marxistiska traditionen är möjligen påbudet att undersöka relationerna mellan dem som härskar och dem som behärskas (en metodisk princip som inneburit att han allt mer energiskt avgränsat sig från de sociologiska traditioner som fäst större avseende vid interaktionen eller kommunikationen än vid dominansförhållandena[371]). Frånsett detta synnerligen allmänna postulat, som kanske lika mycket är ett politiskt och etiskt som ett vetenskapligt ställningstagande, har Bourdieu bemödat sig om att operationalisera marxismens teser, att förvandla dem till problem som kunnat angripas empiriskt. Vi har redan noterat att han i sina tidigaste algeriska studier ställde marxismens frågor men sökte svaren i annan riktning. Ungefär så kan hans fortsatta förhållande till marxismen karaktäriseras: marxismens frågor om klassherravälde, klasskamp, ideologins autonomi och annat är högst relevanta sociologiska frågor som inte

[370] Däremot finns tvärs igenom Bourdieus författarskap många paralleller till en rad teman som odlats inom marxistiska traditioner. Ett exempel bland många andra är hans diskussioner av penningens betydelse i en kapitalistisk ekonomi, penningen som allmän ekvivalent, som "universell förmedling mellan ekonomiska relationer", som en "slöja" mellan människorna och bruksföremålen ("La société...", 1963, p. 33), som "den universella förmedlingen mellan mänskliga relationer" (*Le déracinement*, 1964, p. 93). Formuleringarna leder tankarna till Marx' diagnoser av varans och penningens fetischkaraktär - men Bourdieu har för att komma vidare, för att öppna vägen till empiriska analyser av vad fetischismen egentligen är, sökt sig till andra traditioner, i detta fall kanske i synnerhet durkheimianernas analyser av magi och *mana*. Att Bourdieu förbundit begreppen fetischism och magi med varandra framgår med all tydlighet av exempelvis hans och Yvette Delsauts undersökning av vari värdet av modekläderna och modeskaparnas varumärken består; se "Le couturier...", 1975, vars undertitel "Bidrag till en teori om magin" till yttermera visso (i en opublicerad reviderad version från 1985 av samma uppsats) föreligger i en annan variant, "Bidrag till en teori om fetischismen".

[371] I Bourdieus tidiga studier är det inte svårt att finna förklaringsmodeller som prioriterar interaktionen eller kommunikationen, men senare har han gjort allt för att avgränsa sig från sådana förklaringar. Jfr t.ex. en nyinförd not i andra versionen av studien av hederns spel bland de kabyliska bönderna: "Att, om så bara genom att överförandet av från lingvistiken eller kommunikationsteorin lånade scheman och begrepp, reducera fenomen som dialektiken mellan utmaning och motstöt, eller mer generellt utbyten av gåvor, ord eller kvinnor, till deras kommunikationsfunktion, vore att bortse från den strukturella ambivalens som gör dessa fenomen ägnade att i och med att de fyller sin kommunikationsfunktion samtidigt fylla en politisk dominansfunktion." (*Esquisse...*, 1972, p. 62 not 18)

låter sig besvaras med den marxistiska traditionens trubbiga verktyg.

En utländsk läsare kan tycka att Bourdieus avståndstaganden från marxismen varit väl snabba. Förklaringen är givetvis att han framför allt förhåller sig till franska traditioner, dels den traditionella Komintern-marxismen, dels den althusserianism som firade triumfer samtidigt med att han lade grunden till sin egen sociologi. Utanför Frankrikes gränser är det inte svårt att inom marxistisk tradition finna delvisa paralleller till Bourdieus projekt.[372]

3.2.5 Strukturalismen

Bourdieu grundlade sitt projekt under en period då lingvistiken åtnjöt ett exceptionellt anseende inom det parisiska intellektuella avantgardet. Tankemästaren framför andra var Claude Lévi-Strauss, som under hela efterkrigstiden arbetat för att upphöja denna disciplin till mönstervetenskap[373]

[372] Den kategori "offentlighet" som Habermas skisserade i sin avhandling från 1962 kan leda tankarna till Bourdieus fältbegrepp. Habermas' analys av hur en kortlivad "borgerlig offentlighet" - en resonerande publik och en ny yrkeskår, kritikerna - föddes i sjuttonhundratalets England och Frankrike uppvisar många likheter med Bourdieus och hans medarbetares undersökningar av de kulturella fältens uppkomstvillkor. I båda fallen rörde det sig om studier av sfärer vilkas egen logik måste respekteras för att den sociologiska analysen skall kunna överskrida direktkopplingen ideologi-samhällsstruktur eller författare-verk-läsare. Hos Habermas har dock Bourdieu så gott som uteslutande fäst sig vid - och tagit avstånd från - den senaste fasen av författarskapet, universalpragmatiken, vars inriktning mot allmänna förutsättningar för tvångsfri kommunikation självfallet är oförenlig med Bourdieus övertygelse att dominansförhållandena är fundamentala och ofrånkomliga.

Däremot kom Habermas' offentlighetsbegrepp under sjuttiotalet att betyda en hel del för nordisk marxistisk litteratursociologi, bl.a. via Peer E. Sørensens lansering 1972-73 av det besläktade begreppet "den litterära institutionen" (själva termen var lånad från Søren Kjørup). För att citera Sørensen själv: "I rekonstruktionen av den litterära institutionen ligger det avgörande momentet i *relationerna* mellan agenterna i institutionen. Det är relationerna som är det samhälleliga i institutionen. Det vill säga att det avgörande ligger i den kategoriella bestämningen av den historiskt skiftande uppsättning regler som reglerar förhållandet mellan konstnär, kritiker och publik. Denna uppsättning regler garanterar koherensen mellan de skilda individuella läsningarna av de konstnärliga produkterna. Denna regelapparat är därför inte något fixerat. Det är ett historiskt skiftande system, som konstitueras i och med det borgerliga samhällets utveckling." (Sørensen, 1973, p. 108, kursiveringar här avlägsnade.) Så långt anslöt begreppet litterär institution tämligen nära till det begrepp om intellektuellt fält som Bourdieu vid samma tid började använda i empiriska studier. Däremot skulle Bourdieu givetvis ha tagit avstånd från Sørensens och dennes efterföljares försök att göra den litterära institutionen till en "beroende variabel", nämligen beroende av det kapitalistiska produktionssättet och kapitalackumulationens förlopp.

[373] Jfr t.ex. de starka ord som inledde den inflytelserika programartikeln "Strukturanalys i lingvistik och i antropologi", publicerad i USA redan 1945 och på franska i första volymen av *Anthropologie structurale*, 1958: "Bland alla samhällsvetenskaperna, till vilka den odiskutabelt hör, intager lingvistiken ändå en exceptionell plats: den är inte en samhällsvetenskap bland andra, utan den som utan jämförelse åstadkommit de största

och i de Saussures efterföljd pläderat för en allmän semiotik, kalkerad på lingvistikens landvinningar. Jacques Lacan hade tagit intryck av Lévi-Strauss och de Saussure och övertygade sina åhörare vid École normale supérieure om att "det omedvetna är strukturerat som ett språk"[374]. Under första hälften av sextiotalet hyllades lingvistiken som aldrig förr eller senare.

I samband med diskussionen av habitusbegreppet hade vi anledning att beröra Bourdieus växande skepsis mot den typ av semiotiskt inspirerade strukturalistiska förklaringar som rider för hårt på analogin med språket, som gör världen till ett teckensystem avsett att uttolkas och som reducerar mänskligt handlande till ett slags dechiffreringsverksamhet och förelägger forskaren uppgiften att gräva fram en kod som existerar någonstans bortom människornas praktiker. I själva verket är det, menade Bourdieu och kritiserade därmed sina egna ambitioner under tidigt sextiotal, en fåfäng förhoppning att tro sig kunna avtäcka uttömmande och koherenta system av tecken, symboler eller kulturella fenomen. Forskaren kan visserligen komma en bit på väg i försöken att abstrahera fram sådana system, förutsatt att han är medveten om att han följer en metodisk princip och inte begår misstaget att tillskriva systemen ontologisk status. Den verkliga koherensen står dock inte att finna i symbolsystemen utan i de förkroppsligade scheman, habitus, som vägleder människors handlande och föreställningar. Säkerligen betingades Bourdieus skepsis mot strukturalisternas drömmar om det perfekta koherenta systemet av hans egen bakgrund som etnolog. Ett centralt inslag i sextiotalets strukturalism var att man överförde Lévi-Strauss' metod för studier av avlägsna skriftlösa kulturer till studier av den samtida franska kulturen. Flertalet av dem som entusiasmerades av Lévi-Strauss' landvinningar saknade egna erfarenheter av etnologiskt arbete. Bourdieu däremot hade, just under de år då Lévi-Strauss' aktier steg som allra brantast, dels i sitt eget empiriska etnologiska arbete prövat - och övergivit - ambitionen att konstruera koherenta system[375], dels lärt åtskilligt av den

framstegen - utan tvekan den enda som kan göra anspråk på att kallas vetenskap och som på en och samma gång lyckats formulera en positiv metod och förstå naturen hos de fakta den analyserat." (Lévi-Strauss, 1974 [1958], p. 37)

[374] Citatet hämtat från seminariet den 22 januari 1964, upptecknat i J. Lacan, *Le séminaire*, livre XI, 1973, p. 23. Kulten kring Lacan var vid denna tid måttlös i den intellektuella miljö som Bourdieu tillhörde, men själv har Bourdieu aldrig hänvisat till Lacan annat än som ett fenomen inom den intellektuella världen (eller för att skärskåda hans argumentationsteknik och terminologi, se "La domination masculine", 1990, pp. 4 och 14). Möjligen kan det lingvistiskt inspirerade begrepp om "det omedvetna kulturella" ("Champ intellectuel...", 1966, pp. 865, 896-902) som Bourdieu vid mitten av sextiotalet laborerade med tyda på att han då inte var fullständigt opåverkad.

[375] Jfr t.ex. de ovan refererade passagerna i inledningen till *Le sens pratique*, 1980, pp. 20ff, där Bourdieu berättade om hur han själv vid mitten av sextiotalet kom att ge upp den strukturalistiska ambitionen att konstruera uttömmande och koherenta system som gjorde reda

etnologiska litteraturen och av sitt umgänge med etnologer. I synnerhet tycks Bourdieu ha tagit intryck av den samtida brittiska etnologin.[376]

Den brittiska socialantropologin hade betydelse inte bara för utvecklandet av habitusbegreppet utan även för fältteorins framväxt. Om Bourdieu hos Leach och andra kunde hämta stöd för sitt krav att samhällsvetenskapen måste göra rättvisa åt agenternas egna representationer och inte nöja sig med att konstruera modeller i vetenskapens koherenta språk, så kunde han hos britterna dessutom finna starka argument för sitt krav att koppla samman studier av kulturen med studier av dess sociala betingelser. Inom den samtida franska strukturalismen fanns en tensens att koncentrera allt intresse mot kulturella eller symboliska till skillnad från sociala fenomen. Riterna eller mytologierna i arkaiska samhällen, modet eller litteraturen i moderna samhällen - allt syntes ägnat att låta sig analyseras som självtillräckliga teckensystem, som *langues*, "språk" i de Saussures mening, där varje tecken definieras av sina relationer (de binära oppositionerna var standardmodellen) till andra tecken, varvid det liv som människor lever i den sociala världen hamnar i skymundan. Bourdieu har alltid, för att hålla fast vid de Saussures terminologi, varit mer intresserad av *la parole*, vad människor faktiskt säger, och framför allt av *le langage*, människors socialt bestämda bruk av språkliga och kroppsliga uttrycksmedel.[377]

Bourdieu var alls inte oemottaglig för det som fanns att lära av strukturalismen. Med vissa bestämda förbehåll har han, åtminstone inför en

för rituella fenomen, giftermålsregler etc.

[376] I första hand bör Edmund Leach nämnas, vars sedermera klassiska socialantropologiska studie från 1954 av samhällena i Kachinbergen i norra Burma uppvisar många likheter med Bourdieus ambitioner. Leach, som skrev boken i polemik med den dittills rådande strukturfunktionalismen inom brittisk socialantropologi (jfr Leach, förordet till 1977 års utgåva, pp. xvi f), formulerade sin huvudtes så här: " [...] medan konceptuella modeller av samhället med nödvändighet är modeller för system i jämvikt, kan verkliga samhällen aldrig befinna sig i jämvikt. Skillnaden har samband med sakförhållandet att representationen är oprecis när sociala strukturer uttryckes i kulturell form, i jämförelse med den representation som sociologen, i sin egenskap av forskare, skulle önska använda. Jag menar, att dessa inkonsistenser i de rituella uttryckens logik alltid är nödvändiga för att varje socialt system skall fungera. [---] Jag menar, att den sociala strukturen i praktiska situationer (till skillnad från sociologens abstrakta modell) består av en uppsättning idéer om maktfördelningen mellan individer och grupper. Individer kan - och så gör de faktiskt - omfatta motsägande och inkonsistenta idéer om systemet. Detta kan de göra utan betänkligheter tack vare den kulturella form i vilken deras idéer uttrycks." (Leach, 1977 [1954], p. 4) Leach' tanke ligger således mycket nära Bourdieus centrala idé om "det praktiska förnuftet", mest utförligt utvecklad i *Le sens pratique*. I några sammanhang, t.ex. *Esquisse...*, 1972, p. 258 not 83, har Bourdieu vittnat om att han känt sig nära befryndad med Leach' projekt.

[377] Jfr det nyskrivna partiet, pp. 11-95, av *Ce que parler veut dire*, 1982, där Bourdieu genomförde en sociologisk kritik av de Saussure-inspirerad språkteori. Bland annat konstaterade han att *langue* i de Saussures mening i grunden inte är annat än det slags *parole* som talas av den kultiverade klassen och legitimeras av skolan och andra statliga institutioner.

utländsk publik, trots allt accepterat benämningen "strukturalist".[378] I sitt författarskap har han ständigt bemödat sig om att göra rättvisa åt sakförhållandet att kulturella fenomen besitter en systemkaraktär, en relativ autonomi, en intern organisation, som gör att det leder vilse att söka omedelbara korrelationer mellan ett isolerat kulturellt uttryck och dess sociala korrelat. Visserligen uppvisade de tidiga utbildnings- och kultursociologiska undersökningarna ett visst släktskap med det slag av empiristisk sociologi som upprättar direkta korrelationer mellan exempelvis en viss musiksmak och en viss socialgrupp, men i sina följande arbeten har Bourdieu varit ytterst noga med att ta hänsyn till de kulturella uttryckens systemkaraktär. Att stanna vid konstaterandet att den ekonomiska medelklassen hyser förkärlek för operetter vore, ur Bourdieus perspektiv, att kortsluta analysen. Smaken för operett defineras av sina relationer till andra smaker, exempelvis den kulturella medelklassen smak för Georges Brassens.[379] Så långt följer Bourdieu i grova drag det strukturalistiska receptet (om än inte i detalj: även om han således i högsta grad varit inriktad på att finna "särskiljande drag" har han inte alls fäst samma vikt som strukturalisterna vid en speciell typ av särskiljande drag, de binära oppositionerna). Men han har gått vidare. Förutom att respektera symbolsystemens egen logik har han ålagt sig att studera förbindelserna mellan dessa å ena sidan och systemen av sociala positioner å den andra. Bourdieus egna konstruktioner av livsstilarnas eller smakernas rum får sin fulla mening när han relaterar dem till sina konstruktioner av det "sociala rum" som representerar klassernas och klassfraktionernas förhållanden till varandra.

Bourdieu ansåg det således möjligt att både äta kakan och ha den kvar: att både, i likhet med strukturalisterna, konstruera system av symboler eller

[378] Utfrågad av några västtyska forskare 1984 satte Bourdieu etiketten "genetisk strukturalist" på sig själv, och preciserade: "Jag utgår från, att analysen av objektiva strukturer - analysen av olika *fält* - inte låter sig skiljas från analysen av de mentala strukturernas utveckling [...]." ("Der Kampf...", 1986; fransk version "«Fieldwork...", 1987, p. 24) Även i en annan intervju för en tysk publik året innan accepterade Bourdieu benämningen strukturalist: "För mig är förhållandet till Lévi-Strauss otvivelaktigt mycket viktigt, och jag tror att mitt arbete i viss grad, om man nödvändigtvis måste sätta en etikett på det, skulle kunna kallas strukturalistiskt. Men jag tror, att jag underkastat strukturalismen en viktig modifiering. Strukturalismen föddes ur bemödandena att begripa de symboliska systemen: först språket, sedan de mytisk-rituella systemen, därefter litteraturen etc. Mitt arbete har bestått i att överskrida vad man kunde kalla en symbolisk strukturalism, det vill säga en strukturalism som studerar symbolsystemens strukturer, för att nå fram till en strukturalism som man kunde kalla sociologisk och som studerar korrespondensen mellan symbolsystemens struktur och de sociala strukturerna." (*La critique armée*, 1983, p. 13, motsv. p. 34 i den tyska övers. "Mit den Waffen...", 1989. Passagen saknas i den tidigare publicerade versionen "Die feinen...", 1983.)

[379] Jfr schemat över "rummet av livsstilar" på det transparenta bladet mellan sidorna 10 och 11 i "Anatomie du goût", 1976.

representationer där varje element definieras av de drag som skiljer det från andra element och samtidigt, i durkheimianernas efterföljd, förankra sådana system i det sociala livets organisation. År 1966 började Bourdieu publicera teoretiska formuleringar av detta projekt. Han hade inledningsvis draghjälp av strukturalismen. Sociologer hade, antydde Bourdieu, inte insett att vad de benämnde "socialstruktur" är just en struktur, ett system av relationer mellan klasser eller statusgrupper. Egenskaperna hos en klass eller statusgrupp måste förklaras med hänvisning till dess position i hela detta system av relationer, ett system som tilldelar varje enskild relation dess betydelse.[380] Bourdieu pläderade således implicit för att sociologen borde överföra strukturalismens metod för studiet av symbolsystem till ett annat område, undersökningar av den sociala strukturen. Vid denna tid, mitten av sextiotalet, skämdes han inte för att framträda som strukturalist.

Projektet tog fastare form under senare hälften av sextiotalet, samtidigt med det redskap, habitusbegreppet, som han behövde för att förbinda studier av symbolsystemens och representationernas värld med studier av den sociala världen.[381] I uppsatsen *Structuralisme et théorie de la connaissance sociologique*, 1968, skisserade Bourdieu detta program, som han sedan skulle följa och utveckla i sitt fortsatta arbete. Efter en diskussion av strukturalismens förtjänster och begränsningar lanserade han på de sista sidorna habitusbegreppet som en utväg ur strukturalismens återvändsgränd:

> "När man prioriterar studiet av relationer mellan objektiva relationer och underlåter att undersöka relationerna mellan agenterna och dessa relationer, eller när man negligerar frågan om relationen mellan dessa två typer av relationer, så förskriver man sig åt den *strukturrealism* som [...] hypostaserar systemet av objektiva relationer och gör dessa till totaliteter vilka redan är konstituerade utanför individens och gruppens historia. Det innebär inte att förfalla till naiv subjektivism eller "personalism" att påminna om att de objektiva relationerna i sista instans icke existerar och icke realiseras annat än i och genom agenternas *system av dispositioner*, system som är produkten av interioriseringen av de objektiva betingelserna. Mellan systemet av objektiva regelbundenheter och systemet av direkt observerbara beteenden träder alltid en förmedling, som inte är annat än *habitus*, skärningspunkten mellan det bestämmande och det som bestämmes, mellan beräkningsbara sannolikheter och upplevda förväntningar, mellan objektiv framtid och subjektiva planer. Det är således klass*habitus*, såsom system av organiska eller mentala dispositioner och omedvetna scheman för tänkande, varseblivning och handlande, som [...] alstrar alla de tankar, varseblivningar och handlingar vilka är anpassade till de objektiva regelbundenheterna, eftersom habitus i sin tur alstrats i och genom de av dessa

[380] "Condition de classe...", 1966, p. 201 *et passim*.

[381] Habitusbegreppet var vad Bourdieu behövde för att kunna realisera det program han i mitten av sextiotalet formulerade så här: "det gäller att påvisa hur de ekonomiska förhållandenas struktur genom att bestämma de sociala subjektens betingelser och positioner kan bestämma de symboliska relationer vilka är organiserade enligt en logik som icke kan reduceras till logiken hos de ekonomiska relationerna." (Slutorden i programartikeln

regelbundenheter objektivt definierade betingelserna."[382]

Lägg märke till att Bourdieu vid denna tid, 1968, alltjämt lade tonvikten vid klasshabitusen <habitus de classe>. Vi har redan konstaterat att han under sextiotalet tenderade att knyta habitus, etos och många andra av sina begrepp till samhällsklasserna som helheter. Fältbegreppet skulle öppna vägen till analyser av mer avgränsade grupper och områden av den sociala världen. Samtidigt var även Bourdieus försök att komma till rätta med klassbegreppet en förberedelse för fältteorin. I sina teoretiska texter från senare hälften av sextiotalet argumenterade han för att samhällsklassernas struktur måste analyseras som system av relationer mellan positioner - helt enkelt som ett fält, och från och med samma period har han allt oftare talat om "maktens fält" i stället för "den dominerande klassen".[383] Det generaliserade fältbegreppet tycks ha vuxit fram i takt med att Bourdieus reflexioner över klassbegreppet konvergerade med studierna av vissa avgränsade regioner där symboliska tillgångar (litterära, konstnärliga, religiösa, vetenskapliga) produceras och cirkulerar. Om Bourdieu möjligen till att börja med, vid mitten av sextiotalet, betraktade intellektuella eller religiösa fält som intressanta studieområden inom ramen för något slags mer eller mindre marxistisk klassteori, så vände han under loppet av sjuttiotalet på perspektivet och tenderade att förvandla fältbegreppet till det överordnade redskapet. Därmed blir klassherraväldet inte längre en yttre ram utan närmast ett specialfall av de dominansförhållanden som existerar inom och mellan fält. En rörelse från Marx mot Durkheim eller Weber, om man så vill.

"Condition de classe...", 1966, p. 223)

[382] *Structuralisme...*, 1968, p. 34 (motsv. eng. version 1968, pp. 705f; tysk version, 1970, pp. 39f). Resonemanget flöt sedan in i inledningen till andra upplagan 1970 av *Un art moyen*.

[383] Vi kan notera motsvarande utveckling i Bourdieus behandling av begreppet stat. För Bourdieu har, alltsedan han utvecklat sitt fältbegrepp, frågan om statens natur sönderfallit i frågor om relationer inom och mellan politikens, juridikens, den centrala administrationens eller näringslivets fält. Därmed är det naturligt att han - till skillnad från åtskilliga marxistiska, politologiska och andra traditioner för vilka statsbegreppet är en av teorins grundstenar - först helt nyligen, efter tillräckligt många genomförda undersökningar av dessa fält, nått fram till problemet med statens natur. Hans hittills mest omfattande bok, *La noblesse d'État*, 1989, är en syntetisk framställning av hur de grupper som befolkar och kontrollerar de statliga organen utväljes, formas (i elitskolorna) och verkar. Vidare har Bourdieu intresserat sig för den historiska uppkomsten av embryot till de fält där specialiserade agenter (jurister, politiker, ämbetsmän) legitimerar sin ställning och sitt handlande med hänvisning till "allmänheten", "allmännyttan" eller "det allmännas bästa". Som en av de tidigaste föregångarna till den moderna juristkåren pekade Bourdieu ut Henri François d'Aguesseau (1668-1751), som bl.a. genom sina insatser i Parisparlamentet bidrog till att skänka en relativ autonomi åt en diskurs om en från andra politiska eller ekonomiska makter åtskild "allmännytta". (Jfr Bourdieus föreläsning vid Collège de France den 10 mars 1988; detta år var Bourdieus föreläsningsserie betitlad "Apropos de l'État" och kretsade kring det här antydda problemet.)

Nog om fältbegreppets förhållande till några samhällsvetenskapliga traditioner. Lika litet som i fråga om kapital- eller habitusbegreppet har vi lyckats peka ut en enda avgörande inspirationskälla. Vi kan bara konstatera, att Bourdieu gjort något eget av de intryck han tagit från Weber och andra. Den källa ur vilken han av allt att döma öst mest inspiration har vi över huvud taget inte berört, nämligen naturvetenskapsfilosofin. Bourdieus sociala fält är konstruktioner som vi enklast kan tänka oss i analogi med ett fysikaliskt fält, låt säga ett gravitationsfält eller ett elektriskt eller magnetiskt fält. Hans undersökningar av sociala fält påminner om den fysiklaboration vi nog alla minns från skolan, när ett papper lades på en magnet och beströddes med järnfilspån. De sociala fälten är inte så annorlunda, med sina poler som attraherar eller repellerar oss och bestämda på förhand uppdragna kraftlinjer, banor, orienteringsmöjligheter. Det ligger nära till hands att kalla ett sådant perspektiv på den sociala världen strukturalistiskt, en etikett som dock kan vara missvisande om den antyder att världen skulle uppfattas som ett språk, ett system av tecken. Bourdieus sätt att undersöka relationen mellan å ena sidan människor utrustade med olika arter av kapital, olika habitus, olika tidigare banor och å andra sidan de sociala fält där samma människor vistas är mycket mer besläktat med, låt säga, en fysikers sätt att studera hur partiklar med viss massa, viss laddning, viss rörelseriktning och hastighet rör sig i ett givet fält. Som vi skall se i de följande kapitlen är fältbegreppet bara ett bland andra exempel på släktskapen mellan Bourdieus sociologi och bestämda traditioner inom naturvetenskapernas filosofi.

KONKLUSION

Kapital, habitus och fält är nyckelbegrepp i Bourdieus sociologi. De bör, för att citera titeln till Bourdieus, Passerons och Chamboredons lärobok från 1968, betraktas som redskap att brukas i "sociologens hantverk". De får sin fulla mening när de sätts i rörelse i empiriska undersökningar. I Bourdieus arbeten har de närmast fungerat som ett slags förtätade forskningsprogram.

Redan ett studium av utvecklingen av Bourdieus terminologi illustrerar hur begreppen vuxit fram ur den empiriska forskningspraktiken. Termerna introducerades sent. Om gränsen mellan en första "empirisk" och en andra "teoretisk" period förläggs till året 1966, var det inte förrän under den andra perioden, när Bourdieu hade nära ett decennium av empiriskt arbete bakom sig, som hans terminologi tog fast form. Termen "kulturellt kapital" dök upp i tryck första gången 1966, och då närmast som en analogi till ekonomiskt kapital; den användes inledningsvis i demonstrationer av att det arv som överförs mellan generationerna inte i första hand är av i snäv mening "ekonomisk" art. Den mer generella termen "symboliskt kapital" blev central ytterligare några år senare. Termen "habitus" (samt den grekiska motsvarigheten *hexis*) infördes visserligen redan 1962, men förekom blott ett fåtal gånger i de publicerade texterna från de närmast följande åren och började först under åren 1966 och 1967 inta sin centrala plats i Bourdieus författarskap. År 1966 började Bourdieu använda "fält" i en sociologisk mening som delvis ansluter till den som termen skulle erhålla i hans senare författarskap. Det kan hända att jag missat några förekomster av dessa termer (textmassan är omfattande: enligt de principer för avgränsning av författarskapet som vi här tillämpar hade Bourdieu fram till och med 1966 redan publicerat drygt 2 400 sidor), men även om så vore kan vi slå fast att Bourdieus terminologi började stabiliseras från och med år 1966.

Trots att således introduktionen av termerna dröjde, var begreppen kapital och habitus närvarande redan i de tidiga studierna, inledningsvis i embryonal form och efter hand som allt mer precisa redskap. Det är instruktivt att följa hur kapital- och habitusbegreppen utvecklades ur de empiriska problem som Bourdieu och hans medarbetare mötte, dels i de tidiga studierna av traditionella bondesamhällen i Algeriet och Béarn och dessa samhällens möte med den kapitalistiska samhällsordningen, dels i de tidiga utbildnings- och kultursociologiska studier vilkas resultat publicerades 1964-1966. I Bourdieus

författarskap motsvaras övergången från symboliskt till kulturellt kapital av övergången mellan de etnologiska studierna av bondesamhällen och de sociologiska studierna av det moderna Frankrike. I ett samhälle av den sistnämnda typen antar kampen om symboliska tillgångar specifika former, som i synnerhet gäller de sociala användningarna av utbildningssystemet och som präglas av ständiga konfrontationer med grupper som kontrollerar "ekonomiskt" kapital i gängse mening. Därför hade Bourdieu bruk för ett särskilt begrepp, kulturellt kapital, som kan betraktas som en underavdelning till det generella begreppet symboliskt kapital.

En av det symboliska kapitalets existensformer är den förkroppsligade, det vill säga habitus. I och med införandet av begreppen kulturellt kapital och fält skaffade sig Bourdieu redskap för att hantera kapitalets objektiverade (t.ex. böcker, konstverk) och institutionaliserade (t.ex. examina, utbildningstitlar) existensformer.

Fältbegreppet kan betraktas som den stora innovationen under författarskapets andra period. Begreppet skisserades 1966 och erhöll sin mer definitiva utformning i ett par uppsatser 1971. De första omfattande empiriska studierna av sociala fält publicerades inte förrän 1975, det år vi utpekat som startpunkt för den tredje perioden.

Ett sätt att studera egenarten hos Bourdieus nyckelbegrepp är således att spåra deras framväxt som redskap i den empiriska forskningspraktiken. Ett annat sätt att närma sig hans sociologi är att försöka kartlägga dess relationer till samhällsvetenskapliga och filosofiska traditioner. Jag tror att en kombination av dessa två angreppssätt ger den mest fruktbärande läsningen av Bourdieus arbeten.

Om vi håller oss till de texter som utkommit av trycket är vi hänvisade till att spekulera om Bourdieus tidigaste förhållande till traditionerna. En rimlig hypotes, med tanke på vad vi vet om den intellektuella omgivning där han framlevde sina studieår, är att han till att börja med framför allt orienterade sig i ett kraftfält mellan marxism och fenomenologi.

Det är anmärkningsvärt att han i sina tidiga arbeten oupphörligen ställde just de frågor som upptog de samtida franska marxisterna: i de tidiga algeriska studierna och i de första utbildnings- och kultursociologiska studierna frågade han efter kolonialismens och kapitalismens natur, vad som konstituerar en social klass, klassherraväldets mekanismer, förhållandet mellan existensbetingelser och ideologisk överbyggnad, ideologins och kulturens relativa autonomi, etc.

Lika tydligt var att han inte var nöjd med marxismens svar. I stället sökte han sina svar i bland annat fenomenologins riktning. Det fenomenologiska inslaget

har förblivit fundamentalt i Bourdieus sociologi. Tag exempelvis det enligt min mening mest grundläggande begreppet, det symboliska kapitalet. Det symboliska kapitalet är noga taget en relation mellan å ena sidan en individ, grupp eller institution som besitter vissa egenskaper eller tillgångar, å andra sidan perceptionen hos de människor som uppfattar samma egenskaper eller tillgångar. Att ett konstnärligt verk representerar symboliskt kapital beror av att det finns grupper som tillerkänner det konstnärligt värde. En konstnär är den som lyckas intala andra att han är konstnär. Bourdieu vägrar att tala om den sociala världen utan att samtidigt tala om människors (inklusive sociologernas) perception av och föreställningar om samma värld. Det är i denna allmänna mening hans sociologi genomsyras av en fenomenologisk ambition.

Vidare sökte sig Bourdieu till arvet från durkheimianerna, och detta under en period när durkheimianismen stod synnerligen lågt i kurs. Inspirationen från durkheimianerna var påtaglig redan i de allra tidigaste studierna, och han skulle i många avseenden hålla fast vid deras landvinningar. Bland annat har han ständigt insisterat på att representationernas värld måste förankras i den sociala världen. Han har med andra ord pläderat för att de diskurser, värden, kategoriseringar eller perceptionsformer som cirkulerar inom exempelvis konstens eller vetenskapens värld måste förbindas med den sociala värld som befolkas av människor av kött och blod. Dock skulle han i flera avseenden korrigera durkheimianernas metoder. Med hjälp av fältbegreppet kunde han avgränsa de särskilda världar som befolkas av exempelvis konstnärer eller vetenskapsmän, medan durkheimianernas analyser av representationernas sociala genes prioriterade det som är gemensamt för stora befolkningsgrupper. Vidare kunde han med hjälp av begrepp som habitus, intresse och strategier öppna vägen till studiet av människors förmåga till självständigt handlande. Durkheimianerna var jämförelsevis mer benägna att uppfatta människorna som styrda av diverse "utvärtes" makter: det kollektiva medvetandet, system av normer, trosföreställningar och representationer. Bourdieus mer fenomenologiska ambition innebar att han vred analysen i riktning mot de socialt konstituerade "invärtes" system av dispositioner (habitus) som styr människors erfarenhet och handlande. Ett grundmönster för hans analyser är ungefär: människors habitus sätter ett slags ram för deras handlande, avgränsar ett spektrum av tillgängliga handlingsstrategier, men hur de - inom denna ram - faktiskt kommer att handla vid en given tidpunkt avgörs alltid i mötet mellan deras habitus och de aktuella konkreta omständigheterna.

Traditionen från Weber hade sin betydelse när Bourdieu koncipierade fältbegreppet, men framför allt har han intresserat sig för Webers fråga om det

legitima herraväldet, det vill säga frågan om varför människor lyder utan att vara utsatta för fysiskt eller materiellt tvång. Hur rättfärdigas herraväldet (eller med Bourdieus terminologi: dominansen)? Varför framträder vissa sociala klasser eller grupper, vissa institutioner, vissa praktiker, vissa värden som överlägsna, och hur kommer det sig att människor erkänner denna överlägsenhet?

Bourdieu utformade sitt projekt under strukturalismens glansdagar. I synnerhet vissa skrifter från mitten av sextiotalet uppvisade tydliga strukturalistiska drag. Däremot var de allra tidigaste texterna snarare präglade av den durkheimianska traditionen, och från och med senare hälften av sextiotalet har Bourdieu i många avseenden fjärmat sig från den ortodoxa strukturalismen. Härvidlag var begreppen habitus och fält viktiga. Bourdieu ville varken, som Lévi-Strauss eller den tidige Barthes, begränsa analysen till representationernas värld, eller, som althusserianerna, stanna vid blotta påvisandet av homologier mellan "ideologi" och materiell produktion. Han ville slå en brygga mellan den symboliska ordningen och de sociala sammanhangen. Mot strukturalisterna spelade Bourdieu med andra ord ut arvet från durkheimianerna: han aktualiserade de sistnämndas analyser av representationernas och klassifikationsformernas sociala genes, och påtalade dessutom att framträdande inslag i den samtida strukturalismen (relationismen, konstruktionismen) återfinns redan hos durkheimianerna. Fältteorin var ett försök att demonstrera att man kan analysera den symboliska ordningens sociala betingelser utan att för den skull bortse från den relativa autonomin hos det symboliska.

Den empiriska karaktären hos Bourdieus projekt innebär att traditionerna inte varit ett skafferi ur vilket Bourdieu lånat begrepp och metoder som han sedan "tillämpat". Det vore vilseledande att starta i en idéhistorisk analys av den sort som blott lägger Bourdieus texter vid sidan av, låt säga, Marx' eller Husserls eller Webers. I den mån Marx haft betydelse för Bourdieus kapitalbegrepp eller Husserl för habitusbegreppet eller Max Weber för fältbegreppet, är det fråga om ett inflytande som bara kan förstås med utgångspunkt i Bourdieus egen forskningspraktik, hans placering inom de samtida vetenskapliga fälten och ställningstaganden till konkurrerande samtida skolor.

Så har exempelvis Bourdieus habitusteori varit förenad med ambitionen att överskrida en lång rad av samhällsvetenskapens välkända motsättningar: subjektivism kontra objektivism, aktörteori kontra strukturteori, mikro kontra makro, fenomenologiska undersökningar kontra undersökningar av sociala system, intentionalitet kontra sociala bestämningar, Weber kontra Durkheim, Husserl kontra Marx, etc.

Bourdieus val av begrepp och termer har ofta ett polemiskt syfte. Han avgränsar sig inte bara från det spontana tänkandet utan även från forskningsinriktningar - traditionell fransk medvetandefilosofi, socialpsykologi, strukturfunktionalism, interaktionism, ortodox strukturalism och så vidare - som på ett eller annat sätt är oförenliga med det slags sociologi han själv utvecklat. Den som följt Bourdieus författarskap lägger märke till att han med åren blir mer noga med orden. Han undviker allt mer konsekvent sådana termer ("roll", "aktör") som leder tanken till amerikansk eller tysk funktionalism eller den inom socialpsykologin utbredda teatermetaforiken. Att Bourdieu i sina resonemang om habitus föredrar ord som "förkroppsligande" eller "inkarnering" i stället för "internalisering" har uppenbarligen att göra med att han vill betona det kroppsliga, till skillnad från det isolerat kognitiva. Fältbegreppet används bland annat för att övervinna det slags socialpsykologi som reducerar sociala relationer till en fråga om kommunikation och interaktion; i polemik med de interaktionister som är benägna att blunda för dominansförhållandena, vill Bourdieu påminna om att de sociala sammanhang där människor inträder är strukturerade redan på förhand. Därför fyller det flitiga bruket av bilder som förefaller lånade från fysiken en polemisk funktion. Inte minst många intellektuella känner en instinktiv motvilja mot dessa bilders deterministiska karaktär. Det tar emot att föreställa sig själv infogad i en värld som liknas vid ett magnetfält, med attraherande och repellerande poler och på förhand uppdragna kraftlinjer och rörelseriktningar. Bourdieus bilder kolliderar med människors, och alldeles särskilt de intellektuellas, spontana upplevelse av sig själva som fritt väljande subjekt.

I många fall tar sig den polemiska ambitionen uttryck i att Bourdieu försett vedertagna termer med en ny innebörd. Han har låtit ord som "strategi", som brukar signalera en medveten intention, beteckna företrädesvis omedvetna eller spontana, dvs. habitusstyrda handlingssätt. Åt ett helt register av termer som kan förefalla lånade från den ekonomiska vetenskapen, "kapital", "marknad", "investering" etc, har han givit innebörder som går stick i stäv med nutida ekonomers språkbruk: kort sagt har han strävat efter att utveckla en bred sociologi om praktikernas och tillgångarnas (materiella såväl som symboliska) ekonomi, ett företag som degraderar den i gängse snäv mening "ekonomiska" ekonomin till ett specialfall.

Till sist ett varningsord. Om vi vill utnyttja vissa av Bourdieus begrepp, som fält eller kapital, i undersökningar på svensk botten duger inte en direktimport av hans tillvägagångssätt.

Begreppen är väl värda att prövas. Om Guinness porter sägs att den smakar sämre så snart den forslas utanför Irlands gränser. Sådana är inte Bourdieus

begrepp (de som hävdar att Bourdieus sociologi är alltför "fransk" för att användas i ett land som Sverige glömmer att den utvecklats ur studier av än mer annorlunda samhällen, traditionella bondesamhällen). Däremot finns skillnader mellan Frankrike och Sverige som gör att metoderna för att undersöka motsvarande fält eller kapitalarter kan behöva modifieras. Jag skall ge några exempel av relevans för utbildnings- och kultursociologin, och får här nöja mig med att formulera frågorna. Svaren skulle kräva att vi går in i empiriska material.

Ett problem berör Sveriges litenhet. Möjligen är exempelvis begreppet kulturellt fält, så som Bourdieu utvecklat det, mer tillämpligt på franska förhållanden. I Frankrike är det kulturella och vetenskapliga livet extremt centraliserat (till bestämda institutioner, tidskrifter etc, och i geografiskt hänseende till Paris) och fälten har undergått en långvarig och långtgående utveckling. Det drag av självtillräcklighet som knappast undgår någon svensk som vistas i dessa miljöer har sina objektiva betingelser: det kan vara rimligt att tala om *ett* de franska modeskaparnas fält, *ett* franskt sociologiskt fält, etc. För åtskilliga av dessa fält gäller att så gott som alla relevanta positioner återfinns inom landets - eller till och med huvudstadens - gränser (med relevanta positioner avses här de positioner - representerade av agenter, institutioner, sammanslutningar, tidskrifter etc - som bidrar till att strukturera fältet). Så icke i Sverige, där motsvarande områden är ojämförligt mycket mer beroende av import utifrån. Om vägande positioner är lokaliserade till Milano eller Chicago kan det vara problematiskt att analysera den svenska modevärlden eller sociologin som "fält" i Bourdieus mening, det vill säga som områden med en egen relativ autonomi, egna specifika inträdesregler, investeringskrav, insatser, symboliska vinster etc. Möjligen tillhör Sverige de länder där man (som italienskan Anna Boschetti föreslagit) borde avgränsa ett system av regionala fält snarare än ett enda kulturellt fält, men än viktigare är att de svenska kulturella fälten svårligen låter sig konstrueras utan hänsyn till positioner som är lokaliserade utomlands. (Något som för övrigt i viss mån gäller till och med för Frankrike. Mot Bourdieus fältstudier skulle man kunna rikta kritiken att han negligerat de utländska positionernas betydelse för de franska fälten. Saken kan också uttryckas så att han försummat frågan om huruvuda det existerar mer omfattande fält som sträcker sig över nationsgränserna.)

Nästa fråga: Vad är "kulturellt kapital" i Sverige? Gives det en svensk motsvarighet till de tillgångar som Bourdieu åsatt detta namn och som i hans hemland i hög grad förmedlas och legitimeras av utbildningssystemet? Existerar det specifika former av svenskt "kulturellt kapital", som bör analyseras och kanske benämnas på annat sätt? Den bourdieuska sociologins motsättning mellan

den kulturella och den ekonomiska polen inom maktfältet kanske behöver modifieras i det svenska samhället. Det kanske i mindre grad än i Frankrike existerar *en* dominerande, auktoriserad, legitim svensk kultur. Det är också tänkbart att det i mindre grad är fråga om ett kontinuum från den auktoriserade, legitima, dominerande kulturen "nedåt" i de sociala hierarkierna. Bourdieu har i många sammanhang noterat att man i de folkliga klasserna erkänner denna kulturs överhöghet, samtidigt som man är väl införstådd med att man är utestängd från densamma. Jag är inte säker på att alla svenskar är fullt lika ödmjuka inför de värden som representeras av Uppsala universitet eller Moderna Museet.

I Sverige har det existerat vissa typer av vägar för socialt uppåtstigande som saknar motsvarighet i Frankrike. Folkhögskolorna är ett gott exempel, här har många ungdomar erfarit att horisonterna öppnats, utbildningsvägarnas och yrkesområdenas topografi börjat framträda och ett personligt bildningsprojekt tagit form. Över huvud taget har det i vårt land funnits en mer autonom folkrörelsekultur, som inte kan reduceras till nedsjunken borgerlig kultur och som möjligen i dag konverterats till en art av tillgångar som vi förslagsvis kan kalla "organisationskapital". Indikatorer på förvärv av sådant kapital kan vara elevrådsuppdrag under skolåren, medlemskap i politiska ungdomsförbund eller studentorganisationer, fackliga uppdrag, poster i styrelser och nämnder och liknande. Ett svenskt särdrag är att fackförenings- och folkrörelsernas karriärgångar betytt så mycket för rekryteringen till maktfältet. Som förberedelse för inträde på de politiska, administrativa och fackliga maktfälten tycks studentfackligt arbete eller uppdrag inom politiska ungdomsförbund ge minst lika stor utdelning som avklarade tentor. Att ackumulera och förmera "organisationskapital" innebär mycket mer än att bara träna sittfläsket. Man måste öva sin förmåga att orientera sig i organisations-Sverige, tillägna sig en hållning och ett tonläge som omisskännligt utmärker den som gör sig till talesman för sina medmänniskor, vänja sig av med novisens benägenhet att bli ivrig och vädja om förståelse, för att i stället tillägna sig självklarheten hos den som tar för givet att omgivningen vill eller måste lyssna, och - vilket är oskiljbart förenat med allt detta - skaffa sig "ett namn" som gör att man blir en som räknas. Sådana talanger är inte medfödda utan resultat av mångårigt investeringsarbete.

Ytterligare en intressant skillnad mellan Frankrike och Sverige är att, tillspetsat uttryckt, det franska utbildningssystemet synes vara i händerna på överklassen och det svenska i händerna på medelklasserna. Om den franska överklassen använder de förnämsta lärosätena inom det offentliga utbildningssystemet för att bevara sin egen ställning, förefaller åtskilliga svenska

eliter att misstro den offentliga utbildningen - åtminstone att döma av den frenesi med vilken man forslar sina barn till fiollektionerna eller idrottsträningen, eller litet högre upp i åldrarna ger dem en duvning i lämpliga nordamerikanska eller europeiska utbildningsanstalter. Självfallet använder även de svenska eliterna det inhemska utbildningssystemet sådant det nu är, men medan det inom medelklasserna finns fraktioner med en gränslös tilltro till utbildningens välsignelser (lärare och andra som har skolan att tacka för allt, eller de som gått den långa vägen och unnar sina barn ett bättre utgångsläge), tycks eliterna lägga sig vinn om att begränsa och komplettera skolans inflytande över avkomman. Franska barn med jämförbart socialt ursprung drivs i stället att läsa så att ögonen blöder för att säkra sig en fortsatt lyckosam bana genom de offentliga elitskolorna.

Ja, i Sverige kan en överdriven satsning på studieplanens krav till och med visa sig vara en black om foten. Det gäller särskilt inför inträdet på fält - det intellektuella produktionsfältet är ett tydligt exempel - där rekryteringen sker genom kooptering, utan hänsyn till formella meriter. Detta är en fälla gillrad för uppkomlingarna: humaniorastudenten, som suttit med näsan i kursböckerna för jämnan och aldrig varit i New York eller Paris eller ens på den kulturella medelklassens krogar i Vasastan eller på Söder, har inte mycket att hämta på den mer prestigefyllda kultursides- och tidskriftsmarknaden, där det är personkännedom jämte förmåga att orientera sig i aktuella strider om konstens och kulturens värden, och framför allt ådagalagd övertygelse att det är värdefullt att strida om vilken konst och kultur som är värdefull, som räknas.

Eftersom vi i Sverige saknar ett strikt hierarkiserat utbildningssystem av fransk typ, är det väsentligt att utbildningssociologin uppmärksammar andra bildningsgångar där eliterna utväljes, formas, legitimeras och knyter livslånga band. Avsaknaden av exempelvis en lätt identifierbar reservoar av koncentrerat intellektuellt kapital jämförbar med den som École normale supérieure vid rue d'Ulm erbjuder, eller en dominerande plantskola för administratörer och politiker såsom École Nationale d'Administration, tvingar svenska ungdomar att söka sig utanför utbildningssystemet för att ackumulera de tillgångar som i Frankrike i högre grad är tillgängliga i miljöerna kring elitskolorna. För speciella banor, exempelvis för den yngling som pretenderar på att vinna erkännande som kulturjournalist, konstnär, poet, rockmusiker kan en åtminstone temporär bosättning i Stockholm vara av avgörande betydelse (senare kan man flytta till en gård på landet). Viktiga inslag i förberedelsen för inträdet i den ekonomiska eliten är feriearbeten, reservofficersutbildning, trainee-platser utomlands.

Utlandsvistelser är självfallet av stort vikt. Investeringar i språkkunskaper är i

dag förmodligen mer särskiljande än på länge: dels har engelskan blivit var mans egendom, dels har färdigheter i andra språk blivit sällsynta även inom medelklasserna, samtidigt som transnationella arbetsmarknader och karriärgångar öppnar sig. Men det är inte bara språk man lär sig utomlands. Det finns fler skäl till att de svenska medelklasserna och överklassen gärna ger sina barn ett gymnasieår i USA. För den kulturella elitens barn tycks tågluffarsomrarna på den europeiska kontinenten vara viktiga inslag i det personlighetsutvecklingsprojekt som dessa skikt är så beroende av. Den ekonomiska eliten skickar sönerna till Harvard Business School, Foreign Service School vid Georgetown University i Washington DC eller någon företagsledarutbildning i Genève.

Vi får heller inte glömma att det finns elitskolor även i Sverige, skolor där många elever rekryteras ur eliterna, förbereds för inträde i eliterna och bibringas en övertygelse om sin egen utvaldhet. Jag tänker inte bara på Handelshögskolan eller Kungliga tekniska högskolan eller gymnasier som Sigtuna humanistiska, Lundsberg eller Katedralskolan i Lund. Ännu intressantare är kanske utbildningsanstalter vilkas betydelse för eliternas reproduktion är mindre uppenbar: Sjökrigsskolan för blivande företagsledare, Brunnsvik för fackförenings- och folkrörelseledare, Försvarets tolkskola för somliga intellektuella. Utbildningssociologin får heller inte glömma att unga människor har ett liv utanför utbildningsinstitutionerna. Det tycks exempelvis som om Fältbiologerna, det sena sextiotalets vänsterorganisationer eller Nordiska Sommaruniversitetet format ett stort antal män och kvinnor med högt ställda aspirationer som i dag besätter framträdande positioner inom de kulturella fälten.

En sista hypotes av relevans för den svenska utbildningssociologin: När Bourdieu och hans medarbetare studerat "de sociala användningarna" av det franska utbildningssystemet, har de därmed avsett att sociala grupper (klasser, klassfraktioner, familjer) använder utbildningssystemet för att befästa eller förbättra sin egen ställning. I Sverige är det möjligen - detta är återigen ett påstående som måste preciseras och prövas - i förhållandevis högre grad organisationerna, institutionerna eller yrkeskårerna som "använder" utbildningssystemet för att rekrytera nya proselyter.

För den svenska utbildningssociologin är en metodisk konsekvens av de antydda skillnaderna att vissa av Bourdieus tillvägagångssätt kan visa sig svårframkomliga när vi studerar förhållanden i vårt eget land. Jag tänker i synnerhet på ett centralt syfte med hans studier av den högre utbildningen, nämligen att påvisa en homologi mellan utbildningsinstitutionernas fält och den dominerande klassens fält.

Skillnaderna mellan Frankrike och Sverige hindrar i sig inte att Bourdieus begrepp prövas i studiet av det svenska utbildningssystemet. Bl.a. behövs redskap i stil med Bourdieus differentierade kapitalbegrepp och begreppet om sociala fält för att vi skall komma förbi den svenska utbildningssociologins traditionella monomana upptagenhet av en enda fråga, nämligen den "vertikala" sociala mobiliteten eller bristen på densamma. Den svenska offentliga debatten eller vissa handböcker har under hela efterkrigstiden givit intryck av att det allt överskuggande utbildningssociologiska problemet är hur många procent arbetarbarn som återfinns på högre nivåer i utbildningssystemet. Denna i bokstavlig mening endimensionella syn på vad sociala strider och social rörlighet vill säga har bl.a. inneburit att utbildningssociologin som regel hållit till godo med en social klassificering som enbart tar hänsyn till den "vertikala" dimensionen: borgarklass, mellanskikt och arbetarklass, alternativt socialgrupp 1, 2 och 3 eller hur man nu vill numrera dem. Ibland har man antagit att samhällsstegen har fler än tre pinnar, men problemet kvarstår. Stegen är en dålig metafor för ett socialt rum som utbreder sig i mer än en dimension. Många utslagsgivande sociala förflyttningar, utbyten, allianser och strider äger rum i mer eller mindre "horisontell" led, mellan grupper och fält som besitter symboliska eller materiella tillgångar av jämförbar omfattning men av olika art. (Tänk om svenska emigrationsforskare skulle nöja sig med statistiska material som prioriterade nord-sydliga förflyttningar och därmed gav bättre besked om de svenskar som under förra seklet begav sig till Saint Barthélemy på sjuttonde breddgraden än till New York på den fyrtionde.)

Däremot kan vi givetvis inte obesedda överta *resultaten* från Bourdieus och hans medarbetares undersökningar av franska förhållanden. Så har alltför ofta skett när utlänningar varit ivriga att utläsa något slags universell och formell reproduktionsteori ur exempelvis de empiriska studierna av det franska utbildningssystemet. Att läsa Bourdieu på så sätt är som att försöka tillägna sig matematikens redskap genom att lusläsa räknelärans facithäfte.

Kapitel IV

DEN HISTORISKA EPISTEMOLOGIN

"J'etudie! Je ne suis que le sujet du verbe étudier.
Penser je n'ose.
Avant de penser, il faut étudier.
Seuls les philosóphes pensent avant d'étudier."

[Jag studerar!
Jag är inte annat än subjektet till verbet studera.
Tänka törs jag inte.
Innan man tänker måste man studera.
Bara filosoferna tänker innan de studerar.]

(G. Bachelard, *La flamme d'une chandelle*, 1961, p. 55)

I tidigare kapitel har vi berört traditioner - durkheimianism, weberianism, marxism, psykoanalys, fenomenologi, amerikansk empirism, fransk strukturalism - som runtom i Europa verkligen är traditioner i ordets egentliga mening av "överlämnande". De ingår i den europeiska samhällsvetenskapens gemensamma arv. Den tradition vi nu skall uppmärksamma är närmast en fransk specialitet. Den har betytt mycket för bl.a. Bourdieus sociologi, men är inte särskilt bekant bland samhällsvetare utanför Frankrikes gränser.

Enligt min personliga uppfattning är den kunskapsteoretiska reflexionen det intressantaste inslaget i Bourdieus sociologi. Även den som fäster större vikt vid andra aspekter av hans författarskap har anledning att uppmärksamma förbindelserna med den historiska epistemologins tradition.

Om man inte redan på förhand är en smula bevandrad i fransk vetenskapsfilosofi är detta arv inget som omedelbart sticker i ögonen. För en läsare som är mer förtrogen med den inom den nordamerikanska inflytandesfären dominerande metodologin kan Bourdieus texter vara hårdtuggad lektyr. Metodblandningen och kanske framför allt mixturen av teoretisk reflexion och empiriska forskningsresultat kan te sig svåröverblickbar. De "öppna" begreppen lämpar sig varken för formella eller empiristiska definitioner. Sättet att redovisa data och hypoteser och att validera resultat kan förefalla främmande. Bourdieus uppfattningar om vad rigorös vetenskaplighet vill säga avviker från dem som omfattas av flertalet anglosaxiska metodologiska skolor, alltifrån den logiska empirismens arvtagare till etnometodologerna. Svårigheterna börjar redan med terminologin. Den oförberedde läsaren kan frestas att ge en hemsnickrad innebörd åt termer som "realism", "substantialism" eller "intuitionism", "brytning", "objektivering" eller "konstruktion", vilkas mening inom den historiska epistemologins tradition Bourdieu tycks förutsätta allom bekant. Att man i den anglosaxiska vetenskapliga världen så ofta misstolkat den bourdieuska sociologin sammanhänger nog framför allt med att man underskattat betydelsen av dess förankring i denna tradition.[1] I vårt land har den historiska epistemologin, i den

[1] Att döma av de magra resultat som sökningar i relevanta litteraturdatabaser ger, har Bachelards, Cavaillès' och Canguilhems arbeten inte rönt nämnvärd uppmärksamhet bland amerikanska samhällsvetare. Bachelard tycks ha introducerats sent i USA. Om vi får tro C. G. Christofides (1963, p. 477 not 1) var dennes egna artiklar i början av sextiotalet de första som ägnades Bachelard. Fortfarande i dag förefaller Bachelards arbeten om de poetiska bilderna mer bekanta än hans epistemologiska skrifter. Däremot har Koyré - ungefär jämnårig

mån den uppmärksammats utanför specialistkretsarna[2], framför allt satts i samband med Althusserskolans arbeten[3].

Varför benämningen "historisk epistemologi"?

Med "den historiska epistemologin" åsyftas här om inte annat sägs Bachelards, Cavaillès' och Canguilhems författarskap. Avgränsningen och ordvalet kan diskuteras. Varför rikta sökarljuset mot just dessa författarskap och varför benämningen "den historiska epistemologin"?

I Bourdieus mångfasetterade sociologi kan vi lätt finna enskilda

med Bachelard och den historiska epistemologin närstående - haft avsevärd betydelse för amerikansk vetenskapshistoria, tack vare bland andra Thomas Kuhns förmedling (i förordet till första upplagan av *The Structure of Scientific Revolutions* nämndes Koyrés namn först i raden av inspirationskällor). Poincaré och Duhem, som kan räknas till den historiska epistemologins farfäder, har länge varit välbekanta referenspunkter inom den amerikanska vetenskapsteoretiska debatten (jfr t.ex. Poppers upprepade attacker mot deras "konventionalism", eller den ärerädding av Duhem som Mary Hesse företog i *Models and Analogies in Science* och andra skrifter från femtio- och sextiotalen). Traditionen är således inte alldeles obekant, men inom nordamerikansk samhällsvetenskap har Bourdieu knappast lästs i ljuset därav (jfr kapitel II, avsnitt 3.3).

[2] Canguilhems arbete om reflexbegreppet har uppmärksammats av idéhistoriker men, som det förefaller, mer på grund av att ämnet är intressant än på grund av den epistemologiska metoden. Somliga litteraturvetare är bekanta med Bachelards skrifter om poetiska bilder.

[3] Bo Cavefors utgav 1968 en översättning av Althussers *Pour Marx* [1965], året därpå en översättning av *Lenin et la philosophie* [1969] och ytterligare ett år senare en översättning av andra upplagan [1968] av *Lire le Capital* (i denna andra upplaga hade Establets, Macherys och Rancières bidrag strukits; den sistnämndes i förhållande till Althussers position mindre renläriga uppsats blev dock snart tillgänglig i dansk översättning, *Kritikbegrebet og kritikken af den politiske φkonomi fra Parisermanuskripterne til Kapitalen*, Modtryk, Århus 1973, och kom att fungera som ammunition i de nordiska "kapitallogikernas" strider med "althusserianerna"). Cavefors' utgivning fortsatte i början av sjuttiotalet med några renodlat epistemologiska skrifter av andra althusserianer: Alain Badious *Le concept de modèle. Introduction à une épistémologie matérialiste des mathématiques* [1969] och Michel Fichants och Michel Pêcheux' *Sur l'histoire des sciences* [1969]. Zenit och Cavefors lät 1970 översätta Emmanuel Terrays *Le marxisme devant les sociétés «primitives»* [1969]. En översättning av Nicos Poulantzas' *Pouvoir politique et classes sociales* [1968] utgavs 1970 av René Coeckelberghs Partisanförlag, och ytterligare ett par av Poulantzas' böcker översattes under första hälften av sjuttiotalet. Därtill kom ett antal översatta artiklar av Althusser och hans disciplar. Denna för svenska förhållanden ovanligt snabba och massiva introduktion av en aktuell fransk diskussion fick av allt att döma som bieffekt att den franska historiska epistemologin kom att förknippas med en speciell skola, althusserianerna. Att den svenska diskussionen om althusserianismen därefter i Nicos Poulantzas' och Göran Therborns efterföljd alltmer riktades mot politologiska frågor torde ha bidragit till att det i slutet av sextiotalet spirande intresset för fransk epistemologi aldrig riktigt tog fart i vårt land. Ett undantag som hade förtjänat mer intresse var en uppsats från 1972 där Boel Berner jämförde Bachelard-inspirationen i ett par aktuella arbeten från Althusser- och Bourdieu-skolorna (Berner 1972; förkortad version i *Häften för kritiska studier*, nr 1 1973).

beröringspunkter med ett otal andra författarskap och traditioner. Bland sammanhållna kunskaps- eller vetenskapsteoretiska program tror jag ändå att det är hos de nämnda filosoferna vi möter det som är närmast besläktat med Bourdieus. Släktskapen är, som vi skall se, långt mer uttalad än vad som kan utläsas ur Bourdieus explicita referenser till epistemologerna. Sådana hänvisningar är tämligen sparsamt förekommande i Bourdieus arbeten och än mer sällsynta hos hans medarbetare och lärjungar.

Med tyngdpunkt inom skilda discipliner - fysikens filosofi för Bachelards del, matematikens för Cavaillès', biologins och medicinens för Canguilhems - representerade de tre författarskapen en avgränsad och väl sammanhållen teoretisk position. Upphovsmännen kan trots åldersskillnaden betraktas som så att säga socialt jämnåriga.[4] Jag har dem emellan inte funnit några meningsskiljaktigheter att tala om.[5] Det förefaller därför rimligt att behandla dem under en gemensam rubrik, den historiska epistemologin, och att undersöka

[4] Bachelard var visserligen tjugo år äldre, född 1884, men på grund av sitt sena inträde i den akademiska världen "socialt" jämnårig med Cavaillès och Canguilhem, födda 1903 respektive 1904: han var 36 år gammal när han avlade sin akademiska grundexamen, 44 när han publicerade sina första vetenskapliga arbeten, 46 när han erhöll sin första universitetslärartjänst i provinsen och 56 när han installerades på en professur i Paris.

[5] Cavaillès' till omfattning och inriktning mer begränsade författarskap tillåter kanske inte alltför ingående jämförelser. Mellan Bachelard och Canguilhem kan vi konstatera vissa skillnader. Den senare fann anledning att förebrå den förre en viss svaghet för psykologism (G. Canguilhem, "Dialectique...", 1963, pp. 450f). Det är sant att det finns sådana drag i Bachelards författarskap, och även explicita ställningstaganden till förmån för psykologismen (se Bachelard, "La psychologie de la raison" [1938], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 28f; *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 50). Bachelards psykologism var dock, som vi skall se, av en egen art, rationalistisk och anti-empiristisk, långt från huvudfårorna inom den nutida psykologiska disciplinen. En annan skillnad är att Bachelards vetenskapsfilosofi i vissa avseenden var strängare eller mer renodlad än Canguilhems. Den senare är exempelvis inte lika avvisande vad gäller metaforernas betydelse för det vetenskapliga tänkandets utveckling; ett tydligt exempel är när Canguilhem i sin studie av reflexbegreppets historia lägger avsevärd vikt vid den positiva funktion som en analogi, nämligen den mellan kroppens reflexer och ljusets reflexion, fyllde när Thomas Willis i sextonhundratalets England skapade det första egentliga begreppet om den fysiologiska reflexen (*La formation du concept de réflexe*, 1955, pp. 65ff, 130, 157). I artikeln "The Role of Analogies...", 1963, framhävde Canguilhem de analoga modellernas värde inom den biologiska vetenskapen. Vidare var Bachelard mer upptagen av det "polemiska förnuftets" betydelse för vetenskapens utveckling än Canguilhem, som inte lade fullt ut samma tonvikt vid diskontinuiteter och brytningar i vetenskapernas historia. Till sist kan nämnas att Canguilhem i sina sena skrifter - möjligen under påverkan av yngre lärjungar som Althusser och Foucault (jfr hans vittnesbörd i *Idéologie et rationalité*, 1981 [1977], p. 9) - närmade sig samhällsvetenskapen mer än Bachelard någonsin gjort. Dessa skiljaktigheter rörde dock grad snarare än art. Den historiska epistemologin låter sig betraktas som en sammanhållen vetenskapsfilosofisk strömning. De tre filosoferna var för övrigt personliga vänner. Cavaillès och Canguilhem var studiekamrater vid École normale supérieure (antagna 1923 respektive 1924, jfr J.-F. Sirinelli, 1988, pp. 650, 652 *et passim*). Bachelard uppger att han mötte Cavaillès första gången 1934 (G. Bachelard, 1982, p. 209).

relationen mellan denna kunskaps- och vetenskapsteori och den som kan vaskas fram ur den bourdieuska sociologin.

Men varför rubriken "epistemologi"? I Frankrike är "den historiska epistemologin" eller i vissa sammanhang kort och gott "epistemologin" ett vanligt namn på en strömning till vars framträdande gestalter Bachelard och Canguilhem hör.[6] Alternativa beteckningar som "kunskapsteori" eller "vetenskapsteori" är alltför allmänna för våra syften. "Kunskapssociologi" eller "vetenskapssociologi" är omöjliga rubriker eftersom den historiska epistemologins företrädare, trots sin övertygelse att kunskapssubjektet alltid är historiskt placerat, står främmande för de inom dessa discipliner dominerande externalistiska förklaringsmodellerna, enligt vilka vetenskapens utveckling återföres till den samhälleliga utvecklingen. Åter andra benämningar är i viss grad redan intecknade. Ordet "vetenskapshistoria", *histoire des sciences*, leder i en fransk kontext tankarna till den positivistiska traditionen[7] med allt vad därtill hör av evolutionstänkande och finalism och annan artonhundratalsmässig historiefilosofi som den historiska epistemologin gjorde upp med. Vid tiden för Bachelards framträdande försvarades den "allmänna vetenskapshistorien" av ett läger anfört av Aldo Mieli[8], som förespråkade ett traditionellt studium av

[6] De vanligaste franska användningarna av ordet *épistémologie* torde avse antingen kunskaps- och vetenskapsteori i största allmänhet, eller de specialdiscipliner som behandlar naturvetenskapernas filosofi och historia (vi skall inte krångla till saken genom att blanda in den mer pragmatiska innebörd - avseende uppställandet av regler för vetenskapligt giltiga slutledningar etc - som åtskilliga anglosaxiska författare givit åt ordet "epistemology"). Under den tid då Bourdieu konstituerade sitt projekt, sent femtiotal och särskilt under sextiotalet, användes inte sällan kort och gott beteckningen "epistemologi" för den strömning jag här kallar "den historiska epistemologin". Den diskuterades flitigt, bl.a. i samband med diskussionerna om strukturalismen, och spelades inte sällan ut mot fenomenologin. Dessförinnan hade det slags verksamhet som Bachelard med flera ägnade sig åt knappast varit någon angelägenhet för det bredare intellektuella fältet, och torde ha uppfattats som en heterodox (natur)vetenskapsfilosofisk specialitet.

[7] Comte förespråkade 1832 (utan framgång) inrättandet av en lärostol i allmän vetenskapshistoria <Histoire générale des sciences>. Den stol med denna titel som omsider (1892) inrättades vid Collège de France intogs av Pierre Laffitte, Comtes kronprins som förvaltade arvet efter mästaren. Efter Laffittes död 1903 övertogs stolen av en annan ledande positivist, Grégoire Wyrouboff (jfr Ch. Charle och E. Telkès, 1988, pp. 242f), som därmed konkurrerade ut en annan stark kandidat, Paul Tannery, en av den historiska epistemologins farfäder (jfr P. Redondi, 1986, pp. x ff). Efter Wyrouboffs död 1913 drogs stolen in (enl *Annuaire du Collège de France*, t.ex. vol. 84, 1984, p. 39). Först i början av tjugotalet intog en positivismkritiker, Pierre Boutroux, under ett par år en stol med den snarlika titeln "Histoire des sciences" (Ch. Charle och E. Telkès, 1988, pp. 36f). Sedan dess har ingen professur med motsvarande titel funnits vid Collège de France (enl. förteckningarna i *Annuaire du Collège de France*). Vid Sorbonne hade en filosofihistorisk professur med särskild inriktning på naturvetenskaperna inrättats 1909. Den besattes först av Gaston Milhaud, specialist på antik grekisk filosofi (jfr Ch. Charle, 1986, pp. 79f). Med tiden var det denna stol som Bachelard övertog, år 1940.

[8] Jfr P. Redondi, 1986, p. xv.

"påverkningar", de stora upptäckterna etc. Den historiska epistemologins företrädare bröt med denna föreställning om en allmän vetenskapshistoria - de ville i stället skriva de olika vetenskapernas specifika historia. Och merparten av den aktivitet som i Frankrike långt in i nittonhundratalet gått under namn av "vetenskapsfilosofi" har dominerats av subjektsfilosofins doktriner (cartesianism, kantianism - ja även åtskilligt av mellan- och efterkrigstidens så kallade "positivism" uttrycker paradoxalt nog i detta avseende en subjektsfilosofisk position), som lär att principerna för människans kunskapande är eviga och oföränderliga, vilket skulle möjliggöra uppställandet av allmängiltiga metodregler för vinnande av objektiv kunskap. Vetenskapsfilosofi i denna mening är oförenlig med den historiska epistemologins antagande om ett differentierat och rörligt subjekt, placerat i tid och rum, ett subjekt vars tänkesätt och begrepp - den "rena" matematikens begrepp ej undantagna - är föränderliga historiska skapelser.

Det är naturligt att vi lägger störst vikt vid det mest nydanande och omfattande av de tre författarskapen, Bachelards. Det är hos Bachelard vi har lättast att finna omedelbara paralleller till Bourdieus sociologi, vilket delvis har att göra med den förstnämndes beundransvärda stil. Bachelards tankar är inte alltid lika unika som hans förmåga att skriva vackert. Att de tre nämnda filosoferna ur vårt perspektiv utgör den hårda kärnan inom den tradition vi här valt att kalla den historiska epistemologin skall inte avhålla oss från att även hänvisa till deras franska föregångare, såsom Paul Tannery, Henri Poincaré, Pierre Duhem, Louis Couturat, Léon Brunschvicg, Octave Hamelin, liksom samtida likasinnade - Alexandre Koyré, François Dagognet - jämte några namn ur den generation, födda under perioden från första världskrigets slut till 1930, som i likhet med Bourdieu åtminstone i början av sin bana följde i deras fotspår, bland andra Jules Vuillemin, Michel Serres, Michel Foucault, Louis Althusser, Jean-Claude Pariente. Dessutom har vi utanför Frankrikes gränser anledning att uppmärksamma Ernst Cassirers matematik- och naturvetenskapsfilosofi, som i väsentliga avseenden föregrep den som utvecklades av Bachelard, Cavaillès och Canguilhem.

Exkurs om den så kallade positivismen

Vi skall i detta kapitel behandla de krav som Bachelard och hans efterföljare ställde på en tidsenlig epistemologi för matematiken och naturvetenskaperna. I nästa kapitel skall vi med Bourdieus sociologi som åskådningsexempel fundera över vad en jämförbar ambition kan innebära för samhällsvetenskaperna. På våra breddgrader brukar Bourdieu uppfattas som representant för "kontinentalt"

tänkande i motsats till anglosaxisk "positivism", en etikettering som inte är felaktig men i behov av precisering. Innan vi ger oss i kast med den franska historiska epistemologin skall vi kort karaktärisera dess förhållande till den så kallade positivismen[9]. Kanske kan en sådan utvikning vara till någon glädje för den läsare som är mer förtrogen med anglosaxiska än med franska traditioner.

Sextio- och sjuttiotalens positivismkritik inom den anglosaxiska inflytandesfären ackompanjerades av en utdragen debatt om kvantitativ kontra kvalitativ metod. Det är inte denna skiljelinje vi här skall diskutera. För det första har man inom fransk antipositivistisk vetenskapsfilosofi, den historiska epistemologin inräknad, odlat en utomordentligt stark tilltro till matematiken. För det andra vore det oriktig att tillskriva den logiska empirismens representanter en odelad förkärlek för ett kvantitativt i betydelsen aritmetiskt språk. Att den amerikanska beteende- och samhällsvetenskapliga metodologi som kallats positivistisk, och som inte sällan åberopat arvet från den logiska empirismen, lade så stor vikt vid kvantifiering kan förmodligen med större rätt ledas tillbaka till den experimentella fysiologin och psykologin: Wundt snarare än Carnap. Den logiska empirismens talesmän var mer intresserade av logik än av att mäta och räkna. Det som de - liksom för övrigt vissa av deras jämnåriga kritiker, Popper med flera - lämnade i arv till efterkrigstidens metodologi var sådant som intresset av att överföra vetenskapens argument till formellt språk, strävan att uppställa allmängiltiga procedurregler för verifiering eller falsifiering av hypoteser, idealet om en enhetsvetenskap (Jfr Otto Neuraths och Rudolf Carnaps tes om ett universellt fysikaliskt språk) som tillhandahåller generella kriterier för bedömning av vetenskaplig kunskap (därav föreställningen att "metoden", i betydelsen på förhand fastlagda procedurregler, kan garantera vetenskapligheten), en realistisk och empiristisk hållning till sanningsproblemen (som objektiv kunskap betraktades den som överensstämmer med en yttre verklighet vilken är oss given via sinnesintryck eller "data"), samt ett till allt detta knutet ointresse för vetenskapen som historisk företeelse och för forskarnas faktiska sätt att tänka och arbeta. Forskningens subjekt togs så att säga för givet, som en evig och oföränderlig kunskapsförmåga, varför det föreföll överflödigt att beakta sakförhållandet att undersökningar genomföres av

[9] "Positivism" är ett mångtydigt ord. Med "den så kallade positivismen" avses här de metodologiska strömningar som under fyrtio- och femtiotalen erövrade dominans inom den nordamerikanska beteendevetenskapen och sociologin, varifrån de spreds till Europa. I den - förmodligen ganska ringa - mån dessa strömningar verkligen hade rötter i den logiska empirismen (även benämnd den logiska positivismen eller Wienkretsen) kan den (åtminstone bland kritikerna) brukliga etiketten "positivism" kanske vara försvarlig. I denna framställning hänvisar dock om inte annat sägs "positivism" till traditionen från Comte (som, till skillnad från Wienkretsen, inte identifierade positivism med empirism).

historiskt placerade människor, formade på bestämda sätt och verksamma i bestämda tider på bestämda platser. Den sistnämnda hållningen är enligt undertecknads mening den avgörande svagheten hos den metodologi som brukar kallas positivistisk: "positivistens" misstag är inte att han mäter och räknar - det är han inte ensam om - utan bristen på självreflexion. Här kan den franska epistemologiska tradition som med rätta brukar åsättas epitetet "historisk" fungera som korrektiv.

Bourdieu, som är anti-positivist i de antydda bemärkelserna, erbjuder inget "kvalitativt" alternativ till en "kvantitativ" ortodoxi. Detta är en motsättning som förlorar sin mening i hans sociologi. Hur förhåller det sig med en annan anklagelse som brukar drabba de så kallade positivistiska strömningar som under fyrtio- och femtiotalen erövrade en dominerande ställning inom amerikansk beteende- och samhällsvetenskap, nämligen anklagelsen för att imitera naturvetenskaperna?

Vilken naturvetenskap var det fråga om? Jo, inte sällan en som ur den historiska epistemologins perspektiv är lika föråldrad som de filosofier som ackompanjerat den. Bachelard uppfattade sin egen epistemologi som en följeslagare till sin tids mest utvecklade matematik och naturvetenskap. Även om Bachelard själv sällan uttalade sig direkt om samhällsvetenskaperna[10], kan läsaren knappast undgå att ideligen slås av att hans analyser av sjutton- och artonhundratalens naturvetenskap är giltiga fortfarande för den ortodoxi som präglade nordamerikansk beteende- och samhällsvetenskap under perioden efter andra världskriget:

> "förra seklets [natur]vetenskap utmålade sig som en homogen kunskap, som en vetenskap om vår egen värld, i kontakt med vardagserfarenheten, organiserad av ett universellt och stabilt förnuft, i sista hand sanktionerat av våra gemensamma intressen. Forskaren var i Conrads mening 'en av oss'. Han levde i vår egen verklighet, hanterade våra objekt, lärde sig med hjälp av våra fenomen, fann sin övertygelse i klarheten hos våra omedelbara uppfattningar. Han utvecklade sina bevisföringar med ledning av vår geometri och vår mekanik. Han ifrågasatte inte mätandets principer."[11]

Denna karaktäristik, formulerad i början av trettiotalet, träffar onekligen centrala inslag i den implicita epistemologi som ett kvartssekel senare skulle

[10] När Bachelard någon gång formulerade sig sociologiskt lade han sig nära Durkheims och Lévy-Bruhls positioner och nöjde sig ofta med allmänna, närmast comteska formuleringar: "De sociala fenomenen har, som vi väl vet, objektiva lagar, lagar som lyder en determinism. Sociologin är därför en positiv vetenskap" ("Le problème philosophique des méthodes scientifiques" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 37). Vi kan inte hoppas på att vaska fram någon sociologi ur Bachelards författarskap.

[11] "Noumène et microphysique" [1932], *Études*, 1970, p. 11.

dominera amerikansk beteende- och samhällsvetenskap: uppfattningen om ett "universellt och stabilt förnuft", en kunskapsförmåga vars principer i Kants efterföljd antogs vara eviga och oföränderliga och vars sanningskriterium var den cartesiska "klarheten hos våra omedelbara uppfattningar", jämte en empiristisk uppfattning om vetenskapliga fakta som tillhöriga "vår egen värld". Bachelard avsåg den omedelbara, spontana vardagserfarenhetens värld, där "vår geometri" (det vill säga den euklidiska) och "vår mekanik" (den newtonska) är tillämpliga. För Bourdieu och andra unga filosofer som anknöt till den franska historiska epistemologins tradition kan den så kallade positivismen av amerikansk härkomst knappast ha framstått som ett knäfall för naturvetenskapen i största allmänhet. De "positivistiska" beteende- och samhällsvetarnas naturvetenskapsideal tillhörde en bestämd period, den fram till och med Newton (och därmed Kant). Det "antipositivistiska" inslaget i Bourdieus sociologi var ett försök att modernisera men alls inte avskaffa inspirationen från naturvetenskaperna och matematiken.[12] Vi befinner oss långt från det slag av positivismkritik som spelar ut humanvetenskapernas egenart mot naturvetenskapernas.

Bachelard framträdde som vetenskapsfilosof samtidigt med de skolor som senare skulle komma att åberopas av efterkrigstidens så kallade positivistiska rörelse. Dessa skolor var i hög grad inriktade på "färdig" vetenskap. Inom den logiska empirismen - som framträdde som en samlad skola (med manifestet *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis*) året efter det att Bachelard publicerat sina första arbeten - analyserades vetenskapen som system av formaliserade utsagor, vilkas relation till varandra kunde och borde utredas i termer av relationer mellan axiom och följdsatser, regler för verifiering av hypoteser etc. Detta program återfinns i mer eller mindre försvagad och modifierad form i de beteende- och samhällsvetenskapliga metodologier som kom att gå under namn av positivism. Det hörde kanske till undantagen att metodologerna förespråkade axiomatiserade teorier[13], men inriktningen mot "färdig" vetenskap var en gemensam nämnare: vetenskapliga teorier och resultat lösgjorda från sina uppkomstvillkor, från hur vetenskapsmän tänkt och

[12] Detta var för övrigt ett tidstypiskt fenomen. Bland bekanta exempel inom franskt språkområde kan nämnas Piagets och Lévi-Strauss' ambitioner att berika psykologin respektive antropologin med matematikernas, i synnerhet Bourbaki-gruppens, nyaste landvinningar.

[13] Till de bekanta undantagen hörde Hans Zetterbergs *On Theory and Verification in Sociology*, som mynnade ut i en plädering för axiomatisering av sociologisk teori. Ett än mer renodlat svenskt exempel var Anders Wedbergs trebandsverk *Filosofins historia* (1958-68), som titeln till trots inte alls behandlade filosofihistorien som historia utan som ett pärlband av så att säga samtida axiomatiska system, från Thales till Hägerström, alla ägnade att hanteras (och betygsättas) med hjälp av den formella logikens redskap.

handskats med dem, och översatta till en uppsättning språkliga (gärna formalspråkliga) utsagor, till satser som kan härledas ur andra satser och till hypoteser avsedda att verifieras eller falsifieras enligt universellt giltiga, det vill säga av forskaren, forskningssammanhanget och forskningsobjektet oberoende regler. Om vi med det begreppspar som Hans Reichenbach[14] myntade 1938 skiljer mellan *context of discovery* och *context of justification*, inriktades den så kallade positivistiska metodologin nästan uteslutande på den sistnämnda - ja, enligt den ortodoxa logiska empirismen fick vetenskapsteorin inte befatta sig med "upptäckandets sammanhang", det vill säga vetenskapandets historiska betingelser och forskarens faktiska sätt att tänka och arbeta på sin väg mot teorier, hypoteser och resultat.[15] Ur den logiska empirismens perspektiv borde, för undvikande av den sammanblandning av logik och psykologi som Frege och andra varnat för, sådana frågor bannlysas från vetenskapsteorin.

Bachelard däremot intresserade sig i allra högsta grad för "upptäckandets sammanhang", och mer än så: hos Bachelard finner vi över huvud taget ingen motsvarighet till den logiska empirismens sätt att ställa vetenskapshistoria mot vetenskapsfilosofi, eller *context of discovery* mot *context of justification*. Vetenskapsfilosofin i Bachelards tappning har som sin förnämsta uppgift att studera vetenskapligt arbete som skapande verksamhet till skillnad från färdigt resultat, vilket förutsätter att vetenskapsfilosofen spårar det vetenskapliga

[14] När Reichenbach införde distinktionen (i *Experience and Prediction*, 1938) var hans ärende att plädera för att epistemologin uteslutande bör ägnas åt "the context of justification", och alls inte åt "the context of discovery" (Reichenbach, 1952 [1938], pp. 6f, 382): "vetenskapsanalysen är inte inriktad mot faktiska tankeprocesser, utan mot den rationella rekonstruktionen av kunskap. Det är denna bestämning av epistemologins uppgift som vi måste hålla i minnet om vi önskar konstruera en teori för vetenskaplig forskning." (*op. cit.*, p. 382)

[15] Av titeln på den inflytelserika engelska versionen (*The Logic of Scientific Discovery*) av Karl Poppers *Logik der Forschung* kunde man tro att Popper – som framträdde som positivismkritiker, i synnerhet som en kritiker av den logiska empirismens tes att det är möjligt att på bindande sätt verifiera vetenskapliga utsagor - uppmärksammade *the context of discovery*. I själva verket handlade inte heller Poppers arbete i nämnvärd utsträckning om upptäckandet som aktivitet, utan fastmer om teorier, hypoteser och upptäckter som *resultat*, vilka så att säga *post festum* underkastas logisk analys. Den franska epistemologiska traditionens starka version av tesen att vetenskapsmän konstruerar sina teorier och begrepp är oförenlig med Poppers vetenskapsteori, vilket illustreras av hans kritik av Poincaré och Duhem: "För konventionalisten är teoretisk naturvetenskap ingen avbildning av naturen utan blott en logisk konstruktion. Denna konstruktion bestäms inte av egenskaper hos världen, utan det är tvärtom denna konstruktion som bestämmer egenskaperna hos en artificiell värld, en värld av begrepp som implicit definierats av de naturlagar vi valt." (Popper, 1968 [1959], p. 79). Popper tillfogade att en sådan konventionalism innebär att naturlagar icke kan falsifieras med hjälp av observationer (*op. cit.*, pp. 79, 81, 314; se äv. *Conjectures and Refutations*, 1969 [1963], p. 112). Det är på sätt och vis sant, enligt de franska epistemologerna är *enbart* observationer inte nog, och det är lätt att förstå att Popper inte hade något till övers för en tradition som tycktes underkänna hans egen falsifierbarhetstes.

tänkandet sådant detta utvecklats historiskt i kamp med tidigare föreställningar och i möten med nya erfarenheter. Förvisso närde Bachelard en utomordentligt stark tilltro till axiomatiseringens välsignelser, men det var då fråga om den axiomatisering som bidragit till att utveckla den moderna matematiken, fysiken och kemin. Axiomatiseringen blir därmed intressant som en aspekt hos vetenskapsfilosofins studieobjekt, som är det vetenskapliga tänkandet. Vetenskapsfilosofen själv har inte i uppdrag att uppställa axiomatiska system.

Den historiska epistemologin är en, om man så vill, normativ tradition.[16] Den värderar sitt objekt, det vill säga det vetenskapliga tänkandet, genom att hävda att detta tänkande är som mest fruktbärande när det är rörligt, när det utmanar forskarens egna och andras tidigare föreställningar och oupphörligt låter sig korrigeras i konfrontationer med en yttre realitet. I sitt sena epistemologiska författarskap, arbetena från slutet av fyrtio- och början av femtiotalet, använde Bachelard uttrycket "den tillämpade rationalismen" om ett sådant föredömligt vetenskapligt tänkande. En jämförbar hållning finner vi i Bourdieus sociologi (vilket givetvis så länge vi talar i allmänna ordalag inte behöver förklaras med hänvisning till Bachelard, men påståendet skall underbyggas i nästa kapitel). Bourdieus karaktäristiska sätt att skriva - de ständiga tillbakablickarna på egna och andras tidigare undersökningar, blandningen av teoretisk reflexion och empiriska resultat, generella satser sida vid sida med detaljiakttagelser som stundom kan förefalla tillfälliga - låter sig svårligen förenas med de till den logiska empirismen anslutande genrekraven, ett förhållande som brukar bekymra läsare som letar efter exempelvis verifierbara (eller i Poppers efterföljd åtminstone falsifierbara) hypoteser och formaliserade procedurer för prövning av desamma. En av den historiska epistemologin inspirerad sociologi kan inte förlita sig på en fristående metodologi som definieras i termer av procedurregler. I stället inrymmer det vetenskapliga arbetet så att säga sin egen validering, en ståndpunkt som må kallas självtillräcklig men som inte, vilket vi

[16] Det är denna aspekt av den historiska epistemologin, dess "normativa" karaktär, som gör föreliggande jämförelse med ett sociologiskt författarskap möjlig och motiverad. Den historiska epistemologin uppfattades av sina företrädare inte som en värdefri betraktelse. Den är ingen vetenskap och dess objekt är inte ett vetenskapligt objekt (jfr Canguilhem, 1983 [1968], pp. 23). Dess objekt är det vetenskapliga tänkandet och dess uppgift att lyfta fram det som utvecklar och att varna för det som hämmar det vetenskapliga arbetet. I samma betydelse kan vi tala om en explicit eller (i långa stycken) implicit epistemologi i Bourdieus arbeten, nämligen en - minst av allt värdefri! - reflexion över den sociologiska kunskapens gränser och möjligheter. Som sociolog lägger han sig vinn om "värdefrihet" i förhållande till sina studieobjekt. Han avkunnar inte domslut rörande medmänniskornas handlande. Däremot har han, fortfarande som sociolog (det slags epistemologi vi här intresserar oss för är ingen generell metodologi utan intimt förenad med specialvetenskaperna), i sitt arbete byggt in bestämda värden som berör hans eget fält, samhällsvetenskapen: somligt för samhällsvetenskapen framåt och bör främjas, somligt bromsar den och bör bekämpas.

skall se, behöver innebära lägre ställda pretentioner på vetenskaplig rigorism.

Däremot är kraven på en rigorös vetenskap annorlunda. Tag frågan om vetenskapens objekt. Enligt den så kallade positivismens version av den empiristiska metodologin skall "data" utgöra en noga definierad och kontrollerad mängd av observationer eller svar på enkätfrågor eller dylikt (man skall exempelvis kunna troliggöra att ett urval äger samma egenskaper som den population ur vilken det hämtats). Datamängden skall vara så omfattande och av sådan "kvalitet" att forskaren blir i stånd att ställa upp och pröva noga preciserade hypoteser eller testimplikationer (därför är det till fördel om data exempelvis låter sig omformas till variabler som lever upp till vissa kvantitativa skalegenskaper). Med ett dylikt synsätt - som ansluter till den klassiska empirismens uppfattning om kunskapens uppkomst: vi tar emot små paket av sinnesdata, ackumulerar och aggregerar dessa och formar därav våra idéer eller hypoteser - är det första kriteriet på objektivitet att korrekta tekniker för datainsamling kommit till användning. En sådan kombination av empirism och induktionism torde i stor utsträckning ha präglat den så kallade positivismen så som den faktiskt praktiserats inom beteende- och samhällsvetenskaperna (Poppers, Hempels och andras kritik av induktionismen och lansering av ett hypotetiskt-deduktivt alternativ torde ha beretts mer utrymme i metodböckerna än i forskningspraktiken). Inom den franska historiska epistemologins tradition har man odlat en annan uppfattning om verkligheten, om vetenskaplig kunskap, om kriterierna på objektivitet. Data är inte givna, lyder en ofta upprepad grundsats som klingar bättre på franska: les données ne sont pas données. Vetenskapen måste för att vara fruktbärande konstruera sina objekt med omsorg, och det är detta konstruktionsarbete som kan göra anspråk på objektivitet. De omedelbart givna fenomenens värld framstår som en fattig värld i jämförelse med det konstruerade objektet, som ur den historiska epistemologins perspektiv framstår som den sanna realiteten, på en och samma gång väl avgränsad och ymnig, ägnad att avlockas intressanta hypoteser. Vi kan således konstatera att den historiska epistemologins krav på sitt "konstruerade objekt" delvis påminner om de krav som den empiristiska och induktionistiska metodologin ställer på sin "datainsamling". Enligt den senare skolan garanteras objektiviteten ytterst av kvaliteten hos de data med vilkas hjälp hypoteser konfirmeras eller falsifieras, enligt den förra skolan uppträder objektivititeten inte förrän i ett förhållandevis framskridet stadium av forskningsarbetet.

1. DEN TILLÄMPADE RATIONALISMEN

Bland de många olika beteckningar med vilka Bachelard angav sin egen ståndpunkt är "den tillämpade rationalismen" <le rationalisme appliqué> kanske den mest talande.

Huvudordet är "rationalism". Bachelard var förvisso rationalist. Den vetenskapliga sanningen är en skapelse av förnuftet. Vetenskaplig objektivitet hämtas inte direkt ur naturen, utan erövras genom ett andens mödosamma konstruktionsarbete som tar kål på de omedelbara intryck vi hämtar från yttervärlden. Bachelard hade inget till övers för det slags empirism som lär att vetenskapen framskrider genom att observationer adderas till varandra eller det slags realism som hävdar att sanningen föreligger fix och färdig i yttervärlden, i naturen, i tingen själva och att vetenskapens uppgift bara är att lyfta på locket.

Men för att vara vetenskaplig måste denna rationalism vara "tillämpad". Bachelards anti-*empirism* innebar minst av allt att han misstrodde *empirisk* forskning, och hans anti-*realism* var förenad med övertygelsen att tänkandet är vetenskapligt först när det låter sig korrigeras i mötet med en yttre *realitet*. Denna "korrigering" <rectification> var ämnet redan för Bachelards första vetenskapliga skrifter, de avhandlingar som han försvarade 1927 och lät publicera 1928.

Bachelards uttryck "den tillämpade rationalismen" har möjligen en klang av tandlös kompromiss. Han hade dock betydligt mer på hjärtat än att vetenskapen behöver både teori och empiri. I den moderna matematiska fysikens arbetsmetoder fann Bachelard det föredömliga mönstret för en tillämpad rationalism. Här samarbetar matematikern med experimentalfysikern. Den förstnämndes arbete representerar en tillämpad rationalism, ett tänkande som omsättes i precisa undersökningsmetoder i laboratoriet. Experimentalfysikerns arbete befruktas i sin tur av matematikerns teorier. Den fysikaliska vetenskapen utgör således, betonade Bachelard i en viktig programuppsats[17] från 1947, ett "fält för tänkandet"[18] med två poler, å ena sidan den abstrakta matematiken (en

[17] "La philosophie dialoguée", 1947. Artikeln, som inledde första numret av den kunskapsfilosofiska tidskrift *Dialectica* vilken Bachelard var med om att grunda, uppträdde ett par år senare som första kapitlet i *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949].
[18] "La philosophie dialoguée", 1947, pp. 11, 14; *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], pp. 1, 4.

"tillämpad rationalism") och å andra sidan den experimentella erfarenheten (en "teknisk materialism" eller "välinformerad materialism"). Just inom den matematiska fysiken har enligt Bachelard den "tillämpade rationalismen" firat sina största triumfer, med Einsteins relativitetsteori som det första[19] exemplet:

> "I relativitetsteorin har dialektikens termer blivit så starkt förbundna med varandra, att de framställer en filosofisk syntes av matematisk rationalism och teknisk empirism. [---] Här är den strängaste matematiker och den petigaste fysiker *överens*. De förstår varandra. De lär av varandra. Tänkandet skulle bli helt tomt och erfarenheten helt fördunklad om man inte på relativitetsteorins verksamhetsfält accepterade syntesen av en rationalism som är mottaglig för lärdomar och en realism som låter sig utarbetas."[20]

1.1 Bachelards dialektik

Bachelard använde ofta ordet "dialektisk" om detta möte mellan rationalism och tillämpning, mellan teoretisk reflexion å ena sidan och experiment och annan erfarenhet å den andra. I modern tid brukar "dialektisk" signalera en mer eller mindre direkt förbindelse med Hegels filosofi. Den hegelska dialektiken är en metod för att framställa de *inneboende* motsättningar som driver en utveckling framåt. Framställningen av andens fenomenologi utgår från den sinnliga vissheten[21], det vill säga vår omedelbara uppfattning, som visar sig vara en så allmän kategori att den inte kan stå för sig själv utan drivs över i *die Wahrnehmung*, "varseblivningen" eller "försanthållandet", och vidare över "självmedvetandet" fram till "förnuftet", som visar sig så otillräckligt att en överindividuell ande måste överta stafettpinnen. Eller tag Hegels sätt att börja sin logik[22]: Det rena varat synes vara en lämplig startpunkt för en logik i Hegels mening av spekulativ filosofi (till skillnad från den formella logiken, som väl

[19] I den tidiga skriften *La valeur inductive de la relativité*, 1929, försökte Bachelard demonstrera det radikalt nya hos relativitetsteorin. Att Einsteins relativitetsteori var det allra första exemplet på "den tillämpade rationalismens" dialektik, nämligen "rationell organisering och erfarenhet i konstant samverkan", framhävdes exempelvis i Bachelards sena encyklopediartikel "Le nouvel esprit scientifique et la création des valeurs rationnelles" [1957] (se p. 95 i omtrycket i *L'engagement rationaliste*, 1972). Därför ville Bachelard förlägga den "nya vetenskapliga andans" genombrott till 1905, året då Einstein presenterade den speciella relativitetsteorin (*La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 7).
[20] "La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 121 och 136.
[21] Hegel, *Werke*, Band 3, pp. 82ff.
[22] Hegel, *Werke*, Band 5, pp. 82ff ("den stora logikens" framställning av läran om varat); Band 8, pp. 181ff ("den lilla logikens" framställning av dito).

Hegel närmast skulle klassificera som resonerande tänkande[23]). Men det rena varat är vid närmare påseende ett vara utan någon som helst bestämning, ett fullständigt tomt vara, med andra ord detsamma som det rena intet. Varat och intet hänger ihop, och övergången från intet till varat är "blivandet". Därmed har Hegels framställning nått fram till det bestämda varat eller "tillvaron", *das Dasein*, som i sig innehåller både realitet och negation och som reflekterat i sig självt utvecklas till "det som är till" eller "något", *Etwas*. Att detta "något" är bestämt innebär att det är åtskilt från "något annat", som dock i sin tur är ett "något". Därför kan "något" inte stå för sig självt utan måste utvecklas vidare. På så vis slingrar sig den hegelska framställningen framåt. Varje anhalt skärskådas och visar sig lida av inre motsägelser och tillkortakommanden, varigenom Hegel anser sig ha demonstrerat nödvändigheten av ett kliv till nästa anhalt.

Bachelard förespråkade en dialektik av helt annan art.[24] Här var drivkraften inte inre motsägelser som utvecklas enligt någon nödvändig immanent logik. Bachelard bestred till och med att Hegel skulle vara förgrundsfiguren inom artonhundratalets rationalistiska dialektik. I stället lyfte Bachelard fram Lobatjevskijs "dialektisering" av det geometriska tänkandet. Denne Nikolaj Lobatjevskij, vars insatser Bachelard värdesatte så högt, var den ryske matematiker som på 1830-talet samtidigt med och oberoende av ungraren Johann Bolyai visade på möjligheterna att konstruera en geometri som undvarar det euklidiska parallellaxiomet. För Bachelard framstod Lobatjevskijs insats som föredömlig eftersom den banade väg för en *a posteriori*-dialektik, "en dialektisk komplettering av grundläggande begrepp", en dialektik som går i närkamp med de vetenskapliga begreppen sådana de faktiskt föreligger.[25] Parallellaxiomet hade genom seklerna utgjort ett av geometrins till synes orubbliga fundament, och just därför fungerade Lobatjevskijs attack så frigörande: "förnuftets verksamhet förbands med en väsentlig rörlighet, en psykisk upphetsning, en själslig glädje." Hegels dialektik är i Bachelards ögon mindre värd, det är en apriorisk dialektik som ger anden alltför stor frihet: "Den motsvarar de livlösa samhällen där man är fri att göra men inte har något att göra. Man är således fri att tänka men har

[23] Om Hegels åtskillnad mellan en "resonerande" hållning å ena sidan och ett "begripande" och "spekulativt" tänkande å den andra, se t.ex. *Werke*, Band 3, p. 56ff; Band 6, pp. 108f.
[24] Att Bachelards dialektik alltifrån 1928 års avhandling bär drag av Octave Hamelins "syntetiska dialektik" har noterats av flera kommentatorer. Även om Hamelins dialektik var mer idealistisk - en angelägenhet för anden, till skillnad från Bachelards dialektik som inte kan undvara konfrontationerna med tingen - finns många beröringspunkter dem emellan (jfr G. Canguilhem, "Dialectique et Philosophie du Non chez Gaston Bachelard", 1963, pp. 443f; F. Turlot, 1986, särsk. pp. 251f).
[25] "Le surrationalisme" [1936], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 8f.

inget att tänka på."[26]

Partitagandet för Lobatjevskij och mot Hegel är en tydlig illustration till hur Bachelard tänkte sig en modern rationalism. Vetenskapsfilosoferna (och vetenskapsmännen själva) är, menade Bachelard, fångar hos det traditionella tänkande som utgår från på förhand uppställda filosofiska doktriner (av typ idealism kontra realism), doktriner som är utvärtes i förhållande till det vetenskapliga arbetet. Detta traditionella filosoferande duger inte längre i den icke-euklidiska geometrins, kvantfysikens och relativitetsteorins tidevarv. Den mest framskridna vetenskapen karaktäriseras av ett nytt slag av dialog, polemik eller dialektik som utvecklas i det faktiska vetenskapliga arbetet. Denna nya vetenskap kräver ett nytt slag av filosofi, en rationalism som är tillämpad, antingen den arbetar med traderade vetenskapliga begrepp (som geometrins parallellitetsbegrepp) eller med de erfarenheter som laboratoriet erbjuder. Bachelard använde gärna ord som dialektisk eller polemisk för att beteckna denna filosofi, men varnade för en sammanblandning med den hegelska dialektiken. Den filosofi han förespråkade "är icke en *negationens* vilja. Den drivs inte framåt av en motsägelseanda som motsäger utan bevis, som proppar sig full med vaga spetsfundigheter. [---] Den accepterar inte den interna motsägelsen. [---] Nejets filosofi har heller inget att göra med en dialektik *a priori*. I synnerhet kan den inte sättas i rörelse kring en hegelsk dialektik."[27] Bachelard föredrar den "lilla dialektiken"[28] i väl avgränsade problem som uppträder i forskningspraktiken.

Det tjugonde seklet krävde ett nytt slag av vetenskapsfilosofi och Bachelards ambition med sitt epistemologiska författarskap var att bidra till att utmejsla en sådan. Hans första vetenskapliga arbeten var avhandlingarna, som försvarades 1927 och utkom av trycket året därpå. Dessa förtjänar uppmärksamhet, av många skäl. Just nu har vi behov av att påvisa den kontinuitet i Bachelards författarskap som gör det motiverat att använda "den tillämpade rationalismen" som en samlande formel.

1.2 Grip det vetenskapliga tänkandet på bar gärning!

Redan ämnesvalen för avhandlingarna är karaktäristiska för den epistemologiska traditionen: väl avgränsade och vid första påseende "små" problem, som visar sig ge anledning till reflexioner om grundläggande filosofiska frågor. Huvudavhandlingen *Essai sur la connaissance approchée* (ungefär: Essä om den

[26] *Op. cit.*, p. 8. I originalet är dessa två meningar kursiverade.
[27] *La philosophie du non* [1940], 1981, p. 134.
[28] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 53.

approximerande kunskapen, den tillnärmande kunskapen; titeln förkortas hädanefter: *Essai*) behandlade matematikernas och fysikernas sökande efter approximationer eller närmevärden för storheter som inte kan åsättas ett exakt (aritmetiskt) värde, exempelvis metoder för approximering av irrationella eller transcendenta tal, användningar av sammanfattande mått som medelvärden och spridningsmått, metoder för att öka precisionen i mätningar och för att hantera mätfel, eller de mätningsproblem av helt ny art som rests i och med mikrofysiken. I den kompletterande avhandlingen *Étude sur l'évolution d'un problème de physique. La propagation thermique dans les solides* (Studie av utvecklingen av ett av fysikens problem. Värmespridning i fasta kroppar) tillämpades huvudavhandlingens tankar i en analys av fysikernas och kemisternas sätt att studera det specifika problem som anges i undertiteln.

Problem för specialister, kan det tyckas. Ändå rymde avhandlingarna en lång rad teman som skulle återkomma i Bachelards fortsatta epistemologiska författarskap och sedermera inspirera forskare långt utanför de matematiska och hårda naturvetenskapliga disciplinernas domäner.

Ett sådant tema var just beaktandet av i flera avseenden "små" problem. Det historiska förlopp som analyserades i *Essai*, matematikernas och fysikernas sätt att hantera approximeringens problem, förhåller sig enligt Bachelard "till historien om de vetenskapliga systemen som folkens historia förhåller sig till konungarnas historia".[29] En fruktbärande epistemologi får inte stanna vid filosofins stora frågor utan måste studera vetenskapens detaljproblem, teknikaliteterna. *Essai* handlar om hur matematiken och fysiken gjort detaljen till sitt studieobjekt: matematikernas sätt att bestämma gränsvärden och gränspunkter, fysikernas ansträngningar att finna metoder för att minska redan små mätfel eller tränga in i den mikrofysikens värld där ingen exakt mätning är möjlig.

Även om Bachelard i sitt fortsatta författarskap inte lika envetet inriktade sig på de infinitesimala storheterna och andra i påtaglig mening "små" fenomen, var han noga med att uppmärksamma detaljerna i vetenskapsmännens arbete och vetenskapsmännens arbete med detaljerna. Den samtida vetenskapen karaktäriseras av specialisering, studiet av avgränsade fenomen; under det sista halvseklet har det skrivits mer om elektronen än vad som under alla tider skrivits om månen[30]. Vetenskapsmännen måste finna "en problematik, ett väl anpassat problem, ett litet problem. Det finns inga stora problem. De stora problemen börjar i det lilla, där man efter en viss tid upptäcker underbara

[29] *Essai sur la connaissance approchée*, 1987 [1928], p. 69.
[30] "Le problème philosophique des méthodes scientifiques" [1951], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 41.

konsekvenser", oväntade kanske till och med för upphovsmannen.[31] Bachelard välkomnade denna för det moderna vetenskapssamhället utmärkande specialisering[32] som fyller Nietzsches krav på vetenskapen: att var och en på sin plats, hur blygsam som helst, skall kunna arbeta i övertygelsen att han inte arbetar förgäves[33]. Specialiseringen är en nödvändighet men också välsignelsebringande[34], den öppnar vår ande[35].

Intresset för detaljen var bara en sida av Bachelards strävan att bidra till en vetenskapsfilosofi som gör rättvisa åt det vetenskapliga tänkandet i dess faktiska rörelse. På ett par ställen i *Essai* kan ordvalet leda tankarna till Bergson[36], som när Bachelard pläderar för att "fånga kunskapen i dess flöde [---]. Källan [den primära sinnliga erfarenheten] är inte annat än en geografisk punkt, den innehåller inte flodens levande kraft"[37]. Och på ett annat ställe: "Att återuppleva upptäckternas rytm, erövringen av precision, det är att placera kunskapen i dess sanna flöde <courant>."[38] Bachelards ambition var förvisso, i hela det epistemologiska författarskapet, att fånga tänkandet som skapande verksamhet, till skillnad från tankar som produkter, men han ville minst av allt postulera något bergsonskt flöde, någon fond eller substans eller *élan vital* bakom det vetenskapliga tänkandet.

Tvärtom, det vetenskapliga tänkandet är seg selv nok. Vetenskapsfilosofens uppgift är att fånga den vetenskapliga kunskapen där den uppstår: "Kunskapsakten måste fångas i sitt födelsetillstånd, ty det är bara där den har sin verkliga mening. När den väl bekräftats blir den en mekanism bland andra."[39] Denna kunskapsakt kan analyseras i termer av "korrigering" <rectification>. Ledmotivet i *Essai* var att förnuftet gör sig idéer och förklaringar och korrigerar sig i mötet med en yttre verklighet.[40] Denna korrigering är "den fundamentala princip som stödjer och styr kunskapen och oupphörligt driver den mot nya erövringar".[41] Vi måste enligt Bachelard frigöra oss från illusionen att den objektiva sanningen föreligger fix och färdig någonstans därute, och att

[31] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 53.
[32] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 208.
[33] *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, pp. 13f.
[34] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 55.
[35] *Op. cit.*, pp. 56, 58, 66.
[36] Jfr t.ex. *L'évolution créatrice*, där Bergson definierade *la durée* som "en ström <courant> som man inte kan stiga ur. Den finns bakom vårt vara och är, som vi väl vet, själva substansen hos de ting med vilka vi står i förbindelse" (H. Bergson, 1986 [1907], p. 39).
[37] *Essai*, 1987 [1928], p. 15.
[38] *Op. cit.*, p. 62.
[39] *Op. cit.*, p. 25.
[40] *Op. cit.*, p. 242 *et passim*.
[41] *Op. cit.*, p. 16.

vetenskapens uppgift är att hämta fram den. Objektiviteten är en skapelse av det vetenskapliga arbetet, och skapas närmare bestämt i och med att det vetenskapliga tänkandet låter sig korrigeras.[42] Bachelard bröt således här (och i alla sina följande epistemologiska arbeten) med den utbredda vetenskapsfilosofiska hållning som den historiska epistemologins representanter gärna kallar "intellektualistisk" och som innebär att filosofen är mer upptagen av hur de uppnådda vetenskapliga resultaten kan verifieras än av det vetenskapliga arbetet självt.

Låt oss återvända till formeln "den tillämpade rationalismen", som Bachelard under den sista perioden av sitt epistemologiska författarskap (för vilket han, frånsett smärre uppsatser, satte punkt redan 1953) använde för att beteckna sin egen epistemologiska ståndpunkt. Som vi nu sett, utgör den diskussionen av "korrigeringen" som löper som en röd tråd genom Bachelards huvudavhandling *Essai* ett utkast till hans senare analyser av "den tillämpade rationalismen".

För övrigt förekom, ofta i sammanhang som föregrep den senare användningen, termen "tillämpad" <appliqué> redan i *Essai*: Vi måste studera begreppen i deras tillämpning[43], korrigeringen av våra förklaringar sker genom att våra samordnade tidigare förklaringsredskap tillämpas[44], och korrigeringens rytm utgör ett slags "lag för tillämpningen"[45]. Inom vetenskapen är det erfarenheterna eller experimenten som, i och med att reflexionen sålunda tillämpas på verkligheten, tvingar tänkandet att korrigera sig.[46] Vetenskapsfilosofen måste "lägga sig noga vinn om att fånga kunskapen i det ögonblick då den tillämpas, eller åtminstone aldrig förlora betingelserna för dess tillämpning ur sikte"[47]. För att klargöra kunskapens tillämpning på verkligheten måste man följa de olika stadierna i dess utveckling.[48] I sin diskussion av induktionens problem undvek Bachelard de stora filosofiska frågorna angående induktionens natur och nöjde sig med att fråga efter "vilket slags visshet induktionen kan skänka oss i det ögonblick då den tillämpas"[49]. I samband med sin kritik av den amerikanska pragmatismen (representerad av William James), ett viktigt tema i *Essai*, hävdade Bachelard att det inte är tillräckligt att en idé visat sig framgångsrik för att den skall kunna anses vara valid; vi måste

[42] *Op. cit.*, *passim*, särsk. pp. 246, 249, 251f, 255.
[43] *Op. cit.*, p. 19.
[44] *Op. cit.*, p. 243.
[45] *Op. cit.*, p. 252.
[46] *Op. cit.*, p. 267.
[47] *Op. cit.*, p. 261.
[48] *Op. cit.*, p. 278.
[49] *Op. cit.*, p. 127. Bachelards svar på frågan var att vi aldrig får tro att induktionen då den tillämpas kan ge annat än approximativ kunskap, se p. 137.

dessutom ta reda på hur pass stabila betingelserna för dess tillämpning är[50].

Resonemangen om "tillämpning" fyllde således en viktig funktion i *Essai*. Däremot användes termen "rationell" sällan i den egna kvalificerade mening som Bachelard senare skulle skänka den. När Bachelard nämnde det rationella tycks det närmast vara filosofernas motsättning mellan rationalism och empirism som föresvävat honom.[51] Någon gång föregrep han dock även terminologiskt sin senare position: på tal om felkalkylen påtalade han att denna är av central betydelse eftersom det rationella och det empiriska här samspelar[52]; och han noterade att när den matematiska fysiken lyckats förena två varandra främmande världar[53] genom att "närma matematikens och fysikens områden till varandra, så rationaliserar man det reella och realiserar i gengäld geometrin"[54]. Vi möter således redan i *Essai* hänvisningar till den typsituation, samarbetet mellan matematikern och experimentalfysikern[55], som för Bachelard blev sinnebilden för "den tillämpade rationalismen" (jfr ovan).

Under olika perioder, från de tidigaste arbetena fram till början av femtiotalet då han avslutade den epistemologiska delen av sitt författarskap, använde Bachelard en högst varierad vokabulär för att beteckna denna tillämpade rationalism. Ordet "rationalism" eller "rationell", som tilldelats en relativt undanskymd plats i *Essai*, blev efter hand ett nyckelord, som till och med kom att ingå i titlarna till hans tre sista stora epistemologiska arbeten, publicerade 1949, 1951 och 1953. Innan dess hade han även karaktäriserat den moderna vetenskapen som präglad av en "icke sluten" rationalism[56], en "öppen"[57] eller i än mer framskridna former "dialektisk" eller "diskursiv"[58] rationalism. Han talade också om en rörlig "syntes av förnuft och erfarenhet" (eller "förnuft och experiment").[59] Bortsett från terminologin fanns dock föreställningen om den tillämpade rationalismen närvarande redan i avhandlingen *Essai*, som vi sett framför allt formulerad i termer av att tänkandet eller anden eller förnuftet

[50] *Op. cit.*, p. 266.
[51] Se t.ex. *op. cit.*, pp. 74, 102, 136.
[52] *Op. cit.*, p. 252.
[53] *Op. cit.*, p. 189
[54] *Op. cit.*, p. 190.
[55] Inom den moderna matematiska fysiken "sammansmälter verkligen en bearbetad erfarenhet med teorin", *loc. cit.*
[56] I *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], pp. 6f, nämndes geometrins nya landvinningar som exempel på en rationalism som korrigerar aprioriska omdömen och som därmed inte längre är en sluten rationalism.
[57] Se t.ex. *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 7, 30ff; Uttrycket "öppen" rationalism återfinns i andra texter, exempelvis artikeln "Le surrationalisme" [1937] (*L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 9, 12).
[58] *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 33-36, 42ff.
[59] *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 20.

korrigerar sig.[60] Idén om det sig korrigerande förnuftet återvänder ständigt i Bachelards epistemologiska författarskap. "Erfarenheten är noga taget minnet av korrigerade misstag"[61], för att citera ur en programmatisk uppsats från mitten av trettiotalet. All korrekt objektiv kunskap innebär alltid att man korrigerar subjektiva misstag, skrev Bachelard några år senare i *La philosophie du non*[62]. I *Le rationalisme appliqué*, 1949, karaktäriserade han den rationalism som han själv bekände sig till som "medvetandet hos en vetenskap som korrigerar sig, en vetenskap som bär det mänskliga handlandets märke, det reflekterade, mödosamma, normaliserande handlandet".[63] Fortfarande i *Le matérialisme rationnel* - Bachelards sista epistemologiska verk, där han, genom att demonstrera att även själva materien låter sig korrigeras av det vetenskapliga tänkandet, levererade ytterligare argument för en "den tillämpade rationalismens filosofi" - återvände han till den grundläggande tankegången i avhandlingen: "I själva verket är allt metod, allt är tillämpad metod, allt är metod korrigerad genom att tillämpas. Medvetande som oavlåtligt vakar över den korrekta tillämpningen av en metod är själva grunden för den tillämpade rationalismen. Härigenom institueras anden som en systematisk korrigeringsverksamhet."[64] Och ännu senare, i manuskriptet om eldens poetik från åren kring 1960: "Man kan inte uppfinna idéer utan att korrigera ett förflutet. Genom korrigering efter korrigering kan man hoppas på att draga fram en sann idé."[65]

Vi har nu försäkrat oss om att Bachelards epistemologiska författarskap är tillräckligt homogent för att det skall vara rimligt att betrakta "den tillämpade rationalismen" som ett genomgående tema. Ett par förtydliganden behövs.

För det första: Avsåg Bachelard med den tillämpade rationalismen det tänkande som präglade de mest avancerade samtida vetenskaperna eller avsåg

[60] Av framställningen framgår att jag är oenig med Jean-Claude Pariente (1987), som i en analys av utvecklingen i Bachelards författarskap hävdar att denne når fram till sin "mogna" rationalistiska filosofi tämligen sent (under fyrtiotalet), medan avhandlingarna, och i synnerhet *Essai*, skulle präglas av en oförlöst motsättning mellan de två ontologierna idealism och realism. Det är sant att Bachelard i sina första arbeten var mer försonlig gentemot filosofernas traditionella sätt att hantera denna dikotymi, antingen det nu berodde på sociala nödvändigheter - den överårige doktoranden från landsorten som lägger fram sin avhandling vid Sorbonne - eller på att han ännu inte fullt ut format sin uppfattning att den moderna vetenskapen kräver en radikalt ny filosofi. Ändå var det inte ontologierna utan det vetenskapliga tänkandet som redan i avhandlingen stod i centrum. Redan här fanns många analyser av hur matematikens och fysikens tänkande (begreppen, hypoteserna, förklaringarna) oavlåtligen "korrigeras" i och med att det tillämpas, analyser som knappast kan karaktäriseras som eklektiska försök att jämka ihop idealistiska och realistiska positioner.

[61] "Idéalisme discursif" [1934], *Études*, 1970, p. 89.

[62] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 8.

[63] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 123.

[64] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 80.

[65] *Fragments d'une Poétique du Feu*, 1988, p. 32.

han det tänkande som han själv önskade skulle prägla vetenskapsfilosofin? Svaret är: både - och. Det moderna vetenskapliga tänkandet är de facto tillämpat, och vetenskapsfilosofin, det vill säga tänkandet om det vetenskapliga tänkandet, bör vara tillämpad[66]. Vetenskapsfilosofin skall ge sig in i specialvetenskaperna i avsikt att försöka förstå det tänkande som där utvecklas. En vetenskapsfilosofi som bygger sina modeller i avskildhet, oberoende av vetenskapernas faktiska historiska utveckling, saknar i Bachelards ögon existensberättigande. Mer därom i nästa avsnitt. Här skall vi bara notera, att Bachelard inte erkände skiljelinjen mellan allmän vetenskapsfilosofi och specialvetenskapernas metodologi eller epistemologi.

För det andra bör vi uppmärksamma den, om man så vill, normativa karaktären hos den historiska epistemologin. Bachelard insisterade på att vetenskapsfilosofen måste följa vetenskaperna i deras faktiska historiska utveckling, men därav får vi inte tro att han förespråkar en kylig vetenskapshistoria av den art som blottlägger förloppen och nöjer sig därmed.[67]

[66] "[...] själva faktum att vetenskapsfilosofin är en filosofi som *tillämpas* gör att den inte kan bevara renheten och enheten hos en spekulativ filosofi." (*Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 7)

[67] Bachelard pläderade för "den pedagogiska nödvändigheten att skriva en historia som går bakåt, en historia som man belyser genom nuets finalitet, en historia som utgår från det vi vet i dag och som i det förflutna upptäcker hur sanningen fortlöpande bildats. [---] denna bedömande, värderande historieskrivning varken får eller avser att återupprätta de förvetenskapliga mentaliteterna. Den är snarare till för att skärpa medvetenheten om styrkan hos vissa spärrar som man i det vetenskapliga tänkandets förflutna rest mot irrationalismen." Kampen mot irrationalismen kan aldrig avslutas, tillfogade Bachelard, varför det för varje generation vetenskapsmän är nödvändigt att oupphörligen om och om igen upprätta denna balansräkning över vetenskapshistorien (*L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, pp. 26f). Därför kritiserade Bachelard den vetenskapshistoriker som "vill vara historiker som de andra historikerna, gå i takt med dem, i de sammanhängande händelsernas rytm. Han glömmer att varje vetenskapshistoriker med nödvändighet är Sanningens historiograf" (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 86). "Vetenskapshistorien kan inte vara en historia alldeles som alla andra. [...] vetenskapshistorien är med nödvändighet en bestämning av de varandra avlösande värdena hos det vetenskapliga tänkandets framsteg. Man har aldrig skrivit en historia, en stor historia, om det vetenskapliga *tänkandets nedgång*. Däremot finns det rikliga exempel på hur man utvecklat historien om ett folks, en nations, en stats, en civilisations nedgång." ("L'actualité de l'histoire des sciences" [1951], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 138) Canguilhem vidareutvecklade i olika sammanhang denna tanke, som här i ett föredrag 1966 om vetenskapshistoriens objekt: "Vetenskapshistoriens objekt har intet gemensamt med vetenskapens objekt. Det vetenskapliga objektet, som konstituerats av den metodiska diskursen, är sekundärt i förhållande till (ehuru inte avlett av) det naturliga, initiala objektet [...]. Vetenskapshistorien tar sig an dessa sekundära, icke-naturliga, kulturella objekt [...]. Det är historiciteten hos den vetenskapliga diskursen som utgör objektet för den [vetenskaps]historiska diskursen, för så vitt som denna historicitet sätter i verket ett projekt, som visserligen har sina inneboende normer men möter motgångar, bromsas eller hamnar på avvägar på grund av hinder, avbryts av kriser, det vill säga av omdömets och sanningens ögonblick. [---] Vetenskapshistoriens objekt är ett objekt som inte är givet, ett objekt i vilket det oavslutade är väsentligt. Under

Vetenskapsfilosofens uppgift är att skilja föreställningar som fungerat som hinder för vetenskapens utveckling från dem som verkat frigörande: "[...] epistemologen - till skillnad från historikern - måste bland allt vetande hos en epok framhäva de fruktbara idéerna."[68] I sådana sammanhang talade Bachelard ofta om "epistemologiska värden", och i hans egna arbeten flödar värdeomdömena om de vetenskapliga prestationernas halt.[69]

(Det är för övrigt denna värdeteoretiska dimension hos den historiska epistemologin som gör det meningsfullt att - vilket vi skall försöka i nästa kapitel - spåra paralleller med Bourdieus sociologi. Hade den historiska epistemologin enbart syftat till värdeneutrala analyser, vore en jämförelse med Bourdieus sociologi inte särskilt meningsfull. Vi skulle jämföra ojämförbara storheter. Men den historiska epistemologins representanter nöjde sig inte därmed. Deras ambition var att i specialvetenskapernas utveckling spåra upp det värdefullaste, mest nydanande och fruktbärande tänkandet, ungefär som, i vårt fall, en sociolog som värderar sin egen disciplins historia och utvecklingspotentialer.)

inga omständigheter får vetenskapshistorien vara en naturhistoria om ett kulturellt objekt. Alltför ofta har man bedrivit vetenskapshistoria som vore det fråga om naturhistoria, eftersom man identifierat vetenskapen med vetenskapsmännen och vetenskapsmännen med deras privata och akademiska biografi, eller vetenskapen med dess resultat och resultaten med deras aktuella pedagogiska utmyntning. [---] Vetenskapshistorien handlar om en värderelaterad <axiologique> aktivitet, sökandet efter sanningen." (G. Canguilhem, "L'objet de l'histoire des sciences", *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 1983 [1968], pp. 17-19)

[68] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 11.

[69] Liksom hos andra företrädare för den historiska epistemologin. I Canguilhems berättelse om det fysiologiska reflexbegreppets utveckling från Aristoteles och framåt, *La formation du concept de réflexe*, 1955, figurerade två huvudpersoner: en skurk, René Descartes, och en hjälte, den ett kvartssekel yngre engelske kemisten och biologen Thomas Willis.

2. LÅT VETENSKAPERNA STÅ PÅ EGNA BEN

2.1 Undvik prefabricerade filosofiska positioner

I förra avsnittet hänvisade vi till den filosofi som Bachelard i en programmatisk uppsats[70] från 1947 presenterade under rubriken "den tillämpade rationalismen" och som, även om terminologin skiftade, upptog hans intresse i hela det epistemologiska författarskapet. Vi skall hålla i minnet att den tillämpade rationalismen var Bachelards förslag till en filosofi som skulle leva upp till den samtida mest utvecklade vetenskapens nivå. Den icke-euklidiska geometrin från och med Bolyai, Lobatjevskij och Gauss, den nya matematik som vuxit fram efter upptäckten av mängdteorins paradoxer kring sekelskiftet, relativitetsteorin, mikrofysiken - allt detta var skapelser av ett nytt vetenskapligt tänkande som krävde ett nytt slag av filosofi.

2.1.1 Filosofin bör följa vetenskapen, inte omvänt

Att matematikens och naturvetenskapernas utveckling gjort traditionella filosofiska doktriner obsoleta hade gått de flesta vetenskapsfilosofer förbi, konstaterade Bachelard. Ja, till och med vetenskapsmännen själva[71] tillgrep gärna den traditionella filosofins föråldrade doktriner för att förstå sin egen verksamhet. Den samtida vetenskapen hade, som Bachelard någonstans formulerade saken, inte den filosofi den förtjänade.

Således: vetenskapsfilosofin bör följa den moderna vetenskapen, inte omvänt. Efter att i *La philosophie du non* ha demonstrerat hur det moderna vetenskapliga tänkandet bryter med traditionella filosofiska doktriner drog Bachelard

[70] Bachelards bidrag till det första numret av *Dialectica*, omtryckt 1949 som första kapitlet av *Le rationalisme appliqué*.

[71] Som Bachelard framhöll i *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 65: "de förnämsta vetenskapsmännens psykologiska vittnesbörder måste underkastas kritik." Som exempel tjänade här den tyske kemisten Justus von Liebigs påstående att till och med ett barn enbart med ledning av materialets yttre kännetecken skulle kunna skilja metaller från metalloider - ett uttalande som enligt Bachelard illustrerar att en framstående vetenskapsman kan vara omedveten om den avgrund som skiljer hans eget tänkande från den omedelbara empirismen.

slutsatsen: "[...] vetenskapen undervisar förnuftet. Förnuftet måste böja sig för vetenskapen, den mest utvecklade vetenskapen, den vetenskap som utvecklas."[72] I *Le nouvel esprit scientifique*, som var en enda lång plädering för samma tes, gick Bachelard så långt att han hävdade: "I själva verket är det vetenskapen som skapar filosofin."[73]

Det är lätt att föreställa sig den frustration som den i den nyaste matematiska och naturvetenskapliga litteraturen väl bevandrade Bachelard måste ha känt inför den dominerande samtida filosofin, som framhärdade i att behandla begrepp som tid, rum eller orsak som om den samtida naturvetenskapen inte existerade. Flertalet samtida franska filosofer omfattade en syn på vetenskapen som mest av allt liknade Kants: logiken framstod som fullbordad i och med Aristoteles, geometrin i och med Euklides och mekaniken i och med Newton.

Vi skall dock inte tro att Bachelard anslöt sig till uppfattningen att filosofin i största allmänhet är död och bör ersättas av specialvetenskaperna. Han gjorde inga anspråk på att vara matematiker, fysiker eller kemist och önskade minst av allt avskaffa sin egen profession, vetenskapsfilosofens. Vetenskaperna behöver vetenskapsfilosofin, som dock måste vara tätt knuten till vetenskapernas egna framsteg. Omvänt behöver filosoferna lära av vetenskaperna. Bachelards ambition var att väcka filosoferna till insikt om att den moderna vetenskapen krävde ett nytt slag av filosofi, som "kan översätta det samtida [vetenskapliga] tänkandet i dess smidighet och rörlighet"[74]. När han i sin sista epistemologiska bok blickade tillbaka på sitt livsverk skrev han: "I mina olika arbeten om den vetenskapliga anden har jag ofta försökt dra filosofernas uppmärksamhet till den avgjort specifika karaktären hos den moderna vetenskapens tänkande och arbete."[75]

Inte heller menade Bachelard att traditionella filosofier som genom ett trollslag skulle ha förintats. När han i *La philosophie du non* i form av stapeldiagram tecknade "epistemologiska profiler" över sin egen personliga uppfattning av begreppen massa och energi, är de högsta staplarna rubricerade "den rationella mekanikens klassiska rationalism"[76], varmed han avsåg Newtons

[72] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 144.
[73] *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 7.
[74] *Loc. cit.* För att återge ett av Bachelards exempel på vad filosofin har att lära av den moderna vetenskapen: en elektron är för fysikern något helt annat än en liten kropp utrustad med egenskapen att vara elektriskt laddad. Därmed har, menade Bachelard, mikrofysiken skapat en ny ontologi, en "partikelontologi" (*L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, p. 13) som bryter med det sätt att tänka, i termer av substanser utrustade med attribut, som dominerat västerländsk ontologi sedan Aristoteles.
[75] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 207.
[76] *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 43 och 45.

och Kants ståndpunkt[77]. Bachelard hävdade att det existerar en "genetisk ordning", en kunskapens utvecklingsväg från startpunkten i naiv realism över positivistisk empirism och den kantianska rationalismen och fram till den moderna vetenskapens allt mer utvecklade former av rationalism[78]. I andra sammanhang[79] använde Bachelard en annan bild, där idealismen och realismen utgör de två extrema polerna, i orörlig och ofruktbar motsatsställning till varandra, medan det slags rörliga tänkande - "den tillämpade rationalismen" i dialog med "den tekniska materialismen"[80] - som Bachelard menar utmärker den moderna vetenskapen placeras mellan dessa ytterpoler.

I det följande skall vi utgå från den sist nämnda bilden. På ömse sidor om det centrum ("tillämpad rationalism" i kombination med "teknisk materialism") där samtidens mest avancerade vetenskapliga tänkande enligt Bachelard hörde hemma finns två slag av klassiska, numer överspelade filosofiska doktriner: på ena sidan den slutna rationalismen, med den cartesiska doktrinen om den självtillräckliga anden som en ytterpol, på den andra sidan de empiristiska och realistiska doktriner som sätter sin lit till sinnesförnimmelserna eller de omedelbara framträdelserna. Vi skall nu närma oss Bachelards egen ståndpunkt från dessa två håll, genom att diskutera hans uppgörelse med för det första medvetandefilosofin och, för det andra, realismen och empirismen.

2.1.2 Uppgörelsen med medvetandefilosofin

En öppen rationalism

Bachelard hyllade rationalismen. I hans texter fungerar "tänkande" eller "ande" ofta som syntaktiska subjekt. Huvudpersonen i hela hans epistemologiska författarskap är den vetenskapliga "anden". Inte vetenskapsmännens privata

[77] Jfr *op. cit.*, pp. 27-30.
[78] *Op. cit.*, p. 48.
[79] Se figuren på sidan 14 i den redan flera gånger nämnda uppsatsen i första numret av *Dialectica*, 1947 (motsv. p. 5 i *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949]). Ytterligare ett par år senare karaktäriserade Bachelard den filosofiska position han själv ville bidra till att upprätta som "mittpunkten för sammankopplingen av tillämpad rationalism och teknisk materialism. För att kunna uppehålla sig i denna mittpunkt, där anden arbetar och materien bearbetas, måste man överge såväl de filosofiska traditioner som bygger på den sinnliga världens realitet som de som bygger på andens naiva klarhet." (*L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, p. 3)
[80] Bachelard använder här som annars termen "materialism" i betydelsen arbete med materien, exempelvis fysikerns eller kemistens undersökningar av olika ämnens egenskaper. Det är således inte fråga om ontologisk materialism.

själsliv[81], inte deras liv och verk, inte heller upptäckterna som stelnade resultat, utan det vetenskapliga tänkandet som aktivitet. Inom den moderna vetenskapen, där Bachelard menade att de två grundläggande antitetiska filosofiska hållningarna rationalism och realism för första gången ingått i verklig förening[82], tilldelade han den förstnämnda polen mest tyngd. Inom exempelvis mikrofysiken är det inte längre så att experiment ger upphov till en hypotes som föranleder nya experiment, det är snarare fråga om "ett experiment mellan två hypoteser. Mikrofysiken börjar med en tanke och når fram till ett problem"[83]. Den traditionella induktionismen har således spelat ut sin roll[84].

Tänkandet i högsätet, således - men för den skull inte rationalism i de klassiska doktrinernas form. Bachelards ideal var den tillämpade rationalismen hos samtidens mest utvecklade vetenskap.[85] Rationalism var för Bachelard ingen redan färdig filosofisk lära, som man kan ansluta sig till i kraft av något slags plötslig viljeakt. En rationalistisk ståndpunkt är resultatet av ett långvarigt arbete. Den är en erövring: "Rationalist? Det försöker vi *bliva*, inte bara i vår bildning som helhet, utan i våra tankars detaljer [...]."[86]

Den historiska epistemologins "tillämpade" och "öppna" rationalism kolliderar givetvis med alla former av "sluten" rationalism. Låt oss ägna några sidor åt två prominenta varianter av "sluten" rationalism, den cartesiska traditionens tro på ett självtillräckligt subjekt och den kantianska traditionen.

Medvetandefilosofin innebär i Descartes' riktningsgivande tappning att det

[81] Bachelard skiljer mellan ande <esprit> och själ <âme>, se t.ex. "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 70; *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 56, 58; *La poétique de l'espace*, 1984 [1957], p. 4. Andens verksamhet innebär tänkande, konstruktion, förståelse, kort sagt utveckling av rationaliteten. Själens domäner är drömmarna och konsten.

[82] Se t.ex. inledningen till *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], pp. 6ff.

[83] "Noumène et microphysique" [1931], *Études*, 1970, pp. 15f.

[84] Bachelard använde bilden av en "epistemologisk vektor", som i den moderna vetenskapen pekar "från det rationella till det reella, och alls inte, som alla filosofer från Aristoteles till Bacon lärt, från realiteten till det generella" (*Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 8).

[85] Ibland tvekade Bachelard att tilldela sig själv, vetenskapsfilosofen, hederstiteln rationalist. Under en sammankomst med Société française de Philosophie 1950 fick Bachelard frågan om han av en rationalist krävde att denne själv skall delta i forskningen. Svaret blev: "Jag är inte rationalist! Jag har deltagit genom böckerna! Jag försöker finna de nya böckerna och jag sätter mig i skola, jag studerar som en liten pojke, som en yngling, med alla bildningens svårigheter. Men när jag förstår ting som aldrig berättats för mig, som aldrig tryckts, så får jag intrycket att jag är en man, att jag inte är en liten pojke, att jag blir äldre, att vetenskapen blir äldre, att den uppnår mognad." (*L'engagement rationaliste*, 1972, p. 81)

[86] *L'eau et les rêves*, 1942, p. 10. Som en illustration nämnde Bachelard här sitt eget arbete från 1938 om *La psychanalyse du feu*: först efter att ha genomlyst (med Bachelards dåvarande terminologi: psykoanalyserat) föreställningarna om eldens natur, ansåg sig Bachelard kunna göra anspråk på att ha "blivit" rationalist, men inte i största allmänhet utan rationalist med avseende på just detta bestämda område, elden.

mänskliga subjektet - inte nödvändigtvis det enskilda jaget, men under alla omständigheter en tänkande substans, radikalt skild från den substans som konstituerar tingens värld - blir kunskapens yttersta garant. Det sanna är det som vi uppfattar "klart och distinkt"[87], det vill säga det som inte lämnar rum för något tvivel. Medvetandet utgör med andra ord den fasta klippa från vilken vi kan vinna kunskap om världen. Objekten blir före-mål, nämligen mål för ett subjekt som före-ställer sig världen, ställer världen framför sig och självt äger förmågan att i någon mening placera sig utanför samma värld. Även kantianismens subjekt är, om än på annat sätt, en fast klippa. Vår tillägnelse av världen betingas av våra förståndsgåvor, som verkligen är gåvor: tänkandets och perceptionens grundformer är en gång för alla givna och oföränderliga. I båda fallen, inom den cartesiska traditionen såväl som den kantianska, har man fäst sin lit till ett självtillräckligt subjekt och uppfattat den för oss tillgängliga världen såsom konstituerad av det som vi förmår utsäga om densamma. Det är denna ståndpunkt jag här kallar medvetandefilosofi.

Vid tiden för Bachelards framträdande som vetenskapsfilosof, det vill säga tjugotalet, dominerades den franska filosofin av två allt överskuggande medvetandefilosofiska strömningar, den franska nykantianismen och bergsonianismen. Under fyrtiotalet tillkom ytterligare en inflytelserik tankeskola, även den medvetandefilosofisk i den nyss antydda meningen: existentialismen. Andra exempel kan hämtas från den katolska filosofin (Emmanuel Mouniers "personalism"). Den massiva uppgörelsen med medvetandefilosofin lät vänta på sig till sextiotalet, då det unga filosofiska avantgardets slagord löd "filosofi utan subjekt", "antihumanism", "strukturalism" - och ibland "epistemologi"; det var först nu som den historiska epistemologin blev en självklar referenspunkt inom den bredare filosofiska debatten.

Uppgörelsen med cartesianismen

Först några ord om anti-cartesianismen hos den historiska epistemologins företrädare. För dem var, som framgår av epitetet "historisk", vetenskapens subjekt alltid placerat i tid och rum. Denna ståndpunkt förenade dem vi här räknar till den historiska epistemologin i vid mening, från Duhem till Bachelard och hans efterföljare. Vetenskapsfilosofin låter sig inte skiljas från

[87] Jfr Descartes' första metodregel: "Den första [regeln] var att aldrig taga någonting för sant som jag inte med säkerhet visste var sant, det vill säga att sorgfälligt undvika förilningar och förutfattade meningar och att inte låta mina omdömen omfatta annat än det som visade sig så klart och distinkt för min ande, att jag inte hade någon anledning att sätta det i tvivel." (*Discours de la méthode*, Gilsons edition, 6 uppl. 1987, p. 18)

vetenskapernas historia. Dess uppgift är inte att ställa upp eviga och allmängiltiga principer utan att följa vetenskaperna i deras faktiska utveckling.[88]

Redan av detta skäl måste varje variant av cartesiskt cogito fördrivas[89]; "enligt Descartes saknar vetandet historia"[90], för att citera Canguilhem. Cavaillès' kritiska hållning till Husserls matematikfilosofi sammanhängde uppenbarligen med att han däri fann för mycket av cogito.[91] Även Bachelard fann anledning att ta avstånd från den husserlska fenomenologin, och då med hänvisning till dess cartesiska drag: den rationalism som Bachelard förespråkade var en konstruktiv aktivitet, som inte kunde "förlita sig på de mest omedelbara, de enklaste klarheterna"[92].

Bachelards förhållande till fenomenologin kräver kanske en kommentar. Han använde i sitt senare författarskap med förkärlek beteckningen "fenomenologi" (jämsides med beteckningen "psykoanalys") om sin egen vetenskapsfilosofiska verksamhet, men hade, som framgått, inget till övers för det slags fenomenologi som söker en ursprunglig klarhet hos fenomenen.[93] Det var i hög grad på det

[88] Härvidlag avviker den historiska epistemologin inte bara från cartesianismen i snävare mening utan från flertalet vetenskapsfilosofiska skolor, inklusive de logiska empiristerna som lade sig vinn om att skilja den logiska analysen av vetenskapliga utsagor från det historiska studiet av vetenskapsmännens faktiska arbete.

[89] Se t.ex. slutorden i *La philosophie du non*: "Förnuftet måste [...] böja sig för vetenskapen. Geometrin, fysiken, aritmetiken är vetenskaper. Den traditionella doktrinen om ett absolut och orörligt förnuft är blott en filosofi, en föråldrad filosofi." (*La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 145.)

[90] G. Canguilhem: "L'objet de l'histoire des sciences", *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 1983 [1968], p. 17.

[91] Cavaillès hade 1929 åhört Husserls föreläsningar vid Sorbonne (de "cartesianska meditationerna") och två år senare sökt upp denne i Freiburg (Ferrières, 1982, pp. 51, 83; Canguilhem, *Vie et mort...*, 1984, pp. 15, 29f). I likhet med många samtida yngre franska filosofer fäste han vid denna tid uppenbarligen förhoppningar vid Husserls metod, men hans entusiasm svalnade. Till sin lärare Léon Brunschvicg skrev han vid ett tillfälle om Husserls "omåttliga bruk av Cogito" (cit. efter Canguilhem, *Vie et mort...*, 1984, p. 30). När han i fängelset i Montpellier författade det verk som skulle bli hans sista och utges postumt 1947 under titeln *Sur la logique et la théorie de la science* skrev han till sin vän och studiekamrat matematikfilosofen Albert Lautman: "det är i förhållande till Husserl och lite grann gentemot honom som jag försöker definiera mig". Brevet citerades av Bachelard i förordet till andra upplagan av Cavaillès' arbete, som enligt Bachelards mening "på ett ojämförligt sätt lyfter fram det problematiska hos Husserls filosofi" (Bachelard, "Préface à la seconde édition", 1976 [1960], p. VII).

[92] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 65.

[93] Vi talar här om Bachelards vetenskapsfilosofiska författarskap, där de fenomenologiska betraktelserna var legerade med historiska och psykologiska överväganden som hade föga med Husserl att skaffa. Däremot är i synnerhet Bachelards sena estetiska skrifter, från slutet av femtio- och början av sextiotalet, starkare knutna till den husserlska fenomenologin. Här var ambitionen att fånga själva bilden i dess uppkomstögonblick - en husserlsk *epoché*, om man så vill, som sätter parentes runt poetens eller poesiläsarens biografi jämte alla historiska och litteraturhistoriska sammanhang. (Se vidare avsnitt 2.2.1 nedan.)

sistnämnda viset, enligt cartesisk modell, som den husserlska fenomenologin importerades till Frankrike.[94] Den fenomenologiska analys som Bachelard förespråkade och sökte realisera i sina vetenskapsfilosofiska arbeten siktade alls inte till att finna någon ursprunglig klarhet hos fenomenen. De fenomen som intresserade Bachelard var inte givna, och hans fenomenologi syftade till att undersöka hur fenomenen *konstrueras* i det vetenskapliga arbetet; fenomenologin i Bachelards tappning behandlar inte något överhistoriskt (individuellt eller transcendentalt) subjekts förhållande till världen utan bestämda historiskt placerade vetenskapsmäns sätt att förhålla sig till den bestämda värld de studerar. Vetenskapsfilosofin borde vara "en fenomenologi om människan som lär sig, människan som anstränger sig i sitt studium, och inte blott ett allmänt bokslut över generella idéer och uppnådda resultat"[95]. Bachelard kritiserade samtida [franska] fenomenologer, som "ger förrang åt det känslomässiga, det förnumna, till och med det inbillade". Detta slags fenomenologi "förefaller ha förlorat den husserlska renheten", och "inlåter sig knappast på *det som begripes*, det *reflekterade*, *tekniken*"[96]. Det är således föga förvånande att Bachelard stod främmande för den existentialistiska fenomenologi som vann sådan popularitet under de sista decennierna av hans liv.[97] I egenskap av vetenskapsfilosof hade han ambitionen att lyfta fram det vetenskapliga tänkandets egenart. Inom den moderna vetenskapen är fenomenen inte "ursprungliga", de är snarare resultat av än utgångspunkter för det vetenskapliga arbetet[98]; för att beteckna denna vetenskapens förmåga att producera fenomen

[94] I Frankrike tycks, som Foucault (1985, p. 4) noterat, Husserl ha inbjudit till två läsarter, en "subjektsfilosofisk" och en "begreppsfilosofisk" - en motsättning som motsvarar den vi här diskuterar mellan medvetandefilosofi och historisk epistemologi. Därmed också sagt, att den historiska epistemologins representanter inte tar avstånd från alla aspekter av Husserls fenomenologi. De hade lärt mycket av Husserl (Koyré hade innan han slutgiltigt flyttade till Frankrike till och med studerat för honom). Bachelards kritik förefaller framför allt riktad mot den samtida franska fenomenologin.

[95] "Le problème philosophique des méthodes scientifiques" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 37.

[96] *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, p. 2.

[97] Skälet till att Bachelard strök den ursprungliga titeln, "Le Feu vécu", till sitt sena manuskript om eldens poetik (postumt publicerad av dottern Suzanne 1988) var att han fruktade att ge läsekretsen intrycket att han fallit för existentialismens locktoner (enligt S. Bachelard, 1988, p. 9).

[98] På tal om den samtida mikrofysiken skrev Bachelard i början av trettiotalet: "I dag är det det hypotetiska som är *vårt* fenomen; ty vårt omedelbara grepp om verkligheten ger blott förvirrade, provisoriska, konventionella data [...]. Det är tvärtom reflexionen som ger mening åt det ursprungliga fenomenet [---]. Inte ens i den mest minutiösa beskrivningen av en omedelbar värld kan vi längre se annat än en *arbetsfenomenologi* i samma mening som man förr talade om en *arbetshypotes*. [---] Dagens atomvetenskap är mer än en beskrivning av fenomen, den är en produktion av fenomen." ("Noumène et microphysique" [1932], *Études*, 1970, pp. 14, 24)

införde Bachelard under trettiotalet ett nytt ord: "fenomenoteknik". Inom den moderna naturvetenskapen är "den verkliga vetenskapliga fenomenologin väsentligen en fenomenoteknik"[99], det vill säga en "styrd" eller "riktad" <dirigée> fenomenologi[100] för vilken undersökningsinstrumenten[101] är av avgörande betydelse. Man kommer inte långt med sitt obeväpnade öga; Bachelard har till och med använt ordet "apparat-cogito" för att karaktärisera den samtida naturvetenskapen, där det observerande ögat bakom apparaten självt blivit en apparat.[102]

Längre från det suveräna cartesiska cogitot kan man knappast komma. När Bachelard lyfte fram tvivlets betydelse, var det inte fråga om det universella - med Bachelards ord: "det hyperboliska"[103] - cartesiska tvivlet. Det tvivel som Bachelard satte värde på var inte en utgångspunkt för en abstrakt filosofisk diskurs utan en hållning i det vardagliga vetenskapliga arbetet.[104] Vidare syftade det cartesiska tvivlet till att rätt och slätt kassera felaktiga föreställningar, medan Bachelard som nämnts pläderade för att vetenskapen måste ta sig an det ofullkomliga, det inexakta (jfr ledmotivet i avhandlingen om "den approximerande kunskapen") och även, och inte minst, det felaktiga. Bachelard var förvissad om att felaktiga föreställningar är ett fundamentalt inslag i det vetenskapliga arbetet. Just diskussioner om felets eller misstagets <l'erreur> betydelse var ett genomgående tema i hela hans författarskap. Till skillnad från de vetenskapsfilosofer som i likhet med Descartes sökt efter metoder vilka tillåter att felen snarast möjligt försänks i glömska, var Bachelard av

[99] *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 17.
[100] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 65.
[101] "La philosophie dialoguée", 1947, p. 12.
[102] *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, p. 5.
[103] "La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 125.
[104] "[...] en vetenskaplig metod är en metod som söker risken. Den är säker på vad den uppnått och tar den risk som är förenad med ett nyförvärv. Tvivlet ligger framför den vetenskapliga metoden, ej bakom som i det cartesiska livet." ("Le problème philosophique des méthodes scientifiques" [1951], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 39). "[...] metoden är alltid ställd under diskussion. Jag vill - och det tror jag inte är särskilt cartesiskt - att metoden havererar. Den största välgärningen för det vetenskapliga tänkandet är när metoden kraschar, när den inte fungerar. Allt är i sin ordning när man råkar ut för en metodolycka! Man reflekterar: metoden måste ändras!" ("De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste* 1972, p. 77) "Det universella [dvs. cartesiska] tvivlet pulvriserar ohjälpligt data till en oordnad massa. Det motsvarar ingen verklig instans hos den vetenskapliga forskningen. Inom den vetenskapliga forskningen är det inte det universella tvivlets konststycken som är av nöden, utan konstituerandet av en *problematik*. Den vetenskapliga forskningen tar sin verkliga utgångspunkt i ett *problem*, som må vara illa formulerat. Det vetenskapliga jaget är således ett *experimentprogram*, medan det vetenskapliga icke-jaget är en redan *konstituerad problematik*. Inom den moderna fysiken arbetar man aldrig med det totalt okända." (*Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 51)

uppfattningen att en fruktbärande vetenskaplig utveckling alltid sker i närkamp med felen.[105] Hans egen *La formation de l'esprit scientifique* från 1938 var en enda lång katalog över de lärdes, alkemisternas, drogblandarnas, stjärnskådarnas "fel", varur den moderna naturvetenskapen vuxit fram och förutan vilka den inte varit möjlig: "den vetenskapliga andan konstituerar sig som en uppsättning korrigerade fel."[106] Canguilhem, som i sin tur ägnade första delen[107] av sin avhandling åt en kritisk granskning av ett av artonhundratalsmedicinens "fel" (nämligen att uppfatta patologiska tillstånd som blott kvantitativa variationer av normala[108]), har i en hyllningsuppsats till sin läromästare formulerat saken så här: "Alltför ofta", skriver Canguilhem, "har filosofer eller vetenskapsmän uppfattat felet som en beklaglig olyckshändelse, ett missöde som vi kunnat bespara oss genom litet mer försiktighet och förutseende, och de har uppfattat okunnigheten som en avsaknad av motsvarande kunskap."[109]

Från den historiska epistemologins utgångspunkt var det omöjligt att upprätthålla boskillnaden mellan *res cogitans* och *res extensa*, tänkandets värld och tingens värld, subjekt och objekt, kunskapen och dess föremål. "De stora dialektikerna mellan tanken och varat"[110], "dualismen mellan anden och tinget"[111], "dualismen mellan varandra uteslutande subjekt och objekt, [...] mellan de cartesiska metafysiska substanserna"[112] är enligt Bachelard en villfarelse som vetenskapsfilosofin bör befrias från. Han ville, som vi sett, ersätta denna dualism med en "dialektik mellan objektiva och rationella kunskaper"[113], det vill säga en tillämpad rationalism.

Bachelards avståndstagande gällde inte bara den cartesiska dualismen, utan över huvud taget den cartesiska föreställningen om substanser. Med Descartes' definition är substanser det som existerar på så sätt att det inte behöver något annat för sin existens, en ståndpunkt som är oförenlig med den historiska epistemologins ambition att skänka primat åt relationerna. Därför kan varken tänkandet eller tänkandets objekt betraktas som substanser i Descartes' mening. Tänkandet är ingen monolitisk sammanhållen substans, och vetenskaplig kunskap vinnes inte genom åskådningen av enkla naturer. Det räcker inte med

[105] "Det har aldrig funnits någon *första* sanning. Det har bara funnits *första* fel." ("Idéalisme discursif" [1934], *Études*, 1970, p. 89)
[106] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 239.
[107] Pp. 11-67 i 1984 års utökade nyutgåva *Le normal et le pathologique* (avhandlingen publicerades första gången 1943 under titeln *Essai sur quelques problèmes concernant le normal et le pathologique*).
[108] Se t.ex. *op. cit.*, 1984, pp. 9, 11, 155.
[109] G. Canguilhem, "Sur une épistémologie concordataire", 1957, p. 6.
[110] "Lumière et substance" [1934], *Études*, 1970, p. 67.
[111] *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 136.
[112] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 53.
[113] *Loc. cit.*

en enda korrekt metod för att vinna kunskap om världen, i stället krävs ett spektrum av metoder och filosofier (jfr nedan, avsnitt 3.4), och vi kan inte på förhand utgå från att det skulle existera något slags sammanhang eller harmoni i världen[114].

Den historiska epistemologin innebar således i många avseenden ett uppbrott från den cartesiska tradition som under sekler utgjort den ständiga referenspunkten för fransk filosofi. Här kunde den historiska epistemologin anknyta till ett helt spektrum av anti-cartesiska strömningar, från och med cartesianernas vedersakare Leibniz och Spinoza. I det tidiga nittonhundratalets franska filosofi fanns tänkare som attackerade arvet från Descartes, såsom Octave Hamelin och Louis Couturat, hos vilka den historiska epistemologin kunde hämta inspiration och filosofisk legitimitet.[115] Dylika anti-cartesiska strömningar hade dock i Frankrike varit förhållandevis marginella eller åtminstone dominerade av medvetandefilosofin.

Vi skall nu, för att bli i stånd att säga något mer precist om den historiska epistemologins förhållande till medvetandefilosofin, lämna det filosofihistoriska fågelperspektivet och gå in på några avgränsade frågor. För att framhäva det radikala hos den historiska epistemologins kritik av medvetandefilosofin skall vi välja ett område, matematiken, där sanningarna (åtminstone för lekmän) kan förefalla eviga och åtkomliga för ett orörligt, överhistoriskt cartesiskt förnuft: det är väl generella sanningar att 2+2=4 och att parallella linjer aldrig mötas? Vid tiden för den historiska epistemologins framträdande dominerades den franska filosofin av den kantianska traditionen, enligt vilken matematikens sanningar är givna en gång för alla, oberoende av den matematiska vetenskapens historiska utveckling.

Inte ens matematikens sanningar är eviga

Tag som exempel den diskussion av begreppet ordning som var ett framträdande tema i Bachelards avhandling *Essai sur la connaissance approchée*. Här framgår

[114] Bachelards kritik av "harmonismen" återfinns framför allt i *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932]. Jag citerar ur bokens konklusion: "Den första tanke som når anden är att behandla harmonin som en princip inskriven i verklighetens själva hjärta. [---] Det finns en *naiv harmoni* som kanske till och med är mer anspråksfull än den naiva realismen, såtillvida att en dylik harmonisk föreställning om världen vägrar att underkasta sig empirismens tålamod och försiktighetsmått och installerar sig i anden utan att ens bekymra sig om en förhandskunskap om Naturen." (*Op. cit.*, p. 225) Föreställningen om en given, i naturen inneboende harmoni har direkta förbindelser med tanken på en Skapare (*loc. cit.*).

[115] Fernand Turlot har påvisat Bachelards starka beroende av Hamelin (Turlot, 1986). På liknande sätt tror jag att man skulle kunna visa att Bourdieu tagit avsevärt intryck av Couturats sätt att i *La logique de Leibniz* spela ut Leibniz mot Descartes.

att Bachelard alls inte förnekade att subjektet måste besitta något slag av kategorier - funnes inga sådana kategorier vore det meningslöst att tala om "data", ty "data" kan inte fungera som sådana, som just "data", om de inte kan tagas emot[116] (sambandet med latinets *dare*, giva, är bättre bevarat i det franska ordet "donné" än i svenskans "data"). För egen del är Bachelard beredd att betrakta (den kvalitativa) ordningen som en apriorisk perceptionsform[117], mycket mer fundamental för bland annat den moderna matematiken[118] än kategorin mått[119]. Ordningen, som har med den kvalitativa kunskapen att göra[120], är den grundläggande kategorin, medan det numeriska talet[121] och storleken[122] är avledda begrepp.

Bachelard avvisade således inte alls tanken att vår kunskap är avhängig av våra kategorier. Däremot opponerade han mot föreställningen att kategorierna är eviga och oföränderliga. Den nämnda kategorin, ordning, är ett tydligt exempel på denna Bachelards ståndpunkt: som fundamental kategori för matematiken är ordningen en nyhet, som övertagit den roll måttet spelade inom den klassiska matematiken[123]. Även om Kant nämns vid namn bara en enda gång[124], var Bachelards första arbete i sin helhet en uppgörelse med kantianismen: själva grundtanken var att kunskapsformerna och kategorierna inte är eviga utan utvecklas, och att de utvecklas i vetenskapernas (här matematikens och fysikens) egen forskningspraktik.

Det finns skäl att dröja något vid denna ståndpunkt, att till och med matematikens kategorier är historiska produkter, närmare bestämt produkter av den matematiska vetenskapens egen utveckling. Längre från en kantiansk position kan man knappast komma.

Kants tes var att "Matematiken är det mest glänsande exemplet på ett rent förnuft som, utan erfarenhetens bistånd, lyckas utvidga sig självt"[125]. Frågan om hur den rena matematiken är möjlig var en central aspekt av Kants "transcendentala huvudfråga" om hur den rena, av erfarenheten obesmittade, kunskapen är möjlig.[126] I sitt försök att finna ett svar gjorde Kant bruk av

[116] *Essai*, 1987 [1928], pp. 14f.
[117] *Op. cit.*, p. 31.
[118] "Till sitt väsen förefaller mig aritmetiken snarare vara en vetenskap om ordningen än en vetenskap om kvantiteten." (*Op. cit.*, p. 192; se även pp. 30f.)
[119] *Op. cit.*, pp. 30f, 193.
[120] Tredje kapitlet av *Essai* (pp. 30ff) handlar om ordningen som en fundamental kategori på kvalitetens område.
[121] *Op. cit.*, pp. 45, 79
[122] *Op. cit.*, pp. 33, 45.
[123] *Op. cit.*, p. 31.
[124] *Op. cit.*, p. 26.
[125] *Werkausgabe*, Bd IV, pp. 612f (Kritik der reinen Vernunft).
[126] Se t.ex. pp. 142ff i *Werkausgabe*, Bd V (Prolegomena).

begreppet konstruktion. Till skillnad från filosofisk kunskap (som vinnes genom förnuftskritik av begrepp) utgår matematisk kunskap från *konstruktionen* av begreppen. Konstruktion innebär enligt Kant att framställa den mot begreppet svarande aprioriska åskådningen.[127] För att vi skall kunna konstruera ett begrepp fordras en icke-empirisk åskådning.[128] Enligt Kant äger således konstruktionen rum i en överhistorisk, apriorisk åskådning, och det är här de matematiska begreppen står att finna. Följaktligen är det oegentligt att tala om en "empirisk konstruktion".[129] I sin diskussion av kinematiken framhävde Kant att den matematiska konstruktionen "blott skall åskådliggöra vad objektet [...] är, icke hur det med hjälp av vissa verktyg och krafter kan *frambringas* genom naturen eller konsten"[130].

Inom den historiska epistemologins tradition används begreppet konstruktion på rakt motsatt sätt. Det konstruerade är just det frambragta, närmare bestämt det som frambringats i det vetenskapliga arbetet. Även matematikens begrepp är konstruerade i denna - synnerligen ickekantianska - mening. Jean Cavaillès, som ägnade sitt författarskap nära nog uteslutande åt matematikens epistemologi, förfäktade tesen att det varken finns "någon definition eller något rättfärdigande av de matematiska objekten som inte härrör från den matematiska vetenskapen själv"[131]. Därmed tog Cavaillès strid med den kantianska matematikteorin, "som alltjämt ansätter logiker och matematiker"[132]. De matematiska begreppen konstrueras, hävdade Cavaillès, alls inte i "åskådningen"[133] i Kants mening. I takt med den matematiska vetenskapens framsteg uppträder nya begrepp, som är oförenliga med den gamla åskådningen; det har gällt för de negativa talen, för de imaginära talen, för det oändligt lilla, för det oändligt stora. Införlivandet av dessa nya begrepp med den matematiska teorin sker dock inte alls genom att man, på kantianskt manér, letar efter ett sätt att översätta dem i en orörlig rumslig åskådning (som när de negativa talen representeras av en rät linje eller de imaginära talen av en yta). I stället har, hävdade Cavaillès, införlivandet av de nya begreppen inneburit en transformering av "åskådningszonen", en

[127] Se t.ex. *Werkausgabe*, Bd IV, pp. 613, 617 (Kritik der reinen Vernunft); Bd VI, p. 446 (Logik); Bd VIII, p. 534 (Die Metaphysik der Sitten);, Bd IX, pp. 13, 20f (Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft).
[128] *Werkausgabe*, Bd IV. p. 613 (Kritik der reinen Vernunft).
[129] *Werkausgabe*, Bd V, p. 302 (Über eine Entdeckung...).
[130] *Werkausgabe*, Bd IX, p. 44 (Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft).
[131] J. Cavaillès: *Méthode axiomatique et formalisme*, 1981 [1937], p. 177.
[132] J. Cavaillès, *Philosophie mathématique*, 1962, p. 271. På de följande sidorna i detta sena manuskript om "Transfini et continu" (författat 1940 eller 1941) motiverade Cavaillès sin attack mot den kantianska matematikteorin, vars mest bekanta renodlade version representerades av Luitzen Brouwers s.k. intuitionism.
[133] Här som annars använde Cavaillès termen *intuition*, en inom fransk filosofi vanlig översättning av tyskans *Anschauung*.

omvandling av reglerna för tänkandet.[134]

Uppgörelsen med kantianismen

Cavaillès' ståndpunkt i fråga om de matematiska sanningarnas natur är ett tydligt uttryck för den historiska epistemologins uppgörelse med kantianismen. Den klassiska kantianismen tenderade att betrakta geometrin som fulländad i och med Euklides och logiken i och med Aristoteles. Cavaillès' attack mot den klassiska kantianska föreställningen att matematikens definitioner kunde grundas på en given, oföränderlig, fulländad åskådningsförmåga måste ses mot bakgrunden av att det kantianska tänkandet fortfarande dominerade fransk matematikfilosofi (Cavaillès själv var som student starkt präglad av sin Kantläsning[135] och väl förtrogen med dennes skrifter[136]). Bakom Cavaillès fanns visserligen en fransk uttalat anti-kantiansk matematikfilosofisk tradition, med Louis Couturat[137] som en framträdande gestalt, men det var kantianerna som dominerade filosofin. Cavaillès, liksom före honom Couturat, sköt in sig på filosofernas tendens att spekulera om matematikens grundvalar och kärnproblem utan att beakta vad de samtida matematikerna faktiskt hade för sig. Cavaillès ville bidra till en matematikfilosofi som gjorde rättvisa åt det sena artonhundratalets och nittonhundratalets landvinningar. Hans avhandlingsarbeten[138] var insatser i den omfattande strid om matematikens

[134] J. Cavaillès, *Philosophie mathématique*, 1962, pp. 271-274.
[135] Jean Cavaillès tycks ha upplevt ett besök 1921 i Heidelberg som en pilgrimsresa, enligt ett brev som systern publicerat i sin biografi (G. Ferrières, 1982, pp. 25f). Ja, Heidelberg; ynglingen tog miste på stad, han upptäckte först efteråt att det var Königsbergs gator som trampats av den store filosofen.
[136] G.-G. Granger, 1947, p. 273; G. Bachelard, "L'oeuvre de Jean Cavaillès", 1982, p. 219.
[137] Louis Couturat hävdade att den icke-euklidiska geometrin och den nya mängdteorin förpassat det kantianska tänkandet till historiens sophög. För egen del förespråkade han ett återvändande till en av de traditioner som Kant gjorde uppror mot, nämligen den från Leibniz. I denna tradition finns, hävdade Couturat, en matematikfilosofi som gör rättvisa åt de nyaste landvinningarna. Jfr Couturats installationsföreläsning vid Collège de France 1905: "Jag knyter uteslutande an till dem som, alltsedan Leibniz och med utgångspunkt hos denne, med större eller mindre framgång försökt uppfinna en ny logik, mer generell och mer rigorös än Aristoteles' eller skolastikernas logik, och som försökt göra logiken till en exakt vetenskap i likhet med matematiken. Lärda män ur Leibniz' skola var under 1700-talet de första, under hela 1800-talet följda av matematiker som nästan alltid förbisetts av yrkesfilosoferna och vilkas namn och verk aldrig införlivats med den officiella filosofins läroplaner. I själva verket är det bland filosofer allmänt accepterat att logiken hel och hållen sprang fram ur Aristoteles' tänkande och sedan dess inte gjort det ringaste framsteg, en ståndpunkt som Kant konsekrerade med sin auktoritet och som, orättvisande och felaktig redan på Kants tid, är än mer falsk i våra dagar." (L. Couturat, 1983 [1906], p. 17.)
[138] Huvudavhandligen var *Méthode axiomatique et formalisme. Essai sur le problème du fondement des mathématiques* (1937, 2 uppl. 1981) och den kompletterande avhandlingen *Remarques sur la formation de la théorie abstraite des ensembles* (1938, omtryckt i

grundvalar som vid sekelskiftet utlösts av mängdteorins kris, det vill säga påvisandet av paradoxer inom teorin för oändliga mängder. Vi möter således, återigen, påbudet att filosofin skall lära av vetenskaperna, inte omvänt.

Den kantianska kunskapsteorin var också en av Bachelards skottavlor. Bachelards ideal, ovan diskuterat under rubriken "den tillämpade rationalismen", innebar ett nytt slag av dialektik mellan rationalism och empirism. Hos Kant saknas en sådan dialektik: "Empirismen och rationalismen förblir [hos Kant] stående mot varandra utan att egentligen uppnå ett filosofiskt samarbete, utan att ömsesidigt berika varandra"[139], fastslog Bachelard i en uppsats om Einsteins relativitetsbegrepp. Filosofernas behandling av rummet är ett exempel på hur den fysikaliska vetenskapen lämnat den kantianska filosofin bakom sig: "Den tudelade filosofin om erfarenheten av rummet - den realistiska filosofin och den kantianska - bör ersättas av en filosofi som på en och samma gång är experimentell och rationell."[140] Här talar Bachelard således, återigen, om den tillämpade rationalismen. Den rationalism han förespråkar är inte den newtonska och kantianska erans rationalism[141] - med den historiska epistemologins mått framstår den kantianska kunskapsteorin snarare som en formalism, en art av sluten rationalism. Bachelard dömde ut möjligheten av "en rent formell andlig aktivitet" och ville i stället bereda utrymme åt "det polemiska förnuftet, som av Kant givits en underordnad plats"[142].

Innan vi för tillfället lämnar kantianismen bör poängteras att vi rört oss i ett franskt diskussionssammanhang. Här kunde den historiska epistemologins position mejslas ut i polemik med diverse former av "intuitionism": Descartes' "intuition", det vill säga den omedelbarhet och ofelbarhet som utmärker det rena tänkandet till skillnad från den sinnliga åskådningen, Kants "rena åskådning", Bergsons "intuition" eller Breuwers "intuitionistiska" tes om matematikens grundvalar - allt lät sig klassificeras som "intuitionism". Redan kutymen att översätta tyskans *Anschauung* med franskans *intuition* underlättade en sådan

Philosophie mathématique, 1962, pp. 23-176); Cavaillès hade redan i början av trettiotalet i samarbete med den tyska matematikern Emmy Noether sammanställt en utgåva av brevväxlingen mellan två av upphovsmännen till denna strid, Georg Cantor och Richard Dedekind (den tyskspråkiga utgåvan utkom i Paris 1937, en något utökad fransk översättning återfinns i *Philosophie mathématique*, 1962, pp. 177-251).

[139] "La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 120.

[140] *Op. cit.*, p. 123. Jfr *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 15: "Mellan de två polerna realism och klassisk kantism föds ett särdeles aktivt förmedlande epistemologiskt fält"; det var i detta "epistemologiska fält" Bachelard önskade upprätta sin tillämpade rationalism.

[141] Karaktäriserad bl.a. i *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 27-30.

[142] "La psychologie de la raison" [1938], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 27, 33.

hopbuntning.[143] Om vi förflyttar oss till kantianismens hemland är förhållandena annorlunda. Där återfinner vi bland vissa nykantianer ståndpunkter som är starkt besläktade med den historiska epistemologin. Det gäller särskilt för Marburgskolan: Hermann Cohens betoning av det rörliga och oavslutade hos tänkandet, Paul Natorps försök att (inom ramen för Kants kunskapsteori) göra rättvisa åt såväl den icke-euklidiska geometrin som relativitetsteorin, och så vidare. Bland marburgarna är det dock Ernst Cassirers författarskap som uppvisar de mest slående överensstämmelserna med den franska historiska epistemologin. Hos Cassirer finner vi ett konstruktionistiskt och relationistiskt tänkande som ligger mycket nära den franska historiska epistemologin. Vi finner i allt väsentligt samma sätt att tolka den nya fysikens betydelse för kunskapsteorin, en besläktad kritik av föråldrade filosofiska positioner som empirism och intuitionism och en enveten ambition att placera tänkandet historiskt.

Den franska historiska epistemologin var således en upprorsrörelse som delvis motsvaras av den några decennier äldre tyska nykantianismen i Marburgskolans tappning. De två strömningarna representerade i många avseenden homologa positioner. Även somliga fiender, såsom Bergson och vissa franska nykantianer, var gemensamma. I Tyskland utgjorde kantianismen i början av seklet närmast en allmännelig kyrka, som inrymde strömningar vilkas franska motsvarigheter kunde framstå som anti-kantianska.

2.1.3 Uppgörelsen med realism och empirism

Realismen

Den omedelbara realismen är den spontana kunskapsteori enligt vilken världen är beskaffad så som vi direkt uppfattar den. Varje skolbok i filosofi serverar en uppsättning argument som skall visa att denna omedelbara eller naiva realism är ohållbar. Vi ser inte tärningens baksida, ändå vet vi att den finns där. Käppen som sticks ned i vattnet ser bruten ut men vi uppfattar den som rak. Skolböckerna brukar kontrastera den omedelbara realismens värld mot naturvetenskapens: stenen, som i förstone förefaller att vara en homogen, massiv, grå tingest, består ur vetenskapens perspektiv av molekyler och dess gråhet får tillskrivas vårt synsinne. Bachelards intresse var ett helt annat. Han

[143] Bachelard kallade den kantska åskådningen en "formell intuition" och den bergsonska en "realistisk intuition" ("La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 126).

ville framför allt förstå hur (den mer eller mindre omedelbara) realismen är verksam *inom* vetenskapen.

Den omedelbara realismen innebär enligt Bachelard att vi gör en bestämd ytterst avgränsad erfarenhet och sedan försöker ordna allt vårt vetande i enlighet därmed.[144] Vi tror med andra ord att verkligheten faktiskt är sådan som den omedelbart ter sig. Detta är den mest primitiva verklighetsuppfattningen: "det räcker med att öppna ögonen för att mottaga sin första lektion i realism [...]".[145] Med många exempel från teorier om de fyra elementen[146], om atomernas natur[147], om massans natur[148], om ljusets natur[149], om matematiska objekt[150] etc visade Bachelard att ett jämförbart realistiskt tänkande varit och är utbrett även inom vetenskapen. Den moderna naturvetenskapen och dess filosofi har utvecklats genom att man lyckats bryta sig ut ur den omedelbara realismen, vars inflytande dock består på många områden, inte minst inom filosofin[151] - vetenskapsfilosofin[152] inräknad.

Som ett exempel på Bachelards kritik av realismen kan vi välja hans behandling av materialismen. Som framgår av den bok han ägnade ämnet, *Le matérialisme rationnel*, avser Bachelard med "materialism" helt enkelt studiet av materien (i det nämnda arbetet var det främst tal om kemins objekt); termen signalerar således inga ontologiska antaganden om att det materiella i en eller annan mening skulle vara ursprungligare än något annat. Det vetenskapliga

[144] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 93.
[145] *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], p. 225.
[146] Se t.ex. *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 37ff, 56f.
[147] Bachelard ägnade andra kapitlet, pp. 41-67, av *Les intuitions atomistiques*, 1933, åt den realistiska atomteorin. I samma boks konklusion formulerade Bachelard sin anti-realistiska hållning: "*det är inte atomen som är vårt objekt*. Atomen är inte *ett* objekt, som erbjuder sig för våra undersökningar; den är inget datum, inte något givet; den är inte ett fragment av något givet; den är inte en aspekt av något givet. Således kan ingen åskådning <intuition> sammanfatta den. Man kan bättre sammanfatta atomläran genom att uppfatta atom som ett centrum där olika tekniska metoder löper samman [...]." (*Op. cit.*, p. 154)
[148] *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 25-27.
[149] Ett exempel är Bachelards karaktäristik av den franske kemisten Fourcroys teori om ljuset. Fourcroy är för eftervärlden bekant som en av de män som i slutet av sjuttonhundratalet förpassade flogistonteorin till kemins kuriosakabinett, men Bachelard fann även hos Fourcroy en "överdriven realism", "en omedelbar ej diskuterad realism" (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 89f), närmare bestämt en tendens att uppfatta ljuset som en kropp, en materiell substans (*L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, pp. 29f).
[150] Inom matematiken kan realism innebära en tro på att talbegreppen etc ligger fixa och färdiga någonstans och väntar på att upptäckas, en ståndpunkt som Bachelard ägnade en ingående kritik redan i *Essai*, 1987 [1928] (se pp. 116, 139f, 177, 185, 237, 264 *et passim*).
[151] Bergsons realism är ett av föremålen för Bachelards kritik (se t.ex. "La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 126.
[152] Bachelard vägrade att acceptera Meyersons påbud att man har att välja mellan positivism och realism (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 93f).

tänkandet om materien kräver en brytning med all "omedelbar" eller "naturlig" materialism; i stället krävs en "ordnad" materialism[153]. Det är inte längre den råa materien som är objektet[154]; inom kemin har upptäckter som Cavendish' påvisande att vattnet inte är ett element, eller Lavoisiers besläktade rön angående luften, inneburit "det omedelbaras totala nederlag"[155]. Den moderna kemin varken kan eller bör låta något förbli i "naturligt tillstånd"[156]. Filosoferna måste upphöra att betrakta materialismen som en enkel filosofi, den är på väg att bli den mest komplexa och varierande filosofin[157], alltmer rationalistisk och matematisk. Därför hade Bachelard i flera sammanhang markerat att den moderna vetenskapens filosofi inkluderar såväl en tillämpad rationalism som en tidsenlig materialism[158].

Vetenskapligt tänkande kräver en brytning med de första, omedelbara erfarenheterna och observationerna. Detta är ett ledmotiv som återkommer i hela Bachelards författarskap. För att citera ur förordet till *La psychanalyse du feu*:

> "Det räcker med att vi talar om ett objekt för att vi ska tro oss vara objektiva. [---] Ibland hänförs vi inför ett utvalt objekt. Vi samlar hypoteser och drömmerier. Vi formar på så sätt övertygelser som ger sken av vetande. Men den ursprungliga källan är oren. Den första vissheten är inte en grundläggande verklighet. I själva verket är den vetenskapliga objektiviteten omöjlig om man inte först brutit med det omedelbara objektet, om man inte avvisat det första valets förförelser, om man inte hejdat och motsagt de tankar som fötts ur den första observationen. Varje vederbörligen verifierad objektivitet förnekar den första kontakten med objektet. Objektiviteten måste börja med att vi kritiserar allt: sinnesförnimmelsen, vardagstänkandet, även den mest etablerade praktiken och, till sist, etymologin, ty ordet, skapat för att besjunga och förföra, möter sällan tanken."[159]

Bachelard garderade sig mot att hans korståg mot den omedelbara realismen skulle uppfattas som uttryck för en idealistisk böjelse.[160] Vetenskapen kan, det

[153] *Op. cit.*, pp. 4, 90, 111.
[154] *Op. cit.*, p. 80.
[155] *Op. cit.*, p. 74.
[156] *Op. cit.*, p. 209.
[157] *Op. cit.*, p. 1.
[158] *Op. cit.*, p. 4. Se även schemat i "La philosophie dialoguée", 1947, p. 14, och *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 5, där Bachelard gav det slags vetenskapsfilosofi han förespråkade namnet "tillämpad rationalism och teknisk materialism".
[159] *La psychanalyse du feu*, 1949 [1938], p. 9.
[160] Bachelards tillämpade rationalism hade, som redan namnet anger, intet gemensamt med den platonism som lär att idéerna tar skada av att appliceras på tingen (*Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 122). Här kan tilläggas, att Bachelard gärna räknade positivismen som en idealistisk tanketradition. Ett exempel är hans karaktäristik av den positivistiska atomläran: även om den positivistiska atomläran vad gäller kraven på experimentell verifiering ibland kan passera som realistisk, så är den alltigenom idealistisk vad gäller de hypoteser den stöder sig på (*Les intuitions atomistiques*, 1933, pp. 13f).

var hans förvissning, nå kunskap om det reella i betydelsen det objektiva. Vetenskapen har reella objekt[161], objekt som inte är forskarens fria påfund men heller inte givna i den omedelbara erfarenheten. Överallt i Bachelards författarskap finner vi uttryck för uppfattningen att realitetshalten hos ett objekt som, låt säga, konstruerats med matematiska redskap är överlägsen den omedelbara observationen. Ett fyrdimensionellt rum är inte mindre reellt än ett tredimensionellt, mikrofysikens konstruerade rum inte mindre reellt än det newtonska eller kantianska rum som omger oss till vardags, de mycket stora talen inte mindre reella än de för oss fattbara[162]. Vetenskapens och vetenskapsfilosofins framsteg förutsätter att den art av realism - av Bachelard gärna benämnd "positivistisk" - som förlitar sig på de omedelbara observationerna får lämna plats åt en "vetenskaplig realism"[163] som konstruerar sina objekt.

Vi kan här anknyta till Bachelards bärande idé om den tillämpade rationalismen. Ett fruktbärande vetenskapligt tänkande är det som tillämpas, som realiseras och det är vetenskapens uppgift att studera detta realiserande: "man lär sig ingenting genom att blott och bart registrera det vetenskapliga tänkandets *resultat*. Om man inte följer hur formlerna i olika faser *realiseras*, kan man knappast värdera deras *realitetstyngd*."[164] Den omedelbara realismen är oförenlig med den aktiva vetenskap som skapar en ny realitet. "Realismen är en filosofi som assimilerar allt, eller åtminstone absorberar allt. Den konstituerar sig inte, eftersom den alltid tror sig vara konstituerad redan på förhand, och den förändrar aldrig sin konstitution."[165]

[161] Rörande energilärans objekt, se t.ex. *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, pp. 139ff.
[162] I *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 43, nämnde Bachelard den "aritmetiska infantilitet" som gör oss benägna att tro "att de första talen äger mer realitet eller låter sig realiseras mer djupgående i jämförelse med de högre talen". Bachelard var ute efter vår tendens att betrakta ett, två, tre, fyra som i någon mening mer ursprungliga än höga tal - en böjelse som även återfinns inom filosofin ("Med små tal kan man göra stora filosofiska problem", *loc. cit.*) Jfr *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], där ett ledmotiv är heltalens introduktion i den moderna kemin.
[163] Bachelard är således inte antirealist i största allmänhet. Varje vetenskapligt tänkande kan översättas i både realismens och rationalismens språk (*Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 7), och det var denna tvetydighet som fascinerade Bachelard. Ett exempel är hans beskrivning av de skiftande uppfattningarna om vad atomvikt är: under vissa perioder har forskarna accepterat en realistisk uppfattning av atomvikten, under andra perioder har de försökt avgränsa sig från "erfarenhetspositivismen" och i stället insisterat på att atombegreppet är en hypotes, tills de så småningom närmat sig en "precis realism" eller en "vetenskaplig realism". En omedelbar realism är en primitiv filosofi, vad vetenskapen behöver är ett spektrum av filosofier, bland vilka realismen har sin plats (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 92f).
[164] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 114.
[165] *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 32f.

Liksom Bachelard sålunda gjorde bruk av verbet "realisera" för att kritisera den petrifierade uppfattning om "realiteten", använde han verbet "objektivera" för att komma åt en motsvarande stelnad föreställning om vad objektivitet vill säga. "Objektivitet är icke annat än produkten av en korrekt objektivering", hävdade Bachelard och anförde som exempel energibegreppets utveckling: "Från det ögonblick då energin blir ett veritabelt 'objekt' för den vetenskapliga forskningen, upphör realismen hos en värld av orörliga fasta kroppar att vara den yttersta roten till objektiveringen."[166] Åtskilliga samtida vetenskapsfilosofer strävade efter att fixera den vetenskapliga objektiviteten genom att minimera betydelsen av subjektets tolkande insatser, det vill säga genom att betrakta den kunskap som objektiv som i en eller annan mening är lik en av kunskapssubjektet oberoende realitet. Bachelard sökte sig i motsatt riktning: objektivitet var för honom en erövring, en frukt av forskningspraktiken.

Empirismen

I registret mellan empirism och rationalism placerar sig den historiska epistemologin närmast den sistnämnda polen. Empirismen lär att vår kunskapsförmåga i allt väsentligt är passiv, att vi vinner kunskap genom att mottaga sinnesintryck och att vi ökar vår kunskap genom att samla på oss allt fler observationer. Detta är, menade Bachelard, en primitiv ståndpunkt, utmärkande för vetenskapens tidigaste utvecklingsstadier, det vill säga den deskriptiva vetenskapen, vilken avlösts av perioden för rationell organisering av erfarenheten.[167] Enligt den empiristiska filosofin är idén en "sammanfattning av erfarenheten"[168], den "konstaterar utan att förklara"[169]. Den är en filosofi som passar vardagskunskapen. Det är där, i vardagskunskapen, som empirismen finner "sina rötter, sina belägg, sin utveckling. Den vetenskapliga kunskapen däremot ansluter sig till rationalismen, och vare sig man vill eller inte är rationalismen förbunden med vetenskapen"[170]. Empiristerna samlar "fakta" på hög[171], men

[166] "Lumière et substance" [1934], *Études*, 1970, p. 68.
[167] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 91.
[168] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 122.
[169] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 97.
[170] *Op. cit.*, p. 224.
[171] Redan i avhandlingen *Essai* kritiserade Bachelard denna sida av empirismen: John Stuart Mills regler är sedan länge föråldrade, dagens vetenskap "förväntar sig inte att en lag skall kunna framgå ur en enkel jämförelse av fakta genom att mer eller mindre samhöriga bilder staplas på varandra" (*Essai*, 1987 [1928], p. 254). Samma synpunkt återkommer ständigt i de följande arbetena. Ett exempel bland många: Läsningen av Lamarcks fysikaliska skrifter gav Bachelard anledning att notera det riskabla i företaget att upphöja vanliga observationer till rangen av vetenskapliga erfarenheter eller experiment; "ett vetenskapligt faktum har föga

> "ett faktum måste, för att verkligen vara ett vetenskapligt faktum, *verifieras teoretiskt*, varmed menas att det måste finna sin plats, sin rätta plats, i en rationell teori.
>
> Det vill säga, att en samling fakta icke automatiskt utgör en vetenskap. Empirismen är inte längre en filosofi som ensam är tillräcklig. Empirismen bär en urmodig individualisms märke."[172]

Den empirism som den historiska epistemologin avgränsade sig från var både vardagstänkandets empirism och den klassiska filosofiska empirismen, den som reducerar det kunskapande subjektet till en passiv mottagningsapparat och "gör observationserfarenheten till domare". Däremot kunde Bachelard framhäva värdet av en "aktiv empirism", som inte tillåter erfarenheten att fälla domslut utan appell: "Erfarenheten är inte längre en utgångspunkt eller blott en vägvisare; den är ett mål."[173] På motsvarande sätt kunde han ibland handskas med begreppet realism: när han skrev om "realism" och "empirism" rätt och slätt avsåg han varianter av den naiva eller omedelbara realismen och empirismen[174], men han kan tänka sig mer reflekterade och fruktbärande former.

Vi sätter härmed punkt för denna korta presentation av Bachelards kritik av realismen och empirismen. Dessa två begrepp är inte alltid lätta att åtskilja. I båda fallen rör det sig ur Bachelards perspektiv om en övertro på den kunskap som det omedelbara mötet med objektet skänker. Det är således fråga om kunskapsteoretiska begrepp.[175] Skillnaden mellan realism och empirism, så som Bachelard använder orden, kan kanske enklast uppfattas som en skillnad i tyngdpunkt längs axeln objekt-subjekt: "realism" är en filosofi om hur det objekt vi vinner kunskap om är beskaffat, "empirism" är en filosofi om hur vår kunskap om objektet skall värderas. Realisten tror att objektet är just sådant som det omedelbart framträder. Han tror sig så att säga först kunna ha objektet "i sin hand", och det är just för att han menar sig "besitta" sitt objekt som han anser

chans att utvecklas genom ackumulering av *naturliga observationer*" (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 217-219).

[172] "Le problème des méthodes scientifiques" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 43. Bachelard hänvisar här till Alexandre Koyrés Galileistudier (Koyré, 1966 [1940]), som behandlade ett skede av uppbrottet från empirismen.

[173] *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], p. 229.

[174] Inom den historiska epistemologins tradition brukar ordet "empirism", när det används utan några specificeringar, avse en alltför naiv eller omedelbar empirism. (Inom andra traditioner används ofta termen "empiricism" i samma betydelse, men jag håller mig i denna framställning till den mindre klumpiga "empirism".)

[175] Den realism som intresserar Bachelard är en kunskapsteoretisk realism, en föreställning om att objekten är sådana som de framträder. Den ontologiska realismens problem, det vill säga frågan om i vilken mening objekten existerar oberoende av subjektet, är inte särskilt relevant när vi diskuterar Bachelards vetenskapsfilosofi. Över huvud taget förlorar den gängse distinktionen mellan kunskapsteori och ontologi det mesta av sin mening inom den historiska epistemologins tradition, eller tillspetsat uttryckt: allt blir ytterst till kunskapsteori.

sig kunna beskriva och mäta det.[176] Empiristen tror att varseblivningsförmågan (eventuellt förstärkt med lämplig observationsapparatur) ger den primära kunskapen om objektet och han hyser en så överdriven tilltro till de omedelbara observationerna att han avstår från att bruka sitt förnuft. Bachelard förtröttades aldrig i att påminna om att båda slagen av förhoppningar är naiva: objektet är inte givet, det är ett resultat av det vetenskapliga arbetet, en konstruktion och ingen utgångpunkt, och våra observationer måste inordnas i en rationalistisk verksamhet för att de skall kunna bidra till vetenskaplig kunskap.

Så kan Bachelards distinktion mellan de besläktade begreppen realism och empirism uppfattas, även om hans terminologi var flytande. I avhandlingen *Essai* från 1928 förekom på ett par ställen beteckningen "empirism" om vissa drag som Bachelard senare skulle rubricera realistiska. Det tydligaste exemplet är följande uttalande i kapitlet om det matematiska talbegreppet: "Vår position är rakt motsatt empirismens, som innebär att man konstaterar att det existerar tal och [därefter] upptäcker en operation som analyserar deras egenskaper. Jag tillerkänner i stället logisk prioritet åt den skapande operationen. Talen måste utan tvekan underkastas en sådan operation, ty de kan inte äga andra egenskaper än dem som är implicerade i den operation som definierar dem."[177] Just den hållning som Bachelard här kritiserade och benämnde empiristisk, nämligen tron att objektet föreligger fixt och färdigt och låter sig fångas in *innan* det utsätts för vetenskapens operationer, är den han i sina följande arbeten oftare brukar beteckna som realistisk.

Frånsett denna terminologiska inkoherens återfinns den kritik av realism och empirism som skulle genomsyra hela Bachelards epistemologiska författarskap redan i hans första arbete. Realismen och empirismen är ur den historiska epistemologins perspektiv centrala beståndsdelar av det vardagstänkande - Bachelard använder inte sällan termen "spontant tänkande" - som vetenskapen har att övervinna. Vi skall nu övergå till ytterligare en egenhet hos vardagstänkandet som Bachelard ägnat stor uppmärksamhet, nämligen benägenheten att tänka i bilder. Vi får därmed anledning att beröra den hälft av Bachelards författarskap som vi hittills lämnat åsido, skrifterna om poetiska bilder.

[176] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 213.

[177] *Essai*, 1987 [1928], p. 192. I det följande kapitlet, om matematikens approximeringsproblem, avgränsade sig Bachelard från "empiristens tänkande, som antar att existensen föregår kunskapen och som inom själva kunskapen antar att åskådningen <l'intuition> skall visa vägen till det rigorösa" (*op. cit.*, p. 211). Här ser vi, återigen, hur Bachelard under en och samma rubrik, "empirism", sammanförde de två positioner han senare skulle benämna realism (tron på att existensen föregår kunskapen) respektive empirism (tron på att den omedelbara erfarenheten ger vetenskaplig kunskap).

2.2 Bildstormandet

Ingen läsare av Bachelard kan undgå att fascineras av att ett författarskap kan vara så kluvet. Det kan synas som funnes det två Bachelard: å ena sidan epistemologen Bachelard, den stränge bedömaren av samtidens naturvetenskapsfilosofi, han som under perioden från slutet av tjugotalet till början av femtiotalet i en lång rad skrifter om fysikens, matematikens och kemins filosofi varnade för inbillningens förföriska och fördärvliga bilder, å andra sidan en Bachelard som vi ännu inte berört, författaren till en rad banbrytande estetiska skrifter från *La psychanalyse du feu* 1938 till prosadikten *La flamme d'une chandelle* 1961, värnaren av inbillningskraftens och drömmens gränsöverskridande förmågor. Den sistnämnde kan förefalla mest lik privatmannen Bachelard, med hans omvittnade kärlek till livets glädjeämnen, inte bara vetenskap och poesi utan även kokkonst och vin och bakverk.

2.2.1 De poetiska bilderna

Först några ord om hur metoden i Bachelards estetiska skrifter utvecklades. Det centrala objektet var ständigt detsamma: de poetiska bilderna - inte författarnas liv, inte de litterära verkens uppbyggnad eller tematik eller stil, utan just bilderna, som skapelser av den produktiva inbillningskraften[178], lösryckta från sin individuella tillkomsthistoria och inramning. Däremot förändrades metoden genom åren.

Det estetiska författarskapet inleddes med fem böcker om de fyra elementen eld, vatten, luft och jord, publicerade under decenniet 1938-1948.[179] De första präglades av en strävan till objektiv hållning. Ambitionen var, om man så vill, att sortera inbillningskraftens skapelser allt efter deras förbindelser med elden, vattnet, luften och jorden. Bachelard trodde på möjligheten att finna en "de fyra elementens lag"[180], som kunde motivera en sådan klassificering. Sin metod kallade Bachelard under denna period "psykoanalys", men då bör vi inte i första

[178] Jag väljer genomgående den kanske ålderdomligt klingande översättningen "inbillning" eller "inbillningskraft" för Bachelards *imagination*. En alternativ översättning vore "fantasi", men *imagination* (inte *fantaisie*) är den gängse franska översättningen av den tyska idealismens "Einbildung" och "Einbildungskraft". Genom att tala om "inbillning" behåller vi dessutom förbindelsen med ordet "bild", så som franskans *imagination* är knutet till ordet *image*.

[179] *La psychanalyse du feu*, 1938; *L'eau et les rêves*, 1942; *L'air et les songes*, 1943; *La terre et les rêveries de la volonté*, 1947; *La terre et les rêveries du repos*, 1948. Under samma period publicerade Bachelard även sin bok om Lautréamont, 1940, samt ett antal artiklar i estetiska ämnen.

[180] *L'eau et les rêves*, 1942, p. 4.

hand tänka på Freud utan snarare på C. G. Jungs arketyplära.[181] Bland andra inspirationskällor fanns förmodligen den tyska romantiska filosofin[182] och den franska surrealismens tradition från och med Lautréamont (den enda författare som Bachelard ägnade en separat större studie).

Från och med början av fyrtiotalet kom Bachelard att allt mer vända sig bort från denna sin "psykoanalytiska" metod. Det betydde inte att han förkastade Jungs arketyplära[183] men i studiet av de poetiska bilderna föredrog han att utveckla en annan metod.

Omsvängningen motiveras mest utförligt i inledningen till *La poétique de l'espace*, utgiven 1957, samt i inledningen till den aldrig fullbordade bok om eldens poetik som Bachelard påbörjade 1959. Under denna sista fas[184] av sitt författarskap hade han slutat publicera vetenskapsfilosofiska skrifter och koncentrerade sina författarmödor på de poetiska bilderna. För sådana syften duger inte psykoanalysen, varken i psykologernas tappning, med dess inriktning mot kausalförhållanden och yttre bestämningar[185] eller i Bachelards egen

[181] Bachelard lär under trettiotalet ha kommit i kontakt med den freudska psykoanalysen, enligt vad Clervence Ramnoux berättat (Ramnoux 1984, p. 219). Vi finner dock hos Bachelard - även i de epistemologiska skrifterna - fler öppna och dolda hänvisningar till Jung än till Freud. I förordet till det sista arbetet om elementen (det om jorden, publicerat i två volymer 1947-48) karaktäriserade Bachelard sin metod: "jag förbinder bildernas eget liv med de arketyper vilkas verkan psykoanalysen påvisat. De föreställda bilderna är sublimeringar av arketyper snarare än reproduktioner av verkligheten." (*La terre et les rêveries de la volonté*, 1947, p. 4). Bachelards "psykoanalys" är dock av mycket eget slag och han betonade att han inte tillhörde "psykoanalysens allt snävare kotteri" ("De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 50).

[182] Jean Hyppolite (1957 [1954], p. 21) har uppmärksammat parallellerna mellan Bachelards "psykoanalys" av de poetiska bilderna och Novalis' "transcendentala" inbillningskraft, enligt vilken naturen är en fixering av den skapande inbillningskraft som ligger bakom och föregår vår varseblivning av verkligheten.

[183] Om Jung, se t.ex. *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 48-51; några sidor längre fram i samma bok (p. 56) gör Bachelard gällande att de fyra elementen är "oförstörbara arketyper". Fortfarande i sina sena estetiska skrifter laborerade Bachelard med "de starkast rotade arketyperna" (*La poétique de la rêverie*, 1986 [1960], p. 2), närmare bestämt med "sambandet mellan en ny poetisk bild och en arketyp som slumrar på botten av det omedvetna" (*La poétique de l'espace*, 1984 [1957], p. 1).

[184] Bachelard avsåg att den inledning till *La poétique de l'espace* ur vilken några av de närmast följande citaten är hämtade även skulle tjäna som en inledning till de arbeten som skulle följa (se *op. cit.*, 1984 [1957], p. 17), det vill säga *La poétique de la rêverie* och *La flamme d'une chandelle*, båda publicerade 1961, samt de manuskript från åren 1959-1961 som dottern Suzanne publicerade postumt 1988 under titeln *Fragments d'une Poétique du Feu*.

[185] Psykoanalysen är enligt Bachelard alltför inriktad mot det kausala: "För psykoanalytikern har den poetiska bilden alltid en kontext" (*La poétique de l'espace*, 1984 [1957], p. 8). "Man kan visserligen i psykologisk forskning fästa uppmärksamheten vid psykoanalytiska metoder för att bestämma en poets personlighet och man kan på så sätt finna ett mått på det tryck - och i synnerhet det förtryck - som han underkastats under loppet av sitt liv, men den poetiska akten, den plötsliga bilden, varat som flammar upp i inbillningen, undflyr ett sådant

ursprungliga version:

> "I mina tidigare arbeten om inbillningskraften ansåg jag det önskvärt att så objektivt som möjligt placera mig framför materiens fyra element, de intuitiva kosmologiernas fyra principer. Trogen mina vanor som vetenskapsfilosof försökte jag beakta bilderna utan varje försök till personlig tolkning. Efter hand har denna metod, för vilken den vetenskapliga försiktigheten talar, för mig framstått som en otillräcklig grund för en inbillningskraftens metafysik."[186]

> "Jag tänkte att jag borde studera bilderna så som jag var van att studera de vetenskapliga idéerna, så objektivt som möjligt. [---] Ofta kände jag mig som en botanist på vandring som samlade på de 'poetiska blomster' jag råkade på. Det växande antalet insamlade bilder fick mig att känna mig opartisk, att jag var herre över alla mina egna böjelser och kunde skaffa fram allt.
>
> Och slutligen trodde jag - det var hit de förenklade metoderna ledde - att jag efter samlandet skulle kunna klassificera allt. Som ett storstilat stöd för en elementär filosofi om den kosmologiska inbillningskraften uppträdde de fyra elementen eld, vatten, luft och jord som kapitelrubriker, som titlarna på böckerna i en de kosmologiska bildernas encyklopedi. Emedan både filosofer och lärde 'tänkt' världen under tecknet av det ena eller andra elementet, kunde man hoppas att poeternas bilder, genom att återuppliva kosmologiernas naivitet, på nytt skulle illustrera de urgamla lärorna. Att inbillningen varit så ensartad genom seklerna var för mig ett bevis för att den är grundad i den mänskliga naturen. På så vis kunde jag på ett billigt sätt hålla min läsningspassion i schack. Med gott samvete kunde jag våga mig in i de mest skilda böcker och ordna min skörd. Var och en av de insamlade bilderna borde finna sin plats i en av mina fyra mappar. [---]
>
> Men i dag, efter all denna iver, nu när mitt herbarium med kommenterade bilder omfattar mer än två tusen sidor, skulle jag vilja skriva om alla mina böcker."[187]

Den metod som Bachelard i stället utvecklat benämnde han "fenomenologisk". Denna "fenomenologi om inbillningskraften" innebar "ett studium av den poetiska bildens fenomen när bilden uppstår i medvetandet som en direkt produkt av hjärtat, själen, människans vara fattat i dess aktualitet" och "ett begrundande av hur bilden springer fram i ett individuellt medvetande"[188]. Förhistorien skulle sättas inom parentes: "Fenomenologins princip är att likvidera det förflutna och vända sig mot det nya. [---] en bild är ett överskridande av allt som är givet av sinnena."[189]

Vi har således att göra med en version av den husserlska fenomenologiska

tillvägagångssätt." (*Op. cit.*, p. 2) "De reella betingelserna är inte längre determinerande." (*Op. cit.*, p. 17) Därför duger det inte att säga som psykoanalytikern till sin patient: "- Jag känner till det, jag förstår det, jag hade väntat på det. Ni är en människa som de andra. Trots alla kringelkrokar i ert drömmande kan ni inte göra anspråk på någon enastående existens." (*La poétique de la rêverie*, 1986 [1960], p. 127)

[186] *La poétique de l'espace*, 1957, p. 3.

[187] *Fragments d'une Poétique du Feu*, 1988, pp. 27-29.

[188] *La poétique de l'espace*, 1984 [1957], pp. 2 och 3.

[189] *Op. cit.*, p. 15.

ambitionen att sätta parentes runt allt - här: all förhistoria, alla "bakomliggande" faktorer, alla samhälleliga, sociala och psykologiska determinanter, alla litterära och utomlitterära "påverkningar" - som så att säga utifrån bestämmer fenomenet. Det är fråga om fenomen i ordets ursprungliga betydelse av framträdelse, nämligen poetiska bilder i det ögonblick då de skapas.[190] Bachelard var intresserad av inbillningskraftens särskilda förmåga att åstadkomma något helt nytt, utan förhistoria[191], något som inte låter sig återföras på yttre påverkningar[192] eller förklaras som slutresultatet av psykiska processer[193]. Fenomenologin skall, menade han, belysa medvetandet hos "ett subjekt som hänföres av poetiska bilder", och för det syftet använde han sig själv som instrument; genom att redovisa sin egen läsning av poeternas bilder hoppades han kunna upprätta något slags förbindelse med poetens skapande medvetande.[194]

Om vi tvingas välja en enda filosofisk term för att karaktärisera Bachelards poetik, är kanske "anti-realism" den mest träffande. De poetiska bilderna *representerar* strängt taget ingenting utanför sig själva, de avtäcker ingen redan på förhand given yttre eller inre realitet. Denna anti-realism blir allt mer uttalad i hans ålderdomsverk, men återfinns redan i de tidiga böckerna om elementen, i synnerhet de sista, de två volymerna om jordens element[195].

Inbillningskraften är "en av den mänskliga naturens starkaste krafter". Till psykologernas realitetsprincip, som handlar om att människor lär av det förflutna, måste man foga en lika positiv "irrealitetsprincip".[196] "En människa

[190] Det ögonblickliga fascinerade Bachelard. Här hämtade han inspiration från Gaston Roupnel. Bachelards lilla bok från 1932, *L'intuition de l'instant*, var närmast en kommentar till Roupnels roman *Siloë* och kan, liksom delar av *La dialectique de la durée* från 1950, läsas som en attack på Bergson. Tiden är minst av allt ett flöde, menade Bachelard och citerade Roupnel: "Tiden äger blott en realitet, Ögonblickets realitet." (*L'intuition de l'instant*, 1985 [1932], p. 13) Den varaktighet <durée> som intog en så prominent plats i Bergsons filosofi är inte något givet som vi träder in i, utan något vi skapar, "ett verk" (*La dialectique de la durée*, 1980 [1950], p. viii).

[191] "Den poetiska inbillningskraften har inget förflutet." (*Fragments d'une Poétique du Feu*, 1988, p. 32)

[192] "Fenomenologins krav är enkelt vad gäller poetiska bilder: att betona deras ursprungskraft, att gripa själva varat hos deras originalitet [...]." (*La poétique de la rêverie*, 1986 [1960], p. 2)

[193] Kritiken av doktrinen att inbillningskraften bestäms av perceptionen återfinns redan i de tidiga arbetena om elementen, se *La terre et les rêveries de la volonté*, 1947, p. 3.

[194] *La poétique de la rêverie*, 1986 [1960], p. 1.

[195] "[...] för den realistiske filosofen liksom inom psykologernas allmänning är det *perceptionen* av bilder som bestämmer inbillningsprocessen. De tror att man först ser tingen och därefter gör sig bilder av dem; att man med inbillningskraftens hjälp sammanfogar fragment av en varsebliven verklighet, minnen av en upplevd verklighet [...]." (*La terre et les rêveries de la volonté*, 1947, p. 3)

[196] *La poétique de l'espace*, 1984 [1957], p. 16.

som berövas *irrealitetsfunktionen* blir lika neurotisk som den som berövas *realitetsfunktionen*."[197] För att tala om denna oundgängliga irreella funktion hänvisade Bachelard i många sammanhang till drömmen, dagdrömmen likaväl som rationalismens absoluta motpol, nattdrömmen[198].

Vi har redan mött ett exempel på hur ett tänkande med intellektualistiska ambitioner - exemplet var psykoanalytikern, han som tänker mycket men "inte drömmer tillräckligt"[199] - kan stänga vägen till en förståelse av de poetiska bildernas egenart. I nästa avsnitt skall vi diskutera omvändningen: hur inbillningskraften och dess bilder kan fjättra vetenskapen.

2.2.2 *De fördärvliga analogierna*

Även sin epistemologiska metod gav Bachelard beteckningarna "psykoanalys" och "fenomenologi". Han var intresserad av att penetrera egenarten hos det vetenskapliga tänkandet. Ett fruktbärande vetenskapligt tänkande förutsätter en brytning med det spontana, vardagliga tänkande som bland annat kännetecknas av en förkärlek för metaforer.

Bachelards förmodligen mest lästa epistemologiska arbete, *La formation de l'esprit scientifique*, innehåller en provkarta över de bilder[200] av världen och materien som innan den egentliga naturvetenskapens genombrott väglett lärde män, naturforskare, filosofer, alkemister och andra; flertalet exempel är hämtade från sjuttonhundratalet, ett sekel som enligt Bachelards kronologi alltjämt präglades av förvetenskapligt tänkande[201]. Vid denna tid flödade bilderna: ett ämne som äger förmågan att förena sig med ett annat liknades vid en absorberande tvättsvamp, en elektricitetsmaskins funktion förklarades genom jämförelsen med en vattenpump, åskans och blixtens fenomen förklarades med hänvisning till kanonen och krutet, och så vidare.[202]

De bilder det är fråga om är således metaforer, analogier och i någon mening

[197] *L'air et les songes*, 1943, p. 14.
[198] "Nattmänniskan" är motpolen till rationalisten, som söker klarhet ("De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 47, 51). Nätterna har ingen historia och ingen framtid (*La poétique de la rêverie*, 1986 [1960], p. 124). "Nattdrömmen är en dröm utan drömmare", "utan subjekt"; om man vill tala om ett nattdrömmens cogito, så är det inte fråga om ett "subjekt" (*op. cit.*, pp. 20, 126 och 127).
[199] *La poétique de la rêverie*, 1986 [1960], p. 128.
[200] Senare kallade Bachelard detta tillvägagångssätt "de överdrivna bildernas psykoanalysmetod" (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 67).
[201] Bachelard ville förlägga tidpunkten för övergången mellan det förvetenskapliga och det egentliga vetenskapliga skedet till slutet av sjuttonhundratalet (*La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 7).
[202] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], kapitel IV, pp. 73-79.

avbildande modeller.[203] I arbetet om den moderna kemins pluralism (1932) skrev Bachelard: "Man måste förstöra de ursprungliga analogierna"[204]. I *La formation de l'esprit scientifique* (1938) slog han fast att man för att kunna genomföra matematiska konstruktioner måste vara ikonoklast.[205] I en debatt hos det franska filosofisamfundet 1950 förklarade han att bilderna, som utgör en realitet i drömmarna eller i poesin, egentligen inte låter sig konstrueras av anden[206]; för vetenskapen, andens konstruktiva verksamhet, utgör de omedelbara bilderna hinder. I en föreläsning i Palais de la Découverte året därpå ställde han mot varandra den naturliga nyfikenheten "som vill se" och den vetenskapliga nyfikenheten "som vill förstå".[207]

Redan i avhandlingen *Essai* från 1928 fanns några resonemang om de riskabla bilderna. När matematikern säger något i stil med att en rät linje innehåller två punkter, är orden "punkt" och "rät linje" bilder, ja till och med ordet "innehåller" är en bild.[208] Även "de mest geometriska andar" (det vill säga de mest stringenta vetenskapsmännen) kan råka ut för att bilderna bemäktigar sig begreppen.[209] De metaforer som används inom mikrofysiken är, skrev Bachelard i *Essai*, "fortfarande nedtyngda av primitiv materia"[210].

Ett i Bachelards författarskap återkommande exempel (som dock inte förekom i *Essai*[211]) på sådana fördärvliga metaforer är de bildliga framställningarna av atomer och elementarpartiklar som små kroppar. Detta sätt att använda bilderna av "kroppar", "stötar" etc, som i Bachelard samtid alltjämt odlades av bland andra en av hans vetenskapsfilosofiska huvudmotståndare, Émile Meyerson[212],

[203] Med avbildandé modeller avser jag här modeller av de slag som även brukar kallas "analoga", av typen träkulor som representerar en molekyl. Det var det slaget av modeller som var föremål för Bachelards misstro. Däremot är åtskilliga av de modeller som inom annan vetenskapsfilosofi kallas "abstrakta" fullt förenliga med den historiska epistemologins program.
[204] *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], p. 29.
[205] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 77. Det ikonoklastiska temat är centralt även för andra företrädare för den historiska epistemologin, liksom för föregångarna, i synnerhet Pierre Duhem. Georges Canguilhem hänvisar exempelvis till Duhems uppfattning att Maxwell aldrig kunnat skapa sin teori om han inte gjort sig kvitt varje modell. (G. Canguilhem, *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 1983 [1968], p. 305; med "modell" avses i sammanhanget analog modell.) I det följande uppehåller vi oss dock främst vid Bachelard.
[206] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 70.
[207] "L'actualité de l'histoire des sciences" [1951], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 137.
[208] *Essai*, 1987 [1928], pp. 180f.
[209] *Op. cit.*, p. 23.
[210] *Op. cit.*, pp. 108f.
[211] I *Essai* hade Bachelard uppenbarligen ännu inte utvecklat sin kritik av den bohrska atommodellen, jfr pp. 51f.
[212] För Bachelards kritik av Meyerson, se t.ex. *L'activité rationaliste de la physique*

är föråldrat. Hela den traditionella vetenskapsfilosofin är enligt Bachelard konstruerad med hjälp av en uppsättning sådana grova och naiva bilder. "Vad vore Humes filosofi om inte människorna spelat biljard!"[213] Att säga att elektronen är "en liten elektriskt laddad kropp" vore att införa en idé (om en substans utrustad med egenskapen elektricitet) som förlorat sin mening i den samtida fysiken.[214] Därför är Niels Bohrs metaforer, enligt vilka atomkärnan liknas vid en "vattendroppe", vars "temperatur" höjs när den införlivar en extra neutron etc, så vilseledande. Ord som "vattendroppe" eller "temperatur" måste omges med citationstecken, som markerar att det är fråga om en brytning med den klassiska fysikens begrepp, och i än högre grad med vardagstänkandet.[215] Och Bohrs bekanta atommodell som liknade atomen vid ett planetsystem i miniatyr var en lika vilseledande metafor, varmed Bachelard inte ville ha sagt att den varit utan värde. Den bohrska atommodellen har tvärtom fungerat som en bra bild. "Intuitionerna är mycket värdefulla: de tjänar till att låta sig förstöras" och av den bohrska atommodellen "finns ingenting kvar".[216]

Här avsåg Bachelard inte att raljera. En av den historiska epistemologins centrala postulat är att vetenskapen utvecklas, inte genom att man upptäcker något nytt och kastar de föråldrade ståndpunkterna på sophögen, utan blott i oavlåtlig kamp med de realistiska föreställningarna och metaforiska bilderna: "atomen är precist uttryckt summan av den kritik som riktats mot dess första bild."[217]

Hos andra företrädare för den historiska epistemologin finner vi liknande argument. I Canguilhems många studier i medicinens, fysiologins och biologins historia återkommer tanken att metaforerna, de analoga modellerna "som reducerar organiska strukturer och funktioner till mer välbekanta former och mekanismer"[218] spelat ut sin roll inom modern vetenskap. Canguilhem ägnade i sina medicinhistoriska studier mycken uppmärksamhet åt Claude Bernard och påtalade att dennes organismmodell byggde på en metafor hämtad från den samtida samhällsfilosofin.[219] Denna från den politiska filosofin lånade metafor, enligt vilken medborgarna antages vara harmoniskt integrerade i den samhälleliga helheten, hade varit ett "hinder" (i Bachelards mening) för fysiologins utveckling och skulle komma att punkteras av den moderna

contemporaine, 1951, pp. 82-86.
[213] *Op. cit.*, p. 84.
[214] *Op. cit.*, pp. 76f.
[215] *Le matérialisme rationnel*, 1980d [1953], pp. 216f.
[216] *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 139f.
[217] *Op. cit.*, p. 139.
[218] G. Canguilhem, *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 1983 [1968], p. 306.
[219] Bernard och Comte var två huvudpersoner redan i Canguilhems avhandling från 1943 (omtryck pp. 7-167 i *Le normal et le pathologique*, 1984 [1966]).

experimentella embryologin och cellära. Bernards övertagande av den politiska filosofins organismmetafor - som för övrigt redan på sin tid var föråldrad: "August Comte var en sjuttonhundratalsmänniska som levde på artonhundratalet"[220] - tjänade för Canguilhem som ett paradexempel på vådan av att låna in metaforer från områden som är främmande för specialvetenskapen i fråga.[221]

Dessa exempel, Bachelards och Canguilhems kritik av det bildspråk som florerat inom atomfysiken respektive fysiologin, får räcka för att illustrera deras hårda omdömen om bruket av metaforer och analoga modeller inom vetenskapen. Det kan förefalla egendomligt att en erfaren naturkunskapslärare som Bachelard hyste en så stark motvilja mot analoga modeller; lärare brukar omhulda just sådana åskådliga bilder. En förklaring har vi redan ofta berört: de förenklade bilderna springer fram ur ett realistiskt och empiristiskt tänkande, enligt vilket elektronen i någon mening *är* något i stil med en litet klot, ett objekt som föreligger fixt och färdigt därute i världen och väntar på att vi skall studera det. Inte heller i pedagogiska sammanhang ville Bachelard uppmuntra sådana böjelser. Han hade ingenting till övers för skolböckerna som bygger på den enklaste empirism[222] eller den skolpedagogik som förenklar det som måste vara svårt. För all kunskap som går längre än till blotta beskrivandet gäller regeln att "allt som är enkelt att lära ut är inexakt"[223]. Inom exempelvis kemiundervisningen duger inte en åskådningsundervisning av Maria Montessoris snitt[224], ty från att under tidigare epoker ha varit ett lätt ämne har kemin blivit "svår", det är inte längre fråga om ett pluggämne[225]. Eleven måste förstå för att något skall fastna i minnet.[226] Och att lära ut vetenskapens resultat är inte nog. Läraren måste behandla det tänkande som leder fram till resultatet, "annars kan man vara säker på att eleven sammanställer resultaten med sina mest välbekanta bilder".[227] (Nu skall vi givetvis inte tolka Bachelard så att han menade att läraren skall krångla till saker och ting. Det slag av esoterisk "svårighet" som hörde exempelvis alkemin till har ingen plats i den moderna kemin; dylika "falska svårigheter" skall elimineras.[228])

[220] G. Canguilhem, *Idéologie et rationalité*, 1981 [1977], p. 93.
[221] Om Bernards comtska tänkande och bruk av samhället som metafor, se vidare G. Canguilhem, *La connaissance de la vie*, 1985 [1952], p. 25ff, 44; "Histoire des religions...", 1964, p. 87; "Le tout...", 1966, pp. 13-16; *Le normal et le pathologique*, 1984 [1966], pp. 186ff; *Idéologie et rationalité*, 1981 [1977], pp. 93-97.
[222] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 75.
[223] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 25.
[224] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 29-32.
[225] *Op. cit.*, p. 212.
[226] *Loc. cit.*; *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 234.
[227] *Loc. cit.*.
[228] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 214f.

Över huvud taget var Bachelard skeptisk mot alla föreställningar om att det enkla skulle vara mer primärt än det komplexa. Redan i *Essai* attackerade han uppfattningen att enkla fysikaliska lagar skulle ha företräde framför komplexa.[229] I historieskrivningen i *La formation* betonade han skillnaden mellan de förvetenskapliga epokernas förkärlek för det enkla och den moderna vetenskapens karaktär av att vara svår.[230] I *Le rationalisme appliqué* poängterade han att svårigheterna inte bara är av psykologisk natur: "Svårigheten har med vetenskapen själv att göra, med dess induktiva, skapande, dialektiska karaktär. Den samtida vetenskapen är objektivt svår. Den kan inte längre vara *enkel*. Den måste misstro förenklingarna och ofta dialektisera *enkelheten*."[231] "Det enkla är automatiskt en förlust av struktur"[232], skrev Bachelard i ett av sina sista epistemologiska arbeten. Sådana uttalanden uttrycker givetvis hans allmänna antirealistiska position: vi kan inte utgå från att verkligheten i sig är beskaffad på det ena eller andra sättet, exempelvis så att den skulle lyda under enkla lagar. Vad vetenskapens utveckling lärt oss, är att framstegen alltid varit förbundna med "svåra" brytningar med det invanda tänkandet och dess välbekanta bilder.

Vi kan nu lämna ämnet Bachelard och bilderna. Vi har sett hur han å ena sidan, i fråga om poesin, framhävde bildernas egenvärde och hur han å andra sidan förvägrade ett visst slag av bilder - nämligen metaforer och analogier - hemortsrätt i det vetenskapliga tänkandet.

Mellan dessa två fronter i hans författarskap finns det förbindelser. Den väsentligaste förbindelsen är kanske att han i båda fallen sökte avgränsa sig från det realistiska tänkandet. I synnerhet i ålderdomsverken, de tre poetikerna, möter vi en radikal anti-realistisk poesiläsare: de poetiska bilderna är inga metaforer, de *representerar* egentligen ingenting och kan inte begripas som produkter av en förhistoria, av påverkningar eller av perceptionsförlopp. De poetiska bilderna avtäcker ingen verklighet som föreligger någon annanstans. De är sin egen verklighet. Även som vetenskapsfilosof var Bachelard från första början militant anti-realist, ständigt redo att bekämpa varje version av föreställningen om den vetenskapliga kunskapen som avtryck av en given verklighet.

Det är dock inte koherensen utan kluvenheten som förundrar var och som läser Bachelard. Hur kan två så åtskilda författarskap ha en och samma

[229] "Att förenkla är att offra. Det är en rörelse rakt motsatt förklaringens, som inte fruktar långrandigheten. [---] Att en lag är enkel kan under inga omständigheter vara ett bevis för dess realitet. [---] Ytterst är enkelheten intet annat än lätthanterligheten hos ett väl reglerat språk och har alls inga rötter i det reella." (*Essai*, 1987 [1928], pp. 95, 101 och 102; hela kapitel VII handlar om enkelhetens problem.)
[230] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], pp. 228-237.
[231] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 214.
[232] *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, p. 79.

upphovsman? Har hans vetenskapsfilosofi och poetik egentligen något med varandra att skaffa? Ja, jag tror att de kan läsas som en samlad ansträngning att renodla två extrema poler i andens rike, det strängaste vetenskapliga tänkandet å ena sidan och ett från varje slags intellektualism befriat umgänge med poesins och drömmarnas bilder å den andra. Samma bildskapande inbillningskraft som är välsignelsebringande i konstens och litteraturens värld är till fördärv för vetenskapen. Poeten och poesiläsaren har att frigöra inbillningskraften, vetenskapsmannens och vetenskapsfilosofens uppgift är att tygla den.

Mellan dessa två extremer får vi tänka oss ett helt spektrum av hållningar och det är dessa mellanlägen som ur Bachelards synvinkel ofta är suspekta: poesi och vetenskap, inbillningskraft och rationalism är lika väsentliga och värdefulla, men för att vi skall kunna förstå och använda dem måste de hållas isär. Två skilda vokabulärer behövs för studiet av vetandet och av poesin. "Det vore gagnlöst att uppställa ordböcker för att översätta det ena språket till det andra."[233]

För egen del vittnade Bachelard ofta om sina svårigheter med att skapa sitt "dubbla liv, nattmänniskans och dagmänniskans"[234]. I ett av ålderdomsverken berättar han om det lilla själsliga "vardagsdrama" som utspelades varje gång han, vetenskapsfilosofen, försökte överge sina intellektuella vanor och vända sin uppmärksamhet mot poesin.[235] Aldrig har jag, skrev han i ett av de sista manuskripten, erfarit arbetsro förrän jag slutligen lyckades med att sorgfälligt dela mitt arbetsliv i två nästan oberoende delar, "den ena under begreppets tecken, den andra under bildens"[236].

[233] *La poétique de la rêverie*, 1986 [1960], p. 13.
[234] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 19.
[235] *La poétique de l'espace*, 1957, p. 3.
[236] *Fragments d'une Poétique du Feu*, 1988, p. 33.

3. NEJETS FILOSOFI

3.1 Brytningen med vardagstänkandet

Vi har nu berört Bachelards hållning till realismen, empirismen och det metaforiska tänkandet. De nämnda tänkesätten kännetecknar vår vardagliga uppfattning av världen, och som bekant (detta torde vara den mest allmänt bekanta ingrediensen i hans epistemologi) anbefallde Bachelard en "brytning" <rupture> som frigör den vetenskapliga kunskapen från vardagskunskapen <connaissance commune>[237].

Den historiska epistemologin står därmed i motsättning till den ståndpunkt som inom vetenskapsfilosofin ibland går under namnet "kontinuitetstesen", det vill säga föreställningen om vetenskapens gradvisa utveckling och om ett obrutet kontinuum mellan vardagskunskap och vetenskaplig kunskap.[238]

Detta slag av kontinuitetstänkande var utbrett inom samtida fransk filosofi.

[237] Temat återfinns överallt i Bachelards epistemologiska författarskap, och vi har redan ofta berört det. Se exempelvis i *Le matérialisme rationnel* det konkluderande partiet (pp. 207-224), som helt ägnades frågan om förhållandet mellan vardagskunskap och vetenskaplig kunskap: "Jag tror att vetenskapliga framsteg alltid uppvisar en brytning, ständigt fortgående brytningar, mellan vardagskunskap och vetenskaplig kunskap [...]". Man kan på dessa två områden inte använda samma filosofier, och heller inte samma bilder och ord. På tal om den samtida kärnfysiken skrev Bachelard: "En ständig oupphörlig förskjutning av språket bryter således kontinuiteten mellan vardagstänkandet och det vetenskapliga tänkandet." Det vetenskapliga språket innebär "en permanent semantisk revolution", det är "ett nyspråk". (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], citaten från pp 207, 215 och 216)

[238] Se exempelvis pp. 209-217 i *op. cit.*, där Bachelard sammanfattade sin kritik av kontinuitetstesen. "Kontinuisterna" bland vetenskapsfilosoferna liknar historikerna som tror på kulturens gradvisa utveckling och fabricerar en löpande kronologisk berättelse i vilken händelserna inordnas (p. 209). Kontinuisterna älskar att fundera över ursprunget och uppehåller sig vid vetenskapens enklaste former. Att det tagit lång tid för vetenskapen att lämna vardagstänkandet uppfattar de som ett bevis för att det vetenskapliga vetandet är en kontinuerlig förlängning av vardagsvetandet; deras epistemologiska axiom är "eftersom början är långsam så måste framstegen vara kontinuerliga." (p. 210) Ett annat sätt att sudda ut de vetenskapliga framstegens diskontinuerliga karaktär är att hänvisa till massan av anonyma upphovsmän: "Man tycker om att säga att framstegen 'ligger i luften' [...]." (pp. 211f) Vidare brukar kontinuisterna lyfta fram de pedagogiska vinsterna med att betona - eller överbetona, enligt Bachelards åsikt - den vetenskapliga kunskapens samband med vardagskunskapen (pp. 212ff).

Till de tongivande företrädarna under den period då Bachelard framträdde som vetenskapsfilosof hörde Émile Meyerson, vars ståndpunkt framgår exempelvis av kapitlet om vardagstänkandet <le sens commun> i huvudarbetet *Identité et réalité*. Vardagsbegreppen <les concepts du sens commun> och de vetenskapliga begreppen skapas på exakt samma sätt, hävdade Meyerson. Enda skillnaden är att den process som leder fram till de förra är omedveten. Vetenskapliga principer såsom kausalitetsprincipen eller principen om identitet i tiden spelar även i vardagstänkandet en avgörande roll; "ur detta perspektiv utgör vardagstänkandet en integrerad del av vetenskapen, eller omvänt: vetenskapen är inte annat än [...] en förlängning av vardagstänkandet."[239] Det räcker med att hänvisa till dessa satser för att vi skall förstå varför Bachelard efter hand utsåg Meyerson till en huvudmotståndare. Vetenskapens egen nyare utveckling hade med besked vederlagt dennes vetenskapsfilosofi. Mikrofysiken och relativitetsteorin hade demonstrerat att vardagstänkandets principer om sådant som kausalitet och identitet minst av allt är självklara fundament för det vetenskapliga tänkandet. I Bachelards ögon präglades den meyersonska vetenskapsfilosofin av ett föråldrat realistiskt tänkande[240], varmed avses illusionen att verkligheten skulle råka vara beskaffad just sådan som den i förstone framträder.

Bachelards kritik av kontinuitetstänkandet gällde inte bara övergången mellan vardagskunskap och vetenskaplig kunskap. Även vetenskapens egen historia är präglad av diskontinuiteter och brytningar. Därför fann Bachelard anledning att kritisera Meyersons uppfattning om den moderna fysikens historia som en fortlöpande utveckling från Newton till Einstein.[241] En konsekvens av Bachelards uppfattning om det (natur)vetenskapliga tänkandets språngvisa framsteg är att det, tillspetsat uttryckt, inte existerar några "förelöpare" till den moderna vetenskapen. De gamla tänkarna ställde sig andra problem, och därför

[239] É. Meyerson, *Identité et réalité*, 5 uppl. 1951, p. 402. Som bekant hade, även utanför Frankrikes gränser, en jämförbar föreställning om kontinuiteten mellan vardagskunskap och vetenskaplig kunskap avsevärt inflytande över den med Bachelard samtida vetenskapsfilosofin. I förordet, daterat 1958, till den engelska versionen av *Logik der Forschung* karaktäriserade Karl Popper vetenskaplig kunskap som en "*vardagskunskap i större format* <common-sense knowledge writ large>. Dess [den vetenskapliga kunskapens] problem är utvidgningar av vardagskunskapens problem". (Popper, 1968 [1959], p. 22)

[240] Exempelvis studiet av elementarpartiklarna hade, menade Bachelard, slagit hål på Meyersons postulat om att tingen måste vara identiska med sig själva. "Elektronens själva vara, uppfattad som grundläggande substans, och dess naknaste, klaraste, enklaste substantiella värde tycks bli något sorglöst, något som förflyktigas och förintas. Elektronen *bevaras* inte. Den undflyr den *bevarandekategori* som Meyerson utsåg till det realistiska tänkandets grundkategori." (*La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 63) I tredje kapitlet, pp. 75ff, av *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, fördjupade Bachelard sin kritik av Meyersons lära om elementarpartiklarna.

[241] *La valeur inductive de la relativité*, 1929.

är det illusionsskapande att gå till vetenskapens förhistoria för att finna "ursprunget" till nya vetenskapliga tankar (Bachelards tes att det vetenskapliga tänkandet utvecklas i ständig kamp med gamla föreställningar skall inte tolkas så att det kan *härledas* ur dessa). Därför hade Bachelard[242] och andra representanter för den historiska epistemologin, såsom Koyré[243] och Canguilhem[244], ofta anledning att reagera mot det utpekande av "förelöpare" (i

[242] Bachelard attackerade vetenskapshistorikernas förkärlek för att "hänvisa sina läsare till en gammal bok bara för att *utpeka* ett fenomen som *i dag* införlivats med en vetenskaplig doktrin. Därmed tar historikern lätt på den förklaring som författaren på sin tid funnit giltig [...]. Denna vana, att vörda det förflutna genom att påminna om att *fakta* varit *kända* av forna tiders författare vid en tid då tolkningen av dessa var förvirrad, är ägnad att allvarligt störa uppskattningen av vetenskapliga värden." (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 27) Det är, påtalade Bachelard i flera sammanhang ("De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 67f; *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 103f), felaktigt att utnämna alkemisterna till den moderna kemins förelöpare, och hela *La formation de l'esprit scientifique* var en enda lång argumentation för att vetenskapshistorikerna har fel när de "applicerar den moderna vetenskapens värden som ett lager förgyllning utanpå gamla upptäckter" (*La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 123).

[243] Det är fel att "till dem ställa frågor som de aldrig tänkt och vars svar de aldrig sökt", skrev Alexandre Koyré på tal om benägenheten att betrakta Paracelsus och dennes samtida som förelöpare till det moderna tänkandet ("Paracelse" [1932], i Koyré, 1955, p. 46). I sin analys av Copernicus' astronomiska tänkande varnade Koyré för att "modernisera" detta, det vill säga att utnämna Copernicus till förelöpare till Galilei och Kepler (*La révolution astronomique*, 1961, pp. 18, 79 noterna 2 och 3).

[244] I en text från slutet av sextiotalet om vetenskapshistoriens objekt skrev Canguilhem: "Beredvilligheten när det gäller att leta upp, finna och hylla förelöpare är det tydligaste symptomet på oförmåga till epistemologisk kritik. [---] Förelöparen är en tänkare som historikern tror sig kunna rycka loss ur dennes egen kulturella inramning för att sätta in honom i en annan inramning. Därmed uppfattades spekulativa eller försöksvisa begrepp, diskurser och bedrifter som kunde de flyttas till ett intellektuellt rum där relationerna kan framstå som reversibla tack vare att man blundar för den historiska aspekten av det behandlade objektet. Hur många förelöpare till Darwins utvecklingslära har man inte sökt bland sjuttonhundratalets naturforskare, filosofer eller till och med publicister!" När man, fortsatte Canguilhem, påstått att antika författare skulle ha föregripit teorierna om blodomloppet eller det kopernikanska systemet, har man bortsett från allt som Harvey lärde av renässansens anatomiska teorier och från att Copernicus' originella bidrag bestod i den matematiska analysen av jordens rörelser. De som utpekat förelöpare till Mendels lära förbiser att "det problem som Mendel uppställde var hans eget och att han löste det genom att införa ett begrepp utan föregångare, nämligen arvets oberoende natur. [...] det är konstlat, godtyckligt och oförenligt med ett verkligt vetenskapshistoriskt projekt att placera två vetenskapliga författare i en logisk succession av början och fullkomnande eller av föregripande och realisering. När man ersätter sanningsrelationernas logiska tid med den historiska tid i vilken forskarna uppfunnit dessa relationer, så jämställer man vetenskapshistorien med vetenskapen, och vetenskapshistoriens objekt med vetenskapens objekt, och man skapar denna artefakt, detta falska historiska objekt, som kallas förelöpare." (*Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 1983 [1968], pp. 21f)

Samma tema återfinns på fler ställen i Canguilhems författarskap. I en uppsats från början av sextiotalet ägnad åt Bachelards sätt att skriva vetenskapshistoria försökte Canguilhem fixera skillnaden mellan historikerns och epistemologens sätt att arbeta: "Historikern rör sig alltid från ursprunget till nuet, så att dagens vetenskap alltid i någon grad annonseras i det

ordets bokstavliga mening) som utgör ett så frekvent tema i den vetenskapshistoriska genren. Så är exempelvis en återkommande tes i Canguilhems medicinhistoriska skrifter att Claude Bernard inte utan vidare kan betraktas som den moderna medicinens förelöpare.[245] Ett annat exempel är Canguilhems sätt att beröva Descartes äran av att ha föregripit det fysiologiska reflexbegreppet.[246]

Den historiska epistemologins representanter bröt således med åtskilliga traditionella evolutionistiska föreställningar om vetenskapens framsteg. Samtidigt finns tydliga evolutionistiska drag hos Bachelard. Han lanserade en egen uppdaterad version av Comtes tes om de tre stadierna: tänkandet hade, enligt Bachelard, genomlöpt tre stadier - från det "förvetenskapliga" (antiken till sjuttonhundratalet) stadiet över det "vetenskapliga" (slutet av sjuttonhundratalet samt artonhundratalet) fram till vårt eget sekels "nya vetenskapliga anda".[247] Vetenskapens utveckling går åt rätt håll, vetenskapsmännen blir allt klokare - allt mer rationella, för att tala med Bachelard. "Vetenskapshistorien är historien om irrationalismens nederlag"[248], "[...] vetenskapen kan aldrig vara orsak till en

förflutna. Epistemologen rör sig alltid från det närvarande till dess begynnelse, och då visar det sig att blott en del av det som i går utgav sig för att vara vetenskap i någon grad kan underbyggas i dag. Därför är det så, att dagens vetenskap på samma gång som den grundar - väl att märka: aldrig en gång för alla, utan alltid oavlåtligen på nytt - jämväl krossar, för alltid." (*Op. cit.*, pp. 178f)

[245] Enligt Canguilhems periodisering hör Bernards insatser hemma i epoken före den brytning som skapade den moderna medicinen. Om Canguilhems argument för att den moderna fysiologin och medicinen brutit med Bernards medicinska och biologiska tänkande, se exempelvis *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 1983 [1968], pp. 127-171, 243-246, 264, 329-333, 354-364, 410; *La formation du concept de réflexe*, 1955, p. 137; kapitlet om "Le normal et le pathologique" i *La connaissance de la vie*, 1985 [1952], särsk pp. 158f. Uppgörelsen med Bernard var för övrigt ett ledmotiv redan i Canguilhems medicinska avhandling från 1943, *Essai sur quelques problèmes concernant le normal et le pathologique* (nytryck i utvidgad version som *Le normal et le pathologique*; 1966).

[246] I *La formation du concept de réflexe*, 1955, försökte Canguilhem i polemik med bl.a. uppfattningen om Descartes som den moderna fysiologiska reflexbegreppets föregångare (*op. cit.*, pp. 74, 143f *et passim*) lyfta fram den ett kvartssekel yngre engelske naturforskaren Thomas Willis' insatser (*op. cit.*, kapitel III *et passim*). Samtidigt illustrerar Canguilhems bok hur han i någon mån mildrade Bachelards metodiska principer; han hyllade här onekligen en föregångsman, nämligen Willis. Skillnaderna mellan Bachelard och Canguilhem skall dock inte överdrivas. Enligt den periodisering som den sistnämnde övertagit från Bachelard, tillhörde Willis den "förvetenskapliga eran" (p. 59). Vad Canguilhem vände sig mot var försöken att leta efter "förelöpare" bland tänkare som alls inte har något gemensamt med modern vetenskap. Strängt taget bör kanske inte heller Willis, så som han figurerar i Canguilhems historieskrivning, kallas "förelöpare" till den moderna medicinen; han fullbordade en upptäckt, det fysiologiska reflexbegreppet (*op. cit.*, p. 78), och tillhörde med andra ord i Canguilhems ögon närmast dem som satte punkt för den förvetenskapliga eran.

[247] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 7.

[248] *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, p. 27.

tillbakagång hos vetandet"[249]. Bachelard gjorde på sätt och vis skäl för epitetet framstegsoptimist och hans tilltro till vetenskapens möjligheter kände knappast några gränser, men han accepterade inte tanken på en gradvis evolution. Han använde hellre uttryck som "revolution" och "reform". Klyftorna mellan det förvetenskapliga och det vetenskapliga tänkandet är djupa[250], liksom mellan det vetenskapliga tänkande som hör förra seklet till och den samtida "nya vetenskapliga andan". Och framför allt: Bachelards evolutionism var ingen apriorisk ståndpunkt, inget inslag i en *historiefilosofi*. För Comte (liksom i någon mån fortfarande för Bachelards lärare Brunschwicg, med sin tes om "intelligensens åldrar") absorberades vetenskapens utveckling av en allmän filosofi om det mänskliga förnuftets utveckling mot allt större klarhet. Så inte för Bachelard, vars evolutionism snarare hade karaktären av ett empiriskt konstaterande: vetenskapen har de facto med tiden i stort sett blivit allt mer rationell. Dessa vetenskapens framsteg duger gott i sig själva, och i egenskap av vetenskapsfilosof strävade Bachelard efter att studera dem som sådana, inte som underordnade kapitel i den stora berättelsen om hur det mänskliga förnuftet svingar sig till allt högre höjder eller som uttryck för någon bakomliggande historisk nödvändighet.

Vidare vägrade Bachelard att acceptera varje föreställning om att vetenskapen utvecklas genom att ny kunskap rätt och slätt adderas till gammal. I hans vetenskapsfilosofiska författarskap är "den ständigt nya början" ett återkommande tema: "rationalismen är en filosofi som inte har någon början; rationalismen tillhör den ständigt nya börjans ordning <l'ordre du recommencement>."[251] Enligt Bachelards definition är rationalismen ett

[249] "L'actualité de l'histoire des sciences" [1951], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 139. Som framgår av detta citat ur ett föredrag från 1951 om vetenskapshistoriens aktualitet satte Bachelard likhetstecken mellan vetenskapens utveckling och vetandets framsteg, vilket onekligen kan uppfattas som en kolartro på vetenskapens välsignelser i största allmänhet. Riktigt så menade han inte. Bachelards epistemologi syftade - i skarp kontrast mot den värdeneutralitet som många andra vetenskapshistoriker eftersträvat - till att lyfta fram vetenskapens *värden*, det vill säga vetenskapens bidrag till vetandets, i betydelsen det rationella tänkandets, utveckling. Därför kan han per definition identifiera det vetenskapliga tänkandet med framsteg. En verksamhet som inte utvecklar vetandet förtjänar med Bachelards språkbruk inte namnet vetenskap.

[250] Enligt Canguilhem markerade Pasteurs begrepp om jäsning denna gräns, se *La formation du concept de réflexe*, 1955, p. 160.

[251] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], pp. 122f. Bachelard fortsätter: "[rationalismen] är medvetenheten hos en vetenskapskap som korrigerar sig [...]. [---] Vetenskapen startar oupphörligen på nytt, tar ständigt en ny riktning. [---] Endast revisionen kan utgöra grunden för en vetenskaplig rationalism." (*Op. cit.*, pp. 123f) Bachelards tema om den ständigt nya början kan således betraktas som en variation på det för oss nu välbekanta temat om den sig själv korrigerande vetenskapen.

tänkande "som börjar på nytt varje dag. Om man verkligen är rationalist kan man inte grunda dagen på gårdagen"[252]. Det gäller för de mest skilda områden: en modern kemist "tänker och arbetar utifrån en värld som börjar på nytt"[253], de stora uppfinningarnas historia är en historia om ständigt nya uppbrott och skall inte uppfattas som "en slutgiltig brytning med ett långt förflutet av misslyckade försök"[254].

3.2 De epistemologiska hindren och felen

Med Bachelards terminologi fungerar ogrundade antaganden som "epistemologiska hinder" <obstacles épistémologiques>. "Alla vetenskapsfilosofins framsteg sker genom att man [...] beträffande samtliga begrepp eliminerar den ursprungliga realismen."[255] På samma sätt måste man ta sig ur den omedelbara empirismen och den spontana förkärleken för att tänka i metaforer, olika former för "intuitionism" och så vidare. "Den vetenskapliga kunskapen är alltid reformeringen av en illusion."[256]

Ett centralt inslag i Bachelards epistemologi var att sådana "fel" eller "misstag" <erreurs> behövs. De är ofrånkomliga genomgångsstationer för det vetenskapliga tänkandet: "Det finns ingen första sanning, det finns bara första fel. Den vetenskapliga idén har ett långt förflutet av fel."[257] "En sanning mot en bakgrund av fel, sådan är det vetenskapliga tänkandets form."[258] De är dessutom nyttiga: "De omedelbara åskådningarna <les intuitions> är mycket nyttiga: de tjänar till att förstöras."[259] Vi har redan flera gånger - allra först i samband med diskussionen av den "korrigering" <rectification> som Bachelard alltsedan avhandlingarna 1928 framhävt som ett av det vetenskapliga tänkandets kännemärken - mött denna tanke om vetenskapens historia som en historia om övervunna fel. Sextonhundratalets tänkare på väg mot astronomin som vetenskap gycklade med föreställningen om himlakropparnas inflytanden på jordelivet.[260]

[252] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 49.

[253] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 22.

[254] "Préface", 1959, p. X-XI. I detta förord till ett av Jules Duhems flygteknikhistoriska verk tog Bachelard således avstånd från uppfattningen om flygteknikens förhistoria som en serie misslyckade försök slutgiltigt krönta med framgång i och med bröderna Mongolfiers ballonguppstigning.

[255] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 50.

[256] "Noumène et microphysique" [1932], *Études*, 1970, p. 14.

[257] *Fragments d'une Poétique du Feu*, 1988, p. 32. Här kontrasterade Bachelard den vetenskapliga idén mot den poetiska inbillningskraften, som "saknar ett förflutet".

[258] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 48.

[259] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 139.

[260] Se t.ex. "Un livre d'un nommé R. Descartes" [1937], *L'engagement rationaliste*, 1972,

Så har varje vetenskapligt framsteg skett. Hela Bachelards *La formation de l'esprit scientifique* är fylld med exempel på "fel" och "epistemologiska hinder" inom sexton- och sjuttonhundratalets tänkande om naturen. Ett ledmotiv i Canguilhems avhandling från 1934 om det normala och det patologiska var att en fortfarande under artonhundratalet allmänt omfattad föreställning - uppfattningen av patologiska tillstånd som blott kvantitativa variationer av normaltillståndet - fungerat som ett hinder för medicinens utveckling.[261] Descartes' mekanistiska naturlära[262] och Comtes biologiska filosofi[263] har, fortfarande enligt Canguilhems historieskrivning, inneburit ytterligare "hinder" som medicinen och fysiologin haft att övervinna för att kunna konstituera sig som vetenskaper. Listan kunde göras lång. Fortfarande den moderna vetenskapen har att tampas med sina hinder.

Ett trivialt konstaterande, kan det synas. Bachelards uppfattning är dock knappast allmängods.

Han menade för det första att denna kamp för att övervinna epistemologiska hinder och fel är ett kännemärke för det vetenskapliga tänkandet. Ny kunskap uppstår inte genom att vi får en snilleblixt som tillåter oss att förkasta gammal kunskap. De felaktiga föreställningarna är inga enkla misstag som kan önskas bort. Vetenskapen och vetenskapsfilosofin framskrider långsamt och diskontinuerligt genom ständigt nya uppgörelser med gamla misstag. "Den nya erfarenheten säger *nej* till den gamla erfarenheten"[264], skrev Bachelard i den programmatiska inledningen till boken om Nejets filosofi. Felen och misstagen är nödvändiga för vetenskapens framsteg. De lärde själva föreställer sig gärna saken annorlunda. De tror att "kunskapen springer fram ur okunnigheten som ljuset ur mörkret". De inser inte att "det andliga mörkret äger en struktur", att man inte på något enkelt sätt kan göra sig kvitt felen ett och ett. Felen är samordnade, "okunnigheten är en väv av positiva, envisa, sammanhängande fel"[265].

För att förstå det radikala i Bachelards tankegång måste vi hålla i minnet att positivismen fortfarande hade en stark ställning inom fransk vetenskapsfilosofi. Alltjämt levde Comtes tanke att den mänskliga anden lyckligen hade uppnått det

pp. 15-26 (det rör sig här om en namne till den mer bekante filosofen).
[261] Omtryck i *Le normal et le pathologique*, 1966, pp. 1-167.
[262] Detta är ett framträdande tema i *La formation du concept de réflexe*, 1955.
[263] Närmare bestämt kom Comtes organistiska sätt att uppfatta förhållandet mellan helheten och delarna att, då den övertogs av Claude Bernard och andra, fungera som ett hinder för utvecklingen av ett vetenskapligt begrepp om den fysiologiska regleringen (Canguilhem, *Idéologie et rationalité*, 1981 [1977], p. 93; *La connaissance de la vie*, 1985 [1952], pp. 25f).
[264] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 9.
[265] *Op. cit.*, p. 8.

definitiva positiva stadiet. Forna tiders fördomar borde nu snarast möjligt förpassas till glömskan, vilket skulle vara en smal sak eftersom de skulle spricka som troll i vetenskapens ljus och ersättas av den sanning som, ur positivismens synvinkel, så att säga alltid funnits inneboende i verkligheten själv och bara väntat på att uppenbaras.

För det andra betonade Bachelard att brytningen med felen sällan eller aldrig är fullständig.[266] Inslag av realism, empirism, ogenomtänkta bilder och annat släpar med även i det mest utvecklade vetenskapliga tänkandet. För att beskriva denna sammansättning av gamla och nya filosofier i det vetenskapliga tänkandet myntade Bachelard termen "epistemologisk profil"[267]. Genom att teckna stapeldiagram över sina egna "epistemologiska profiler", närmare bestämt sitt sätt att tänka om begreppen massa och energi, illustrerade Bachelard hur han själv, trots alla sina ansträngningar att bidra till en ny, tidsenlig rationalistisk vetenskapsfilosofi, i sitt eget tänkande bevarade ansenliga rester av naiv realism, av empirism, och framför allt av den till den newtonska mekaniken knutna filosofin (Kant)[268]; i de "epistemologiska profilerna" bevaras spåren av de hinder som alltjämt återstår att övervinna[269].

3.3 Att säga nej

Vi kan nu bättre begripa den lust att säga emot som präglar Bachelards epistemologiska författarskap: "innan man kan grunda måste man förstöra"[270], därav hans tilltro till det "polemiska förnuftet"[271]. "Om två människor verkligen vill förstå varandra måste de allra först motsäga varandra. Sanningen är diskussionens och inte sympatins dotter."[272] Bachelard utmejslade sin egen epistemologi i ständig polemik med ett otal filosofiska positioner som föreföll honom föråldrade eller alltför ensidiga och som därför representerade

[266] "När man bekämpar 'felen', och i synnerhet när man bekämpar dem direkt och våldsamt, bryter man aldrig helt och hållet med deras princip." ("Un livre d'un nommé R. Descartes" [1937], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 16)
[267] Se särskilt andra kapitlet (pp. 41-51) i *La philosophie du non*, 1981 [1940], en bok vars syfte enligt Bachelard var att övertyga läsaren om att filosofiska idéer fortlever även i den vetenskapliga andan (*op. cit.*, p. 48).
[268] *Op. cit.*, pp. 43 och 45.
[269] *Op. cit.*, p. 51.
[270] "La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 127.
[271] "Jag tror att man lär sig i kampen *mot något*, kanske till och med *mot någon*, och redan *mot mig själv*. Det är detta som i mina ögon gör att det *polemiska förnuftet* är så viktigt." ("La psychologie de la raison" [1938], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 34)
[272] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 134.

epistemologiska hinder.

Denna "nejets filosofi" eller "ickets filosofi" (för att låna boktiteln *La philosophie du non*) kommer bland annat till uttryck i Bachelards frekventa bruk av prefixet "icke-" <non->. Vi har redan diskuterat pläderingarna för en "icke-cartesisk" och"icke-kantiansk" filosofi. Han lyfte vidare fram förtjänsterna hos Einsteins "icke-newtonska" mekanik, Bohrs "icke-maxwellska" fysik och propagerade för icke-aristotelisk logik, icke-euklidisk geometri, icke-arkimediska mått och icke-pythagoreisk aritmetik.[273] Han benämnde den moderna experimentella vetenskapens uppbrott från den traditionella induktionismen "icke-baconism"[274] och den moderna kemiska vetenskapen "icke-lavoisiersk kemi"[275]. Han pläderade i många sammanhang för "icke-realism", "icke-materialism", "icke-substantialism", och så vidare. Bachelards efterföljare fortsatte längs samma väg: Canguilhem hade ambitionen att lyfta fram de "icke-bernardska" elementen i den moderna fysiologin, molekylärbiologin etc[276].

Bachelards prefix "icke-" skall inte utläsas "anti-". Hans avsikt var inte att uttala fällande domslut över den aristoteliska logiken eller Kants kunskapsteori eller Newtons fysik eller Lavoisiers kemi. En sådan läsning av Bachelard skulle strida mot den nyss nämnda principen om de "nyttiga" hindren och felen, de som behövs och är till för att övervinnas. Den "icke-materialism" han förespråkade innebar ett öppnande av materialismen och "icke-realismen" ett öppnande av realismen.[277] När Bachelard spekulerade om framtida behov av en "icke-aritmetik", handlade det om en "dialektik förlängning" av vår syn på de matematiska talen, en syn som förenar traditionella och nya matematiska doktriner.[278] Eller tag hans "icke-kantianism" - ett uttryck som han använde i analogi med termen icke-euklidisk geometri[279] -, som avsåg en utvidgning, ett öppnande av den ursprungliga doktrinen: Bachelards icke-kantianism är "en kantianskt inspirerad filosofi som går utöver den klassiska doktrinen"[280], en

[273] *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 11.
[274] "Lumière et substance" [1934], *Études*, 1970, p. 45.
[275] Se tredje kapitlet, pp. 52-93, av *La philosophie du non*, 1981 [1940].
[276] "Om författaren till *La philosophie du non* [dvs. Bachelard] intresserat sig för biologins historia, hade han inte kunnat undgå att vid sidan av de icke-baconska, icke-euklidiska, icke-cartesiska tankarna åberopa några icke-bernardska tankar från den makromolekylära biokemins fält." (G. Canguilhem, *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 1983 [1968], p. 170)
[277] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 15; Bachelard förtydligade i detta sammanhang sitt språkbruk: icke-realismen är i själva verket en art av realism.
[278] *Op. cit.*, p. 144.
[279] "La psychologie de la raison" [1938], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 28.
[280] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 15.

"öppen" och "funktionell" kantianism[281], en "kantianism av andra ordningen" som innefattar Kants filosofi genom att överskrida den[282], kort sagt en kantianism som inte handlar om passiva oföränderliga kunskapsformer utan om det aktiva kunskapande som utmärker det vetenskapliga tänkandet. Exempelvis de kantianska postulaten om rums- och tidskategoriernas aprioriska karaktär har sin förlängning i Lorentz' och Einsteins rum-tid, men det är nu inte fråga om en given struktur utan om funktionella samband. Den främsta hyllning vi kan frambära till kantianismen är, skrev Bachelard, att visa hur den kan överskridas, hur den kan övergå från att behandla den [givna] strukturen till att behandla funktionen och bereda utrymme för det polemiska förnuft som Kant tilldelade en underordnad plats.[283]

En förtätad framställning av den tanke om "det polemiska förnuftet" som genomsyrar hela Bachelards epistemologiska författarskap finner vi i den korta uppsatsen om "diskursiv idealism"[284], tryckt i *Recherches philosophiques* i mitten av trettiotalet (möjligen hade Bachelard för avsikt att förbereda publiken inför utgivningen av *Le nouvel esprit scientifique* ett par år senare[285]). I denna uppsats ställde Bachelard frågan om hur objektiv kunskap sökes och säkerställes och formade sitt svar till en plädering för en icke-cartesisk rationalism, det vill säga en rationalism som inte grundas i det självtillräckliga subjektets visshet: Den objektiva kunskapen träder fram ur en bakgrund av misstag, och framträder desto tydligare ju djupare och mer disparata de misstag är mot vilka den avtecknar sig. Framstegen kräver misstag. Subjektets första och mest väsentliga funktion är att missta sig; Bachelard talade här (möjligen med en anspelning på Hegels kapitel om självmedvetandet i *Phänomenologie des Geistes*) om subjektets "olyckliga" medvetande. Ju mer komplexa misstagen är, desto rikare blir subjektets erfarenhet. Att tänka är att förstöra. Anden blir rikare genom det den överger. All systematisk reflexion fortskrider i en anda av motsägelser, en attack på det omedelbart givna, en dialektisk ansträngning att lämna det egna systemet, ett angrepp på "sunda förnuftet". För Bachelard är denna intellektuella verksamhet inte blott destruktiv, den är framför allt konstruktiv - och den är lustfylld: den största andliga hänförelsen är när man upptäcker att man blivit lurad. "Denna hänförelse, denna intellektuella väckelse, är källan till en ny åskådning, alltigenom rationell, alltigenom polemisk, som hämtar sin näring ur

[281] "La psychologie de la raison" [1938], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 27.
[282] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 94.
[283] "La psychologie de la raison" [1938], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 27f, 32.
[284] Omtryckt i *Études*, 1970, pp. 87-97.
[285] Enligt Canguilhems förmodan, se dennes "Présentation" i G. Bachelard, *Études*, 1970, p. 8.

den första visshetens nederlag, den ljuva bitterheten hos en förlorad illusion."[286] Genom att bli medveten om mina misstag, blir jag medveten om min frihet att välja väg. Varje erövring förutsätter att något offras. "Mitt vara, det är mitt motstånd, min reflexion, min vägran."[287]

I samma uppsats berörde Bachelard på några ställen det paradoxala förhållandet att det är genom att säga nej som vi kan närma oss universalismen. "Det är när vi jämför det vi avstått från som vi har någon utsikt att lyckas jämföra oss med varandra, det vill säga att hos någon annan finna ett eko av vår vilja. Det är först genom avståendet som klostret blir en gemenskap."[288]

Bachelard är på våra breddgrader kanske mest känd för sitt påbud (övertaget av Althusser) att insistera på den radikala brytningen mellan vardagskunskap och vetenskaplig kunskap. Men som vi sett är detta bara en konsekvens bland andra av hans syn på den vetenskapliga eller rationella kunskapens utveckling. Det gäller inte bara att bryta med vardagsförståndets föreställningar; det vetenskapliga arbetet är dessutom en ständig brottning med filosofins och vetenskapens - inklusive forskarens egna - föreställningar. Därför är det inte för formens skull som Bachelard så ofta hänvisar till förvetenskapliga föreställningar eller överspelade vetenskapliga idéer: det är i kampen mot dessa som vetenskapen utvecklas. Att bedriva vetenskap är minst av allt att störta huvudstupa in i det okända: "jag är gränsen för mina förlorade illusioner."[289]

3.4 Det pluralistiska tänkandet

Bachelards korståg mot de prefabricerade filosofiska positionerna var alls inget försök att lämpa all filosofi över bord. Hans aversion riktades mot illusionen att en enda filosofi skulle vara tillräcklig för att göra reda för kunskapen om verkligheten. De klassiska varianterna av rationalism och empirism är för inskränkta. Det slags filosofi som Bachelard förespråkade innebar, som vi sett, en dialektik mellan rationalism och empirism, å ena sidan en rationalism som tillämpas och å andra sidan en empirism som inte är någon självtillräcklig filosofisk ståndpunkt utan en "teknisk empirism", förankrad i forskningspraktiken. Först med vårt sekel, och i synnerhet i och med den moderna matematiska fysiken, har denna nya dialektik realiserats.[290]

[286] "Idéalisme discursif", *Études*, 1970, p. 90.
[287] *Op. cit.*, p. 96.
[288] *Op. cit.*, p. 97.
[289] *Loc. cit.*
[290] Fortfarande hos Kant stod "empirismen och rationalismen mot varandra utan att verkligen samarbeta filosofiskt, utan att ömsesidigt berika varandra." ("La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 120)

Bachelard förespråkade således en "filosofisk pluralism": "En enda filosofi är ensam otillräcklig för att göra reda för en kunskap som är någorlunda precis. [---] Vår slutsats är därför klar: en vetenskapfilosofi måste, även om man begränsar den till studiet av en specialvetenskap, nödvändigtvis vara en utspridd filosofi."[291]

Bakom denna programförklaring ligger Bachelards övertygelse att vår erfarenhet är och måste vara sammansatt, och att många klassiska filosofier förbisett denna sanning. Kants kunskapsteori är givetvis ett prominent exempel på ett försök att fånga de principer som skänker enhet och sammanhang åt vår uppfattning av världen. Denna medvetandefilosofins tendens att "förenhetliga erfarenheten" är oförenlig med den historiska epistemologin.[292] Men även den traditionella empirismen faller enligt Bachelard i samma fälla: "I slutet av förra seklet trodde man alltjämt på den empiriskt enhetliga karaktären hos vår kunskap om verkligheten. I denna slutsats försonas de mest fientliga filosofier. Ja, erfarenhetens enhetlighet framstår i ett dubbelt perspektiv: för empiristerna är erfarenheten till sitt väsen uniform eftersom sinnesintrycken är källan till allt; för idealisterna är erfarenheten uniform eftersom den är ogenomtränglig för förnuftet." I båda fallen, för empiristerna som försvär sig åt erfarenheten och för idealisterna som distanserar sig från densamma, framstår det empiriska varat som ett massivt block.[293]

[291] *La philosophie du non*, 1981 [1940], pp. 49 och 50.
[292] "Idealismen upphör aldrig att söka skäl för att förenhetliga erfarenheten, utan tillräcklig hänsyn till erfarenhetens diversifierande krafter." (*Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 75f)
[293] "Noumène et microphysique" [1931], *Études*, 1970, p. 11.

4. RELATIONERNAS PRIMAT

Vi har nu ägnat mycket utrymme åt vad Bachelard inte ville. Kanske är detta trots allt det mest rättvisande sättet att diskutera hans vetenskapsfilosofi. Han uppställde ingen egen oberoende filosofi. Han ville framför allt demonstrera att det mest avancerade samtida vetenskapliga tänkandet hade lämnat de traditionella filosofiska positionerna bakom sig.

För att i mer positiva termer kort karaktärisera den historiska epistemologins program skall vi avslutningsvis uppehålla oss vid tre teser: om relationernas primat, om den moderna vetenskapens konstruktionistiska karaktär och om det historiskt placerade forskningssubjektet.

4.1 Uppgörelsen med substantialismen

Substanser i Descartes' mening utmärkes av att de för sin existens inte är beroende av något utanför sig själva (utom möjligen av Gud). Vi har redan på tal om den cartesiska traditionen berört Bachelards avvisande av ett sådant sätt att tänka. "I själva verket finns inga enkla fenomen; fenomenen är en väv av relationer. Det finns ingen enkel *natur*, ingen enkel substans; substansen är en vävnad av attribut. Det finns ingen enkel idé, ty en enkel idé måste [...] för att bli förstådd infogas i ett komplext system av tankar och erfarenheter."[294]

Framför allt har Bachelard formulerat sin kritik av substantismen i samband med att han diskuterat fysikernas och kemisternas utforskande av materien. Att tänka substantialistiskt om materien innebär att söka efter en eller annan form av enkel substans bakom fenomenen, exempelvis något i stil med små homogena kroppar bakom de fenomen som sammanfattats under benämningen "elektroner" - ett sätt att tänka som utrangerats inom den moderna vetenskapen. Frågan om vari elektronens substans egentligen består är ingen vetenskaplig fråga; vetenskapen söker efter strukturen, inte substansen.[295]

[294] *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 152.
[295] Se t.ex. *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 96: "Allt det som irrationalisten postulerar som *substans* utmärker sig i själva verket som *struktur*. [---] De substantiella kvaliteterna finns utanför den strukturala organisationen; de finns icke under <au-dessous> den strukturala organisationen. De materiella kvaliterna är resultat av en komposition och inget som är givet hos en i komponenterna inneboende substans. Det tjänar inte något till att

Bachelard avsåg dock mer än så med "substantialism" (i annat fall kunde han kanske ha nöjt sig med termen "realism"). Det är inte alldeles lätt att använda traditionell filosofisk terminologi för att fånga in Bachelards kritik av substantialismen (han vägrade acceptera den oproblematiska åtskillnaden mellan substans och accidenser). Kort sagt sköt han in sig på benägenheten att bland en mängd tänkbara karaktäristika hos ett fenomen välja ut ett enda karaktäristikum, vilket sedan upphöjes till ett generellt signalement på fenomenet i fråga.[296] För att hålla fast vid atomläran som exempel: enligt de "substantialistiska analogier" som odlades inom den klassiska positivistiska atomläran uppfattades substansen som en helhet, vilket skedde genom att vissa fakta gavs företräde: "Positivismen går i skola hos det omedelbara fenomenet; den är benägen att räkna det omedelbara fenomenet som det viktiga fenomenet, som det enda fenomen som är ägnat att sanktionera teorin."[297] Sålunda kunde somliga positivister hävda att en bestämd egenskap, nämligen vikten, är det viktigaste - eller till och med det enda - kriteriet för vetenskaplig kunskap om olika ämnen och att mätresultaten (snarare än de objekt man mäter) utgör den vetenskapliga realiteten.[298] Enligt Bachelard har substantialistiskt tänkande i denna mening utgjort ett av de allvarligaste "epistemologiska hinder" som vetenskapen haft att övervinna.[299] Vi kan som illustration nöja oss med ytterligare ett bland Bachelards många historiska exempel: länge fäste man i försöken att förklara vad en elektrisk blixt är överdriven vikt vid en sida av fenomenet, ozondoften, som i dag uppfattas som en bisak; just benägenheten att hänga upp sig på en bestämd typ av sinnesintryck är enligt Bachelard ett typiskt substantialistiskt misstag.[300] I sin jakt efter den på förhand givna substansen hos sitt studieobjekt tenderar således substantialisten att lyfta fram en enda egenskap som får representera studieobjektets övriga egenskaper. Den moderne fysikern eller kemisten skalar tvärtom bort de på förhand givna egenskaperna. I sitt studium av materien utgår han inte från någon given substans utrustad med vissa accidenser, utan från en i forskningsproceduren "renad" substans. Vi står med Bachelards ord inför en av

den irrationalistiske filosofen i sin törst efter det outgrundliga förebrår den samtide vetenskapsmannen: -Ni vet inte *i grunden* vad elektronens *substans* är."
[296] Jfr *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 77.
[297] *Les intuitions atomistiques*, 1933, pp. 159f.
[298] *Op. cit.*, pp. 88ff.
[299] Sjätte kapitlet (pp. 97-129) av *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], är helt och hållet ägnat åt substantialismen som "epistemologiskt hinder".
[300] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 220-223. En svensk läsare som vill stifta bekantskap med substantialistiskt tänkande i denna mening behöver bara gå till en av våra mest ryktbara amatörkemister, August Strindberg: "Om svavel såg ut som ett harts (sammansatt av kol, väte och syre) *var* svavel i hans [Strindbergs] ögon ett harts och således sammansatt av kol, väte och syre. Om ett ämne var guldfärgat *var* ämnet guld." (G. G. Kauffman, 1990, p. 169)

vetenskapen skapad "substans utan accendenser" och därmed inför ett nytt slag av substantialism.[301]

Lägg märke till det för Bachelard typiska sättet att argumentera: kritiken av den traditionella substantialismen förenades med lanseringen av en icke-substantialism, som ingalunda är en anti-substantialism utan en ny och med den moderna vetenskapen förenlig art av substantialism. Det traditionella substansbegreppet måste modifieras i det tjugonde seklet, då "substansen på sätt och vis har lämnat det spatiala för det temporala. [---] Det är inte längre materien som erbjuder de grundläggande lärdomarna. Det är strålningen. Det är ljuset. Den spatiala materialismen har lidit fullständigt fiasko. Ljuset kan inte längre förklaras med hänvisning till materien. Materien måste förklaras med hänvisning till ljuset, substansen med hänvisning till svängningarna."[302] Bachelards kritik av den traditionella substantialismen var således ett led i hans försök att formulera en icke-kantiansk filosofi[303] - återigen: en filosofi som överskrider, inte förkastar kantianismen. Liksom det slutna substansbegreppet - som fyllde sin funktion under Newtons och Kants era, då man fortfarande trodde på en absolut åtskillnad mellan rum och tid - måste omvandlas till ett öppet begrepp om substansen, måste hela den kantianska slutna rationalismen omvandlas till en öppen rationalism.

4.2 Relationismen

I den värld som den moderna naturvetenskapen studerar förflyktigas de begrepp om rummet och materien som är förankrade i vår omedelbara åskådning. De rum som intresserar fysikerna behöver som bekant inte ha just tre dimensioner. Inom mikrofysiken kan det handla om ett rum av samband[304] snarare än om spatiala storheter i gängse mening. Och materien blir "icke en orsak utan ett indicium"[305], sade Bachelard med ett Eddington-citat. "Man har numer mindre behov av att upptäcka ting än av att upptäcka idéer."[306]

Enligt den klassiska mekanistiska föreställningen om världen är tingen

[301] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], pp. 80f.
[302] "Lumière et substance" [1934], *Études*, 1970, p. 75.
[303] "[...] på nivån för en fundamental kategori, substansen, har jag tillfälle att skissera en icke-kantianism, det vill säga en kantianskt inspirerad filosofi som överskrider den klassiska doktrinen. Jag använder således ett filosofiskt begrepp som fungerade för den newtonska vetenskapen, och som man, enligt min mening, måste *öppna* för att på rätt sätt översätta dess funktion i morgondagens kemiska vetenskap." (*La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 15)
[304] *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 94.
[305] "La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 136.
[306] "Le surrationalisme" [1937], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 10.

primära och relationerna dem emellan sekundära. Nittonhundratalets fysikaliska vetenskap har kastat om förhållandet mellan tingen och relationerna. Sålunda konstaterade Bachelard i kapitlet om den "icke-cartesiska epistemologin" i *Le nouvel esprit scientifique* att den moderna vetenskapen söker sin klarhet i "en epistemologisk kombination, icke i det åtskilda begrundandet av de kombinerade objekten. Den ersätter med andra ord klarheten i sig [dvs. det cartesiska sanningskriteriet] med ett slags operationell klarhet. Långtifrån att varat skulle belysa relationen, så är det relationen som kastar ljus över varat"[307]. Och fem år tidigare i boken om relativitetsteorin: "Det är relationen som säger allt, som bevisar allt, som innehåller allt."[308] Redan i avhandlingen *Essai* skrev Bachelard på tal om geometrins utveckling att "en sann vetenskap aldrig kan vara en vetenskap om objekt, den är en vetenskap om relationer"[309], och i ett mer generellt sammanhang: "Objekten flyter samman med sina relationer så till den grad att objekten själva för oss bör framstå som funktioner av relationen."[310]

[307] *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], pp. 147f.
[308] *La valeur inductive de la relativité*, 1929, p. 210.
[309] *Essai*, 1987 [1928], p. 182.
[310] *Op. Cit.*, pp. 251f.

5. VETENSKAPANDE SOM KONSTRUKTION

Vi har berört Bachelards uppgörelse med den slutna rationalism som söker sanningsgarantier i ett stabilt sammanhållet subjekt eller eviga förståelseformer, med den realism som räknar med att världen är sådan den i förstone framträder, med den empirism som stannar vid de omedelbara observationerna, med substantialismens eller essentialismens illusion att substansen eller väsendet föreligger fixt och färdigt. All denna polemik leder fram till ett postulat om att det fruktbärande vetenskapliga arbetet innebär *konstruktion* snarare än deduktion eller induktion.

Ordet konstruktion kan vara vilseledande. Den vardagsspråkliga användningen ("fria konstruktioner", etc) kan suggerera till föreställningen att den konstruktionistiska tesen skulle innebära att vetenskapen sysslar med (eller bör syssla med) godtyckliga fantasifoster utan empirisk förankring och att den vetenskapliga sanningen blott är en fråga om konventioner (den ena teorin skulle vara lika god som den andra). Så har somliga vetenskapsteoretiker ur konkurrerande skolor utmålat den konstruktionistiska ståndpunkt som varit framträdande inom fransk vetenskapsteori.[311] Samhällsvetare är kanske frestade att i ordet "konstruktionism" läsa in den mening som termen "konstruktivism" erhållit inom en anglosaxisk fenomenologiskt inspirerad sociologi.[312] Dessutom har vi att ta hänsyn till den kantianska vokabulären, där "konstruktion" - stick i stäv med Bachelards användning av termen - avser apriorisk till skillnad från empirisk åskådning (jfr ovan).

För att närma oss den speciella innebörden hos Bachelards term bör vi kanske hålla i minnet att möjliga svenska översättningar av vardagsfranskans *construction* är "byggnad", "byggande", "byggnadskonst" (husbygge, skeppsbyggnad etc). Den som läser Bachelard får intrycket att han uppfattar det avancerade vetenskapliga arbetet just som ett slags omfattande byggnadsarbete, inkluderande framställningen av ritningar och fabrikationen av verktyg och material (vetenskapen kan inte förlita sig på externa arkitekter eller leverantörer). Bachelard själv använde blott undantagsvis liknelsen mellan

311 Ett redan nämnt exempel (se inledningen till detta kapitel) är Karl Poppers kritik av "konventionalismen" hos Duhem och Poincaré.
312 Framför allt tack vare Peter Bergers och Thomas Luckmanns version av tesen om "the social construction of reality".

vetenskapsmannen och byggmästaren[313], men utan att hårdra den kan vi ändå notera att hans bild av vetenskapsmannen skiljer sig från många alternativa bilder (en upptäcksresande som finner vägen till sådant som redan på förhand existerar dolt i verklighetens gömslen; en bildhuggare som bearbetar ett givet råmaterial; en domare som avgör när en sanning är vetenskapligt prövad och befunnen giltig).

Det konstruktionistiska draget var framträdande redan i Bachelards avhandling om den approximerande kunskapen. Induktionismen à la John Stuart Mill är för länge sedan överspelad; den moderna vetenskapen hoppas inte längre på att nå fram till "fakta" genom att hopa "data".[314] Inte heller den deduktiva logiken gör vetenskapen rättvisa utan måste kompletteras med en "konstruktiv logik".[315] För att förvärva stringent kunskap måste man helt och hållet ersätta "givna data" med konstruktioner.[316] Även matematikens storheter är konstruerade, hävdade Bachelard i polemik med den matematiska realismen (enligt vilken matematikens storheter föreligger fixa och färdiga och bara väntar på att upptäckas) som han ville ersätta med en *réalisme construit*[317]: inom matematiken är själva varat "resultatet av en konstruktion"[318], "ett perspektiv hos kunskapen"[319]. På samma sätt skall den matematiska fysikens konstruktioner tillerkännas karaktär av realitet. I förstone kan det tyckas som om de logiska konstruktionerna skulle dölja begreppens experimentella ursprung, men i själva verket har i den moderna fysiken teorin ingått förening med experimenten och erfarenheterna. Genom att närma matematikens och fysikens domäner till varandra "rationaliserar man det reella".[320]

I Bachelards fortsatta epistemologiska författarskap återkom ständigt denna konstruktionistiska tes. "Realiteten är inte längre blott och bart natur. Den måste bearbetas för att bli objekt för den vetenskapliga erfarenheten."[321] "Under alla omständigheter måste det *omedelbara* vika för det *konstruerade*."[322] Inom den moderna vetenskapen kan vetandet inte ackumuleras om det inte samtidigt organiseras[323], alla givna data är blott provisoriskt givna[324] - ja, innan

313 "La psychologie de la raison" [1938], *L'engagement rationaliste*, 1972, pp. 27f, 32.
314 *Essai*, 1987 [1928], p. 254.
315 *Op. cit.*, p. 186. Här sätter Bachelard likhetstecken mellan andens "epistemologiska" och "skapande" uppgift.
316 *Op. cit.*, p. 174.
317 *Op. cit.*, p. 187.
318 *Op. cit.*, p. 184.
319 *Op. cit.*, p. 237.
320 *Op. cit.*, p. 190.
321 "La dialectique philosophique des notions de la relativité" [1949], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 134.
322 *La philosophie du non*, 1981 [1940], p. 144.
323 *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 83.

erfarenheten ens kan upptäckas genom observation måste den först fattas av teorin[325]. "Realiteten är inte längre berättigad att vederlägga oss"[326], ty vetenskapen konstruerar en egen realitet: "Den samtida atomfysiken är mer än en beskrivning av fenomen, den producerar fenomen."[327] "Dagens vetenskap [---] bryter med naturen [---] konstruerar en realitet, rensar materien, skänker finalitet åt utspridda krafter."[328] Den realitet som vetenskapen konstruerar överskrider den omedelbart givna verkligheten. Ofta studerar man effekter snarare än fakta[329], och inom exempelvis den moderna kemin skapar vetenskapen ett nytt slag av realitet, en möjligheternas realitet:

> "De kemiska substanserna [...] ger oss idéer om konstruktionsmöjligheter. I studiet av det reella leds man till ett systematiskt studium av det möjliga. I kemistens värld kan man inte säkert säga att allt som är möjligt existerar i naturen, men man kan påstå att allt som är möjligt låter sig fabriceras. Detta är ingen enkel truism. Den möjlighet som studeras av kemin är ingen godtycklig möjlighet, utan den är redan ett program för realisering, ett schema för de erfarenheter och experiment som med en viss säkerhet kan komma att vara lyckosamma. [---] Inom kemin kan det som låter sig tänkas på ett sammanhängande sätt, det som är systematiskt möjligt, *realiseras* i ordets fulla mening."[330]

För Bachelard stod denna av vetenskaperna konstruerade realitet inte vår välbekanta upplevda verklighet efter. Den konstruerade realiteten är mer objektiv, i besittning av mer "realitetstyngd" (eftersom den inte stannar vid den omedelbara fragmentariska åskådningen), i vissa avseenden rikare (eftersom den inbegriper det möjliga och inte bara det givna) och den kan dessutom vara vacker. En sanslös hyllning till Vetenskapen, kan det synas, men vi skall hålla i minnet att Bachelard hade ett bestämt ärende med sitt epistemologiska projekt. Det var fråga om en intervention inom filosofins fält. Han ville skapa en filosofi som gjorde samtidens nyaste matematik och naturvetenskap rättvisa. Från denna speciella utkikspunkt[331] fällde han sina hårda omdömen om vardagstänkandet

[324] *Op. cit.*, p. 66.
[325] *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], pp. 9f.
[326] "Le surrationalisme" [1937], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 11.
[327] "Noumène et microphysique" [1931], *Études*, 1970, p. 24.
[328] *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, pp. 3f.
[329] Den moderna fysiken "blir mindre en vetenskap om fakta än en vetenskap om effekter", skrev Bachelard i *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], p. 229, och utvecklade tanken i en samtidig uppsats om den moderna atomfysiken: "Fysiken är inte längre en vetenskap om *fakta*; den är en teknik för *effekter* (Zeeman-effekten, Stark-effekten). [---] [en god fysikalisk hypotes] bör befruktas av tänkandet likaväl som av erfarenheter och experiment; den verifieras genom *effekter*." ("Noumène et microphysique" [1932], *Études*, 1970, pp. 17 och 21)
[330] *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], p. 228.
[331] Om ett begrepp som hälsa skulle vara *vulgaire*, dvs. vardagligt, ordinärt, populärt till skillnad från vetenskapligt, så innebär detta inte, inskärpte Canguilhem i en sen föreläsning, att begreppet i fråga skulle vara "trivialt", utan blott att det är "allmänt, inom räckhåll för var

eller det förvetenskapliga tänkandet. I sitt epistemologiska författarskap strävade han efter att i vetenskapernas historia spåra det rationella tänkandets utveckling, fram till samtidens mest utvecklade form, "den tillämpade rationalismen". Därmed inte sagt att han propagerade för vetenskapen som mänsklighetens frälsare i största allmänhet (om vetenskapens "nytta" hade han inte särskilt mycket att säga). Han hyllade långtifrån allt som går under namn av vetenskap, och han var ingalunda okänslig för andra värden än de vetenskapliga. I hans betraktelser över drömmarna eller poesin var, som vi sett, måttstocken radikalt annorlunda. Men varken vetenskaperna eller, låt säga, de konstnärliga verken kan göras rättvisa för så vitt man inte respekterar deras egenart. Det var därför Bachelard fäste så stort avseende vid klyftan mellan det rationella och det irrationella, mellan det tänkta och det upplevda, mellan det konstruktiva och det meditativa, mellan förståelsen och betraktandet, mellan anden och själen.

Vidare hade Bachelard, när han inskärpte att vetenskaperna konstruerar sina teorier och till och med sina objekt, minst av allt för avsikt att hypostasera konstruktionerna som sådana. Det var tvärtom vetenskapsmännens arbete med att konstruera, bygga, skapa som intresserade Bachelard.

Detta ledmotiv i hela hans epistemologiska författarskap tar sig språkligt uttryck i en förkärlek för verb i sammanhang där man annars brukar möta substantiv: Vetenskapernas rationalitet och rationalism blir för Bachelard en fråga om hur vetenskapsmännen *rationaliserar* sitt vetande. Vetenskapens realitet är inte given utan en produkt av deras arbete med att *realisera*.[332] Vetenskaplig objektivitet handlar inte om att forskningsresultat skulle överensstämma med en på förhand given verklighet utan växer fram i vetenskapsmännens arbete med att *objektivera*.[333] De skönhetsvärden som Bachelard fann i vetenskaperna var inte knutna till konstruktionerna som sådana utan förenade med vetenskapsmännens ansträngningar att *konstruera*[334].

Vi är därmed tillbaka vid utgångspunkten för vår granskning av Bachelards epistemologiska författarskap, vars huvudperson är det vetenskapliga tänkandet som aktivitet, till skillnad från de färdiga tankarna, teorierna och resultaten.

och en". (*La santé*, 1990, p. 14)
[332] Tag som exempel Bachelards omdöme om "arbetshypoteser". Bland andra konsekvenser av att den omedelbara realiteten inte längre kan fungera som kunskapsobjekt nämndes i *Le nouvel esprit scientifique*, 1984 [1934], p. 10, att hela doktrinen om arbetshypoteser förefaller dömd till undergång. "I den grad sådana hypoteser är förbundna med erfarenheten, måste de uppfattas som lika reella som erfarenheten. De är realiserade."
[333] "Lumière et substance" [1934], *Études*, 1970, pp. 67f.
[334] Bachelard syn på de vetenskapliga konstruktionernas skönhetsvärden kontrasterar därmed mot det inom vetenskapshistorien mer välkända estetiska kriterium som favoriserar elegans, enkelhet eller åskådlighet. "Skönheten hos det vetenskapliga tänkandets sanningar är icke en skönhet som är tillgänglig för kontemplationen. Denna skönhet uppträder samtidigt med konstruktionsansträngningen." (*Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 214)

6. DET HISTORISKT PLACERADE FORSKNINGSSUBJEKTET

Den historiska epistemologin detroniserade, som vi sett, det cartesiska monolitiska förnuftet. I det tjugonde seklet kan vetenskapen inte hoppas på att fixera eviga och allmängiltiga regler för vinnande av vetenskaplig kunskap. Vetenskapen måste även ge upp försöken att, i Kants efterföljd, definiera eviga och allmängiltiga former för vår förståelse och uppfattning av världen: begrepp som rum, tid, orsak, materia, rörelse och så vidare har förlorat den självklarhet som de ägde under den newtonska mekanikens era.

Vi kan således inte längre föreställa oss vetenskapligt kunskapande i termer av en strikt dikotomi mellan ett enhetligt tänkande (eller hos Kant: ett enhetsskapande tänkande) och en given värld. Ur den historiska epistemologins perspektiv är det vetenskapliga tänkandet alltigenom föränderligt, in i sina mest fundamentala kategorier och begrepp, och världen är inte något givet.

Bachelard bröt således med föreställningen om ett individuellt (eller ett enhetligt transcendentalt) subjekt. Det vetenskapliga subjektet konstitueras i "forskarsamhället". Bachelard använde i sådana sammanhang gärna orden *culture* och *cité*. "Kultur" står då i motsättning till odlandet av den egna individuella själen[335], och det "samhälle" det är fråga om är det verkliga forskarsamhället, befolkat av människor av kött och blod. Den samtida vetenskapen är utpräglat social[336]: "en solitär konstruktion är ingen vetenskaplig konstruktion."[337] "Människan står inte längre *ensam* inför det vetenskapliga objektet."[338] Att vara exempelvis kemist innebär att "placera sig i en kulturell situation [...]. Varje individualism vore en anakronism"[339].

Denna nya vetenskap kräver en ny filosofi, en öppen rationalism som "måste vara kulturell, vilket innebär att den inte utvecklas i lönndom i kammaren, i en enskild individs begrundanden av mer eller mindre flyktiga möjligheter. Det är nödvändigt att rationalisten knyter sig till vetenskapen sådan som den faktisk är [...]"[340]. Eftersom den moderna vetenskapen är intra-subjektiv, måste

[335] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 76.
[336] *Op. cit.*, pp. 77-79.
[337] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 59.
[338] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 137.
[339] *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 2.
[340] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 53.

vetenskapsfilosofin göra sig kvitt varje individuell problematik: "Här måste individualiteten sättas inom citationstecken."[341]

Vidare måste denna vetenskapsmännens samverkan vara specialiserad. I polemik med den vanliga uppfattningen att specialiseringen krymper och begränsar andens utveckling hävdade Bachelard att specialiseringen tvärtom öppnar anden.[342] Han myntade termen "regionala rationalismer"[343] för att fånga in de olikartade sätt att tänka som behövs inom olika vetenskapliga områden. De olika "vetenskapssamhällena" - fysikernas, matematikernas, kemisternas etc - och till och med olika delområden, elektricitetslärans eller mekanikens, har alla sin egen "regionala rationalism".

Denna tanke är en variation på den historiska epistemologins tema att vetenskaperna - i pluralis, varje vetenskap för sig - skall stå på egna ben. Vad var exempelvis Canguilhems upprepade försök att ärerädda den vitalistiska traditionen inom biologin annat än en plädering för att studiet av det levande är en vetenskap av en egen ordning, som kräver sina egna metoder och sina egna objekt?[344]

Redan Bachelards term, regional rationalism, är i sig en utmaning mot den traditionella rationalismens föreställning om det enhetliga förnuftet[345], men

[341] *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, 1951, p. 4.
[342] "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 58. I dagens vetenskap är specialiseringen "en nödvändighet; det är en lyckobringande nödvändighet! Det är specialiseringen som spänner rationalismens muskler!" (*Op. cit.*, p. 67)
[343] De mest utförliga resonemangen om "regionala rationalismer" återfinns i det programmatiska sjunde kapitlet i *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], pp. 119-137 samt de tre följande kapitlen om regionala rationalismer på elektricitetslärans och mekanikens områden. Bachelard framhöll att även ett område som estetiken har sin egen "regionala rationalism" (se "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 69).
[344] "Vitalismen innebär först och främst ett samtidigt tillbakavisande av alla de metafysiska teorier som berör livets väsen. [---] Vitalismen är helt enkelt erkännandet av livet som en självständig ordning av fenomen och därmed av det specifika hos den biologiska kunskapen." (G. Canguilhem, *La formation du concept de réflexe*, 1955, p. 113). Se vidare bl.a. *La connaissance de la vie*, 1985 [1952], pp. 83-100.
[345] "Med begreppet regionala rationalismer försöker jag visa, att anden andas även inom en liten sektor, att den utvidgar sig i en verksamhet som kan förefalla partikulär; och jag behöver inte återvända till den traditionella rationalismen." ("De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 66) Möjligen finner vi i Bachelards term *rationalismes régionaux* ett eko av Husserls ambition att komplettera den formala ontologin med *regionale Ontologien*, samt *regionale Kategorien*, *regionale Wesen*, *regionale Axiome*, *regionale Begriffe* (se Husserl, *Ideen*, § 10, § 16, dvs. pp. 20ff och 30ff i 2 uppl. 1922). (Även hos exempelvis Foucault finner vi resonemang om "regionala ontologier", se *Les mots et les choses*, 1966, p. 358.) För övrigt kan vi redan i Bachelards avhandling om den approximerande kunskapen finna resonemang som föregriper hans tes om regionala rationalismer: inom matematiken finns skilda domäner, och en storhet (exempelvis π) kan vara exakt definierad i en domän (geometrin) och inexakt i en annan (aritmetiken) (*Essai*,

signalerar även en kritik av empirismen: rationalitetens regioner är inte bestämda av vardagstänkandets regioner[346]. De förra karaktäriseras av en viss autonomi, och även av "självpolemik", det vill säga en förmåga att kritisera gamla och tillägna sig nya erfarenheter. Rationalitetens regioner etableras först när vetenskapen lyckas bryta med den omedelbara uppfattningen av fenomenen sådana de i förstone framträder; för att fenomenens värld skall bli tillgänglig för vetenskapen måste "eliminationens kraft" ha gjort sitt.[347] Vi möter således även här Bachelards uppfattning att förståelse av den moderna vetenskapen förutsätter en nejets filosofi.

1987 [1928], p. 188).
[346] *Le rationalisme appliqué*, 1968 [1949], p. 125.
[347] *Op. cit.*, p. 122.

KONKLUSION

Som den hårda kärnan inom den historiska epistemologins tradition räknar vi här tre författare, Gaston Bachelard, Jean Cavaillès och Georges Canguilhem. Den förstnämnde ägnade sig framför allt åt fysikens, matematikens och kemins filosofi, den andre åt matematikens, den tredje åt biologins och medicinens, men de förenande dragen är så framträdande att det är befogat att föra dem samman under en och samma rubrik.

Den historiska epistemologin var ett försök att skapa en vetenskapsfilosofi som gjorde rättvisa åt den mest avancerade samtida naturvetenskapen och matematiken. Om vi tvingas välja en enda formel för att karaktärisera denna filosofi är nog "den tillämpade rationalismen" den mest träffande överskriften. Uttrycket är av senare datum, det blir av central betydelse först i den sista fasen av Bachelards epistemologiska författarskap, slutet av fyrtiotalet och början av femtiotalet, men redan i hans tidigaste skrifter möter vi tanken att det moderna vetenskapliga tänkandet är ett rörligt tänkande som utvecklas och korrigeras i mötet med laboratorieexperiment och annan erfarenhet. "Rationalism" är huvudordet och "tillämpad" är attributet: det vetenskapliga tänkandet är utgångspunkten, men för att bli fruktbärande måste detta tänkande tillämpas i konfrontationer med sitt objekt. I de avhandlingar Bachelard lade fram 1927 var detta ett ledmotiv, och skulle så förbli fram till de sista epistemologiska arbetena ett kvartssekel senare. Hans paradexempel på tillämpad rationalism var den samverkan mellan matematiker och experimentalfysiker som utmärkte den samtida fysiken.

Enligt denna historieskrivning var den tillämpade rationalismen en sentida erövring, jämgammal med vårt sekel. Bland de drag som utmärkte de mest avancerade vetenskaperna fanns två som den historiska epistemologin fäste stor vikt vid och som vi för korthets skull kan benämna relationism och konstruktionism. Relationism innebär att studiet av system av relationer gives företräde framför studiet av de till varandra relaterade elementen. Konstruktionism innebär att objekten inte är "givna". De kan med andra ord inte hämtas "utifrån", direkt från ackumulerade observationer, från andra vetenskaper eller från vardagslivets föreställningar. De måste byggas i det vetenskapliga arbetet. Varje vetenskap konstruerar sina egna specifika objekt.

I somligas öron bär möjligen Bachelards uttryck "den tillämpade

rationalismen" en klang av *contradictio in adjecto*. Det måste vara en konstig rationalism som ställer kravet att tänkandet - ända in i rums- och tidskategorierna eller matematikens talbegrepp - skall låta sig korrigeras av erfarenheten. Men enligt Bachelard och hans efterföljare hade de modernaste vetenskaperna redan de facto kastat av sig de traditionella filosofiska ståndpunkternas bojor. Den "tillämpade rationalismen", sådan den kom till föredömligt uttryck i den matematiska fysikens dialog mellan tänkande och erfarenhet, var en filosofi som sprungit förbi filosofihistoriens traditionella motsättning mellan idealism och realism, eller mellan en sluten rationalism och en utrerad empirism. Nu var det hög tid att filosofin började lära av vetenskapen.

Därmed gjorde den historiska epistemologin uppror mot det cartesianska arv som vilat - och vilar - tungt över det franska intellektuella livet. Det vetenskapliga tänkandet låter sig inte representeras av något slags självtillräckligt homogent subjekt som tillägnar sig världen. Inte heller huvudfåran inom den kantianska kunskapsteorin var förenlig med den historiska epistemologin. Kants värld, där människosläktets grundläggande tanke- och perceptionsformer var givna en gång för alla och logiken fullbordad i och med Aristoteles, geometrin i och med Euklides och mekaniken i och med Newton, hade i grunden raserats av den nya fysiken och matematiken.

Om således den historiska epistemologin bröt med den medvetandefilosofi som (i cartesianska, kantianska eller bergsonska versioner) fortfarande dominerade den samtida franska vetenskapsfilosofin, var avståndet om möjligt ännu större till de empiristiska och realistiska doktrinerna. Den historiska epistemologin kan med Bachelards uttryck karaktäriseras som en "kantianism av andra ordningen": i relationen mellan tänkande och värld är tänkandet primärt, låt vara att det är placerat i världen och föränderligt (i detta och andra avseenden finns paralleller mellan den historiska epistemologin och Marburgskolan inom den tyska nykantianismen, och även visst släktskap med durkheimianernas kunskapssociologi). Empiristens tilltro till sina omedelbara observationer, eller realistens tro att objekten är sådana som de omedelbart framträder, framstår ur den historiska epistemologins perspektiv som illusioner.

Vetenskapen och vetenskapsfilosofin måste vägra att obesedda överta filosofiska förhandsantaganden om subjektet och världen eller om förhållandet dem emellan. Sådana antaganden kan härröra från de doktriner som lärdes ut av filosofer av facket, men de tillhör även vardagslivets "spontana" filosofier: medvetandefilosofernas tro på det suveräna sammanhållna subjektet har, likaväl som den klassiska empirismen, sina spontana motsvarigheter som vi alla odlar till vardags. Inte heller vetenskaperna är förskonade från sådana ogrundade,

oreflekterade och outtalade filosofiska postulat; den "brytning" med vardagstänkandet som den historiska epistemologin förordade innebar ingen hyllning av vetenskapen i singularis och i största allmänhet.

Däremot innebar den historiska epistemologins program en attack mot den "kontinualistiska" tesen att vetenskaplig kunskap gradvis spirar upp ur vardagskunskapen, och därtill en kritik av föreställningen om vetenskapernas egen kontinuerliga utveckling. Vetenskapernas framsteg är en historia om brytningar. Därför finns det, som ofta påtalats inom den historiska epistemologins tradition, skäl att misstro vetenskapshistorikernas förkärlek för att utnämna "förelöpare". (Att författaren till dessa rader inte gör anspråk på att tillämpa den historiska epistemologins program illustreras redan av att han inte drar sig för att utpeka förelöpare till Bourdieus sociologi.)

Särskild vikt fäste den historiska epistemologins representanter vid att vetenskaplig kunskap uppstår i oavlåtlig kamp med epistemologiska "hinder" och "fel". En populär föreställning om vetenskapen är att den skrider ur mörkret mot ljuset: forskaren upptäcker nya sanningar, varefter han förpassar tidigare villfarelser till glömskans natt. Den historiska epistemologins budskap var det motsatta. Det är i och genom det mödosamma arbetet med att övervinna felen som vetenskaperna utvecklas. Med Bachelards ord: "jag är gränsen för mina förlorade illusioner."

Till de mest svårutrotade hindren för det vetenskapliga tänkandet hör benägenheten att tänka i metaforer eller analoga modeller, det vill säga att låna bildliga föreställningar från områden som ligger utanför den egna forskningsdomänen. Ett av Bachelards favoritexempel var att liknelsen mellan atomen och solsystemet utgjort ett hinder för atomfysikens utveckling. I sina epistemologiska texter var Bachelard oförtröttlig i sitt förföljande av de fördärvliga metaforerna. Särskilt hårda var hans omdömen om den elementära fysikundervisningen, där metaforerna kryllar, många av dem sådana som forskningen sedan länge lämnat bakom sig.

Den historiska epistemologin vägrade att erkänna vissa dikotomier som präglat mycken annan vetenskapsfilosofi. Mest påfallande är kanske att åtskillnaden mellan ontologi och kunskapsteori förlorar det mesta av sin mening. Något tillspetsat kan sägas, att den historiska epistemologins representanter i sin strävan att tränga ut varje ontologiskt postultat tenderade att göra allt till kunskapsteori. Vidare upplöstes gränsen mellan vetenskapsfilosofi och vetenskapshistoria. Vetenskapsfilosofen ålades att följa fysikernas eller kemisternas arbete, det vill säga att spåra och värdera det tänkande som faktiskt utvecklas inom de olika specialvetenskaperna. Därmed sprängdes också gränsen mellan vetenskapsfilosofi och specialvetenskapernas metodläror. En

vetenskapsfilosofi som fjärmar sig från specialvetenskapernas problem saknar existensberättigande. Den historiska epistemologin erkände heller inte demarkationslinjen mellan *context of discovery* och *context of justification*. I vårt sekel har annars uppfattningen varit vanlig att det senare slaget av kontext är vetenskapsfilosofins främsta eller till och med enda legitima studieobjekt. Enligt den historiska epistemologin vore det fatalt om vetenskapsfilosofen stirrade sig blind på de system av utsagor som vetenskapsmännen producerar. Vetenskapsfilosofins primära objekt är det vetenskapliga tänkandet i verksamhet, inte de färdiga resultaten.

Som framgår av benämningen, byggde den historiska epistemologin på förutsättningen att den vetenskapliga kunskapens subjekt är historiskt placerat. Den generella överhistoriska kunskapsförmåga som sysselsatt så många filosofer, från de gamla rationalisterna till de logiska empiristerna, är ur den historiska epistemologins perspektiv en tom abstraktion. Den vetenskapliga anden kan blott existera förkroppsligad, nämligen i de forskarsamhällen som vid en given tidpunkt konstituerar de olika specialvetenskaperna. Förståelsen av det intrikata samröret mellan forskningssubjekt och forskningsobjekt förutsätter att vi tar hänsyn till att också det förstnämnda är lokaliserat i tid och rum. Den historiska epistemologin utgjorde således en motpol till det slags vetenskapsteorier och metodläror som genom att uppställa allmängiltiga procedurregler och vetenskaplighetskriterier försökt realisera drömmen om en alltigenom objektiv vetenskap, en vetenskap utan vetenskapsmän.

Kapitel V

EN EPISTEMOLOGI FÖR SAMHÄLLSVETENSKAPEN

Här gäller det inte att se framåt eller bakåt,
här gäller det att se upp.

(folkligt visdomsord)

Detta kapitel är disponerat på samma sätt som det närmast föregående. Där mötte vi under sex huvudrubriker ett antal teman som utvecklats inom den historiska epistemologins tradition: Bachelards "tillämpade rationalism"; idealet om vetenskaper som står på egna ben genom att frigöra sig från traditionella filosofiska positioner (medvetandefilosofin, realismen, empirismen) och från det spontana tänkandets bilder; idén om en "nejets filosofi" som övervinner epistemologiska fel och hinder; tonvikten vid system av relationer; framhävandet av det vetenskapliga arbetets konstruktionistiska karaktär; samt tesen om det historiskt placerade forskningssubjektet. I det följande skall vi i tur och ordning granska samma teman sådana de uppträder i Bourdieus författarskap.

Vi kommer att observera en avsevärd släktskap. Därmed inte sagt att Bourdieu rätt och slätt plankat Bachelards, Canguilhems eller Cavaillès' sätt att tänka. Bakom hans sociologi finns fler inspirationskällor än så, och dessutom har hans begrepp och metoder i hög grad formats i en empirisk forskningspraktik. Han har inte övertagit det ena eller andra färdiga teoretiska programmet.

Desto större anledning att uppmärksamma affiniteterna mellan Bourdieus sociologi och den historiska epistemologin. Egentligen är det anmärkningsvärt att ett sociologiskt projekt - i synnerhet ett projekt som Bourdieus, med dess tonvikt vid samhällsvetenskapens egenart - har så många beröringsytor med en vetenskapsfilosofisk tradition som grundlades trettio år tidigare för att göra rättvisa åt dåtidens mest utvecklade naturvetenskap och matematik.

Underlaget för de följande reflexionerna är till stora delar redan presenterat i de två föregående kapitlen. Jag tänker inte be om ursäkt för upprepningarna; syftet är just att dra trådar ur den tidigare framställningen för att på så sätt undersöka hur Bourdieus sociologi och dess nyckelbegrepp kapital, habitus och fält förhåller sig till den historiska epistemologin. Vi skall dessutom ofta återkomma till parallellerna mellan Bourdieus projekt och durkheimianernas.

För att inte göra framställningen onödigt abstrakt skall vi inleda med ett exempel som illustrerar släktskapen med den historiska epistemologin, nämligen Bourdieus diskussion av begreppet livsbana. Därefter följer en varning för att alltför lättvindigt tolka sådana paralleller i termer av "påverkan".

Ett inledande exempel

Under slutet av sjuttiotalet och början av åttiotalet började allt fler franska socialantropologer och sociologer (däribland somliga av Bourdieus medarbetare) använda levnadsberättelser och livshistorier som informationskällor. Forskningsområdet utvecklades till en egen specialitet, med egna symposier, egen bulletin, egen årsbok etc. Internationella sociologförbundets forskningskommitté för "Biografi och samhälle" blev starkt präglad av fransmännens inriktning. Det var således ett nytt, expansivt och fashionabelt område som Bourdieu klampade in på när han 1986 publicerade en liten artikel, "Den biografiska illusionen", i vilken han gick hårt åt det slags livshistorieforskning som vilar på ett alltför obekymrat övertagande av vardagsföreställningar om vad ett livslopp är.

> "Att tala om livshistoria, det är åtminstone (och det är inte litet) att förutsätta att livet är en historia, och - som i Maupassants titel *Une vie* - en oupplöslig enhet av å ena sidan de händelser vilka en individ upplever som en historia och å andra sidan berättandet av denna historia. Det är just detta som sunda förnuftet, dvs. det gängse språkbruket, säger när det beskriver livet som en väg, en färdväg, en rännarbana, med sina korsvägar (Herkules mellan Synden och Dygden) och sina försåt, ja sina bakhåll (Jules Romains talar om 'tentaminas och examinas på varandra följande bakhåll'), eller som en vandring, dvs. som en väg man tillryggalagt och har att tillryggalägga, en överfart, en färd, en *cursus*, en genomfart, en resa, en utlagd vägsträcka, en lineär förflyttning, enkelriktad ('rörligheten') och inrymmande en början ('start i livet'), olika etapper samt ett mål i den dubbla betydelsen av slutstation och målsättning [...]."[1]

Ett sådant synsätt innebär, fortsatte Bourdieu, ett outtalat övertagande av en historiefilosofi av traditionellaste sort, enligt vilken (livs)historien är en följd av händelser. Man ger intryck av att "livet" utgör ett slags totalitet, en sammanhängande och riktad helhet, som kan och bör förstås som enhetligt uttryck för en subjektiv eller objektiv "intention", eller ett "projekt" i Sartres mening:

> "Sartres begrepp *projet originel* är icke annat än en explicit formulering av det som impliceras i de gängse biografiernas uttryck som 'redan', 'allt sedan', 'från tidig ålder', etc, eller i 'levnadsberättelsernas' uttryck 'alltid' ('jag har alltid älskat musik'). Detta liv, organiserat som en historia, rullas upp enligt en kronologisk ordning som också är en logisk ordning, alltifrån en början, ett ursprung (i dubbel mening: utgångspunkt och start, men även grund, *raison d'être*, första orsak), fram till dess slut som också är dess mål."[2]

Bourdieu föreslog en sociologisk förklaring till att forskare så lätt anammar en dylik historiefilosofi. När en sociolog i exempelvis en intervjusituation ber

[1] "L'illusion biographique", 1986, p. 69.
[2] *Loc. cit.* (formuleringarna återkom i "Flaubert's..., 1988, p. 540).

någon berätta om sitt liv har båda parter ett gemensamt intresse av att tillskriva det liv som träder fram i berättelsen en *mening*, att uppfatta livsloppet i termer av orsak, verkan, mål, och att låta de i tiden på varandra följande tillstånden framstå som etapper i en nödvändig utveckling. Den som intervjuas uppfattar spontant sitt eget liv på så vis, och forskaren är yrkesmässigt disponerad att ägna sig åt tolkningar och därmed benägen att acceptera detta "artificiella meningsskapande". Så får enligt Bourdieu sociologiskt arbete inte gå till. Sociologens uppgift är tvärtom att beröva den livshistoriska genren dess självklarhet. Ett gediget sociologiskt arbete innebär en brytning med de sociala mekanismer som främjar eller auktoriserar den vardagliga erfarenheten av livet som enhet och totalitet, en erfarenhet som hämtar näring ur allt det som får individens liv att framträda som sammanhängande och helt (egennamnet, signaturen, eller de officiella manifestationerna: *curriculum vitae*, nekrologen, biografin). I själva verket är den individ som betecknas med ett viss egennamn inte en enhet utan en mötesplats för biologiska och sociala egenskaper. Individen är en i en bestämd kontext och en annan i en annan kontext. Att berätta sitt livs historia är inte blott att presentera sig själv, det är att konstruera sig själv. Forskaren måste ta sig i akt för att utan vidare överta logiken hos de levnadsberättelser han får sig till livs: när berättelsen presenterar en levnad som på varandra följande händelser, bör detta ge sociologen anledning att konstruera individens (eller gruppens) bana <trajectoire>, dvs. den serie av varandra avlösande positioner som individen intar i ett rum, vilket i sin tur är statt i utveckling och underkastat oupphörliga transformationer.[3]

> "Att försöka förstå ett liv som en unik och i sig själv vilande serie av på varandra följande händelser utan andra förbindelser än att de associeras med ett subjekt - som inte är konstant annat än i fråga om egennamnet - är ungefär lika absurt som att försöka förklara en tunnelbanelinjes sträckning utan att ta tunnelbanenätets struktur med i beräkningen, dvs. utan att känna till de objektiva relationerna mellan de skilda stationerna. De olika biografiska händelserna definieras av lika många *placeringar* och *förflyttningar* i det sociala rummet, närmare bestämt i de på varandra följande tillstånden hos strukturen av fördelningen av de skilda kapitalarter vilka står på spel i fältet i fråga. De rörelser som leder från en position till en annan (från en yrkesställning till en annan, från ett bokförlag till ett annat, från ett stift till ett annat) har uppenbarligen en mening som definieras av den objektiva relationen till det värde som dessa positioner vid den aktuella tidpunkten har inom ett orienterat rum. Man kan med andra ord förstå en bana (dvs. det *sociala åldrandet*, som även om det oundvikligen åtföljer det biologiska åldrandet är oberoende av detta) enbart under förutsättningen att man i förväg konstruerat de successiva tillstånden hos det fält inom vilket banan rullas upp, och därmed helheten av objektiva relationer som förenat agenten i fråga - åtminstone i ett visst antal relevanta tillstånd - med de övriga agenter som är engagerade i samma fält och konfronteras med samma rum av möjligheter. Denna förhandskonstruktion är dessutom en nödvändig förutsättning för varje rigorös värdering av det man kunde kalla den sociala ytan, dvs. för en stringent beskrivning

[3] "L'illusion biographique", 1986, pp. 70f.

av den personlighet som egennamnet betecknar [...]"[4]

Bourdieus fråga "vem skulle drömma om att återkalla en resa i minnet utan att ha en idé om det landskap där den företogs?"[5] ter sig i förstone som retorisk. Bourdieu slår in öppna dörrar, hävdade mycket riktigt den ledande företrädaren[6] för levnadsberättelsesociologin i den debatt som följde på Bourdieus attack. Men Bourdieus förslag till hur samhällsvetaren skall begripa detta landskap - med hans eget språkbruk: hur det rum skall konstrueras i vilket individernas banor låter sig infogas - är mer särpräglat. Det här refererade lilla debattinlägget illustrerar släktskapen mellan Bourdieus sociologiska ambitioner och den historiska epistemologin. Han vill ersätta det spontana tänkandets bild av individernas färdvägar med ett konstruerat objekt, nämligen individernas och grupperna banor, definierade av de positioner som dessa individer eller grupper intar vid olika tidpunkter och i olika fält. Det individuella jaget, i vardagslag uppfattat som substans, framstår därmed i stället som en mötesplats mellan system av relationer. Han säger nej till historiefilosofiska antaganden (om livshistorien som en följd av händelser), till vardagstänkandets metaforer (bilden av levnadsbanan som färdväg) och till ontologiska antaganden (eller här det antropologiska antagandet att individen utgör en sammanhållen och sammanhållande substans). Sådana metaforer och implicita filosofiska doktriner framstår i Bourdieus sociologi som hinder för det vetenskapliga tänkandet. Märk väl att det rör sig om epistemologiska hinder i Bachelards mening! Det är inte rätt och slätt fråga om misstag som man snarast möjligt skall göra sig kvitt - hindren är nödvändiga genomgångsstationer för det vetenskapliga tänkandet. Bourdieu nöjer sig med andra ord inte med att presentera de enligt hans mening korrekta lösningarna. Det är i arbetet med att förstå de epistemologiska hindren som dessa kan övervinnas. Ett exempel i den citerade uppsatsen är

[4] *Op. cit.*, pp. 71f.
[5] *Op. cit.*, p. 72.
[6] Det är, skrev Daniel Bertaux, sant att den sociologiska analysens objekt inte bör vara en enda levnadsbana tagen för sig, utan det sociala fält i vilken denna bana är inskriven - men just detta är vad levnadsberättelsesociologin ägnat sig åt: "De flesta sociologer vinnlägger sig om att förfoga över ett knippe av levnadsbanor, var och en en ljusraket som innan den störtar ned i mörkret gör att man skönjer *en del av* ett fälts topografi." Bertaux ansåg dessutom att Bourdieu satt fast i en alltför strukturalistisk uppfattning om sociologisk metod. Ändå välkomnade han att Bourdieu och dennes medarbetare ägnat ett nummer av *Actes de la recherche en sciences sociales* åt detta ämne: "Med hänsyn till kvaliteten hos arbetena från denna [Bourdieus] skola, innebär detta en styrkeförstärkning i kampen för att tillerkänna levnadsberättelser en plats bland den sociologiska forskningens legitima metoder." (D. Bertaux, 1987, p. 50) Det är förmodligen så vi måste förstå de sura reaktionerna på Bourdieus artikel. Den publicerades vid en känslig tidpunkt då Bertaux och andra börjat röna framgång i sina bemödanden att upphöja arbetet med livshistorier och levnadsberättelser till en vetenskapligt respektabel syssla.

anmärkningen att forskningssubjektet i egenskap av professionell uttolkare har samma intresse som sitt intervjuobjekt av att tilldela det individuella livet en final "mening". En sociologi som fyller Bourdieus krav på vetenskaplighet förutsätter att sociologen uppmärksammar och hanterar sådana effekter av sin egen position och sina egna dispositioner.

Med Bourdieus behandling av begreppet levnadsbana som exempel har jag velat illustrera ett antal teman som återfinns inom den historiska epistemologins tradition: Säg nej till vardagstänkandets metaforer! Säg nej till på förhand fastlagda filosofiska - här historiefilosofiska, substantialistiska, realistiska, empiristiska - doktriner! Ur en sådan fortlöpande uppgörelse med "epistemologiska hinder" kan en fruktbärande vetenskap växa fram, en vetenskap som erkänner relationernas primat i förhållande till de element som är relaterade till varandra, en vetenskap som inte tar sina objekt för givna utan uppfattar sin verksamhet som konstruktiv (snarare än som induktiv eller deduktiv), och som inte heller tar forskningssubjektet för givet. Vi skall i detta kapitel gå närmare in på dessa teman. Men först en metodisk reservation.

Om komparationens risker

Det som nu följer är inte komparativ textanalys i den traditionella litteraturvetenskapliga betydelsen av utpekande av läromästare eller verk som "påverkat" Bourdieu. Blott undantagsvis har det funnits grund för antaganden om sådana direkta influenser. I övrigt skall vi nöja oss med att diskutera likheter och skillnader sådana de föreligger i författarskapen.

Det är frestande att spekulera över grunden till valfrändskapen mellan i synnerhet Bachelards och Bourdieus författarskap. Deras för franska förhållanden osannolika levnadsbanor, från uppväxten under blygsamma sociala förhållanden till ställningen som akademiker av allra största format, kan inte ha varit utan betydelse för deras bestående aversion mot de värden som hyllas av skolan och mot den skolmässiga vetenskap som litar till metodböckerna och tar sina filosofiska doktriner för givna utan att ens veta om dem. Bägges författarskap bärs upp av en energi som kunde kallas revanschistisk. Det finns vissa likheter mellan deras stil - en "rural stil", för att citera Canguilhems karaktäristik av sin läromästares skrivsätt:

> "[Bachelards avhandling *Essai sur la connaissance approchée*] innebar framträdandet av en ovanlig stil inom fransk filosofi, ovanlig eftersom den inte alls var mondän, en stil på en och samma gång tät, kantig och subtil, en stil som mognat i ensamt arbete, långt från universitetens och akademiernas moden och modeller, en rural filosofisk stil. Sålunda är denna stils första imperativ att tala om tingen så som man ser dem och äger kunskap om dem, utan att bekymra sig om att inhämta godkännande genom att

> bruka förmildrande uttryck och eftergifter som 'om man så vill', eller 'strängt taget'. Med formuleringen 'strängt taget' <à la rigueur> upphör genast allt rigoröst arbete, som är just vad Bachelard inte vill avstå från."[7]

I sin hållning till det vetenskapliga arbetet - bekännelsen till en sträng ("rigorös", för att använda ett honnörsord som bägge gärna använt) vetenskap och kravet att det vetenskapliga tänkandet måste vända sin kritiska uppmärksamhet mot sig självt och inte bara mot sina objekt - utgör Bachelard och Bourdieu motpoler till den "födde" akademikern som tar sig själv och sin verksamhet för givna. Det vetenskapliga tänkandet är en erövring och har sitt pris. Tankarna och orden måste ständigt prövas på nytt. Egna och andras vanföreställningar måste dödas för att något nytt skall uppstå. Med Bachelards språkbruk: den nya erfarenheten säger nej till den gamla.

Vi skall motstå frestelsen att analysera dylika överensstämmelser i termer av "påverkan", vilket vore ett vanskligt företag redan av det enkla skälet att Bachelards tänkande hade avsevärd men svårutredd betydelse för det intellektuella Paris under de år då Bourdieus eget vetenskapliga projekt tog form. Den i kapitel I antydda genealogiska linjen, från Bachelard över Canguilhem till Foucaults och Bourdieus generation, skall inte tolkas som en faktisk lärjungesuccession. Som nämnts hävdar Canguilhem att han aldrig bevistade Bachelards föreläsningar och Bourdieu att han aldrig bevistade Canguilhems. En arvsföljd som den nämnda är i en parisisk akademisk kontext inte minst institutionell: att Canguilhem var patron för Foucaults avhandlingsarbete och tilltänkt patron för Bourdieus aldrig realiserade dito säger något om de institutionella förhållandena men mindre om vad de sistnämnda egentligen lärt direkt av honom[8]. En komplett ättetavla för de epistemologiska inslagen i den bourdieuska sociologin skulle förutom Bachelard, Cavaillès och Canguilhem uppta ett helt panteon av matematikfilosofer och naturvetenskapsfilosofer, i synnerhet de som fronderade mot huvudfåran - det

[7] G. Canguilhem, "Sur une épistémologie concordataire", 1957, p. 5.

[8] Än mer förhastat vore att av blotta sakförhållandet att Althusser i bokstavlig mening var Bourdieus lärare under studietiden dra slutsatser om den förres eventuella "påverkan" på den senare. När Bourdieu började på École normale supérieure innehade Althusser sedan ett par år, närmare bestämt sedan 1948, tjänsten som *caïman* - eller som den officiella titeln löd "agrégé répétiteur" - med uppdrag att drilla eleverna inför *agrégation*-examen i filosofi. Dennes obestridda ställning som intellektuell centralgestalt vid skolan förefaller dock vara av senare datum, efter det att Bourdieu lämnat den i mitten av femtiotalet (se t.ex. H. Hamon och P. Rotman, 1987, pp. 256-271 för en skildring av hur Althusser under första hälften av sextiotalet samlade lärjungar kring sig). Från och med sjuttiotalet har Bourdieu på allt sätt försökt avgränsa sig från althusserianismen. Om, och i så fall på vad sätt, Althusser dessförinnan de facto påverkade Bourdieu är höljt i dunkel. Bourdieu själv har aldrig yttrat sig därom, och de uppenbara parallellerna mellan deras projekt (jfr ovan, bl.a. kapitel III, avsnitt 3.2.4) kan lika gärna förklaras av att båda anslöt till den epistemologiska traditionen.

vill säga cartesianska och kantianska strömningar - inom fransk filosofi. Dessutom vore det, som antyddes i förra kapitlet, lätt att på punkt efter punkt visa att liknande ståndpunkter återfinns även i Ernst Cassirers författarskap. (Av vem Bourdieu lärt mest låter jag vara osagt. Själv tycker jag att parallellerna med den historiska epistemologin är än mer påfallande. Att Bourdieu så ofta och gärna hänvisat till Cassirer har möjligen delvis samband med att han vänt sig till en publik som var bara alltför van vid rituella hänvisningar till Bachelard.)

Inte heller de durkheimianska inslagen kan tolkas som arvegods i gängse mening. Bourdieu övertog inte durkheimianernas tankar som sådana, han kastades in i ett sociologiskt fält som formats av bland annat femtio års strider om durkheimianismen. Den verkliga idéhistorien är, till skillnad från handböckernas, inget De Stora Tänkarnas staffetlopp.

Av flera skäl kommer jag att vara sparsam med genealogiska förklaringsförsök. För det första vore en gedigen påverkansundersökning en gigantisk och kanske ogenomförbar uppgift. Det är i Bourdieus fall inte möjligt att i hans egna explicita hänvisningar söka sanningen om hans inspirationskällor. Bourdieus hänvisningar till andras arbeten fyller oftast andra funktioner än att redovisa den intellektuella upphovsmannarätten. Att precisera arten av påverkan - det vill säga skilja Bourdieus egen läsning från impulser förmedlade av andra[9], eller från överensstämmelser som kan ledas tillbaka till en gemensam källa[10], eller från teman som blivit allmängods, eller från de synnerligen frekventa fall när Bourdieus hänvisningar till föregångare snarare tjänar som stöd för argumentationen än som upplysningar om hans egna tankars upprinnelse[11] - skulle kräva åtskillig filologisk möda och rik tillgång till Bourdieus koncept, korrespondens och annat opublicerat material. Därjämte vore ett intervjuarbete av svårbemästrad art erforderligt: i dag fungerar ställningstaganden till Bourdieu som insatser i striderna inom den franska intellektuella världen och man har enligt min erfarenhet all anledning att misstro informanternas vittnesbörder. Påverkansundersökningar bör nog överlåtas till framtida sociologihistoriker.

För det andra, och principiellt viktigare: påverkansresonemang kan spärra vägen för en sociologisk förståelse. Sakförhållandet att Bourdieu läst ett eller

[9] Ett exempel: Leibniz har uppenbarligen betytt åtskilligt för Bourdieus vetenskapssyn, men den eventuella "påverkan" det varit fråga om ligger så nära den franska Leibniz-receptionen hos Louis Couturat och dennes efterföljare Martial Guéroult, Michel Serres m.fl. att de omedelbara läsefrukterna svårligen låter sig särskiljas från de förmedlade.

[10] Ett exempel är redan nämnt: vissa överenstämmelser mellan Kurt Lewins fältbegrepp och Bourdieus fältbegrepp har möjligen samband med att båda läst Cassirer.

[11] Sålunda har Bourdieu ofta anfört Wittgensteins kritik av Frazer som stöd för sin egen kritik av etnologernas uppfattning att det rituella handlandet innebär att följa regler, men han hade enligt egen uppgift ("De la règle...", 1985, p. 99) ännu ej läst dessa passager hos Wittgenstein när han utarbetade sin egen teori om det mytiska och rituella tänkandets logik.

annat hos Durkheim eller Bachelard bör inte uppfattas som "orsak" till hur han utformade sin teori. Denna tog gestalt i ett fält av möjliga ställningstaganden, ett fält där durkheimianismen och den historiska epistemologin representerade positioner vilka definierades av sina relationer till andra, konkurrerande positioner. Ställningstaganden för eller mot innebar att orientera sig inom detta fält. Bourdieu "valde" (eller tilldelades) durkheimianismen eller den historiska epistemologin inte bara för att dessa traditioner föll honom i smaken utan för att de tjänade som vapen i kampen mot existentialismen, marxismen, den amerikanska empiristiska sociologin, Gurvitch' formalistiskt eller Arons historiefilosofiskt grundade sociologi, och så vidare. Det vore därför, här som annars, vilseledande att sätta parentes runt de synkrona sammanhangen genom att härleda vetenskapliga innovationer ur "förelöparnas" insatser.

För det tredje kan isolerade genealogiska förklaringar leda till en fragmenterad reception av Bourdieus egna arbeten. Även om traditionerna från den historiska epistemologin och från durkheimianerna enligt min mening är de som haft störst betydelse för den bourdieuska sociologin, äger denna ett eget inre sammanhang. Därför återkommer i det följande ofta argument av typen: Bachelard men inte bara Bachelard, Durkheim men inte bara Durkheim...

1. BOURDIEUS "TILLÄMPADE RATIONALISM"

När vi i förra kapitlet letade efter den formel som bäst karaktäriserar den historiska epistemologins egenart, fastnade vi för "den tillämpade rationalismen". Uttrycket är Bachelards, som i sina sena arbeten därmed betecknade det slags intima dialektik mellan tänkande och erfarenhet, mellan teoriutveckling och experiment, som enligt hans mening karaktäriserade nittonhundratalets mest avancerade vetenskap.

Samma formel vore en passande överskrift för Bourdieus författarskap. Hos både Bourdieu och Bachelard finner vi å ena sidan samma rationalistiska tilltro till det vetenskapliga tänkandets förmåga att konstruera begrepp och andra tankeredskap vilka inte låter sig induceras ur de omedelbara empiriska framträdelserna, å andra sidan samma förvissning om att ett vetenskapligt tänkande värt namnet är ett tillämpat tänkande, ett tänkande som formas och korrigeras av mötet med en systematiserad empirisk erfarenhet.

1.1 "Statistiken är för sociologen vad experimentet är för fysikern"

Det är möjligt att i Bourdieus författarskap lokalisera vissa direkta influenser från den historiska epistemologin. Det första solklara exemplet finner vi i *Travail et travailleurs en Algérie* från 1963, Bourdieus första redovisning av en omfattande sociologisk studie. Här förekom en direkt parallell till Bachelards analyser av den tillämpade rationalismens idealsituation, dialogen mellan teoretisk och experimentell fysik. Bourdieu uppmärksammade en annan dialog, den mellan sociologi och statistik - hela boken var för övrigt ett resultat av ett samarbete mellan Bourdieu, som här uppträdde som sociolog, och några unga franska statistiker, då verksamma vid fakulteten i Alger. Han anmärkte att "statistiken [...] för sociologen är vad experimentet är för fysikern: mot hypoteserna ställer statistiken motståndet från data och framtvingar därmed skapandet av nya hypoteser". Den klassiska motsättningen mellan förklaring och förståelse överskrids i "dialektiken mellan hypotes och statistisk verifiering". Och statistiken är alls inte bara ett redskap för att verifiera sociologiska hypoteser: statistiken erbjuder ett skydd mot "intuitionismens frestelser", den krossar "de omedelbart uppfattade totaliteterna", den hjälper sociologen att undvika att falla offer för "den omedelbara visshetens implicita antaganden",

av legitima studieobjekt."[17] Denna hierarki, enligt vilken fotograferandet är "en medelmåttig konst", för att ge en tänkbar översättning av bokens flertydiga titel, utgör i Bourdieus ögon ett hinder för förståelsen av kulturen. Dessutom odlas inom sociologin en förkärlek för de "mest generella och abstrakta betingelserna för erfarenheten och handlandet", som inneburit att man räknar som oväsentliga "de mänskliga beteenden som inte omedelbart och självklart framstår som historiskt betydelsefulla". Dessa två fenomen hör samman: "Det är utan tvekan samma grundläggande intention som kommer till uttryck när man från vetenskapen bannlyser vissa objekt som hålls för oväsentliga och när man, under sken av objektivitet, utesluter den levda erfarenheten både hos forskarna och hos dem som tjänar som forskarnas objekt."[18]

Det var i denna kamp om studieobjektens värde som Bourdieus sociologi växte fram. En läsare som fostrats i andra samhällsvetenskapliga traditioner har kanske svårt att uppfatta det anmärkningsvärda i att en ung fransk författare med högsta tänkbara utbildningsbana bakom sig och ett ansenligt filosofiskt kapital i bagaget dröjde bortåt ett decennium med att publicera renodlat "teoretiska" texter (jfr kapitel II). Även fortsättningsvis har Bourdieu genomgående föredragit att välja sin utgångspunkt i "små" problem eller välavgränsade empiriska material som sedan öppnar perspektivet mot större frågor. Så ledde exempelvis de detaljerade analyserna av gåvoutbyten och giftermålsstrategier i det kabyliska samhället efter hand fram till en generell teori om det symboliska kapitalet.

Eller tag, för att välja ett utbildningssociologiskt exempel, den lilla studien av läraromdömets kategorier.[19] Här ställde Bourdieu och Monique de Saint Martin frågan om hur skolan översätter sociala kategorier till ett kategorisystem som är skolans eget. Det var förvisso en stor fråga. Den berörde ett av sociologins klassiska problem, nämligen frågan om de grundläggande tankekategoriernas sociala genes - av Durkheim och Mauss behandlad under rubriken "primitiva klassifikationsformer" - och dessutom en av utbildningssociologins eviga tvisteämnen, rörande arten och graden av utbildningssystemets autonomi (en av Bourdieus teser var att denna autonomi innebär att utbildningssystemet besitter förmågan att transformera utifrån hämtade kategorier till ett eget kategorisystem). Men Bourdieu och de Saint Martin valde att utgå från ett synnerligen begränsat empiriskt material, nämligen en enda lärarinnas privata noteringar om sina elever.[20] När Bourdieu femton år senare sammanställde sitt

[17] *Un art moyen*, 1965 , p. 17.
[18] *Loc. cit.*
[19] "Les catégories...", 1975.
[20] Denna lärarinna undervisade under sextiotalet flickor i filosofi i en *khâgne*-klass i Paris, och förde för eget bruk anteckningar om sina elever. Bourdieu och Monique de Saint Martin

hittills mest omfattande arbete om sambanden mellan utbildningssystemet och maktens fält infogade han samma lilla studie i ett av de första kapitlen.[21] Den tjänade inte blott som en pedagogisk illustration utan som en utgångspunkt för framställningen.

Ytterligare ett par exempel på Bourdieus vana att välja utgångspunkt i avgränsade och "små" problem: När han i slutet av sjuttiotalet i *La distinction* sammanfattade resultaten från sina mångåriga studier av sociala och kulturella motsättningar mellan samhällsgrupperna, utgick han inte från något klassanalytiskt schema eller någon generell samhällsteori. Han ställde en mer precis fråga, den om smakens sociala natur (ja, till och med frågan om smaken i den konkreta innebörden av det vi uppfattar med smaklökarna) och kunde från den startpunkten attackera ett helt spektrum av sociologiska grundfrågor. Och när han tio år senare på allvar gav sig i kast med en fråga som han ofta anklagats för att försumma, nämligen frågan om statens natur, skedde detta, återigen, inte med utgångspunkt i generella doktriner (exempelvis sådana som spelar roll i marxisternas och politologernas diskussioner av relationer mellan stat och kapital eller mellan stat och samhälle). I stället utgick Bourdieu från ett avgränsat problem: frågan om hur ett specifikt sätt att tänka och argumentera konstituerats, nämligen pretentionen på att företräda "allmännyttan" till skillnad från olika gruppers särintressen.[22] På så sätt menade han sig kunna bidra till att förklara uppkomsten av juristkåren och det juridiska fältet, och ytterst till förståelsen av konstitutionsbetingelserna för statsapparaten i modern mening. Redan tidigare hade Bourdieu och hans medarbetare i en lång rad empiriska

undersökte helt enkelt sambandet mellan hennes omdömen och elevernas sociala ursprung. Det visade sig att lärarinnans sätt att karaktärisera eleverna - längs en skala från "enfaldig", "bortkommen", "servil", "trög", "smaklös" över "skolanpassad", "noggrann", "flitig", till "intelligent", "kultiverad", "personlig", "filosofiskt sinnad" - var nära relaterat till den hierarki som representerades av flickornas sociala ursprung: från döttrar till handlare eller hantverkare i provinsen över medelklassdöttrar till den kultiverade parisiska överklassens döttrar. (Jfr schemat på sidorna 70-71 i "Les catégories...", 1975; observera att schemat var felaktigt i första tryckningen men korrigerades i senare utgåvor av tidskriftsnumret.) Genom att vrida och vända på dessa samband försökte Bourdieu i mikroformat visa hur skolans egna klassifikationsformer inte bara är godtyckliga översättningar av sociala kategorier. De uppstår och förmedlas (liksom de av Durkheim och Mauss beskrivna "primitiva klassifikationsformerna") i och genom en praktik, här en undervisningspraktik, de är resultatet av ett i stor utsträckning omedvetet transformationsarbete - lärarinnans avsikt var att bedöma begåvning och personlighet, inte att registrera klasstillhörighet - och de lyder under en logik som måste sökas inom universitetsfältet och hos den dominerande klassens tanke- och uttrycksformer.
[21] *La noblesse d'État*, 1989, pp. 48ff.
[22] Detta var det centrala temat i Bourdieus föreläsningsserie "Apropos de l'État" vid Collège de France 1988. Det berörs även i *La noblesse...*, 1989 (se särsk. pp. 531-559) och i några kortare uppsatser såsom "La force du droit", 1986 och "Habitus, code et codification", 1986.

studier av bestämda sociala fält - befolkade av ämbetsmän[23], politiker[24], jurister[25], universitetsmän[26], skollärare och socialarbetare[27] och så vidare - ackumulerat kunskap om de fenomen som brukar sammanfattas under rubriken "staten". För Bourdieu har "staten" i sig aldrig framstått som ett vetenskapligt objekt. Den enda framkomliga vägen för en sociologi om staten är studiet av konstitutionen av och funktionen hos specifika sociala fält (politikens, administrationens etc), karaktäriserade av specifika värden, tankemönster, klassificeringar, diskurser, styrkeförhållanden. Att, som politologer ibland gör, *börja* med att tala om staten i termer av "system", eller på althusserianernas manér i termer av "apparater", framstår ur Bourdieus perspektiv som samhällsfilosofi till skillnad från sociologi.

En bit på väg är Bourdieus hållning långtifrån unik. Många empiristiskt orienterade sociologer har känt sig kallade att protestera när systemteoretiker, strukturalister och andra tvingat sina abstrakta modeller på verkligheten. Ändå förekommer inte sällan även inom empiristiska traditioner att man inleder forskningsrapporter med ett vittsyftande avsnitt om "Teoretisk referensram" el.dyl., följt av en dataredovisning med ytterst blygsamma anspråk. De fyra exemplen ovan är typiska för Bourdieus förkärlek för den motsatta färdriktningen, från avgränsade problem till mer generella analyser, en skillnad som inte enbart har med skrivsättet att göra. Med sitt sätt att i skrift presentera sina resultat har Bourdieu avgränsat sig från både det abstrakta systembyggandet och empirismens tendens att reducera kunskapen om studieobjektet till enkla modeller som "testas" med hjälp av data.[28]

1.3 Ett projekt i durkheimianernas efterföljd

Bourdieus sociologi är svårklassificerbar. Marxisterna har inte sällan skällt honom för weberian och weberianerna för marxist. Sociologer från länder där empirismen dominerat betraktar honom ofta som teoretiker, franska filosofer har varit benägna att klassa honom som närsynt empirist. I kapitlet om hans

[23] Jfr Alain Darbels och Dominique Schnappers undersökning av den franska statens ämbetsmän (1969 och 1973).
[24] Jfr t.ex. temanumren 36-37 och 38 (1981), 52-53 (1984) samt 71-72 och 73 (1988) av *Actes de la recherche en sciences sociales*.
[25] Jfr t.ex. temanumren 64 (1986) och 76-77 (1989) av *Actes de la recherche en sciences sociales*.
[26] Jfr t.ex. *Homo academicus*, 1984.
[27] Jfr t.ex. F. Muel-Dreyfus, 1983.
[28] I USA dömde redan C. Wright Mills (1961 [1959], pp. 50ff) ut det sistnämnda tillvägagångssättet under rubriken "abstraherad empiricism", men det skulle komma att överleva hans kritik med flera decennier.

nyckelbegrepp såg vi att dessa inte låter sig fångas in med hjälp av uttömmande lexikaliska definitioner. Empiristiskt sinnade läsare brukar önska sig begrepp som utgör inbegrepp av empiriska fenomen[29], medan mer "formalistiskt" lagda läsare kräver att en vetenskaplig begreppsapparat skall utgöra ett slutet eller åtminstone någorlunda koherent system[30]. Bourdieus begrepp tillfredsställer ingetdera av dessa krav.

Delvis kan svårigheterna förklaras av att Bourdieus ställningstaganden till olika skolor och -ismer så att säga varit sekundära i förhållande till hans sociologiska forskningspraktik. I kapitel III såg vi hur Bourdieus teori och begrepp växt fram ur forskningspraktiken, det var inte fråga om att överta eller utforma teoretiska eller metodologiska program. Dock skall vi här inte göra för stort nummer av denna ytterst allmänna parallell med den "tillämpade rationalism" som Bachelard menade utmärkte dialogen mellan teoretisk fysik och experimentalfysik. Låt oss i stället gå in på en närmare till hands liggande parallell, nämligen den mellan Bourdieus och durkheimianernas projekt. (Samtidigt kan vi hålla i minnet att durkheimianerna inte var opåverkade av de nya former för kollektiv forskningspraktik som representerades av de naturvetenskapliga, psykologiska och andra "laboratorier" som efter tyskt föredöme växte fram utanför det stelnade franska universitetet - samma slags forskningsmiljöer dit Bachelard några decennier senare lokaliserade den mest utvecklade "vetenskapliga anden".)

När Bourdieu 1980 i samband med sin kandidatur till Collège de France sammanfattade ambitionerna med hela sitt sociologiska projekt hänvisade han som ett föredöme till durkheimianerna som "tvärs emot alla den intellektuella

[29] I vårt hörn av världen är säkerligen den empiristiska läsningen av Bourdieu den vanligaste. En sådan läsning leder till att man lägger ned mycken möda på att ersätta Bourdieus begrepp med kategorier hämtade från vardagstänkandet eller från administrativa indelningar. Man föreställer sig empiriskt existerande samhällsklasser i stället för Bourdieus "konstruerade klasser", medvetna kalkyler i stället för Bourdieus "strategier", rationella aktörer i stället för Bourdieus "agenter", manifesta beteenden och medvetna attityder i stället för Bourdieus "habitus", socialgrupp 1 i stället för Bourdieus "den dominerande klassen", etc. Man bemödar sig med andra ord om att återinföra just det slags kategorier och tankefigurer som Bourdieus begrepp syftat till att övervinna - ett säkert sätt att torpedera varje möjlighet till fruktbärande konfrontation med den bourdieuska sociologin. En paradoxal konsekvens är att den empiristiskt sinnade läsaren, som från sin utgångspunkt borde ha all anledning att misstro Bourdieus radikala anti-empirism, genom att läsa honom som vore han en empiristisk sociolog avhänder sig möjligheten att formulera en kritik.
[30] I de nordiska länderna, där empirismen varit så dominerande, har detta slags kritik varit sällsynt. Oftast har den kanske formulerats från strukturmarxistiska utgångspunkter. Ett på sista tiden uppmärksammat exempel är dansken Thomas Højrups attack på flera av samtidens dominerande kulturforskare, däribland Bourdieu. Från sin originella anti-empiristiska position, som möjligen kan rubriceras som ett slags nyalthusserianism, fastslår Højrup att Bourdieu saknar vetenskapliga begrepp för kultur, praxis eller produktionssätt (Th. Højrup, 1989, pp. 119f).

världens tendenser" på sin tid lyckats "skapa sociala betingelser för en verkligt kollektiv men ändå enhetlig vetenskaplig praktik"[31]. Jag har svårt att tro annat än att Bourdieu tämligen tidigt uppfattade durkheimianernas sätt att organisera det sociologiska arbetet - kollektivt och ändå enhetligt - som förebildligt: en samarbetsmiljö där medarbetarna samlade och utnyttjade gemensamt empiriskt material och satte sig över gränserna mellan olika samhällsvetenskapliga subdiscipliner eller mellan "teoretiker" och "empiriker", men samtidigt utvecklade en praktik som - i mycket högre grad än exempelvis den senare konkurrenten Annalesskolan - präglades av enhetlighet i bruket av metoder och begrepp. Det vore säkert värt besväret att göra en jämförande studie av hur Durkheim och Bourdieu rekryterat och format sina medarbetare, eller av första serien av årsboken *L'Année sociologique* och Bourdieus tidskrift *Actes de la recherche en sciences sociales* (båda publikationerna präglas av ambitionen att presentera genomarbetade monografiska artiklar och att bevaka utvecklingen inom den samtida samhällsvetenskapen i vidaste mening, samtidigt som de är organ för en "skola").

En iögonenfallande parallell är den breda - imperialistiska, enligt somligas mening - och speciella uppfattningen av vad sociologi vill säga: en synnerligen omfattande forskningspraktik som, ytterst allmänt sagt, syftar till att knyta ihop studiet av olika gruppers sociala betingelser med studiet av representationernas värld. För durkheimianerna var det, lika litet som för Bourdieu, fråga om att rätt och slätt samla sociologins subdiscipliner och granndiscipliner (historievetenskap, etnologi etc) under en hatt. Sociologins egenart och en fruktbärande uppdelning i subdiscipliner bör utgå från dess objekt, inte från socialt konstituerade disciplingränser. Durkheimianernas oändliga diskussioner om den rätta klassificeringen av sociologins subdiscipliner (en indelning som reflekterades i gränsdragningen mellan anmälningsavdelningarna i *L'Année sociologique*, och därmed i arbetsdelningen mellan medarbetarna) fördes ständigt med utgångspunkt i resonemang om forskningsobjektets karaktär. 1901 publicerade Fauconnet och Mauss följande indelningsförslag:

> "De sociala fenomenen kan delas in i två stora ordningar. Å ena sidan finns det grupper och deras strukturer. Det finns därför en speciell del av sociologin som kan studera grupperna, det antal individer som dessa utgöres av, de sätt varpå individerna är fördelade i rummet; det är den sociala morfologin. Å andra sidan finns sociala fakta som tilldrar sig i dessa grupper: institutionerna och de kollektiva representationerna. Dessa utgör i själva verket det sociala livets stora funktioner. Var och en av dessa funktioner, den religiösa, den juridiska, den ekonomiska, den estetiska etc, borde till att börja med studeras var för sig, som objekt för relativt oberoende forskning. Ur detta perspektiv finns det därför en religionssociologi, en moralsociologi, en rättssociologi, en teknologisociologi etc. Till sist, när dessa specialiserade undersökningar är för handen, vore det möjligt att konstituera en sista del av sociologin, den generella sociologin, syftande till att utforska det som utgör alla sociala fenomens enhet."[32]

[31] *Travaux...*, 1980, p. 5.

Vägen till en "allmän sociologi" gick således, enligt durkheimianerna, via en forskningspraktik som tar sig an det ena delområdet efter det andra. Något liknande kan sägas om ambitionen med Bourdieus projekt. Han har med siktet inställt på en "allmän sociologi" (jfr den anspråksfulla rubriken till hans fyra år långa föreläsningsserie vid Collège de France 1982-86: "Cours de sociologie générale") avverkat det ena området efter det andra, områden av den mest disparata karaktär, från studier av artonhundratalsmåleriet till studier av villamarknaden, och det förtjänar att upprepas att varje område definieras av *objektets* karaktär. Bourdieu, liksom före honom durkheimianerna, har med andra ord vägrat att acceptera den områdesindelning som bygger på en socialt konstituerad arbetsdelning mellan sociologins subdiscipliner (kultursociologi, utbildningssociologi etc) eller mellan sociologer, etnologer, historiker etc.

Sociologin definieras, för durkheimianerna liksom för Bourdieu, av sina specifika objekt, av Durkheim benämnda *faits sociaux*. Dessa "sociala fakta" eller "sociala sakförhållanden" inkluderar förhållanden som brukar studeras av exempelvis historiker eller etnologer. Däremot har såväl durkheimianerna som Bourdieu dragit en demarkationslinje gentemot discipliner eller subdiscipliner vilkas objekt är av annan ordning. Exempel på verksamheter som faller utanför sociologins domän är moralfilosofin, historiefilosofin, den egentliga psykologin, forskning och utredningsverksamhet som är direkt knuten till administrativa eller politiska tillämpningar, samt de (med Durkheims aristoteliska eller kantianska term) "praktiska" teorier som vägleder människors handlande snarare än förklarar världen[33]. För att skapa utrymme för sin nya disciplin högg durkheimianerna rågator som markerade gränserna till alla sådana verksamheter vilka, enligt deras mening, inte var att räkna som sociologiska. Likheterna med Bourdieus projekt bör inte tolkas uteslutande idéhistoriskt, det vill säga i termer av ett intellektuellt arv. Vi måste dessutom beakta likheterna mellan det vetenskapliga fält där durkheimianerna utkämpade sina strider och det där Bourdieu inträdde. Den senare fortsatte så att säga durkheimianernas upprojningsarbete. Fortfarande när han konstituerade sitt projekt gjorde sig filosofins dominans över sociologin i högsta grad gällande, och den nya

[32] P. Fauconnet och M. Mauss, "Sociologie" [1901], i Mauss, *Oeuvres*, 3, 1969, p. 176.

[33] Bland Durkheims exempel på sådana "praktiska teorier", som således inte tillhör vetenskapen i egentlig mening, kan nämnas medicinska, politiska eller militära teorier. Ett annat exempel (jfr min uppsats "Pedagogik som praktisk teori", 1986, där Durkheims resonemang återges) är det slag av pedagogisk teori som syftar till att vägleda lärarens eller uppfostrarens handlande (till skillnad från den *science de l'éducation* som söker förklaringar till fenomen som har med undervisning och uppfostran att göra).

amerikanska empiristiska sociologi som samtidigt strömmade in i Frankrike inrymde åtskilliga inslag som påminde om dem som durkheimianerna på sin tid försökta rensa ut från sociologin. Det gällde bl.a. de nyss nämnda inslagen: den vetenskapligt omotiverade uppdelningen i subdiscipliner, de ur sociologins synvinkel reduktionistiska psykologiska eller socialpsykologiska förklaringsmodellerna, eller den inriktning mot utredande i politikens, administrationens eller näringslivets tjänst som desarmerade sociologin som kritisk vetenskap.[34]

I sitt motstånd mot den inbrytande amerikanska empirismen kunde Bourdieu således hämta stöd i den inhemska durkheimianska traditionen. Samtidigt kunde han (som antyddes i slutet av första kapitlet) dra fördel av de nya sociala och ekonomiska villkor för sociologin som ackompanjerade den amerikanska importen. Att disciplinen erövrade ställningen som eget examensämne, tillströmningen av studenter, de nya publiceringsmöjligheterna, det ökande

[34] Durkheimianernas ansträngningar att avgränsa sin nya vetenskap fortsatte efter första världskriget. Låt mig - också som ett stöd för påståendet att durkheimianerna och Bourdieu hade att kämpa mot i viss mån liknande tendenser inom det sociologiska fältet - hänvisa till Mauss' diagnos av tillståndet inom den samtida amerikanska sociologin vid mitten av tjugotalet. Mauss attackerade de psykologiserande tendenser som i Lester Wards efterföljd kännetecknade den amerikanska sociologin. Ward gjordes ansvarig inte bara för psykologismen utan också för en annan stark tendens inom amerikansk sociologi, nämligen att blanda ihop sociologin med dess politiska tillämpningar: "Denna idé infinner sig mycket osökt, ty den rättfärdigar sociologins existens med dess nytta; vilket inte gör den mindre skadlig för själva forskningen." (M. Mauss, "Sur l'extension de la Sociologie", 1927, p. 180) Sociologin "borde vara oändligt mycket mer åtskild från de praktiska konsterna än de [amerikanska sociologerna] tror. Om sociologin i slutänden skall kunna tjäna dessa praktiska konster, så får dess mål inte vara vare sig normativt eller rätt och slätt förbättring." (*Op. cit.*, p. 183) Vidare led den amerikanska (och engelska) samhällsvetenskapen av en fragmentering, som bland annat inneburit att den forskning som där benämndes socialantropologi, och även statistiska, ekonomiska, politologiska och andra forskningsdomäner, blivit egna specialiteter, vilket gjort att forskare som stannade kvar inom sociologin i snävare mening för att återvinna terräng tenderade att ägna sig åt "ett slags praktisk moral kryddad med lite statistik". Amerikanska (och även andra, Mauss nämnde tyska och österrikiska) sociologer kapitulerar, de "återfaller till betraktelser över moralen, politikens konst eller till och med till blotta handlingsanvisningar". Lyckligtvis, tillfogade Mauss förtröstansfullt, har *L'Année sociologique* återuppstått, och i Frankrike och Italien fortlever denna tradition, som hävdar samhörigheten mellan alla samhällsvetenskapens delar och som "kommer att segra, ty den har rätt". (*Op. cit.*, pp. 186-188) Som bekant tog Mauss ut segern i förskott: i själva verket havererade hans ansträngningar att fortsätta utgivningen av *L'Année sociologique*. Ironiskt nog var det just den citerade artikeln som satte en något snöplig punkt för publiceringen av andra serien: artikeln avbröts mitt i en mening, förläggaren Alcan lär ha saknat pengar till tryckningen av de återstående arken, med anmälningsavdelningarna. Först 1934 återuppstod årsboken i ny skepnad och med nytt namn, *Annales sociologiques*, sedermera efter andra världskriget avlöst av en fjärde serie under det ursprungliga namnet, men då var redaktionen ålderstigen och durkheimianismen fungerade inte längre som en sammanhållen och sammanhållande tradition. Först mot slutet av sextiotalet började durkheimianismen åter uppfattas som en levande tradition i Frankrike.

flödet av forskningspengar, framväxten av nya arbetsmarknader för sociologer etc - allt detta inträffade under de år då Bourdieu gav sig in i samhällsvetenskapen, och hans egen institutionella bas, EHESS och Centre de sociologie européenne, hade utvecklats med hjälp av amerikanska fondpengar. Under mellankrigstiden hade durkheimianernas täta forskningsmiljö vittrat sönder och fransk universitetssociologi i hög grad bestått i utminutering av moralfilosofiska eller historiefilosofiska doktriner till studenter med siktet inställt på att bli filosofilärare. Nu, från och med femtiotalet, skapades för första gången en kår av professionella sociologer. Jämförelsevis stora och resursstarka forskningsmiljöer växte fram. Det blev möjligt att samla in och bearbeta omfattande empiriska material och statistiska tekniker vann legitimitet. Sociologi blev ett lagarbete.

Därför var det kanske inte så paradoxalt att denna utveckling, som många torde ha upplevt som dödsstöten för traditionell fransk universitetssociologi, skapade sociala och ekonomiska betingelser för Bourdieus aktualisering av den durkheimianska traditionen. Durkheimianernas ambition att skapa en positiv vetenskap som utnyttjar ett brett register av forskningsredskap (inte minst statistiska) och stora empiriska material - de framhävde i många sammanhang vikten av jämförelser mellan omfattande serier av observationer - lät sig egentligen inte realiseras inom ramen för dåtidens franska universitetsorganisation. Under pionjärperioden var durkheimianismen närmast ett familjeföretag. De sociala och ekonomiska villkoren för omfattande och kollektivt organiserad sociologisk forskning uppstod först under femtiotalet, låt vara som regel med en inriktning som definitivt inte hade fallit durkheimianerna i smaken (den mest inflytelserika modellen var Lazarsfelds Bureau of Applied Social Research).

Vad har nu dessa noteringar om durkheimianismen att göra med ämnet för detta kapitel, förhållandet mellan Bourdieus sociologi och den historiska epistemologin? Jag tror att Bourdieu uppfattat durkheimianernas forskningspraktik som ett efterföljansvärt exempel på en "tillämpad rationalism" i Bachelards mening, en kollektiv praktik som förenade teoretiskt och empiriskt arbete och som ledde fram till att vetenskapliga objekt konstituerades. En central tanke inom den historiska epistemologins tradition var att en vetenskap definieras av att den äger ett objekt. Durkheimianerna utvecklade på sin tid inte bara vissa metoder och tekniker för att studera verkligheten, de konstituerade så att säga sociologins egen verklighet, dess egna objekt, nämligen "sociala fakta". I det följande skall vi gång på gång konstatera att det i durkheimianernas arbete, *mutatis mutandis*, fanns inslag som var väl förenliga med en vetenskapsfilosofi av den historiska epistemologins art. Detta förhållande torde för Bourdieu ha

fungerat som avstamp för hans utbrytning ur den samtida strukturalismen. Vi har redan tidigare sett åtskilliga exempel på hur Bourdieu i sitt arbete kunde demonstrera att strukturalismens landvinningar inte var så enastående innovationer som samtiden ville göra dem till - åtskilligt av strukturalismens program återfanns redan hos durkheimianerna, som till och med enligt Bourdieus mening i vissa avseenden nådde längre än strukturalisterna. Redan då strukturalismen upplevde sin högkonjunktur påtalade Bourdieu denna kollektiva minnesförlust beträffande arvet från durkheimianerna.[35] Mindre uppseendeväckande var att Bourdieu återvände till den historiska epistemologins tradition. Så gjorde även althusserianerna och andra bland de tongivande strukturalisterna. Ur idéhistoriskt perspektiv bestod Bourdieus insats för det första i att visa att detta slag av vetenskapsfilosofi hade något att tillföra sociologin i klassisk mening (en disciplin som Althusser dömde ut som ideologisk), och för det andra i att fästa uppmärksamheten vid att redan klassiska sociologiska traditioner, och i synnerhet durkheimianernas projekt, innehöll åtskilligt som lät sig förenas med den historiska epistemologin.[36]

1.4 Om Bourdieus epistemologiska program

I några texter publicerade under senare hälften av sextiotalet[37] gav Bourdieu en "teoretisk" formulering av sitt epistemologiska program. I fortsättningen skall vi uppehålla oss mer vid hans forskningspraktik än vid hans programförklaringar, men några ord bör här sägas om dessa programmatiska texter. Bachelards epistemologi hade på sin tid varit ett försök att bryta med samtidens dominerande strömningar inom (natur)vetenskapsfilosofin och med

[35] Se *Sociologie...*, 1966 , där Bourdieu och Passeron påtalade att durkheimianernas projekt utgjorde en förbisedd föregångare till de strukturalistika diskurser som just då åtnjöt oerhörd prestige (om "filosofin utan subjekt" etc). I den tyska översättningen bar uppsatsens första avsnitt till och med rubriken "Arvet från Durkheim" ("Soziologie...", 1981, p. 496). Fler exempel gavs i kapitel III.

[36] Det är givetvis en förenkling att som här låta den franska sociologins historia börja med durkheimianerna. Johan Heilbron, den forskare som på senare år arbetat mest intensivt med den allra tidigaste historien, har påpekat att Comte på vissa punkter lanserade ett tänkande som inte är så fjärran från den historiska epistemologin: "[...] Comte var den förste att systematiskt utveckla en historisk och differentiell vetenskapsteori. Comte bröt i själva verket med idén att vetenskapen kan grundas på någon icke-historisk, logisk eller under alla omständigheter universell princip. [---] Han skiljde vetenskaperna åt i enlighet med en teori om deras objekts specifika karaktäristika." (J. Heilbron, 1990, p. 7)

[37] "Sociology...", 1967 (opubl. fransk version *Sociologie...*, 1966); *Le métier...*, 1968; "Introduction à la sociologie", 1968; "Structuralism...", 1968 (opubl. fransk version *Structuralisme...*, 1968, något utvidgad tyskspråkig version "Strukturalismus...", 1970); "La théorie", 1970.

naturvetarnas egen självförståelse, och Bourdieu hade samma ambition för sociologins del. Han krävde av samhällsvetarna att de i sitt arbete skulle bygga in en reflexion över betingelserna för sin egen verksamhet, och han hävdade att det härvidlag fanns mycket att lära av matematikens och naturvetenskapens ojämförligt mycket mer utvecklade epistemologiska reflexion - ja, i förordet till andra upplagan av läroboken *Le métier de sociologue* angav Bourdieu och hans medförfattare som ett skäl för bokens tillkomst att det faktiskt inte existerade någon epistemologi för samhällsvetenskapen[38].

Hur nära Bourdieu anslöt sig till Bachelards epistemologi framgick tidigast och tydligast av ett par texter från 1968, dels Bourdieus och Passerons lilla text "Introduction à la sociologie", som återgav två skolradioutsändningar avsedda för gymnasiets filosofiklass, dels och framför allt Bourdieus, Chamboredons och Passerons *Le métier de sociologue*, en omfattande lärobok avsedd för blivande sociologer. Det är intressant att det var just i texter med pedagogiskt ärende som Bourdieu och hans medförfattare tydligast manifesterade sitt beroende av den historiska epistemologin. Budskapet var tydligt: man måste lära sig till sociolog. Det är en missuppfattning att vem som helst som funderar över samhället därmed är sociolog. Det är också en missuppfattning att tro att sociologiskt arbete kräver något särskilt slags unik begåvning eller sensibilitet som inte kan läras ut. Nej, sociologin är ett "hantverk". För att bli sociolog behöver man gå i lära och skaffa sig "goda intellektuella vanor", det vill säga förvärva en habitus[39] som gör att man kan fungera som sociolog. I första hand måste man uppöva sin förmåga till epistemologisk reflexion. Man måste införliva grundläggande kunskapsteoretiska principer, och dessa principer hämtade Bourdieu och hans medförfattare i hög grad från den historiska epistemologins tradition.

Vetenskapliga fakta är "erövrade, konstruerade, prövade" <conquis, construit, constaté>[40]. I dessa tre ord komprimerade Bourdieu och hans medförfattare de lärdomar de hämtat från Bachelard. Även om Bachelard själv såvitt jag kunnat finna aldrig uttryckt sig exakt så, täckte denna formel huvudpunkterna i hans epistemologi: Vetenskapliga fakta är för det första "erövrade", de är aldrig givna utan skapas när det vetenskapliga tänkandet genomför en brytning med vardagsföreställningarna och de omedelbara framträdelserna. Ur ett sådant arbete uppstår, för det andra, "konstruerade"

[38] *Le métier...*, 2 uppl. 1973, p. 5.

[39] Termen habitus, som vid denna tid ännu inte var särskilt vanlig i Bourdieus författarskap (jfr kapitel III), förekom i de två nämnda texterna bl.a. i samband med resonemang om de goda intellektuella vanor som sociologen borde tillägna sig, se "Introduction...", 1968, p. 13, och *Le métier...*, 1968, pp. 11, 17, 55 not 1.

[40] *Le métier...*, 1968, pp. 31 och 89. Samma tredelning åberopades i "Introduction...", 1968, p. 5.

vetenskapliga objekt, närmare bestämt objekt som låter sig analyseras som system av relationer. För det tredje måste vetenskapens hypoteser och konstruerade objekt utsättas för erfarenhetens "prövningar", de måste med andra ord bearbetas i en forskningspraktik som kan rubriceras tillämpad rationalism.

Den som läser *Le métier de sociologue* upptäcker att dispositionen återspeglar denna tredelning. Boken var en lärobok som presenterade grundläggande epistemologiska principer med vilka blivande sociologer borde vara förtrogna. Den inledande utläggningen av dessa principer var indelad i tre avsnitt, rubricerade "Brytningen", "Konstruktionen av objektet" och "Den tillämpade rationalismen". Samma huvudrubriker återkom sedan i det följande illustrationsmaterialet, trehundra sidor kommenterade korta utdrag ur filosofiska och samhällsvetenskapliga verk.

För övrigt var hela detta läroboksprojekt, varav blott den första volymen realiserades[41], tänkt att i någon mån ansluta till samma tredelning. Den publicerade volymen lade stark tonvikt vid brytningen med vardagstänkandet. Nästa volym, betitlad "Problematiken", skulle ha behandlat sociologens habitus samt konstruktionen av det sociologiska objektet.[42] Trilogins sista volym, "Verktygen", var tänkt att bestå av tre delar, med texter om "Begreppsliga instrument för brytning och konstruktion", "Observationsinstrument" respektive "Instrument för mätning och för kontroll av mätning".[43]

Det är värt att notera, att denna den första - och fortfarande i dag den mest omfattande och systematiska[44] - presentationen av Bourdieus epistemologiska program fick formen av en lärobok för sociologistudenter, för övrigt den enda läroboken i hans författarskap[45]. Som signalerades av den undertitel "Préalables épistémologiques" som i bokens andra och senare upplagor lyftes upp på titelsidan, rörde det sig om en elementär lärobok, avsedd att användas i den förberedande sociologiundervisningen. Därmed var läroboken ett utspel i striden

[41] I förordet till den förkortade andra upplagan 1973 angavs som ett skäl till att planerna på en andra och tredje volym inhiberats att terrängen på dessa områden var alltför ockuperad (av metodologer, metodböcker och metodkurser, får vi förmoda). I arbetet med den första volymen hade utgivarna rört sig på mer jungfruelig mark.

[42] Det tänkta innehållet i andra volymen skisserades i *Le métier...*, 1968, pp. 10, 17-19, 28, 194 och 284.

[43] Om den planerade tredje volymen, se *op. cit.*, pp. 10f, 20 och 28.

[44] Att den epistemologiska sidan av Bourdieus projekt synes ha rönt större uppmärksamhet inom latinskt språkområde än i andra länder beror kanske till någon liten del på det enkla faktum att *Le métier...* funnits tillgänglig på franska sedan 1968, på italienska sedan 1976 och i utdrag på spanska sedan 1970 (även på rumänska finns sedan 1971 ett kortare utdrag). När detta skrivs är dock en amerikansk och en tysk översättning på väg.

[45] Däremot utgav fyra av Bourdieus lärjungar, Patrick Champagne, Rémi Lenoir, Dominique Merllié och Louis Pinto, 1989 en lärobok i det sociologiska hantverket. Här återkom i betydligt mer lättsmält form många av temana och föreskrifterna i *Le métier de sociologue*.

om sociologkårens reproduktion. Bourdieu och hans medförfattare levererade ett kontroversiellt svar på frågan om vad en blivande sociolog först och främst bör lära sig: sociologins elementa består i kunskapsteoretisk reflexion över forskningshantverkets problem. Denna uppfattning kontrasterade mot den traditionella franska universitetsundervisningen i ämnet, där man uppehållit sig vid en kanon av klassiska texter och generella moralfilosofiska eller historiefilosofiska eller politiska spörsmål, utan att ha mycket att säga om den empiriska forskningens praktiska problem (på sitt sätt anslöt sig även althusserianerna till denna franska vana att göra filosofi av sociologin). Bourdieu och hans medförfattare ville uppenbarligen demonstrera att det är möjligt att utforma en undervisning i sociologi som ger studenterna tillgång till de intellektuella verktyg som "sociologens hantverk" kräver.[46] Å andra sidan innebar redan dispositionen av läroboksprojektet en implicit kritik av de franska modernister som i sin kamp mot den traditionella universitetsfilosofin hämtade inspiration från den amerikanska empirismen. Det amerikanska slaget av läroböcker i sociologisk metod förutsatte en undervisning där observations- och mättekniker, statistiska tester etc utgjorde ett slags grundkurs. Bourdieu och hans medförfattare tänkte sig som nämnts att spara sådant till den sista volymens sista del - underförstått att studenterna dessförinnan behövde några terminers umgänge med centrala epistemologiska problem. Och framför allt var läroboksprojektet genomsyrat av en kritik mot den empiristiska sociologins tro att vetenskapen kan hämta sina objekt direkt från den omedelbart observerbara verkligheten.

Ur Bourdieus perspektiv vilade både den traditionella franska universitetssociologin och den från USA importerade empiristiska sociologin på outtalade och outredda filosofiska doktriner. Vi skall härnäst gå närmare in på Bourdieus strävan att rensa sociologin från explicita eller implicita filosofiska doktriner.

[46] Såtillvida var 1968 års lärobok ett slags realisering av den i Bourdieus tidiga utbildningssociologiska studier återkommande pläderingen för en "rationell pedagogik", det vill säga en pedagogik som så effektivt som möjligt ger studenterna tillgång till de kunskapsverktyg de behöver. Mot den rationella pedagogiken ställde Bourdieu det franska universitetets traditionella "karismatiska" pedagogik, som förvandlar pedagogiska problem till spörsmål om lärarens (och studenternas) personlighet och begåvning.

2. EN SOCIOLOGI PÅ EGNA BEN

Med "den tillämpade rationalismen" avsåg Bachelard ett tänkande som avgränsar sig från å ena sidan cartesianismens eller kantianismens slutna rationalism, med dess postulat om ett självtillräckligt medvetande, å andra sidan de naiva varianterna av realism och empirism. Under rubriken "Låt vetenskaperna stå på egna ben" behandlade vi i förra kapitlet kritiken av sådana ur den historiska epistemologins perspektiv överspelade filosofiska doktriner. Bourdieus sociologi har delvis samma ärende. En samhällsvetenskap som står på egna ben, som skapar sina egna objekt, problem och metoder, måste undvika att falla offer för explicita eller (oftast) implicita filosofiska doktriner, medvetandefilosofiska, realistiska, empiristiska och andra. Bourdieus eget författarskap präglas av en sådan filosofikritisk hållning, som även genomsyrar hela hans forskningsmiljö. Hans sätt att handleda sina lärjungar är illustrativt, granskningen av medarbetarnas texter eller studenternas krior går i hög grad ut på att upptäcka och rensa ut historiefilosofiska, empiristiska, substantialistiska och andra tankefigurer som så att säga hämtats utifrån och inte låter sig motiveras inom ramen för den sociologiska forskningspraktiken.

Släktskapen sträcker sig längre än så. Den historiska epistemologins program innebar inte rätt och slätt ett förkastande av rationalism, empirism och realism. Bachelards kritik gällde de isolerade doktrinerna, den stela rationalism som inte låter sig korrigeras i mötet med erfarenhet och experiment, liksom den realism och empirism som inte låter sig befruktas av tänkandet. På liknande sätt har Bourdieu attackerat samhällsvetenskapens stelnade motsatspar "teori" versus "empiri", "subjektivism" versus "objektivism", och så vidare. Varken Bourdieu eller den historiska epistemologins representanter hade dock för avsikt att sopa undan filosofihistoriens repertoar av begrepp och sätt att tänka. Vad de reagerat mot har varit vetenskapsfilosofernas och vetenskapsmännens flathet inför filosofins anspråk, deras ovilja eller oförmåga att utveckla en i den vetenskapliga praktiken grundad epistemologi och deras benägenhet att oreflekterat överta den ena eller andra filosofiska doktrinen och därmed exempelvis själva det dikotomiska sättet att tänka om förhållandet mellan rationalism och empirism.

Vi skall nu granska Bourdieus sätt att förhålla sig till filosofiska doktriner och hans kritik av de dikotomier som enligt hans mening utgör hinder för

samhällsvetenskapens egen självständiga utveckling. En diskussion om Bourdieus ambition att utveckla en epistemologi för samhällsvetenskapen leder fram till frågan om hur en sådan självständighetsförklaring låter sig förenas med ett starkt beroende av matematikens och naturvetenskapernas epistemologi, ett problem som vi skall ta beröra längre fram (avsnitt 3.3).

2.1 Det dubbla förhållandet till filosofin

Fortfarande under de år då Bourdieu grundlade sitt projekt betraktades filosofin allmänt som vetenskapernas drottning och filosofisk verksamhet som den mest prestigefyllda intellektuella sysslan. Snart sagt alla sociologer av betydenhet hade ursprungligen skolat sig till filosofer, och de var för att erövra intellektuell respektabilitet tvingade att tillfredsställa en filosofiskt skolad publik. Det gällde inte minst Bourdieu själv. Var och en som läser hans arbeten finner att han gör ett synnerligen aktivt bruk av filosofihistorien, vilket måste förklaras både biografiskt, med hänvisning till hans egen bildningsgång, och som en effekt av den intellektuella omvärld av vilkens erkännande han varit beroende.

I en intervju från 1989, avsedd för en amerikansk läsekrets, nämnde Bourdieu att en del av hans eget "invisible college" består av filosofer, vilket bl.a. gör det omöjligt för honom att hänge sig åt den "positivistiska exhibitionism" som består i att publicera större mängder data.[47] Här pekade Bourdieu onekligen på ett problem som försvårat receptionen av hans arbeten inom den amerikanska empirismens inflytelsesfär. Många av Bourdieus och hans medarbetares undersökningar bygger på hekatomber av datamängder, datakörningar och tabeller, varav en bråkdel publicerats. Denna återhållsamhet kan allmänt sagt skyllas på filosofins dominans över fransk sociologi. En sociolog av den högre skolan får inte låta sig misstänkas för att vara en inskränkt räknekarl. Hellre en Aristotelesanspelning än en tabell för mycket. Samtidigt är det begripligt att empiristiskt skolade läsare irriterar sig på att så mycket av underlaget för hypoteserna och slutsatserna göms undan i arkiven vid Centre de sociologie européenne. Vi behöver här inte ta ställning till vilka genrekrav som är att föredra. (En utanförstående observatör kan kanske tycka att båda slagen av genrekrav, det franska påbudet att tabellmaterial och liknande helst bör stanna i arkivmapparna eller i duplicerade arbetsrapporter med begränsad spridning lika väl som den empiristiska sociologins benägenhet att låta sådant i tämligen obearbetad och oreflekterad form utkomma av trycket, innebär onödiga begränsningar.) För oss utländska läsare är det hur som helst, redan för att

[47] "For a Socio-Analysis...", 1989, p. 3.

undvika rena felläsningar, väsentligt att uppmärksamma vad filosofins dominans på många plan betytt för Bourdieus sociologi. Att han varit sparsmakad när det gällt att publicera datamaterial och att presentera tekniska upplysningar om sådant som urvalskriterier, bearbetningsprocedurer, enkätkonstruktioner eller representativitetsfrågor är utan tvekan delvis en effekt av en censur som är beroende av det franska filosofiska fältets värdehierarkier.

Bourdieus förhållande till filosofin är sammansatt. Å ena sidan har han i både socialt och intellektuellt avseende varit beroende av filosofin, å andra sidan har han fortsatt durkheimianernas kamp för att frigöra den franska sociologin från filosofins herravälde.

Vi behöver knappast ytterligare betona den sociala sidan av saken. Utan sitt filosofiska startkapital hade Bourdieu haft ojämförligt mycket svårare att etablera sitt sociologiska företag. Han hade helt enkelt inte ansetts som kreditvärdig på den franska akademiska och intellektuella marknaden.

Vidare har för Bourdieu filosofihistorien erbjudit en outsinlig källa för begrepp och argument, som han kunnat använda som tankeredskap[48] och inte enbart för att på välkänt franskt manér pynta framställningen. Ja, det kanske inte är för mycket sagt att Bourdieus projekt i viss grad förblivit filosofiskt: han har transformerat centrala filosofiska problem, rörande förhållandet mellan det subjektiva och det objektiva, kunskapens och perceptionskategoriernas natur och så vidare, till sociologiska problem. Eftersom detsamma låter sig sägas om hela den klassiska europeiska sociologin kan denna karaktäristik av Bourdieus projekt i förstone förefalla trivial, men det förtjänar att sägas att hans akademiska bana, från filosofin till empirisk sociologisk forskning, inneburit ett slags omtagning av den europeiska sociologins framväxt - en ontogenetisk motsvarighet till den sociologiska disciplinens fylogenes, om man så vill. Utan att dra för stora växlar på denna en smula lättköpta analogi bör vi ändå notera att Bourdieu med stor energi aktualiserat frågan om sociologins konstituering som vetenskap, närmare bestämt frågan om vad som förenade de insatser som symboliseras av "fädernas" namn: Marx, Durkheim och Weber (se vidare avsnittet 3.4 nedan). Bourdieu har aldrig, som så många samtida sociologer, accepterat sociologins konstituering som ett fullbordat faktum och för egen del bekänt sig till den ena eller andra av dess sentida förgreningar. Nej, sociologins konstituering som vetenskap har för Bourdieu varit en ständigt aktuell fråga,

[48] I en intervju för en tysk publik 1983 berättade Bourdieu: "Det går inte en dag utan att jag läser filosofernas arbeten. [---] för mig är - vilket är en smula vanvördigt - lärdomarna från filosoferna av exakt samma natur som matematiska eller tekniska lärdomar. För mig är en text av Kant sak samma som en faktoranalysmetod. Vid behov använder jag mig därav, och om jag får den att fungera så är det bra." (*La critique armée*, 1983, p. 11; ty. övers. "Mit den Waffen...", 1989, p. 32)

varmed han på sätt och vis placerat sig i samma situation som "fäderna": här gäller det att finna det som utmärker en vetenskap om det sociala, skild från filosofin, från psykologin, från vardagstänkandet etc. En så anspråksfull hållning hade knappast varit tänkbar utan Bourdieus speciella bildningsgång, hans filosofiska skolning och höga akademiska bana.

Även Bourdieus svar på frågan om sociologins differentia specifika var på sätt och vis filosofiskt, nämligen vetenskapsfilosofiskt i den historiska epistemologins mening: sociologin definieras inte av bestämda uppfattningar om samhället eller av bestämda metodologier eller tekniker, utan av en bestämd art av epistemologisk reflexion. I social mening lämnade han filosofins fält för sociologins, men ur biografisk synvinkel kan man kanske - som skisserades i första kapitlet - lika gärna hävda att han utvecklade en bestämd föreställning (nära besläktad med den historiska epistemologins program) om vad ett fruktbärande filosofiskt arbete vill säga, en uppfattning som inte lät sig förverkligas inom den institutionaliserade filosofins ram.[49]

Samtidigt som Bourdieu varit beroende av filosofin har han på allt sätt försökt punktera föreställningen om filosofins överhöghet över vetenskaperna. Med början i sextiotalets utbildningssociologiska och vetenskapssociologiska studier[50] och mest utförligt i *Homo academicus* (1984) samt i några av de arbeten som samlades i *La noblesse d'État* (1989) har han ständigt återvänt till frågan om den värdehierarki som disciplinerna format i det franska utbildningssystemet, med filosofin och klassiska språk på toppen och geografin i botten. Ur Bourdieus perspektiv utgör det här slaget av socialt konstituerade hierarkier mellan discipliner - liksom prestigehierarkier mellan subdiscipliner eller mellan "rena" och "tillämpade" verksamheter - hinder inte bara för de vetenskaper som i likhet med sociologin placeras långt ned på skalan, utan för forskningen och utbildningen i dess helhet.[51] För den franska sociologins utveckling har filosofins

[49] Jfr Bourdieus självbiografiska antydan i den nyss citerade intervjun: "För att ge en något idealiserad bild av mitt företag skulle jag kunna säga att min färdväg tillåtit mig att i mina egna ögon realisera den idé jag hade om filosofin, vilket är ett annat sätt att säga att de man brukar kalla filosofer inte realiserar den idé jag gjorde mig av filosofin." (*La critique armée*, 1983, p. 10; ty. övers. "Mit den Waffen...", 1989, p. 32)

[50] Se t.ex. *La reproduction*, 1970, pp. 117-122, och "La théorie", 1970, p. 5.

[51] Jfr det av Bourdieu sammanställda utbildningspolitiska program som professorskollegiet vid Collège de France utgav 1985: "Av på en och samma gång sociala och vetenskapliga skäl bör man bekämpa all hierarkisering - också i de mest subtila formerna - av praktiker och vetande, i synnerhet hierarkierna mellan 'rent' och 'tillämpat', mellan 'teori' och 'praktik' eller 'teknik', hierarkier med stark ställning i den franska skoltraditionen. Samtidigt måste man tvinga fram ett socialt erkännande av en mångfald åtskilda kompetenshierarkier som icke kan reduceras till varandra. På alla nivåer, i förhållandet mellan discipliner lika väl som inom varje enskild disciplin, lider utbildnings- och forskningssystem av denna hierarkiska uppdelning i 'rent' och 'tillämpat', en uppdelning som är en transformerad form av den sociala hierarkin mellan 'intellektuellt' och 'manuellt'. Härav två slag av urartning som man

dominans alltid varit ett kännbart hinder, och Bourdieu har, med bl.a. Sartre som exempel, om och om igen attackerat föreställningen om filosofen som idealbilden för den intellektuelle, och i stället lyft fram det samhällsvetenskapliga arbetets speciella karaktär och krav (för övrigt borde, enligt Bourdieu, filosoferna själva ställa frågan om de sociala betingelserna för sin egen verksamhet[52]).

2.2 Rationalism versus empirism

I fråga om de skilda filosofiska doktrinerna har Bourdieus kritik i hög grad anslutit till den historiska epistemologins program. Han har attackerat den slutna rationalismen, inom sociologin representerad av exempelvis det slags "intellektualism", för att använda Bourdieus egen benämning, som gör sociologens eget tänkande till utgångspunkt utan att fråga efter detta tänkandes utveckling och betingelser, och han har ständigt varit angelägen om att rensa ut mer eller mindre dolda empiristiska och realistiska doktriner. Särskilt av de första hundra sidorna i *Le métier de sociologue* framgår hur Bourdieu i Bachelards efterföljd tänkte sig en "tillämpad rationalism" som inrättar sig mellan dessa ytterpoler.

Det finns åtskilligt som förenar durkheimianernas kunskapssociologi med den historiska epistemologin. Bachelard ville placera sin "tillämpade rationalism" mellan två var för sig otillräckliga doktriner, den aprioriska rationalismen och den naiva empirismen. Samma argument använde Durkheim några decennier tidigare för att motivera den metod han använde i sitt sista stora arbete:

> "Fram till i dag [dvs. innan durkheimianernas insatser] har blott två doktriner gjort sig gällande. Enligt den ena [bl.a. den kantianska] kan kategorierna icke härledas ur erfarenheten. Kategorierna föregår logiskt sett erfarenheten och utgör dess förutsättning. Man föreställer sig kategorierna som ett antal enkla och oreducerbara givna enheter, som är inneboende i den mänskliga anden på grund av dennas ursprungliga konstitution. Det är därför man säger att kategorierna är *a priori*. Enligt den andra [den empiristiska] doktrinen är kategorierna däremot sammanfogade av småbitar, och det är individen som står för detta bygge."[53]

bör bekämpa systematiskt genom att påverka institutioner och tänkande: för det första skolans dragning till det formalistiska, en orsak till att vissa elever tappar modet, för det andra nedvärderingen av konkret vetande, av praktisk verksamhet och den därtill knutna praktiska intelligensen." (*Propositions...*, 1985, pp. 17f)

[52] "Om det finns en fråga som filosofin, annars så ivrig att ställa frågor, lyckas utestänga, är det frågan om sina egna socialt nödvändiga betingelser. I detta avseende lik konstnären uppträder filosofen som en skapare som inte själv skapats [....]." ("The Philosophical Institution", 1983 , p. 4)

[53] É. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1979 [1912], p. 18.

Båda doktrinerna leder, konstaterade Durkheim, till svårigheter. Aprioristerna tillskriver anden en mysteriös förmåga att överskrida erfarenheten och förbiser dessutom att det mänskliga tänkandets kategorier "oupphörligen skapas, upplöses och nyskapas, förändras med tid och rum". Empiristerna å sin sida upptäcker aldrig de kategorier som existerar utanför individernas kontroll och som "inte blott är oberoende av oss utan dessutom tvingar sig på oss".[54]

Så långt argumenterade durkheimianerna och den historiska epistemologins representanter enligt samma mönster. De pläderade för ett vetenskapligt tänkande som installerar sig mellan två doktriner vilka var och en för sig är sterila. Dessutom förenas båda traditionerna av att deras förhållande till rationalismen och empirismen var assymetriskt: den senare doktrinen framstod så att säga som en värre fiende än den förstnämnda. Durkheim hade lika litet som Bachelard något emot att kallas rationalist.[55]

Nu vill jag inte hävda att överensstämmelserna mellan durkheimianismen och den historiska epistemologin skulle vara unika. Det finns exempelvis fler rationalistiska strömningar som förtjänar benämningen "kantianism av andra ordningen" (jfr nedan) och som säkerligen haft betydelse för Bourdieu; i förra kapitlet nämndes Marburgskolan[56]. Min ambition i detta kapitel är mer begränsad, jag vill bara visa att Bourdieus epistemologi har djupa rötter i två inhemska traditioner, den historiska epistemologin samt traditionen från durkheimianerna.

[54] *Op. cit.*, pp. 19-21.

[55] Det är väl bekant att Durkheim för egen del gärna ville kallas rationalist, jfr t.ex. förordet till första upplagan av *Les règles*, där han betackade sig för etiketter som "spiritualist", "materialist" eller "positivist": "den enda [benämning] jag accepterar är *rationalist*." (Durkheim, 1981 [1895], p. ix) I anslutning till den nyss refererade programförklaringen i *Les formes élémentaires*, där Durkheim attackerade apriorismen och empirismen, tog han trots allt parti för den förstnämda doktrinen: "Trots den betydelse som vanligen förknippas med etiketten apriorister är dessa [i jämförelse med empiristerna] mer respektfulla inför fakta. De godtager inte som någon självklar sanning att kategorierna är fabricerade av samma element som våra sinnliga åskådningar, och därför är de inte förpliktade att systematiskt utarma kategorierna, att tömma dem på deras reella innehåll, att reducera dem till blott verbala artefakter. Tvärtom, aprioristerna låter kategorierna behålla alla sina specifika karaktäristika; aprioristerna är rationalister." (*Les formes élémentaires*, 1979 [1912], p. 20) Samtidigt markerade Durkheim ofta ett avståndstagande från den cartesianska rationalismen - som regel implicit, som i *L'évolution pédagogique*, 1969 [1938] p. 316f: "Om man är helt genomsyrad av övertygelsen att tingen är enkla eller möjliga att reducera till enkla element, tror man även att allt är klart eller att man kan översätta allting till klara termer.".

[56] Det slags rationalism som Cassirer förespråkade var besläktad med Bachelards tillämpade rationalism. Se exempelvis kapitlet om den exakta vetenskapens uppkomst i första bandet av *Das Erkenntnisproblem*: "I den moderna världsbilden har förnuftet erövrat en ny plats och nya anspråk. [---] uppfattningen av verkligheten tar vägen över förmedlande led, som blott tänkandet, icke den direkta varseblivningen, kan verifiera." (Cassirer, 1911 [1906], p. 318)

2.3 Rationalism inom sociologin

Inom sociologin finns onekligen lager på lager av de varianter av "sluten" rationalism som var föremål för Bachelards kritik. Redan föreställningen att sociologen kan placera sig utanför den värld han undersöker, som vore det möjligt att utforska den utan att samtidigt utforska sin egen plats däri och därmed betingelserna för sin egen kunskapsförmåga, är ett eko av den cartesianska doktrinen om det självtillräckliga subjektet. Uppgörelsen med denna hållning har varit det kanske allra mest centrala inslaget i Bourdieus sociologi. Bourdieus habitusbegrepp var inte bara i största allmänhet ett försök att bryta med den cartesianska illusionen (med moderna motsvarigheter i sociologernas attitydmätningar eller opinionsundersökningar) att det är möjligt att isolera människors medvetandeinnehåll från deras praktiker[57]; habitusbegreppet var dessutom ett redskap som kunde brukas för att punktera föreställningen om att forskningssubjektet kunde lämnas utanför den sociologiska analysen.

Konfrontationen med kantianska varianter av rationalistisk kunskapsteori har alltsedan durkheimianerna varit ett framträdande tema inom fransk sociologi. Den durkheimianska kunskapssociologin skulle kunna förses med samma överskrift, "kantianism av andra ordningen", som Bachelard gav åt sin epistemologi. Durkheimianerna följde Kants kritik av empirismen såtillvida att de erkände existensen av åskådningsformer (rum, tid) och kategorier som utgör ofrånkomliga överindividuella förutsättningar för varje kunskapsakt, men de förkastade den klassiska kantianska doktrinen om dessa åskådningsformers och kategoriers aprioriska natur. Perceptionens och tänkandets former är inte en gång för alla givna och eviga, de är sociala skapelser vilkas genes och förändring det ankommer på sociologin att utforska. Den klassiska demonstrationen av denna tes var Durkheims och Mauss' utläggning av klassificeringens primitiva former i sjätte årgången av *L'Année sociologique*. Även om uppsatsen inte nämnde Kant vid namn, klargjorde författarna på sista sidan att de med sin analys av klassificeringsformerna, det vill säga människors sätt att gruppera och hierarkisera företeelser i omvärlden, avsett att demonstrera en sociologisk metod som vore lika tillämplig för alla de åskådningsformer, kategorier och logiska operationer vilka av de ortodoxa kantianerna hölls för eviga och oföränderliga:

> "[...] till och med så abstrakta idéer som de om tid och rum [är] i varje ögonblick av sin historia nära förbundna med den motsvarande sociala organisationen. Samma metod skulle även kunna bidra till förståelsen av det sätt varpå idéerna om orsak, substans, olika former för omdömen etc utformats. Alla dessa frågor, som metafysikerna och psykologerna debatterat så länge, skulle den dag de ställs i sociologiska termer äntligen kunna befrias från de omtuggningar där de fastnat. Det är åtminstone en ny väg värd att prövas."[58]

[57] Bourdieu har anfört arvet från den cartesiska traditionen som en förklaring till att inte minst vetenskapsmän har så utomordentligt svårt att föreställa sig ett tänkande som är förknippat med handlande ("La domination masculine", 1990, p. 12).

Bourdieu tillhör dem som mest konsekvent fortsatt längs denna "nya väg" som durkheimianerna slog in på. Det finns dock skillnader. Bourdieu har exempelvis aldrig haft något till övers för den evolutionistiska historiefilosofi som var så påtaglig under durkheimianismens tidigaste skede och som satte sina spår i uppsatsen om klassificeringens primitiva former. Med stöd av den nya etnologiska litteraturen om Australiens urinnevånare hävdade författarna att klassifikationssystemen, sätten att gruppera tingen, i dessa enkla stamsamhällen i själva verket uttrycker människornas egen uppdelning i grupper. Stammen består av två stora undergrupper som var och en i sin tur är uppdelade på olika klaner, en social organisering som utgör roten till klassificeringen av djur, växter, födoämnen, himlakroppar och så vidare: "klassificeringen av tingen reproducerar denna klassificering av människorna".[59] Durkheim och Mauss konstaterade så att samma typ av primitiv klassificering återfinns i andra totemsamhällen i andra världsdelar, varefter de övergick till att behandla mer komplexa former av klassificering hos puebloindianer, siouxindianer och vissa australiensiska stammar, i taoistiska samhällen och det antika Egypten och Grekland, för att till sist nå fram till frågan om de vetenskapliga klassificeringarnas grund. Redan sättet att disponera framställningen, från enklast tänkbara till allt mer komplexa samhällen och klassificeringssystem, var ett uttryck för den evolutionistiska tesen att komplexa former låter sig förklaras som ett slags differentiering av ursprungliga, primitiva former.[60] Detta speciella tidstypiska historiefilosofiska inslag i durkheimianernas tidigaste sociologi har aldrig utövat någon lockelse på Bourdieu. (Däremot har Bourdieu, vilket skiljer hans sociologi från den ortodoxa strukturalismen, hållit fast vid att historiska förklaringar är nödvändiga: medan Lévi-Strauss och dennes närmaste efterföljare tenderade att studera systemen av representationer som renodlat synkrona fenomen, har Bourdieu återvänt till durkheimianernas ambition att legera samhällsvetenskap med historievetenskap.)

Habitusbegreppet innebar en annan väsentlig revidering av det durkheimianska arvet. Med dess hjälp har Bourdieu försökt att återinföra agenterna, de handlande människor som durkheimianerna tenderade att förvisa

[58] É. Durkheim och M. Mauss, "De quelques formes primitives de classification", 1903, p. 72.
[59] *Op. cit.*, p. 8.
[60] Jfr t.ex. *op. cit.*, p. 67.

från sociologin genom att förlägga klassifikationsformerna och över huvud taget de kollektiva representationerna till "samhället", uppfattat som en utvärtes makt som tvingar sig på individerna.

En tredje avvikelse består i Bourdieus jämförelsevis mer differentierade syn på den sociala världen. Durkheimianerna var i hög grad inriktade mot att spåra de för ett helt samhälle eller åtminstone för större sociala grupper gemensamma klassifikationssystemen och kollektiva representationerna. I synnerhet fältbegreppet tillät Bourdieu att särskilja mer avgränsade grupper, var och en med sina delvis egna former för att representera världen. Därmed införde Bourdieu ett slags förmedlande led mellan å ena sidan samhällets stora sociala organisering i klasser och klassfraktioner och å andra sidan representationernas värld.

I övrigt, frånsett de nämnda avvikelserna, har Bourdieu övertagit mycket från den klassiska durkheimianska kunskapssociologin. Vi har redan mött en hel del exempel. Ovan nämndes Bourdieus och Monique de Saint Martins försök att demonstrera att skolans klassifikationsformer utgör en transformering av systemet av relationer mellan sociala klasser och klassfraktioner. Fältanalyserna utgör andra exempel. Här har Bourdieus strävan ständigt varit att påvisa att, låt säga, de värdehierarkier som används för att bedöma konstnärliga eller vetenskapliga verk kan återföras till de sociala hierarkier som strukturerar det konstnärliga eller vetenskapliga fältet: konstnärliga verk, stilar och skolor eller vetenskapliga teorier och riktningar uppfattas och värderas på ett sätt som nära ansluter till konstnärernas eller forskarnas placering inom respektive fält. I sin tur är organiseringen av dessa produktionsfält beroende av deras, fältens, relation till och placering inom maktens fält. Det förtjänar att upprepas att det för Bourdieu, liksom för durkheimianerna, handlat om att utforska förbindelser mellan system av relationer. Det vore trivialt att blott säga att överklassbarn har större chanser att av skolan klassificeras som begåvade, eller att högt värderade konstnärliga verk åstadkommes av mer ansedda konstnärer som i sin tur ofta har en kulturellt bemedlad publik. Det är inte det slaget av ett-till-ett-förhållanden mellan representationernas värld och den sociala världen som intresserat Bourdieu. I stället har han tillämpat durkheimianernas metod att så att säga kartlägga systemen av representationer för sig och de sociala systemen för sig, varefter det egentliga sociologiska arbetet består i att visa på vad sätt de förstnämnda systemen är beroende av de sistnämnda. Det hade för durkheimianerna ingen sociologisk mening att bara konstatera att ett visst totemdjur är knutet till en bestämd enskild klan bland aboriginerna, deras poäng var att det existerar ett hierarkiserat system av klassificeringar av totemdjur och mycket annat, ett system som i sin helhet låter sig förklaras med hänvisning till

ett socialt system, nämligen stammens uppdelning i klaner och andra subgrupper. Lika litet har det inom ramen för Bourdieus kultursociologi någon mening att blott säga att vissa konstverk eller vetenskapliga prestationer appellerar till en bestämd social grupp. De konstnärliga verken, stilarna, skolorna är relaterade till varandra, och det är detta system av relationer som skall sättas i förbindelse med systemen av relationer mellan sociala positioner (positioner inom det konstnärliga fältet, eller inom det större sociala rummet). Inom den vetenskapliga världen finns ett "fält av ställningstaganden" som, enligt Bourdieu, i sin helhet bör sättas i samband med den sociala värld där forskarna vistas, det vill säga systemet av relationer mellan de ställningar som forskarna intar.

Efter dessa funderingar om förbindelserna mellan Bourdieus sociologi och durkheimianernas kunskapssociologi är det dags att återgå till vårt egentliga ämne, frågan om den vetenskapliga kunskapens karaktär. Det är inte alltför långsökt att kalla Bourdieu rationalist, i den mening vi använt om durkheimianerna eller den historiska epistemologin. Även för Bourdieu har vetenskapligt arbete inneburit en konstruktiv verksamhet som så att säga skapar sin egen realitet i stället för att förlita sig på den omedelbara erfarenheten. Hans egen forskningspraktik karaktäriseras av en "öppen" rationalism, för att låna Bachelards term. Nyckelbegreppen är av utpräglat "öppen" karaktär och fungerar närmast som forskningsprogram. Över huvud taget är det uppenbart att det ideal som Bourdieu försökt leva upp till i sina empiriska undersökningar är nära besläktat med Bachelards idéer om en vetenskaplig rationalism: "När ni genomfört en omorganisation med hjälp av väl utarbetade relationer, när ni etablerat en uppsättning begrepp och givit denna en experimentell grund, kommer ni att bli varse att den tillåter er att ställa frågor till erfarenheten."[61]

Ändå säger etiketten rationalist kanske inte särskilt mycket. Eftersom Bachelard i sin plädering för en tidsenlig, öppen rationalism så gott som alltid hänvisade till den samtida matematiken eller naturvetenskaperna, är det kanske en smula lättvindigt att anta att etiketten betyder detsamma för en sociolog.[62] Det är betydligt lättare att säga vad Bourdieu inte är. Den rationalism vi finner i hans sociologi tar sig uttryck i en permanent uppgörelse med realistiska och empiristiska ståndpunkter, och över huvud taget med filosofiska doktriner som

[61] G. Bachelard, "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 73.

[62] Någon enstaka gång nämnde Bachelard dock att även en samhällsvetare kan vara rationalist. I samband med en diskussion svarade han jakande på en direkt fråga om huruvida den som ägnar sig åt "la critique historique" (den närmaste svenska motsvarigheten är kanske "källkritik") kan kallas rationalist. (G. Bachelard, "De la nature du rationalisme" [1950], *L'engagement rationaliste*, 1972, p. 70.)

importerats utifrån.

Om de fördärvliga filosofiska -ismerna

Liksom i förra kapitlet avses här med "realism" ståndpunkten att världen faktiskt är beskaffad sådan som vi omedelbart uppfattar den, och med "empirism" ståndpunkten att den omedelbara observationen ger tillräckligt tillförlitlig kunskap om världen.

Redan i Bourdieus tidiga studier finner vi utfall mot den "naiva realism" som bortser från att realiteten "aldrig är tillgänglig annat än via socialt betingade varseblivningsformer"[63]. Mot den naiva realismen spelade Bourdieu således ut det slags rationalism som vi ovan diskuterat i termer av en kantianism av andra ordningen. Han intog med andra ord närmast en klassisk durkheimiansk ståndpunkt. Sådana explicita ställningstaganden till den realistiska doktrinen är dock sällsynta i de tidiga skrifterna. Viktigare är den implicita realismkritik som ända från början genomsyrat hans sätt att arbeta, hans ständiga upptagenhet av frågan om de socialt betingade formerna för människors sätt att varsebli och förstå världen. Ett tydligt exempel i Bourdieus tidigaste etnologiska studier var den avgörande betydelse han tillskrev tidsuppfattningen - ja, som vi sett gick Bourdieu så långt att han hävdade att tidsmedvetandets former är överordnade det ekonomiska medvetandets former. Den övergång till en kapitalistisk ekonomisk ordning som Bourdieu observerade i Algeriet förutsatte en omstöpning av formerna för människornas sätt att uppfatta tiden. För att fungera i en modern ekonomi måste människorna tillägna sig ett speciellt kalkylerande sätt att förhålla sig till framtiden, att uppfatta skillnaden mellan arbetstid och övrig tid och så vidare. Ett annat tydligt uttryck för Bourdieus anti-realistiska hållning, och över huvud taget hans anknytning till durkheimianernas sociologiska transformering av den kantianska kunskapsteorin, finner vi i hans starka intresse för de socialt betingade klassificeringsformerna.

Även Bourdieus avståndstagande från empirismen har varit väl förenligt med arvet från durkheimianerna. "Undfallenheten inför fakta är lika farlig som den överdrivna dristigheten, empirismens abdikation lika dödsbringande som den förhastade generaliseringen."[64] Så formulerade Fauconnet och Mauss 1901 den ambition - balansgången mellan naiv empirism och sluten rationalism - som Bachelard senare skulle benämna tillämpad rationalism. Den oreflekterade empirismen har för Bourdieu, liksom för durkheimianerna eller för Bachelard, framstått som just abdikation. Genom att nöja sig med att addera "fakta" till

[63] *Un art moyen*, 1965, p. 113.
[64] P. Fauconnet och M. Mauss, "Sociologie" [1901], i Mauss, *Oeuvres*, 3, 1969, p. 172.

varandra nedlägger i själva verket vetenskapen sitt ämbete. Det vetenskapliga tänkandet övergår till vardagstänkande. Här krävs för ögonblicket knappast några exempel, Bourdieus författarskap utgör en enda lång uppgörelse med empiristiska tillkortakommanden inom sociologin. I stället några ord om andra filosofiska -ismer som Bourdieu försökt mota ut ur sociologin:

En inom den empiristiska sociologin framträdande art av formalism innebär att man ställer upp en prekonstruerad modell (ibland benämnd hypotes), för att sedan fastställa i vad mån denna överensstämmer med observerade data. Även åtskilliga andra sociologiska riktningar har starka inslag av formalism, i betydelsen att kategoriseringsscheman så att säga trycks på den observerade realiteten. Inom fransk sociologi erbjöd Gurvitch' författarskap extremt elaborerade exempel på en dylik ambition. Bland Bourdieus jämnåriga konkurrenter kan althusserianerna nämnas. Bourdieu själv har i detta avseende varit mer empiriskt sinnad: hans strävan har varit att låta objekten växa fram i och ur en empirisk forskningspraktik. Sociologin har för honom varit ett slags experimentell vetenskap.

En annan ofta förekommande måltavla är essentialismen, det vill säga tendensen att förklara fenomen med hänvisning till en essens, ett väsen, en inneboende natur. Termen förekom redan i de tidiga etnologiska och utbildningssociologiska arbetena. I det koloniala Algeriet var såväl européernas rasistiska föreställningar som de mest utblottade trasproletärernas självuppfattning exempel på "essentialism".[65] I båda fallen tillskrevs människor ett slags inneboende, av de historiska och sociala omständigheterna oberoende natur. Även vetenskapen har sina essentialister, såsom de västerländska ekonomer som antar att nyttomaximeringsprincipen tillhör varje ekonomiskt systems väsen, varmed de faller offer för en "etnocentrisk essentialism"[66], och inte upptäcker att ett traditionellt bondesamhälle fungerar radikalt annorlunda.

När Bourdieu publicerade sina första försök att avtäcka förhållanden i det samtida Frankrike demonstrerade han på många sätt sin föresats att undvika essentialistiska förklaringar: "Om man börjar med att leta efter Frankrike, eller, om man så vill, efter den franska nationalkaraktären, så innebär det att man genom att söka efter en essens dömer sig till att missa det essentiella."[67] I de tidiga utbildningssociologiska studierna var kritiken av essentialistiska föreställningar om "begåvning" ett framträdande tema. Utbildningssystemets uppgift att rangordna studenterna enligt odiskutabla måttstockar, lärarnas karismatiska pedagogik, studenternas egen situation som gör dem benägna att

[65] "Les sous-prolétaires...", 1962, p. 1050; *Travail...*, 1963, p. 309.
[66] *Travail...*, 1963, p. 315.
[67] *Le partage...*, 1966, p. 12.

ständigt söka svar på frågan om vad de själva egentligen är - allt bidrager till att underblåsa föreställningen om "begåvning" som en immanent given kvalitet hos varje individ.[68]

Så har Bourdieu fortsatt att attackera essentialistiska föreställningar. Det när detta skrives senast publicerade exemplet var en uppsats om den manliga dominansen. "Sexismen är en essentialism", skrev Bourdieu och avsåg att historiskt betingade sociala skillnader tillskrivs en given biologisk natur. På samma sätt fungerar rasismen (Bourdieu använde här som ofta annars ordet rasism både om den etniska rasismen och om föreställningen att samhällsklasserna äger naturgivna egenskaper), men "bland alla former av essentialism är sexismen utan tvivel den mest svårutrotade".[69] Inte heller feministiska tänkare som författare som Irigaray eller Kristeva går, enligt Bourdieu, fria från essentialistiska föreställningar om det kvinnliga.[70]

Beträffande dessa prov på Bourdieus kritik av essentialistiska föreställningar förtjänar att understrykas, att det var just den essentialistiska uppfattningen om begåvning, eller om könet, som varit föremål för hans attacker. Hans ärende var inte att rätt och slätt avfärda exempelvis psykologiska förklaringar till begåvningsskillnader. Han medgav gärna att det existerar vissa, kanske mer eller mindre medfödda, individuella olikheter i psykisk utrustning, och han framställde problemet om arv kontra miljö som ett i och för sig legitimt spörsmål, fullt möjligt att behandla i empiriska undersökningar. (Själv besvarade han med sina utbildningssociologiska studier frågan genom att hänvisa till bearbetningar av empirisk information om studenternas banor genom det franska utbildningssystemet: så länge sociologiska förklaringar är tillräckliga för att göra reda för så gott som hela variationen i materialet, finns det ingen anledning att införa ytterligare psykologiska antaganden.) Nej, Bourdieus kritik riktades mot föreställningen om begåvning som essens och yttersta förklaringsgrund, en föreställning som - skulle Bourdieu förmodligen säga - inte har det ringaste med vetenskaplig psykologi att skaffa. Av Bourdieus senare arbeten framgår att han betraktar även det slags förklaringar som pekar ut socialgrupps- eller klasstillhörighet som ett slags (i annan än statistisk mening) förklarande faktor som en essentialistisk återvändsgränd. Det essentialistiska misstaget består i att postulera exempelvis begåvning, klasstillhörighet, kön eller något annat som ett slags väsen som ligger bakom fenomenen och förklarar dessa. Bourdieus epistemologi är oförenlig med varje slags väsen/framträdelse-dialektik. Vetenskapliga begrepp och förklaringar är produkter av det vetenskapliga

[68] Om "essentialismen" i den karismatiska ideologin och begåvningsideologin, se *Les héritiers*, 1964, pp. 71, 115, 117.
[69] "La domination masculine", 1990, p. 12.
[70] *Op. cit.*, p. 4 not 4.

arbetet, inte något avtäckande av i verkligheten redan på förhand inneboende essenser.

Till sist några ord om Bourdieus strävan att befria samhällsvetenskapen från historiefilosofiska doktriner av skilda slag: evolutionistiska, materialistiska, spiritualistiska etc. Redan i hans tidigaste arbeten, som i vissa andra avseenden bar en durkheimiansk prägel, var det tydligt hur han avstod från evolutionistiska förklaringar. I de talrika studierna av det traditionella bondesamhällets övergång till en modern samhällsordning fanns inte ett spår av den typ av förklaring - om primitiva och enkla fenomen vilka "utvecklas" till högre och sammansatta fenomen - som varit så frekvent hos Durkheim och några bland hans lärjungar. Ur Bourdieus perspektiv framstod i stället varje skede i utvecklingen som ett, om man så vill, synkront sammanhang. Om det traditionella samhället har betydelse för de före detta böndernas liv när de hamnat i en modernare omgivning, så beror det helt enkelt på att det traditionella samhället satt sin prägel på deras sätt att tänka och handla - historien existerar förvisso i nuet, men inte som någon bestämmelse eller en i sig verkande kraft, utan just i nuet, nedlagd i institutioner och i människornas kroppar och sinnen.[71] Det är så det går till när "den döde bemäktigar sig den levande", för att använda ett Proust-citat som Bourdieu senare satte som rubrik över en av sina uppsatser om historiens existensformer[72]. Detta sätt att tänka om historien är ständigt närvarande i Bourdieus arbeten, exempelvis i studierna av olika slag av fält. Ur Bourdieus perspektiv är ett fält i hög grad en produkt av sin historia: fältets struktur vid en given tidpunkt är resultatet av utgången av tidigare kraftmätningar. Denna historia blir dock begriplig blott i och genom en analys av synkrona samband. Tag som exempel den betydelse Bourdieu i sina empiriska fältanalyser brukar tillmäta ancienniteten. Han brukar vara noga med att samla in information om hur många generationer av en viss släkt som tillhört bourgeoisien, vilket år ett visst lärosäte grundats etc. Själva sakförhållandet att en viss släkt sedan länge haft sin hemvist inom maktens fält ökar sannolikheten för att även dess yngre medlemmar skall hamna där, och en läroanstalts anciennitet är inte sällan en indikator på dess placering i hierarkin av

[71] Följande tidiga exempel, hämtat ur *Travail et travailleurs*, illustrerar Bourdieus vägran att betrakta historien som ett slags immanent bestämmelse som rätt och slätt tvingar sig på människor. Efter att ha konstaterat att de bönder som förflyttats till de nya kåkstäderna eller strategiska byarna ibland tycktes falla tillbaka in i traditionella beteenden, anmärkte Bourdieu att tolkningen av ett sådant uppträdande måste ta hänsyn till att de deporterade bönderna faktiskt hade erfarenhet av de nya förhållningssätt som importerats i och med kolonialismen. De var inga passiva offer för de traditionella beteendemodellerna - att de sökte sig till dessa var "inget annat än en avsiktligt återvändande eller oftare en framtvingad regression". (*Travail...*, 1963, p. 302)
[72] "Le mort saisit le vif", 1980.

utbildningsinstitutioner. Gamla anor utgör som regel en konkurrensfördel, att vara uppkomling brukar vara en black om foten. Bourdieu nöjer sig dock aldrig med genetiska förklaringar. Ett godtyckligt valt exempel är de analyser av ekonomutbildningarna som han publicerade i slutet av åttiotalet.[73] Att HEC (École des Hautes Études Commerciales, den franska motsvarigheten till Handelshögskolan i Stockholm) trots konkurrensen från en mängd ekonomiska utbildningsinrättningar som vuxit fram på senare år lyckats behålla åtskilligt av sin ställning som plantskola för näringslivets eliter, låter sig inte förklaras rätt och slätt av att HEC är en ärevördig institution, över hundra år gammal och med en glansfull historia. Bourdieus förklaring innebar hänvisningar till det ackumulerade sociala kapital som representeras av alla före detta elever med uppsatta positioner inom näringslivet, den prestige som HEC lyckats erövra i permanent kamp med de konkurrerande institutionerna, det speciella förhållandet att många av de nyare ekonomutbildningarna fungerar som "räddningsplankor" där ekonomiskt bemedlade familjer kan placera de barn som lyckats dåligt i skolan, etc. Att HEC ändock förlorat något av sin tidigare ställning förklaras av ändrade styrkeförhållanden (framför allt har ENA, École Nationale d'Administration, seglat upp till en obestridd tätposition inom fältet av elitskolor). Bourdieus metod skulle således kunna karaktäriseras som "genetisk strukturalism". Han konstruerade en synkron struktur, systemet av relationer mellan utbildningsinstitutioner, en struktur som visserligen är resultatet av en historisk utveckling men som måste uppfattas just som en struktur: en viss institutions anseende bestäms av dess placering inom hela systemet av samtidigt verkande relationer. Därför leder det vilse att på brukligt manér skriva en enskild institutions historia. Det förflutna måste för att vara verksamt så att säga finnas lagrat i nuet: att gamla HEC-elever återfinns högt upp i näringslivets hierarkier, att striderna mellan olika ekonomutbildningar givit till resultat att HEC lyckas rekrytera kapitalstarka elever och bemärkta lärare, att en examen från HEC öppnar vägen till en lyckosam karriär, eller att studier vid ENA i många fall är än mer meriterande - allt sådant uttrycker den position som HEC i dag intar i fältet av utbildningsinstitutioner. HECs ärorika historia är i sig ingen förklaring till dess aktuella ställning. Vi möter således återigen det för Bourdieu typiska (om man så vill fenomenologiska) sättet att uppfatta kapital. En bestämd typ av symboliska tillgångar, exempelvis det utbildningskapital som en examen från HEC representerar, fungerar som kapital blott under förutsättning att det vid en given tidpunkt existerar sociala grupper som är beredda att tillerkänna dessa tillgångar värde.

[73] Jfr "Agrégation et ségrégation", 1987; "Variations et invariants", 1987, särsk pp. 19-25; *La noblesse d'État*, 1989, särsk. pp. 305ff.

Så kunde vi fortsätta att rada upp historiefilosofiska antaganden som Bourdieu vägrat att godta. Trots sitt intresse för de materiella betingelserna för sociala fenomen avstår han från att bekänna sig till materialismen, i betydelsen en doktrin som förutsätter att det materiella i någon mening skulle vara mer primärt eller grundläggande än representationernas värld; ordvalet i Bourdieus kritik av althusserianerna - en återkommande karaktäristik är "materialister utan material" - leder tanken till Bachelards kritik av den traditionella filosofiska materialismen[74]. Å andra sidan har Bourdieu heller ingenting till övers för spiritualistiska eller idealistiska doktriner av den typ som utpekar människors eller gruppers tänkande, vilja eller intentioner som orsaker till sociala förlopp. Han förnekar alls inte att människors tankar, avsikter eller vilja har sina effekter, men habitusteorin innebär att han alltid samtidigt tar ett steg tillbaka och frågar efter de sociala betingelserna som konstituerat tänkandet, viljan och avsikterna.

Vi har nu berört ett antal filosofiska -ismer som Bourdieu mer eller mindre explicit tagit avstånd från: sluten rationalism, realism, empirism, essentialism, formalism, evolutionism, materialism, spiritualism. Listan kunde förlängas. Vi bör inte hårdra parallellen till den historiska epistemologins försök att rensa vetenskapsfilosofin från filosofiska doktriner. Det finns självfallet skillnader mellan sociologins och naturvetenskapernas epistemologi, vilket vi skall återvända till. Det tål också att diskuteras i vilken mening man kan tala om filosofiska -ismer inom samhällsvetenskapen. För att välja empirismen som exempel: den empirism som återfinns inom samhällsvetenskapen är givetvis inte identisk med den klassiska empiristiska doktrinen, som lärde att knippen av sinnesförnimmelser utgör kunskapens källa. Samhällsvetenskapen har i hög grad ersatt ögat, örat, näsan, känseln med olika slag av observations- och mätinstrument. Inte desto mindre existerar även inom samhällsvetenskapen en "undfallenhet inför fakta", för att citera Mauss och Fauconnet, det vill säga en doktrin enligt vilken kunskap växer fram genom att "data", observationer eller mätresultat adderas till varandra. I denna mening har empirismen varit en utbredd doktrin inom efterkrigstidens samhällsvetenskap - och inte blott när kvantitativa metoder kommit till användning utan lika mycket i undersökningar som byggt på insamling och presentation av etnografiska observationer.

På motsvarande sätt skulle man kunna resonera om samhällsvetenskapens motsvarigheter till andra filosofiska doktriner, men det är inte det som här är mitt ärende. Jag har bara velat fästa uppmärksamheten vid att Bourdieu, liksom

[74] Jfr G. Bachelard, *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 3: " [...] den traditionella filosofiska materialismen är en *materialism utan material*, en alltigenom metaforisk materialism [...]." (Kursiveringen är Bachelards)

före honom den historiska epistemologins representanter, lagt sig vinn om att lyfta fram de ofta outtalade filosofiska doktriner som smyger sig in i det vetenskapliga arbetet. Vetenskapens utveckling förutsätter att man gör sig kvitt den tvångströja som dessa doktriner utgör, och det första steget är då att skärpa sin medvetenhet om deras existens. Tanken är i och för sig inte originell inom sociologin. Den formulerades redan av Durkheim i konklusionen till metodreglerna:

> "Först och främst är den [sociologiska metoden] oberoende av all filosofi. Eftersom sociologin fötts ur de stora filosofiska doktrinerna, har den bevarat vanan att stödja sig mot något system med vilket den därmed anser sig höra samman. Det är därför sociologin i tur och ordning varit positivistisk, evolutionistisk, spiritualistisk, trots att den borde nöja sig med att vara rätt och slätt sociologi."[75]

Även åtskilliga andra sociologiska skolor har satt en ära i att göra sig kvitt filosofins bojor, men det kan ske på två radikalt skilda sätt. Durkheimianerna, Bourdieu och många andra har strävat efter locka ut de filosofiska doktrinerna i ljuset. De har också strävat efter att omvandla filosofins traditionella frågor till problem som är åtkomliga för empirisk forskning, en ambition som även återfinns hos exempelvis den amerikanska pragmatismen. En radikalt annorlunda väg, demonstrerad av den första efterkrigstidens empiristiska amerikanska sociologi, är att ignorera filosofin, att bortse från sociologins filosofiska rötter, förkasta de klassiska filosofiska problemen och uppfatta den vetenskapliga sociologin som en sentida landvinning som så att säga börjat på ny kula med Parsons' syntes, eller snarare med Merton och Lazarsfeld. Jag tycker att erfarenheten visat att det sistnämnda receptet knappast är anbefallansvärt. De filosofiska doktrinerna gör sig hur som helst gällande, och det är knappast någon fördel om de smyger in källarvägen.

Hur långt har Bourdieu drivit filosofikritiken? Har han verkligen, enkelt uttryckt, utrotat alla slags filosofiska postulat? Nej, enligt min mening kan man i Bourdieus arbeten skönja i synnerhet ett antropologiskt antagande: människan (eller snarare mannen) är en bytande och stridande varelse som är disponerad att söka vinna andra människors (i först hand andra mäns) erkännande och att dominera dem. I Bourdieus arbeten framstår detta drag som ett fundamentalt invariant inslag i den mänskliga (eller manliga) konstitutionen, och därför kan det vara rimligt att säga att det här är fråga om ett slags antropologi, ett antagande som rör människan (mannen) som artvarelse eller kanske hellre samhällsvarelse. Även om det i Bourdieus författarskap sannerligen inte saknas empiriska belägg för antagandet, fungerar detta ändå som en konstant förutsättning för varje undersökning, vilket framgår tydligt om vi jämför med

[75] *Les règles...*, 1981 [1895], p. 139.

sociologiska traditioner som bygger på alternativa antropologier. Vissa sociologiska traditioner har lagt tonvikten vid människors förmåga till interaktion eller kommunikation, andra vid deras beroende av värdesystem och normer, åter andra vid deras drift att skänka mening åt sina handlingar och åt den värld där de lever. I Bourdieus sociologi har sådana överväganden alltid varit förenade med - ja, kanske till och med underordnade - en reflexion över dominansförhållanden. Vad han än undersökt, har sökarljuset ständigt riktats mot relationen mellan det som dominerar och det som domineras (dominerande och dominerade samhällsklasser, sociala grupper, praktiker, verk, diskurser, språkbruk etc). Betraktad med Bourdieus ögon är den sociala världen inte bara strukturerad utan även hierarkiserad.[76]

2.4 Samhällsvetenskapens falska dikotomier

Den historiska epistemologin var ett försök att befria vetenskapsfilosofin och vetenskaperna från utifrån importerade filosofiska doktriners tyranni. Det var just tvånget som Bachelard och hans efterföljare ville bli kvitt. Deras strävan var inte att kasta rationalismen eller empirismen som sådana på filosofihistoriens sophög. Däremot hävdade de att sådana traditionella filosofiska ståndpunkter fungerar som hinder när de tjänar som outtalade eller till och med omedvetna postulat i det vetenskapliga arbetet. Det gäller i synnerhet för extrema ståndpunkter, såsom den slutna rationalismen eller den oförmedlade empirismen. Själva den stela motsättningen mellan rationalism och empirism

[76] I Bourdieus författarskap fungerar det här skisserade antropologiska antagandet som regel som en implicit förutsättning. De hittills mest explicita formuleringarna återfinns i uppsatsen "La domination masculine",1990. Bourdieu försökte här demonstrera att frågan om den manliga dominansen - ett fenomen som feminister ofta anklagat honom för att negligera - i själva verket alltifrån de tidiga etnologiska algeriska studierna varit en central angelägenhet för hans eget arbete. På några punkter mästrar han feministerna: dessa gör sig ofta skyldiga till det essentialistiska felslutet att förklara socialt konstituerade fenomen med hänvisning till könens naturgivna egenskaper (p. 4 not 4, p. 13), och de upptäcker inte att män framför allt strävar efter att dominera män. I konkurrenskampen mellan män fungerar kvinnor som symboliska redskap eller som bytesobjekt (pp. 26-31). Detta förklarar varför kvinnor i olika avseenden stängs ute, och följaktligen vore det, underförstår Bourdieu, en kortslutning av analysen att rätt och slätt hävda att män dominerar kvinnor. Den manliga dominansen är mycket mer än blott en drift att behärska det andra könet, den utgör ett slags modell för all dominans (p. 31). Att döma av det historiska resonemang som inledde uppsatsen (se särsk. p. 5) menade Bourdieu att detta åtminstone gäller för de hörn av världen där kulturen utvecklats ur medelhavskulturerna (vari Bourdieu möjligen inkluderade dagens västerländska samhälle i största allmänhet, han påminde exempelvis om att psykoanalysen hämtat det väsentliga i sina tolkningsscheman från den grekiska traditionen). Det sistnämnda resonemanget - för övrigt av en typ som är ovanlig i författarskapet - antyder en historisk precisering av Bourdieus antropologi.

framstod för Bachelard som oförenlig med modern vetenskap, och hans hyllningar till "den tillämpade rationalismen" uttryckte en vägran att erkänna denna kunskapsfilosofins traditionella dikotomi.

På många plan kan vi återfinna en besläktad hållning i Bourdieus sociologi. Mest omedelbart iögonenfallande är kanske Bourdieus vägran att erkänna den dikotomi "teoretiskt" kontra "empiriskt" som utgör ett slags motsvarighet till filosofihistoriens motsättning mellan rationalism och empirism. I vårt land är det tydligt att många Bourdieuläsare attraheras av hans sätt att förena "teoretisk" reflexion med omfattande empirisk forskningspraktik. Det är inte så förvånande med tanke på att samhällsvetenskapen inom den anglosaxiska inflytandesfären under en lång period efter andra världskriget präglades av en långt driven arbetsdelning mellan "teoretiker" och "empiriker". I dag domineras metoddiskussionen tvärtom av en strävan att försona "teori" och "empiri", förnuft och erfarenhet. Sextio- och sjuttiotalens positivismstrid förefaller avblåst. Ingen vill räknas till något av de forna fientliga lägren: ingen - frånsett de som övergivit samhällsvetenskapen i traditionell mening och blivit essäister - vill bli betraktad som en teoretiker som ännu inte insett behovet av gedigen empiri, och knappast någon vill bli beskylld för att vara en kvarlevande naiv empirist som ännu inte upptäckt att "data är teoriimpregnerade". Efter den så kallade positivismens bekännelser till ett extremt empiristiskt och realistiskt program och bland andra Feyerabends och Kuhns kritik av samma program, är det i dag fridsbudskapen som hörs. Här kan säkerligen en del av förklaringen sökas till att Bourdieus arbeten i allt snabbare takt överförs till engelska och uppmärksammas i större skala.

Parallellen till den historiska epistemologins kritik av filosofiska dikotomier sträcker sig längre än så. Bourdieu har både i explicita programförklaringar och framför allt i sin forskningspraktik satt sig över ett stort antal motsatspar som annars ofta karaktäriserat samhällsvetenskapens arbetsdelning och metodstrider. Viktigast för utvecklingen av Bourdieus sociologi var förmodligen ambitionen att övervinna motsättningen mellan subjektivism och objektivism (eller, för att använda andra stickord: aktör kontra struktur, metodologisk individualism kontra sociologism, frihet kontra determinering, finalistiska kontra mekanistiska förklaringar, fenomenologisk kontra sociologisk metod, individperspektiv kontra samhällsperspektiv, förestående och tolkning kontra förklaring). Begreppen kapital eller habitus utvecklades som redskap med vilkas hjälp såväl människors levnadsbetingelser som deras erfarenhet, såväl den objektiva sociala världen som representationernas värld, låter sig infångas. Bourdieus egen första mer omfattande utläggning av habitus- och kapitalteorin i början av sjuttiotalet tog utgångspunkt i ett försök att upphäva och övervinna motsättningen mellan

"fenomenologisk" och "objektivistisk" kunskap[77], men samma ambition var synnerligen framträdande även i tidigare arbeten, om än mindre explicit[78] (jag har ovan prövat tanken att Bourdieus sociologi ursprungligen tog form i ett epistemologiskt rum med fenomenologin och marxismen som två axlar, se kapitel I, avsnitt 1.4, och kapitel III, avsnitt 1.2.2).

Bourdieu nöjde sig inte med att påtala ensidigheten hos de subjektivistiska och objektivistiska metoderna. Han menade - och det är här som parallellen med den historiska epistemologin är så påfallande - att motsatsställningen i sig själv är arbiträr, det vill säga inte motiverad av den vetenskapliga forskningspraktiken. På liknande sätt har han förkastat ett otal andra motsatspar som splittrat samhällsvetenskapen i olika skolor och samhällsvetare i olika läger, discipliner och subdiscipliner: mikro kontra makro, internalism kontra externalism, analyser av ideologier och symbolsystem kontra analyser av ekonomiska och sociala system, kulturalism kontra materialism, kvalitativa kontra kvantitativa metoder, etnologi kontra sociologi, formalism kontra instrumentalism, synkrona kontra historiska studier, och så vidare.

Så långt är, *mutatis mutandis*, parallellen till den historiska epistemologin tydlig. På samhällsvetenskapens område avvisade Bourdieu metodologiska principer som så att säga utifrån påtvingas den vetenskapliga praktiken. Dikotomier såsom de nyss nämnda är exempel på sådana principer som inte är grundade i det vetenskapliga arbetets egna krav. Enligt den historiska epistemologin definieras en vetenskap av att den har ett objekt, och samhällsvetenskapens uppsplittring i subdiscipliner och metodskolor är, i Bourdieus ögon, i hög grad betingad av annat än arbetet med att konstruera

[77] Se *Esquisse...*, 1972, särsk. avsnittet om "den teoretiska kunskapens tre modus", pp. 162-174. Det första av dessa modus, representerat av "ultra-subjektivisten "Sartre (se not 33, pp. 248-250), interaktionister, etnometodologer m.fl., är den "fenomenologiska" kunskapen, som ger företräde åt människors omedelbara erfarenhet av världen och därmed försitter möjligheten att förklara de betingelser som gör denna erfarenhet möjlig. Mot detta modus står den "objektivistiska" kunskapen, representerad av bl.a. strukturalisterna, som är så ensidiga i sin fokusering av de samhälleliga eller språkliga betingelserna att de avstår från att göra människors faktiska verksamhet och erfarenhet till ett studieobjekt. Med Bourdieus eget språkbruk: objektivisterna favoriserar metoder som blott tillåter dem att upptäcka *opus operatum*, de färdiga resultaten av mänsklig aktivitet, och inte *modus operandi*, det vill säga de principer för produktionen av dessa resultat som Bourdieu själv försökt fånga in med habitusbegreppet. Den teoretiska kunskapens tredje modus, som enligt upphovsmannens mening upphäver och överskrider motsättningen mellan subjektivism och objektivism, är Bourdieus egen teori om habitus och praktikernas ekonomi. I senare versioner av samma text (se *Outline...*, 1977, början av första kapitlet; *Le sens pratique*, första bokens första och andra kapitel) behöll Bourdieu detta sätt att presentera sin egen teori som ett slags *Aufhebung* av motsättningen mellan subjektivism och objektivism.

[78] Man finner dock explicita formuleringar av tanken även i Bourdieus tidiga texter, se t.ex. *Un art moyen*, 1965, p. 18: "För själva sin existens förutsätter sociologin att man överskrider den fiktiva motsättning som subjektivister och objektivister på arbiträrt sätt driver fram."

samhällsvetenskapens specifika objekt. I stället - och här ger sig Bourdieu i sin egenskap av sociolog in på förklaringar av en helt annan typ än de mer idéhistoriska som sysselsatte den historiska epistemologins representanter - är åtskilliga av de dikotomier som cirkulerar inom samhällsvetenskapernas metodologi grundade i sociala sammanhang.[79] Samhällsvetare har företagit olika typer av investeringar, somliga har tillägnat sig tekniker för statistisk bearbetning av stora datamaterial, andra har satsat på att handskas med etnografiska observationer eller att tolka historiska källor. De har ackumulerat skilda slag av utbildningskapital och vetenskapligt kapital. De orienterar sig mot skilda samhällsvetenskapliga subfält och skilda positioner inom dessa fält. De ingår allianser med skilda grupper och institutioner utanför de vetenskapliga fälten. Med utgångspunkt i sina olikartade innehav av kulturellt kapital, utbildningskapital och specifikt vetenskapligt kapital utvecklar de skilda strategier i kampen om erkännande. Kort sagt har Bourdieu helt enkelt tillämpat sin fältteori på sitt eget verksamhetsområde: vetenskapliga fält är kulturella produktionsfält som alla andra, och därför är "fältet av ställningstaganden" rotat i ett socialt fält av positioner eller ställningar. För att förstå fältet av ställningstaganden (här metodologiska ståndpunkter, de olika vetenskapliga "skolornas" program, etc) måste man undersöka det sociala fält där ställningarna besättes av producenter och institutioner (akademiska lärare och forskare, forskningsfinansiärer, etc).

Många ställningstaganden i metodologiska och liknande strider inom vetenskapens fält är i själva verket, med Bourdieus synsätt, insatser i sociala strider inom och mellan grupper av forskare och andra intressenter. Det kan vara fråga om interna kraftmätningar, som utkämpas mellan grupper av forskare som bygger sin ställning på skilda slag av investeringar (kampen gäller då ytterst monopolet på definitionen av vetenskaplighet). Det kan också vara fråga om strider som rör allianser med agenter och institutioner som tillhör andra fält

[79] "Ett stort antal av dessa motsättningar existerar delvis på grund av att man strävat efter att skapa teori på grundval av de hållningar som är knutna till innehavet av skilda former av kulturellt kapital. Sociologin är i sitt nuvarande tillstånd en vetenskap med mycket stora ambitioner, och de legitima sätten av utöva sociologin är extremt mångskiftande. Man kan under rubriken sociologi sammanföra folk som gör statistiska analyser, andra som utarbetar matematiska modeller och åter andra som beskriver konkreta situationer, etc. Alla dessa kompetenser är sällan förenade hos en enda människa, och en anledning till de uppdelningar som man tenderar att göra till teoretiska motsättningar är sakförhållandet att sociologer gör anspråk på att det sätt att bedriva sociologi som är lättast tillgängligt för dem själva skulle vara det enda legitima. [---] Jag tror med andra ord att en god del av de så kallade 'teoretiska' eller 'metodologiska' arbetena inte är annat än ideologier för rättfärdigande av en partikulär form av vetenskaplig kompetens. Och en analys av sociologins fält visar utan tvivel på en stark korrelation mellan den typ av kapital som de skilda forskarna förfogar över och den form av sociologi som de försvarar som den enda legitima." ("Repères", 1987, p. 47f)

(agenter inom politikens fält, myndigheter, forskningsfinansiärer, massmedierna etc). Sådana ställningstaganden är självfallet socialt högst relevanta, men de är långt ifrån alltid vetenskapligt motiverade.

Bourdieu gör således en klar boskillnad mellan social och vetenskaplig relevans - han har till och med ibland hävdat att forskningens sociala framgångar brukar stå i omvänd proportion till dess vetenskapliga värde. Här finner kanske Bourdieus läsare anledning att ropa stopp och belägg. Hur är det över huvud taget möjligt för Bourdieu att inom ramen för sin egen sociologi särskilja vetenskapliga värden från sociala värden?

2.5 Konsten att lyfta sig i håret

Frågan kan formuleras så här: hur kan en sociolog, som med eftertryck framhävt de sociala stridernas betydelse på alla fält, inklusive vetenskapens, våga sig på att särа mellan det som är vetenskapligt motiverat och det som är resultat av sociala kraftmätningar? Borde inte Bourdieus egen sociologi mynna ut i en relativistisk eller hellre machiavellisk ståndpunkt, enligt vilken det enda som i grunden skiljer vetenskapliga skolor åt är deras förmåga att platta till konkurrenterna? Och hur kan man inom ramen för Bourdieus egen sociologi rättfärdiga den utomordentligt starka tilltro till vetenskapen som genomsyrar hela författarskapet?

Det är en fråga som tvingar sig på var och en som läser Bourdieu. Det kan synas som om han invecklat sig i tvetalan. Å ena sidan har han på område efter område försökt visa att människors strategier bestäms i möten mellan den habitus de i förväg utrustats med och konkurrensbetingelserna på de fält där de inträder. Å andra sidan tillerkänner han åtminstone en sorts människa, sociologen själv, förmågan att svinga sig upp ur konkurrenskampen till Vetenskapens fasta klippa - ett konststycke som förefaller kräva en baron von Münchhausens förmåga att lyfta sig själv i håret. Om till och med den mest rigorösa vetenskap är infogad i sociala sammanhang, om forskarnas kompetens fungerar som symboliskt kapital, om vetenskapliga teorier och metoder, ståndpunkter och resultat fungerar som insatser i spelet inom de vetenskapliga fälten och i utbytena med kringliggande fält (politikens, administrationens, ekonomins, journalistikens etc), så förefaller onekligen den radikala relativismen att ligga nära till hands. Men uppfattningen att den ena vetenskapliga teorin eller metoden är lika god som den andra, att "anything goes"[80], har ingen anhängare i

[80] Paul Feyerabend utformade sitt program för en anarkistisk kunskapsteori som en generalattack på "rationalismen", men eftersom Karl Popper utgjorde den främsta måltavlan var det fråga om en mycket speciell art av rationalism. I själva verket var somliga av

Bourdieu, vars författarskap bärs upp av en, om man så vill, utpräglat rationalistisk övertygelse att det faktiskt existerar bättre och sämre sociologiskt tänkande och att det existerar klara kriterier för att skilja den ena sorten från den andra. Det är enligt Bourdieus mening fullt möjligt att urskilja egentliga vetenskapliga värden som inte låter sig reduceras till produkter av det sociala spelet - och strängt taget skulle varje annan ståndpunkt underminera trovärdigheten hos hans eget vetenskapliga arbete. Men frågan kvarstår: hur kan Bourdieus sociologi vara förenlig med en måttstock för egentliga vetenskapliga värden, till skillnad från blott sociala värden?

Jag skall antyda ett par tänkbara svar, inte för att ta Bourdieu och hans tilltro till de vetenskapliga värdena i försvar, utan för att visa att det vore förhastat att tolka paradoxen som blott och bart en motsägelse, ett uttryck för bristande *intern* koherens i den bourdieuska sociologin.

Ett tänkbart svar tar fasta på sociologins speciella självkritiska potential. Den är en unik vetenskap såtillvida att dess egna verktyg kan användas för att kritisera användningen av samma verktyg. Så är exempelvis symboliskt kapital, habitus, fält och andra bland den bourdieuska sociologins begrepp ägnade för undersökningar av villkoren för sociologens egen och hans kollegers forskningspraktik och föreställningar. Sociologens privilegium består således i att han, utan att lämna sin egen domän, kan bygga in element av självreflexion eller självkritik i sin forskningspraktik, som ett slags immunförsvar mot utomvetenskapliga inkräktare. Sociologen kan ständigt fråga sig: vilka strider inom och utanför de vetenskapliga fälten har lett fram till dagens styrkeförhållanden, hur har den vetenskapliga ståndpunkt som jag själv omfattar vuxit fram, hur har mina egna dispositioner, symboliska investeringar och insatser bidragit till att jag "valt" (eller tilldelats) just den ståndpunkten? Genom att beakta de sociala villkoren för sin egen verksamhet har sociologen en chans att i någon mån gardera sig mot att bli offer för de sociala omständigheterna. Genom att analysera sin egen position inom det vetenskapliga fältet kan han i någon mån värja sig mot frestelsen att bara säga det som denna position kräver att han säger. Han kan bjuda ett visst motstånd mot att låta sig inordnas i de fållor ("kvantitativa" versus "kvalitativa" skolor eller administrativa uppdelningar i samhällsvetenskapliga subdiscipliner) som uppstått som ett resultat av den socialt betingade arbetsdelningen och konkurrenskampen.

Bourdieus sociologi inrymmer otvivelaktigt sådana förhoppningar, ett slags kritiskt upplysningsideal enligt vilket alla människor, forskarna inräknade, blir

Feyerabends ståndpunkter väl förenliga med "den tillämpade rationalismen" inom den historiska epistemologins tradition (som Feyerabend inte alls beaktade i *Against Method*, där han hänvisade till Duhem och Poincaré enbart för att hämta sakupplysningar ur vetenskapshistorien).

friare om de vet vari deras ofrihet består. Sociologin har härvidlag en unik potential, som Bourdieu försökte beskriva med hjälp av kapitalbegreppet[81]: Sociologins fält utgör undantaget från regeln att alla fält hyllar sina egna värden, sitt eget fältspecifika kapital. Inom det religiösa fältet står det religiösa kapitalet högst i kurs, inom det politiska fältet det politiska kapitalet, inom konstens fält det konstnärliga kapitalet, etc. Sociologin, så som Bourdieu önskar sig den, kan inte på samma sätt ta sitt eget fältspecifika kapital för givet. Sociologens uppgift är att undersöka alla dessa olika kapitalarter och deras användningar, inklusive de värden som hyllas inom sociologins eget fält.

För att besvara frågan om de genuint vetenskapliga värdenas plats i Bourdieus sociologi kan vi således hänvisa till självreflexionens möjligheter, ett ämne som vi skall återvända till i slutet av detta kapitel. Här skall vi i stället pröva en annan möjlighet att besvara frågan, med hjälp av ett "pluralistiskt" och ett "puristiskt" argument.

Det pluralistiska argumentet

På sin tid utsattes durkheimianerna för formliga kampanjer där de anklagades för monopolistiska anspråk å sociologins vägnar. Bourdieus författarskap öppnar sig onekligen för en liknande kritik. Hans sociologi kan sägas vara mindre sociologistisk, bland annat därigenom att den - i och med de fenomenologiska inslagen, habitusbegreppet, kapitalbegreppets öppning mot sådant som har med förkroppsligade tillgångar och erkännande att göra - bereder mer utrymme åt exempelvis den subjektiva mening agenterna ger åt sina handlingar. Inte desto mindre präglas även Bourdieus författarskap av en utomordentligt stark tilltro till sociologins räckvidd och potential. Med sina sociologiska verktyg har Bourdieu och hans medarbetare givit sig i kast med problem och forskningsobjekt som brukar vara förbehållna filosofer, lingvister, konsthistoriker, jurister, ekonomer och så vidare. Det är inte ägnat att förvåna att man inom den franska forskarvärlden ofta uppfattat anspråken som övermaga. Den som ägnat ett halvt liv åt en vetenskaplig specialitet är naturligt nog benägen att betrakta sociologernas intrång som dilettanternas lekstuga.

Det ligger således kanske inte särskilt nära till hands att försöka förena Bourdieus sociologi med en pluralistisk ståndpunkt som ger spelrum åt olika discipliner, men det låter sig göras och kan vara meningsfullt.

Tag psykoanalysen som exempel. Bourdieu vägrar att införliva något antagande om "det undermedvetna" med sin sociologi. Han fäster stor vikt vid

[81] Det följande resonemanget är hämtat från 1986 års föreläsningar i serien "Cours de sociologie générale" vid Collège de France.

studiet av människors "omedvetna" motiv och drivkrafter, men utan att antaga existensen av någon bakomliggande psykisk realitet som kunde ges namnet "undermedvetet". I sådana sammanhang har han föredragit att formulera sig med hjälp av adjektiv i stället för substantiv. Han studerar attributen, de omedvetna inslagen i människors föreställningar eller handlingar, utan att postulera en psykisk substans: "det undermedvetna". Därmed föreligger i Bourdieus sociologi en öppning som tillåter en pluralistisk hållning. Det står så att säga psykoanalytikern fritt att tala om det varom sociologen måste tiga. Den som önskar förstå drifternas interna organisation har föga att hämta hos Bourdieus sociologi, men kan i gengäld vända sig till den psykoanalytiska traditionen. På motsvarande sätt kan kanske ekonomerna laborera med de antaganden om aktörernas rationella val som Bourdieu finner så motbjudande, eller politologerna om "staten", "kapitalet" och annat som ur den bourdieuska sociologins perspektiv framstår som metafysiska konstruktioner.

Märk väl att jag här talar om öppningar i den bourdieuska sociologin. Vi lämnar för ögonblicket upphovsmannens (ofta oförsonliga) attityder gentemot granndisciplinerna å sido. Oavsett Bourdieus egna ställningstaganden till andra discipliner, så lämnar den bourdieuska sociologin utrymme åt andra vetenskapliga traditioner. Den företräder med andra ord inte det slags reduktionism som så att säga absorberar det den inte vill tala om. För att använda en term från Husserl som blev central inom sextiotalets marxistiska ekonomikritik: den bourdieuska sociologin är förenad med en "omfångslogisk" reflexion, en medvetenhet om sin egen begränsade räckvidd. Många bland Bourdieus läsare reser frågor i stil med: Vart tar subjektiviteten vägen? Hur kan teorin göra rättvisa åt människors motståndspotentialer? Var finns staten? Var finns klassanalysen? Var finns könet? - frågor som inte sällan bottnar i en önskan att få besked om huruvida den bourdieuska sociologin låter sig kompletteras med någon annan forskningstradition som ligger frågaren varmt om hjärtat. Men den bourdieuska sociologin inbjuder knappast till additativa företag av den art som strävar efter att berika en teori genom att tillföra ett klassperspektiv, ett könsperspektiv, ett individperspektiv, ett samhällsperspektiv etc. Den bourdieuska sociologin tillåter oss att göra det som låter sig göras med dess verktyg. Vill man göra något annat, får man söka sig till en annan tradition.

Det puristiska argumentet

Den öppning mot pluralism som vi, med en portion god vilja, finner hos Bourdieu är med andra ord förenad med en uppfattning om sociologin som kan

kallas puristisk. Vi har via resonemangen om pluralismen åter närmat oss frågan om de genuint vetenskapliga värdenas plats i Bourdieus sociologi. Enligt en pluralistisk ståndpunkt behövs olika kunskapsformer. Enligt en puristisk ståndpunkt måste var och en av dessa, för att vara i stånd att lämna ett eget bidrag, slå vakt om sin egenart. Sociologin är värdefull i den mån den lyckas förvalta och utveckla sina egna traditioner, det vill säga de särskilda sätt att skapa kunskap som är ett arv från Marx, Durkheim, Weber och de andra fäderna. Från den utgångspunkten finns det skäl att bjuda motstånd mot tendenser till att sociologin underordnas andra kunskapsformer, såsom när sociologer hämtar ambitioner, tankemönster och kategoriseringar från vardagstänkandet (exempel finns inom den så kallade aktionsforskningen), från det bredare kulturella fältet (som när sociologer nöjer sig med att vara essäister och debattörer), från de administrativa eller politiska fälten (utredningssociologin), från de ekonomiska vetenskaperna (ett aktuellt exempel är den så kallade analytiska marxismen) eller från psykologin (här är exemplen många, linjen från Tarde över Albion Small gav redan tidigt en psykologiserande och individualistisk slagsida åt den amerikanska sociologin).

Bourdieus sociologi representerar utan tvekan en sådan, låt oss kalla den puristisk, ståndpunkt. Vissa andra vetenskapliga skolor har strävat efter att inmuta gränsmarker: socialpsykologer har oscillerat mellan sociologi och psykologi; de amerikanska psykohistorikerna önskar amalgamera historievetenskap med modeller hämtade från objektsrelationsteori, jagpsykologi och självets psykologi. Bourdieus projekt ansluter i stället till raden av försök att skapa en egen domän åt sociologin. I Bourdieus fall är det - i durkheimianernas efterföljd - fråga om en domän som visserligen är vidsträckt, innefattande etnologiska och historiska metoder etc, men inte desto mindre hårt avgränsad. Sociologin skall kort sagt - fortfarande i durkheimianernas efterföljd - syssla med sociala fenomen och sammanhang. Bourdieus författarskap innehåller otaliga attacker på teorier, metoder och uppfattningar som - utan att nödvändigtvis vara mindre värda i sig - är oförenliga med sociologins egenart, så som Bourdieu föreställer sig den. Hans upprepade förkastelsedomar över, låt säga, Jon Elsters förslag till revision av marxismen behöver inte tolkas så att resonemang om individuella aktörers rationella val skulle vara värdelösa i största allmänhet. En sådan teori får bara inte läggas till grund för samhällsvetenskapen. Bourdieu förtröttas heller aldrig i sina angrepp på det slags utredningssociologi som hämtar sina kategorier eller värderingar från de administrativa eller politiska fälten. Sociologin skall konstruera sina egna begrepp och kategorier och inte låna dem utifrån. Exemplen kunde mångfaldigas.

Ett sätt att besvara frågan om de genuint vetenskapliga värdenas plats i Bourdieus sociologi vore således att framhäva den "puristiska" hållningen. Det vetenskapligt värdefulla inom sociologin är det som ansluter till och utvecklar sociologins egna traditioner.

En variant av samma argument är att ta fasta på att vetenskapliga värden kan ges en åtminstone negativ bestämning: vetenskapliga värden kan inte grundas enbart på utgången av sociala strider. En förutsättning för att skolforskning skall åstadkomma något av vetenskapligt värde är att den distanserar sig från de värdehierarkier, ståndpunkter, klassificeringar etc som uppstått som resultat av skolpolitiska strider. Av idrottsforskningen skulle, fortfarande ur ett bourdieuskt perspektiv, krävas att den frigör sig från idrottsrörelsens självbild och andra ideal och förklaringsmodeller som sprungit fram ur sociala strider där idrottens mening och nytta stått på spel. För att den så kallade omvårdnadsforskningen - som vuxit fram i en konkurrenskamp där taleskvinnor för sjuksköterskor och vårdlärare utmanat läkarnas och den medicinska vetenskapens monopolanspråk på att veta hur människor bör vårdas - skall ha en chans att lämna bidrag av vetenskapligt värde, krävs begrepp och metoder som inte (vilket torde gälla för slagord som "hela människan", "hermeneutik" etc) i första rummet är vapen i kampen mot medicinarnas överbetoning av fysiologiska faktorer. På motsvarande sätt skulle man inom varje disciplin kunna sortera ut vissa förhållanden som kan betraktas som övervägande socialt till skillnad från vetenskapligt motiverade. Det gäller inte bara de mest uppenbara fenomenen som kampen om tjänster, prestige, forskningsanslag och liknande. Själva sociologins fortskridande uppsplittring i subdiscipliner, det vill säga arbetsdelningen mellan kultursociologer, utbildningssociologer, arbetssociologer, för att inte tala om än snävare specialiteter[82], är ur den bourdieuska sociologins perspektiv en ordning som sprungit fram ur konkurrenskampen, och som snarare bromsar än främjar samhällsvetenskapens utveckling. De vetenskapliga värdena står att finna där vi skalat bort allt som främst är betingat av sociala omständigheter.

Det är dags att sammanfatta försöket att besvara frågan hur Bourdieus sociologi kan vara förenlig med en föreställning om genuint vetenskapliga värden. Sociologen har möjlighet att använda sina egna redskap för att undersöka de sociala villkoren för sin egen verksamhet, och därmed en chans att sålla bort element som företrädesvis betingas av sociala omständigheter. Kvar

[82] Ett svenskt exempel: Ulla Carlssons (1988) genomgång av ett decenniums svensk masskommunikationsforskning förmedlar bilden av ett område med sina egna klassiker, företrädesvis amerikanska arbeten från perioden efter andra världskriget. Förmodligen skulle en granskning av andra nyare specialiteter, som vuxenpedagogik eller omvårdnadsforskning, ge liknande resultat.

blir bland annat de genuint vetenskapliga värdena, som därmed kan ges en åtminstone negativ definition. En positiv definition skulle innebära en hänvisning till sociologins egna traditioner. De insatser som anknyter till och utvecklar dessa traditioner kan, inom sociologin, göra anspråk på att utgöra bidrag av värde. Insatser som bygger på utifrån (exempelvis från psykologin eller från administrationens eller politikens fält) hämtade modeller må ha andra förtjänster men representerar inte vetenskapliga värden inom sociologin.

Mer uttömmande svar kräver att vi går närmare in på de epistemologiska aspekterna av Bourdieus sociologi. Vi kommer då att finna, att negativa definitioner av vetenskapliga värden inte är så fattiga som de i förstone kan verka. I själva verket illustrerar resonemangen ovan några av den historiska epistemologins centrala ståndpunkter: Det gives inte utanför den vetenskapliga utvecklingen själv någon vetenskapsfilosofi som kan erbjuda en på förhand fixerad måttstock för vetenskapliga värden; det är vetenskapen själv som, under loppet av sin kamp för att övervinna spontana tänkesätt eller tänkesätt som importerats utifrån, skapar sina egna värden. Den historiska epistemologins företrädare efterlyste en vetenskapsfilosofi som gjorde rättvisa åt vetenskapernas förmåga att stå på egna ben.

Först och främst måste en sådan vetenskapsfilosofi göra sig kvitt låsningen till de traditionella filosofiska positionerna.

Jag har, utan att kräva att läsaren skall ge Bourdieu rätt, försökt påvisa möjligheten att inom ramen för Bourdieus sociologi finna kriterier som tillåter en åtskillnad mellan genuint vetenskapliga värden å ena sidan och sociala värden å den andra. Därmed har jag också i förbigående berört frågan om vad som inte har hemortsrätt inom en vetenskaplig sociologi i Bourdieus tappning. I nästa avsnitt skall vi fortsätta den diskussionen.

3. BOURDIEUS NEJ

Det vetenskapliga tänkandet får inte göra sig till slav utan måste sätta sina egna värden. Så skulle vi i nietzscheanska ordalag kunna formulera en kärnpunkt i det epistemologiska program som låter sig utläsas ur Bourdieus författarskap.

Samma ambition återfinns i den historiska epistemologins tradition. En viktig aspekt, som vi nyss diskuterat, är importförbudet mot på förhand etablerade filosofiska positioner. Även den historiska epistemologins varning för bruket av metaforer eller analoga modeller har vissa paralleller i Bourdieus sociologi. Ibland har han själv formulerat en explicit kritik av det metaforiska tänkandet inom samhällsvetenskapen, exempelvis marxisternas arkitektoniska bilder av samhället (bas/överbyggnadsmetaforen, althusserianernas "nivåer").[83] När Bourdieu för egen del använt bilder som synes hämtade från andra discipliner (den ekonomiska vetenskapen, fysiken), har syftet snarare varit att utveckla arbetsverktyg än att skapa analogier i mer strikt mening. Fältbegreppet var säkerligen inspirerat av motsvarande familj av begrepp inom fysiken (elektromagnetiskt fält etc), men Bourdieus poäng har inte varit att likna människors beteende i ett socialt fält vid järnfilspånens uppförande i ett magnetfält. Han behövde ett arbetsredskap som ger sociologen möjlighet att konstruera system av relationer mellan positioner. Fältbegreppet har varit ett verktyg, ett bräckjärn som öppnat vägen till fortsatta undersökningar. Det metaforiska tänkandet är enligt Bourdieu typiskt för "den spontana sociologin"[84], och därmed ett av de tankemönster som en vetenskaplig sociologi måste bryta

[83] Bourdieu har ofta attackerat olika varianter av den marxistiska bas/överbyggnadsmetaforen. Gentemot Annalesskolan har han genomgående varit mer återhållsam i sin kritik, vilket kanske är förvånande med tanke på att Braudels nivåindelning ur Bourdieus perspektiv borde te sig nära nog lika problematisk; se dock en explicit kritik i "Dialogue...", 1985, p. 89.

[84] Se exempelvis *La reproduction*, 1970, p. 124 not 14, som kritiserar ett typiskt uttryck för "den spontana sociologins metaforiska scheman", nämligen föreställningen att förhållandet mellan en utbildningsinstitution och dess elever är analogt med förhållandet mellan en form och ett innehåll. Boken skrevs i slutet av ett decennium som i Frankrike liksom på många andra håll inneburit en exempellös ökning av antalet studenter, och många debattörer ville förklara universitetets kris som en mer eller mindre mekanisk följd av studentexplosionen. Att sådana förklaringar varit så vanliga måste, förmodade Bourdieu och Passeron, bero på att föreställningen att trycket från studerandemassorna spränger utbildningssystemets gamla murkna strukturer ansluter till ett spontant metaforiskt sätt att tänka i termer av innehåll och form.

med.[85] Härvidlag är Bourdieu inte unik, det mer eller mindre explicita avståndstagandet från analoga modeller är framträdande inom åtskilliga samhällsvetenskapliga traditioner, men vi kan åtminstone konstatera att Bourdieu skiljer sig från de kulturanalytiker för vilka uppgiften att uppfinna och variera metaforer tenderar att bli en huvudsak eller till och med en slutpunkt i forskningsarbetet.

I Frankrike skattas som bekant förmågan att uttrycka sig formfulländat högt även inom delar av den vetenskapliga världen. Skolans urvalsmekanismer, examensformerna och kriterierna för tillsättning av universitetslärartjänster främjar kulten av språklig briljans, som kanske någon gång får ersätta vetenskapliga förtjänster. Bourdieu har ofta kritiserat tendenserna till att sociologin glider över i essäistisk eller kulturjournalistisk verksamhet, och varnat för de lättköpta framgångar som finns att hämta i den allmänna kulturdebatten.[86]

En annan frestelse är "profetismen". I många sammanhang, mest utförligt i sin kritik av Sartre, har Bourdieu tagit avstånd från den profetiske intellektuelle, han som gör anspråk på att ge de slutgiltiga svaren på de stora frågorna och som ständigt talar å medmänniskornas vägnar. Inte så att Bourdieu vill sätta munkavle på sociologerna, men han har - även under åttiotalet, då han långt mer oförbehållsamt än tidigare betonat sociologens rätt att intervenera i aktuella politiska frågor - lagt vikt vid att sociologen talar från den position han erövrat i egenskap av just sociolog (jfr nedan, avsnitt 6.4). Sociologens uppgift, så som Bourdieu föreställt sig den, är en annan än att vara "samhällskritiker" i betydelsen åsiktsmakare, ideolog eller företrädare för den ena eller andra förfördelade intressegruppen. Bourdieus sociologi kan förvisso med skäl kallas "kritisk", men epitetet skall i så fall i första hand uppfattas i Kants mening: "kritik" i betydelsen undersökningar av omdömes- och kunskapsförmågans betingelser och räckvidd. För Bourdieu har frågan om den sociologiska kunskapens gränser varit av central betydelse. Den sociolog som överskrider

[85] Man skulle till och med kunna leta efter paralleller till Bachelards estetiska författarskap, även de sena arbetena, vilkas ambition att skapa en "inbillningskraftens fenomenologi" och "själens fenomenologi" är fjärran från det ursprungliga epistemologiska programmet. Bachelards enträgna strävan att renodla mötet mellan exempelvis en läsare och en poetisk bild, hans vägran att införa biografiska förklaringar, kan (mutatis mutandis) jämföras med Bourdieus ständiga försök att reda ut det specifika hos den symboliska ordningen. Såtillvida finns hos både Bachelard och Bourdieu en anti-reduktionistisk ambition. Om man vill reda ut Bourdieus förhållande till fenomenologin skall man möjligen inte glömma Bachelards variant. (En avgörande skillnad är förstås att Bourdieu från de fenomenologiska analyserna går vidare till sociologiska förklaringar.)

[86] Dragningen till "essäism" tolkar Bourdieu som ett tecken på samhällsvetenskapens efterblivenhet (*Homo academicus*, 1984, p. 210).

vardagliga erfarenhet[97].

I likhet med Bachelard, som ständigt hänvisade till nödvändigheten av att spåra upp inslagen av vardagstänkande i det vetenskapliga tänkandet, har även Bourdieu varit oförtröttlig i jakten på spontana sociologier och annat vardagstänkande som smyger sig in i det vetenskapliga arbetet. Det ligger emellertid i sakens natur att en sociolog som Bourdieu måste utveckla ett annat förhållande till vardagstänkandet än en naturvetenskapsfilosof. Fysikerns studieobjekt tänker inte. För Bourdieu har vardagstänkandet varit ett synnerligen centralt forskningsområde.

Bland annat har Bourdieu i durkheimianernas efterföljd lagt stor vikt vid att undersöka spontana klassificeringar. För att komma åt dessa har han ofta sökt sig till material som inte är präglat av sociologens mer eller mindre förutfattade föreställningar. Ovan nämndes ett material som avslöjade en lärarinnas spontana sätt att klassificera sina elever och som Bourdieu uppenbarligen funnit värdefullt. Andra exempel är de topplistor som då och då publiceras i fransk press, där läsare eller journalister rangordnar exempelvis de för dagen mest inflytelserika intellektuella.[98] Genom att samla formuleringar ur diverse befintliga källor försökte Bourdieu och Boltanski vid ett tillfälle sammanställa ett slags dossier över definitioner och diskussionsteman som cirkulerar inom den ekonomiska och politiska eliten i Frankrike.[99] Som ett sista exempel kan nämnas att Bourdieu i ett par sammanhang[100] utnyttjat en opinionsundersökning i vilken ett representativt urval fransmän fick i uppdrag att kombinera ett antal namn på kända franska politiker med färger, träd, blommor, djur, sällskapsspel, huvudbonader, seriefigurer etc (Giscard d'Estaing förknippas med vitt, ek, liljekonvalj, myra, bridge, hög hatt, Asterix). Det är intressant att Bourdieu ibland föredragit den här sortens material, just för att det inte är fråga om gedigna sociologiska undersökningar; han har i dessa fall varit intresserad av den spontana "praktiska logik" som orienterar människors klassificeringar.

Det vore nämligen Bourdieu helt främmande att avfärda det spontana tänkandet som ideologi i betydelsen falskt medvetande. Tvärtom, människor besitter en praktisk kunskap som vägleder deras föreställningar och handlande, och i Bourdieus författarskap finner man ofta att han parallelliserar den vetenskapliga kunskapen med den praktiska. En bondefamilj må sakna tillgång till utbildningssociologernas siffermaterial, men utvecklar ändå en "intuitiv statistik", som ger besked om att deras barn sannolikt har föga framgång att

[97] Jfr G. Bachelard, *Les intuitions atomistiques*, 1933, pp. 14f.
[98] Ett sådant material har Bourdieu utnyttjat i "Le hit-parade...", 1984; *Homo academicus*, 1984, pp. 275-286.
[99] "La production de l'idéologie dominante", 1976.
[100] "Un jeu chinois", 1976; *La distinction*, 1979, pp. 625-640.

vänta i utbildningssystemet.[101] I bondesamhällena i Kabylien och i Béarn fanns en spontan [etnologisk] litteratur, ofta producerad av infödda folkskollärare ("Du bon...", 1985, p. 9). I traditionella algeriska släktsamhällen innebar föreställningen om den gemensamma anfadern en "spontan teori" om vad som förenar en grupp.[102] I ett kolonialsamhälle som Algeriet fanns dessutom en "spontan etnologi" producerad av franska administratörer och militärer, som gjorde bruk av kategorier som ofta var av juridisk natur och inte dög för vetenskapligt bruk ("Du bon...", 1985, p. 8). Den komparativa sociologin motsvaras av en "spontan sociologi", enligt vilken vissa länder uppfattas som gamla kulturnationer och andra som "nya" länder.[103] Sociolingvistiken har sin motsvarighet i en "spontan stilistik", en praktisk förmåga med vars hjälp den som läser en text upptäcker sambanden mellan författarens skrivsätt och hans klasstillhörighet.[104] Utbildningssociologin har ett slags parallell i de spontana föreställningar om begåvningsskillnader som Bourdieu så ofta attackerat. Den sociologiska kunskapsteorin har sin motsvarighet i den spontana teori enligt vilken man för att förstå hur en människa tänker helt enkelt strävar efter att placera sig i dennes ställe.[105] Den politiska sociologin har sin motsvarighet i de spontana föreställningarna om "höger" och "vänster" eller de pajdiagram som brukar användas för att illustrera röstetal. Sociologen måsta akta sig för att falla offer för dessa blott alltför välbekanta föreställningar, som inte bara blockerar förståelsen utan till och med "förhindrar att man verkligen förstår principen för [sociologisk] förståelse". Sociologen måste med andra ord lyfta fram i ljuset de kognitiva scheman, som finns nedlagda i föremålen (människors praktiker, diskurser etc) för hans undersökning, men som är främmande för den sociologiska traditionen (så som Bourdieu uppfattar den).[106]

Bourdieus intresse för det spontana tänkandet påminner således om Bachelards. Ingendera dömer ut det spontana tänkandet i sig. Det är ofrånkomligt att tänkandet är spontant innan det kan bli vetenskapligt, och det senare tänkandet utvecklas i en oupphörlig uppgörelse med det förra. För Bourdieu är det spontana tänkandet viktigt i två avseenden, både som

[101] "Comment la culture...", 1966, p. 18. Senare skulle Bourdieu oftare använda uttrycket "spontan statistik", se t.ex. "Agrégation...", 1987, p. 18 not 33.
[102] *Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 88.
[103] *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 65 not 15.
[104] *Ce que parler veut dire*, 1982, p. 41.
[105] *Le sens pratique*, 1980, p. 37. Bourdieu finner i Diltheys hermeneutik och hos Husserl ett slags "lärda" översättningar av detta slags spontan kunskapsteori. För egen del föreslår Bourdieu en rakt motsatt väg. Sociologen måste ta fasta på klyftan mellan sin egen position och den införddes. Det är en illusion att tro att man kan leva sig in i den värld som är världen för de människor man studerar.
[106] "Penser la politique", 1988, p. 3.

studieobjekt - att lära av - och som ett hinder som sociologin har att övervinna. En sociologi som avfärdar det spontana tänkandets logik skulle bli "objektivistisk" i Bourdieus mening, den skulle blott kunna registrera *opus operatum*, människors "färdiga" föreställningar och praktiker, och negligera *modus operandi*, hur tänkande eller handlande faktiskt går till. Redan i sina tidiga arbeten var Bourdieu mycket upptagen av frågan om människors spontana sätt att förhålla sig till sin värld[107], och detta intresse har bestått. Å andra sidan poängterade han redan i de tidiga texterna att sociologen måste akta sig för att överta vardagstänkandets klassificeringar och "falska självklarheter"[108]. Forskaren måste "avstå från en hel uppsättning vardagsbegrepp som, även om de till det yttre kan likna den vetenskapliga diskursen, har lånat sin logik från det vardagliga pratet"[109].

3.2 Epistemologiska hinder

Likheterna mellan Bourdieu och den historiska epistemologin är slående när det gäller sättet att hantera "epistemologiska hinder". I båda fallen uppfattas hindren på liknande sätt: det är inte fråga om blotta misstag som vetenskapsmannen snarast möjligt skall korrigera och sedan glömma. De epistemologiska hindren är föreställningar som ständigt på nytt dyker upp och som vetenskapen måste arbeta sig genom för att komma ut på andra sidan.

Vardagserfarenheten och vardagstänkandet är en ständig källa till sådana hinder. När Bachelard i sina studier av den kemiska vetenskapens historia ideligen återvände till problemet att naturforskarens uppmärksamhet fångas av substansernas mest påtagliga egenskaper, deras konsistens, utseende, lukt etc, och därmed fungerar som ett hinder för vetenskapens utveckling[110], kan vi spåra en parallell i Bourdieus konstaterande att individens mest påtagliga egenskaper, de biologiska eller i snäv mening psykologiska, tränger sig på observatören och blockerar vägen till en sociologisk analys.

[107] Se exempelvis undersökningen av fotograferandets praktiker, där Bourdieu uppehöll sig vid de "spontana diskurserna" (*Un art moyen*, 1965, p. 128 not 21) om fotograferandet, människors spontana smak (p. 121) och den spontana strävan efter frontalitet som utmärker den folkliga smaken (p. 119).
[108] *Le partage...*, 1966, p. 421.
[109] *Op. cit.*, p. 12.
[110] Jfr t.ex. G. Bachelard, *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne*, 1973 [1932], p. 30: "[...] de markanta karaktärsdragen hos det *fysikaliska* objektet har i själva verket allt sedan den kemiska vetenskapens början utgjort de främsta hindren för definitionen av den kemiska individen." Vi har redan flera gånger som exempel nämnt hur Bachelard framhävt att "de intuitiva föreställningarna om elden" fungerat som "epistemologiska hinder" (*La psychanalyse du feu*, 1949 [1938], p. 101).

I synnerhet har Bourdieu fäst sig vid det slags epistemologiska hinder som består i att forskaren övertar begrepp, tolkningsmönster eller klassifikationsscheman som produceras eller cirkulerar inom det område som är föremål för studium. En utbildningssociolog som vill följa Bourdieus föreskrift måste följaktligen ta sig i akt för att överta lärarnas, elevernas, administratörernas eller utbildningspolitikernas "spontana" tänkesätt. Se exempelvis hur författarna till *La reproduction*, 1970, tog avstånd från den "spontana sociologi" som gör sig gällande inom utbildningsforskningen. På detta område innebär den spontana sociologin att man "uppfattar [utbildnings]systemet så som det kräver att uppfattas".[111] Den spontana sociologin accepterar de *trompe-l'oeil*-bilder som utbildningssystemet självt levererar som förklaringar till sitt funktionssätt.[112] Exempel på typiska "spontana" förklaringar till utbildningssystemets konservatism är hänvisningar till nationella traditioner eller till lärarkårens konservatism.[113] Ett annat exempel är utbildningsforskarnas undersökningar av examinationsfrekvenser eller drop out-fenomen, som brukar bygga på den spontana sociologins sätt att ställa de elever som antagits till en viss utbildning mot dem som avslutar samma utbildning; utbildningssystemet betraktas med andra ord som ett urvalsinstrument medan elimineringsfunktionen försvinner ur sikte. De utbildningsforskare som faller offer för den sistnämnda illusionen stirrar sig blinda på de elever som befinner sig inom en viss utbildning och glömmer dem som fallit ifrån dessförinnan.[114]

Om vi håller oss kvar i Bourdieus utbildningssociologiska studier men går tillbaka till början av sextiotalet, till de tidigaste undersökningarna, är det uppenbart att han tog avstamp i ett antal "spontana" föreställningar om utbildningens mening och funktion. Han lade för det första ned stor möda med att kritisera "begåvningsideologin", det vill säga uppfattningen att exempelvis skillnader mellan individers studieresultat direkt låter sig återföras till skillnader i samma individers genetiskt nedärvda förståndsgåvor, För det andra kritiserade han de då för tiden utbredda antiauktoritära föreställningarna, enligt vilka läraren skulle kunna vara en "medstuderande", etc. För det tredje attackerade han dåtidens utbildningsekonomiska doktriner, jämte vissa därmed sammanhängande utbildningspolitiska ståndpunkter (exempelvis förhoppningen att förbättrade ekonomiska villkor för de studerande i sig skulle kunna upphäva skillnader i kulturellt kapital). För det fjärde angrep han den i samtiden populära uppfattningen att "studentkulturen" (eller vidare: ungdomskulturen) är just en kultur i betydelsen ett integrerat och integrerande meningssammanhang, som så

[111] *La reproduction*, 1970, p. 195.
[112] *Op. cit.*, p. 198.
[113] *Op. cit.*, pp. 169, 189.
[114] *Op. cit.*, pp. 187f, 195-201.

att säga sätter studenternas sociala och kulturella arv ur spel.

Den som läser dessa tidiga utbildningssociologiska studier har anledning att fråga varför Bourdieu så ofta och så envist återvände till de nämnda föreställningarna. Om det, som han gjorde gällande, var fråga om illusioner som stod i vägen för en gedigen utbildningssociologi - varför då inte helt enkelt strunta i dem? Svaret är, såvitt jag kan förstå, att kulten av "begåvning", den "jakobinska" tron på ultrademokratiska lösningar på utbildningens problem, den ensidiga tonvikten vid i snäv mening "ekonomiska" villkor samt uppfattningen om den integrerade studentkulturen för Bourdieu framstod som epistemologiska hinder. De alstras och cirkulerar inom de områden som utbildningssociologin har i uppgift att studera, och en fruktbärande utbildningssociologi har att arbeta sig genom dem. Det är inte möjligt att gå runt dem. Några år senare skulle Bourdieu i *Le métier de sociologue* ta hjälp av Bachelards vokabulär för att ge explicita formuleringar av denna metodiska princip: "Den sociologiska praktikens operationer måste utsättas för det epistemologiska förnuftets polemik, för att man skall kunna definiera och, om så låter sig göras, inpränta en vaksamhetens attityd som i den adekvata kunskapen om felet och om de mekanismer som alstrar detta finner ett medel för att övervinna det."[115]

Det är således frestande att i startpunkten för Bourdieus utbildningssociologi se en illustration till den historiska epistemologins tes att vetenskapen utvecklas diskontinuerligt, genom att bryta med de epistemologiska "hinder" och "fel" som det spontana tänkandet frambringar.[116]

3.3 Om förhållandet mellan samhälls- och naturvetenskap

Jag har nu lyft fram de protektionistiska dragen i Bourdieus sociologi: sociologin som vetenskap skall stå på egna ben och sociologen bör vara på sin vakt mot tänkesätt som importerats utifrån (från filosofiska doktriner, från andra discipliner, från vardagstänkandet). Hur kan en sådan ståndpunkt vara förenlig med att Bourdieu hämtat så mycken inspiration från naturvetenskaperna och matematiken?

Det är uppenbart att han tagit intryck inte bara av den historiska epistemologin utan även av annan filosofi och metoddiskussion från

[115] *Le métier...*, 1968, p. 9.

[116] Inte heller här skall släktskapen övertolkas. Liknande förhållningssätt finner vi, återigen, hos durkheimianerna. Samma år som Bachelard lade fram sina avhandlingar skrev Mauss följande: "Vetenskapernas historia är inte bara rätt och slätt historien om deras triumfer och om övervunna hinder, inte heller historien om ett kontinuerligt framåtskridande, utan även historien om fel [...]." ("Sur l'extension de la Sociologie", 1927, p. 188).

naturvetenskapernas och matematikens domäner. Samhällsvetenskapens epistemologi har i Bourdieus ögon vid en jämförelse tett sig som synnerligen outvecklad, eller till och med obefintlig.[117] I läroboken från 1968, som var ett försök att råda bot för denna brist, bereddes stort utrymme åt åskådningsexempel hämtade från naturvetares eller naturvetenskapsfilosofers skrifter. I förordet poängterades behovet av hänvisningar till klassiska analyser av naturvetenskapernas epistemologi: "kanske måste sociologerna, för att kunna ta sig ur den begreppsliga anarki i vilken de hamnat på grund av sin likgiltighet för epistemologisk reflexion, bli överens om elementära principer som framstår som truismer för specialisterna inom naturvetenskaperna eller [natur]vetenskapsfilosofin."[118]

Frågan är således hur en sådan ståndpunkt går ihop med ambitionen att ställa sociologin på egna ben. Många andra humanister och samhällsvetare har som bekant för att utmejsla sina egna vetenskapers egenart bemödat sig om att dra en skarp demarkationslinje i förhållande till naturvetenskaperna.

Svaret kan sökas i flera riktningar. Här skall jag först betona att varken den historiska epistemologin eller Bourdieus sociologi är förenad med hyllningar till naturvetenskapen i största allmänhet, eller i singularis. Det är inte fråga om något enhetsvetenskapligt program. Därefter skall jag gå in på problemet med samhällsvetenskapens egna specifika "epistemologiska hinder".

Den historiska epistemologins program handlade inte om naturvetenskapen utan om naturvetenskaperna, i pluralis. Även om Bachelard i likhet med de samtida logiska empiristerna hyllade den teoretiska fysiken som den mest framskridna vetenskapen, utgjorde hans epistemologi en bjärt kontrast till det s.k. enhetsvetenskapliga programmet, Neuraths och Carnaps och andras plädering för ett universellt språk och en universell metodologi som med fysiken som högsta föredöme skulle tillämpas på all vetenskap (jfr inledningen till kapitel IV ovan). Även i Frankrike hade inom den positivistiska vetenskapsfilosofiska traditionen funnits en stark dragning mot enhetsvetenskapliga ideal, något som den historiska epistemologin, med sin tonvikt vid "vetenskapernas filosofi" (till skillnad från de positivistiska konkurrenternas "vetenskapsfilosofi") gjorde upp med. I slutet av förra kapitlet nämndes hur Bachelard lade vikt vid att olika vetenskaper eller vetenskapsgrenar representerar "regionala rationalismer", var och en utrustad med en viss autonomi och förmåga till "egenpolemik", dvs. en förmåga att kritisera gamla och tillägna sig nya erfarenheter.

[117] Jfr den redan citerade passagen i förordet till andra upplagan av *Le métier...*, 1973, p. 5, där det sades att samhällsvetenskapernas epistemologi är icke-existerande.

[118] *Le métier...*, 1968, p. 9.

Så långt ansluter Bourdieus sociologi till den historiska epistemologin. Om sociologin skall vara en vetenskap får den inte knäfalla för andra vetenskaper. Bourdieu har i några sammanhang pekat på det socialt förklarliga men vetenskapligt skadliga fenomenet att yngre och socialt lågt rankade discipliner lånar attribut från mer framskridna och respekterade vetenskaper, för att simulera vetenskaplighet.[119] Så skedde, enligt Bourdieus bedömning, inom femtio- och sextiotalens ortodoxa amerikanska sociologi, som gjorde anspråk på att imitera naturvetenskaperna - en föreställning om vetenskapens enhetlighet som, fortfarande enligt Bourdieu, inte hör hemma inom vetenskaperna, och i synnerhet inte i en ung vetenskap som sociologin, utan snarare tillkommer den medeltida kyrkan eller juridiska institutioner. Den amerikanska ortodoxin innebar ett hinder för utvecklingen av en egentlig sociologi - "man talade om den sociala världen som om man inte talade om den".[120] Dessutom hade detta slags metodologi föga gemensamt med det faktiska naturvetenskapliga arbetet, det var fråga om "en ideologisk representation av det legitima sättet att bedriva vetenskaplighet som inte på minsta sätt motsvarar den vetenskapliga praktikens

[119] Bourdieu har till och med för detta fenomen myntat en särskild term, "Gerschenkron-effekten", som alluderar på Alexander Gerschenkrons tes om orsakerna till ekonomisk efterblivenhet. "Som en förklaring till att kapitalismen i Ryssland aldrig antog den form den hade i andra länder, anförde Gerschenkron det enkla sakförhållandet att den tog sin början med en viss försening. Även för samhällsvetenskapernas vidkommande beror många av deras särdrag och problem på att de startat långt senare än andra vetenskaper, varför de exempelvis medvetet eller omedvetet kan utnyttja modeller från mer avancerade vetenskaper för att simulera vetenskaplighet." ("Repères", 1987, p. 51) Som exempel på Gerschenkron-effekten har Bourdieu anfört den officiella amerikanska sociologins sätt att använda från naturvetenskaperna lånade normer och modeller för att ge bilden av respektabel vetenskaplighet ("La spécificité...", 1975, p. 112). Ett annat exempel är sociologernas lån från den ekonomiska vetenskapen, vilken i sin tur med sina från matematiken hämtade modeller är den av Gerschenkron-effekten värst drabbade disciplinen ("Repères", 1987, p. 61). Bourdieu har fört delvis överlappande resonemang om "Montesquieu-effekten", som han definierade som en överföring av metoder eller operationer från mer fullkomnande eller helt enkelt mer prestigefyllda vetenskaper, varmed sociala fantasmer eller rena fördomar ges ett sken av vetenskaplighet ("Le Nord...", 1980, p. 25). Åskådningsexemplet var här Montesquieus klimatlära, bakom vars vetenskapliga pretentioner Bourdieu menade att "en psykoanalys av den vetenskapliga andan inte kan undgå att upptäcka primitiva bilder och egentliga mytiska motsättningar" (*op. cit.*, p. 22; observera den från Bachelard lånade vokabulären). Montesquieu-effekten är, menade Bourdieu, verksam även inom dagens samhällsvetenskap. Där odlas fortfarande "vetenskapliga" mytologier, grundade på trosföreställningar som karaktäriseras av sammansmältningen av två koherensprinciper: å ena sidan det anspråk på vetenskapligt sammanhang som bekräftas av att man staplar yttre tecken på vetenskaplighet på varandra, å andra sidan en dold och i grunden mytisk koherens, framvuxen ur vardagstänkandets fördomar (*op. cit.*, p. 21). Inom samhällsvetenskapen finns oräkneliga "teorier" som uppstått genom en mekanisk imitation av biologin och i synnerhet av fysiken (*op. cit.*, p. 25).

[120] "Repères", 1987, p. 51.

realitet."[121] "Metodologernas" (för att använda hans eget invektiv) receptböcker har aldrig funnit nåd inför Bourdieus ögon. I sitt eget arbete har han demonstrerat att det är något annat som behövs: dels vetenskaplig praktik, dels epistemologisk reflexion över samma praktik. Att denna epistemologiska reflexion har mycket att lära av naturvetenskapernas filosofi betyder inte alls att samhällsvetaren skall imitera naturvetaren - tvärtom kan naturvetenskapsfilosoferna förse samhällsvetaren med försvarsvapen som hjälper honom att hålla stånd mot sådana frestelser[122].

Om man inte är uppmärksam på denna Bourdieus hållning ligger rena felläsningar nära till hands. Ovan berörde vi några passager ur det första av Bourdieus arbeten som innehöll dolda referenser till Bachelards ideal om den tillämpade rationalismen. Där skrev Bourdieu bland annat att "statistiken [...] för sociologen är vad experimentet är för fysikern"[123]. En slarvig läsning kunde möjligen ge intrycket att Bourdieu ville ungefär detsamma som somliga amerikaner vid samma tid, exempelvis Campbell och Stanley i en inom den amerikanska inflytandesfären sedermera synnerligen flitigt refererad uppsats om experimentell och kvasiexperimentell design - för övrigt publicerad (i *Handbook of Research on Teaching*) samma år, 1963, som Bourdieus text. Denne pläderade inte alls för en metodologi som bjuder samhällsvetare att imitera de experimentella naturvetenskapernas metodologi eller speciella sätt att bruka statistiska tekniker. Han var ute efter att introducera en epistemologisk reflexion som anslöt till det slags reflexion som utvecklats inom naturvetenskapsfilosofin; i detta fall ville han karaktärisera en speciell typ av vetenskaplig praktik, där sociologen samarbetar med statistikern ungefär som den teoretiske fysikern med experimentalfysikern.

Vidare var det inte naturvetenskapen i största allmänhet som hyllades av den historiska epistemologins representanter. Det var de oerhörda framstegen inom den samtida matematiken, fysiken och kemin som väckte Bachelards hänförelse. Den icke-euklidiska geometrin hade sprängt det klassiska rummet, påvisandet av mängdlärans paradoxer hade skakat matematiken och logiken, och i synnerhet hade fysiken som bekant genomgått en exempellös utveckling. Vi måste hålla i minnet att den newtonska världsbildens undergång var en tämligen färsk företeelse då Bachelard utformade sin vetenskapsfilosofi. Ännu i slutet av det förra seklet hade många fysiker argumenterat för att den klassiska mekaniken skulle ligga till grund för fysiken. Under 1890-talet uppträdde så "de nya energetikerna" (Georg Helm i Dresden, Wilhelm Ostwald i Lepzig), som ville

[121] *Op.cit.*, pp. 53f.
[122] *Op.cit.*, p. 53.
[123] *Travail...*, 1963, p. 10.

ersätta mekaniken med energiläran. Elektronteorin, utvecklad av Lorentz i Holland, Emil Wiechert i Göttingen och Joseph Larmor i Cambridge, vann allmänt erkännande i början av seklet. Kvantteorin - som, om vi räknar Plancks insatser som utgångspunkt, var jämgammal seklet - bidrog till att göra slut på striden om huruvuda mekaniken eller elektrodynamiken är fysikens verkliga grund. Den första versionen av Einsteins relativitetsteori 1905 var redan drygt fem år senare tämligen allmänt accepterad bland tyska fysiker.

Bachelard, som var en flitig läsare, hade uppenbarligen i *Annalen der Physik* och andra publikationer följt de strider som under nittonhundratalets första decennier ledde fram till att den klassiska fysiken föll samman (hans lärlingstid var lång, han var 44 år gammal när han 1927 lade fram sina första vetenskapliga arbeten). Det är lätt att spåra Bachelards ideal om "den tillämpade rationalismen", där teoretisk reflexion samverkar med empirisk erfarenhet, tillbaka till den speciella arbetsdelning som betytt så mycket för den samtida tyska fysiken.[124] Inget vore mer felaktigt än att tro att Bachelard förespråkade naturvetenskapliga ideal i största allmänhet. Den "nya vetenskapliga andan" uppstod enligt Bachelards historieskrivning först i början av vårt eget sekel.[125]

Bachelards entusiasm inför den teoretiska fysikens nyaste framsteg hade givetvis inom tyskt språkområde sin parallell hos de logiska empiristerna. Det är egentligen förbryllande att den så kallade "positivistiska" metodologi, som sedermera växte fram inom samhällsvetenskapen och mer eller mindre explicit åberopade arvet från den logiska empirismen, så ofta bekänt sig till naturvetenskapsideal av sjutton- eller artonhundratalssnitt. En samhällsvetare som läser Bachelard slås ideligen av att beskrivningarna av de närmast

[124] Renodlade teoretiker, som Max Planck i Berlin eller Wilhelm Wien i Würzburg, byggde sina framgångar på ett intimt samarbete med experimentatorer. Omvänt lade tidens mest renommerade experimentalfysiker, Röntgen, ned stor möda på att till München rekrytera en framstående teoretiker som parhäst; valet föll slutligen på Arnold Sommerfeld, och kring dem växte en utomordentligt produktiv forskningsmiljö fram.

[125] I kapitel IV uppehöll vi oss främst vid Bachelards och i någon mån Canguilhems författarskap, men även exempelvis Alexandre Koyré (som tycks ha betytt en hel del för den unge Bourdieu) gav uttryck för tanken att den tillämpade rationalismen är en sentida erövring, här i en text från början av sextiotalet: "[...] interaktionen mellan teorin och praktiken, att den förra genomtränger den senare och vice versa, att man teoretiskt utarbetar lösningar på praktiska problem - under och efter kriget har vi sett vart det kan leda - tycks mig vara ett väsentligen modernt fenomen." Koyré förnekade att människan skulle vara "naturligen besjälad av ett begär att förstå"; inte ens i de tidiga samhällen där det fanns vetenskap, som antikens Grekland eller det förmoderna Europa, var dess roll som historisk faktor annat än minimal. (Koyré, "Perspectives sur l'histoire des sciences", *Études d'histoire de la pensée scientifique* [1966], 1973, pp. 396f) Efter den sist referade meningen följde i den tidigare publicerade engelska versionen av samma text tillägget: "Det verkliga förenandet av *techne* och *episteme* är ett modernt och inom vissa områden till och med ett samtida fenomen." (Koyré, "Commentary...", 1963, p. 854)

föregående seklens naturvetenskapliga föreställningsvärldar låter sig överföras till den första efterkrigstidens dominerande amerikanska metodologi. Ambitionen att "i matematikens språk överföra de fakta som ges av erfarenheten" är enligt Bachelard en typisk artonhundratalsmässig strävan[126] - läsaren kan inte undgå att tänka på det slags forskning som översätter enkätsvar till korrelationer och nöjer sig därmed. Vi har i det föregående givit andra exempel på hur Bachelards diagnoser för perioden före "den nya vetenskapliga andan" leder tankarna till sentida metodologier som inom samhälls- och beteendevetenskaperna kringstrålats av en naturvetenskaplig aura. "Inom oss fortsätter sjuttonhundratalet sitt lönnliga liv och kan, skam till sägandes, framträda på nytt"[127], för att citera Bachelard.

Vi skall nu övergå till skillnaderna mellan natur- och samhällsvetenskaperna. I likhet med många andra sociologer har Bourdieu konstaterat att sociologin aldrig kan bli den sociala fysik om vilken Comte drömde. Det är skillnad på att undersöka människor och att undersöka ett fysiskt universum. Sociologin kan inte inskränka sig till studiet av enbart objektiva relationer, ty kunskapsakten utgör en del av den sociala realiteten, och subjektiviteten tillhör den objektiva verklighet som sociologen har att studera.[128] Redan i inledningen till första upplagan av *Un art moyen* noterade Bourdieu att ett klassiskt positivistiskt experimentellt tillvägagångssätt - Bourdieus exempel är Claude Bernards metodregler, som föreskriver att forskaren tränger undan alla förutfattade meningar och närmar sig naturens fenomen som vore det fråga om "personer vilkas språk han inte känner, ej heller deras seder, och som lever under omständigheter som är honom obekanta"[129] - visserligen i stora drag gäller även för sociologen. "Till skillnad från naturvetenskapen kan dock en komplett humanvetenskap <une anthropologie totale> inte nöja sig med att beskriva objektiva relationer, ty erfarenheten av betydelser utgör en del av erfarenhetens samlade betydelse [...]." Sociologin behöver begrepp som förmedlar mellan det subjektiva och det objektiva: "beskrivningen av den objektiverade subjektiviteten leder tillbaka till beskrivningen av interioriseringen av objektiviteten."[130] I andra upplagan 1970 av samma bok skulle Bourdieu införa sin egen term, habitus, för detta begrepp som länkar samman det subjektiva och det objektiva.

[126] G. Bachelard, "Noumène et microphysique" [1932], *Études*, 1970, p. 17. Bachelard fortsatte: "Det gäller [inom modern vetenskap] tvärtom att i vardagserfarenhetens språk uttrycka en djup erfarenhet som äger en matematisk mening innan den får fenomenologisk betydelse."

[127] *La formation de l'esprit scientifique*, 1980 [1938], p. 7.

[128] *Le sens pratique*, 1980, p. 210.

[129] C. Bernard, 1984 [1865], p. 64.

[130] *Un art moyen*, 1965, pp. 19f.

Ett i Bourdieus sociologi utomordentligt centralt problemområde är förhållandet mellan forskaren och de människor han utforskar, det vill säga relationen mellan kunskapssubjektet å ena sidan och ett objekt som dessutom är ett subjekt å den andra. Bourdieu har ständigt påtalat de risker som är förenade med att negligera egenarten hos denna relation. Själv hävdar han att det var hans egna tidiga erfarenheter som etnolog i en främmande kultur, de traditionella algeriska samhällena, som fick honom att upptäcka den oöverbryggliga klyfta som skiljer åskådaren från deltagaren, forskaren från undersökningsobjektet. Som bekant finns det humanvetenskapliga traditioner som åberopat möjligheten att leva sig in i medmänniskornas liv som det särdrag som konstituerar skillnaden gentemot naturvetenskaperna. Bourdieu är av motsatt mening. Han har aldrig haft något till övers för det slags metoder, rubricerade *Einfühlung*, *Erlebnis, Verstehen*, "deltagande observation" etc, som bygger på forskarens (illusoriska, skulle Bourdieu säga) strävan att träda i forskningsobjektets ställe. Att blanda ihop observatörens och aktörens synvinkel tillhör samhällsvetenskapens fundamentala "epistemologiska fel".[131] Bland annat har Bourdieu ofta kritiserat obetänksamma sociologers benägenhet att pådyvla de människor de studerar sina egna, sociologens, professionella intressen. Eftersom sociologen har till yrke att leverera tolkningar, ligger det nära till hands att framställa hela den sociala världen som om den funnes till för att tolkas. Ett sådant - med Bourdieus terminologi "intellektualistiskt" - tillvägagångssätt innebär att man i människors sätt att tolka världen ser orsakerna till deras praktiker (och bortser från allt som sker av vana, som en följd av omedvetna strategier, kort sagt allt som är rotat i människors habitus). Att sociologen så lätt ramlar i denna fälla beror inte minst på att exempelvis intervjuobjekten så gärna agerar som medbrottslingar i denna fabrikation av tolkningar (jfr Bourdieus kritik av levnadsberättelseforskningen, refererad i inledningen till detta kapitel).

Ytterligare ett problem för samhällsvetenskaperna är att dessa själva tillhör sitt eget studieområde, ett förhållande som får svårbemästrade konsekvenser för sociologen: "den sociologiska analysens svårighet består i att de ting vi gör till objekt, kulturellt kapital, ekonomiskt kapital etc, i sig själva är insatser i striden i den verklighet vi studerar, och att det vi säger därom i sin tur blir en insats i striderna."[132] Således: dels levererar sociologen begrepp och förklaringar som

[131] Se bland många andra textställen *Le sens pratique*, 1980, p. 139, där Bourdieu nämnde risken för att observatören i människors praktiker söker svar på frågor som ligger denne själv varmt om hjärtat men som faktiskt inte aktualiseras i praktikerna i fråga. I stället borde observatören fråga sig "om inte praktikens egenart ligger i sakförhållandet att den utesluter dessa frågor". Bourdieu fortsatte: "Paradigmet för detta fundamentala epistemologiska fel kan sökas i 'perversiteten' hos de författare som enligt T.E. Lawrence tillskriver 'en människa som är helt uppslukad av sitt värv' den synvinkel som tillhör 'en man som sitter i sin fåtölj'."
[132] Le sociologue en question", 1980 , p. 58.

olika sociala grupper har anledning att använda för egna syften, att ta till sig eller avvisa, dels bidrar sociologen genom att uttala sig om sociala förhållanden till att forma samma förhållanden eller åtminstone bilden av dem (Bourdieu har exempelvis pekat på det paradoxala förhållandet att Marx' analyser av samhällsklasserna bidragit till att skapa desamma).

Problem som de här nämnda har Bourdieu ofta återvänt till, ibland i termer av samhällsvetenskapernas specifika - och i jämförelse med andra discipliner ovanligt svårartade - "epistemologiska hinder". Det allra värsta epistemologiska hindret för sociologen är själva förtrogenheten med den sociala världen. Till skillnad från fysikern, som har lättare att hålla isär det som försiggår i laboratoriet från vardagslivet i övrigt, är sociologen ständigt upptagen av den sociala världen. Sociologen "blir aldrig färdig med den spontana sociologin"; han har att utforska en värld där spontana begrepp, kategorier och förklaringar oupphörligen frambringas, jämte de sociala betingelser som gör människor benägna att fästa tilltro till allt detta.[133]

Från naturvetenskapsfilosofin har således Bourdieu försökt hämta, inte omedelbart översättbara lärdomar och än mindre färdiga metodologiska recept, utan snarare inspiration till en art av epistemologisk reflexion som, enligt hans bedömning, varit ett försummat kapitel inom samhällsvetenskaperna - trots att just dessa vetenskaper möter särskilt svårforcerade epistemologiska hinder.

3.4 En ekumenisk ambition

Den skrift som Bourdieu sammanställde 1980 inför sin kandidatur till Collège de France innehåller följande programförklaring:

> "Sedan början av mitt arbete har det tyckts mig som om man skulle kunna åstadkomma ett avgörande framsteg för sociologin om man kunde gå i land med att samla denna traditions till synes antagonistiska och under alla omständigheter spridda landvinningar; om man med andra ord på annat sätt än genom retoriska förlikningar eller eklektiska kompromisser lyckades integrera de traditioner som symboliseras av "grundarfädernas" namn, Marx, Durkheim, Weber, och om man lyckades övervinna de epistemologiskt fiktiva men socialt reella motsättningarna mellan 'teoretiker' och 'empirister', eller bland de sistnämnda mellan de statistiska undersökningarnas anhängare och förespråkarna för den etnografiska observationen."[134]

Självkaraktäristiken träffar onekligen en central ambition hos Bourdieus sociologiska projekt. Var och en som läser hans skrifter lägger märke till hans respektlösa sätt att blanda lån från de traditioner som utgår från

[133] Jfr t.ex. *Le métier...*, 1968, p. 35.
[134] *Travaux...*, 1980, p. 5.

durkheimianerna, Weber och Marx (däremot räknar han knappast Comte till den vetenskapliga sociologins egentliga fäder, och liknar härvidlag Durkheim, som trots sina reverenser för Comte ändå räknade denne som samhällsfilosof snarare än som vetenskaplig sociolog). Bourdieu har tagit vad han behöver. Han har undvikit att placera sig på en enda av sociologins grenar.

Bourdieus ekumeniska ståndpunkt förutsätter att det finns något, utöver själva ämnesrubriken, som håller ihop sociologin som vetenskap. Vad är detta som ur Bourdieus synvinkel binder samman arvet från Marx, Durkheim, Weber?

Till att börja med bör vi notera att Bourdieu alltid fäst stort avseende vid den vetenskapliga praktiken, det sociologiska hantverket i vidaste mening. Han har aldrig sysslat med att extrahera fram renodlat "teoretiska" sociologiska doktriner. Trots att han arbetat mycket med klassikerna finns i hans författarskap ingen "teoretisk" sociologihistoria av det slag som ställer doktrinerna mot varandra. I Bourdieus ögon är det bestämda drag i den sociologiska praktiken och i sättet att reflektera över densamma som förenar "klassikerna" och som därmed lagt grunden för den vetenskapliga sociologin.

I Bourdieus programmatiska epistemologiska texter från andra hälften av sextiotalet framtonade en bestämd uppfattning om vad som konstituerar sociologin som vetenskap. De doktriner om hur samhället är ordnat som Marx, Durkheim och Weber lanserade är högst olikartade; det är inte här sociologins enhet står att finna. Däremot finns hos Marx, hos Durkheim, hos Weber mer eller mindre explicita teorier om den sociologiska kunskapen, teorier som företer så stark släktskap att det är meningsfullt att tala om en konstituering av sociologin som vetenskap - och att, som i citatet ovan, tala om *den* sociologiska traditionen, i singularis.[135]

Även nutidens sociologi bör enligt Bourdieu grundas på en reflexion över betingelserna för frambringande av sociologisk kunskap. Närmare bestämt vaskade han ur den sociologiska traditionen fram ett program som i hög grad överensstämmer med den historiska epistemologins: sociologin måste för att vara en vetenskap sorgfälligt konstruera sina egna objekt, bryta med vardagstänkandets empirism, realism och substantialism, skärpa sin vaksamhet inför vardagstänkandets begrepp, kategorier och förklaringar, odla en reflexion över det för sociologin speciella förhållandet mellan forskningssubjekt och forskningsobjekt, och så vidare. Man kunde också formulera saken så, att Bourdieu valde ut de inslag hos arvet från klassikerna som, *mutatis mutandis*, lät sig förenas med den historiska epistemologins program för naturvetenskapernas filosofi.

Sådant var Bourdieus budskap i programskrifterna från det sena sextiotalet

[135] Se *Structuralisme...*, 1968, p. 2; *Le métier...*, 1968, p. 11.

och han har hållit fast därvid. Mot den bakgrunden har vi kanske lättare att förstå att han så obekymrat kunnat blanda inspiration från skilda samhällsvetenskapliga "skolor" och utnyttja ett brett spektrum av forskningstekniker: statistiska bearbetningar, fenomenologiska analyser, etnografiska observationer, tolkningar av historiska källor, etc. Om Bachelard hyllade "det pluralistiska tänkandet" inom naturvetenskaperna, så har Bourdieu i sin forskningspraktik bekänt sig till en motsvarande sociologisk pluralism. Antagonismen mellan forskare som specialiserat sig på den ena eller andra metodläran eller forskningstekniken framstår ur Bourdieus perspektiv som vetenskapligt omotiverad - ja, till och med som fördärvlig, eftersom den förleder till en uppstyckning av sociologins objekt. Frågan om vetenskaplig legitimitet har inget med det slaget av socialt betingad antagonism att göra. Däremot har Bourdieu inte sparat på krutet så snart han tyckt sig skönja slarv beträffande de epistemologiska grundfrågorna.

3.5 Bourdieus stil

Bourdieus läsare brukar sucka över det krångliga skrivsättet. Ett skäl till att han skriver som han gör är utan tvivel den pluralistiska ambitionen. Den läsare som söker en och endast en röd tråd i framställningen letar förgäves.

Det är svårt att kritisera eller ens referera Bourdieu på grund av hans böjelse för att oupphörligen driva analysen vidare till allt mer komplexa förklaringar. Även om många delundersökningar företagits med hjälp av tämligen enkla verktyg, låter Bourdieu när han presenterar resultaten sig sällan beslås med förenklingar. Hans texter lämnar få blottor. Bourdieu är en mästare i att föregripa invändningar. I stället för att sätta punkt för tanken har han för vana att tillfoga modifieringar, preciseringar, brasklappar; ... men detta är inte hela sanningen ... inte bara, utan också ... å andra sidan ... vid närmare påseende ... men det är inte allt ... utan att förglömma ... allt sker som om.

Den verklighet jag analyserar är inte mindre komplex! är Bourdieus försvar mot anklagelsen för att hans texter är snåriga och trögläsa. I följande citat, en enda mening vars form bekräftade innehållet, ur förordet till den tyska översättningen av *La distinction* kommenterade han sitt eget skrivsätt:

> "Stilen, som genom sina långa invecklade satser riskerar att avskräcka till och med den mest välvillige läsare men som faktiskt i sin uppbyggnad försöker återge den mest komplexa strukturen hos den sociala världen, och detta med hjälp av ett språk vilket sammanfogar det mest disparata till en - i sig samtidigt genom ett rigoröst perspektiv hierarkiserad - enhet, beror av viljan att så långt som möjligt uttömma möjligheterna hos litteraturens, filosofins och vetenskapens traditionella uttrycksformer, för att på så sätt inte bara låta sådant komma till tals som hittills de facto eller de jure varit bannlyst därifrån, utan också förhindra att läsningen halkar ned i den gängse

essäismens eller politiska polemikens förenklingar".[136]

Bourdieus mest utförliga försvar för sitt komplicerade skrivsätt återfinns i en intervju[137] från 1983: Verkligheten är inte bara komplex utan även strukturerad och hierarkiserad. För att skriva om denna verklighet måste författaren göra rättvisa åt dess komplexitet och struktur, och samtidigt markera sin egen relation till det ämne han behandlar. "Mina texter är fyllda av anvisningar avsedda att förhindra att läsaren vanställer och förenklar."[138]

Bourdieu angav i samma intervju flera skäl till sin aversion mot "lättlästa" framställningar. Den falska klarheten är utmärkande för den dominerande och konserverande diskursen, som uttalas av dem som finner att allting är självklart, att det är bäst om allting förblir självklart:

> "[...] att producera en förenklad och förenklande diskurs om den sociala världen innebär oundvikligen att man tillhandahåller vapen för farliga manipulationer med denna värld. Jag är övertygad om att man, av vetenskapliga såväl som politiska skäl, måste förutsätta att diskursen kan och bör vara så komplicerad som det mer eller mindre komplicerade problem som diskursen behandlar kräver. [---] När det handlar om objekt som är så laddade med lidelser, känslor och intressen som de sociala tingen, är det utan tvekan de 'klaraste', det vill säga de enklaste diskurserna som löper störst risk att missförstås, ty de fungerar som projektiva test där envar tar med sig sina fördomar, sina förutfattade meningar, sina fantasmer."[139]

Bourdieus pluralistiska vetenskapsideal har inneburit att han gärna blandat olika forskningstekniker och utnyttjat de mest skilda typer av "data", däribland sådana som sociologer annars sällan ägnar uppmärksamhet.[140] Pluralismen har också präglat uttrycksformerna. Det räcker med att bläddra i Bourdieus tidskrift *Actes de la recherche en sciences sociales* för att spåra hans ambition att även i detta avseende reformera sociologin. Korta preliminära texter avlöser långa redogörelser för fullbordade studier, ibland utförliga som en mindre bok. I Bourdieus egna artiklar, och i många andra, samsas teoretiska utläggningar med etnografiska observationer, statistiska tabeller, intervjuutdrag, teckningar, fotografier eller klipp ur de mest olikartade dokument, inte sällan försedda med understrykningar, marginalanteckningar eller pratbubblor. Så brukar inte sociologiska artiklar se ut. Enligt programförklaringen som inledde det allra

[136] "Vorwort...", 1982, p. 14.
[137] Den franska versionen av denna intervju publicerades under rubriken "Repères" i *Choses dites*, 1987. Bourdieus reflexioner över sin stil återfinns på sidorna 66-71.
[138] *Op. cit.*, p. 67.
[139] *Op. cit.*, pp. 67f.
[140] Så vore exempelvis Bourdieus bruk av fotografier värt ett särskilt studium, både hans egen användning av kameran som etnologiskt verktyg - prov därpå har ackompanjerat en del av hans publicerade texter som berör förhållanden på den algeriska landsbygden, med början i *Travail...*, 1963 - och hans sätt att utnyttja bilder hämtade från annat håll för att tillföra sina analyser sådant som svårligen låter sig utsägas i ord.

första numret är syftet att dels ge läsaren inblick i det sociologiska hantverket, dels bryta med de ritualiserade presentationsformer som florerar inom sociologin:

> "Här finner man sida vid sida texter som i grunden skiljer sig avsevärt såväl i stilen som till sin funktion: förvisso 'fullbordade' texter, men även korta anteckningar, referat av muntliga anföranden, arbetstexter om forskningsplaner eller underhandsnoteringar som snarare gäller teoretiska intentioner, empiriska verifieringsproblem eller de data som analysen vilar på. Viljan att ge tillgång till själva verkstaden, som inte känner andra regler än metodens regler, och att visa upp materialsamlingarna från pågående arbete, medför att man måste överge de mest uppenbart rituella formalismerna: rätlinjig typografi, den obrutna diskursens retorik, samma omfång på artiklar eller tidskriftsnummer, och mer generellt allt som leder till standardisering och 'normalisering' av forskningsprodukterna."[141]

Om den bland hans böcker som härvidlag uppvisar de största likheterna med tidskriften yttrade Bourdieu i en radiointervju: "För mig är det intressantaste med *La distinction* den omvälvning av formen som jag genomförde i denna bok. [---] Stilistiskt sett är det en avantgardebok, dvs. jag har kombinerat fem eller sex språkbruk som vanligen är oförenliga. Sida vid sida finns analyser som kan kallas teoretiska eller filosofiska, beskrivningar som om man så vill kan kallas litterära, och råa men konstruerade dokument i form av intervjuer som blandar direkt, indirekt och semidirekt stil, [...] statistik, etc."[142] I samma intervju nämnde Bourdieu möjligheten att utnyttja en litterär form för att kort och sammanfattande säga något om det som med ett vetenskapligt språk skulle kräva komplexa utläggningar. Över huvud taget har han lagt sig vinn om att utnyttja ett brett register av skriftspråkets verkningsmedel, och i gengäld har han varit noga med att bevara talspråkskaraktären hos sina många publicerade föredrag och intervjuer.

Med all denna omsorg om stilen har Bourdieu uppenbarligen velat något mer än att blott klä färdiga tankar och forskningsresultat i en ändamålsenlig förpackning. Om, för att anknyta till Bourdieus bruk av psykoanalysens modeller, presentationen av vetenskapligt arbete innebär en "formgivning", en anpassning till det vetenskapliga fältets "censur"[143], så kan valet av stil och till och med den typografiska formgivningen tjäna som försvarsvapen för den författare som försöker reducera detta tvång.[144]

[141] *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, n° 1, 1975, p. 2 (orubr.redaktionell text).
[142] Bourdieu intervjuad i radioutsändning "Le bon plaisir de Pierre Bourdieu", France Culture, 23 juni 1990.
[143] Om "formgivning" och "censur", se bl.a. "L'ontologie politique...", 1975; "La censure", 1977; "Censure et mise en forme", pp. 167ff i *Ce que parler...*, 1982; fjärde kapitlet, pp. 83ff, i *L'ontologie politique...*, 1988. Jfr ovan, kapitel III, avsnitt 1.2.5.
[144] I den nyss citerade inledningen till första numret av sin tidskrift ställde Bourdieu mot den

3.6 Den epistemologiska vaksamheten

Ursprungligen hade jag tänkt ge den här boken titeln "Den epistemologiska vaksamheten", ett uttryck som Bourdieu ibland, mest frekvent i några texter för undervisningsändamål publicerade 1968[145], använt om den hållning som det vetenskapliga arbetet kräver. Ordet "vaksamhet" <vigilance> var inte särskilt vanligt i Bachelards författarskap[146], men Bourdieu använde det för att beteckna just den hållning till det vetenskapliga arbetet som denne förespråkade. Avsikten med läroboken *Le métier de sociologue* var att "i praktiska föreskrifter specificera den epistemologiska vaksamhetens princip"[147]. Dessa föreskrifter följde i långa stycken Bachelards program. Den epistemologiska vaksamheten innebär att forskaren skaffar sig kunskap om hur epistemologiska "fel" och "hinder" alstras, för att därigenom, i bästa fall, ha en chans att övervinna dem.[148] Inom humanvetenskaperna är den epistemologiska vaksamheten särskilt påkallad, eftersom åtskillnaden mellan vardagsåsikter och vetenskapliga diskurser där framstår som ovanligt suddig.[149] Den epistemologiska vaksamheten, som innebär att användningen av tekniker och begrepp är underordnad frågan om betingelserna och gränserna för giltigheten hos dessa tekniker och begrepp, kan vidare motverka "den ständigt återkommande frestelsen att överföra metodföreskrifter till det vetenskapliga kökets kokboksrecept eller till laboratorietrix"[150]. Epistemologisk vaksamhet är således raka motsatsen till den ritualisering av forskningsprocedurerna som ibland präglar tillämpningen av exempelvis statistiska tekniker.[151] Den epistemologiska

standardiserade och normaliserade presentationen av forskningsresultat en framställning som inte "erkänner några andra påbud än dem som den rigorösa argumenteringen och, i andra hand, läsbarheten tvingar fram, vilket innebär att man befriar sig från den censur, de konstgrepp och de perversioner som följer av att man fogar sig efter konventionerna och god ton inom universitetsfältet: försiktighetens eller den falska precisionens retorik, de pampiga hyllningsdiskurser som aldrig är annat än självförhärligande, den iögonenfallande frikostigheten med att visa fram tecken på att man själv tillhör de mest utsökta och utvalda grupperna i den intellektuella världen" (p. 2).

145 "Introduction à la sociologie", 1968 samt *Le métier...*, 1968. Uttrycket förekom även i *Sociologie et philosophie*, 1966, p. 62.

146 Se dock t.ex. G. Bachelard, *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 80; *La psychanalyse du feu*, 1949 [1938], p. 10. Bourdieu tycks (jfr *Le métier...*, 1968, p. 125-127) använda ordet *vigilance* som synonymt med Bachelards uttryck *surveillance*.

147 *Le métier...*, 1968, p. 10.

148 Se t.ex. *op. cit.*, pp. 9f.

149 *Op. cit.*, p. 35.

150 *Op. cit.*, p. 11.

151 *Op. cit.*, p. 30. Med en dold hänvisning till Bachelards huvudavhandling noterade Bourdieu här att det är anmärkningsvärt att statistiken, som när det gäller "fel" och "den tillnärmande kunskapen" verkligen skulle kunna tjäna som en filosofi för den kritiska vaksamheten, i stället "så ofta används som vetenskapligt alibi för den blinda underkastelsen under instrumentet".

vaksamheten kan skärpa blicken för att det sociologiska upptäckararbetet har sin egen logik, skild från logiken i framställningen av resultaten eller prövningen av deras hållbarhet.[152]

Vi bör hålla det pedagogiska syftet med *Le métier de sociologue* i minnet. Den skrevs som lärobok för sociologistuderande. Avsikten var att dessa skulle lära sig goda intellektuella vanor, och närmare bestämt tillägna sig en habitus "som inte är annat än interioriseringen av principerna för teorin om den sociologiska kunskapen"[153], för att citera ur ett avsnitt som i andra upplagan 1973 försågs med rubriken "forskningens pedagogik". Av lärobokens innehåll och disposition framgår tydligt att den var tänkt att hjälpa de studerande att införliva en "epistemologisk vaksamhet" som skulle prägla alla inslag i det sociologiska hantverket, från umgänget med sociologins klassiker till utarbetandet av frågeformulär, tolkningen av statistiska data eller bruket av etnografiska observationstekniker.

I slutet av detta kapitel skall vi återvända till en central tes i *Le métier de sociologue*: sociologen förfogar över ett särdeles effektivt redskap för att skärpa sin epistemologiska vaksamhet, "ett redskap för att öka och precisera kunskapen om felet och om de betingelser som gör felet möjligt och ibland oundvikligt"[154], nämligen kunskapssociologin.

152 *Op. cit.*, p. 133.

153 *Op. cit.*, p. 11.

154 *Op. cit.*, p. 10.

4. RELATIONISMEN

I kapitel III mötte vi många exempel på Bourdieus förkärlek för att betona relationer framför de element som är relaterade till varandra. Hans ståndpunkt, som vi här skall kalla relationism, innebär kort sagt att väsentliga egenskaper hos vart och ett av elementen är beroende av detta elements placering i förhållande till de övriga elementen, eller för att vara mer precis: av dess placering inom hela systemet av relationer mellan element. Bourdieus nyckelbegrepp är utpräglat relationella. Ett visst innehav av symboliskt kapital definieras inte av immanenta egenskaper hos tillgångarna i fråga, utan av att det existerar en relation till sociala grupper som är benägna att värdesätta just dessa tillgångar. En viss habitus får sin mening och sina effekter inom ramen för ett system av relationer mellan olika gruppers habitus. Ett fält i Bourdieus mening är per definition ett system av relationer mellan positioner.

Tonvikten vid system av relationer har givetvis mycket gemensamt med strukturalismen, men det finns skillnader i jämförelse med strukturalismens huvudfåra som gör att Bourdieu kanske hellre bör kallas relationist än strukturalist. Han har inte på samma sätt favoriserat strukturer uppbyggda av bipolära relationer. Han har ofta kritiserat strukturalisternas tendens att betrakta strukturerna som självtillräckliga. Han har varit jämförelsevis mer öppen för genetiska och historiska förklaringar. Han har med sitt habitusbegrepp berett utrymme för studiet av människors aktiva förmåga att handla. Därför förefaller det rimligt att, som Bourdieu själv ofta gjort[155], uppmärksamma släktskapen med traditioner som föregick strukturalismen, nämligen naturvetenskapsfilosofin av framför allt den historiska epistemologins eller Cassirers märke. Naturvetenskaperna har, enligt Bourdieus uppfattning, gått i täten när det gäller att göra rättvisa åt relationernas primat - ja, den moderna matematiken och fysiken hade aldrig kunnat utvecklas om man inte givit företräde åt relationerna framför substanserna, konstaterade Bourdieu i en intervju 1983 med en

[155] Jfr följande tillbakablick, daterad i mitten av åttiotalet: "I en artikel skriven då strukturalismen stod på sin höjdpunkt försökte jag frilägga betingelserna för att inom samhällsvetenskaperna tillämpa det relationella sätt att tänka som gjort sig gällande inom naturvetenskaperna och som, eftersom man inte klart tänkt igenom dess principer, efter hand uppträdde deformerat, förvrängt eller perverterat inom olika former av strukturalism." (*Les concepts...*, 1985, p. 5 not 2; eng. övers "The Genesis...", 1985, p. 16 not 6. Den apostroferade artikeln är *Structuralisme...*, 1968.)

hänvisning till Cassirers historieskrivning.[156]

Oavsett varifrån Bourdieu hämtat sin inspiration är det lätt att finna ett relationistiskt sätt att tänka redan i hans tidiga arbeten. I den allra första skriften, *Sociologie de l'Algérie* från 1958, nämndes att varje element i ett starkt integrerat samhälle blott kan förstås med hänvisning till alla andra element.[157] I dessa nordafrikanska samhällen "finns det inga slutna och avskilda världar, ingen grupp som är så isolerad och inkrökt i sig själv att den inte tänker på eller värderar sig själv med hänvisning till främmande modeller. Därför söker och konstituerar varje grupp sin identitet i skillnaden"[158]. En enskild stam blir medveten om sin egen särskilda identitet blott via motsättningen till andra jämförbara grupper[159], och stammens geografiska territorium definieras i relation till grannstammarnas jordinnehav[160]. I andra upplagan av samma bok nämndes att varje form av religiositet definierar sig med hänvisning till andra former av religiositet.[161]

I de tidiga kultursociologiska texterna finns gott om exempel på hur Bourdieu lade tonvikt vid relationerna. Boken om fotografiets sociala användningar inleddes med en diskussion om konstarternas hierarki[162]. En sociologisk analys av fotografiet förutsätter, menade här Bourdieu, att man tar hänsyn till att fotograferandet är lågt placerat i systemet av hierarkiska relationer mellan konstnärliga praktiker. Fotografiet är en icke - eller var när boken skrevs en ännu icke - konsekrerad konstart.[163] (Ur detta perspektiv var det givetvis tacksamt för Bourdieu och hans medarbetare att ägna sina första stora kultursociologiska studier åt två slag av kulturella praktiker som representerade toppen och botten på denna sociala värdeskala: att besöka de renommerade museernas konstsamlingar respektive att knäppa semesterbilder.) Även i en rad andra avseenden anlade Bourdieu ett relationistiskt perspektiv på fotograferandets praktiker. Han noterade att varje social grupp synes bli medveten om sina normer genom att sätta dem i relation till andra gruppers normer.[164] Den mening som människor tillskriver fotograferandet är i grunden en relativ mening, karaktäriserad av motsättningen till andras bruk av fotografier - som exempel nämnde Bourdieu att överklassen, i synnerhet i Paris,

[156] "Repères", 1987, p. 53 (i det opublicerade manuskriptet nämndes i samma sammanhang även Bachelard).
[157] *Sociologie de l'Algérie*, 1958, p. 80.
[158] *Op. cit.*, p. 10.
[159] *Op. cit.*, p. 84.
[160] *Op. cit.*, p. 76.
[161] *Sociologie de l'Algérie*, 2 uppl. 1961, p. 101.
[162] *Un art moyen*, 1965, p. 17.
[163] *Op. cit.*, pp. 73, 95f.
[164] *Op. cit.*, p. 67 not 42.

kan betrakta vissa fotografiska praktiker som alltför spridda och därför vulgära, samtidigt som andra grupper kan använda samma praktiker för att utmärka sig.[165] "Individernas förhållande till fotograferandets praktik är väsentligen *förmedlat*, på samma sätt som det förhållande de intar till sin sociala klass: i själva verket innesluts i detta förhållande [till fotograferandets praktik] alltid en hänvisning till det förhållande som medlemmar av andra sociala klasser intar till fotograferandet."[166] En konsekvens av Bourdieus relationistiska ståndpunkt är att han inte har något till övers för tanken att den folkliga kulturen skulle representera något slags obesmittad ursprunglighet: "den folkliga estetiken definieras och framträder (åtminstone delvis) i motsättning till de bildade estetikerna [...]. I själva verket är hänvisningen till den legitima kulturen aldrig helt frånvarande, inte ens bland arbetarna."[167]

Det relationella perspektivet är framträdande även i redovisningen av den andra stora tidiga kultursociologiska studien, av museibesökarna, och i synnerhet i andra upplagan från 1969. I en diskussion om hur vissa grupper eftersträvar distinktioner - "vad man vanligen kallar snobberi" - noterade Bourdieu att denna strävan är beroende av gruppens storlek, "och särskilt av dess position inom den sociala strukturen, på så sätt att varje förändring av en del av systemet av relationer mellan berörda grupper innebär en förändring av alla gruppernas karaktäristika".[168] Denna andra upplaga av *L'amour de l'art* var utvidgad med material från jämförande studier av museibesökare i ett antal europeiska länder, och det är lätt att inse att komparativa studier av denna typ ställde en relationistiskt sinnad sociolog inför svårigheter. I varje land taget för sig äger klasstrukturen, utbildningssystemet, relationerna mellan konstarterna etc en systemkaraktär, vilket innebär att man inte utan vidare kan rycka loss och jämföra statistiska uppgifter om utbildningsnivåer eller kulturkonsumtion. Med Bourdieus ord: "[...] till varandra relaterade fakta eller system av fakta är inplacerade i system av relationer från vilka de hämtar sina specifika egenskaper [...]". Det är i sådana system av relationer som varje enskilt faktum "erhåller sin mening och sitt värde".[169]

Det finns ingen anledning att rada upp fler exempel på Bourdieus sätt att lägga tonvikten vid relationerna och deras systemkaraktär. Jag får nöja mig med

[165] *Op. cit.*, p. 97.
[166] *Op. cit.*, p. 27. En något precisare formulering förekom i 2 uppl. 1970, p. 28: "Individernas förhållande till fotograferandets praktik är väsentligen *förmedlat*, ty detta förhållande innesluter alltid en hänvisning till det förhållande som medlemmar av andra sociala klasser intar till fotograferandet, och därmed till hela strukturen av förhållanden mellan klasserna."
[167] *Un art moyen*, 1965, p. 121.
[168] *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 58.
[169] *Op. cit.*, p. 31.

att påstå att relationismen, som var framträdande redan i de tidiga studierna, blev än mer poängterad från och med senare hälften av sextiotalet.

I stället skall vi närma oss egenarten hos Bourdieus relationism genom att gå närmare in på några metodiska konsekvenser därav. Hur har Bourdieu ställt sig till samhällsvetenskapens traditionella motsättningar mellan struktur och historia, externalism och internalism, kulturalism och sociologism? Vad har hans sätt att prioritera relationer betytt för hans bruk av statistiska tekniker?

4.1 Struktur vs. historia, externalism vs. internalism, kulturalism vs. sociologism

Under ett seminarium med anledning av publiceringen av *Homo academicus* formulerade Bourdieu en vacker sats: "Man glömmer alltför ofta att rummen är förklarande."[170] Med rum avses här konstruerade system av relationer mellan positioner, och Bourdieus tes är att sådana rum, om de konstrueras med omsorg, ger mycket mer än blott ett snapshot av ett utsnitt av den sociala världen vid en given tidpunkt. Med sin undersökning av tillståndet inom universitets- och högskoleprofessorernas konkurrensfält i Paris strax innan 1968 gjorde Bourdieu anspråk på att ha fångat in relevanta drag i detta fälts speciella förhistoria (han har i många sammanhang poängterat att ett fälts struktur vid närmare betraktande *är* dess förhistoria; fältets struktur är helt enkelt ett resultat av utgången av tidigare strider). Vidare avtäckte analysen vissa förändringspotentialer: genom kartläggningen av professorernas olika arter av kapital, deras strategier, deras positioner i förhållande till varandra etc, blir det möjligt att förstå inte bara de aktuella striderna inom fältet utan även "de förändringar som kan dyka upp som en följd av denna kamp".[171] Om undersökningen inte kan förklara hela den utveckling som från och med 1968 skakade den franska universitetsvärlden, så beror det, hävdade Bourdieu, inte på att metoden kommer till korta - det beror i så fall på att undersökningen begränsades till att gälla ordinarie ämnesföreträdare och jämställda. För att blottlägga betingelserna för utvecklingen under de följande åren skulle en mer komplett studie krävas, innefattande andra lärarkategorier, studenter, styrkeförhållanden mellan olika grupper och deras relativa storlek etc. Därmed upplöses, som Bourdieu ser saken, humanvetenskapernas traditionella motsättning mellan strukturella och historiska, synkrona och diakrona analyser.[172]

[170] "Les professeurs...", 1985, p. 184.
[171] *Loc. cit.*
[172] Jfr *op. cit.*, p. 183.

En annan inom humanvetenskaperna ständigt återkommande motsättning är den mellan externalism och internalism. En externalistisk läsning av ett litterärt verk kan innebära att det tolkas med hänvisning till författarens biografi eller sociala och ekonomiska förhållanden i hans samtid. Den externalistiska vetenskapssociologin kan söka förklaringar till vetenskapernas utveckling i exempelvis forskarnas klasstillhörighet eller ekonomiska eller politiska maktgruppers intressen. Internalistiska tolkningar tar i stället sikte på "interna" egenskaper hos litterära verk eller vetenskapliga diskurser.

Är Bourdieus sociologi externalistisk? Så har den ofta uppfattats - med orätt enligt min mening. I själva verket har Bourdieus kultursociologi präglats av ambitionen att överskrida den traditionella dikotomin externalism/internalism.

Tag som exempel litteratursociologin, som brukar betraktas som en utpräglat externalistisk specialitet. Det är sant att även Bourdieu och i synnerhet några av hans elever[173] ägnat stor uppmärksamhet åt "externa" faktorer, men Bourdieus litteratursociologi har inte begränsats till frågor om de litterära verkens beroende av samhällsförhållanden, av författarens klasstillhörighet, av publikens sammansättning och förväntningar etc. I Bourdieus egna texter om Flaubert[174], Kafka[175], Francis Ponge[176] eller Virginia Woolf[177] ägnades jämförelsevis begränsat intresse åt sådana traditionella litteratursociologiska teman; i stället bemödade sig Bourdieu om att avtäcka den litterära framställningens specifika logik, för att i nästa steg resonera om förbindelser med den sociala världens logik.

Generellt sagt har Bourdieu ständigt närmat sig kulturella produkter från dessa två håll. Å ena sidan har han studerat relationer inom representationernas värld (dit litterära verk hör), å andra sidan relationer inom den sociala världen, exempelvis relationer mellan de agenter som producerar och förmedlar representationerna (författare, kritiker, lärare och andra). Dessa två slag av världar måste, så lyder Bourdieus föreskrift, studeras var för sig. Sociologen kan studera förbindelserna dem emellan enbart under förutsättning att han samtidigt gör var och en av dem rättvisa på dess egna villkor. Ett litterärt verk är inplacerat i ett rum av relationer till andra litterära verk, en författare är

[173] Det när detta skrives färskaste exemplet är Niilo Kauppis studie av tidskriften *Tel Quel* och dess plats inom det intellektuella produktionsfältet under sextiotalet. Kauppi reder i detalj ut maktkamperna inom redaktionen, förhållanden till läsekretsen, konkurrensen med andra tidskrifter och intellektuella miljöer, striderna inom förlagsvärlden, de ekonomiska betingelserna för utgivningen av *Tel Quel* och så vidare, men uppehåller sig inte särskilt ingående vid de "interna" egenskaperna hos de artiklar som fyllde tidskriften.

[174] "Champ du pouvoir...", 1971; "L'invention...", 1975.

[175] "La dernière instance", 1984.

[176] "Nécessiter", 1986.

[177] "He whose...", 1989; "La domination masculine", 1990, pp. 21-26.

inplacerad i ett rum av relationer mellan positioner som besättes av förlag och kulturtidskrifter, litteratörer, förläggare, kritiker och litteraturvetare.

En litteratursociologi i Bourdieus anda relaterar dessa två rum till varandra. Det innebär att han tagit avstånd från de inom litteratursociologin vanliga externalistiska direktkopplingarna mellan litterära verk å ena sidan och författarens sociala livsbana, samhällsklassernas kamp eller publikens struktur och receptionsförmåga å den andra. "Den gängse formen av konst- och litteratursociologi glömmer faktiskt bort det väsentligaste, nämligen den sociala värld som den konstnärliga produktionen utgör, utrustad med sina egna traditioner, sina egna funktionslagar och rekryteringsregler, dvs. med sin egen historia." Samtidigt har Bourdieu distanserat sig från det slags internalistisk läsning som stannar vid verkens interna kvaliteter. Förvisso äger den konstnärliga eller litterära produktionen en viss grad av autonomi, och såtillvida har de konstnärliga värdenas apologeter rätt när de kritiserar kultursociologers eller marxisters externalistiska excesser, men denna autonomi framstår för Bourdieu inte som given utan som en historisk produkt, väl värd att studeras med sociologins verktyg. Den konstens och konstnärens autonomi som den hagiografiska historieskrivningen tar för självklar "är intet annat än den (relativa) autonomin hos detta spelrum som jag kallar ett *fält*, en autonomi som under historiens gång institueras gradvis och under bestämda betingelser".[178]

För att förbinda representationernas värld med den sociala världen har Bourdieu gjort bruk av begreppen fält och habitus. Vi skall nämna några typiska exempel.

Representationernas värld kan studeras som ett fält av ståndpunkter, visserligen utrustat med sin egen inre logik men inte desto mindre förbundet med det sociala fält som befolkas av de människor vilka intager dessa ståndpunkter. Bourdieu har ständigt försökt att finna eventuella homologier mellan å ena sidan fält av ståndpunkter, å andra sidan fält av sociala positioner (eller ställningstagandenas resp. ställningarnas fält, för att behålla poängen med Bourdieus termer *champ des prises de position* och *champ des positions*). Förkärleken för operett eller Brassens tillhör ståndpunkternas fält, den ekonomiska och kulturella medelklassen hör hemma i ett fält av sociala positioner. Framför allt har dock Bourdieu ägnat sig åt studier av producentfält. Tillsammans med Yvette Delsaut studerade han relationer mellan modestilar (asketisk lyx vs. sportig bekvämlighet, etc) som ett fält, förbundet med fältet av relationer mellan producenter, det vill säga modehusen och modeskaparna

[178] "Mais qui...", 1980, pp. 208f. En konsekvens av Bourdieus resonemang är att kulturella områden med svag autonomi, exempelvis populärpressen, är jämförelsevis mer tillgängliga för externalistiska metoder (jfr "Champ intellectuel...", 1966, p. 875).

(Balmain vs. Corrèges, deras respektive banor och strategier, kapitalinnehav och habitus), vilket i sin tur förbands med det fält som konstitueras av relationerna mellan klassfraktioner (traditionell bourgeoisie vs. ny bourgeoisie).[179] I en uppsats om juridikens fält i Frankrike argumenterar Bourdieu för att de motsättningar och hierarkier som åtskiljer olika slag av juridisk verksamhet måste sättas i samband med juristernas arbetsdelning och hierarkier ("teoretikerna" rankas högst, "praktikerna" lägst och allra längst ned de som sysslar med arbetsrätt eller socialrätt), varefter man måste undersöka hur det sistnämnda fältet av relationer förhåller sig till hela det sociala rummet (juristerna som ägnar sig åt socialrätt har dominerade grupper som klienter, vilket ytterligare bidrar till att sänka värdet på deras egen position).[180]

I undersökning efter undersökning har Bourdieu på detta sätt försökt realisera det program han skisserade redan i sitt första försök till fältanalys, läsningen av Flauberts *L'éducation sentimentale* (jfr ovan, kapitel III, avsnittet 3.2.3). Det innebär att han vägrat att acceptera motsättningen mellan externalistiska och internalistiska förklaringar. Vi kan återvända till juridikens fält som exempel, eftersom Bourdieu i det sammanhanget fört en explicit diskussion om externalism kontra internalism. Marxister har, menade Bourdieu, oftast varit externalister. För dem har rätten och rättsskipningen framstått som en avspegling av existerande styrkeförhållanden, som ett redskap för de härskandes maktutövning, som en "apparat" i Althussers mening. Paradoxalt nog har strukturmarxisterna bortsett från symbolsystemens struktur, i detta fall den juridiska diskursens specifika form: "Det beror på att de, samtidigt som de upprepat den rituella försäkran att 'ideologierna' besitter en relativ autonomi, underlåtit att ställa frågan om den sociala grunden för denna autonomi. Denna fråga gäller närmare bestämt vilka historiska betingelser som måste vara uppfyllda för att striderna inom maktfältet skall kunna frambringa ett autonomt socialt universum, förmöget att - genom logiken hos sitt specifika sätt att fungera - producera och reproducera en juridisk kår som är relativt oberoende av yttre tvång." Den motsatta, internalistiska, synen på juridiken omfattas av juristkårens egna apologeter, som "identifierar rättens historia med historien om den interna utvecklingen av dess begrepp och metoder och uppfattar rätten som ett slutet och autonomt system vars utveckling icke kan förstås annat än enligt dess egen 'interna dynamik'". Ur Bourdieus perspektiv gör sig externalisterna och internalisterna skyldiga till samma fel: de förra lägger tonvikten vid utifrånkommande bestämningar, de senare tänker sig juridiken som en frizon, men ingendera lägret bemödar sig om att studera producentfältet, befolkat av

[179] "Le couturier...", 1975.
[180] "La force...", 1986.

jurister med olika habitus och olika positioner. Endast ett sådant studium kan, enligt Bourdieu, avtäcka rötterna till de juridiska praktikerna och diskurserna.[181]

I ett av sina första försök att tillämpa fältbegreppet visade Bourdieu hur Heidegger till filosofins fält (via de transformeringar som den specifika censuren inom detta fält nödvändiggjorde) överförde diverse strömningar som rubricerats *völkische*, Ernst Jüngers och Oswald Spenglers "revolutionära konservatism", Nietzscheinspirationen osv. - ett brett spektrum av diskurser som saknat hemortsrätt inom den legitima universitetsfilosofin men odlats inom politiska eller litterära kretsar eller bland studenter och assistenter i universitetets marginal. Studien är ett gott exempel på Bourdieus speciella sätt att överbrygga klyftorna mellan "internalistisk" och "externalistisk" filosofihistoria, och mellan "individperspektiv" och "samhällsperspektiv". Den heideggerska filosofins succé förbinds med filosofens personliga habitus och hans filosofiska stil, och omvänt blir funktionerna hos hans habitus och stil begripliga först i relation till politiska och moraliska ståndpunkter i den samtida intellektuella världen. Analysen följer samma mönster som så många andra av Bourdieus fältstudier: för det första ett studium av ett symbolsystem eller system av ståndpunkter (här Heideggers språkbruk och filosofiska diskurs, inplacerade i det samtida filosofins fält), för det andra ett studium av producentfältet (positionerna som intogs av nykantianerna, av Heidegger själv etc) och för det tredje ett studium av förbindelserna mellan det sistnämnda fältet och andra sociala fält, i sista hand relationerna mellan samhällsklasserna.[182]

Nog om Bourdieus försök att överskrida motsättningen mellan externalism och internalism. Jag överlåter åt läsaren att bedöma i vad mån företaget varit lyckosamt. Det torde ha framgått att jag inte instämmer i den kritik som går ut på att Bourdieu överbetonar externa faktorer. Tvärtom har han och hans medarbetare i talrika studier bemödat sig om att lyfta fram den specifika "egenlogiken" inom de mest skilda kulturella fält. Däremot ser jag ett annat problem som vore värt en diskussion, nämligen att alla dessa analyser är så lika varandra. Dominerande positioner ställs mot dominerade, agenternas habitus, investeringar, insatser och strategier skärskådas - oavsett om det rör sig om filosofernas eller biskoparnas eller modeskaparnas fält. Med andra ord tenderar

[181] *Op. cit.*, p. 3.
[182] "L'ontologie politique...", 1975. Egenarten hos Bourdieus sätt att handskas med frågan om individen kontra samhället eller filosofins "interna" historia kontra socialhistorien låter sig illustreras av en jämförelse mellan hans Heideggerstudie och den stora debatt som utlöstes när Victor Faria i början av 1987 publicerade *Heidegger et le nazisme*. Den sistnämnda debatten gällde Heideggers samröre med nazismen och striden kom i hög grad att gälla huruvida dennes filosofiska verk bör läsas "externalistiskt" eller "internalistiskt", det vill säga med eller utan hänsyn till filosofens eventuella beblandning med nationalsocialismen - just det slags antingen/eller-diskussion som Bourdieu försökte komma förbi i sin egen studie.

den för varje kulturellt område specifika "materian" att försvinna ur analysen. Det blir särskilt uppenbart om vi tänker oss områden där någon helt ny "materia" introducerats och omdanat hela fältet, låt säga mikrochipsen inom datalogin, HIV inom immunologin eller narkotikan inom kriminologin. Det är lätt att finna argument för att Bourdieus metoder ändå kan göra tjänst (all slags materia som uppträder i den sociala världen investeras med social mening och lånar sig till sociala användningar - varje annan ståndpunkt vore ur Bourdieus perspektiv uttryck för essentialism eller substantialism). För egen del har jag trots allt en känsla av att vi står inför en yttersta gräns för en sociologi av Bourdieus snitt. Jag saknar ett färdigt svar på frågan om huruvida sociologin bör utvecklas i riktning mot att även studera olika "materialitetsformer" (ungefär som när vissa marxister försökt komplettera bytesvärdeslogiken med en bruksvärdeslogik) eller om den bör göra halt här och överlåta uppgiften till andra discipliner.

Till sist några ord om Bourdieus kritik av "kulturalismen". I den stora striden mellan de mer strukturellt sinnade brittiska antropologerna (Edmund Leach m.fl.) och de amerikanska "kulturalisterna" (Margret Mead, Ruth Benedict m.fl.) hade Bourdieu i mitten av sextiotalet tagit ställning för de förra. De senare, "kulturalisterna", var i Bourdieus ögon essentialister, de odlade illusionen att man kan destillera fram en essens eller ett väsen ur ett samhälles allmänna kultur. Exempelvis reagerade Bourdieu mot J.R. Pitts anspråk på att i den aristokratiska kulten av hjältedådet ha upptäckt en grundläggande princip som gör sig gällande på den franska kulturens alla områden. När man på "kulturalistiskt" manér letar efter något slags nationalkaraktär bortser man från den specifika logiken inom skilda kulturella fält och domäner. Man döljer att exempelvis utbildningssystemet karaktäriseras av sin egen relativa autonomi, varför det leder vilse att reducera utbildningsfenomen till nedslag av en allmän, för hela samhället gemensam kultur.[183]

Bourdieus strävan har varit att påvisa dels förbindelserna mellan de kulturella representationernas värld och strukturen av sociala positioner, dels den "relativa autonomin" hos världen av representationer. Ur det perspektivet begick "kulturalisterna" ett dubbelt misstag: de isolerade kulturen från den sociala världen och de kortslöt analysen genom att slå en brygga mellan isolerade kulturella fenomen å ena sidan och samhällets generella "kultur" å den andra. Även på senare år har Bourdieu ansett sig ha anledning att kritisera liknande misstag hos bl.a. Umberto Ecco[184] och den amerikanska "Cultural History"-

[183] Bourdieu formulerade sin tidiga kritik av "kulturalismen" i *Le partage...*, 1966, pp. 12-14, och "La comparabilité...", 1967, pp. 34-36.
[184] "Mais qui...", 1980, p. 210.

strömningen (Robert Darnton m.fl.)[185]. Hans egen uppgörelse med "kulturalistiska" tendenser skedde gradvis. I de allra första arbetena är det inte svårt att spåra "kulturalistiska" tendenser[186] (vilket i någon mån kan försvaras med hänvisning till objektet för hans tidiga antropologiska studier: ett traditionellt samhälle kännetecknas i högre grad än ett modernt av en sammanhållen och sammanhållande kultur). I arbetena från sextiotalet hänvisade han för att överskrida föreställningen om en allmän kultur i synnerhet till de olika klassernas skilda kulturer - ett tämligen grovt förfaringssätt, som kunde ge intrycket att ett samhälle som det franska inrymmer tre, fyra kulturer och inte mer. Under sjuttiotalet kunde han så gå vidare, och med fältbegreppet som redskap avgränsa, konstruera och analysera de många skilda områden av kulturen som (i ett givet samhälle vid en given tidpunkt) vart och ett lyder sin egen logik.

Denna anti-"kulturalistiska" ståndpunkt är utomordentligt viktigt om vi vill förstå hur den kultursociologi som odlas av Bourdieus skola[187] skiljer sig från det slags kulturanalys som går ut på att skapa oförmedlade (och därmed ur Bourdieus perspektiv fiktiva) kopplingar mellan enskilda kulturella fenomen, beteenden eller attityder å ena sidan och en föregivet allmän "kultur" - "den postmoderna kulturen", "new age", "nittiotalskulturen", etc - å den andra, utan hänsyn till den specifika logik som karaktäriserar de skilda kulturella produktions- och konsumtionsfälten.

Hur förhåller sig Bourdieus försök att göra rättvisa åt varje kulturellt fälts särskilda relativa autonomi till den historiska epistemologin? Först kan vi

[185] Se särsk. "Dialogue...", 1985.
[186] Se exempelvis några passager om de arabiskspråkiga stammarna i *Sociologie de l'Algérie*, 1958: Beteenden och tekniker "utgör ett koherent system" (p. 70), och även de mest arkaiska sedvänjorna har en "funktionell betydelse om man relaterar dem till det totala systemet" (p. 71). Om islam sägs att dess styrka beror på att denna religion "i sin stil och anda är i harmoni med den nordafrikanska civilisationens stil och anda" (*op. cit.*, p. 109). Ännu tydligare uttryck för "kulturalistiska" tendenser finns i ett par korta artiklar från året därpå om kulturella drag i det traditionella algeriska samhället. Detta samhälle "konstituerar en totalitet vars element är oskiljaktiga och alla uttrycker samma ursprungliga 'stil'" ("Le choc...", 1959, p. 57). Forskaren måste försöka visa att "[...] alla dessa kopplingar är betydelsebärande <signifiantes>, kort sagt att alla konstitutiva delar av den kulturella helheten är besjälade av samma 'anda', av samma 'intention', utmärkande för en 'livsstil' som vi i brist på en bättre term kallar traditionalistisk" ("Logique interne...", 1959, pp. 43f).
[187] Bourdieu har fostrat alla sina elever till att misstro "kulturalismen". En av dem, Louis Pinto, har formulerat kritiken så här: "[...] den 'kultursociologi' som gör den prekonstruerade realiteten hos en 'tidsanda' (*Zeitgeist*) till sitt objekt [med "prekonstruerad" avses att objektet övertages från det spontana tänkandet och således inte utgör ett vetenskapligt konstruerat objekt] är ett hinder för den empiriska kunskapen, eftersom detta slags kultursociologi kombinerar, för det första, den positivistiska illusionen om omedelbar tillgång till verkligheten med, för det andra, den intellektuella etnocentrism som i en 'epoks' 'tänkande' ser det kondenserade uttrycket för den sociala realiteten." (L. Pinto, 1986, p. 346)

påminna oss Bachelards resonemang om de "regionala rationalismer" som präglar olika vetenskapliga områden, vart och ett utrustat med en viss "autonomi" och "egenpolemik". Här föreligger i någon mån en parallell till Bourdieus analyser av den specifika logiken inom skilda kulturella fält (inklusive vetenskapens olika fält). Åtminstone kan vi kanske jämföra Bachelards kritik av olika varianter av det enhetsvetenskapliga programmet med Bourdieus kritik av kulturalisternas idé om en enhetlig kultur.

Vidare präglades den historiska epistemologins tradition av ett avståndstagande från externalistiska förklaringar. Att så var fallet med Bachelards skrifter om poetiska bilder är inte förvånande med tanke på att hans "inbillningskraftens fenomenologi" innebar ett intimt studium av de poetiska bilderna utan hänsyn till poeternas livsbanor eller andra externa faktorer[188], men även Bachelards epistemologiska författarskap var utpräglat anti-externalistiskt. Läsaren får ta del av de mest ingående analyser av nyanserna i det förvetenskapliga och vetenskapliga tänkandet, men tänkarna som personer förblir märkvärdigt anonyma, som hade de varken moder eller fader eller samhällsställning. Bachelards objekt var tänkandet självt. Några av hans likasinnade utsatte de externalistiska varianterna av vetenskapshistoria för hårda attacker. När Koyré i ett anförande i Oxford 1961 försvarade sig mot en beskyllning för att vara idealist[189], använde han vändningar som onekligen kan klinga idealistiska i en externalistisk vetenskapshistorikers öron:
"...vetenskapen, i vår tid liksom hos grekerna, är väsentligen *theoria*, sökande efter sanningen, och har därför och har alltid haft ett eget liv, en immanent historia, och det är enbart utifrån vetenskapens egna problem och egen historia som dess historieskrivare kan förstå den."[190] Lika litet som grekernas vetenskap kan härledas ur den sociala strukturen hos deras *polis* eller *agora*[191], kan enligt Koyré den moderna tidens vetenskap - inte ens den tillämpade - förklaras med

[188] "Jag har", förklarade Bachelard i en sen text, "brutit med vad som varit rutin hos de otjänliga biografier som får oss att tro att Baudelaires poem skrevs - i poetiskt avseende - av hans mors son, dvs. av sonsonen till general Aupick." (*Fragments d'une Poétique du Feu*, 1988, p. 31) Redan långt innan Bachelard nått fram till sin radikala poetiska fenomenologi hade han i boken om Lautréamont tagit avstånd från författarbiografiernas "artificiella karaktär" (*Lautréamont* [1939], 1986, p, 89). Slutorden i kapitlet om "Biografins problem" lyder: "För att förstå poeten måste man alltid återvända till verket. Geniets verk är antitesen till livet." (*Op. cit.*, p. 102) Se vidare ovan, kapitel IV, avsnitt 2.2.1.
[189] Koyrés genmäle vad gällde beskyllningen för idealism finns på sidorna 852ff i "Commentary...", 1963, motsv. pp. 395ff i den franska versionen "Perspectives sur l'histoire des sciences" i *Études d'histoire de la pensée scientifique* [1966], 1973. (Anförandet hölls ursprungligen på franska.)
[190] *Op. cit*, 1973 [1966], p. 399.
[191] *Op. cit.*, p. 398.

hänvisning till samhällets sociala struktur.[192] Eller för att citera ur en uppsats som Canguilhem publicerade 1968, vid en tidpunkt då marxismens externalistiska förklaringar stod högt i kurs: "Externalismen är ett sätt att skriva vetenskapernas historia där man bestämmer ett visst antal händelser - händelser som man fortsätter att benämna vetenskapliga snarare på grund av tradition än genom kritisk analys - genom dessas förhållande till ekonomiska och sociala intressen, till tekniska krav och praktiker, till religiösa eller politiska ideologier. Det är på det hela taget fråga om en försvagad eller snarare utarmad marxism som är gångbar i de rika länderna."[193]

För att belysa avståndet mellan Bourdieus sociologi och traditionell externalistisk kultur- och kunskapssociologi har jag fäst uppmärksamheten vid hans intresse för de kulturella fältens egna interna system av relationer. Därmed kontrasterar Bourdieus relationism från det tillvägagångssätt som inom Mannheims kunskapssociologi går under namn av *Relationieren*, dvs. att "systematiskt och utan undantag utsätta allt andligt för frågan i vilken social struktur detta [andliga] uppkommit och äger giltighet"[194]. Inte så att Bourdieu avstått från att studera relationerna mellan kulturella fenomen och samhällsutvecklingen i stort, men han menar att sådana studier förutsätter analyser av de interna relationerna mellan kulturella fenomen, liksom mellan de människor som är professionella producenter av kultur.

4.2 Sociologi och statistik[195]

Den vikt Bourdieu tillmätt kartläggningen av system av relationer har haft konsekvenser för hans inställning till bruket av statistiska tekniker. När de metoder som utvecklats av Jean-Paul Benzécri och dennes medarbetare blev allmänt tillgängliga under sjuttiotalet kom de att passa Bourdieus epistemologiska program utomordentligt väl. I synnerhet skulle korrespondensanalysen bli ett viktigt verktyg i ett otal av de undersökningar som Bourdieus krets av forskare publicerat från och med senare delen av sjuttiotalet.

Varför hade Bourdieu bruk för korrespondensanalysen och besläktade metoder? Det är den fråga jag skall försöka besvara i det följande. Vi skall utgå från den hållning till statistiska metoder som kan utläsas ur Bourdieus skrifter

[192] *Op. cit.*, p. 397.
[193] G. Canguilhem, "L'objet de l'histoire des sciences", *Études d'histoire et de philosophie des sciences* [1968], 1983, p. 15.
[194] K. Mannheim, 1978 [1929], p. 242.
[195] Detta avsnitt är en reviderad och något förkortad version av *Jean-Paul Benzécri och korrespondensanalysen*. UHÄ/FoU Arbetsrapport 1988:4.

från sextiotalet. På så sätt kan vi göra oss en bild av behoven, och förstå varför just Benzécris metoder i allmänhet och korrespondensanalysen i synnerhet kunde tillfredsställa dem. Syftet med den presentation av korrespondensanalysen som sedan följer är inte att diskutera den matematiska teorin eller tekniska frågor. Min enda ambition är att skissera korrespondensanalysens egenart i förhållande till i vårt land mer bekanta anglosaxiska statistiska traditioner, samt att beskriva hur korrespondensanalysen brukar användas i den sociologiska forskningspraktiken. Därefter granskas förhållandet mellan Benzécris kunskaps- och vetenskapsteoretiska ståndpunkter och det epistemologiska programmet. Slutsatsen blir att Benzécri, om vi fäster oss vid hans explicita ställningstaganden, inte bör räknas in i den epistemologiska traditionen. Samtidigt är det uppenbart att de statistiska metoder och tekniker som utvecklats av Benzécri och hans medarbetare är väl förenliga med en sociologisk forskningspraktik som inspirerats av det epistemologiska programmet. Därom handlar några avslutande anmärkningar.

I dag har Benzécris tradition i allmänhet och korrespondensanalysen i synnerhet vunnit stor utbredning bland franska samhällsvetare. När dessa använder ordet "faktoranalys" avser de ofta korrespondensanalys av Benzécris märke, vilket kan vålla kommunikationsproblem. Korrespondensanalysen räknas i Frankrike som en variant av *analyse factorielle* men skall icke förväxlas med de i vårt land välbekanta anglosaxiska metoderna för *factor analysis*. En anledning till att Bourdieus och hans medarbetares nyare empiriska arbeten, liksom mycken annan aktuell fransk kultursociologi som använder Benzécri-inspirerad statistisk metodik, kan te sig svårtillgängliga för forskare som fostrats inom den anglosaxiska inflytandesfären är att den franska korrespondensanalysen först de allra senaste åren börjat uppmärksammas på allvar i den engelskspråkiga forskarvärlden.[196]

Skälet till att jag här tänker ägna en del utrymme åt Benzécri-traditionen är att svenska samhällsvetare, som ofta skolats i anglosaxisk kvantitativ metodik, kanske finner det svårt att bedöma de statistiska inslagen i Bourdieus och hans medarbetares arbeten. Där finner vi sällan eller aldrig formaliserade beräkningar av urvalsrepresentativitet, spridningsmått eller sambandsmått, eller

[196] Det dröjde till 1984, två decennier efter det att Benzécri kläckt de grundläggande idéerna, innan de första engelskspråkiga presentationerna i bokform av korrespondensanalysen publicerades: M.J. Greenacre, 1984, samt en engelskspråkig version av L. Lebart, A. Morineau och N. Tabard, 1977. Den sistnämnda boken, utgiven 1984 av John Wiley & Sons i New York, var rubricerad *Multivariate Descriptive Statistical Analysis. Correspondence Analysis and Related Techniques for Large Matrices* och bar författarnamnen Lebart, Morineau och Kenneth M. Warwick. När detta skrivs, 1990, har korrespondensanalysmoduler införlivats med några av de större amerikanska statistikprogrampaketen.

formaliserade procedurer för hypotesprövning (av typ beräkning av signifikansnivåer). På vad sätt tillfredsställs då kraven på stringens?

En diskussion av Benzécri-traditionen kan ge svar på den frågan. Benzécris och hans efterföljares metoder och tekniker tillät forskaren att på ett syntetiskt sätt göra sig tankar om - Benzécri talar gärna om "en kognitiv syntes" - en stor mängd data, av disparat och ofta kvalitativ karaktär men relaterade till ett gemensamt objekt och samlade i en enda stor matris. Man är således mindre intresserad av att finna mått på isolerade korrelationer. Man försöker så långt som möjligt undvika aprioriska antaganden om datas natur, såsom antaganden om fördelningsegenskaper, skalegenskaper, hierarkiska relationer etc. Enligt Benzécris egna strängt induktionistiska ideal bör systemet av relationer framträda som en frukt av analysen (Bourdieu är mindre renlärig på den punkten). Man strävar också efter att undvika aprioriska modeller, dvs. modeller som hämtats utifrån, t.ex. från sannolikhetsläran, utan samband med föreliggande data eller undersökningsområdet i fråga; därför avstår man från bl.a. formaliserade procedurer för hypotesprövning.

4.2.1 Om den bourdieuska sociologins krav på statistiska metoder

Från mitten av sjuttiotalet blev korrespondensanalysen ett viktigt redskap för Bourdieu och hans medarbetare. Vi skall med utgångspunkt i Bourdieus tidiga texter närma oss ett svar på frågan varför just Benzécri-traditionen skulle visa sig förenlig med hans ambitioner. Därmed bereder vi marken för den följande diskussionen av korrespondensanalysens särart.

Allra först skall vi påminna oss om att samarbetet med statistiker var en viktig förutsättning när Bourdieus sociologi tog form. I det tidiga arbetet *Travail et travailleurs en Algérie* från 1963 redovisades resultat från Bourdieus samarbete med statistiker vid l'Institut de statistique i Alger (Alain Darbel, Jean-Claude Rivet, Claude Seibel). Flera av dessa skulle senare besätta ledande positioner vid INSEE i Paris (Institut National de la Statistique et des Études Économiques, den franska motsvarigheten till Statistiska centralbyrån).

Särskilt Alain Darbel fick stor betydelse för det statistiska inslaget i Bourdieus projekt under de följande åren.[197] Darbel medverkade i de tidiga

[197] Bourdieus erkännsamhet framgår av att *Algérie 60* (en förkortad version, publicerad på franska 1977, av Bourdieus eget bidrag till *Travail et travailleurs en Algérie*) är tillägnad Alain Darbel. Enligt Jacques Lautman (1975, p. 419) var det Darbel som bar huvudansvaret för de statistiska bearbetningarna i *Travail et travailleurs en Algérie*, 1963. Darbel hade en utbildning som statistiker men erfor (alltjämt enligt Lautman) "tack vare Pierre Bourdieu" sin

utbildningssociologiska[198] och kultursociologiska[199] undersökningarna vid Centre de sociologie européenne. Bourdieu och Darbel företog under denna period gemensamma tolkningar av nativitetens utveckling i Frankrike[200], och Darbel medverkade med metodologiska och empiriska[201] bidrag till arbetet vid centret.

Den som vill utreda Bourdieus inflytande över INSEE-statistikerna borde skriva historien om de seminarier som Bourdieu efter återkomsten till Frankrike hade vid det nyskapade ENSAE, en utbildningsinstitution av central betydelse för reproduktionen av den franska statistikerkåren.[202] Bourdieus sociologiska budskap sägs ha väckt stark anklang hos deltagarna, till stor del *polytechniciens* varav somliga skulle komma att inta framskjutna positioner vid INSEE.

Av allt att döma hade Bourdieu, inte minst tack vare dessa seminarier, en viss betydelse för den utveckling som särskilt under sjuttiotalet[203] innebar att statistikarbetet vid INSEE allt mer kom att inriktas mot information om sociala och kulturella förhållanden. Under INSEEs första period, från och med grundandet 1946, hade statistikinsamlingen främst gällt ekonomiska data.

Ett uttryck för denna omsvängning var tillkomsten av INSEEs serie *Données sociales*, ett slags social- och kulturstatistisk årsbok (som dock inte utkommer varje år) vars första utgåva publicerades 1973 på initiativ av bland andra Darbel. Med åren har materialet av kultursociologiskt intresse blivit allt rikare (i den senaste utgåvan finns även för första gången internationella jämförelsematerial).

Bourdieus samarbete med statistiker vid INSEE fortsatte även efter Alain Darbels bortgång 1975. Synliga uttryck för Bourdieus inflytande över fransk offentlig statistik gavs i femte upplagan 1984 av *Données sociales*. Närmast föregående utgåva var daterad 1981, och den folkräkning som under mellantiden (1982) hade genomförts i Frankrike innebar en metodisk nyorientering. I presentationen av resultaten[204] är Bourdieus inflytande klart skönjbart. Upphovsmännen bakom denna nya socioekonomiska klassificering[205], Alain

kallelse som sociolog i samband med mötet med det algeriska samhället.

[198] Se t.ex. den av Darbel författade metodologiska notisen i *Les héritiers*, 1964, p. 145-148.

[199] Bourdieu och Darbel står som gemensamma författare till *L'amour de l'art*, 1966. Darbel medverkade även i fotografistudien, se *Un art moyen*, 1965, p. 337 not 1.

[200] "La fin d'un malthusianisme?", 1966 .

[201] Se bl.a. A. Darbel och D. Schnapper, 1969 och 1973.

[202] ENSAE utläses École nationale de la statistique et de l'administration économique. Skolan grundades 1960, som en efterföljare till INSEE's egen interna utbildningsverksamhet (se t.ex. *Pour une histoire de la statistique*, tome 2, 1987, p. 1957).

[203] Jfr J. Vacher, 1987, p. 569.

[204] Se *Données sociales*, 1984, pp. 1f, 535-557.

[205] För en beskrivning av kategorierna i 1982 års nomenklatur (som hos INSEE kallas "PCS", les professions et catégories socioprofessionnelles, att skiljas från den tidigare CSP-nomenklaturen), se Desrosières' framställning i *op.cit.*, , pp. 538ff, samt Desrosières och Thévenot, 1988, pp. 67-88. De fullständiga klassifikationsschemana är tillgängliga som en serie publikationer från INSEE 1983.

Desrosières och Laurent Thévenot, hade båda haft nära samröre med Bourdieu. Man kan för övrigt redan när man slår upp de första sidorna av publikationen se en bildframställning à la Bourdieu av "det sociala rummet": längst upp till höger, intill det ekonomiska kapitalets pol, fotografiet av en företagsledare, och längst upp till vänster, vid det kulturella kapitalets pol, en universitetsprofessor. Mellan dem syns en läkare, även han i besittning av ett avsevärt mått av kapital men med en jämnare fördelning mellan ekonomiskt och kulturellt kapital. Därunder avbildas representanter för andra yrkesgrupper, längst ned en gruvarbetare och en tunnelbanestädare. Med andra ord en representation av det sociala rummet som ansluter till den vi första gången mötte i "Anatomie du goût"[206] och i många av Bourdieus och hans medarbetares senare arbeten.

Låt oss återvända till *Travail et travailleurs en Algérie*, som i några metodiska passager innehöll tidiga uttryck för Bourdieus syn på förhållandet mellan sociologi och statistik. I början av detta kapitel (avsnitt 1.1) berörde vi dessa Bourdieus reflexioner om nödvändigheten av och villkoren för samarbetet mellan sociologer och statistiker, och vi konstaterade att det närmast var fråga om ett eko av Gaston Bachelards många hänvisningar till samarbetet mellan den teoretiske fysikern och experimentalfysikern, det vill säga modellsituationen för Bachelards "tillämpade rationalism". Sociologen bör, menade Bourdieu, ta hjälp av statistiken för att bekämpa intuitionistiska föreställningar, det spontana tänkandet, vardagsmedvetandet, den omedelbara visshetens implicita antaganden, etc.[207] Även om Bachelards namn inte nämns i *Travail et travailleurs en Algérie* förefaller således inte bara tankegången utan även terminologin att vara hämtad från denne.

Vidare finner vi i Bourdieus arbeten, med början i de tidiga algeriska studierna, en ständig strävan efter att förena statistiska och etnografiska metoder. I Algeriet fann Bourdieu såväl jämförelsevis traditionella bondesamhällen som samhällen där kapitalismen, lönarbetet och arbetsdelningen gjort sitt intåg. I det förstnämnda slaget av samhälle kan sociologen nå långt med traditionell etnografisk metod, påpekade Bourdieu (han torde mena att traditionella kabyliska bönder är varandra så lika att information från ett begränsat antal byar ger en god bild av förhållanden med avsevärd räckvidd i tid och rum). Däremot är etnografiska metoder otillräckliga för studiet av mer komplexa och föränderliga samhällen. Där krävs statistiska metoder.[208]

[206] "Anatomie de goût", 1976, pp. 10f

[207] *Travail...*, 1963, pp. 10-12, 167.

[208] *Travail...*, 1963, p. 12. För svensk samhällsvetenskap, där inom åtskilliga discipliner etnografiska metoder haft ett uppsving på de kvantitativa metodernas bekostnad, är dessa Bourdieus överväganden ett memento. Det händer alltför ofta att information om ytterst

Vi kan förstå den tanken när vi tar del av Bourdieus och hans medarbetares studier i Algeriet under sextiotalets första år, en period då en våldsam omvandling ägt rum. Bourdieu och hans medarbetare företog omfattande jämförelser mellan grupper, som i olika grad och på olika sätt var indragna i den inbrytande kapitalismens logik - de traditionella bönderna och lantarbetarna på de franska kolonisatörernas gods, städernas arbetare och arbetslösa - samt jämförelser mellan grupper i olika regioner, mellan äldre och yngre, mellan män och kvinnor, mellan äldste sonen och yngre bröder etc. Statistiska metoder behövdes för att fånga systematiska skillnader mellan dessa grupper. Statistiken tvingar, skrev Bourdieu i *Travail et travailleurs*, sociologen att "vikta" sina hypoteser, dvs. att inte otillbörligen utsträcka deras räckvidd utanför de avgränsade grupper som sociologen faktiskt studerat.[209] Sociologens hypoteser kan i statistiska material konfronteras med data som gäller en mycket större population än det sammanhang där hypoteserna konstruerats.[210] Och statistiska data kan ge anledning till nya hypoteser: nya relationer kan framträda, relationer vilka till att börja med ter sig aparta, men som den sociologiska reflexionen kan ge mening genom att införa förmedlande termer[211], genom etnografiska studier och genom hänvisningar till den kulturella kontexten[212].

Vi finner redan i *Travail et travailleurs en Algérie* en formulering av en metodisk princip som skulle förbli vägledande för Bourdieu: Forskaren kan välja sin utgångspunkt i det välbekanta (i sin egen eller andras upplevda relation till världen), men måste då "krossa" de spontana, intuitionistiska föreställningarna, och för det syftet kan statistiken behövas, varefter forskaren efter denna omväg kan återvända till traditionella etnografiska metoder.[213]

När Bourdieu i *Le sens pratique*, 1980, återvände till sina algeriska studier, resonerade han om strukturalistisk metod på ett sätt som liknar detta resonemang om statistisk metod. Det är, inskärpte han, nödvändigt att göra en "objektivistisk

begränsade grupper tas till intäkt för generella omdömen om "tidsandan" ("90-talsandan") eller stora heterogena grupper ("fyrtiotalisterna", "den nya medelklassen"). Dessutom behövs statistiken för att man skall kunna få ögonen på skillnaden mellan normer och faktiska beteenden (*Le métier...*, 1968, p. 73 not 1). Å andra sidan demonstrerar Bourdieu i sitt eget arbete att enbart bearbetning av statistisk information om stora grupper är alldeles otillräckligt för sociologens syften. I *Le métier...* kritiserade han de metodologer som anser frågeformuläret överlägset den etnografiska observationen; Bourdieu ville i stället hävda den metodiska och systematiska observationens epistemologiska förrangsplats framför såväl frågeformuläret (pp. 71-73) som den ostrukturerade intervjun (pp. 68f).

[209] *Travail...*, 1963, pp. 11, 13.
[210] *Op. cit.*, p. 13.
[211] *Op. cit.*, p. 12.
[212] *Op. cit.*, p. 13.
[213] *Op. cit.*, p. 267.

rekonstruktion av systemet av relationer". Först sedan man tagit sig genom detta konstruktionsarbete kan man nå fram till en slutlig tolkning, som ibland kan synas ligga nära den ursprungliga intuitionistiska förståelsen.[214]

Den sistnämnda principen ligger till grund för en lång rad av Bourdieus undersökningar. För att bryta med de spontana föreställningarna, låter han - med strukturell metod, och ofta statistiska tekniker - skapa en "karta" över studieobjektet. Objektet framstår i det här skedet som ett system av relationer; därmed åstadkoms brytningen med de spontana, intuitionistiska, substantialistiska föreställningarna om objektet. I nästa steg, när en tillräckligt meningsfull "karta" över systemet av relationer föreligger, är det dags för mer avgränsade studier. Forskaren kan då nå fram till slutsatser som kan synas ligga nära vardagsförståelsen av de enskilda elementen, men tolkningen får en annan mening tack vara kunskapen om det system av relationer som förenar elementen.

Ett dylikt tillvägagångssätt ställer bestämda krav på de statistiska metoderna. De skall vara verktyg för brytningen med de spontana föreställningarna, de skall göra tjänst i arbetet med att konstruera system av relationer, de skall bidra till att skapa hypoteser vilka kan prövas och berikas med hjälp av metoder för etnografisk observation och fenomenologisk tolkning.

Här duger givetvis inte den hållning till statistiska metoder som grundas på den realistiska föreställningen att forskningen producerar avtryck av verkligheten, att data är givna och objektiva och att forskningens uppgift är att samla in och presentera dessa.

Här duger inte heller statistiska bearbetningstekniker som utraderar systemet av relationer, t.ex. genom att rycka loss korrelationer ur deras sociala och kulturella kontext. I andra kapitlet av *La distinction*, 1979, finns en grundlig genomgång, med många exempel, av varför ett dylikt förfarande förstör det sociologiska objektet. Om man säger att utbildningsnivå eller social bakgrund är determinerande faktorer för individernas sociala banor, så måste man minnas att det i själva verket handlar om knippen av variabler som tillsammantagna och knutna till en bestämd position i det sociala rummet ger bestämda effekter. Att en faktor som social bakgrund är så anmärkningsvärt verksam, beror på att den (med exempelvis faderns yrke och utbildning som indikator) i sig sammanfattar - och i värsta fall, om man missbrukar de statistiska teknikerna, döljer - en mängd variabler (innehav av ekonomiskt och kulturellt kapital och andra tillgångar, sociala och geografiska banor etc). Noga taget är socialt ursprung i sig ingen egenskap i stil med biologisk ålder utan startpunkten för en social bana, varför

[214] *Le sens pratique*, 1980, p. 441 not 1.

dess verkan kan modifieras beroende på individens vidare öden. Bourdieus sätt att undersöka sociala grupper påkallar metoder som tillåter att de olika indikatorerna, såsom indikatorer på socialt ursprung, utbildningskapital och andra arter av kapital, kulturella praktiker, attityder etc tvärs igenom hela bearbetningen förblir knutna till individerna eller grupperna i materialet. Därför duger det inte att klumpa ihop sociala grupper till alltför aggregerade - och därmed fiktiva - enheter (socialgrupp 1, 2, 3)[215], vilka stöps om till rangordnade värden på endimensionella variabler som aprioriskt antas äga vissa skalegenskaper och korreleras med andra variabler. Det är systemet av relationer mellan sociala positioner som måste relateras till systemet av relationer mellan livsstilar, systemet av relationer mellan utbildningsinstitutioner, etc. Det vore att kortsluta analysen att knyta en isolerad punkt i det sociala rummet till en punkt i livsstilarnas eller utbildningsinstitutionernas rum.

Bourdieus ambitioner kräver, sammanfattningsvis, "multivariata" analystekniker av ett slag som inte reducerar heterogena data till central- och spridningsmått eller samband till sammanfattande siffervärden av typ korrelationskoefficienter eller faktorladdningar, utan i stället låter mönstret av relationer framträda.

För en sociologi av Bourdieus art är det inte av primärt intresse att skaffa fram samlade mått på exempelvis hur mycket "social bakgrund" bidrar till skolframgång. Intressantare är hur olika sociala grupper särskiljer sig från varandra i sin relation till utbildning och kultur. Härtill behövs tekniker som inte klumpar ihop variabelvärden utan tillåter att man tvärs igenom hela analysen behåller en differentierad överblick över indikatorer på gruppernas särskiljande egenskaper eller tillgångar (nedärvt kulturellt och ekonomiskt kapital, kön, boende i Paris eller i provinsstad eller på landet, utbildningskapital, socialt kapital etc). Bourdieus sätt att handskas med sådan information innebär på sätt och vis en återgång till det mer resonerande tillvägagångssätt som var det enda möjliga vid den tid då man fortfarande var tvungen att noga överväga varje steg, dvs. före handboksstatistikens och datateknikens intåg.

Alltifrån Bourdieus första sociologiska undersökningar i Algeriet finner vi samma hållning till det statistiska materialet. Han prövar en tänkbar kombination av variabler: vad innebär det att vara född i en bondefamilj, att vara bosatt i en viss typ av region, att ha ett eget litet jordbruk, att vara äldste sonen, att ha släktingar som emigrerat till Frankrike...? Därefter prövar han en andra tänkbar

[215] Att tala om "upper middle class", "lower middle class" innebär att aggregera olika typer av kapital, vilket enligt Bourdieu är det säkraste sättet att fördärva strukturen i undersökningsmaterialet ("Anatomie du goût", 1976, p. 16).

kombination, och en tredje. Märk väl att jag skriver "tänkbar"! I Bourdieus sociologi finns ett rationalistiskt drag som nära ansluter till den historiska epistemologin. Arbetet med att kombinera variabler är ett tankearbete. Ett återkommande inslag i många av Bourdieus undersökningar är konstruktionen av ett tänkt maximalt "utfallsrum", representerande samtliga tänkbara fall, mot vilket han kan ställa de kombinationer som faktiskt låter sig observeras i det empiriska materialet.

Vi har för övrigt redan i Bourdieus första laboratorieartade analys av ett slags kulturellt fält, nämligen av Flauberts romanuniversum i *L'Éducation sentimentale*, mött en tillämpning av denna princip om att pröva alla upptänkliga kombinationerna av variabler. Bourdieu listade de tillgångar som en ung man i 1840-talets Paris kunde vara utrustad med, ekonomiskt kapital, kulturellt kapital, ett adligt namn eller ett fagert yttre, och prövade de möjliga kombinationerna - en "multivariat" analys i så liten skala att ingen dator behövs.[216]

Den "multivariata" ambitionen innebär också att kvantitativa data inte är nog. Det gäller att med alla till buds stående tekniker, såväl kvantitativa som kvalitativa, skaffa fram så mycket information som möjligt om studieobjektet, ungefär som när socialantropologen försöker göra sig en tillräckligt mångsidig bild av hur livet levs av de människor han studerar.

De statistiska analyserna är ett led i detta arbete. Verifieringen av resultaten sker inte genom formaliserade representativitets- och sambandstest utan med hjälp av nya undersökningar. Objektet studeras ur flera olika perspektiv. Om vissa samband och en viss tolkning är stabila i bemärkelsen att de stöds av ett flertal undersökningar, med olika populationer eller med varierande uppsättningar forskningsredskap, kan sambanden betraktas som signifikativa och tolkningen som valid. Samband som icke låter sig tolkas betraktas inte som signifikativa, även om de skulle vara signifikanta i statistisk mening.

Redan i samband med de tidiga kultursociologiska undersökningarna lät Bourdieu importera amerikanska datorprogram för faktoranalys. De användes, men var uppenbarligen inte till någon större nytta[217], vilket inte är förvånande med tanke på vad som redan sagts om Bourdieus ambitioner. Kretsen kring Bourdieu behövde tekniker för multivariat analys som stämde bättre med deras uppfattning om det sociologiska hantverkets krav.

Detta behov framgår bl.a. av Alain Darbels bidrag till *Le partage des*

[216] "Champ du pouvoir...", 1971.

[217] Se *Un art moyen*, 1965, p. 133 not 29; *L'amour de l'art*, 1966, pp. 7f, 29, 44. Ett något mindre knapphändigt omnämnande av arbetet med faktoranalysen återfinns i andra upplagan av det sistnämnda arbetet, 1969, p. 29. Där hävdades att sammanfattningsvärdena för matriserna och faktorerna inte ger någon information utöver vad forskarna redan visste, varför resultaten inte publicerades.

bénéfices[218], 1966. Darbel hänvisade här till Durkheims påvisande av att självmordsfrekvensen står i omvänd proportion till samhällets (det religiösa samhällets, familjens, nationens) grad av integration. Det är dock, menade Darbel, otillräckligt att sätta frekvensen av självmord - eller skilsmässor eller allmän brottslighet eller ungdomsbrottslighet - i relation till samhällets grad av integration. Eftersom indikatorer som de nämnda är mångtydiga borde de "göras till föremål för en simultan tolkning".[219] Tilläggas kan, att just Durkheims *Le suicide* från 1897 brukar anföras som ett tidigt exempel på "multivariat analys"[220], men det är viktigt att observera att detta slags analys av hur olika variabler (som självmord) kan återföras till "förklarande" faktorer (grad av anomi/integration) - en princip som Charles Spearman ett par år senare skulle lägga till grund för den psykologiska faktoranalysen - är något helt annat än vad Bourdieus krets efterlyste.

Darbel förespråkade således en *simultan* tolkning av disparata uppsättningar sociologiska data. Samma strävan genomsyrar Bourdieus arbeten. Syftet är inte att återföra en uppsättning variabler till en gemensam faktor, och än mindre att peka ut vissa variabler som "beroende" av "förklarande" variabler. Redan i Bourdieus tidiga empiriska studier, och även i de första utkasten till analyser av kulturella fält (nämligen det litterära fältet strax före mitten av 1800-talet), var ambitionen att finna ett system av relationer hos en mängd variabler och kvalitativa data vilka betraktas samtidigt.

---

[218] För att förstå vilket utspel det var fråga om när Bourdieu, Darbel och några likasinnade 1966 publicerade volymen *Le partage des bénéfices* bör vi hålla i minnet att detta var en tid när den statliga planeringsoptimismen firade triumfer bland politiker och administratörer, och även bland amerikainspirerade sociologer. Den stora konferensen om det samtida Frankrikes transformationer i oktober 1965 var ett uttryck för dessa ideal. Konferensen samlade både den nya generationen av amerikainspirerade sociologer och ledande administratörer: vid två av sessionerna presiderade Claude Gruson och Pierre Massé, framträdande företrädare för "le plan" (jfr J. Heilbron, 1986, pp. 72f).

Bourdieu och Darbel hade tidigare samma år, 12-13 juni 1965, i Arras ordnat en egen konferens om sociala och ekonomiska transformationer i Frankrike sedan andra världskriget - ämnet var således detsamma som för den nyss nämnda officiella konferensen. Bourdieus och Darbels arrangemang, som måste uppfattas som en utmaning i förhållande till det officiella planeringstänkandet och tillväxtoptimismen, resulterade i volymen *Le partage des bénéfices*, utgiven under den kollektiva författarpseudonymen "Darras" och ironiskt nog försedd med ett, visserligen en smula förbehållsamt, förord av Claude Gruson. Vi finner här ett försök att sammanföra sociologers, statistikers och ekonomers undersökningar. I konklusionen (p. 426) fastslås att en sådan samverkan förutsätter att man undviker att blanda in normativa ambitioner i forskningen, och hela boken utgjorde en mer eller mindre explicit kritik av den ideologiska karaktären hos den aktuella femte planen (se t.ex. pp. 23-25).

[219] A. Darbel, 1966, p. 205. Jag tackar Mme Marie-Ange Schiltz, som fäst min uppmärksamhet vid denna tidiga formulering av Bourdieu-kretsens behov av "simultan tolkning", ett behov som korrespondensanalysen skulle inlösa tio år senare.

[220] Se t.ex. Steven Lukes' standardmonografi, 1981 [1973], pp. 205f.

Också denna ambition knyter an till den historiska epistemologins tradition. I flera sammanhang har Bourdieu citerat Pierre Duhems beskrivning i *La théorie physique* av den fysikaliska vetenskapens framsteg: "en symbolisk tablå som genom ständiga retuscher blir alltmer omfattande och enhetlig, en tablå som *i sin helhet* ger en bild som alltmer liknar *helheten* av erfarenhetens fakta, medan varje avskild detalj förlorar varje betydelse och inte längre representerar något alls."[221] Detta är en god beskrivning av hur franska sociologer arbetar med den korrespondensanalytiska teknik som strax skall beskrivas. Man "retuscherar" sin korrespondensanalytiska graf genom att lägga till data, pröva andra kategoriseringar, avlägsna alla de modaliteter vilka inte tillför strukturen något av betydelse, låta svårhanterliga individer och variabler bli *éléments supplémentaires*, avlägsna kluster som förefaller avskilda från det centrala intresseområdet etc, och erhåller på så sätt en allt tydligare karta över systemet av relationer. Bilden blir mindre komplex utan att den ursprungliga strukturen för den skull fördärvas.[222]

Bourdieus ståndpunkt, ofta uttryckt i hans tidiga kultur- och utbildningssociologiska texter, kan kallas relationistisk. Ett socialt fenomen får sin mening genom att det är infogat i ett system av relationer. För att kunna avtäcka dessa system föredrar Bourdieu ofta att undersöka "reella" grupper[223], låt säga innevånarna i en viss by, medlemmarna i en viss fotoklubb eller studenterna vid bestämda utbildningsanstalter, för att exemplifiera med de grupper som studerades i fotografiundersökningen.

Även i de fall när Bourdieu använt survey-tekniker för att studera mer heterogena populationer är han primärt intresserad av system av relationer, inte av isolerade korrelationer. Ett exempel är undersökningarna av museibesökare från mitten av sextiotalet. Här var frågeformulären av begränsat omfång, populationerna var stora och spridda över ett halvdussin europeiska länder, och

---

[221] P. Duhem, 1914 [1906], p. 311. Stället citeras av Bourdieu i *Structuralisme...*, 1968, p. 10; *Le métier...*, 1968, p. 98; *Le sens pratique*, 1980, p. 19. (Bourdieu har då utelämnat den mellersta satsen, "en tablå [...] fakta". I citatet i *Le sens pratique* står felaktigt "synoptisk" i st. f. "symbolisk".)

[222] I rättvisans namn, för att inte överskatta den historiska epistemologins originalitet eller dess betydelse för Bourdieu, bör tillfogas att det inte är svårt att finna en snarlik ambition bland durkheimianerna. Fauconnet och Mauss, som var skeptiska till samtidens gängse bruk av statistiska metoder, förespråkade i sin encyklopediartikel "Sociologie" 1901 metodiska tillvägagångssätt vilka tillåter att man etablerar relationer mellan fakta. Sedan man konstruerat en allmän tablå över fakta, kan man genom metodisk jämförelse av dessa fakta alstra hypoteser (i Mauss, *Oeuvres*, 3, 1969, pp. 170f). Detta var en pedagogisk utläggning av en central princip i Durkheims metodlära.

[223] För en motivering till att Bourdieu föredrog "reella grupper", se *Un art moyen*, 1965, pp. 25f.

det gavs inte möjlighet till mer systematiska etnografiska observationer. Dylika förutsättningar innebär att indikatorerna med nödvändighet blir grova och den relationella meningen hos insamlade data svårtolkad; när data representerar fenomen som ryckts loss ur sina sociala och kulturella kontexter är det fara värt att man jämför det ojämförbara och underlåter att jämföra det jämförbara. Bourdieu och Darbel försökte ändå, så långt deras eget material och annan tillgänglig statistik tillät, att spåra systemen av relationer. De kunde visa, att utbildningsnivå fungerar som en "latent variabel"[224] i Lazarsfelds mening när det gäller att "förklara" (i ordets statistiska mening) frekvensen i olika gruppers museibesök: de statistiska sambanden mellan museibesöksfrekvens å ena sidan och inkomst, socioekonomisk kategori och fritids- och semestervanor å den andra låter sig således ledas tillbaka till det statistiska sambandet mellan museibesöksfrekvens och utbildningsnivå. Detta samband gällde grovt taget för samtliga länder som ingick i undersökningen, sedan man korrigerat för morfologiska skillnader, skillnader i utbildningsnivå och skillnader vad gäller den egentliga konstundervisningens ställning i utbildningssystemen. Men Bourdieu och Darbel gjorde inte halt här, utan försökte suga ut den kunskap som står att finna i kombinationerna av variabler som representerar ålder, kön, socioekonomisk kategori, inkomst, fritids- och semestervanor, boendeort etc. En starkt "förklarande" variabel av typ social bakgrund eller utbildningsbakgrund är "förklarande" eftersom den i sig sammanfattar ett stort antal signifikativa variabler. Därför krävs statistiska tekniker som inte förstör denna väv av variabler genom att reducera dem till genomsnittsvärden och sammanfattande sambandsmått.

Man kan heller inte förlita sig på vissa på förhand givna statistiska bearbetningsmetoder. Den statistiska metodologin måste enligt Bourdieu tänkas igenom på nytt i samband med varje ny undersökning.[225] Läsaren finner därför få standardiserade varianter av exempelvis beräkningar av urvalsrepresentativitet eller signifikansnivåer i Bourdieus arbeten.[226] Det är

[224] *L'amour de l'art*, 1965, p. 55.
[225] "Inom sociologin måste reflexionen över den statistiska tekniken och dess bearbetning av data påbörjas på nytt vid varje forskningsuppgift" (*Le métier...*, 1968, p. 249). Bourdieu hänvisade här till traditionen från durkheimianerna, närmare bestämt till Simiands kritiska uppgörelse med sin samtids rutiniserade bruk av statistiska tekniker.
[226] Vi kan notera att Bourdieu och hans medarbetare i den första detaljerade presentationen av data från de tidigaste utbildningssociologiska studierna (*Les étudiants...*, 1964) gjorde flitigt bruk av signifikansnivåberäkningar, men i stort sett avstod från att redovisa dylika i de följande mer syntetiska framställningarna (i *Les héritiers*, 1964, fanns blott ett par signifikansnivåberäkningar, pp. 163, 164). I de tidiga algeriska undersökningarna, som innefattade bearbetning av stora statistiska material, förekom vid några tillfällen signifikansberäkningar (t.ex. *Travail...*, 1963, pp. 348, 349) men regeln var att

karaktäristiskt att Bourdieu och Darbel genomförde sin "multivariata" analys av data från museiundersökningen resonemangsvis, utan att ta till prefabricerade formler. För att hantera frågan om statistisk representativitet (i det här fallet främst frågan om huruvida museibesökarna utgjorde en kategori av hängivna konstälskare som skiljde sig från befolkningen i övrigt) genomförde de ett matematiskt resonemang om heterogenitet och homogenitet grundat på överväganden om materialet i just denna undersökning.[227] De ställde också upp en logisk modell för sambanden mellan de viktigaste variablerna i samma undersökning[228] och matematiska modeller för sambanden mellan kulturellt utbud och kulturell efterfrågan[229]. Inte heller när det gäller verifieringen av huvudundersökningens resultat tillgripes formella (i betydelsen av undersökningsobjektet oberoende) statistiska tekniker. I stället tjänar nya empiriska studier som verifiering.[230] Ett annat tydligt exempel, hämtat från de tidiga utbildningssociologiska undersökningarna, är Darbels resonerande härledning av formler för beräkning av utbildningschanser.[231]

Bourdieu är alltså minst av allt någon motståndare till att matematiska redskap används inom sociologin (han har bl.a. lovordat Lazarsfelds insatser på området[232]). Vad han vände sig mot var det rutiniserade bruket av färdiga statistiska modeller, och den dominans som de formaliserade varianterna av amerikansk matematiserad sociologi tillvann sig under den period vi här behandlar, på andra - bl.a. mer etnografiska - metoders bekostnad.

Dessa noteringar har syftat till att ur skrifterna från den period, sextiotalet, då Bourdieu konstituerade sitt sociologiska projekt, utläsa hans hållning till statistiska metoder och tekniker. Vi skall nu övergå till en statistisk tradition som från och med mitten av sjuttiotalet kom att betyda åtskilligt för Bourdieus möjligheter att realisera sina empiriska ambitioner.

4.2.2 Korrespondensanalysen

Under sextiotalet hade matematikern Jean-Paul Benzécri och hans medarbetare börjat utveckla statistiska metoder och tekniker, som skulle komma att passa som

förhållandetalen eller de absoluta talen fick tala för sig själva.
[227] *L'amour de l'art*, 1965, pp. 46-48.
[228] *Op. cit.*, pp. 53-55.
[229] *Op. cit.*, pp. 99-102, 104-112, 122f, 140f.
[230] Jfr uttrycket "enquête de verification", t.ex. i *L'amour de l'art*, 1965, p. 46.
[231] *Les héritiers*, 1964, pp. 145-148 (resultat från beräkningarna av utbildningschanser återfinns på sidorna 15-18).
[232] *Le métier...*, 1968, p. 8 not 1; 2 uppl. 1973, pp. 12f not 1.

hand i handske till de ovannämnda behoven.

Jag använder här uttrycket "Benzécri-traditionen" för att beteckna denna strömning. I Frankrike talar man oftast om *"analyse des données"*. Under denna rubrik publicerades 1973 traditionens grundstenar, två samlingsvolymer[233] där Benzécri och ett sjuttiotal medarbetare presenterade metodernas teoretiska fundament och exempel på tillämpningar, resultatet av ett samarbete med specialister inom en lång rad discipliner: lingvistik, psykologi, sociologi, ekonomi, zoologi, kemi, medicin, arkeologi och många fler.

Som särskilt användbar för bl.a. samhällsvetenskapliga syften betraktar Benzécri och hans efterföljare den geometriska variant av faktoranalys[234] som bygger på chi^2-metrik (avstånden mellan punkterna är chi^2-avstånd) och som de gav namnet *analyse factorielle des correspondances*, eller kortare: *analyse des correspondances*.

Den första offentliga presentationen av de idéer som skulle leda fram till korrespondensanalysen lär ha skett i samband med Benzécris föreläsningsserie vid Collège de France 1963.[235] Idéerna hade enligt Benzécris egen historieskrivning vuxit fram i protest mot tidens dominerande lingvistiska teori, nämligen Chomskys deduktionistiska teser. Benzécri önskade skapa en *induktiv* metod för analys av lingvistiska data. Han ville rensa forskningsarbetet från varje aprioriskt antagande - Chomskys deduktionistiska principer är ett exempel - om språkets natur. Den metod han föreställde sig skulle låta lingvisten samla stora mängder lingvistiska (morfologiska, semantiska och stilistiska) data i en enda stor tabell, för att därur på induktivt maner dra slutsatser om språkets struktur.[236]

Det var enligt egen uppgift[237] i detta sammanhang, i sitt arbete med den matematiska lingvistikens problem vid Universitetet i Rennes i början av sextiotalet, som Benzécri utvecklade sina idéer om utforskandet av strukturen hos en uppsättning multivariata data, idéer som kom att ligga till grund för den korrespondensanalytiska metoden. Benzécri framhåller gärna att denna franska utveckling skedde oberoende av jämförbara insatser inom japansk och anglosaxisk statistisk teori.[238]

[233] *L'analyse des données. I. La taxinomie*, 1973 (4 uppl. 1984), samt *L'analyse des données. II. L'Analyse des correspondances*, 1973 (4 uppl. 1982).

[234] Inom den anglosaxiska inflytandesfären avser vi med ordet "faktoranalys" ofta enbart den klassiska faktoranalysen med rötter i psykologin. I Frankrike avses även principalkomponentanalys och korrespondensanalys, se vidare de terminologiska noteringarna nedan.

[235] Enligt Benzécri, 1977, pp. 9, 27.

[236] *Op. cit.*, pp. 10f, 19.

[237] *Op. cit.*, p. 11.

[238] Bland de insatser som direkt föregrep korrespondensanalysen nämner Benzécri särskilt japansk metodutveckling under femtiotalet (*op. cit.*, p. 18) samt Louis Guttmans arbeten från och med början av fyrtiotalet om skalor för kvalititiva data (*op. cit.*, pp. 17f), som föregrep den multipla korrespondensanalysen (med fler än två kvalitativa variabler). Benzécri hävdar dock att han inte kände till dessa föregångare (med undantag för Guttman) när han utvecklade sin korrespondensanalytiska metod (1977, p. 18). Enligt egen uppgift (orubr. text i *Année psychologique*, 1976, p. 142) var det först i samband med förberedelsearbetet för den historiska översikt som först publicerades som en artikelserie i de två första årgångarna 1976-77 av *Les Cahiers de l'Analyse des Données* som Benzécri skaffade sig förstahandskännedom om "psykologernas faktoranalys".

Under perioden omedelbart innan Guttmans nämnda insatser hade H. O. Hirschfelt (även bekant under sitt engelska namn H. O. Hartley) och R. A. Fisher föreslagit sätt att beräkna egenvärden och faktorer som har beröring med korrespondensanalysen, men de behandlade blott tabeller med små datamängder och betraktade faktorerna som numeriska mått vilka tillät beräkning av korrelationskoefficienter för matrisens rader och kolumner (Benzécri, 1977, p. 18). Bland anglosaxiska föregångare synes Benzécri ha känt sig mest befryndad med L. Guttman; i dennes tidiga arbeten fann Benzécri en filosofi som han kunde acceptera, vilket inte var fallet med merparten av (anglosaxisk) statistik (enl. orubr. text i *Année psychologique*, 1976, p. 142). Vad gäller den binära korrespondensanalysen (två variabler) har dock Lebart och Morineau främst hänvisat till Fishers nämnda arbete med contingency tables (Lebart et al, 1977, p. 47), och vad gäller den multipla korrespondensanalysen (fler än två variabler) till Cyril Burts arbete från början av femtiotalet med faktoranalys av kvalitativa data (*op. cit.*, 1977, p. 123).

Ett mycket enkelt exempel på en lingvistisk tillämpning av tanken är följande[239]. Vi har två mängder av data, å ena sidan samtliga personer i Racines *Phèdre*, å andra sidan de fyrtio ord som oftast yttras i dramat. En korrespondensanalys av dessa två mängder kan i kondenserad form visa hur ofta dramats personer använder orden och hur ofta orden används av personerna. En grafisk endimensionell representation av analysens resultat visar en axel, där vi i ena änden finner huvudpersonen Phèdre och orden "tu", "assez", "je" och i andra änden Théramène och orden "Madame", "Vous".

Detta är det enklaste tänkbara exempel på det sätt att arbeta som vi återfinner i Bourdieus och hans medarbetares korrespondensanalyser. Deras första publicerade analyser ("Anatomie du goût", 1976) gällde olika sociala gruppers livsstil och smak. I grafen över den dominerande klassens smak[240] förekom en axel med bl.a. "Das wohltemperierte Klavier" och "Kunst der Fuge" i ena änden och "Donauwellen" i andra änden. Samma axel representerade också en fördelning av de sociala grupperna: i ena änden grupper som bygger sin ställning i huvudsak på innehav av kulturellt kapital (universitetslärare, konstnärer), i andra änden den ekonomiska bourgeoisien.[241] Även om denna multivariata analys givetvis var mer komplex och variablerna synnerligen

[239] Exemplet återfinns i Benzécri et al, 1984 [1973], pp. 20ff. I läroboken Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], pp. 3ff, återfinns ett liknande något mer komplicerat exempel: en stor tabell med 30 kolumner, en kolumn för var och en av Molières komedier, och 108 rader representerande lika många glosor som förekommer i dessa stycken.

[240] "Anatomie du goût", 1976, grafen p. 46.

[241] *Op. cit.*, grafen på det till p. 46 fogade transparenta bladet.

disparata, var principen i grunden densamma som i den enkla binära analysen i Phèdre-exemplet. Syftet var att konstruera en grafisk representation som var synoptisk, såtillvida att den medgav en *samtidig* överblick över ett helt *system av relationer* mellan data, ett system som definierades av *avstånden* mellan elementen. Att smakindikatorerna "Das wohltemperierte Klavier" och "Kunst der Fuge" hamnade nära varandra och långt från "Donauwellen", sade något om kulturella avstånd inom den dominerande klassen i Frankrike vid denna tidpunkt.

Benzécri benämnde, med en term hämtad från lingvistiken, dylika avstånd "distributionella".[242] Bourdieus språkbruk var ett annat, men han hade samma idé om vikten av att fastställa "distributionella avstånd" mellan, låt säga, sociala gruppers smaker, livsstilar, utbildningsnivåer etc. I den nyss nämnda grafen kan vi upptill till höger observera att en viss utbildningsnivå, avlagd BEPC-examen (*brevet d'études du premier cycle*, ung. realskoleexamen), hamnar i en "miljö" eller "omgivning", för att låna Harris' term, där vi även finner t.ex. smak för musikstycken som Donauwellen eller Watteaus och Rafaels målningar. På långt avstånd därifrån, uppe till vänster, finner vi högre akademiska examina och smak för Bach och för Stravinskijs Eldfågeln. Det är detta slags kartor som skapas av korrespondensanalysen. Systemet av relationer representeras av i bokstavlig mening åskådliga avstånd. Bourdieu och hans medarbetare tolkade den första axeln (nord-syd) som en motsättning mellan ekonomiskt och kulturellt kapital, och den andra axeln (väst-öst) som en motsättning mellan hög och låg anciennitet inom bourgeoisien. En dylik sociologisk användning är bara en av många möjliga tillämpningar av den korrespondensanalytiska metoden.

Benzécri fann det ändamålsenligt att arbeta med ett distributionellt avstånd som definierades $d^2(i,i') = \Sigma_j(f(j/i) - f(j/i'))^2/f(j)$, dvs. kvadraten på den observerade frekvensens avvikelse från det hypotetiska fallet av totalt oberoende, allt dividerat med den teoretiska frekvensen.[243] Läsaren kanske igenkänner formeln för chi^2. Själv hävdar Benzécri att han först efter hand upptäckte att hans *distance distributionnelle* var identisk med det klassiska chi^2-avståndet.[244]

[242] Benzécri lånade termen från Z. S. Harris, som definierat "the distribution of an element" som "the sum of all its environments" (se Benzécri, 1977, p. 12; Benzécri et al, 1984 [1973], p. 23).
[243] Se t.ex. Benzécri et al, 1984 [1973], p. 24; Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 31, 150-165, 136ff; Lebart et al, 1977, pp. 49f.
[244] Benzécri, 1977, pp. 12f. I korrespondensanalysen används således chi^2-avståndet för att konstruera rummet av relationer. Det används däremot inte för formaliserad hypotestestning, eftersom korrespondensanalysen inte inkluderar på förhand uppställda hypoteser (Benzécri, 1977, p. 37). Om Benzécris syn på Karl Pearsons uppfinning av chi^2-testet, se Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 2, 1976, pp. 116-118; om hans skepsis till de anglosaxiska bruken av test av chi^2-typ, se t.ex. Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 297.

Korrespondensanalysen bygger således alltid på konstruktionen av ett rum med hjälp av chi^2-metrik. Häri skiljer den sig från de andra tekniker som i Frankrike benämns faktoranalys, dvs. den klassiska eller psykologiska faktoranalysen samt principalkomponentanalys. Enligt Benzécri erbjuder en chi^2-metrik stora fördelar när det gäller att skapa en representation av strukturen hos en omfattande datamängd.

Som nämnts hade Benzécris arbete med korrespondensanalysen sin upprinnelse i lingvistiska problem, men de första realiserade tillämpningarna kom att gälla psykologiska data[245]. Under de följande åren utvecklade Benzécri och en snabbt växande skara av medarbetare den korrespondensanalytiska metoden. Efter hand tillkom de tekniker (*éléments supplémentaires* började användas 1967[246], *contribution* 1969[247], *pondération* 1972[248]) som vi igenkänner i Bourdieus och dennes medarbetares och lärjungars arbeten; med början under senare hälften av sjuttotalet har dessa regelmässigt använt korrespondensanalys av Benzécris märke i ett otal undersökningar[249]. I dag är korrespondensanalysen en mycket använd metod inte bara av kretsen kring Bourdieu utan inom fransk sociologi över huvud taget[250], liksom inom många andra discipliner.

Terminologin

Först några ord om den terminologiska förvirringen.

Termen *analyse des données* täcker framför allt två stora områden, dels metoder för *classification automatique* (dvs. metoder som inom den anglosaxiska inflytandesfären kallas klusteranalys), dels *analyse des correspondances*. Jag skall här uteslutande uppehålla mig vid den sistnämnda metoden.

I Frankrike används samlingsbeteckningen "faktoranalys" <*analyse factorielle*> om tre huvudtyper av metoder: för det första "klassisk faktoranalys", också kallad "psykologernas faktoranalys", som går tillbaka på Charles Spearmans försök att återföra olika begåvningsvariabler till en

[245] Benzécri, 1977, p. 24. Den första mer omfattande tillämpningen av Benzécris program var för övrigt en psykologisk avhandling (B. Cordier: *L'analyse des correspondances*, Rennes, 1965).
[246] Benzécri, 1977, p. 29.
[247] *Op. cit.*, pp. 29, 35.
[248] *Op. cit.*, pp. 35-37.
[249] Bourdieus första publicerade användning av dessa korrespondensanalytiska metoder var "Anatomie du goût", 1976.
[250] Åtskilliga av de bland sociologer mest använda handböckerna om statistik och faktoranalys är skrivna av Benzécri-lärjungar: Lebart, Morineau och Tabard, 1977; Fenelon, 1981; Cibois, 1983; Cibois, 1984.

bakomliggande generell begåvningsfaktor och Louis Thurstones flerfaktoriella teori; för det andra principalkomponentanalys <*analyse factorielle en composantes principales*, eller kortare: *analyse en composantes principales*> (i den engelska litteraturen används en hel katalog av benämningar: *principal components analysis, principal axes analysis, principal factors method, eigen vector projection, singular value decomposition, Hotelling transformation* etc); för det tredje den specifikt franska metoden *analyse factorielle des correspondances*, även kort och gott benämnd *analyse des correspondances*. Den är specifik vad gäller metriken (som alltid är en chi^2-metrik), men framför allt vad gäller sättet att tänka om statistiska tillämpningar, att tolka axlarna, att validera resultaten, att utnyttja de geometriska egenskaperna och programmens visuella möjligheter. Däremot uppvisar beräkningsprocedurerna likheter med skilda anglosaxiska tekniker (*reciprocal averaging, dual scaling, canonical correlation analysis of contingency tables, simultaneous linear regressions*[251]), och det finns även allmänna likheter med den ungefär samtida anglosaxiska utvecklingen av *multidimensional scaling*, den breda *exploratory data analysis*-strömningen, eller vissa klusteranalystekniker (snarare än med diskriminantanalys, eftersom man i korrespondensanalysen avstår från att på förhand prioritera vissa samband).

Inom den amerikanska inflytandesfären brukar ofta enbart den första typen av metod, den "klassiska", benämnas faktoranalys. Medan de två förstnämnda är bekanta för var och en som läst beteende- och samhällsvetenskapliga metodkurser av amerikanskt snitt, är korrespondensanalysen knappast alls känd, och framstår från anglosaxisk horisont närmast som en speciell fransk variant av *principal component analysis*.[252] I Frankrike däremot är Benzécri-traditionen i dag så dominerande att många sociologer när de talar om "faktoranalys" avser korrespondensanalys.

Även i andra avseenden förekommer förvirrande skillnader mellan fransk och anglosaxisk statistisk vokabulär. Det franska ordet *effectif* svarar mot engelskans *frequency* (dvs. absolut frekvens), medan franskans *fréquence* betecknar den relativa frekvensen. När det gäller faktoranalysen kan faktorernas numrering förvilla: "första faktorn" i en korrespondensanalys motsvarar "andra faktorn" i en principalkomponentanalys, "andra faktorn" motsvarar "tredje faktorn" och så vidare, helt enkelt beroende på att korrespondensanalysens första faktor är trivial (egenvärde=1) och därför ej numreras eller ibland åsätts siffran noll.

Större svårigheter än de triviala terminologiska skillnaderna erbjuder

[251] Jfr M. J. Greenacre, 1984, pp. 83-125.
[252] För en grundlig jämförelse mellan principalkomponentanalys och korrespondensanalys (samt korta kommentarer om multidimensionell skalning och LISREL), se Catherine Marchalands avhandling, 1987.

Benzécris förkärlek för ett algebraiskt och geometriskt språk, som ofta för tankarna till teoretisk fysik och onekligen erbjuder ett hinder för den som är mer bekant med anglosaxiska framställningar. Benzécri och de renläriga bland hans efterföljare använder ogärna probalistisk vokabulär eller matristermer, utan talar hellre om vektorrum, gravitationscentra och axlar, de använder ordet "tröghet" <inertie> i sammanhang där många amerikaner talar om "varians", etc. Det tycks vara ett tämligen generellt sakförhållande att den matematiska grunden spelat större roll för tillämpad fransk statistik än för den mer pragmatiska anglosaxiska dito.

Vi skall dessutom hålla i minnet att den period, sextiotalet, när Benzécri utvecklade sin uppfattning om statistikens uppgift, var en period då den "rena matematiken", i synnerhet i Bourbaki-gruppens version, åtnöjt en oerhörd prestige: "Under sextiotalet var tillämpad matematik i viss mån utsatt för de 'rena' matematikernas förakt och måste, för att accepteras, omformuleras på 'korrekt' sätt, dvs. i det bourbakistiska språket."[253]

Samma värdering tog sig uttryck i en reformering av den grundläggande statistikutbildningen för bl.a. samhällsvetare. En dominerande uppfattning var att statistikundervisningen måste föregås av rejäla kurser i matematik. År 1966 blev matematiska och statistiska kurser (i nämnd ordning) obligatoriska moment i utbildningen för D.U.E.L. (Diplôme universitaire d'études littéraires) i sociologi och psykologi. Visserligen urvattnades denna reform efter hand, och den tillämpade statistiken har under åttiotalet trängt ut de matematiska läroböckerna[254], men just nu intresserar vi oss för sextiotalet. Benzécri är en framstående företrädare för en generation för vilken den anglosaxiska tillämpade statistikens språkbruk måste ha framstått som mer än lovligt lösligt. Även om de flesta av Benzécris verktyg hade sina motsvarigheter redan i den anglosaxiska psykometriska och biometriska traditionen, föredrog Benzécri uppenbarligen matematikernas "liturgiska språk", framför den sistnämnda traditionens "folkspråk" (dvs. matristerminologin).[255]

Kort introduktion

Den klassiska faktoranalysen, med anor från Charles Spearman, L. L. Thurstone, Cyril Burt och deras efterföljare, räknas av många bland dagens franska sociologer som en metod som hör psykologin till. I sociologiska undersökningar har man sällan tillgång till det slag av jämförelsevis

[253] M. Armatte et al, 1988, p. 6.
[254] *Op. cit.*, p. 8.
[255] Jfr Rouanet och Lépine, 1976, p. 135.

väldefinierade kvantitativa data som används av experimental- och testpsykologer, och man är som regel mer intresserad av strukturen, systemet av relationer, hos sina data än av sammanfattande mått på korrelationer eller av att reducera dem till bakomliggande faktorer.

Däremot används, även inom Benzécri-skolan, inte sällan principalkomponentanalys, i synnerhet när man av någon anledning föredrar att konstruera kvantitativa variabler. Men även här är syftet, om man så vill, "deskriptivt": att lyfta fram strukturen hos en stor datamängd, icke att reducera den till sammanfattningsmått.[256]

Om man har att arbeta med en stor mängd data som är relaterade till ett gemensamt objekt och vars kvalitativa karaktär man vill behålla, föredrar man att samla den i en enda stor matris som analyseras med hjälp av korrespondensanalys.

Jag skall inte ge mig in på den matematiska teorin eller någon mer utförlig diskussion av tekniska frågor i samband med korrespondensanalysen. Här följer bara det minimum av information som den följande framställningen kräver. Den läsare som inte låter sig nöja därmed kan söka sig vidare med ledning av litteraturhänvisningarna.[257]

Låt oss, som ett inledande åskådningsexempel, anta att vi vill studera systemet av relationer mellan svenska institutioner för högre utbildning. Närmare bestämt vill vi åstadkomma en "karta" över de sociala och kulturella avstånden mellan Handelshögskolan, sociala linjen i Örebro, förskollärarutbildningen i Solna etc. Denna karta skall visa polariteter inom högskolefältet (av typen kulturella kontra ekonomiska eller tekniska utbildningar), prestigehierarkier etc, och helst sådana mönster vi inte kände till redan i förväg.

För detta syfte behöver vi fastställa en "profil" för var och en av dessa utbildningslinjer. En sådan profil kan bestå av information om de studerande (socialt och geografiskt ursprung, kön, skolbetyg, livsstil, framtidsorientering etc), om lärarkåren (lärarnas bakgrund och etos etc), om utbildningens anciennitet, om intagningskrav, studenttraditioner och studievillkor, om de

[256] Jfr Lebart et al, 1977, p. 17.

[257] Jag kommer framför allt att hänvisa till Benzécris egna texter. I fråga om bland annat de sociologiska tillämpningarna har bidragen från en av Benzécris medarbetare, Ludovic Lebart, betytt åtskilligt. Det tycks framför andra ha varit Lebart som bidrog med den statistiska sakkunskapen då Bourdieu och hans medarbetare började använda korrespondensanalystekniker (ett belägg härför återfinns i "Le patronat", 1978, p. 9); därför kommer jag ofta att hänvisa till det arbete från 1977, *Techniques de la description statistique*, där Lebart och Alain Morineau presenterar de metoder och program som användes i de korrespondensanalyser vilka redovisades i "Anatomie du goût" (1976), "Le patronat" (1978) och *La distinction* (1979).

yrkesområden som utbildningen leder fram till.

För att exemplet skall vara enkelt, nöjer vi oss med information om de studerandes sociala ursprung (med faderns yrke som indikatorer). Vi för in denna information i en stor tabell där varje rad representerar en utbildningsinstitution och varje kolumn ett bestämt socialt ursprung. Översta vänstra hörnet kan se ut så här:

	Civ.ing.-söner	Civ.ing.-döttar	läkar-söner	läkar-döttar	Etc...
Handelshögskolan i Stockholm	43 (4%)	21 (1,9%)	52 (4,8%)	26 (2,4%)	
Sociala linjen i Örebro	3 (0,4%)	5 (0,7%)	2 (0,3%)	4 (0,6%)	
Etc...					

I den första cellen anges således antalet civilingenjörssöner som gick på Handelshögskolan vid en given tidpunkt (det råkade vara 43 stycken år 1984), alternativt deras andel av samtliga studenter vid samma skola (4%), eller kanske ett grövre mått som anger om de är under- eller överrepresenterade i jämförelse med sin representation på andra utbildningsinstitutioner. Med utgångspunkt från denna tabell konstruerar korrespondensanalysen "kartor" där utbildningslinjer med liknande "profil" (i detta fall: utbildningslinjer där de studerande har liknande socialt ursprung) hamnar intill varandra och utbildningslinjer med olika profil långt från varandra.[258]

[258] Exemplet är hämtat från våra egna första försök med korrespondensanalyser av svenska material, närmare bestämt totalregister över samtliga individer som var inskrivna vid universitet och högskolor vid ett par givna tidpunkter. Vi framställde dessa register utifrån rådata från SCB och UHÄ, ett material som tillät oss att skapa 111 olika kategorier för socialt ursprung (civilingenjörsbarn, läkarbarn, etc), vilka sedan kunde aggregeras vid behov. Se vidare Mikael Palme, *Högskolefältet i Sverige. En empirisk lägesrapport*, 1989. Samma teknik, utgående från en stor matris där varje rad representerar en utbildningsinstitution eller utbildningslinje och kolumnerna de studerandes sociala ursprung, har tidigare använts i Bourdieus och Monique de Saint Martins kartläggning av den franska högre utbildningen, se *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 69 och n° 70, 1987 (resultaten presenterades

Så fungerar korrespondensanalysen. Givetvis krävs många överväganden vad gäller urval, kodning, beräkningsalternativ, tolkning, specialstudier av vissa samband etc. Innan vi lämnar detta enkla exempel skall vi notera att korrespondensanalysen behandlar samtliga variabler som kvalitativa och alla deras värden som nominalskalevärden. Vi måste med andra ord avstå från att smuggla in några förhandsantaganden om hur exempelvis sociala kategorier förhåller sig till varandra; vi kan inte veta om yrkesutbildade arbetare befinner sig "högre" på samhällsstegen än förskollärare, eller om deras barn beskriver "högre" banor genom utbildningssystemet. Det är sådana frågor undersökningen förhoppningsvis skall bidra till att besvara; att uppfatta socialt ursprung som en kvantitativ variabel (av typ socialgrupp 1, 2, 3) vore att kortsluta analysen. I stället skall vi med korrespondensanalysens vokabulär uppfatta varje social kategori (läkarbarn, etc) som en "modalitet" av den kvalitativa variabeln "socialt ursprung". Detsamma gäller för utbildningslinjerna: vi gör inga förhandsantaganden om en rangordning, dvs. vi blundar för att vi tror oss veta att Handelshögskolan befinner sig i ena änden av en skala, förskollärarutbildningen i en annan ände och ämneslärarutbildningen däremellan. Korrespondensanalysen förutsätter att vi behandlar all information som värden hos kvalitativa variabler, eller med fransmännens språkbruk: som "modaliteter". Korrespondensanalysen gör här ingen åtskillnad mellan "individer" (i vårt fall utbildningslinjer) och "variabler" (socialt ursprung). Det är matematiskt sett godtyckligt om vi betraktar värdena för socialt ursprung som en egenskap hos en viss utbildningslinje eller omvänt fördelningen på utbildningslinjer som en egenskap hos en studerandegrupp med samma sociala ursprung. Allt behandlas som "modaliteter", och korrespondensanalystekniken tillåter att vi låter datorn rita in alla modaliteter (såväl "individer" som "variabelvärden") på samma karta. En sådan karta ger en bild av fältet av högskoleinstitutioner: vi ser var Handelshögskolan hamnar i förhållande till andra utbildningslinjer, var läkarbarnen är mest välrepresenterade, var de äldsta åldergrupperna hamnar, var kvinnorna är mest talrika, etc. Tillfogas bör, att kartorna inte utgör analysens slutstation. För att vara i stånd att rätt tolka dem måste vi återvända till våra ursprungliga tabeller, modifiera våra data, göra nya körningar, skapa korstabeller och komplettera med andra undersökningar.

Vi lämnar därmed detta exempel. Några ord bör sägas om beräkningstekniken. Benzécri formulerade som nämnts sin teori algebraiskt och

även i *La noblesse d'État*, 1989). Denna användning av korrespondensanalystekniken återfinns för övrigt i en undersökning av den högre utbildningen i Grekland, presenterad i Benzécris tidskrift *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. II, n° 3, 1978, pp. 355ff (för en kort presentation av den sistnämnda undersökningen, se Benzécri och Benzécri 1984 [1980], pp. 311-315).

geometriskt[259], medan flera bland de författare som mest aktivt bidragit till teorins spridning bland sociologer[260] har föredragit att presentera den i matristermer, ett för samhällsvetare mer lättillgängligt språk. Om vi här tillåter oss att använda matristermer kan korrespondensanalysens särart i förhållande till den för anglosaxiskt orienterade samhällsvetare mer bekanta principalkomponentanalysen kort karaktäriseras som följer (den anglosaxiska psykologiska faktoranalysen bygger på helt andra principer, varför jämförelser ter sig mindre meningsfulla).

Som korrespondensanalysens första matris används en oberoende-matris *<matrice d'indépendance* eller *matrice théorique>*, dvs. en matris över de teoretiska frekvenserna, motsvarande det hypotetiska fallet av totalt oberoende i materialet. Denna tabell representerar således en trivial faktor (med egenvärde 1), och motsvarande faktor är utan intresse och åsätts därför inget nummer (eller ibland siffran noll).

Den andra och de följande tabellerna är avvikelse-matriser *<matrices des écarts>*. Den andra tabellen representerar den bästa approximationen av den faktiska fördelningens avvikelse från det hypotetiska fallet av oberoende (dvs. avvikelsen från den första matrisen). Den tredje tabellen motsvarar den bästa

[259] Benzécri skriver bl.a.: "grunden för den statistiska analysen är snarare algebraisk eller geometrisk [...] än probalistisk", och preciserar sig genom att tillfoga att de geometriska perspektiven i sin tur grundas på algebraiska kalkyler (Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6).

[260] Såsom George Th. Guilbaud och dennes elever Philippe Cibois och Marie-Ange Schiltz (de båda sistnämnda tjänstgör som "ingénieurs" vid CNRS och har bistått många sociologer som använt korrespondensanalysen); Guilbaud utvecklade det sätt att presentera korrespondensanalysen i matristermer som återfinns i Cibois' mycket använda handledningar (Cibois 1976; 1983; 1984). Även Ludovic Lebart et al (1977) gjorde bruk av matrisbegrepp, men då blott som komplement till en algebraisk framställning. Benzécrilärjungen Michael J. Greenacre från Sydafrika, som skrev den första mer ambitiösa presentationen av korrespondensanalysmetoden direkt riktad till en engelskspråkig publik, använde genomgående matristerminologi. Om översättningsproblemet anmärkte Greenacre att Benzécris och dennes medarbetares arbeten "är avfattade med ett extremt rigoröst algebraiskt beteckningssätt. För den initierade är detta beteckningssätt oerhört kraftfullt för att exakt uttrycka funktionen och egenskaperna hos såväl operander som operatorer. Det är olyckligt att det komplexa språk varmed gruppen valt att uttrycka sig nästan helt och hållet stängt kommunikationslinjerna till de anglo-amerikanska statistiska skolorna, som alltid använt en mycket mer pragmatisk beteckningsstil" (Greenacre, 1984, p. 10).

Den i Frankrike välrenommerade statistikern Henry Rouanet har givit uttryck för åsikten att åtskilliga av Benzécris algebraiska landvinningar går förlorade när de, som i Greenacres arbete, översätts till de mer välbekanta anglosaxiska matrisoperationerna; Rouanet tillfogade att Benzécris mest vägande arbeten fortfarande (1988) var praktiskt taget okända inom det anglosaxiska forskarsamhället (Rouanet, 1988, p. 13). I ett annat sammanhang framhöll Rouanet Benzécris algebraiska och matematiska diskurs som föredömlig i jämförelse med "den gängse matrisdiskursen, som alltför ofta urartar till rena rotvälskan och bara kan lära ut handgreppen ('receptet') utan att kasta minsta ljus över det bakomliggande vetandet" (Rouanet och Lépine, 1976, p. 137).

approximationen av den resterande informationen, etc.

För att neutralisera masseffekten inför programmet vid konstruktionen av avvikelse-matriserna en automatisk viktning av frekvenserna. Både "individer" och "variabler" standardiseras så att summan av värdena i varje profil utgör 1. Detta är en skillnad i jämförelse med principalkomponentanalys, som (förutsatt att man inte genomför nyss nämnda operation) framför allt tar hänsyn till värdena i de rader och kolumner där de absoluta frekvenserna är störst; i vårt exempel ovan skulle därmed den lilla rytmiklärarutbildningen dränkas av studerandemassorna inom förskollärarutbildningen etc. Korrespondensanalysens princip är här att föredra, eftersom vi är på jakt efter systemet av relationer mellan högskoleutbildningar (sociala och kulturella avstånd, polariteter, dominansförhållanden), och då kan utbildningar med få studenter, eller små grupper av studerande med ett visst socialt ursprung, vara av lika stort intresse som större dito. Om vi ställer andra frågor, kan givetvis den här egenheten hos korrespondensanalysen i stället vara en nackdel.

Den första faktorn av intresse (som därför åsätts siffran ett) uppträder i och med den andra matrisen. Därmed är också sagt att, om vi analyserar samma data med hjälp av de två metoderna, skall den andra faktorn i en principalkomponentanalys jämföras med den första faktorn i en korrespondensanalys, den tredje med den andra, etc. De två första faktorernas plan i en korrespondensanalys skall jämföras med andra och tredje faktorns plan i en principalkomponentanalys.[261]

Chi^2-metriken gör att korrespondensanalysen erbjuder vissa fördelar. En fördel är att resultaten förblir stabila även när data inom vissa gränser kategoriseras och aggregeras på olika sätt. De "distributionella avstånden" innebär nämligen att om två individer eller variabler har samma "profil", som Benzécris term lyder, dvs. uppvisar proportionella värden i matrisens rad respektive kolumn, så kan man ersätta dem med en enda individ respektive variabel utan att resultaten förändras.[262] Därför är metoden robust i förhållande till olika sätt att klassindela och vikta individer eller variabler[263]. En annan fördel är att analysen kan tillämpas på vitt skilda slag av data utan föregående

[261] Se t.ex. Ph. Cibois, 1983, p. 119f.

[262] Se vidare Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 20, 31; Lebart et al, 1977, pp. 50f. Omvänt kan man behålla redundant material om man så önskar. Bourdieu och Marie-Ange Schiltz påtalade i ett tillägg till den engelska översättningen av *Homo academicus* (1988, p. 70) att redundanta kategorier (dvs. variabler eller modaliteter som minst av allt är oberoende av varandra) är vanliga i sociologiska undersökningar; men att indikatorer såsom faderns, moderns, farfars och farmors, morfars och mormors eller äkta hälftens yrke och utbildning är kraftigt korrelerade till varandra innebär inga statistiska nackdelar i samband med korrespondensanalysen.

[263] Benzécri, 1977, p. 9.

hypoteser om datas natur eller anpassningsberäkningar[264]; allt omvandlas ju till kvalitativa variabler. Många statistiska tekniker med rötter i psykologins eller biometrins traditioner är anpassade till situationen att individerna är många och variablerna få (stora populationer vars egenskaper man undersöker i några få dimensioner); korrespondensanalysen däremot tillåter att variablerna är många, flera hundra om man så vill, vilket inte sällan är vad en samhällsvetare önskar sig. Vidare tillåter korrespondensanalysen att man representerar hela materialet, kolumnvärden såväl som radvärden (dvs. "variabler" och "individer") på samma graf (vilket i och för sig är möjligt även med principalkomponentanalys, men därtill krävs en speciell anpassning av skalorna). Ytterligare fördelar, som skall behandlas nedan, är de rika möjligheterna till utforskande arbetssätt (bl.a. genom möjligheten att låta vissa individer eller variabler vara "illustrativa") och utnyttjande av visuella representationer.

De nämnda fördelarna utgör lika många fallgropar för den oförsiktige användaren. Korrespondensanalysen kan aldrig tillämpas rutinmässigt.

Ett utforskande arbetssätt

Jag skall här upphålla mig vid hur korrespondensanalysen brukar användas i sociologiska undersökningar. Det praktiska arbetet kan tillgå som följer.

En stor del av mödan består i att färdigställa registren. När det gäller datainsamlingen och konstruktionerna av variablerna har Benzécri[265], liksom Lebart och Morineau, anfört två välkända kriterier. För det första bör materialet så långt som möjligt vara "homogent"[266], dvs. matriserna bör ha en form som gynnar jämförbarheten. Man bör undvika olika måttenheter, sammanhörande variabler bör ha ungefär lika många modaliteter[267] etc. För det andra bör

[264] Benzécri, 1977, p. 10; Benzécri et al, 1982 [1973], p. 150.

[265] Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 18f, 21-24. "Homogenitet: alla i tabellen medtagna storheter är kvantiteter av samma natur. Uttömbarhet: [...] [Tabellens individer och variabler] representerar en komplett inventering av en reell domän vars ramar är så gott som odiskutabla." (*Op. cit.*, p. 21) Om homogenitet och uttömbarhet <exhaustivité>, se även Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 288; det är av epistemologiskt intresse att notera, att homogenititet här uppfattas som ett resultat av en konstruktion: "Statistikern åstadkommer en viss homogenitet genom en matematisk transformering, en kodning, och i synnerhet genom att ge samtliga variabler en kvalitativ form." (*Loc. cit.*) Benzécri företräder således alls inte den realistiska uppfattningen att de studerade fenomenen måste vara av samma art. Tvärtom har korrespondensanalysen enligt sin upphovsman en styrka i att de mest olikartade fenomen och mätningar kan omformas till data som samlas i en och samma omfattande tabell.

[266] Lebart et al, 1977, pp. 218f.

[267] En möjlig svensk översättning av *modalité* vore "kategori", men då måste man hålla i minnet att både variabler och individer kategoriseras. Den svenska termen "variabelvärde" är kanske mindre lyckad eftersom *modalité* kan användas om såväl variablers som individers "värden". Inte heller termer som "ordinalskalevärde" är helt tillfredsställande eftersom

materialet vara så "uttömmande"[268] som möjligt, dvs. alla situationer eller aspekter som berör ett givet fenomen bör finnas representerade; om man så vill ett representativitetskriterium, men då inte i sannolikhetsteorins mening. En förutsättning för att det sistnämnda kriteriet skall kunna tillfredsställas är att datainsamlingen är tillräckligt omfattande.

Variablerna granskas så, först en och en, därefter två och två i korstabellform. Syftet är bl.a. att vid behov nedbringa antalet variabler och antalet modaliteter. De variabler som förefaller innehålla redundant information (som representeras av andra variabler) och modaliteter med för låg svarsfrekvens (det absoluta talet fem brukar användas som lägsta gräns) aggregeras med andra variabler respektive modaliteter, eller avlägsnas helt sonika från materialet. Observera att metoden medger avlägsnandet av vissa modaliteter hos en variabel (t.ex. vissa ålderskategorier), utan att man för den skull behöver avlägsna hela variabeln (ålder).

Man gör även en preliminär bedömning av vilka variabler som kan fungera som "illustrativa" variabler. *Variables illustratives* är den term vi finner i Bourdieus arbeten. Alternativa benämningar är *variables supplémentoires*, eller, med Benzécris språkbruk, *éléments supplémentaires*, en benämning som kanske är att föredra eftersom inte bara variabler utan även "individer" kan användas som illustrativa element. Det kan vara fråga om variabler (eller individer) där data är otillförlitliga eller svarsfrekvensen låg, eller variabler som är så extremt differentierande (kön är ett vanligt exempel) att de slår ihjäl alla andra samband. De illustrativa variablerna används inte när axlarna konstrueras, men läggs i efterhand in i graferna. De kan därför användas för att testa utfallet av analysen.

Om antalet modaliteter är stort, låt säga överstigande femhundra, brukar man dela in materialet i delregister och genomföra en separat korrespondensanalys för varje register. I och för sig tillåter dagens program att tusentals modaliteter används men den mänskliga fattningsförmågan sätter en gräns: det är svårt att uppfatta strukturen i en grafisk representation av sambanden mellan så många modaliteter. Efter hand kan de olika delanalyserna aggregeras.

Sedan man gjort sina första körningar och erhållit "kartor" över systemet av relationer, återgår man till univariata analyser och till korstabeller, bl.a. i syfte att successivt avlägsna variabler och modaliteter som inte bidrar nämnvärt till faktorerna. Man försöker finna sätt att aggregera vissa modaliteter för att ytterligare nedbringa det totala antalet modaliteter. Syftet är att göra grafen

variablerna som sådana försvinner ur analysen; kvar finns blott modaliteterna. Anglosaxiska statistiker har på sistone börjat använda en direktöversättning "modality" av den franska termen; en annan vanlig engelsk översättning är "level of response". Jag kommer i fortsättningen att behålla termen "modalitet".

[268] Lebart et al, 1977, pp. 219.

mindre komplex samtidigt som huvuddragen i den ursprungliga strukturen bevaras. Man kan också pröva andra kodningskategorier. Om det visar sig att en faktor så gott som uteslutande bestäms av en enda variabel (inte sällan visar det sig t.ex. att den första faktorn låter sig tolkas som en motsättning mellan svar och icke-svar), avlägsnas denna variabel eller omvandlas till en "illustrativ" variabel. Även variabler som är svårtolkade, exempelvis på grund av att man har anledning att misstro kvaliteten hos rådata, kan omvandlas till "illustrativa", som därmed inte påverkar strukturens utseende utan tillföres i efterhand. Också individer kan som nämnts omvandlas till "illustrativa" individer. Man kan ur analysen avlägsna punktsvärmar som på graferna uppträder samlade långt från origo.[269] Allt i syfte att erhålla en meningsfull, i betydelsen stabil och tolkningsbar, karta över systemet av relationer.

Kartans poäng är att den i synoptisk form sammanfattar en stor mängd information. När man väl fått en överblick kan man återvända till tabellerna. Antingen man betraktar kartan eller begrundar tabellerna, är man mindre intresserad av sammanfattande sambandsmått än av hur de olika enskilda modaliteterna förhåller sig till varandra; detta är givetvis en avgörande skillnad i förhållande till huvudströmmen inom psykologisk statistiktillämpning, bl.a. den klassiska faktoranalysen. Man bevarar med andra ord tvärs igenom hela analysen den kvalitativa karaktären hos sina data. De resultat som analysen ger ställs fortlöpande i relation till de kunskaper om objektet man skaffat på annat sätt; för att få så mycket stöd som möjligt i samband med kodningen och tolkningen av resultaten intervjuar sociologen ofta informanter med god kännedom om området i fråga. I Bourdieus och hans medarbetares arbeten är användningen av korrespondensanalytiska metoder inte kulmen på arbetet, utan bara ett led i detsamma; i samband med vissa undersökningar har de gjort hundratals korrespondensanalyser men blott publicerat några få, som ofta tilldelats en undanskymd plats när resultaten publicerats. Andra franska sociologer har för vana att över huvud taget inte publicera graferna från faktoranalyserna. Dessa är i så fall uteslutande arbetsredskap. I rapporteringen redovisas enbart de intressanta sambanden, eventuellt illustrerade av korstabeller el.likn. För övrigt finns det korrespondensanalytiker som även under arbetets gång i stort sett avstår från att betrakta graferna, för att i stället hämta sin information ur tabellerna.

Arbetssättet skiljer sig således från det mer formaliserade bruk av statistiska tekniker som under efterkrigstiden dominerat anglosaxiska

[269] Med de korrespondensanalytiska programmen sker ingen automatisk rotering av axlarna. Man uppnår en jämförbar effekt "manuellt", genom att avlägsna punktsvärmar som ligger samlade i avskildhet långt från centrum, varefter axlarna vid nästa körning uppträder roterade i förhållande till det ursprungliga läget.

beteendevetenskapliga och även samhällsvetenskapliga traditioner. Inom de sistnämnda traditionerna söker man sammanfattande mått på variabler och samband, och låter vetenskapligheten garanteras av formaliserade statistiska procedurer - formaliserade såtillvida att de inte är relaterade till det specifika undersökningsobjektet. Data bör samlas in enligt formaliserade urvalsprinciper, och bör sedan inte manipuleras under analysens gång; hypoteserna bör uppställas i förväg, liksom kriterierna (exempelvis signifikansnivåer) för när de kan anses verifierade och när de bör förkastas. Ur Benzécri-traditionens perspektiv är denna hållning ovetenskaplig, eftersom den innebär att aprioriska, i förhållande till undersökningsobjektet arbiträra procedurer och modeller införes i forskningsarbetet.

Vi skall nu nämna ytterligare några aspekter som skiljer "franskt" och "anglosaxiskt" åt: korrespondensanalytikerns sätt att handskas med kvalitativa data, med sammanfattningsmått, med validitetsproblemen samt, slutligen, med faktoranalysens grafiska möjligheter.

Tonvikten vid modaliteterna, eller: en metod för kvantitativ analys av kvalitativa data

Den som betraktar det grafiska resultatet av en korrespondensanalytisk körning, låt säga de grafer som återfinns i många av Bourdieus skrifter, lägger kanske först märke till att analysen inte behandlar variabler som sådana, utan *modaliteter* hos dessa. Tag exempelvis de grafiska representationerna av "universitetsfakulteternas fält" i *Homo academicus*.[270] Här redovisade Bourdieu ett led i ett tjugoårigt arbete med att avtäcka strukturen hos det franska universitetsfältet. Metoden bestod i att studera de drag som särskiljer agenterna, här universitetslärare i Paris. Matrisens "individer" var således i detta fall de biologiska individerna (eller, för att vara trogen Bourdieus intentioner, de i forskningsarbetet konstruerade individerna), och inte som i vårt tidigare exempel utbildningsinstitutioner.[271]

Låt oss betrakta utfallet av analysen av det humanistiska delfältet. Den första axeln (grafen p. 107, den nord-sydliga axeln) ställde mot varandra å ena sidan (nord) universitetsmakt i egentlig mening, det vill säga makt över instrumenten för reproduktion av universitetslärarkåren, deltagande i råd, styrelser och

[270] *Homo academicus*, 1984, pp. 73, 107, 111, 289.

[271] I vårt tidigare exempel utgjordes "individerna" inte av biologiska individer utan av utbildningsanstalter. Korrespondensanalysen kan användas på många sätt. Ytterligare en för sociologin mycket intressant användning, som utvecklats av statistikern Ludovic Lebart och lexikografen André Salem, är analys av stora textmassor, exempelvis intervjumaterial (se Lebart och Salem, 1988; de program de utvecklat heter SPAD.T och Lexicloud).

nämnder etc, å andra sidan (syd) olika slag av intellektuell prestige, synlighet i den intellektuella världen, etc. Detta tycktes vara den viktigaste motsättningen inom det humanistiska subfältet. Därnäst framträdde (representerad av den andra axeln, riktning väst-öst, i grafen p. 107) en motsättning mellan äldre professorer, utrustade med olika tecken på erkännande (medlemskap i akademier, översättningar till främmande språk, hederslegionen, notis i *Who's who*, etc) och yngre universitetslärare som var mindre väl försedda med dylika tecken på erkännande. Den tredje axeln (i öst-västlig riktning, grafen p. 111) kan tolkas som uttryck för en motsättning som ställer det väletablerade universitetsetablissemanget (de framstående ämnesföreträdare som dominerar en hel disciplin, som ofta har sin stol vid Sorbonne, som undervisar eller sitter med i juryn vid École normale supérieure, som ofta uppträder i tv, vilkas verk utges i översättning) mot övriga universitetslärare. Som variabler i analysen använde Bourdieu bl.a. faderns yrke, födelseort, ålder, kön, utbildningsbakgrund, antal barn, medverkan i intellektuella tidskrifter, akademiska utmärkelser, antal noteringar i *Citation Index*, samt informationer om huruvida professorerna uppträdde i tv, skrev i *Le monde* eller i *Le Nouvel Observateur*, medverkade i redaktionen för intellektuella tidskrifter, hade fått verk översatta till främmande språk, förekom i *Who's who*, m.m.[272]

Jag skall inte gå vidare in på tolkningsfrågorna, utan bara återigen fästa läsarens uppmärksamhet vid att samtliga dessa indikatorer behandlades som kvalitativa variabler. Det är kanske inte ägnat att förvåna när det gällde en variabel som "innehar/innehar ej hederslegionen". Mer anmärkningsvärt är att även socioekonomisk kategori, utbildningsnivå och ålder behandlades som "nominalskalevärden", eller med den franska termen: som "modaliteter". I graferna finner vi ingenstans variabeln "social bakgrund". I stället kan vi i närheten av den akademiska maktpolen (norrut på grafen p. 107) läsa "père professeur secondaire" och "père instituteur" (fadern gymnasielärare, fadern folkskollärare). I närheten av den pol som står för akademiskt erkännande (västerut) kan vi läsa "père ingenieur". Mellan dessa två poler (dvs. i nordvästra hörnet, regionen som representerar avsevärt mått av såväl akademisk makt som akademiskt erkännande) finns en koncentration av söner till universitetslärare. I botten på makthierarkin (första axeln, sydlig riktning) finner vi bondbarnen, och i botten på erkännandehierarkin (andra axeln, ostlig riktning) arbetarbarnen. Och så vidare.

Med andra ord: här tillämpas inte den sociologiskt förödande tekniken att deformera information om den sociala bakgrunden genom att, för det första, aggregera den så att grupperna blir alltför heterogena (industriägaren och

[272] Om variabellistorna, se *Homo academicus*, 1984, pp. 287f; om källorna se pp. 253-266.

docenten i latin hamnar båda i "socialgrupp 1"), för det andra ge dem en apriorisk rangordning och låta dem representeras av en kvantitativ variabel (att folkskollärarsönerna är "högt" placerade hade dolts om Bourdieu infört ett förhandsantagande om hur hierarkin mellan sociala grupper tar sig ut). Korrespondensanalysen behandlar inte variabler i denna mening; den behandlar modaliteter. I det exempel vi här har valt arbetade Bourdieu med tjugo modaliteter (fadern företagsledare, fadern läroverkslärare, etc) och korrespondensanalysen används för att avtäcka systemet av relationer mellan dessa kategorier.

På samma sätt behandlas annan information. Bourdieu inför ingen kontinuerlig variabel "ålder" i analysen. I stället arbetar han med tio modaliteter: född före 1900, född mellan 1900 och 1904 etc. Varje modalitet introduceras således i analysen som en kategori för sig, eller med anglosaxiskt språkbruk som nominalskalevärden. Åldersgruppen "född före 1900", dvs. de äldsta universitetslärarna, återfinns i grafen p. 107 vid erkännande-polen (väst).

Inom samhällsvetenskapen har detta tillvägagångssätt uppenbara fördelar. Inom psykologisk eller medicinsk forskning kan man ha större skäl att behandla ålder som en kontinuerlig variabel som kan antas uppvisa intressanta lineära, loglineära etc samband med andra variabler eller med någon faktor. I en sociologisk undersökning kan det mycket väl hända att vissa åldersgrupper, låt säga födda på fyrtiotalet och födda på sextiotalet, är särskilt intressanta, och har särskilda relationer till andra variabler (jfr den svenska debatten om "fyrtiotalisterna" och deras barn). Korrespondensanalysen tillåter då att man avlägsnar alla andra modaliteter (omvandlar dem till illustrativa) och enbart använder modaliteterna "född 1940-1949" och "född 1960-1969" för att upprätta strukturen.[273]

[273] Här finns skäl att hänvisa till en bearbetning som Marie-Ange Schiltz (1988) redovisat, och som väl illusterar både en typisk korrespondensanalytisk arbetsgång och vad fasthållandet vid modaliterna kan ge. Schiltz' insats skedde inom ramen för ett franskt-brittiskt samarbete, och hennes data hade ursprungligen samlats in av en engelsk psykiater i avsikt att bearbetas med traditionella anglosaxiska tekniker. Trots att dessa data därmed inte var särskilt väl ägnade för korrespondensanalys, utan snarare avsedda att översättas till siffervärden på kvantitativa variabler, ledde arbetet fram till att vissa strukturella förhållanden kunde avtäckas som inte varit synliga dessförinnan. Det ursprungliga syftet hade varit att ur intervjusvar från ett urval individer konstruera kvantitativa variabler som skulle tillåta beräkningar av korrelationer mellan sådant som kön och levnadsvillkor. En central fråga gällde skillnader mellan mäns och kvinnors ansvar för hemarbetet. Så länge kön behandlades som en isolerad förklarande variabel och ansvaret för hemarbete som en sammanfattande kvantitativ variabel framträdde få skillnader. Korrespondensanalysen gav Schiltz möjlighet att bevara materialets kvalitativa karaktär. De enskilda individerna hölls isär tvärs igenom hela bearbetningen, liksom de enskilda svaren på hundratals intervjufrågor. Korrespondensanalysen visade, föga förvånande, att kvinnorna och männen hade ansvar för skilda sysslor (sängbäddning respektive bilvård), och framför allt att populationen inte alls var så homogen som de engelska forskarna antagit. Exempelvis framträdde mönster som antydde att ensamstående män med barn hade särskilt besvärliga levnadsvillkor.

Hur bedöms validitet?

De sista exemplen illustrerar tesen att man kan förstöra strukturen hos sociologiska data genom att stöpa om dem till variabler och samband som åsätts sammanfattande siffervärden.[274]

Detta är Bourdieus inställning, som han delar med Benzécri-inspirerade sociologer. Frågor som "hur mycket bidrar socialt ursprung till att förklara skolframgång?" kan inte ges ett meningsfullt svar i form av ett siffervärde; ett svar i form av ett korrelationstal skulle förutsätta dels att de två variablerna, social bakgrund och utbildningsframgång, på ett meningsfullt sätt kan isoleras från andra variabler, dels att de kan behandlas som kvantitativa variabler, dvs. att de olika yrkesgrupperna och de olika utbildningsbanorna kan fördelas längs var sin skala som åtminstone uppfyller ordinalskalekraven.

Intressantare är att veta vad utbildning betyder för de sociala banor som industriledarnas barn, universitetslärarnas barn eller böndernas barn beskriver. För att studera detta problem, måste *för varje grupp* utbildningsinvesteringarna relateras till information om just denna grupps geografiska ursprung, kulturella praktiker, smak och livsstil, anciennitet inom klassen etc. Man är således inte primärt intresserad av att mäta "beroende" variablers (utbildningsframgång) samband med "oberoende" variabler (social bakgrund).

Man har inte heller något primärt intresse av att uppehålla sig vid ett sammanfattande sambandsmått, låt säga chi^2-värdet, för en matris. Man går däremot gärna in i matrisen, studerar hur den (och därmed det sammanfattande sambandsvärdet) är uppbyggt, chi^2-värdet för varje cell, hur värdena i de olika cellerna förhåller sig till varandra, modaliteternas fördelning för varje variabel, vilka modaliteter som är starkt positivt korrelerade till varandra och vilka som är starkt negativt korrelerade till varandra, förekomsterna av icke-svar, etc.[275]

Först några ord om representativitetsproblemet och urvalsteknikerna. I Bourdieus och hans medarbetares undersökningar används sällan - ens när det är fråga om stora populationer - statistiska slumpurval.[276] De ställer sig som regel ett annat representativitetsproblem än det statistiska. De intresserar sig snarare för individer och grupper, tillgångar och egenskaper som är representativa i betydelsen att de representerar sociala fenomen av intresse.

Slumpurvalstekniker kan under vissa omständigheter vara oförenliga med

[274] Se t.ex. "Anatomie du goût, 1976, p. 16.

[275] Philippe Cibois använder termen "lokal analys" (Cibois, 1984, pp. 157f).

[276] Det finns undantag. Ett tidigt exempel på användning av slumpurval är den sociologiska delen av den undersökning som redovisades i *Travail...*, 1963.

Bourdieus relationistiska ambitioner. Om man är intresserad av ett system av relationer - exempelvis ett socialt fält i Bourdieus mening - kan en liten grupp särskilt inflytelserika eller på annat sätt intressanta agenter vara viktigare än en stor grupp med mer genomsnittliga egenskaper. I sådana fall lyder den metodiska regeln: forskaren måste anstränga sig att få med samtliga positioner som bidrar till att definiera fältets struktur.[277] En studie av ett kulturellt fält kräver antingen en totalundersökning[278] eller urvalsprocedurer som garanterar att ingen viktig agent, grupp eller institution glöms bort[279]. Begreppet representativitet har således här en mening som inte skall förväxlas med ordets statistiska innebörd (frågan om sannolikheten för att ett stickprov inte avviker för mycket från föräldrapopulationen); att ett urval individer eller grupper är representativt innebär att de positioner, tillgångar, banor, strategier etc som måste beaktas när fältets struktur konstrueras finns företrädda.

Korrespondensanalystekniken inbjuder för övrigt till att man reser frågan om variablers - inte bara individers - "representativitet": man kan arbeta med en "föräldrapopulation" av variabler, från vilken man gör "urval" av sådana variabler som är av särskilt intresse.[280]

Bourdieu och hans medarbetare använder inte heller formaliserade procedurer för att beräkna korrelationskoefficienter och dylika mått på samband mellan variabler, och man finner (med vissa undantag i de tidiga arbetena) inga signifikanstester eller andra formaliserade rutiner för hypotesprövning.

Bland franska statistiker finns en utbredd misstro mot signifikanstestning.[281] I en mycket använd lärobok i faktoranalys för samhällsvetare undviker författaren, Philippe Cibois, att tala om korrelationer, av det skäl vi redan diskuterat: syftet är att kartlägga samband snarare än att ge dessa ett sammanfattande mått. Frågan om huruvida ett samband är signifikant (i statistisk

[277] Jfr *Homo academicus*, 1984, p. 102.
[278] Ett exempel på en fältanalys grundad på en totalundersökning är Bourdieus och de Saint Martins undersökning av samtliga franska biskopar, "La sainte famille", 1982.
[279] I de av Bourdieu och Monique de Saint Martin ledda undersökningarna av de franska elitskolorna blev det efter hand uppenbart att juristutbildningar måste inkluderas, även om dessa av tradition inte brukar räknas som in bland *les grandes écoles*.
[280] Om "föräldrapopulationer" av variabler från vilka man gör ett urval, se Lebart et al, 1977, pp. 219, 222.
[281] Se t.ex. Henry Rouanets och hans medarbetares kritik av signifikanstestningen liksom av konfidensintervallprocedurer, som de vill ersätta med bayesiska procedurer vilka inte grundas på probalistiska antaganden (Rouanet, Lépine och Holender, 1978 ; Rouanet, Lépine och Pelnard-Considère, 1976, särsk pp. 36f, 46; Rouanet och Lecoutre, 1983, p. 259 *et passim*; sjunde kapitlet, pp. 219-226, i Rouanet, Bernard och Le Roux, 1990). Ett skäl till att Rouanet och hans medarbetare inte är till freds med traditionell signifikanstestning är att en sådan enbart låter oss veta om en hypotes skall accepteras eller ej. Alternativa bayesiska tekniker ger så att säga besked om hur bred marginalen är.

mening) är enligt Cibois närmast en fråga för psykologer, som oftare arbetar med små frekvenser och enligt en experimentell design.[282] "Den visshet som psykologen anser sig finna i signifikanstesterna, finner sociologen snarare när olika slag av observationer regelmässigt kan ges samma mening."[283]

För en sociologi av Bourdieus sort blir fastställandet av ett visst isolerat samband, exempelvis mellan social bakgrund och utbildningsframgång, bara ett led i ett arbete som, om man så vill, är sin egen validering: om med varandra förenliga mönster och tolkningsmöjligheter uppträder i ständigt nya delundersökningar, där olika populationer studeras och olika slag av data, metoder och tekniker kommer till användning - i så fall betraktas resultaten som valida. Även korrespondensanalyserna får sin mening infogade i ett större forskningssammanhang, och inom Benzécri-traditionen har man utvecklat ett helt register av metoder och tekniker, benämnda "post-faktoriella", för den fortsatta behandlingen och tolkningen av faktoranalysens utfall.

Det kan förefalla som om frånvaron av formaliserade rutiner för hypotesprövning skulle inbjuda till äventyrlig spekulation. Sådant är inte ovanligt bland franska sociologer; korrespondensanalysen är onekligen en vådlig metod om den används obetänksamt. Men man kan också formulera saken så, att Benzécris tradition ålägger forskaren en mycket tyngre börda när det gäller att ge mening åt resultaten. Forskaren kan inte göra anspråk på vetenskaplighet genom att iaktta reglerna för standardiserade, på förhand givna och av undersökningsobjektet oberoende statistiska procedurer.[284] Ett sådant tillvägagångssätt vore att införa aprioriska antaganden lånade från sannolikhetsläran, vilket som vi skall se svär mot Benzécris grundläggande uppfattning om hur matematisk teori skall användas i empirisk forskning.

Hur skall man nu tolka utfallet av exempelvis en korrespondensanalys, när man således avstår från formaliserade procedurer för att avgöra exempelvis hur många faktorer som förtjänar att beaktas? Det första svaret är, att korrespondensanalysen erhåller sin konfirmering när man går till sådan information som ej finns i den matris som analysen bygger på men som forskaren har kännedom om på annat sätt.[285] Forskaren kan låta programmet lägga in *éléments supplémentaires* i efterhand, när axlarna redan är konstituerade, eller konfirmera resultaten genom att beakta annan information. Enbart korrespondensanalysens omedelbara resultat förslår inte för att leda en

[282] Ph. Cibois, 1984, p. 216.
[283] *Op. cit.*, p. 217.
[284] Benzécri hävdar att han aldrig använder ordet "test" annat än inom citationstecken (orubr. text, *Année psychologique*, 1976, p. 143).
[285] Benzécri, 1977, p. 34.

hypotes i bevis; metoden är lämpad för skapande snarare än för testande av hypoteser. Detsamma kan kanske sägas om ett förståndigt bruk av varje faktoranalytisk metod, även de klassiska. Skillnaden är att Benzécri och hans adepter misstror formaliserade test för hypotesprövningen. Om problemet med validering av resultaten sades i Benzécri et al 1982:

> "[...] på grund av själva komplexiteten hos dess struktur är sannolikheten för att resultaten av en väl genomförd multidimensionell analys skulle bero på slumpen i det närmaste obefintlig."[286]

> "Många av de vanliga validitetstesten bygger på hypoteser vilka sällan verifierats i praktiken och därför är bedrägliga. I en mångdimensionell analys är den behandlade informationen och de erhållna svaren så komplexa att ett resultat som härrör ur slumpmässiga fluktuationer har föga utsikter att vara tolkningsbara; följaktligen kan man med fog hävda att allt som är tolkningsbart äger validitet."[287]

Allt som är tolkningsbart äger validitet. Det är en radikal tes[288], som svårligen låter sig förenas med de metodläroböcker som används på våra breddgrader. Å sin sida misstror Benzécri och hans medarbetare de formaliserade validitetsteserna av anglosaxiskt märke: "Flertalet av de oftast använda validitetstesterna är djupt otillfredsställande eftersom de grundas på hypoteser vilka i praktiken antingen är uppenbart falska eller icke verifierbara. Därför fyller dessa hypoteser ofta ingen annan roll än att inskränka de beräkningar som krävs i de enskilda undersökningarna till en tämligen enkel teoretisk formel."[289]

Benzécris ideal, den simultana behandlingen av information som gäller största möjliga antalet dimensioner, innebär således att testning av på förhand uppställda hypoteser blir av mindre intresse.[290] Han menar att de gängse rutinerna för validitetsprövning inte hållit jämna steg med utvecklingen av de moderna metoderna för analys av data. Datorteknikens nya möjligheter borde kunna leda till mer tidsenliga validitetskontroller.[291]

Avståndstagandet från traditionell statistisk hypotesprövning skall med andra ord inte tolkas som en uppmaning till löslighet eller som en aversion mot kvantitativa metoder, tvärtom. Enligt Benzécri vore det oförenligt med vetenskaplighetens krav att förlita sig på från sannolikhetsläran lånade aprioriska

286 Benzécri et al, 1982 [1973], p. 223.
287 *Op. cit.*, p. 479.
288 Tesen gäller dock ej, skyndade sig Benzécri att tillägga, analysens detaljer (*op. cit.*, p. 480).
289 *Op. cit.*, p. 223.
290 *Op. cit.*, p. 9.
291 Några sådana nya validitetstest, utvecklade av Ludovic Lebart, vilka ansluter till Benzécri-skolans metoder för korrespondensanalys presenteras i *op. cit.*, pp. 210-230.

element utan samband med den föreliggande undersökningens material. Därför misstror han "validitetstester som grundas på exakta sannolikhetsfördelningar"[292]; "[...] den statistik som praktiserades kring 1950 mångfaldigade 'testerna' [...] för att garantera att man kunde acceptera en hypotes (eller en modell) som uppställdes apriori (t.ex. en hypotes om normalfördelning) [...]."[293]

Även den korrespondensanalytiska tekniken bygger som nämnts på en "hypotes", nämligen om oberoende mellan två datamängder, men här är syftet ett helt annat: korrespondensanalysen blir möjlig att genomföra enbart under förutsättningen att hypotesen inte verifieras, dvs. förutsatt att det faktiskt finns samband som tillåter en rumslig representation av strukturen[294], men syftet är då inte att avgöra om "nollhypotesen" (hypotesen om statistiskt oberoende) skall förkastas eller ej; "om den skulle verifieras, så beror det på att data saknar mening och därmed intresse! Men om den förkastas, är detta ingalunda ett resultat som är intressant i sig, utan enbart ett tecken på att här finns något man kan göra"[295].

Enligt Benzécri är exempelvis chi^2-testet, som det brukar användas, *alltför* generöst. I Benzécris lärobok i korrespondensanalys för praktiker behandlas inte validitetstest, vilket författarna motiverar så här: "Eftersom validitetsprövningar (statistikens *tests*) är grundade på icke verifierade probalistiska modeller, skänker de ofta en illusorisk säkerhet, eller också kan de ibland otillbörligen förstöra fakta. I det stora hela har vi hittills haft föga nytta av dem."[296] Inom anglosaxisk faktoranalytisk tradition brukar som bekant chi^2-test bl.a. användas för att avgöra hur många faktorer som representerar samband vilka kan antas vara icke alltför slumpmässiga. Benzécri har en helt annan inställning till prövbarheten. Han fäster sig vid om ett samband är tolkningsbart, och menar att hans och hans medarbetares praktiska erfarenheter övertygat dem om att de i många fall bör avstå från att använda sådana faktorer som klarar test av chi^2-typ, nämligen i de fall då dessa faktorer representerar samband vilka inte låter sig tolkas eller vars tolkningar förefaller vilseledande. Enligt Benzécris mening är således denna etablerade anglosaxiska procedur för att avgöra hur många faktorer som är värda beaktande inte stringent nog: man frestas att ta med för många faktorer.[297] (I Bourdieus undersökningar används såvitt jag kan erinra

292 Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 4, 1976, p. 355.
293 Benzécri, 1977, p. 19.
294 *Loc. cit.*
295 Benzécri et al, 1984 [1973], p. 22.
296 Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 289.
297 *Op. cit.*, p. 297. Jfr även Lebart och Morineau (Lebart et al, 1977, p. 237), som för ett parallellt resonemang i ett besläktat ämne: de hävdar att multipla korrelationskoefficienter är ett alltför optimistiskt mått när det gäller att tolka resultatet av en regression, dvs. man frestas

mig aldrig fler än de tre första faktorerna.)

Korrespondensanalytikerna avstår således från formaliserade statistiska testprocedurer, av typ kriteriet att en viss på förhand fixerad signifikansnivåtröskel garanterar resultatens validitet. Philippe Cibois varnar för att betrakta chi2-testets tröskelvärden som "religiösa påbud, vilka förbjuder en att tala om tabeller som befinner sig under tröskeln men tillåter allt så snart man befinner sig över tröskeln"[298].

Den som arbetar med korrespondensanalys har tillgång till en rik uppsättning av andra - både faktoriella och "postfaktoriella" - tekniker för att tolka resultaten; det glöms lätt bort när korrespondensanalystekniken, vilket är brukligt, kallas "deskriptiv" rätt och slätt. Den som är van vid amerikanska normer för signifikansbedömning noterar kanske att man vid arbete med fransk korrespondensanalys accepterar faktorer med anmärkningsvärt låga laddningar; faktorerna förklarar med andra ord anmärkningsvärt litet av den totala variansen. Korrespondensanalysen förutsätter dock andra bedömningskriterier, och procentsatser av variansen är här ett dåligt mått på validiteten[299]. Viktigare är att beräkna varje faktors *contribution* eller *valeur propre* (egenvärde, eng. *eigenvalue* eller *latent root*). Det kan göras på olika sätt som inte skall behandlas här.[300] Korrespondensanalysprogrammen framställer automatiskt en tabell - jämte en grafisk framställning i form av ett histogram - över hur *contributions* faller med stigande antal faktorer. Med ledning av dessa värden (vilka som regel ges i phi2-form) gör forskaren en preliminär bedömning av hur mycket information faktorerna representerar och hur många faktorer som kan vara värda att beaktas.

I samband med resonemang om resultatens validitet talar korrespondensanalytiker gärna om deras "stabilitet". För bedömningen av stabiliteten framhäver Benzécri särskilt tekniker som bygger på beräkning av *contributions* och användning av *éléments supplémentaires*.[301] När en analys är stabil uppträder samma grundläggande struktur - samma faktorer[302], samma

att ta fasta på statistiska samband där meningsfulla tolkningsbara samband saknas.

298 Cibois, 1983, p. 124.

299 Lebart och Morineau menar i fråga om korrespondensanalyser att mått på faktorernas bidrag till den totala variansen är ett mindre användbart validitetskriterium; detta mått ger en alltför pessimistisk bedömning av kvaliteten hos en representation, eftersom det ger ett synnerligen partiellt besked om sambanden i matrisen (Lebart et al, 1977, p. 60; några exempel på att andel av variansen är ett dåligt mått ges på sidorna 235-237).

300 Om beräkning av *contributions* och tolkning av faktorerna med hjälp av dessa värden, se t.ex. Benzécri, 1977, pp. 35-37; Benzécri et al, 1982 [1973], pp. 37-41; Lebart et al, 1977, pp. 60-63.

301 Benzécri, 1977, p. 37.

302 Lebart och Morineau (Lebart et al, 1977, p. 240) menar att en kontroll av faktorernas stabilitet är det bästa valideringskriteriet.

system av relationer mellan elementen - även om man avlägsnar vissa valda variabler, lägger till andra (här kommer tekniken med illustrativa variabler väl till pass) eller använder skilda kategoriseringsprinciper, olika procedurer för aggregering etc. I en mindre teknisk mening kan resultatens stabilitet kontrolleras genom att man jämför med undersökningar där andra populationer eller variabler studerats eller där andra metoder och tekniker kommit till användning. Så förfar ofta Bourdieu och hans medarbetare. De lägger sida vid sida resultaten från undersökningar där likartade sociala fenomen studerats med hjälp av de mest olikartade redskap: kvalitativa och kvantitativa tekniker, etnografiska och statistiska, fenomenologiska och morfologiska etc.

Benzécriskolans sätt att tänka om statistik kan, sammanfattningsvis, innebära en strängare bedömning av resultaten av statistiska bearbetningar. Om resultaten icke låter sig tolkas, erbjuder utfallet av formaliserade statistiska procedurer inget acceptabelt valideringskriterium. Det räcker inte med att visa att det är osannolikt att resultaten är slumpmässiga. De måste också ges en mening.

En visuell teknik

I en mycket använd liten introduktionsbok från 1970 om anglosaxiska faktoranalytiska tekniker (Dennis Child, *The Essentials of Factor Analysis*, p. 29) skrev författaren att ingen faktoranalytiker skulle drömma om att använda geometriska metoder för att lokalisera faktorer. På sätt och vis var det denna dröm Benzécri vid samma tid var i färd med att realisera. Hans insats bestod inte minst i att tillvarata den mångdimensionella geometrins visuella möjligheter. Forskaren betraktar - med ögonen, inte bara genom att begrunda siffervärden! - strukturen hos den informationsmängd som behandlats med faktoranalytiska metoder. Benzécri insåg anmärkningsvärt tidigt datateknikens grafiska möjligheter, vid en tid då maskinerna fortfarande fungerade som stora räknesnurror i vilka forskarna lät mata in sina hålkortsburna data för att sedan i dagar eller veckor invänta resultaten i form av tjocka tabellbuntar. Först när dessa anlände fick de veta om körningen över huvud taget kunnat genomföras. Sedan de rättat eventuella fel i inmatningen eller programkoden kunde ett nytt försök göras. Att rita diagram och andra grafiska representationer fick vänta tills publiceringsdatum närmade sig. Dessa tungrodda procedurer främjade en forskningspraktik där forskaren i förväg bestämde vilka körningar han ville ha gjorda, vilka tabeller han önskade, vilka samband och hypoteser han ville ha

testade etc, och sedan överlämnade uppdraget åt statistikern - stick i stäv med det utforskande arbetssätt som Benzécri förespråkade. Först under åttiotalet har en mer interaktiv och grafisk teknik blivit allmänt tillgänglig. I dag finns persondatorversioner av flera av de mest använda korrespondensanalytiska programmen; en någorlunda utbyggd persondator kan hantera tämligen omfattande register. Att man gör sig oberoende av centraldatorer torde, åtminstone i många svenska forskningsmiljöer[303], vara en ekonomisk förutsättning för detta slag av trial and error-verksamhet, som ofta innebär hundratals analyser av samma register innan man börjar få fram stabila resultat. Så snart man formaterat och matat in registret och definierat parametrarna, får man snabbt ut tabeller och grafer på skärmen eller på en skrivare. Efter att ha betraktat graferna och begrundat tabellerna, lägger man till, aggregerar eller avlägsnar variabler och individer, omvandlar vissa aktiva variabler eller individer till illustrativa eller omvänt etc, och företar en ny körning.

Det grafiska, eller om så vill visuella, inslaget i arbetet är centralt: tekniken ger möjlighet att samtidigt överblicka - i bokstavlig mening, med blicken - en stor mängd data och deras spridning, dvs. den struktur som definieras av de "relationella avstånden". Därmed öppnas många möjligheter till tolkning och validering. Vid arbete med korrespondensanalys utnyttjar man möjligheten att på samma graf representera såväl individernas rum som variablernas rum. (Vid arbete med principalkomponentanalys har det varit vanligare att visualisera antingen individernas eller variablernas punkter, vilket kan vara teoretiskt motiverat eftersom de två rummen inte utan vidare kan läggas på varandra.[304]) Programmens möjlighet att låta vissa variabler och individer vara "illustrativa" (varvid de inte bidrar till konstruktionen av axlarna) medger en visuell valideringsteknik: man kan pröva att låta olika variabler eller individer vara aktiva eller illustrativa, och man kan välja mellan att inkludera de punkter som representerar de illustrativa elementen i graferna eller att utesluta dem. Ett mycket vanligt tillvägagångssätt är att låta programmet skapa dels grafer utan illustrativa element, dels grafer med dessa element inlagda. De sistnämnda graferna kan då tjäna som ett hjälpmedel i arbetet med att bedöma rimligheten av den struktur som tecknas av de förstnämnda. Ofta är inte själva faktorerna, representerade av axlarna, det viktigaste utfallet av analysen. Av praktiska skäl döper man gärna en faktor efter de punkter som ger det starkaste bidraget till konstruktionen av axeln i fråga, och därmed ingår faktorernas namn i den

[303] I Frankrike använder samhällsvetarna ofta CNRS' datacentral i Orsay, vars taxor är kraftigt subventionerade. I Sverige är taxorna mycket högre, vilket gör att den som föredrar att arbeta interaktivt knappast har råd att använda en stordator utan måste leta upp persondatorbaserade program.

[304] Fenelon, 1981, p. 153.

vokabulär med vars hjälp man diskuterar utfallet, men inte sällan är det snarare *regioner* på den karta som punktsvärmarna tecknar som är av intresse. I det redan anförda exemplet, Bourdieus analys av det humanistiska delfältet, är exempelvis den "nordvästra" regionen[305] av intresse. Det är här vi finner fältets allra mäktigaste positioner, nämligen de som förenar två slag av tillgångar, universitetsmakt och offentligt erkännade, och som i Bourdieus material intogs av Raymond Aron, Claude Lévi-Strauss, Ferdinand Braudel och François Perroux.

För att illustrera korrespondensanalysteknikens visuella möjligheter, har jag här givit några exempel på att de grafiska representationerna fungerar som *arbetsredskap*, inte primärt som ett medium för att presentera resultat. Själva den rumsliga representation, som detta slag av faktoranalys skänker åt syntesen[306] av en stor mängd data, betraktade Benzécri som en fundamental tillgång[307]. Han eftersträvade "en rigorös metod som kan dra fram strukturer ur data"[308]. Formuleringen kan leda tanken till den entusiasm inför multivariata metoder som under en period förekom inom den anglosaxiska inflytandesfären: in med hekatomber av data i maskinen, och ut rinner alla tänkbara signifikanta samband! Men Benzécri avser inte att utfallet skulle bestå av korrelationer, han talar om "idéer". Datamaskinen har givit människan möjlighet att realisera den gamla drömmen om en metod som "destillerar fakta intill dess att man kan utvinna idéer ur dem"[309].

De förföriska graferna

När vi säger att korrespondensanalysen erbjuder ett arbetsredskap, har vi också sagt att utfallet inte skall uppfattas som direkta avbildningar av verkligheten.

Kodningens kvalitet är helt avgörande för de grafiska representationernas kvalitet. Vidare måste man vid tolkningen beakta sådan information (*contributions* etc) i tabellerna som inte återspeglas i grafen. Också "postfaktoriella" tekniker[310] kan behövas.

[305] Se *Homo academicus*, 1984, p. 107.

[306] Benzécri använder ordet syntes i den etymologiska meningen av "sammansättning" (Benzécri et al, 1984 [1973], p. 16).

[307] Benzécri, 1973, p. 22.

[308] Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6.

[309] Benzécri, 1973, p. 11; jfr t.ex. Benzécri et al, 1984 [1973], p. 16: "en mänsklig hjärna kan inte åstadkomma en multidimensionell syntes utan att träffa ett antal godtyckliga val som ofta berövar resultatet varje mening. Därför behövs hjälp av en dator [...]"

[310] Som exempel på hjälpmedel vid granskningen av utfallet från korrespondensanalyser kan nämnas språket LID och programmet Eye-LID (för en presentation, se Bernard, Le Roux, Rouanet och Schiltz, 1989). Eye-LID tillåter ett interaktivt arbetssätt: materialet kan betraktas ur olika perspektiv, individer och variabler kan på skärmen representeras av grafiska ikoner

Att graferna inte bör göras till föremål för en naivt "realistisk" läsning är kanske självklart, men korrespondensanalysteknikens grafiska möjligheter kan vara förledande för novisen. Graferna återger den *struktur* som definieras av datas avvikelse från ett hypotetiskt fall av statistiskt oberoende, men ger inget besked om *styrkan* hos denna avvikelse. Programmet gör maximalt bruk av det tillgängliga utrymmet på skärmen eller pappret, dvs. punktsvärmarna sprids ut över hela den tillgängliga ytan även om datamängdens distinktiva drag inte alls är särskilt starka, ja till och med när avvikelserna i förhållande till oberoende är så obetydliga att mycket väl kan vara slumpmässiga.[311] Den viktigaste försäkringen mot en övertolkning av grafernas avstånd är olika tekniker för beräkning av *contributions*.

Det finns ännu större skäl att varna för en "substantialistisk" läsning av korrespondensanalysens grafer.[312] Dessa är, med Benzécris språkbruk, uppbyggda av "distributionella avstånd", de synliggör *mönster av relationer*. Varje element i analysen får mening genom sina relationer till andra element. Grafen kan ge fingervisningar om *relationella samband* (polariteter, hierarkier, avstånd, repulsions- och attraktionsbetingelser), men ger inga upplysningar om de enskilda isolerade elementen i sig, deras natur, essens eller substans.

Korrespondensanalysen är således väl förenlig med den relationism som genomsyrar Bourdieus sociologi. För att undersöka exempelvis sociala gruppers kulturella praktiker konstruerade Bourdieu, som vi sett, rummet av sociala positioner för sig och rummet av kulturella praktiker för sig. Det vore att kortsluta analysen att direkt koppla en viss social grupp till en viss praktik. En grupp definieras av sina relationer till andra grupper, och en praktik (operabesök) av sina relationer till andra praktiker (kulturtidskriftsläsning, frekventering av fotbollsmatcher). Detta relationella arbetssätt skiljer Bourdieus sociologi från det slag av opinionsundersökningar eller konsumtionssociologi som gör direktkopplingar mellan vissa grupper å ena sidan och samma gruppers partisympatier, tidningsläsande etc å den andra.

Korrespondensanalysen är ett brukbart redskap för en relationistisk sociologi. Om vi undersöker kulturella praktiker inom olika sociala grupper, så vore det att missbruka metoden att plocka ut en punkt, representerande t.ex. gruppen gymnasielärare, och tolka dess närhet till en annan punkt representerande operabesök. Ty vi har att göra med två olika strukturer (relationer mellan sociala grupper, relationer mellan kulturella praktiker). Det är legitimt att tolka avstånden *inom* varje datamängd för sig, dvs. avstånden mellan gymnasielärare

och färger etc.

[311] Se Cibois, 1983, pp. 121-124, för en illustration av detta förhållande.

[312] Bourdieu utfärdar en sådan varning i "Le patronat", 1978, p. 4.

och andra grupper: advokater och läkare, förmän..., eller avstånden mellan operabesök, kulturtidskriftsläsning och frekventering av fotbollsmatcher. Det är också legitimt att tolka läget av en punkt (t.ex. gymnasielärare) tillhörande den ena mängden i relation till *hela* den andra mängden. Men det är, som Lebart och Morineau[313] påpekar, som regel otillåtligt att tolka avståndet mellan en punkt ur den ena mängden och en punkt ur den andra.

Dessutom måste vi hålla i minnet att korrespondensanalysens grafer visar tvådimensionella projektioner. Det betyder bland annat att punkter som på en viss graf ligger nära varandra inte behöver ligga nära varandra när vi väljer ett plan som konstruerats med hjälp av två andra axlar. Det är därför mindre riskabelt att tolka långa avstånd mellan punkter än att tolka närhet.

4.2.3 Benzécris förhållande till det epistemologiska programmet

Apriorismens fiende nummer ett

"Modellen bör följa data, icke omvänt."[314] Så lyder en av Benzécris teser. Med andra ord: avstå från aprioriska antaganden om datas natur (oberoende, normalfördelning, kvantitativa skalegenskaper etc) och från på förhand uppställda modeller, exempelvis sådana hypoteser som genom formaliserade testprocedurer konfronterats med data. I stället föreslog Benzécri, som vi sett, metoder för att dra fram strukturer ur data.

"Statistik är inte sannolikhetslära."[315] Så lyder en annan återkommande tes i Benzécris argumentation. Om sina egna statistiska metoder säger han, att de visserligen inspirerats av sannolikhetsläran men grundats på algebra och geometri.[316] I Benzécris historieskrivning fogas statistikens framväxt in i ett större projekt, "erövringen av det mångdimensionella rummet"[317]. Därför kan han prisa Ronald A. Fishers insatser för att närma statistiken till den mångdimensionella geometrin, samtidigt som han distanserar sig från Fishers ambition att formulera induktionsregler grundade på sannolikhetslagar. Den av Fisher förespråkade metoden, dvs. datainsamling (experiment) följd av hypotesprövning (sannolikhetstest), kan göra tjänst inom områden som Fishers

[313] Lebart et al, 1977, p. 60.

[314] Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6.

[315] Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 1, 1976, p. 32; i Benzécri et al, 1982 [1973], p. 3.

[316] Benzécri et al, 1982 [1973], p. 6.

[317] *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 1, 1976, p. 24.

specialdomän, genetik och närmare bestämt agronomiska experiment. Den fungerar sämre inom områden - Benzécri nämner bland andra exempel sociologin - där data är insamlade i naturliga förhållanden, och där "det bara är ett sätt att prata" att säga att x är beroende av y. Benzécri vill använda den mångdimensionella geometrin för att studera empiriska fördelningar.[318] I ett annat sammanhang skriver Benzécri om de specifika behoven hos discipliner som liknar sociologin: "Galileis eller Newtons exakta mekanik och fysik grundas på rigorösa matematiska definitioner av vissa ord - hastighet, kraft, värme... - som i vardagsspråket inte anger annat än ett diffust utsnitt av verkligheten. Det vore oförsiktigt att tro att samma slags formler även skulle kunna göra tjänst i ekologin, sociologin eller lingvistiken: inom dessa rörliga domäner skulle en rigorös diskurs snarare kräva en multidimensionell syntes av komplexa fakta, vilka accepteras som sådana."[319] Omdömet är väl förenligt med Bourdieus kritik av de formalistiska strömningarna inom samtida amerikansk matematiserad sociologi.

Ett skäl till Benzécris avoghet gentemot aprioriska antaganden torde vara att han framför allt intresserat sig för data som insamlats i "naturliga" kontextbundna sammanhang, till skillnad från kontrollerade experimentsituationer. Han menade, att de nya möjligheterna till statistisk dataanalys inneburit att *observationen* blivit den viktigaste metoden, viktigare än experimentet.[320] Det gäller för ett stort antal discipliner. Benzécri inkluderar här vissa naturvetenskapliga subdiscipliner; vi skall hålla i minnet, att Benzécris medarbetare ägnat mycket intresse åt naturvetenskapliga tillämpningar, och att psykologin med dess starka experimentella arv var den första disciplin där korrespondensanalysen tillämpades[321]. Som en förklaring till korrespondensanalysens succé inom den franska forskarvärlden anför Benzécri att metoden tillåter att man kan handskas med datamaterial som kan vara behäftat med mycken godtycklighet i fråga om viktning och kategorisering.[322]

Benzécris avståndstagande från aprioriska förutsättningar får också

[318] Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 3, 1976. Uppsatsen är i sin helhet en analys av Fishers insatser. Titeln, "Era piscatoria", syftar på den dominans som Fishers metodologi utövade under den period, från trettiotalet, som följde efter Karl Pearsons era.

[319] Benzécri och Benzécri, 1984 [1980], p. 304.

[320] Benzécri, 1973, p. 17; Benzécri et al, 1982 [1973], p. 10.

[321] Även om Benzécri försäkrar att han inte önskar bannlysa alla experiment (*Année psychologique*, vol. LXXVI, fasc. 1, 1976, p. 143), så är han ingen vän av experimentella tekniker inom psykologin: "En experimentsituation fjärran från den naturliga aktiviteten synes mig blott i sällsynta fall erbjuda slutsatser vilkas generalitet och relevans skulle kunna tillfredsställa dem som har som yttersta syfte att lära känna den mänskliga själen." (*Op. cit.*, p. 144)

[322] Benzécri, 1977, p. 9.

konsekvenser för hans syn på hypoteser och hypotesprövning. Inom det slags statistisk metodologi som utgått från experimentell tradition dominerar som bekant föreställningen att hypoteser bör ställas upp på förhand, i idealfallet oberoende av den aktuella undersökningens data, varefter formaliserade test får avgöra om de skall accepteras eller förkastas.[323] Ett dylikt förfarande är oförenligt med Benzécris induktionistiska grundhållning och syn på matematikens roll i empirisk forskning. Han raljerar över matematiska modeller som, tack vare den prestige som själva räknandet förlänar, konsekrerar de ursprungliga förenklade hypoteserna vilka erhållits utan mogen granskning.[324] För Benzécri är tekniker som korrespondensanalys framför allt redskap för skapande av hypoteser. Bakom tillämpningen av korrespondensanalysen finns, hävdar Benzécri, ingen annan apriorisk hypotes[325] än att det mellan två mängder [exempelvis, för att välja en typisk sociologisk tillämpning, en mängd av individer och en mängd av till dessa individer knutna variabler, egenskaper, tillgångar] existerar en förbindelse vars struktur man söker[326].

Dessa och många andra bland Benzécris teser uttrycker hans aversion mot införandet av aprioriska element i forskningen, dvs. element - ofta importerade från sannolikhetsläran - som inte är relaterade till den aktuella datamängden. Benzécris militanta anti-apriorism[327] kan, *mutatis mutandis*, leda tankarna till den historiska epistemologins argument för att den vetenskapliga forskningen - ja, även den matematiska[328] - skall stå på egna ben och inte underordnas på förhand givna filosofiska modeller.

Vi bör dock inte överbetona parallellerna. Benzécri kan således skriva under på epistemologernas fördömande av de utifrån inlånade aprioriska modellerna. Men epistemologernas förbud gällde just att aprioriska modeller infördes *utifrån*, från filosofin eller från andra forskningsfält; däremot framhävde de gärna de aprioriska etappernas betydelse för forskningsprocessen *inom varje forskningsfält*, inom fysikens, kemins eller matematikens discipliner. Avståndet är långt mellan sådana rationalistiska böjelser och Benzécris induktionstiska grundhållning.

[323] Benzécri förkastar den doktrin enligt vilken "en undersökning av data förutsätter att man väljer en modell, och att undersökningen har till främsta syfte att beräkna de parametrar hos denna modell som bäst passar till det fall man studerar, och rent av att genom lämpliga statistiska test visa att modellen ej är tillämplig" (Benzécri et al, 1984 [1973], p. 23).

[324] Benzécri, 1973, p. 15.

[325] Benzécris kritiker (såsom Jacques Dreyfus, 1975) är av annan mening, och har bl.a. påtalat att redan valet av chi^2-metrik innebär införandet av ett aprioriskt element.

[326] Benzécri, 1977, p. 37.

[327] Mest vältaligt redovisad i Benzécri, 1973.

[328] "[...] bannlys varje apriori", uppmanade Cavaillès i sin avhandling om matematikens grunder (1981 [1937], p. 180).

Induktionismen

Att Benzécri betraktade sig som induktionist, som Francis Bacons moderne arvtagare, svär otvivelaktigt mot epistemologernas rationalistiska program. Vi bör emellertid något modifiera detta omdöme, eftersom Benzécris induktionistiska hållning är förenad med en anti-apriorism av ett slag som delvis ligger nära den historiska epistemologins kritik av den traditionella subjektsfilosofin, av cartesianismen och kantianismen. Att göra tabula rasa med förutfattade meningar skall enligt Benzécri liknas vid "optikerns eller stensliparens tålmodiga arbete", det handlar om att göra tänkandet till en spegel.[329] Vi befinner oss således långt från subjektsfilosofins föreställning om ett självtillräckligt subjekt som tillägnar sig världen. I ett annat sammanhang förklarar Benzécri att han står främmande för Descartes' strävan "att resa kunskapens byggnad på en tabula rasa. Jag tror att tänkandet alltid framskrider inte utifrån ett mål men utifrån en miljö"[330]. Benzécris anti-apriorism gör givetvis att han är starkt kritisk till kantianismen. I sin kritik av kantianismen stöder han sig på Paul Tannery[331], räknad som Alexandre Koyrés främste läromästare[332]. Vi finner således här en genealogisk förbindelse mellan Benzécri och epistemologerna. Tannery anklagade kantianerna för att tro att kunskapens aprioriska element tillåter oss att skapa en uppsättning nödvändiga lagar; "de representerar i själva verket blott ett system av hypoteser som täcker över den empiriska kunskapens lakuner, och de kommer att antingen vinna ökad trovärdighet eller tvärtemot försvinna"[333]. Detta är också Benzécris egen hållning: de aprioriska föreställningarna uttrycker inget annat än brist på erfarenhetsbaserad kunskap, och den statistiska praktiken bör så långt som möjligt hållas ren från antaganden a priori.

Förhållandet till empirism och konstruktionism

Benzécri betraktar sig definitivt inte som empirist. Det är ännu en allmän överensstämmelse mellan hans och epistemologernas program. Om empiristerna säger Benzécri, att de blott besitter sitt naturliga sunda förnuft men ingen utarbetad metod för att syntetisera det de vet.[334] Benzécris induktionism skall således inte förväxlas med den naiva empirism som var en måltavla för

[329] Benzécri, 1973, p. 13.
[330] Benzécri i *Année psychologique*, vol. LXXVI, fasc. 1, 1976, pp. 142f.
[331] Benzécri, 1973, p. 12.
[332] Omdömet är hämtat från Koyré-kännaren Pietro Redondi, se dennes förord till Koyré, 1986, pp. x-xiii.
[333] P. Tannery citerad i Benzécri, 1973, pp. 14f.
[334] Benzécri, 1973, p. 16.

epistemologernas kritik[335]; att Benzécri räknar sig som induktionist innebär inte att han ryggar för abstraktionen. Han hänvisar, som epistemologerna gärna gjorde, till 1900-talets fysik, där "själva frågan om objektets realitet har suddats ut"[336]. Eller, med upptäckten av den elektriska strömmen som exempel: " [...] det är genom experimentella konstruktioner, mycket fjärran från vad naturen erbjuder då den lämnas åt sig själv, [...] som man upptäckt fysikens lagar [...]."[337] Och vi kan hos Benzécri finna en kritik av det spontana tänkandet som liknar epistemologernas kritik av den naiva realismen; någon enstaka gång sammanfaller till och med vokabulären med epistemologernas, som när han manar till kamp mot "felen" <erreurs>, "fantasin" <imagination> och alla de "bilder" <images> som människor gör sig, mer eller mindre a priori, utan tillräcklig grund i verkligheten[338]. Men vi skall inte heller här överdriva släktskapen. Benzécri ansluter nog till Bacons kritik av mänsklighetens *idola* snarare är till Bachelards kritik av det spontana tänkandet. Låt vara att Benzécris kritik av den naiva realismen kan påminna om den historiska epistemologins program, hans position är ändå, ur det sistnämndas perspektiv, i hög grad en realistisk position. På tal om ordet "abstrakt" framhåller han den etymologiska innebörden av "det som är framdraget", dvs. framdraget ur verkligheten; men "i dag används ordet för att beteckna det - abstrakt algebra, abstrakt konst - som saknar förbindelse med den sinnliga erfarenheten"[339].

Förhållandet till relationismen

Bort från korstabellerna! löd ytterligare ett av Benzécris fältrop. Till och med i historievetenskapliga tillämpningar utgör den synkrona undersökningen - att med varandra konfrontera ett stort antal observationer som avser ungefär samtidiga förhållanden - en fundamental metod.[340] I dag är detta möjligt tack vare datorerna.[341] Nya *tekniker* behövs: de vetenskapliga principerna är visserligen

[335] Jfr Benzécris val av följande citat från en annan stor induktionist, Francis Bacon: "Tingens natur visar sig bättre i konstgjorda begränsningar än i sin egen frihet" (Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 2, 1976, p. 113).
[336] Benzécri, 1973, p. 17.
[337] Benzécri i *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, n° 2, 1976, p. 113.
[338] Benzécri, 1973, p. 14.
[339] *Op. cit.*, p. 18.
[340] Benzécri et al, 1982 [1973], p. 11.
[341] Datorn är enligt Benzécri (1973, p. 24) ett synteshjälpmedel, ett mentalt redskap, det nyaste redskapet, ett *Novius Organum* som efterträtt Aristoteles' *Organum* [de logiska skrifterna] och Francis Bacons *Novum Organum*. Benzécri använder också benämningen "Novius Organum" om sitt eget induktionistiskt grundade program för "den kognitiva syntesen av fakta" (*op. cit.*, p. 11). Det är således värt att notera, att Benzécris euforiska uttalanden om datorns möjligheter inte gäller dess förmåga att beräkna värden, utan dess

kända sedan länge, men nya tekniker krävs, och alla tekniker som använts före de moderna datorerna måste överges.[342] Benzécri gjorde gällande att hans egen korrespondensanalys är den metod som bättre än alla andra - genom att reducera den ursprungliga beskrivningen av objekten till ett litet antal signifikativa drag[343] - ger forskaren möjlighet att upptäcka den dolda strukturen hos vilka som helst data som låter sig representeras av positiva tal samlade i en tabell[344].

Idén om det *samtidiga* studiet av en stor mängd data, och aversionen mot det slags statistiska tillämpningar som rycker loss enstaka korrelationer ur deras kontext, öppnar givetvis för en relationistisk forskningspraktik. Som Benzécri formulerat saken: "det är rummet <l'espace> det gäller, rummet som en ram som tänkandet inte får postulera som tomt; upptäckten av rummet är oskiljaktigt förenad med upptäckten av det som fyller det."[345]

Det är lätt att förstå att Bourdieu kunnat bruka Benzécri-skolans tekniker för sina undersökningar av det sociala rummet, livsstilarnas rum och många andra "rum" av intresse för en sociolog. Här finns en förbindelse med epistemologernas och Bourdieus anti-substantialism och hävdande av relationernas primat. Följande recept för undersökningar av ekonomiska fenomen ansluter mycket nära till principer i Bourdieus sociologi. Benzécri väljer som exempel bedömningen av konsekvenserna av en ekonomisk reform. Dessa konsekvenser kan inte sammanfattas i ett enda siffervärde som väger samman önskvärda och icke önskvärda effekter. "Man måste i stället beakta dessa tillgångar och brister så som de är placerade i tiden och rummet ('rummet' uppfattat i social mening: en bestämd population, bestämda yrkesgrupper etc). Man måste så noggrannt som möjligt precisera den rums-tidsliga profilen - som en mångdimensionell entitet och inte blott i form av ett siffervärde - hos de önskvärda och icke önskvärda effekterna av skilda möjliga politiska åtgärder, i skilda internationella konjunkturer."[346] Vi finner ett direkt jämförbart resonemang i den kritik som Bourdieu och Passeron under sextiotalet riktade mot den samtida komparativa utbildningsekonomin[347], och otaliga paralleller i Bourdieus studier av sociala fenomen.

Bilden blir dock mer komplicerad om vi lämnar forskningspraktiken och går

brukbarhet som redskap för att tillåta människor att överblicka strukturen hos stora mängder information.

342 Benzécri i Benzécri et al, 1982 [1973], p. 15.

343 Benzécri, 1977, p. 25.

344 *Op. cit.*, p. 9.

345 Benzécri et al, 1982 [1973], p. 9.

346 Benzécri, 1973, p. 16.

347 Bourdieus och Jean Claude Passerons uppsats "La comparabilité des systèmes d'enseignement", 1967, var i sin helhet en uppgörelse med försöken att finna enda måttstock (nämligen bidrag till ekonomisk tillväxt) på utbildningssystemens effektivitet.

till Benzécris kunskapsteoretiska programuttalanden. Han har ofta kritiserat den radikala relationismen, gärna anfört Aristoteles, och intagit ståndpunkter som ur den historiska epistemologins perspektiv kan framstå som uttryck för substantialism och realism. I en kritisk not om Ernst Cassirer skriver Benzécri att den tradition han, Benzécri, själv grundat visserligen uppvisar samma "preferens för relationer snarare än ting" som Cassirer; men Benzécri tillfogar att han är övertygad om att relationer står att finna "mellan tingen".[348] I en presentation av tankarna bakom sin korrespondensanalys skriver Benzécri: "Mot strukturalisterna, som hävdar att objekten inte existerar utan att bara relationerna existerar, vill jag invända att objekten existerar men icke kan avslöjas annat än genom relationerna."[349]

Benzécri markerar således sin distans till en radikal relationism. Förmodligen skulle han finna inslag av suspekt idealism även i en konstruktionism av den historiska epistemologins märke. Jag har inte i Benzécris författarskap funnit något explicit ställningstagande till epistemologerna i detta avseende, men exempelvis följande kommentar till Laplace är upplysande. Benzécri citerar ett ställe i *Exposition du système du monde* där Laplace hävdar att den [matematiska] analysen är så kraftfull att man blott behöver översätta de partikulära sanningarna till detta universella språk för att en uppsjö av nya och oväntade sanningar skall framträda. Benzécri är av annan mening: den matematiska analysen är fruktbärande enbart när den återspeglar naturens strukturer.[350] Därför är Benzécri skeptisk till allt aprioriskt tänkande som tar sig för stora friheter, en hållning som en bit på vägen kan likna den historiska epistemologins, men vägarna skiljs när Benzécri gör gällande att det produktiva vetenskapliga tänkandet skall vara en spegel av en i naturen inneboende ordning.

Det är bekant att Benzécri konverterat till katolicismen och ibland, som i det nyss refererade exemplet, skymtar i hans skrifter en närmast tomistisk hållning som kanske haft betydelse för hans dragning till essentialismen. I naturen döljs ett väsen av en högre ordning än de för människors sinnen tillgängliga fenomenen. Benzécri avslutar sin historik över korrespondensanalysens framväxt med orden: "Korrespondensanalysen är en metod; den är även ett verktyg. Verktyget blir verkningsfullt tack vare metodens filosofi. Utan denna filosofi slår verktyget slint, som en hammare utan mästare. Genom att ta på oss uppgiften att undervisa de statistiker som också är filosofer, hoppas vi att åtminstone kunna hjälpa dem som tillägnar sig verktyg för att ur datas

348 Benzécri, 1978, p. 242.

349 Benzécri, 1977, p. 13.

350 Benzécri, 1973, p. 19.

gruvgångar framdraga den sanna Naturens rena diamant."[351] För Benzécri är en välgjord korrespondensanalys mycket mer än ett behändigt sätt för forskaren att bemästra ett komplext material. Korrespondensanalysen kan uppenbara "den sanna Naturen". Därav, möjligen, den vikt Benzécri tillmäter tolkningen av axlarna. Skälet till att data bör vara homogena och uttömmande är enligt Benzécri att vi därigenom kan "upptäcka de axlar som tillhör en i naturen faktiskt existerande jämvikt (antingen det rör sig om gnagares kranier, människors åsikter eller byars utveckling). I detta perspektiv kan det vara bedrägligt och förvirrande att se en faktor som sammanfallande med någon av de ursprungliga beskrivningsvariablerna. Det kan vara bedrägligt eftersom strävan skall vara att upptäcka dolda egenskaper som befinner sig högre upp i orsakernas naturliga hierarki än de egenskaper som är tillgängliga för sinnena och som därför styr de senare"[352].

Mot denna essentialistiska hållning kontrasterar de, om man så vill, mer instrumentella (eller i Bourdieus fall mer konstruktionistiska) användningar av korrespondensanalysen som är vanligare bland sociologer: upprättandet och tolkningen av axlarna är inte analysens krön, utan fingervisningar om tänkbara tolkningar av systemet av relationer i en datamängd (som vi sett kan exempelvis regionerna mellan axlarna ofta vara av större intresse än axlarna själva). Benzécris värdering av axlarnas betydelse uttrycker en filosofi på långt avstånd från såväl Bourdieus konstruktionism som de empiristiska sociologernas uppfattning att data representerar den verkliga verkligheten.

En illustration

Som en avslutande notering om förhållandet mellan Benzécris och epistemologernas vetenskapsfilosofiska positioner, vill jag hänvisa till det sjunde kapitlet i Bachelards huvudavhandling från 1928. Här behandlades frågor som ligger Benzécri varmt om hjärtat.

Bachelard diskuterade här induktionens problem, och nådde fram till konklusionen att induktionen, som kan vara verksam när vi har att göra med enkla eller förenklade fenomen, har avsevärda begränsningar så snart fenomenen är mer komplexa eller helt enkelt talrika.[353] Redan här finner vi således en hållning som avviker från Benzécris.

Bachelard övergick så till sannolikhetens problem.[354] Han prövade först den antirealistiska tesen att sannolikheten inte hör hemma i verkligheten:

[351] Benzécri, 1977, p. 39.
[352] Benzécri et al, 1982 [1973], p. 48.
[353] Bachelard, *Essai...*, 1987 [1928], pp. 127-138, särsk p. 136.
[354] *Op. cit.*, pp. 139ff.

sannolikhetsproblemet är inget ontologiskt problem, utan ett kunskapsproblem. Det som sannolikhetskalkylerna mäter är våra förväntningar. "Om det sannolika realiseras, så har det varit möjligt men upphört att vara möjligt för att i stället bli verkligt; om det inte realiseras, så har det ur någon aspekt varit omöjligt."[355]

Men sannolikhetsbegreppet kan preciseras mer än så, och för att demonstrera detta valde Bachelard att utgå från Karl Pearsons beroende-tabeller (dvs. en av utgångspunkterna för Benzécris arbete med korrespondensanalysen). Korrelationsbegreppet är i sig ett mycket fattigt begrepp, det måste preciseras genom att utökas med ett mycket mer omfattande beaktande av värden som har med funktionell korrespondens att göra. Pearsons typ av korrelationsberäkningar förutsätter att fenomenen är på förhand väl skilda från varandra (antingen helt avgränsade från varandra eller samlade kring isolerade typer). Verkligheten är brokigare än så. I laboratoriet kan vi kanske finna strikta gränser mellan fenomenen, men i de rena observationsvetenskaperna [dit ovedersägligen samhällsvetenskaperna hör] uppträder fenomenen alltid som helheter, de föregår sin definition.[356] Så långt var Bachelards argumentering i linje med Benzécris ståndpunkter.

Om vi inför antaganden om att naturliga fenomen låter sig återföras till exempelvis normalfördelnings- eller sinuskurvor, så är detta aprioriska antaganden som påförts utifrån och som knappast gör annat än "organiserar vår okunnighet", fortsatte Bachelard. Gauss- och sinuskurvor är resultat av våra klassificeringar, inga naturliga fenomen.[357] Även detta argument skulle vinna Benzécris gillande. Men Bachelard tillfogade att sådana aprioriska antaganden kan vara tillåtna i en förberedande etapp i forskningen. Vi uppnår visserligen därmed ingen ontologisk visshet, men det är enligt Bachelard heller inte epistemologins uppgift.[358] Här skiljs således Bachelards och Benzécris vägar: den förres konstruktionism var av en art som gick stick i stäv med den senares metodologiska princip att fördriva varje aprioriskt antagande.

4.2.4 En "fransk" hållning till statistisk metod?

Benzécriskolans insatser begränsas inte till korrespondensanalysen. Den introducerade ett sätt att tänka om statistik - benämningen *analyse des données* är kanske inte alldeles lyckad men har vunnit burskap - som skilde sig från de dittills även i Frankrike förhärskande anglosaxiska traditionerna och som i dag

[355] *Op. cit.*, p. 140.
[356] *Op. cit.*, pp. 145-149.
[357] *Op. cit.*, pp. 150-152.
[358] *Op. cit.*, p. 152.

vunnit stor utbredning bland franska samhällsvetare. Kanske kan den anti-aprioriska hållning som kännetecknar den nyare utvecklingen inom fransk statistik formuleras som följer.

Statistiken grundas inte på sannolikhetsläran; det är signifikativt att Henry Rouanet och hans medarbetare, som vid Université René Descartes leder en synnerligen inflytelserik undervisning i statistik för psykologer, sociologer, pedagoger och lingvister, väljer att *inte* lägga sannolikhetsläran till grund för den elementära statistikundervisningen[359], som med andra ord inte börjar med resonemang om tärningskast eller svarta och vita kulor, normalfördelning, medelvärden etc. I stället för att först ställa upp en på sannolikhetsläran grundad statistisk modell (som kan ha att göra med normalfördelning, oberoende etc) och därefter enligt formaliserade procedurer pröva i vad mån data ansluter till modellen, är man inriktad på metoder som tillåter att man, med ett minimum av förhandsantaganden, ur observerade egenskaper och fördelningar vaskar fram mönster, strukturer, system av relationer.

Korrespondensanalysen öppnar möjligheter till ett utforskande (eller med ett osvenskt ord: explorativt) arbetssätt. Forskaren prövar under analysens gång olika möjligheter, ändrar betingelserna etc, och avstår från förhandsantaganden om datas natur och på förhand uppställda hypoteser som skall bekräftas eller förkastas, liksom från generella formella (dvs. av den aktuella undersökningens objekt oberoende) statistiska procedurer, av typ på förhand uppställda kriterier för acceptabla signifikansnivåer. Med Benzécris formulering: modellen bör följa data, icke omvänt.

Korrespondensanalysen är dessutom väl lämpad för undersökningar av system av relationer. Till skillnad från de konkurrerande amerikanska statistiska tekniker som främst syftade till sammanfattande värden (central- och spridningsmått på variabler, eller sammanfattande mått på samband mellan variabler, en variabels bidrag till en faktor eller en faktors bidrag till att förklara variansen), lät de nya franska metoderna sociologen bevara den kvalitativa karaktären hos sina data. Tag social bakgrund som exempel. Inom anglosaxisk tradition är det vanligt att man rangordnar socioekonomiska kategorier, ofta starkt aggregerade (socialgrupper), till en variabel, vars bidrag till, låt säga, utbildningsframgång, uttrycks som ett sammanfattande mått, ett siffervärde. Korrespondensanalysen låter forskaren hålla isär modaliteterna på en

[359] Rouanet, Le Roux och Bert, 1987, se t.ex. pp. VIIIf. Denna elementära lärobok för humanvetare (som för övrigt anbefalles av Bourdieu, se *Actes de la recherche en sciences sociales*, n° 73, juin 1988, p. 99) behandlar s.k. deskriptiv statistik (Rouanet och hans medarbetare föredrar termen "naturliga procedurer"). Den har 1990 följts av en andra volym, om statistisk inferens (med Rouanets språkbruk: "induktiv dataanalys"). Den planerade tredje volymen skall ägnas faktoranalys och andra mer sofistikerade multivariata metoder.

jämförelsevis differentierad nivå ("civilingenjörsbarn", "läkarbarn", etc), utan aprioriska antaganden om rangordning. Denna information om socialt ursprung infogas i ett mönster av relationer till andra egenskaper eller tillgångar som ålder, kön, utbildningskapital, indikatorer på smak och livsstil, boendeort etc. Att vara t.ex. läkarbarn är en egenskap eller tillgång som får sin mening i relation till en mängd andra karaktäristika: att vara av viss ålder och visst kön; att ha viss utbildningsbakgrund; att ägna sig åt vissa kulturella praktiker och hylla vissa värden; att vara bosatt i huvudstaden, i en stad i provinsen eller på landsbygden. Allt ifrån sina tidigaste kultur- och utbildningssociologiska studier strävade Bourdieu efter att konstruera dylika system av relationer. Korrespondensanalysen blev här ett effektivt redskap.

Många av de statistiska tekniker som vunnit utbredning inom amerikansk beteendevetenskap är anpassade till material där individerna är många och variablerna få. När vi har att göra med tusentals individer och ett fåtal variabler (kön, ålder, längd, vikt, socialgrupp 1,2,3, svar på vissa testfrågor, skolbetyg etc) kan det vara rimligt att fråga om urvalet är representativt i statistisk mening. Men om man, som i många samhällsvetenskapliga undersökningar, är intresserad av ett stort antal variabler, ofta av kvalitativ art, kan "representativitet" i betydelsen att representera något av sociologisk vikt vara mer väsentligt än "representativitet" i teknisk statistisk mening. Tag social bakgrund som exempel. Är man intresserad av att relatera låt säga skolframgång till social bakgrund, uppfattad som en kvantitativ variabel med värdena socialgrupp 1, socialgrupp 2 och socialgrupp 3, så kan det vara rimligt att fråga efter statistisk representativitet. Men vill man i studiet av socialt ursprung skilja mellan civilingenjörsbarn, läkarbarn etc, så har man större behov av att veta så mycket som möjligt om dessa grupper.

Som torde ha framgått är *l'analyse des données* framför allt en uppsättning metoder för att yxa till rådata. Ambitionen kan betecknas som anti-aprioriskt: man undviker så långt som möjligt förhandsantaganden om datas karaktär (antaganden om kvantitativa skalegenskaper, fördelningsegenskaper, oberoende etc), liksom på förhand uppställda procedurer för hypotesprövning och alla slags aprioriska modeller.

Mot denna karaktäristik kan invändas, att det även inom anglosaxiska statistiska traditioner[360] finns inslag som har mycket gemensamt med Benzécri-

[360] Och bland aktuella svenska bidrag till den multivariata dataanalysens metodologi uppvisar kemisten Svante Wolds insatser påtagliga likheter med Benzécris korrespondensanalys. Wold räknar sina metoder som varianter av principalkomponentanalys, men då skall vi observera att Wold avser den tradition som går ända tillbaka till Pearson, och sedan utvecklats av Fischer och MacKenzie fram till Hotelling; *factor analysis*-metodernas uppkomst vill Wold datera så

skolan. "Exploratory data analysis" i J.W Tukeys efterföljd och "multidimensional scaling" är ett par samtida exempel.[361] Det är inte bara fransmän som opponerat mot den decisionistiska skolans dominans från och med femtiotalet. Något karikerat betraktade decisionisterna data som blott ett slags genomgångsstation innan vi når fram till statistikens egentliga ärende, de formaliserade slutledningarna, som skulle bygga på förutsättningar, sannolikhetsmodeller och slutledningsregler vilka alla uppställts på förhand. Även om ett liknande synsätt ännu på sina håll dröjer kvar i t.ex. den elementära statistikundervisningen (den rutiniserade signifikansnivåexercisen är ett exempel), så har alternativa sätt att handskas med data vunnit insteg inom den anglosaxiska inflytandesfären - till och med rubriken "data analysis" överensstämmer med den franska dito.

Vi måste dock hålla isär liturgin och praktiken. Ett mer utforskande arbetssätt, där man gjorde avkall på decisionismens regler och liknande fordringar och tillät sig att snickra på sina data och hypoteser under bearbetningens gång har säkerligen varit utbrett i det dagliga forskningsarbetet. En skillnad är möjligen att ett sådant tillvägagångssätt inom den anglosaxiska inflytandesfären oftare skett i smyg och givit forskaren dåligt samvete - med andra ord haft svårare att vinna vetenskaplig legitimitet. Den s.k. deskriptiva statistikens typiska redskap (beräkningar av medelvärden och spridningsmått, histogram etc) var givetvis tillåtna, men ägnades inte nämnvärt teoretiskt intresse. (Jag talar här om den beteende- och samhällsvetenskapliga metodologin, inte om statistikspecialisternas arbeten.)

Detta kanske är en avgörande skillnad. Om det således funnits liknande oppositionsrörelser i både Frankrike och den anglosaxiska inflytandesfären, så har Benzécriskolan (utan tvivel i hög grad tack vare omsorgen om det matematiska fundamentet) vunnit vetenskaplig legitimitet och till och med erövrat en stark dominans inom samhällsvetenskapliga discipliner. I den anglosaxiska världen betraktades inslag som de nämnda länge antingen som

---

sent som till Thurstones och andra psykologers insatser under trettiotalet. (Beteendevetarna har som bekant en annan uppfattning om den psykologiska faktoranalysens betydelse och anciennitet; de brukar peka ut Spearman som dess urfader och 1904 som dess födelseår, och de brukar uppfatta principalkomponentanalys som Hotellings nyskapelse.)

[361] Eller, för att välja några mer klassiska exempel: Lazarsfelds och hans medarbetares arbete med egenskapsrum <property-spaces> kan leda tankarna till korrespondensanalysen, åtminstone såtillvida att ambitionen i båda fallen var att låta data representeras av kvalitativa variabler och att placera dessa variablers "modaliteter" i ett mångdimensionellt rum (för introduktioner, se A.H. Barton, 1955, och J. Asplund, 1968). Och redan i den klassiska psykometrin finner vi ambitionen att leta efter mönster av relationer; Rouanet och Lépine påpekar (1976, p. 134) att, om vi skiljer mellan psykometrisk tradition (där tonvikten ligger vid sökande efter strukturer) och experimentell psykologisk tradition (som betonar *design* och hypoteser), så ansluter Benzécri närmast till den förstnämnda.

exklusiva angelägenheter för teorispecialister eller kufar, eller också som mindre legitima metoder som man tillgriper när man har s.k. "dåliga data" (dvs. information som inte utan vidare kan reduceras till exempelvis kvantitativa variabler - och som för övrigt just på grund av denna kvalitativa rikedom kan vara särdeles intressant för samhällsvetare: för en sociolog, en historiker, en etnolog). De har framstått som något vid sidan av eller utöver den elementära metodologin. Ickeparametriska metoder etc har betraktats som överkurs.

Dessa dominansförhållanden har förmodligen varit till hinder för samhällsvetenskapernas utveckling på våra breddgrader. De mest legitima metoderna förefaller mer lämpade för discipliner som fysiologi eller experimentell psykologi, inom vilka det existerar bättre möjligheter att laborera med ett begränsat antal variabler, hålla dessa under kontroll och tillskriva dem kvantitativa eller till och med kontinuerliga egenskaper, uppställa väldefinierade förhandshypoteser, göra fruktbara antaganden om beroende och oberoende, och tillämpa formaliserade, dvs. av undersökningsobjektet oberoende, procedurer för sambands- och hypotesprövning.

Inomvetenskapliga förklaringar räcker inte för att förstå denna dominans. Kort sagt harmonierade de formalistiska strömningarna inom amerikansk beteende- och samhällsvetenskap med efterkrigstidens planeringsideologi. Administratörer och politiker hade behov av sammanfattande mått. De tarvade inga kartläggningar av komplexa system av relationer, de ville veta något om sådant som de faktiskt kunde påverka eller åtminstone göra till ett debattämne eller en insats i striderna inom de administrativa och politiska fälten. Därav intresset för sammanfattande mått, av typ den sociala bakgrundens korrelation med benägenhet till fortsatt utbildning, dvs. information som kunde fungera som ammunition i striderna om generella åtgärder (intagningsregler, studiebidrag). De experimentella traditionernas tekniska begrepp som beroende, samband, signifikans, förklaring, prediktion etc gavs sålunda vardagsspråkliga innebörder. Tekniska begrepp i stil med korrelation, samvariation, förklarande variabel, effekt transformerades till vardagsspråkliga begrepp för orsakssamband. Begreppet prediktion i den experimentella traditionens mening transformerades till en föreställning om att man även i den sociala världen på liknande sätt kan förutse effekten av manipulationer med ett litet antal variabler.

Därmed är också sagt, att en förändrad planeringsideologi - såsom på senare år den decentralistiska strömningen och misstron mot de generella styrinstrumenten - torde innebära en viss upplösning av banden mellan discipliner som sociologi eller pedagogik och den centrala administrationens och politikens fält. Dessa nya sociala villkor kan leda till ett uppsving för filosofiska och samhällsvetenskapliga traditioner som är mer autonoma i förhållande till de

statliga utredningsbehoven. Men det kan också hända att disciplinerna träder in i nya allianser, med lokala och regionala administrativa och politiska organ, med företag och fackföreningar, med olika intresseorganisationer, och därmed behåller sin karaktär av "administrationsvetenskap", för att använda Max Horkheimer benämning, eller "trivialsociologi", för att tala med Dag Østerberg.

4.2.5 Slutord om förhållandet mellan Benzécri och Bourdieu

Den anti-aprioriska grunden för korrespondensanalysen, liksom metodens användbarhet i en forskningspraktik som syftar till att konstruera system av relationer, förklarar att den - vilket kan te sig paradoxalt med tanke på Benzécris induktionistiska böjelser - kunde införlivas med Bourdieus sociologi.

Som framgått (ovan, avsnitt 4.2.3) kan Benzécris explicita kunskapsteoretiska och vetenskapsteoretiska ståndpunkter inte utan vidare inordnas i den epistemologiska tradition som Bourdieu överfört till samhällsvetenskapen. Benzécri företräder en induktionism som visserligen inte skall förväxlas med den naiva empirism som var en måltavla för epistemologernas kritik, men som ändå svär mot de rationalistiska dragen hos epistemologerna.

Vi har också i Benzécris tänkande funnit essentialistiska drag som är oförenliga med epistemologernas betonande av konstruktionsarbetets betydelse för det vetenskapliga tänkandet. Förslagsvis kan vi för att karaktärisera Benzécris ståndpunkt tala om en "svag konstruktionism", eller mer precist en "metodologisk konstruktionism". Till skillnad från epistemologerna, som hävdade den radikala tesen att ett konstruerat objekt är "verkligare" än den sinnliga varseblivningens omedelbara objekt, eftersom det är rikare och tillåter fler hypoteser, betraktade Benzécri konstruktionsarbetet som ett led i avtäckandet av den yttre verklighetens inneboende väsen. På motsvarande sätt skulle vi kunna tala om Benzécris "svaga" eller hellre "metodologiska" relationism: för att förstå verkligheten måste vi avtäcka mönstren av relationer, men tingen är "verkligare" än de relationer som förbinder dem.

Här är vi dock inte primärt intresserade av Benzécris explicita ställningstaganden. Den fråga vi ställt är varför Benzécri-skolan kunnat erbjuda redskap för en epistemologiskt förankrad sociologi av Bourdieus sort.

Jag har inte funnit belägg för att Bourdieu skulle ha hämtat teoretisk inspiration hos Benzécri. I Bourdieus författarskap finner vi blott några enstaka hänvisningar till Benzécris arbeten[362] (däremot var uppenbarligen

[362] *La distinction*, 1979, p. 293; den engelska versionen av *Homo academicus*, 1988, p. 296 not 61.

Benzécrilärjungen Ludovic Lebarts insatser av stor betydelse under den period i mitten av sjuttiotalet då korrespondensanalytiska tekniker introducerades vid Bourdieus center[363]). Vi skall således inte tänka oss förhållandet mellan deras arbeten i termer av påverkan; för övrigt är de ungefär jämgamla[364], de var båda elever vid École normale supérieure, rue d'Ulm i början av femtiotalet, vid den naturvetenskapliga respektive den humanistiska sektionen, och bådas livsprojekt tog fastare form under första hälften av sextiotalet.

Att Benzécris statistiska metoder och tekniker, och i synnerhet korrespondensanalysen, under sjuttiotalet blev värdefulla redskap i Bourdieus och hans medarbetares empiriska undersökningar, berodde således på att dessa metoder och tekniker, oavsett upphovsmannens delvis avvikande kunskapsteoretiska ställningstaganden, var väl förenliga med det epistemologiska program (konstruktionismen, relationismen etc) för samhällsvetenskapen som Bourdieu i allt väsentligt utvecklat redan tidigare.

[363] "Le patronat", 1978, p. 9; *La noblesse d'État*, 1989, p. 487 not 2.
[364] Benzécri föddes 1932 och började vid ENS (Sciences) 1950 (se t.ex. *Répertoire...*, 1964). Bourdieu är två år äldre och antogs till ENS (Lettres) ett år senare.

5. SOCIOLOGINS KONSTRUERADE OBJEKT

Vetenskaperna konstruerar sina objekt. Denna för den historiska epistemologin så centrala tes erhåller en speciell innebörd inom sociologin, en vetenskap som utforskar en domän, den sociala världen, där människor och institutioner oupphörligen frambringar "spontana" objekt som konkurrerar med sociologins egna konstruktioner. Föremålen för fysikerns undersökningar är i detta avseende mer lätthanterliga. De gör sig åtminstone inga föreställningar om sig själva.

Den sociolog som i likhet med Bourdieu lägger vikt vid konstruktionen av objekten har därför att tampas med alldeles särskilda svårigheter. En konstsociologi av Bourdieus snitt måste konstruera sina objekt (det konstnärliga produktionsfältet etc) i ständiga konfrontationer med förhärskande och föga sociologiska uppfattningar om konstverkets och det konstnärliga skapandets väsen. En utbildningssociologi av Bourdieus snitt konstruerar sina objekt (social och kulturell reproduktion, utbildningsinstitutionernas fält etc) i kamp med lärares, föräldrars och andras spontana föreställningar om utbildningens betingelser (exempelvis uttryckta i termer av pedagogiska metoder, eller "begåvning" och "motivation"), administratörernas kategoriseringar ("gymnasieelever", "SO-ämnen") och politikernas förkärlek för sådana finalistiska förklaringar som härleder skolans funktion ur dess målsättningar.

Bourdieus konstruktionistiska hållning innebär en vägran att låta sig pådyvlas objekt som med hans egen terminologi är "prekonstruerade", det vill säga skapade på annat håll än i det vetenskapliga arbetet. Förbindelsen med den historiska epistemologin är uppenbar. Dessutom skall vi uppehålla oss vid några likheter och skillnader i förhållande till durkheimianernas epistemologi.

5.1 Objektivitet som resultat av objektiveringsarbetet

Vetenskapernas konstruerade objekt är sannare, rikare, mer objektiva än de i erfarenheten omedelbart givna objekten. Så lärde den historiska epistemologin, stick i stäv med den empiristiska vetenskapssyn enligt vilken objektiviteten garanteras av överensstämmelsen med observerade fakta. För Bourdieu, liksom för den historiska epistemologin, är objektivitet ett resultat av ett bestämt slag av vetenskapligt arbete, som Bourdieu brukar kalla "objektivering".

Vi finner här återigen en förbindelse med durkheimianerna. Ett gott stycke på

väg är Bourdieus "objektivering" helt enkelt en tillämpning av Durkheims första regel för den sociologiska metoden. Att behandla sociala fakta "som ting", att betrakta dem "utifrån", att skala bort alla förutfattade idéer om deras mål, mening och värde - allt detta är just vad Bourdieus objektiveringsarbete syftar till. Sociologen måste göra sig kvitt vad Durkheim kallade *prénotions*, dvs. alltför tidigt formulerade uppfattningar, fördomar, förvetenskapliga begrepp.[365]

Begreppet ungdomsbrottslighet kan tjäna som exempel. I en av sina epistemologiska programuppsatser från 1968 nämnde Bourdieu att den sociolog som önskar göra problemet ungdomsbrottslighet till ett forskningsobjekt är tvungen att analysera bl.a. de representationer av den sociala ordningen vilka återfinns hos grupper - poliser, jurister med flera - som har inflytande över hur överskridandet av sociala normer förstås och värderas.[366] För Bourdieu är arbetet med att konstruera ett vetenskapligt objekt oupplösligt förenat med uppgiften att kritisera de givna föreställningarna om fenomenet i fråga. De egentliga sociologiska problemen är något helt annat än exempelvis de sociala problem som formuleras i massmedierna eller av politiker eller administratörer:

> "Kritiken ingår som ett led i den vetenskapliga praktiken. De prekonstruerade objekten, det vill säga de ting som träder fram fixa och färdiga inför vetenskapen, de 'sociala frågorna' (brottsligheten, kriminaliteten, fängelserna etc), är ofta dåliga sociologiska objekt om man accepterar dem som sådana. Sociologin får kritisk verkan först i den mån den är vetenskaplig, det vill säga i den mån den avslöjar något fördolt ('det finns ingen vetenskap utom den om det fördolda', som Bachelard sagt)."[367]

Kort sagt, sociologen får på inga villkor obesedda överta begrepp, kategoriseringsprinciper eller förklaringsmodeller som produceras inom den sociala värld som han studerar.[368] Ett av Bourdieus favoritexempel på hur sociologins möjligheter förfuskas är opinionsundersökningar av den sort som övertar uppdragsgivarnas frågeställningar.[369] För att välja ytterligare ett

---

[365] Se t.ex. *Les règles...*, 1981 [1895], pp. 17f, 31ff.

[366] *Structuralisme...*, 1968, p. 21. Några år senare publicerade en av Bourdieus lärjungar, Jean-Claude Chamboredon, en artikel i detta ämne, konstruktionen av ungdomsbrottslighet som vetenskapligt objekt (Chamboredon, 1971).

[367] "Les intellectuels...", 1975, p. 26.

[368] Bourdieus ståndpunkt kan förefalla en smula esoterisk, med tanke på den faktiska arbets- och försörjningssituationen för flertalet samhällsvetare. Dessa är (även i Frankrike) ofta hänvisade till utredningsverksamhet av ett eller annat slag, och det kan som bekant vara bekymmersamt att förena uppdragsforskning eller sektorsorganiserad forskning med idealet om en autonom vetenskap. Här skall vi bara notera, att Bourdieu och hans medarbetare inte varit främmande för utredningsuppdrag, utan tvärtom genom åren åtagit sig många sådana, som de genomfört utan att för den skull acceptera vardagstänkandets eller uppdragsgivarnas alla problemformuleringar, avgränsningar och klassificeringar. Deras samlade produktion präglas av en anmärkningsvärd konsistens i fråga om begrepp och metoder.

[369] För att citera ur en av Bourdieus senaste attacker mot detta slags verksamhet: "Opinionsundersökningen svarar mot den gängse uppfattningen om vetenskapen: att

exempel: en sociolog som arbetar i Bourdieus anda får inte ta myndigheternas yrkes- eller socialgruppsindelningar för givna. Frågan om socioekonomisk klassificering är inte bara en teknisk angelägenhet, inte bara en lämplighetsfråga om vilka indelningsprinciper som passar bäst för ett visst datamaterial. Socioekonomiska klassificeringar bidrar till att representera (och därmed i viss mån skapa) förhållandena mellan sociala grupper. De fungerar som insatser i olika gruppers strävan att klassa sig själva och andra och att definiera och omdefiniera den egna positionen i förhållande till andra gruppers positioner. Som Bourdieu formulerat saken: "Kampen om klassificeringarna är således en dimension, och utan tvivel den bäst dolda, av klasskampen."[370] De är dessutom föremål för kamp mellan olika grupper av politiker, administratörer, statistiker, ekonomer och sociologer. Indelningar såsom gränsdragningarna mellan socialgrupper eller yrkesgrupper är kort sagt resultatet av sociala strider.[371]

Det sist nämnda exemplet belyser den kritiska eller, för att använda ett av

vetenskapen ger *snabba* och enkla svar, uttryckta i siffror och lätta att förstå och att kommentera, på de frågor som 'alla ställer sig' - och är det inte allas frågor så är det åtminstone de frågor som ställs av den lilla värld som kan finansiera opinionsundersökningarna, dvs. tidningsägare, politiker och företagsledare." Med dolda Bachelardcitat tillfogade Bourdieu att det här mer än annars gäller "att 'de första sanningarna är de första felen' och att tidningsmännens och de politiska kommentatorernas verkliga problem ofta är falska problem som den vetenskapliga analysen måste förstöra för att konstruera sitt objekt" ("Remarques...", 1985, p. 131). De svar som opinionsundersökningarna tenderar att producera är inga svar på vetenskapliga frågor, det är uppdragsgivarnas frågor som styr, varför frågorna heller inte är de som de intervjuade egentligen ställer sig (*op. cit.*, p. 133). Opinionsundersökningarna "producerar ofta svar genom att påtvinga [människor] frågorna" ("La vertu civile", 1988, p. 2). Bourdieu har i många andra sammanhang utvecklat sin kritik av gängse metoderna för mätning av partisympatier och liknande, se t.ex. "L'opinion publique...", *Noroit*, n° 155 och n° 156, 1971; "Les doxosophes", 1972; "La spécificité...", 1975, pp. 109ff; "Questions de politique", 1977; *La distinction*, 1979, pp. 535ff; "La représentation...", 1981, p. 6; "Penser...", 1988, p. 2.

[370] "Le titre...", 1975, p. 107.

[371] Bland ledande franska statistiker har framför andra Alain Desrosières, som varit lierad med Bourdieus krets, sedan decennier hävdat denna tes. Desrosières har bl.a. fäst vikt vid hur statistiken konstituerats som socialt fält och hur de socioekonomiska klassificeringssystemen vuxit fram till följd av striderna mellan administratörer, politiker, ekonomer, statistiker m.fl. (att Desrosières' intresse för "de statistiska formernas sociala genes" hämtat inspiration från Bourdieu och dennes center framgår av Desrosières, 1985, p. 278 not 2). En första rapport från en internationell studie med jämförbar inriktning, dvs. ett försök att jämföra de sociala betingelserna för tillkomsten av system för socioekonomisk klassificering i skilda länder, var Duriez et al, 1988. En handfast tillämpning av Bourdieus anti-realistiska princip att representationer av verkligheten inte får förväxlas med verkligheten själv, är de granskningar som en av hans lärjungar, Dominique Merllié, företagit av underlaget för statistiska utredningar av utbildningsrekrytering eller väljarbeteenden; som framgår av dessa granskningar av hur enkäterna fyllts i, hur kodningen gått till, hur kategoriseringarna åstadkommits och hur felkällorna adderats till varandra, krävs en viss vaksamhet om man försöker bygga slutsatser på sådant statistiskt material (Merllié 1981, 1982, 1983, 1988).

Bachelards favorituttryck, polemiska karaktären hos Bourdieus sociologi. Att vara kritisk betyder inte att rätt och slätt sopa undan de "pre-konstruerade" objekten, i detta fall den offentliga statistikens socialgrupper. Det handlar i stället om att undersöka dessa prekonstruerade objekt och de sociala förhållanden som givit upphov till och vidmakthåller dem.

Hur skall exempelvis objektet för en utbildningssociologisk rekryteringsstudie konstrueras? Det är vanligt att man som sin population väljer de studerande som återfinns på en viss utbildning och från den utgångpunkten beräknar procentsatsen arbetarbarn, medelklassbarn etc. Detta tillvägagångssätt tillfredsställer inte Bourdieu. En sålunda avgränsad population är ett "prekonstruerat objekt"[372], ett uttryck för "spontan sociologi"[373]. Genom att utgå från dem som hållit sig kvar inom utbildningssystemet fram till, låt säga, universitetsnivån, tappar man bort alla dem som eliminerats på vägen. I stället måste, enligt Bourdieu, en sociologisk rekryteringsstudie utgå från de sociala klasserna och grupperna, och sedan konstatera hur stor andel barn från varje klass eller grupp som går vidare till utbildningen i fråga. Exemplet illustrerar det nära sambandet mellan strukturell och fenomenologisk analys i Bourdieus sociologi: rekryteringsstudier enligt Bourdieus recept, dvs. studier som tar fasta på de andelar av alla arbetarbarn, medelklassbarn etc som tar sig fram till en given utbildningsnivå, öppnar vägen till ett studium av det "subjektiva fält av möjligheter" som breder ut sig framför ett barn med ett givet socialt ursprung. En arbetarfamilj bedömer inte sina barns chanser med utgångspunkt i hur många procent arbetarbarn det råkar finnas inom den högre utbildningen; den spontana bedömningen utgår i stället från hur barn med liknande bakgrund brukar klara sig i utbildningssystemet. Bland elitskoleelever må de lägre samhällsklassernas söner och döttrar utgöra en ganska betydande andel, helt enkelt för att de kommer ur numerärt betydande befolkningsskikt, men i jämförelse med jämnåriga med samma sociala ursprung utgör de en liten minoritet. Det är denna speciella situation, denna utvaldhet, som karaktäriserar dessa elever och de bilder de gör sig av den sociala världen och sig själva. Bourdieu har exempelvis ofta berört konsekvenserna av att dessa elever som mot alla sociala odds skördar framgångar i utbildningssystemet präglas av att de är *sur-sélectionnés*, dvs. mycket hårdare gallrade än sina kurskamrater ur högre samhällsklasser.

På vad sätt avviker Bourdieus metod från Durkheims klassiska föreskrifter? Även den sistnämnde krävde ett renhållningsarbete: "Sociologen måste, både när han bestämmer objekt för sin forskning och under loppet av sin framställning, ta bestämt avstånd från användningen av begrepp som formulerats

[372] *La reproduction*, 1970, p. 128.

[373] "L'examen...", 1968, p. 239.

utanför vetenskapen och för behov vilka inte har något med vetenskaplighet att skaffa."[374] Det är sant, skulle Bourdieu säga, men inte nog. Vardagstänkandets begrepp och kategorier låter sig inte så lätt sopas undan. För att verkligen bli kvitt dem måste sociologen utforska de sociala betingelser som gör att de uppstår och består - och dessutom undersöka det vetenskapliga arbetets sociala betingelser. Bourdieus sociologi framstår härvidlag som mer integrerad än durkheimianernas, vilkas med åren allt intensivare intresse för begreppens och kategoriseringarnas sociala genes egentligen aldrig flöt samman med den sociologiska metodläran; de var mindre upptagna av de sociala betingelserna för sitt eget, sociologernas, tänkande än av aboriginernas eller indianernas eller kinesernas eller de franska lönearbetarnas föreställningsvärldar. Bourdieu har ständigt framhävt att om det sociologiska arbetet innebär en objektivering, så måste sociologen först och främst objektivera sig själv. Bourdieu vände så att säga den durkheimianska kunskapssociologin mot själva den sociologiska forskningspraktiken.

En annan och lika viktig skillnad mellan Bourdieus och durkheimianernas metod är att de senare, särskilt under pionjärperioden, tenderade att låta objektiveringen utgöra det sociologiska arbetets alfa och omega. För Bourdieu har (se bl.a. avsnitt 4.2.1 ovan) objektiveringen varit en - ofta inledande - fas i forskningsarbetet. Objektiveringen är ett nödvändigt inslag, men när sociologen väl genomfört brytningen med de spontana föreställningar som människor gör sig om sig själva och den värld där de lever, och konstruerat sina system av objektiva relationer, då är det dags att återvända till dessa spontana föreställningar, att undersöka hur människor uppfattar sin värld och vilken mening de tillskriver sina handlingar. "Allt givet bör återfinnas som resultat"[375], för att citera Bachelard. En komplett sociologisk analys, så som Bourdieu föreställt sig den, kombinerar studier av objektiva relationer med fenomenologiska undersökningar. Durkheims föreskrift att sociala fakta måste betraktas "utifrån" ger bara halva sanningen.

5.2 Durkheimianernas "preliminära definitioner"

Utan att det rörde sig om direkt påverkan föregrep durkheimianerna i åtskilliga avseenden den historiska epistemologins program. Så påminner exempelvis de förras plädering för "preliminära definitioner", "provisoriska definitioner" eller "första definitioner" om den historiska epistemologins krav att vetenskaperna

[374] *Les règles...*, 1981 [1895], p. 32.
[375] G. Bachelard, *Le matérialisme rationnel*, 1980 [1953], p. 57.

skall konstruera sina objekt.

De metodiska resonemangen i Mauss' ofullbordade religionssociologiska avhandling från 1909[376] illustrerar denna parallell (till och med terminologin - *construction, erreur* - leder tankarna till den historiska epistemologin). Ämnet för avhandlingsarbetet var bönen, och Mauss inskärpte, som durkheimianerna hade för vana, att här krävs allra först en "preliminär definition", en "provisorisk definition", en "första definition" <définition préalable, provisoire, initiale>. Denna definition behövs för att man skall veta vilka fakta som förtjänar att kallas böner, och för att man skall kunna beakta alla sådana fakta och inga andra. Även om definitionen är preliminär såtillvida att den bygger på begränsat material, måste den utarbetas med utomordentlig omsorg eftersom den kommer att dominera hela det fortsatta forskningsarbetet.[377] Sociologen behöver definitionen för att inte vara hänvisad till personliga intryck utan kunna lita till objektiva kriterier, ungefär som när fysikern definierar värme med hjälp av kroppars utvidgning och inte med hjälp av den subjektiva känslan av värme.[378] Efter ett längre resonemang nådde Mauss fram till följande preliminära definition: "bönen är en oral religiös rit som är direkt relaterad till heliga ting."[379] När den preliminära definitionen väl är formulerad, kan sociologen ta itu med sitt material, och han måste då konstruera sina fakta:

> "De fakta som tjänar som material för en teori om bönen är icke omedelbart givna så som en organism är given för den zoolog som beskriver den. De är inlemmade i historiska eller etnografiska dokument via vilka det gäller att återfinna dem på så sätt att man kan avgöra deras verkliga natur. Ett särskilt tillvägagångssätt är således nödvändigt för att frigöra och i viss mån konstruera dem."[380]

Mauss förtydligade sig med hjälp av en jämförelse. Sociologen som arbetar med det här slaget av dokument måste genomföra ett arbete som påminner om historievetenskapens källkritik. Dock måste sociologen undvika att göra källkritiken till forskningens mål, något som historikerna ibland förfallit till. Syftet är att fastställa dokumentens "fel-koefficient".[381]

Även på andra håll i durkheimianernas tidiga skrifter uppmanas sociologerna att lära av historievetenskapens källkritik, så exempelvis i Fauconnets och Mauss' encyklopediartikel från 1901[382]. I denna text, närmast en pedagogisk

[376] Texten, avsedd som första delen av en avhandling om bönen, kom så långt som till sättning innan Mauss själv drog tillbaka den. Det skulle dröja ett drygt halvsekel innan den publicerades, genom Victor Karadys försorg (Mauss, *Oeuvres*, 1, 1968, pp. 357-477).
[377] M. Mauss, "La prière", *Oeuvres*, 1, 1968, p. 386.
[378] *Op. cit.*, pp. 387, 401.
[379] *Op. cit.*, p. 414.
[380] *Op. cit.*, p. 388.
[381] *Op. cit.*, pp. 388f.
[382] Se pp. 168-170 i P. Fauconnet och M. Mauss, "Sociologie" [1901], Mauss, *Oeuvres*, 3,

utläggning av Durkheims metodregler, framhävde författarna nödvändigheten av väl genomförda preliminära definitioner. Dessa tjänar framför allt till att ange och avgränsa forskningsfältet, skrev Fauconnet och Mauss, och fortsatte: "Deras främsta syfte är att ersätta vardagstänkandets begrepp <notions du sens commun> med ett första vetenskapligt begrepp." Så kunde även Bachelard ha formulerat saken. Vidare: "Det gäller framför allt att frigöra sig från de gängse fördomarna, vilka är än farligare i sociologin än i någon annan vetenskap. Ingen gängse klassifikation får obesedd framställas som vetenskaplig definition." De preliminära definitionerna utgör "en vetenskaplig garanti av första ordningen".[383]

Låt mig till sist citera ur Simiands stora arbete från 1932 om arbetslönens sociologi: "[...] vid varje första definition <définition initiale> bör vi ta oss i akt för varje slags begreppsligt, finalistiskt, subjektivt element, och på intet sätt ha några förutfattade meningar om undersökningens resultat [...]".[384]

De citerade passagerna kanske räcker för att illustrera släktskapen mellan durkheimianernas krav på "preliminära definitioner" och den historiska epistemologins uppfattning om konstruerade vetenskapliga objekt. Bourdieu har utan tvivel hämtat inspiration från båda traditionerna.[385] Till det som allra tydligast skiljer hans sociologi från huvudfåran inom amerikansk och därmed svensk samhällsvetenskaplig metodologi hör hans insisterande på att den sociologiska forskningen måste konstruera sina objekt. Han har ständigt försökt undvika objekt som är *préconstruits*, dvs. konstruerade utanför och före det egentliga forskningsarbetet. Det första nödvändiga steget, den "preliminära definitionen" för att tala med durkheimianerna, innebär en brytning med de definitioner och avgränsningar av objektet som cirkulerar inom vardagstänkandets domän, eller som utgår från låt säga, myndigheternas eller politikernas värld eller en eller annan intressegrupp. För både durkheimianerna och Bourdieu vore det otillåtligt att i förtid, innan objektet sorgfälligt konstrueras, uppställa en "hypotes", t.ex. om korrelationer mellan vissa variabler. Hypoteserna framkommer på ett långt senare stadium av forskningsprocessen, de genereras i och genom en metodisk bearbetning av den

1969.

[383] *Op. cit.*, pp. 164-166.

[384] F. Simiand, 1987, p. 363.

[385] Ett godtyckligt valt exempel ur Bourdieus tidiga empiriska studier: när han inledde *Un art moyen*, 1965, p. 25, med att konstituera fotografiet som "objekt för sociologiskt studium"), genom att placera in fotograferandets praktik i hierarkin av konstnärliga praktiker och genom att omformulera de traditionella estetiska frågorna till sociologiska frågor om etos (i andra upplagan 1970: habitus), genomförde han en operation som durkheimianerna kunde ha kallat utarbetandet av en preliminär definition.

sammanställda ackumulerade informationen.[386]

5.3 Vetenskaperna har egna objekt

Vetenskaperna konstruerar sina objekt, och varje enskild vetenskap karaktäriseras, fortfarande enligt den historiska epistemologin, av att den har *egna* objekt. Samma ståndpunkt skymtar redan i Bourdieus tidiga texter. Tag som exempel den volym från 1966 där Bourdieu samlade uppsatser om den aktuella sociala och ekonomiska utvecklingen i Frankrike, skrivna av sociologer och ekonomer. Företrädarna för dessa två discipliner "talar om samma *sak*, men vi har inte samma *objekt*", poängterade Bourdieu i inledningen. "Ekonomen förvånar sig över att sociologen kan ägna ett så omättligt intresse åt att dechiffrera betydelsen av beteenden som i ekonomens ögon är betydelselösa; sociologen upprörs över att ekonomen nöjer sig med luftiga abstraktioner i vilka sociologen inte känner igen de situationer och erfarenheter som han själv vant sig vid att observera och tolka."[387]

Denna tanke, att en vetenskap definieras av att den har sina egna objekt, var central även hos samtida tongivande företrädare för den generation som kallades strukturalister, Althusser och Lacan med flera.[388] Bourdieus sociologi var ett led i sextiotalets bredare uppgörelse med den empiristiska uppfattningen att en vetenskap karaktäriseras av att den ägnas fenomen av en viss given natur.

Bourdieus behandling av klassbegreppet kan tjäna som ett åskådningsexempel på hur han konstruerar sina objekt. En marxistisk definition av samhällsklasserna är inte att tänka på: att hänvisa till olika gruppers ställning i förhållande till produktionsprocessen eller cirkulationssfären eller olika slag av produktionsmedel vore att importera en rad antaganden av politisk-ekonomisk

[386] Se t.ex. P. Fauconnet och M. Mauss, *op. cit.*, p. 171. Eftersom vi här kontrasterar durkheimianernas metod mot den anglosaxiska tradition som vuxit fram som en generalisering av experimentell design, bör vi i rättvisans namn nämna exempelvis den s.k. "metaanalys" som sedan sjuttiotalet vuxit fram inom den sistnämnda traditionen. Som ett alternativ till det traditionella förfarandet, där varje studie ger ett visst resultat som bedöms för sig, varefter man frågar om en upprepning skulle ge samma resultat, har beteendevetare och medicinare inom den amerikanska inflytandesfären pläderat för "metaanalyser", sammanställningar av en rad undersökningar som tillsammans ger en samlad bild. Här finns onekligen beröringspunkter med durkheimianernas metodlära med dess betoning av att sociologin är en experimentell vetenskap som framför allt måste arbeta med systematiska jämförelser.

[387] Darras, *Le partage...*, 1966, p. 11.

[388] Jfr Lacans seminarium den 15 januari 1964: "Det som gör en vetenskap specifik är att den har ett objekt." Detta objekt låter sig inte definieras av erfarenheten, varmed Lacan avsåg fältet för en viss praxis. Den moderna fysiken eller den moderna kemin definieras av att de har objekt som inte existerade för några sekel sedan. Däremot kan det förvetenskapliga tänkandet, exempelvis mystiken eller alkemin, definieras av erfarenheten i betydelsen fältet för en viss praxis. (J. Lacan, 1973, pp. 13f)

och samhällsfilosofisk natur som är främmande för sociologin. Inte heller empiristiska definitioner av samhällsklasserna med hjälp av mått på utbildning, yrkesbefattning och inkomst kunde i längden tillfredsställa Bourdieus syften. Med början under sjuttiotalet har han utmejslat två åtskilda klassbegrepp, för det första de konstruerade klasserna, definierade av sitt kapitalinnehav och av sina relationer till de övriga klasserna, och för det andra de empiriskt existerande eller mobiliserade klasserna, som är förmögna till samfällt kollektivt handlande. Bourdieus distinktion mellan den konstruerade klassen och den mobiliserade eller empiriska klassen uppvisar en viss ytlig likhet med den marxistiska åtskillnaden mellan *die Klasse an sich* och *die Klasse für sich*. Närmare bestämt är en konstruerad klass

> "en samling agenter som intar likartade positioner [i det sociala rummet], är underkastade likartade betingelser och betingade på likartat sätt och därför har alla chanser att äga likartade dispositioner och intressen, och därmed att producera likartade praktiker och ställningstaganden. Denna klass på pappret har det slags *teoretisk* existens som tillkommer teorier: eftersom den är resultatet av en förklarande klassificering, helt i linje med zoologernas eller botanikernas, tillåter den att man förklarar och förutser praktiker och egenskaper hos de klassificerade tingen [...]."[389]

En "konstruerad" eller "objektiv" klass är således ett konstruerat objekt med vars hjälp sociologen studerar ett antal människor som lever under liknande betingelser och besitter liknande tillgångar och egenskaper. *La distinction*, 1979, var ett stort anlagt försök att ringa in de konstruerade klasserna och klassfraktionerna i sextio- och sjuttotalens franska samhälle, eller mer precist: att kartlägga den fördelning av tillgångar och egenskaper som definierar dessa konstruerade klasser. Detta syfte undgick många läsare, som tog för givet att författaren var ute efter att åstadkomma en empirisk klassanalys, i betydelsen en kartläggning av de faktiska, existerande klasserna.[390] I själva verket lämnade Bourdieu i stort sett den senare frågan därhän i den nämnda boken.[391] Ur hans

[389] "Espace social...", 1984, p. 4.

[390] Det är en smula paradoxalt att Bourdieus antirealistiska och antisubstantialistiska budskap så ofta, åtminstone av läsare som fostrats i andra epistemologiska traditioner, tolkats på rakt motsatt sätt, som uttryck för realistiska och substantialistiska doktriner. Kanske var författaren inte utan skuld till att *La distinction* kunde läsas stick i stäv med hans egna intentioner, men han försökte ändå här och var klargöra sin ståndpunkt: "Den objektiva klassen får inte förväxlas med den *mobiliserade klassen*. Den senare är den helhet av agenter som, på grundval av de homogena objektiverade eller förkroppsligade egenskaper vilka definierar den objektiva klassen, sammanföres i en kamp som syftar till att bevara eller förändra de objektiverade tillgångarnas fördelningsstruktur." (*La distinction*, 1979, p. 113 not 6)

[391] Om Bourdieus syn på sambanden mellan konstruerade eller objektiva klasser och reellt existerande eller mobiliserade klasser, se särskilt två föreläsningar från mitten av åttiotalet, i artikelform tillgängliga som den nyss citerade "Espace social et genèse des «classes»", 1984, samt "Espace social et pouvoir symbolique", 1987 (särsk. pp. 152ff). I båda

perspektiv vore det ett otillåtligt realistiskt och substantialistiskt antagande att förutsätta att samhällsklasserna i sig äger något slags natur som låter sig sättas på formel. Arbetet med att konstruera systemet av relationer mellan "objektiva" klasser, en uppgift som Bourdieu försökte sig på i *La distinction*, ger sociologen möjlighet att bedöma sannolikheten för var skiljelinjerna mellan empiriska klasser kan komma att gå: eftersom företagsledare och arbetare har så olikartade ekonomiska och kulturella tillgångar och befinner sig långt från varandra i det sociala rummet är det osannolikt att de kommer att hamna i samma empiriska klass[392]. En empiriskt existerande klass, dvs. en klass som verkligen är en grupp med förmåga att handla samfällt, föreligger inte bara för att sociologen fastslagit att en skara individer lever under likartade betingelser och förfogar över likartade tillgångar. En förutsättning för att en empirisk klass skall uppstå är att det finns representanter, talesmän, politiker som markerar dess enhet, formulerar dess krav och anför dess kamp.[393] Dessutom måste den historiska situationen möjliggöra en sådan mobilisering.

På liknande sätt har Bourdieu laborerat med ett otal andra konstruerade objekt: de konstruerade levnadsbanorna (jfr inledningen till detta kapitel), det konstruerade rum av livsstilar som ägnades så stort utrymme i "L'anatomie du goût" och *La distinction*, de konstruerade individer som figurerade i *Homo academicus* etc.

I den sistnämnda boken var Bourdieu osedvanligt noga med att tydliggöra sin konstruktionistiska metod. Redan på första kapitlets första sida inskärpte han att de konstruerade individerna inte får förväxlas med "de konkreta individerna", universitetsprofessorerna av kött och blod. Den konstruerade individen "existerar som sådan blott i det teoretiska rummet av identitets- och åtskillnadsrelationer [...]"[394]. Den undersökning som redovisades i *Homo academicus* var ett tydligt exempel på Bourdieus speciella sätt att konstruera sociologiska objekt. Han samlade in en mängd information om professorerna, konstruerade med hjälp därav rum som definierades av likheter och skillnader dem emellan, och kunde till sist peka ut de "konstruerade" eller "epistemiska"

framställningarna framhävde Bourdieu skillnaderna mellan sin egen epistemologi och den som ligger till grund för det traditionella marxistiska klassbegreppet.

[392] "Espace social...", 1984, p. 4. Det är dock, tillfogade Bourdieu, tänkbart att människor i vissa situationer, exempelvis i samband med en internationell kris, formerar sig på grundval av nationell eller etnisk tillhörighet.

[393] Den läsare som är intresserad av Bourdieus och hans medarbetares studier av hur reellt existerande eller mobiliserade klasser uppstår och fungerar, bör ta del av deras undersökningar av talesmännens och politikerna verksamhet. Se exempelvis ett antal nummer av *Actes de la recherche en sciences sociales* som behandlat politikens fält: n° 36-37, 1981; n° 38, 1981; n° 52-53, 1984; n° 71-72, 1988; n° 73, 1988; n° 85, 1990.

[394] *Homo academicus*, 1984, p. 11.

förhållandena.[404] I andra sammanhang har Bourdieu ofta tillämpat principen att konstruera samtliga möjliga fall, ett tänkt maximalt utfallsrum, som i nästa steg jämföres med de faktiska utfallen.[405] Det sistnämnda tillvägagångssättet är knutet till ambitionen att överblicka hela systemet av relationer mellan potentiellt verksamma faktorer. Bourdieu har ständigt framhävt att det är hela detta system av relationer som är verksamt, varför det vore fel att isolera enskilda faktorer. De tidiga analyserna av nativitetsstrategier kan, även om de ter sig en smula grovhuggna i jämförelse med Bourdieus senare arbeten, tjäna som åskådningsexempel. Här varnade han för att använda faktorer som inkomstnivå (eller utbildning, socialgrupp, anställningstrygghet, individens framtidsutsikter i yrket, yrkesgruppens framtidsutsikter) för att förklara olika gruppers varierande benägenhet att sätta barn till världen. Låt vara att sådana statistiska korrelationer existerar, men det är för den skull inte fråga om något enkelt orsakssamband, eftersom "inverkan av sådana faktorer som inkomst i varje enskilt fall bryts genom det prisma som består av varje grupps egna värden och normer, varmed samma orsaker i vart och ett av fallen kan skapa skilda verkningar. Nativiteten tycks i själva verket underkastad verkningar från en konstellation av faktorer som för varje observerad grupp (nationella och etniska grupper, samhällsklasser, religiösa grupper) uppvisar en särskild struktur, som bestämmer vikten av varje enskild faktor. Under sådana förhållanden vore det metodologiskt absurt att göra anspråk på att isolera inflytandet från den ena eller andra faktorn. Det enda rimliga tillvägagångssättet är att försöka bestämma den struktur hos konstellationen av faktorer som påverkar födelsetalen vid en given tidpunkt, i en bestämd grupp, i ett bestämt samhälle [...]."[406]

Citatet illustrerar att Bourdieus konstruktionism varit oupplösligt förenad med den relationism vi diskuterade i förra avsnittet. De rum han konstruerat, antingen det varit fråga om geografiska rum (exempelvis i Flaubertstudierna 1830- och 1840-talens Paris), rum av livsstilar, sociala fält eller rum av annat slag, har alltid i en eller annan mening utgjorts av system av relationer mellan positioner:

> "Vad det man kan kalla den strukturalistiska revolutionen framför allt åstadkommit har varit att på den sociala världen tillämpa ett relationellt sätt att tänka som är den moderna fysikens och matematikens, och som identifierar det reella inte med substanser utan med relationer. Den 'sociala realitet' om vilken Durkheim talade är en helhet av osynliga relationer, nämligen de relationer som konstituerar ett rum av åtskilda positioner vilka definieras av sina relationer till varandra, av närhet eller avstånd, och även av sina relativa lägen, överordnade, underordnade eller positioner däremellan. Sociologin är, i sina objektivistiska ögonblick, en social topologi, en *analysis situs* som man på Leibniz' tid kallade denna nya gren av matematiken, en analys av relativa positioner och av objektiva relationer mellan dessa positioner."[407]

404 Se särsk. *Les héritiers*, 1964, pp. 89-91.

405 Se t.ex. *Un art moyen*, 1965, p. 108, där det sades att de sociala användningarna av fotografiet "framträder som ett systematiskt urval [...] bland de objektivt möjliga användningarna [...]". Jfr även *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 58, eller den redan flera gånger nämnda analysen av Flauberts *L'éducation sentimentale*.

Bourdieus sätt att konstruera olika slag av rum är inte utan förbindelser med andra sociologiska traditioner. I den nyss återgivna passagen, hämtad ur ett föredrag 1986, pekade han själv på släktskapen med durkheimianism och strukturalism. Inom amerikansk sociologi är Lazarsfelds och hans medarbetares arbete med *property-spaces* ett klassiskt exempel på konstruerade rum av relationer.

Lägg dock märke till inskottet "i sina objektivistiska ögonblick" i citatet ovan. Studiet av objektiva relationer är en nog så viktig uppgift, men Bourdieu kräver att sociologin åstadkommer mer än så. Schematiskt uttryckt brukar Bourdieu och hans medarbetare arbeta i två steg. Först utnyttjar de informationer, gärna sådana som låter sig bearbetas statistiskt (här har från och med mitten av sjuttiotalet korrespondensanalystekniker ofta kommit till användning), med vars hjälp olika slag av rum låter sig konstrueras (samhällsklassernas sociala rum, specifika sociala fält, geografiska rum etc). På så sätt framställer de preliminära översiktskartor över den aktuella domänen. Med utgångspunkt i dessa kartor kan de sedan fatta beslut om vilka insatser i form av intervjuer och frågeformulär, samtal med informanter, etnografiska observationer etc som kan löna sig. Ofta är det då fråga om noga avgränsade och målinriktade delstudier, kanske ett antal långa intervjuer med några få intervjuobjekt, närläsning av väl valda dokument eller studier av ett knippe intressanta levnadsbanor. Bourdieu har alltid lagt sig vinn om att arbeta kostnadseffektivt, han har i varje enskilt fall försökt finna just de frågor, just de material, just de undersökningstekniker som med minimal arbetsinsats ger maximal utdelning. Ett problem för läsaren är att Bourdieu sällan redovisar själva arbetsgången i sina undersökningar. Man får ofta gissa sig till hur forskningsarbetet gått till. Därför kan läsare som är vana vid att fråga efter "representativitet" i statistisk mening ha anledning att undra över urvalet av alla i framställningen inströdda intervjuutdrag, kommenterade citat ur diverse dokument, etnografiska observationer etc. Är det bara fråga om oförpliktande illustrationer, eller kanske rentav fusk, har Bourdieu självsvåldigt valt ut sådant som stöder hans egna teser? Tyvärr kräver nog ett svar på frågan att man som läsare försöker rekonstruera forskningsprocessen bakom framställningen. Sannolikt kommer man då att finna att arbetet följt det nyss skisserade schemat: forskningsområdet har ringats in med hjälp av de konstruerade rummen, ett

406 "La fin...", 1966, p. 144.

407 "Espace social...", 1987, p. 150.

slags preliminära kartor som i nästa steg rättfärdigat ett närgånget studium av bestämda avgränsade fenomen, sociala grupper eller individer som framstått som "representativa" i betydelsen att de representerat i sammanhanget sociologiskt relevanta problem.

Konstruktionismen har givetvis sina risker. Frestelsen att så att säga deducera världen ur de konstruerade systemen ligger nära till hands (Leibniz' system, som Bourdieu ofta explicit eller implicit hänvisat till, är ett klassiskt exempel). Vi har tidigare nämnt några krav som Bourdieu ställer på ett sorgfälligt konstruktionsarbete: samtliga relevanta positioner, dvs. alla de positioner som bidrar till att upprätta rummets struktur, måste finnas representerade i datamaterialet; tonvikten måste ligga på relationerna, man måste med andra ord akta sig för det substantialistiska misstaget att tillskriva de olika elementen en inneboende natur oberoende av deras placering inom hela systemet av relationer; man måste undvika att överta klassificeringar, låt säga socio-ekonomiska kategorier, som inte är förankrade i forskningsarbetet utan hämtats från annat håll.

Vidare är Bourdieu noga med att hålla dörrar öppna som från konstruktionen av system kan leda vidare till studier där etnografiska eller fenomenologiska metoder kommer till användning. I hans egen forskningspraktik utgör konstruktionen av rum av objektiva relationer ett inslag bland andra - förvisso ett synnerligen centralt inslag, men för den skull ingen slutstation. Bourdieu har lagt sig vinn om att kunna fortsätta med studier av mer etnografisk eller fenomenologisk art, vilket förutsätter möjligheten att återvända till exempelvis detaljerad information om de konkreta människorna och grupperna.[408] Därigenom avviker hans sociologi från den klassiska durkheimianismen, från strukturalismen, eller från det slags amerikansk survey-sociologi som går ut på att extrahera fram mönster av preferenser, konsumtionsvanor, partisympatier etc, eventuellt korrelerade med variabler som socialgruppstillhörighet, ålder eller kön - ja, över huvud taget från det mesta som går under namn av makrosociologi.

Å andra sidan har Bourdieus konstruktionism inneburit att han inte kunnat förlita sig på enbart etnografiska, interaktionistiska eller fenomenologiska metoder. Därmed skiljer sig hans sociologi från många av de amerikanska bidrag, rubricerade etnometodologi, mikrosociologi, vardagslivssociologi,

[408] Detta har säkerligen varit ytterligare ett skäl till att Bourdieu föredragit korrespondensanalysen framför alternativa statistiska tekniker som omvandlar fördelningar av kvalitativa data till kvantitativa variabler och sammanfattande mått (jfr avsnitt 4.2 ovan). I studierna av sociala fält har Bourdieu och hans medarbetare ofta, i förnyade intervjuer eller genom att samla in annat material, återvänt till sådana individerna i materialet som under arbetets gång visat sig särskilt intressanta.

antropologisk metod etc, som under de senaste decennierna utmanat makrosociologins monopol. Ur Bourdieus perspektiv framstår exempelvis etnometodologins ambition att "beskriva den naiva erfarenheten av den sociala världen" som otillräcklig; sådana beskrivningar kan vara av stort intresse, men blott "förutsatt att man vet vad man gör och inte utger vetenskapen om den upplevda erfarenheten av den sociala världen för att vara vetenskapen om den sociala världen"[409]. Även om han ofta uttryckt sin uppskattning av Erving Goffmans skarpögda observationer (och med översättningar i sin serie hos Éditions de Minuit bidragit till att introducera dennes författarskap i Frankrike), har ändå detta slags etnografisk metod i Bourdieus eget arbete bara fungerat som ett inslag bland många andra. Det slags fenomenografi som utgår från isolerade studier av människors föreställningsvärldar ter sig ur Bourdieus perspektiv som otillåtligt ensidig, liksom det slags interaktionism som bygger sociala teorier "underifrån", med utgångspunkt i samspelet mellan ett par, tre individer. Den ståndpunkt som i USA under namn av "konstruktivism" givits spridning av Alfred Schütz' lärjungar och lärjungars lärjungar, det vill säga uppfattningen att våra vardagliga föreställningar, begrepp och kategorier är "sociala konstruktioner", framstår som trivial inom ramen för en sociologi som i likhet med Bourdieus bygger på traditioner från durkheimianerna och fenomenologin, samtidigt som det vore oförenligt med Bourdieus epistemologi att utnämna dessa vardagslivets "sociala konstruktioner" (som Bourdieu tvärtom kallar "prekonstruktioner") till vetenskapliga objekt.

[409] "Les intellectuels...", 1975, p. 26.

6. SAMHÄLLSVETARENS SJÄLVREFLEXION

Det finns personliga skäl till att jag väljer att sätta punkt för framställningen genom att diskutera Bourdieus speciella sätt att odla självreflexionens konst.

I likhet med så många jämnåriga började jag i slutet av sjuttiotalet att vackla i tron på det vetenskapliga arbetets värde. Därtill bidrog min och många andras favoritlektyr vid den tiden. Vi hade återupptäckt Horkheimers och Adornos diagnos av upplysningsprojektets inbyggda motsägelser. Av Michel Foucault hade vi lärt att vilja till vetande är vilja till makt. Vi hade begrundat Jean Baudrillards åsikt att åtskilliga av våra tankemönster, såsom produktionsmetaforen, dvs. böjelsen för att tänka all slags verksamhet i termer av råmaterial, bearbetning och resultat, eller helt enkelt vår drift att tillskriva mening åt tecknen som omger oss, är godtyckliga mallar som vi tvingar på verkligheten. Jag var inte ensam om att i början av åttiotalet vallfärda till Paris för att bevista Foucaults, Deleuzes, Guattaris, Derridas, Lyotards och Baudrillards föreläsningar och seminarier; det var genom parisiska läromästares förmedling som nordeuropéer ur min generation återupptäckte Nietzsches kritik av den västerländska metafysiken. Ambitionen att viga livet åt vetenskapen framstod med ens som betänklig. Vi, som nyss så trosvisst bekänt oss till en kritisk human- och samhällsvetenskap, hade drabbats av insikten att till och med en vetenskap med pretentioner på att blottlägga makten och herraväldet fungerar som en insats i maktens spel. Med vilken intellektuell, moralisk eller politisk rätt gör samhällsvetaren anspråk på att avtäcka den objektiva meningen bakom medmänniskornas handlingar? Om vilja till vetande är vilja till makt, om forskaren inte är en figur som skrider allt närmare i verkligheten inneboende sanning, utan i stället bidrar till att fabricera en sanning som pådyvlas medborgarna, vilket utrymme finns då för en kritisk vetenskap?

Frågorna ter sig i efterhand nästan fånigt tidsbundna men var då, i början av åttiotalet, allvarliga nog. Var lösningen en samhällsvetenskap som i stället för att stirra sig blind på objektiva förhållanden bereder mer utrymme åt subjektiviteten, åt människors erfarenhet? Så hade jag tänkt under en period, framför allt under intryck av sjuttiotalets framstötar i anslutning till frankfurttraditionen.[410] Oskar Negts och Alexander Kluges *Öffentlichkeit und*

[410] Som ett tidsdokument citerar jag ur en uppsats i *ord & bild* nr 4 1984 om min egen nyss

Erfahrung, 1972, hade varit en bibel för mig och mina vänner, och jag hade farit till Tyskland för att lära mer om den aktuella socialisationsforskningen och till Center for Contemporary Cultural Studies i Birmingham på jakt efter redskap för studiet av symboliska meningssammanhang, utan att finna det jag sökte. Det föreföll som en nödlösning att på mer eller mindre utvärtes vis addera analyser av "den subjektiva faktorn" till undersökningar av objektiva förhållanden. Och ingen av de traditioner jag sökt mig till hade besvarat den allt mer påträngande frågan, på en och samma gång vetenskaplig och etisk, om hur samhällsforskarens verksamhet kan rättfärdigas. De freudianskt sinnade frankfurtianernas intresse för subjektiviteten omfattade knappast forskarens egen subjektivitet. Den engelska "cultural studies"-traditionen var ett närmast övertydligt exempel på hur forskare kan beslöja sin egen position och sina egna intressen genom att utropa sig till uttolkare av och talesmän för sina medmänniskor - trots att upptagenheten av subkulturer och motkulturer, motståndspotentialer och frigörelsemöjligheter bar så tydlig prägel av forskarnas

genomlevda vånda inför det vetenskapliga arbetets anspråk:
"Det gives inget oskyldigt, av makten orört tillstånd att sörja förlusten av eller väva utopier kring, lika litet som någon privilegierad position utanför makten där kritikern kan förskansa sig och uttala sanningen om makten.

För mig själv - och säkert för fler som haft den marxistiska diskussionen i frankfurttraditionens förlängning under sent sextiotal och tidigt sjuttiotal som sin filosofiska akademi - är detta en senkommen och svårhanterlig lärdom. Vi trodde oss visserligen ha genomskådat leninismens illusion om ett 'läger' (partiet, den vetenskapliga socialismen) utanför och obefläckat av den borgerliga ordningen och den borgerliga vetenskapen. Av sextiotalets nya marxforskning hade vi lärt att kritiken av den politiska ekonomin långt ifrån att vara en universalteori erbjöd en metod med sina noga avgränsade giltighetsområden. Vi hade tagit intryck av de gamla frankfurtianernas kritik av totalitetstänkande och identitetsfilosofi, liksom av deras negativa antropologi: man bör inte utforska det som är rätt utan det som är fel [...]. Kunskap om det väsentligt mänskliga kan bara nås indirekt, via studiet av de samhälleliga deformationerna. Vi kände oss illusionsfria så det förslog.

Ändå antog vi existensen av detta 'något' som kapitalismen deformerar för givet, ett 'något' som i enlighet med frankfurttraditionen förbands med psykiska djupstrukturer, den tidigaste barndomen, rester av samhällsformer som föregått den borgerliga, och andra motståndsfickor dit församhälleligandet ännu inte trängt. Vi älskade 'motståndspotentialer'. Förhoppningarna knöts till ansatser till proletär offentlighet som bjöd motstånd mot de moderna produktionsoffentligheterna, till de nya miljö-, kvinno-, fredsrörelser som inte föll undan för den statliga definitionen av politik, till ungdomskultur och självorganiserade barnoffentligheter, under någon period t.o.m. till kärnfamiljen som skyddszon mitt i den blinda samhälleligheten.

Den grundläggande tankefiguren var enkel. Samhälleligt tvång å ena sidan och detta mysteriösa 'något', det *väsen*tliga mänskliga som tvånget trycker sina former på å den andra. Möjligen fanns i botten en barnatro på att människan innerst inne är god. Hur som helst blev subjektiviteten - som bjuder motstånd och inte låter sig deformeras hur långt som helst utan att förstöras - den arkimediska punkt utanför makten vid vilken kritiken av samma makt kunde ta spjärn.

Efter hand tedde sig saken mindre självklar." (pp. 67-69)

alldeles egna intressen, i deras egenskap av vänstersinnade kättare i den samhällsvetenskapliga världen.

Återstod således blott att söka sig någon annanstans än till den akademiska världen? Åtskilliga bland mina vänner valde den utvägen.[411] De vände de traditionella vetenskapliga genrerna ryggen, ville i stället skriva essäer eller kritik och odlade en stil som gränsade till skönlitteraturens. Ned med teorierna och generaliseringarna, fram för det fragmentariska och partikulära, allt som undandrar sig klassificering! Så långt förstod jag dem. Visst kunde man förhålla sig så, om det nu inte gick att leva som obekymrad intellektuell av traditionellt akademiskt snitt. Men jag begrep aldrig att de synbarligen utan betänkligheter kastade sig in i journalistiken och kulturlivet. Dessa marknader är väl varken mer eller mindre fria än den vetenskapliga världen? Varje intellektuell som menade sig ha genomskådat myten om det suveräna sammanhållna subjektet borde väl, oavsett vilken marknad han ger sig in på, vända dessa insikter mot det egna tänkandet, den egna verksamheten och den egna positionen? Icke! I stället fylldes kultursidorna av de mest oblyga hyllningar till den frie och obundne intellektuelle och den skapande konstnären. För mig gick det inte ihop. Hur kan man glädjas åt att den traditionella subjektsfilosofin brakat samman, att tänkandet och skrivandet inte längre framstår som utflöden från den ene eller andre författarens jag, att den intellektuella världen i stället träder fram i all sin rikedom, som en intrikat väv av texter och bilder och röster - och samtidigt undvika att detronisera sitt eget jag?

Ett av mina egna intresseområden var utbildningssociologi. Även här var jag undrande. Regeln föreföll vara att den samtida kritiska utbildningsforskningen kunde ifrågasätta åtskilligt men aldrig sig själv. Samma forskare som satte en ära i att demonstrera att utbildningens realitet är något annat än lärarnas, politikernas eller administratörernas subjektiva föreställningar därom, var märkligt omisstänksamma inför sitt eget verksamhetsfält. Sina egna ställningstaganden utsatte man sällan för det slags granskning som man bestod sina forskningsobjekt, och i stället för att skärskåda sina lärofäders teoretiska

[411] Jag tillåter mig att återge ytterligare några rader ur min beskrivning av den sinnesförändring som mot slutet av sjuttiotalet drabbade många av dem som fostrats inom frankfurttraditionen: "Man misstrodde det kritiska förnuftet, upplysningsarvet om man så vill, som genomsyrat sextio- och det tidiga sjuttiotalets radikalism. Kritiken riktades nu inte så mycket mot kapitalet som mot Makten, inte så mycket mot den borgerliga vetenskapen som mot själva vetenskapligheten, förnuftstron och föreställningarna om ett sammanhållet mänskligt subjekt, mot storteorierna och herre- eller mästertänkandet och mot vår drift att producera Sanningen, att tvinga in den mångskiftande verkligheten under begrepp, kategorier, språk. Leken och *la gaya scienza* hyllades och det dionysiska stod högre i kurs än det apolliniska. Nietzsche hade med andra ord gjort come-back också på den tyska intellektuella scenen." (*ord & bild*, nr 4, 1984, p. 70)

och empiriska forskningspraktik litade man till deras programmatiska uttalanden om hur forskning borde bedrivas.

Att jag efter ett par år av grubblerier trots allt återvann tilltron till samhällsvetenskapens traditioner, och inte rycktes med av den rörelse som 1982 blev synlig på kultursidorna under namn av "poststrukturalism" (och senare under åttiotalet: "postmodernism"), berodde säkerligen på att jag hamnat i två miljöer där jag lärde vad empirisk samhällsvetenskaplig forskningspraktik vill säga, dels den forskningsgrupp som Ulf P. Lundgren började samla kring sig i Stockholm i slutet av sjuttiotalet, dels Pierre Bourdieus Centre de sociologie européenne i Paris. Tidigare hade mina föreställningar om det vetenskapliga vardagsarbetet varit en smula verklighetsfrämmande. Jag hade varit hänvisad till att läsa, fundera och samtala med likasinnade. Nu erbjöds chansen att lära känna forskningspraktikens möjligheter och begränsningar.

Med tanke på min bakgrund var det inte konstigt att jag kände mig hemma i den förstnämnda forskningsgruppen. I kretsen kring Lundgren öppnades möjligheter att arbeta med undersökningar av ett slag som påminde om den aktuella tyska och franska samhällsvetenskapliga utbildningsforskningen. (Vid denna tid dominerades annars svensk pedagogisk forskning av nordamerikanska empiristiska traditioner, företrädesvis med rötter i psykologin, samt av diverse "anti-positivistiska" upprorsrörelser som accepterade att låta sig definieras negativt, nämligen som motståndare till just dessa amerikanska traditioner.)

Det fanns några olika skäl till att jag lockades av miljön kring Bourdieu. Från hans center flöt en strid ström av publikationer som vittnade om att där pågick ett arbete som förenade epistemologisk reflexion och begreppslig stringens med bred empirisk forskningspraktik. Redan detta framstod som tilltalande i jämförelse med de annars vanliga sterila motsättningarna mellan "teoretiker" och "empiriker". Vidare föreföll vissa bland Bourdieus begrepp, såsom kapital, habitus och misskännande, kunna vara till nytta i samband med det nämnda problemet att överbrygga klyftan mellan analyser av objektiva förhållanden och undersökningar av subjektiva erfarenhetsvärldar. Men det som ursprungligen mer än något annat attraherade mig i Bourdieus författarskap var en märkvärdig förmåga till självreflexion. Kanske, tänkte jag, var detta en väg ut ur mitt trångmål. Låt vara att upplysningsprojektet i sin traditionella skepnad havererat, låt vara att forskaren inte kan göra anspråk på att besätta en privilegierad utkikspunkt. Abdikationen är kanske ändå inte enda utvägen. Kanske är det trots allt möjligt att verka som kritisk samhällsvetare, om man vänder de vetenskapliga verktygen mot vetenskapen själv, om man gör inte bara medmänniskorna utan även sig själv, sin egen utkikspunkt och den vetenskapliga värld där man är verksam till objekt?

De första kontakterna med Bourdieu och hans medarbetare hjälpte mig att välja väg, eller rättare sagt att förstå vari vägvalet bestod. Antingen gör man sig naiv. Man övertygar sig själv och andra om att man står över eller vid sidan av dominansförhållandena på de intellektuella fälten, att man gör det man tror på, utan sidoblickar, av kärlek till vetenskapen, sanningen, demokratin eller vad det nu kan vara (så kanske vi alla tänker i fråga om de projekt som ligger oss allra varmast om hjärtat). Bourdieus sociologi visade på en annan möjlighet, självreflexionens väg, eller med Bourdieus ord: "socioanalys". Genom att analysera det fält där jag själv vistas, reglerna för hur nya pretendenter upptas i gemenskapen, vilka investeringar och insatser som krävs för deltagande i spelet, vilka orienteringsriktningar som står till buds, vilka värden som står på spel och vilka symboliska och materiella vinster som finns att hämta - genom kunskap om allt detta och om mina egna dispositioner och min egen placering i fältet har jag en chans att i någon mån värja mig mot att bli fältets fånge. Jag kan i någon mån vaccinera mig mot frestelsen att säga just det som min position inom fältet tilldelar mig att säga och inget annat. Jag har en chans att slippa vara intellektuell av den traditionella typen, han som talar för sina medmänniskor utan att upptäcka att han talar i stället för dem.

Detta var den allra första lärdom jag hämtade hos Bourdieu. Efter hand upptäckte jag mer, varav somligt presenterats i den här boken, men det var nog den första lektionen som satte de djupaste spåren. Intrycken av det man läser beror som bekant på när man läser, och jag råkade på Bourdieu i ett vankelmodigt ögonblick, då jag tvivlade på det intellektuellt, moraliskt och politiskt försvarliga i att vistas i den akademiska världen. Utan Bourdieu är det inte så säkert att jag varit samhällsvetare i dag. Inte så att jag tror att Bourdieus metoder i alla avseenden är överlägsna, jag kan gott tänka mig att arbeta med redskap från andra traditioner, men det finns ett inslag i hans sociologi som jag inte är beredd att överge: "socioanalysen" som den ofrånkomliga grunden för allt samhällsvetenskapligt arbete.

Det är knappast nödvändigt att ägna utrymme åt någon introducerande framställning av Bourdieus syn på socioanalysen. Det har jag gjort i andra sammanhang[412], och framför allt har Bourdieu själv i många texter[413] med all önskvärd tydlighet presenterat sin uppfattning. Jag skall bara beröra några få aspekter av frågan om samhällsvetenskapens subjekt. Även om detaljerade jämförelser knappast är meningsfulla, finns det här på ett allmänt plan paralleller mellan Bourdieus sociologi och den historiska epistemologin. I båda

[412] Senast i en föreläsning som trycktes 1990 under rubriken "Intellektuella vill tänka annorlunda".
[413] Ett urval blir inom kort tillgängligt på svenska i en liten volym som jag just nu sammanställer (P. Bourdieu, *Texter om de intellektuella*, Symposion Bokförlag).

fallen är en vägledande tanke att vetenskapens utveckling förutsätter en permanent och ingående reflexion över vetenskapens subjekt.

6.1 Socioanalysen

I första kapitlet citerade jag några rader ur Sartres berömda dödförklaring från 1943 av Durkheims sociologi. Uttalandet förekom i en stor uppsats om Georges Bataille, vars sociologi enligt Sarte trängde ut det genuint mänskliga och därmed landade i mysticism:

> "Man kommer att tänka på Durkheims berömda föreskrift 'att behandla sociala fakta som ting'. Se här det som förlett M. Bataille in i sociologin! Ack, om han kunde behandla sociala fakta och människorna och sig själv som ting, om hans egen urbota individualitet för honom kunde framträda som en bestämd given kvalitet, i så fall skulle han vara befriad från sig själv. Olyckligtvis för vår författare är Durkheims Sociologi död: sociala fakta är inte ting, de är betydelser, och som sådana hänvisar de till den varelse genom vilken betydelserna blir till, människan, som inte på en och samma gång kan vara forskare <savant> och vetenskapens objekt. Lika gärna kunde man försöka lyfta stolen man sitter på genom att ta tag i dess tvärslåar. Ändå är det i denna gagnlösa strävan M. Bataille finner behag."[414]

På punkt efter punkt utgör Sartres budskap den konträra motsatsen till Bourdieus. Den senare har på allt sätt försökt demonstrera att durkheimianismen förtjänar att återupplivas, att principen att "behandla sociala fakta som ting" bör återupprättas, att sociologin (låt vara en sociologi som överskrider durkheimianismen) kan bidra till kunskapen om till och med det mest intima och individuella, att det är tillåtligt, ja rent utav frigörande att göra människor till objekt, och, slutligen, att forskaren själv både kan och bör vara på en och samma gång vetenskapsman och objekt.

I fråga om det sistnämnda påbudet, att forskaren bör göra sig själv till objekt, kan vi skönja en utveckling i Bourdieus författarskap, från fenomenologin till sociologin. I de tidiga studierna fanns ett par textställen som tyder på att Bourdieu framför allt hade fenomenologiska analyser i åtanke. I en uppsats om tidsuppfattningen i det traditionella bondesamhället kritiserade han etnologer som utsätter sina studieobjekt för fenomenologisk analys men försummar att på motsvarande sätt analysera sin egen erfarenhet av världen.[415] När han i redovisningen av fotografiundersökningen poängterade att det vore fel att, under åberopande av objektivitetens krav, ur sociologin utesluta den levda erfarenheten <l'expérience vécu>, nämnde han explicit att detta gällde såväl

[414] J.-P. Sartre, 1947, p. 186, uppsatsen "Un nouveau mystique" [1943].
[415] "La société traditionnelle", 1963, p. 38.

studieobjektens som forskarens erfarenhet.[416] I dessa fall krävde Bourdieu således att forskaren skall göra både sig själv och sitt studieobjekt till föremål för fenomenologisk analys.[417] Senare skulle Bourdieu i stället lägga huvudvikten vid den sociologiska analysen, det vill säga forskarens granskning av de sociala betingelserna för sin egen situation, sitt eget tänkande och sitt eget handlande. För att beteckna ett sådant arbete myntade han en term, "socioanalys", av allt att döma skapad i analogi med "psykoanalys".[418] (Som en synonym till "socioanalys" har Bourdieu ibland använt uttrycket "social psykoanalys".)

I de tidiga texterna är frågan om sociologens självreflexion inget framträdande tema[419], men senare skulle Bourdieu lägga stor vikt vid kravet att sociologen arbetar med att "socioanalysera" sig själv. Det handlar inte bara om att gräva i sin personliga biografi, utan lika mycket om att avtäcka mekanismerna i den vetenskapliga värld där man är verksam. I installationsföreläsningen vid Collège de France i april 1982 framhävde Bourdieu att alla sociologins utsagor kan och bör tillämpas på sociologin själv[420], och i den första stora föreläsningsserien vid samma institution demonstrerade han oupphörligen att hans egna begrepp - kapital, habitus, fält, misskännande, strategi, intresse och så vidare - låter sig användas som verktyg i analysen av sociologins och sociologernas värld. För att citera en av hans egna programförklaringar: "Det jag vill visa er med dessa föreläsningar är nödvändigheten av en permanent metadiskurs om sociologin."[421]

I och för sig är det ingen originell ståndpunkt att efterlysa en sociologi om sociologin. Mer ovanligt är att så eftertryckligt som Bourdieu kräva att varje

[416] *Un art moyen*, 1965, p. 17.

[417] Tilläggas kan, att förhållandet mellan jaget och medmänniskorna länge varit ett centralt tema inom de franska dispyterna om fenomenologin (för en översiktlig framställning, se första kapitlet i V. Descombes, 1979). Till dem som tog ställning för en fenomenologi som framhäver förhållandet mellan jaget och den andre och mot det slags existentialism som i Kierkegaards efterföljd betonar människans ansvarighet inför sig själv, hörde Bachelard (se särsk. förordet till den franska översättningen 1969 av Martin Bubers *Ich und Du*).

[418] Uttrycket "socioanalys" uppträdde i Bourdieus författarskap första gången i tryck 1965, se "Communication...", *Noroit*, n° 95, 1965, pp. 18 och 20. Denna text var en bandutskrift av en diskussion där Bourdieu inför ett auditorium i Arras besvarade frågor med anledning av publiceringen av *Les héritiers*. Han berättade om sina personliga erfarenheter som universitetslärare i sociologi, och liknade lärarens uppgift vid psykoanalytikerns: läraren har att bidra till en "socioanalys", som hjälper studenterna att komma förbi det motstånd som inte beror på psykiska blockeringar utan på sociala förhållanden, exempelvis bristande överensstämmelser mellan studiemiljön å ena sidan och studenternas sociala ursprung å den andra (p. 18).

[419] I den nyss citerade texten, där termen socioanalys förekom för första gången, var det inte sociologens självreflexion som avsågs, utan dennes mission att förmå andra människor att reflektera över de sociala betingelserna för sina liv.

[420] *Leçon inaugurale*, 1982, p. 5f.

[421] Föreläsning, Collège de France, 15 mars 1984.

sociologisk forskningspraktik måste grundas på en sociologisk reflexion över sociologin och sociologen själv. På samma sätt som Bourdieu reagerat mot att metodologin institutionaliserats som en avskild specialitet, med egna experter och läroböcker, har han motsatt sig att "sociologisociologin" förvisas till vetenskapsteorin eller vetenskapshistorien eller vetenskapssociologin. Ståndpunkten innebär ett överskridande av den klassiska durkheimianismen, som i hög grad lämnade forskningssubjektet utanför den ordinära sociologiska analysen. Samtidigt ligger det självfallet för en sociolog som anknyter till traditionen från durkheimianerna nära till hands att utvidga deras sätt att analysera tankeformernas sociala genes till att gälla sociologin själv.[422]

Det finns beröringspunkter mellan Bachelards "psykoanalys" av den vetenskapliga anden och Bourdieus "socioanalys". Både Bachelard och Bourdieu utgick från att forskningssubjektet är placerat i tid och rum och måste studeras som sådant. Båda hävdade att en rigorös analys av forskningssubjektet och dess föreställningar utgör en oundgänglig grund för varje slags vetenskapligt arbete. Med Bachelards ord: "Innan den engagerar sig i en objektiv kunskap, av vad slag det vara må, måste anden underkastas psykoanalys, och inte bara i allmänhet utan även på alla de särskilda begreppens nivå."[423] Bachelards "psykoanalys" skall inte uppfattas som någon isolerad vetenskapsteoretisk angelägenhet; han krävde av de praktiskt verksamma forskarna att dessa ägnade sig åt "självpsykoanalys"[424]. Med en smula god vilja kan man i Bachelards diskussioner till och med spåra en liten öppning mot sociologiska analyser. Bachelards teser att forskningssubjektet aldrig är enbart individuellt utan befinner sig i en "social situation", att den moderna vetenskapen har karaktär av *culture* och *cité*, att de olika "regionala rationalismer" som präglar varje deldisciplin kännetecknas av en viss autonomi (jfr förra kapitlet, avsnitt 6), är inte alldeles oförenliga med Bourdieus analyser av vetenskaper som relativt autonoma sociala fält.

Men skillnaderna är uppenbara. Bourdieu är sociolog, och har i jämförelse med Bachelard lagt ojämförligt mycket större vikt vid att utreda de sociala förutsättningarna för den vetenskapliga praktiken. Dessutom intresserade sig Bachelard framför allt för naturvetenskaperna och matematiken, medan Bourdieus egen disciplin, sociologin, reser alldeles särskilda problem för var och en som vill analysera forskningssubjektet.

[422] Bland durkheimianernas övriga nutida arvtagare har även Mary Douglas noterat att Durkheim inte drev sin tes om primitiv klassificering långt nog: han nådde inte fram till att kritisera den moderna vetenskapens sociala kategorier.

[423] G. Bachelard, *La philosophie du non* [1940], 1981, p. 25.

[424] Uttrycket förekom i en sen text [1957], återgiven i *L'engagement rationalist*, 1972, p. 98.

6.2 Sociologins subjekt

Sociologins "vetenskapliga subjekt" är, preciserade Bourdieu i en av de första föreläsningarna vid Collège de France, "inte ett individuellt subjekt, och heller inte ett kollektivt subjekt. Det är ett slags säreget möte mellan socialt konstituerade habitus och ett fält, nämligen det fält där konkurrensen gäller produktionen av den legitima diskursen om den sociala världen."[425]

Om och om igen har Bourdieu analyserat sociologins subjekt på ungefär detta sätt. Uttryckssättet har varierat: som subjekt har han ibland utpekat den uppsättning habitus som är verksam inom det vetenskapliga fältet, ibland fältet självt, ibland, som i citatet ovan, mötet mellan habitus och fält, men det väsentliga är att han helt enkelt analyserat sociologer på samma sätt som han brukar analysera andra agenter, utrustade med vissa typer av habitus och kapitaltillgångar, och diskurserna inom sociologins fält så som han brukar analysera diskurser inom andra kulturella produktionsfält. Vi behöver inte här uppehålla oss därvid. Även om det självfallet innebär särskilda psykologiska och sociala svårigheter att analysera det fält där man själv är verksam[426], är metoderna i princip desamma som dem vi diskuterat tidigare. Däremot finns det skäl att kort nämna vissa möjligheter och problem som har att göra med sociologins (i vid mening) egenart.

Sociologins framsteg är beroende av att kunskapen om villkoren för frambringande av sociologisk kunskap utvecklas. Denna grundsats lyser igenom överallt i Bourdieus författarskap från och med senare hälften av sextiotalet. Sociologin måste grundas på en epistemologisk reflexion som gör rättvisa åt disciplinens egenart.

Det sociologiska arbetet innebär att forskaren gör andra människor till objekt, vilket är problematiskt eftersom dessa objekt i sin tur är subjekt. Bourdieus lösning har bestått i att reda ut förhållandet mellan två slag av kunskap, den praktiska kunskapen och sociologins vetenskapliga kunskap[427]. Det är, enligt

[425] Föreläsning, Collège de France, 2 november 1982. Jfr äv. den publicerade resumén "Sociologie", 1983, p. 519.

[426] Om dessa svårigheter, se särsk. det första kapitlet av *Homo academicus*, 1984.

[427] Redan i början av sextiotalet, i studien av ungkarlarna på den béarnesiska landsbygden (jfr ovan, kapitel III, avsnitt 2.2.3), genomförde Bourdieu en tydlig demonstration av detta kunskapsteoretiska program. Huvudfrågan var varför "gampojkarna", som man säger i Norrland, och deras omgivning uppfattar ungkarlsståndet som ett nytt fenomen, som tecken på en inbrytande katastrof. Denna subjektiva uppfattning motsades av tillgängliga siffror som visade att giftermålsfrekvensen inte sjunkit särskilt drastiskt (Célibat...", 1962, pp. 32ff); "omvandlingen av giftermålssystemet är strukturell och inte statistisk" ("Les relations...", 1962, pp. 308f). Med utgångspunkt i denna enkla iakttagelse demonstrerade så Bourdieu att det här rör sig om två slag av kunskap, å ena sidan den "subjektiva" och "spontana" kunskapen, "den levda erfarenheten", å andra sidan den vetenskapliga, sociologiska. I en

Bourdieu, en illusion att tro att klyftan dem emellan kan överbryggas. Sociologen kan aldrig göra anspråk på att träda i forskningsobjektets ställe. Han måste nöja sig med att, i vetenskapens språk och med de verktyg som de vetenskapliga traditionerna ställer till hans förfogande, rekonstruera en realitet som för deltagarna är och måste vara något annat.

Om sociologen således aldrig kan realisera vad som brukar kallas "deltagande observation", kan han i stället engagera sig i det som Bourdieu benämnt "deltagande objektivering"[428]: han kan bidra till att synliggöra de objektiva villkor under vilka människor lever, och han kan sträva efter att göra de redskap som behövs för en sådan objektivering tillgängliga för sina medmänniskor.

En förutsättning för att sociologen skall lyckas därmed, är att han är beredd att göra också sig själv till objekt. Han måste analysera villkoren för sitt eget kunskapsarbete. I annat fall tenderar han att blanda samman sina egna intressen med studieobjektens. Han kan exempelvis frestas att tillskriva alla människor det speciella kunskapsintresse som innebär att man behandlar världen som funnes den till för att tolkas. Själv har sociologen till yrke att leverera tolkningar, varför det ligger nära till hands att även föreställa sig den praktiska kunskapen i termer av tolkning, dechiffrering, avkodning. Men den praktiska kunskapen är något helt annat: den går inte ut på att läsa världen som en bok, den handlar om att vistas i världen, att orientera sig, att utveckla strategier och praktiker. Egentligen kräver Bourdieu således att sociologen tillägnar sig två slag av kunskapsteori som inte får blandas samman, det ena avseende sociologens eget arbete, det andra den praktiska kunskap som utgör sociologens omedelbara studieobjekt. Kort sagt: sociologen har en relation till sitt objekt - han förhåller sig som nämnts uttolkande, han kanske dessutom, beroende på sin egen position

konklusion (Célibat...", 1962, pp. 108f) skisserade Bourdieu ett explicit program: Å ena sidan måste sociologen studera det "subjektiva medvetandet". Det är således inte nog att studera ett socialt faktum, man måste även förstå "det spontana medvetandet om det sociala faktumet" (här markerade Bourdieu således sitt uppbrott från den ortodoxa durkheimianismen). "Även om sociologen inte tillåter sig att sätta tilltro till subjektens medvetande om sin situation eller att ta den förklaring de ger bokstavligt, så tar han ändå detta medvetande på tillräckligt allvar för att försöka upptäcka dess verkliga grund [...]." Å andra sidan skall sociologen studera sociala fakta som sådana, den objektiva värld i vilken människor lever. Han kan gå i land med den sistnämnda uppgiften "tack vare privilegiet att han befinner sig i observatörens situation där han kan tänka det sociala utan att behöva handla". Sociologens uppgift är att samtidigt bemästra dessa två slag av kunskap, "han är inte nöjd förrän han lyckas nå fram till en enhetlig förståelse som på en och samma gång omfattar den omedelbara sanning som är given för det levda medvetandet och den sanning som den vetenskapliga reflexionen mödosamt erövrar". Vi finner således i uppsatsen om ungkarlarna i Béarn en embryonal formulering av den sociologiska kunskapsteori som skulle utarbetas grundligt i *Esquisse...*, 1972 (se särsk. början av andra delen, pp. 157ff), och i första delen av *Le sens pratique*, 1980.

[428] Se t.ex. "Sur l'objectivation...", 1978.

och sina egna ställningstaganden, tillskriver objektet vissa värden etc - och måste ta sig i akt för att förväxla denna sin relation till objektet med objektet i sig. I stället, föreslår Bourdieu, måste sociologen på en och samma gång studera både sitt objekt och sin relation till detsamma.[429]

Därmed har Bourdieu avvisat en rad alternativa lösningar på problemet om förhållandet mellan subjekt och objekt inom samhällsvetenskapen. Först och främst det slags objektivistiska lösning, ibland kallad "positivistisk", som går ut på att befria den vetenskapliga diskursen från allt som är avhängigt av forskarens person och position, att trolla bort forskningssubjektet. Bourdieu eftersträvar förvisso objektivitet, men då närmast i den historiska epistemologins mening: objektivitet som ett arbetsresultat, som resultatet av ett objektiveringsarbete, vilket i sin tur förutsätter en sorgfällig analys av det subjekt som företager objektiveringen. Analysen av forskningssubjektet kan bidra till ökad kunskap om objektet.[430] Ett annat alternativ, populärt inte minst i Sverige (med anor från Uppsalafilosofin, Gunnar Myrdal etc), är att samhällsvetaren "redovisar sina värderingar", vilket strängt taget är en variant av den objektivistiska lösningen: om värderingar inte har med vetenskap att göra, i så fall återstår bara för forskaren att inför sig själv och omvärlden klargöra vilka värderingar han omfattar. Nej, skulle Bourdieu säga, att basunera ut mina värderingar är inte tillräckligt. Att rätt och slätt bekänna mig till arbetarrörelsens eller borgerlighetens värderingar eller en demokratisk människosyn vore att smita undan arbetet med socioanalysen: undersökningen av min egen livsbana, min ställning inom det vetenskapliga fältet, relationerna till maktens fält, etc, kort sagt allt som gör dessa mina ställningstaganden sociologiskt begripliga. En tredje vanlig lösning är att forskaren söker sig en privilegierad utkikspunkt (borgarklassen, arbetarklassen, partiet,

[429] Denna metodregel har samband med det kombinerade "objektivistiska" och "fenomenologiska" perspektiv som präglat Bourdieus sociologi alltsedan de tidiga studierna. I *Les héritiers*, 1964, p. 45, läser vi: "Subjektens relation till sina betingelser och till de sociala determinismer som definierar dessa betingelser utgör en del av den kompletta definitionen av subjekten och de betingningar som dessa betingelser påtvingar subjekten." Enklare sagt: en komplett sociologisk analys måste innefatta både de betingelser under vilka människor lever och deras medvetna eller omedvetna förhållningssätt till samma betingelser. Bourdieu kräver av sociologen att denne bemödar sig om att analysera sig själv på liknande sätt.

[430] Etnologins traditionella förbud mot etnocentrism brukar tolkas så att forskaren bör avhålla sig från att överföra lärdomar från den värld han studerar till sin egen värld och vice versa. Bourdieu är av annan mening. Han har, som vi sett, ständigt utnyttjat sina studier av främmande kulturer för att bättre förstå det franska samhället, och inte minst de symboliska ekonomierna inom den akademiska världens. Omvänt har han hävdat att etnologin skulle må väl av att etnologerna använder sig av sina kunskaper om sig själva och sin egen situation: etnologernas eget sätt att förhålla sig till disciplinens fäder eller deras egna erfarenheter av det akademiska livets sociala ritualer borde kunna lära dem ett och annat om principerna för främmande folks släktskapsrelationer eller riter. (*Le sens pratique*, 1980, p. 35)

marknadsekonomin, den statliga administrationen, välfärdsprojektet, en eller annan social rörelse) från vilken världen låter sig betraktas. Även detta en skenlösning, enligt Bourdieu. Sociologen är, antingen han vill eller ej, ohjälpligt placerad i ett vetenskapligt fält. (Om han gör sig till språkrör för andra intressen upphör han att vara sociolog i Bourdieus mening. Han frånhänder sig sina specifika samhällsvetenskapliga kunskapsverktyg och blir ideolog.) Relationen mellan sociologen och andra sociala fält, klasser, maktgrupper eller sociala rörelser är alltid en förmedlad relation, och den förmedlande instansen är sociologins fält. För att som enskild sociolog begripa min egen drift att tjäna vissa sociala grupper och bekämpa andra, måste jag analysera hur dessa mina ställningstaganden är förbundna med min ställning inom sociologins fält och den sociala biografi som fört mig till sociologin.

Själv kan jag inte låta bli att tänka på professionellt kameraarbete när jag tar del av Bourdieus demonstrationer av en reflexiv sociologi. En effektivt berättad film låter mig mer eller mindre medvetet erfara "var kameran står", vilket gör att jag omedelbart begriper hur skådespelarna är placerade i rummet och i förhållande till varandra. Den sociologiska självreflexionen kan i bästa fall ge jämförbara resultat. Att sociologen och hans läsare vet från vilken utkikspunkt den sociala världen betraktas, betyder inte att forskningssubjektet stjäl scenen; tvärtom blir det omedelbara forskningsobjektet mer åtkomligt på så sätt.

Bourdieu har som nämnts förespråkat en sociologisk skolning som inplanterar principerna för epistemologisk vaksamhet i form av "goda vanor", snarare än i form av en uppsättning procedurregler, en "metodologi". I linje därmed bör förmågan till sociologisk självreflexion inlemmas som ett integrerat, permanent, rutinmässigt inslag i det sociologiska hantverket. En väl genomförd självreflexion behöver inte ske explicit (lika litet som principerna för arbetet med filmkameran eller vid klippbordet behöver utläggas för att vara verksamma). Det väsentliga är inte att avtäcka eller offentliggöra den detaljerade och fullständiga sanningen om sociologens egen livshistoria och situation.[431] En socioanalys i Bourdieus anda tjänar närmast som ett slags vaccin, som i viss grad skyddar sociologen från att bli ett värnlöst offer för effekterna av sin egen biografi, sin egen placering i det vetenskapliga fältet och sina relationer till andra fält.

Här finns uppenbara paralleller till den kliniska psykoanalysens ambition att hjälpa analysanden att bli kvitt låsningar och blockeringar, och till syftet med Bachelards "psykoanalys" av det vetenskapliga tänkandet: att bidra till

[431] I Bourdieus eget författarskap förekommer självbiografiska bekännelser i några intervjuer och publicerade föreläsningar, och mest systematiskt i förordet till *Le sens pratique*, men utgör annars inga framträdande inslag.

övervinnandet av epistemologiska "fel" och "hinder" som bromsade naturvetenskapernas utveckling. Även principerna för Bourdieus socioanalys kan lättast formuleras i negativa termer. Socioanalysen resulterar inte i omedelbara positiva recept, men kan öka sociologens förmåga att bjuda motstånd mot inflytanden som hindrar det egentliga vetenskapliga arbetet. När Bourdieu pläderat för att sociologen skall vara sociolog, och inte falla för frestelsen att agera som profet, som massmediaintellektuell, som essäist, som politisk ideolog, som maktspelare i den sociala akademiska konkurrenskampen, har han inte nöjt sig med att tala om vetenskaplighetens fordringar i största allmänhet. Han har ständigt påtalat de specifika sociala förhållanden som lockar sociologen bort från den smala vägen. Jag tror att det är så syftet med den bourdieuska socioanalysen bör uppfattas: genom att reflektera över de sociala villkoren för sin verksamhet blir sociologen i någon mån herre över dessa villkor, vilket förbättrar oddsen för att han skall åstadkomma något av vetenskapligt värde.

Denna ståndpunkt tål att diskuteras. Den förutsätter att man på ett meningsfullt sätt kan särа mellan vetenskapligt motiverade och socialt betingade värden, ett problem som vi berört tidigare i det här kapitlet (avsnitt 2.5).

6.3 Sociologin om sociologin, om utbildningssystemet, om de intellektuella

Bourdieus betoning av självreflexionen får konsekvenser för frågan om förhållandet mellan sociologins subdiscipliner.

Den empiristiska sociologin, som låter sig definieras av de särskilda forskningsföremålen snarare än av forskningstraditioner, har splittrats upp på en rad deldiscipliner, var och en med sina egna *research committees*, egna sessioner vid kongresserna, egna tidskrifter, egna koopteringsmekanismer. Vi har berört Bourdieu motvilja mot detta slag av arbetsdelning. Liksom på sin tid durkheimianerna har Bourdieu reagerat mot att man låter olika slags utifrån hämtade *prénotions*, eller med Bourdieus egen terminologi "prekonstruerade objekt", styra sociologins indelning i subdiscipliner. Bourdieus ståndpunkt utgör en illustration till hur socioanalysen kan användas. En samhällsvetare som bemödar sig om att analysera de sociala villkoren för denna arbetsdelning kanske stärker sin motståndskraft mot frestelsen att identifiera sig med en eller annan specialitet, utbildningssociologi eller arbetslivssociologi eller någon än mer begränsad domän, vars gränser snarare bestäms av sociala förhållanden (t.ex. demarkationslinjer mellan statliga departement, myndigheter, anslagsgivare) än av egentliga vetenskapliga fordringar. En samhällsvetare som

dessutom lägger sig vinn om att analysera sin egen position inom en viss subdisciplin och de investeringar som fört honom dit, kanske blir mindre benägen att sugas upp av det sociala spel som går ut på att försvara den egna specialiteten, det vill säga att förespråka just det slags vetenskaplig praktik som råkar överensstämma med hans egna investeringarna och hans egen position.

Ur Bourdieus, eller durkheimianernas, perspektiv är en annan effekt av den fortskridande arbetsdelningen, vid sidan av att den hotar att fragmentera sociologins objekt, att de många bindestreckssociologierna framstår som sidoordnade. På sin tid var durkheimianernas utdragna diskussioner av sociologins indelning försök att bestämma relationerna mellan de olika subdisciplinerna, och Durkheims egna arbeten illusterar hur han framhävde vissa bland dessa, såsom den sociala morfologin och senare kunskaps- och religionssociologin, som mer fundamentala än andra. Inom Bourdieus sociologi, med dess tonvikt vid analysen av forskningssubjektet, blir prioriteringen delvis annorlunda: här tjänar vetenskapssociologin och i synnerhet "sociologisociologin", utbildningssociologin samt sociologin om de intellektuella som fundament.

Bourdieus första genomförda försök i den sociologisociologiska genren, uppsatsen *Sociologie et philosophie...* från 1966 med Jean-Claude Passeron som medförfattare, bar tydliga spår av inspirationen från den historiska epistemologin. Här skulle nittonhundratalets franska sociologi utsättas för samma slags granskning som den historiska epistemologins representanter underkastat naturvetenskaperna. Sociologernas outtalade och ofta omedvetna filosofiska ställningstaganden skulle dragas fram i ljuset. Det var i många avseenden en polemisk uppsats. Den skrevs vid en tidpunkt då amerikansk empirism och kvatitativa forskningsmodeller gjorde sig gällande inom det franska sociologiska fältet. Michel Crozier och andra hade hävdat att sociologin äntligen mognad till en modern vetenskap som kastat all filosofi över bord. Nej, invände Bourdieu och Passeron, även det amerikanska inflödet bygger på filosofiska, närmare bestämt empiristiska och neopositivistiska doktriner. Sociologernas filosofiska ställningstaganden skall inte beslöjas, de måste tvärtom genomlysas och bearbetas. Bourdieu och Passeron förespråkade kort sagt en analys av det sociologiska tänkandet som motsvarade Bachelards "psykoanalys" av det naturvetenskapliga tänkandet. Men de tog ytterligare några steg i riktning mot en sociologisk analys: de förespråkade en analys som för det första avtäcker sambanden mellan sociologernas filosofiska ställningstagandena å ena sidan och de positioner som samma sociologer besätter inom det sociologiska fältet å den andra, och som för det andra reder ut relationerna mellan det sociologiska fältet och andra fält. Uppsatsen är daterad oktober 1966. Att döma av Bourdieus

texter (jfr kapitel III ovan) tog hans program för undersökningar av sociala fält fast form vid denna tid, och det sociologiska fältet tillhörde således de första som han grep sig an.

Att utbildningssociologin har en så framskjuten plats i Bourdieus sociologi låter sig motiveras med utbildningssystemets centrala betydelse för den sociala och kulturella reproduktionen i ett samhälle som det franska. Ett annat motiv har med socioanalysen att göra. Ur Bourdieus perspektiv kan studier av utbildningsfenomen lära oss mycket om villkoren för produktionen och cirkulationen av vetenskaplig kunskap - och av vetenskapsmän. Med hans egna ord i installationsföreläsningen vid Collège de France:

> "Att sociologin om utbildningssystemet och om den intellektuella världen förefaller mig vara av största vikt, beror på att en sådan sociologi dessutom bidrager till kunskapen om kunskapssubjektet, genom att - mer direkt än alla reflexiva analyser - ge tillgång till de otänkta tankekategorier som avgränsar det tänkbara och förutbestämmer tanken. Det räcker med att hänvisa till det universum av förutfattade meningar, den censur och de lakuner som varje framgångsrik utbildning, genom att staka ut den magiska cirkel av torftig självbelåtenhet i vilken elitskolorna fängslar sina utvalda, förmår sina elever att både acceptera och förbli omedvetna om."[432]

Sociologins fält utgör ett delfält inom det vetenskapliga fältet, som delvis överlappar det akademiska fältet. Om det sistnämnda, den värld befolkad av högskole- och universitetslärare och forskare där Bourdieu själv är verksam, började han samla material under sextiotalet. Den hittills grundligaste analysen, publicerad 1984 som *Homo academicus*, var inte bara ett led i utforskandet av utbildningssystemet. Den var också ett led i utforskandet av författarens eget värv som lärare och forskare, utan att för den skull utgöra en självbiografisk betraktelse i gängse mening. Själv kallade han i en intervju i samband med utgivningen boken en "anti-självbiografi". En självbiografi är, anmärkte han, ofta ett mausoleum, eller en kenotaf (en minnesvård uppförd på annat ställe än där den döde begravts); "den mest intima sanningen om vilka vi är, det som är svårast att tänka, är inskrivet i objektiviteten av de positioner som vi intar, i nuet och i det förflutna, samt i dessa positioners hela historia."[433] Det var följdriktigt att Bourdieu i samband med utnämningen vid Collège de France började intressera sig för invigningens sociala och historiska villkor, att han skrev en serie texter om installationen och institutions- eller institueringsriter, och att han valde att ägna installationsföreläsningen i april 1982 åt en sociologisk analys av föreläsningen som socialt fenomen.

I sin tur kan det akademiska fältet betraktas som ett delfält inom det bredare intellektuella fältet. Det finns säkerligen psykologiska och sociala förklaringar

[432] *Leçon inaugurale...*, 1982, p. 7.
[433] "Université...", 1984, p. 88.

till att Bourdieu ägnat så stor uppmärksamhet åt studier av de intellektuella och att så många bland hans medarbetare och lärjungar arbetat därmed[434], men ett så att säga inomvetenskapligt motiv har, återigen, med "socioanalysen" att göra: en sociologisk reflexion över de intellektuella är samtidigt en reflexion över sociologins egna produktionsvillkor.

Noga taget använder Bourdieu uttrycket "de intellektuella" i ett flertal betydelser, vilket illustrerar hans förkärlek för relationella begrepp. Hans läsare får finna sig i att terminologin flyter med avseende på de empiriska korrelaten. Inom maktens fält (grovt sagt motsvarande vad som brukar kallas den härskande klassen) är "de intellektuella" helt enkelt alla som främst tillhör det kulturella produktionsfältet, inklusive universitets- och högskolelärare och forskare. De intellektuella, i denna vidsträckta mening, är med andra ord de grupper som besätter positionerna vid det sociala rummets kulturella pol, längst bort från ekonomins maktfält. Inom det kulturella produktionsfältet står universitetslärarna mot "de intellektuella" i snävare mening, det vill säga konstnärer, författare och andra. Inom ett enskilt kulturellt produktionsfält, teaterns eller litteraturens, har Bourdieu använt beteckningen "intellektuell" om dem som ägnar sig åt avantgardeteater eller experimentlitteratur eller på annat sätt befinner sig i motsättning till dem som sysslar med salongskomedier eller den officiellt legitimerade litteraturen. På senare år har Bourdieu, i samband med att han på ett helt annat sätt än tidigare pläderat för de intellektuellas politiska eller kulturpolitiska mission, använt beteckningen "de intellektuella" i ytterligare en betydelse, för att hänvisa till en bestämd typ av verksamhet som med utgångspunkt i positioner inom maktens fält tillåter politiska interventioner riktade mot makten. I det sistnämnda sammanhanget har han varit noga med att från de egentliga intellektuella exkludera alla dem (han har bl.a. ett horn i sidan till journalister) som bygger sina positioner och sin auktoritet på allianser med marknader och makter utanför det intellektuella fältet.

Efter dessa noteringar om varför sociologin om sociologin, om utbildningssystemet och om de intellektuella är så centrala ingredienser i den bourdieuska sociologin skall jag till sist beröra den nyss nämnda omsvängningen, återvändandet till politiken, som utgör ett anmärkningsvärt inslag i Bourdieus arbete på senare år.

[434] Louis Pinto (1986, p. 345) har beräknat att var tionde artikel i de första tio årgångarna av *Actes de la recherche en sciences sociales* behandlade de intellektuellas sociologi.

6.4 Sociologi och politik

Sociologen är vetenskapsman men också medborgare. Hur har Bourdieu besvarat frågan om relationen mellan vetenskap och politik?

> "Den intellektuelle är en tvådimensionell varelse. För att förtjäna namnet intellektuell måste en kulturproducent uppfylla två villkor. Å ena sidan måste han tillhöra en autonom - det vill säga av religiösa, politiska, ekonomiska och andra makter oberoende - intellektuell värld (ett autonomt intellektuellt fält) och respektera denna världs specifika lagar. Å andra sidan måste han engagera sig i politiskt handlande och därvid alltid från det egentliga intellektuella fältet föra med sig den specifika kompetens och auktoritet som han där förvärvat."[435]

Så formulerade Bourdieu 1989 kärnan i det budskap han på senare år framfört i många sammanhang. En intellektuell i egentlig mening är en människa som dels blandar sig i samtidens viktiga politiska frågor, dels tillhör ett relativt autonomt kulturellt produktionsfält, exempelvis skönlitteraturens eller sociologins, och som genomför sina politiska interventioner med stöd av det kunnande och det symboliska kapital han ackumulerat inom detta fält. Med andra ord: var och en som tänker eller skriver är inte intellektuell. En diktare eller sociolog är ingen intellektuell om han håller sig borta från politiken. En politisk debattör eller ideolog är ingen intellektuell om hans insatser sker från en position inom politikens fält, adminstrationens fält, fackföreningsrörelsen eller massmediabranschen. För att göra skäl för benämningen intellektuell måste han agera utifrån en ställning han erövrat inom litteraturens eller vetenskapens eller något annat intellektuellt fält.

Därmed ger Bourdieu en jämförelsevis snäv innebörd åt termen intellektuell. I gengäld är hans definition av politiskt handlande bred, innefattande snart sagt allt slags arbete som syftar till att förändra sociala representationer eller människors villkor.

I många andra avseenden har vi kunnat konstatera att Bourdieus författarskap uppvisar en anmärkningsvärd konsistens genom decennierna. Detta gäller inte för hans syn på de intellektuellas, däribland sociologernas, politiska mission. Här har han bytt ståndpunkt flera gånger. I de tidiga texterna fanns gott om öppna och jämförelsevis oförbehållsamma politiska eller normativa ställningstaganden. Därefter följde en lång period när Bourdieu förespråkade, och i sitt eget arbete demonstrerade, uppfattningen att en vetenskapsman i sin egenskap av vetenskapman bör avhålla sig från direkta politiska utspel. Sedan början av åttiotalet har han i stället hävdat den ståndpunkt som kommer till uttryck i citatet ovan, och som innebär mycket mer än en deskriptiv definition av den intellektuelle. Sociologen både kan och bör ge sig in i politiken, menar

[435] *Le corporatisme...*, 1989, p. 3; eng. version "The Corporatism...", 1989 , p. 99.

Bourdieu numera.

De tidiga texterna

I artiklarna och böckerna från Bourdieus tidiga period utgjorde politiska normativa uttalanden ofta en förhållandevis fristående slutkläm, men förekom även insprängda i de antropologiska eller sociologiska utläggningarna. Ett vanligt honnörsord var "rationell". Bourdieu argumenterade för en rationell politisk skolning av den algeriska befolkningen[436], och i de tidiga utbildningssociologiska[437] och kultursociologiska[438] studierna för en rationell pedagogik som bryter med de hävdvunna franska elitistiska och mystifierande föreställningarna om kultur och bildning.

Att kalla "rationell" ett honnörsord är inte hela sanningen. Bourdieus ambition var på en och samma gång vetenskaplig och normativt politisk. Å ena sidan försökte han definiera det politiska handlande som grundas på kunskap om

[436] I en diskussion ("De la guerre...", 1962) av hur folkupplysningen i det nya fria Algeriet borde organiseras var attributet "rationell" synnerligen frekvent. Efter befrielsen måste de magiska förhoppningarna och den känslomässiga revolutionära andan ge plats för "det rationella medvetandet", "den rationella politiken", "den revolutionära rationaliseringspolitiken", och för det syftet krävs "rationell skolning" i det offentliga livet, i skolorna och i radio och tidningar. Även i andra samtida texter om förhållandena i Algeriet utredde Bourdieu villkoren för ett "rationellt handlande" (se t.ex. *Le déracinement*, 1964, pp. 175-177) och kontrasterade "det rationella medvetandet" mot den känslomässiga hållningen - antingen det rörde sig om illusoriska frigörelsedrömmar eller fatalistisk uppgivenhet - till kolonialsystemet och revolutionen (se t.ex. *Travail...*, 1963, pp. 310-312).

[437] Pläderingen för en "rationell pedagogik" var ett återkommande tema i de tidiga utbildningssociologiska texterna. Säkerligen hade Bourdieus egna erfarenheter som lärare sin betydelse för hans syn på undervisningsproblemen och möjligheterna att övervinna dem. (Jfr "Communication...", i numren 94 och 95 av *Noroit*, 1965, ett ovanligt inslag i Bourdieus författarskap. Han lämnade här ett mycket personligt vittnesbörd om sina försök att som lärare i sociologi utveckla en rationell pedagogik.)

[438] I *L'amour de l'art*, 1966, utgick Bourdieu från att museerna måste göras tillgängliga för de folkliga klasserna (se t.ex. pp. 124f). Visserligen förekom själva termen *pédagogie rationnelle* blott någon enstaka gång (p. 126), men tankegångarna överensstämde med dem som förekom i de tidiga utbildningssociologiska studierna. För att sprida kulturen till de folkliga klasserna krävs insatser i skolan (p. 142), skolmuseer och "skolmässiga metoder"; "här finns en hel pedagogik att uppfinna" (pp. 138f). Museernas egen verksamhet måste demokratiseras, vilket bland annat kräver att man tillsätter museichefer som inte omhuldar aristokratiska ideal (pp. 125f). Billigare inträdesbiljetter och liknande åtgärder som inte tar hänsyn till de kulturella privilegiernas natur är verkningslösa (p. 42).

De tidigaste redovisningarna ("Les musées...", 1964; "Le musée...", 1965) av resultaten från museiundersökningen var än mer normativt eller politiskt hållna. Bourdieus utgångspunkt var att de privilegierade klassernas kulturella privilegier är oacceptabla och han föreslog åtgärder som skulle motverka denna ojämlikhet: museerna borde ställa ut föremål som intresserar andra än den kultiverade publiken, man kunde sätta ut skyltar som informerar om konstverken eller vid ingången dela ut kataloger som besökarna får behålla.

de konkreta sociala omständigheterna och de inblandade människornas förutsättningar och behov. En rationell politik i Algeriet är en politik som faktiskt tillfredsställer befolkningens behov; en rationell fransk kulturpolitik utgår från de olika befolkningsgruppernas faktiska förutsättningar; en rationell pedagogik inom det franska utbildningssystemet är en undervisningspraktik som tar fasta på elevernas faktiska situation och den framtid som väntar dem och inte förlorar sig i mytologiska föreställningar om skolans mål och mening.[439] Å andra sidan byggde han resonemangen på politiska värderingar av egalitär art: den algeriska utvecklingen måste tjäna folkflertalet, det franska skolsystemet får inte förbli ett redskap för bevarandet av de privilegierades privilegier, det franska kulturlivet bör demokratiseras.

Den rationella pedagogik som skisserades i Bourdieus tidiga texter är sålunda "en pedagogik som tar hänsyn till alla skillnader [mellan de studerande] och som har *viljan att minska dem*"[440], dvs. en pedagogik som dels bygger på vetenskaplig kunskap om de kulturella klyftor som skiljer samhällsklasserna åt, dels har ett demokratiserande syfte. Den utgår från de studerandes förutsättningar, formulerar tydliga och explicita krav[441] och bibringar dem de tekniska färdigheter som det intellektuella arbetet kräver: att upprätta kortregister och sammanställa bibliografier, att definiera begrepp, att bemästra retorikens eller logikens grundläggande principer[442]. Därmed kontrasterar den rationella pedagogiken mot de aristokratiska och romantiska föreställningar om det intellektuella arbetet, närmast avpassade för de borgerliga studenternas behov, som präglar den franska utbildningssystemet[443] och till vilka universitetslärarna bidrager till genom att "i stället för att överföra ett precist och avgränsat vetande"[444] vända sig till sina studenter som vore de alla blivande kulturpersonligheter. Följande omdöme, som gällde studenternas möjligheter att utnyttja bibliotek, sammanfattade Bourdieus syn på bildningsarbetet i allmänhet:

[439] Som exempel på Bourdieus något formalistiska försök att nå fram till en vetenskaplig, icke värdegrundad bestämning av det rationella handlandet kan nämnas hans resonemang om en fiktiv "idealtypisk" (*Les héritiers*, 1964, pp. 83, 89, 90 not 1, 92 not 1, 105) rationell pedagogik som helt enkelt härledes ur skolans existerande målsättningar om allas lika chanser etc. En "verkligt demokratisk undervisning" definierade han som en undervisning med "det oavvisliga målet att tillåta *så många individer som möjligt att på kortast möjliga tid så fullständigt som möjligt tillägna sig så många som möjligt av de färdigheter som vid en given tidpunkt utgör skolkulturen*" (*op. cit.*, p. 122). Ett utbildningssystem som präglas av "formell rationalitet" producerar med hjälp av adekvata pedagogiska metoder och tekniker ett maximalt antal specialiserade utexaminerade på minimal tid, vilket förutsätter att klass- och könsbarriärerna avlägsnas ("La comparabilité...", 1967, pp. 23f).

[440] "Comment...", 1966, p. 20.

[441] Se t.ex. "Communication...", *Noroit*, n° 95, 1965, pp. 10f.

[442] *Les héritiers*, 1964, pp. 101f.

[443] Se *op. cit.*, pp. 8, 41, 74, 80, 90.

[444] "Une étude...", 1966, p. 201.

"frånvaron av metodisk undervisning om det intellektuella arbetets tekniker tenderar att ge fritt spelrum åt det naturliga urvalets lag. Enbart de skolmässigt bäst rustade förmår på egen hand finna de resurser som institutionen borde förse alla med."[445]

Vi skall inte hänga upp oss på Bourdieus åtgärdsförslag. Att dessa för en svensk läsare ter sig välbekanta och föga revolutionerande[446] säger något om skillnaderna mellan Frankrike och Sverige. Vi är här intresserade av hur förhållandet mellan politisk handling och sociologisk forskning behandlades i det tidiga författarskapet. Bourdieu försökte, i sitt arbete som sociolog, knyta samman två slag av praktik: å ena sidan politiska interventioner, till stöd för den algeriska befrielsekampen och folkmajoritetens intressen, eller till försvar för kulturellt obemedlade grupper i det franska samhället, å andra sidan rigoröst vetenskapligt arbete. Dessutom försökte han visa att den första formen av praktik i hög grad kan grundas på den andra. Det är med hjälp av sociologisk analys som principerna för en rationell folkuppfostran i Algeriet eller en rationell utbildnings- och kulturpolitik i Frankrike låter sig formuleras.[447] Bourdieu tog förvisso ställning för den algeriska frigörelsen[448] och för ett

[445] "Les utilisateurs...", 1965, p. 114.

[446] Bourdieus recept kan kallas kompensatoriska. Han utgick kort sagt från att givna kulturella värden och kompetenser bör spridas till så många som möjligt: "Det gäller inte att beröva Arvingarna deras arv, utan att skänka *alla* det som blott några få ärvt." ("Comment la culture...", 1966, p. 20) Som bekant har den kompensatoriska kultur- och utbildningspolitiken utsatts för massiv samhällsvetenskaplig kritik. Därför bör kanske tillfogas att Bourdieus anspråk var blygsamma. Utan att utfärda några löften om att en mer demokratisk kulturspridning i sig skulle välta samhällsordningen, menade han att man ändå bör göra det lilla man kan. Vidare innebar Bourdieus uppfattning om kulturella dominansförhållanden att han erkände existensen av en socialt överordnad kultur. Enligt somliga samhällsvetare bygger de kompensatoriska lösningarna på ett förenklat postulat, nämligen att arbetarklassen eller folket saknar något som överklassen besitter. Den kompensatoriska reformstrategin skulle därmed negligera det specifika hos arbetarkulturen eller den folkliga kulturen. Det slaget av kritik är oförenlig med Bourdieus sociologi, enligt vilken det är illusoriskt att tala om en separat arbetarkultur eller folklig kultur. Den dominerande kulturen, det vill säga den dominerande klassens kultur, trycker sin stämpel på hela det franska samhället och monopoliserar vissa värden och färdigheter som i ett mer demokratiskt samhälle borde göras tillgängliga för fler.

[447] Jfr slutorden i *Les étudiants...*, 1964, p. 123: "Sociologin om kulturella olikheter är det enda möjliga fundamentet för en pedagogik som inte vill förlita sig på psykologiska abstraktioner." Bourdieu förespråkade samma princip i fråga om den algeriska folkbildningen: "Det utmärkande för det pedagogiska handlandet <l'action éducative>, i dess ideala form, är just att anpassa sig till färdigheter och förväntningar hos dem som det har för avsikt att höja och transformera, det vill säga att lära känna och respektera dem, att i varje särskilt fall definiera ett system av krav som svarar mot deras förmågor och förväntningar, liksom mot den transformering som det pedagogiska handlandet skall åstadkomma, kort sagt att undvika att godtyckligt uppställa abstrakt definierade krav för abstrakta subjekt." (*Le déracinement*, 1964, p. 177)

[448] *Le déracinement*, 1964, tillägnades Hénine Moula (legendarisk algerisk revolutionär,

demokratiserat kulturliv och utbildningsväsen i sitt eget land, men dessa ställningstaganden var förenade med en ständig polemik mot utopiska föreställningar om tredje världens segerrika revolutioner, rent känslomässiga partitaganden för algeriernas sak[449] eller ultrademokratiska illusioner om en fullständigt jämlik kultur eller utbildning[450].

Politisk avhållsamhet

Gränsen mellan den första och andra perioden i Bourdieus författarskap, året 1966, markerade ett skifte i hans syn på förhållandet mellan vetenskap och politik. Därefter skulle han under halvtannat decennium, från senare hälften av sextiotalet ända fram till början av åttiotalet, intaga ungefär följande ståndpunkt: Jag står till tjänst med sociologiska analysinstrument och undersökningsresultat, vilka härmed med varm hand överräckes, särskilt till er som har mest att vinna på att sanningen om tjyvsamhället uppenbaras. Använd redskapen efter eget huvud, ni är bättre placerade än jag för att bedöma vad som bör göras åt er egen situation.

Bourdieu gjorde under dessa år allt för att inte beblandas med de politiska aktivisterna, de massmediala åsiktsmakarna, de profetiska intellektuella eller statens teknokrater. Inte så att hans politiska ståndpunkter var någon hemlighet, han var och förblev närmast socialdemokrat av klassisk (egalitaristisk men inte etatistisk) sort, men hans bidrag till de politiska striderna utgjordes av strikt sociologiska undersökningar. Tecken på att Bourdieu från och med det sena sextiotalet övergav sin tidigare mer aktivistiska inställning var att han strök vissa normativa passager i de nya upplagorna av ett par av sina böcker.[451] Han

dödad av fransmännen).

[449] Bourdieus tidiga algeriska studier innehöll, på eller oftast mellan raderna, många angrepp på de parisiska revolutionssvärmarna och deras romantiska bild av det algeriska folket. Han polemiserade dessutom mot det slags etnologisk eller sociologisk forskning som bygger på sentimentala föreställningar (se t.ex. *Travail...*, 1963, p. 264f) eller på moralisk indignation, och lovprisade de intervjuare som deltog i hans egna undersökningar för deras förmåga att hålla känslorna i styr. Trots att dessa intervjuare var infödda algerier, med stark sympati för sitt folk, hade de ändå valt att genomföra "en forskning av vilken de väntade något helt annat än bekräftelse på naiva ideologier". De fullgjorde sin uppgift som upptecknare "utan att inbilla sig att de utförde en historisk mission eller moralisk plikt". (*Op. cit.*, p. 260)

[450] Se t.ex. den orubricerade uppsatsen i *Démocratie et liberté*, 1966, som byggde på ett föredrag riktat till en församling av marxister. Här angrep Bourdieu den bland åhörarna förmodligen tämligen utbredda "jakobinska ideologi" som innebar att man pläderade för egalitära undervisningsideal (myten om läraren som "medstuderande" etc), utan att bekväma sig med att undersöka utbildningssystemets faktiska sociala funktioner.

[451] Se *L'amour de l'art*, 2 uppl. 1969, p. 157, där motsv. avsnitt i första upplagan (1966, p. 142) strukits, eller jämför de helt omskrivna slutavsnitten i var och en av de tre upplagorna

fortsatte att publicera analyser grundade på sina algeriska erfarenheter, men de omedelbara politiska implikationerna lyste nu med sin frånvaro. De öppet normativa pläderingarna för "den rationella pedagogiken" försvann ur hans utbildningssociologiska texter. I stället gavs det politiska budskapet en så att säga negativ form. Bourdieu fortsatte, i *La reproduction* och andra skrifter, att kritisera begåvningsideologin och den karismatiska pedagogiken, myterna om den demokratiska och frigörande skolan, föreställningarna om de kulturella privilegiernas legitimitet etc, men det var nu fråga om en än mer renodlad kritik i kantiansk mening, inga värdeladdade fördömanden utan i stället genomlysningar av de betingelser som konstituerade och vidmakthöll dessa förståelseformer. Den politiska värderingen och de praktiska slutsatserna blev läsarens sak.

Jag vågar mig inte på någon förklaring till denna omsvängning. Möjligen hade konkurrensvillkoren på den intellektuella marknaden sin betydelse. Så hade exempelvis Bourdieus avståndstagande från modellen Sartre, dvs. från den "engagerade" intellektuelle, profeten med anspråk på att servera totala sanningar och befria sina medmänniskor, en parallell i den kamp han inledde mot en av sextiotalets mest uppmärksammade innovationer inom fransk sociologi, Touraines "handlingssociologi"[452]. Vidare hade Bourdieu att avgränsa sig från de olika kommunistiska skolorna, från en konservativ historiefilosofiskt grundad sociologi av Arons snitt, samt givetvis från det slags sociologi som tog formen av utredningar i statens eller näringslivets tjänst. Han mutade in ett eget utrymme inom fransk sociologi, som han försvarade genom att hänvisa till vetenskapens autonomi.

Därmed hamnade Bourdieu nära den historiska epistemologins ståndpunkt, enligt vilken en vetenskap har att studera avgränsade och väldefinierade problem, att konstruera sina objekt med hjälp av sina, vetenskapens, egna redskap och att ta sig i akt för alla utifrån importerade doktriner. Sociologin skall i konsekvens härmed akta sig för historiefilosofiska, politiska eller antropologiska doktriner av vad slag det vara må, doktriner om statsnyttans fordringar eller marknadsekonomins förträfflighet eller revolutionens nödvändighet eller människans natur och bestämmelse. De sociologer som

av *Sociologie de l'Algérie* (1958, 1961 och 1970).

[452] En kamp som offentligen inleddes med artikeln "Une sociologie de l'action est-elle possible?", 1966, en avrättning av Touraines bok *Sociologie de l'action* från året innan. Med sin "handlingsforskning" (*sociologie de l'action* eller *actionnalisme*; en motsvarighet inom engelskt språkområde är vad som kallas *action research*, av det svenska språkets dödgrävare översatt med "aktionsforskning") ansåg sig Touraine ha funnit en tredje väg mellan funktionalistisk och strukturalistisk sociologi. Bourdieu menade att hela projektet var ett uttryck för politisk voluntarism och dimmiga filosofiska, närmast existentialistiska idéer om ett centralt subjekt och en obetingad frihet.

överskrider gränserna för den sociologiska kunskapen förtjänar inte namnet sociologer. De blir med Bourdieus terminologi "samhällsfilosofer" som smiter från det egentliga sociologiska hantverkets mödor, "ideologer" som gör sig till redskap för den ena eller andra intressegruppen, "doxosofer" som sprider och underblåser de vanligaste oreflekterade föreställningarna, eller "profeter" som gör anspråk på att sitta inne med de slutgiltiga svaren.

Vad skall då sociologi vara bra för, i politiskt avseende? Sociologerna skall koncentrera sig på det egentliga sociologiska arbetet, var Bourdieus svar. Deras bidrag till människornas frigörelse består i att utforska ofriheten, det vill säga de sociala determineringarna, och att låta andra ta del av forskningsresultaten och analysverktygen.[453] Märk väl att sociologen skall förmedla analysverktyg, inte bara forskningsresultat![454] Detta är sociologernas mission, som de sviker om de

[453] Kort sagt menade Bourdieu att den "socioanalys" som han anbefallde åt sociologen är av värde även för andra människor. När han introducerade denna term avsåg han för övrigt, som redan nämnts, inte sociologens självreflexion. Han införde termen i ett sammanhang där han berättade om sitt arbete som sociologilärare och om sina bemödanden att provocera studenterna till att socioanalysera sig själva, dvs. att reflektera över sociala betingelser för sin egen situation, exempelvis kollisionen mellan familjebakgrunden och utbildningssystemets krav ("Communication...", *Noroit*, n° 95, 1965, p. 18). Just i Bourdieus undervisning och föredrag är detta slags ambition än mer framträdande än i hans övriga arbeten. Det räcker med att läsa hans publicerade föreläsningar för att märka hur han inför ett auditorium av, låt säga, filosofer, lingvister, ekonomer eller idrottsfunktionärer sällan försitter tillfället att skissera en sociologisk analys som syftar till att punktera just dessa åhörares spontana uppfattning om sig själva och meningen med sin verksamhet.

[454] Eftersom vi tidigare i detta kapitel (avsnitt 2) uppmärksammat Bourdieus krav på att sociologin skall stå på egna ben, det vill säga att sociologerna skall utveckla sina egna begrepp, objekt och metoder, krävs kanske ett förtydligande när vi här resonerar om sociologins subjekt. Bourdieus ståndpunkt innebär minst av allt någon plädering för att sociologen skall hålla sina redskap för sig själv. Det slags protektionism han förespråkar är inte förenad med exportförbud. Tvärtom, hela Bourdieus projekt manifesterar övertygelsen att sociologen bör dela med sig av sina redskap, som andra kan använda för att bättre förstå de sociala betingelserna för sin egen situation. I sitt författarskap har han lagt minst lika stor vikt vid att förmedla analysredskapen som vid presentationen av slutresultaten (en ambition som visserligen är långt ifrån unik inom sociologin, men som ställer Bourdieus arbeten i motsättning till det slags empiristiska undersökningar vilka främst syftar till att producera resultat: siffror om arbetslösheten eller partisympatiernas fördelning, olika slag av etnografiska beskrivningar etc). Det vore att gå för långt att parafrasera Falstaff Fakir och påstå att Bourdieu hyllar parollen en var sin egen sociolog, men uppenbarligen menar han att man under lyckliga omständigheter kan nå ett litet stycke på den vägen.

Ståndpunkten kan synas paradoxal med tanke på Bourdieus epistemologiska tes om den oöverbryggliga klyftan mellan vetenskaplig och praktisk kunskap, mellan forskaren och agenten, observatören och den observerade, iakttagaren och deltagaren. Bourdieus syn på detta dilemma framgår tydligt av en not i *Le sens pratique*: "Att etnologen, i sin egenskap av främmande observatör, med nödvändighet är hänvisad till denna utanförstående position, innebär på intet sätt ett privilegium. Ingenting hindrar att den infödde skulle kunna inta en dylik position [en observatörsposition] i förhållande till sina egna traditioner, förutsatt att han är i stånd att tillägna sig objektiveringsinstrumenten och att han, vilket inte följer automatiskt, är böjd att ta på sig den kostnad, nämligen att ställa sig utanför spelet, som objektiveringen

agerar som politiska ideologer eller samhällsingenjörer eller profeter och utfärdar föreskrifter om hur medmänniskorna skall bli fria och lyckliga. Och inte nog med det, sådana ordinationer fungerar ofta som symboliskt övervåld. Det är lätt hänt att sociologerna i stället för att kritiskt granska den maktutövning som utgår från de politiska eller administrativa apparaterna eller mediabranschen ger upp sin autonomi och själva spelar med i samma maktutövning.

Så löd, i fri översättning, den implicita och ibland explicita syn på förhållandet mellan sociologi och politik som låter sig utläsas ur Bourdieus skrifter från det sena sextiotalet och sjuttiotalet. Själva grundtanken, att människor med kunskap om vari deras ofrihet består förbättrar sina chanser att frigöra sig, var ingen nyhet. Den kom till uttryck redan i de tidiga etnologiska, kultursociologiska och utbildningssociologiska texterna[455], och Bourdieu har aldrig upphört att plädera för den[456]. Det utmärkande för dessa mellanliggande

förutsätter och ger upphov till. Man kan förstå vilken betydelse det haft att det i Algeriet utvecklats en etnologi som skapats av algerier." (*Le sens pratique*, 1980, p. 35 not 24) Resonemanget, som här utgick från förhållandet mellan den franske etnologen och hans algeriska studieobjekt, kan överföras till andra områden. Låt vara att klyftan mellan vetenskaplig och praktisk kunskap inte låter sig överbryggas, och att "deltagande observation" ur Bourdieus perspektiv är en illusorisk forskningsmetod. Observatören, etnologen eller sociologen, kan aldrig bli en deltagare i ett främmande spel. Det betyder inte att människor under alla omständigheter måste vara ohjälpligt nedsänkta i de praktiker i vilka de deltar. "Socioanalysen" är inte förbehållen sociologer. Även andra människor kan arbeta för att skapa sig en distanserad eller objektiverande relation till sig själva och sin egen situation - ett arbete i vilket för övrigt sociologen kan vara behjälplig, genom vad Bourdieu kallar "deltagande objektivering". Av Bourdieus tes om klyftan mellan vetenskaplig och praktisk kunskap följer att ett sådant objektiveringsarbete har sitt pris. Att tillägna sig de erforderliga sociologiska analysinstrumenten är inte nog. Man måste dessutom så att säga offra en del av sin praktiska kunskap. De egna bevekelsegrunderna och spelets mål och mening framstår inte längre som lika självklara. Med Bourdieus terminologi förutsätter det "praktiska bemästrandet" av en given praktik att man i viss grad "misskänner" den objektiva meningen med samma praktik, och omvänt förutsätter sociologens distanserande synvinkel att man, som sägs i citatet ovan, ställer sig utanför spelet.

[455] Se t.ex. alla analyserna av hur det algeriska folket var fångar i sin egen okunnighet om den aktuella sociala, politiska och ekonomiska omvandlingen. I inledningen till *Un art moyen*, 1965, förde Bourdieu ett klassiskt durkheimskt resonemang om att sociologi som objektiv vetenskap är möjlig eftersom "det existerar relationer som är yttre, nödvändiga, oberoende av individuella viljor", vilket innebär att "subjekten inte sitter inne med den fulla meningen med sitt beteende" (p. 18) - och om subjekten inte äger fullständig tillgång till den objektiva meningen med sitt beteende så är det denna mening som äger dem (p. 20). Ur de tidiga utbildningssociologiska skrifterna kan vi citera följande anmärkning i ett resonemang om det sociala ursprungets betydelse för franska studenters livsbanor: "determineringarna verkar desto mer obönhörligt ju mer okunnig man är om räckvidden av deras verkan " (*Les héritiers*, 1964, p. 45).

[456] För att formulera tanken har Bourdieu ibland lekt med två betydelser hos ordet *sujet* (dels medborgare eller undersåte, dels mer eller mindre fritt handlande subjekt): "Medborgarna <Les sujets sociaux> skulle vara mycket mer subjekt om de visste att de inte så ofta är

år var att Bourdieu var så återhållsam med mer programmatiska politiska uttalanden och i sin egen praktik avstod från öppna politiska ställningstaganden.

Åter till politiken

Perioden av politisk avhållsamhet tog en ände i början av åttiotalet. Jag tror att det första publicerade uttrycket för omsvängningen var ett upprop i *Libération* tisdagen den 15 december 1981 som manade till stöd för den polska demokratirörelsen.[457] Det var utformat som en protest mot den franska regeringen, som avstått från att fördöma det som pågick i Polen. Under söndagen hade generalen Jaruzelski infört krigslagarna och inlett försöken att kväsa Solidaritet med vapenmakt och interneringar. På kvällen lät den franske utrikesministern meddela att detta var en intern polsk angelägenhet om vilken Frankrikes regering inte hade för avsikt att uttala sig[458], en hållning som i uppropet i *Libération* två dagar senare kallades "omoralisk och lögnaktig". Undertecknare var Bourdieu och Foucault samt tre regissörer, Patrice Chéreau, Costa Gavras och Claude Sautet, två skådespelare, Yves Montand och Simone Signoret, två författare, Marguerite Duras och Jorge Semprun, och en medicinare, Bernard Kouchner.

Uppropet var av allt att döma författat av de två förstnämnda, som samtidigt tog kontakt med representanter för den inflytelserika icke-kommunistiska arbetarfackliga organisationen CFDT (Confédération Française Démocratique du Travail) för att skapa en opinion till försvar för den polska oppositionen.[459] Den 22 december organiserades i fackföreningsrörelsens lokaler ett större möte där den prominente facklige ledaren Edmond Maire, generalsekreterare för CFDT, talade, liksom Bourdieu, Foucault och andra intellektuella.[460] Dagen därpå offentliggjordes ett nytt upprop med "CFDT och en grupp intellektuella"

subjekt." (Föreläsningen vid Collège de France den 19 oktober 1982 i serien "Cours de sociologie générale")

[457] "Les rendez-vous...", 1981. Samma upprop publicerades två dagar senare ånyo i *Libération* (17 dec. 1981, p. 9).

[458] För ordalydelsen i Claude Cheyssons uttalande, som onekligen var försiktigt hållet, se t.ex. *Libération* den 15 december, p. 18.

[459] I efterhand har Edmond Maire (1985, p. 99) berättat att det var Bourdieu och Foucault som tog de första kontakterna med CFDT, och Bourdieu har uppgivit att det var han själv, Bourdieu, som tog initiativet: "När jag måndagen den 14 december 1981 ringde Michel Foucault för att föreslå honom att vi tillsammans skulle skriva ett upprop om Polen och ta kontakt med CFDT, hade jag självfallet i tankarna att upprätta en förbindelse liknande den i Polen mellan de intellektuella och arbetarna." ("Les intellectuels...", 1985, p. 93)

[460] Se t.ex. Didier Eribons referat i *Libération* den 23 december 1981, p. 8.

som avsändare.[461] Bland undertecknarna hade nu ytterligare en rad namnkunniga intellektuella tillkommit, däribland Cornelius Castoriadis, Roger Chartier, Emmanuel le Roy Ladurie, Pierre Nora, Alain Touraine, Jean-Pierre Vernant, Paul Veyne, Pierre Vidal-Naquet, Edgar Morin och andra. Många fler sammankomster och manifestationer följde under slutet av 1981 och början av 1982.[462]

Att intellektuella författar och undertecknar upprop och petitioner i aktuella politiska frågor är en hundraårig fransk tradition, men att ett antal bemärkta akademiska intellektuella, däribland en hel skara professorer vid Collège de France, gjorde gemensam sak med arbetarfackföreningsrörelsen var en extraordinär händelse i det franska politiska livet.[463]

När Bourdieu i en intervju den 23 december förklarade motiven till den gemensamma aktionen med CFDT hänvisade han till Solidaritet som modell för samarbetet mellan arbetare och intellektuella: "Det gäller att ge social styrka åt den intellektuella kritiken och en intellektuell styrka åt den sociala kritiken [...]." Bourdieu tog tillfället i akt att precisera sin ståndpunkt. Han markerade en distans till leninistiska föreställningar om förhållandet mellan intelligentian och massorna, pläderade heller inte för att intellektuella under alla omständigheter måste samarbeta med arbetare, och åberopade inga historiefilosofiska doktriner om proletariatets mission och liknande. I stället hänvisade han till aktuella konkreta förhållanden i det franska intellektuella och politiska livet. Som skäl för alliansen med CFDT nämnde han både de dagsaktuella omständigheterna - socialistregeringen hade kompromitterat sig genom att inte fördöma övergreppen i Polen, den kommunistiska arbetarrörelsens ledare var direkt medskyldiga - och vänsterorganisationernas allmänna aversion mot en oberoende intellektuell kritik: "[...] det främsta hindret för upprättandet av nya relationer mellan de intellektuella och arbetarrörelsen härrör ur två konvergerande fenomen, dels arbetardyrkan hos vissa av vänsterorganisationernas funktionärer med socialt ursprung i arbetarklassen, dels anti-intellektualismen hos vissa intellektuella som använder sig av vänsterns apparater för att stärka sin egen position som intellektuella." En intellektuell kritik av politiken förutsätter, enligt Bourdieu, att de intellektuella

[461] "Appel commun de la CFDT et d'un groupe d'intellectuels", *Libération* den 23 december 1981, p. 8.

[462] För en skildring av dessa initiativ med anledning av händelserna i Polen, se D. Eribon, 1989, pp. 316-323.

[463] I det nummer av *Libération* där det första uppropet publicerades intervjuades Edmond Maire, som sade: "I morse kontaktades vi av några intellektuella som hittills inte haft några särskilda relationer till CFDT. De önskar att det i Frankrike framträder sådana band mellan arbetare och intellektuella som utgjort ett inslag i och givit styrka åt *Solidaritet*." (E. Maire, 1981)

står fria i förhållande till de politiska apparaterna. De intellektuella och arbetarrörelsen bör vara två självständiga parter som kan samverka när behov uppstår, såsom nu i fråga om solidariteten med polackerna.[464]

Bourdieus och Foucaults initiativ utvecklades till en stor och inflammerad inrikespolitisk affär. Mitterands valseger i maj 1981 hade utlöst euforiska stämningar bland vänstersinnade intellektuella.[465] Det uteblivna stödet till de demokratiska krafterna i Polen uppfattades av många bland dessa intellektuella som socialistregeringens första stora politiska och moraliska svek (det skulle inte bli det sista). Dessutom visade Polenaffären på en klyfta mellan socialistpartiets ledare och den icke-kommunistiska fackföreningsrörelsens ledning.

För Foucault, som bara hade två och ett halvt år kvar att leva, blev detta den sista i en lång rad politiska kampanjer. För Bourdieu var det fråga om den första egentliga politiska interventionen på många år, och den markerade en vändpunkt i hans egen praktik som intellektuell. Sedan dess har han engagerat sig i antirasistiska kampanjer, redigerat ett uppmärksammat utbildningspolitiskt programförslag från Collège de France[466], deltagit i utformningen av den sjunde, kulturella televisionskanalen, fungerat som utbildningsministern Lionel Jospins rådgivare i samband med en förestående skolreform[467], startat den breda europeiska kulturella publikationen *Liber*[468] och förespråkat ett slags alleuropeisk de intellektuellas international, som skulle försvara forskarnas, författarnas och konstnärernas handlingsfrihet i ett Europa där politiska, administrativa, ekonomiska och massmediala intressen hotar att tränga ut den självständiga intellektuella kritiken.

Samtidigt med dessa praktiska kulturpolitiska, utbildningspolitiska och

[464] "«Retrouver...", 1981.

[465] Tilläggas bör kanske att Bourdieu inte anslöt sig till förhoppningarna på socialistregeringen. Däremot minns jag hur åtskilliga andra intellektuella hängav sig åt ett glädjerus under senvåren och sommaren 1981. Nu skulle allt bli annorlunda, den konservativa politiken skulle brytas på alla områden! I synnerhet knöts förväntningar till kulturministern Jack Lang. Påfallande många var förvissade om att den egna specialiteten skulle gå bättre tider till mötes: samhällsvetarna väntade sig att mer prestige och pengar skulle komma samhällsvetenskapen till del, kulturskribenterna att deras verksamhet äntligen skulle lönas efter förtjänst, bildkonstnärerna likaså. Utan annat stöd än personliga minnesbilder vågar jag gissa att egenintressena spelade en viss roll när många intellektuella först väntade storverk av socialistregeringen (vars kulturpolitik onekligen inledningsvis var osedvanligt generös) och efter hand började attackera dess svekfullhet.

[466] *Propositions...*, 1985.

[467] Bourdieu har sedan slutet av 1988 tillsammans med François Gros lett en kommitté med uppdraget att föreslå riktlinjer för en genomgripande reformering av den franska skolans läroplaner. Bland ledamöterna finns de bekanta filosoferna Jacques Bouveresse och Jacques Derrida. Ett första resultat av detta arbete är den programmatiska texten "Sept principes...", 1989.

[468] En kvartalsbilaga till *Le Monde*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *L'Indice*, *El País* och *The Times Literary Supplement* som utkom med sitt första nummer hösten 1989.

mediapolitiska insatser har Bourdieu på senare år i en rad föredrag och artiklar givit sociologiska motiveringar till sin nya syn på förhållandet mellan vetenskapligt eller annat intellektuellt arbete och politiskt handlande. Huvudlinjen i hans argumentation är redan nämnd: den intellektuelle skall vara väl förankrad inom ett relativt autonomt intellektuellt fält och från denna utgångspunkt ingripa i politiska skeenden.

Jag kan inte lämna någon förklaring till omsvängningen, eller till att den kom till offentligt uttryck just i slutet av 1981. Bourdieu var nyss invald vid Collège de France (den formella utnämningen kom i början av året därpå, men gällde retroaktivt; tillträdet skedde den 14 oktober 1981), onekligen en plattform som passade för den strategi han skulle komma att förespråka: att den intellektuelle skall ta till orda utifrån en stark position inom ett relativt autonomt intellektuellt fält. Möjligen hade franska inrikespolitiska förhållanden någon betydelse. Sedan maj 1981 innehade socialistpartiet president- och regeringsmakten, vilket innebar en ny situation för vänsterorienterade intellektuella. Händelser i stil med socialistledarnas senfärdighet med att uttala stöd för den polska oppositionen kanske gav näring åt övertygelsen att politiken inte bör överlåtas åt politiker.

Jag skall nöja mig med att peka på en tänkbar mer inomsociologisk förklaring. Bourdieus nya syn på det intellektuella uppdraget kan tolkas som ett återknytande till en modell som utvecklades av durkheimianerna och andra, vilka för hundra år sedan med ett nyuppfunnet ord började kallas just "intellektuella". Enligt historikern Christophe Charles historieskrivning uppstod denna nya sociala typ i samband med Dreyfusaffären då akademiker i grupp gjorde anspråk på att deras akademiska kapital skulle ge dem rätt att offentligen yttra sin kollektiva mening i en aktuell politisk fråga. Deras främsta vapen var uppropet eller petitionen, och det är betecknande att det till undertecknarnas namn fogades en upplysning om den akademiska titel som gav dem rätten att tala. De framträdde kollektivt, men inte som talesmän för universitetet eller andra institutionaliserade korporationer och inte heller som språkrör för den allmänna meningen; de utgav sig för att vara individer, självständigt tänkande medborgare som tog ansvar för Sanningen och Rättvisan och andra universella värden (eller, som anti-dreyfusarderna, för Nationen, Armén och den sociala ordningen[469]), samtidigt som de byggde sina politiska interventioner på den ställning och det renommé de skaffat sig inom universitetsvärlden. I jämförelse med akademikerna var litteratörerna, som också spelade en framträdande roll i Dreyfus-kampanjerna, mindre renodlade "intellektuella" i denna speciella

[469] Lägg märke till att de första "intellektuella" i modern mening enligt Charle inte enbart bestod av de radikala, dvs. dreyfusarderna. Även bland de konservativa anti-dreyfusarderna fanns vissa "intellektuella" som utnyttjade liknande strategier, även om deras petitioner samlade färre namnunderskrifter.

mening, eftersom deras symboliska kapital "är mer individuellt än det som är förbundet med en per definition anonym och universell akademisk titel".[470]

Vi behöver inte spekulera om huruvida Bourdieu inspirerats av Charles studie eller om inflytandet kanske gått i motsatt riktning (Charle är en av Bourdieus lärjungar, och även om handledaren var en annan hade Bourdieu alla möjligheter att följa Charles arbete med avhandlingen[471] under senare hälften av sjuttiotalet och första hälften av åttiotalet). Det är under alla omständigheter intressant att notera släktskapen mellan den modell för den intellektuelle som Bourdieu förespråkat på senare år och den bild som Charle tecknat av de första moderna intellektuella kring sekelskiftet. I det föregående har vi ofta noterat hur Bourdieu i olika avseenden och mer eller mindre explicit knutit an till arvet från den första generationen durkheimianer. I hans föreläsningar och artiklar från de senaste åren finner vi således ännu en beröringspunkt. För ett sekel sedan var durkheimianerna framträdande gestalter bland de första "intellektuella" i Charles mening. De var å ena sidan angelägna om att bygga sig en ställning som vetenskapsmän och tog å andra sidan till orda i Dreyfus-affären och andra aktuella politiska strider. Sociologihistorikerna har uppmärksammat deras strävan att hålla i sär dessa två slag av praktik. I sin egentliga vetenskapliga gärning lade durkheimianerna sig vinn om att vara vetenskapsmän, punkt och slut. Som ansvarskännande medborgare undertecknade de petitioner, tog till orda i aktuella politiska strider och publicerade sig i (och till och med redigerade) politiska tidskrifter.

Kampanjen till försvar för Dreyfus utlöste från konservativt håll protester mot att de akademiker och andra som med tidens nya modeordet kallades "intellektuella" gjorde bruk av sin professionella auktoritet för att uttala sig om sådant som låg utanför deras kompetensområde. Durkheim svarade att i synnerhet vetenskapsmännen onekligen varit särskilt ivriga att försvara sin rätt att protestera mot rättsövergreppen, vilket dock inte berodde på att de "i egenskap av kemister eller filologer, filosofer eller historiker" skulle åtnjuta några särskilda privilegier. Nej, att vetenskapsmännen mer kraftfullt än andra medborgare slog vakt om den yttrandefrihet som i själva verket tillkommer varje människa berodde på deras yrkesmässiga träning: "Eftersom de genom den vetenskapliga metodens praktik är vana att hålla inne med sina omdömen om de inte känner sig tillräckligt upplysta, är det naturligt att de mindre lätt låter sig

[470] Ch. Charle, *Universitaires...*, 1990, pp. 10-12. Jfr den utförligare framställningen i *Naissance...*, 1990.

[471] Charle försvarade sin avhandling *Intellectuels et élites en France (1880-1900)* vid Sorbonne (Paris I) i januari 1986. Materialet har sedan flutit in i bokutgåvorna *Les élites...*, 1987, och *Naissance...*, 1990.

ryckas med av hopens hänförelse eller ger vika för auktoritetens prestige."[472] I liknande banor har Bourdieu argumenterat under det senaste decenniet. De intellektuella, däribland sociologerna, har en moralisk funktion att fylla just därigenom att de förfogar över vissa instrument som tillåter dem att ifrågasätta den allmänna meningen och att höja sig ur särintressen och egenintressen. Deras första plikt är därför att försvara sin egen autonomi. Genom att slå vakt om sin egen självständighet i förhållande till olika intressegrupper, den politiska och ekonomiska makten, massmediaindustrin etc erhåller de intellektuella en möjlighet att förvalta arvet "från Zola till Gide, från Sartre till Foucault", det vill säga att försvara "det universella" och att ta till orda i samtidens stora frågor. Som exempel har Bourdieu nämnt frågorna om kulturpolitik och utbildningspolitik, om invandringen, den ekonomiska solidariteten och arbetslösheten.[473]

Onekligen en helomvändning. Bourdieus skepsis mot "den engagerade intellektuelle" förefaller bortblåst. Enligt Bourdieus nya, på en och samma gång deskriptiva och normativa uppfattning kan och bör de intellektuella agera politiskt, och sociologerna utgör inga undantag.[474]

Har han därmed återvänt till den förening av sociologisk och politisk praktik som vi spårat i de tidiga texterna? Nej, under mellantiden hade mycket hänt med Bourdieus sociologi.[475] Han hade utvecklat sina analyser av de intellektuella fältens natur och självreflexionens betydelse. Ingenting tyder på att Bourdieu övergivit övertygelsen att sociologerna först och främst måste utnyttja de möjligheter till självreflexion som deras egen disciplin förser dem med. Via analyser av betingelserna för det egna arbetet kan sociologerna genomföra detta på så sätt att det indirekt kommer till politisk nytta - och då inte bara genom att resultaten avslöjar existerande maktförhållanden utan minst lika mycket genom att analysverktygen i händerna på andra människor kan fungera som

[472] É. Durkheim, 1987 [1970], p. 270 (omtryck av "L'individualisme et les intellectuels", *Revue bleue*, vol. XXXV, 1898).

[473] "D'abord défendre...", 1986.

[474] Vi rör oss nu i nutid, och för att belägga att Bourdieu själv uppfattar sin nuvarande syn på förhållandet mellan sociologi och politik som en brytning med sin tidigare inställning tvingas jag citera en opublicerad föreläsning: "Man kan, något förenklat, säga att samhällsvetenskapernas upphöjelse (för övrigt ständigt bestridd) till status av vetenskaper skett till priset av en oerhörd försakelse: genom en självcensur som utgör en veritabel självstympning har sociologerna - och först och främst jag själv, som ofta tagit avstånd från profetismens och socialfilosofins frestelser - ålagt sig att tillbakavisa alla försök att föreslå en *ideal och global* föreställning om den sociala världen, som om sådana försök skulle innebära brister i den vetenskapliga moralen, ägnade att diskreditera författaren." (Bourdieus föreläsning i Rom den 14 mars 1990 under rubriken "Monopolisation politique et révolutions symboliques")

[475] I efterhand har Bourdieu karaktäriserat sina tidiga överväganden om den rationella pedagogiken som naiva, se "Vernunft...", 1985, p. 389.

"befrielseredskap".[476] Bourdieus sociologi har alltid varit präglad av ett slags folkupplysningsideal. Han har föreställt sig att människor med tillgång till sociologins verktyg förbättrar sina chanser att förstå och förändra sin egen situation. Hans nya ståndpunkt innebär att han fortfarande kräver allt detta av sociologerna, men nu manar han dessutom till direkta politiska ställningstaganden. Det intellektuella uppdraget förpliktar till deltagande i det politiska livet, och för det ändamålet måste nya former uppfinnas. Bourdieus ideal är inte partigängaren eller samhällsingenjören utan trädgårdsmästaren, som "håller ögonen på, uppmuntrar, bistår, samordnar och generaliserar"[477] dagens demokratiska politiska strömningar.

Bourdieu tilldelar med andra ord sociologerna två skilda slag av uppgifter. De skall för det första vara specialiserade intellektuella. Det vetenskapliga arbetet ger dem en plats inom det sociologiska fältet, där de bör utnyttja all den kompetens de har tillgång till i egenskap av sociologer (Bourdieu har inte visat några tecken på att, som i sina tidiga arbeten, bygga in politiska ställningstaganden i sitt egentliga sociologiska arbete). Denna placering inom ett vetenskapligt fält och det kunnande de där förvärvat utgör den plattform från vilken sociologerna, för det andra, kan och bör intervenera i tidens stora politiska frågor.

[476] "Jag tror att den intellektuelle har privilegiet att vara placerad i betingelser som tillåter honom att arbeta för att vinna kunskap om sina generiska och specifika bestämningar, och att därigenom (åtminstone delvis) befria sig ur dessa och erbjuda befrielseredskap åt andra." ("La grande illusion...", 1980 , p. XVII)
[477] "Université...", 1984, p. 90.

KONKLUSION

Den teori vi finner i Bourdieus sociologi är inte i första hand en allmän teori om samhället. Den är snarare en kunskapsteori, och i synnerhet en teori om den sociologiska kunskapens betingelser, möjligheter och gränser.

Så kan huvudtesen i denna bok formuleras. Hos Bourdieu finner vi ingen överordnad teori om sociala system, inga fastlagda teorem om de feodala eller kapitalistiska, industriella eller postindustriella samhällenas natur, om relationerna mellan sociala klasser, om förhållandet mellan bas och överbyggnad, om ideologin eller om normsystemen. Bourdieu och hans medarbetare har förvisso laborerat med så att säga "lokala" hypoteser om allt detta och genomfört empiriska undersökningar, men teorin i mer kvalificerad mening handlar framför allt om sociologin som kunskapande verksamhet: vilket är förhållandet mellan sociologen och dennes forskningsobjekt, vilka slag av begrepp och arbetssätt är fruktbärande i den sociologiska forskningspraktiken, vilka slag av hinder har sociologen att övervinna, hur skall sociologin konstruera sina egna objekt i kamp med såväl filosofiska doktriner som vardagstänkandets kategorier och förklaringar?

Modellen för denna hållning till vetenskapligt arbete återfinns inom den historiska epistemologins tradition. Detta är ett tillspetsat påstående. Bourdieus författarskap är mångsidigt och omfattande - texterna som förtecknas i bibliografin några sidor längre fram omfattar 10 200 sidor - och inbjuder till olikartade läsningar. Inom det franska sociologiska fältet har han axlat durkheimianernas medfarna mantel och givit den något av dess forna lyster åter; bland sociologiska traditioner är det utan tvivel den durkheimianska som betytt mest för honom. Men han har hämtat redskap från ett brett register av traditioner. De franska och engelska etnologiska traditionernas betydelse för de allra tidigaste arbetena är uppenbar. Han var tidigt upptagen av marxismens frågor, även om han sökte sig till andra traditioner för att finna svaren. Den tyska fenomenologin har aldrig upphört att sysselsätta honom. Han har hämtat viktiga redskap från den weberska traditionen. Han har gjort massivt och innovativt bruk av Benzécri-traditionens statistiska tekniker. Han har bidragit till att i Frankrike introducera engelsk analytisk språkfilosofi, anglosaxisk sociolingvistik, Erving Goffmans mikrosociologi och så vidare.

Hur kan ett så vittfamnande projekt bindas samman? Kan resultatet bli annat

än ett lappverk? Ja, vilken är egentligen sociologins kärna? Hur konstitueras sociologin som vetenskap?

Bourdieus svar lyder ungefär som följer. Hos sociologins "fäder" - durkheimianerna, Weber, Marx - finns besläktade teorier om den sociologiska kunskapen. Att rätt bedriva sociologi innebär inte att ansluta sig till Marx', Durkheims, Webers eller någon annans teori om sociala system, eller att välja den ena eller andra typen av undersökningsteknik. Det avgörande är i stället att reflektera över hur sociologisk kunskap frambringas, att inte ta någon kunskap för given, att bryta med det spontana tänkandets realism och substantialism, att sorgfälligt konstruera objektet för sin undersökning och så vidare - kort sagt att uppöva sin epistemologiska vaksamhet.

Det är framför allt i några texter från senare hälften av sextiotalet vi finner genomförda explicita utläggningar av detta program. Här bemödade sig Bourdieu om att spåra den epistemologiska hållning som förenar sociologins fäder, och han insisterade på att sociologen bör lära av matematikens och naturvetenskapernas ojämförligt mycket mer utvecklade epistemologi. I Bourdieus övriga författarskap, det tidigare liksom det senare, är det epistemologiska programmet som regel mer inbäddat i redovisningar av empiriska eller teoretiska undersökningar eller i polemik kring avgränsade frågor. Detta implicita program är av större intresse än avsiktsdeklarationerna från sextiotalet. Dels erhåller de teoretiska eller metodologiska principerna sin fulla mening i samband med Bourdieus empiriska projekt, dels har en läsning som tar fasta på Bourdieus sätt att utöva sociologins hantverk mer att ge den samhällsvetare som är intresserad av att fundera över sin egen praktik.

Den beteckning som kanske bättre än någon annan karaktäriserar den historiska epistemologins program, "den tillämpade rationalismen", är (mutatis mutandis) en träffande rubrik även för Bourdieus sätt att förena teoretiskt och empiriskt arbete. Redan i hans första större arbete, *Travail et travailleurs en Algérie* från 1963, finner vi en diskussion om förhållandet mellan sociologens och statistikerns arbete som är en direkt parallell till Bachelards överväganden om den ideala dialogen mellan matematisk och experimentell fysik, och Bourdieus fortsatta projekt har varit en lång seglats mellan den slutna rationalismens Skylla och den naiva empirismens Charybdis.

En tillämpad rationalism är en rörlig, föränderlig rationalism som inte förlitar sig på färdiga filosofiska doktriner utan söker upp precisa forskningsproblem, gärna "små", som provocerar fram nya sätt att tänka. Denna hållning återfinns hos Bourdieu och vissa av hans generationskamrater, Foucault och andra, som när de grundlade sina projekt distanserade sig från diskurserna om de "stora" frågorna och därmed vände upp och ned på det filosofiska fältets traditionella

värdehierarkier.

Relationismen och konstruktionismen utgör framträdande inslag i såväl den historiska epistemologins program som Bourdieus sociologi. Den senares nyckelbegrepp är redskap avsedda för undersökningar av system av relationer. Kapital är inga fasta tillgångar som kan tillskrivas individer eller grupper tagna för sig, och låter sig inte heller definieras av något slags immanenta kvaliteter. Värdet av ett visst kapitalinnehav bestäms i relation till vad andra grupper besitter, och mer än så: tillgångar kan fungera som symboliskt kapital i Bourdieus mening först i relation till sociala grupper som är disponerade att tillerkänna just dessa tillgångar värde. De symboliska tillgångarnas ekonomi, som Bourdieu ägnat så stor uppmärksamhet, konstitueras av att det föreligger bestämda relationer mellan tillgångar eller värden och människor som uppfattar och värderar dessa tillgångar eller värden. Fältbegreppet öppnade vägen till studier av olika slag av system av relationer mellan positioner. Det kan vara fråga om positioner som besättes av grupper eller institutioner, men det kan också vara fråga om ett system av relationer mellan politiska ståndpunkter, konstnärliga värden etc - och i nästa steg brukar Bourdieu försöka komma åt relationen mellan dessa två system av relationer, å ena sidan det sociala fält där grupperna och institutionerna intar sina "ställningar", å andra sidan fältet av politiska, estetiska eller andra "ställningstaganden". Att den av Jean-Paul Benzécri grundlagda statistiska traditionen erbjudit redskap som passat Bourdieu och hans medarbetare beror framför allt på att korrespondensanalysen och liknande tekniker lämpar sig väl för kartläggningar av system av relationer.

Konstruktionismen innebär att sociologin bygger sina egna objekt. Bourdieu har utfärdat importförbud mot införsel av objekt, kategoriseringar och förklaringar som hämtas "utifrån": från andra vetenskaper, filosofiska doktriner, det politiska eller administrativa fältet, vardagstänkandet. Sociologins objekt kan heller inte härledas direkt ur ackumulerade empiriska observationer. Slagordsmässigt uttryckt: vetenskaplig kunskap åstadkommes varken genom deduktion eller induktion utan genom konstruktion. Denna uppgift är, menar Bourdieu, särskilt svår inom en disciplin som sociologin, där "prekonstruerade" objekt, dvs. sådana som skapats utanför det egentliga forskningsarbetet, ständigt tränger sig på. Bland annat frestas sociologen att hämta objekt från de fält som är föremål för hans undersökning - konstsociologen att låna värdeskalor från det konstnärliga fältet, utbildningssociologen att överta lärarnas, administratörernas eller skolpolitikernas föreställningar om skolans mål och mening.

Det finns tydliga paralleller mellan Bourdieus sociologi och durkheimianernas. Kravet att sociologin skall konstruera sina egna objekt påminner exempelvis om durkheimianernas pläderingar för rigorösa

"preliminära definitioner" och deras kamp för att rensa det sociologiska arbetet från varjehanda *prénotions*. När det gäller ett annat utomordentligt centralt tema i Bourdieus sociologi, "socioanalysen", finns knappast några egentliga föregångare inom klassisk sociologi. Däremot kan vi konstatera en viss, låt vara avlägsen, förbindelse med den historiska epistemologins tes om det historiskt placerade forskningssubjektet. Kort sagt har Bourdieu krävt att samhällsvetaren vänder sina redskap mot sig själv och mot de sociala villkoren för sitt eget arbete. Här finner vi ett skäl till att vissa av sociologins grenar blivit så centrala för Bourdieu och hans medarbetare: kunskapssociologin, självfallet, men även utbildningssociologin och sociologin om de intellektuella. Bourdieus egna nyckelbegrepp är för övrigt väl ägnade att brukas för detta ändamål: en forskare är placerad i ett socialt fält (universitetsfältet, en viss disciplin etc) och hans perspektiv på sitt studieobjekt är beroende av denna hans aktuella utkikspunkt, liksom av hans habitus och kulturella och vetenskapliga kapital och övriga tillgångar. Bourdieus tes är att studiet av sådana förhållanden inte får överlåtas till vetenskapshistoriker, kunskapssociologer eller andra specialister. Den sociologiska självreflexionen måste inlemmas i det vardagliga forskningsarbetet. En fruktbärande samhällsvetenskap förutsätter att forskaren ständigt aktualiserar frågan om varför han själv tänker som han tänker och gör som han gör.

I enskildheter är det lätt att finna paralleller mellan Bourdieus sociologi och ett brett spektrum av filosofiska och vetenskapliga traditioner. Men sammantaget kan hans projekt i väsentliga avseenden karaktäriseras som ett försök att till samhällsvetenskapernas domän införa det slag av epistemologisk reflexion med vars hjälp tänkare som Gaston Bachelard, Jean Cavaillès och Georges Canguilhem förnyade matematikens och naturvetenskapernas filosofi.

SUMMARY

Broady, D.: *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (Sociology and Epistemology. On Pierre Bourdieu's work and the historical epistemology). 645 pp. Stockholm: HLS Förlag, second edition 1991. ISBN 91-7656-269-7.

Chapter I ('Background'), is a survey of the social and institutional conditions surrounding Pierre Bourdieu's project. The aim of this chapter is not to point out influences or forerunners but, rather, to reconstruct the vacant space that Bourdieu's sociology eventually occupied.

At a given time and place an intellectual universe can be regarded as an objective field of positions. From an individual's point of view, however, the same universe appears as a subjective field of possibilities, some of which are deemed worth striving for, others are regarded as impossible, inferior or dishonourable, and others still are simply invisible. In the 1950's and 1960's Bourdieu - like other young philosophers following a similar elevated trajectory through the educational system - came to be repelled by the existentialism suffusing intellectual circles, as well as by the traditional 'subject philosophies' (Cartesian, Kantian, Bergsonian) cultivated at the universities. Instead, the philosophy of the natural sciences and mathematics, and notably the so-called historical epistemology instigated by Gaston Bachelard and Georges Canguilhem, functioned as a magnet for these young men. Some of them, like Bourdieu, withdrew from philosophy and converted to the social sciences and to empirical research. Here, Bourdieu's sociology was to occupy a position that, both socially and intellectually, had affinities with the position of the first Durkheimian generation, notably the research-orientated fraction that included Mauss, H. Hubert, Simiand, Halbwachs, Granet and others. The Durkheimians'

reputation had steadily declined from the 1930's, leaving a vacant space in French sociology, to some extent now occupied by the Bourdieu school.

Chapter II ('The work and the reception') comprises an overview of Bourdieu's published writings. Following a biographical note, it identifies three periods. The first period, 1958-66, is marked by a series of empirical investigations by Bourdieu and his collaborators; the second by synthetic and theoretical studies; and the third, which dates from around 1975, by a productive fusion of theoretical and empirical work. A distinctive shift also occurred in the early 1980's, as Bourdieu began to intervene in cultural and educational policy, thereby transgressing the limits of his circumspect sociological project.

The final sections of chapter II discuss the reception of Bourdieu's work outside France; with bibliometric information assessing its reception among social scientists in the United States.

Chapter III ('Key concepts') is divided into three main sections: 'Capital,' 'Habitus,' and 'Field.' Each section contains a short preliminary definition, a discussion of the concept in the mature work (viz. the 'third period') of Bourdieu and his collaborators, philological observations (when, how, and why were these terms gradually - and unevenly - introduced into Bourdieu's writings?), and, finally, each section contains detailed examination of the genesis of these concepts and their links with cognate traditions in philosophy and the social sciences.

Symbolic capital, cultural capital, habitus, field, strategy, misrecognition etc, are neither empiricist notions, nor bricks in a formalized theory. Bourdieu's concepts should be conceived as research tools to be used as part of the sociologist's craft, or, more exactly, as condensed research programmes. They are not concepts which are first invented or borrowed and then 'applied' in empirical research. They emerged within a comprehensive and extensive empirical research practice. Indeed, the kernel of Bourdieu's conceptual apparatus and terminology did not assume a stable form until after the mid-1960's, i.e., after a decade of empirical research.

As indicated, Bourdieu has infused fresh life into the Durkheimian heritage. His work, however, also draws upon other traditions. It retains, as an undercurrent, resonances with the phenomenological tradition. It has affinities with Weberianism, especially the emphasis on the problems of legitimacy. It relates to Marxism, although Bourdieu's view of Marxism could be characterized as a readiness to address questions posed by marxists combined with a disbelief in their answers. Bourdieu's relation to structuralism is more

complicated. His texts over a short period during the 1960's bear uncompromising structuralist traits, which do not appear in the earlier or the later works. On the whole his project has been a parallel to, rather than an outgrowth of, the movement inaugurated by Lévi-Strauss. This parallellism can to a large extent be explained by the fact that Bourdieu had found in earlier traditions - the Durkheimians, the historical epistemology, the Marburgians - theoretical positions corresponding to those annexed by the orthodox structuralists.

Chapter IV ('Historical epistemology') is a digression that temporarily sets aside Bourdieu's work to examine the French tradition in the philosophy of the natural sciences and mathematics represented by Pierre Duhem, Gaston Bachelard, Jean Cavaillès, Georges Canguilhem, Alexandre Koyré, and others. The primary focus is on the works of Bachelard, Cavaillès, and Canguilhem. The chapter is divided into six sections, corresponding to major themes in their philosophies. Section 1 claims that the historical epistemology can be usefully characterised as 'applied rationalism'. *Ratio* is given priority, with an explicit appreciation that scientific thought must always be corrected and developed (i.e.'applied') through its confrontation with the object of its endeavour. Section 2 elaborates the historical epistemologists' claim that scientific thought must be autonomous - strictly separated from both traditional philosophical doctrines and common sense knowledge. Section 3 discusses the claim that such rupturing of habitual forms of thought is necessary to surpass 'epistemological obstacles'. Section 4 examines the proposition that rigorous scientific work entails the analysis of systems of relations, rather than the investigation of the separate elements. Section 5 reports the historical epistemologists' view that each science constructs its own objects - such objects may not be taken for granted nor imported from other disciplines or from common sense knowledge. Section 6 considers that, as its name suggests, historical epistemology always locates the subject of scientific knowledge within a specific time and a specific place, and within the flesh and blood of scholars working in their relatively autonomous scientific disciplines. It eschews efforts to achieve a unified science, and it abjures any transcendental notion of the subject of scientific knowledge.

Chapter V ('An epistemology for the social sciences') concludes that the adoption of a reflexive epistemology is the alpha and omega of Bourdieu's craft of sociology. His work, that is, is underpinned by a theory of the conditions, limits, and possibilities of sociological knowledge. In short Bourdieu's project has been an attempt to provide a reflexive epistemology for the social sciences,

comparable in effect to the renewal of the philosophy of mathematics and the natural sciences carried out by Bachelard and his followers. To facilitate comparisons with historical epistemology chapter V is divided into six sections, corresponding to those of the previous chapter. Thus, the first section examines Bourdieu's version of 'applied rationalism'; the second the specificity of sociological knowledge and its separation from traditional philosophical doctrines and common sense knowledge; the third the specific epistemological obstacles encountered by the sociologist; the fourth Bourdieu's emphasis on systems of relations; the fifth the proposition that sociologists have to construct their own objects, and the final section problems surrounding the subject of sociological knowledge. Overall, the most challenging feature of Bourdieu's sociology is the all-pervasive stance of reflexivity adopted throughout his work.

In connection with the discussion of Bourdieu's relationism, emphasis is placed upon his use of statistical methods and techniques (especially the correspondence analysis) developed by Jean-Paul Benzécri. These methods and techniques are well fitted to mapping systems of relations, which is why Bourdieu and his collaborators have made extensive use of them since the mid-1970's.

The bibliography at the end of the volume is constructed according to the principles laid out in chapter II. It serves as a tool in the examination of the genesis and development of Bourdieu's methods, concepts, and terminology. Hence, the purpose of the bibliography is to record the complete body of Bourdieu's 'unique' published texts (1958-1987). Even minor texts, as well as substantial changes in different editions of one and the same text are included, whereas reprints and translations without appreciable revisions are omitted. Hence, this bibliography - different from the standard Bourdieu-bibliography of Yvette Delsaut - prefigures the kind of work that will be required whenever someone undertakes the preparation of a critical edition of Bourdieu's collected works.

PIERRE BOURDIEUS SKRIFTER

Principerna för upprättandet av denna bibliografi redovisas i kapitel II. Den innehåller Bourdieus på franska publicerade texter, kompletterade med de texter som publicerats på andra språk men saknar direkt franskspråkig motsvarighet. Dessutom inkluderas ett halvdussin opublicerade franskspråkiga texter av särskilt intresse för föreliggande studie; dessa kan räknas till författarskapet eftersom de publicerats på andra språk (såväl de outgivna franska som de publicerade versionerna har tagits med i bibliografin). Omtryck och översättningar utan nämnvärda innehållsliga revideringar är uteslutna.

Ambitionen har med andra ord varit att leta fram de tidigast publicerade versionerna av Bourdieus texter och att uppmärksamma eventuella förändringar i senare versioner (därför förtecknas nya versioner som innehåller nämnvärda förändringar separat). Bibliografin har tillkommit som ett redskap i arbetet med att spåra genesen och utvecklingen av teman och begrepp i Bourdieus författarskap. Den skiljer sig därför från Yvette Delsauts "officiella" bibliografi över Bourdieus skrifter, först publicerad på tyska 1985, därefter på franska 1986 och 1989. I Delsauts förteckning kan exempelvis en och samma text uppträda flera gånger om den publicerats i olika sammanhang (i samlingsverk, i översättning). Omvänt kan en och samma titel dölja att en text förändrats i samband med ett omtryck eller en översättning. Därmed självfallet intet ont sagt om Yvette Delsauts bibliografi. Utan hennes grundläggande arbete hade förteckningen nedan och därmed textunderlaget för denna studie varit mindre komplett.

För vart och ett av åren är titlarna alfabetiskt ordnade, med de orubricerade texterna sist. Från och med året 1987 saknas en del texter om vilka jag bara äger andrahandskännedom. I övrigt har jag, säkerligen utan att lyckas, eftersträvat fullständighet.

1958

Sociologie de l'Algérie. Paris: P.U.F., "Que sais-je?" nº 802, 1958.

1959

"Le choc des civilisations", pp. 53-64 i *Le sous-développement en Algérie*. Alger: Éditions du Secrétariat Social d'Alger, 1959.

"Logique interne de la société algérienne originelle", pp. 41-51 i *Le sous-développement en Algérie*. Alger: Éditions du Secrétariat Social d'Alger, 1959. [Den citerade titeln utgör uppsatsens överskrift. I innehållsförteckningen, p. 191, anges en annan titel, "Logique interne de la civilisation traditionnelle", som är mer i linje med Bourdieus språkbruk.]

"Tartuffe ou le drame de la foi et de la mauvaise foi", *Revue de la Méditerranée* [Paris och Alger], nº 4-5, juillet-octobre 1959, pp. 453-458.

1960

"Guerre et mutation sociale en Algérie", *Études méditerranéennes*, nº 7, printemps 1960, pp. 25-37.

1961

"Révolution dans la révolution", *Esprit*, vol. XXIX, nº 291, janvier 1961, pp. 27-40.

Sociologie de l'Algérie [1958]. Paris: P.U.F., "Que sais-je?" nº 802, 2 uppl. 1961.

1962

"Célibat et condition paysanne", *Études rurales*, nº 5-6, avril-septembre 1962, pp. 32-136.

"De la guerre révolutionnaire à la révolution", pp. 5-13 i *L'Algérie de demain* (ed. François Perroux). Paris: P.U.F., 1962.

"La hantise du chômage chez l'ouvrier algérien. Prolétariat et système colonial", *Sociologie du travail*, vol. IV, nº 4, 1962, pp. 313-331. [Presenterar undersökningsresultat som utförligt redovisas i *Travail...*, 1963]

"Les relations entre les sexes dans la société paysanne", *Les temps modernes*, vol. XVIII, nº 195, août 1962, pp. 307-331. [Motsvarar med vissa avvikelser pp. 58-59, 32-33, 59, 61, 63-67, 69-72, 75-77, 78-80, 96-108 i "Célibat...", 1962]

"Les sous-prolétaires algériens", *Les temps modernes*, vol. XVIII, nº 199, décembre 1962, pp. 1030-1051. [Presenterar undersökningsresultat som utförligt redovisas i *Travail...*, 1963]

1963

"Introduction. Statistiques et sociologie", pp. 9-13; "Deuxième partie. Étude sociologique", pp. 253-562 i P. Bourdieu, Alain Darbel, Jean-Paul Rivet och Claude Seibel: *Travail et travailleurs en Algérie*. Paris; La Haye: Mouton, 1963.

"La société traditionnelle. Attitude à l'égard du temps et conduite économique", *Sociologie du travail*, vol. V, nº 1, janvier-mars 1963, pp. 24-44. [Till större delen överlappande "The attitude...", 1963]

"Sociologues des mythologies et mythologies de sociologues", *Les temps modernes*, vol. XIX, nº 211, décembre 1963, pp. 998-1021. (Tills. m. Jean-Claude Passeron)

"The attitude of the Algerian peasant toward time", pp. 55-72 i *Mediterranean Countrymen. Essays in the Social Anthropology of the Mediterranean* (ed. Julian Pitt-Rivers). Paris; La Haye: Mouton, 1963. [Till större delen överlappande "La société traditionnelle", 1963]

1964

"La fécondité est-elle le résultat d'un calcul rationnel ? Réflexions en vrac", pp. 66-74 i *Notes concernant la politique familiale et la fécondité*. Paris: Maison des sciences de l'homme, Bureau des recherches appliquées, 1964.

Le déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie. Paris: Minuit, 1964. (Tills. m. Abdelmalek Sayad)

Les étudiants et leurs études. Cahiers du Centre de sociologie européenne, Sociologie de l'éducation I. Paris; La Haye: Mouton, 1964. (Tills. m. Jean-Claude Passeron och Michel Eliard)

Les héritiers. Les étudiants et la culture. Paris: Minuit, 1964. (Tills. m. Jean-Claude Passeron)

"Les musées et leurs publics", *L'expansion de la recherche scientifique*, nº 21, décembre 1964, pp. 26-28. [Populär presentation av resultat från de undersökningar av museibesökare som redovisades i *L'amour de l'art*, 1966]

"Paysans déracinés. Bouleversements morphologiques et changements culturels en Algérie", *Études rurales*, nº 12, janvier-mars 1964, pp. 56-94. (Tills. m. Abdelmalek Sayad) [Frånsett ingressen p. 56 och en annorlunda överskrift identisk med kapitel VII, "Citadins sans cité", pp. 117-159 i *Le déracinement*, 1964]

[Orubr.], *L'Homme. Revue française d'anthropologie*, vol. IV, nº 3, septembre-décembre 1964, pp. 143f. [Anmälan av Pierre Lévêque och Pierre Vidal-Naquet: *Clisthène l'Athénien*, 1964]

1965

"Communication et Culture par Pierre Bourdieu", *Noroit*, nº 94, janvier 1965, pp. 17-20.

"Communication et Culture par Pierre Bourdieu. Débat", *Noroit*, nº 95, février 1965, pp. 10-11, 15-22.

"Introduction", pp. 17-28; "Chapitre premier. Culte de l'unité et différence cultivée", pp. 31-106; "Chapitre II. La définition sociale de la photographie", pp. 107-138; [orubr. redaktionell text] p. 141; [orubr. redaktionell text] p. 287 i P. Bourdieu, Luc Boltanski, Robert Castel och Jean-Claude Chamboredon: *Un art moyen. Essai sur les usages sociaux de la photographie*. Paris: Minuit, 1965. [De redaktionella texterna pp. 141, 287 är osignerade i 1 uppl. 1965 men signerade "P.B." i 2 uppl. 1970]

"Langage et rapport au langage dans la situation pédagogique", pp. 9-36 i *Rapport pédagogique et communication* (ed. Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron och Monique de Saint Martin). Cahiers du Centre de sociologie européenne, Sociologie de l'éducation II. Paris; La Haye: Mouton, 1965. (Tills. m. Jean-Claude Passeron) [En något förkortad version publicerades under samma titel i *Les temps modernes*, vol. XXI, nº 232, septembre 1965, pp. 435-466.]

"Le musée et son public", *L'Information d'Histoire de l'Art*, vol. X, nº 3, mai-juin 1965, pp. 120-122. [Ytterligare en version av "Les musées...", 1964, delvis omformulerad men utan större innehållsliga skillnader]

"Le paysan et la photographie", *Revue française de sociologie*, vol. VI, nº 2, avril-juin 1965, pp. 164-174. (Tills. m. Marie-Claire Bourdieu)

"Les étudiants et la langue d'enseignement", pp. 37-69 i *Rapport pédagogique et communication* (ed. P. Bourdieu, Jean-Claude Passeron och Monique de Saint Martin). Cahiers du Centre de sociologie européenne, Sociologie de l'éducation II. Paris; La Haye: Mouton, 1965. (Tills. m. Jean-Claude Passeron och Monique de Saint Martin)

"Les utilisateurs de la bibliothèque universitaire de Lille", pp. 109-120 i *Rapport pédagogique et communication* (ed. Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron och Monique de Saint Martin). Cahiers du Centre de sociologie européenne, Sociologie de l'éducation II. Paris; La Haye: Mouton, 1965. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

"The Sentiment of Honour in Kabyle Society", pp. 191-241 i *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society* (ed. J. G. Peristiany). London: Wiedenfeld and Nicolson, 1965. [En kraftigt reviderad franskspråkig version trycktes i *Esquisse...*, 1972, pp. 13-44, 60-64]

1966

"Champ intellectuel et projet créateur", *Les temps modernes*, vol. XXII, nº 246, novembre 1966, pp. 865-906.

"Comment la culture vient aux paysans", *Paysans*, vol. X, nº 62, octobre-novembre 1966, pp. 6-20.

"Condition de classe et position de classe", *Archives européennes de sociologie*, vol. VII, nº 2, 1966, pp. 201-223.

"Différences et distinctions", pp. 117-129 i Darras: *Le partage des bénéfices. Expansion et inégalités en France*. Paris: Éd. de Minuit, 1966. [Den kollektiva pseudonymen "Darras" syftar på den grupp av sociologer, statistiker och ekonomer som Bourdieu samlade till en konferens i Arras i juni 1965]

"Introduction générale", pp. 11-19; "Introduction", pp. 23-25; "Introduction", pp. 133f; "Introduction", pp. 221-223; "Introduction", pp. 327f; "Conclusion", pp. 421-426 i Darras: *Le partage des bénéfices. Expansion et inégalités en France*. Paris: Minuit, 1966. [Osign. redaktionella texter]

"La fin d'un malthusianisme ?", pp. 135-154 i Darras: *Le partage des bénéfices. Expansion et inégalités en France*. Paris: Minuit, 1966. (Tills. m. Alain Darbel) [Utvecklad version av "La fécondité...", 1964]

L'amour de l'art. Les musées et leur public. Paris: Minuit, 1966. (Tills. m. Alain Darbel)

"La transmission de l'héritage culturel", pp. 383-420 i Darras: *Le partage des bénéfices. Expansion et inégalités en France*. Paris: Minuit, 1966. [Överlappas av "L'école conservatrice", 1966]

"L'école conservatrice. Les inégalités devant l'école et devant la culture", *Revue française de sociologie*, vol. VII, nº 3, juillet-septembre 1966, pp. 325-347. [Överlappas av "La transmission...", 1966]

Les héritiers. Les étudiants et la culture [1964]. Paris: Minuit, 2 uppl. 1966. (Tills. m. Jean-Claude Passeron)

"Pour une pédagogie rationnelle", *Lambda*, novembre 1966, pp. 3-5.

Sociologie et philosophie en France depuis 1945 : mort et résurrection de la philosophie sans sujet, octobre 1966. (Tills. m. Jean-Claude Passeron) [Opubl. text; publicerade rev. engelska och tyska övers. är "Sociology and Philosophy...", 1967, resp. "Soziologie und Philosophie...", 1981]

"Une étude sociologique d'actualité : les étudiants en science", *Revue de l'enseignement supérieur*, vol. XI, nº 4, 1966, pp. 199-208. [Osign.; i texten nämns att Bourdieu varit forskningsledare och att undersökningen genomförts av Monique de Saint Martin, Luc Boltanski, Robert Castel och Madeleine Lemaire]

"Une sociologie de l'action est-elle possible ?", *Revue française de sociologie*, vol. VII, nº 4, octobre-décembre 1966, pp. 508-517. (Tills. m. Jean-Daniel Reynaud)

[Orubr. text om "l'idéologie jacobine"], pp. 167-173 i *Démocratie et liberté. Semaine de la pensée marxiste (Paris, 9-15 mars 1966)*. Paris: Éditions sociales, 1966.

1967

"La communication entre professeurs et étudiants", *Travail social*, vol. XVII, 1966-67, pp. 133-136.

"La comparabilité des systèmes d'enseignement", pp. 21-58 i *Éducation, développement et démocratie* (ed. Robert Castel och Jean-Claude Passeron). Cahiers du Centre de sociologie européenne IV. Paris; La Haye: Mouton, 1967. (Tills. m. Jean-Claude Passeron)

"Les paradoxes de l'automate", *Coopération technique*, nº 51-52-53, 1967, pp. 101-104.

"L'image de l'image", pp. 8-13 i *L'année 66*. Paris: Galerie Blumenthal-Mommaton, février 1967. [Katalogtext t. utställn. av Bernard Rancillacs målningar]

"Postface", pp. 133-167 i Erwin Panofsky: *Architecture gothique et pensée scolastique*. Paris: Minuit, 1967. [Detta efterord är oförändr. i bokens 2 korr. uppl. 1970]

"Sociology and Philosophy in France since 1945: Death and Resurrection of a Philosophy without Subject", *Social Research*, vol. XXXIV, no. 1, Spring 1967, pp. 162-212. (Tills. m. Jean-Claude Passeron) [Rev. övers. av *Sociologie et philosophie...*, 1966]

"Systèmes d'enseignement et systèmes de pensée", *Revue internationale des sciences sociales*, vol. XIX, nº 3, 1967, pp. 367-388.

1968

"Éléments d'une théorie sociologique de la perception artistique", *Revue internationale des sciences sociales*, vol. XX, nº 4, 1968, pp. 640-664. [Ungefär samtidigt publicerades en obetydligt annorlunda version av denna artikel uppdelad på två nummer av *Noroit*: "Éléments pour une théorie sociologique de la perception artistique", *Noroit*, nº 134, janvier 1969, pp. 3, 6-14; "Éléments pour une théorie sociologique de la perception artistique (Suit)", *Noroit*, nº 135, février 1969, pp. 5-14.]

"Introduction à la sociologie", pp. 4-15 i *Emissions de philosophie 1967-1968*. Paris: Ministère de l'Éducation nationale, 1968. (Tills. m. Jean-Claude Passeron) [Sammanställning av två skolradioutsändningar]

Le métier de sociologue. Livre I. Paris: Mouton; Bordas, 1968. (Tills. m. Jean-Claude Chamboredon och Jean-Claude Passeron)

"L'examen d'une illusion", *Revue française de sociologie*, vol. IX, specialnummer "Sociologie de l'éducation (II)", 1968, pp. 227-253.

Structuralisme et théorie de la connaissance sociologique, mai 1968. [Opubl. text; eng. övers. "Structuralism...", 1968; utv. tysk övers. "Strukturalismus...", 1970]

"Structuralism and Theory of Sociological Knowledge", *Social Research*, vol. XXXV, no. 4, Winter 1968, pp. 681-706. [Eng. övers. av *Structuralisme...*, 1968]

1969

L'amour de l'art. Les musées d'art européens et leur public [1966]. Paris: Minuit, 2 utv. uppl. 1969. (Tills. m. Alain Darbel och Dominique Schnapper)

"Le système des fonctions du système d'enseignement", pp. 181-189 i *Education in Europe* (ed. M. A. Mattÿssen och C. E. Vervoort). Paris; La Haye: Mouton, 1969.

"Sociologie de la perception esthétique", pp. 161-176, 251-254 i *Les sciences humaines et l'oeuvre d'art*. Bryssel: La Connaissance S. A., 1969.

"Système et innovation", pp. 347-350 i *Pour une école nouvelle. Formation des maîtres et recherche en éducation. Actes du Colloque national Amiens 1968* (ed. Association d'étude pour l'expansion de la recherche scientifique). Paris: Dunod, 1969.

1970

"Introduction" pp. 17-28 i P. Bourdieu, Luc Boltanski, Robert Castel och Jean-Claude Chamboredon: *Un art moyen. Essai sur les usages sociaux de la photographie* [1965]. Paris: Minuit, 2 rev. uppl. 1970. [Utöver den kraftiga revisionen av inledningen finns blott obetydliga skillnader mellan upplagorna, nämligen i andra upplagan en strykning (p. 106 not 94) och några tillägg (till not 31, p. 136 samt den nytillkomna signaturen "P.B." till de redaktionella texterna på sidorna 141 och 287)]

"La maison kabyle ou le monde renversé", pp. 739-758 i *Échanges et communications. Mélanges offerts à Claude Lévi-Strauss à l'occasion de son 60ème anniversaire* (ed. Jean Pouillon och Pierre Maranda), Tome II. The Hague; Paris: Mouton, 1970.

La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement. Paris: Minuit, 1970. (Tills. m. Jean-Claude Passeron)

"La théorie", *VH 101*, nº 2, été 1970, pp. 12-21. (P.B. intervjuad av O. Hahn)

"L'excellence scolaire et les valeurs du système d'enseignement français", *Annales*, vol. XXV, nº 1, janvier-février 1970, pp. 147-175. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

Sociologie de l'Algérie [1958]. Paris: P.U.F., "Que sais-je?" nº 802, 3 rev. uppl. 1970.

"Strukturalismus und soziologische Wissenschaftstheorie. Die Unerläßlichkeit der Objektivierung und die Gefahr des Objektivismus", pp. 7-41 i P. Bourdieu: *Zur Soziologie der symbolischen Formen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970. [Utv. tysk övers. av *Structuralisme...*, 1968]

1971

"Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe", *Scolies, Cahiers de recherches de l'École Normale Supérieure*, vol. I, nº 1, 1971, pp. 7-26.

"Disposition esthétique et compétence artistique", *Les temps modernes*, vol. XXVII, nº 295, 1971, pp. 1345-1378.

"Formes et degrés de la conscience du chômage dans l'Algérie coloniale", *Manpower and Unemployment Research in Africa*, vol. IV, no 1, avril 1971, pp. 36-44.

"Genèse et structure du champ religieux", *Revue française de sociologie*, vol. XII, nº 3, juillet-septembre 1971, pp. 295-334.

"La défense du corps", *Information sur les sciences sociales*, vol. X, nº 4, août 1971, pp. 45-86. (Tills. m. Luc Boltanski och Pascale Maldidier)

"Le marché des biens symboliques", *L'année sociologique*, troisième série, vol. 22, 1971, pp. 49-126.

"L'opinion publique n'existe pas", *Noroit*, nº 155, février 1971, pp. 1-3, 7-19.

"L'opinion publique n'existe pas. Débat avec Pierre Bourdieu", *Noroit*, nº 156, mars 1971, pp. 2-9.

"Reproduction culturelle et reproduction sociale", *Information sur les sciences sociales*, vol. X, nº 2, avril 1971, pp. 45-79.

"The thinkable and the unthinkable", *The Times Literary Supplement*, 15 October 1971, pp. 1255f.

"Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber", *Archives européennes de sociologie*, vol. XII, nº 1, 1971, pp. 3-21.

1972

"Composition sociale de la population étudiante et chances d'accès à l'enseignement supérieur", *Orientations. Essais et recherches en éducation*, vol. XI, nº 41, janvier 1972, pp. 89-102. (Tills. m. Claude Grignon och Jean-Claude Passeron)

"Compte rendu du groupe I", pp. 109-113 i *Vie active et formation universitaire. Actes du colloque d'Orléans, novembre 1970* (ed. Association d'étude pour l'expansion de la recherche scientifique). Paris: Dunod, 1972.

Current Research. Paris: Centre de sociologie européenne, École pratique des hautes études, Maison des sciences de l'homme, 1972. [Broschyren saknar angiven författare]

"Die Museumskonservatoren", pp. 148-153 i *Berufssoziologie* (ed. Thomas Luckmann och Walter Michael Sprondel). Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1972.

Esquisse d'une Théorie de la Pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle. Genève; Paris: Droz, 1971. [Innehåller nya versioner av "The Sentiment of Honour...", 1965, och "La maison kabyle...", 1970]

"Les doxosophes", *Minuit*, nº 1, novembre 1972, pp. 26-45.

"Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction", *Annales*, vol. XXVII, nº 4-5, juillet-octobre 1972, pp. 1105-1127. [Enligt Bourdieus egen uppgift (se "De la règle...", 1985, p. 97) är denna titel ett resultat av tidskriftsredaktionens ingrepp. Han hade avsett att uppsatsen skulle bära namnet "Les stratégies matrimoniales dans le système des stratégies de reproduction".]

1973

"Classes et classement", *Minuit*, nº 5, septembre 1973, pp. 22-24.

"Cultural Reproduction and Social Reproduction", pp. 71-112 i *Knowledge, Education, and Cultural Change* (ed. Richard Brown). London: Tavistock, 1973. [Rev. o. utv. version av "Reproduction culturelle et reproduction sociale", 1971]

Le métier de sociologue. Préalables épistémologiques [1968]. Paris; La Haye; New York: Mouton, 2 rev. o. förk. uppl. 1973. (Tills. m. Jean-Claude Chamboredon och Jean-Claude Passeron).

"Les stratégies de reconversion. Les classes sociales et le système d'enseignement", *Information sur les sciences sociales*, vol. XII, nº 5, octobre 1973, pp. 61-113. (Tills. m. Luc Boltanski och Monique de Saint Martin)

1974

"Avenir de classe et causalité du probable", *Revue Française de sociologie*, vol. XV, nº 1, janvier-mars 1974, pp. 3-42.

"Haute couture et haute culture", *Noroit*, nº 192, novembre 1974, pp. 1-2, 7-17.

"Les fractions de la classe dominante et les modes d'appropriation de l'oeuvre d'art", *Information sur les sciences sociales*, vol. XIII, nº 3, juin 1974, pp. 7-32.

1975

"Haute couture et haute culture. Débat avec Pierre Bourdieu", *Noroit*, nº 193-194, décembre 1974 - janvier 1975 pp. 2-3, 6-11.

"La critique du discours lettré", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 5-6, novembre 1975, pp. 4-8.

"La lecture de Marx ou quelques remarques critiques à propos de 'Quelques [remarques] critiques à propos de «Lire le Capital»'", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 5-6, novembre 1975, pp. 65-79.

"La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison", *Sociologie et sociétés* [Montréal], vol. VII, nº 1, mai 1975, pp. 91-118. [I Frankrike publ. som "Le champ scientifique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 2-3, juin 1976, pp. 88-104]

"Le couturier et sa griffe. Contribution à une théorie de la magie", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 1, janvier 1975, pp. 7-36. (Tills. m. Yvette Delsaut)

"Le fétichisme de la langue", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 4, juillet 1975, pp. 2-32. (Tills. m. Luc Boltanski)

"Le langage autorisé. Note sur les conditions sociales de l'efficacité du discours rituel", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 5-6, novembre 1975, pp. 183-190.

"Le titre et le poste : rapports entre le système de production et le système de reproduction", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 2, mars 1975, pp. 95-107. (Tills. m. Luc Boltanski)

"Les catégories de l'entendement professoral", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 3, mai 1975, pp. 68-93. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

"Les intellectuels dans le champ de la lutte des classe", *La nouvelle critique*, nouvelle série, nº 87 (268), octobre 1975, pp. 20-26. (Diskussion m. Antoine Casanova och Michel Simon)

"L'invention de la vie d'artiste", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 2, mars 1975, pp. 67-93.

"L'ontologie politique de Martin Heidegger", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 5-6, novembre 1975, pp. 109-156.

"Méthode scientifique et hiérarchie sociale des objets", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 1, janvier 1975, pp. 4-6.

"Présentation", pp. 3f i Mustapha Haddab: *Éducation et changements socio-culturels. Les moniteurs de l'enseignement élémentaire en Algérie*. Alger: Office des Publications Universitaires; Paris: CNRS, u.å. [Möjl. 1975].

"Structures sociales et structures de perception du monde social", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 2, mars 1975, pp. 18-20.

[Orubr.], *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 1, janvier 1975, pp. 2f. [Osign. redaktionell text]

[Orubr.], *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 5-6, novembre 1975, p. 3. [Osign. redaktionell text]

1976

"Anatomie du goût", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 5, octobre 1976, pp. 2-82, 89-112. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

"La photo de mariage", *Contrejour*, nº 9, 1976, p. 8. (P.B. intervjuad av Carole Nagger)

"La production de l'idéologie dominante", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 2-3, juin 1976, pp. 3-73. (Tills. m. Luc Boltanski)

"Le sens pratique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 1, février 1976, pp. 43-86.

"Les conditions sociales de la production sociologique : sociologie coloniale et décolonisation de la sociologie", pp. 416-427 i *Le mal de voir. Ethnologie et orientalisme : politique et épistémologie, critique et autocritique...* (Cahiers Jussieu nº 2, Université de Paris VII). Paris: Union Générale d'Éditions, 10/18, 1976.

"Les modes de domination", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 2-3, juin 1976, pp. 122-132.

"Post-scriptum", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 6, décembre 1976, pp. 20f. [Osign. kommentar till Norbert Elias' uppsats "Sport et violence"]

"Un jeu chinois. Notes pour une critique sociale du jugement", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 4, août 1976, pp. 91-101.

1977

Algérie 60. Structures économiques et structures temporelles. Paris: Minuit, 1977. [Boken bygger på de undersökningar som redovisades bl.a. *Travail...*, 1963, och *Le déracinement*, 1964. Enligt förordet, p. 7, skrevs den 1963 med tanke på att översättas, men texten har uppenbarligen undergått senare bearbetning innan den 1977 publicerades på franska, samt två år senare i engelsk översättning som den första uppsatsen, pp. 1-95, i *Algeria 1960.* Cambridge; London; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1979.]

"La censure", *Information sur les sciences sociales*, vol. XVI, nº 3-4, 1977, pp. 385-388.

"La culture, pour qui et pourquoi ?", *Le Monde*, 11 octobre 1977, p. 2. (P.B. intervjuad av Pierre Viansson-Ponté) [Forts. på "Le droit...", 1977]

"La production de la croyance. Contribution à une économie des biens symboliques", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. III, nº 13, février 1977, pp. 3-43.

"L'économie des échanges linguistiques", *Langue française*, nº 34, mai 1977, pp. 17-34.

"Le droit à la parole", *Le Monde*, 11 octobre 1977, pp. 1f. (P.B. intervjuad av Pierre Viansson-Ponté)

"Le paradoxe du sociologue", *Noroit*, nº 222, novembre 1977, pp. 3, 12-20.

"Le paradoxe du sociologue. Débat avec Pierre Bourdieu", *Noroit*, nº 223, décembre 1977, pp. 1-2, 10-18.

Outline of a Theory of Practice. Cambridge; London; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1977. [Kraftigt reviderad engelsk version av *Esquisse...*, 1972]

"Questions de politique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. III, nº 16, septembre 1977, pp. 55-89.

"Remarques provisoires sur la perception sociale du corps", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. III, nº 14, avril 1977, pp. 51-54.

"Sur le pouvoir symbolique", *Annales*, nº 3, mai-juin 1977, pp. 405-411.

"Table ronde «Linguistique et sociologie du langage»", *Langue française*, nº 34, mai 1977, pp. 35-51. (Samtal m. Jean-Claude Chevalier, Simone Delesalle, Pierre Encrevé, Gilles Fauconnier, Jean-Claude Milner och Alain Rey)

"Une classe objet", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. III, nº 17-18, novembre 1977, pp. 1-5.

1978

"Capital symbolique et classes sociales", *L'ARC*, nº 72 (tema: Georges Duby), 1978, pp. 13-19.

"Classement, déclassement, reclassement", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IV, nº 24, novembre 1978, pp. 2-22.

"Deux doigts de Ravel sec", *Le Monde de la musique*, nº 6, décembre 1978, pp. 30f. (P.B. intervjuad av Cyril Huvé)

"Dialogue sur la poésie orale en Kabylie. Entretien avec Mouloud Mammeri", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IV, nº 23, septembre 1978, pp. 51-66. (Samtal m. Mouloud Mammeri)

"La sociologie de la culture populaire", pp. 117-120; "La récupération des concepts", pp. 125f; "Les conditions sociales de production des concepts", p. 135; "La domination «libératrice»", pp. 135f i *Le handicap socio-culturel en question* (ed. Centre de Recherche de l'Éducation Spécialisée et de l'Adaptation Scolaire). Paris: Les éditions ESF, 1978.

"Le patronat", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IV, nº 20-21, mars-avril 1978, pp. 3-82. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

"Le racisme de l'intelligence", pp. 67-71 i *Races, sociétés et aptitudes : apports et limites de la science*, Supplement till *Cahiers Droit et liberté* [UNESCO], nº 382, 1978.

"Les intellectuels sont-ils hors-jeu ?", *La nouvelle critique*, nouvelle série, nº 111-112 (292-293), février-mars 1978, pp. 56-61. (P.B. intervjuad av François Hincker)

"Pratique rituelle et discours", *Bulletin du Centre Thomas More*, vol. VI, nº 21, pp. 3-10.

"Pratique rituelle et discours. (Éléments du débat animé par Pierre Bourdieu)", pp. 25-38 i *Recherches et Documents du Centre Thomas More*, vol. V, nº 17, mars 1978. [Diskussionsreferat, signerat François Genuyt]

"Pratiques sportives et pratiques sociales", pp. 17-37 i *Actes du VIIe congrès international de l'HISPA*, tome I. Paris: Institut National du Sport et de l'Éducation Physique, 1978.

"Questions à Pierre Bourdieu", *Le français aujourd'hui*, pp. 51-57 i bilaga t. nº 41, mars 1978. [Frågestund efter föreläsningen "Savoir...", 1978]

"Savoir ce que parler veut dire", *Le français aujourd'hui. Revue de l'Association Française des Enseignants de Français*, nº 41, mars 1978, pp. 4-20.

"Sur l'objectivation participante. Réponse à quelques objections", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IV, nº 23, septembre 1978, pp. 67-69.

"Titres et quartiers de noblesse culturelle. Éléments d'une critique sociale du jugement esthétique", *Ethnologie française*, nouvelle série, vol. VIII, nº 2-3, mars-septembre 1978, pp. 107-144. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

"Tra struttura e libertà", pp. 41-58 i P. Bourdieu: *Campo del potere e campo intelluettuale*. Cosenza: Lerici, 1978. (P.B. intervjuad av M. d'Eramo)

[Orubr.], pp. 520-530 i *Les jeunes et le premier emploi*. Paris: Association des âges, 1978. (P.B. intervjuad av Anne-Marie Métailié)

1979

"Des goûts artistiques et des classes sociales", *Libération*, 3-4 novembre 1979, pp. 12-13. (P.B. intervjuad av Didier Eribon)

La distinction. Critique sociale du jugement. Paris: Minuit, 1979. [Innehåller nya versioner av bl.a. "Anatomie du goût", 1976; "Un jeu chinois", 1976]

"Les trois états du capital culturel", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. V, nº 30, novembre 1979, pp. 3-6.

"Numerus clausus", i *Pré-livre blanc*, 1979.

"Préface", pp. vii-viii i P. Bourdieu: *Algeria 1960*. Cambridge; London; New York; Melbourne: Cambridge University Press; Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1979.

"Preface to the American Edition", p. vii i P. Bourdieu och Jean-Claude Passeron: *The Inheritors. French students and their relation to culture*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1979.

"The sense of honour", pp. 95-132 i P. Bourdieu: *Algeria 1960*. Cambridge; London; New York; Melbourne: Cambridge University Press; Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1979. [Ytterligare en version av den text som tidigare publicerats som "The Sentiment...", 1965, samt i "*Esquisse...*, 1972, pp. 13-44, 60-64]

1980

"Comment peut-on être sportif ?", pp. 173-195 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980.

"Culture et politique", pp. 236-250 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980.

"Des contradictions linguistiques léguées par le colonisateur", *Libération*, 19-20 avril 1980, p. 13. (P.B. intervjuad av Didier Eribon)

"Et si on parlait de l'Afghanistan", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VI, nº 34, septembre 1980, pp. 3-16. (Samtal m. Pierre Centlivres och Micheline Centlivres)

"La fin des intellectuels ?", *Noroit*, nº 253, novembre 1980, pp. 2-8, 17-23.

"La fin des intellectuels ? Débat", *Noroit*, nº 254, décembre 1980, pp. 2-8, 17-19.

"La grande illusion des intellectuels", *Le Monde dimanche*, 4 mai 1980, pp. I, XVII. (P.B. intervjuad av Didier Eribon)

"La grève et l'action politique", pp. 251-263 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980.

"La sociologie est-elle une science ?", *La recherche*, vol. XI, nº 112, juin 1980, pp. 738-743. (P.B. intervjuad av Pierre Thuillier)

"Le capital social. Notes provisoires", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VI, nº 31, janvier 1980, pp. 2f.

"Le marché linguistique", pp. 121-137 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980.

"Le mort saisit le vif. Les relations entre l'histoire réifiée et l'histoire incorporée", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VI, nº 32-33, avril-juin 1980, pp. 3-14.

"Le Nord et le Midi : Contribution à une analyse de l'effet Montesquieu", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VI, nº 35, novembre 1980, pp. 21-25.

"Le paradoxe du sociologue", pp. 86-94 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980. [Rev. version av "Le paradoxe...", *Noroit*, nº 222, novembre 1977]

Le sens pratique. Paris: Minuit, 1980. [Kan, efter *Outline...*, 1977, betraktas som en tredje, kraftigt reviderad utgåva av *Esquisse...*, 1972. Innehåller dessutom rev. versioner av bl.a. "Le sens pratique", 1976; "Les stratégies...", 1972, m.fl. texter som tidigare publicerats i artikelform.]

"Le sociologue en question", pp. 37-60 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980.

"Lettre à Paolo Fossati à propos de la *Storia dell'arte italiana*", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VI, nº 31, janvier 1980, pp. 90-92.

"L'identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VI, nº 35, novembre 1980, pp. 63-72.

"Mais qui a créé les créateurs ?", pp. 207-221 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980. [Identisk med texten med samma rubrik, pp. 71-84 i *Art : Sur 10 ans, aujourd'hui, 1981*. Paris: Ministère de la Culture, Inspection Générale de l'Enseignement Artistique, u.å.]

"Où sont les terroristes ?", *Esprit*, nº 11-12, novembre-décembre 1980, pp. 253-258.

"Prologue", pp. 7-9 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980.

"Quelques propriétés des champs", pp. 113-120 i P. Bourdieu: *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1980.

Travaux et projets, 1980. [Broschyr utan angiven utgivare, sammanställd i samband med Bourdieus kandidatur till Collège de France]

1981

"Décrire et prescrire. Note sur les conditions de possibilité et les limites de l'efficacité politique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VII, nº 38, mai 1981, pp. 69-73.

"Épreuve scolaire et consécration sociale. Les classes préparatoires aux Grandes écoles", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VII, nº 39, septembre 1981, pp. 3-70.

"Introduction", p. 7 i *Le grand livre du rugby français 1981-1982*. Belleville: F.M.T. éditions, 1981.

"La représentation politique. Éléments pour une théorie du champ politique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VII, nº 36-37, février-mars 1981, pp. 3-24.

"Lecture, lecteurs, lettrés, littérature", pp. 5-16 i *Recherches sur la philosophie et le langage*. Cahier du Groupe de recherches sur la Philosophie et le langage. Grenoble: Université des Sciences Sociales de Grenoble, 1981.

"Les rendez-vous manqués : après 1936 et 1956, 1981 ?", *Libération*, 15 décembre 1981, p. 18. [Upprop till stöd för polska oppositionen, författat av Bourdieu och Foucault]

"Men and machines", pp. 304-317 i *Advances in social theory and methodology. Toward an integration of micro- and macro-sociologies* (ed. K. Knorr-Cetina och A. V. Cicourel). Boston; London; Henley: Routledge & Kegan Paul, 1981.

"Pour une sociologie de la perception", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VII, nº 40, novembre 1981, pp. 3-9. (Tills. m. Yvette Delsaut)

"Préface", pp. 7-12 i Paul F. Lazarsfeld, Marie Jahoda och Hans Zeisel: *Les chômeurs de Marienthal*. Paris: Minuit, 1981.

"Préface. La résistance", pp. 9f i *Le français chassé des sciences. Débats et perspectives. Actes du Colloque d'Orsay* (ed. Noëlle de Chambrun och Anne-Marie Reinhardt). Paris: CIREEL [Centre d'Information et de Recherche pour l'Enseignement et l'Emploi des Langues], 1981.

"«Retrouver la tradition libertaire de la gauche...»", *Libération*, 23 décembre 1981, pp. 8-9. (P.B. intervjuad av René Pierre och Didier Eribon)

"Soziologie und Philosophie in Frankreich seit 1945: Tod und Wiederauferstehung einer Philosophie ohne Subjekt", pp. 496-551 i *Geschichte der Soziologie. Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin* (ed. Wolf Lepenies), Band 3. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1981. (Tills. m. Jean-Claude Passeron) [Rev. version av *Sociologie et philosophie...*, 1966]

1982

Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques. Paris: Fayard, 1982. [Innehåller bl.a. delvis rev. omtryck av "Le langage autorisé", 1975; "La lecture de Marx...", 1975; "Le Nord...", 1980; "Décrire...", 1981; "Les rites d'institution", 1982]

"«Dévoiler les ressorts du pouvoir»", *Libération*, 19 octobre 1982, p. 28. (P.B. intervjuad av Didier Eribon)

"Erving Goffman est mort", *Libération*, 2 décembre 1982, p. 23.

"EPS interroge un sociologue Pierre Bourdieu", *Éducation physique et sport*, vol. XXXII, nº 177, septembre-octobre 1982, pp. 4-8. (P.B. intervjuad av Jacqueline Blouin Le Baron et at)

"Introduction", pp. I-VIII i *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit, 2 utv. uppl. 1982.

"La mort du sociologue Erving Goffman. Le découvreur de l'infiniment petit", *Le Monde*, 4 décembre 1982, pp. 1, 30.

"La sainte famille. L'épiscopat français dans le champ du pouvoir", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VIII, nº 44-45, novembre 1982, pp. 2-53. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

Leçon Inaugurale faite le Vendredi 23 Avril 1982. Paris: Collège de France, 1982. [Den officiella utgåvan av Bourdieus installationsföreläsning vid Collège de France. Senare samma år i oförändrad form äv. publ. som *Leçon sur la leçon*. Paris: Minuit.]

"Les rites comme actes d'institution", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VIII, nº 43, juin 1982, pp. 58-63.

"Sociologie" pp. 473-476 i *Annuaire du Collège de France 1981-1982*, vol. LXXXII. Paris: Collège de France, 1982.

"Vorwort zur deutschen Ausgabe", pp. 11-15 i P. Bourdieu: *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982.

"Zaslawsky contre la magie des mots", *Libération*, 7 décembre 1982, p. 21. [Anmälan av Denis Zaslawsky, *Analyse de l'être*, 1982]

1983

"Die feinen Unterschiede, oder: Die Abhängigkeit aller Lebensäußerungen vom sozialen Status", *L'80* [Köln], Nr. 28, November 1983, pp. 131-143 (P.B. intervjuad av Hans Dieter Zimmermann). [Förkortad tyskspråkig version av *La critique armée*, 1983]

La critique armée, 1983. (P.B. intervjuad av Hans Dieter Zimmermann febr. 1983 för den västtyska televisionen.) [Opubl. utskrift. Intervjun sändes i en kortare version 11 april 1983 och i en längre version 3 nov. 1983. En kortare tyskspråkig version publicerades som "Die feinen...", 1983, och en mer utförlig som "Mit den Waffen...", 1989.]

"La discipline", *Contact*, nº 25, juin 1983, pp. 25f.

"Le changement linguistique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IX, nº 46, mars 1983, pp. 67-71. (Samtal m. Pierre Encrevé och William Labov)

"Les sciences sociales et la philosophie", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IX, nº 47-48, juin 1983, pp. 45-52.

"Sartre, l'invention de l'intellectuel total", *Libération*, 31 mars 1983, pp. 20f. [Tidigare publ. engelska och tyska versioner i *London Review of Books*, 20 November - 3 December 1980, pp. 11f, resp. i *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte/Cahiers d'Histoire des Littératures Romanes* [Heidelberg], Heft 4, 1981, pp. 385-391]

"Sociologie", pp. 519-524 i *Annuaire du Collège de France 1982-1983*, vol. LXXXIII. Paris: Collège de France, 1983.

"The Field of Cultural Production, or: the Economic World Reversed", *Poetics* [Holland], vol. XII, no. 4-5, November 1983, pp. 311-356.

"The philosophical institution", pp. 1-8 i *Philosophy in France Today* (ed. Alan Montefiore). Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

"Vous avez dit «populaire» ?", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IX, nº 46, mars 1983, pp. 98-105.

"Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital", *Soziale Welt*, Sonderband 2 ("Soziale Ungleichheiten", ed. Reinhard Kreckel), 1983, pp. 183-198.

[Orubr.], pp. 584-586, 630-633 i *Gli Uffizi. Quattro secoli di una galleria* (ed. P. Barocchi och R. Ragionieri). Firenze: Leo S. Olschki, 1983.

[Orubr.], *Lire*, nº 93, mai 1983, p. 22. [Enkätsvar ang. "Mai 68"]

1984

"Capital et marché linguistiques", *Linguistische Berichte* [Opladen], Nr 90, 1984, pp. 3-24. [Ny version av "L'économie des échanges linguistiques", pp. 11-95 i *Ce que parler veut dire*, 1982]

Centre de sociologie de l'éducation et de la culture. Perspectives de recherche. Paris: Écoles des Hautes Études en Sciences Sociales; Maison des Sciences de l'Homme, juin 1984. [Osign.]

"Consommation culturelle", pp. 779-782 i *Encyclopædia Universalis*, Corpus 2. Paris, 1984.

"Espace social et genèse des «classes»", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. X, nº 52-53, juin 1984, pp. 3-12.

Homo academicus. Paris: Minuit, 1984.

"La délégation et le fétichisme politique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. X, nº 52-53, juin 1984, pp. 49-55.

"La dernière instance", pp. 268-270 i *Le siècle de Kafka*. Paris: Centre Georges Pompidou, 1984.

"La mort du philosophe Michel Foucault. Le plaisir de savoir", *Le Monde*, 27 juin 1984, pp. 1, 10.

"La perception du monde social : une question de mots ?", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. X, nº 52-53, juin 1984, pp. 13f.

"La représentation de la position sociale", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. X, nº 52-53, juin 1984, pp. 14f.

"Le champ littéraire. Préalables critiques et principes de méthode", *Lendemains. Zeitschrift für Frankreichforschung und Französischstudium* [Köln och Berlin], vol. IX, Nr 36, 1984, pp. 5-20.

"Le hit-parade des intellectuels français ou qui sera juge de la légitimité des juges ?", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. X, nº 52-53, juin 1984, pp. 95-100.

"Non chiedetemi chi sono. Un profilo di Michel Foucault", *L'indice*, n. 1, ottobre 1984, pp. 4f.

"Pour une critique de la lecture", *La lecture II*, Cahiers du Séminaire de philosophie [Strasbourg], nº 2, 1984, pp. 13-17.

"Prefazione", pp. 5f i Anna Boschetti: *L'impresa intellettuale. Sartre e «Les Temps modernes»*. Bari: Dedalo, 1984.

"Réponses aux économistes", *Économies et Sociétés*, vol. XVIII, nº 10, octobre 1984, pp. 23-32.

"Sociologie", pp. 551-553 i *Annuaire du Collège de France 1983-1984*, vol. LXXXIV. Paris: Collège de France, 1984.

"Université : les rois sont nus", *Le nouvel observateur*, 2 novembre 1984, pp. 86-90. (P.B. intervjuad av Didier Eribon)

[Orubr.], pp. 323-331 i *Sports et sociétés contemporaines*. Paris: Société française de sociologie du sport, 1984.

1985

"A Free Thinker: «Do not ask me who I am»", *Paragraph. The Journal of the Modern Critical Theory Group* [London], vol. V, March 1985, pp. 80-87.

"De la règle aux stratégies", *Terrains, Carnets du Patrimoine ethnologique* [Paris], nº 4, mars 1985, pp. 93-100. (P.B. intervjuad av Pierre Lamaison)

"Dialogue à propos de l'histoire culturelle", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XI, nº 59, septembre 1985, p. 86-93. (Samtal m. Roger Chartier och Robert Darnton)

"Du bon usage de l'ethnologie", *Awal, Cahiers d'études berbères*, nº 1, 1985, pp. 7-29. (Samtal m. Mouloud Mammeri)

"Effet de champ et effet de corps", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XI, nº 59, septembre 1985, p. 73.

"Existe-t-il une littérature belge ? Limites d'un champ et frontières politiques", *Études de lettres. Revue de la Faculté des lettres, Université de Lausanne*, nº 4, octobre-décembre 1985, pp. 3-6.

"La lecture : une pratique culturelle", pp. 218-239 i *Pratiques de la lecture* (ed. Roger Chartier). Marseille; Paris: Rivages, 1985. (Samtal m. Roger Chartier)

"Le champ religieux dans le champ de production symbolique", pp. 255-261 i *Les nouveaux clercs*. Genève: Labor et fides, 1985.

"Le rapport du Collège de France. Pierre Bourdieu s'explique", *La Quinzaine Littéraire*, nº 445, août 1985, pp. 8-10. (P.B. intervjuad av Jean-Pierre Salgas)

Les concepts et leur genèse, 1985. [Opubl. text; publ. eng. övers. "The Genesis...", 1985]

"Les intellectuels et les pouvoirs", pp. 93f i *Michel Foucault. Une histoire de la vérité*. Paris: Syros, 1985.

"Les professeurs de l'université de Paris à la veille de mai 1968", pp. 177-184 i *Le personnel de l'enseignement supérieur en France aux XIXe et XXe siècles*. Paris: Éditions du CNRS, 1985.

"Pierre Bourdieu : «Lavez-vous le cerveau !»", *Syndicalisme Universitaire*, nº 876, 17 septembre 1985, p. 16. (P.B. intervjuad av Jean-Claude Guerin och François Harotte)

Propositions pour l'enseignement de l'avenir, élaborées à la demande de Monsieur le Président de la République par les professeurs du Collège de France. Paris: Collège de France, 1985. [Kollektivt publicerad skrift]

"Quand les Canaques prennent la parole", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XI, nº 56, mars 1985, pp. 69-83. (Samtal m. Alban Bensa)

"Remarques à propos de la valeur scientifique et des effets politiques des enquêtes d'opinion", *Pouvoirs. Revue française d'études constitutionnelles et politiques*, nº 33, avril 1985, pp. 131-139.

"Sociologie", pp. 559-562 i *Annuaire du Collège de France 1984-1985*, vol. LXXXV. Paris: Collège de France, 1985.

"The Genesis of the Concepts of *Habitus* and of *Field*", *Sociocriticism* [Montpellier och Pittsburgh], nº 2, décembre 1985, pp. 11-24. [Övers. av *Les concepts et leur genèse*, 1985]

"«Vernunft ist eine historische Errungenschaft, wie die Sozialversicherung»", *Neue Sammlung*, vol. XXV, Heft 3, Juli-August-September 1985, pp. 376-394. (P.B. intervjuad av Bernd Schwibs)

1986

"An Antinomy in the Notion of Collective Protest", pp. 301f i *Development, Democracy, and the Art of Trespassing. Essays in Honor of Albert O. Hirschman* (ed. A. Foxley, M.S. McPherson och G. O'Donnell). Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1986.

"«D'abord défendre les intellectuels...»", *Le nouvel observateur*, nº 1140, 12-18 septembre 1986, p. 38. (P.B. intervjuad av Didier Eribon)

"De quoi parle-t-on quand on parle du «problème de la jeunesse» ?", pp. 229-234 i *Les jeunes et les autres. Contributions des sciences de l'homme à la question des jeunes*, tome II. Vaucresson: Centre de recherche interdisciplinaire de Vaucresson, 1986.

"Der Kampf um die symbolische Ordnung", *Ästhetik und Kommunikation*, vol. XVI, Heft 61-62, 1986, pp. 142-164. (P.B intervjuad av Axel Honneth, Hermann Kocyba och Bernd Schwibs). [En rev. o. förk. fransk version är "«Fieldwork...", 1987.]

"Habitus, code et codification", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XII, nº 64, septembre 1986, pp. 40-44.

"La force du droit. Éléments pour une sociologie du champ juridique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XII, nº 64, septembre 1986, pp. 3-19.

"La science et l'actualité", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XII, nº 61, mars 1986, pp. 2f.

"Les mésaventures de l'amateur", pp. 74f i *Eclats/Boulez* (ed. R. Samuel). Paris: Éditions du Centre Pompidou, 1986.

"L'illusion biographique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XII, nº 62-63, juin 1986, pp. 69-72.

"Nécessiter", pp. 434-437 i *Francis Ponge*. Les Cahiers de l'Herne. Paris: Éditions de l'Herne, juin 1986.

"Refus de la gratuité, refus de la générosité. Bourdieu : A quand un lycée Bernard Tapie ?", *Libération*, 4 décembre 1986, p. 4. (P.B. intervjuad av Antoine de Gaudemar)

"Sociologie" pp. 555-560 i *Annuaire du Collège de France 1985-1986*, vol. LXXXVI. Paris: Collège de France, 1986.

[Orubr.], *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XII, nº 62-63, juin 1986, p. 135. [Notiser om J.-E. Flower: *Literature and the Left in France*, 1985; M. Cabaud och R. Hubscher: *1900, Le Français au quotidien*, 1985; P. Zagorin: *Rebels and Rulers, 1500-1660*, 1981]

1987

"Agrégation et ségrégation. Le champ des grandes écoles et le champ du pouvoir", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIII, nº 69, septembre 1987, pp. 2-50. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

"Avant-propos", pp. 7-10 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987.

"Espace social et pouvoir symbolique", pp. 147-166 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987.

"Esquisse d'un projet intellectuel : un entretien avec Pierre Bourdieu", *The French Review*, vol. LXI, no. 2, December 1987, pp. 194-205. (B. intervjuad av Claud DuVerlie)

"«Fieldwork in philosophy»", pp. 13-46 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987. (P.B intervjuad av Axel Honneth, Hermann Kocyba och Bernd Schwibs) [Förkortad franskspråkig version av "Der Kampf...", 1986]

"Für eine Realpolitik der Vernunft", pp. 229-234 i *Das Bildungswesen der Zukunft* (ed. S. Müller-Rolli). Stuttgart: Ernst Klett, 1987.

"Le champ intellectuel : un monde à part", pp. 167-177 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987. (P.B. intervjuad av Karl-Otto Maue)

"Legitimation and Structured Interests in Weber's Sociology of Religion", pp. 119-136 i *Max Weber, Rationality and Modernity* (ed. Sam Whimster och Scott Lash). London: Allen and Unwin, 1987. [Rev. version av "Une interprétation...", 1971]

"Les usages du «peuple»", pp. 178-184 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987.

"L'institutionnalisation de l'anomie", *Les Cahiers du Musée national d'art moderne*, nº 19-29, juin 1987, pp. 6-19.

"Objectiver le sujet objectivant", pp. 112-116 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987.

"Programme pour une sociologie du sport", pp. 203-217 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987.

"Repères", pp. 47-71 i P. Bourdieu: *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987. (P.B. intervjuad av Johan Heilbron och B. Maso)

Réponses à quelques objections. [Opubl. bidrag till sessionen "Soziologischen Theorien über Klassen und Kultur", Düsseldorf, 12-14 Februar 1987; publ. eng. övers. "A reply to some objections", 1990]

"Sociologues de la croyance et croyances de sociologues", *Archives de Sciences Sociales des Religions*, vol. XXXII, nº 63.1, janvier-mars 1987, pp. 155-161.

"Variations & invariants. Éléments pour une histoire structurale du champ des grandes écoles", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIII, nº 70, novembre 1987, pp. 3-30.

"What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups", *Berkeley Journal of Sociology*, vol. XXXII, 1987, pp. 1-17 .

[Orubr.], *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIII, nº 66-67, mars 1987, pp. 122f. [Notiser om Z. Shavit: *Poetics of Children's Literature*, 1986; Adonis: *Introduction à la poétique arabe*, 1985; R. Koselleck: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, 1985; J. Proust: *Questions de forme. Logique et proposition analytique de Kant à Carnap*, 1985]

1988

Éléments d'une analyse du marché de la maison individuelle. Paris: Centre de sociologie européenne, 1988. (Tills. m. Rosine Christin, Claire Givry och Monique de Saint Martin)

"Flaubert's Point of View", *Critical Inquiry* [Chicago], vol. XIV, no. 3, Spring 1988, pp. 539-562.

"Heidegger par Pierre Bourdieu : le krach de la philosophie", *Libération*, nº 2116, 10 mars 1988, pp. VIf. (P.B. intervjuad av Robert Maggiori)

"«...ich glaube, ich wäre sein bester Verteidiger». Ein Gespräch mit Pierre Bourdieu über die Heidegger-Kontroverse", *Das Argument*, vol. XXX, Heft 5 (Nr 171), Oktober 1988, pp. 723-726. (P.B. intervjuad av Harold Woetzel)

"La vertu civile", *Le monde*, 16 septembre 1988, pp. 1f.

L'ontologie politique de Martin Heidegger. Paris: Minuit, 1988. [Rev. o. utv. version av "L'ontologie politique...", 1975]

"Penser la politique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIV, nº 71-72, mars 1988, pp. 2f.

"Préface", pp. I-V i Brigitte Mazon: *Aux origines de l'École des hautes études en sciences sociales. Le rôle du mécénat américain (1920-1960)*. Paris: Cerf, 1988.

"Préface", pp. 11-14 i Rabinow, Paul: *Un ethnologue au Maroc. Réflexions sur une enquête de terrain*. Paris: Hachette, 1988.

"Préface", pp. 11f i Yacine Titouh, Tassadit: *L'Izli ou l'amour chanté en kabyle*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1988.

"Preface to the English Edition", pp. xi-xxvi och "Note on the factor analysis of correspondences", pp. 69-72 i P. Bourdieu: *Homo academicus*, Cambridge: Polity Press, 1988. (Pp. 69-72 tills. m. Marie-Ange Schiltz)

"Sociologie" pp. 483-492 i *Annuaire du Collège de France 1987-1988*, vol. LXXXVIII. Paris: Collège de France, 1988.

"Vive la crise! For heterodoxy in social science", *Theory and Society*, vol. XXVII, no. 5, 1988-89, pp. 773-787.

[Orubr.], *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIV, nº 73, juin 1988, p. 99. [Notis om H. Rouanet, B. Le Roux och M.-C. Bert: *Statistique en sciences humaines : procédures naturelles*, 1987]

1989

"Aspirant philosophe. Un point de vue sur le champ universitaire dans les années 50", pp. 15-24 i *Les enjeux philosophiques des années 50*. Paris: Éditions du Centre Pompidou, 1989.

"Der Soziologe und die Philosophie", pp. 67-74 i P. Bourdieu: *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung des Intellektuellen*. Berlin: Wagenbach, 1989. (P.B. intervjuad av H. Ichizaki)

"Die Sozioanalyse des Soziologen", pp. 50-58 i P. Bourdieu: *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung des Intellektuellen*. Berlin: Wagenbach, 1989. (P.B. intervjuad av Jacques Baudouin)

"For a Socio-Analysis of Intellectuals: On *Homo Academicus*", *Berkeley Journal of Sociology*, vol. XXXIV, 1989, pp. 1-29. (P.B. intervjuad av Loïc J.D. Wacquant)

"From the Sociology of Academics to the Sociology of the Sociological Eye", *Sociological Theory*, vol. VII, no. 1, Spring 1989, pp. 32-55. (P.B. intervjuad av Loïc J.D. Wacquant).

"He whose word is law", *LIBER* [bilaga till *TLS*], vol. I, no. 1, October 1989, pp. 12f.

La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps. Paris: Minuit, 1989. [Innehåller nya versioner av bl.a. "Les catégories...", 1975; "Le patronat", 1978; "Agrégation...", 1987; "Variations...", 1987]

Le corporatisme de l'universel : le rôle des intellectuels dans le monde moderne. [Opubl. ms., föreläsn. 6 okt. 1989 arr. av tidskriften *Asahi*; publ. eng. version "The Corporatism...", 1989]

"«Le pouvoir n'est plus Rue-d'Ulm mais à l'ENA»...", *Le nouvel observateur/Notre époque*, 9-15 mars 1989, pp. 80-82. (P.B. intervjuad av Didier Eribon)

"Mit den Waffen der Kritik...", pp. 24-36 i P. Bourdieu: *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung des Intellektuellen*. Berlin: Wagenbach, 1989. (P.B. intervjuad av Hans Dieter Zimmermann) [Tyskspråkig version av *La critique armée*, 1983]

"Science-Fiction", pp. 59-66 i P. Bourdieu: *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung des Intellektuellen*. Berlin: Wagenbach, 1989. (P.B. intervjuad av Y. Hernot)

"Sept principes pour réformer les programmes", *Le Monde*, 9 mars 1989, p. 30. (Tills. m. François Gros et al.)

"Sociologie" pp. 431-436 i *Annuaire du Collège de France 1988-1989*, vol. LXXXIX. Paris: Collège de France, 1989.

"The Corporatism of the Universal: The Role of Intellectuals in the Modern World", *Telos*, no. 81, Fall 1989, pp. 99-110. [Eng version av *Le corporatisme...*" 1989]

"Vorwort", pp. 7f i P. Bourdieu: *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung des Intellektuellen*. Berlin: Wagenbach, 1989.

"Was heißt sprechen?", pp. 37-41 i P. Bourdieu: *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung des Intellektuellen*. Berlin: Wagenbach, 1989. (P.B. intervjuad av Jacques Baudouin)

[Orubr.], *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XV, nº 78, juin 1989, p. 78. [Notis om A.-G. Haudricourt: *La technologie science humaine*, 1988]

[Orubr.], *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XV, nº 78, juin 1989, p. 101. [Notis om Joan Wallach Scott: *Gender and the Politics of History*, 1988]

[Orubr], *Liber* [bilaga till *TLS*], vol. I, no. 1, October 1989, p. 2. [Osign. redaktionell ingress]

1990

"A reply to some objections", pp. 106-119 i P. Bourdieu: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press, 1990. [Eng. övers. av *Réponses à quelques objections*, 1987]

"Droit et passe-droit. Le champ des pouvoirs territoriaux et la mise en oeuvre des règlements", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XVI, nº 81-82, mars 1990, pp. 86-96.

"La construction du marché. Le champ administratif et la production de la «politique du logement»", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XVI, nº 81-82, mars 1990, pp. 65-85. (Tills. m. Rosine Christin)

"La domination masculine", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XVI, nº 84, septembre 1990, pp. 2-31.

"Le sens de la propriété. La genèse sociale des systèmes de préférences", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XVI, nº 81-82, mars 1990, pp. 52-64. (Tills. m. Monique de Saint Martin)

"Preface", pp. vii-ix i P. Bourdieu: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press, 1990.

"Un contrat sous contrainte", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XVI, nº 81-82, mars 1990, pp. 34-51. (Tills. m. Salah Bouhedja och Claire Givry)

"Un placement de père de famille. La maison individuelle : spécificité du produit et logique du champ de production", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XVI, nº 81-82, mars 1990, pp. 6-33. (Tills. m. Salah Bouhedja, Rosine Christin och Claire Givry)

"Un signe des temps", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XVI, nº 81-82, mars 1990, pp. 2-5.

[Orubr], *Liber*, no 5 [Bilaga t. *Le Monde*, nº 14206], octobre 1990, p. 11. [Osign. redaktionell ingress till Jacques Derridas artikel "L'autre cap. Mémoires, réponses et responsabilités"]

LITTERATUR

Årtal inom [hakparentes] efter titeln anger första publiceringsdatum.

Allardt, Erik; Lysgaard, Sverre; Sørensen, Aage Bøttger: *Sociologin i Sverige. Vetenskap, miljö och organisation*. Stockholm: HSFR; UHÄ, 1987.

Althusser, Louis: *Pour Marx* [1965]. Paris: Maspero, 4 uppl. 1967.

Althusser, Louis; Balibar, Étienne: *Lire le Capital*, I-II [1965]. Paris: Maspero, 2 uppl. 1968.

Althusser, Louis: *Positions*. Paris: Éditions sociales, 1976.

Annuaire du Collège de France. Paris: Collège de France.

Armatte, Michel et al (pseud. "Les Messaches"): *Mathématiques et sciences humaines : des années soixante aux années quatre-vingts. Essai de bilan*. Ms., 1988.

Aron, Raymond: *La sociologie allemande contemporaine* [1935]. Paris: P.U.F., 4 uppl. 1981.

Aron, Raymond: *Mémoires*. Paris: Julliard, 1983.

Asplund, Johan: *Sociala egenskapsrymder. En introduktion i formaliseringsteknik*. Uppsala: Argos, 1968.

Bachelard, Gaston: *La valeur inductive de la relativité*. Paris: Vrin, 1929.

Bachelard, Gaston: *Les intuitions atomistiques (Essai de classification)*. Paris: Boivin & Cie, 1933.

Bachelard, Gaston: *L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière*. Paris: José Corti, 1942.

Bachelard, Gaston: *L'air et les songes. Essai sur l'imagination du mouvement*. Paris: José Corti, 1943.

Bachelard, Gaston: "La philosophie dialoguée", *Dialectica* [Neuchâtel], vol. I, nº 1, 1947, pp. 11-20.

Bachelard, Gaston: *La terre et les rêveries de la volonté*. Paris: José Corti, 1947.

Bachelard, Gaston: *La terre et les rêveries du repos*. Paris: José Corti, 1948.

Bachelard, Gaston: *La psychanalyse du feu* [1938]. Paris: Gallimard, 1949.
Bachelard, Gaston; Flocon, Albert: *Paysages*. Lausanne: Éditions de l'Aire, 1950.
Bachelard, Gaston: *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*. Paris: P.U.F., 1951.
Bachelard, Gaston: "Préface", pp. ix-xv i Jules Duhem: *Histoire des origines du vol à réaction*. Paris: Nouvelles éditions latines, 1959.
Bachelard, Gaston: *Le rationalisme appliqué* [1949]. Paris: P.U.F., 6 uppl. 1968.
Bachelard, Gaston: "Préface", pp. 7-15 i Martin Buber: *Je et tu*. Paris: Aubier Montaigne, 1969.
Bachelard, Gaston: *Études*. Paris: Vrin, 1970.
Bachelard, Gaston: *L'engagement rationaliste*. Paris: P.U.F., 1972.
Bachelard, Gaston: *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne* [1932]. Paris: Vrin, 2 uppl. 1973.
Bachelard, Gaston: *Étude sur l'évolution d'un problème de physique. La propagation thermique dans les solides* [1928]. Paris: Vrin, 2 uppl. 1973.
Bachelard, Gaston: "Préface à la seconde édition" [1960], pp. V-VII i Jean Cavaillès: *Sur la logique et la théorie de la science*. Paris: Vrin, 3 uppl. 1976.
Bachelard, Gaston: *La formation de l'esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective* [1938]. Paris: Vrin, 11 uppl. 1980.
Bachelard, Gaston: *La dialectique de la durée* [1950]. Paris: P.U.F., 1980.
Bachelard, Gaston: *Le matérialisme rationnel* [1953]. Paris: P.U.F., 4 uppl. 1980.
Bachelard, Gaston: *La philosophie du non. Essai d'une philosophie du nouvel esprit scientifique* [1940]. Paris: P.U.F., 8 uppl. 1981.
Bachelard, Gaston: "L'oeuvre de Jean Cavaillès" [1950], pp. 207-221 i Gabrielle Ferrières: *Jean Cavaillès. Un philosophe dans la guerre 1903-1944*. Paris: Seuil, 1982.
Bachelard, Gaston: *La poétique de l'espace* [1957]. Paris: P.U.F., 12 uppl. 1984.
Bachelard, Gaston: *Le nouvel esprit scientifique* [1934]. Paris: P.U.F., 16 uppl. 1984.
Bachelard, Gaston: *L'intuition de l'instant* [1932]. Paris: Denoël, 1985.
Bachelard, Gaston: *La flamme d'une chandelle* [1961]. Paris: P.U.F., 8 uppl. 1986.

Bachelard, Gaston: *La poétique de la rêverie* [1960]. Paris: P.U.F., 9 uppl. 1986.
Bachelard, Gaston: *Lautréamont* [1939]. Paris: José Corti, utv. uppl., 10 tryckn. 1986.
Bachelard, Gaston: *Essai sur la connaissance approchée* [1928]. Paris: Vrin, 6 uppl. 1987.
Bachelard, Gaston: *Le droit de rêver* [1970]. Paris: P.U.F., 6 uppl. 1988.
Bachelard, Gaston: *Fragments d'une Poétique du Feu* (ed. Suzanne Bachelard). Paris: P.U.F., 1988.
Bachelard, Suzanne: "Avant-props. Un livre vécu", pp. 5-24 i Gaston Bachelard: *Fragments d'une Poétique du Feu*. Paris: P.U.F., 1988.
Balazs, Gabrielle: *Histoire professionnelle et sociale d'anciens chômeurs : emplois et conditions de vie 5 ans après le chômage*. Paris: Centre d'études de l'emploi, 1982.
Balazs, Gabrielle: "Les facteurs et les formes de l'expérience du chômage", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IX, nº 50, nov. 1983, pp. 69-83.
Balibar, Étienne; Lecourt, Dominique: "Présentation", pp. V-1 i G. Canguilhem et al: *Du développement à l'évolution au XIXe siècle* [1962]. Paris: P.U.F., 2 uppl. 1985.
Barthes, Roland: *L'aventure sémiologique*. Paris: Seuil, 1985.
Barton, Allen H.: "The Concept of Property-Space in Social Research", pp. 40-53 i *The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Science* (ed. Paul F. Lazarsfeld och Morris Rosenberg). New York: The Free Press; London: Collier-MacMillan, 1955.
Beauvoir, Simone de: *La cérémonie des adieux, suivi de Entretiens avec Jean-Paul Sartre août-septembre 1974*. Paris: Gallimard, 1981.
Benzécri, Jean-Paul: "La place de l'a priori", pp. 11-24 i *Encyclopædia Universalis*, vol. 17. Paris: Encyclopædia Universalis France, 1973.
Benzécri, Jean-Paul: "Histoire et préhistoire de l'analyse des données. Partie I - La Préhistoire", *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, nº 1, 1976, pp. 9-32.
Benzécri, Jean-Paul: "Histoire et préhistoire de l'analyse des données. Partie II - La Biométrie", *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, nº 2, 1976, pp. 101-120.
Benzécri, Jean-Paul: "Histoire et préhistoire de l'analyse des données. Partie III - Era piscatoria", *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, nº 3, 1976.

Benzécri, Jean-Paul: "Histoire et préhistoire de l'analyse des données. Partie IV - La Psychométrie", *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. I, nº 4, 1976, pp. 343-365.
Benzécri, Jean-Paul: [Orubr.], *Année psychologique*, vol. LXXVI, fasc. 1, 1976, pp. 142-144.
Benzécri, Jean-Paul: "Histoire et préhistoire de l'analyse des données. Partie V - L'analyse des correspondances", *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. II, nº 1, 1977, pp. 9-40.
Benzécri, Jean-Paul: "Substance et fonction, éléments pour une théorie du concept", *Les Cahiers de l'Analyse des Données*, vol. III, nº 2, 1978, pp. 239-242.
Benzécri, Jean-Paul et al: *L'Analyse des Données. II. L'analyse des correspondances* [1973]. Paris: Dunod, 4 uppl. 1982.
Benzécri, Jean-Paul et al: *L'Analyse des Données. I. La taxinomie* [1973]. Paris: Dunod, 4 uppl. 1984.
Benzécri, Jean-Paul; Benzécri, F.: *Pratique de l'Analyse des Données. 1. Analyse des correspondances. Exposé élémentaire* [1980]. Paris: Dunod, 2 utv. uppl. 1984.
Bergson, Henri: *L'évolution créatrice* [1907]. Paris: P.U.F., 156 uppl. 1986.
Bernard, Claude: *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* [1865]. Paris: Flammarion, 1984.
Bernard, Jean-Marc; Le Roux, Brigitte; Rouanet, Henry; Schiltz, Marie-Ange: "L'analyse des données multidimensionnelles par le langage d'interrogation des données (LID) : Au delà de l'analyse des correspondances", *Bulletin de méthodologie sociologique*, nº 23, juin 1989, pp. 3-46.
Berner, Boel: *Om kunskap som upptäckt och konstruktion. En diskussion av Bachelard-traditionen inom epistemologi och vetenskapshistoria*. Lunds universitet, sociologiska institutionen, 1972. [Stencil]
Bertaux, Daniel: [Orubr. anmälan av *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XII, nº 62-63, 1986], *Life stories/Récits de vie*, nº 3, 1987, pp. 47-50.
Besnard, Philippe: "La formation de l'équipe de l'*Année sociologique*", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 7-31.
Besnard, Philippe: "Durkheim, les durkheimiens et le Collège de France", *Études durkheimiennes*, nº 3, avril 1979, pp. 4-7. [Osign.]
Besnard, Philippe: "Datation de lettres de Durkheim", *Études durkheimiennes*, nº 3, avril 1979, pp. 14f.
Besnard, Philippe: "Un conflit au sein du groupe durkheimien. La polémique autour de *La Foi jurée*", *Revue française de sociologie*, vol. XXVI, nº 2, avril-juin 1985, pp. 247-255.

Boschetti, Anna: *Sartre et «Les Temps modernes». Une entreprise intellectuelle*. Paris: Minuit, 1985.
Boudon, Raymond: *L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris: Armand Colin, 1973.
Boudon, Raymond: "Réponse à M. Darbel", *Revue française de sociologie*, vol. XVI, nº 1, janvier-mars 1975, pp. 113-117.
Boudon, Raymond: "Le poids du sociologue", *Revue européenne des sciences sociales*, vol. XXII, nº 66, 1984, pp. 11-13.
Boudon, Raymond: *L'idéologie ou l'origine des idées reçues*. Paris: Fayard, 1986.
Boudon, Raymond: "Response to Shweder and Brown", *Rationality and Society*, vol. II, no. 2, April 1990, pp. 234-237.
Bouglé, Célestin: *Essais sur le régime des castes* [1908]. Paris: P.U.F., 4 uppl. 1969.
Bourricaud, François: "Contre le sociologisme : une critique et des propositions", *Revue française de sociologie*, vol. XVI, supplément, 1975, pp. 583-603.
Broady, Donald: "«Klädda i svart som föräldralösa»", *ord & bild*, nr 4, 1984, pp. 66-80.
Broady, Donald: "Pedagogik som praktisk teori", pp. 105-115 i *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap* (ed. Staffan Selander). Stockholm: Studentlitteratur, 1986.
Broady, Donald; Persson, Olle: "Bourdieu i USA. Bibliometriska noteringar", *Sociologisk Forskning*, vol. XXVI, nr 4, 1989, pp. 54-73.
Broady, Donald: "Intellektuella vill tänka annorlunda", pp. 21-44 i *Att tänka annorlunda* (ed. Jan Åman). Stockholm; Stehag: Symposion, 1990.
Brouzeng, Paul: *Duhem 1861-1916. Science et providence*. Paris: Belin, 1987.
Burguière, André: "Histoire d'une histoire : la naissance des Annales", *Annales*, vol. XXXIV, nº 6, novembre-décembre 1979, pp. 1347-1359.
Cairns, Dorion: *Guide for Translating Husserl*. Phaenomenologica 55. The Hague: Martinus Nijhoff, 1973.
Callewaert, Staf; Nilsson, Bengt-A.: *Samhället - skolan och skolans inre arbete*. Lunds universitet, sociologiska institutionen, rapport 2 från projektet "Skolklassen som socialt system", februari 1974.
Callewaert, Staf: *Habitus-begrebet og praktikteorin hos Pierre Bourdieu*. Kϕbenhavns universitet, Institut for pædagogik, 1989. [Ms.]
Canguilhem, Georges: *La formation du concept de réflexe aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris: P.U.F., 1955.

Canguilhem, Georges: "Sur une épistémologie concordataire", pp. 3-12 i *Hommage à Gaston Bachelard. Études de philosophie et d'histoire des sciences*. Paris: P.U.F., 1957.
Canguilhem, Georges: "Dialectique et Philosophie du Non chez Gaston Bachelard", *Revue internationale de Philosophie*, vol. XVII, nº 66, fasc. 4, 1963, pp. 441-452.
Canguilhem, Georges: "The Role of Analogies and Models in Biological Discovery", pp. 507-520 i Crombie, A. C. (ed.): *Scientific Change*. London: Heinemann, 1963.
Canguilhem, Georges: "Histoire des religions et histoire des sciences dans la théorie du fétichisme chez Auguste Comte", pp. 69-87 i *Mélanges Alexandre Koyré publiés à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire. II. L'avenir de l'esprit*. Paris: Hermann, 1964.
Canguilhem, Georges: "Le tout et la partie dans la pensée biologique", *Les études philosophiques*, nouvelle série, vol. XXI, nº 1, janvier-mars 1966, pp. 3-16.
Canguilhem, Georges: "Mort de l'homme ou épuisement du cogito ?", *Critique*, vol. XXIV, nº 242, juillet 1967, pp. 599-618.
Canguilhem, Georges: "Présentation", pp. 7-10 i G. Bachelard: *Études*. Paris: Vrin, 1970.
Canguilhem, Georges et al: "Objectivité et historicité de la pensée scientifique", pp. 205-265 i *Structuralisme et marxisme*. Paris: Union Générale d'Éditions, 10/18, 1970.
Canguilhem, Georges: "Préface", pp. 5f i Gaston Bachelard: *L'engagement rationaliste*. Paris: P.U.F., 1972.
Canguilhem, Georges; Ehresmann, Charles: "Avertissement des éditeurs à la première édition" [1947], pp. IX-XII i Jean Cavaillès: *Sur la logique et la théorie de la science*. Paris: Vrin, 3 uppl. 1976.
Canguilhem, Georges: "Préface", pp. 7-10 i François Delaporte: *Le second règne de la nature. Essai sur les questions de la végétalité au XVIIIe siècle*. Paris: Flammarion, 1979.
Canguilhem, Georges: *Idéologie et rationalité dans l'histoire des sciences de la vie. Nouvelles études d'histoire et de philosophie des sciences* [1977]. Paris: Vrin, 2 uppl. 1981.
Canguilhem, Georges: *Études d'histoire et de philosophie des sciences* [1968]. Paris: Vrin, 5 utv. uppl. 1983.
Canguilhem, Georges: *Le normal et le pathologique* [1966]. Paris: P.U.F., 5 uppl. 1984.

Canguilhem, Georges: *Vie et mort de Jean Cavaillès*. Ambialet [Tarn]: Pierre Laleure, 1984.
Canguilhem, Georges: *La connaissance de la vie* [1952]. Paris: Vrin, 2 utv. uppl., 6 tryckn. 1985.
Canguilhem, Georges; Lapassade, Georges; Piquemal, Jacques; Ulmann, Jacques: *Du développement à l'évolution au XIXe siècle* [1962]. Paris: P.U.F., 2 uppl. 1985.
Canguilhem, Georges: *La santé. Concept vulgaire & Question philosophique*. Pin-Balma: Sables, 1990
Carlsson, Ulla: "Masskommunikationsforskning i Sverige 1977-1987. En översikt", *NORDICOM-Nytt/Sverige*, nr 1-2, 1988, pp. 13-36.
Cassirer, Ernst: *Das Erkenntnisproblem*, Bd I [1906]. Berlin, 2 uppl. 1911.
Cassirer, Ernst: *Substanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik* [1910]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 5 oförändr. uppl. 1980.
Castel, Robert: "Images et phantasmes. Limite des usages pathologiques de la photographie", pp. 289-331 i P. Bourdieu et al: *Un art moyen*. Paris: Minuit, 1965.
Castel, Robert; Schnapper, Dominique: "Ambition esthétique et aspirations sociales. Le photo-club comme groupe secondaire", pp. 143-172 i P. Bourdieu et al: *Un art moyen*. Paris: Minuit, 1965.
Castel, Robert; Passeron, Jean-Claude: "Avant-propos", pp. 13-20 i *Éducation, développement et démocratie* (ed. R. Castel och J.-C. Passeron). Cahiers du Centre de sociologie européenne IV. Paris; La Haye: Mouton, 1967.
Cavaillès, Jean: *Philosophie mathématique*. Paris: Hermann, 1962.
Cavaillès, Jean: *Sur la logique et la théorie de la science* [1947]. Paris: Vrin, 3 uppl. 1976.
Cavaillès, Jean: *Méthode axiomatique et formalisme. Essai sur le problème du fondement des mathématiques* [1937]. Paris: Hermann, 2 uppl. 1981.
Cedronio, Marina: "Présentation", pp. 1-37 i Simiand: *Méthode historique et sciences sociales*. Paris: Éditions des Archives Contemporaines, 1987.
Chamboredon, Jean-Claude: "La délinquance juvénile. Essai de construction d'objet", *Revue française de sociologie*, vol. XII, nº 3, 1971, pp. 335-377.
Champagne, Patrick; Lenoir, Remi; Merllié, Dominique; Pinto, Louis: *Initiation à la pratique sociologique*. Paris: Dunod, 1989.
Champagne, Patrick; Maresca, Sylvain: *De la succession familiale à l'installation professionnelle*. Dijon; Paris: INRA, 1986.
Charle, Christophe: "Le beau mariage d'Émile Durkheim", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. X, nº 55, novembre 1984, pp. 45-49.

Charle, Christophe: *Dictionnaire biographique des universitaires aux XIXe et XXe siècles. Volume 1, La Faculté des lettres de Paris (1809-1908).* Paris: Institut National de Recherche Pédagogique; Éditions du C.N.R.S., 1985.

Charle, Christophe; Ferré, Régine (ed.): *Le personnel de l'enseignement supérieur en France aux XIXe et XXe siècles.* Paris: Éditions du C.N.R.S., 1985.

Charle, Christophe: *Les professeurs de la Faculté des lettres de Paris. Dictionnaire biographique 1909-1939. Volume 2.* Paris: Institut National de Recherche Pédagogique; Éditions du C.N.R.S., 1986.

Charle, Christophe: *Les élites de la république.* Paris: Fayard, 1987.

Charle, Christophe; Telkès, Eva: *Les professeurs du Collège de France. Dictionnaire biographique (1901-1939).* Paris: Institut National de Recherche Pédagogique; Éditions du C.N.R.S., 1988.

Charle, Christophe: *Naissance des «intellectuels» 1880-1900.* Paris: Minuit, 1990.

Charle, Christophe: *Universitaires ou intellectuels ? Les professeurs de l'université de Paris et le débat politique français, de l'affaire Dreyfus à la guerre d'Algérie.* Symposiet "University, Intellectuals and Society", Helsingfors universitet, 12-14 september 1990.

Chartier, Roger: "Le monde comme représentation", *Annales*, vol. XXXXIV, nº 6, novembre-décembre 1989, pp. 1505-1520.

Châtelet, François: *La philosophie des professeurs.* Paris: Grasset, 1970.

Cherkaoui, Mohamed: "Les effets sociaux de l'école selon Paul Lapie", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 239-255.

Christofides, C.G.: "Gaston Bachelard and the Imagination of Matter", *Revue internationale de Philosophie*, vol. XVII, nº 66, fasc. 4, 1963, pp. 477-491.

Cibois, Philippe: *L'analyse factorielle ? Mais c'est très simple !.* Paris: C.N.R.S., Laboratoire d'informatique pour les sciences de l'homme, 1976.

Cibois, Philippe: *L'analyse factorielle. Analyse en composantes principales et analyse des correspondances.* Paris: P.U.F., "Que sais-je?" nº 2095, 1983.

Cibois, Philippe: *L'analyse des données en sociologie.* Paris: P.U.F., 1984.

Clark, Terry Nichols: *Prophets and Patrons: The French University and the Emergence of the Social Sciences.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1973.

Colonna, Fanny: *Instituteurs algériens : 1883-1939.* Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques; Alger: Office des publications universitaires, 1975.

Comte, Auguste: *Philosophie première. Cours de philosophie positive, leçons 1 à 45* [1830 sqq.] (ed. Michel Serres, François Dagognet och Allal Sinaceur). Paris: Hermann, 1975

Comte, Auguste: *Physique sociale. Cours de philosophie positive, leçons 46 à 60* [1839 sqq.] (ed. Jean-Paul Enthoven). Paris: Hermann, 1975.

Coutau-Bégarie, Hervé: *Le phénomène nouvelle histoire. Grandeur et décadence de l'école des Annales* [1983]. Paris: Economica, 2 rev. uppl. 1989.

Couturat, Louis: *La logique de Leibniz d'après des documents inédits.* Paris: Alcan, 1901.

Couturat, Louis: "Leçon inaugurale au Collège de France" [1906], pp. 17-33 i *L'Oeuvre de Louis Couturat (1868-1914). De Leibniz à Russel.* Paris: Presses de L'École normale supérieure, 1983.

Craig, John E.: "France's first chair of sociology : a note on the origins", *Études durkheimiennes*, nº 4, décembre 1979, pp. 8-13.

Craig, John E.: "Maurice Halbwachs à Strasbourg", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 273-292.

Dagognet, François: *Gaston Bachelard. Sa vie, son oeuvre.* Paris: P.U.F., 1965.

Dallet, J.-M.: *Dictionnaire kabyle-français, parler des At Mangellat, Algérie.* Paris: Société d'études linguistiques et anthropologiques de France, 1982.

Darbel, Alain: "Ordre ou désordre ?", pp. 201-217 i Darras: *Le partage des bénéfices. Expansion et inégalités en France.* Paris: Minuit, 1966.

Darbel, Alain; Schnapper, Dominique: *Morphologie de la haute administration française. 1. Les agents du système administratif.* Paris; La Haye: Mouton, 1969.

Darbel, Alain; Schnapper, Dominique: *Morphologie de la haute administration française. 2. Le système administratif.* Paris; La Haye: Mouton, 1973.

Darbel, Alain: "Autre point de vue", *Revue française de sociologie*, vol. XVI, nº 1, janvier-mars 1975, pp. 103-112.

Darras: *Le partage des bénéfices. Expansion et inégalités en France.* Paris: Minuit, 1966.

Deleuze, Gilles: *Nietzsche et la philosophie.* Paris: P.U.F., 1962.

Deleuze, Gilles: "Preface to the English Translation", pp. ix-xiv i G. Deleuze: *Nietzsche and Philosophy.* London: The Athlone Press, 1983.

Delsaut, Yvette: *Bibliographie des travaux de Pierre Bourdieu* [1986]. Paris: Centre de sociologie européenne du Collège de France et de l'École des hautes études en sciences sociales, 2 uppl. 1989.

Derrida, Jacques: *De la grammatologie.* Paris: Minuit, 1967.

Derrida, Jacques: "Introduction" [1962], pp. 3-171 i Edmund Husserl: *L'origine de la géométrie*. Paris: P.U.F., 2 uppl. 1974.
Derrida, Jacques: *La voix et le phénomène. Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl* [1967]. Paris: P.U.F., 4 uppl. 1983.
Derrida, Jacques: *Le problème de la genèse dans la philosophie de Husserl*. Paris: P.U.F., 1990.
Desanti, Jean T.: *Phénoménologie et praxis*. Paris: Éditions sociales, 1963.
Desanti, Jean T.: "Postface en guise d'avant-propos", pp. 11-16 i Desanti, *Introduction à la phénoménologie*. Paris: Gallimard, 1976. [Nyutgåva av Desanti, 1963]
Descartes, René: *Discours de la méthode* [1637] (ed. Étienne Gilson). Paris: Vrin, 6 uppl. 1987.
Descombes, Vincent: *Le Même et l'Autre. Quarante-cinq ans de philosophie française (1933-1978)*. Paris: Minuit, 1979.
Descombes, Vincent: "Vers une crise d'identité en philosophie française. Merleau-Ponty, Hyppolite, Canguilhem", pp. 147-167 i *Les enjeux philosophiques des années 50*. Paris: Éditions du Centre Pompidou, 1989.
Desrosières, Alain: "Histoires de formes : statistiques et sciences sociales avant 1940", *Revue française de sociologie*, vol. XXVI, nº 2, avril-juin 1985, pp. 277-310.
Desrosières, Alain; Thévenot, Laurent: *Les catégories socioprofessionnelles*. Paris: La Découverte, 1988.
Données sociales, cinquième édition. Paris: INSEE, 1984.
Dosse, François: *L'histoire en miettes. Des «Annales» à la «nouvelle histoire»*. Paris: La Découverte, 1987.
Dreyfus, Jacques: *Implications ou neutralité des méthodes statistiques appliquées aux sciences humaines. L'analyse des correspondances*. Paris: Centre de recherches et de documentation sur la consommation, 1975.
Drouard, Alain: "A propos du statut de la sociologie et du sociologue en France", pp. 167-175 i *Le personnel de l'enseignement supérieur en France aux XIXe et XXe siècles*. (ed. Christophe Charle och Régine Ferré). Paris: Éditions du C.N.R.S., 1985.
Duhem, Pierre: *La théorie physique. Son objet - sa structure* [1906]. Paris: Marcel Rivière, 2 uppl. 1914. [Fotomekaniskt omtryck 1989]
Duhem, Pierre: *Prémices philosophiques* (ed. Stanley L. Jaki). Leiden; New York; Kφbenhavn; Köln: E. J. Brill, 1987.

Duriez, Bruno; Ion, Jacques; Pinçon, Michel; Pinçon-Charlot, Monique: *Des représentations des structures sociales : les nomenclatures socio-professionnelles au Royaume Uni et en Espagne*. Lilles; Saint-Etienne; Paris: C.N.R.S., 1988
Durkheim, Émile: "Préface", *L'Année sociologique. Première année (1896-1897)*, 1898, pp. I-VII.
Durkheim, Émile; Mauss, Marcel: "De quelques formes primitives de classification. Contribution à l'étude des représentations collectives", *L'Année sociologique. Sixième année (1901-1902)*, 1903, pp. 1-72.
Durkheim, Émile: *Sociologie et philosophie* (ed. Célestin Bouglé). Paris: Alcan, 1924.
Durkheim, Émile: *Éducation et sociologie* [1922] (ed. Paul Fauconnet). Paris: Alcan, 2 uppl. 1926.
Durkheim, Émile: *L'évolution pédagogique en France* [1938] (ed. Maurice Halbwachs). Paris: P.U.F., 2 uppl. 1969.
Durkheim, Émile: *L'éducation morale* [1925] (ed. Paul Fauconnet). Paris: P.U.F., 1974.
Durkheim, Émile: *Textes*, 1-3 (ed. Victor Karady). Paris: Minuit, 1975.
Durkheim, Émile: "Rôle des Universités dans l'éducation sociale du pays" [1900], *Revue française de sociologie*, vol. XVII, nº 2, avril-juin 1976, pp. 181-189.
Durkheim, Émile: [Brev till Célestin Bouglé, 14 dec. 1895] , *Revue francaise de sociologie*, XVII, nº 2, avril-juin 1976, pp. 166f.
Durkheim, Émile: *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie* [1912]. Paris: P.U.F., 6 uppl. 1979.
Durkheim, Émile: *Les règles de la méthode sociologique* [1895]. Paris: P.U.F., 20 uppl. 1981.
Durkheim, Émile: *La science sociale et l'action* [1970] (ed. Jean-Claude Filloux). Paris: P.U.F., 2 uppl. 1987.
Elias, Norbert: *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen* [1939]. Bd I-II. Bern: Verlag Francke AG, 2 uppl. 1969.
Elias, Norbert: *Was ist Soziologie?* München: Juventa, 1970.
Elster, Jon: "Snobs", *London Review of Books*, 5-18 November, 1981, pp. 10-12.
Elster, Jon: "Marxism, Functionalism, and Game Theory. The Case for Methodological Individualism", *Theory and Society*, vol. XI, no. 4, July 1982, pp. 453-482.
Eribon, Didier: *Michel Foucault (1926-1984)*. Paris: Flammarion, 1989.

Etchegoyen, Alain: *Le capital-lettres. Des littéraires pour l'enterprise*. Paris: François Bourin, 1990.
Evans-Pritchard, E. E.: "Introduction", pp. v-x i Marcel Mauss: *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies* [1954]. London: Routledge & Kegan Paul, 1970.
Fabiani, Jean-Louis: "Enjeux et usages de la «crise» dans la philosophie universitaire en France au tournant du siècle", *Annales*, no 2, mars-avril 1985, pp. 377-409.
Fabiani, Jean-Louis: *Les philosophes de la république*. Paris: Minuit, 1988.
Fabiani, Jean-Louis: "Sociologie et histoire des idées. L'épistémologie et les sciences sociales", pp. 115-130 i *Les enjeux philosophiques des années 50*. Paris: Éditions du Centre Pompidou, 1989.
Faguer, Jean-Pierre: *Jeunes à l'essai : les pratiques d'embauche en période de chômage*. Paris: Centre d'études de l'emploi, 1982.
Fauconnet, Paul; Mauss, Marcel: "Sociologie" [1901], pp. 139-177 i M. Mauss: *Oeuvres 3. Cohésion sociale et divisions de la sociologie*. Paris: Minuit, 1969.
Fenelon, Jean-Pierre: *Qu'est-ce que l'Analyse des Données ?* Paris: Lefonen, 1981.
Ferrières, Gabrielle: *Jean Cavaillès. Un philosophe dans la guerre 1903-1944* [1950]. Paris: Seuil, 1982. [Originalupplagan 1950, utgiven av P.U.F., bar titeln *Jean Cavaillès, philosophe et combattant (1903-1944)*.]
Ferry, Luc; Renaut, Alain: *La pensée 68. Essai sur l'antihumanisme contemporain*. Paris: Gallimard, 1985.
Feyerabend, Paul: *Against Method. Outline of an anarchistic theory of knowledge* [1975]. London: Verso, 1980.
Foucault, Michel: *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard, 1966.
Foucault, Michel: "Réponse au Cercle d'épistémologie", *Cahiers pour l'Analyse*, nº 9, été 1968, pp. 9-40.
Foucault, Michel: "Introduction", pp. ix-xx i Georges Canguilhem: *On the Normal and the Pathological*. Dordrecht; Boston; London: D. Reidel, 1978.
Foucault, Michel: "La vie : l'expérience et la science", *Revue de Métaphysique et de Morale*, vol. XC, nº 1, janvier-mars 1985, pp. 3-14.
Freud, Sigmund: *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Und Neue Folge* (Studienausgabe, Band I, ed. Alexander Mitscherlich, Angela Richards och James Strachey). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1969.

Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* [1960]. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 3 uppl. 1972.
Gagey, Jacques: *Gaston Bachelard ou la conversion à l'imaginaire*. Paris: Marcel Rivière, 1969.
Gautherin, Jacqueline: "Note sur Durkheim et la pédagogie à Bordeaux", *Études durkheimiennes*, nº 12, janvier 1987, pp. 11-13.
Geiger, Roger: "La sociologie dans les écoles normales primaires. Histoire d'une controverse", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 257-267.
Giddens, Anthony: *New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson, 1976.
Giddens, Anthony: "Functionalism: Après la lutte", *Social Research*, vol. 43, no. 2, 1976, pp. 325-366.
Giddens, Anthony: *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984.
Ginestier, Paul: *La pensée de Bachelard*. Paris: Bordas, 2 uppl. 1981.
Godelier, Maurice (ed.): *Les sciences de l'homme et de la société en France. Analyse et propositions pour une politique nouvelle*. Paris: La Documentation Française, 1982.
Granger, Gilles-Gaston: "Jean Cavaillès ou la montée vers Spinoza", *Les Études philosophiques*, nouvelle série, vol. I, nº 3-4, juillet-décembre 1947, pp. 271-279.
Greenacre, Michael J.: *Theory and Applications of Correspondence Analysis*. London: Academic Press, 1984.
Grignon, Claude: *L'ordre des choses. Les fonctions sociales de l'enseignement technique*. Paris: Minuit, 1971.
Grignon, Claude: "Les enquêtes sur la consommation et la sociologie des goûts", *Revue économique*, vol. XIX, nº 1, janvier 1988, pp. 15-32.
Guéroult, Martial: *Leibniz. Dynamique et métaphysique* [1934]. Paris: Éd. Aubier-Montaigne, 2 utv. uppl. 1967. [Första upplagan 1934 bar titeln *Dynamique et métaphysique leibniziennes*.]
Guitton, Jean: *Un siècle une vie*. Paris: Robert Laffont, 1988.
Gurvitch, Georges: *Les Tendances actuelles de la Philosophie allemande. E. Husserl. M. Scheler. E. Lask. M. Heidegger* [1930]. Paris: Vrin, 2 uppl. 1949.
Habermas, Jürgen: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Hermann Luchterhand, 1962.

Halbwachs, Maurice: *La classe ouvrière et les niveaux de vie. Recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines*. Paris: Alcan, 1913 [oförändr. fotomekaniskt omtryck, Gordon & Breach, Paris, London och New York, 1970]

Halbwachs, Maurice: "Introduction", pp. 1-6 i Émile Durkheim: *L'évolution pédagogique en France* [1938]. Paris: P.U.F., 2 uppl. 1969.

Halbwachs, Maurice: *Classes sociales et morphologie* (ed. Victor Karady). Paris: Minuit, 1972.

Hamon, Hervé; Rotman, Patrick: *Génération, 1. Les années de rêve*. Paris: Seuil, 1987.

Hegel, G.W.F: *Werke* (ed. Eva Moldenhauer och Karl Markus Michel). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1969-1970.

Heilbron, Johan: "L'Institut Français de Sociologie (1924-1962)", *Études durkheimiennes*, nº 9, novembre 1983, pp. 9-14.

Heilbron, Johan: "Les métamorphoses du durkheimisme, 1920-1940", *Revue française de Sociologie*, vol. XXVI, nº 2, avril-juin 1985, pp. 203-237.

Heilbron, Johan: "La «professionnalisation» comme concept sociologique et comme stratégie des sociologues", pp. 61-73 i *Historiens et sociologues aujourd'hui. Journées d'Études annuelles de la Société Française de Sociologie, Université de Lille I, 14-15 juin 1984*. Paris: Éditions du C.N.R.S., 1986.

Heilbron, Johan: *Auguste Comte and Modern Epistemology*, 1990. [Ms., under utgivn. i *Sociological Theory*]

Heilbron, Johan: *Veldwerk als roeping?* [Ms., u.å.]

Hesse, Mary B.: *Models and Analogies in Science*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1966.

Hyppolite, Jean: "Gaston Bachelard ou le romantisme de l'intelligence" [1954], pp. 13-27 i *Hommage à Gaston Bachelard*. Paris: P.U.F., 1957.

Hirschhorn, Monique: *Max Weber et la sociologie française*. Paris: L'Harmattan, 1988.

Hollier, Denis (ed.): *Le Collège de Sociologie (1937-1939)*. Paris: Gallimard, 1979.

Husserl, Edmund: *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge* (ed. S. Strausser). Husserliana, Bd I. Haag: Martinus Nijhoff, 1950.

Husserl, Edmund: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins (1839-1917)* (ed. Rudolf Boehm). Husserliana, Bd X. Haag: Martinus Nijhoff, 1966.

Husserl, Edmund: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie* [1922]. Tübingen: Max Niemeyer, 4 uppl. 1980.

Husserl, Edmund: *Méditations cartésiennes. Introduction à la phénoménologie* [1931]. Paris: Vrin, 1986.

Hϕjrup, Thomas: "Kulturanalyse og samfundsanalyse", *Nord-Nytt* [Viborg, Danmark], nr 37, 1989, pp. 108-128.

Isambert-Jamati, Vivianne: "Une réforme des lycées et collèges : Essais d'analyse sociologique de la réforme de 1902", *L'Année sociologique*, troisième série, vol. XX, 1971, pp. 9-60.

Jaki, Stanley L.: *Uneasy Genius: The Life and Work of Pierre Duhem* [1984]. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 2 uppl. 1987.

Jonsson, Gustav: *Delinquent Boys, their Parents and Grandparents*. Acta Psychiatrica Scandinavica, vol. XXXXIII, 1967, suppl. 195. Copenhagen: Munksgaard, 1967.

Jonsson, Gustav: *Det sociala arvet*. Stockholm: Tidens Förlag; Folksam, 1969.

Kant, Immanuel: *Werkausgabe* (ed. Wilhelm Weischedel). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968.

Karady, Victor: "Présentation de l'édition", pp. I-LIII i Marcel Mauss: *Oeuvres 1. Les fonctions sociales du sacré*. Paris: Minuit, 1968.

Karady, Victor: "Naissance de l'ethnologie universitaire", *L'ARC*, nº 48 (tema: Marcel Mauss), 1972, pp. 33-40.

Karady, Victor: *Stratification intellectuelle, rapports sociaux et institutionnalisation : enquête socio-historique sur la naissance de la discipline sociologique en France*. Paris: Centre de sociologie européenne, École des Hautes Études en Sciences Sociales, novembre 1974. [Maskinskriven rapport, A.T.P. du C.N.R.S. nº 6348]

Karady, Victor: "Durkheim, les sciences sociales et l'Université : bilan d'un semi-échec", *Revue française de sociologie*, vol. XVII, nº 2, avril-juin 1976, pp. 267-311.

Karady, Victor: "Recherches sur la morphologie du corps universitaires littéraire sous la Troisième République", *Le mouvement social*, nº 96, juillet-septembre 1976, pp. 47-79.

Karady, Victor: "Stratégies de réussite et modes de faire-valoir de la sociologie chez les durkheimiens", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 49-82.

Karady, Victor: "The Prehistory of Present-Day French Sociology (1917-1957)", pp. 33-47 i *French Sociology. Rupture and Renewal since 1968* (ed. Charles Lemert). New York: Columbia University Press, 1981.

Karady, Viktor: "French Ethnology and the Durkheimian Breakthrough", *JASO* [Journal of the Anthropological Society of Oxford], vol. XII, no. 3, 1981, pp. 165-176.

Karady, Victor: "Le problème de la légitimité dans l'organisation historique de l'ethnologie française", *Revue française de sociologie*, vol. XXIII, nº 1, janvier-mars 1982, pp. 17-35.

Karady, Victor: "De Napoléon à Duruy : origines et naissance de l'Université contemporaine", pp. 261-322 i *Histoire des universités en France* (ed. Jacques Verger). Toulouse: Éditions Privat, 1986.

Karady, Victor: "Durkheim et les débuts de l'ethnologie universitaire", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIV, nº 74, septembre 1988, pp. 23-32.

Kauffman, George G.: "August Strindbergs kemiska och alkemiska studier", pp. 160-172 i *Strindbergiana, femte samlingen*. Stockholm: Atlantis, 1990.

Kauppi, Niilo: *Tel Quel : la constitution sociale d'une avant-garde*, 1990. [Avhandlingsmanuskript. Titeln är preliminär.]

Koyré, Alexandre: *Entretiens sur Descartes*. New York; Paris: Brentano's, 1944.

Koyré, Alexandre: *Mystiques, spirituels, alchimistes du XVIe siècle allemand*. Paris: A. Colin, 1955.

Koyré, Alexandre: *La révolution astronomique. Copernic. Kepler. Borelli*. Paris: Hermann, 1961.

Koyré, Alexandre: "Commentary by Alexandre Koyré", pp. 847-857 i A.C. Crombie (ed.): *Scientific Change*. London: Heinemann, 1963.

Koyré, Alexandre: *Études galiléennes* [1940]. Paris: Hermann, 1966.

Koyré, Alexandre: *Études d'histoire de la pensée scientifique* [1966]. Paris: Gallimard, 1973.

Koyré, Alexandre: *De la mystique à la science. Cours, conférences et documents 1922-1962* (ed. Pietro Redondi). Paris: Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, 1986.

Kuhn, Thomas S.: *The Structure of Scientific Revolutions* [1962]. Chicago: The University of Chicago Press, 2 utv. uppl. 1970.

Lacan, Jacques: *Le séminaire de Jacques Lacan*, livre XI (ed. Jacques-Alain Miller). Paris: Seuil, 1973.

Lapie, Paul: [Korrespondens med Célestin Bouglé 1893-1904], *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 33-42.

Laplanche, Jean; Pontalis, J.-B.: *Vocabulaire de la psychanalyse* [1967]. Paris: P.U.F., 7 uppl. 1981.

Lautman, Jacques: "Alain Darbel 1932-1975", *Revue française de sociologie*, vol. XVI, nº 3, juillet-septembre 1975, pp. 419f.

Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Paris-Montpellier. P.C.-P.S.U. 1945-1963*. Paris: Gallimard, 1982.

Leach, Edmund: *Political Systems of Highland Burma. A Study of Kachin Social Structure* [1954]. London; Atlantic Highlands, NJ: The Athlone Press, 1977.

Lebart, Ludovic; Morineau, Alain; Tabard, N.: *Techniques de la description statistique. Méthodes et logiciels pour l'analyse des grands tableaux*. Paris: Dunod, 1977.

Lebart, Ludovic; Salem, André: *Analyse statistique des données textuelles. Questions ouvertes et lexicométrie*. Paris: Dunod, 1988.

Lecourt, Dominique: *Pour une critique de l'épistémologie (Bachelard, Canguilhem, Foucault)*. Paris: Maspero, 1972.

Lecourt, Dominique: *L'épistémologie historique de Gaston Bachelard* [1969]. Paris: Vrin, 3 uppl. 1972.

Lecourt, Dominique: *Bachelard ou le jour et la nuit (Un essai du matérialisme dialectique)*. Paris: Grasset, 1974.

Lévi-Strauss, Claude: "Réponses à quelques questions", *Esprit*, vol. XXXI, nº 322, novembre 1963, pp. 628-653.

Lévi-Strauss, Claude: *Anthropologie structurale* [1958]. Paris: Plon, 1974.

Lévi-Strauss, Claude: "Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss" [1950], pp. IX-LII i M. Mauss: *Sociologie et anthropologie*. Paris: P.U.F., 7 uppl. 1980.

Lévi-Strauss, Claude; Eribon, Didier: *De près et de loin*. Paris: Odile Jacob, 1988.

Lewin, Kurt: *Field Theory in Social Science. Selected Theoretical Papers* (ed. Dorwin Cartwright). London: Tavistock, 1952.

Logue, William: "Sociologie et politique : le libéralisme de Célestin Bouglé", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 141-161.

Lukes, Steven: *Émile Durkheim, His Life and Work* [1973]. Harmondsworth: Penguin Books, 1981.

Maire, Edmond: "Edmond Maire : La Pologne marque un réveil historique du syndicalisme", *Libération*, 15 décembre 1981, p. 19. [Intervju]

Maire, Edmond: "Présence", pp. 99-101 i *Michel Foucault. Une histoire de la vérité*. Paris: Syros, 1985.

Mannheim, Karl: *Ideologie und Utopie* [1929]. Frankfurt am Main: G. Schulte-Bulmke, 6 uppl. 1978.

Marchaland, Catherine: *Analyse statistique d'un tableau de notes. Comparaisons d'analyses factorielles*. Paris: Université Paris V (René Descartes), 1987. [Opubl. thèse 3ème cycle]
Maunier, René: "Recherches sur les échanges rituels en Afrique du Nord", *L'Année sociologique*, nouvelle série, vol. II, 1927, pp. 11-97.
Mauss, Marcel: "Divisions et proportions des divisions de la sociologie", *L'Année sociologique*, nouvelle série, vol. II, 1927, pp. 98-176.
Mauss, Marcel: "Sur l'extension de la Sociologie" [Anmälan av H.E. Barnes (ed.), *The History and Prospects of the Social Sciences*, 1925], *L'Année sociologique*, nouvelle série, vol. II, 1927, pp. 177-192.
Mauss, Marcel; *Manuel d'ethnographie* [1947]. Paris: Payot, 2 uppl. 1967.
Mauss, Marcel: *Oeuvres*, 1-3 (ed. Victor Karady). Paris: Minuit, 1968-69.
Mauss, Marcel: *Sociologie et anthropologie* [1950]. Paris: P.U.F., 7 uppl. 1980.
Mazon, Brigitte: "La création du Centre de Documentation Sociale", *Études durkheimiennes*, nº 9, novembre 1983, pp. 15-20.
Mazon, Brigitte: *Fondations américaines et sciences sociales en France 1920-1960. De la genèse de la VIº Section de l'École pratique des hautes études à la fondation de la Maison des sciences de l'homme*, tome I-II. Paris, École des haute études en sciences sociales, 1985. [Opubl. thèse 3ème cycle]
Mazon, Brigitte: *Aux origines de l'École des hautes études en sciences sociales. Le rôle du mécénat américain (1920-1960)*. Paris: Cerf, 1988.
Merleau-Ponty, Maurice: *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard, 1945.
Merleau-Ponty, Maurice: *Résumés de cours. Collège de France 1952-1960*. Paris: Gallimard, 1968.
Merleau-Ponty, Maurice: *La structure du comportement* [1942]. Paris: P.U.F., 8 uppl. 1977.
Merllié, Dominique: "Remarques en marge de la note sur la population ouvrière et le vote communiste à Paris", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VII, nº 38, mai 1981, pp. 63-67.
Merllié, Dominique: "Sur la production de données statistiques : l'origine sociale des étudiants", *Études dédiées à Madeleine Grawitz. Liber amicorum*. Paris: Dalloz, 1982, pp. 77-98.
Merllié, Dominique: "Une nomenclature et sa mise en oeuvre. Les statistiques sur l'origine sociale des étudiants", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IX, nº 50, novembre 1983, pp. 3-47.

Merllié, Dominique: "Que mesure la statistique ?", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIV, nº 73, juin 1988, pp. 94-96.
Meyerson, Émile: *Identité et réalité* [1908]. Paris: Vrin, 5 uppl. 1951.
Mialaret, Gaston: "Les sciences de l'éducation en France", *Revue internationale des sciences sociales*, vol. XXXVII, nº 2, 1985, pp. 151-161.
Mills, C. Wright: *The Sociological Imagination* [1959]. New York: Grove Press, 1961.
Monjardet, D.: "A la recherche des fondateurs : les traités de sociologie du travail", pp. 115-124 i *Le travail et sa sociologie. Essais critiques*. Paris: L'Harmattan, 1985.
Muel-Dreyfus, Francine: *Le métier d'éducateur. Les instituteurs de 1900, les éducateurs spécialisés de 1968*. Paris: Minuit, 1983.
Nizan, Paul: *Les chiens de garde* [1932]. Paris: Maspero, 2 uppl. 1982.
Nizan, Paul: *Aden Arabie* [1932]. Paris: La Decouverte, 1987.
Nora, Pierre: "Khâgne 1950", *le débat*, nº 3, juillet-août 1980, pp. 88-101. [Nora skriver under pseudonymen XXX)]
Palme, Mikael: *Högskolefältet i Sverige. En empirisk lägesrapport*. Stockholm: UHÄ/FoU Arbetsrapport 1989:4.
Panofsky, Erwin: *Gothic Architecture and Scholasticism. Wimmer Lecture, 1948*. Latrobe, Pennsylvania: The Archabbey Press, 1951.
Paradeise, Catherine: "Darras, «Le Partage des Bénéfices»", pp. 125-144 i *Le Travail et sa sociologie. Essais critiques*. Paris: L'Harmattan, 1985.
Pariente, Jean-Claude: "Le rationalisme appliqué de Rousseau", pp. 21-46 i Suzanne Bachelard et al: *Hommage à Jean Hyppolite*. Paris: P.U.F., 1971.
Pariente, Jean-Claude: "Rationalisme et ontologie chez Gaston Bachelard", pp. 25-46 i *Gaston Bachelard, profils épistémologiques* (ed. Guy Lafrance). Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa, 1987.
Passeron, Jean-Claude: "Sociologie, bilan et perspectives", pp. 182-219 i *Les sciences de l'homme et de la société en France. Analyse et propositions pour une politique nouvelle* (ed. Maurice Godelier). Paris: La Documentation Française, 1982.
Peristiany, J.G: "Introduction", pp. 9-18 i *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society* (ed. J.G. Peristiany). London: Wiedenfeld and Nicolson, 1965.
Peyrefitte, Alain (ed.): *Rue d'Ulm. Chroniques de la vie normalienne*. Paris: Jean Vigneau, 1950.
Piaget, Jean: *Sagesse et illusions de la philosophie* [1965]. Paris: P.U.F., 3 uppl. 1972.

Piaget, Jean: *Le structuralisme* [1968]. Paris: P.U.F., "Que sais-je ?" nº 1311, 7 uppl. 1989.

Pickering, William S. F.: "Gaston Richard : collaborateur et adversaire", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 163-182.

Pinçon, Michel: "Autoproduction, sociabilité et identité dans une petite ville ouvrière", *Revue française de sociologie*, vol. XXVII, nº 4, octobre-décembre 1986, pp. 629-653.

Pinçon, Michel: *Désarrois ouvriers. Familles de métallurgistes dans les mutations industrielles et sociales*. Paris: L'Harmattan, 1987.

Pinçon, Michel; Pinçon-Charlot, Monique: *Dans les beaux quartiers*. Paris: Seuil, 1989.

Pinto, Louis: "L'école des philosophes. La dissertation de philosophie au baccalauréat", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. IX, nº 47-48, juin 1983, pp. 21-36.

Pinto, Louis: *L'intelligence en action : Le Nouvel Observateur*. Paris: A.-M. Métailié, 1984.

Pinto, Louis: "Une science des intellectuels est-elle possible ?", *Revue de synthèse*, nº 4, octobre-décembre 1986, pp. 345-360.

Pinto, Louis: *Les philosophes entre le lycée et l'avant-garde. Les métamorphoses de la philosophie dans la France d'aujourd'hui*. Paris: L'Harmattan, 1987.

Pitt-Rivers, Julian (ed.): *Mediterranean Countrymen. Essays in the Social Anthropology of the Mediterranean*. Paris; La Haye: Mouton, 1963.

Pollak, Michaël: "La planification des sciences sociales", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. II, nº 2-3, juin 1976, pp. 105-121.

Pollak, Michaël: "Paul F. Lazarsfeld, fondateur d'une multinationale scientifique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. V, nº 25, janvier 1979, pp. 45-59.

Pollak, Michaël: *Max Weber en France. L'itinéraire d'une oeuvre*. Paris: Cahiers de l'Institut d'Histoire du Temps Present, nº 3, Juillet 1986.

Popper, Karl R.: *The Logic of Scientific Discovery* [1959]. London: Hutchinson, 1968.

Popper, Karl R.: *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge* [1963]. London: Routledge & Kegan Paul, 3 uppl. 1969.

Poulantzas, Nicos: *Pouvoir politique et classes sociales*. Paris: Maspero, 1968.

Pour une histoire de la statistique. Tome 1, *Contributions* [1977]. Paris: INSEE; Economica, 2 uppl. 1987.

Pour une histoire de la statistique. Tome 2, *Matériaux*. Paris: INSEE; Economica, 1987.

Prost, Antoine: *Histoire de l'enseignement en France 1800-1967*. Paris: Armand Colin, 1968.

Prost, Antoine: "Une sociologie stérile : «La reproduction»", *Esprit*, vol. XXXVIII, nº 398, décembre 1970, pp. 851-861.

Ramnoux, Clervence: "Bachelard à sa table d'écriture", *Revue Internationale de Philosophie*, vol. XXXVIII, nº 150, pp. 217-230.

Rancière, Jacques et al (Collectif «Révoltes logiques») : *L'empire du sociologue*. Paris: La Découverte, 1984.

Raynaud, Philippe: "Le sociologue contre le droit", *Esprit*, nº 3, mars 1980, pp. 82-93.

Redondi, Pietro: "Préface. De l'histoire des sciences à l'histoire de la pensée scientifique: le combat d'Alexandre Koyré", pp. IX-XXVII i Alexandre Koyré: *De la mystique à la science*. Paris: Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, 1986.

Reichenbach, Hans: *Experience and Prediction. An Analysis of the Foundations and the Structure of Knowledge* [1938]. Chicago: The University of Chicago Press, 4 tryckn., 1952.

Répertoire des scientifiques français. Tome 1, Mathématiques pures (supplément). Paris: Délégation générale à la recherche scientifique et technique, 1964.

Répertoire national des chercheurs, 3. Paris: Maison des sciences de l'homme, 1971.

Rist, Gilbert: "La notion médiévale d'«habitus» dans la sociologie de Pierre Bourdieu", *Revue européenne des sciences sociales* (Cahiers Vilfredo Pareto), vol. XII, nº 67, 1984, pp. 201-212.

Robbins, Derek: "Bourdieu in England, 1964-1977", *Higher Education Policy*, vol. 2, no. 2, 1989, pp. 40-46.

Rouanet, Henry; Lépine, Dominique: "A propos de «l'analyse des données» selon Benzécri", *Année psychologique*, vol. LXXVI, fasc. 1, 1976, pp. 133-141.

Rouanet, Henry; Lépine, Dominique; Pelnard-Considère, Jacqueline: "Bayes-Fiducial Procedures as Practical Substitutes for Misplaced Significance Testing: An Application to Educational Data", pp. 33-50 i *Advances in Psychological and Educational Measurement* (ed. D. N. M. de Gruijter och L. J. Th. Van der Kamp). New York: J. Wiley and Sons, 1976.

Rouanet, Henry; Lépine, Dominique; Holender, Daniel: "Model Acceptability and the Use of Bayes-Fiducial Methods for Validating Models", pp. 687-701 i *Attention and Performance, VII* (ed. J. Requin). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1978.

Rouanet, Henry; Lecoutre, Bruno: "Specific inference in ANOVA: From significance tests to Bayesian Procedures", *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, vol. XXXVI, 1983, pp. 252-268.

Rouanet, Henry; Le Roux, Brigitte; Bert, Marie-Claude: *Statistique en sciences humaines : procédures naturelles*. Paris: Dunod, 1987.

Rouanet, Henry: "Introduction to the French contribution [...]", pp. 2-13 i *Joint Research Project: Comparative study of statistical methods applied to social science data*. Paris: Groupe Mathématiques et Psychologie, Université René Descartes; London: Biometrics Unit, Institute of Psychiatry, University of London, prel. version, May 1988.

Rouanet, Henry; Bernard, Jean-Marc; Le Roux, Brigitte: *Statistique en sciences humaines : analyse inductive des données*. Paris: Dunod, 1990.

Saint Martin, Monique de: *Les fonctions sociales de l'enseignement scientifique*. Cahiers du Centre de sociologie européenne VIII. Paris; La Haye: Mouton, 1971.

Saint Martin, Monique de: "Une grande famille", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. VI, nº 31, janvier 1980, pp. 4-21.

Saint Martin, Monique de: "Noblesse sociale et noblesse scolaire : analyse sociologique de quelques cas de reconversion", *Les noblesses européennes au XIXe siècle*. Milano: École française de Rome, 1988, pp. 395-406.

Sartre, Jean-Paul: *Situations I*. Paris: Gallimard, 1947.

Sartre, Jean-Paul: *Les mots*. Paris: Gallimard, 1964.

Sartre, Jean-Paul: "Avant-propos" [1960], pp. 5-49 i Paul Nizan: *Aden Arabie*. Paris: La Decouverte, 1987.

Schiltz, Marie-Ange: "A French Reanalysis of a British Survey", pp. 14-51 i *Joint Research Project: Comparative study of statistical methods applied to social science data*. Paris: Groupe Mathématiques et Psychologie, Université René Descartes; London: Biometrics Unit, Institute of Psychiatry, University of London, prel. version, May 1988.

Serres, Michel: "La réforme et les sept péchés", *L'ARC*, nº 42, 1970, pp. 14-28.

Serres, Michel: *Le système de Leibniz et ses modèles mathématiques. Etoiles - Schémas - Points* [1968]. Paris: P.U.F., 2 uppl. 1982.

Simiand, François: *Méthode historique et sciences sociales* (ed. Marina Cedronio). Paris: Éditions des Archives Contemporaines, 1987.

Sirinelli, Jean-François: "Aux lisières de l'enseignement supérieur. Les professeurs de khâgne vers 1925", pp. 111-129 i *Le personnel de l'enseignement supérieur en France aux XIXe et XXe siècles* (ed. Christophe Charle och Régine Ferré). Paris: Éditions du C.N.R.S., 1985.

Sirinelli, Jean-François: "La khâgne", pp. 589-624 i Pierre Nora (ed.): *Les lieux de mémoire II, La Nation*, vol. 3. Paris: Gallimard, 1986.

Sirinelli, Jean-François: "Les normaliens de la rue d'Ulm après 1945 : une génération communiste ?", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. XXXIII, octobre-décembre 1986, pp. 569-588.

Sirinelli, Jean-François: *Génération intellectuelle. Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*. Paris: Fayard, 1988.

Stoetzel Jean: "Georges Davy 1883-1976", *Revue française de sociologie*, vol. XVII, nº 2, avril-juin 1976, pp. 157-163.

Suaud, Charles: "L'imposition de la vocation sacerdotale", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. I, nº 3, mai 1975, pp. 2-17.

Suaud, Charles: "Splendeur et misère d'un petit séminaire", *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. 2, nº 4, août 1976, pp. 66-90.

Suaud, Charles: *La vocation. Conversion et reconversion des prêtres ruraux*. Paris: Minuit, 1978.

Sørensen, Peer E.: *Elementær litteratursociologi. Et essay om litteratursociologiske grundproblemer*. Kongerslev: GMT, 1973.

Touboul, Hervé: "P. Bourdieu et les horloges de Leibniz", *Cahiers du L.A.S.A.* [Caen], nº 8-9, 1988, pp. 257-276.

Touraine, Alain: *Sociologie de l'action*. Paris: Seuil, 1965.

Touraine, Alain: *Un désir d'Histoire*. Paris: Stock, 1977.

Turlot, Fernand: "Bachelard et Hamelin", pp. 249-255 i *Gaston Bachelard, l'homme du poème et du théorème. Colloque du centenaire, Dijon 1984*. Dijon: Éditions universitaires de Dijon, 1986.

Vacher, Jacques: "Souvenirs de la période 1960-1970", pp. 565-571 i *Pour une histoire de la statistique. Tome 1, Contributions* [1977]. Paris: INSEE; Economica, 2 uppl. 1987.

Veblen, Thorstein: *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions* [1899]. New York; Scarborough, Ontario: Mentor, 1953.

Viala, Alain: *Naissance de l'écrivain : sociologie de la littérature à l'âge classique*. Paris: Minuit, 1985.

Vogt, Paul W.: "Un durkheimien ambivalent : Célestin Bouglé, 1870-1940", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 123-139.

Vuillemin, Jules: *Physique et métaphysique kantiennes* [1955]. Paris: P.U.F., 2 uppl. 1987.

Wacquant, Loïc J.D.: "Towards a Reflexive Sociology. A Workshop with Pierre Bourdieu", *Sociological Theory*, vol. VII, no. 1, Spring 1989, pp. 26-63.

Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie* [1922] (ed. Johannes Winckelmann). Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 5 uppl. 1972.
Weisz, George: "Education and the Civil Utility of Social Science", *Minerva*, vol. XVI, no. 3, Autumn 1978, pp. 452-460.
Weisz, George: "Education and the Civil Utility of Social Science", *Minerva* vol. XVI, no. 3, Autumn 1978, pp. 452-460.
Weisz, George: "L'idéologie républicaine et les sciences sociales. Les durkheimiens et la chaire d'histoire d'économie sociale à la Sorbonne", *Revue française de sociologie*, vol. XX, nº 1, janvier-mars 1979, pp. 83-112.
Weisz, George: *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1983.
Wright, Erik Olin: "Reflecions on *Classes*", *Berkeley Journal of Sociology*, vol. XXXII, 1987, pp. 19-49.
Ziehe, Thomas: "Warum sich mir die Feder sträubt. Bedenken über den Zusammenhang Neue Lebensformen - Neuer Sozialisationstyp", *Ästhetik und Kommunikation*, vol. IX, Heft 34, Dezember 1978, pp. 49-54.

UTFÖRLIG INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING 11

Kapitel I. BAKGRUNDEN 21
1. Filosofins fält 24
1.1 Krön och kröning 24
1.2 "Skolan" 28
1.3 Hinsides agrégationen 33
1.4 Existentialismen, fenomenologin, marxismen 34
1.5 Den historiska epistemologins tradition 38
1.6 "Den epistemologiska fraktionen" 41
1.7 En utmanarposition 45
1.8 Utträdet ur filosofin 49
2. Sociologins fält 55
2.1 Inledning 55
2.2 Durkheimianerna och sociologins etablering som universitetsdisciplin 56
2.2.1 Den första generationen durkheimianer 56
2.2.2 Filosofins dominans 57
2.2.3 Pedagogiken 60
2.2.4 Etnologin 65
2.2.5 Psykologin 68
2.2.6 Historievetenskapen 72
2.3 Mellankrigstiden: durkheimianismen i skottgluggen 74
2.3.1 Ett "halvfiasko" 74
2.3.2 En splittrad tradition: "universitetsmännen" och "forskarna" 75
2.4 Efterkrigstiden 81
2.4.1 Den första efterkrigstidens dominansförhållanden 81
2.4.2 Disciplinens expansion 85
2.4.3 École des hautes études en sciences sociales 87
2.4.4 Weberianismen 88

2.4.5 Antropologin och Lévi-Strauss' strukturalism 91
2.4.6 Marxismen 92
2.4.7 Fenomenologin 93
2.4.8 Utredningssociologin och den amerikanska empirismen 93
2.4.9 En durkheimiansk motreformation 98
Konklusion 100

Kapitel II. FÖRFATTARSKAPET OCH RECEPTIONEN 105
1. Biografisk notis 108
2. Författarskapet 113
2.1 Avgränsning av corpus 113
2.2 Ett förslag till periodisering 119
3. Om receptionsvillkor 127
3.1 Översättningar 127
3.2 Importrestriktioner 132
3.3 Bourdieu i USA 139
3.3.1 Bourdieu-referenser i hela databasen 141
3.3.2 Bourdieu och hans sällskap i nordamerikansk sociologi 143
3.3.3 Ett cociteringsrum 149
3.4 Bourdieu som "teoretiker" 152
Konklusion 159

Kapitel III. NYCKELBEGREPPEN 165
1. Kapital 169
1.1 Kapitalbegreppet som redskap 170
1.1.1 Ett relationellt begrepp 170
1.1.2 Det kulturella kapitalet och utbildningssociologins betydelse 171
1.1.3 Andra arter av symboliskt kapital 176
1.1.4 Det sociala kapitalet 177
1.1.5 Strategier 179
1.1.6 Kapitalets existensformer 180
1.2 Begreppets framväxt, traditionerna 182
1.2.1 Introduktionen av termen 183
1.2.2 Mellan fenomenologi och marxism 186
1.2.3 Durkheimianism och strukturalism 190
1.2.4 De symboliska tillgångarnas ekonomi 196

1.2.5 Ekonomi, med och utan citationstecken 202
1.2.6 Kulturen med stort K 211
2. Habitus 225
2.1 Habitusbegreppet som redskap 226
2.1.1 Habitus och kapital 226
2.1.2 Dispositioner och positioner 228
2.2 Begreppets framväxt, traditionerna 233
2.2.1 Introduktionen av termen 233
2.2.2 Preludier 234
2.2.3 Den första genomförda habitusanalysen 241
2.2.4 De tidiga utbildnings- och kultursociologiska studierna 245
2.2.5 Inte en enda källa 249
2.2.6 Arvet från durkheimianerna 252
2.2.7 Fenomenologin 254
2.2.8 Strukturalismen 258
2.2.9 Voluntarism och metodologisk individualism 262
3. Fält 266
3.1 Fältbegreppet som redskap 266
3.1.1 Olika slag av fält 269
3.1.2 Sambanden mellan kapital, habitus och fält 272
3.2 Begreppets framväxt, traditionerna 275
3.2.1 Introduktionen av termen 275
3.2.2 Inspirationen från Weber 277
3.2.3 En fingerövning 281
3.2.4 Marxismen och begreppet om den relativa autonomin 282
3.2.5 Strukturalismen 287
Konklusion 294

Kapitel IV. DEN HISTORISKA EPISTEMOLOGIN 305
1. Den tillämpade rationalismen 318
1.1 Bachelards dialektik 319
1.2 Grip det vetenskapliga tänkandet på bar gärning! 321
2. Låt vetenskaperna stå på egna ben 329
2.1 Undvik prefabricerade filosofiska positioner 329
2.1.1 Filosofin bör följa vetenskapen, inte omvänt 329
2.1.2 Uppgörelsen med medvetandefilosofin 331
2.1.3 Uppgörelsen med empirism och realism 343

2.2 Bildstormandet 350
2.2.1 De poetiska bilderna 350
2.2.2 De fördärvliga analogierna 354
3. Nejets filosofi 360
3.1 Brytningen med vardagstänkandet 360
3.2 De epistemologiska hindren och felen 365
3.3 Att säga nej 367
3.4 Det pluralistiska tänkandet 370
4. Relationernas primat 372
4.1 Uppgörelsen med substantialismen 372
4.2 Relationismen 374
5. Vetenskapande som konstruktion 376
6. Det historiskt placerade forskningssubjektet 380
Konklusion 383

Kapitel V. EN EPISTEMOLOGI FÖR SAMHÄLLSVETENSKAPEN 387
1. Bourdieus "tillämpade rationalism" 397
1.1 "Statistiken är för sociologen vad experimentet är för fysikern" 397
1.2 Om detaljernas rikedom 399
1.3 Ett projekt i durkheimianernas efterföljd 402
1.4 Om Bourdieus epistemologiska program 408
2. En sociologi på egna ben 412
2.1 Det dubbla förhållandet till filosofin 413
2.2 Rationalism versus empirism 416
2.3 Rationalism inom sociologin 418
2.4 Samhällsvetenskapens falska dikotomier 429
2.5 Konsten att lyfta sig i håret 433
3. Bourdieus nej 440
3.1 Nej till det spontana tänkandet 442
3.2 Epistemologiska hinder 446
3.3 Om förhållandet mellan samhälls- och naturvetenskap 448
3.4 En ekumenisk ambition 455
3.5 Bourdieus stil 457
3.6 Den epistemologiska vaksamheten 460
4. Relationismen 462
4.1 Struktur vs. historia, externalism vs. internalism, kulturalism vs. sociologism 465
4.2 Sociologi och statistik 473

4.2.1 Om den bourdieuska sociologins krav på statistiska metoder 475
4.2.2 Korrespondensanalysen 485
4.2.3 Benzécris förhållande till det epistemologiska programmet 513
4.2.4 En "fransk" hållning till statistisk metod? 521
4.2.5 Slutord om förhållandet mellan Benzécri och Bourdieu 526
5. Sociologins konstruerade objekt 528
5.1 Objektivitet som resultat av objektiveringsarbetet 528
5.2 Durkheimianernas "preliminära definitioner" 532
5.3 Vetenskaperna har egna objekt 535
5.4 Konstruktionism men inte deduktionism 538
6. Samhällsvetarens självreflexion 544
6.1 Socioanalysen 549
6.2 Sociologins subjekt 552
6.3 Sociologin om sociologin, om utbildningssystemet, om de intellektuella 556
6.4 Sociologi och politik 560
Konklusion 575

SUMMARY 579

PIERRE BOURDIEUS SKRIFTER 583

LITTERATUR 617

"Broady beskriver den franska sociologins historia... Denna framställning... kommer med all säkerhet att fungera som en guldgruva att ösa ur för alla sociologistuderande... Jag garanterar att den som läser dessa sidor kommer att få en levande inblick i hur franska filosofer... 'produceras', i vilka elitskolor, enligt vilken ritual, med vems stöd, kring vilken tidskrift osv... Där mötte jag den mest ingående analys av Bourdieus sociologiska begreppsapparat jag någonsin läst. Broady har anlagt ett dubbelt perspektiv. Dels försöker han fånga begreppen och komma åt närmast möjliga definition genom att spåra framväxt, dels bemödar han sig om att visa i vad mån dessa begrepp låter sig återföras på andra samhällsvetenskapliga och filosofiska traditioner... Dessa sidor är minst sagt lysande. De får läsaren att öppna Bourdieu på nytt och förstå det som kunde varit dimhöljt... Broadys bärande tes och konklusion är att Bourdieus sociologi i första hand inte är en allmän teori om samhället, utan snarare en kunskapsteori... Det råder inget tvivel om att denna avhandling kommer att öppna vägar för framtida forskning."
William Fovet, Ord&Bild nr 3 1991.

Pierre Bourdieu, innehavare av stolen i sociologi vid Collège de France och ledare för Centre de sociologie européenne, tillhör dagens mest inflytelserika samhällsvetare.

SOCIOLOGI OCH EPISTEMOLOGI är den hittills mest inträngande studien av Bourdieus författarskap.

Här analyseras Bourdieus metoder och nyckelbegrepp: symboliskt kapital, kulturellt kapital, habitus, fält.

Dessutom tecknas ett panorama över 1900-talets franska filosofi och samhällsvetenskap. Särskild tonvikt läggs vid två traditioner som betytt mycket för utvecklingen av Bourdieus sociologi: den historiska epistemologin och durkheimianismen.

Donald Broady är tf professor vid HLS, där han arbetar med utbildnings- och kultursociologi, samt forskare vid Institutionen för numerisk analys och datalogi, KTH.

HLS Förlag ISBN 91-7656-269-7

Donald Broady
SOCIOLOGI OCH EPISTEMOLOGI

